

International Science Group

ISG-KONF.COM

VIII
INTERNATIONAL SCIENTIFIC
AND PRACTICAL CONFERENCE
"INTEGRATION OF SCIENTIFIC AND MODERN IDEAS
INTO PRACTICE"

Stockholm, Sweden
November 15 - 18, 2022

ISBN 979-8-88831-926-0

DOI 10.46299/ISG.2022.2.8

INTEGRATION OF SCIENTIFIC AND MODERN IDEAS INTO PRACTICE

Proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference

Stockholm, Sweden
November 15 – 18, 2022

UDC 01.1

The 8th International scientific and practical conference “Integration of scientific and modern ideas into practice” (November 15-18, 2022) Stockholm, Sweden. International Science Group. 2022. 844 p.

ISBN – 979-8-88831-926-0

DOI – 10.46299/ISG.2022.2.8

EDITORIAL BOARD

<u>Pluzhnik Elena</u>	Professor of the Department of Criminal Law and Criminology Odessa State University of Internal Affairs Candidate of Law, Associate Professor
<u>Liudmyla Polyvana</u>	Department of Accounting and Auditing Kharkiv National Technical University of Agriculture named after Petr Vasilenko, Ukraine
<u>Mushenyk Iryna</u>	Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Mathematical Disciplines, Informatics and Modeling. Podolsk State Agrarian Technical University
<u>Prudka Liudmyla</u>	Odessa State University of Internal Affairs, Associate Professor of Criminology and Psychology Department
<u>Marchenko Dmytro</u>	PhD, Associate Professor, Lecturer, Deputy Dean on Academic Affairs Faculty of Engineering and Energy
<u>Harchenko Roman</u>	Candidate of Technical Sciences, specialty 05.22.20 - operation and repair of vehicles.
<u>Belei Svitlana</u>	Ph.D., Associate Professor, Department of Economics and Security of Enterprise
<u>Lidiya Parashchuk</u>	PhD in specialty 05.17.11 "Technology of refractory non-metallic materials"
<u>Levon Mariia</u>	Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, Scientific direction - morphology of the human digestive system
<u>Hubal Halyna Mykolaiivna</u>	Ph.D. in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES		
1.	Xomidova N.O. XX ASRNING 60-80 YILLARIDA FARG‘ONA VODIYSI QISHLOQ AHOLISINING DAROMADI VA SAVDO XIZMATI (NAMANGAN VILOYATI MISOLIDA)	25
2.	Марунчак Х.В., Бальковський В.В., Павкович С.Я., Огородник Н.З., Дудар І.Ф. ВПЛИВ ГІБРИДУ НА ПОЖИВНІСТЬ ЗЕРНА КУКУРУДЗИ	29
3.	Яковчук В.С. ПРИРОДНА РЕЗИСТЕНТНІСТЬ БАРАНЧИКІВ АСКАНІЙСЬКОЇ СЕЛЕКЦІЇ	32
ARCHITECTURE, CONSTRUCTION		
4.	Burlay V. PROFESSIONAL ENGLISH - GRADUATES OF UKRAINIAN UNIVERSITIES	39
5.	Vassylenko L. INTERNATIONAL CONTACTS IN UKRAINE ARCHITECTURE (1920S EARLY 1930S)	45
6.	Грищук Ю.М., Баранчук М.С., Гавриш Д.Ю., Онищенко В.А., Рижук А.А. ФАСАДНІ ФАРБИ ДЛЯ ДЕКОРАТИВНОГО ОПОРЯДЖЕННЯ ФАСАДІВ	47
7.	Ліпянін В.А. LANDSCAPE AND RECREATIONAL SPACE IN MEDICAL INSTITUTIONS	52
ART HISTORY		
8.	Алмахан Т.Қ., Ибраева Ж.Е. БАСПА БИЗНЕСІ ЖӘНЕ ПОЛИГРАФИЯЛЫҚ ӨНДІРІС КАДРЛАРЫ ҮШІН ҚҰЗЫРЕТТІЛІК МОДЕЛЬДЕРІН ӨЗІРЛЕУ ӘДІСТЕРІ	57

9.	Алтухова А.В., Сагіна Ю.В. ДО ПИТАННЯ ПРО КОМП'ЮТЕРНУ ГРАФІКУ ЯК ОСНОВУ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ДАНИХ	66
10.	Алғазиева А.Д., Ибраева Ж.Е. ПОЛИГРАФИЯЛЫҚ ФОЛЬГАМЕН БЕДЕРЛЕУ САПАСЫНЫҢ ТҮПТЕУ ҚАТЫРМАСЫНЫҢ КӨРСЕТКІШТЕРІНЕ ТӘУЕЛДІЛІГІ	68
11.	Данилюк М.М., Данилюк Я.В. МУЗИЧНО-КУЛЬТУРНІ ТРАДИЦІЇ СЛОБОЖАНЩИНИ ЩОДО ВИХОВАННЯ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ	75
12.	Кунц Т.В. МИСТЕЦЬКІ ЖУРНАЛИ НІМЕЧЧИНИ: ОСОБЛИВОСТІ КОНТЕНТУ	78
13.	Новожилова П., Хиневич Р. БЛИЙ ПРОСТІР У ПРОЕКТУВАННІ РЕКЛАМНИХ ВЕБ- САЙТІВ	81
BIOLOGY		
14.	Hryhoruk I. ANALYS OF MALVA MOSAIC VIRUS	88
15.	Melnyk A. ВИКОРИСТАННЯ БІНАРНИХ ВЕКТОРІВ У СУЧАСНИХ БІОТЕХНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	90
16.	Petrychenko I., Hretskyi I. CHARACTERISTICS OF BIOTEST FOR ELECTROMAGNETIC RADIATION WITH THE PARTICIPATION OF LUMINESCENT BACTERIA PHOTOBACTERIUM PHOSPHOREUM	93
17.	Кириченко І.О. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ БІОЛОГІЇ ТА ЕКОЛОГІЇ	95

CHEMISTRY		
18.	Distanov V., Zaliska T., Klimets A., Kadochkina V. SYNTHESIS AND INVESTIGATION OF 9-SUBSTITUTED 3,4-PERYLENE DICARBOXYLIC ACID	100
19.	Базалюк Л.В. МОДИФІКАЦІЯ ГУМОВОЇ КРИХТИ ПЕРОКСИДОМ ВОДНЮ	106
ECONOMY		
20.	Drobotia Y., Zadan A. УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ ПОРТФЕЛЕМ БАНКУ В РЕАЛІЯХ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ	111
21.	Fedko S., Kryukovska O., Gonchar R. ECONOMIC EFFICIENCY FROM LABOR PROTECTION MEASURES AT THE WATER TREATMENT PLANT	114
22.	Miahkykh I. PROBLEMS OF STRATEGIC MANAGEMENT OF COMPETITIVENESS OF POTENTIAL AND COMPETITIVE ADVANTAGES OF THE ENTERPRISE	121
23.	Ulko Y., MANAGEMENT OF LAND (SOIL) RESOURCES BASED ON THE DEVELOPMENT OF PROJECTS ON BIOLOGICALIZATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION	123
24.	Ільків Л.А. СОЄВИРОБНИЦТВО В УКРАЇНІ: РИЗИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	127
25.	Артемчук Є.А. ВПЛИВ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ НА ФОНДОВІ РИНКИ ЄВРОПИ	131
26.	Атаманчук З.А., Мацедонська А.С. РОЗВИТОК ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	135

27.	Атаманчук З.А. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВЗАЄМВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС ПІСЛЯ ПІДПИСАННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ	140
28.	Близнюк А., Ванькович Л. РОЗВИТОК ІТ-СЕКТОРУ В УКРАЇНІ	145
29.	Волобуєв Б. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	149
30.	Волобуєва В. ЕЛЕКТРОННА ПЕТИЦІЯ ЯК ФОРМА УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ В ПРОЦЕСАХ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ЩОДО НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ	152
31.	Горба Т.М. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ТА КОНТРОЛЮ ПОТОЧНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ НЕПРИБУТКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	155
32.	Грамадик І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МОТИВАЦІЇ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ЯК ЗАСОБУ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ МЕДИЧНОЇ УСТАНОВИ	159
33.	Гриценко О. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В ІНСТИТУЦІЙНІЙ СТРУКТУРІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ	163
34.	Дятлова Н.В., Майорський Д., Лемешенко О. ФОРМУВАННЯ ПЕРСПЕКТИВНОГО ТОВАРНОГО АСОРТИМЕНТУ НА ПРОМИСЛОВОМУ ПІДПРИЄМСТВІ	167
35.	Жилінська Л.О. ЕКОНОМІКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ СУБ'ЄКТИ ВПЛИВУ НА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МІСТ	173
36.	Ковальова О., Химинець В. АНАЛІЗ ВИРОБНИЦТВА СОНЯШНИКУ: МІКРО- ТА МАКРОРІВЕНЬ	175

37.	Кондратюк О.І., Урсатій А.Е. ЗБИТКОВІСТЬ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	178
38.	Ксьондз А.Ю. АНАЛІЗ ДОХОДІВ ТА ВИТРАТ ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ	182
39.	Кучерук О.Я., Кучерук Р.І. БАГАТОКРИТЕРІАЛЬНИЙ ПІДХІД ПРИ ПІДПИСАННІ УГОДИ З ПОСТАЧАЛЬНИКОМ	186
40.	Нечипорук Л.В. ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗМІН ФІНАНСОВИХ СТРАТЕГІЙ В УМОВАХ ВИСОКОГО СТУПЕНЮ РИЗИКІВ	191
41.	Павлюк О.О., Коваленко В.В., Красновська Є.Г., Шолом А.О., Шопперт Я.Д. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТОВАРНОГО РИНКУ КИТАЮ	196
42.	Чичуліна К.В., Гвоздецька Є.М., Даніленко А.В. РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	201
GEOGRAPHY		
43.	Луців А.Т., Скробач Т.Б. ГЕОЕКОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ДРОГОБИЦЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	204
GEOLOGY		
44.	Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Козар М.А., Пащенко П.С. ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕОХІМІЇ ГЕРМАНІЮ ТА КОБАЛЬТУ У ВУГІЛЬНОМУ ПЛАСТІ С8Н ПОЛЯ ШАХТИ "ДНІПРОВСЬКА", УКРАЇНА	208
HISTORY		
45.	Sattorov N. THE FORMATION PROCESSES OF ETHNOGENESIS OF THE UZBEK PEOPLE AND ITS DEVELOPMENT STAGES	218

46.	Вахобов Б.М., Наманган Д.У. ФАРҶОНА ВОДИЙСИДА ҚУРАМА ЭТНОГРАФИК ГУРУҲИ	224
47.	Холиқов Ғ.Ж. ЎЗБЕКИСТОНДА ТИББИЙ ЁРДАМ ХИЗМАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР БИЛАН ҲАМКОРЛИК АЛОҚАЛАРИ	229
JOURNALISM		
48.	Косюк О.М. ДЕРЖАВНЕ ТА КОРПОРАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ	233
JURISPRUDENCE		
49.	Lohvynenko I., Nevzorov I. DELEGATION OF LEGISLATIVE POWERS IN THE CONTEXT OF THE DRAFT LAW OF UKRAINE “ON LEGISLATIVE ACTIVITY”	236
50.	Mariț A., Airapetean A., Corsei A. ORGANELE DE OCROTIRE A NORMELOR DE DREPT A REPUBLICII MOLDOVA ȘI CADRUL NORMATIV NAȚIONAL REGIONAL ȘI INTERNAȚIONAL ÎN COMBATERICA CRIMINALITĂȚII TRANSNAȚIONALE EURO-REGIONALE ȘI INTERNAȚIONALE ORGANIZATE	239
51.	Гайдаш К.О., Булик І.Л. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У СФЕРІ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	249
52.	Дем’янчук Ю.В., Нетреба Д.О., Осіпова Л.М., Попова А.О., Тищишин О.Ю. ДИСКУСІЙНІ АРГУМЕНТИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	253
53.	Дьодьо М.М. ЕКОНОМІЧНИЙ ПАСПОРТ: ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ	257

54.	Ліпковська М.Я., Марич Х.М. ЕКОЛОГІЧНИЙ ПОДАТОК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	260
55.	Парасюк М.В. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ	262
56.	Проць І.М., Гришук А.Б. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ	266
57.	Снопенко Є.О., Пузанова Г.Й. ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	268
58.	Харковенко Ю.О. ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТИМЧАСОВОГО ОБМЕЖЕННЯ У ПРАВІ ВИЇЗДУ ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ	271
59.	Хомовська А.Л., Пузанова Г.Й. ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ НАЙМЕНУВАННЯ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ	275
60.	Чулінда Л.І., Денисюк М. ПРИНЦИПИ ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ	280
61.	Якимчук В. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ	285
MANAGEMENT, MARKETING		
62.	Brychko A., Wen Peng INCREASING THE LEVEL OF COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE	289
63.	Brychko A., Gou Ruiliang IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF PERSONNEL MANAGEMENT OF THE ORGANIZATION	292

64.	Brychko A., Hongjie Wu THEORETICAL PRINCIPLES OF EFFECTIVE MANAGEMENT ENTERPRISE IN MODERN CONDITIONS	295
65.	Fan Jiajun, Kalachevska L. HEALTH FACILITY MANAGERMENT IN THE CONTEXT OF COVID-19	301
66.	Fu Baoer, Kalachevska L. MODERNIZATION OF ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM	306
67.	Kharchenko T., Jiang Yu IMPROVING THE MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES OF THE ENTERPRISE	310
68.	Kharchenko T., He Bin INCREASING THE LEVEL OF COMPETITIVENESS AS A PART OF MANAGEMENT'S SYSTEM OF THE ENTERPRISE	313
69.	Kharchenko T., Qian Siyi IMPROVING THE EFFICIENCY OF MANAGEMENT DECISIONS BASED ON THE ANALYSIS OF THE ENTERPRISE	316
70.	Slavkova O., Zhang Yi INTRODUCING BIG DATA TECHNOLOGY INTO MODERN ENTERPRISE MANAGEMENT	319
71.	Slavkova O., Yang Jiayu IMPROVEMENT OF PERSONNEL TRAINING AS A FACTOR OF ENHANCEMENT OF THE COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES	322
72.	Slavkova O., Zhang Rui ON STRATEGIC COST MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	326
73.	Slavkova O., Zhang Renchen MANAGEMENT OF ORGANIZATIONAL CULTURE OF THE ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF MARKET	331

74.	Victor Mbotor Elemi MANAGEMENT OF THE 21ST CENTURY: GLOBALISATION CHALLENGE	335
75.	Білицька А.В., Кузуб М.В. ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ РІШЕНЬ В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ НА ПІДПРИЄМСТВІ	338
76.	Галан Л.В., Смоляр Ю.Ю. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ОПЕРАТОРА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ	341
77.	Невмержицька С.М., Лещинська Л.А. КОМУНІКАЦІЙНА ВЗАЄМОДІЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ	344
78.	Славкова О.П., Ярем О.А. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНИХ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ	347
79.	Шевченко В.І., Шевченко Д.Ю. ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ТА САМОКОНТРОЛЮ РОБІТНИКІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	350
MEDICINE		
80.	Botiakova V. MODELLE DES BURNOUT-SYNDROMS BEI MEDIZINISCHEM PERSONAL	353
81.	Dubivska S., Hryhorov Y., Savvi S., Korolevska A., Goloborodko M. POSTOPERATIVE COGNITIVE DYSFUNCTION AS A RESULT OF GENERAL ANESTHESIA DURING THE SURGERY	357
82.	Geldiyeva S.A., Berdiyeva J.O. APPLICATION OF MOLLAKARA MUD TAMPONS, PARAFFIN APPLICATIONS AND MAGNETOTHERAPY IN CHRONIC PROSTATITIS IN THE CONDITIONS OF THE BERZENGI SANATORIUM	364

83.	Mahlynets N., Pavlyshyn M., Ozhogan Z. COMPLEX TREATMENT OF PATIENTS WITH ARCHITECTURAL DISORDERS OF THE VESTIBULE OF THE MOUTH	367
84.	Marushko T., Onufreiv O. THE RESULTS OF BIOLOGIC SWITCHING IN PATIENTS WITH JUVENILE IDIOPATHIC ARTHRITIS	369
85.	Usenko D., Aryayev M., Kaplina L. INFLUENCE OF HIGH-FREQUENCY CHEST WALL OSCILLATION FOR HEMODYNAMIC INDICATORS IN CHILDREN WITH COMMUNITY-ACQUIRED PNEUMONIA	372
86.	Алієв Р.Б., Шаповалова А.С., Міщенко М.С. ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ У БОРОТЬБІ З ЛЕЙШМАНІОЗОМ	376
87.	Жукуляк О.М., Поліщук І.П., Бігун Р.В., Лесів М.І., Перхулин О.М. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЛІКУВАННЯ СЕКНІДАЗОЛОМ ТА КЛІНДАМІЦИНОМ БАКТЕРІАЛЬНОГО ВАГІНОЗУ В ЖІНОК ПРЕМЕНОПАУЗАЛЬНОГО ВІКУ	378
88.	Зборовський О., Норейко С., Карнабеда О., Кравець А., Кульбака О. КОМПЛЕКСНА МЕДИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПАЦІЄНТІВ З СЕРЦЕВО-СУДИННИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.	381
89.	Карнабеда О., Вільчевская К., Бахчиванджи І., Зборовський О., Кравець А. СТАТИФІКАЦІЯ ПАЦІЄНТІВ З ГОСТРОЮ ЛІМФОБЛАСТНОЮ ЛЕЙКЕМІЄЮ НА ОСНОВІ МІНІМАЛЬНОЇ ЗАЛИШКОВОЇ ПУХЛИНИ ЗА ДОПОМОГОЮ ВИКОРИСТАННЯ ПРОТОЧНОЇ ЦИТОМЕТРІЇ НА 15-Й ДЕНЬ ІНДУКЦІЙНОЇ ТЕРАПІЇ.	385
90.	Курташ Н.Я., Кравчук І.В., Куса О.М., Нейко О.В., Сніжко Т.Б. ДОПОМІЖНІ РЕПРОДУКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ЖІНОК ІЗ ПОЛІПАМИ ЕНДОМЕТРІЇ	390

91.	Кіюн І.Д. ВИВЧЕННЯ ТРОМБОРЕЗИСТЕНТНОСТІ ЕНДОТЕЛІЮ СУДИН У ОСІБ, КОТРІ ПАЛИЛИ, ВИКОРИСТОВУЮЧИ ЗАСОБИ ДЛЯ НАГРІВАННЯ ТЮТЮНУ ІЗ ЗАХВОРЮВАННЯМИ ТКАНИН ПАРОДОНТА	394
92.	Починок Т., Васюкова М. ПОРУШЕННЯ ЛІПІДНОГО ОБМІНУ У ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ М. КИЄВА (УКРАЇНА) З НЕДИФЕРЕНЦІЙОВАНОЮ ДИСПЛАЗІЄЮ СПОЛУЧНОЇ ТКАНИНИ	400
93.	Рева Т.В., Булавчик А.М., Пархоменко І.О. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ТРОМБОЦИТОПЕНІЙ	403
94.	Симоненко Р.В. РОЛЬ ПОКАЗНИКІВ ТРИВОЖНОСТІ ТА ОСОБИСТІСНИХ ОЦІНОК ПАЦІЄНТІВ НА ЕТАПІ ПЛАНУВАННЯ В СТРУКТУРІ ВІДПОВІДНОСТЕЙ "КОНКОРДАНТНОЇ МОДЕЛІ" ЛІКУВАННЯ ГЕНЕРАЛІЗОВАНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ ПАРОДОНТУ	408
95.	Тимків І.С., Близнюк М.В., Дзвонковська В.В., Тимків І.В., Венгрович О.З. ВАЖЛИВІСТЬ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК В РОБОТІ ЛІКАРЯ	411
96.	Ткаченко І.В. ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ СПРОМЕЗІФЕНУ НА ЗАГАЛЬНОСАНІТАРНИЙ РЕЖИМ ВОДОЙМ	415
97.	Чабан Т.В., Бочаров В.М., Чубач М.І., Бердник Ю.І., Кайгородов В.М. КЛІНІЧНИЙ ВИПАДОК БЕШИХИ З ПОШИРЕНОЮ АНТИБІОТИКОРЕЗИСТЕНТНІСТЮ	420
98.	Чабан Т.В., Бочаров В.М., Чубач М.І., Онуфрієць Т.С. ПСЕВДОМЕМБРАНОЗНИЙ КОЛІТ, ЯК НАСЛІДОК ПРИЙОМУ АНТИБІОТИКІВ ПРИ COVID-19	425

99.	Чабан Т.В., Бочаров В.М., Чубач М.І., Кайгородов В.М., Бердник Ю.І. ПРОТИМІКРОБНА РЕЗИСТЕНТНІСТЬ У ХВОРИХ НА ГОСТРИЙ ГАСТРОЕНТЕРИТ НА ФОНІ ВІЛ-ІНФЕКЦІЇ	430
100.	Чайка К.В., Хохлова О.Ю., Богадельнікова К.І. ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЛАПАРОСКОПІЧНОЇ КОЛЬСУСПЕНЗІЇ ПО БЕРЧУ ТА ОПЕРАЦІЇ TVT-О ПРИ СТРЕСОВОМУ НЕТРИМАННІ СЕЧІ	434
101.	Чайковська Г., Солонко Г., Єзерська О. СТОМАТОЛОГІЧНІ ПРОЯВИ ГЕНЕТИЧНИХ СИНДРОМІВ У ДІТЕЙ	437
102.	Черних М.О., Солейко О.В., Міронов Є.В., Тереховська О.І. Q-ІНФАРКТ МІОКАРДА НА ТЛІ НЕДИФЕРЕНЦІЙОВАНОЇ ДИСПЛАЗІЇ СПОЛУЧНОЇ ТКАНИНИ: ПАТОГЕНЕТИЧНА РОЛЬ РІВНЯ ТРОМБОЦИТІВ ТА ЗАГАЛЬНОГО ХОЛЕСТЕРИНУ	441
PEDAGOGY		
103.	Navârneanu G. STRATEGIES AND TEACHING METHODS FOR STIMULATING CREATIVITY BY TEACHING MATHEMATICS	445
104.	Maksymenko I., Maksymenko A. INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF GLOBAL CHALLENGES	454
105.	Zhelezniakova E., Zmiivska I., Silichova T. DIGITAL TOOLS OF DIGITAL EDUCATIONAL ECOSYSTEMS IN THE STUDY OF EDUCATIONAL DISCIPLINES OF THE MATHEMATICS CYCLE	458
106.	Бабиніна Ю.Р., Роганова М.В., Роценко О.О., Левченко В.І. ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ДО МУЗИЧНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ	462
107.	Брожко М.В., Власенко Р.П. ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УРОКУ ГЕОГРАФІЇ ПРИ ВИКЛАДАННІ ТЕМИ "НАСЕЛЕННЯ"	466

108.	Бурдіна Я.Ф., Грекова А.В., Грідіна І.Р., Ширикалова А.О. ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ МЕДИЧНОГО ВИШУ В УМОВАХ ВІЙСЬКОГО СТАНУ	473
109.	Видиборець Я.Г. СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРНІ СКЛАДОВІ МОВНО- КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	476
110.	Гончарова М.В., Іншаков А.Є. СПІЛЬНА РОБОТА ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА СІМ'Ї З МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ	480
111.	Губарь О.В., Губарь А.О. ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ	483
112.	Денисюк В.І. ЗМІНИ ДО НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У 2022 Р.	486
113.	Добрун Н.Ю., Суятинова К.Є. РОЗВИТОК ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ В ЗДО	488
114.	Долбня О.В., Іншакова І.Є. ВИКОРИСТАННЯ НАРОДНИХ ОБРЯДІВ, ЗВИЧАЇВ, ТРАДИЦІЙ У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	491
115.	Домницька І.Л., Лихолат Ю.В., Лихолат Т.Ю., Мандрика Ю.В., Кабар А.М. БОТАНІЧНИЙ САД ДНІПРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ЦЕНТР НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ РОБОТИ	494
116.	Дубовик О.М., Іпатенко К.Л. РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ДИСЛЕКСІЄЮ	500
117.	Завітренко Д.Ж., Березенко Н.О. РЕАБІЛІТАЦІЙНІ МЕТОДИ МОНТЕССОРІ В РОБОТІ З ДІТЬМИ З ПСИХІЧНИМИ ТА ФІЗИЧНИМИ ВАДАМИ	506

118.	Кисличенко В.А., Тригуб Д.О. РОЗВИТОК ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ОНТОГЕНЕЗІ ЛЮДИНИ	509
119.	Князян М.О., Силантьєва В.І., Телецька Т.В., Весна Т.В., Панченко І.В. КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ТА МАГІСТРІВ ФІЛОЛОГІЇ	512
120.	Коленіченко Т.І. РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ПРОЦЕСІ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	515
121.	Корнейко А.О. МОНІТОРИНГОВА СКЛАДОВА В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ	518
122.	Костюк В.С., Стащенко К.А. СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ "КОРИСНІ КОПАЛИНИ"	522
123.	Коц С.М., Коц В.П., Рудюк В.В. АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОВИ У ДІТЕЙ	528
124.	Куртова О.В., Фусар І.Ю., ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ФУТБОЛУ НА РОЗВИТОК ШВИДКІСНО-СИЛОВИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ	533
125.	Лавриченко Н.М., Коваль І.В. НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ	536
126.	Лопатинська Н., Івченко К. СПЕЦИФІКА ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ-БІЛІНГВАМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ	541
127.	Лопатинська Н.А., Духнич Ю.В. РОЗВИТОК ОПИСОВОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	545

128.	Лопатинська Н.А., Юрченко Г.П. ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ ЗВУКОВИМОВИ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З МІОФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	550
129.	Лосєв О.С., Лосєва О.С., Погода О.В., Бившева Т.Ф. ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ	554
130.	Ліпчевська І. ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ВМІННЯ СТВОРЮВАТИ ВІЗУАЛІЗАЦІЮ "ПОРТРЕТ" У ПЕРШОМУ ЦИКЛІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	557
131.	Нежива Л.Л., Рожнятовська О.М. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ	560
132.	Непомняща О.В. STEM-ТЕХНОЛОГІЇ, ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	564
133.	Остапчук І.В. РОЗВИТОК ЧУТТЯ РИТМУ У ДІТЕЙ ЗА МУЗИЧНО- ПЕДАГОГІЧНОЮ КОНЦЕПЦІЄЮ К. ОРФА	571
134.	Павлюк Т.О., Дацьо А.В. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ	574
135.	Пахомова Л.В. АЛГОРИТМ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ НА НАЦІОНАЛЬНІЙ ПЛАТФОРМІ МОЖЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ "EDWAY"	578
136.	Пилипенко-Фріцак Н.А. ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ПРОТИДІЇ МОВІ НЕНАВИСТІ	582

137.	Романенко С.С., Ігнат'єв Д.О., ОСНОВИ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ КОВЗАННЯ У ХОКЕЇ З ШАЙБОЮ	584
138.	Сергієнко К.С., Кулава К.О. ЖИВА БІБЛІОТЕКА ЯК ІНТЕРАКТИВНИЙ ЗАХІД ДЛЯ ЕФЕКТИВНОЇ ЗАЛУЧЕНОСТІ МОЛОДІ	587
139.	Тарасенко Г.С. ЕКОЛОГІЯ ДИТИНСТВА ТА РОЛЬ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РОЗУМІННІ ПЕДАГОГАМИ ЦЬОГО ФЕНОМЕНА	590
140.	Устинова Л.М., Бутенко В.Г. РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	597
141.	Цьомик А.О. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ В 3-4 КЛАСАХ	602
142.	Шишова М.С. ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я В СТАРШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	607
143.	Шліхтенко Ю.В. МУЛЬТИМОДАЛЬНИЙ ПІДХІД ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ	611
144.	Шхалахова Н.О. ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО ПІДХОДУ СЛІЛ ПРИ НАВЧАННІ ГОВОРІННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	616
145.	Юрчак Г.М., Музика Т.Є. ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ "УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)": ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	620

PHARMACEUTICS		
146.	Герасимюк Н.В., Приступа Б.В., Сафіюк О.О. ФАРМАКОЛОГІЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ DAHLIA CAV	626
PHILOLOGY		
147.	Filat T., Aponenko I., Klimenko I. VOA LEARN ENGLISH PROGRAM AS AN INFORMATION BASE FOR SCIENTIFIC RESEARCH	628
148.	Peredon N. LINGUISTIC ASPECT OF INFORMAL MEDIATION IN CONFLICT RESOLUTION PROCESS	632
149.	Petrusenko N. LANGUAGE AS A METHOD OF IMPLEMENTING SOCIAL IDENTIFICATION	635
150.	Shevchenko V. ZUM KONZERT DER „PERFORMATIVITÄT“	637
151.	Базарбаева Г.Н., Ахметова А.А., Скиндирова Ж.М., Мырзабаева Л.Е., Ақын Ә.А. ҰЛЫ АБАЙ ЖӘНЕ ӘУЕЗОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ БАЙЛАНЫСЫ	640
152.	Волошинова М.О. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СКЛЯНОГО ПОСУДУ В УКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТНИХ СЛОВНИКАХ	644
153.	Зелінський Р.С. КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОЇ ПОВЕДІНКИ	648
154.	Колесник А.В. НАТУРАЛІЗМ У ТВОРЧОСТІ НАТАЛІЇ КОБРІНСЬКОЇ	651
155.	Леонов С. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	656

156.	Марцінковська І. ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ФАНТАСТИЧНИХ КАЗОК	659
157.	Нестерчук К.М., Лановик М.Б. ПРОЯВИ NON-FINITO У ДРАМАТИЧНОМУ ТВОРІ	665
158.	Пасік Н. ФУНКЦІЙНО-ПРАГМАТИЧНА ДИНАМІКА СКЛАДНОСУРЯДНИХ ГРАДАЦІЙНИХ РЕЧЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА	669
159.	Подгурська І.О., Колташева Д.О. МОТИВ ЄДИНОВЛАДДЯ В АНТИУТОПІЧНОМУ РОМАНІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОЇ ПРОЗИ ХХ СТ.)	674
160.	Разживін В.М., Камак М.Ю., Регеда Л.О. ТЕМАТИЧНА ПАЛІТРА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПОВІСТІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ	678
161.	Семигінівська Т., Карпушина В. ПЕРЕКЛАД АВТОРСЬКИХ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)	682
162.	Шуппе Л.В., Гринько Л.В., Чебан А.В. ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ "МОДА" В СУЧАСНИХ ІСПАНСЬКИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ВИДАННЯХ	688
163.	Ясак С.Д. ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ОСНОВАМИ КУЛЬТУРИ ТА ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ У ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ	692
PHILOSOPHY		
164.	Ismoilov M.I., Abdullaev S. THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE WORLDVIEW	697
165.	Фіалко Н.А., Личко А.С. ОСМИСЛЕННЯ КАСТОВОГО ПИТАННЯ В ІНДІЇ	702

POLITICS		
166.	Berezovska-Chmil O. FORMATION OF SOCIAL STRUCTURES AT THE REGIONAL DIMENSION	704
PSYCHOLOGY		
167.	Diachkova O., Kontsemal Y. PHENOMENON OF GROUP INFLUENCE ON PERSONALITY	708
168.	Spytska L. FACTORS OF MALE SEXUALITY AND FACTORS OF FEMALE LOYALTY	710
169.	Vitomski Y., Chernyakova O. CONCEPTUALISING DISCURSIVE PRACTICES UNDERSTANDING OF HUMAN PROCREATION	712
170.	Каменських Л.С. АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ГРДУ У СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	721
171.	Карсканова С.В., Тригуб Д.О. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ІЗ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ	728
172.	Присяжнюк В.В., Шутяк І.А. ЗАГАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ПОСТСТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ ПРИ НАДЗВИЧАЙНІЙ СИТУАЦІЇ	731
173.	Пундев В. ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВПЛИВУ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА РОЗВИТОК КРЕАТИВНИХ ФОРМ МИСЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ	738
174.	Ронжес О. ПОТРЕБА В АВТЕНТИЧНОСТІ ЯК МЕХАНІЗМ АДАПТАЦІЇ У КОРИСТУВАЧІВ ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ: РИЗИКИ ТА СПОСОБИ ПОДОЛАННЯ	740

175.	Сапельнікова Т.С. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ	748
176.	Сидорук О.В., Шутяк І.А. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ	752
177.	Чепель Д.Р. ПСИХОЛОГІЯ ЛЮДИНИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ	755
SOCIOLOGY		
178.	Сафонова Т.А. ЦИФРОВІЗАЦІЯ – СТРАТЕГІЧНИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕЧНОЇ СФЕРИ	757
TECHNICAL SCIENCES		
179.	Botuzov V. METHODS AND MEANS OF TERRAIN RESEARCH FOR SKI RESORT PLANNING	760
180.	Melnyk O., Kozarevych V. ОДНОЕЛЕКТРОННІ ТЕХНОЛОГІЇ В КОМБІНАЦІЙНИХ НАНОПРИСТРОЯХ	762
181.	Miasoiedova A., Divizinyuk M., Shevchenko R. TO THE ISSUE OF DETECTION OF SMALL UNMANNED AERIAL VEHICLES USING ACTIVE OPTICAL SYSTEMS	768
182.	Shilov Y., Artamonova V., Antoshchenkov V. MECHATRONIC SYSTEM OF AUTOMATIC TRACTOR ENGINE- TRANSMISSION CONTROL	771
183.	Smagulova A.S. IMPROVING HEALTH AND SAFETY SKILLS TRAINING USING VR TECHNOLOGIES	775
184.	Sprintseva O., Levchenko H. STUDY OF THE VULNERABILITY OF THE INFORMATION SYSTEMS UNDER THE INFLUENCE OF SOCIAL ENGINEERING ATTACKS	778

185.	Svirgun V., Svirgun V., Antoshchenkov R. CALCULATION OF THE OPTIMUM CONTROL LAWS FOR A BRIDGE-TYPE CRANE	780
186.	Svitlichnyi O., Bondarev O., Antoshchenkov V. INCREASING UNIT PRODUCTIVITY DUE TO FULL USE OF THE TRACTOR'S DRIVING EFFORT	782
187.	Tokarieva O., Mamontov O. METHOD OF NON-DESTRUCTIVE TESTING OF TIGHTNESS FUEL RODS FOR NUCLEAR POWER PLANTS	786
188.	Іванченко Г.Ф. ВИКОРИСТАННЯ MACHINE VISION У ВИРОБНИЧО-ПРОМИСЛОВИХ СФЕРАХ ЕКОНОМІКИ	789
189.	Берднік П., Бабакішієва Є., Тимочко О., Павленко В., Руденко В. МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ПОВЕДІНКИ ГРУП РУХОМИХ ОБ'ЄКТІВ	793
190.	Криськова С.А. ГЕОІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ ЗА ОЗНАКАМИ	800
191.	Лобанова Г.Є., Михайловська О.А., Надопта Т.А., Поліщук В.В. ДОСЛІДЖЕННЯ АКТУАЛЬНОСТІ ВИДУ ТА КОНСТРУКЦІЇ ДІВОЧОГО ПОВСЯКДЕННОГО ВЗУТТЯ	803
192.	Матвіїв М.А., Мельникова Н.І. АНАЛІЗ ВІДЕОПОТОКУ ЩОДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ НЕВРОЛОГІЧНИХ ВІДХИЛЕНЬ У ПАЦІЄНТІВ З ВАДАМИ КООРДИНАЦІЇ	807
193.	Матківський С.В. ОСОБЛИВОСТІ УТИЛІЗАЦІЇ ТА МОНІТОРИНГУ ЗА ПРОСУВАННЯМ ФРОНТУ CO ₂ У НАФТОГАЗОВИХ ПОКЛАДАХ	809
194.	Мулеса О.Ю., Пензеник А.А., Данилів Л.В. НЕЧІТКІ АЛГОРИТМИ ОЦІНЮВАННЯ ВІДПОВІДІ В ПРОЦЕСІ АНАЛІЗУ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ	813

195.	Рубель А.О., Кураєва А.В. ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РОЗРОБКА СХЕМ ДИСКРЕТНОГО КРОКУ КАНАТНО-ПРОФІЛЬНОГО АРМУВАННЯ У МІСЦІ ЗУСТРІЧІ ПІДЙОМНИХ СУДИН	815
196.	Сагайдак О., Васалатій Н., Оберто С.Л., Коропатюк А., Голубов Д. ПРАКТИКА НЕСЕННЯ ВАХТИ, ВИЗНАЧЕННЯ ПОЗИЦІЙ СУДНА ТА ВИКОРИСТАННЯ РАДІОЛОКАЦІЙНОГО ОБЛАДНАННЯ В ЛЬОДОВИХ РАЙОНАХ	821
197.	Смірнов І. РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИСТОСОВАНOSTІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДО ВІДЕОІГОР	826
TOURISM		
198.	Ісаєва В.І. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ	830
199.	Галасюк С.С., Філюк В.В. СУЧАСНІ РЕАЛІЇ РОЗВИТКУ БАЛЬНЕОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТТІ	833
200.	Графська О.І., Запісоцький А.І. ПРОМИСЛОВИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ ЯК ПЕРСПЕКТИВА ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ ДЛЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ	838
201.	Опря Б.О. СУЧАСНИЙ СТАН КЕЙТЕРИНГОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ	840

XX ASRNING 60-80 YILLARIDA FARG‘ONA VODIYSI QISHLOQ AHOLISINING DAROMADI VA SAVDO XIZMATI (NAMANGAN VILOYATI MISOLIDA)

Xomidova Nazokatxon Oripjonovna

magistrant
Namangan davlat universiteti
O‘zbekiston, Namangan

Annotasiya: Maqolada Farg‘ona vodiysi viloyatlarida XX asrning 60-80 yillaridagi qishloq aholisining daromadi va savdo xizmati masalalari tarixiy adabiyotlar va manbalar asosida tahlil qilindi. Maqolada respublikada aholini daromadi va boshqa to‘lovlar miqdori oshib borishi, Farg‘ona vodiysidagi qishloq aholisining daromadi va savdo xizmati ko‘rsatkichlari o‘rganildi va tahlil qiindi.

Kalit so‘zlar: paxta narxi, tannarx, kolxozchi maoshi, ishchi va xizmatchilarning ish haqi, real daromad, milliy daromad, qishloq aholisi moddiy ahvoli, tovar aylanmasi

Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda inson omilining jamiyatdagi o‘rniga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Respublikada amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar va ijtimoiy o‘zgarishlar, eng avvalo aholining moddiy ahvoli va farovonligini, uning hayot darajasi va sifatini oshirishga yo‘naltirilgan¹. Bu borada olib borilayotgan keng ko‘lamli tadbirlar tarixiy tajribani chuqur o‘rganish, o‘tmish saboqlaridan kerakli xulosa chiqarish, sovet davrida davlat manfaatlarining inson manfaatlaridan ustun qo‘yilishi va uning oqibatlarini tahlil etishni taqozo etadi. Bu esa turli soha tadqiqotchilari, jumladan, tarixchilarning sotsialistik jamiyatda aholi kundalik hayotida ro‘y bergan transformatsion jarayonlarni o‘rganishga bo‘lgan intilishlari oshib borishiga sabab bo‘lmoqda. Odatiy turmush nafaqat muayyan xalq yoki hudud aholisining kundalik hayotini ochib berishda, balki oddiy odamning yashash tarzi va turmushiga ta‘sir qilgan transformatsion jarayonlarning sabab va oqibatlarini aniqlashga yordam beradi. Jumladan, 1960-1980-yillarda Farg‘ona vodiysining ijtimoiy-iqtisodiy, xo‘jalik va madaniy hayotidagi muhim o‘zgarishlarni o‘rganishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Sovet davrida Farg‘ona, Andijon va Namangan viloyatlari qishloq aholisining kundalik hayoti alohida tadqiqot mavzusi sifatida maxsus o‘rganilmaganligi tanlangan mavzuning zaruriyatini belgilaydi.

1959 yilda O‘zbekistonda ish bilan band aholining 57,4 foizi ishchilar va xizmatchilardan iborat bo‘lgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 1979 yilda 75,2 foizni tashkil qildi, kolxozchilarning ulushi esa 42,6 foizdan, 24,7 foizga tushdi. Shunga qaramasdan, O‘zbekistonda 1979 yilda qishloq aholisi shahar aholisiga qaraganda ko‘proq bo‘lib, 53,5 foizni tashkil etgan.²

---

¹ Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз.
<https://president.uz/ru/lists/view/111>

² Народное хозяйство Узбекской ССР в 1980 г., -С.6.

XX asrning 70-80 yillarda dehqon mehnatiga haq to'lashda ijtimoiy adolat to'la qaror topgan emas edi. Paxtakor g'allakorga, kartoshka va karam yetishtiruvchiga nisbatan bir necha bor ko'p, eng og'ir mehnat qilsa-da, ish haqi ularnikidan kam edi. Mutaxassislarning hisob-kitoblariga qaraganda, mamlakat bo'yicha 1 sentner don yetishtirish uchun o'rtacha 1,6 kishi – 1 soat, 1 sentner paxta yetishtirish uchun esa 36 kishi – 1 soat talab etiladi, ya'ni bir-biridan 22 barobar farqlanadi.³ Yana, shuningdek, paxta kartoshkaga nisbatan 14, lavlagiga nisbatan 35 marta ko'p mehnat kuchi sarf qilishni talab etadi. Ammo ulardan keladigan daromad davlat narxida paxtaga nisbatan ancha ustun edi.

Yechimini kutayotgan muammolardan eng asosiysi paxta narxini oshirish masalasi ko'pdan beri yetilib turgan edi, chunki qishloq mehnatkashlari yildan-yilga qashshoqlashib, harob ahvolga tushib qolayotgan edilar. Bu masala ilgari ham o'rtaga tashlangandi. To'g'ri, keyingi 30 yil ichida birgina paxta xom ashyosini xarid narxlarini o'zgartirish bo'yicha hukumat 23 marta qaror qabul qildi. Biroq bu qarorlar biror natija bermadi, chunki XX asr 80-yillarning o'rtalarida ham, XX asr 70-yillarning boshidagi singari, dehqonga mavsum boshida terilgan paxtaning har kilosi uchun bor-yo'g'i 4 tiyindan haq to'lanardi. Demak, terimning texnologik normasi 48 kilo bo'lganda dehqon ertadan kechgacha mashaqqatli mehnat evaziga atiga 1 so'mi 92 tiyin ishlay olardi, xolos. Yana shuni ham aytish kerakki, bir tonna paxta yetishtirishga mamlakat bo'yicha ketadigan ijtimoiy sarf-harajatlar bir tonna bug'doy yetishtirishga nisbatan o'rtacha 30 barobar ko'pdir, xarid narxlariga⁴ esa atiga 4-5 baravar farq qiladi.

Masalan, yigirma yil mobaynida (1967-1987 yillar) bir sentner donning tannarxi ikki marta, xarid narxi esa uch marta o'sdi, tannarxga nisbatan narxning o'sish indeksi 1,5 tashkil etdi.⁵

1971-1980 yillarda O'zbekiston kolxozlari bo'linmasi fondlari 2 milliard 575,9 million rubldan 4 milliard 75,7 million rublga yetdi yoki boshqacha aytganda 1,5 barobarga ortdi. Ularning yalpi daromadi 1 milliard 723,3 million rubldan 1 milliard 980,6 million rublga ya'ni 15 foizga oshdi. Kolxozlarning yalpi daromadiga nisbatan kolxozchilar mehnatiga haq to'lash oshib bordi. 1970 yilda ularga 1 milliard 137 million rubl qiymatga teng oziq-ovqat va pul to'lovlari berilgan bo'lsa, 1980 yilda u 1 milliard 448,3 million rublni tashkil etdi. Bu davrda bir kishiga bir kunda to'lanadigan ish haqi ham oshib, 4,24 rubldan 5,61 rublga yetdi. 1971-1980 yillarda butun SSSRda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham kolxozchilarning maoshi (37 foiz) ishchi va xizmatchilarning (34 foiz) ish haqiga qaraganda tezroq ko'paydi. Umuman olganda, 1965-1980 yillarda respublikada ishchi va xizmatchilarning real daromadi 1,8 barobarga, kolxozchilarniki 2 barobarga ko'payib, bu ko'rsatkichni 1940 yildagi real

---

³ Бобожонова Д. Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий муносабатлар (70-80 йиллар мисолида): Умумтаълим мактаблари ўқитувчилари учун қўлланма. –Т.: “Шарқ”, 1999. –Б. 68-69.

⁴ Бобожонова Д. Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий муносабатлар (70-80 йиллар мисолида): Умумтаълим мактаблари ўқитувчилари учун қўлланма. –Т.: “Шарқ”, 1999. –Б. 69.

⁵ Бобожонова Д. Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий муносабатлар (70-80 йиллар мисолида): Умумтаълим мактаблари ўқитувчилари учун қўлланма. –Т.: “Шарқ”, 1999. –Б. 70.

daromadlar hajmi bilan qiyoslasak ishchi va xizmatchilarniki 4 barobarga va kolxozchilarni 6,9 barobarga oshganligi ko‘rinadi.⁶

Boshqa ma'lumolarga ko‘ra, 1980-yillarning oxirida O‘zbekiston aholi jon boshiga milliy daromad ishlab chiqarish bo‘yicha ittifoq ko‘rsatkichining 46,2 foizini tashkil qildi. Bu ko‘rsatkich bo‘yicha respublikamiz Qozog‘iston va O‘rta Osiyo respublikalari orasida ham oxirgi o‘rinlardan birida turardi. Bu ko‘rsatkich bo‘yicha O‘zbekistondan keyin faqat Tojikiston turardi. Tashvishli tomoni shundaki, mazkur ko‘rsatkich respublikada borgan sari pasayish tendensiyasiga ega bo‘ldi. 1985 yilda O‘zbekiston o‘rtacha mamlakat ko‘rsatkichining 52,6 foizini tashkil qilgan edi. Halqimiz bularning barchasini ijtimoiy adolatsizlik, qonuniy huquqlari va milliy manfaatlarining kamsitilishi deb baholamoqda edi.

Past milliy daromad mehnatkashlarning maoshi kam bo‘lishiga, ayniqsa qishloq aholisi moddiy ahvolini yomonlashuviga olib keldi. Buning asosiy sababi O‘zbekiston markazning paxta bazasi hisoblanib, unga belgilangan xarid narxlari juda past bo‘llanligi va yetkazib berilgan mahsulotlarning qiymati hattoki respublikamiz yalpi mahsulotining tarkibiga kiritilmasligida edi.⁷

Bularning hammasi qishloqlarda tovar aylanmasida o‘z aksini topgan. Jumladan, 1976-1980 yillarda shahar aholisining jon boshiga tovar aylanmasi 24,3 foizga oshgan bo‘lsa, qishloq aholisida bu ko‘rsatkich 17,9 foizni tashkil qilgan. 1981-1985 yillarda tovar aylanmasi ko‘rsatkichlari pasayib ketdi. Shaharlarda 15 foiz, qishloqlarda 9,6 foizni tashkil etdi. 1985 yilda aholi jon boshiga savdo aylanmasi bo‘yicha qishloq shaharga qaraganda 2,5 barobarga orqada qoldi.⁸

1960 – 1980 yillarda qishloq aholisiga bozorlar, do‘konlar va umumiy ovqatlanish muassasalari xizmat ko‘rsatgan. 1960 yilda O‘zbekistonning 140 ta sovxozida 237 ta oshxona, 330 ta bufet va choyxonalar faoliyat yuritgan.

1971 yilda Namangan viloyati matlubot jamiyati kooperatsiyasi pravleniyasi va joylardagi quyi kooperativ tashkilotlarining pravleniyalari tomonidan kooperativ savdoni yuksaltirish yuzasidan ko‘rilgan choralar natijasida tovar aylanmasining yillik rejasi 211949 ming so‘m o‘rniga 213468 ming so‘mni tashkil qilib, rejadan tashqari 1519 so‘mga sanoat va oziq-ovqat mahsulotlari ko‘p sotildi. Yillik o‘shish 7,3 foizni (14 million 500 ming) tashkil etdi.⁹ Ammo yillik rejani bajarish quyi matlubot jamiyatlari va kooperatsiyalar kesimida bir hil bo‘lmagan. Jumladan, Chust raypotrebsoyuz – 350,9 ming, Namangan rayposi – 717,9 ming, Uchko‘rg‘on raypotrebsoyuz – 267,7 ming, Shaxand matlubot jamiyati – 218,5 ming so‘mlik rejadan ko‘p savdo qilishgan bo‘lsa, Uychi rayon matlubot jamiyati – 607 ming, Chust matlubot jamiyati – 309 ming, Yangiqo‘rg‘on matlubot jamiyati – 425 ming va Lenin nomli ishchilar kooperatsiyasi – 60 ming so‘mlik rejadan kam savdo qilishgan. Natijada viloyat matlubot jamiyati tomonidan qishloqlar aholisiga 1351 ming so‘mlik sanoat va oziq-ovqat mahsulotlari kam sotildi. Buni 1972 yil yakunlari bo‘yicha Namangan viloyati matlubot jamiyatiga qarashli 996 ta korxonadan 838 tasi yoki 84,2 foizi yillik rejasini bajargan yoki 157 ta

⁶ Народное хозяйство Узбекской ССР в 1980 г, -С.219.

⁷ Бобожонова Д. Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий муносабатлар (70-80 йиллар мисолида): Умумтаълим мактаблари ўқитувчилари учун қўлланма. –Т.: “Шарқ”, 1999. –Б. 67.

⁸ ЎЗР МДА, Р-837 фонд, 41-рўйхат, 7061-иш, 26- варақ.

⁹ Наманган вилоят давлат архиви Р-80 фонд, 3-рўйхат, 785-иш, 20- варақ.

magazinlari rejani bajarmaganligi ko'rish mumkin. Jumladan ,Uychi rayon matlubot jamiyatiga qarashli korxonadan 46 ta (64,8 foiz), Zadaryo rayoni-15 ta (22 foiz) magazinlar rejani bajarmagan.

Magazinlarda kundalik ehtiyoj tovarlarini bo'lmasligi kolxozchilar va sovxoz ishchilarini mehnat unumdorligini pasayishiga olib kelgan. Kerakli maxsulotlarni sotib olish uchun o'nlab kilometr joyga borishga to'g'ri kelgan. Viloyat qishloqlaridagi ko'pgina magazinlar eng zarur tovarlar bo'lmagan.

1973 yilda Namangan viloyatida xaridorlarning buyurtmalari asosida 440 ta qishloq magazinlari faoliyat yuritgan.¹⁰ Bundan 1973 yil bahorgi dala ishlari vaqtida qishloq aholisiga 150 ta sotuvchisiz do'kon, 94 ta mashinada tovarlarni yetkazib berish xizmati, 120 ta ko'chma do'kon va 84 ta avtolavka ishlagan.¹¹

1981-1985 yillarda qishloqlarda yangi zavod va sexlar jumladan, 3 ta konserva ishlab chiqarish, 10 ta kolbosa mahsulotlari, 5 ta baliq dudlash, 10 ta konditer mahsulotlari, 7 ta muzqaymoq, 8 ta alkogolsiz ichimlik ishlab chiqarish zavodlari va sexlari ishga tushirilgan.

Qishloq aholisiga savdo xizmati ko'rsatish ham yuqori darajada emas edi. Ko'pgina aholi punktlarida 1985 yilgacha ham savdo korxonalarini va umumiy ovqatlanish muassasalari bo'lmagan. 3000dan ortiq qishloq aholi punktlari (1262 ming kishi) savdo korxonalariga ega bo'lmagan. 8375 ming qishloq aholi punktlari (5238 ming kishi) ovqatlanish muassasalariga ega bo'lmagan. 77 ming aholiga ega bo'lgan 152 ta qishloq aholisi punkti 10 km dan va undan ortiq masofada joylashgan oziq-ovqat magaziniga borishga majbur bo'lgan.

Qishloqlarda umumiy ovqatlanish muassasalarini rivojlantirishga ham e'tibor berilgan. 1986 yilda matlubot kooperatsiyalari tizimida 443,8 ming o'ringa ega bo'lgan 10322 ta umumiy ovqatlanish muassasalari faoliyat yuritgan. 1981-1985 yillarda bu sohadagi o'sish 81,1 ming o'ringa teng kelgan.

Qishloq aholisining asosiy daromadi qishloq xo'jaligidan bo'lgan. Yana shuni aytish kerakki, qishloq aholisining daromadi shahardagi ishchining topayotgan mablag'idan kam bo'lmagan, biroq bu holat qishloqdagi savdo tizimiga yetarlicha ijobiy ta'sir qilmagan. Mazkur davrda qishloq hududlarida aholiga bozorlar, do'konlar, choyxonalar, bufet va oshxonalar savdo xizmatini ko'rsatgan. Shuningdek, dala shiyponlarida issiq ovqatlar tayyorlanib, dehqonlarga xizmat ko'rsatilgan. Qishloq xo'jaligida ishlar qizigan vaqtda ko'chma do'konlar tashkil etilib, aholiga o'sha yerning o'zida savdo xizmatlari ko'rsatilgan. Bolalar bog'chalari va maktablarda tashkil etilgan bufetlar va oshxonalar bolalarga xizmat ko'rsatgan, biroq ayrim vaqtda ovqat sifati past bo'lgan bo'lsa, boshqa vaqti yetarlicha oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlangamagan.

---

¹⁰ Наманган вилоят давлат архиви Р-80 фонд, 3-руйхат, 815-иш, 2- варақ.

¹¹ Наманган вилоят давлат архиви Р-80 фонд, 3-руйхат, 815-иш, 3- варақ.

ВПЛИВ ГІБРИДУ НА ПОЖИВНІСТЬ ЗЕРНА КУКУРУДЗИ

Марунчак Христина Володимирівна,
магістрантка Навчально-наукового інституту заочного
і післядипломного навчання
Львівський національний університет природокористування

Бальковський Володимир Васильович,
к.с.-г.н., доцент, доцент кафедри тваринництва і кормовиробництва
Львівський національний університет природокористування

Павкович Сергій Ярославович,
к.с.-г.н., доцент, доцент кафедри тваринництва і кормовиробництва
Львівський національний університет природокористування

Огородник Наталія Зіновіївна,
д.вет.н., професор, завідувач кафедри тваринництва і кормовиробництва
Львівський національний університет природокористування

Дудар Іван Франкович,
к.с.-г.н., доцент, доцент кафедри тваринництва і кормовиробництва
Львівський національний університет природокористування

Зернове господарство України є найбільш ефективною і стратегічною галуззю [1]. Зерно та продукти з нього становлять основу безпеки держави і продовольчої бази [2]. Для збільшення виробництва зерна важливу роль відіграє кукурудза, як одна з найпродуктивніших культур різнопланового використання. У нашій країні кукурудза є однією з основних культур що забезпечує високий валовий збір зерна. Характерними ознаками її є висока урожайність і цінність за біологічними якостями [3-5].

На сьогодні в Україні ставиться завдання суттєво підвищити урожайність кукурудзи [6]. Проте, щоб отримати стабільно високі урожаї зерна кукурудзи важливо правильно провести відбір гібридів кукурудзи, пристосованих до умов зони вирощування, що можуть використовуватись для отримання повноцінного комбікорму та забезпечувати режим вирощування сучасними агротехнічними заходами [7].

Тому вивчення поживної цінності зерна кукурудзи різних гібридів є актуальним.

У дослідженнях використовували кукурудзу гібридів ДН Паланок і ДН Патріот. Для аналізу відбирали середні проби зерна. Поживність зерна кукурудзи визначали у вівсяних кормових одиницях.

Проведеними дослідженнями встановили, що поживність 1 кг зерна кукурудзи гібриду ДН Паланок становила 1,26 кормових одиниць, а гібриду ДН Патріот - 1,28 (табл.).

Таблиця
Поживність зерна кукурудзи різних гібридів

Показник	Гібрид	Протеїн	Жир	Клітковина	БЕР
Вміст поживних речовин, %	ДН Паланок	9,2	3,4	2,6	68,0
	ДН Патріот	9,4	3,7	2,4	68,2
Вміст поживних речовин в 1 кг корму, г	ДН Паланок	92	34	26	680
	ДН Патріот	94	37	24	682
Коефіцієнт перетравності, %	ДН Паланок	79	71	48	93
	ДН Патріот				
Вміст перетравних поживних речовин в 1 кг корму, г	ДН Паланок	72,7	24,1	12,5	632,4
	ДН Патріот	74,3	26,3	11,5	634,3
Константи жировідкладення	ДН Паланок	0,235	0,526	0,248	0,248
	ДН Патріот				
Очікуване жировідкладення, г	ДН Паланок	17,1	12,7	3,1	156,8
	ДН Патріот	17,5	13,8	2,9	157,3
Очікуване відкладення жиру з 1 кг корму, г	ДН Паланок	189,7			
	ДН Патріот	191,5			
Коефіцієнт відносної повноцінності зерна	ДН Паланок	100			
	ДН Патріот				
Фактичне відкладення жиру з 1 кг корму, г	ДН Паланок	189,7			
	ДН Патріот	191,5			
Вміст в 1 кг корму кормових одиниць, кг	ДН Паланок	1,26			
	ДН Патріот	1,28			

Дослідженнями встановили, що поживність кукурудзи гібриду ДН Патріот була на 0,02 кормові одиниці більша, ніж гібриду ДН Паланок.

Список літератури:

1. Особливості росту й розвитку нових гібридів кукурудзи в умовах Західного Лісостепу / Г.І. Петрина, Н.М. Рудавська, В.В. Глива та ін. *Передгірне та гірське землеробство і тваринництво*. 2013. Вип. 55 (II). С. 93–98.

2. Комплексна галузева програма “Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року”. МАНУ, УААН. К., 2007. 26 с.

3. Вплив елементів технології вирощування на продуктивність зернової кукурудзи / В.Д. Паламарчук, О.Д. Паламарчук, І.В. Волчанська та ін. // *Зб. наук. праць Вінн. нац. аграр. ун-ту. Серія: сільськогосподарські науки*. 2012. Вип. 1(57). С. 75–80.

4. Кліщенко С. Новітні тенденції в світових технологіях вирощування кукурудзи на зерно. *Агроном*. 2005. № 1. С. 32–35.

5. Якунін О.П., Котченко М.В. Зернова продуктивність гібридів кукурудзи залежно від умов вирощування. *Вісник Дніпропетровського ДАУ*. 2007. № 2. С. 13–16.

6. Баган А.В. Формування продуктивності та якості зерна гібридів кукурудзи залежно від попередника. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2015. №4. С. 32–35.

7. Пащенко Ю.М., Борисов В.М., Шишкін О.Ю. Адаптивні і ресурсозбережні технології вирощування гібридів кукурудзи: монографія. Д.: АРТ-ПРЕС, 2009. 224 с.

ПРИРОДНА РЕЗИСТЕНТНІСТЬ БАРАНЧИКІВ АСКАНІЙСЬКОЇ СЕЛЕКЦІЇ

Яковчук Віктор Станіславович

кандидат сільськогосподарських наук,
старший науковий співробітник

завідувач лабораторії технології і виробництва і переробки продукції вівчарства
Інститут тваринництва степових районів імені М.Ф. Іванова “Асканія-Нова”
Національний науковий селекційно-генетичний центр з вівчарства НААНУ,
Україна

Сьогодні факт глобального потепління не викликає сумнівів і вважається експериментально доведеним: ріст глобальної температури повітря та океанів, зменшення площі морського льоду, підвищення рівня Світового океану підтверджено довготривалими інструментальними вимірами. Клімат України протягом останніх десятиліть також почав змінюватися. Для степової зони півдня України характерні влітку ще й сухі гарячі вітри, що супроводжуються високою температурою та значно зниженою відносною вологістю повітря. За останні 12 років у Херсонській області спостерігається різке підвищення як середньорічної температури повітря, так і температури літом (перевищення температури в окремі періоди серпня сягали значення 8,0⁰С). Тому негативний вплив на ефективність виробництва сільськогосподарської продукції відчувається з кожним роком все суттєвіше. Кліматичні зміни є викликом для сільського господарства, і в першу чергу для тваринництва. Природні умови призводять до непередбачуваних наслідків і змушують фахівців переглядати традиційні технології утримання тварин та їх параметри. Так, за умов кліматичних змін буде підвищуватися вартість продукції вівчарства, отриманого від годівлі де у раціонах є значна частка свіжої трави. Іншою проблемою є тепловий стрес у овець. Екстремальні температурні умови можуть призвести до різких зрушень у терморегуляції. За тривалої дії високої зовнішньої температури в організмі зменшується теплоутворення, газообмін, споживання кисню, обмін речовин. Тварини втрачають апетит, у них гальмується засвоєння поживних речовин корму, знижується продуктивність і загальна опірність організму до захворювань.

Відомо, що вівці погано переносять високу температуру з надмірною вологістю повітря, оскільки блокується компенсаторний механізм виділення надлишку тепла за рахунок почастищення і пришвидшення дихання та випаровування вологи з легень і дихальних шляхів. У останній час до України із-за кордону завозиться значна кількість нових порід овець. А високопродуктивні тварини вкрай чутливі до високих спекотних температур, наслідком яких є значне зниження середньодобових приростів живої маси [1,2,3,4,5,6,7,8].

Тому виникла потреба вивчити адаптаційну здатність молодняку овець асканійської селекції за екстремальних умов Півдня України за показниками:

коефіцієнт теплової чутливості, реактивність організму тварин при тепловому навантаженні, індекс теплостійкості.

В умовах фізіологічного двору Інституту тваринництва «Асканія-Нова» було проведено дослідження щодо визначення адаптаційної здатності молодняку овець різних порід за екстремальних умов півдня України. Після відлучення ягнят було сформовано три групи баранчиків по 10 голів у кожній: асканійська тонкорунна порода (АТ); асканійська м'ясо-вовнова порода (АМВ); асканійська каракульська порода чорного забарвлення (АК). Тварини утримувалися кожна група нарізно, а випасалися разом. Годівля проводилася за загальноприйнятим у господарстві раціоном. Утримання молодняку овець було шляхом загінного-порціонного випасання на пасовищі, яке за допомогою переносної огорожі було розбито на загони. Для цього, на фізіологічному дворі ІТ «Асканія-Нова» було створено багаторічне пасовище з використанням культур: Еспарцет + Стоколос «Скіф» + Ламкоколосник ситниковий + Житняк ширококолосний.

Адаптаційну здатність ягнят вивчали шляхом визначення температури тіла, частоти дихання та пульсу при одночасному фіксуванні погодних умов: температури повітря, швидкості вітру, відносної вологості. Температура тіла вимірювалася ректально електронним термометром. Частота пульсу – по числу серцевих скорочень в хвилину на артерії поблизу серця. Частота дихання – шляхом підрахунку коливань грудної клітки на хвилину (акт вдихання) при спокійному стані тварини. Клінічні параметри тварин та параметри погоди визначали впродовж двох суміжних днів о 6.00 та о 14.00 годинах двічі на місяць.

Розрахунок коефіцієнту теплової чутливості, реактивності організму тварин при тепловому навантаженні, індексу теплостійкості у молодняку овець проводили за наступними формулами: Коефіцієнт теплової чутливості організму розраховувався за формулою М.В. Venezia; Коефіцієнт теплової уразливості організму тварин визначали за методом А.Ф. Дмитрієва; індекс теплостійкості розраховували за методом Ю.О. Раушенбаха [5, 9]:

Живу масу ягнят визначали шляхом індивідуального зважування кожні два тижня. Кров для дослідження відбирали з яремної вени ягнят кожної породи у 6,5-міс. віці до ранкової годівлі, використовуючи в якості антикоагулянту гепарин. Гематологічні показники досліджували: за кількістю еритроцитів і лейкоцитів у 1 мм³ цільної крові – підрахунком у камері Горяєва; гемоглобін – колориметрично за Г.В. Дервізом та А.І. Воробйовим; загальний білок у сироватці крові – рефрактометрично; кальцій – трилонометричним методом з мурексидом; фосфор – за методом Брігса у модифікації В.Я. Юделевича [10].

Біометричну обробку даних здійснювали за допомогою програмного забезпечення MS Excel з використанням статистичних функцій за алгоритмами М.О. Плохінського.

Проведеними дослідженнями було встановлено, що жива маса баранчиків АТ при народженні становила 4,41±0,22 кг, при відлученні від вівцематок – 18,5±0,67 кг, при цьому абсолютний приріст склав 14,1±0,54 кг, а середньодобовий приріст (СДП) – 188±11,0 г. Жива маса тварин АМВ при народженні становила 5,23±0,2кг, при відлученні від вівцематок – 17,4±0,50кг, при

цьому абсолютний приріст склав $12,2 \pm 0,46$ кг, а середньодобовий приріст – $162 \pm 8,9$ г. Жива маса тварин АК при народженні становила $4,91 \pm 0,28$ кг, при відлученні від вівцематок – $16,6 \pm 0,92$ кг, при цьому абсолютний приріст склав $11,7 \pm 0,77$ кг, а середньодобовий приріст – $156 \pm 13,6$ г (табл. 1). Таким чином, за СДП у період підсису баранчики АТ переважали тварин АК породи на 20,5%, а тварин АМВ породи на 16% при $P < 0,95$.

Таблиця 1.

Показники нагулу піддослідних тварин

Показник	Породи піддослідних баранчиків		
	асканійська тонкорунна порода (n=10)	асканійська м'ясововнова порода (n=10)	асканійська каракульська порода (n=10)
Жива маса при народженні, кг	$4,41 \pm 0,22$	$5,23 \pm 0,24$	$4,91 \pm 0,28$
Жива маса у 2,5-місячному віці, кг	$18,50 \pm 0,67$	$17,4 \pm 0,50$	$16,6 \pm 0,92$
Тривалість періоду, діб	75	75	75
Абсолютний приріст, кг	$14,1 \pm 0,54$	$12,2 \pm 0,46$	$11,7 \pm 0,77$
Середньодобовий приріст, г	$188 \pm 11,02$	$162 \pm 8,94$	$156 \pm 13,59$
Жива маса у 6,5-місячному віці, кг	$41,0 \pm 1,04$	$39,9 \pm 0,53$	$35,4 \pm 1,01$
Тривалість періоду, діб	120	120	120
Абсолютний приріст за 2,5-6,5 міс., кг	$22,5 \pm 0,90$	$22,3 \pm 0,72$	$18,8 \pm 0,87$
Середньодобовий приріст, г	$187,5 \pm 7,43$	$185,8 \pm 6,15$	$156,7 \pm 7,10$

Період нагулу тривав 120 днів, тобто до досягнення 6,5-місячного віку. Жива маса баранчиків АТ у 6,5-місячному віці склала $41,0 \pm 1,04$ кг, при цьому абсолютний приріст за період з 2,5-6,5-міс. склав $22,5 \pm 0,90$ кг, а середньодобовий приріст – $187,5 \pm 7,43$ г. Жива маса тварин АМВ у 6,5-міс. віці становила $39,9 \pm 0,53$ кг, при цьому абсолютний приріст за 120 днів склав $22,3 \pm 0,72$ кг, а середньодобовий приріст – $185,8 \pm 6,15$ г. Жива маса тварин АК у кінці досліду становила $35,4 \pm 1,01$ кг, при цьому абсолютний приріст склав $18,8 \pm 0,87$ кг, а середньодобовий приріст – $156,7 \pm 7,1$ г. Таким чином за абсолютним приростом баранчики АТ переважали тварин каракульської породи на 19,6% при $P > 0,99$.

З метою контролю за станом здоров'я та життєздатності визначено основні морфологічні показники крові. З літературних джерел відомо, що кров є тканиною і одночасно внутрішнім середовищем організму, яка поєднує біохімічні процеси різних частин організму в єдину систему і тим самим забезпечує зв'язок усіх органів і тканин, обумовлюючи і підтримуючи необхідні

умови їх існування. Вона першою реагує на будь-який зовнішній чинник, адекватно відповідаючи змінами свого складу. У таблиці 2 наведено дані щодо досліджень крові піддослідних тварин. При порівняльному дослідженні крові породних груп дослідних баранчиків було встановлено, що найкритичнішим періодом для тварин саме асканійської м'ясо-вовнової породи є період після відлучення. Це супроводжувалося істотно зниженим умістом гемоглобіну, еритроцитів та лейкоцитів, кальцію загального та фосфору неорганічного порівняно з іншими двома породами.

Згідно результатів дослідження крові у 6,5-місячному віці гематологічний профіль став подібний в середньому по досліджуваних групах. Так, встановлено, що кількість гемоглобіну у тварин асканійської селекції, зокрема, у баранчиків АТ становила $9,5 \pm 0,7$ г%, у АМВ – $9,17 \pm 0,64$ г%, а у АК – $8,47 \pm 0,38$ г%.

Таблиця 2.
Аналіз крові піддослідних тварин 6,5-місячного віку

Показник	Породи піддослідних баранчиків		
	АТ	АМВ	АК
Гемоглобін, г%	$11,7 \pm 0,54$	$7,9 \pm 0,63$	$10,8 \pm 0,48$
Еритроцити, млн./мкл	$9,34 \pm 0,47$	$6,99 \pm 0,40$	$9,02 \pm 0,32$
Лейкоцити, тис/мм ³	$8,99 \pm 0,30$	$6,59 \pm 0,17$	$9,1 \pm 0,33$
Загальний білок, г%	$6,1 \pm 0,09$	$5,66 \pm 0,13$	$6,34 \pm 0,05$
Альбумін, г%	$2,70 \pm 0,16$	$2,41 \pm 0,24$	$2,96 \pm 0,16$
α-глобулін, г%	$0,46 \pm 0,13$	$0,34 \pm 0,07$	$0,35 \pm 0,06$
β-глобулін, г%	$0,67 \pm 0,07$	$0,35 \pm 0,09$	$0,61 \pm 0,09$
γ-глобулін, г%	$2,28 \pm 0,23$	$2,57 \pm 0,14$	$2,42 \pm 0,15$
Фосфор, мг%	$11,06 \pm 0,12$	$10,19 \pm 0,12$	$10,81 \pm 0,12$
Кальцій, мг%	$6,34 \pm 0,19$	$4,75 \pm 0,07$	$6,14 \pm 0,10$

Відомо, що кількість загального білка в сироватці крові та співвідношення його фракцій змінюється від дії на організм паратипових факторів. Вміст загального білка у піддослідних тварин був у межах фізіологічної норми і складав відповідно: у баранчиків АТ становив $7,89 \pm 0,21$ г%, у АМВ – $7,54 \pm 0,09$ г%, а у АК – $7,09 \pm 0,21$ г%, при $P < 0,95$.

Нами досліджено деякі маркери адаптаційної здатності овець різних генотипів. З метою визначення яких досліджено температуру тіла, частоту пульсу та частоту дихання ягнят різних генотипів в умовах температурного (теплого) навантаження.

Встановлено, що у період підвищеного температурного навантаження (33 °С) баранчики АТ, АМВ та АК мали температуру тіла відповідно $40,1 \pm 0,13$ °С; $40,4 \pm 0,10$ °С та $40,6 \pm 0,05$ °С (табл. 3). Частота дихання у цих тварин становила відповідно $113,6 \pm 2,17$ рух/хв; $115,6 \pm 2,27$ та $110,0 \pm 2,88$. При цьому у деяких тварин з усіх груп спостерігалось поліпшене (поверхнєве) дихання. За

літературними даними, підвищення легеневої вентиляції на 121% влітку відбувається в основному за рахунок зменшення глибини дихання на 43,6%. [11, 12].

Часте поверхнєве дихання провокує виникнення ділянок набряку і, можливо, є поясненням найбільшого відсотка захворюваності овець АМВ легневими хворобами, що було виявлено попередніми дослідженнями дорослих тварин АМВ.

Важливе значення для визначення клінічного стану тварин має частота пульсу, яка у тварин АК, АМВ та АТ склала $132,4 \pm 2,19$ уд/хв; $130,8 \pm 1,89$ та $124,8 \pm 2,78$ уд/хв, при $P < 0,95$.

Таблиця 3.

Клінічні показники фізіологічних функцій баранчиків різних генотипів

Показники		Породи піддослідних баранчиків		
		АТ	АМВ	АК
6.00 (21°C)	температура тіла, °C	$39,9 \pm 0,05$	$39,9 \pm 0,08$	$39,5 \pm 0,04$
	частота дихання, рух/хв	$80,8 \pm 4,25$	$85,6 \pm 3,11$	$80,8 \pm 0,95$
	частота пульсу, уд/хв.	$99,6 \pm 3,34$	$104,0 \pm 2,23$	$102,4 \pm 2,75$
14.00 (33°C)	температура тіла, °C	$40,6 \pm 0,05$	$40,4 \pm 0,10$	$40,1 \pm 0,13$
	частота дихання, рух/хв	$110,0 \pm 2,88$	$115,6 \pm 2,27$	$113,6 \pm 2,17$
	частота пульсу, уд/хв.	$124,8 \pm 2,78$	$130,8 \pm 1,89$	$132,4 \pm 2,19$

На підставі даних досліджень фізіологічних функцій баранчиків різних генотипів розраховано індекс та коефіцієнти, які характеризують процес фізіологічної адаптації (табл. 4).

Таблиця 4.

Показники адаптаційної здатності баранчиків різних генотипів

Породи піддослідних баранчиків	n	Індекс теплостійкості	Коефіцієнт теплової уразливості	Коефіцієнт теплової чутливості
АТ	10	$79,4 \pm 1,39$	$2,42 \pm 0,10$	$2,72 \pm 0,04$
АМВ	10	$81,4 \pm 1,93$	$2,38 \pm 0,05$	$2,70 \pm 0,12$
АК	10	$82,8 \pm 1,25$	$2,46 \pm 0,08$	$2,77 \pm 0,03$

Так, тварини АК, як найбільш теплостійкі мали відношення рівне 82,8, тоді як баранчики АТ – 79,4, а АМВ – 81,4.

За коефіцієнтом теплової уразливості та теплової чутливості різниці між тваринами асканійської селекції майже не було. Так, у тварин АТ, АМВ і АК коефіцієнт теплової уразливості склав відповідно $2,42 \pm 0,10$; $2,38 \pm 0,05$ і $2,46 \pm 0,08$, а коефіцієнт теплової чутливості $2,72 \pm 0,04$; $2,70 \pm 0,12$ та $2,77 \pm 0,03$, при $P < 0,95$. На нашу думку це тому, що породи АТ, АМВ і АК розводяться у південних регіонах України вже тривалий час, через що тварини досить добре адаптувалися до високих температур зовнішнього середовища.

У тварин в літній час при температурі повітря більше 34 °С спостерігався перегрів організму. Відповідно, у спекотну пору року овець слід випасати лише вранці, пізно ввечері, або вночі при температурі до 25 °С. Тому, на основі комплексних досліджень доведено, що баранчики асканійської селекції проявили в еколого-господарських умовах степової зони України позитивну адаптаційну здатність.

Таким чином, проведеними дослідженнями встановлено, що тварини асканійської каракульської породи виявилися найбільш теплостійкими. Так, тварини АК, як найбільш теплостійкі мали відношення рівне 82,8, тоді як баранчики АТ – 79,4, а АМВ – 81,4. За коефіцієнтом теплової уразливості та коефіцієнтом теплової чутливості значної різниці не встановлено. Так, у тварин АТ, АМВ і АК коефіцієнт теплової уразливості склав $2,42 \pm 0,10$; $2,38 \pm 0,05$ і $2,46 \pm 0,08$, а коефіцієнт теплової чутливості $2,72 \pm 0,04$; $2,70 \pm 0,12$ та $2,77 \pm 0,03$. На нашу думку це тому, що породи АТ, АМВ і АК розводяться у південних регіонах України вже тривалий час, через що тварини досить добре адаптувалися до високих температур зовнішнього середовища.

Список літературних джерел

1. Grunewald K., Bastian O. (2015). Ecosystem assessment and management as key tools for sustainable landscape development: F case study of the Ore Mountains region in Central Europe. *J. Ecological Modelling*, 295, 151-162.
2. Romkin, V., Savchenko, G. (2016). Flora and vegetation of dry grassland of Northeastern Ukraine, and problems of diversity conserlation. *Насгуетіа*. 15/2. 49–62.
3. Атлас родючості ґрунтів Херсонської області: інформаційно - аналітичний збірник / за ред. Пелих В.Г., Базалій В.В., О.В. Морозов та ін. Херсон: Олді - плюс, 2011. 105 с
4. Медведев В.В. Мониторинг почв Украины. Концепция, предварительные результаты, задачи. Харьков: ПФ «Антиква», 2002. 428 с.
5. Жарук П.Г., Атановська-Маслюк О.Й., Маслюк А.М. Природна резистентність та адаптаційна здатність ярок, одержаних від вівцематок асканійської м'ясо-вовнової породи та баранів породи тексель. *Науковий вісник «Асканія-Нова»*. 2021. Випуск 14. С. 28-37.
6. Jacinara Hody Gurgel, Luis Alberto Bermejo, Wilma Emanuela da Silva, Dowglish Ferreira Chaves. – Locally adapted brazilian sheep: a model of adaptation to Semiarid region. *Semina: Ciências Agrárias*, vol. 39, no. 5, 2018. pp. 2261-2272.
7. Іовенко В.М., Гладій І.А. Характеристика росту, розвитку та м'ясних якостей молодняку овець різних генотипів. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2021. Вип. 1. С. 69-76.

8. Гладій І.А. Результати моніторингу росту та розвитку молодняку овець різного походження. *Актуальні проблеми сучасного тваринництва*. Матеріали наук.-практ. конф., м. Асканія-Нова, 28 жовтня 2021 р. Асканія-Нова, 2021. С. 63-65.
9. Раушенбах Ю.О. Количественная оценка теплоустойчивости животных. Тепло- и холодоустойчивость домашних животных. Эколого-генетическая природа различий. Новосибирск : Наука. 1975. С.31-39
10. Кудрявцев А.А., Кудрявцева Л.А. Клиническая гематология животных. Москва: Колос, 1974. 399 с.
11. Тухтаев Т.М. Изменение дыхательной функции и морфологического состава крови у овец породы финский ландрас в процессе адаптации к условиям горных пастбищ Таджикистана. *Изв. АН Тадж. ССРС*. 1980. № 1. С.78-83
12. Мргашев Т.А. Аклиматизация овец породы финский ландрас и их помесей в условиях Таджикистана. автореф. дис. ... канд. биол. наук: 03.00.13. Алма-Ата. 1991. 24 с

PROFESSIONAL ENGLISH - GRADUATES OF UKRAINIAN UNIVERSITIES

Burly Vitaliy,

Senior Lecturer, worked as a Sr Lecturer in
Kyiv National University of Construction and Architecture (KNUCA)
National Aviation University (NAU),
Kyiv

The Ministry of Education and Science of Ukraine (MES) has set the task of Europeanization of higher education in Ukraine. An important element in this matter should be the ability to communicate in English with colleagues from abroad on professional issues. The article provides suggestions for solving this problem. Key words: Europeanization of higher education, professional English, measures to solve the problem. Formulation of the problem. Today Ukraine is not included in the top rankings of the best universities in the world. Why? One of the reasons is our ignorance of the English language. More than 90% of scientific information in the world is published in English, and former Deputy Head of the Presidential Administration Poroshenko Dmytro Shymkiv reminded that "In all countries that have taken a course to actively study English, there has been economic growth." Back in 2010, it was said: "... For Ukraine to finally appear in this ranking,... it is necessary to introduce a state program of English language study by our scientists" [1]. And who are the scientists? These are yesterday's students. That's where we need to start. As for world experience, for Western European students it is now the norm to know two foreign languages and it is not uncommon to know three.

The present. How the issue of professional foreign languages is resolved in some higher education institutions (HEIs) of Ukraine. From the avenue of the Dnieper State Academy of Civil Engineering and Architecture (PDABA) [2]: On the way to integration into the European educational space. Modern educational technologies of the Dnieper State Academy of Civil Engineering and Architecture - Prestigious specialty + 2 foreign languages + Personal computer skills = Components of success in life and career.

PDABA Information Collection [3]: "Today it is obvious that scientific and technical information can be correctly perceived or, if necessary, translated by specialists in a particular field of science and technology, rather than language specialists." "Such thinking suggests strengthening the training of engineers specializing in foreign languages in polytechnics in Ukraine." At the National Aviation University (NAU), Kyiv, for more than 20 years today there are 22 specialties, 312 highly qualified teachers - teaching in English. Something is being done at the Kyiv National University of Construction and Architecture (KNUBA), at the Department of Water Supply and Sewerage. There are a number of other free economic zones where this issue is given due attention. But these are rather exceptions. Today, the study of foreign languages in the Free Economic Zone is the translation of texts from a foreign language into a native language, for example: "Professionally oriented text." Not quite

specifically. According to Omelyan Vyshnevsky, a professor at Drohobych State Pedagogical University [4], "translation from a foreign language into a native language is generally aimed at improving knowledge of one's native language, not a foreign language." Quite right opinion. When you ask students in high school questions: What can you say in English about your specialty ?, you usually hear the answer: so-so or a little. Much less often you can hear something in fact. But there can be no claims against students, they are simply not taught that. Recent documents of the Ministry of Education and Science of Ukraine. Current Law on Higher Education [5]: "In order to create conditions for international academic mobility, a higher education institution has the right to decide to teach one or more disciplines in English and / or other foreign languages, while providing higher education knowledge to the relevant discipline. in the state language ". Not very specific, not required. In the summer of 2019, a number of documents of the Ministry of Education and Science of Ukraine will be published, which raise questions about the English language in higher education institutions and pay special attention to the introduction of English in the educational process of Ukrainian free economic zones.

Thus, the Ministry of Education and Science "created the Concept of English Development in Universities" [6], which states that "the economic development of countries depends on the knowledge of English by citizens." "And today, when we look at Ukraine, of the 32 non-English speaking countries in Europe, we rank 28th out of 32 in terms of English language proficiency." The note "How to improve the level of English language skills" [7] states that "the level of English language skills in students does not increase, but decreases during study." The Conceptual Principles of State Policy for the Development of the English Language [8] especially emphasizes: "Teaching professional disciplines in English as a component of the Ukrainian-language program (English as Medium of Instruction for Ukrainians - EMI)," "language for foreign students (English as Medium of Instruction for Foreigners - EMI-f) "; "Improve the support of EMI teachers in institutions, including English language training"; "75 percent of high school graduates will speak at least two foreign languages," and "by 2025, graduates of all levels must speak English at least B2." The task is "professional knowledge of English", "teaching professional disciplines in English", "... providing education (individual disciplines) in a foreign language...". Very important materials. But there is no categoricalness, obligatoryness, time goes by, and there is almost nothing in common between the instructions of the Ministry of Education and Science and the educational process in the Free Economic Zone; or as in the paraphrase of Colonel Skalozub from the comedy OS Griboyedova "Grief from the mind": "Huge distance." And I would like to ask the following question - are the ministerial materials on the English language, which can be found on the Internet, mandatory, or are they just opinions and nothing more, because - "Recommendations". Not required. Quite an uncertain position. Given the latest guidelines of the Ministry of Education and Science in English, here are the opinions and suggestions of the author in this regard. The educational process should be organized in such a way that graduates of the Free Economic Zone who study in the Ukrainian language would have

basic, basic knowledge of their specialty in professional English. What, in the author's opinion, should be done for this? The work of foreign language departments. Foreign language departments need to significantly restructure their work, taking as a basis, for example. Department of Foreign Languages of NAU, on the example of language training in the specialty "Industrial and Civil Engineering" (one of many). Specifically, what topics are considered by the Department of Foreign Languages - building materials: stone, brick, cement, etc. ; structural elements of buildings, types of foundations, etc. ; engineering networks and communications. And so on all specialties, under the guidance of profiling, graduating departments. Mandatory external independent survey (EIE) in a foreign language when entering the EIT. This will encourage students to take a more responsible attitude towards learning foreign languages at school. In addition, it is necessary to get acquainted in detail with the experience of PSABA in learning a second foreign language, secondary, German or French, put this issue on the agenda, given that 75% of school leavers will learn two foreign languages [8]. The work of general technical departments. In the study of general technical disciplines to give in English translation the terminology that will be needed in the study of the specialty. For example, the Department of Higher Mathematics. Students must master in English all the mathematical apparatus that will be required in the relevant engineering disciplines; ie: +, -, x, :, roots, degrees, etc. And so on in all other disciplines, for example, resistance of materials, building mechanics, hydraulics, etc. The work of profiling, graduating departments. Lectures, practical classes, laboratory work. Each classroom, homework, oral answers, term papers, laboratory work, dissertations - the main, key points, sections, diagrams, drawings, in a concise, final form, with translation in English. The same applies to practice reports. All inscriptions in the Free Economic Zone, namely: department, dean's office, laboratory, rector, etc. - should be duplicated in English. Methodical literature. In the methodological literature after each section (subsection) - to give the Ukrainian - English dictionary of key words, basic terms, technological processes - on the topic. Names of each section, figure, diagram, chart, graph - with translation. Appropriate for each

Names of each section, figure, diagram, chart, graph - with translation. It is expedient to prepare Ukrainian-English dictionaries for each specialty, according to the curriculum. It is desirable that each leading lecturer in his discipline summarizes, summarizes and repeats the acquired knowledge, such a thesis - in English. such a thesis will be made by each teacher in his discipline. Such organization of the educational process will contribute to the training of specialists of modern international level. It is clear that in the beginning it will be difficult. But we need to start someday. Organizational issues. At each department, at each faculty, in the rector's office - to hold relevant meetings, listen to all opinions, proposals, ideas, discuss, make decisions - and for work. Appoint those responsible for professional English at each department, at each faculty. To coordinate and lead this work is to instruct the Vice-Rector for Academic Affairs. And here, perhaps, the most difficult question - hours. But here is a direct indication [8]: § 4.1.3. English for Students "English courses must be compulsory in each year of the program. At least 10% of the total number of hours /

credits for students must be allocated to English language courses. To provide additional English language classes, departments must use 25% of the credits allocated to elective courses and devote them to learning English. ” Masters. Finally, the final stage of higher education - masters. When entering the master's program in all specialties, take not the national unified entrance exam (EMI) in English, as in the instructions of the Ministry of Education and Science [9], in this case the position of the Ministry of Education and Science is decisive and categorical, but professional. This must be decided either by the Ministry of Education and Science or by the administration within the university autonomy. And no other way. Because taking an EMI from abroad without the necessary knowledge after the bachelor's degree is a completely ill-considered, harmful decision; it can close the path to a master's degree for many bachelors, it's like releasing a newcomer against a professional. Defense of a master's thesis with a mandatory translation of the main provisions - in English. And the last thing: no one has canceled the role of the leading person. Their role is crucial. These are the head of the department, dean, vice-rector, rector. Point. For many years, the author, by asking these questions to the administration, tried to somehow solve this problem. The result was, but minimal, and led classes in professional English. There is a change in the leadership of the department and the author does not receive a study load. But the article with the above proposals is provided to the head of the department, dean, first vice-rector and rector. No answers. Although - there was something. Deputy Dean: so we have all the hours painted, 1st Vice-Rector: so, from some discipline should be removed hours? O. Solzhenitsyn's novel "A Calf with an Oak Stomped", A. Chekhov's "Poor Relative", and Tolstoy's "Walking in Torture" come to mind. Imagine such a fantastic picture: three people gathered - Bill Gates, Steve Jobs, Mark Zuckerberg and decided to offer their ideas to humanity. They go to the nearest university of communications and begin to acquaint the management with the developments. And they are told that everything is planned, painted and there are no opportunities for your proposals. Could this be? And never! No way. If that happened, God forbid, there would be no modern computers, no cell phones, no modern communications, calculations would still be done with a logarithmic ruler, and a pencil would be used instead of computer graphics. Well, progress cannot be stopped, and mastering professional English for a modern specialist is one of the elements of progress. It is a pity that sometimes, trying to keep up with the times, you do not keep up with your administration. The MES program in English will require teachers to update their knowledge of English, which they taught 10, 20, 30, 40 or more years ago. It will be quite difficult. And to learn the basic terminology, key phrases - it will be much easier - and you can immediately start using the proposed scheme of classes.

Conclusions. Immediately put on the agenda the solution of the following issues: 1. Ensure radical and sectoral changes in the teaching of foreign languages at universities. 2. All teachers of specialized departments in their work give key terms in English. 3. To return to the practice of testing applicants for a master's degree in professional English on the platform of freelance education.

English on the ZVO platform. 4. Put on the agenda, if possible, the issue of learning a second foreign language by students of technical specialties. 5. Instructions of the Ministry of Education and Science of Ukraine [6], [7], [8] on the English language, after appropriate training, begin to introduce into the educational process.

List of literature

1. Lina Kushnir. Good where we are not. The newspaper "Youth of Ukraine". 10.02.2010
2. Prospect of the Dnieper State Academy of Civil Engineering and Architecture. Dnepropetrovsk: DSACA, 2007.
3. Innovative technologies in the educational process: international experience in training modern engineering and construction personnel DSACA. Proceedings of the scientific seminar. - Dnepropetrovsk DSACA Ukraine. INSA National Institute of Applied Sciences, Lyon, France: ENEM LLC, 2007 - year. 31.
4. Omelyan Vyshnevsky. Let's not repeat the flaws. K. : Education, № 20 - 21 (5663 - 5664), 2015.
5. Law of Ukraine "On Higher Education", № 1556 - VII, of March 13, 2016, entered into force on July 1, 2014, Article 48, § 2.
6. The Ministry of Education and Science has created a Concept for the development of English in universities: level B1 is a prerequisite for admission, B2-graduation, teaching specialized disciplines in foreign languages and "language screenings". July 13, 2019, p. 1.2.
7. How to improve the level of English language skills among pupils and students, 13.07.2019 p. 1.
8. The project. Conceptual principles of state policy on the development of English in the field of higher education. with. 1, 2, 3, 5, 6. 9.
9. Conditions of admission to universities in 2022 approved by the Ministry of Education and Science, Kyiv. Order No. 1098 of October 13, 2021

English on the UHE (Institution of higher education) platform. 4. Put on the agenda, if possible, the issue of learning a second foreign language by students of technical specialties. 5. Instructions of the Ministry of Education and Science of Ukraine [6], [7], [8] on the English language, after appropriate training, begin to introduce into the educational process. Literature 1. Lina Kushnir. Good where we are not. The newspaper "Youth of Ukraine". 10.02.2010 2. Prospect of the Dnieper State Academy of Civil Engineering and Architecture. Dnepropetrovsk: DSACA, 2007. 3. Innovative technologies in the educational process: international experience in training modern engineering and construction personnel PGASA. Proceedings of the scientific seminar. - Dnepropetrovsk DSACA Ukraine. INSA National Institute of Applied Sciences, Lyon, France: ENEM LLC, 2007 - p. 31. 4. Omelyan Vyshnevsky. Let's not repeat the flaws. K. : Education, № 20 - 21 (5663 - 5664), 2015. 5. Law of Ukraine "On Higher Education", № 1556 - VII, of March 13, 2016, entered into force on July 1, 2014, Article 48, § 2. 6. The Ministry of Education and Science has created a Concept for the development of English in universities: level B1 is a prerequisite for

admission, B2-graduation, teaching specialized disciplines in foreign languages and "language screenings". July 13, 2019, p. 1.2. 7. How to improve the level of English language skills among pupils and students, 13.07.2019 p. 1. 8. The project. Conceptual principles of state policy on the development of English in the field of higher education. with. 1, 2, 3, 5, 6. 9. 9. Conditions of admission to universities in 2022 approved by the Ministry of Education and Science, Kyiv. Order No. 1098 of October 13, 2021

INTERNATIONAL CONTACTS IN UKRAINE ARCHITECTURE (1920S EARLY 1930S)

Vassylenko Ludmyla,

Candidate of Architecture (Ph.D.), Associate Professor
Kyiv National University of Construction and Architecture, Ukraine

An essential feature of modernity is the convergence of cultures of different peoples. The development and enrichment of architectural and artistic connections is part of a pan-European cultural process [1]. International relationships and influences occupy a special place among these factors. This moment is reflected in historical documents, decisions of world communities, architectural congresses and forums. An important role in the history of architecture in Ukraine is occupied by the study of the complex processes of development of functionalism and constructivism as the leading direction of the twentieth century. Studies of the formation of creative relationships between Ukrainian and European masters of architecture contribute to the understanding of the deep processes of their appearance and form of expression [2]. Documentary material on the history of architecture in the 1920s shows how the process of formation of innovative avant-garde architecture in Ukraine has taken place. These documents show that international relations have been progressive and historically conditioned. In those years, the construction of new architectural and town-planning objects in Ukraine proceeded at a rather rapid pace, despite the difficult economic situation, logistical and construction difficulties. The formation of international contacts and innovative ideas in architecture has been positively influenced by the establishment of diplomatic contacts between Ukraine (at that time the Ukrainian SSR) and other countries: Poland, Germany (1922), Italy, Austria, Sweden, France (1924), Japan (1925). This is confirmed by government documents.

We have found that international relations in the period under review have been reflected in the following forms [3]: International architectural competitions (with the participation of Ukrainian and European architects), exhibitions, architectural projects, joint conferences, speeches, exchanges of achievements in design and practical activities, in the similarity of methodological approaches in the work of architectural schools in Ukraine, Germany, Poland, Netherlands, as well as foreign creative business trips in order to exchange experience and knowledge.

It can be stated that, in general, creative connections contributed to the mutual enrichment of the creativity of architects, the development of avant-garde architecture in Ukraine, as well as the practical application of the theoretical foundations of innovative architecture in construction practice.

International contacts have effected on the creative style of the leading architects of Ukraine: Zabolotny V., Grechyna M., Malozemov I., Steinberg Ya., Yanovitsky G. Their work has been characterized by features of rationalist constructivism. There is a direction from traditionalism to rationalism, and in rare cases to expressive constructivism, in the projects of Alyoshin P., Trotsenko V. Projects and buildings of individual authors have been characterized by features of increased plasticity, organic

connection with the environment and relief. The development of innovative architecture in Ukraine has been not isolated, but has taken place in active international contacts. This made it possible to better understand their significance and contribution to the treasury of innovative avant-garde architecture.

References:

1. Lebedev G.A. Ukrainian architecture of the 1920s - early 1930s \ Main trends in development / thesis ... cand. art criticism. – Kyiv, 1968. – 294 p. (in Russian)
2. Gropius V. International architecture. – Art, 1971. – 286 p. (in Russian)
3. Vassylenko L.G. The problems of the innovative trend – the avant-garde in the awareness of architects of Ukraine (the period of the 1920s and early 1930s) // Urban planning and territorial planning: scientific and technical collection. – Kyiv: KNUBA, 2015. – Vol. 57. – Pp. 79-83 (in Ukrainian).

ФАСАДНІ ФАРБИ ДЛЯ ДЕКОРАТИВНОГО ОПОРЯДЖЕННЯ ФАСАДІВ

Грищук Юрій Миколайович

спеціаліст вищої категорії, викладач будівельних дисциплін
Відокремлений структурний підрозділ «Рівненський фаховий коледж
Національного університету біоресурсів і природокористування України», м.
Рівне, Україна

Баранчук Максим Сергійович

здобувач освіти III курсу
відділення програмування
Відокремлений структурний підрозділ «Рівненський фаховий коледж
Національного університету біоресурсів і природокористування України», м.
Рівне, Україна

Гавриш Дарія Юріївна

здобувач освіти I курсу
технічне відділення
Відокремлений структурний підрозділ «Рівненський фаховий коледж
Національного університету біоресурсів і природокористування України», м.
Рівне, Україна

Онищенко Владислав Андрійович

здобувач освіти I курсу
технічне відділення
Відокремлений структурний підрозділ «Рівненський фаховий коледж
Національного університету біоресурсів і природокористування України», м.
Рівне, Україна

Рижук Андрій Анатолійович

здобувач освіти I курсу
технічне відділення
Відокремлений структурний підрозділ «Рівненський фаховий коледж
Національного університету біоресурсів і природокористування України», м.
Рівне, Україна

Фасадні фарби - це фарби, які використовують для фарбування фасадів та усіх видів зовнішніх робіт. Вони легко витримують спеку, холод, вогкість та інші шкідливі фактори на відміну від фарб для внутрішніх робіт. Захищаючи будівлю від негоди, фасадні фарби ще і чудово його декорують. Їх використовують як для фарбування нового будинку, так і для реставрації старого.

Фасадні фарби складаються з однорідних суспензій пігментів у сполучних

речовинах. Окрім цих складових, фасадні фарби можуть мати в своєму складі розчинники, різні цільові добавки і наповнювачі. Фасадні фарби на органічних розчинниках можна використовувати при мінусових температурах і навіть під час дощу. Основний недолік - низька екологічність.

За призначенням фасадні фарби бувають:

- Егалізаційні (егалізація - вирівнювання різниці між відтінками). Найчастіше їх використовують тоді, коли треба пофарбувати декоративну мінеральну забарвлену штукатурку з метою вирівнювання кольорової гама та гідрофобізації поверхні, а також тоді, коли з тих чи інших причин поштукатурена стіна втрачає своє первинне забарвлення. Таке може трапитися, якщо штукатурку накладають без дотримання термічно-вологісних умов, на не заґрунтовану основу з великою поглинальною здатністю.

Егалізаційні фарби не лише «загладжують» нерівномірності забарвлення штукатурки, а й до певної міри маскують мікротріщини на ній. Як правило, їх виготовляють на основі емульсії силіконової або акрилової живиці;

- Еластичні. Їх застосовують у разі виникнення на фасаді мікротріщин (до 1,2 мм). Після нанесення така фарба утворює однорідну в'язку, еластичну плівку, яка заповнює тріщини. Крім того, еластичність фарби забезпечує тривалість покриття.

За складом фасадні фарби умовно можна поділити на дві групи:

- водорозчинні; - на органічних розчинниках

Фасадні фарби на органічних розчинниках можна використовувати при мінусових температурах і навіть у дощ. Серед недоліків такого типу фасадних фарб відзначають їх низькі екологічні показники, за якими вони істотно поступаються водорозчинним фарбам.

Водорозчинні фарби дуже популярні завдяки високій якості, економічності та екологічній сприятливості. Сьогодні виробники лакофарбових матеріалів пропонують на вибір широкий асортимент таких фарб. Головним критерієм їх різновидів є тип зв'язувальної речовини, на основі якої вони виготовлені.

Відповідно до цього фасадні фарби поділяють на: акрилові, силікатні, силіконові, мінеральні, олійні та емалі. Є також змішані типи: силікатно-силіконові, акрил-силіконові.

Силікатні, силіконові, акрилові фасадні фарби.

Силікатні фарби (Рис. 1.). Їх виготовляють із використанням рідкого скла та відповідних наповнювачів і пігментів. Може бути додано трохи акрилової дисперсії, що забезпечить початкове зчеплення плівки з основою.

Характерною ознакою силікатних фарб є міцне зчеплення з основою, завдяки чому досягають високої адгезії. Проте це стосується лише мінеральних основ. Силікатні фарби не підходять для поверхонь, заздалегідь пофарбованих силіконовими, акриловими, алкідними чи олійними фарбами. Не придатні вони і для гіпсових поверхонь. Зате ними можна фарбувати силікатну чи цементно-вапняну штукатурку, бетон або натуральний камінь.

Силікатні фарби вирізняються стійкістю до забруднень, а через високий

рівень рН - до біологічної корозії. Їх можна застосовувати для покриття свіжої цементно-вапняної штукатурки. Загалом, силікатні фарби є дуже стійкими. З огляду на специфічний вигляд їх використовують реставратори в роботах із відновлення історичних пам'яток.

Рис. 1. Силікатні фарби.

Але робота з силікатною фарбою пов'язана також із певними незручностями. Так, фарбування і висихання повинні відбуватися за конкретних теплових та вологісних умов: температура повітря - $>10^{\circ}\text{C}$, відносна вологість - $<70\%$, а також погодних: за відсутності яскравого сонячного проміння й атмосферних опадів. Окрім того, силікатна фарба потребує часу для повного зчеплення з поверхнею, а це щонайменше 2 тижні влітку або 4 - в осінньо-весняний період.

Силіконові фарби (Рис. 2.). Їх виготовляють на основі емульсії силіконової живиці. Правильно підібрана зв'язувальна речовина дає змогу отримати фарбу, яка матиме високу гідрофобність, проте, водночас, пропускатиме водяну пару та вуглекислий газ. Плівка буде не суцільною, а мікропористою.

З огляду на високу стійкість до забруднень (легко очищуються після дощових опадів), силіконові фарби часто називають самоочисними. Плівка з силіконової фарби має підвищену еластичність та стійкість до стирання, ультрафіолетового випромінювання та мікробіологічної корозії.

Головною особливістю силіконових фарб є те, що їх можна застосовувати без обмежень для будь-якої основи - як мінеральної, так і органічної. Завдяки цим фарбам можна досягти стійких живих кольорів.

Рис. 2. Силіконова фарба.

Акрилові фарби. Ці фарби використовуються найчастіше. Їх виготовляють на основі акрилової живиці, яка й формує властивості фарби. Важливою особливістю таких фарб є можливість отримати різноманітні палітри барв.

Акрилова фарба (Рис. 3.) утворює достатньо щільну, стійку до забруднень плівку, завдяки дуже доброму зчепленню з поверхнею. Висока щільність плівки запобігає проникненню водяної пари і газів (у тому числі й вуглекислого). Через те акрилові фарби не використовують для фарбування фасадів, утеплених мінеральною ватою.

Акрилові фарби придатні для бетонних поверхонь, а також для волокнисто-цементних панелей. Їх можна наносити як на нову, так і на стару, проте не мокру штукатурку. Акрилове покриття добре захищає підвальне приміщення від вологи. Акрилові фарби не придатні для використання поверх свіжої силікатної і вапняної штукатурки.

Рис. 3. Акрилова фарба.

Часто акрилові фарби модифіковані іншими полімерами, завдяки чому можна отримати покриття з різними властивостями. Наприклад, акрил-вінілові, до складу яких, окрім акрилової, входить вінілова емульсія, яка підвищує міцність акрилової плівки, стійкість до стирання, для кольорових фарб - сповільнення тьмяніння.

Типові акрилові фасадні фарби водорозчинні, здатні зміцнювати пофарбовану поверхню завдяки міцному зчепленню з поверхнею.

Список літератури:

1. Пушкарьова К.К., Кочевих М.О., Гончар О.А., Бондаренко О.П. Матеріалознавство (для архітекторів та дизайнерів): Підручник / За редакцією д.т.н., проф. К.К.Пушкарьової. – К.: Видавництво Ліра-К, 2012. – 592 с.
2. Пащенко Т.М. Будівельне матеріалознавство; Навчальний посібник – К.: Аграрна освіта, 2009.-434 с..
3. Кривенко П.В., Пушкарьова К.К., Барановський В.Б., Кочевих М.О., Гасан Ю.Г., Константи́нівський Б.Я., Ракша В.О.. Будівельне матеріалознавство: Підручник. — К.: «Видавництво Ліра-К», 2015. –624 с.

LANDSCAPE AND RECREATIONAL SPACE IN MEDICAL INSTITUTIONS

Ліпянін Вадим Антонович

к.т.н., доцент,

Національний університет водного господарства та природокористування

У сучасних умовах людина знаходиться під постійним пресингом техногенного впливу, який веде до соціальної напруги, не встигає адаптуватися до їх тиску, який постійно посилюється. Це неминуче призводить до зниження стресостійкості, накопичення психоемоційного напруження, що, в свою чергу, призводить до агресії, депресій, психосоматичних порушень. За даними медичних досліджень 45% всіх захворювань пов'язано зі стресом, крім того, він перешкоджає процесу одужання. Неможливо переоцінити позитивний вплив природного середовища в цілому на психоемоційний стан людини, так як саме в обстановці природної природи здійснюється комплексний вплив на здоров'я через всі органи чуття.

Людина завжди прагне до природи, тут він відчуває прилив сил і бадьорості. Не випадково будинки відпочинку та оздоровчі санаторії традиційно будуються в найгарніших та затишних куточках землі. Навколишній ландшафт може надавати позитивний вплив на психоемоційний стан. Споглядання природи заспокоює нервову систему та стимулює життєвий тонус людини. Рослинні біоценози, особливо лісу, надають сильне оздоровчу дію. Зелені насадження є невід'ємною частиною комплексу заходів щодо захисту й перетворення навколишнього середовища. Вони не тільки створюють сприятливі мікрокліматичні і санітарно-гігієнічні умови, а й підвищують художню виразність архітектурних ансамблів. Багато вчених, філософи, психологи відзначають зв'язок між характером місцевості та звичаями населення, яке проживає на ній.

Одним з найбільш показових напрямків в інноваційному розвитку в проектуванні закладів для охорони здоров'я стало втілення зеленого рекреаційного простору в зовнішню та внутрішню структури медичних закладів. Сучасні об'єкти охорони здоров'я все більшу увагу приділяють якості середовища і її впливу як на пацієнтів, так і на персонал установ. Також з найважливішим принципом цього напрямку, є проектування на основі найсучасніших наукових даних в області здоров'я людини. На стику медицини і архітектури проводиться безліч досліджень для збору вимірюваних показників залежності здоров'я людини від якості навколишнього середовища, які або передують проектуванню, або оцінюють впроваджені проекти після початку експлуатації створених об'єктів.

У країнах Європи та світу тенденція використання природних елементів в архітектурі лікарень в якості додаткового, але не малозначущого, немедикаментозного засобу прискорення процесів одужання і поліпшення якості життя пацієнтів протягом останніх декількох десятиріч років набуває все більшого

поширення. Причиною цієї тенденції багато в чому стало усвідомлення недостатньої якості лікарняного середовища в цілому і, зокрема, архітектури, яка стає джерелом додаткового стресу для пацієнтів, погіршуючи їх стан, замість того, щоб сприяти якнайшвидшому одужанню хворих.

В Україні та в багатьох інших пост-радянських державах, дана тенденція поки не помітна, хоча існують прекрасні приклади лікарняних парків серед історичних медичних комплексів, лікарняних санаторіїв, є окремі приклади включення елементів ландшафтного дизайну в архітектурний ансамбль медичних закладів, побудованих в ХХ столітті і в деяких сучасних проектах. Поза лікарняними комплексами, в Україні з'являються цікаві проектні рішення садів на дахах, значне поширення отримали підземні і напівпідземні парковки з упорядкованими експлуатованими покрівлями-садами в житловому будівництві. Проте, інтеграція природи в середовищні комплекси лікарень не сприймається, в цілому, як значущий компонент, наукова робота з даної тематики практично не ведеться, озеленення лікарень проводиться з порушенням норм, відсутня моніторинг його якості.

У зв'язку з відсутністю розуміння значення природних компонентів в лікарняному середовищі в цілому, ландшафтні розділи проектів лікарень, якщо і розробляються, то, як правило, не реалізуються повною мірою, існуючі парки не отримують належного догляду або на території лікарні просто не залишається місця для влаштування саду, у зв'язку з нестачею території для забезпечення всіх обов'язкових функціональних зон.

Активну роботу з популяризації лікувальних ландшафтів веде Наомі Сакс, яка створила спеціальну базу даних і інтернет-сервіс Therapeutic Landscapes Network, яка представляє моніторинг безлічі інформаційних джерел та проектів в сфері лікувального ландшафтного дизайну, сприяючи консолідації зусиль професіоналів, які працюють в даній сфері.

Завданням нашої роботи було проведення теоретичних досліджень з влаштування та використання зелених-рекреаційних просторів в медичних закладах світу; визначення поняття зелений рекреаційний простір в медичних закладах; дати оцінку впливу різних видів рослин на людину; систематизація видів зелених рекреаційних просторів. Розглянемо детальніше варіанти зелених рекреаційних просторів на прикладі закордонних медичних закладів [3,5].

Згідно спеціалізованої літератури термін «рекреація» – це відновлення здоров'я людини, яка здійснюється у певному територіальному просторі, включаючи рекреаційні об'єкти [1].

Зелені рекреаційні ресурси являють собою поєднання різних природних і антропогенних факторів, що створюють сприятливі умови для діяльності; відпочинку – релаксу, лікування – профілактики та фізичної рекреації [2].

«Зелений» рекреаційний простір (ЗРП) в медичній установі це результат взаємодії: зелених ресурсів (рослини, повітря, вода, ландшафт) та архітектурних елементів (атріум, оранжерея, покрівля, фасад, інсталяції). Просторами для організації рекреацій в медичних закладах є:

- всередині – холи і зали очікування, приміщення релаксації і відпочинку (рис.1);

Рис. 1. Організація просторів всередині медичних закладів.

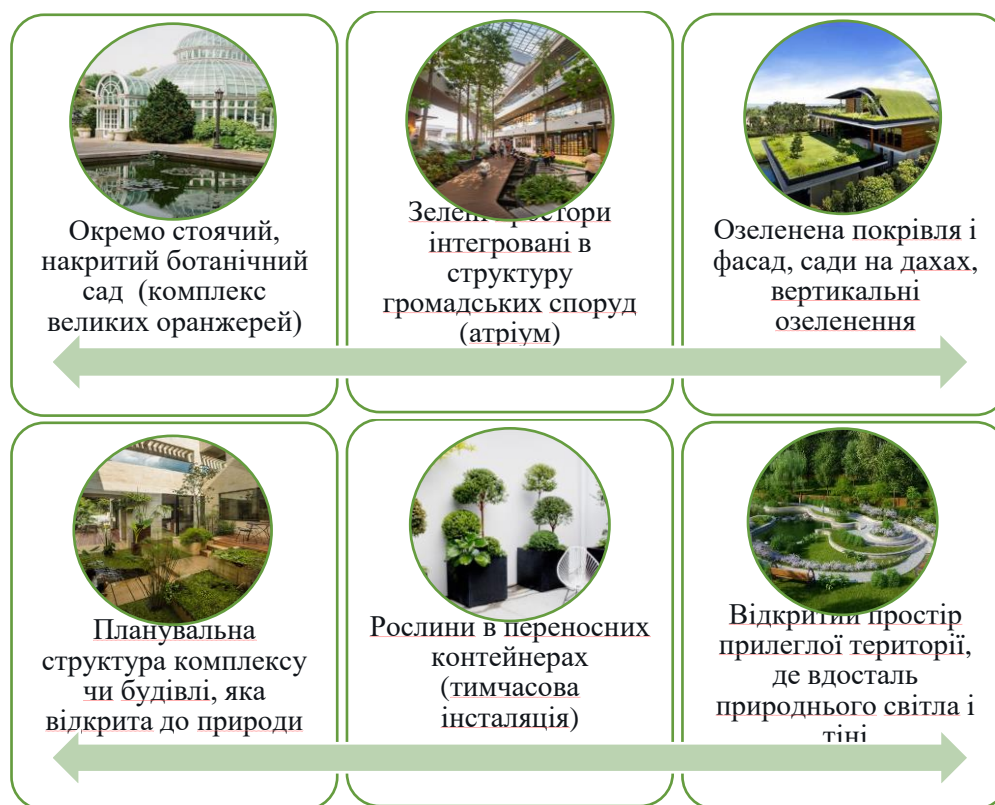
- зовні – дворовий прогулянковий простір (рис.2).

Рис. 2. Організація просторів ззовні медичних закладів.

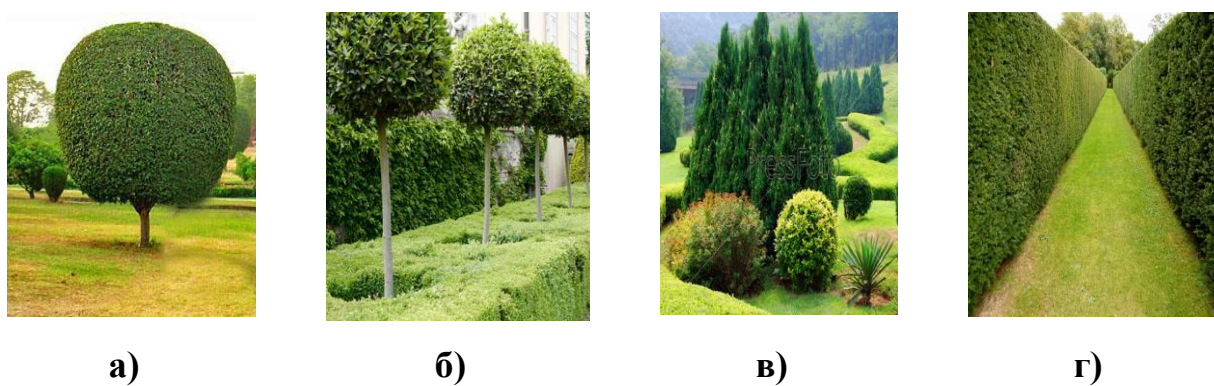
Кожний рекреаційний простір медичного закладу можливо реалізувати як «зелений». Використовуючи різні властивості рослин для створення на території найбільш сприятливі умови для лікувальних процедур, прогулянок хворих, поліпшення мікроклімату, складу повітря (рис. 3).

Лікарі-кліматологи надають велике значення озелененню території лікарні і художньому вигляду її, де все повинне сприяти лікуванню і відпочинку хворих.

Рис. 3. Види зелених рекреаційних просторів в медичних закладах.

Рослини і різні їх поєднання (форма крон, стовбур, забарвлення листя і ін.) можуть робити самий різноманітний вплив на емоційний і психічний стан людей (рис. 4).

Рис. 4. Насадження на території медичних закладів
а) – солітер; б) – рядові посадки; в) – групові посадки; г) – жива огорожа.

Боскет, боскет-кабінет, зелена кімната – повітря в боскетах з сосни, насичено ефірними виділеннями, які діють як корисний подразник органів дихання. Крони дерев, які мають м'які округлі форми, знімають напругу. Посилюють циркуляцію крові і поліпшують обмін речовин. Їх необхідно влаштовувати у вигляді ботанічного саду (комплекс великих оранжерей); зелених просторів

інтегрованих в структуру будівлі (атріум); «відкрита» природі планувальна структура комплексу; відкритий простір прилеглої території.

Прогулянки по алеї з ряду дерев або живоплоту з ухилом до 5% – поживляють сприйняття, скрашують одноманітність. Тренують серцеву діяльність у пацієнтів. Такі алеї можна влаштовувати у вигляді вертикального озеленення, саду на даху, «відкритої» природі планувальної структури комплексу, відкритого простору прилеглої території.

Солітер, композиція з групи дерев – створює затишний коридор при відпочинку пацієнтів на майданчиках, межею, яких є живопліт, і при прогулянці на алеях, гальмують реакцію нервової системи на зовнішні подразники, що ведуть до відновлення сил у пацієнта. Їх створюють у вигляді вертикального озеленення, саду на даху, «відкритої» природі планувальної структури комплексу, рослини в переносних контейнерах.

Отже, із наведених вище факторів можна зробити наступні висновки:

- зелений рекреаційний простір в медичному закладі – це сукупність об'єктів рекреації;
- організований рекреаційний простір – це середовище для життя і діяльності людини, підпорядкований матеріальним і духовним запитам суспільства:
- рослини і різні їх поєднання можуть впливати на емоційний і психічний стан людей (форма крон, стовбура, забарвлення листя та ін.);
- проведені в ХХІ ст. дослідження показали, що фактори впливу на пацієнтів дерев і чагарників визначаються їх формою, компактністю, обрисом, структурою і колоритом листя, цвітінням і плодами, ароматом і шелестом листя;
- у зарубіжному досвіді проектування медичних установ широко використовуються зелені рекреаційні простори.
- за результатами аналізу зарубіжного досвіду виявлено, що при проектуванні і будівництві медичних установ широко використовується не тільки благоустрій території, а й інтегровані безпосередньо в структуру будівлі зелені рекреаційні простір.
- найпоширенішим видом рекреації є зелена покрівля.

1. Вендина О. И. Рекреационная среда и пути оптимизации территориальной организации рекреационной деятельности // Теоретические проблемы рекреационной географии. М.: ИГАН, 1989. С. 164-170.

2. Исаченко Т. Е., Исаченко Г. А. Роль рекреации в освоении пространства// Современные проблемы сервиса и туризма. 2012. № 1. С. 32-44.

3. Architecture Projects

[URL:https://www.archdaily.com/search/projects/categories/healthcare](https://www.archdaily.com/search/projects/categories/healthcare).

4. Creasy T.M. The Wellness Clinic: A New Approach to Healthcare Design: master's Thesis. Nashville: University of Tennessee, 2012. P. 52.

5. Kras I.M.C. Sustainable hospital buildings: master's Thesis. Amsterdam: Technical University of Delft, 2011. P. 115.

БАСПА БИЗНЕСІ ЖӘНЕ ПОЛИГРАФИЯЛЫҚ ӨНДІРІС КАДРЛАРЫ ҮШІН ҚҰЗЫРЕТТІЛІК МОДЕЛЬДЕРІН ӘЗІРЛЕУ ӘДІСТЕРІ

Алмахан Таншолпан Қайратқызы
Магистрант КазНПУ им. Абая

Ибраева Жанар Ершатовна
Х. к. н., доцент КазНПУ им. Абая

Қазіргі менеджмент тұрғысынан кадрлық әлеуетті пайдалануды жақсарту баспа-полиграфиялық бизнес жұмысының тиімділігін арттырудың негізгі резервтерінің бірі ретінде қарастырылады. Баспа-полиграфиялық бизнесті үнемі жүйелі кадрлық дамыту қажеттілігі бірқатар себептерге байланысты болады.

Оның ішінде баспахана мен баспалардың бизнес-процестерін ұйымдастыруға негіз болатын технологияларды үнемі жаңартып отыру, ақпараттандырудың жоғары деңгейі және өндірістік әлеует пен басқару жүйелерін жаңғырту қажет. Сыртқы ортаның өзгеруі (сұраныс пен ұсыныстың нарықтық динамикасы, бәсекелестердің жаңа ұсыныстары және т.б.), ассортименттің өзгеруі және шағын компаниялардың бейіндік нарығынан «жуып шығару» экономикалық дағдарыс кезеңінде баспа медиа индустриясын кадрлармен қамтамасыз етуге жаңа талаптар қояды.

Құзыреттілік пен құзыретке қатысты терминология көптеген HR теорияларының әлсіз жақтарының бірі болып табылады, дәлірек айтсақ, ең түсініксіз және айқын емес жерлерінен байқалады. Әр түрлі көздерде кездесетін құзыреттілік пен құзырет түрлерінің тізімін ғана беру жеткілікті:

- базалық құзыреттілік;
- жалпы құзыреттілік;
- негізгі / өзекті / айрықша құзыреттер;
- жеке / дара құзыреттер;
- арнайы құзыреттер;
- іскерлік құзыреттер;
- әкімшілік құзыреттер.

Өзін өзі құрметтейтін әрбір теоретик пен практик түсінігі мен біліміне сәйкес осы анықтамаға өз үлесін қосты. Кейбіреулер құзыреттілікті (құзыретті) білім, дағдылар мен әдеттердің жиынтығы ретінде анықтайды, басқалары одан әрі қарай жүріп, жұмыстың стилін, сипатын, іскерлік қасиеттер мен тиімділікті іске қосады.

Басқалары құзыреттілікті анықтауда неғұрлым қысқа және әлеуетті мүмкіндіктер мен қабілеттер туралы немесе «өндіріс процесіне тікелей қатысы жоқ мінез-құлық сипаттамалары» туралы айтады.

Дегенмен, бәрі бір-біріне сәйкес келеді, бұл құзыреттілік адамның белгілі бір жұмысты тиімді орындау қабілетін бағалауға болатын бірлік болып табылады.

Бұл мақалада біз құзыреттілік моделін интегралды модель ретінде құрастыру тәсілдерін анықтаймыз, оның сипаттамалары оны қолдануға болатын барлық қызметкерлер үшін өзекті және әртүрлі қолдану нұсқалары болып табылады. Құзыреттілік моделі келесі құрамдас элементтерді қамтитын жүйе ретінде қарастырылады: мақсаттар, бизнес функциялары, өнімділік пен сапаны бағалау критерийлері мен құралдары, құзыреттер (білім, дағдылар, жеке қасиеттер және мінез-құлық көзқарастары, мотивтер, даму әлеуеті).

Құзыреттілік моделі үйдің іргетасына ұқсас. Іргетас сенімді болған кезде оған үлкен құрылым салуға болады. Егер модель дұрыс жасалған болса және модель қолданысқа енгізілгеннен кейін модельдің өзектілігін сақтауға және пайдаланушыларға оны қолдануға көмектесуге назар аударылса, онда модель үлкен пайда әкеледі.

Құзыреттіліктің дұрыс моделін құру үшін шабытқа сенуге болмайды. Құзыреттілік моделін жасау білікті жұмыс. Бұл тапсырманы орындау үшін сізге арнайы дағдылар мен тамаша талдау техникасы қажет. Бірақ құзыреттілік модельдерін әзірлеуді ұйымдастырудың талдау әдістері мен нұсқаларының көптігі соншалық, модель құрудың нақты жалғыз бір ғана тәсілі дұрыс деп айтуға болмайды.

Принтмедиа индустриясында қолдануға бағытталған құзыреттілік моделін құзыреттілік-негіздемелік тәсіл негізінде құруға болады, оның негізі позиция/рөл құзыреттілігінің модельдері болып табылады.

Құзыреттілік моделі-мынадай құрамдас элементтерді қамтитын жүйе: *мақсаттар, бизнес-функциялар, өнімділік пен сапаны бағалау критерийлері мен құралдары, құзыреттер* (білім, білік, дағдылар, жеке қасиеттер мен мінез-құлық көзқарастары, мотивтер, даму әлеуеті).

Мақсаттар (*бизнес-міндеттер*) — бұл компания мен қызметкер жоспарлы кезеңде қол жеткізуі тиіс нақты мәндері бар нақты көрсеткіштер. Мақсаттар «SMART» принципіне қанағаттандыруы керек. Олар анық (ерекше) (Specific), өлшенетін (Measurable), нақты әрекетке бағытталған (Attainable), қол жеткізуге болатын (Realistic) және белгілі бір уақыт аралықтарымен (Time-based) байланысты болуы керек. Мақсаттарды рәсімдеудің артықшылықтары:

Бизнес функциялары - құзыреттілік моделінің жүйе құраушы элементі. Бұл қызметкердің белгілі бір міндеттері. Әр функция модельдің функционалды профилінде әр түрлі салмаққа ие болуы мүмкін. Жеке функцияның салмағын менеджер (модель жасаушы) анықтайды немесе осы бизнес-процесс бойынша қызметкердің нақты жүктемесіне, яғни қызметкердің осы функцияға байланысты тапсырмаларға нақты жұмсаған жұмыс уақытына сүйене отырып автоматты түрде есептеледі.

Сапа мен өнімділікті бағалау критерийлері мен әдістемелері (бағалау жүйесі) – жиынтығы сандық түрде көрсетілген күтулер қандай өнімділікпен және қандай сапа деңгейімен ұйымда, бағалау құралдары мен әдістемелерінде белгілі бір позицияны иеленетін қызметкерге қандай да бір функцияны орындау қажет. Белгілі бір мағынада сапа мен өнімділік көрсеткіштерін негізгі тиімділік көрсеткіштерінің (KPI) аналогы деп санауға болады. KPI сияқты, құзыреттілікті

бағалау көрсеткіштері қызмет нәтижелеріне қатысты белгілі бір күтулерді белгілейді, осылайша жеке қызметкерлердің, бөлімшелердің және тұтастай алғанда компанияның мақсаттарға жету процесін жоспарлауға және бақылауға мүмкіндік береді. Бірақ айта кету керек, барлық көрсеткіштерді тиімділіктің негізгі көрсеткіштері деп санауға болмайды. КРІ - бұл мақсат қою құралдарының бірі, нәтижені өлшеу әдісі, бұл мақсатқа қол жеткізілді ме, жоқ па деген сұраққа жауап беруге мүмкіндік береді.

Құзыреттілік дегеніміз - белгілі бір кәсіби қызметті (немесе осы қызметтің құрамындағы нақты функцияны) орындау үшін қажетті білім, дағдылар, қабілеттер және мотивациялық көзқарастар, оларды бағалауға (өлшеуге), алдын-ала жасалған стандарттармен салыстыруға және оқыту арқылы жетілдіруге болады. Құзыреттіліктің үш негізгі түрін ажыратуға болады: кәсіби, корпоративті және басқарушылық.

Корпоративтік құзыреттер компаниядағы кез келген лауазымға қолданылады. Бұл құзыреттер компания құндылықтарының, оның корпоративтік мәдениетінің көрінісі болып табылады. Корпоративтік құзыреттердің онтайлы саны 5-7 құрайды. Басқарушылық құзыреттер желілік немесе функционалдық бағыныстағы қызметкерлері бар позициялар үшін әзірленеді. Кәсіби құзыреттер лауазымдардың белгілі бір функционалды тобына қатысты қолданылады.

Баспа бизнесі саласының мамандары үшін келесідей құзыреттерді қалыптастырамыз. Мысалы, біз екі бағытты бөліп көрсетеміз:

полиграфиялық өндіріс технологиясы (1-кесте.);

баспа ісін ұйымдастыру технологиясы (2-кесте.).

Бірінші бағыт үшін біз негізгі өндірістің маман-технологы үшін бес деңгей бойынша құзыреттерді анықтаймыз, қолдану аясы офсеттік өндіріс ауқымы бойынша орташа, полиграфиялық жұмыстардың кең ассортименті бар. Екінші бағыт аясында біз баспа саласындағы ұйымның орта буын менеджеріне тән құзыреттілік моделін ұсынамыз. Бұл ретте бес деңгей бойынша кәсіби құзыреттер пысықталғаны ескеру қажет, өйткені корпоративтік және басқарушылық құзыреттер жиынтығын анықтау үшін кадрлық менеджмент саласындағы сынақтан өткен сарапшылар тізімдерді пайдалана алады және осы әзірлемелердің тікелей пайдаланушылары болып табылатын кәсіпорындардың стратегиялары мен бизнес-бағдарларын тікелей талдай алады.

1-кесте

ПОЛИГРАФИЯЛЫҚ ӨНДІРІС ТЕХНОЛОГИЯСЫ кәсіби күзiреттiлiгiнiң үлгiсi

Деңгейі	Сипаттамасы
Хабарларлық деңгейі	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Өндіріс полиграфиялық өндірістің технологиялық тізбегінің әрекет ету тәртібі туралы түсінікке ие; ▪ Мөр пайдаланылатын полиграфиялық жабдықтардың, полиграфматериалдардың, қағаздың түрлері, басып шығару түрлері, баспа өнімдерінің сапасы, өндірістік циклдарды ұйымдастыру туралы түсінікке ие; ▪ ТМД полиграфиялық өндірістің негізгі бизнес-процестерінің технологиясы мен полиграфиялық жабдықты пайдалану режимін бұзудың салдары туралы біледі; ▪ Полиграфиялық қызмет көрсету технологиялары туралы түсінік бар.
Білім деңгейі	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Полиграфия өндірісінің негізгі процестерінің параметрлерін және баспа жұмыстарына тапсырыс берушінің талаптарына сәйкес негізгі жабдық түрлері мен басып шығару әдістерін біледі; ▪ Жобалық өндірістік жүктеме үшін оңтайлы жабдықты таңдау үшін ақпараттық және аналитикалық материалдарды дайындайды (оның өнімділігі, мөлшері, сапасы және материалдық орындалуы бойынша); ▪ Регламентке сәйкес технологиялық рәсім бойынша полиграфиялық жабдықтар мен технологиялық қалдықтарды техникалық пайдалану нормаларын біледі; ▪ Технологиялық процестер бойынша жедел ақпаратты жинауды және өңдеуді жүзеге асырады; ▪ Технологиялық операциялар мен түпкілікті дайын баспа өнімдерінің сапасын бағалау дағдыларын, құралдарын, әдістемелерін меңгерген; ▪ Техникалық қызмет көрсету профильдер, өндірістік циклдар, баспа өнімдерінің сипаттамалары, тапсырыс берушілердің талаптары туралы білім негізінде технологиялық операцияларды оңтайландыруға қабілетті; ▪ Полиграфиялық өндірістің негізгі процестерінің параметрлерін және жабдықтың негізгі түрлерін және полиграфиялық жұмыстарға тапсырыс берушінің талаптарына сәйкес басып шығару әдістерін біледі; ▪ Жобалық өндірістік жүктеме үшін оңтайлы жабдықты таңдау үшін ақпараттық және аналитикалық материалдарды дайындайды (оның өнімділігі, мөлшері, сапасы және материалдық орындалуы бойынша); ▪ Регламентке сәйкес технологиялық рәсім бойынша полиграфиялық жабдықтар мен технологиялық қалдықтарды техникалық пайдалану нормаларын біледі; ▪ Технологиялық процестер бойынша жедел ақпаратты жинауды және өңдеуді жүзеге асырады;

ART HISTORY
INTEGRATION OF SCIENTIFIC AND MODERN IDEAS INTO PRACTICE

	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Технологиялық операциялар мен түпкілікті дайын баспа өнімдерінің сапасын бағалау дағдыларын, құралдарын, әдістемелерін меңгерген; ▪ Техникалық қызмет көрсету профильдер, өндірістік циклдар, баспа өнімдерінің сипаттамалары, тапсырыс берушілердің талаптары туралы білім негізінде технологиялық операцияларды оңтайландыруға қабілетті.
Тәжірибе деңгейі	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Полиграфиялық өндіріске арналған жаңа жабдықтар мен технологияларды әзірлеуге қатысады; ▪ Жабдықтың техникалық жай-күйін тексеруді ұйымдастырады және өндірістің технологиялық циклдерін бақылайды; ▪ Кәсіпорындарда, ұйымдарда және саланың басқа да құрылымдарында сапаны басқару жүйесінің жұмыс істеуін қамтамасыз етеді; ▪ Өндірістік бағдарламалардың ауытқуы мен артта қалуын және ақаулардың себептерін талдайды; ▪ Жабдықтар мен технологиялық процестерге техникалық сипаттамаларды дайындауға қатысады.
Шебер деңгейі	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Полиграфия және баспа қызметі саласындағы басым бағыттарды әзірлеуге қатысады; ▪ Технологиялық процестерді басқаруды жүзеге асырады; жабдықтарды, аспаптарды, материалдар мен бағдарламалық құралдарды таңдау бойынша шешімдер қабылдау: ▪ Нарық талаптары мен саланың даму тенденцияларына сәйкес өнім шығару үшін өндіріске жаңа материалдар мен технологиялық процестерді енгізуге және пайдалануға қатысады; ▪ Өндірістік қуаттарды ұтымды пайдалануды үйлестіреді; ▪ Жобаларды жетілдіру және балама нұсқалар бойынша ұсыныстар дайындайды; ▪ Басқа баспаханалардың тәжірибесін талдайды; ▪ Технологияны жетілдіру және өндірістерді ұйымдастыру бойынша ұсыныстар әзірлейді;
Сараптамалық деңгейі	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ғылыми-техникалық ақпаратты, кәсіби қызмет бағыты бойынша отандық және шетелдік тәжірибені талдайды, жүйелейді және пайдаланады; ▪ БАҚ жобаларының инновациялық әлеуетін және оларды коммерцияландырудың тиімділігін бағалауға қатысады; ▪ Сапа менеджменті жүйелерінің дамуын үйлестіреді; технологиялық ағындарды жобалайды; ▪ Бизнесті дамыту, оның тұрақтылығы мен полиграфиялық және орау өнімдері нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін маркетингтік және сату құрылымдарының қызметін ұйымдастырады.

2-кесте

БАСПА ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ кәсіби күзіретінің үлгісі

Деңгейі	Сипаттамасы
Хабарларлық деңгейі	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Қолжазбаны басылымға дайындаудың технологиялық тізбегінің жұмыс тәртібі туралы түсінік бар; ▪ Баспа өнімдерін жасау кезінде пайдаланылатын полиграфиялық материалдардың түрлері, электрондық тасымалдағыштар туралы түсінікке ие; ▪ Баспа өнімдерін өндірудің әр кезеңінде некеге тұрудың салдары туралы біледі; ▪ Басқарушылық қызметтің арнайы терминологиясын меңгерген; ▪ Мәмілелерді ұйымдастыру технологиялары және кітап нарығы субъектілерінің коммуникациялары туралы түсінік бар.
Білім деңгейі	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Баспалар мен кітап тарату кәсіпорындары жүйесіндегі бизнес-процестердің құрылымын, түрлерін, алгоритмдерін, регламенттерін біледі; ▪ Кітап нарығы субъектілерінің бәсекелестік артықшылықтарын қалыптастыру технологияларын біледі; ▪ Процестерді жедел және стратегиялық жоспарлау жүйесіне қатысады және кітап нарығы кәсіпорнын функционалдық басқару принциптерін біледі; ▪ Кітап сату кәсіпорнының ресурстарын басқару мен оңтайландырудың принциптері мен тәсілдерін біледі; ▪ Баспа саласындағы кәсіпорынның ресурстық қамтамасыз ету құрылымын және кітап таратудағы материалдық, кадрлық, ақпараттық және қаржылық ресурстарды жоспарлау және оңтайландыру жүйелерін талдауға қатысады; ▪ Ақпарат алмасу стандарттарын, басқару ақпаратын сақтау және пайдалану жүйелерін қолданады; ▪ Жобалауға қатысады және медиа индустрия нарығына қатысты жобалық жоспарларды, басқару шешімдерін талдайды; ▪ Жобалық құжаттаманы құрудың ерекшеліктері мен жобаларды іске қосу және басқару технологиясын біледі; ▪ Ассортимент, баға, сату саясатын, редакциялық баспа процестерінің технологияларын және баспа өнімдерін (жобаларын) полиграфиялық рәсімдеуді таңдау үшін ақпараттық және талдамалық материалдар дайындайды; ▪ Баспа процестерін ұйымдастыру жүйесінде жедел ақпаратты жинауды және өндеуді жүзеге асырады; ▪ Нормативтік-құқықтық саланы және баспа бизнесінің стандарттарын біледі.

ART HISTORY
INTEGRATION OF SCIENTIFIC AND MODERN IDEAS INTO PRACTICE

<p>Тәжірибе деңгейі</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Кітап бизнесі субъектілерінің басқару қызметін ұйымдастырудың қағидаттары мен тәсілдерін, стратегиялық және жедел басқару процестері мен рәсімдерін меңгерген; ▪ Кәсіпорын ресурстарының барлық түрлерін капиталдандырудың негізгі тәсілдеріне ие; ▪ Полиграфиялық бизнестің стратегиялық және жедел тиімділігін талдайды; ▪ Кітап сату кәсіпорны мен баспаның негізгі тиімділік көрсеткіштері жүйесін (KPI) әзірлеу тәсілдерін әзірлеуге қатысады; ▪ Баспалар мен кітап сататын кәсіпорындардың бизнес-процестері бойынша басқару шешімдерін дайындайды. ▪ Халықаралық мәртебе іс-шараларын дайындауға қатысады; ▪ Нарық қажеттіліктеріне сәйкес жаңа технологиялар мен жаңа баспа өнімдерін әзірлеуге қатысады; ▪ Баспа өнімдерінің және негізгі редакциялық-баспа процестерінің орындалу сапасын тексеруді ұйымдастырады; ▪ Қолданыстағы баспа жобаларына аудит жүргізеді және жаңа ассортимент, сату арналары, салалық нарық субъектілерінің коммерциялық ұсыныстары бойынша ұсыныстарды бағалайды, жоспарлардан ауытқу және артта қалу себептерін анықтайды, өндірістегі баспа макетінің қозғалысын бақылайды; ▪ Баспа өнімдерінің сапасын бағалау критерийлерін әзірлеуге қатысады; ▪ Баспа жобалары бойынша техникалық ерекшеліктерді дайындауға қатысады;
<p>Шебер деңгейі</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Кітап бизнесі кәсіпорындарының бизнес - процестерін алгоритмдеу мен оңтайландырудың практикалық дағдыларына ие; ▪ Басқарушылық шешімдерді әзірлеуге және қабылдауға қатысады; ▪ Басқарушылық қызмет процестерін құжаттау үшін ақпаратты бағалау әдістері мен ақпараттық логистика технологияларын меңгерген; ▪ Бизнестің тиімділігін бағалау, оларды өлшеудің негізгі көрсеткіштерінің мәндерін жоспарлау дағдылары мен әдістеріне, кітап сату кәсіпорны жүйелерінің процестерін диагностикалау әдістеріне ие; ▪ Бизнес-құжаттаманы жасауға қатысады; ▪ Сыртқы ортаны және кәсіпорындардың ерекшеліктерін (күшті және әлсіз жақтарын) талдау негізінде пайда болатын мүмкіндіктерді анықтау және кәсіпорынға төнетін қауіптерді бағалау дағдыларына ие; ▪ Маркетинг тұжырымдамаларын, өндіріс технологияларын, кадрларды басқаруды, қаржылық және есеп саясатын әзірлейді; ▪ Ұйымдастырушылық және өндірістік жобалауға қатысады; ▪ Принтмедиа индустриясы саласындағы басым бағыттарды әзірлеуге қатысады; ▪ Баспа және кітап сату қызметінде активтерді пайдалану тиімділігін үйлестіреді және бағалайды; ▪ Баспа және кітап тарату жүйесіндегі өнім мен қызметтің материалдық сыйымдылығын, еңбек сыйымдылығын, капитал сыйымдылығын бағалайды, баспа өнімдері мен кітап нарығының

	<p>қызметтерін өндірудің материалдық сыйымдылығын факторлық талдау дағдылары мен әдістемелерін меңгерген;</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Бәсекелестік артықшылықтардың ішкі компоненттерін арттыруды қамтамасыз ететін технологиялық циклдарды ұтымды жоспарлауға, сондай-ақ ақпараттық және экономикалық қауіпсіздік жүйесін ұйымдастыруға қабілетті; ▪ Жобаларды жетілдіру және балама нұсқалар бойынша ұсыныстар дайындайды; ▪ Кітап нарығындағы басқа компаниялардың тәжірибесін талдайды. Баспа өнімдерін өндіру және сату технологиясын жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлейді;
<p>Сараптамалық деңгейі</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Кітап нарығы кәсіпорындарының бизнес-процестерін сипаттау, талдау және реинжиниринг әдістерін меңгерген; ▪ Стратегиялық баламаларды таңдау бойынша басқарушылық шешімдерді, процестік басқару жүйелері, KPI, BSC әдістемелері арқылы жедел қызметтің функционалдық бағыттарының регламенттерін әзірлейді және қабылдайды; ▪ Баспа индустриясы саласындағы бизнес-процестердің құны мен рентабельділігін бағалайды; ▪ Стратегиялық мақсаттар мен міндеттерге сәйкес кітап сату кәсіпорнының ресурстары мен процестерін басқару жүйелерін әзірлейді және оңтайландырады, кітап сату кәсіпорнының қаржылық өміршеңдігін бағалайды, капиталдың құны мен құрылымын талдайды; ▪ Жоба идеясын тұжырымдайды және оның дұрыстығын негізді түрде дәлелдейді, бизнес-идеяларды іске асыру үшін жағдай жасайды, жобаны кезең-кезеңімен іске асыру жоспарын әзірлейді, кәсіпорын мен жобаның ресурстық базасын талдайды, инвестициялардың қажетті көлемін және баспа-полиграфиялық бизнес саласындағы жобалық шешімдердің өтелу кезеңін бағалайды; ▪ Материалдық-техникалық, технологиялық, қаржылық және кадрлық ресурстарды жеткізушілермен өндірістік және коммерциялық байланыс орнатады. ▪ Кешенді диагностикалық рәсімдердің нәтижелері және кітап сату кәсіпорнының басқару қызметінің аудиті бойынша басқарушылық шешімдерді қалыптастырады; ▪ Стратегиялық қайта құру бағдарламасын әзірлейді, ұйымдық өзгерістердің нәтижелері мен салдарын бағалайды; ▪ Принтмедиандустриясы саласындағы жобаларды бағалау үшін сарапшы ретінде тартылады.

Баспаханалар мен баспалар қызметкерлерінің кәсіби құзыреттілігі тікелей тапсырыс беруші алатын түпкілікті нәтиженің үздіксіздігінің кепілі болып табылады. Сондықтан кадрлық менеджмент технологияларының тиімділігін арттыру, адами ресурстар мен компанияшілік жүйелерді дамыту, қызметкердің жеке құнын да, тұтастай алғанда фирманы да арттыратын қызметкерлердің кәсіби, жеке және коммуникативті құзыреттерін қалыптастыру мәселесін шешуге мұқият қарау керек.

Әдебиеттер:

1. Казарцева В. В. // Новости полиграфии. 2012. №6.
2. Бермус А. Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании. Интернет-журнал «Эйдос»
3. Субетто А. И. Онтология и эпистемология компетентностного подхода, классификация и квалиметрия компетенций.
4. Бояцис Р. Компетентный менеджер. Модель эффективной работы. М.: Издательство ГИППО, 2008.
5. Ефремова Н. В. Компетенции в образовании: формирование и оценивание. М.: Национальное образование, 2012.
6. Митрякова О. Л. , Сафонов О. В. // Известия высших учебных заведений. Проблемы полиграфии и издательского дела. 2011. №6.
7. Мастерова Е. Ю., Митрякова О. Л. / / Известия высших учебных заведений. Проблемы полиграфии и издательского дела. 2011. №6.
8. Уиддет С., Холлифорд С. Руководство по компетенциям. (Электронный ресурс)
9. Марач А. С. Competence-based HR-менеджмент. Ведущий портал о кадровом менеджменте. (Электронный ресурс)

ДО ПИТАННЯ ПРО КОМП'ЮТЕРНУ ГРАФІКУ ЯК ОСНОВУ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ДАНИХ

Алтухова Анна Володимирівна

к.п.н., доцент кафедри образотворчого мистецтва
Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди

Сагіна Юлія Володимирівна,

здобувачка другого (магістерського) рівня
Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди

Галузь комп'ютерних графічних програм має велику перевагу для удосконалення та систематизації процесу пізнання нової інформації і творчості, вона сприяє розвитку в дітей просторового уявлення, практику роботи над дизайном поліграфії та естетичний смак. Саме тлумачення терміну «комп'ютерна графіка» має багато значень. Одне джерело має тлумачення, що це галузь інформатики, яка займається вирішенням проблем створення різноманітних тематичних наочних елементів макету (малюнків, схем або графіків, мультиплікаційних героїв) на комп'ютері. З інших джерел ми можемо знайти подібні твердження терміну «комп'ютерна графіка», як відповідно новоутворена галузь знань, яка, представляє собою систему апаратних та програмних чинників, що експлуатується задля створення, обробки та презентації певної інформації у наочному варіанті [1]. Але якщо подивитися на це з іншої точки зору, під терміном мистецтва комп'ютерної графіки мають на увазі сукупність засобів і методів для перетворення теоретичних даних у графічну площину.

Взагалі, у безліч випадків, комп'ютерна графіка – це сукупність галузей поліграфії, для чого проектується наочне, образне середовище, яке має можливість відображення на екрані комп'ютеру. Якщо звузити розуміння цього поняття до практичного застосування, під цим терміном буде матися на увазі методологію створення, корегування і демонстрація зображень різної тематики за допомогою графічних програм комп'ютера. Праця з застосуванням графічних технологій – один із головних напрямків застосування програм моделювання та макетування майбутніх проектів, причому можуть вести активну успішну діяльність у цій творчій сфері не тільки високого рівня художники або імениті дизайнери.

Наприклад, у будь-якій фірмі або компанії часто може виникати проблема необхідності у добре складеній презентації наочної реклами у засобах масової інформації, а також у розробці рекламної поліграфічної продукції. Іноді рекламодавець має змогу замовити такий вид роботи спеціальним дизайнерським компаніям або вузькопрофільним агентствам з реклами.

Без участі комп'ютерних технологій не обходиться сучасна діяльність. Кропітка діяльність над створенням графічного макету налічує до 90% замовлень рекламодавців до програмістських об'єднань, які створюють спеціальні програми для масового користування майбутніми дизайнерами проектів [1].

Більша частина матеріальних витрат у діяльності поліграфій та видавництв налічує в основному художні та декорувальні роботи з графічними редакторами. Необхідність широкої аудиторії у використанні графічних програм стала особливо популярною у зв'язку з інтенсивним розвитком Інтернет-ресурсу та, що немало важливо, за причини появи служби під назвою «World Wide Web», що систематизувала в одну світову «павутину» багато «домашніх сторінок». На сайті, запроектованого без використання графічних технологій дуже мало можливостей привернути до себе увагу потенційного клієнта. Галузь використання комп'ютерної графіки зазвичай включає в себе не тільки стандартні художні ефекти.

У багатьох напрямів діяльності сучасної людини, таких як галузь науки, технічний прогрес, медицина, в сферах комерційної діяльності мають широке застосування побудовані за допомогою комп'ютерних програм діаграми, графіки, що призначені для легкого сприйняття різноманітна систематизована та упорядкована інформація. Дизайнер – проектувальник, який розробляє нові варіанти вигляду автомобілів та інших засобів пересування, зазвичай активно використовує тримірні моделі щоб презентувати наочно замовникам остаточний вид майбутньої моделі.

Архітектори проектують на екрані комп'ютеру об'ємну тримірну ілюстрацію будівельної конструкції, і це дозволяє замовнику побачити кінцеву візуалізацію, як будівля зможе гармонійно поєднатися з ландшафтом довкілля. Той унікальний код, який міститься у графічному зображенні, має більш скорочену форму, і ця інформація, зазвичай, має доступність для подальшого аналізу або змін: для її редагування замовнику достатньо знати невеликий обсяг теоретики користування графічними програмами.

Список літератури

1. Березовський В.С. Основи комп'ютерної графіки: [Навч. посіб.] / В. С. Березовський, В. О. Понієнко, І.О. Завадський. К.: Видавнича група ВНУ. 2009. 400с

2. Веселовська Г. В. Комп'ютерна графіка: Навчальний посібник для вузів. Херсон: ОЛДІ-плюс, 2004. 582 с.

3. Колеснікова О.В. Естетична діяльність та сфери її виявлення. Х.: Радуга, 1994. 296 с.

Комп'ютерна графіка : навчальний посібник : в 2-х кн.2. для студентів спеціальності 151 «Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології» / Укладачі : Тотосько О.В., Микитишин А.Г. Стухляк П.Д. –Тернопіль : Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, 2017. 304с.

4. Теоретичні і методичні основи образотворчого мистецтва (для здобувачів другого освітнього рівня (магістр) спеціальності 014 – «Середня освіта. Образотворче мистецтво») : [Навчально-педагогічний посібник] / [кол. авт. : А. Алтухова, М. Азаркіна, Л. Лісунова, Н. Чен, Д. Чаус,]; за заг. ред. Т. В. Паньок. – Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2022. 80 с.

ПОЛИГРАФИЯЛЫҚ ФОЛЬГАМЕН БЕДЕРЛЕУ САПАСЫНЫҢ ТҮПТЕУ ҚАТЫРМАСЫНЫҢ КӨРСЕТКІШТЕРІНЕ ТӘУЕЛДІЛІГІ

Алғазиева Айгерім Даулетханқызы
Магистрант КазНПУ им. Абая

Ибраева Жанар Ершатовна
Х. к. н., доцент КазНПУ им. Абая

Кітапты әрлеудің ең танымал тәсілдерінің бірі ол түптеу қақпақтарын бедерлеу. Түптеу мұқабасы - кітаптың сыртқы дизайнын анықтайтын және оны пайдалану кезінде оның сақталуына жауап беретін түптеудің негізгі элементі. Түптеу қақпағындағы бедерлеу бояусыз (блинтті немесе конгревті) болуы мүмкін немесе полиграфиялық фольга көмегімен жасалуы мүмкін. Түптеу қақпағындағы бедерлеу сапасы көбінесе кітаптың сыртқы түрін және оның тұтынушыға тартымдылығын анықтайды. Сондықтан қолданылатын материалдың қасиеттері сапалы болу үшін өте маңызды.

Түптеу картонның қалыңдығы үлкен (0,7-ден 3,0-ге дейін). Қағаздан айырмашылығы берітігінде және де икемсіз етеді, бұл кітаптарға қаттылық пен ақтамдылық береді. Қалыңдығы мен кеуектілігінің арқасында (тығыздығы орта есеппен 0,70-0,75) картон жоғары қалдық деформация көрінісімен оңай бедерленеді. Қазақстандық полиграфияда көптеген түптеу кітаптарының негізі картон болып табылады. Шетелдік түптеу картондардан Карра брендті белгілі. Бұл қатты ультра жеңіл түптеу картоны 100 пайыздық заманауи технологиямен макулатурадан жасалған.

Зерттеудің мақсаттары

- картон сипаттамаларының фольгамен бедерлеу сапа әсерін зерттеу
- түптеу қақпақтарында фольгамен бедерлеу кезінде картонның әртүрлі түрлерінен жасалған оңтайлы технологиялық режимдерді анықтау

Осы мақсаттарға жету үшін келесі міндеттер қойылды

- температура мен бедерлі күштің әсер етудегі фольганың жабылу әсерін зерттеу
- температураның және бедерлі күштің айқындыққа әсерін зерттеу
- картонның әртүрлі түрлерінен жасалған түптеу қақпақтардағы фольгамен бедерлеу сапасын бағалау

Эксперименттік зерттеу әдістемесі

Эксперименттік зерттеуге арналған жабдықтар. Бедерлерді алу жұмыстары HSA- 1015 фольгамен ыстық, блинтті және конгревтік бедерлеу үшін жартылай автоматты прессте жүргізілді.

Эксперименттік зерттеуге арналған материалдар: Eskaboard Карра картоны ол eska атауымен де белгілі, голландиялық Карра Graphic board компаниясы шығарған қатты мұқабалы картон. Ол 100% макулатурадан жасалған.

Тіркеуші қалталар, альбом түптеу қалталар, апталықтар, жарнамалық дисплейлер шығаруға арналған сериялы картон қатты мұқабалы кітаптар. Картонның негізгі үлесі шамамен 50% кітап шығару үшін тікелей қолданылады.

Өндірістік бірлестіктің картоны "Полиграфкартон" - ең көп ұсынылған үнемді түптеу картондары.

Кесте 1. Карра картонының сипаттамалары

Сипаттама Атауы	мағынасы
Қалыңдығы, мм	2,00+—0,05
Масса 1м ² , г	1230
Қаттылық көлденең бағытта,Н-см	76

Ол қысқа мерзімді формат басылымға және шағын басылымдарға пайдалану арналған. Түптеу сапасына белгілі кітап басылымдарының белгілі бір түрлерінің қақпақтарына ең қатаң талаптар қойылмайды (кесте. 2).

Кесте 2. Картон Балахнаның сипаттамалары

Сипаттама Атауы	мағынасы
Қалыңдығы, мм	2,00+—0,15
Масса 1м ² , г	1400+—80
Қаттылық көлденең бағытта,Н-см	26
БІлғалдылығы %	10+—2

"Каменская БКФ" ААҚ шығарған түптеу картоны "Кувшиновдық картоны" атымен де белгілі

Бұл компания фабрикасында технология бойынша Карра Graphic Board түптеу картон жасалады. Ол, баспа ісіне және жарнама өндірісіне өте танымал (кесте. 3). Нарықта ол қысқа уақыт ішінде тұтынушылар мен өндірушілер арасында танымалдылық алды.

Кесте 3. Кувшинов картонның сипаттамалары

Сипаттама Атауы	Мағынасы
Қалыңдығы, мм	2,00+—0,12
Масса 1м ² , г	1400
Қаттылық көлденең бағытта,Н-см	50
БІлғалдылығы %	6-10

Бумвинил түптеу материал.

Түптеу материалы қағаз негізінде болып табылады, бір жағынан поливинилхлоридті жабын қолданылады. Бумвинил-танымал материалдардың бірі, түптеу жасау үшін пайдаланылады. Баспа өнімдерінің кең спектрі: кітаптар, фотоальбомдар, күнделіктер, қалталар, мекенжайлар, дәптерлер, кеңсе кітаптары, сыйлық орау өндірісі.

Foilcom a-102 пластикалық фольгасы.

Картонның барлық түрлері Пластмассада, қатқыл қағазда қолданылады. OPP, PP,

PET типті синтетикалық материалдарға, жұмсақ пластмассалар, барлық түрлері қапталған және қапталмаған өздігінен жабысатын қағаз, алтын жалатылған және флексографиялық машиналар секцияларында басып шығару үшін ұсынылады. Фольга бірінші дәрежелі айқындықты қамтамасыз етеді. Ол жеңіл бөлінуімен және жоғары деңгейімен сипатталады.

Kurz metalite 220 Фольгасы. Ерекше kurz фирмасының мақтанышы Luxor/Alufin бағдарламасы. Бұл бағдарламаның Фольгасы әртүрлі түрлі түстер мен керемет сапа. Полиграфияда түптеу кезінде қолданылады. Косметика мен парфюмерияға арналған қаптама өндірісі, сондай - ақ тұрмыстық, аудио және бейне жабдықтарын әрлеу үшін, автомобиль, тоқыма және былғары өнеркәсіп кезінде өте кең қолданылады.

2. Эксперимент барысы және нәтижелерді өңдеу

Престің қыздыру тақтасына мөртабанды желімдеу. Қысымды тегістеу үшін реттеуді орындау. Дайындамада бедерлеу жағдайын келтіру. Штамптың температурасын реттеу. Престің жұмыс қысымын реттеу.

Зерттелетін түптеу материалдары әртүрлі фольганы таңдау кезінде, қысымда штамптың жанасу температурасы мен уақыты мөрленетін материалмен жүзеге асырылды. Температура 60-150° с диапазонында 10 градус қадаммен өзгерді. Алынған бедерлер бойынша бедерлеудің айқындылығы, дақтың жабылуының толықтығы бағаланды

Толық қамту үшін Adobe Photoshop 7.0 бағдарламасының көмегімен анықталды. Басып шығаруды сканерлегеннен кейін. Айқындық MPB микроскопымен өлшенді-3М, бөлу бағасы 0,02 мм. нәтижелері бойынша эксперимент Microsoft Excel бағдарламада графиктер салынды.

3. Эксперименттік бөлім

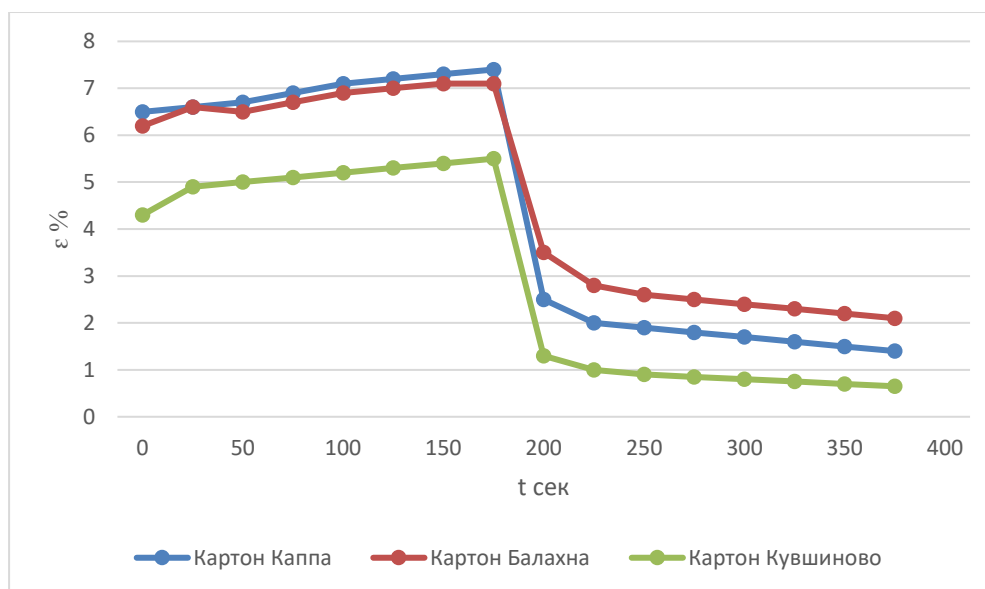
Қысу деформациясын анықтау. Сынақтар ТИБ-1 қалыңдатқышында жүргізілді. Сынақтар барысында картонның қалыңдығы тұрақты жүктеме ($P = 0,1$ МПа) 180 секундтар әсер ету кезінде өзгерді. Содан кейін үлгі тағы 180 секундқа түсіру болды. Сынақ нәтижелері абсолютті және картонды қысудың салыстырмалы деформациясы барысында алынған. Маңызды күшті қысу кезінде картон құрылымын өзгерту, ең алдымен оның тығыздығының жоғарылауы және кеуектіліктің төмендеуін тудырады. В қарай қысу нәтижесінде оның қарсылығы артады. Сондықтан жүктемені арттыру кезінде деформацияның өсуінің төмендеуіне әкеледі. Қалай алынғанын мәліметтерден көруге болады (сурет. 2). Максималды картонның деформациясы алғашқы жүктемені қолданғаннан кейінгі секундтарда 40-50 – де пайда болады. Әрі қарай процесс баяулайды. Өйткені жеткілікті үлкен талшықтардың жақындасуы соншалық үйкеліс күштерімен ұсталып, жаңалары механикалық құрылымдық байланыстар пайда болады. Қысудағы тығыздағыш ішінара олармен бекітіледі, бұл алып тастағаннан кейін қалдық деформацияларға әкеледі және де жүктемелерге қол жеткізілді.

Алынған мәліметтерге сәйкес, үш суреттегі қысу деформациясы әртүрлі. Сонымен, Кувшиновды картонының қысу деформациясы және қалдық деформациясы ең төмен. Каппа картонында деформацияның ең үлкен өсуі және жүктемені алып тастағаннан кейін ол серпімді болады. Балахна картонына қарағанда деформациялық қасиеттері - ол аз қалдық деформация болып келеді.

Түптеу материалына қысым жасайтыны анық. Баспасөзде бедерлеу кезінде ол нақты бір өседі және де максималды мәнге жетеді. Содан кейін ол нөлге дейін төмендейді. Картонның жүктеме деформациясы сонымен қатар максималды мәнге ие болады. Жүктемені алып тастағанда деформацияның көп бөлігі жоғалады және тек сол бөлігі қалады. Бедерлеу процесін жүргізу кезінде ең маңыздысы, ол қалдық деформация.

Жоғарыда айтылғандардан мынаны болжауға болады. Балахна картонынан қақпақты жабу оңайырақ болады, өйткені ол ең көп үлкен қалдыққа деформацияланады. Кувшиновдық картон кескіндердің ұсақ бөлшектерін бедерлеу үшін қолайлы. Картон Каппа – ол таңдалған үш түрінің ең әмбебабы, өйткені ол жақсы қысылады. Жүктемені алып тастағаннан кейін жақсы релаксация қасиеттерін көрсетеді.

Штамп температурасының әсерін зерттеу және баспаның толықтығына бедерлеу күштері (кесте. 4,5). Кестелерде берілген мәндердің түптеу картондарын бедерлеу кезінде алынған материалдар олар-Каппа, Балахна, Кувшинов, Фольгалары Luxor Metallite және А-102 Foilcom. Мұқабаның толықтығы Adobe Photoshop CS3 бағдарламасының көмегімен анықталды.

Сурет. 2. Тұрақты жүктемені қолдану уақытына сай салыстырмалы қысу коэффициентінің графигі

Бедерлеу процесінде штаптың температурасы картонның температурасына байланысты арттырады. Нәтижесінде картонның температурасы жоғарылайды, ол икемділікке артады. Демек, қысу коэффициенті мен қалдық коэффициентінің жоғарылауынан деформациялар орын алады. Картон неғұрлым тығыз болса, соғұрлым аз әсер етуі мүмкін. Тығыздығы жоғары картонға температура әсері

шамалы болып шығады. Үлкейту кезінде әсердің жабындылығын арттыру бойынша, температура фольганың қасиеттеріне де әсер етеді.

Штамп температурасының жоғарылауымен өседі және де толықтай жабудың пайызы алынған мәліметтер бойынша қорытынға келсек болады. Максимальды мәніне жету үшін 100% (және кейбір жағдайларда максимальды мән 100% жабу деңгейіне жетпейді), Жасыру пайызы өз мағыналарын сақтайды, содан кейін біртіндеп құлайды. Штамп температурасының жоғарылауы жылу қозғалысының жылдамдығының полимерлердің макромолекулалары артуына әкеледі. Фольганың жабын материалына адгезиясын арттыру. Температураның одан әрі жоғарылауымен, жасырындықтың төмендеуіне мұның бәрі ықпал етеді байқалады. Температураның айтарлықтай жоғарылауы кезінде фольга жай ери бастайды.

Тәжірибелер бойынша жүргізілген бедерлеу кезінде foilcom Фольгасы 100% жұмсақ режимдерінде (температурада және де штамптау күшінде) қол жеткізіледі. Дегенмен, Kuz Фольгасы көбірек жоғары температураға төзімді және айтарлықтай аз бұзылады.

Белгіленген режим бойынша, мұнда жабу әсері 100%-ға жетті. Дақтарда бердерлеу кезінде Балахна картонын қолданған дұрыс (зерттелетін үш картонның ішінен), өйткені ол сәтті болды.

Каппа және Кувшин картондарына қарағанда, Балахна картонның үлкен қысу коэффициенті және қалдық коэффициенті бар. Осыған байланысты штамп кезінде қолданылатын күш бедерлеу, көп дәрежеде тегістейді. Картонның микро кедір-бұдырлығы, фольганың жабын материалына адгезиясын арттырады. Сонымен қатар басып шығарушылардың толық байланысы мөрленетін материалы бар штамп элементтері қамтамасыз етіледі. Кувшин картонының ең төменгі дәрежесі қысу және басып шығарудың 100% жасыру қабілетіне жету үшін, жоғары температура мен қысым (0,6 Мпа) қажет. тек максимумға жақын температурада, фольга өндірушілері мәлімдеген кезде 100% жабу мүмкін болды.

Штамп температурасының әсерін зерттеу және бедерлеудің айқындылығы үшін бедерлеу күштері. Орташа басып шығару элементтері үшін фольга шығыңқыларының шамасы 0,15 мм-ден аспауы керек, содан кейін мұндай шығыңқы жерлер адам көзіне байқалмайды. Рельефтің анықтығы MPB-3m микроскопымен бағаланды.

Алынған мәліметтерге сүйене отырып, мынаны қорытындылауға болады: штамп температурасының жоғарылауымен айқындық бедерлер құлайды. Бұл бедердегі соққылар өлшемдері және форумдағы соққылардың өлшемдері алынған. Ені азайғаннан штамп жасау кезінде бос элементтер рельефінің тереңдігі азаяды. Нәтижесінде фольга штаппымен берілетін жылу жұмсарады. Басылған элементтерден тыс балауыз қабаты және тиісінше он мөрленген материалға жерге жібереді.

Тәжірибе көрсеткендей, ең жақсы анықтық байланыстырғыштарда алынған әсерлері бар-ол Кувшин картонынан жасалған қақпақтар. Балахна картондарында анық емес түптеу қақпақтарында бедерлер пайда болады. Картон Балахна төмен температурада қақпақтардағы айқындықтың төмендеуі, бұл оның

жұмсақтығына байланысты. Осыған байланысты штамптау, мөрленетін материалдың жанасуы және соққылардан тыс қыздырылған аймақтар көрсетілген.

Фольга бедерлеуімен ажыратымдылықты анықтау.

Ажыратымдылық астында кішкентайларды көбейту, кішкентайлармен бөлу аралықта бедерлеу фольгасының қабілетілік түсінігі жатыр. Эксперимент кезінде полиграфиялық бедерлеу екі сериялы фольгасымен штамптау жабын материалы Бумвинил. Бедерлеу ол 8 x 8 см ге дейінгі техникалық аумғы магний штапмымен орындалды. Ауданы 6,5 x 7,5 см бос орындар мен разрядтауды қамтитын кескіндер. Алты өрісті тест-объект және тақтасы бар штамп суретімен. Содан кейін бедерлеу бойынша штрих сынағы-объектісінің қабілеті төмендеді. Әрқайсысының ауданы штрих-тест-объект 1, 7x2, 3 см, Әр түрлі Linn топтарының MML тестілеу объектісі: 1— 0,2 мм; Тора 2-0,3 мм; Тора 3-0, 4 мм; Тора 4-0, 5 мм; 5-1,3 мм; 6-1, 5 мм.

Картон Балахна	Штамптау сызығы, сызықтар саны / см					
	25,3	15,9	12,9	10	5,3	3,5
Фольга Kurz	-	-	+	+	+	+
Фольга Foilcom	-	-	-	+	+	+

Картон Каппа	Штамптау сызығы, сызықтар саны / см					
	25,3	15,9	12,9	10	5,3	3,5
Фольга Kurz	-	+	+	+	+	+
Фольга Foilcom	-	-	+	+	+	+

Картон Кувшиново	Штамптау сызығы, сызықтар саны / см					
	25,3	15,9	12,9	10	5,3	3,5
Фольга Kurz	+	+	+	+	+	+
Фольга Foilcom	-	+	+	+	+	+

Алынған мәліметтер бойынша қорытынды: Kurz фольгамен бедерленген кезде Кувшин картонынан жасалған түптеу қақпағы, 1-6 тест топтарының сызықтары бөлек шығарылады. Фольгамен бедерлеу кезінде Foilcom, бөлек тест-объектінің 2-6 топтарының сызықтары бөлек орнатылады. Мұқаба қақпақтарында Kurz фольгамен бедерлеу кезінде тесттің 2-6 тобы-объект картон Каппа бөлек сызықтар шығарады. Фольгамен бедерлеу кезінде Foilcom 3-6 топтық тест-объектлер сызықтары бөлек орнатылады. Фольгамен бедерлеу кезінде Балахна картонынан жасалған түптеу қақпақтарына Kurz қосылған, бөлек тест-объектінің 3-6 топтарының сызықтары орнатылады. Фольгамен бедерлеу кезінде Foilcom тест-объектінің 4-6 топтарының сызықтары бөлек орнатылады. Сондықтан қорытынды жасауға болады: алынған әсерлер ең жақсы ажыратымдылыққа ие Кувшин картоны. Картон мұқабаларда түптеу қақпақтарын жасағанда ең жаманы Балахна.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Медетбекова З.О., Ибраева Ж.Е.: Кітапшалау түптеу процессы. Оқу–әдістемелік кешені- Алматы. ҚазҰТУ 2007, 56- С.105
- 2 Шалабаева А., Қазақстандағы полиграфия өнеркәсібі: [Electron.resource]. –2006.-URL:https://expert.ru/avtory/aliya_shalabayeva/
- 3 Базилов Ж.Ж.: Основы полиграфического производства. Учебник
- 4 Попов Илья Васильевич. Прогнозирование потребности в базовом технологическом оборудовании для полиграфической компании - М.: МГУП, 2006. - С.64
- 5 Каган Б., Стефанов С. Словарь полиграфических терминов. — М., 2005. — 592с
- 6 Илья Василиевич Попов. Прогнозирование потребности в базовом технологическом оборудовании для полиграфической компании - Moscow: MGUP, 2006. - С.9
- 7 Е. Демьянова «Контрольная по печати», Publish №4, 2002
- 8 В. Жарков «Экономика и организация издательского дела»
- 9 Б. Шахкельдян «Полиграфические материалы»

МУЗИЧНО-КУЛЬТУРНІ ТРАДИЦІЇ СЛОБОЖАНЩИНИ ЩОДО ВИХОВАННЯ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ

Данилюк Микола Миколайович

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музичного мистецтва,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Данилюк Яна Владиславівна

викладачка кафедри народних інструментів,
Харківська державна академія культури

Музично-фольклорні традиції Слобожанщини, що склалися віками й відзначаються великою самобутністю, науковці вважають основою розвитку усього музичного мистецтва в регіоні. Дослідники історико-етнографічних витоків музичного мистецтва (О. Астахова, О. Воропай, Б. Зайцев, Т. Крупа, В. Скирда, В. Сушко та інші) наголошують, що для Слобожанщини притаманна своєрідна музичність, про що свідчить обов'язковий музичний супровід усіх свят і заходів із використанням багатого арсеналу музичних інструментів – скрипки, флейти, цимбал (гусла), кобзи, бандури, ліри, сопілки. За характеристикою Н. Цицалюк, слобожанська музична спадщина відзначається музично-поетичною імпровізаційністю, різножанровістю народних пісень, для яких характерним є високий психологізм словесних текстів [2].

Окреслюючи особливості музично-культурних традицій на Слобожанщині, зазначимо, що в їх становленні й самобутності значну роль відіграла вільна міжкультурна взаємодія, що відбувалася на території краю. Постійний культурний обмін традиційно реалізовувався між великим освітнім та культурно-мистецьким центром Слобожанщини – містом Харковом і сільською місцевістю, що спричинювало розвиток музично-культурних потреб диференційованих верств населення регіону [1]. За зразком інших великих міст, у м. Харкові наприкінці XVIII століття було сформовано музичний цех (1780), що представляв собою не стільки ремісничу організацію, а скоріше здійснював функцію творчого об'єднання талановитих і творчих виконавців (співаків народних пісень, місцевих композиторів, майстрів, які виготовляли музичні інструменти та інших творчих осіб) [3]. Поява Харківського музичного цеху спричинила поширення подібних колективів у диференційованих повітах Слобожанщини, що також можна визначити як своєрідну ознаку регіону, оскільки в інших губерніях такі цехи формувалися зазвичай у крупних містах [5].

Творча молодь мала змогу отримувати музично-професійну освіту, розвиток і становлення якої на Слобожанщині відбувалося поступово: від організації музичних класів, із подальшим їх оформленням у Харківське музичне училище (1883), – до створення консерваторії (1917), яку згодом було перейменовано у Музично-драматичний інститут (1924). У музичних класах, які були організовані

Харківським відділенням ІРМТ (1871) у Харкові на чолі з І. Слатіним, учні здобували музично-теоретичні знання, опановували грою на різних музичних інструментах; отримували сольну, ансамблеву та оркестрову виконавську практику; ознайомилися з творами провідних європейських композиторів як минулого, так і сучасності; оволодівали вокально-хоровими навичками. Недільні курси, де навчання було безкоштовним, надавали музичну освіту малозабезпеченим громадянам.

Зазначимо, що особливо цінною з точки зору становлення та розвитку вітчизняної традиції плекання творчої молоді на Слобожанщині була педагогічна діяльність Гната Мартиновича Хоткевича, який займався професійною підготовкою бандуристів-виконавців, кваліфікованих викладачів і керівників творчих колективів у Харківському музично-драматичному інституті [4]. Підкреслимо, що відкриття класу бандури в інституті стало визначною подією в становленні та розвитку музично-культурних традицій Слобожанського краю.

Система навчання професійних музикантів-бандуристів була побудована педагогом на вивченні кобзарського мистецтва та багатому досвіді світової виконавської практики, основу якого заклали велетні класичної музики в різноманітних музичних жанрах. Важливим є те, що Г. Хоткевич наголошував на необхідності обов'язкового звернення у вихованні молоді до унікальних джерел народної творчості, широкого застосування українських традиційних мелодій, інтонацій та сюжетів. Педагогічна робота Г. Хоткевича в музично-драматичному інституті була підпорядкована вихованню кваліфікованих учителів музики та керівників гуртків художньої самодіяльності, які були покликані продовжувати роботу свого вчителя щодо піднесення української культури. Педагог намагався виховувати у своїх учнів любов до української музичної культури, відповідальність за її збереження та розповсюдження і тому звертав особливу увагу на всебічний розвиток творчих здібностей студентів засобами народної та класичної музики.

Основними критеріями навчання гри на українському народному інструменті Г. Хоткевич вважав набуття молоддю професійних знань, умінь і навичок гри на бандурі, подальший розвиток віртуозної виконавської техніки, вдосконалення вокально-хорових здібностей, виховання гармонічного, мелодичного і темброво-динамічного слуху, відчуття метричного ритму, музично-образного мислення, розвиток емоційної пам'яті, артистизму. Від майбутніх фахівців Г. Хоткевич вимагав яскравого, образного та динамічного трактування музичного матеріалу, намагаючись розкрити та розвинути творчу індивідуальність митця. Відзначимо, що плідна музично-педагогічна діяльність Г. Хоткевича з формування національної культури молоді призвела до новаторських здобутків, спрямованих на вдосконалення та раціоналізацію процесу навчання.

Концерти, як одна з ефективних форм навчального процесу, допомагали студентам на практиці перевірити набуті вміння та навички, проаналізувати та вдосконалити рівень отриманих знань, популяризувати старовинний козацький інструмент серед населення Слобожанщини. Накопичені знання, педагогічний і

мистецький досвід дозволяли здобувачам освіти виробити індивідуальний виконавський стиль, який ставав основою їх музично-педагогічної концепції [6].

Зручність і доступність навчального процесу, підпорядкованого навчанню кваліфікованих вітчизняних музично-педагогічних кадрів, спонукали творчу молодь до оволодіння навичками гри на українських народних інструментах, а також до подальшого вивчення та розвитку національної музичної культури.

Демократизація суспільства 20-х років ХХ століття позитивно вплинула на зростання популярності українських народних інструментів. Результатом поширення народних інструментів серед творчої молоді Слобожанщини стало відкриття у 1924 році музичних класів гри на балалайці, домрі та бандурі в Харківському музично-драматичному інституті. Поступово зростала кількість учнів, які вивчали традиційну для Слобожанщини музичну культуру і у 1926 році в цьому інституті була заснована кафедра народних інструментів, яка стала першою кафедрою цього профілю у вищих навчальних закладах колишнього Радянського Союзу. Очолив її В. Комаренко, який організував перший в Україні аматорський оркестр «андріївського» типу, а пізніше й перший професійний колектив. В. Комаренко разом з Г. Хоткевичем, що вів клас бандури, створювали й впроваджували в життя програму підготовки виконавців на народних інструментах.

Аналіз процесів становлення й розвитку музичного мистецтва на Слобожанщині дає підстави для накреслення перспектив творчого застосування набутого досвіду в сучасних умовах, зокрема шляхом: збагачення змісту музичної підготовки майбутніх мистецьких та педагогічних кадрів з метою формування музичної культури підростаючих поколінь на музичних традиціях регіону; орієнтації музичної освіти учнів та студентів у навчальних закладах різних ланок на національні художньо-культурні традиції й регіональні музично-естетичні здобутки тощо.

Список використаних джерел

1. Данилюк М. М. Оркестрове та вокально-хорове мистецтво Слобожанщини: генеза й особливості. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики*. Когнітивне музикознавство: зб. наук. статей ХНУМ ім. І. П. Котляревського. Харків: ХНУМ імені І. П. Котляревського, 2017. – Вип. 46 – с. 333-349.
2. Музична Харківщина: зб. наук. пр.упоряд. П. П. Калашник, Н. Л. Очеретовська. Харків, 1992. 307 с.
3. Історія української музики: в 6 т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1989. 446 с.
4. Роман Н. М. Підготовка бандуристів в умовах педагогічного навчального закладу. *Кобзарство в контексті становлення української професійної музичної культури*. 2005. С. 21-23.
5. Соловьев В. О., Сидоров В. М. Приоритеты Харьковщины. Харьков, 2014. 148 с.
6. Educational Studios: Theory and Practice : monograph / edit. I. M. Trubavina S. T. Zolotukhina, Prague-Vienna: Premier Publishing, 2018. 420p.

МИСТЕЦЬКІ ЖУРНАЛИ НІМЕЧЧИНИ: ОСОБЛИВОСТІ КОНТЕНТУ

Кунц Тетяна Володимирівна

аспірантка напряму підготовки

«Інформаційна, бібліотечна, архівна справа»

Київського національного університету культури і мистецтв

Культурологічні видання України останніх тридцяти років невтомно трансформуються, змінюють засновників і видавців, але й надалі висвітлюють теми, які відповідають запитам сучасного читача. Мистецька періодика формує важливий інструмент наукового дискурсу, ілюструє результати досліджень, публікує огляди й описує події. Нині в Україні мистецька преса об'єднана проблемами нерозповсюдження і недоступності у вільному продажі, браку чіткої періодичності виходу, мізерності тиражів. Крім того, електронні версії журналів і газет не здатні повноцінно замінити друковану періодику і задовольнити читацьку аудиторію.

На противагу загальносвітовий і загальноєвропейській зріз періодики культурно-мистецького спрямування часто репрезентує комплексне бачення критиків, кураторів, мистецтвознавців, художників на тенденції культури, не обмежується у форматах, має чітку періодичність та дбає про вільний доступ для ознайомлення.

Не виняток у цьому процесі – Німеччина з широким спектром періодичних видань, як загальносупільних, так і галузевих. Якщо ж окреслити зразки друкованої преси про культуру у Німеччині, то варто виокремити такі: «Kunstforum», «Kunstchronik», «Texte zur kunst», «Art», «Artcollector», «Artmapp», «Frieze D/E» та ще чималий перелік назв, які формують комплекс культурного надбання.

Зокрема «Kunstforum» – найстаріший художній журнал Німеччини, який щорічно видається в чотирьох-шести номерах з 1973 року [1]. Цей журнал розкриває питання не лише «класичних» засобів масової інформації: живопис, скульптура чи графіка, але також висвітлює всі сфери візуальної культури: фотографію, архітектуру, дизайн, мультимедіа тощо. Детальний огляд виставок таких як documenta, Венеціанська бієнале тощо, систематично і майже повністю документується у виданні. Крім того, постійно: великі мистецькі монографії, інтерв'ю з організаторами виставок, колекціонерами, кореспондентські репортажі міжнародних мистецьких центрів. Редакція видання визначає медіацію, документацію, критику, інформацію та аналіз як п'ять стовпів амбітної та сталої культурної журналістики у «Kunstforum». Всі опубліковані зображення і тексти журналу можна досліджувати через вебпортал. Однак доступ можливий лише через номер клієнта. Журнал поширюється виключно за передплатою.

Журнал «Kunstchronik» або «Художня хроніка» з 1948 року видається зусиллями Центрального інституту історії мистецтв (Zentralinstitut für Kunstgeschichte) і нюрнберзьким видавцем Гансом Карлом. [2]. Водночас це

новинний орган Асоціації німецьких мистецтвознавців. Середній тираж наразі становить близько 2,000 примірників, а 11 випусків публікуються щорічно (вересень/жовтень як подвійний випуск). З 2011 року відповідний липневий випуск є спеціальним випуском з актуальних дослідницьких питань мистецтвознавства. Видання здебільшого публікує критичні доповіді з культурно-політичної проблематики, доповіді з конференцій і виставок, а також інформацію про хід досліджень у вигляді літературних доповідей і оглядів. Підзаголовок журналу завжди вказує на його тематичну спрямованість: актуальні мистецько-науково-дослідні дебати, методологічні дискусії, критичні доповіді з питань культурно-політичних та пам'яткоохоронних пам'яток, а також конференції з інноваційними питаннями.

Наприклад:

2022: Історія мистецтва та її головні герої

2022: Національні мистецькі історії та їхні інституції

2021: Глобальні простори німецького колоніалізму

2020: Мистецтво, природа, політика – зараз!

2019: Кримінальний, декадентський, застарілий – чи незамінний? Дебати про орнамент.

Таким чином, «Художня хроніка» є єдиним мистецтвознавчим журналом у німецькомовному світі, який висвітлює всі сфери мистецтвознавства та його установи. Журнал публікує внески німецькою, англійською, французькою та італійською мовами.

Впливовий журнал «Texte zur Kunst» або «Тексти про мистецтво» заснований у Кельні в 1990 році і щоквартально видається в Берліні з 2000 року [3]. Матеріали, згруповані за змінними рубриками, описують питання сучасного мистецтва та культури у формі інтерв'ю, круглих столів та поглиблених дискусій. Тематична спрямованість зосереджена на інституційній критиці, фемінізмі, медійній критиці та теорії суб'єктивності.

Кожен випуск містить підназву, навколо якої згруповані усі матеріали випуску, зокрема:

Номер 127 (вересень 2022 року): Курортність

Номер 127 (червень 2022 року): Траур

Номер 125 (березень 2022 року): Жанри та жести інакомислення

Номер 124 (грудень 2021 року): Колективність

Номер 123 (вересень 2021 року): Заздрість

Видання «Тексти про мистецтво» має зручний сайт, де можна вільно ознайомитися з матеріалами публікацій або за передплатою замовити цифровий випуск журналу. Матеріали публікуються здебільшого німецькою мовою.

Художній журнал «Мистецтво» («Art») – найбільший в Європі художній журнал, який повідомляє про всі жанри мистецтва: класичні теми, такі як живопис, скульптура та архітектура, а також фотографія, нові медіа, відеоарт та дизайн [4]. Межі сучасного мистецтва розширені до моди, дизайну, музики та архітектури. «Art» спрямовує та супроводжує своїх читачів місяць за місяцем актуально та інформативно через культурне життя. Журнал публікує чимало

спеціальних випусків про виставки, надає підписки на перегляд колекцій провідних художників, прослуховування подкастів відомих авторів. Художній журнал «Мистецтво» видається щомісяця.

Підсумовуючи, зауважимо, що Німеччина сформувала власний друкований арсенал періодичної преси зі змістовними виданнями про культуру та її яскравих представників. Видання видаються здебільшого з початку чи з середини ХХ століття, мають чітку періодичність та рубрикацію, а також широку читацьку аудиторію, не лише у власній країні, а й за її межами.

Список літератури

1. Журнал «Kunstforum» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kunstforum.de/>, вільний. – Назва з екрана. – [Дата звернення : 25.10.2022].
2. Журнал «Kunstchronik» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.zikg.eu/forschung/publikationen/laufende-publikationen/kunstchronik>, вільний. – Назва з екрана. – [Дата звернення : 23.10.2022].
3. Журнал «Texte zur kunst» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.textezurkunst.de/>, вільний. – Назва з екрана. – [Дата звернення : 20.10.2022].
4. Журнал «Art» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.art-magazin.de/>, вільний. – Назва з екрана. – [Дата звернення : 20.10.2022].

БІЛИЙ ПРОСТІР У ПРОЕКТУВАННІ РЕКЛАМНИХ ВЕБ-САЙТІВ

Новожилова Поліна

студентка

Київський національний університет технологій та дизайну

Хиневич Руслана

к. т. н., доцент кафедри мультимедійного дизайну

Київський національний університет технологій та дизайну

У сучасному мобільному світі дизайн в інтернеті, або веб-дизайн, стає одним з напрямків у дизайні і через технологічну універсалізацію його результатів часто виходить за межі професійного продукту. Тож для досягнення професійної якості при створенні об'єктів веб-дизайну і розробці оціночних критеріїв для сприйняття “підготовленим” споживачем потрібна певна теоретична база, яка визначає веб-дизайн в якості об'єкта діяльності професіоналів у галузі візуального дизайну.

Ключовий етап створення інтернет-сайту, який відповідає на наступні питання: цілі створення – навіщо дизайнер розробляє сайт і як його реалізує, як сайт буде виглядати і працювати. В наш час практично у всіх фірм, установ та закладів є свій рекламний сайт з актуальною інформацією. Дане дослідження базується на важливості створення сайтів зручними, привабливими, а головне – читабельними. У статті розглядається один з основних принципів виділення та упорядкування інформації у проектуванні рекламних веб-сайтів, а саме застосування білого простору.

Для виявлення загальних і специфічних рис веб-дизайну використовувався порівняльний аналіз. Вивчена література була розглянута з критичних позицій. Класифікація бібліографічних джерел була проведена за принципом відбору першоджерел від вторинних цитувань і систематизована з урахуванням прямого та посереднього відношення до предмета дослідження. При цьому використовувався текстологічний аналіз. Приклади рекламних веб-сайтів класифікувалися в контексті основних напрямків веб-дизайну. Їх мистецтвознавчий аналіз проводився з урахуванням особливостей інформаційних та візуальних форматів комунікацій і синтаксичної структури.

Завантаженість веб-сторінок контентом дезорієнтує та відволікає користувача інтернет-ресурсу від його основного завдання, - знайти необхідну інформацію при мінімальних витратах зусиль і часу. Внаслідок цього поставлена задача дослідження важливості використання білого простору як засобу виокремлення та упорядкування інформації.

При проектуванні сайту враховується функціональна та інформаційна її структура, навігація, форми пошуку та реєстрації - все це важливо для ефективної роботи сайту, а, значить, зможе вплинути на залучення аудиторії. Навіть при роботі над найпростішим сайтом проектування дає можливість

отримати саме той результат, на який розраховує замовник. Проектування можна умовно розділити на чотири основні частини: цілепокладання, дослідження контексту, створення концепції, моделювання.

Веб-сторінка – це, насамперед, розміщення як форм, так і простору. Для більш ефективної роботи з простором, потрібно усвідомлювати його і навчитися бачити його - навчитися бачити фігури, які утворюють просторові форми і бачити як простір вступає в контакт.

Одне не може сприйматися не виключаючи іншого, і зміна одного неможлива без зміни іншого. Співвідношення фігура-фон також доповнює один одного. Фігура і фон можуть посилювати чи послаблювати один одного, і організації їх по відношенню один до одного є одним з найбільш важливих аспектів дизайну. Це встановлює контекст того, як створюваний дизайн сприймається і інтерпретується.

Існує зв'язок фігури і фону, так і простір існує лише, коли щось укладено всередині нього. До тих пір поки немає елементів, простір не визначено. Відношення фігура-фон має бути встановлено до створення простору і початку взаємодії з ним. Одна з найбільш важливих функцій простору - поліпшення читабельності і розбірливості. Макро-простір робить текст більш привабливим. Мікро-простір робить його більш розбірливим [1].

Білий простір (або контрформа) – це область між елементами дизайну. Це також простір всередині самих елементів, включаючи проміжки між друкарськими знаками.

Всупереч своїй назві, білий простір не обов'язково має бути білим. Це може бути який завгодно колір, текстура, патерн і, навіть, фонове зображення. Головне, щоб на цьому тлі добре зчитувалася інформація. Одне з головних правил якісного дизайну говорить: всім об'єктам, логотипам, кнопкам, тексту потрібно «дихати». Це стосується всіх елементів сторінки, від початку і до кінця.

Теорія дизайну наполягає на тому, що білий простір – це витончено, до того ж він підвищує якість призначеного для досвіду користувача. На жаль, багато замовників і менеджерів сприймають білий простір як упущену вигоду.

Навпаки, білий простір – зручний інструмент для збалансування візуальних елементів і організації контенту для поліпшення візуальної комунікації. Дизайнер повинен враховувати інші деталі інтерфейсу, використовуючи незаповнену область, і експериментувати, щоб знайти необхідний баланс між нею і іншими елементами [2].

Існує два типи білого простору:

Мікро-простір. Мікро-білим простором називається невеликий простір між елементами дизайну. Можна його побачити, наприклад, між рядками і абзацами. Він також включає в себе проміжки між сіткою зображень і розділяє пункти меню. Мікро-білий простір в дизайні впливає на легкість для читання тексту і сприйняття зображень. Простір, що оточує абзаци, впливає на швидкість читання і розуміння. Якщо текст виходить за межі основного абзацу, він читається повільніше.

Макро-простір (макро-контрформа) – великий простір між основними елементами і простором, що оточує всі елементи. Макро-простір служить «контейнером» для всього дизайну [3,4].

Один з найкращих прикладів сайту, який ефективно використовує макро-білий простір – google.com., - першій сайт, який почав використовувати великий негативний простір (контрформу). Їх сторінка надзвичайно проста. Коли google.com. тільки починали, швидкість Інтернету була набагато повільнішою, ніж зараз, тому мінімум елементів дозволив прискорити завантаження сторінки та підвищити відвідуваність. Також на сторінці немає безладу, внаслідок чого, - менше роботи для очей і розуму, тому користувач може цілком сконцентруватися на поставленому завданні.

Схожий метод використовують багато односторінкових сайтів для своїх кнопок із закликком до дії. Наприклад, можна відчутти, як увага одразу приковується до блакитного символу «Sign Up Free» на сайті MailChimp [5].

Одне з найважливіших завдань дизайнера – гармонізувати елементи дизайну. Використання білого простору – простий і зручний спосіб розставити ці пріоритети. Відстань і увага – два цілком взаємопов'язані поняття в сприйнятті людини. Більша відстань змушує користувача краще концентруватися на певному елементі. Збільшуючи обведення навколо текстів і плашок, робиться більший акцент на цих елементах: людина буде звертати на них більше уваги просто тому, що навколо них нічого немає!

Щоб визначити, який білий простір потрібно використовувати, слід зазначити декілька факторів, від яких залежить використання мікро- і макро-простору. Чим більше в макеті інформації, тим менше макро-білого простору. Але мікро-білого, відповідно, стає більше. Цей компроміс має величезне значення, інакше сторінки будуть просто «шматками» інформації, яку буде вкрай важко прочитати.

Наприклад, новинні сайти покладаються на мікро-незаповнений простір для забезпечення користувачам зручного читання контенту. Комфортне сприйняття інформації читачем має критичне значення.

Будь-який контент сприймається людиною як композиція груп елементів. Це відбувається тому, що людський мозок підсвідомо пов'язує деталі, які знаходяться близько один до одного. Закони композиції чітко свідчать, що два об'єкти в безпосередній близькості один до одного сприймаються як одне ціле. Для досягнення цієї мети знову слід звернутися до застосування білого простору.

Приклад композиції та особливості використання білого простору представлений на рис. 1. Психологічно людиною сприймаються дві групи по 6 точок, а не набір з 12-ти. Підвищувати читабельність тексту можна за допомогою порожнього простору. Ключовим завданням дизайнера є розроблення контенту якомога більш читабельним.

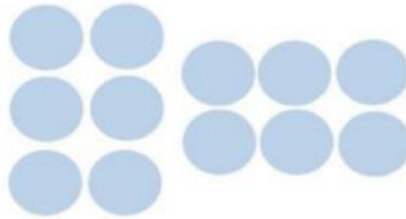

Рисунок 1. Приклад використання білого простору

Для досягнення цієї мети недостатньо «пограти шрифтами і кольором», варто також задуматися про білий простір:

- міжрядковий інтервал може кардинально змінити читабельність тексту. Більша відстань між рядками покращує процес читання. Однак важливо не перебільшити, тому що занадто великі відстані можуть розірвати цілісність тексту;

- інтервали між абзацами так само важливі, тому що користувачеві простіше розуміти, що він в даний момент читає, і простіше переходити від однієї інформації до іншої. Дослідним шляхом давно доведено, що розбивка тексту на абзаци покращує розуміння прочитаного на 20% [6,7].

Дизайнери часто використовують лінії для смислового поділу елементів сайту. Хоч ці лінії виконують свою функцію, однак в кінцевому підсумку можуть візуально захащувати сайт. Тому що, сучасні користувачі все більше схильються до більш простих форм інтерфейсу, в першу чергу завдяки простому і плавному сприйняттю інформації [8].

Дизайн інтерфейсу користувача значно впливає на співвідношення між мікро- і макро- контрформою в макеті. Вибір стилістичного рішення є вирішальним фактором при виборі того чи іншого переважаючого простору. Для визначення правильного балансу макро- та мікро-білих просторів для конкретної аудиторії проводиться тестування користувальницького досвіду.

Інший підхід: ділити контрформу на активну і пасивну.

Активний білий простір використовується для упорядкування структури сторінки і для того, щоб допомогти користувачеві на ній орієнтуватися.

Пасивний білий простір використовується для поліпшення естетичного сприйняття сторінки через конкретне читання і розташування контенту. Негативний простір між рядками і абзацами функціонує таким чином: на рис. 2 наведений приклад різниці між текстом без використання білого простору, текстом з пасивним його використанням і текстом з активним використанням негативного простору.

У першому тексті білий простір практично відсутній між рядками і абзацами. Видно, що відсутність «повітря» робить текст подрібненим і стислим. Його дуже важко читати.

У другому тексті є невеликий пасивний (і мікро-) простір. Цей текст читається легше, в порівнянні з першим.

В останньому прикладі додано активний білий простір, що дозволяє краще орієнтуватися в тексті. Та «стіна тексту» з першого прикладу стає текстом, до

формату якого ми звикли. Білий простір підвищує загальну читабельність і засвоюваність тексту, але він також необхідний для збереження здоров'я очей і душевної врівноваженості [9].

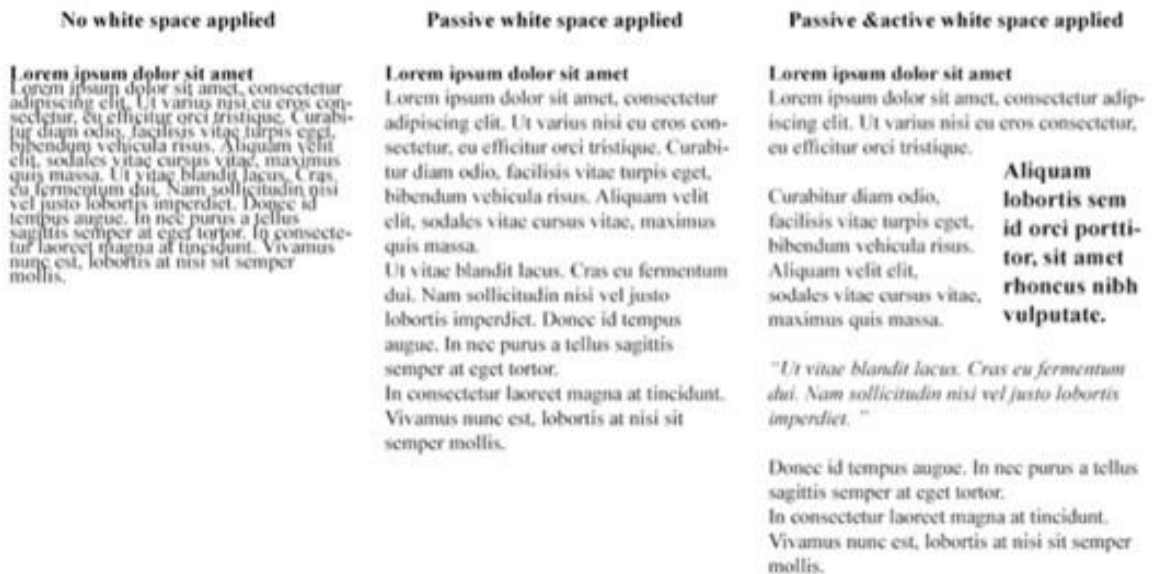

Рисунок 2. Приклад використання активного та пасивного білого простору в тексті

Визначено, що існує три ключові параметри дизайну, на які впливає білий простір.

Чіткість і легкість для читання. Як бачимо, мікро-білий простір – це ключ до зрозумілого і розбірливого контенту. Слід враховувати контрформу при виборі характеристик типографіки, таких, як шрифт, розмір, колір, стиль, інтерліньяж (відстань між базовими лініями сусідніх рядків), кернінг (інтервал між двома буквами в залежності від їх форми) і трекінг (рівномірне збільшення або зменшення проміжків між буквами на якій-небудь ділянці тексту). Використання пустого простору в дизайні впливає на читабельність і загальне враження користувача. Щасливі читачі швидше за все залишаться на вашій сторінці.

Тональність дизайну і брендинг. Негативний простір задає тон всьому дизайну. Веб-сайти з великою кількістю макро-білого простору відображають мінімалізм і витонченість. Сайти з меншою кількістю макро-білого простору найчастіше бувають інформативними, як у випадку новинних сайтів. Ці ознаки не «висічені на камені». Завжди краще протестувати використану контрформу на ваших користувачах. Тільки вони зможуть сказати, як сприймають ваш дизайн.

Фокус і увага. Контрформа допомагає користувачеві зорієнтуватися в контенті. Вона також визначає точки фокуса і звертає увагу користувача на конкретні частини сторінки. На етапі проектування сайту важливо визначити пріоритети – що на сторінці найголовніше. Для виділення ключових елементів можна використовувати різні візуальні інструменти: колір, розмір, форма. І один із способів акцентувати увагу відвідувача – проекспериментувати з об'ємом незаповненого простору навколо цих точок фокусу.

Отже, контрформа – область серед та навколо всіх елементів дизайну. Це інструмент дизайнера в проектуванні користувальницького досвіду. Білий простір не обов'язково має бути білим. Це просто найменування для визначення місць, де немає ніяких елементів контенту. Можна міняти пропорції контрформи в залежності від чотирьох факторів: контент, стилістика, користувач і бренд, використовувати макро-білий простір для організації контенту на макеті і напрямки користувача через блоки контенту, використовувати мікро-білий простір між елементами контенту: текстом, зображеннями та іншим. Також можна підходити до контрформи з точки зору її активності і пасивності. Пасивний білий простір покращує користувальницький досвід, воно потрібно для зручності сприйняття контенту. Активний білий простір управляє фокусом уваги користувача. Він допомагає контенту виділитися і створити його «образ» [10].

Головним інструментом регулювання взаємин дизайнера та користувача у питаннях візуального сприйняття веб-сайтів, можна вважати “модель дизайну”, орієнтовану на користувача (User-Centered Design, UCD Design). У вказаній моделі основним інструментом її коригування виступають евристичні дослідження визначень помилок, пов'язаних з особливостями застосування та використання (usability) графічного інтерфейсу користувача або з недоліками відповідного прототипу.

Білий простір це не пустота, це потужний інструмент проектування. Він так само важливий, як і простір, займаний різними елементами – текстом, зображеннями та засобами навігації. Порожній простір виконує свою функцію і підтримує візуальну цілісність макету. І хоча все це видається досить простим, правильне використання негативного простору важко освоїти, тому що це одночасно наука і мистецтво. Розуміння того, скільки порожнього місця повинно бути в макеті, вимагає знань і постійної практики.

В результаті дослідження було виділено один з основних принципів виділення та упорядкування інформації у проектуванні рекламних веб-сайтів, а саме застосування білого простору, а також виокремлено основні особливості застосування білого простору в проектуванні рекламних веб-сайтів, його види та способи застосування і різних стилях.

Список літератури

1. Принципы дизайна: пространство и отношение фигура-фон. Вебтолк, 2015. URL: <http://blog.wtolk.ru/post/principyu-dizayna-prostranstvo-i-otnoshenie-figura-fon>
2. Черныш В. 5 приемов, как сделать дизайн вашего сайта и приложения эффективным. Учимся использовать белое пространство. MC Today, 2017. URL: <https://mc.today/5-priemov-kak-sdelat-dizajn-vashego-sajta-i-prilozheniya-effektivnym-uchimsya-ispolzovat-beloe-prostranstvo/>
3. Duggan D. Benefits of white space on websites. Blue Corona, 2017. URL: <https://www.bluecorona.com/blog/benefits-white-space-websites/>
4. Soegaard M. The power of white space. Interaction Design Foundation, 2019. URL: <https://www.interaction-design.org/literature/article/the-power-of-white-space>

5. Shastry K. 15 Inspiring Websites with Great White Space Examples. Lander, 2018. URL: <https://landerapp.com/blog/inspiring-white-space-examples/>
6. Guta D. White Space In Graphic Design: Guidelines & Examples. Blog bannersnack, 2019. URL: <https://blog.bannersnack.com/white-space-in-graphic-design/>
7. The Segue Creative Team. Why Whitespace is so Important in Web Design. Segue technologies, 2015. URL: <https://www.seguetech.com/whitespace-web-design/>
8. Voss D. How White Space Can Create Awesome Websites. Wildstylezstudio, 2018 URL: <https://wildstylezstudio.com/how-white-space-can-create-awesome-websites/>
9. Babich N. 4 things every designer should know about whitespace. Web Design Blog, 2017. URL: <https://www.webdesignerdepot.com/2017/10/4-things-every-designer-should-know-about-whitespace/>
10. Hegde P. Importance of White Space in Design, 2017. URL: <https://blog.prototypr.io/importance-of-white-space-in-design-5a40c0e65bfd>

ANALYS OF MALVA MOSAIC VIRUS

Hryhoruk Iryna

Student

Kyiv National University of Technologies and Design

Expanding the range of cultivated crops is an important element of modern medicinal plant breeding. The search and introduction of new highly productive, well-adapted to the difficult growing conditions of medicinal plants allows to increase the efficiency of production due to their use, to ensure more complete satisfaction of health care needs in medicinal plant raw materials, as well as to reduce ecological pressure on the environment. Drugs based on mallow can be used in the treatment of diseases of the respiratory tract and digestive tract. It is also recommended to use an infusion of flowers or leaves for inflammatory processes, dry cough and hoarse voice, as well as externally in the form of gargles for sore throats and softening baths for tumors, burns and wounds [1].

Viral diseases of plants are the cause of agroecological and economic problems. Phytovirus infections cause deterioration decorative qualities, physiological state, immunity and adaptation properties of plants. Plant viruses include 49 families currently known. Among the recently discovered diseases plants, viral infection accounts for 47% of cases [2]. The danger of a viral infection lies in the difficulty of controlling the spread of viruses, the presence of natural vectors leads to the need for a comprehensive diagnostics of plant material, soil to prevent primary and secondary infection. One of the viruses that infect mallow is mallow mosaic virus.

Malva mosaic virus is a pathogenic plant virus of the *Alphaflexiviridae* family. It was discovered in 2008 and affects *Malva neglecta* [3]. MalMV infection in *Malva neglecta* plants was first detected in Canada. Plants affected by the virus have mosaic symptoms. In Canada, studies have been carried out on the mallow mosaic virus, which help to better understand the nature of the virus. A filamentous virus isolated from *Malva neglecta* Wallr. (common mallow) and propagated in *Chenopodium quinoa* was grown, cloned and the complete nucleotide sequence was determined (GenBank accession # DQ660333) [3]. The genomic RNA is 6858 nt in length and contains five major open reading frames (ORFs). The genomic organization is similar to members and the viral encoded proteins shared homology with the group of the *Potexvirus* genus in the *Flexiviridae* family. Phylogenetic analysis revealed a close relationship with narcissus mosaic virus (NMV), scallion virus X (ScaVX) and, to a lesser extent, to *Alstroemeria* virus X (AlsVX) and pepino mosaic virus (PepMV) [4]. A novel putative pseudoknot structure is predicted in the 3' -UTR of a subgroup of potexviruses, including this newly described virus [5, 6]. The consensus GAAAA sequence is detected at the 5' -end of the genomic RNA and experimental data strongly suggest that this motif could be a distinctive hallmark of this genus. The name Malva mosaic virus is proposed.

References:

1. Adams, M.J., Antoniw, J.F., Bar-Joseph, M., Brunt, A.A., Candresse, T., Foster, G.D., Martelli, G.P., Milne, R.G., Fauquet, C.M., 2004. The new plant virus family Flexiviridae and assessment of molecular criteria for species demarcation. *Arch. Virol.* 149, 1045–1060.
2. Batten, J.S., Yoshinari, S., Hemenway, C., 2003. Potato virus X: a model system for virus replication, movement and gene expression. *Mol. Plant Pathol.* 4, 125–131.
3. Fabien Cote, Christine Pare, Nathalie Majeau, Marilene Bolduc, Eric Leblanc, Michel G. Bergeron, Michael G. Bernardy, Denis Leclerc, 2007. Nucleotide sequence and phylogenetic analysis of a new potexvirus: Malva Mosaic Virus
4. Morozov, S.Y., Miroshnichenko, N.A., Solovyev, A.G., Fedorkin, O.N., Zelenia, D.A., Lukasheva, L.I., Karasev, A.V., Dolja, V.V., Atabekov, J.G., 1991. Expression strategy of the potato virus X triple gene block. *J. Gen. Virol.* 72, 2039–2042.
5. Wong, S.M., Mahtani, P.H., Lee, K.C., Yu, H.H., Tan, Y., Neo, K.K., Chan, Y., Wu, M., Chng, C.G., 1997. Cymbidium mosaic potexvirus RNA: complete nucleotide sequence and phylogenetic analysis. *Arch. Virol.* 142, 383–391.
6. Zuker, M., 2003. Mfold web server for nucleic acid folding and hybridization prediction. *Nucleic Acids Res.* 31, 3406–3415.

ВИКОРИСТАННЯ БІНАРНИХ ВЕКТОРІВ У СУЧАСНИХ БІОТЕХНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Melnyk Anastasiia,

Master student

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Агробактерії (*Agrobacterium tumefaciens* та *Agrobacterium rhizogenes*) вже протягом десятиліть використовуються як інструменти для трансформації у біотехнології, і, хоча існує значна кількість варіацій методик, все ж вони мають певні недоліки. Низку цих недоліків дозволяє подолати метод бінарного перенесення векторів.

Як відомо, у агробактерій наявні специфічні плазміди, котрі необхідні їм для інфікування рослин та інтеграції ДНК до рослинного геному. У випадку *A. tumefaciens* – це Ti (tumor inducing) плазміда, у випадку *A. rhizogenes* - Ri (root inducing) плазміда. Ці плазміди мають схожу загальну структуру: вони містять Т-ДНК, точку оріджину для реплікації, вірулентний регіон та гени синтезу опінів. Т-ДНК (Transfer-DNA) – це та ділянка плазміди, котра буде перенесена та інтегрована до рослинного геному, вона фланкована повторювальними послідовностями, за якими Т-ДНК розпізнається та вирізається специфічними білками. Ti плазміда у Т-ДНК містить онкогени синтезу ауксинів та цитокінінів, а також ген синтезу опінів. Т-ДНК Ri плазміди, крім генів синтезу опінів, містить *rol* гени (*rol A*, *rol B*, *rol C*, *rol D*). Саме гени, що містяться в Т-ДНК, спричинюють розвиток корончастих галів (при інфікуванні *A. tumefaciens*) чи «бородатих коренів» (при інфікуванні *A. rhizogenes*). Гени синтезу опінів необхідні в Т-ДНК, адже завдяки ним інфікована рослинна клітина буде синтезувати опіни – сполуки, які агробактерії використовуватимуть у якості джерела енергії (саме тому Ti плазміда та Ri плазміда містять гени катаболізму опінів). Вірулентний регіон містить гени вірулентності (*vir*), продукти котрих забезпечують вирізання Т-ДНК, її перенесення до рослинної клітини та інтеграцію в рослинний геном [1, 2]. Саме наявність *vir* генів є критичною для успішного трансгенезу.

При використанні Ti чи Ri плазмід як векторів виникає ряд проблем. По-перше, ці плазміди мають досить великий розмір та низьку копійність, що знижує ефективність трансформації та обмежує розмір вставки. По-друге, вони не містять сайтів клонування MCS (multi cloning sites) та інших послідовностей, необхідних для клонування. Звісно, такі послідовності можуть бути генно-інженерно додані, але це вплине на розмір плазміди та ще більш обмежить можливий розмір вставки. По-третє, Ti та Ri плазміди не містять оріджин реплікації *Escherichia coli*, що унеможливує використання *E. coli* для напрацювання вектора [3, 4]. Впоратись з цими проблемами можна за рахунок методу бінарних векторів. Він передбачає використання агробактерій, що несуть дві плазміди: бінарний вектор та допоміжну плазміду. Бінарний вектор не містить генів вірулентності *vir* та генів пухлиноутворення чи коренеутворення;

містить послідовності, необхідні для клонування (сайти клонування, рослинний селективний маркер, рослинні промотори та термінатори, тощо), фланковані повторами; містить *ori* для *E. coli* та агробактерії та бактеріальні селективні маркери. Як допоміжні плазмиди використовуються Ті чи Рі плазмиди дикого типу, або так звані розброєні плазмиди - Ті чи Рі плазмиди, що не містять генів пухлиноутворення чи коренеутворення (зазвичай розброєні плазмиди містять лише вірулентний регіон та оріджин реплікації). Використання двох плазмід дозволяє відділити сам конструкт від генів вірулентності, що забезпечать його перенесення [4,5]. Таким чином бінарний вектор не буде перенавантажений *vir* генами, що дозволяє зробити його більш специфічним саме для генно-інженерних маніпуляцій.

Huang та співавтори у своєму дослідженні розробили методику ефективної трансформації та подальшої регенерації сої за допомогою *A. rhizogenes*. Було використано штам *A. rhizogenes* K599, котрий вже містить розброєну плазмиду pRi2659, у який було перенесено створений бінарний вектор Cas9-GmNSP1. Пророщене насіння сої з підрізаним гіпокотилем занурювали у суспензію агробактерій, після чого кокультивували протягом 3-4 днів. Після індукції розвитку «бородатих коренів» та вирощування експлантів їх було використано для визначення субклітинної локалізації білка GmNSP1a (для цього бінарний вектор містив інтактні рамки експресії як Cas9, так і sgRNA, внаслідок чого у трансгенних клітинах синтезувались злиті білки GmNSP1a:GFP) [6].

Singha та співавтори вивчали вплив оверекспресії гена *PDH47* (ДНК-гелікази гороху 47) на посухостійкість рису. Для трансформації, опосередкованої *A. tumefaciens*, у бактерії методом електропорації вводили бінарний вектор pCAMBIA1301, що містив ген *PDH47*. У даному експерименті використовувався штам AGL-1, котрий містить розброєну плазмиду pTiBo542 та додаткові модифікації для покращення ефективності трансформації. Із зрілого насіння рису вирощували калюс, який інфікували *A. tumefaciens*, після 3 раундів селекції у калюсу запускали регенерацію для отримання повних експлантів. Результати дослідження показали, що в умовах посухи оверекспресія цільового гена у трансгенного рису впливала на транскрипцію генів компонентів двох шляхів біосинтезу проліну, а також катаболізму проліну [7].

Отже, використання системи бінарних векторів при трансформації за допомогою *A. tumefaciens* та *A. rhizogenes* має значні переваги порівняно з використанням Ті чи Рі плазмід як векторів та широко застосовуються у сучасних біоінженерних дослідженнях.

References:

1. Zerbini, Francisco & Da Silva, Fabio & Urquiza, Gloria & Basso, Marcos Fernando. (2014). Transgenic Plants. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-418672-9.00008-8>.
2. Gelvin S. B. (2017). Integration of Agrobacterium T-DNA into the Plant Genome. *Annual review of genetics*, 51, 195–217. <https://doi.org/10.1146/annurev-genet-120215-035320>.

3. Tzfira, T., & Citovsky, V. (Eds.). (2007). *Agrobacterium: from biology to biotechnology*. Springer Science & Business Media.

4. Lan-Ying Lee, Stanton B. Gelvin, T-DNA Binary Vectors and Systems, *Plant Physiology*, Volume 146, Issue 2, February 2008, Pages 325–332, <https://doi.org/10.1104/pp.107.113001>.

5. Kowalczyk, Tomasz & Wieczfinska (Stefanska), Joanna & Ewa, Skala & Śliwiński, & Sitarek, Przemysław. (2020). Transgenesis as a Tool for the Efficient Production of Selected Secondary Metabolites from in Vitro Plant Cultures. *Plants*. 9. 132. <https://doi.org/10.3390/plants9020132>.

6. Huang, P., Lu, M., Li, X., Sun, H., Cheng, Z., Miao, Y., Fu, Y., & Zhang, X. (2022). An Efficient *Agrobacterium rhizogenes*-Mediated Hairy Root Transformation Method in a Soybean Root Biology Study. *International journal of molecular sciences*, 23(20), 12261. <https://doi.org/10.3390/ijms232012261>

7. Noman, M., Jameel, A., Qiang, W. D., Ahmad, N., Liu, W. C., Wang, F. W., & Li, H. Y. (2019). Overexpression of *GmCAMTA12* Enhanced Drought Tolerance in Arabidopsis and Soybean. *International journal of molecular sciences*, 20(19), 4849. <https://doi.org/10.3390/ijms20194849>.

CHARACTERISTICS OF BIOTEST FOR ELECTROMAGNETIC RADIATION WITH THE PARTICIPATION OF LUMINESCENT BACTERIA *PHOTOBACTERIUM PHOSPHOREUM*

Petrychenko Ivanna,

master's student

Kyiv National University of Technologies and Design

Hretskiy Ihor,

PhD in Biology,

Associate Professor of the Department of Biotechnology, Leather and Fur

Kyiv National University of Technologies and Design

Bioluminescence intensity of luminous bacteria is an integral parameter of their metabolism which makes this phenomenon a very attractive for the use as a potential very sensitive indicator of changing environment and the presence of toxic pollutants. The advantages of the bioluminescent assays are high sensitivity, rapid response times and easy instrumental record.

There are express methods of quantitative determination of toxicity based on measuring a decrease in luminescence intensity of bacteria after addition of toxic compounds in water samples. One of the perspective directions of expansion of bioluminescent analysis is its use to assess the degree of biological action of radiofrequency electromagnetic radiation (RF-EMR).

The relevance of this problem is growing due to the constant increase in the number and diversity of sources of RF-EMR which leads to almost overall exposure of RF-EMR on living organisms.

This requires simple, high-sensitivity biological test systems that provide reproducibility of the results and are suitable for mass analyzes. Such systems include bacterial luminescent test systems that are already being used to evaluate the toxicity of various chemicals.

The IMV B-7071 strain of the luminous marine bacterium *P. phosphoreum* from the culture collection of the D.K. Zabolotny Institute of Microbiology and Virology of the National Academy of Sciences of Ukraine was used as an object of the study.

Bacterial biomass was grown for 8 hours in liquid medium composed of (g/l): peptone - 5.0, yeast extract - 1.0, NaCl - 30.0, Na₂HPO₄ - 5.3, KH₂PO₄ x 2H₂O - 2.1, (NH₄)₂HPO₄ - 0.5, MgSO₄ x H₂O - 0.1, glycerol - 3.0 ml x L⁻¹ in 750 ml flasks with 100 ml of medium at 145 rpm and 22°C. The bacterial suspension of the same volume and concentration (V = 1 ml, 10⁷ cells/ml) was exposed to irradiation from different RF-EMR sources.

As a source of RF-EMR we used the commercial device: "Ray-11" (Medical Equipment Factory, Russian Federation), The distance between the emissivity antenna and object of influence was 5 cm. RF-EMR effect was estimated by the change in the

intensity of luminescence. The control tests were carried out in the same conditions without irradiation. The exposure duration of 5 and 15 min was chosen as the most affected on bacteria luminescence changes.

Experimental luminometer setup based on photomultiplier tube (FEU-115M, 1400 V) was used to register the bioluminescence intensity. The luminescence intensity changes of the sample described as bioluminescence index - BI. BI was calculated as a ratio of the luminescence intensity of the test sample (I_t) to the luminescence intensity of the control sample (I_c):

$$BI = I_t/I_c.$$

The results of the impact of RF-EMR on bacteria luminescence showed the luminescence intensity dependence on the power and exposure duration. Exposure to power of 15 W of RF-EMR led to nonlinear dependence between the luminescence intensity and the exposure duration. Luminescence intensity analysis of 5 min of irradiation of RF-EMR 15 W power revealed an increase in the intensity of luminescence by 22% in comparison with control. Upon further RF-EMR irradiation after 15 minutes from the start, it was observed a decrease in bioluminescence by 67% in comparison with control.

The marked dependence demonstrated the effects of stimulation and inhibition of luminescence intensity under RF-EMR influence on bacteria. These data demonstrate significant changes in the luminescence intensity under the action of power 15 W due to heating of the medium.

The use of solid medium IMV B-7071 for cultivation of *P. phosphoreum* allowed to monitor changes in the intensity of bacterial luminescence in optimal conditions for their development. The results obtained in the course of this work indicate that the luminescence dependence characteristic of *P. phosphoreum* cells can be expressed through the equation of a linear curve

$$BI = 1.18 - 0.04 EN ,$$

The dynamic range of the biosensor was the distance between 4.5 kJ and 23.0 kJ of energy load in which it is possible to determine the effect of RF-EMR.

The sensitivity coefficient was defined as the ratio of the absolute change in the bioluminescent index to the increase in the energy load of the impact:

$$\alpha = 0.04 \text{ kJ}^{-1}$$

Under the specified exposure, the RF-EMR detection limit was defined as the energy load that causes a change of 0.20 units of the bioluminescent index. For EMR of the UHF bands with a power of 15 W, the detection limit was 4.5 kJ.

In the study, the shortest time for measuring a significant change in BI was 5 minutes.

Long-term stability is a characteristic of the receptor element itself and depends on the physiological state and method of cell immobilization. Long-term stability characterizes the stability of the sensor over a long period of time.

Thus, as shown in our study, luminescence intensity of *P. phosphoreum* IMV B-7071 bacterial cells is an indicator of the RF-EMR biotropic impact that can be used to create a biosensor device for biological evaluation of non-ionizing electromagnetic radiation.

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ БІОЛОГІЇ ТА ЕКОЛОГІЇ

Кириченко Інна Олександрівна
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Постановка проблеми. Біорізноманіття планети – це дуже актуальна тема для вивчення в шкільному курсі «Біологія і екологія». Органічний світ вже тривалий час перебуває під загрозою збіднення та зникнення. Всупереч поширеній думці ця проблема є актуальною не лише в далеких тропіках, а й у нашій країні. Втрати його можуть спричинити незворотні наслідки не лише для екосистем, а й нас самих. Стійкість екосистем, планети Земля та нашого життя головним чином залежить від кількості видів. Чим їх більше, тим вищою є стійкість. Це означає те, що у випадку втрати певного виду є велика ймовірність того, що інший вид візьме на себе його функції. Якщо видів буде недостатня кількість, то не буде кому зайняти цю вільну екологічну нішу. Водночас екосистема втратить одну свою ланку, внаслідок чого виникне дисбаланс. Для зупинення глобальних втрат біорізноманіття в 1992 році 168 країн підписали Конвенцію ООН про охорону біорізноманіття й закликали світову спільноту згуртуватися довкола фундаментальної загрози, яка нависає над людством – втратою середовища існування самої людини. У 2010 році було ухвалено Стратегічний план у сфері збереження та сталого використання біорізноманіття на 2011–2020 рр. Структура цього плану розрахована на 10 років. Документ передбачає те, що всі країни й суб'єкти діяльності вживатимуть заходів для збереження біорізноманіття та забезпечуванних ними вигод для людей.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженнями численних методистів-біологів було відкрито основну методичну закономірність свідомого та міцного засвоєння знань. Ця закономірність полягає в планомірному утворенні та розвитку понять в учнів у процесі вивчення. Переважна більшість науковців переконані в тому, що формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології варто здійснювати: під час проведення екскурсій, під час проведення феноспостережень і на уроках (краєзнавчий матеріал).

Мета статті – визначити основні засади формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології.

Завдання статті – вказати особливості формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології.

Виклад основного матеріалу. В цілому зміст розділу «Біорізноманіття» відзначається узагальнювальним характером і базується на знаннях, попередньо здобутих учнями в основній школі. Учень повинен мати уявлення про біологічне різноманіття й глобальні стратегії збереження біорізноманіття. Процес формування поняття біорізноманіття включає визначення поняття «біологічне різноманіття», його значення для життя людини й суспільства в цілому, задачі та

концепції глобальної стратегії збереження біорізноманіття, особливості формування біорізноманіття, класифікацію біорізноманіття. Ціллю вивчення розділу «Біорізноманіття» є формування в учнів екологічного мислення. Після вивчення вказаного курсу учні повинні розуміти теоретичні питання формування та збереження біорізноманіття, його кількісної та еколого-економічної оцінки за сучасних умов, втрати та відновлення видів та ін.

Після вивчення розділу «Біорізноманіття» учні повинні знати: рівні й закономірності розвитку біорізноманіття; історичні шляхи формування біорізноманіття в різноманітних географічних зонах; способи збереження біорізноманіття. Також вони повинні вміти: кількісно обчислити рівень біорізноманіття; користуватись методами моніторингу біорізноманіття; розробити рекомендації щодо раціонального використання ресурсів біорізноманіття. Відповідно до Концепції «Нова українська школа» однією з головних змістових ліній з теми «Біорізноманіття» є «Екологічна безпека та сталий розвиток». Нова програма з біології для 10 класу закладів загальної середньої освіти містить наступні змістові лінії: Екологічна безпека та сталий розвиток. Здоров'я і безпека. Громадська відповідальність. Підприємливість і фінансова грамотність. Під час пояснення нового матеріалу на тему «Біорізноманіття тварин» варто згадати тварин, які на межі вимирання, проте особливу слід звернути увагу на закріплення знань: Компоненти біоценозів і ланцюгів живлення. Комахи, птахи – запилювачі рослин. Дощові черви, ґрунтові кліщі, личинки підвищення родючості ґрунту. Наїзники, павуки та птахи знищують шкідливих комах. Хижаки й паразити регулюють чисельність популяції тварин. Некрофаги – санітари природи. В процесі вивчення теми «Біорізноманіття грибів» в якості мотивації навчальної діяльності варто запропонувати такі думки: Гриби гетеротрофи є обов'язковими складниками біогеоценозів. Більшість грибів паразити. Вони знищують урожайність рослин, сприяють хворобам тварин та людини. За темою «Біорізноманіття рослин» доцільно зробити захист проєктів «Зелена аптека» та «Лікарня на підвіконнику» з метою закріплення знань учнів. З теми «Біорізноманіття грибів» варто згадати під час вивчення нового матеріалу отруйні гриби на прикладі видів своєї місцевості, негативні наслідки вживання в їжу продуктів, уражених цвілевими грибами [6].

Процес формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології передбачає наступні етапи:

- 1) виявлення запасу уявлень та понять в учнів, набутих в попередніх класах і внаслідок життєвого досвіду;
- 2) організацію спостережень одиничних об'єктів, процесів чи явищ живої природи, об'єкти для спостереження при цьому підбираються таким чином, щоб розрізнялись за усіма ознаками, крім істотних, чи бути подібні по всім ознакам, крім істотних;
- 3) організацію спостережень декількох подібних об'єктів, процесів чи явищ та визначення їх спільних властивостей;
- 4) уточнення поняття завдяки вторинному порівнянню об'єктів;

5) визначення поняття, що охоплює істотно спільні ознаки вивчаючих об'єктів, процесів, які закріплені в термінології;

6) виконання спеціальних вправ учителем з метою уточнення ознак поняття, встановлення зв'язків та відношення до інших понять;

7) перевірку засвоєння учнями введеного нового поняття та його подальше застосування (оцінювання) [5, с. 87].

Варто використовувати наступні вправи для закріплення та перевірки засвоєння поняттям біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології: зіставлення термінів та визначень; викреслення зайвих термінів з поясненням; підписування малюнку та схеми; вставлення у речення пропущених слів; дати визначення терміну; логічний ланцюжок; виправлення пропущених помилок; пояснення назви терміна іноземного походження.

Методами формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології є: теоретичні, експериментально-емпіричні та математично-статистичні. В якості технологій навчання в процесі формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології можна використати: ігрові технології навчання, інтерактивне навчання, мультимедійні технології, мережеві технології, технологію індивідуалізації процесу навчання.

Основним засобом формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології є урок. Він відзначається певними організаційними ознаками: проводиться вчителем у спеціально обладнаному кабінеті біології чи класній кімнаті. Визначаючи урок як організаційну форму процесу навчання біології та екології, не варто забувати про його структурне значення. Лише керуючись цими двома характерними ознаками уроку: організаційною і структурною, вчитель матиме змогу досягти послідовності та внутрішньої цілісності процесу навчання, що складається з багатьох уроків, різноманітних за змістом, завданнями та методами. Знання та застосування на практиці етапів формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології має суттєве значення для вчителя на конкретному уроці. Все це дає змогу обрати найбільш ефективно поєднання методичних прийомів організації розумової діяльності учнів згідно із завданнями уроку. Урок формування нових понять має структуру відповідно загальноновизнаним етапам [5, с. 94].

У процесі формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології узагальнююча частина уроку є не менш важливою, ніж організаційна. У випадку, якщо її немає, урок не може бути цілісною та закінченою ланкою процесу навчання. Узагальнююча частина уроку є повноцінною, якщо сформульовано висновки, які містять прості короткі визначення засвоєних понять, аналіз нових фактів, перелік практичних умінь та навичок, набутих учнями на уроці. Слід враховувати те, що на кожному уроці біології та екології повинен бути такий структурний елемент, як домашнє завдання. В навчанні біології та екології домашнє завдання далеко не завжди обмежується читанням певних параграфів підручника. Формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології можливе на наступних типах уроків: уроків повідомлення нового навчального матеріалу, уроків закріплення і застосування

знань, уроків повторювально-узагальнюючі, уроків-екскурсій і лабораторних занять. Уроки повідомлення нового матеріалу, які допомагають у формуванні поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології, відзначаються тим, що вони збагачують учнів фактами, поняттями та теоретичними питаннями. Основним методом формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології є повідомлення нового навчального матеріалу, що є доповіддю вчителя в поєднанні з таким прийомом навчання, як демонстрування відповідних навчальних посібників, живих рослин, таблиць, муляжів, схем та ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Процес формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології передбачає виявлення запасу уявлень та понять в учнів, набутих в попередніх класах і внаслідок життєвого досвіду; організацію спостережень одиничних об'єктів, процесів чи явищ живої природи, об'єкти для спостереження при цьому підбираються таким чином, щоб розрізнитись за усіма ознаками, крім істотних, чи бути подібні по всім ознакам, крім істотних; організацію спостережень декількох подібних об'єктів, процесів чи явищ та визначення їх спільних властивостей; уточнення поняття завдяки вторинному порівнянню об'єктів; визначення поняття, що охоплює істотно спільні ознаки вивчаючих об'єктів, процесів, закріплення у термінології; виконання спеціальних вправ учителем з метою уточнення ознак поняття, встановлення зв'язків та відношення до інших понять; перевірку засвоєння учнями введеного нового поняття та його подальше застосування (оцінювання). Слід використовувати наступні вправи для закріплення та перевірки засвоєння поняттям біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології: зіставлення термінів та визначень; викреслення зайвих термінів з поясненням; підписування малюнку та схеми; вставлення у речення пропущених слів; дати визначення терміну; логічний ланцюжок; виправлення пропущених помилок; пояснення назви терміна іноземного походження.

Методи формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології: теоретичні, експериментально-емпіричні та математично-статистичні. В якості технологій навчання в процесі формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології варто використати: ігрові технології навчання, інтерактивне навчання, мультимедійні технології, мережеві технології, технологію індивідуалізації процесу навчання.

Головним засобом формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології є урок. У процесі формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології узагальнююча частина уроку є не менш важливою, ніж організаційна. Узагальнююча частина уроку є повноцінною, якщо сформульовано висновки, які містять прості короткі визначення засвоєних понять, аналіз нових фактів, перелік практичних умінь та навичок, набутих учнями на уроці. Загалом формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології можливе на наступних типах уроків: уроків повідомлення нового навчального матеріалу, уроків закріплення і застосування знань, уроків повторювально-узагальнюючі, уроків-екскурсій і лабораторних

занять. У подальшому можливе більш детальне вивчення процесу формування поняття біорізноманіття в шкільному курсі біології та екології.

Література:

1. Андерсон О.А. Біологія і екологія (рівень стандарту) 10 клас. Київ : Школяр, 2018. 216 с.
2. Балан П.Г. Біологія (рівень стандарту, академічний рівень) (підручник для 10 класу). Київ : Генеза, 2011. 304 с.
3. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології. URL: <http://eltutor.at.ua/Podskazki/Dychkivska.pdf/>
4. Кадемія М.Ю., Ткаченко Т.В., Євсюкова Л.С. Інноваційні технології навчання : навчальний посібник для викладачів навчальних закладів. Львів : Видавництво «СПОЛОМ» 1, 2011. 196 с.
5. Кузьмінський А.І. Технологія і техніка шкільного уроку : навч. посіб. Київ :Знання, 2010. 335 с.
6. Рубан Л.О. Методика проведення тематичного контролю навчальних досягнень з біології : методичний посібник. URL: <https://naurok.com.ua/metodichniy-posibnik-metodika-provedennya-tematichnogo-kontrolyu-navchalnih-dosyagnen-studentiv-z-biologi-123161.html/>
7. Шаламов Р. та ін. Біологія і екологія (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. заг. серед. освіти. Харків : Соняшник, 2018. 352 с.

SYNTHESIS AND INVESTIGATION OF 9-SUBSTITUTED 3,4-PERYLENE DICARBOXYLIC ACID

Distanov Vitalij,

Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor,
national technical university “Kharkov polytechnic institute”

Zaliska Tamila,

Undergraduate,
national technical university “Kharkov polytechnic institute”

Klimets Alexandr,

Postgraduate,
national technical university “Kharkov polytechnic institute”

Kadochkina Vladyslava,

Undergraduate,
national technical university “Kharkov polytechnic institute”

Both spectral characteristics, resistance to UV light, and the manufacturability of their production from available raw materials determine the possibility of using organic phosphors.

At present, phosphors based on naphthalic acid are the most widespread in various fields of science and technology [1]. However, insufficient light resistance and the fact that the most effective and synthetically available naphthalic acid derivatives emit light mainly in the blue and yellow-green regions of the spectrum limit their distribution.

It is known that the imides of perylenetetracarboxylic acid, which is mostly luminescing also in the yellow-green region, have a significantly higher resistance to light and belong to the category of the most light-resistant dyes. At the same time, the structure of such derivatives does not allow varying widely the spectral-luminescent properties of phosphors based on them. In the literature, there is information on the production and use as phosphors in liquid crystal compositions of derivatives of perilendi- and perilentricarboxylic acids [2], as sensitizers for zinc oxide solar cell [3], as thermochromic materials [4].

This structure gives more opportunities to obtain efficient phosphors with specified characteristics in a wide waveband.

Literature sources also say that the annulation of aromatic nuclei by peri-position allows shifting the absorption band significantly to the long-wave region (each condensed naphthalene nucleus shifts the absorption maximum by about 100 nm).

In this regard, the aim of our work is the synthesis of effective organic phosphors in a series of derivatives of perilendi- and perilentricarboxylic acids, the study of the relationship between the chemical structure and spectral-luminescent properties of the resulting phosphors.

Commercially available is the reaction of perylene tetracarboxylic acid dianhydride with primary amines in the presence of water to give perylene-3,4-dicarboxyimides.

Condensation of anhydride with diamines gives new types of dyes, in particular perylene-3,4-dicarboximidines, which have good resistance to various external factors.

Also, perylene-3,4-dicarboxyethers, perylene-3,4-dicarboxamides, perylene-3,4-dicarboxyetherimides, and other derivatives are used for the manufacture of various compositions.

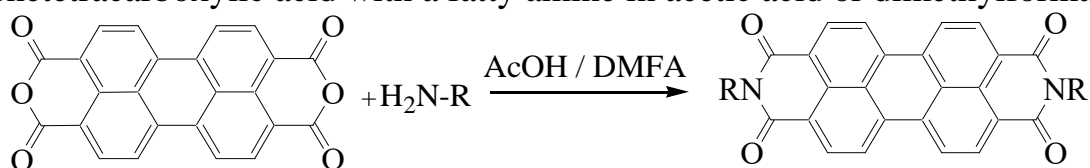
These compositions can be used for coloring in the mass of high molecular weight compounds, used in printing, and also found application as fluorescent dyes for marking, laser technology, the preparation of contactless inks, color filters, organic photoreceptors, and electroluminescence.

If perylene tetracarboxylic acid diimide is heated to a temperature of 200-215 °C in concentrated sulfuric acid, perylene-3,4,9,10-tetracarboxylic acid dianhydride is obtained. To obtain perylene-3,4,9,10-tetracarboxylic acid monoimide as the main product, the diimide is treated with sulfuric acid. Alkaline melting of the monoimide leads to decarboxylation. Fusion with caustic potash at temperatures close to 200 °C makes it possible to obtain 3,4,9-perylene tricarboxylic acid, and increasing the melt temperature to 300 °C allows obtaining the imide of perylene-3,4-dicarboxylic acid [5].

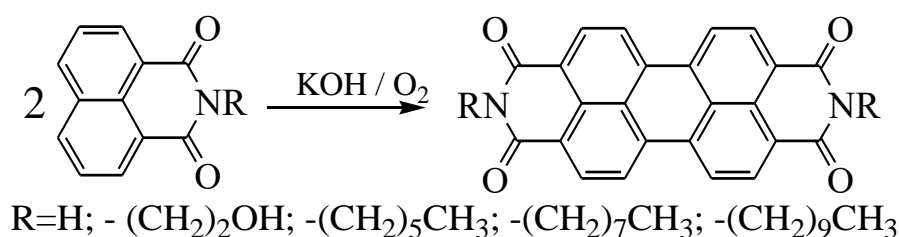
Such structures make it possible to introduce any electron-donating groups into the perylene nucleus, and this leads to the emergence of an effective donor-acceptor interaction, which allows a significant shift of the absorption maxima to the long-wave region.

However, the work on obtaining such substances is associated with a number of problems. The main one is the very low solubility of imides in almost all organic solvents.

To solve this problem, we first obtained dioxyethylimide (or other imides with long alkyl residues) of perylenetetracarboxylic acid and then carried out decarboxylation. We obtained such bisimides in two ways. The first one is based on the condensation of perylenetetracarboxylic acid with a fatty amine in acetic acid or dimethylformamide.

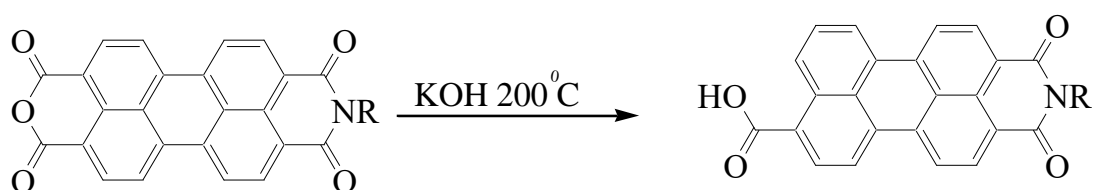
According to another method, the corresponding N-alkyl naphthalimides were converted by alkaline melting into the corresponding bisimide of perylenetetracarboxylic acid.

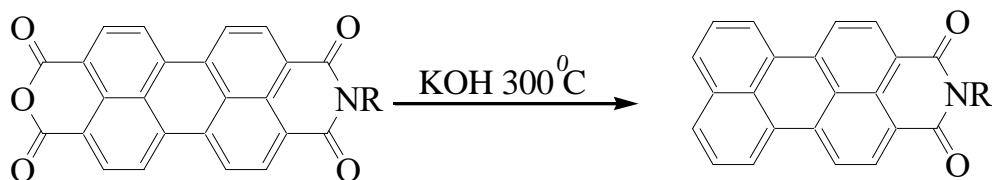
Bisimides with long alkyl residues have a higher solubility in organic solvents than unsubstituted imides.

Monoethanolamine, hexylamine, octylamine, and decylamine were used as amines for their preparation. All bisimides obtained using these amines have higher solubility compared to the unsubstituted product. However, given the low availability of fatty amines, we chose monoethanolamine, which is produced by industry in large quantities.

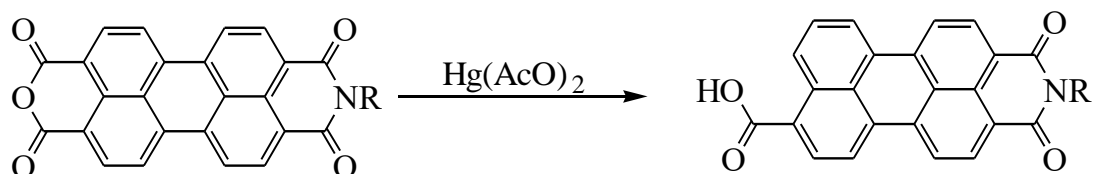
By boiling N,N'-di(β -hydroxyethyl)diimide of perylenetetracarboxylic acid in sulfuric acid followed by alkaline treatment N-(β -hydroxyethyl)monoimide of perylenetetracarboxylic acid was obtained. Further, by alkaline melting of this or similar product at 200 °C, the imide of perylene-3,4,9-tricarboxylic acid was obtained.

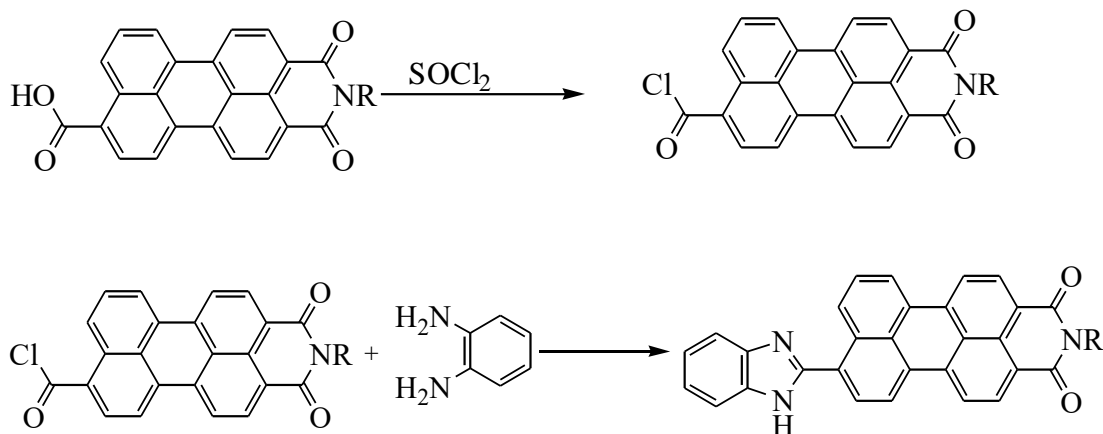
Carrying out alkaline melting at higher temperatures close to 300°C leads to the production of perylene-3,4-dicarboxylic acid imide.

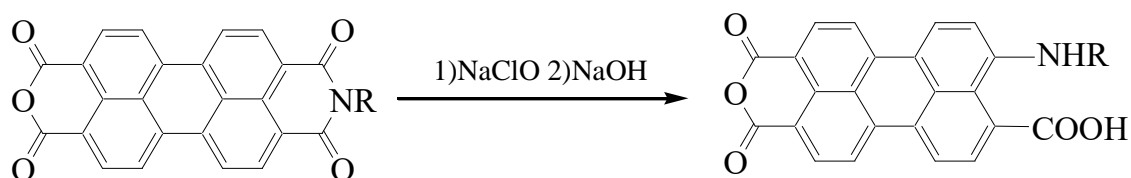
To confirm that we have obtained the imide of perylene-3,4,9-tricarboxylic acid by alkaline melting, we carried out its synthesis by another method, which involves heating the monoimide of perylene tetracarboxylic acid in acetic acid in the presence of mercuric acetate.

Octylimide of 3,4,9-peryene tricarboxylic acid was converted to chloranhydride by boiling with thionyl chloride, and then condensation with ortho-phenylenediamine gave 9-benzimidazolylperyene-3,4-dicarboxylic acid.

By treatment of perylene tetracarboxylic acid monoimide with freshly prepared sodium hypochlorite in an alkaline medium, we obtained 10-oxyethylamino-3,4,9-perylene tricarboxylic acid.

For a more visual representation of the structure of the synthesized phosphors, their molecules were modeled.

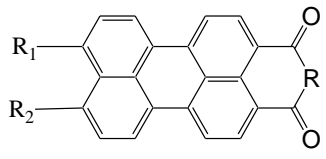
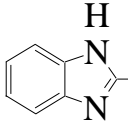
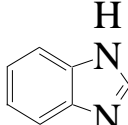
Their geometric and spatial structure was modeled by the all-valence semi-empirical method AM1, as well as by the method of molecular mechanics corrected for conjugation effects in the framework of the (-electron) VESCF approximation (MMX-M force field implemented in the PCModel package). The electronic spectra were calculated by the INDO/S method in the Ridley-Zerner parameterization (ZINDO/S).

As shown by the results of total energy minimization, the conformational structure of the molecules of analogs of derivatives of 3,4-perylendi- and perylene-3,4,9-perylene tricarboxylic acid with different substituents in the perylene nucleus is determined by the geometric configuration of both substituents and the structure of the aromatic nucleus.

The structure of the obtained phosphors is confirmed by elemental analysis and UV-visible spectroscopy (table).

Table
Spectral and luminescent characteristics of phosphors in chloroform

Compound			Absorption		Luminescence	
			$\lambda_{\max, \text{HM}}$	$\epsilon \cdot 10^{-4}$	$\lambda_{\max, \text{HM}}$	η
R	R ₁	R ₂				
NH		H	490 512	3.89 3.67	560	0.70
NH	H	H	484 505	3.15 3.02	560	0.65
NH	COOH	H	477 506	4.41 3.86	565	0.60
N(CH ₂) ₇ CH ₃	COOH	COOH	465 495	4.8 4.3	555	0.80
N(CH ₂) ₂ OH	H	H	485 503	3.23 3.12	560	0.68
N(CH ₂) ₂ OH		H	492 513	3.83 3.65	560	0.70
N(CH ₂) ₂ OH	COOH	H	477 505	4.61 4.16	565	0.60
N(CH ₂) ₅ CH ₃	H	H	477 505	3.97 3.65	565	0.60
N(CH ₂) ₉ CH ₃	H	H	476 505	4.78 4.27	565	0.60
O	NH ₂	COOH	476 505	4.93 4.38	565	0.60

As can be seen from the table, the synthesized compounds have intense luminescence in the region of 560-565 nm, the quantum yield of photoluminescence is in the region of 0.6-0.7. Attention is drawn to the short-wave and more intense luminescence of perylene tricarboxylic acid mono-octylimide in comparison with other derivatives of perilendi- and perylene tricarboxylic acid, since it is known from the literature that compounds of this structure should luminesce in the region of 520-530 nm.

According to the results obtained, only one conclusion can be made. These compounds are promising in their development and have even more opportunities for other applications.

The list of references:

1. Krasovitskij B. M., Bolotin B. M. Organic luminophores // Moscow: Chimija. – 1984. 335 p.

2. Primenenie perilenoviyh proizvodnyih v kachestve krasiteley dlya zhidkokristallicheskih smesey. Zayavka FRG №31482066, Pub. 09.06.83.
3. Takuya Dentani, Kazumasa Funabiki, Ji-Ye Jin, Tsukasa Yoshida, Hideki Minoura, Masaki Matsui Application of 9-substituted 3,4-perylenedicarboxylic anhydrides as sensitizers for zinc oxide solar cell // Dyes and Pigments. 2007, 72, 303-307
4. Arno Bohm, Heinrich Schmeisser, Stefan Becker, Klaus Mullen US Patent № 6486319, Pub. Date 26.11.2002
5. N. Yukinori, M. Takahisa Reaktsii shelochnogo plavleniya monoimida perilen-3,4,9,10-tetrakarbonovoy kislotyi. // Gournal Synthesis Organic Chemistry Japan. 1971, 29, №3, 317-319.

МОДИФІКАЦІЯ ГУМОВОЇ КРИХТИ ПЕРОКСИДОМ ВОДНЮ

Базалюк Людмила Володимирівна

к.хім.н., старший викладач закладу вищої освіти
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

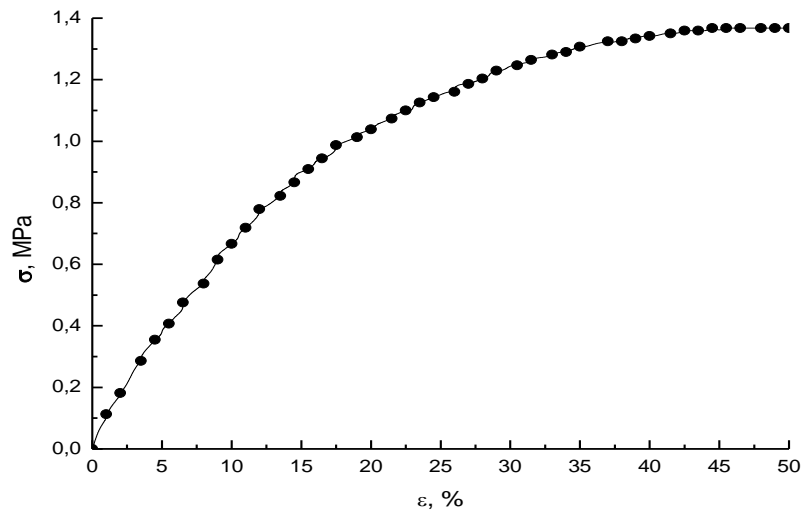
Є велика кількість різноманітних способів модифікації поверхні гумової крихти, які з більшим чи меншим успіхом забезпечують потрібний комплекс властивостей готових виробів. Проте їх використання має ряд недоліків: це дорогі продукти, не завжди екологічно безпечні, їх приготування для обробки крихти потребує попереднього розчинення або спеціального обладнання та ін. Тому використання для цієї мети пероксиду водню (ПВ) є привабливим в багатьох відношеннях. Це екологічно чистий і дешевий продукт, його використання полягає в простому змішуванні з гумовим порошком, швидкість його розкладу легко регулювати навіть при температурі доквілля каталітичними домішками солей металів.

Були проведені випробування ПВ шляхом обробки гумового порошку (муки), який було одержано методом високотемпературного зсувного подрібнення. Як змінні величини брали температуру, концентрацію ПВ і модуль – масове відношення гуми до ПВ. Концентрований 50 %-ний ПВ розбавляли дистильованою водою до потрібної концентрації. Суміш перемішували протягом заданого часу, потім крихту відфільтровували і визначали в рідині остаточний ПВ. Далі оброблену крихту пресували на лабораторному пресі і визначали міцність на розривній машині для випробування пластмас 2166 Р-5 при температурі 160⁰С (433 К) і тиску 5 МПа протягом 5 хв. Швидкість розтягування складала 2 мм/хв. Деякі результати дослідів наведені в табл. 1. З таблиці видно, що обробка крихти ПВ значно – майже в 40 разів – поліпшує міцність зразків. Залежність міцності від концентрації ПВ носить екстремальний характер: найкращі результати мають місце при концентрації ПВ 4,4-6,6 %. Вода також поліпшує якість пресованих зразків. Типова залежність напруження – деформація приведена на мал. 1 та мал. 2.

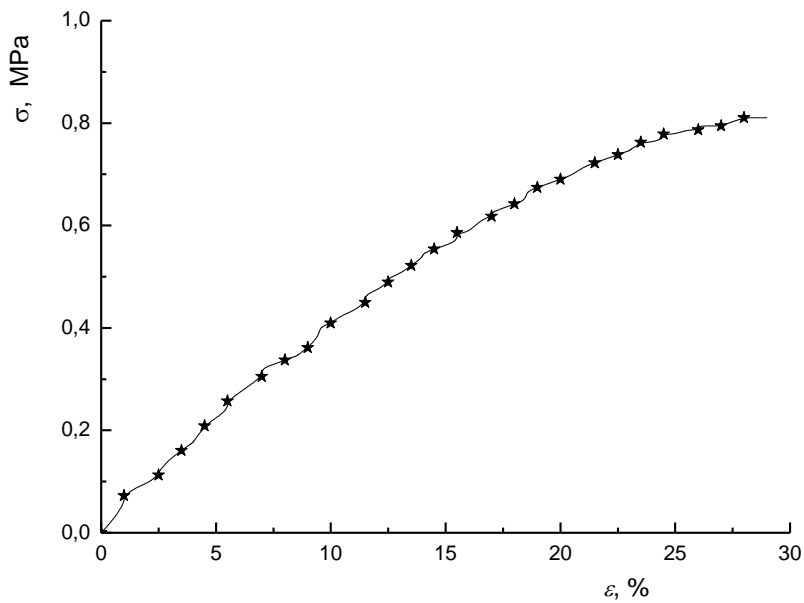
Табл. 1 – Модифікація гумової крихти пероксидом водню

Ч.ч.	Концентрація ПВ, мас. %	Масове відношення рідина: крихта (модуль)	Температура, К	Остаточний ПВ, % від вихідного	Міцність на розрив, МПа
1	2,2	2,5	353	0,44	0,64
2	4.4	2,5	353	3,26	1,39

3	6.6	2,5	353	2,93	1,30
4	11,0	2.5	353	6,12	0,74
4	0	5,0	353	-	0,58
5	Контрольний Без обробки				0,03

Малюнок 1 – Залежність напруження – подовження для зразків, одержаних з крихти, обробленої ПВ концентрації 6,6 %

Малюнок 2 – Залежність напруження – подовження для зразків, одержаних з крихти, обробленої ПВ концентрації 11 %

Дію ПВ можна пояснити фактом окислення поверхні гуми сильним окислювачем ПВ. При окисленні гуми на її поверхні виникають кисеньвмісні групи: карбоксильні, альдегідні, складні ефірні, гідроксильні. Ці групи можуть хімічно взаємодіяти між собою, забезпечуючи більш міцний зв'язок між частками гуми. Дію води можна пояснити її адсорбцією на поверхні гуми і утворенням водневих зв'язків.

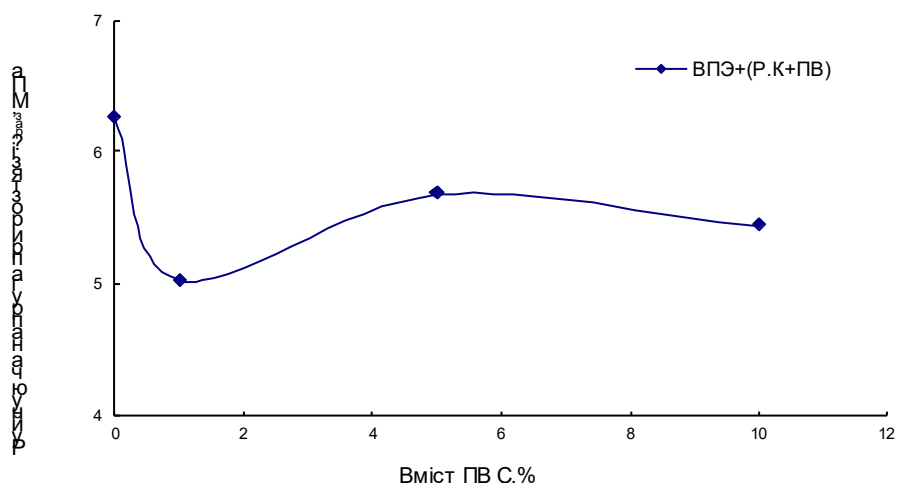
Вплив температури. Крихту обробляли при кімнатній температурі, при 323 та 348 К протягом 30 хв. Концентрація крихти складала 4,4 %, модуль – 2,8. Після обробки визначали кількість витраченого ПВ. При 323 К розклалося 32,3 % ПВ, при 348 К – 69,4 %. Залежність від модулю. Ці результати наведені в табл. 2.

Таблиця 2. Залежність міцності пресованої гуми від модулю суспензії гумової крихти

Модуль	Витрачений ПВ, % від вихідного	Міцність на розрив, МПа
2,5	38	0,73
5	40	0,62
10	44	0,58

З таблиці видно, що із збільшенням водної фази в суспензії крихти міцність пресованої гуми зменшується. Певно, в більш розбавленій суспензії ПВ розкладається швидше за рахунок реакцій в водній фазі, а модифікація крихти іде в меншій мірі. Вміст функціональних груп на поверхні крихти в результаті виявляється нижчим, що прямо відбивається на міцності зразків.

Інша картина має місце в сумішах гумової крихти, обробленої ПВ, з вторинним ПЕ. На мал. 3 показана руйнуюча напруги при розтязі в сумішах ГК:ВПЕ 1:1 (мас.), в яких крихта оброблена ПВ.

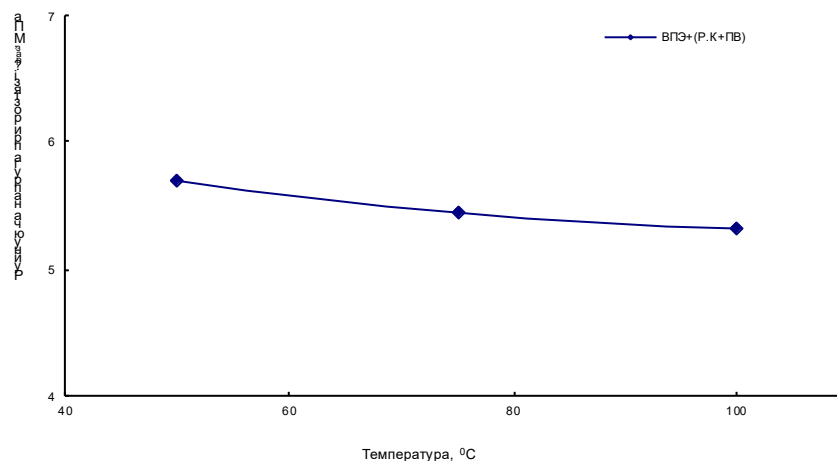

Малюнок 3 – Залежність руйнуючої напруги при розтязі від концентрації ПВ, якою оброблена гумова крихта

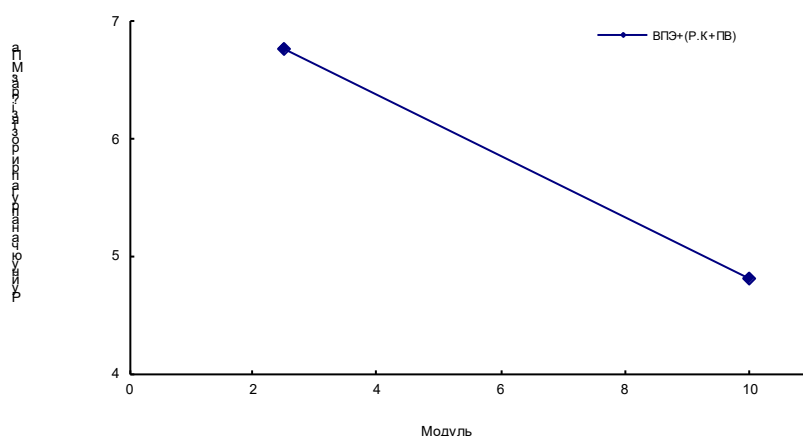
Як видно з рисунку, обробка крихти низькою концентрацією ПВ значно зменшує руйнуючу напругу гумопласту порівняно з немодифікованою сумішшю

– вона зменшується на 50 %. При збільшенні концентрації до 5-6 % руйнуюча напруга дещо піднімається, але так і не досягає початкової величини.

Температура обробки крихти практично не впливає на руйнуючу напругу зразків (мал. 4). Збільшення модулю також викликає зниження руйнуючої напруги (мал. 5).

Малюнок 4 – Залежність руйнуючої напруги при розтязі від температури обробки гумової крихти

Малюнок 5 – Залежність руйнуючої напруги при розтязі від модулю при обробці гумової крихти

Таким чином, на противагу одній крихті, міцність якої значно збільшується при обробці ПВ, дія ПВ в гумопласті виявляється в негативному відношенні. Це свідчить про те, що адгезія в цій бінарній системі визначається іншими факторами, ніж в гумовій крихті. Вода не має ніякої спорідненості до гідрофобної поверхні етилену. Хоч на поверхні ПЕ і знаходяться деякі полярні кисеньвмісні групи, їх недостатньо для того, щоб ефективно зв'язати обидва

компоненти гумопласту. Це вказує шлях поліпшення адгезії компонентів. В першу чергу потрібна модифікація поверхні і об'єму ПЕ. Лише коли вона буде достатньо полярна та гідрофільна, може виникнути сильна взаємодія між матеріалом гуми та ПЕ. Тому в подальшому ми звернулися до модифікації ПЕ та використання модифікаторів-компатибілізаторів, які мали б спорідненість до обох компонентів. Також була виконана модифікація поверхні ВПЕ шляхом обробки ПВ. Умови обробки: концентрація ПВ – 3 мас. %, час витримки – 3 год., температура – кімнатна. Після пресування при 413 К одержали зразок з розривною міцністю 12 МПа проти 10 МПа в контрольному зразку, тобто одержали збільшення міцності на 20 %.

УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ ПОРТФЕЛЕМ БАНКУ В РЕАЛІЯХ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Drobotia Yana,
PhD in Economics, Associate Professor,
Poltava State Agrarian University

Zadan Anna,
Master's student,
Poltava State Agrarian University

Реалії сучасності провокують до змін у суспільстві і на сьогодні ці зміни пов'язані з аспектами диджиталізації. Банківська сфера, як кровоносна система держави досить швидко реагує на зміни і потреби економіки та окремих її членів. А тому, можемо із впевненістю сказати, що диджиталізація вже досить потужно проникла у банківську сферу, не зупиняючись на досягнутому постійно вдосконалюючись.

Варто відзначити, що диджиталізація на сьогодні в межах банківської сфери – це вже не просто зручність, а реалізація нових можливостей, проектів як для банку, так і для його клієнтів.

Управління кредитним портфелем комерційного банку в реаліях диджиталізації передбачає врахування цих диджиталізованих аспектів. Однак диджиталізація в межах кредитного портфелю має певні перепони, зокрема:

- недосконалість законодавчої бази відносно ідентифікації клієнта без фізичного контакту;
- недовіра клієнтів до диджиталізованих можливостей здійснення ідентифікації клієнтів;
- шахрайські посягання на персональні дані;
- залежність від мережі інтернет та світла.

Незважаючи на дані недоліки диджиталізація все більше поглинає банківську сферу, не є виключенням і кредитний портфель.

Означені нами недоліки зумовлюють функціональні обмеження комерційних банків відносно диджиталізації в межах кредитного портфеля, зокрема:

- можливість оформлення кредиту онлайн за наявності дебетової картки даного банку;
- дослідження кредитної історії деякими банками з використанням застарілих технологій, що унеможлиблює мобільне прийняття рішення;
- кредитні обмеження відносно отримання кредиту, його обсягу, онлайн в більшій мірі ніж за фізичної присутності в банку;
- обмеження відносно диджиталізованої ідентифікації клієнта.

Тож, звісно управління кредитним портфелем в реаліях диджиталізації ускладнене, але дане ускладнене управління формує додаткові можливості як для банків, так і для клієнтів цих банків. Зокрема, для банків відкриваються наступні можливості при формуванні диджиталізованого кредитного продукту:

- формування нових кредитних продуктів;
- акцент кредитних продуктів на індивідуальності клієнта;
- розширення каналів збуту;
- мобільність надання кредитних ресурсів;
- мобільність прийняття рішень відносно окремих кредитів та кредитного портфелю в цілому;
- можливість безпечного зберігання інформації відносно кредитного портфелю та персональних даних в хмарі;
- зменшення обсягу серверних витрат за зберігання інформації про кредитний портфель та персональні дані клієнтів в хмарі;
- можливість перенесення банківського бізнесу за кордон та прийняття бізнесових рішень стосовно кредитного портфелю з-за кордону, оскільки інформація є в хмарі;
- здешевлення програмних продуктів, в тому числі і в межах кредитного портфелю, завдяки можливості співпраці через месенджери;
- формування спільної бази даних відносно клієнтів, що користуються кредитними ресурсами декількох банків завдяки технології блокчейн;
- шерінг документів по клієнтам з інших баз даних;
- втілення технології краудфандингу за потреби надання великого за обсягом кредиту;
- використання Open-банкінгу при управлінні кредитним портфелем, що дозволяє переорієнтувати власний кредитний портфель на запити та потреби клієнтів, тим самим створивши сучасний конкурентоздатний кредитний портфель [1-3].

Для клієнтів відкриваються такі додаткові можливості:

- мобільність отримання кредитних продуктів;
- отримання кредиту перебуваючи за кордоном;
- отримання інформації про кредит та кредитні продукти онлайн;
- формування нових диджиталізованих кредитних продуктів саме під потреби клієнта;
- мобільність співставлення «ціни» на кредитні ресурси декількох банків;
- мобільність здійснення розрахунків за кредитом загалом та кредитною картою зокрема;
- мобільність отримання інформації стосовно кредитних рахунків та виписки по кредиту;
- шерінг документів з інших додатків при оформленні кредиту;
- можливість кредитної співпраці через мобільні додатки, месенджери [1-3].

Тож, безперечно диджиталізація внесла власні корективи в кредитний портфель, і хоча серед цих корективів є негативні аспекти, але все ж позитивних аспектів більше і вороття в управління кредитним продуктом без диджиталізації вже не має. Та певно, даного вороття вже і не прагнуть а ні банки, а ні його клієнти. Вважаємо, що в подальшому процеси диджиталізації в межах кредитного портфелю будуть розвиватися і удосконалюватися. І першим кроком

на шляху подальшого розвитку, з нашого погляду, повинен бути процес верифікації в реаліях диджиталізованих акцентів. Удосконалення процесу верифікації повинно врахувати безпечність цієї процедури в реаліях диджиталізації, окрім того дана процедура повинна бути підкріплена законодавчими нормами з ціллю захисту як банків, так і його клієнтів.

Література:

1. Андрушків І. П., Надієвець Л. М. Діджиталізація в банківському секторі: світовий та вітчизняний досвід. *Проблеми економіки*. 2018. № 4. С. 195-200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Рекон_2018_4_24 (дата звернення: 12.10.2022).

2. Блащук Юрій. Віртуальні банки та електронний банкінг: загрози чи нові можливості? Досвід України. *Економічний Часопис-XXI*. 2001. № 9. URL: <http://soskin.info/ea/2001/9/20010985.html> (дата звернення: 12.10.2022).

3. Дроботя Я. А., Бражник Л. В., Дорошенко О. О. Диджиталізовані інновації банківського бізнесу. *Економіка та суспільство*. 2021. Випуск 23. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-23-15> (дата звернення: 12.10.2022).

ECONOMIC EFFICIENCY FROM LABOR PROTECTION MEASURES AT THE WATER TREATMENT PLANT

Fedko S.,

ph.D., associate professor, separate structural subdivision “Dniprovian vocational college of engineering and pedagogy” state higher educational institution Ukrainian state chemical and technological university”

Kryukovska O.,

ph.D., associate professor, separate structural subdivision “Dniprovian vocational college of engineering and pedagogy” state higher educational institution Ukrainian state chemical and technological university”

Gonchar R.,

student of Poltava State Agrarian University

There is nothing more valuable than a person's health and life. According to the estimates of experts of the World Health Organization, human health depends on 8% of the state of health care in the country where this person lives, 18% on his genetics and 74% on the way of life, including including from working conditions and activities [1].

As you know, a person carries out his professional activity at the workplace - a part of the production space of one or a group of workers, which is equipped with technological equipment, inventory, tools, work furniture necessary for the performance of a certain type of work, with a set of factors of the production environment that affect health I and the working capacity of a person in the process of work. That is why there is a need to carry out an active process of implementing labor protection measures.

Employees are the most valuable resources in the enterprise, and therefore, in order to avoid the impact on people of negative factors that arise as a result of ineffective organization of the workplace and the risk of danger in it, it is necessary to take measures for labor protection. However, such measures can have varying degrees of impact on the achievement of goals: small amounts of investment can have a positive impact on occupational health and safety, and sometimes huge capital investments have little effect.

The communal enterprise of the Dnipropetrovsk Regional Council “Aulsky Vodovid” (CE DRC “Aulsky Vodovid”) is the third largest enterprise in Ukraine, which has been providing drinking water for 55 years, the quality of which meets the requirements of the State Regulatory Act of Ukraine 2.2.4-171-10 “Hygienic requirements for drinking water intended for human consumption”, more than 1.0 million consumers of the cities of Dnipro, Kamianske, Verkhnyodniprovsk and nearby settlements of Krynychanskyi, Dniprovskyi, Verkhnyodniprovskyi administrative districts of the region.

The management of the enterprise understands that, together with finances and production potential, the main capital is human resources, therefore, for their effective use, a separate structural unit was formed - the personnel management service, which deals with the appropriate selection, assessment of the professional qualities of employees, professional training and issues of personnel policy in perspective.

Functional efforts to improve working conditions depend on the correct labor protection organization and the effective work of the management structure - the labor protection service, which is engaged in monitoring working conditions for compliance with sanitary rules and regulations, ensuring safe work methods, and preventing industrial injuries and occupational diseases.

Its composition is represented by three specialists with appropriate professional education. In parallel, the security and protection service of facilities with a staff of 36 people and a laboratory - 12 people work in parallel, which carry out security measures, including labor protection, according to individual elements.

Table 1. Quantitative assessment of employees at the enterprise of the CE DRC "Aulsky vodovid"

years	Number of employees, total people	Number of working women, people	Percentage of men, %	Percentage of women, %
2018	413	154	62,7	37,3
2019	416	148	64,4	35,6
2020	412	155	62,4	37,6
2021	430	156	63,7	36,3

As can be seen from Table 1, over the past four years, the total number of employees of the enterprise has hardly changed, which emphasizes its stable economic capacity, low staff turnover and great interest of employees in their workplace.

Maintenance of complex engineering and technical structures and equipment of the CE DRC "Aulsky vodovid" requires, to a greater extent, qualified male personnel, the share of which has increased by 1.3% in recent years (from 62.4 to 63.7). The total number of employees also increased by 18 people. The number of female employees is constantly stable - about a third of it, over the past three years the female staff has increased the most by 6-7 people.

The costs of enterprises for labor protection are divided into 3 groups [2]:

1) expenses for benefits and compensation for harmful working conditions (additional vacations, reduced working hours, medical and preventive nutrition, obtaining milk or other equivalent products, increased tariff rates, additional payments for working conditions and intensity, pensions on preferential terms);

2) expenses for eliminating the consequences of industrial accidents (the cost of damaged equipment, tools, destroyed buildings, costs for rescuing victims, investigating accidents, paying salaries and additional payments for downtime, the cost of repairing partially damaged equipment, machines and mechanisms, buildings and

structures, the cost of training or retraining employees to replace those who lost their lives due to death or disability);

3) costs of fines (for non-compliance with regulatory requirements, for violation of legislative requirements, for time of forced downtime due to dangerous performance of work and due to termination of work by the state labor protection supervision bodies, for non-compliance with contractual obligations with other enterprises, for damage to the population, housing stock, private property and environmental pollution,

for untimely payment of the insurance contribution, untimely informing the Social Insurance Fund about the number of employees, the annual actual volume of products sold (works, services), the annual amount of wages at the enterprise, accidents at work and occupational diseases that occurred at the enterprise, about changes in technology works, type of enterprise or its liquidation).

Costs for the implementation of measures to improve conditions and labor protection are divided into capital investments, operating, operational, and current costs.

Capital investments include one-time costs that are used for the creation of fixed assets, their renewal, reconstruction, which can improve working conditions and, most importantly, guarantee the appropriate quality of drinking water and its delivery.

Operating expenses include: current expenses for maintenance and maintenance of fixed assets; additional current costs for maintenance of the main technological equipment during its improvement in order to improve working conditions and prevent injuries; costs and implementation of labor protection measures at the expense of a special fund and general factory costs.

As evidenced by the analysis of the implementation of comprehensive measures at the CE DRC “Aulsky vodovid” to provide employees with special means of personal protection, special clothing, special shoes, as well as the formation of skills of a conscious attitude to personal safety, considerable attention is paid to training employees in occupational safety issues at the enterprise. This is what the trade union committee and the labor protection service take care of the most.

When drawing up complex measures, preparing the section of the collective agreement on labor protection, the trade union active studies the state of affairs on social issues of labor protection, examines them at the meeting of the trade union committee, adopts a resolution with specific proposals for the inclusion of certain issues in the implementation.

The section of the collective agreement on labor protection undergoes a double trade union examination: first in the trade union committee - the commission of the trade union committee, then in the regional trade union committee. Therefore, each clause of the collective agreement is a reliable protection of the employee for safe work. Table 2 shows the main indicators of the review of the state of conditions and labor protection at the CE DRC “Aulsky vodovid” over the past five years.

ECONOMY
INTEGRATION OF SCIENTIFIC AND MODERN IDEAS INTO PRACTICE

Table 2. Indicators of the review of the state of conditions and labor protection at the CE DRC “Aulsky vodovid”

Name of indicators	Unit of measurement	Period (years)				
		2017	2018	2019	2020	2021
Implementation of the main planned tasks (income), UAH. %	Plan/ fact	52670/ 51260	62695/ 58658	63353/ 62327	65012/ 68470	69713/ 67079
		97,3	96,8	95,6	105,3	96,2
Implementation of comprehensive measures to improve labor protection conditions (quantity)	Plan/ fact	14/14	18/18	19/19	19/19	19/19
Funds were spent on improving conditions and labor protection, including for comprehensive measures	Plan/ fact	94,54/ 115,09	498,87/ 780,69	432,33/ 1228,35	453.15/ 1330,25	413,98/ 1166,17
	thou- sand hryv- nias	95,82	680,92	990,96	704,57	1094,85
Improvement of working conditions for employees, men/women	People	7	45	33	38	27
		1	15	12	2	11
Provision of workers with sanitary and household conditions	amount of people	326	326	326	332	332
	, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Provision of overalls and personal protective equipment	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
The number of workplaces with harmful and difficult working conditions according to the certification of workplaces (with particularly harmful and difficult working conditions)	amount	-	-	-	-	-
Attestation of workplaces according to working	amount	Certification is carried out for five years				

ECONOMY
INTEGRATION OF SCIENTIFIC AND MODERN IDEAS INTO PRACTICE

conditions has been carried out						
The level of general morbidity in terms of 100 employees	people / days	210,4	843,1	676,9	702,4	733,1
Medical examinations of employees, total number / percentage - with payment	amount of people	-	308/ 100	260/ 100	320/ 100	423/ 100
The employees have recovered: - including in industry sanatoriums and prophylactics	amount of people	3	9	2	-	4
Taught the rules of labor protection, everything / supervisors	amount of people	9 4	387 41	385 8	387 -	371 11
Availability: - recreation and dining rooms;	amount	18	18	18	18	18
- shower and sanitary premises;		25	25	25	25	25
- occupational safety offices and corners		14	14	14	14	14

The costs of labor protection at CE DRC “Aulsky vodovid” significantly exceed those guaranteed by Ukrainian legislation, for example, in 2020 they amounted to UAH 1,330.25 thousand. (1.8% of the annual remuneration fund of the enterprise), for comprehensive measures - 704.57 thousand UAH, for the plan - 453.15 thousand UAH. Practically, such receipts have also occurred in recent years.

ECONOMY
INTEGRATION OF SCIENTIFIC AND MODERN IDEAS INTO PRACTICE

Table 3 shows the distribution of costs for labor protection at CE DRC “Aulsky vodovid” for five years.

Name of indicators	Unit of measurement	Period (years)				
		2017	2018	2019	2020	2021
Reconstruction of household premises	thousand hryvnias	20,8	25,98	34,7	124,3	-
Repair of the administrative and household building		-	19,27	-	-	-
Provision of workers with milk and work clothes		65,4	67,0	63,5	60,74	54,6
Provision of workers with detergents		0,8	1,4	1,44	7,34	1,43
Conducting training on knowledge of labor protection regulations		0,85	1,44	1,95	2,4	2,25
Purchase of personal protective equipment and overalls		112,0	-	402,47	50,4	45,48
Installation of plastic windows		-	-	226,84	72,4	-
Insulation of the facade of the administration building		-	-	-	452,24	-
Reconstruction of the passage and domestic premises of the security service and object protection		-	-	-	-	18,3
Reconstruction of the heating system of the boiler room operator's room		-	-	-	-	18,3

With the direct participation of the trade union committee, a medical worker's office was created and equipped with modern medical equipment to monitor the condition of workers who go to separate water lines, as well as confidence in their well-being and health, compliance with the rules of internal labor regulations in terms of sobriety at the workplace. Drivers undergo a flight medical examination every day before starting work. Also, a medical worker monitors the expiration of driver's licenses, the conclusions of narcologist doctor, psychologists, and medical examinations. Warns the relevant employees about this in advance. Such coordinated work of the administration and the trade union committee contributed to the fact that over the past five years, not a single production-related accident occurred at the enterprise, and the incidents of injuries of a non-production nature that occurred at the place of occurrence (at places of residence, during movement, personal, traffic accidents) are insignificant, concern from 3 to 6 people in the last year.

Therefore, actions aimed at improving working conditions, systematic monitoring of the level of harmful and dangerous factors in the industrial environment, and promoting the reduction of industrial injuries and occupational diseases are accompanied not only by social, but also by economic effects.

The economic efficiency of the labor protection measures implemented depends on the ratio of the improvement of working conditions (estimated in monetary terms) and the amount of the company's expenses for them.

The final result of the effective work of the labor protection service of the enterprise is an increase in the period of professional activity of workers, an increase in labor productivity and a decrease in its labor intensity, a reduction in expenses related to industrial injuries and occupational diseases, a reduction in expenses for benefits and compensations.

References

1. Hevryk E.O. Labor protection: Study guide. – Lviv: UkrDLTU. – 2000 – 234 c.
2. L.P. Kerb Basics of labor protection: Study guide.-K.: KNEU, 2003. –215c.
3. Makhsma M.B. Labor economics and social and labor relations: Study guide - Kyiv: Evrop Publishing House. university, 2003. – 256 c.

PROBLEMS OF STRATEGIC MANAGEMENT OF COMPETITIVENESS OF POTENTIAL AND COMPETITIVE ADVANTAGES OF THE ENTERPRISE

Miahkykh Iryna

Doctor of Economics, Professor
Kyiv National University of Technologies and Design

The system of strategic management of the competitiveness of the enterprise potential in the market conditions should contribute to the increase of efficiency and growth of the enterprise income, as a result of which it is necessary to quickly and appropriately restructure the enterprise activity based on changes in the external environment.

The system of strategic management of competitiveness of enterprise potential is based on market economic laws, laws of organization of scientific approaches, principles and methods of management. The basic market economic laws that need to be studied when building and analyzing the system of competitiveness management of the enterprise potential include the laws of supply and demand, compound return, economic interrelation of costs in the spheres of production, economies of scale, economies of hours, competition.

Strategic management of the competitiveness of the enterprise potential should be based on the principles of: sufficiency to ensure the competitiveness and strategic development of the enterprise; adaptability to changes in the external and internal environment; stability, which is determined by the life cycle of the enterprise and a certain period of time; self-regulation and self-development in accordance with the dynamics of the internal environment; flexibility to ensure the competitiveness and development of the enterprise.

To ensure the functioning of a competitive enterprise, it is necessary to take into account the conditions that determine the nature of the source of competitive advantage: 1) competitive advantages based on economic factors; 2) competitive advantages based on regulatory legal acts exist by virtue of laws, regulations, special privileges and other decisions of government and management bodies; 3) competitive advantages of structural nature are determined mainly by: high level of integration of production and sales process in the company, which allows to realize the benefits of intra-corporate relations in the form of transfer internal prices, access to aggregate investment, raw materials, production, innovation and information resources, and other factors. Within the framework of integrated structures, potential opportunities are created for anticompetitive agreements and concerted actions of group members (both horizontal and vertical), including with public authorities. In this case, integration takes the following forms [1]:

- regressive integration to take possession or put under strict control of suppliers;
- progressive integration in order to penetrate into the distribution system of manufactured products

- horizontal integration as a result of merging or strengthening the interaction of firms producing homogeneous goods.

In addition, the competitive advantages of structural nature include the possibility of rapid expansion into unoccupied market segments, which pushes away real and potential competitors;

4) competitive advantages caused by administrative measures associated with the presence of restrictions on the activities of producers (suppliers), which not everyone can overcome; 5) advantages due to the level of development of market infrastructure; 6) technical (technological) competitive advantages are determined by the high level of development of applied science and technology in the industry; special technical characteristics of machinery and equipment, technological features of raw materials and materials used in the production of goods; technical parameters of products [4];

7) competitive advantages due to good awareness are based on the availability of a large database of data on sellers, buyers, advertising activities, information on market infrastructure [2]; 8) competitive advantages based on geographical factors are associated with the possibility of economic overcoming the geographical boundaries of markets (local, regional, national, world), as well as the advantageous geographical location of the enterprise [4]; 9) competitive advantages based on demographic factors are formed as a result of demographic changes in the target sector [5]. 10) competitive advantages that are not of a legal nature.

Conclusion. Thus, the main concepts of ensuring the competitiveness of the enterprise's potential are: ensuring the competitiveness of the enterprise's products; allocation of different criteria for the competitiveness of the enterprise's potential depending on the horizon of planning and management at the enterprise; the main indicator of the competitive potential of the enterprise is the integral indicator of the competitiveness of the enterprise's potential; at the tactical level, the competitiveness of the enterprise is ensured by its overall financial and economic potential.

References:

1. Arefieva, O.V. The process management of ensuring the enterprise competitiveness in the conditions of economic processes informatization /Arefieva O., Miahkykh I., Kovalenko N., Zham J., Popova G. // Financial and credit activities: problems of theory and practice 2021 № 1 (36) - p. 302-309.

2. Бичківський Р. Управління якістю: Навч. посіб. — Львів, ДУ «Львівська політехніка» 2000. — 329 с.

3. Miahkykh I. M. Process management to ensure enterprise efficiency / I. M. Miahkykh, M. S. Shkoda, A. M. Pasichuk // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія Економічні науки. - 2020. - № 2 (145). - С. 56-64

4. Кизим Н.А. Концентрация экономики и конкурентоспособность стран мира. /Харьков. : ИД «ИНЖЭК», 2005.– 216 с.

5. Shkoda M.S. International trade goods and its key development trends in Ukraine /I. M. Miahkykh, M. S. Shkoda, N. Lytvyn // Вісник Київського національного університету технологій

MANAGEMENT OF LAND (SOIL) RESOURCES BASED ON THE DEVELOPMENT OF PROJECTS ON BIOLOGICALIZATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION

Ulko Yevhenii

PhD in Economy, Associate Professor
State Biotechnological University

Scientific Researcher

NSC «ISSAR named after O. N. Sokolovsky»

Management of land (soil) resources is an integral part of the modern policy of preserving and multiplying their natural and economic potential, according to the paradigm of sustainable land use or sustainable land management (SLM) [1]. Sustainable land management (SLM) comprises measures and practices adapted to biophysical and socio-economic conditions aimed at the protection, conservation and sustainable use of resources (soil, water and biodiversity) and the restoration of degraded natural resources and their ecosystem functions [2].

One of the structural components of sustainable management is the biologization of agriculture, which is based on a quite interaction between scientific achievements in the agronomic field and the economic evaluation of natural, in particular, land resources [3]. Evaluation of land (soil) resources is a multifaceted phenomenon. Their sustainable management (SLM) requires various measures and the implementation of scientific and technological, engineering projects, which must be innovative and effective at the same time [4]. It needs a balance state policy in this case.

In a general (broad) sense, the management of land resources is directly determined by economic relations in society, according to which the received (acquired) ownership right to land (plot or share) is realized in a household way, and the expression of this is income from land, which is reflected in the form of land rent (lease) [5, p.228]. Sustainable land management combines technologies, policies and activities aimed at integrating socio-economic principles with environmental concerns so as to simultaneously [6].

Modern approaches to the sustainable management of land resources should primarily take into account the existing land potential and developed models for its effective use. In Ukraine, the potential of soil fertility is significant, but as research is showed [7], there are a significant number of gaps in terms of completeness (efficiency) of use, which in practice is evidenced by tangible ecological and economic losses from soil degradation.

Effective and sustainable management of land (soil) resources can be carried out exclusively on the basis of approaches that will economically, organizationally, and in other ways ensure stable restoration of these resources, lead to an increase in the value of lands as the main asset in agriculture, in particular for the project method of restoration their quality and rise productivity [5, p.229]. Therefore, the most promising

(expedient) in this issue is the way of their development through involve innovations. But at the same time, this approach requires clarification of theoretical and methodological approaches to evaluation the innovations in directly of rational use and land protection. This issue, based on the national and international researches with evaluating the effectiveness of innovations in agriculture, in particular in land (soil) management, is covered in the studies [8; 9]

One of the complications is the nature of the functioning of innovations in the sphere of protection and rational use of soil resources (since they are, in fact, eco-innovations), as objects of nature management, in complex and changing conditions of the natural environment, which must be taken into account when choosing economically and ecologically optimal project solutions in this case [8, p.194]. So, for example, the assessment of land reclamation innovations primarily required clarification of the methodical approach to the effectiveness of agrmelioration land in Ukraine [10].

The concept of improving methodological approaches for evaluating innovations in the field of land (soil) resource management is relevant in view of the opportunities to choose the most appropriate project solutions and evaluate any initiatives related to the innovative development of the agricultural sector, which are directly or indirectly related to the reproduction of soil fertility and/or neutral land degradation. Therefore, biologicalization of agricultural production is one of the areas of such activity.

Overall, the wide implementation of organic agriculture (farming) is the optimal response of the agro-industrial complex to global warming, because the technologies of this system allow more productive accumulation and use of moisture due to crop rotation, shallow tillage, application of organic fertilizers and cultivation of siderates, use of modern machines and mechanisms for soil cultivation. This makes it possible to obtain ecologically safe products, preserve and even increase the fertility of the soil (keep the land) [11, p.139].

The possibility of applying innovations in organic agriculture requires deliberate actions and obtaining clear experimental results, since the incompleteness of the factors leads not only to economic losses of specific agricultural producers, but also directly causes environmental damage, which affects soil fertility, especially [12]. Wide and differentiated use of biological preparations is one of the methods of such biologization of agricultural production, but it should be considered in other and/or combined directions to deepen biologization as a whole.

Fertilizers also play an important role in the productive use of moisture. Each ton of manure applied to the soil over the years of its operation in a multi-field crop rotation gives an additional up to 1 center in terms of grain [11, p.138]. Today, it is extremely necessary to continue the development of technologies for the production (processing) of organic fertilizer (waste) and to improve the systems of their application to the fields. One of these is the processing of available organic raw materials of livestock farms (complexes) due to the use of red California' worm and other species. The effectiveness of such measures is quite high compared to the traditional application of cattle manure. According to the level of profitability, such a difference is conventionally up to 50 % and depends on a specific vermiproduction project. Thus, transition to the implementation of the project based on bioconversion technologies has a high

profitability (profitability index 1.85), and the payback period of the project is up to 3 years [13, p.137].

For the further biologicalization of agricultural production, a new push in the development of organic agriculture (farming), the formation of availability of high-quality organic fertilizers with a deep degree of conversion, which creates a significant potential for sustainable management of land (soil) resources accordance to technogenic and natural change, today is behind innovations the technologies in composting [14]. It's calculated that the approximate cost of producing 1 ton of biohumus is 30.61 USD, while the production of peat compost from chicken manure is only 15.13 USD. It should be noted that the cost of biohumus is calculated under the condition of an exclusive one direction of production (biohumus itself) and without taking into account of spend to scattering it into the fields, that's, for wholesale trade [15, p.102–103].

References:

1. Ulko Ye. (2022). Management of land (soil) resources with improved normative monetary evaluation of agricultural lands (NME) in Ukraine. *Innovative areas of solving problems of science and practice: proceedings of the 7th International scientific and practical conference*. (Oslo, Norway, November 08–11, 2022). International Science Group, pp. 95–101. DOI: 10.46299/ISG.2022.2.7

2. SLM practices. *Food and Agriculture Organization of the United Nations* URL: <https://www.fao.org/land-water/land/sustainable-land-management/slm-practices/en/>

3. Улько Є.М. (2022). Методологічні й управлінські основи визначення екологічних збитків сільськогосподарського землекористування. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XXV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рига, Латвія, 08 жовт. 2022 р.)*. ГО «ВАДНД», pp. 76–82. Режим доступу: <http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-25.pdf>

4. Ulko Ye. M. (2022). The methodological to sustainable management of land (soil) resources on the base a cost evaluation in Ukraine. *Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends: Materials of the 26th International Scientific and Practical Conference (Zagreb, Croatia, 7 November 2022)*. ГО «ВАДНД», 2022. pp. 422–429. Access to: <http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-26.pdf>

5. Улько Є.М. (2021). Управління земельними (грунтовими) ресурсами сільськогосподарського призначення за проєктного способу відтворення. *Теоретичні та практичні засади забезпечення сталого агровиробництва та соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах інноваційної економіки* : матер. всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 20 трав. 2021 р. Х.: ХНАУ, pp. 227–230. Access to: <https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/8736/1/11.pdf>

6. Sustainable Land Management (SLM) in practice in the Kagera Basin. Lessons learned for scaling up at landscape level – Results of the Kagera Transboundary Agroecosystem Management Project (Kagera TAMP). Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, Italy. 2017. 440 pp.

7. Моделі системного управління потенціалом родючості ґрунтів (на прикладі Харківської і Волинської областей): посібник / За наук. ред. С.А. Балюка, Р.С. Трускавецького. Харків: Стильна типографія, 2018. 116 с. Access to: http://www.issar.com.ua/downloads/modeli_systemnogo_upravlinnya.pdf

8. Кучер А.В., Анісімова О.В., Улько Є.М. Ефективність інновацій для раціонального використання ґрунтів: теорія, методика, аналіз: монографія; за ред. чл.-кор. АЕНУ А.В. Кучера. Харків: ФОП Бровін О.В., 2017. 275 с.

9. Кучер А.В., Улько Є.М., Анісімова О.В. Науково-методологічні засади визначення економічної ефективності застосування інновацій у сфері охорони й раціонального використання ґрунтових ресурсів: монографія; за ред. чл.-кор. АЕНУ А.В. Кучера. Харків: ФОП Бровін О.В., 2021. 312 с. DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.34421.29920>

10. Ulko Y. (2022). Reproduction management of soil fertility for innovative approach in agromelioration of Ukraine. *Technology Audit and Production Reserves*. 4(4(66)), pp. 24–32. DOI: <https://doi.org/10.15587/2706-5448.2022.265575>

11. Писаренко В.М., Писаренко П.В., Писаренко В.В., Горб О.О., Чайка Т.О. (2019). Посухи в контексті змін клімату України. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. Vol. 1, pp. 134–146. DOI: <https://doi.org/10.31210/visnyk2019.01.18>

12. Улько Є.М. (2019). Оцінка економічної ефективності інновацій в органічному землеробстві. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. Vol. 5. No. 3, pp. 118–141. DOI: doi.org/10.22004/ag.econ.293989

13. Улько Є.М. (2018). Формування еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів на основі технологій біоконверсії порівняно з традиційними системами внесення органічних добрив: менеджмент і маркетинг проекту. *Вчені зап. ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Економіка і управління»*. Vol. 29 (68). No. 4, pp. 50–57. Access to: https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/29_68_4/27.pdf

14. Улько Є.М. (2018). Управління проектом із переробки курячого посліду на якісний торфопослідний компост та забезпечення меліоративної дії з відтворення родючості ґрунтів. *АгроСвіт*. Vol. 17, pp. 26–35. Access to http://www.agrosvit.info/pdf/17_2018/5.pdf

15. Ulko Ye. (2021). Establishment and Ecological-and-Economic Evaluation the Investment Project of Processing Poultry Manure to Peat Compost. *Trends in Development of Innovative Scientific Research in the Context of Global Changes: Intern. scientific Conference Proceedings, Riga, Latvia. May 7-8, 2021. Riga, Latvia: Baltija Publishing*, pp. 102–106. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-076-6-31>

СОЄВИРОБНИЦТВО В УКРАЇНІ: РИЗИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Ільків Лілія Анатоліївна

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Вирощування сої на сьогодні є перспективною справою, адже зі зростанням кількості людей на планеті збільшується також потреба у білково-олійній сировині, яка міститься саме у сої.

Так, соя – одне з головних джерел харчового та кормового білка, а останнім часом і сировина для біодизельної промисловості. Рентабельність виробництва сої приваблює агровиробників багатьох країн світу.

В Україні сою активно почали вирощувати близько 10 років тому. Але аграрії досі не до кінця вивчили цю культуру, і вивіреної технології її вирощування на наших теренах поки що не створено.

Наразі наша країна посідає восьме місце з виробництва сої (під нею знаходиться 1,3 млн. га або 6% від усіх посівних площ у 2021 р.), і шосте місце з її продажу. Щороку перед аграріями постає завдання: забезпечити високу врожайність. Успіх у цій справі залежить від багатьох показників, втім найважливіші – насіння, ґрунт, частота висіву, добриво та захист культури [1].

Минулого 2021 року в Україні зібрано 3,5 млн т сої, що на 5,6 % менше, ніж у 2019 р., але на 24,9 % більше порівняно з 2020 роком. Зниження показника зумовило зменшення посівних площ, хоча збільшення врожайності – 26,4 ц/га в 2021 р. проти 22,9 ц/га у 2019 р. та 20,5 ц/га у 2020 р. дещо покращили ситуацію. Найбільший урожай отримано у Хмельницькій і Житомирській областях.

У кожному господарстві для отримання стабільних за роками урожаїв необхідно вирощувати 2-3 сорти, котрі відрізняються за тривалістю періоду вегетації, чутливістю до внесення добрив, стійких проти хвороб, технологічних при вирощуванні та збиранні. Ефективність вирощування сої полягає у правильному виборі сорту: відповідності його біологічних особливостей до ґрунтово-кліматичних умов зони вирощування [1].

Серед низки заходів, спрямованих на реалізацію генетичного потенціалу високоврожайних сортів сої інтенсивного типу є, перш за все, ефективне використання біокліматичного потенціалу регіону вирощування, оптимальне, з урахуванням гідротермічних ресурсів, сортового розміщення виробництва сої по Україні [2].

Поряд з цим впровадження у виробництво ефективних конкурентоспроможних, з високим рівнем окупності енергії, пристосованих до умов середовища технологій вирощування сої, які базуються на підборі інтенсивних, з відповідним ступенем реалізації генетичного потенціалу сортів, науково-обґрунтованому розміщенні у сівозміні, науковому підході по визначенню термінів сівби, системному обробітку ґрунту, раціональній, оптимізованій системі мінерального і бактеріального живлення з урахуванням

потреби рослин в поживних речовинах, а також ефективних методах боротьби з бур'янами, шкідниками і хворобами, забезпечить одержання високих та сталих урожаїв культури. Це буде важливим резервом для успішного розвитку тваринництва, підвищення родючості ґрунту та зміцнення економіки.

Загальновідомо, що соя є невід'ємною частиною ланцюга виробництва та постачання харчових продуктів. Це стало додатковим поштовхом у збільшенні попиту на сою та продукти її переробки локального (європейського) виробництва. Що стосується українських агровиробників, то тут також відкриваються певні можливості. Вже сезону 2021 р. різниця в ціні між ГМО та не ГМО соєвими бобами становила 150-200 доларів США. Водночас висока вартість азотних добрив і ризик їх дефіциту через скорочення виробництва можуть додати сої привабливості проти інших агрокультур. Завдяки здатності бульбочкових бактерій на сої фіксувати азот із повітря під цю культуру потрібно вносити менше азотних добрив, що буде актуальним наступного сезону [3].

Від 30% до 50% української сої споживається внутрішньою переробкою.

Імпорт сої для переробки в Україні абсолютно не перспективний. З комерційної точки зору дуже висока ймовірність збитковості цього проекту. Тому що внутрішній ринок у нас досить гнучко реагує на будь-який серйозний вплив.

Якщо агровиробник бачить, що є попит, то він підвищує ціну, а якщо попиту немає і йому потрібні грошові кошти для посівних/збиральних робіт, то буде готовий продавати за нижчими цінами. Адже в сільському господарстві, за винятком зимового періоду, завжди ведуться будь-які польові роботи. І навіть якщо спочатку імпорт сої буде економічно цікавий, то після надходження на ринок імпортованого обсягу попит на сою українського походження знизиться, на що в короткий термін відреагують ціни на продукцію, і імпорт виявиться збитковим.

Імпортувати в Україну для подальшого реекспорту продуктів переробки є неефективним і тому, що багато країн, до яких здійснюються їх постачання з України, мають свої переробні потужності, і вони точно так само можуть придбати сировину на зовнішньому ринку. Можливо, в певний період кон'юнктура світового ринку стане сприятливою й імпорт невеликого обсягу може бути вигідним, але й це не можна гарантувати [4].

У кожній компанії свої фінансові можливості і торгові стратегії. Хтось формує великі запаси восени, хтось же здійснює закупівлі щомісяця в міру необхідності, але жодне підприємство, як правило, не припиняє закупівлі навіть в травні, тому як сої до кінця сезону нікому практично не вистачає. Це, з одного боку, викликано або місткістю потужностей для зберігання, або стримуванням продажів агровиробниками, які не бажають реалізовувати весь обсяг сої восени, розраховуючи на зростання цін протягом сезону. У зв'язку з цим переробнику не завжди вдається восени сформувати запаси сировини, достатні для роботи до кінця сезону. Хоча, загалом, кінцеві запаси сої ніколи не знижуються до нуля, оскільки завжди є учасники ринку, які до останнього стримують продажі.

Якщо ми хочемо навчитися отримувати стабільні врожаї сої, то повинні чітко усвідомити, що будь-яка, навіть найдешевша, технологія вирощування цієї культури вимагає якісної передпосівної обробки насіння.

Правильний вибір сорту сої – це 50-60% відсотків успіху, тому в жодному разі не слід нехтувати цим, а навпаки – звернути на нього основну увагу. Адже, це безкоштовний спосіб підвищити врожайність сої та економічну стабільність вирощування.

Тому, з метою зниження ризиків при виробництві сої, потрібно вирощувати кілька різних сортів з різними групами стиглості та різними сортотипами.

Часто ризики вирощування є настільки значними, що це дає змогу сміливо експериментувати на частині посівів сої: густина сівби, технологія обробки ґрунту, сидерати тощо, при цьому напрацьовуючи власну ефективну технологію. Часто це приносить свої плоди у вигляді хорошої урожайності та достойної рентабельності вирощування.

Тому варто не боятися працювати із соєю за нетрадиційною технологією, сміливо впроваджувати нові рішення та не забувати основні моменти.

Відповідно до ЗУ «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» забороняється промислове виробництво незареєстрованих ГМО ліній і сортів [5]. Офіційна статистика по співвідношенню часток посівів ГМО та не ГМО сої відсутня, але є деякі дані іноземних інституцій. Так, за результатами досліджень Асоціації AgentGreen (Румунія) 2018 р. в 48% відібраних зразків рослин сої були генетично модифіковані організми. Ці посіви є нелегальними, їх засівають «сірим» насінням сумнівної якості й продуктивності. Проте, це змінюється: 2021 рік став переломним завдячуючи суттєвій перевазі в закупівельній ціні на «чисту» не ГМО сою.

На внутрішньому ринку ГМО сою переважно використовують для переробки на корми. Це, викликає ризик потрапляння ГМО до споживача через харчові продукти. І такий урожай генетично модифікованої сої не є доцільним використовувати для експорту.

В процесі дослідження соєвиробництва відмітимо, що ключовими ризиками постають: фінансові ризики (пов'язані з коливанням ринкової ціни як на посадковий матеріал так і на готову продукцію); зацікавленість покупців у наявній продукції (якісні та санітарно-епідеміологічні вимоги до сировини від переробних підприємств та кінцевих споживачів); пропозиція сировини на ринку (обсяги виробництва олійних культур окремими агровиробниками); якість сировини (оскільки від якості вхідної сировини залежить якість кінцевого продукту); технічне устаткування переробного підприємства (висока технологічна оснащеність підприємства знижує поточні витрати виробництва та витрати на ремонт, також автоматизація виробництва зменшує витрати робочої сили); попит на готову продукцію на ринку (структура споживання населення як в Україні так і на серед населення країн-експортерів); зберігання переробної сировини та готової продукції (наявність і доступність складських приміщень та особливі умови зберігання); експортні ризики (до яких відносять як вітчизняну

митну політику так і податкову систему держав-контрагентів, ризики пов'язані з транспортуванням як морськими так і наземними шляхами, фінансові ризики через коливання ринкових цін на міжнародному рівні) [4].

Таким чином, можемо окреслити основні перспективи у виробництві сої на сьогодні: успішна селекція сої, економія на добриві, підвищення родючості ґрунту природним способом, підвищення якості урожаю, налагодження збутових та логістичних каналів

Для подолання ризиків необхідно: формування резервних фондів, що дасть змогу знизити вплив фінансового ризику; укладання угод з потенційними покупцями, що дозволить усунути відсутність попиту; зміна митного законодавства України та особливостей умов транспортування до країн покупців знизить експортні ризики; державне страхування посівів сої. Ризик зберігання переробної сировини та готової продукції є малоймовірним і більшість підприємств забезпечені складськими приміщеннями та мають необхідні резерви на випадок непередбачуваних обставин.

Надалі суттєво на соєвиробництво впливатиме стан вітчизняного тваринництва, попит на шрот з боку імпортерів та пропускну можливість логістики.

Список літератури:

1. Коваленко І. Вирощування сої: труднощі? Подолаємо. URL: <http://agro-business.com.ua/ahrnari-kultury/item/19144-vyroshchuvannia-soi-trudnoshchi-podolaiemo.html>
2. Волошко А. Все про підводні камені при роботі на українському ринку сої. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/exclusive/opinion/1513460>
3. Казьмір В. А. Ринок зерна: загрози та можливості. Теоретичні та практичні аспекти соціально-економічних наукових досліджень: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 30 жовтня 2020 р). Київ: Східноєвропейський центр наукових досліджень, 2020. С. 28-30.
4. Клименко Н.А., Смоляр Д. Аналіз ризику на ринку олійних культур України. Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». 2021. №7, С 21-27
5. Закон України №1103-V. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1103-v-6039>

ВПЛИВ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ НА ФОНДОВІ РИНКИ ЄВРОПИ

Артемчук Єлизавета Андріївна

студентка 6 курсу, спеціальності «Міжнародні економічні відносини»
ННІМВ КНУ імені Тараса Шевченка

Науковий керівник:

Дзюба Павло Валерійович

д.е.н., професор кафедри міжнародних фінансів
ННІМВ КНУ імені Тараса Шевченка

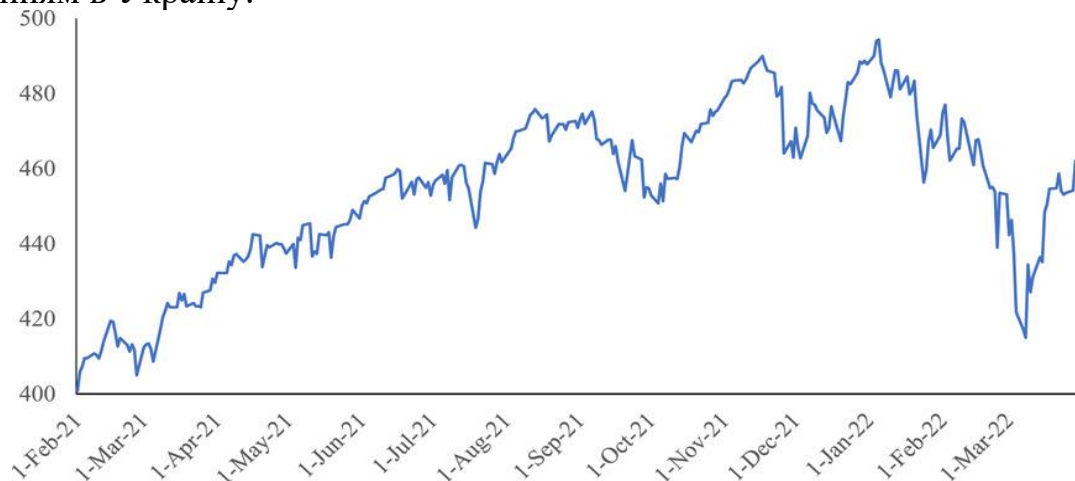
Російське вторгнення в Україну 24 лютого поклало початок історичним політичним подіям і рухам на світових ринках та вважається найсерйознішою подією в Європі після Другої світової війни, оскільки він стався у критичний для світової економіки час. Це перекреслило перспективи відновлення світової економіки після руйнівних наслідків COVID-19, принаймні на даний момент. Відтоді, як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) оголосила спалах COVID-19 надзвичайною ситуацією в галузі охорони здоров'я, яка викликає міжнародне занепокоєння, глобальна економіка зазнала напруги через падіння фінансових ринків. Економічні санкції та інфляція – основні способи впливу російсько-української війни на світові фінансові ринки. Російський рубль продовжує досягати рекордно низьких значень, а російський фондовий ринок залишається закритим з 25 лютого. Вторгнення Росії в Україну сповільнило глобальне зростання.

Відтак США, Великобританія та країни Європейського Союзу (ЄС) почали вводити економічні санкції проти Росії. З 37,3% загальної світової торгівлі товарами Росії в 2020 році ЄС був найважливішим торговим партнером Росії [1]. Росія постачала 27% сирової нафти, 46,7% твердого палива та 41,1% природного газу, імпортованого ЄС [2]. Через інтегрований характер російської економіки, зокрема з європейськими країнами, через торгівлю нафтою, газом, продуктами харчування та сировиною, посилення геополітичної напруги та подальші санкції, ймовірно, негативно вплинуть не лише на російську економіку, а й на західні економіки.

Загалом, через нещодавні санкції Росія стала єдиною найбільшою мішенню глобальних санкцій. На відміну від попередніх війн, російсько-українська криза порушила глобальний ланцюг поставок. Враховуючи те, що РФ є основним постачальником нафти і газу, Україна є основним постачальником металів і продовольства (пшениця, соняшникова олія, кукурудза), ця криза призвела до скорочення поставок цих товарів. Крім того, ембарго на російський експорт і відмова РФ дозволити іноземним вантажам транзит через її водні шляхи та повітряний простір порушили глобальний ланцюжок поставок, спричинивши різке зростання цін на товари.

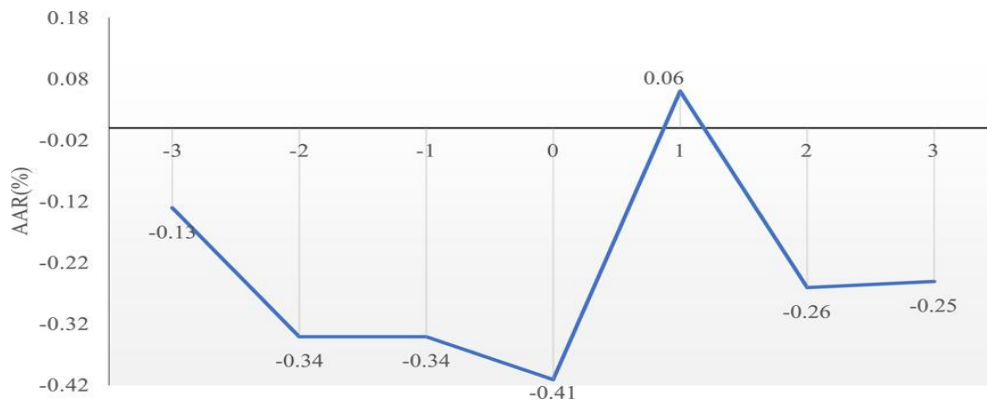
Геополітичні ризики та загрози в євросоні посилюються внаслідок російсько-української кризи. Через свою географічну близькість та економічні зв'язки європейські країни, а також компанії безпосередньо постраждали від цієї війни. Країни Європи вже прийняли понад 6,8 млн біженців з України [3]. Крім того, через значну невизначеність щодо тривалості цієї війни кінцеві політичні та економічні наслідки кризи є непередбачуваними. Таким чином, посилення геополітичної загрози в євросоні збільшує невпевненість інвесторів і знижує впевненість бізнесу, що негативно впливає на ціни акцій. Загалом, вторгнення, яке є першим за своїм характером після Другої світової війни в будь-якій європейській країні, повинно мати значний вплив на європейську економіку та геополітику, що призведе до негативної тенденції щодо цін на акції на європейських фондових ринках.

На рисунку 1 показано тенденцію індексу STOXX Europe 600 за лютий 2021 року – березень 2022 року. Бачимо тенденцію, що індекс STOXX Europe 600 зазнав різкого падіння з лютого 2022 року, що збігається з російським вторгненням в Україну.

Рисунок 1. Тенденція індексу STOXX Europe 600. Джерело [4]

На рисунку 2 відображені негативні та важливі значення AAR впродовж 7 днів, крім першого дня після 22 лютого. Величина від'ємних значень AAR поступово зростає перед повномасштабним вторгненням та є особливо значною за 2 дні до події. Одне можливе пояснення полягає в тому, що новини про конфлікт та ймовірність війни активно висвітлювалися в передових світових ЗМІ. Уряд США також оприлюднив звіти розвідки про можливий напад Росії на Україну. Ця новина, ймовірно, змінила уявлення інвесторів про можливу політичну кризу, спричинивши негативну реакцію на ринку.

Рисунок 2. Середній прибуток впродовж 7 днів (19–25 лютого)

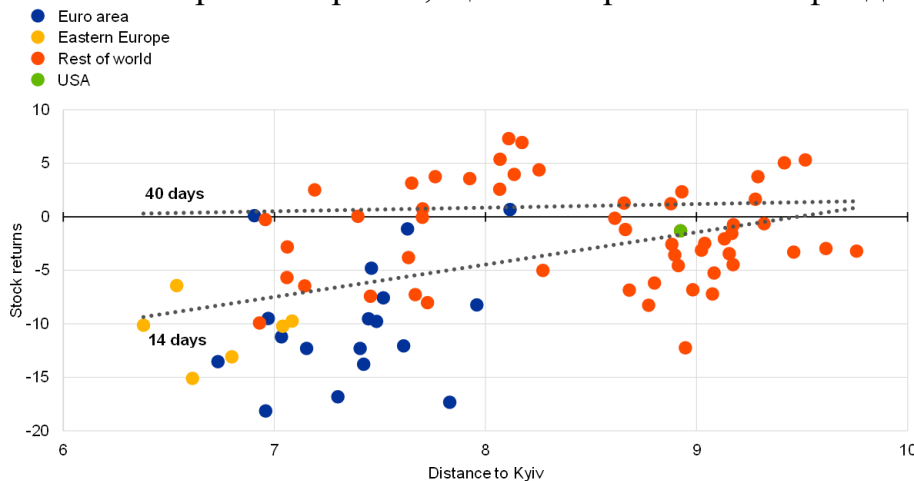
Фондовий ринок трохи відновився та зареєстрував позитивний AAR одразу 23 лютого (тобто +1). Однак цей AAR є статистично незначущим і не зберігався в наступні дні. Примітно, що негативна реакція фондового ринку в дні +2 і +3 збіглася з попередженням президента України 23 лютого про те, що російське вторгнення може спровокувати катастрофічну війну на європейському континенті, і вторгнення Росії в Україну наступного ранку.

Використовуючи методологію дослідження подій, визначено негативний і значний AAR. Важливо, що спостерігається $-0,41\%$ AAR у день 22 лютого, що є найвищим падінням цін на акції в Європі впродовж 7 днів найбільшого напруження.

У мирний час відстань до Києва не впливає на коливання світових фондових ринків між країнами. Але одразу після вторгнення відстань стала важливим визначальним фактором їхньої ефективності. Це пояснює майже 20% відмінностей між країнами на фондових ринках у вибірці з 80 країн. Іншими словами, фондові ринки враховували негативну надбавку за геополітичний ризик. Ціни акцій у країнах поблизу війни, зокрема ціни акцій у Європі, постраждали набагато сильніше, ніж у частинах світу, які знаходяться на більшій відстані від вторгнення (Діаграма 1). Більшість європейських фондових ринків згодом відновилися [5].

Діаграма 1

Геополітична премія за ризик, що спостерігається на фондових ринках

Джерело: Haver Analytics, CEPI and ECB calculations [5]

Під час війни близькість країни до зони конфлікту є ключовим чинником для економічного впливу, якому вона піддається. Поведінка фондових ринків на початку війни демонструє сильну чутливість до змін сприйнятого ризику лиха. Ключовою в цьому плані є географія. У країнах, географічно близьких до війни, ринки зазнали значного покарання через близькість у вигляді різко негативної прибутковості протягом перших двох тижнів війни. Порівняно з країнами віддаленими від зони конфлікту було набагато краще. Приблизно від половини до двох третин цього ефекту можна віднести до торгових зав'язків, які, за інших рівних умов, мають тенденцію бути тіснішими між сусідами. Дійсно, країни-сусіди України загалом зазнали більшого зростання незалежних показників геополітичного ризику, надали більший рівень військової підтримки Україні, побачили, що їхні вітчизняні оборонні компанії значно перевершують загальний фондовий ринок, і постраждали від більш високого сприйняття ризику стихійних лих, що відображено у валютних опціонах. Підсумовуючи, географія має значення для економічних наслідків війни.

Варто відмітити, що інвестори сприйняли російсько-українську кризу дуже серйозно. Хвиля цієї політичної кризи вже відлунює по всьому світу і має серйозний вплив на світову економіку.

Список літератури

1. EC (2022). Trade Policy, Countries and Origins: Russia. European Commission, March 03. URL: <https://cutt.ly/kN4zbZC>. (дата звернення: 05.11.2022).
2. Eurostat (2022). From where do we import energy? URL: <https://cutt.ly/BN4xiRD>. (дата звернення: 05.11.2022).
3. Operational data portal. Ukraine refugee situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
4. STOXX Europe 600 Index Advanced Charts / MarketWatch. URL: <https://cutt.ly/YMf6Twe>
5. ECB (2022). How do markets respond to war and geopolitics? URL: <https://cutt.ly/RMhzuOJ>

РОЗВИТОК ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Атаманчук З.А.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мацедонська А.С.,

студент СО «Магістр»,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

У ХХ ст. науково-технічний прогрес (НТП) забезпечив кардинальну трансформацію систем інформаційного обміну та спілкування між людьми, істотно вплинувши на багато сфер життєдіяльності та способів життя людини. Електронна комерція як сукупність економічних відносин між суб'єктами національних господарств з приводу обміну, розподілу і перерозподілу благ за допомогою використання в першу чергу комп'ютерних технологій, як інструменту інформаційного обміну, стає закономірним наслідком науково-технічного прогресу, а також глибоких змін у структурі глобального споживання.

Електронна торгівля – це організація процесу товарно-грошового обміну у формі купівлі-продажу на базі електронних технологій [1]. Сутність поняття електронної комерції слід безпосередньо пов'язувати з кінцевою метою цього процесу, тобто з продажем товару або послуги з метою отримання прибутку, іншими словами, із суспільно-економічною або соціально-економічною стороною електронної торгівлі. Інформаційно-технологічна ж сторона виступає лише як засіб (інструмент) реалізації цієї мети, нерідко полегшуючи її досягнення, що особливо чітко виражається в більш високій нормі прибутку (рентабельності) в порівнянні з тими випадками, коли застосовуються традиційні комерційні технології.

Промисловість електронної комерції постійно зростає в усьому світі й очікується подальше її зростання. Так, станом на 2015 р. частка електронної роздрібною торгівлі складала 7,4 % від світового значення роздрібною торгівлі (рис. 1). Як можна побачити, зростання є стабільним, щорічно відсоток збільшується на 2 %. Порівнюючи з 2015 роком, частка загальних світових роздрібних продажів через Інтернет у 2023 році збільшиться в три рази. За прогнозами, до кінця 2026 р. це значення буде становити 24,3 %, що характеризує значне зростання порівняно з 18,8 % станом на 2021 р. [2; 3].

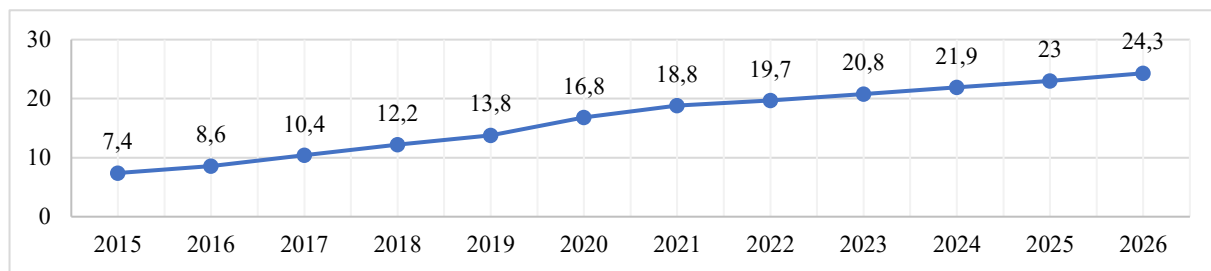

Рис. 1. Зростання електронної комерції у світі у відносному вираженні за 2015-2021 рр. з прогнозним значенням до 2026 р., % [2]

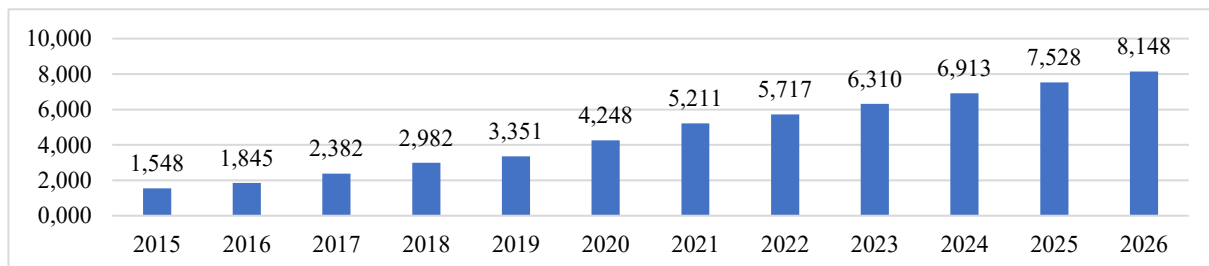

Рис. 2. Зростання електронної комерції у світі у кількісному значенні за 2015-2021 рр. з прогнозним значенням до 2026 р., млрд дол. США [3]

За допомогою проведення кореляційно-регресійного аналізу визначимо фактори впливу на світові обсяги роздрібних продажів електронної комерції, а також за допомогою лінійної регресії визначимо $u_{розрах}$.

Припустимо, що такі фактори, як: світове ВВП на душу населення (x_1), кількість інтернет-користувачів (x_2) та середній час, витрачений на використання Інтернету (x_3) можуть здійснювати вплив на результуючий показник, зокрема на роздрібні продажі електронної комерції (y). У наступній таблиці представлено дані для аналізу (табл. 1).

Таблиця 1. Дані для побудови моделі лінійної регресії [4; 5; 6; 7]

Рік	Роздрібні продажі електронної комерції по всьому світу, млрд дол. США, y	Світове ВВП на душу населення дол. США, x_1	Кількість інтернет-користувачів млрд ос., x_2	Середній світовий щоденний час, витрачений на використання Інтернету, хв, x_3
2011	0,835	10544	2,2	361
2012	1,058	10648	2,4	357
2013	1,248	10815	2,6	369
2014	1,336	10976	2,7	383
2015	1,548	10231	3,0	380
2016	1,845	10286	3,2	389
2017	2,382	10825	3,4	406
2018	2,982	11366	3,7	408
2019	3,351	11407	4,2	398
2020	4,248	10936	4,7	414
2021	5,211	12262	4,0	418

Перед побудовою економетричної моделі за допомогою функції «КОРЕЛ» в Microsoft Excel (табл. 2) визначимо найбільший зв'язок між залежною змінною y та незалежними змінними $x1$, $x2$, $x3$.

Таблиця 2. Матриця кореляційного аналізу рівня взаємного впливу змінних y та $x1$, $x2$, $x3$

	y	$x1$	$x2$	$x3$
y	1	0,78667527	0,90588305	0,89481953
$x1$		1	0,42560028	0,63136825
$x2$			1	0,89784108
$x3$				1

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення Microsoft Excel

На перехресті стовпчиків та стрічок щільність зв'язку буде рівною 1, ці дані є нерепрезентативними, ми їх не враховуємо. Для подальшого дослідження нам підходить фактор $x2$ – це свідчить про те, що зміни у кількості користувачів здійснюють вплив на роздрібні продажі електронної комерції. Фактор $x3$ – середній щоденний час проведений в мережі інтернет, також має значний вплив, хоча різниця між факторами несуттєва, ми обрали для подальшого дослідження лише фактори, які мають найщільніший зв'язок.

Підставивши коефіцієнти у рівняння, можемо отримати розрахункове значення залежної змінної y . Результати лінійної регресії представлено в табл. 3.

Таблиця 3. Результати лінійної регресії

Рік	Роздрібні продажі електронної комерції по всьому світу, млрд дол. США, y	Кількість інтернет-користувачів, млрд ос., $x2$	$Y_{розрах.}$
1	2	4	5
2011	0,835	2,2	0,622
2012	1,058	2,4	0,945
2013	1,248	2,6	1,268
2014	1,336	2,7	1,429
2015	1,548	3,0	1,913
2017	2,382	3,4	2,558
2018	2,982	3,7	3,042
2019	3,351	4,2	3,849
2020	4,248	4,7	4,656
2021	5,211	4,0	3,526

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення Microsoft Excel

Для візуальної перевірки адекватності моделі нанесемо вхідні значення y та отримані в результаті розрахунків $y_{розрах.}$ на графіки (рис. 2).

Отримані результати інтерпретуємо наступним чином. Серед обраних факторів, які потенційно можуть впливати на роздрібні продажі електронної

комерції, реальний вплив здійснює кількість інтернет користувачів, зокрема фактор x_2 .

Цю гіпотезу доведено за допомогою побудови економетричної моделі лінійної регресії, а також зображено графічно. Розроблена модель є адекватною, тому що розрахункові значення y на графіку майже повторюють траєкторію вхідних значень y .

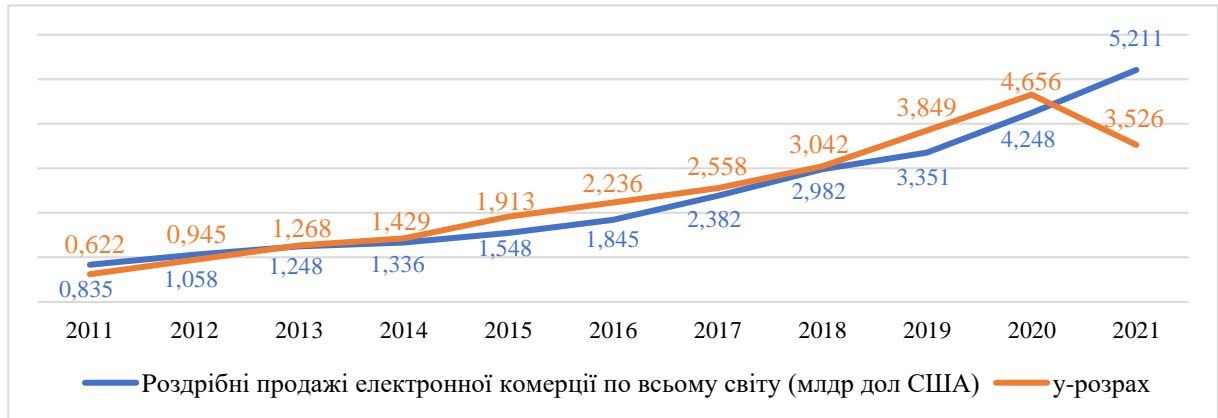

Рис. 2 Графічне зображення результатів моделі лінійної регресії

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення Microsoft Excel

В цілому, аналіз дає можливість стверджувати, що роздрібні продажі електронної комерції по всьому світі не залежать повністю від кількості Інтернет-користувачів.

По-перше, з кожним роком зростає середній обсяг часу, які люди витрачають на Інтернет, це також збільшує роздрібні продажі електронної комерції, тому що люди бачать більш реклами, вони більше приділяють уваги пошуку саме тих товарів, які їм потрібні.

По-друге, є всесвітня тенденція переходу комерції в електронний формат: з точки зору підприємця набагато вигідніше мати онлайн магазин, який може масштабуватися на весь світ, він не залежить від внутрішньої нестабільної ситуації в країні та й для початку ведення он-лайн бізнесу не потрібні великі затрати в порівнянні з офф-лайн.

По-третє, простота замовлення – основна тенденція 2022 року. Інтернет-магазини можуть спростити оплату за допомогою платіжних процесорів внутрішнього E-Banking, або міжнародних платіжних систем, таких як PayPal.

Отже, обсяги міжнародної електронної комерції постійно зростають. Серед основних тенденцій варто виділити: збільшення кількості Інтернет-магазинів; удосконалення процесів надходження товарів до покупців (швидкий зворотній зв'язок); підвищення довіри покупців.

Динаміка розвитку ринку електронної комерції активно зростає. Зростає кількість Інтернет-користувачів та покупок різного виду товарів та послуг через мережу. Спеціальні сервіси Інтернет-банкінгу дозволяють зробити електронну грошову транзакцію надзвичайно швидкою та зручною, заохочуючи при цьому все більшу аудиторію Інтернет-покупців.

Таким чином, очевидно, що з розвитком цифрових технологій змінюються традиційні способи торгівлі, внаслідок чого з'явилося поняття електронної комерції (e-commerce). Електронна торгівля сприяє інтеграції структурних елементів світового господарства, подальшому поступальному просуванню процесу глобалізації. Глобалізація в самій сфері електронної торгівлі поки перебуває на стадії розвитку, але достатньо швидкими темпами просувається вперед.

Нині всі компанії прагнуть слідувати за цифровими трендами, завдяки яким відбувається отримання прибутку. А цифрові тренди, в свою чергу, сприяють спрощенню життя населення і підвищення ВВП. Обсяги міжнародної електронної комерції постійно зростають. Серед основних тенденцій варто виділити: збільшення кількості Інтернет-магазинів; удосконалення процесів надходження товарів до покупців (швидкий зворотній зв'язок); підвищення довіри покупців. Існує ряд проблем, які гальмують розвиток електронної торгівлі як інструменту просування товарів, серед них: впевнена позиція лідерів, які блокують вихід на ринок новоствореним Інтернет-магазинам; високі ризики невідповідності товару описам та втрати матеріальних ресурсів, проблеми з постійним доступом до швидкісного Інтернету; ризик кіберзлочинів та кібершахрайств.

Список літератури

1. United nations commission on international trade law. URL: <https://uncitral.un.org>. (дата звернення: 05.11.2022).
1. Retail e-commerce sales worldwide from 2014 to 2026 (in billion U.S. dollars). URL: <https://www.statista.com/statistics/534123/e-commerce-share-of-retail-sales-worldwide/> (дата звернення: 06.11.2022).
2. Global retail e-commerce sales 2014-2026. URL: <https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/> (дата звернення: 07.11.2022).
3. GDP per capita (current US\$) World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2021&start=2011> (дата звернення: 07.11.2022).
4. Retail e-commerce sales worldwide from 2014 to 2026 (in billion U.S. dollars) URL: <https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/> (дата звернення: 05.11.2022).
5. ITU: Committed to connecting the world, Statistics, Individuals using the Internet. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx> (дата звернення: 08.11.2022).
6. Digital 2022: time spent using connected tech continues to rise. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2022-time-spent-with-connected-tech> (дата звернення: 06.11.2022).

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВЗАЄМВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС ПІСЛЯ ПІДПИСАННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ

Атаманчук З.А.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Характерною рисою сучасного світового соціально-економічного розвитку є бурхлива динаміка інтеграційних процесів у світі та Європі зокрема. При цьому навіть ті країни, які не входять до складу інтеграційних об'єднань, неминуче відчують на собі їхній вплив. На європейському континенті таким інтеграційним угрупованням є Європейський союз [1] і саме прагнення України брати активну участь в європейських інтеграційних процесах зумовлює необхідність реформування її правової системи, перетворення власної економіки відповідно до європейських стандартів та вимог.

Після синхронної ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС Верховною Радою України та Європейським Парламентом 16 вересня 2014 р. [1], українська сторона передала депозитарію ратифікаційні грамоти і завершила всі внутрішньодержавні процедури. Повністю Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності після її ратифікації усіма сторонами, тобто в перший день другого місяця, що настає після дати здачі на зберігання до Генерального секретаріату Ради ЄС останньої ратифікаційної грамоти або останнього документа про затвердження [2].

Цілями угоди є [3]: сприяти поступовому зближенню сторін, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках; забезпечення необхідних рамок для посиленого політичного діалогу в усіх сферах, які становлять взаємний інтерес; сприяння зберіганню й зміцненню миру та стабільності у регіональному та міжнародному вимірах відповідно до принципів Статуту ООН і Гельсінського заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року, а також цілей Паризької хартії для нової Європи 1990 року; запровадження умов для посилення економічних та торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, у тому числі завдяки створенню поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі; посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки, інших сферах з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбувалося в два етапи. 21 березня 2014 р. під час позачергового саміту Україна – ЄС було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт саміту. Зокрема, підписано преамбулу, статтю 1, розділ I «Загальні принципи», розділ II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та

конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики», розділ VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення». На саміті також була зроблена заява, що зобов'язання України, які випливають зі статті 8 Угоди про асоціацію стосовно ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р., будуть виконані після внесення відповідних змін до Конституції України. Економічну частину Угоди було підписано 27 червня 2014 р. під час засідання Ради ЄС, зокрема, розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво», VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством».

У табл. 1 охарактеризовано зміст основних частин Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Таблиця 1 – Характеристика основних частин Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [4; 5]

Назва частин угоди	Характеристика частин Угоди
Частина «Преамбула, загальні цілі та принципи»	окреслює підґрунтя для укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зокрема визнання з боку ЄС європейського вибору, європейських прагнень України як європейської країни, що поділяє з ЄС спільну історію, спільні цінності, а також визначені цілі Угоди. Підкреслюється, що подальші відносини між Україною та ЄС базуватимуться на принципах вільної ринкової економіки, верховенства права, ефективному урядуванні. Закріплюються основні принципи, які лежатимуть в основі асоціації: забезпечення прав людини та основоположних свобод, повага до принципу верховенства права, дотримання принципів суверенітету і територіальної цілісності, непорушності кордонів і незалежності
Частина «Політичний діалог і реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері закордонних справ та політики безпеки»	містить положення, реалізація яких має сприяти розвитку і зміцненню політичного діалогу в різних сферах, у т.ч. поступовій конвергенції позицій України з ЄС у сфері зовнішньої та безпекової політики. Визначені цілі політичного діалогу, ключовою з яких є запровадження політичної асоціації між Україною та ЄС, а також поширення міжнародної стабільності та безпеки, зміцнення поваги до демократичних принципів, верховенства права та належного урядування, прав людини та фундаментальних свобод, поширення принципів незалежності, суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів, співробітництво у сфері безпеки і оборони
Частина Угоди «Юстиція, свобода і безпека»	визначає напрями взаємодії у відповідних сферах. Важливою метою співробітництва є утвердження верховенства права та зміцнення відповідних інституцій, зокрема у сфері правоохоронної діяльності та встановлення правосуддя, насамперед зміцнення судової системи, покращення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості

ECONOMY
INTEGRATION OF SCIENTIFIC AND MODERN IDEAS INTO PRACTICE

Частина Угоди «Економічне та секторальне співробітництво»	містить положення про умови, модальності та часові рамки гармонізації законодавства України та законодавства ЄС, зобов'язання України щодо реформування інституційної спроможності відповідних установ та принципи співробітництва між Україною, ЄС та його державами-членами у низці секторів економіки України та напрямів реалізації державної галузевої політики. Передбачені відповідні заходи у таких секторах, як: енергетика, у т.ч. ядерна, транспорт, захист навколишнього середовища, промислова політика та підприємництво, сільське господарство, оподаткування, статистика, надання фінансових послуг, туризм, аудіовізуальна політика, космічні дослідження, охорона здоров'я, науково-технічна співпраця, культура, освіта
Частина «Фінансове співробітництво»	окреслює механізм і шляхи отримання Україною фінансової допомоги з боку ЄС, у т.ч. з метою сприяння реалізації Угоди про асоціацію, пріоритетні сфери її надання, порядок моніторингу та оцінки ефективності її використання. Крім цього, положення цієї частини передбачають поглиблення співпраці України та ЄС з метою попередження та боротьби з шахрайством, корупцією та незаконною діяльністю, зокрема шляхом поступової гармонізації українського законодавства у цій сфері із законодавством ЄС, обміну відповідною інформацією
«Інституційні, загальні та прикінцеві положення»	передбачається запровадження нових форматів та рівнів співробітництва між Україною та ЄС після набуття чинності Угодою про асоціацію, зокрема створення Ради та Комітету з питань асоціації, Парламентського комітету з питань асоціації. З метою залучення до реалізації Угоди громадянського суспільства буде створена Платформа громадянського суспільства

До кінця поточного року планується засідання Європейської ради, на якій Єврокомісія представить перший звіт про те, наскільки Україна виконує необхідні для цього умови. Україна, як і всі інші кандидати, має прийняти збірку правил ЄС – тобто усі закони та стандарти Євросоюзу. Переговори згруповані у 35 розділів, які охоплюють комплекс питань у сфері внутрішньої та зовнішньої політики, освіти, науки та культури, оподаткування, сільського господарства. Зокрема, спектр поставлених перед Україною завдань стосується [6; 7]: посилення боротьби з корупцією, з відмиванням коштів; проведення реформи Конституційного Суду України; продовження судової реформи в Україні; антиолігархічний закон; приведення медіа законодавства у відповідність до європейського; зміна законодавства про національні меншини.

Процес євроінтеграції пов'язаний з проведенням глибоких соціально-економічних реформ, а також радикальних інституційних перетворень, що тягне за собою певні позитивні чи негативні наслідки (табл. 2).

Таблиця 2 – Позитивні та негативні наслідки інтеграції України до ЄС [7]

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Стабільність політичної системи, участь у загальноєвропейській безпековій та оборонній політиці, адаптація національного законодавства до законодавства ЄС, реформування недієздатного національного правосуддя	Часткова втрата суверенітету, невизначеність стратегії розвитку ЄС, погіршення відносин з СНД та іншими країнами
Забезпечення розвитку середнього та малого бізнесу, додаткові інвестиції в економіку, запровадження стандартів ЄС у виробництві, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, отримання позитивного сальдо торговельного балансу	Втрата конкурентоспроможності окремих виробництв, складність переходу на європейські ціни, квоти, на окремі види товарів, можливе перенесення шкідливих виробництв в Україну
Ефективний захист прав людини в інститутах ЄС, відкриття кордонів для вільного пересування населення, забезпечення високого рівня життя населення	Ускладнення візового режиму зі східними сусідами, проблема відтоку кадрів
Поширення української культури у країнах ЄС	Втрата національної ідентичності України

Слід розуміти, що вступ України до ЄС залежить від того, коли закінчиться війна та від виконання переліку поставлених перед нашою державою та суспільством вимог. Кожна вдало проведена реформа створює підґрунтя для наближення мети отримання повноправного членства у Європейському Союзі. Відповідальність України як держави та суспільства до виконання покладених зобов'язань пришвидшить процес досягнення спільної європейської мети.

Список літератури

1. Нечипорук К.О., Щерба Р.І. Угода про Асоціацію України та ЄС: процес укладення угоди та його наслідки для України. Науковий вісник Ужгород. нац. ун-ту. Вип. 22, Ч.3, 2018. С. 5-9.
2. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: наслідки, завдання та перспективи. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1500/> (дата звернення: 19.10.2022).
3. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 16.09.2022).
4. Міністерство закордонних справ України, Угода про асоціацію між Україною та ЄС. URL: <https://mfa.gov.ua/ua/aboutukraine/european-integration/ua-eu-association> (дата звернення: 27.10.2022).
5. Association agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. URL: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/november/tradoc_155103.pdf (дата звернення: 29.10.2022).

6. Ліга Закон. URL: <https://jurliga.ligazakon.net/news/> (дата звернення: 04.11.2022).

7. Атаманчук З.А., Лободзінський В.А. Перспективи розвитку відносин України з ЄС. Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 23-24 вересня 2022 р.). Одеса, 2022. 596 с.

РОЗВИТОК ІТ-СЕКТОРУ В УКРАЇНІ

Близнюк Антоніна,

Студентка

Національний університет «Львівська Політехніка»

Ванькович Любомир

К.е.н., доцент кафедри ММП

Національний університет «Львівська Політехніка»

Український сектор ІТ протягом останніх років притягує до себе погляди усієї ІТ-спільноти. Україна добре відома кваліфікованим і, головне, доступним ІТ-персоналом. Маючи більш, ніж 200 тис. ІТ-розробників у 2020 році (рис. 3), Україна посідала перше місце у Східній Європі [1].

Українська ІТ-індустрія розпочала свій активний розвиток з аутсорсингу, який дав поштовх у непрості для пострадянського простору часи. Тоді, наприкінці 1990-х і початку 2000-х, на вітчизняний ринок вийшли перші аутсорсингові ІТ-компанії. Іноземні корпорації тільки починали відкривати для себе Україну, тому віддавали на аутсорсинг лише окремі свої функції, зазвичай ті, що не вимагали глибокої технічної експертизи.

На наступному етапі традиційний аутсорсинг в Україні почав видозмінюватися. Іноземні технологічні корпорації розгледіли в Україні потужний потенціал і стали передавати українським розробникам не просто деякі свої функції, а й розробку інноваційних технологій із цілісними рішеннями.

Наступним етапом еволюції став «сервісний консалтинг». Українські ІТ-компанії почали пропонувати комплексне рішення бізнес-завдань клієнта, фокусуючись на індивідуальному підході. Ця модель працювала та почала створювати величезний попит на нетехнічних фахівців [2].

Внутрішній валовий продукт є одним з ключових показників в економіці країни. Він показує загальну вартість товарів і послуг, які були зроблені в країні за певний період часу. Частка ІТ-галузі в українській економіці у 2020 році становила 4,9% ВВП. Для порівняння, в 2011 році цей показник становив лише 3%, тобто частка галузі за останні 10 років зросла на 63%, що є позитивним показником для соціально-економічного розвитку країни (рис. 1).

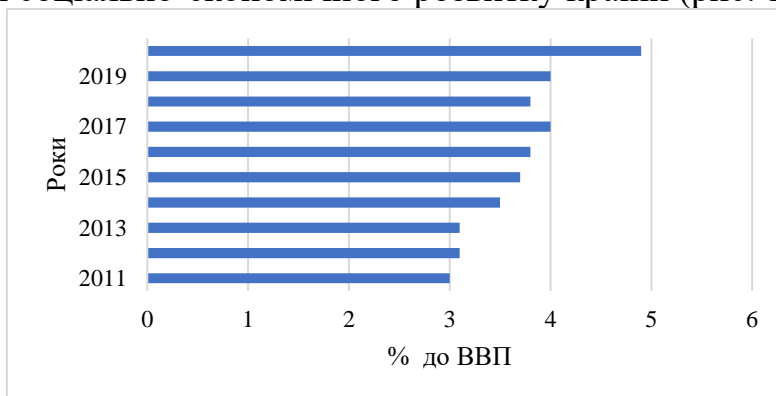

Рисунок 1. Частка ІТ-галузі України у % до ВВП [3]

За підсумками 2021 експорт української ІТ-галузі зріс на 36% з 5 до 6,9 млрд дол. США (рис. 2).

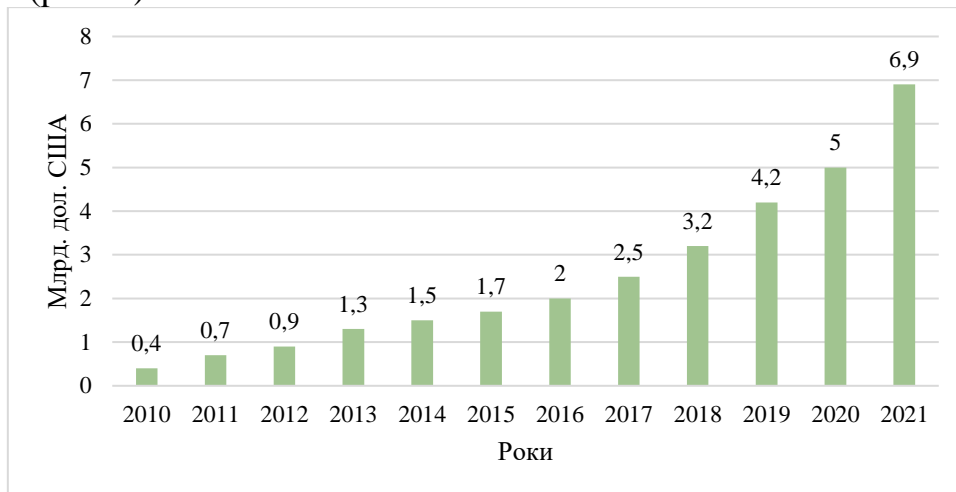

Рисунок 2. Динаміка експорту ІТ за 2010-2021 роки [4]

Кількість спеціалістів у той же час збільшилась з 244 тис. до 285 тис. (рис. 3). Таким чином, за останні три роки галузь зросла більш ніж на 50% за кількістю спеціалістів.

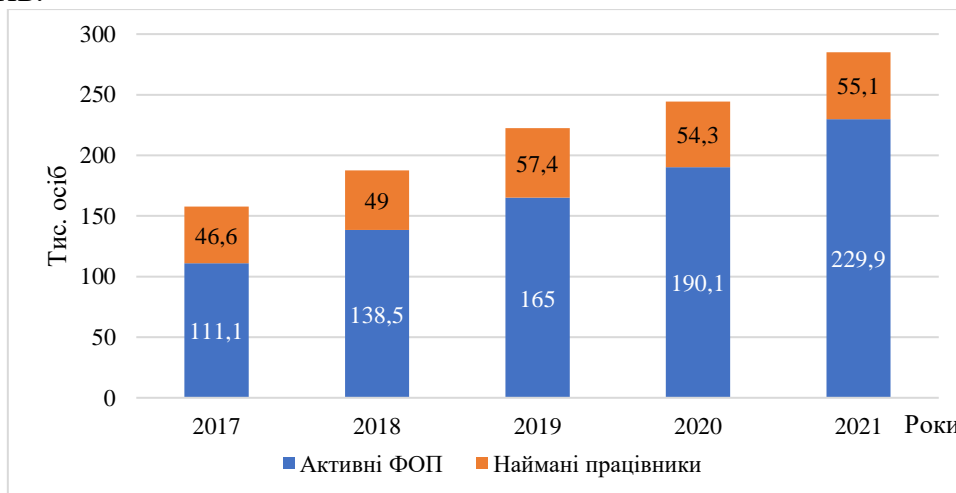

Рисунок 3. Чисельність залучених ІТ-фахівців в Україні [5]

Незважаючи на війну, ІТ-індустрія зазнала найменших втрат та збитків серед усіх інших галузей економіки країни. Більшість ІТ-компаній намагається залишитися на минулорічних фінансових показниках.

Попри зухвалу агресію росії, український ІТ-сектор продемонстрував неймовірну стійкість та рішучість навіть у найгірші для країни часи. За даними Національного банку України, обсяг експорту комп'ютерних послуг за перше півріччя 2022 року сягнув \$3,74 млрд (рис. 4). Це на 23% більше, ніж за аналогічний період 2021 року. Українські стартапи та технологічні компанії залучили майже \$350 млн за перші пів року. Кількість технологічних талантів країни налічує вже близько 300 тис. розробників [6]. ІТ залишається майже єдиною галуззю в Україні, яка постійно зростає.

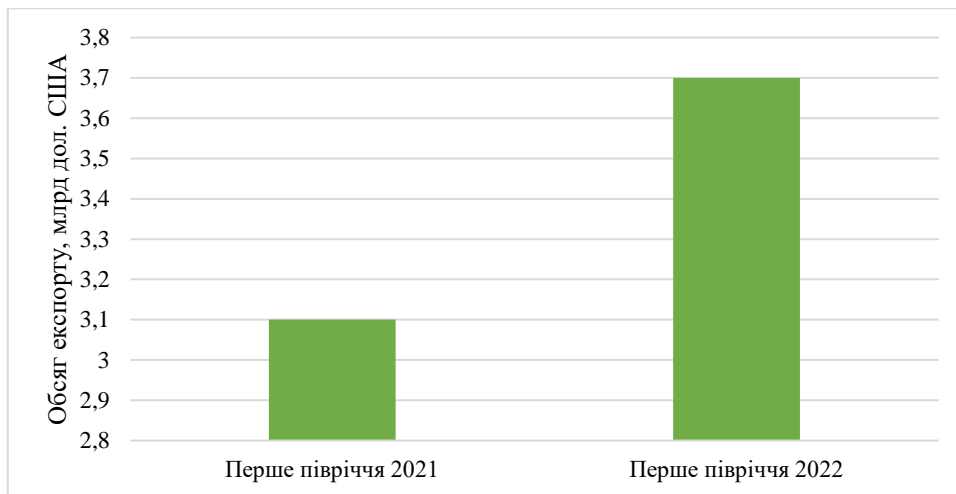

Рисунок 4. Обсяги експорту комп'ютерних послуг України [6]

Економіка України показала 40% падіння, проте ІТ-індустрія продовжує наповнювати бюджет валютою. Це одна з небагатьох галузей, яка під час війни здатна фінансово підтримати українську економіку. Надважливим є те, щоб ІТ-компанії продовжували працювати, оскільки розвиток ІТ-індустрії стабільно забезпечує збільшення фіскальних надходжень від цієї сфери економіки України.

Так, за останні 5 років вони зросли більш ніж втричі. У 2020 р. було сплачено податків і зборів на суму 17,2 млрд грн (рис. 5), якої достатньо, наприклад, для виплати місячних пенсій 4,9 млн пенсіонерам [5].

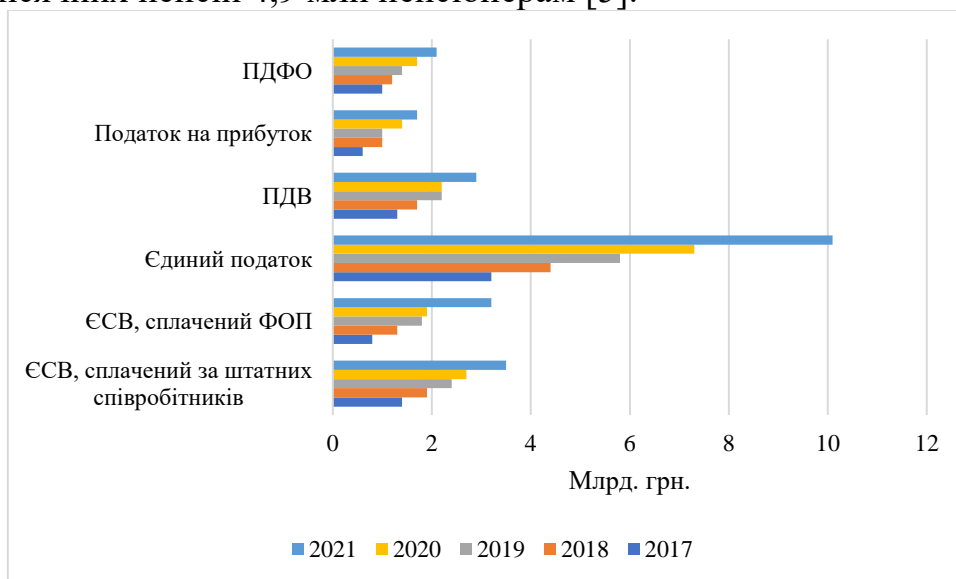

Рисунок 5. Сплата податків та зборів ІТ-галуззю [5]

Зі свого боку, Україна запровадила спеціальний правовий режим «Дія Сіті» для розвитку ІТ-галузі. Резиденти «Дія Сіті» отримують особливий правовий статус, спеціальне оподаткування і лібералізовані трудові відносини.

Податкова система у резидентів, як уже зазначалося вище, буде особлива. Податки складають: ПДФО — 5%, замість стандартної 18% ставки на доходи фізичних осіб; військовий збір — 1,5%; ЄСВ — 22% з мінімальної заробітної плати; податок на виведений капітал – 10% при виведенні дивідендів буде застосовуватися замість податку на прибуток.

За підрахунками, в результаті запуску Дія City обсяг ринку ІТ в Україні зросте з 6,9 млрд дол. США, до 12 млрд дол. США на рік. До 2025 року кількість робочих місць в галузі збільшиться до 450 тис. осіб [7]. Це позитивно позначиться на економіці загалом, а також на розвитку суміжних індустрій

Задля підтримки компаніям, зокрема і в ІТ-секторі, під час воєнного стану було запроваджено спрощену систему оподаткування з можливістю сплачувати 2% податків, замість 5% [8]. Привабити податковими канікулами іноземні компанії точно не вдасться, оскільки мало хто з них захоче відкривати бізнес в умовах війни. Проте для вже існуючих компаній це є великим послабленням, тому що вони так або інакше страждають від бойових дій. Це також допомагає багатьом бізнесам вижити. Зокрема, компаніям, які знаходяться на межі банкрутства.

Отже, незважаючи на падіння економіки України внаслідок збройної агресії російської федерації, ІТ-сектор України продовжує розвиватися, та навіть перевищує свої довоєнні показники. Тому державі буде доцільно підтримувати дану галузь економіки, впроваджуючи нову програму правового статусу, яка включає в себе пільгове оподаткування та лібералізацію трудових відносин.

Список літератури

1. European Journal of Scientific Exploration - [Електронний ресурс]: URL: <https://syniutajournals.com/index.php/EJSE/article/download/38/37/117>.
2. ІТ в Україні - [Електронний ресурс]: URL: <https://dou.ua/lenta/columns/future-of-it-ukraine/>.
3. Частка ІТ-галузі у загальному обсязі ВВП України - [Електронний ресурс]: URL: https://media.slovoidilo.ua/media/infographics/15/142051/vvp-v-ukrayini_uk_origin.png.
4. Динаміка ІТ-експорту - [Електронний ресурс]: URL: <https://opendatabot.ua/analytics/itexport-increased-2022>.
5. Ukraine IT Report 2021 - [Електронний ресурс]: URL: <https://itukraine.org.ua/results-of-a-national-study-of-the-it-industry.html>.
6. Обсяг експорту комп'ютерних послуг - [Електронний ресурс]: URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/08/09/90224092/>.
7. Дія City - спеціальний правовий режим для ІТ-індустрії - [Електронний ресурс]: URL: <https://ain.ua/special/diia-city-faq-ua/>.
8. Податкові послаблення для парків, ФОПів та інших під час війни - [Електронний ресурс]: URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/10/18/692753/>.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Волобуєв Богдан,
здобувач вищої освіти
Сумський національний аграрний університет

У суспільстві особливо відповідальне місце посідають посадові особи, які з урахуванням своїх прав та обов'язків, визначених законом, діють від імені держави та виконують її обов'язки. Посадові особи є реалізаторами державної управлінської політики, мають право приймати відповідні державно-управлінські рішення, є суб'єктами впливу на поведінку окремих громадян, груп суспільства, держави в цілому. Враховуючи окреслені функції, державні службовці створюють певну монополію на прийняття рішень у межах своєї компетенції, як представника держави, що в свою чергу породжує загрозу поставити своє становище на службу власним інтересам, зловживати владою та повноваженнями. Це є однією із загроз корупції, а проблема корупції стала каталізатором системної реформи державного управління після подій Революції Гідності. Межі між етичною поведінкою людини та ймовірними корупційними порушеннями взаємно визначаються, що актуалізує питання етичної поведінки як засобу боротьби з корупцією. Одним з проявів корупційних дій є недотримання правил конфлікту інтересів.

Тому для України є важливим вивчення досвіду інших держав щодо цього явища. Дослідимо досвід деяких з них. Перше з чого хотілося б почати це вивчення досвіду Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка об'єднує 35 країн світу, більшість з яких є країнами з високим громадянським доходом і високим індексом розвитку людського потенціалу. Серед питань соціального та національного розвитку, ці країни особливо увагу приділяють питанням боротьби з корупцією та вирішення конфлікту інтересів у державних службах. Зазначимо, що співпраця між Україною та ОЕСР розпочалася у 1997 році, коли Рада Міністрів України та ОЕСР підписали Угоду про привілеї, імунітети та привілеї, надані ОЕСР в Україні, яка ратифікована державою Україна. Верховна Рада України у липні 1999 р. [1]. У рамках Всесвітнього економічного форуму в Давосі (21-24 січня 2015 р.) також обговорювалися питання поглиблення співпраці ОЕСР з Україною, а також важливість врахування Україною найкращих світових практик, поширених у ОЕСР. У 2003 році експерти міжнародної організації ОЕСР підготували посібник-рекомендацію щодо вирішення конфлікту інтересів у державних службах. Згідно з ним поняття конфлікту інтересів означає конфлікт між обов'язком публічного права та приватними інтересами публічної посадової особи. У вищезазначеному конфлікті державний службовець має інтереси, які впливають із його приватного становища та можуть неналежним чином вплинути на виконання

ним службових обов'язків чи функцій. В Україні законодавчо встановлено поняття «потенційний конфлікт інтересів» та «реальний конфлікт інтересів», відповідно до положень «Закону України про запобігання корупції» [2] цими термінами є: потенційний конфлікт заінтересованість - перебування особи, яка має приватний інтерес у сфері здійснення нею своїх службових чи представницьких повноважень, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, вчинення чи невчинення нею дій під час розгляду справи; реальний конфлікт інтересів - суперечність між приватним інтересом особи та посадовою особою чи представницьким органом, що впливає на об'єктивність чи неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи невчинення дій під час виконання цим органом своїх обов'язків.

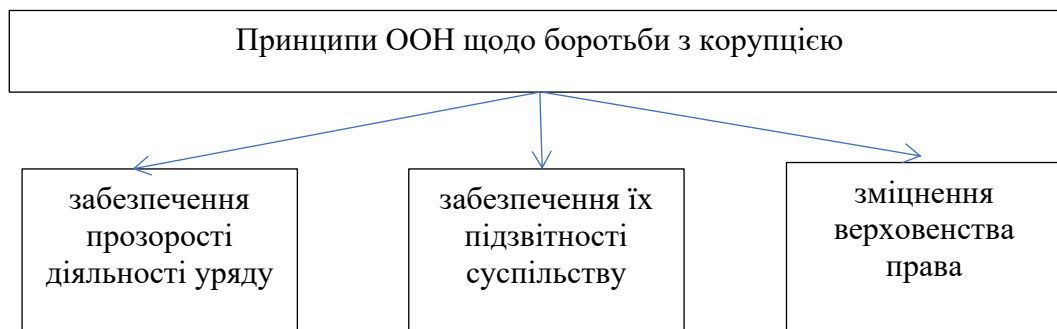

Рис. 1 - Принципи ООН щодо боротьби з корупцією
Джерело: узагальнено автором

ООН було розроблено три основні принципи, які мають бути враховані в законодавстві всіх країн у боротьбі з корупцією (рис.1). В Україні були прийняті Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування[3] де врегульовано питання вирішення конфлікту інтересів, а саме державний службовець повинен на вимогу заявити про наявність або відсутність конфлікту інтересів. Як слушно зазначає Токар-Остапенко очевидне прагнення України стати рівноправним учасником міжнародної спільноти змушує вивчати та впроваджувати зарубіжний досвід, насамперед ті політичні, організаційні та правові механізми, що діють у розвинутих демократичних країнах, які перешкоджають чи подолати негативні наслідки конфлікту інтересів на державній службі» [4]. Міжнародні, насамперед східні та західні партнери спираються і першу чергу на досвід європейських країн, так звані європейські та міжнародні стандарти та найефективніші практики вирішення конфліктів інтересів, які виникають у діяльності державних службовців.

Загалом ми бачимо, що європейським державам бракує стандартного інструментарію для запобігання та попередження конфлікту інтересів. Проте найбільш важливими і поширеними є такі заходи:

- обмеження кооперації;
- декларація про доходи фізичних осіб;
- декларація про доходи сім'ї;

- декларація про особисте майно;
- декларація про матеріальний стан сім'ї;
- заява дарування;
- декларація приватних інтересів, пов'язаних із договірними зобов'язаннями;
- декларація про приватні інтереси, пов'язані з голосуванням і прийняттям рішень;
- безпека та контроль доступу до конфіденційної інформації;
- публічне оприлюднення декларацій про доходи та майно;
- обмеження та контроль подарунків та інших благ
- обмеження та контроль паралельних зовнішніх призначень (наприклад, у громадській організації, політичній партії чи державній компанії
- заборона або просте звільнення державних службовців від виконання державних обов'язків, якщо участь у переговорах або прийняття певного рішення може спричинити конфлікт [4].

Також міжнародні конвенції встановлюють вимоги щодо створення спеціалізованих органів. Однак саме існування цих інституцій не призводить до зниження рівня корупції, оскільки вони повинні мати всі необхідні ресурси для забезпечення своєї ефективності. В Україні необхідно враховувати та застосовувати досвід інших країн після систематизації та адаптації. На нашу думку, прийняття окремого закону дозволяє уникнути непорозумінь і закладає основу для ефективного регулювання цього напряму публічного управління.

Список літератури:

1. Угода між Кабінетом Міністрів України та Організацією Економічного Співробітництва та Розвитку щодо привілеїв, імунітетів та пільг, наданих Організації: № 994_010 від 07.07.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_010#Text.
2. Про запобігання корупції: Закону України № 1700-VII від 14 жовтня 2014 року. UR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
3. Про затвердження загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ національне агентство України з питань державної служби № 158 від 05.08.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text>
4. Токар-Остапенко О.В. Врегулювання конфлікту інтересів на державній службі: можливості застосування європейського досвіду в Україні. *Аналітична доповідь*. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/derhs_sluchs-06511.pdf.

ЕЛЕКТРОННА ПЕТИЦІЯ ЯК ФОРМА УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ В ПРОЦЕСАХ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ЩОДО НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Волобуєва Валентина,

здобувач вищої освіти

Сумський національний аграрний університет

Електронна петиція – це особлива форма колективного звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та органу місцевого самоврядування. Законом України «Про звернення громадян» [1] якими передбачено, що громадяни можуть подавати звернення в електронному вигляді до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування через офіційний веб-сайт цього органу. В електронному зверненні має бути викладено зміст звернення, зазначені прізвище, ім'я, по батькові, адреса електронної пошти автора (ініціатора) електронної петиції. На веб-сайті уповноваженого органу або громадського об'єднання, що збирає підписи, обов'язково вказується дата початку збору підписів, а також кількість і перелік осіб, які підписали електронну петицію. Електронна петиція не може містити закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжнаціональної, расової чи релігійної ворожнечі, закликів до вчинення терористичних актів, порушення прав і свобод особи. . Відповідальність за зміст електронного подання несе автор (ініціатор) електронного подання.

Для підготовки електронного подання його автор чи ініціатор заповнює спеціальну форму на офіційному веб-сайті органу, до якого подано електронне подання. Електронна петиція буде опублікована на офіційному веб-сайті протягом двох робочих днів з дня її надсилання автором чи ініціатором. У разі невідповідності електронного подання встановленим вимогам воно не публікується, про що автор (ініціатор) повідомляється не пізніше часу публікації. Датою початку збору підписів є дата оприлюднення електронної петиції на офіційному веб-сайті.

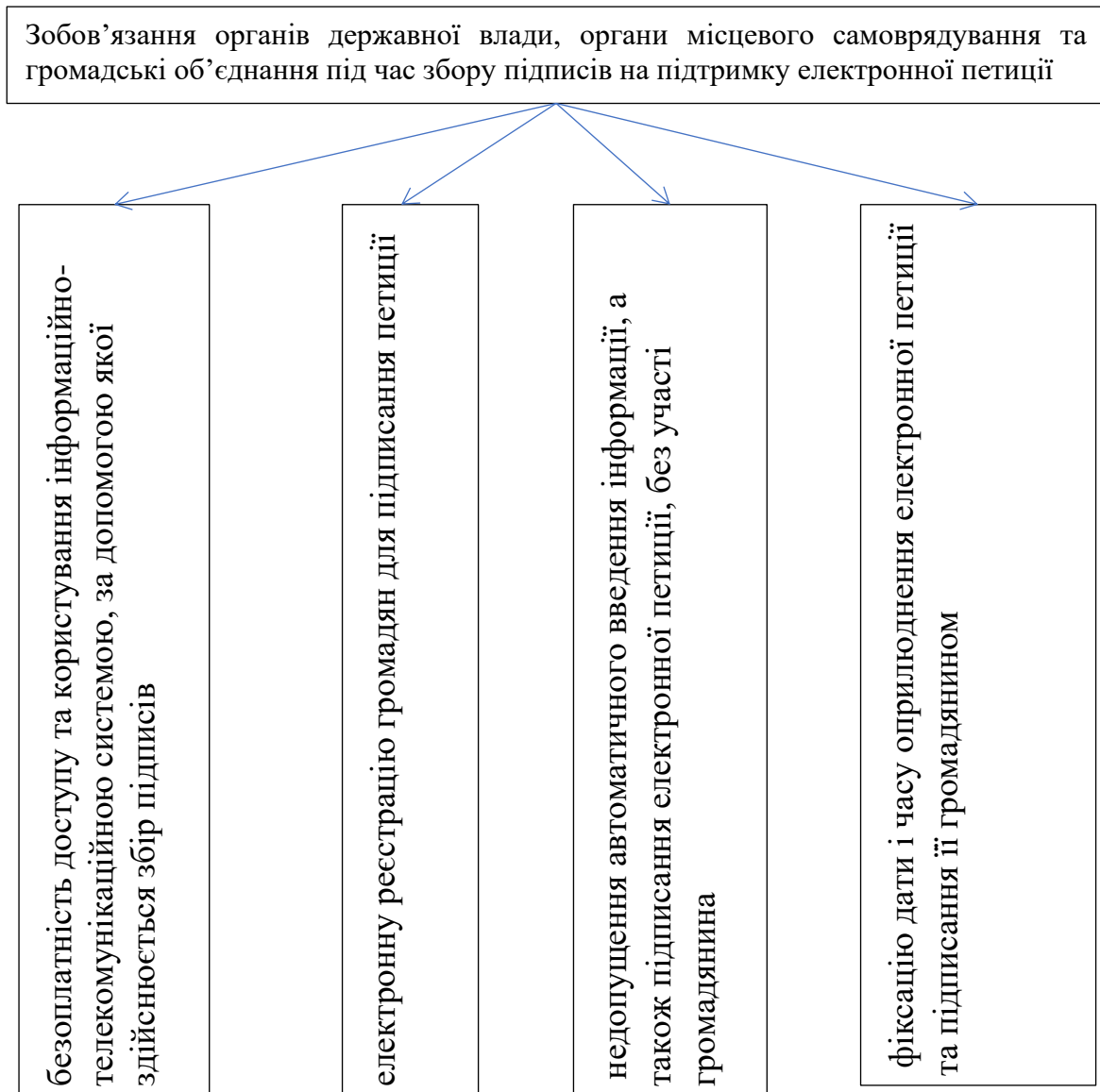

Рис. 1 – Зобов'язання органів державної влади, органи місцевого самоврядування та громадські об'єднання під час збору підписів на підтримку електронної петиції

Джерело: систематизовано автором

Відповідно до цього закону зверненнями громадян вважаються електронні подання, які не набрали необхідної кількості голосів підтриманих у визначений термін після закінчення строку збору підписів не дійсними. Електронна петиція до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України розглядається в порядку, визначеному цією статтею, за умови збору не менше 25 тис. підписів громадян на її підтримку протягом максимум трьох місяців з моменту публікації петиції. Вимоги щодо кількості підписів громадян на підтримку електронної петиції, що подається до органу місцевого самоврядування, та строки збору підписів визначаються статутом територіальної громади.

Оцінка електронної заяви відбувається невідкладно, але не пізніше десяти робочих днів з моменту оприлюднення інформації про початок оцінювання. Якщо в електронній заяві міститься звернення щодо проведення оцінки на громадських слуханнях територіальної громади, автор звернення має право представити електронну заяву на цих слуханнях. У цьому випадку термін оцінки електронної пропозиції буде продовжено на час, необхідний для проведення відповідних переговорів. Про підтримку або відхилення електронної петиції буде публічно повідомлено на офіційному сайті. У відповідь на електронний звіт надають результати розгляду поставлених у ньому питань з відповідним обґрунтуванням. Відповідь на електронне звернення має бути опублікована на офіційному веб-сайті органу, якому воно надіслано, не пізніше наступного робочого дня після проведення оцінки, а також надіслана у письмовій формі укладачу (ініціатору) електронного звернення.

Інформація про кількість підписів на підтримку електронної петиції та умови їх збору зберігається не менше трьох років з дати оприлюднення петиції. Варто знати, що посадові особи, винні в порушенні цього Закону, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством України а саме статті 212-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення [2] яким визначено, що незаконна відмова у прийнятті та розгляді звернення, інші порушення Закону України «Про звернення громадян» тягнуть за собою застосування Закону про звернення громадян а саме штрафи на посадових осіб від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Повторне протягом року порушення цього Закону України, за яке особу вже було притягнуто до адміністративного стягнення, тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб у розмірі від шістдесяти до вісімдесяти штрафів. оподатковуваного мінімуму доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до тридцяти годин.

Таким чином громадянське втручання та пропозиції щодо покращення надання безоплатної правової допомоги може бути реалізовано через систему електронних петицій.

Список літератури:

1. Про звернення громадян: Закон України № 393/96-ВР від 2 жовтня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: № 80731-X від 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ТА КОНТРОЛЮ ПОТОЧНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ НЕПРИБУТКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Горба Тетяна Миколаївна

викладач

ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний
університет розвитку людини «Україна»
Миколаївський інститут розвитку людини

Якісна фінансова інформація суб'єкта господарювання чітко дає розуміння про існуючу поточну заборгованість. Особливим показником ефективності діяльності неприбуткової організації є її заборгованість – дебіторська і кредиторська.

Наявність кредиторської заборгованості у такій установі, яка розглядається як зобов'язання, може свідчити про нецільове використання грошових коштів, що призвело до перевищення фактичних видатків над призначеними у кошторисі. В такому випадку необхідно своєчасно зареєструвати ці зобов'язання або зменшити їх шляхом оплати.

Обсяг фінансових зобов'язань, узятих установою протягом звітного періоду, повинен забезпечити зменшення рівня заборгованості за зобов'язаннями минулих періодів та недопущення виникнення заборгованості за зобов'язаннями в поточному році. На кінець звітного періоду сума фінансових зобов'язань повинна відповідати сумі кредиторської заборгованості [3].

Зміст аналізу виконання кошторису неприбуткової організації визначає його основні завдання. Ними є:

- контроль за надходженням коштів;
- правильне та своєчасне документальне оформлення всіх господарських операцій;
- виявлення та відображення витрат;
- суворе дотримання кошторисних видатків за призначеними статтями;
- аналіз складу видатків, а також їх змін;
- вивчення факторів, що призвели до відхилення доходів і видатків, передбачених у чинному кошторисі [1].

Бухгалтер має уважно стежити за рухом коштів і веденням відповідної документації, адже основою контролю є первинна документація.

На багатьох підприємствах використовують типові форми первинної документації: прибутковий ордер, акти виконаних робіт, прибуткові накладні тощо. Працівники бухгалтерської служби систематично мають перевіряти правильність оформлення первинних документів, які надходять, а також робити відповідний бухгалтерський запис. Підсумкові дані підраховують за окремими групами, рахунками, синтетичним обліком тощо.

Пильна увага надається обліку і контролю видачі довіреностей на одержання матеріальних цінностей. Зокрема, слід запобігати видачі довіреностей працівникам, які не прозвітували про одержані раніше цінності, а також довіреностей, у яких не вказані постачальник, найменування та кількість одержаних цінностей. Уважно перевіряють дати в документах, за якими оприбутковано матеріальні цінності за інвентаризацією. Все це може вплинути на фінансову звітність і скласти неправдиву інформацію про фінансовий стан організації.

Завдання бухгалтерського обліку поточних зобов'язань полягає у розкритті інформації щодо зобов'язань зрозуміло і доступно. Адже користувачі за допомогою цієї інформації можуть оцінити ризики і можливі витрати на погашення поточних зобов'язань.

Для визначення поточних зобов'язань в ході діяльності неприбуткової установи необхідно зіставити доходи і видатки певного звітного періоду. Слід розглянути, що розуміється під доходами і видатками і чи однаковий набір подій, що визнаються доходами та видатками для бухгалтерського та податкового обліку.

З бухгалтерського підходу для неприбуткових організацій передбачена відносна свобода дій: бухгалтерська служба може самостійно вирішувати, що враховувати як дохід, а що – як видатки. Відносність свободи полягає в тому, що при прийнятті такого рішення слід використовувати норми положення (стандарти) бухгалтерського обліку П(С)БО [2].

Фінансова звітність складається на основі бухгалтерських записів, згідно чинного законодавства з внесенням коригувань для достовірного відображення фінансової інформації. При підготовці фінансової звітності застосуються принципи розкриття порівняльної інформації у відношенні до попереднього періоду, відображення економічної сутності господарських операцій, подій та умов а не лише юридичної форми.

Для відображення у звіті точних і об'єктивних поточних зобов'язань за звітний період необхідно враховувати те, що витрати відображаються в бухгалтерському обліку у момент їх виникнення, а не в момент сплати коштів. При цьому керівникам неприбуткових організацій слід пам'ятати про законність, ефективність і доцільність використання коштів.

У ході фінансово-господарської діяльності будь-якої організації виникають поточні зобов'язання і виявляти їх, контролювати та аналізувати необхідно повсякчас. Це забезпечить організацію від можливих серйозних фінансових відхилень та забезпечить оперативне реагування на виявлені відхилення. Неприбуткова організація перш за все сама зацікавлена здійснювати внутрішній поточний контроль за зобов'язаннями задля можливості здійснювати свою подальшу місію.

Контроль полягає систематичному спостереженні, перевірці та регулюванні діяльності неприбуткових установ та організацій у процесі виконання ними власних завдань та функцій відповідно до їх статутної діяльності та законодавчих норм.

В умовах ринкової економіки і втіленням економічних реформ чинне законодавство України повсякчас змінюється, проте питання обліку поточних зобов'язань неприбуткових установ забезпечено законодавством України, хоча і на загальних засадах.

Під час виконання звітності необхідно дотримуватися вимог чинного законодавства, а також враховувати те, що реформування змінюють закони, підзаконні акти, норми, доповнення, форми звітностей тощо. Проте, користуючись електронним документообігом за допомогою спеціальних програм ці задачі значно спрощуються, адже в електронному вигляді все оновлюється своєчасно. За допомогою цих програм відбувається обмін електронними документами і здається звітність до всіх державних органів та установ (в тому числі і банківських).

Систематична перевірка, контроль та регулювання поточних зобов'язань, що виникають у процесі виконання неприбутковими організаціями власних місій дають змогу забезпечити правильне і доцільне використання надходжень, здійснювати контроль виконання господарських договорів, а також повернення первинних документів про виконання зобов'язань (видаткові накладні або акти виконаних робіт).

Забезпечення принципів законності, доцільності та ефективності використання доходів їх розпорядниками, що досягається через виконання певних завдань:

- правильне ведення бухгалтерського обліку;
- дотримання правил фінансової звітності;
- суворі платіжна дисципліна;
- недопущення фіктивних платежів;
- нецільове використання надходжень;
- доцільне використання фінансових ресурсів;
- контроль виконання господарських договорів;
- аналіз поточних зобов'язань.

Неприбуткові організації здійснюють свою господарську діяльність згідно фінансово-планового документу - кошторису доходів і видатків. Такі організації мають право обліковувати грошові кошти і майно на окремих балансах і вести самостійний бухгалтерський та податковий облік. Кошторис планується на рік і містить в собі інформацію щодо конкретних сум очікуваних доходів та витрат, що планує здійснити організація. Затверджується кошторис щороку вищим органом управління або керівником організації. Саме цей документ допомагає забезпечити подальший контроль над доходами (джерелами їх надходження) та витратами (напрямами їх використання), а отже - прослідкувати зв'язок зі статутною діяльністю організації.

Список літератури:

1. Бюджетний кодекс України від 06.12.2012 р. № 5518-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.

2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.01.2000 р. № 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0085-00>

3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 «Спрощена фінансова звітність», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 25.02.2000 р. № 39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00#Text>

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МОТИВАЦІЇ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ЯК ЗАСОБУ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ МЕДИЧНОЇ УСТАНОВИ

Грамастик Ірина,
здобувач вищої освіти
Сумський національний аграрний університет

Здоров'я населення є одним з важливих індикаторів благополуччя країни та рівня якості життя населення країни і свідчить про потенціал країни на світовому рівні. Відповідно галузь охорони здоров'я населення та медична галузь повинні забезпечити високий рівень здоров'я населення, від чого залежить відтворення робочої сили, яка є одним з головних факторів економічного розвитку країни. Отже система охорони здоров'я відіграє важливу роль в досягненні національної безпеки країни. Таким чином сьогодні актуальним питанням залишається проблема підвищення ефективності роботи медичних закладів.

Останнім часом у медичній галузі назріли такі проблеми: відсутність плановості підготовки медичних кадрів у зв'язку з переходом України на засади ринкової економіки; відсутність контролю за заміщенням кадрів; недостатній рівень заробітної плати; слабка соціальна захищеність медичних працівників. Всі ці проблеми свідчать про відсутність мотивації у працівників до продуктивної праці в медичних закладах. Відповідними частими є випадки, коли випускники медичних навчальних закладів залишають державну медицину, йдуть працювати в приватні медичні заклади, у фармацевтичну галузь, або взагалі емігрують за кордон. Наслідком цього є дефіцит молодих перспективних медичних кадрів [1].

Особливо важливою роль мотивації та стимулювання праці в закладах охорони здоров'я є в постреформенний період. Медична реформа змінила умови фінансування медичних закладів. Сьогодні кошти на фінансування діяльності лікувальних установ виділяються за принципом «гроші йдуть за пацієнтом». Відповідно для збільшення кількості укладених декларацій та збільшення кількості пацієнтів лікувальні установи стикнулися з вимогами ринкової економіки і постали перед такими проблемами, як підвищення конкурентоспроможності, змагання за пацієнта, необхідність врахування можливостей та загроз, що формуються в зовнішньому світі. Отже, сьогодні медичним закладам потрібні молоді перспективні фахівці, які володіють не лише медичними знаннями, а й знаннями про закони ринку, які необхідні для просування медичних послуг та змагання за пацієнта. Утримати умотивованих фахівців в медичному закладі та сприяти підвищенню рівня їх продуктивної праці покликана система мотивації та стимулювання праці.

В економічному словнику-довіднику за. ред. С.В. Мочерного мотивація праці (від фр. *motif* – спонукальна причина, привід до будь-яких дій) трактується, як усвідомлене і цілеспрямоване спонукання працівника до праці шляхом стабільного впливу на його потреби, інтереси та цілі [2].

На думку Волківської А.М. та інших мотивація - це психологічна умова організації внутрішнього світу особистості, яка дозволяє визначати вибір спрямованості її поведінки. Мотивація є рушійною силою для працівника, яка спонукає його до дій через визначені мотиви, які лежать в основі його поведінки. Отже, система мотивації праці відіграє важливу роль у формуванні внутрішніх факторів особистості, які завдають значного впливу на розвиток підприємства [3]. Досконалою системою мотивації та стимулювання праці дає можливість сформувати умотивованого працівника. А в сучасних світових реаліях вважається, що саме працівники з їх вміннями та знаннями є найбільшою цінністю підприємства, оскільки працівники здатні створювати конкурентні переваги та продукувати нові ідеї, що сприяє підвищенню ефективності функціонування підприємства.

Варто відмітити, що слід розрізнити поняття «мотивація» та стимулювання».

Раніше поняття «мотивація» використовувалося у педагогіці та психології, а «стимулювання» було економічним терміном і використовувалося при розробці заходів з підвищення продуктивності праці [4]. Однак, сьогодні в умовах ринкових відносин, коли працівник перетворився на чинник створення конкурентних переваг, відповідно ці два поняття використовуються у взаємодоповненні та взаємозв'язку. Проте, вони не є однаковими за змістом.

Так, Климчук А.О., Михайлов А.М. стимулами вважають певні блага, а мотивами – прагнення людини отримати ці блага. Стимули виступають зовнішніми спонуками і мають цільову спрямованість. Мотив є також спонуканням до дії, але в його основу може бути покладений як стимул у вигляді винагороди, підвищення по службі, адміністративних розпоряджень тощо, так і особисті причини (почуття обов'язку, відповідальності, страху). Зважаючи на те, що реакція людини на багато стимулів може бути неусвідомленою та не піддаватися контролю, стимул може перетворитися у мотив лише після того, як людина зрозуміє, усвідомить та прийме його [4]. Отже, бачимо, що головною рушійною силою впливу на персонал є стимули, а основною метою мотивації є задоволення потреб персоналу та підприємства одночасно. Розуміння менеджером сутності цих понять дає можливість будувати систему мотивації та стимулювання праці робітників для підвищення продуктивності праці та ефективності діяльності підприємства.

Мотивація та стимулювання може бути матеріальним та нематеріальним.

Матеріальне стимулювання у вітчизняних реаліях з низькими доходами українського населення порівняно з європейським, є найдієвішим. Обґрунтована система оплати праці збільшує її продуктивність. Матеріальне стимулювання існує у грошовій та негрошовій формах. До грошового стимулювання відносять: премії, оплата абонементів до фітнес-центру; оплата медичної страховки; грошові виплати до особливих подій; компенсація витрат на проїзд до місця роботи; пенсійні надбавки тощо. До негрошового матеріального стимулювання відносять: безкоштовні або частково оплачені путівки для працівників та членів їхніх сімей; гнучкий графік виконання професійних обов'язків; скорочений трудовий день або тиждень; безкоштовні квитки на освітні та культурні заходи;

оплачені роботодавцем курси підвищення кваліфікації тощо. Прикладами нематеріальної мотивації є: похвала від адміністрації, підвищення по службі, підвищення кваліфікації коштом організації, створення сприятливої атмосфери, організація спільного дозвілля, наявність зворотного зв'язку тощо. Керівник самостійно обирає матеріальні і нематеріальні методи мотивації та стимулювання праці персоналу, які на його думку будуть найоптимальнішими для колективу працівників в умовах сучасного ринку і допоможуть досягти максимальної продуктивності роботи персоналу [5]. Однак, керівник має пам'ятати, що неможливо виділити найбільш ефективний метод стимулювання персоналу на підприємстві, адже кожен із них має свої переваги та недоліки. Саме тому матеріальні та нематеріальні стимули повинні взаємно доповнювати та збагачувати один одного. Складаючи програму мотивації співробітників, керівник має врахувати всі особливості колективу та підприємства у цілому, час від часу переглядати внутрішню політику компанії, прислухаючись до думки підлеглих.

Результатами матеріальної мотивації та стимулювання праці є: підвищення результативності роботи персоналу; оперативне досягнення цілей підприємства; зв'язок результативності роботи співробітників з оплатою та нематеріальним стимулюванням; прозорість системи заохочування; зниження плинності кадрів; покращення психологічного клімату; покращення командної роботи.

Результатами нематеріальної мотивації та стимулювання праці є:

- підвищення ступеня задоволення співробітників за рахунок отримання більш якісного відпочинку;
- підвищення у співробітників потреби в спорідненості як за рахунок підвищення можливості корпоративного спілкування, так і за рахунок розвитку командних методів роботи і залучення персоналу в процеси вироблення спільних рішень;
- підвищення у співробітників потреби в зростанні, розвитку і самовираженні за рахунок отримання більш вільного доступу до отримання освіти, просуванню по службі, самореалізації через досягнення високих результатів роботи і участь в справах компанії;
- підвищення згуртованості колективу;
- підвищення прихильності співробітників до роботи, прагнення до досягненню загальнокорпоративних цілей;
- розвиток кадрового потенціалу [6].

Одним з головних чинників, що обумовлює формування вмотивованих працівників, є, на думку Герцберга Ф, сама праця, а гроші є в основному гігієнічним фактором. Тобто зростання заробітної плати може до певної межі стимулювати працівника до покращення своєї праці. А після того, як матеріальні потреби працівника задоволені, мотивувати його можна формуванням у нього відчуття задоволеності працею. На формування такого відчуття впливають психологічні стани, які визначають задоволеність людини своєю працею і мотивацією:

- сприймана значимість роботи;

- відповідальність, що відчувається;
- знання результатів [7].

Таким чином, дослідження різноманітних теорій та поглядів вчених на мотивацію персоналу різних часів дає можливість зробити висновок – ефективне функціонування підприємства, в тому числі й медичної установи, залежить від обґрунтованої системи управління персоналом. Сучасна система управління персоналом підприємства має базуватися на системах мотивації та стимулювання персоналу. Дієвий механізм мотивації та стимулювання персоналу дає можливість сформувати вмотивованого працівника. Цілі підприємства будуть досягнуті за умов розвитку персоналу, який є вмотивованим на досягнення цілей підприємства, і потреби якого задоволені шляхом використання як матеріальних, так і нематеріальних методів мотивації та стимулювання праці.

Список літератури:

1. Лехан В.М., Слабкий Г. О., Шевченко М. В. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір. *Україна. Здоров'я нації*. 2010. №1(13). С.5-23
2. Економічний словник-довідник / За ред. док. екон. наук, проф. С.В. Мочерного. Феміна, 1995. 368 с.
3. Волківська А. М., Осовська Г. В., Семенюк Т. В. Форми та методи стимулювання продуктивної діяльності в умовах корпоративного управління. *Ефективна економіка*. 2021. № 1. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8543> (дата звернення: 10.11.2022). DOI: [10.32702/2307-2105-2021.1.103](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.1.103)
4. Климчук А.О., Михайлов А.М. Мотивація та стимулювання персоналу в ефективному управлінні підприємством та підвищенні інноваційної діяльності. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2018, № 1. С.218-234. URL : https://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2018_1_218_234.pdf
5. Янковська В.А., Талдаєв В.С. Мотивація медичного персоналу як основна функція менеджменту закладу охорони здоров'я. *Інфраструктура ринку*. 2021. Випуск 53. С.115-119. <https://doi.org/10.32843/infrastruct53-20>
6. Лещенко Л.О. Мотивація праці як фактор підвищення прибутковості виробництва. *Ефективна економіка*. 2016. №4. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4917>
7. Herzberg F. One more time: How do you motivate employees? *Harvard Business Review*. 2003. January. P. 87-96.

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В ІНСТИТУЦІЙНІЙ СТРУКТУРІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Гриценко Олена,
д.е.н., професор кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Після припинення бойових дій в Україні почнеться післявоєнне відновлення економіки на основі спеціально розробленого урядом та підтриманого міжнародними установами плану. Базовою умовою для здійснення повномасштабного переструктурування економіки стане отримання Україною безпеки як загального інституту суспільного існування. Інститут безпеки як суспільне благо задовольняється державою та гарантіями міжнародного співтовариства. Вочевидь стабільний економічний розвиток може мати місце лише на міцному фундаменті. Безпека стає першою умовою створення інституційного простору відновлення економіки України. За його відсутності викривляються механізми як приватних, національних, так і міжнародних інвестицій, оскільки втрачаються стимули та механізми їх захисту. В цьому разі економічна діяльність гальмується, а витрати на забезпечення безпечності покладатимуться на бізнес, що збільшуватиме його витратність та знижуватиме конкурентоспроможність. Тому інституційні реформи в системі державного управління стають першочерговим завданням всього суспільства.

В загалі, інституційна побудова – є важливим компонентом ефективності ринкової економіки. А верховенство права стає ключовим моментом в її розбудові, оскільки призводить до мінімізації корупції, посиленню демократичних процедур прийнятті рішень, що розширює можливості широкомасштабних запозичень внутрішніх та зовнішніх інвестицій. Верховенство права є необхідним для відповідності певного державного утворення наявним демократичним стандартам. Дія принципу верховенства права має на меті встановлення певних меж діяльності держави для захисту прав людини, викорінення будь-якого свавілля. Власне, основоположні права та свободи людини визначають зміст і спрямованість розуміння верховенства права як принципу та мети розвитку суспільства.

Безумовно в умовах повоєнного відновлення верховенство права набуває особливих рис, що не повинно порушувати його основний змісту. Верховенство права в українських умовах довгий час сприймалося синонімом верховенства закону. Слабкість інститутів державної влади та принципу верховенства права на початку періоду становлення незалежності визначала можливість вільного вираження політичних інтересів як окремих осіб, так і груп населення. Несформованість та слабкість принципів верховенства права позначалась на недемократичному впливі на суспільство. Помаранчева революція та намагання влади посилити у державі основні інститути автоматично вплинули на укріплення демократичних свобод та принципів верховенства права. Принцип верховенства права відображає загальне надбання людства – ідеали свободи,

демократії, прав людини і поступово реалізує їх шляхом регламентації усіх суспільних відносин у контексті найвищої справедливості.

Юридичні права, що вочевидь найбільшим чином підключені до принципу верховенства права, передбачають: (1) право на доступ до правосуддя, (2) право на законних підставах виконувати певні дії компетентним суддею, (3) право бути вислуханим, (4) неприпустимість подвійної відповідальності, (5) правовий принцип, відповідно до якого заходи, які накладають тягар не повинні мати зворотної сили, (6) право на ефективний засіб правового захисту для будь-якої спірної вимоги; (7) право на реалізацію принципу невинності поки це не буде доведено в суді, (8) право на справедливий судовий розгляд або належної правової процедури: відсутність упередженості, розумний термін, протягом якого справа розглядається і вирішується. Крім того, повинна бути визнаною незалежність юридичної професії, суб'єкти якої мають бути уповноважені забезпечити ефективність юридичних послуг без невиправданої затримки.

Актуальною проблемою існування верховенства права є виявлення його базових умов. Принцип верховенства права є обов'язковою ознакою правової держави, якою себе і позиціонує Україна. А тому реалізація в Україні цього принципу стає останнім часом однією з нагальних проблем, як вітчизняної так і міжнародної практики. Юридичне забезпечення дотримання верховенства права означає: пріоритет природних прав людини державою; принцип розподілу влади; обмеження дискреційних повноважень; гарантія верховенства Конституції; принцип визначеності; принцип пропорційності; принцип незалежності суду.

Принцип верховенства права в економічному відновленні української економіки означає, перш за все, виникнення рівного права власності з однаковими принципами його специфікації: визначення змісту, процедури оформлення, забезпечення рівня захисту. Таке положення суттєво розширює економічне середовище учасників господарського обороту, стимулює не тільки їх особисте, але виробниче споживання (інвестування, нагромадження капіталу тощо). Такий підхід до принципу верховенства права означає, що в суспільстві не існує інституту кримінальної репресії та конфіскації власності вразі посягання приватного власника на владу політичної еліти.

Друга базисна умова, що породжена верховенством права, – рівність суб'єктів господарювання на основі ліквідації штучних нормативно-юридичних обмежень у використанні власного людського капіталу. Це означає, що в суспільстві не існує обмежень та перепон для заняття економічної діяльності, пов'язаних з особистим соціально-політичним статусом (гендерним, расовим тощо) людини.

Третє. Верховенство права означає, що в основі господарської діяльності економічна свобода суб'єкта реалізується шляхом укладання добровільних контрактів та договорів. В умовах нормативістської орієнтації цивілістичного права, договір зводиться лише до кола юридичних фактів. Це призводить до того, що договір перетворюється в жорстку нормативну конструкцію байдужу до господарського суверенітету суб'єктів, їх умовам діяльності та цілям. Пріоритет права (а не закону) передбачає перетворення договірної регуляції в

індивідуально визначений спосіб надання обов'язковості специфічному ситуативному порядку дій контрагентів.

Четверте. Вільне право рівних суб'єктів означає, що взаємодія між ними здійснюється на основі конкуренції, неекономічні обмеження якої визнаються неправомірними та підлягають усунення юридичними засобами.

Народжуючись в економіці верховенство право потребує особливої правової конструкції, в якій представлений алгоритм його реалізації. До основних компонентів зокрема віднесені: законність, в тому числі прозорий, підзвітний і демократичний порядок введення законів у дію; правова певність; заборона свавілля; доступ до правосуддя у незалежних і неупереджених судах, в тому числі судовий контроль за адміністративними актами; дотримання прав людини; недискримінація та рівність перед законом.

Безумовно може здатися, що в умовах повоєнного відновлення потрібно обмежити певні принципи верховенства права. Але це лише поверхнєве уявлення про ефективність його дії в сучасних умовах. В реальній практиці саме верховенство право дозволить вирішувати цілу низку сучасних проблем в певних напрямках економічної політики. У контексті реалізації прав особи верховенство права є необхідним для відповідності певного державного утворення наявним стандартам життєдіяльності. Дія принципу верховенства права має на меті встановлення певних меж діяльності держави для захисту необхідних для виживання людини прав. Тому економічні права та свободи людини визначають зміст і спрямованість розуміння верховенства права як сучасної практики повоєнного відновлення.

Центром прикладання сил держави повинна стати структурна політика, спрямована на створення економічної побудови, здатної забезпечити сучасні межі соціально-економічного розвитку. Саме на структурній політиці повинні бути зав'язані всі інші види політики: бюджетно-податкова, грошово-кредитна, інвестиційна. Структурна політика повинна формуватися на поєднанні стратегічного планування і ринкової самоорганізації. Перша буде відповідати за верховенство закону, а друга – за пріоритет права. Оскільки вони спираються на визначення провідних кінцевих продуктів, що забезпечують реалізацію первинних економічних прав, а саме основних благ життєдіяльності людини (харчування, житло, ліки, предмети довгострокового споживання) та продуктів, що формуються внаслідок формування нового технологічного укладу (електронно-технічні пристрої, інформаційно-цифрові технології тощо).

Фінансово-кредитне забезпечення інвестицій у нові види виробництва здійснюється за рахунок поєднання державного цільового кредитування та залучення приватного капіталу.

Важливим напрямом інституційної перебудови повинна стати подолання практики управління державою на принципах пріоритету державних органів (парламенту, уряду, суду тощо). Для демократичних країн, де панує верховенство права характерною рисою є розвинена система стримувань і противаг, що проявляється у принципі розподілу влади (закону) та права (як міри

поєднання свободи та залежності кожної людини) з метою позбавлення надмірної концентрації влади та норм, що нею запроваджені.

Верховенство права може існувати тільки на основі високого рівня довіри до влади, що особливо актуалізується у післявоєнний період. Це може бути досягнене шляхом запровадження процедури постійного звернення до громадської думки стосовно тих чи інших заходів чи проєктів, що передбачаються до реалізації, і таке схвалення має стати критерієм відповідності проєкту інтересам суспільства. При цьому законом бажано врегулювати, що громадяни беруть участь в управлінні; 2) запровадження неухильного і тотального дотримання принципу верховенства права і закону – добрий він чи не дуже, але застосовується до всіх і винятків (соціальний чи майновий статус правопорушника, його близькість до влади чи якісь «заслуги» перед суспільством у минулому) не повинно бути. Принцип верховенства права повинен забезпечити послідовну і прозору антикорупційну політику на всіх рівнях виконавчої влади шляхом неухильного виконання конкретних заходів, спрямованих на моніторинг і контроль дискреційних повноважень державних службовців з метою встановлення чесних, прозорих, заснованих на заслугах і досягненнях процедур прийому на роботу, що можуть переглядатися у суді, застосування заходів стосовно поліпшення підзвітності та ефективності й персональної відповідальності, дотримання державними службовцями етичного кодексу чи кодексу поведінки для збереження в системі державної служби ціннісного значення чесності та неупередженості [див. 1, с. 135-138].

Значну роль у відтворенні принципу верховенства право буде відігравати саме держава, яка має величезних арсенал формальних та неформальних інструментів впливу на суспільство. Серед них найважливішими повинні стати: створення нових робочих місць та генерування мультиплікативного ефекту в економіці, державні інвестиції в пріоритетні види діяльності; державно-приватне партнерство, насамперед в сфері інфраструктури; різні форми державної допомоги бізнесу; державні гарантії за кредитами та компенсація кредитних процентних ставок; державне замовлення на закупівлю товарів та послуг; націоналізація системно важливого бізнесу, якому загрожує банкрутство; стимулювання імпортозаміщення та локалізації виробництва; стимулювання переміщення виробництва у безпечні регіони; стимулювання конверсії виробництва; розв'язання проблемних питань логістики та транспортної інфраструктури; розв'язання проблемних питань енергопостачання. При вирішенні цих питань необхідно здійснити переформатування інституційного середовища країни як на формальному, так і неформальному рівні. Перш за все мова повинна йти про виштовхування з країни корупційної складової та деолігархізацію з тим щоб виключити негативні процеси в розподілі інвестиційних ресурсів та прийнятті державних рішень.

Література:

Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України: наукова доповідь / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2022. – 304 с.

ФОРМУВАННЯ ПЕРСПЕКТИВНОГО ТОВАРНОГО АСОРТИМЕНТУ НА ПРОМИСЛОВОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

Дятлова Наталія Василівна

к. е. н., доцент, доцент кафедри девелопменту нерухомості, обліку та маркетингу,
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури,
м. Дніпро, Україна

Майорський Денис

магістр зі спеціальності 075 «Маркетинг»,
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури,
м. Дніпро, Україна

Лемешенко Олег

магістр зі спеціальності 075 «Маркетинг»,
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури,
м. Дніпро, Україна

По суті, «...перспективний товарний асортимент - це діючий товарний асортимент підприємства, але скорегований та дороблений на величину вимог, які поставив ринок перед виробником» [1, - С.37].

Пропонуємо застосувати наступну методика для розробки перспективного товарного асортименту на промисловому підприємстві. Для цього нами було здійснено комплекс розрахунків, що дозволило отримати дуже важливу реальну інформацію щодо пріоритетності виготовлення тих чи інших видів продукції на промисловому підприємстві. Досліджуване нами підприємство, ВАТ «Криворізький завод ЗБВ», займається виробництвом залізо-бетонних виробів та знаходиться в Дніпропетровській області (Україна). Пропонуємо такі розрахунки на промисловому підприємстві проводити раз чи два на рік. Вважаємо, що і частіші перерахунки також не зашкодять ані промисловому підприємству, ані його асортименту, а лише допоможуть вірно визначити напрямок використання його коштів та ресурсів.

На рис. 1 показано яке місце займає та яку роль відіграє маркетинг в забезпеченні ефективності виробництва промислової продукції на підприємстві.

Рис. 1. Схема маркетингу в забезпеченні ефективності виробництва промислової продукції на підприємстві

Якщо промислове підприємство хоче бути успішним, забезпечити безперервну реалізацію своєї продукції, то для цього необхідно заводському відділу маркетингу постійно приділяти увагу існуючому асортименту.

Сьогодні ринок весь час змінює свої вимоги, пріоритети, вподобання, інтереси, тому попит на залізобетонні вироби і конструкції також є величина змінна. Можна припустити, що не обов'язково повинна змінюватись величина попиту. Можуть змінюватись і вимоги до певної технічної характеристики залізобетонних виробів (армування, надійність, якість, вогнестійкість) [2, - С.52]. Зміна цих технічних характеристик приведе до того, що попит на товар може різко змінитися як убік збільшення, так і убік зменшення. Тому зрозуміло, чому заводському відділу маркетингу потрібно приділяти постійну увагу проблемі формування асортименту. Якщо асортимент «не буде цікавим або застаріє», це може негативно вплинути на діяльність досліджуваного заводу ЗБВ взагалі.

На промисловому підприємстві повинна проводитися система робота для запобігання появи небажаних і несприятливих тенденцій і процесів, які можливі у випадку ігнорування такого аспекту діяльності заводу ЗБВ як розробка та впровадження механізму формування перспективного товарного асортименту.

Так якщо перспективний товарний асортимент, розроблений спеціалістами відділу маркетингу заводу ЗБВ з додержанням усіх необхідних вимог та специфіки виробництва, то це буде лише посилювати конкурентні переваги заводу в порівнянні з іншими заводами ЗБВ, які не приділяють належної уваги цьому питанню. Ми б віднесли розробку та впровадження перспективного товарного асортименту до ряду конкурентних переваг ВАТ «Криворізький завод ЗБВ».

Формування перспективного товарного асортименту на промисловому підприємстві проводиться поетапно:

Етап 1: Визначити обмеження, по якому формується варіант товарного асортименту.

Етап 2: Здійснити послідовне ранжування номенклатурних позицій товарного асортименту за обраними економічними характеристиками.

Етап 3: Здійснити розрахунок рейтингових оцінок по кожному виду продукції, а також розрахунок загального рейтингу, і, в залежності від його значення, кожному виду продукції присвоїти певне місце.

Етап 4: Отриманий в результаті означених дій набір номенклатурних позицій розглядається як можливий варіант перспективного товарного асортименту.

Інформація, що потрібна для підбору позиції по кожному виду промислової продукції, що включається спеціалістами відділу маркетингу в перспективний товарний асортимент, може братися із різних джерел (відділ збуту, фінансовий, маркетинговий, бухгалтерія тощо). Для розробки перспективного товарного асортименту заводу ЗБВ використовувалася виробнича програма по трудомісткості виробів (нормо/годин та гривно/годин), по фонду заробітної плати та доплатам до фонду заробітної плати за останній звітний період [3, - С.88-90]. Ця програма містить інформацію про види продукції, що випускається заводом, і наступні характеристики по кожному виду продукції:

- назви виробів;
- трудомісткість виробу, виражена в нормо/годинах;
- трудомісткість виробу, виражена в гривно/годинах (цей показник характеризує, скільки гривень витрачається за одну годину на виробництво того чи іншого виду продукції);
- квартальні об'єми виробництва по видам продукції;
- фонд заробітної плати поквартально;
- доплати поквартально в залежності від прибутковості реалізації тих чи інших видів продукції;
- вартість одиниці виробів у співставлених цінах;
- товарна продукція у співставлених цінах.

Також спеціалістами маркетингологами використовувалися дані з облікової картки калькуляції замовлень підприємства. Такі картки ведуться робітниками по кожному замовленню окремо і включають інформацію про собівартість продукції.

На підставі вищенаведених джерел отримання інформації необхідно скласти таблицю, яка включає в себе основні види продукції промислового підприємства, що виробляються ним щомісяця. В цій таблиці, по вищезазначеним характеристикам кожного виду продукції, здійснюється ранжування продукції заводу за такими показниками:

- об'єми товарної продукції по видам;
- трудомісткість виготовлення 1 м³ продукції, норма/годин;
- річний прибуток від реалізації певного виду продукції.

Для того щоб провести ранжування заводської продукції за таким класифікаційним параметром як прибуток на 1 норма/годину потрібно застосувати дані по прибутку, який був отриманий в результаті реалізації конкретно цього виду промислової продукції за рік, а також річна кількість норма/годин, витрачених на випуск цього залізобетонного виробу. На їх основі розраховується величина прибутку, що приходить на 1 норма-годину роботи заводського обладнання. Потім на підставі отриманих результатів розраховується коефіцієнт $K_{np/n}$, за формулою (1). Він показує величину прибутку на 1 норма-годину:

$$K_{np/n} = P_{річ} / T_{н/г} \quad (1)$$

де $P_{річ}$ – прибуток, що було отримано протягом року в результаті продажу певного виду промислової продукції заводу;

$T_{н/г}$ - кількість норма/годин, які були витрачені на виробництво певного виду промислової продукції заводу.

Далі цей коефіцієнт $K_{np/n}$, необхідно помножити на 1000, що дозволить представити рейтингову оцінку по класифікаційному параметру кожного виду заводської продукції у вигляді цілого числа. Потім, за формулою (2), потрібно розрахувати частку, яку займає ці конкретна продукція в загальній трудомісткості ($K_{тр}$) всієї продукції заводу.

$$K_{тр} = T'_{річ} / \sum T_{річ} \quad (2)$$

де $T'_{річ}$ – річна трудомісткість виготовлення певного виду продукції;

$\sum T_{річ}$ - кількість норма/годин, які були витрачені на виробництво всіх видів заводської продукції.

Потім необхідно річну трудомісткість кожного виду продукції підприємства поділити на загальну річну трудомісткість по виготовленню всього об'єму продукції ВАТ «Криворізький завод ЗБВ».

Отриманий в результаті таких розрахунків показник покаже спеціалістам маркетологам, яку кількісну частку трудомісткості окремого виду продукції займає в загальній річній трудомісткості по підприємству в цілому.

Розрахунок наступного показника K_{mnp} дасть змогу спеціалістам відділу маркетингу кількісно виміряти ту частку, яку займає конкретний вид продукції в загальному обсязі товарної продукції ВАТ «Криворізький завод ЗБВ», що була ним вироблена на протязі досліджуваного періоду (тобто року). «Цей показник розраховується за формулою (3) методом ділення обсягу товарної продукції окремого виду на загальний об'єм товарної продукції заводу.

$$K_{mnp} = V'_{річ} / \sum V_{річ} \quad (3)$$

де $V'_{річ}$ – об'єм товарної продукції певного виду;

$\sum V_{річ}$ – загальний об'єм товарної продукції заводу» [3, - С.91-92].

Загальна рейтингова оцінка по кожному виду продукції розраховується як добуток трьох вищеназваних рейтингових оцінок. В залежності від величини загальної рейтингової оцінки кожному виду товарної продукції присвоюється певна так би мовити позиція або рейтинг. Рейтинг товарної продукції буде тим вище, чим більше буде значення загальної рейтингової оцінки. По мірі зменшення загальної рейтингової оцінки відповідно буде зменшуватись і рейтингова позиція товарної продукції.

В результаті розрахунків отримується інформація, якою потім можна керуватися для визначення керівництвом заводу наступних дій:

- переранжувати товарний асортимент у відповідності з отриманим рейтингом;

- елімінувати з товарного асортименту збиткову продукцію та(або) такі її види, що отримали найменший рейтинговий показник;

- здійснити спеціалістам маркетологам перегляд та реструктуризацію товарного асортименту згідно встановленого обмеження.

Зроблено висновок, що надзвичайно актуальними є аналіз та розробка перспективного товарного асортименту для підприємств, що функціонують недостатньо ефективно, мають хиткий або кризовий фінансовий стан, зіштовхуються з проблемою скорочення масштабів ринку традиційних споживачів і опиняються в умовах вимушеної переорієнтації своїх маркетингових, а отже, виробничих орієнтирів.

Таким, на нашу думку, є стан ВАТ «Криворізький завод ЗБВ», який достатньо довгий час орієнтувався на задоволення потреб підприємств вугільної промисловості, а сьогодні має визначити нові пріоритети свого розвитку і сформуванати асортимент, що знайде достатній попит у платоспроможних клієнтів – на ринку цивільного будівництва.

Список літератури:

1. Крикавський Є. Маркетингова товарна політика: підручник / Є. Крикавський, І. Дейнега, О. Дейнега, Р. Патора. – 3 видання, доповнене і перероблене. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 360 с.

2. Бобровников Г. Н. Прогнозирование в управлении техническим уровнем и качеством продукции / Г.Н. Бобровников, А.И. Клебанов. – М.: Изд-во стандартов, 2004. – 189 с.

3. Святненко В.Ю. Промисловий маркетинг: Навчальний посібник / В.Ю. Святненко. – К.: МАУП, 2001. – 264 с.

ЕКОНОМІКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ СУБ'ЄКТИ ВПЛИВУ НА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МІСТ

Жилінська Людмила Олександрівна

д.е.н., доцент, старший науковий співробітник

Інститут економіко-правових досліджень

імені В.К. Макутова НАН України, м. Київ, Україна,

відділ економіко-правових проблем містознавства

Розвиток міста це комплексна діяльність та активна взаємодія місцевих органів влади різних рівнів, національних і іноземних суб'єктів господарювання, громади, приватного сектору у спільній діяльності вироблення ефективної моделі розвитку. Тому налагодження комунікацій, побудова довіри та відповідальності між основними суб'єктами впливу на забезпечення розвитку міст є важливим завданням формування ефективної життєздатної системи управління містом.

Згідно з дослідженням, які було проведено на замовлення проєкту ПРОМІС авторським колективом Центру громадської експертизи основними суб'єктами впливу на особливості забезпечення розвитку міст є [1]:

1. Органи влади. Виконують наступні основні ролі - координатор (координація дій направлених на підвищення конкурентоспроможності міста, громади; покращення рівня та якості життя місцевих мешканців; створення економічно стійкої потужної громади); постачальник послуг (надання адміністративних, соціальних, суспільних послуг, виконання операційних функцій: збір та утилізація відходів, прибирання громадських територій, утримання муніципальних установ в належному стані, розвиток інфраструктури, модернізація, здійснення капітальних вкладень і т.п); регулятор (виступає регулятором формування сприятливого бізнес клімату); каталізатор (створення середовища для економічного розвитку).

2. Бізнес. Виробник товарів та послуг для задоволення потреб громади, орієнтація на споживача, суб'єкти господарювання різних форм власності та галузевого спрямування, створення робочих місць, генератор інновацій, створення інфраструктури, інвестор, платник податків, наповнення місцевого бюджету.

3. Громада. Бенефіціар, донор ініціатив і проєктів, учасник процесів планування

4. Неурядовий сектор. Комунікатор, посередник для залучення ресурсів, майданчик для діалогу і обміну досвідом.

Від здатності органів влади побудувати партнерство у форматі «Органи влади міста — Бізнес — Неурядовий сектор — Громада» залежить успіх місцевого економічного розвитку для забезпечення життєдіяльності міста.

В умовах повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України для збереження здобутків у сфері місцевого розвитку необхідно зробити наступні кроки [2]:

- 1) Розробити комплексну програму міжнародної підтримки уряду України.
- 2) Співпраця органів місцевих самоврядування з міжнародними партнерами України для виконання деяких завдань та зменшення видатків.
- 3) Скорочення кількості контролюючих органів та їх повноважень.
- 4) Зниження податкового навантаження.
- 5) Стимулювання розвитку малого бізнесу.
- 6) Реалізація послідовної стратегії, спрямованої на дерегуляцію економіки.
- 7) Залучення пільгових позик та макрофінансової допомоги.

Таким чином, для України найближчим часом доцільним є варіант економічного розвитку, орієнтований на створення принципово нової технічної бази виробництва, прийняття smart-рішень, впровадження політики «відкритих міст», формування людського капіталу, здатного ефективно використовувати новітні інформаційні технології [3].

Список літератури

1. Місцевий економічний розвиток: моделі, ресурси та інструменти фінансування: практичний посібник. Центр громадської експертизи. Федерація канадських муніципалітетів. Проект міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст». 2020. 104с.

2. Інформаційно-аналітична доповідь «Соціально-економічні та гуманітарні наслідки Російської агресії для українського суспільства». Центр Разумкова, 2022. 277 с.

3. Жилінська Л.О. Пріоритетні напрями щодо заходів з відновлення та розвитку України у сфері впровадження політики «відкритості міст» Scientific journal «Modern engineering and innovative technologies». Sergeieva&Co, Karlsruhe, Germany. Вип. 22. Part 2. 2022. P. 21-24.

АНАЛІЗ ВИРОБНИЦТВА СОНЯШНИКУ: МІКРО- ТА МАКРОРІВЕНЬ

Ковальова Ольга,

к.е.н., доцент

Сумський національний аграрний університет

Химинець Владислав,

здобувач вищої освіти

Сумський національний аграрний університет

Останнім часом на світових ринках в цілому та на ринку сільськогосподарської продукції України зокрема відмічається зростання попиту на олійні культури. Особливо популярним серед олійних культур є соняшник та продукти його переробки. Україна займає чільне місце серед держав, які вирощують соняшник, виробляючи у рік близько 10% насіння соняшнику у світі. Україна є найбільшим виробником у світі та постачальником на зовнішні ринки насіння соняшнику і соняшникової олії. Цього вдалося досягти завдяки стабільності внутрішнього ринку соняшнику, що підтверджується постійним попитом переробних підприємств і експортерів упродовж сезону, високими закупівельними цінами, які забезпечують високий рівень рентабельності цієї культури [1].

Соняшник належить до однієї з самих рентабельних технічних культур України. Він забезпечує високу рентабельність виробникам. Експорт соняшникового насіння забезпечує нашій країні значну частину надходження валютної виручки. Також соняшник має велике значення для переробної промисловості, а саме: з насіння соняшника виробляють цінну рослинну олію, що використовується в харчовій, хімічній та переробній промисловості. Виробництво соняшнику дає можливість отримати цінні високобілкові корми для тварин. Посіви соняшнику є цінним медоносом для бджільництва. Так, з 1 га посіву соняшнику при врожайності 20 ц/га можна одержувати до 10 ц олії, 8 ц шроту або макухи, 12 ц сухих кошиків, 4ц лузги, 35-40кг меду. Разом із цінністю соняшника для економіки країни та народного господарства він забезпечує високі показники прибутковості для сільськогосподарських виробників, які постійно нарощують виробництво соняшнику [2, с.223-224].

Проаналізуємо ефективність виробництва соняшнику на мікро- та макрорівнях. Для аналізу на мікрорівні використана звітність одного з аграрних підприємств Сумської області (табл.1).

Таблиця 1

Економічна ефективність виробництва соняшнику в аграрному підприємстві

Показники	2019 рік	2020 рік	2021 рік	Відношення 2021р. до 2019 р.,%
Урожайність, ц/га	27,3	30,1	29,8	109,1
Валовий збір, ц	4744,1	6321,0	6266,0	132,1
Затрати, грн.- всього	2013,2	2134,1	2092,3	103,9
Виручка від реалізації, грн.- всього	3305,1	6333,6	7171,3	217,0
Прибуток, грн.- всього	1292,4	4199,6	5079,2	393,1
Ціна реалізації, грн/т	7006,4	10021,3	11444,4	163,3
Рівень рентабельності, %	64,1	196,7	242,7	+178,1 п.п.

Джерело: Сформовано автором на основі звітності підприємства.

Дані таблиці 1 свідчать, що відбулося збільшення урожайності соняшнику на 9,1%, що призвело до збільшення валового збору на 32,1%. У 2021 році урожайність становила 29,8ц/га, валовий збір 6266 ц. Затрати на виробництво соняшнику зросли всього на 3,9%. А виручка зросла у 2,17 рази. Таке зростання виручки обумовлене як збільшенням обсягу виробництва, так і збільшенням ціни реалізації. Остання зросла на 63,3% і склала у 202 році 11444,4 грн за тону. Значне зростання виручки при майже незмінних витратах призвело до збільшення прибутку майже у 4 рази. Відповідно рівень рентабельності зріс на 178,1 п.п. і склав у 2021 році 242,7%. Таким чином, виробництво соняшнику в аналізованому аграрному підприємстві є ефективним та високоприбутковим.

Далі проаналізуємо ефективність виробництва соняшнику в цілому по Україні (таблиця 2).

Таблиця 2

Ефективність виробництва соняшнику в цілому по Україні

Показники	2019 рік	2020 рік	2021 рік	Відношення 2021р. до 2019 р.,%
Посівна площа, тис га	5928	6457	6622	111,7
Урожайність, ц/га	25,6	20,2	24,6	96,0
Валовий збір, тис т	15254	13110	16392	107,4
Середні ціни реалізації, грн/т	8321,2	10852,9	16418,5	197,3
Рівень рентабельності, %	23,5	39,4	Н.д.	-

Джерело: Сформовано автором на основі [3].

Дані таблиці 2 свідчать, що виробництво соняшнику в цілому по Україні також, як і по окремому аналізованому підприємству, є ефективним. Посівна площа збільшилась на 11,7% і склала у 2021 році 6622 тис га. Урожайність, на відміну від аналізованого підприємства, зменшилася на 4% і склала у 2021 році 24,6 ц/га. Розширення посівної площі призвело до збільшення валового збору,

незважаючи на те, що урожайність скоротилася. Ціна реалізації за аналізований період також, як і в аналізованому підприємстві, постійно зростала і склала на кінець періоду 16418,5грн/т, що є більшим, ніж в аналізованому підприємстві. Збільшення реалізаційної ціни призвело до збільшення рівня рентабельності. Відмітимо, що рівень рентабельності в середньому по Україні є значно меншим, ніж по підприємству, що свідчить про те, що в аналізованому підприємстві приділяють увагу скороченню виробничих витрат.

Таким чином, проведений аналіз, як на рівні України в цілому, так і на рівні окремого аграрного підприємства, показав, що виробництво соняшнику сьогодні є ефективним і приносить виробникам значні прибутки. Однак, всім аграрним підприємствам України і надалі слід знаходити напрями подальшого підвищення ефективності виробництва соняшнику. Слід відмітити, що при плануванні таких заходів слід віддавати перевагу інтенсивним шляхам, що базуються на підвищенні рівня урожайності соняшнику. Оскільки розширення посівних площ соняшнику є шкідливим для родючості ґрунтів. Найпершим з інтенсивних заходів зі збільшення урожайності соняшнику є використання інноваційних технологій його вирощування, що здатне підвищити рівень урожайності до рівня європейських країн.

Список літератури:

1. Олійник Т. Г. Економічна ефективність виробництва соняшнику та шляхи її підвищення в аграрних підприємствах Баштанського району. *Агросвіт*. 2019. № 6. С. 10–14. DOI: [10.32702/2306-6792.2019.6.10](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2019.6.10)
2. Ковальова О.М., Яценко О.М. Високоолеїновий соняшник як інноваційний напрям розвитку сільськогосподарського підприємства. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Випуск 5(10). С.223-229. URL: http://rev.kpu.zp.ua/journals/2018/5_10_uk/40.pdf
3. Статистичний щорічник України 2021. Державна служба статистики України, 2022. 447с.

ЗБИТКОВІСТЬ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Кондратюк Оксана Іванівна

к.е.н., доцент кафедри економіки та фінансів підприємства
Державний торговельно-економічний університет

Урсатій Анастасія Едуардівна

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Державний торговельно-економічний університет

Господарська діяльність суб'єкта господарювання базується на взаємодії та використанні окремих видів ресурсів: оборотних і необоротних активів, трудових та природних ресурсів [1]. Мета кожного бізнесу – використовувати ці ресурси якомога ефективніше.

Важливим показником діяльності суб'єкта господарювання є результат господарської діяльності, оскільки він відображає доходи або збитки, отримані за звітний період (рис 1).

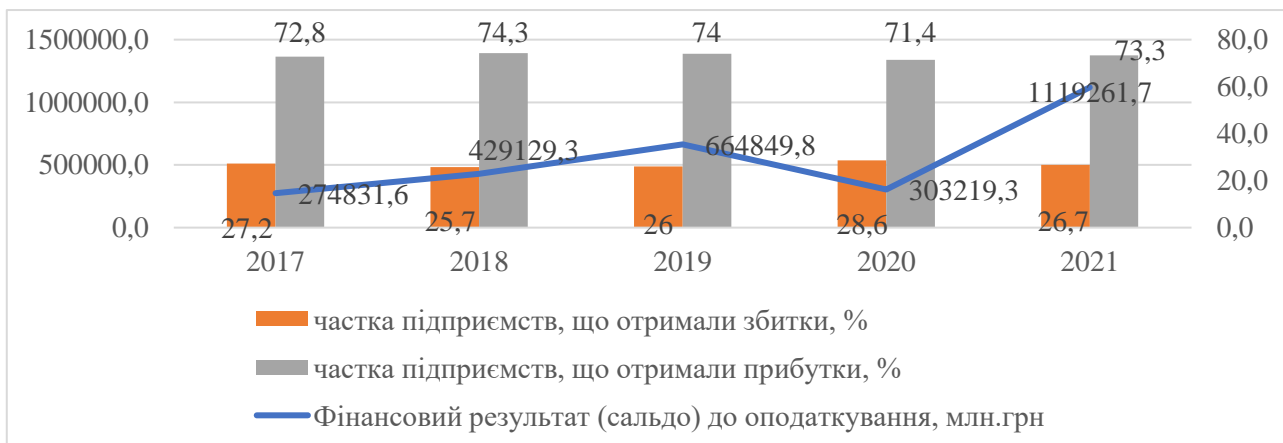

Рис 1. Результати діяльності суб'єктів господарювання*

* Джерело: сформовано авторами за [2]

Як свідчать дані, частка підприємств, що отримали збиток в 2017р становила 27,2% та збільшилась до 28,6% в 2020р, але в 2021р вона зменшилась до 26,7%. А найменший відсоток збиткових підприємств був в 2018р і дорівнював 25,7%. Таким чином, фінансовий результат до оподаткування збільшився з 274831,6 млн. грн. до 1119261,7 млн. грн. в 2021р. порівняно з 2017р.

На сьогоднішній день не всі підприємства мають прибуток, а навпаки знаходяться в кризовому стані і мають збиткову економічну діяльність, значну заборгованість перед бюджетом, кредиторами та низькі запаси фінансової міцності.

Найпоширеніша причина кризи - це невідповідність між параметрами фінансового-господарської діяльності та оточуючого середовища, що є наслідком неправильно обраної стратегії, організації підприємства, а в майбутньому слабкої адаптації компанії до вимог ринку.

Прогноз збитковості або виникнення кризових ситуацій у розвитку підприємства, що веде до банкрутства, покликаний попередити потенційні негативні наслідки, які можуть призвести до повної втрати платоспроможності підприємства [3]. Негативний вплив загроз на бізнес-операції перешкоджає ефективному досягненню цілей, а невчасне реагування на існуючі загрози та імпульсивні рішення керівників призводять до катастрофічних наслідків. Компанії повинні адаптуватися до мінливих ринкових та економічних умов.

Але виникає ситуація, коли в період кризи більша кількість великих компаній зберігає стабільне фінансове становище, а середні та малі підприємства зазнають негативних наслідків, у більшості випадків до ліквідації (рис 2).

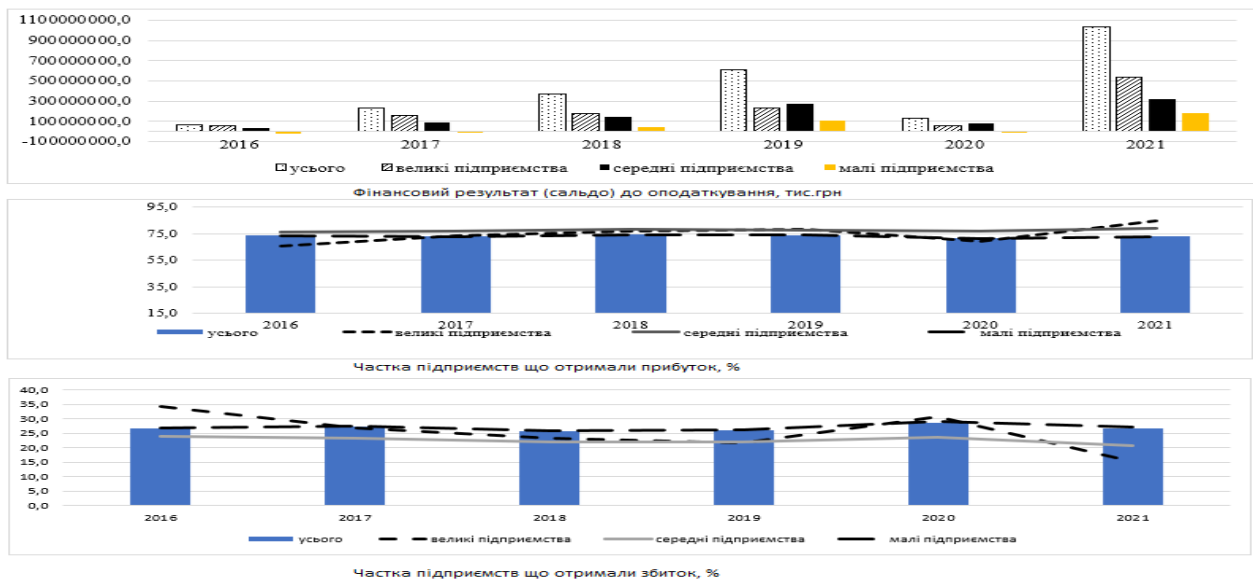

Рис. 2. Результати діяльності підприємств за розмірами*

* Джерело: сформовано авторами за [2]

Таким чином, можна побачити, що фінансовий результат до оподаткування мав тенденцію до зростання з 69887807,3 тис. грн. в 2016р. до 1034012763,2 тис. грн. 2021р., але в 2020р. становив 134734313,1 тис. грн. Частка підприємств, що отримали збиток протягом 2016-2021рр. була в межах 25,7% до 28,6%. Найбільший відсоток припадав на 2020р. Можна спостерігати, що в 2021р. частки збиткових підприємств зменшились, великі до 15,3%, середні до 20,7% та малі до 27,2%. Підприємства з такими видами діяльності: будівництво; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; операції з нерухомим майном; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; мистецтво, спорт, розваги та відпочинок мали збиток в 2017р. А в 2021р. тільки підприємства з видом діяльності мистецтво, спорт, розваги та

відпочинок отримали збиток в розмірі 2608,4 млн. грн. і частка збиткових підприємств дорівнювала 43,9%.

Для того, щоб зберегти стабільність компанії на ринку, необхідно адаптуватися до кризових умов, що виникли в економіці країни [4]. Відповідно є проблеми в процесі кредитування, що призводить до збитковості діяльності, що в свою чергу може перейти до банкрутства.

Таким чином, збиток як економічна категорія являє собою додаткові витрати суб'єкта господарювання на майно або недоотримання доходу порівняно з ситуацією, характерною для оптимального варіанту його діяльності [5]. Тобто виникають збитки у вигляді додаткових витрат і недоотриманих доходів.

Збиток – це фінансовий результат діяльності, який підприємство отримує внаслідок перевищення витрат в процесі господарської діяльності над доходами. І при постійних збитках, з часом усі фінансові ресурси будуть вичерпані, а підприємство збанкрутує.

Основними зовнішніми факторами, які можуть стати причиною формування негативного фінансового результату діяльності підприємства і, відповідно, спричинити збитковість його діяльності, на думку Кравченко Е.А., Кравченко О.М. [6], є відсутність ринків збуту продукції (послуг), перенасичення ринку більш конкурентоспроможними або дешевшими товарами (послугами), що супроводжується скороченням обсягів виробництва та реалізації продукції (послуг). Наприклад, значна частка компаній зазнає збитків від основної діяльності, продаючи товари, роботи і послуги за цінами, нижчими за їх собівартість. Також, нестача капітальних вкладень для розвитку бізнесу є стримуючим чинником подолання збитковості.

Внутрішніми факторами, що приведуть підприємство до збитків, як результату його діяльності є: зменшення обсягів виробництва та реалізації продукції (послуг), збільшення обсягів витрат, зростання цін, неефективне використання трудових, основних та матеріальних ресурсів.

Отже, збитковість фінансово-господарської діяльності підприємства свідчить про загрозу банкрутства, але це не означає, що збиткове підприємство може стати банкрутом, оскільки ефективні дії менеджменту дозволяють підприємству швидко відновити прибутковість.

Список літератури:

1. Фінансові результати господарювання суб'єктів підприємницької. URL: <https://buklib.net/books/28323/>
2. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Разумова Г.В., Оскома О.В. Основні напрямки подолання кризової ситуації на підприємстві. XII Міжнародна науково-практична конференція «Actual priorities of modern science, education and practice». – 2022. – С. 215-219. URL: <https://isg-konf.com/uk/actual-priorities-of-modern-science-education-and-practice-ua/>

4. Басанець І.В., Жукова Т.А., Плікус І.Й. Діагностика кризових параметрів в діяльності підприємства. Авіація, промисловість, суспільство. Харків : ХНУВС, 2021. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/83815/1/Basanets_Crisis_diagnosis.pdf;jsessionid=1452EF4C64E79284C081AB54C37241E6

5. Говорушко Т.А., Арич М.І. Теоретичні аспекти сутності управління фінансово-економічними результатами діяльності підприємства. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/bitstream/123456789/2651/3/Theoretical%20aspects%20of%20nature.pdf>

6. Кравченко Е.А., Кравченко О.М.. Визначення чинників збиткової діяльності промислових підприємств в Україні. Праці Одеського політехнічного університету. – 2004. – вип.2(22). URL: <https://pratsi.op.edu.ua/app/webroot/articles/1313080067.pdf>

АНАЛІЗ ДОХОДІВ ТА ВИТРАТ ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

Ксьондз Артем Юрійович

Студент спеціальності 073 Менеджмент,
«Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова»

Науковий керівник:

Крушинська Алла Вікторівна

к.е. н., доцент,

доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права ім. Леоніда Юзькова

Доходи й витрати суспільства виступають одним із провідних показників благополуччя суспільства, рівня економічного та соціального розвитку країни, до яких входять – прибуток, заробітна плата та змішаний дохід, кошти від володіння майном, соціальні виплати та трансфери.

Доходи домогосподарств – це комплекс надходжень протягом певного часового відрізка з усіх вірогідних джерел у банкнотному та натуральному вигляді, які підвищують активи домогосподарства та споживаються ним за потреби без зниження справжньої ціни його майна. Основне місце формування доходів українських домогосподарств посідає заробітна плата різних його міст, яка налічує близько 50% всіх їх доходів. Обсяг заробітної плати є показником, який формує загальний рівень життя людей у країні. Прослідкуємо стан середньої заробітної плати в містах України, яка продемонстрована на рисунку 1.1.

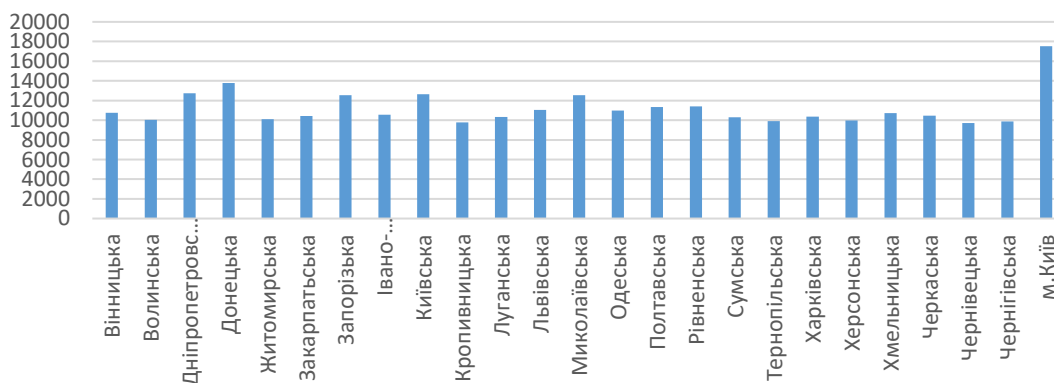

Рис. 1.1. Зростання середньої заробітної плати по Україні у 2021 році.

Примітка. Побудовано на основі [1].

Підсумовуючи статистичні дані можна зрозуміти, що «за рівнем середньомісячної заробітної плати Україна поступається не лише розвинутим європейським країнам, але і Азербайджану (419 доларів), Вірменії (397 доларів) та Грузії (420 доларів)» [2].

Вагомим джерелом доходів домогосподарств, які формуються від виробничої праці, є також доходи, що виникає на ґрунті підприємництва, а також самозайнятості (отриманій у формі змішаного доходу та прибутку). Підприємницька робота продукує розвиток соціального та економічного сегментів суспільного життя і постає важливою складовою ринкової економіки. «В Україні в режимі самозайнятості працює 18,5% загальної кількості зайнятих» [3, с. 4], коли в Греції – 46,1%, Португалії – понад 28,7%, Іспанії – 25%. Згадана статистика демонструє те, що можливості підприємництва споживаються, але їх обсяг міг би бути значно більшим, це зумовлено несприятливою бізнес–атмосферою, адміністративними бар’єрами, а також відсутністю профільних фінансово–кредитних товарів, яка посідає другорядне місце в системі фінансових можливостей домогосподарств. Та все ж згадана діяльність, не зважаючи на вище пораховані чинники мають тенденцію до зростання. Також варто згадати сільськогосподарське виробництво, яке продовжує бути домінуючим видом роботи неформальної ніші економіки. Доходи від праці на фермерських угіддях сільських домогосподарств у 2019-2020 рр. становила від 17,8 % у системі сукупних ресурсів.

Що ж стосовно витрат домогосподарств, то провідне місце в їх структурі посідають такі елементи як – неспоживчі та споживчі витрати. Для їх детального дослідження ми обрали звичайні домогосподарства, середня еквівалентна вага яких – 2,11 людей. Результати аналізу подамо у таблиці 1.

Таблиця 1

Витрати домогосподарств нашої країни

Витрати (з середнім розрахунком на місяць)	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Неспоживчі	653, 2 грн	843, 8 грн	1046, 1 грн	1249, 9 грн
Споживчі	7655,4 грн	8826, 3 грн	9994, 7 грн	11134, 2 грн
Разом	8308,6 грн	9670, 2 грн	11040,8 грн	12384,1 грн

Примітка. Складено на основі [4, 5, 6,7].

Підсумовуючи варто сказати, що споживчі витрати складають більшу частину усіх витрат домогосподарств і це є досить негативною тенденцією. Розглянемо також динаміку відсоткового приросту витрат домогосподарств, яку продемонструємо у таблиці 1.2.

Таблиця 2.

Динаміка відсоткового приросту витрат домогосподарств

Витрати (з середніми місячними розрахунками)	Приріст у 2018 р.	Приріст у 2019 р.	Приріст у 2020 р.
Неспоживчі	15,4	15,3	17,1
Споживчі	29,3	29,2	32,2
Разом	16,4	16,4	18,4

Примітка. Складено на основі [4,5, 6,7].

У 2018 році загальні затрати домогосподарств підвищились на 1419 грн. або 15,4% у 2019 році – 1169,2 грн., 16,4% у 2020 році – через 1361,5 грн. або 18,4%. Це збільшення в основному здійснюється за рахунок зростання видатків. Найбільше зростання було у 2018 році, коли зросли споживчі трати на 24,4%, з незначним зниженням зростання у 2019 та 2020 рр., склали 15,4% та 15,3%. Збільшення неспоживчих витрат відповідно у проаналізованій період залишився на рівні 32% на рік, але через їх низький рівень частка в будові витрат, це збільшення не має істотного впливу на зростання загального росту сукупних витрат.

«Споживчі витрати домогосподарств – це оплата за товари та послуги, що задовольняють поточні потреби членів домашніх господарств» Споживчі витрати формуються з наступних одиниць:

- оплата послуг;
- продовольчі витрати;
- непродовольчі витрати.

На споживчу поведінку домогосподарства чинять впливав різні економічні чинники, які є вагомими при прийнятті рішення стосовно купівлі будь-якого блага, а саме : обсяг бюджету сім'ї, вартість послуг і товарів і т.п.. Проте, беручи до уваги статистичний аналіз, не реально сукупно дослідити основні споживчі уподобання сім'ї без звернення уваги на її демографічні, суспільні, психологічні та моральні фактори розвитку.

Будова та обсяг споживання домашнього господарства зумовлено такими факторами, як:

- чисельність складу домогосподарства;
- кількість років членів домогосподарства;
- кількість дітей чи їх відсутність;
- специфіка культури споживання та менталітету.

До прикладу, українські дослідники наголошують, що жителі нашої країни знаходяться під впливом наступних специфічних чинників – дія стилю та досвіду життя за умовах існування централізовано–планової економічної системи, рівень складності економічних реалій, виникнення актуальних економічних питань.

Основні напрями та структура споживання більшою мірою підпорядковуються стадії біологічного циклу домогосподарства. Так, щойно створене нова сім'я левову частку грошей витрачає на купівлю брендового одягу, обладнання для будинку та інших товарів, щоб облаштування своє «нове життя», на планування дозвілля та відпочинку. Коли народжується дитина більша частина доходу домогосподарства спрямовується на закупівлю одягу та харчування для дитини тощо.

Наступний рівень розвитку сім'ї знаменується збільшеною потребою на оплату навчання та додаткових освітніх послуги. Сімейна пара, що вже має дорослих дітей, які сформували власну сім'ю, модернізує власний дім та утворює попит на товари розкоші, туристичні квитки і т.п..

Домогосподарство, до якого входять лише пенсіонери, значну кількість бюджету віддають на медикаменти та медичні послуги.

Також манера споживання домогосподарства підвладна: благополуччю родини, яке вказує на забезпеченість домогосподарства потрібними духовними та матеріальними благами; очікуванням індивідів, що залежать від прогнозів учасників домогосподарства, до прикладу, стосовно майбутніх доходів; наявності боргу домашнього господарства; політики оподаткування держави.

Отже з приводу доходів та витрат домогосподарств основним фактором формування доходів домогосподарств України виступає заробітна плата її частка налічує 50% усіх доходів. Також другорядним джерелом доходів виступає підприємницька діяльність та самозайнятість (отриманій у формі змішаного доходу та прибутку). А стосовно витрат домашніх господарств, то на першому місці у їх структурі виступають такі компоненти як – споживчі та неспоживчі витрати . У підсумку варто зазначити, що споживчі витрати складають основну частину витрат домашніх господарств і це є негативною тенденцією.

Список використаних джерел

1. Коцюрубенко Г. М. Джерела формування доходної частини бюджету домогосподарства. URL:<http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream>
2. Країна проїдання. Чому влада не стимулює Українців заощаджувати? Економічна правда. 2019. 26 серпня. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/08/26/650910/>
3. Крупа В.Р. (2013)Формування заощаджень домогосподарств та їх вплив на соціально-економічний розвиток країни. Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. Вип.1. С. 178–181.
4. Витрати і ресурси домогосподарств в Україні у 2018 р. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств): стат. зб.. Київ: Держкомстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Витрати і ресурси домогосподарств в Україні у 2019 р. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств): стат. зб.. Київ: Держкомстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Витрати і ресурси домогосподарств в Україні у 2020 р. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств): стат. зб.. Київ: Держкомстат України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Витрати і ресурси домогосподарств в Україні у 2021 р. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств): стат. зб.. Київ: Держкомстат України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Кейнс Дж. М. (1992) Общая теория занятости, процента и денег. Антология экономической классики. М.: Эконов, 1992. Т. 2. 498 с

БАГАТОКРИТЕРІАЛЬНИЙ ПІДХІД ПРИ ПІДПИСАННІ УГОДИ З ПОСТАЧАЛЬНИКОМ

Кучерук Оксана Ярославівна,

к.п.н., доцент, доцент кафедри
телекомунікацій, медійних та інтелектуальних технологій
Хмельницький національний університет

Кучерук Ростислав Ігорович,

магістр економіки

Діяльність кожного підприємства складається з багатьох різноманітних, складних і змінних у часі процесів, які впливають на ефективність роботи підприємства. Щоб зрозуміти функціонування сучасного підприємства, його слід розглядати з позицій системного підходу. Система – це впорядкований набір елементів, які взаємодіють один з одним і створюють ціле, здатне функціонувати певним чином [1]. Між компонентами виробничих систем виникають відносини, природа яких впливає на результати діяльності підприємства. Система підприємства складається з трьох основних підсистем: постачання, виробництво та розподіл.

Основним видом діяльності промислового підприємства є виробничий процес. За своєю суттю (у найпростішому та загальному вигляді) він передбачає обробку сировини для виробництва кінцевого продукту. Для діяльності підприємства ефективність виробничого процесу має ключове значення з економічної точки зору, оскільки виробничий процес на сучасному підприємстві є вирішальним для досягнення ринкового успіху та визнання клієнтів.

В той же час, виробничий процес тісно пов'язаний з іншими процесами, які мають істотний вплив на його ефективність, зокрема, з постачанням. Оскільки, якість матеріалів (сировини) і послуг, які «входять» в систему, впливає на якість «вихідної» готової продукції, а отже, впливає на задоволеність клієнтів і дохід підприємства. У більшості галузей промисловості вартість сировини та комплектуючих становить значний відсоток від загальної вартості продукції. Як зазначають дослідники, придбані матеріали та комплектуючі становлять 40–60% витрат на виробництво, а можуть досягати й 70% [2]. Тому, вибір правильних постачальників та ефективна співпраця з ними є ключовим у процесі закупівель і представляє велику можливість для підприємств зменшити витрати в усьому ланцюжку постачання [3].

Проблемою вибору та оцінки постачальників займалось багато вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, це Ю. Булгакова, А. Гаджинський, Н. Дегтярева, Д. Кондратюк, W. Biały, B. Galińska, B. Godala, A. Kołowski, T. Nowakowski, R. Serafin, S. Wagner, H. Taherdoost and A. Brard, J. Suraraksa and K. Sup, J. Su and V. Gargeya, Amin Mahmoudi, Saad Ahmed Javed, Chai and Ngai.

Результатом процесу вибору постачальника має стати відповідний договір, який чітко та конкретно визначає правила співпраці обох сторін. У багатьох ситуаціях точна картина співпраці встановлюється саме на цьому етапі, з цієї причини підприємства найчастіше ведуть перемовини з кількома постачальниками одночасно. Форма та обсяг співпраці можуть істотно відрізнятись в залежності від потреб і можливостей обох сторін.

Модель процесу оцінки та вибору постачальника, представлена Lopes A. з колегами, містить три групи рішень [2]: попередній аналіз, оцінка постачальника та остаточне рішення. Заключним рішенням третього блоку є підписання угоди про співпрацю.

Підписанню угоди передуює процес перемовин з обраними постачальниками, в ході яких розглядаються пропозиції щодо умов угоди та обирається одна з пропозицій.

Як зазначає Ewa Roszkowska, перемовини можна розглядати як спосіб вирішення конфліктів між сторонами в ситуації, коли інтереси обох сторін частково суперечать, частково співпадають, і сторони переконані, що перемовини є найкращим способом досягнення домовленості, прийнятної для сторін. Учасники перемовин (окремі особи або групи людей) мають заздалегідь визначити свої пріоритети (питання та їх відносну важливість) і для кожного питання визначитись з діапазоном варіантів. Метою перемовин є прийняття спільного рішення, яке принесе користь усім учасникам, дозволяючи їм переслідувати власні інтереси [4].

Основна складність прийняття рішення полягає в необхідності оцінки багатьох питань, що є змістом угоди, тобто має бути здійснена багатокритеріальна оцінка кожної пропозиції. Науковці пропонують різноманітні процедури і методи багатокритеріальної підтримки прийняття рішень, які можуть бути використані в аналізі перемовин. Найбільш популярними серед них є просте адитивне зважування (SAW – *simple additive weighing*) та метод аналітичної ієрархії (АНР – *Analytic Hierarchy Process*). Використовуються також гібридні моделі (які поєднують кілька методів). Але, як зазначає Tomasz Wachowicz [5] всі вони вимагають складні розрахунки, які роблять процес оцінки пропозицій непрозорим для особи, яка приймає рішення. Тому, деякі науковці надають перевагу методу TOPSIS, перевагою якого є зрозуміла прозора модель визначення кращого рішення.

TOPSIS (The Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution) – один з методів прийняття багатокритеріальних рішень, який використовується в багатьох практичних задачах. Даний метод був розроблений Hwang і Yoon у 1981, в подальшому вдосконалений Yoon у 1987 році та Hwang, Lai та Liu у 1993 році. Основна ідея цього методу полягає в тому, щоб визначити альтернативу, яка має найкоротшу геометричну відстань до позитивного ідеального рішення і найбільшу геометричну відстань до негативного ідеального рішення [5, 6]. Метод має простий процес і кількість кроків залишається незмінною незалежно від кількості критеріїв, за якими порівнюються альтернативи.

Альтернативами в процесі перемовин є пропозиції, які учасники перемовин пропонують або отримують від опонента. Питання, які необхідно узгодити, є критеріями для оцінки пропозицій. Значення оцінок всіх альтернатив за критеріями утворюють матрицю рішень $X = [x_{ij}]_{m \times n}$. Важливість критеріїв задається у вигляді вектора ваг $(w_1, w_2, \dots, w_n)$, де $\sum_{j=1}^n w_j = 1$.

Алгоритм TOPSIS складається з наступних кроків [5, 6, 4]:

1. Побудова нормалізованої матриці рішень.
2. Побудова зваженої нормалізованої матриці рішень.
3. Визначення позитивного ідеального рішення та негативного ідеального рішення.
4. Розрахунок відстані кожної альтернативи до позитивного ідеального рішення та негативного ідеального рішення.
5. Визначення відносної близькості кожної альтернативи до ідеального рішення C_i , яке приймає значення від 0 до 1. Найбільше значення C_i відповідає найкращій альтернативі.

6. Ранжування альтернатив за показником C_i .

За результатами використання методу TOPSIS кожній пропозиції присвоюється два значення, які відображають ступінь задоволеності 1-ї та 2-ї сторін перемовин. Різниця в оцінці пропозицій $\Delta C_{ij} = C_i - C_j$ є оцінкою поступки або вигоди у разі зміни пропозиції з A_j на A_i , де $i \neq j$ [4].

Перемовини закінчуються, коли сторони досягають компромісу або одна зі сторін розриває перемовини.

Даний метод було застосовано в процесі перемовин підприємства, що виготовляє полімерну плівку, з обраними постачальниками сировини для виготовлення стретч плівки. Підприємством та обраними постачальниками розглядалися наступні питання перемовин: K_1 – ціна за тону (гр.од.), K_2 – термін доставки (дні), K_3 – термін оплати від часу відправки (дні), K_4 – термін дії договору (місяці).

Представниками підприємства та компаній-постачальників були визначені такі вагові коефіцієнти для зазначених питань перемовин відповідно:

$$w_1 = (0,5; 0,2; 0,15; 0,15) \quad \text{та} \quad w_2 = (0,5; 0,1; 0,2; 0,2).$$

Сторонами було сформовано перелік пропозицій, для яких отримано оцінку за методом TOPSIS для кожної сторони (табл. 1).

З таблиці 1 видно, що пропозиція є найкращою для підприємства, але для постачальника це одна з найгірших пропозицій, тому він не погодиться на неї. Постачальник буде прагнути покращити умови договору, тому підприємству прийдеться йти на поступки і обирати пропозиція з нижчим рейтингом. Таким чином, одержані оцінки дозволяють знайти компроміс, виконуючи певні поступки, який приведе до підписання угоди.

Таблиця 1

Оцінка пропозицій для двох сторін

Номер пропозиції	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	C _i підприємства	C _i постачальника
1	1600	7	14	18	0,536153	0,665584
2	1590	21	21	12	0,369133	0,635945
3	1650	7	60	12	0,759774	0,315665
4	1625	30	90	24	0,448065	0,413331
5	1595	7	10	12	0,550752	0,619181
6	1610	7	14	12	0,563167	0,603982
7	1600	21	60	12	0,526254	0,372106
8	1570	30	45	18	0,303057	0,58055
9	1620	6	5	12	0,544107	0,632262
10	1670	6	0	6	0,548311	0,589799
11	1610	15	30	24	0,439449	0,678186
12	1590	15	21	12	0,478612	0,608802
13	1680	6	75	18	0,755877	0,313747
14	1560	15	15	12	0,459752	0,636709
15	1520	15	1	9	0,440772	0,645035
16	1580	15	7	12	0,434558	0,670003
17	1610	15	21	12	0,477395	0,610055
18	1630	6	90	24	0,71823	0,347399
19	1590	6	45	18	0,658286	0,48213
20	1620	6	75	24	0,695183	0,391535

Важливою перевагою методу TOPSIS є його обчислювальна простота. Учасники перемовин можуть заздалегідь обумовити питання (критерії), що будуть обговорюватись, та вибрати обмежену кількість пропозицій таким чином, щоб дозволити орієнтуватися в наборі всіх рішень.

Список використаних джерел

1. Barbara Drzewiecka, Danuta Janczewska Wybrane problemy logistyki produkcji w przedsiębiorstwach MŚP / Zarządzanie innowacyjne w gospodarce i biznesie № 1(28). 2019. Pp . 157-170.
2. Lopes A.P., Rodriguez-Lopez N. A Decision Support Tool for Supplier Evaluation and Selection. Sustainability 2021, 13, 12387. <https://doi.org/10.3390/su132212387>
3. Om Pal, Amit Kumar Gupta, R. K. Garg Supplier Selection Criteria and Methods in Supply Chains: A Review / International Journal of Economics and Management Engineering Vol:7, No:10, 2013. pp.2667-2673

4. Ewa Roszkowska Analiza procesu negocjacji z wykorzystaniem procedury TOPSIS / Studia Ekonomiczne / Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, 2013. nr 138 Autonomiczne systemy w negocjacjach. Pp. 95-108.

5. Tomasz Wachowicz Application of TOPSIS methodology to the scoring of negotiation issues measured on the ordinal scale / [https://mcdm.ue.katowice.pl/files/papers/mcdm11\(6\)_13.pdf](https://mcdm.ue.katowice.pl/files/papers/mcdm11(6)_13.pdf)

6. Samir Bouhedja, Ahmed Boukhaled, Ahcène Bouhedja, Aissa Benselhoub Use of the TOPSIS technique to choose the best supplier of quarry natural aggregate / Mining of Mineral Deposits Volume 14 (2020), Issue 1, pp.11-18.

ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗМІН ФІНАНСОВИХ СТРАТЕГІЙ В УМОВАХ ВИСОКОГО СТУПЕНЮ РИЗИКІВ

Нечипорук Людмила Володимирівна,

д.е.н., професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

Головною закономірністю світового суспільно-економічного розвитку є глобалізація, що надає сучасному господарству нових якісних рис. За оцінками вітчизняних науковців, «у другій половині 2021 р. у глобальному середовищі ідентифікувалися окремі середньострокові ризики, зокрема товарні шоки, цінова нестабільність і геополітизація ресурсів, що знайшло прояв на ринках енергоресурсів – природного газу та нафти і нафтопродуктів, окремих видів агропродовольчої продукції. Серед короткострокових ризиків – як і раніше – нові хвилі пандемії коронавірусу, ознаки кризи щодо засобів до існування, збідніння населення та цифрова нерівність. Країни зі слабкими системами державних фінансів занурюються у «пастку боргової залежності» через зменшення можливості для подальших стимулів інвестування в реальний сектор економіки, інфраструктуру, соціальний захист та охорону довкілля» [1, с.165].

Фінансова глобалізація спричиняє появу глобального фінансового ринку; впровадження глобальних фінансових стратегій транснаціональних корпорацій і транснаціональних банків; вільне переміщення капіталів між країнами і регіонами світу; створення системи наднаціонального регулювання міжнародних фінансів.

До того ж в умовах глобалізації набуває поширення мережева економіка (networked economy) як якісно нова форма економічного порядку, що починає витісняти ієрархічні та ринкові форми з обслуговування економічних відносин.

Враховуючи, що першорядним фактором виробництва мережевої економіки є інформація та знання, а основою сталого розвитку економічної системи є інформаційно-цифрові технології, то серед основних умов її формування та розвитку виокремлюють: розвиток і розповсюдження Інтернет-технологій (умовою існування мережевої економіки є інформаційно-комунікативне середовище, яке створене та підтримується глобальною мережею Інтернет); наявність в критичній масі економічних агентів і відповідної інфраструктури, яка робить можливою їх діяльність; нові інструменти (можливість виникнення яких обумовлена глобальними комунікаціями) для реорганізації форм спільної діяльності людей, що використовуються для розробки принципів мережевої організації; зростання ефективності різноманітних видів економічної інфраструктури через використання можливостями Інтернет-технологій, що обумовлює модернізацію інфраструктури економіки і створення мережевих інституційних структур.

Отже, зауважимо, що по-перше, мережева економіка – це якісно нова форма економічного порядку, яка починає витісняти ієрархічні та ринкові форми з обслуговування економічних відносин в умовах глобалізації. По-друге, мережева економіка – це діяльність, що здійснюється за допомогою електронних мереж.

Слід зазначити, що мережева економіка ґрунтується на виробництві та розподілі мережевих благ, корисність яких виявляється виключно через мережеві зв'язки, властивостями яких є: компліментарність, стандартність; мережеві зовнішні ефекти; ефекти пастки (lock-in-effect), економія на масштабі.

Для оцінки впливу означених інституціональних змін на діяльність суб'єкта господарювання, зауважимо, що ми поділяємо точку зору науковців, які убачають становлення нової економіки («неоекономіки»), основою якої є глобальний фінансовий капітал, що через гнучкі мережі, формує особливі економічні відносини, в котрих виробничі відносини трансформуються в господарські зв'язки, здатні розв'язати суперечності існуючих відносин шляхом узгодження інтересів господарюючих суб'єктів.

Прикладом таких інституціональних змін фінансових стратегій є дотримання Міжнародних стандартів ризик-менеджменту. Відповідно з визначенням *Міжнародної організації зі стандартизації* (International Organization for Standardization), стандарт – це нормативний документ, що розроблений на основі консенсусу, прийнятий на відповідному рівні органом та встановлює для загального та багатократного використання правила, загальні принципи та характеристики, що стосуються різних видів діяльності або їх результатів, і який спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній сфері. Стандартизація у ризик-менеджменті передбачає уніфікацію наступних параметрів: використання термінології у сфері управління ризиками; складові процесу управління ризиками; підходи до побудови організаційної структури ризик-менеджменту.

Міжнародні стандарти ризик-менеджменту можуть братися як основа при розробці підприємством інвестиційних проектів, однак неоднозначність трактування категорії ризику та методів управління ними, потребує більш детального аналізу. Відповідно до стандарту AS/NZS 4360, управління ризиком на рівні компанії передбачає сукупність п'яти стадій (табл. 1).

Таблиця 1

Стадії управління ризиком відповідно до стандарту AS/NZS 4360

№	Стадія управління ризиком	Зміст дій на певній стадії
1	Визначення оточення (середовища)	Ідентифікації внутрішнього середовища компанії, виділяються наступні: управління ризиком повинно здійснюватися в контексті цілей і завдань компанії; одним з основних ризиків якої є виникнення перешкод у процесі досягнення поставлених стратегічних, операційних, проектних та інших цілей; формулювання принципів організаційної політики і цілей компанії сприятиме визначанню основних напрямків корпоративної політики в галузі управління ризиками; цілі і завдання компанії за сегментами діяльності, а також цільові орієнтири, що формуються при реалізації окремих проектів, повинні розглядатися у відповідності з цілями функціонування та розвитку компанії.

2	Ідентифікація ризиків	Розглядаються всі можливі джерела ризику, а також наявна інформація про сприйняття ризику (усвідомлення ризику) причетними сторонами, як внутрішніми по відношенню до компанії, так і зовнішніми. Особливі вимоги висуваються до якості інформації (максимально можливий рівень повноти, точності і тимчасової відповідності при наявних ресурсах на її отримання) та її джерел. Важливо, щоб персонал, задіяний в ідентифікації ризиків, мав у своєму розпорядженні всю повну інформацію про процеси або діяльність, які піддаються аналізу, що свідчить про необхідність участі в даному процесі спеціальних робочих груп у складі експертів різного профілю.
3	Аналіз ризиків	Визначення рівня ризику, що відображає оцінки наслідків та ймовірності ризикових подій. Виділяють кількісний та якісний аналіз; цінність і значення останнього істотно підвищуються, якщо визначення ризику здійснюється широким колом причетних сторін.
4	Оцінювання ризиків	Здійснюється з метою прийняття рішення про припустимість / неприпустимість ризику (щодо припустимого ризику не застосовуються процедури обробки ризику, передбачені стадією 5) і передбачає дослідження рівнів підконтрольності ризикової події, витрат на реалізацію впливу, потенційних витрат і вигід, пов'язаних з ризиковою подією. Результати роботи експертів на цій стадії можуть передбачати перегляд критеріїв ризику, встановлених на стадії 1.
5	Обробка ризику (вибір методу регулювання ризиків)	Здійснюється з оціненими і ранжированими ризиками, щодо яких прийнято рішення про їх неприйнятність / неприпустимість для кампанії відповідно до критеріїв, що визначено на початкових стадіях процесу управління ризиками.

Поряд з рекомендаціями COSO як базовий розглядається Стандарт з управління ризиками Федерації європейських асоціацій ризик-менеджерів (FERMA), який є спільною розробкою (2002 р.) Інституту ризик-менеджменту (IRM), Асоціації ризик-менеджменту та страхування (AIRMIC). На відміну від документа COSO в частині застосовуваної термінології стандарт FERMA дотримується підходу, прийнятого в документах Міжнародної організації зі стандартизації (ISO / IEC 73:2002. Менеджмент ризику, терміни та визначення).

Для України першим етапом у становленні вітчизняного ризик-менеджменту повинна стати розробка національного стандарту або адаптація до міжнародних стандартів. Тобто проходження через процедуру громадського обговорення професійного стандарту, його структури, змісту, логіки побудови, вимог до складу трудових функцій, а також знань та вмінь ризик-менеджера як професіонала, що відповідали б чинними нормам та законодавству України.

Існуючий національний стандарт «Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику» (IEC/ISO 31010:2009, IDT) чинний з 2013 р. з повною відповідністю міжнародному стандарту «ISO/IEC 31010 Risk Management – Risk assessment guidelines».

Стандарт ISO/IEC 31000 «Ризик-менеджмент. Принципи та керівництва із застосування» (англ. *Risk Management – Principles and Guidelines on Implementation*) був розроблений міжнародною організацією зі стандартизації (англ. *International Organization for Standardization*). Основні стадії управління ризиками за цим стандартом, «Ідентифікація ризику», «Аналіз ризику», «Оцінювання ризику», розглядаються як складові стадії «Оцінка ризику», тому що сам процес управління ризиком не існує сам по собі, а має стати складовим

елементом управління на підприємстві, впроваджуватися на всіх корпоративних рівнях під діючі бізнес-процеси.

Підвищена увага у сфері ризик-менеджменту приділяється стандарту COSO ERM «Управління ризиками організацій. Інтегрована модель», розроблений Комітетом спонсорських організацій комісії Тредвея (англ. *Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission*). Цей документ описує концептуальні основи управління ризиками підприємств, в якому міститься детальна інформація та рекомендації стосовно створення корпоративної системи ризик-менеджменту в рамках підприємства.

Поряд з рекомендаціями COSO розглядається стандарт *FERMA* «Управління ризиками Федерації європейських асоціацій ризик-менеджменту» (англ. *The Federation of European Risk Management*), який є спільною розробкою Інституту ризик-менеджменту (англ. *Institute of Risk Management – IRM*) та Асоціації страховиків та ризик-менеджерів в промисловості та торгівлі (англ. *Association of Insurance and Risk Managers in Industry and Commerce – AIRMIC*). На відміну від стандарту COSO, стандарт *FERMA* в частині термінологічних описів дотримується підходу, прийнятого в документах Міжнародної організації зі стандартизації (ISO/IEC 73:2002. Менеджмент ризику, терміни та визначення). Зокрема, ризик визначається стандартом як комбінація ймовірності події та її наслідків, що обмежує можливості аналізу ризиків. Однак, у стандарті *FERMA* ризик-менеджмент розглядається як невід’ємна центральна складова управління підприємством та (або) проектами.

Світова практика поширює активність впровадження міжнародних стандартів на вітчизняних підприємствах. Високий ступінь ризикованості в умовах невизначеності наштовхує керівників підприємств та проектів будувати окрему корпоративну систему управління ризиками, яка дозволяє вдосконалювати процес ризик-менеджменту на будь-якому рівні ієрархії підприємства.

Застосування певної моделі управління ризиком, встановленої стандартом, має забезпечити ефективність ризик-менеджменту, його імплементацію та інтеграцію в загальну систему управління підприємства, що дає змогу ефективно використовувати інформацію про ризик та управління ризиком в рамках підприємства або певного проекту. Розвиток та поширення стандартів ризик-менеджменту, в тому числі їх модернізація та доповнення, свідчить про те, що ці процеси не можуть закінчитися, оскільки постійно змінюється контекст бізнес-середовища та виникають нові небезпеки та ризики. Тому актуальність впровадження міжнародних стандартів в проектне середовище українських підприємств набуває все більшого значення та потребує деталізованого підходу щодо застосування стандартів на вітчизняних підприємствах. Починаючи з 2010 року ситуація в Україні почала змінюватись, коли в країні своє відділення відкрила Глобальна асоціація професіоналів ризик-менеджменту (*Global Association of Risk Professionals, GARP*).

Список літератури:

1. Глобалізаційні процеси у світовій економіці: виклики та можливості для України : колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. О.О. Борзенко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Електрон. дані. Київ. 2022. 264 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/Globalizaciyniprocesy-u-svitoviy-economici.pdf>

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТОВАРНОГО РИНКУ КИТАЮ

Павлюк Олена Олександрівна,
доктор економічних наук, доцент, професор кафедри міжнародного
менеджменту
Державний торговельно-економічний університет

Коваленко Вікторія Вікторівна,
студентка
Державний торговельно-економічний університет

Красновська Єлізавета Геннадіївна,
студентка
Державний торговельно-економічний університет

Шолом Анна Олександрівна,
студентка
Державний торговельно-економічний університет

Шопперт Яна Дмитрівна
студентка
Державний торговельно-економічний університет

Успішні реформи і зростання інвестиційної привабливості азіатських товариств, а також швидкий прогрес нового економічного лідера, створили якісно нову ситуацію у розвитку всієї світової економічної системи. Китай став виробничим і фінансовим гігантом зі стійкою та гнучкою економікою, готовою до експансії. На нашу думку, для початку Пекін хотів встановити юань валютою міжнародних розрахунків поряд з долларом, що дозволить йому зростати за рахунок експорту капіталу. В подальшому Китай сподівається активно розвивати співробітництво з країнами Євразії, Африки та Південної Америки, включаючи їх до свого економічного комплексу. Врешті-решт, Пекін інвестує в науку, створюючи свою власну технологічну базу, котра ще поступається американській за якістю, але поступово скорочує відставання та може стати китайською опорою у разі втрати американських технологій. Загалом значення Китаю на міжнародній арені стало ще вагомішим через війну в Україні.

Пекін прагне значно послабити лідируючі позиції США та встановити багатополарний світ, якщо не вдасться встановити монополію на новий уклад. Економічне зростання дедалі більше залежить від інновацій та інвестицій у технології, дані та науку. Його ринки капіталу розвиваються з такою ж енергією, щоб стати інтегрованою частиною глобальної фінансової системи. Передові виробничі сектори, такі як електронна комерція, біотехнології та електричні

транспортні засоби, мають потенціал додати більше вартості економіці Китаю, ніж традиційне виробництво, і потоки інвестицій відображають це. Лідерська роль Китаю в цих сферах гарантує, що його більше не сприйматимуть як країну, яка наслідує успіх інших. Деякі з найбільш значних трансформаційних зусиль Китаю включають успіх вітчизняних брендів, зростаючий акцент на стійкості та відданість лідерству в передових технологіях. Підтримані інвестиціями в науково-дослідні розробки та інфраструктуру, ці перетворення мають змінити вигляд китайської економіки протягом наступних десятиліть.

В цьому контексті заслуговує на увагу Шанхайська ф'ючерсна біржа (SHFE), заснована в 1993 році, яка спеціалізується на металах, енергетиці та хімічних товарах. Загалом членами Шанхайської ф'ючерсної біржі є понад 200 компаній, для яких існує два види членства – брокерське та «місцеве». Брокерське членство дозволяє торгувати як за власний рахунок, так і за рахунок та дорученням клієнтів. «Місцеве» членство ж передбачає, що компанія торгуватиме виключно власним коштом. Серед компаній-членів близько 80% мають брокерське членство.

Згідно зі звітами Всесвітньої федерації бірж (WFE) про похідні інструменти, SHFE посідає перше та друге місце за кількістю товарних опціонів і ф'ючерсів, якими торгують у 2019 та 2020 роках у всьому світі. Сьогодні це 16 ф'ючерсів і 5 опціонів, а ф'ючерси на сталеву арматуру та нікель увійшли до 10 найпопулярніших товарних контрактів, якими торгують. У 2013 році Шанхайська ф'ючерсна біржа заснувала Шанхайську міжнародну енергетичну біржу (INE), як свою дочірню компанію, що має 4 ф'ючерси та 1 опціон. Надважливе значення має ф'ючерс на сиру нафту, адже це перший продукт запущений в INE, і це перший у світі ф'ючерс на сиру нафту з домінуванням юанів.

Нещодавно Шанхайська ф'ючерсна біржа та Шанхайська міжнародна енергетична біржа опублікували статистику обсягів торгів за другий квартал 2022 р. За даними, що наведені нижче у таблиці 1, можемо побачити, що загальний обсяг торгів для SHFE досяг 417 144 тисяч лотів із середнім щоденним відкритим інтересом 7 954 тисячі лотів, а загальна кількість торгових днів склала 59.

З таблиці 2, що наведена далі, можна побачити, що загальний обсяг торгів для INE досяг 29 476 тисяч лотів із середнім щоденним відкритим інтересом у 263 тисячі лотів. Загальна кількість торгових днів склала 59.

Таблиця 1.
Обсяг торгів для SHFE за другий квартал 2022 р.

Ф'ючерси	Загальний обсяг торгів за 2 квартал 2022 року	Середньоденний відкритий інтерес
Мідь	9 024 тис. лотів	338 тис. лотів
Алюміній	24 450 тис. лотів	422 тис. лотів
Нікель	7 572 тис. лотів	93 тис. лотів

Золото	9 444 тис. лотів	230 тис. лотів
Срібло	33 771 тис. лотів	739 тис. лотів
Сталева арматура	119 711 тис. лотів	2 535 тис. лотів
Мазут	47,939 тис. лотів	486 тис. лотів
Мідні опціони	2 467 тис. лотів	45 тис. лотів
Золоті опціони	1 017 тисяч лотів	33 тисяч лотів

Складено авторами за джерелом [6].

Обидві біржі показали прекрасний результат своєї діяльності, що не може залишитись не поміченим.

Таблиця 2.

Обсяг торгів для INE за другий квартал 2022 р.

Ф'ючерси	Загальний обсяг торгів за 2 квартал 2022 року	Середньоденний відкритий інтерес
Мідь	1,503 тис. лотів	23 тис. лотів
Сира нафта	14 773 тис. лотів	64 тис. лотів
LSFO	8 806 тис. лотів	86 тис. лотів
TSR 20 Q2	2 914 тис. лотів	86 тис. лотів
Опціони на сиру нафту	1 479 тис. лотів	17 тис. лотів

Складено авторами за джерелом [7].

Безперечно варто звернути увагу на те, що Китай відомий як одна з найбільших виробників і споживачів золота в світі. Він також є одним із двох найбільших імпортерів золота в світі. Поряд з тим традиційно Китай відчуває дефіцит інвестицій у золото як на суверенному рівні, так і на рівні інвесторів, хоча уряд заохочує китайську громадськість інвестувати в золото та використовувати його як інструмент для своїх заощаджень. Поряд з цим слід зауважити, що споживання золота в Китаї значно зросло завдяки постійним закупівлям урядом Китаю.

З 6 по 7 червня 2022 року Шанхайську біржу золота (далі – SGE) було запрошено взяти участь в онлайн-сесії Hybrid Asia Pacific Precious Metals Conference 2022, що проходила в Сінгапурі, і провела форум «Special Focus – China». На цій конференції обговорювали актуальні теми ринку золота в контексті «Підвищення доступності та взаємозамінності дорогоцінних металів». Ця конференція мала надзвичайно великий вплив, адже до неї приєдналися майже 500 представників державних організацій Південно-Східної Азії, фінансових установ і золотодобувної промисловості в онлайн та офлайн форматах.

На форумі «Special Focus – China» представники SGE показали розвиток китайського ринку золота та бізнесу SGE за останні роки, а також поділилися деталями деяких ініціатив, таких як орієнтовна ціна «Шанхайського золота» та його застосування та проект «Золотий шлях», і отримали надійний відгук від інших представників ринку.

Наступним кроком SGE буде продовжувати посилювати просування на ринку, збільшувати інновації в сфері послуг, покращувати якість та ефективність фінансових послуг, сприяти співпраці з ринком золота Південно-Східної Азії в постпандемічний період і сприяти розвитку економічної та торгової інтеграції в рамках Регіонального комплексного економічного партнерства (РВЕП).

За останніми даними ціна Шанхайській біржі золота складала 382,160 юанів/г, що фіксує зростання порівняно з попередньою цифрою 379,500 юанів/г на 22 вересня 2022 р.

Як видно з рис. 1 після 8 вересня відбувався значний спад цін на золота, що було пов'язано з новиною про смерть Королеви, а з 19 вересня почалось поступове зростання з незначними падіннями. Взагалом ціна на золото поступово відновлюється.

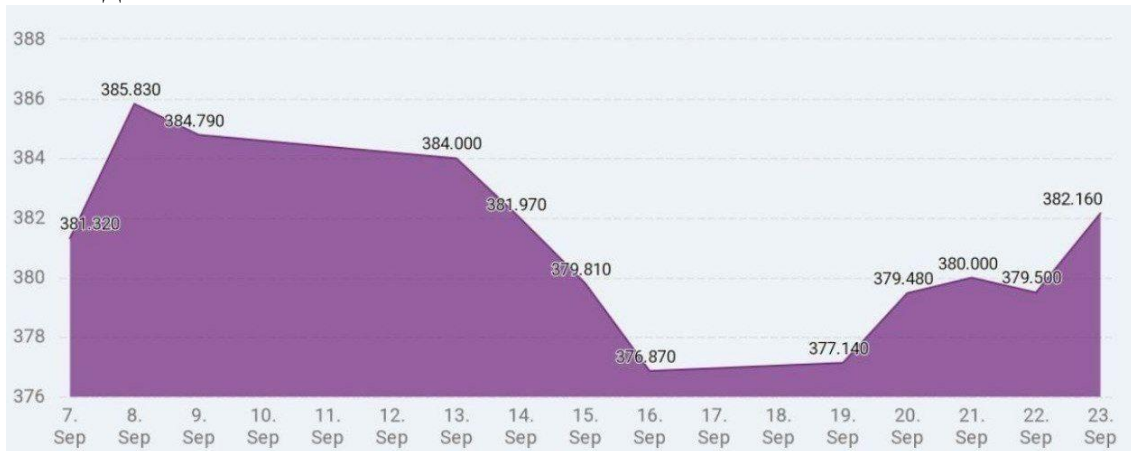

Рисунок 1. Динаміка цін на Шанхайській біржі золота з 7 по 23 вересня [6].

На нашу думку, ще один напрямок який варто розглянути – це події на ринку нафти, адже глобальний шок попиту на нафту через пандемію COVID-19 викликав хвилювання на ринках і контрольних показниках. На піку шоку попиту WTE торгував на від'ємних значеннях, у той час як Близький Схід виявив розбіжності в показниках. Надмірна пропозиція нафти природно тяжіла до Китаю, найбільшої країни-імпортера нафти в світі, що збільшувало «точкову» активність у барелях, що постачаються в країну. Це, у свою чергу, призвело до бурхливої активності щодо ф'ючерсних контрактів на нафту Шанхайської міжнародної енергетичної біржі, які торгувалися зі значною премією до ICE Brent і DME Oman.

У міру продовження розвитку INE та фізичної інфраструктури багато також буде залежати від внутрішніх реформ і від того, чи зможуть більше приватних китайських нафтопереробників і трейдерів активніше торгувати контрактами, що частково будуть залежати від подальшої лібералізації внутрішнього ринку. У той же час питання позиції INE як регіонального чи навіть глобального орієнтира продовжуватиме привертати увагу, незважаючи на те, що INE все ще далекий від еталону, що може створити хибне враження недостатнього впливу Китаю на ціну на світовому ринку нафти.

Зауважимо що, Китай стає дедалі активнішим у встановленні цін протягом останнього десятиліття, а пандемія COVID-19 ще більше підкреслили важливість

Китаю як глобального партнера на світовому товарному ринку, незалежно від того, чи є його власний орієнтир на сиру нафту чи ні. Таким чином, Китай вже став найбільшим торговельним партнером для більшості сусідніх держав. Більше 230 країн і регіонів світу підтримують з Китаєм зовнішньоторговельні зв'язки. Проаналізувавши Шанхайську ф'ючерсну біржі можна зрозуміти її вагомість у світовій торгівлі. Розглянуті тенденції на золота та сиру нафту на біржі, що є найперспективнішими товарами не тільки для Китаю, але і для світової торгівлі, показують, підвищення статусу держави на основі збільшення її економічної потужності, а отже і збільшення її політичного впливу, що відповідно зменшує статус інших держав.

Список літератури:

1. China Global Investment Tracker / Investment statistic / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/?ncid=txtlnkusaolp00000618>
2. China and the WTO, China's goods schedules. / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/china_e.htm.
3. Does China dominate global investment? / ChinaPower / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://chinapower.csis.org/china-foreign-direct-investment/>
4. Registered list of imported dairy products outside the country (except infant formula). CNCA. / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cnca.gov.cn/bsdt/ywzl/jkspjwscpqzc/>.
5. Registered list of imported dairy products outside the country (except infant formula), Ukraine. CNCA. / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cnca.gov.cn/ywzl/gjgnhz/jkzl/imports-list/dairy/Ukraine20180723.pdf>.
6. Shanghai Futures Exchange / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.shfe.com.cn/en/>
7. Shanghai International Energy Exchange / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ine.cn/en/>
8. Білорус О.Г. Стратегічні імперативи адаптації та трансформації зовнішньоторговельної діяльності України в умовах європейської інтеграції / О. Г. Білорус, О. В. Гаврилюк // Економіка України. — 2015. — No 11. — С. 4–15.
9. Іващук І., Орнат М. Інвестиційні пріоритети економічних реформ Китаю в умовах глобальної не-стабільності // Економічний аналіз. 2015 рік. Том 21. No 2. — С. 309–316

РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Чичуліна Ксенія Вікторівна,
кандидат технічних наук, доцент кафедри економіки,
підприємництва та маркетингу,
Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Гвоздецька Євгенія Миколаївна,
студентка
Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Даніленко Аліна Вікторівна,
студентка
Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Щоб визначитися з механізмом прийняття економічних реформ для України, необхідно порівняти те, що ми вже маємо, з європейськими стандартами. Необхідно запроваджувати інновації у сферу промисловості, продовольчого виробництва. Важливими етапами також є створення прозорого конкурентного середовища, нових робочих місць, максимізувати використання інформаційних систем. Кожен підприємець має розуміти сам для себе, що це не вимога ЄС, а розкриття потенціалу нашої держави.

Те, що Україна набула статусу кандидата у члени ЄС, дає значні поштовхи вперед для української промисловості. Вони пов'язані із використанням можливостей щодо використання інвестицій з-за кордону та трансферу технологій, а також із участю нашої країни в різноманітних програмах розвитку ЄС. Зокрема, йдеться про такі перспективи:

- доступ до фінансових інструментів ЄС. З 2007 р. ЄС запровадив єдиний передвступний інструмент фінансової допомоги (Instrument for Pre-Accession Assistance, IPA), спрямований на підтримку реформ у спосіб надання фінансової та технічної допомоги. Загальна сума видатків чинної версії цього інструменту – IPA III – становить близько 14,2 млрд євро. Пріоритетними напрямками фінансування за цією програмою є, наприклад, економічне зростання з наголосом на малому та середньому підприємстві. Крім того, Україна може отримати доступ до індивідуальних програм та проектів фінансової підтримки ЄС;

- залучення іноземних інвестицій в економіку України на її відбудову (також у вигляді грантів, технічної допомоги). Варто зазначити, що Україна може розраховувати на масштабні інвестиції лише після закінчення бойових дій.

Акумуляуючи кошти для відновлення України через спеціальний Трастовий фонд солідарності, ЄС ставитиметься до таких інвестицій як до вкладень у фінансування потенційного майбутнього члена ЄС. Обсяги інвестування залежатимуть від прогресу України в реформуванні законодавства та виконанні політичних умов, необхідних для входження до складу ЄС. При цьому розбудова промисловості має відбуватися з урахуванням принципів «зеленої» економіки, що передбачає відновлення зруйнованих підприємств із запровадженням на них вищих рівнів продуктивності праці, енергоефективності та кліматичної нейтральності, більшим обсягом виробленої продукції;

- пришвидшення реформ у всіх сферах, у т. ч. стимулювання структурних зрушень у промисловості. Доступ української продукції на європейські ринки залишається ускладненим через наявність нетарифних бар'єрів. Оскільки через технологічно застарілу виробничу базу Україна практично позбавлена можливості повномасштабного входження на ринок ЄС, вітчизняні виробничі фонди потребують кардинального оновлення на новій техніко-технологічній основі. Структурні показники співпраці України з ЄС у галузі торгівлі засвідчують середньо- та низькотехнологічну спеціалізацію експортних поставок. Це актуалізує необхідність розширення виробництва конкурентоспроможної продукції вищих переділів. Інтерес України – у посиленні коопераційних зв'язків з ЄС, адже наша держава має всі можливості для взаємовигідного партнерства у промисловості завдяки збереженню значного науково-технічного потенціалу для забезпечення розвитку високотехнологічних виробництв із високою часткою доданої вартості [4].

Один з головних напрямків зовнішньої політики України є вступ у Євросоюз. Це стає поштовхом для прийняття певних реформ, що стануть рушійним підняттям рівня нашої держави до певних європейських стандартів. Покращення економіки, щоб бути конкурентоспроможними на світовій арені, отримання певного «місця» в політичному просторі та підняття своїх стандартів.

У сучасних реаліях, нам як ніколи раніше необхідна економічна інтеграція, що дозволить використовувати фонди регіонального розвитку ЄС, це пришвидшить досягнення рівня властивого іншим членам союзу. Інтеграція в світову економіку нерідко є фактором, що має вирішальне значення для забезпечення економічної ефективності та конкурентоспроможності. В процесі інтеграції в ЄС, щоб досягти успіху, будь-яке підприємство змушене ефективно використовувати наявні ресурси: матеріальні, фінансові та потенціал співробітників, а також аналізувати навколишнє середовище, в якому воно працює. Все це призводить до того, що підприємства постійно розвиваються, змінюють функції, цілі, завдання, методи організації і пристосування до мінливих умов господарської діяльності.

Основними завданнями для економіки України за часів Європейської інтеграції є:

- фінансування програм щодо захисту територіальної цілісності країни;
- забезпечення економічного, військового та інформаційного захисту;

- розвиток галузей господарювання, які використовують сучасні технології (наука, відновлювальна енергетика, освіта, фармація, космічна галузь, виробництво військової техніки, літакобудування, машинобудування);
- реалізація високих стандартів якості життя населення (соціально-економічний рівень, освіта протягом життя, якісні медичні послуги);
- вжиття заходів з екологічної безпеки (поширення проектів використання відновлювальної енергії, екологічно чистого транспорту, переробки сміття, стандартів харчування, житлово-комунального сектору).

На основі аналізу викликів до економіки України за часів Європейської інтеграції пропонується застосовувати до управління системний підхід. Запровадження системного підходу до управління дасть змогу змінити його механізм та отримати позитивний довгостроковий результат.

Для національної економічної системи іноземний капітал є важливим джерелом фінансування, а саме захисту національних інтересів, розбудови та модернізації інфраструктурних об'єктів, освіти й науки, державного устрою, екологічних проектів [1]. Але за сучасних умов військового часу необхідно більш раціонально використовувати бюджет, який виснажується постійними відновленнями певних об'єктів, що спричинені руйнуваннями завданими країною-агресором. І тому необхідно розуміти, що залучення іноземного капіталу, не лише на військовий захист держави, а й на благоустрій, стає складнішим і його обсяг малий.

Необхідно визначати шляхи підвищення рівня вітчизняних підприємств на арені з конкурентами з метою досягнення стратегічних пріоритетів України, які будуть помітними у системі поступової адаптації нашої економіки до змін світових глобалізаційних та вступних процесів з урахуванням ризиків. Основним механізмом підвищення конкурентних переваг України є використання внутрішніх реформ та зміна напрямку зовнішньоекономічної політики. Для подолання негативних впливів, країні потрібно витратити кошти на розвиток бізнесів, стартапів, покращення стану підприємництва в цілому та створення привабливого середовища в економіці, адже Україна може стати ще більш успішною, та новітньою.

Список літератури:

1. Сисоєв Є. Стратегічний національний проект «Інноваційна Україна». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.slideshare.net/YevgenSysoyev/ss-32717561>. (дата звернення 6.11.2022)
2. Сайт світового економічного форуму [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.weforum.org.5>. (дата звернення 6.11.2022)
3. Сімків Л., Потьомкіна Н. Особливості залучення іноземних інвестицій в регіонах України. *Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка*. 2017. Вип. 15. С. 404–408.
4. Що дає Україні статус кандидата у члени Європейського Союзу. *Галичина*. 2022. 24 черв. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://galychyna.if.ua/analytic/shho-daye-ukrayini-status-kandidata-u-...> (дата звернення 7.11.2022)

ГЕОЕКОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ДРОГОБИЦЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Луців Анастасія Теодорівна

Студентка

Дрогобицького державного педагогічного університету імені І.Франка

Скробач Тарас Богданович

к.с.-г. наук, доцент,

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Ліси України є загальнонаціональним багатством країни і виконують господарські, оздоровчі та рекреаційні, екологічні (водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні), естетичні, виховні та інші функції. Значна кількість галузей економіки приймає участь в процесі лісокористування, який передбачає вилучення та використання деревини та не деревних ресурсів лісу. Веденням лісового господарства в Україні займаються спеціалізовані лісгосподарські підприємства та організації, які повинні забезпечувати: стаке використання лісових ресурсів для задоволення виробничих потреб і відтворення та збільшення площ лісових земель, покращення якісного складу та стану лісів, підвищення їх продуктивності а також охорону і збереження.

Перелічені вище завдання є актуальними і для ведення лісового господарства у Дрогобицькому районі Львівської області. Головними недоліками сучасного ведення лісового господарства є хижацьке вирубування лісів комерційними структурами а не лісокористувачами, суцільні “санітарні” рубання у лісах в межах природоохоронних територій; зменшення обсягів лісовідновлення і лісорозведення; недостатність заходів сприяння природному лісовідновленню, недостатне використання не деревних ресурсів лісу, низький рівень механізації лісгосподарських процесів.

Досліджуваний нами Дрогобицький район, відзначається достатнім показником коефіцієнта лісистості. Лісистість його території становить більше 35 %. Це досить значний показник, адже відповідний показник у Карпатському регіоні становить – 40%, у Львівській області - 31,8%, тоді як у середньому по Україні він складає 15, 9 %.

Аналіз літературних джерел та власні дослідження вказують на те, що корінна рослинність Дрогобицького району у процесі тривалої господарської діяльності зазнала масштабних змін. Первинний лісовий покрив Дрогобищини – це ялицево-смереково-букові типи лісу у поєднанні з ялицевими дібровами, грабовими дібровами. У результаті тривалої лісоексплуатації корінні лісові угруповання були замінені на похідні, особливо на землях Дрогобицького ДЛГП, де мають місце соснові та смерекові чисті насадження. Значну частку у землях

лісового фонду нині займають малопродуктивні похідні ліси, чагарники та не залісенні території (3172 га, а це близько 7% від лісових земель).

Такий стан лісового покриву вимагає добре обґрунтованого господарювання у районі. Сьогодні лісгосподарська галузь представлена тут трьома підприємствами. Серед цих організацій виділяється Національний природний парк «Сколівські Бескиди», призначення якого полягає в природоохоронній та рекреаційній діяльності. Інші лісгосподарські установи виконують передусім виробничу та експлуатаційну функції. До них відноситься Дрогобицький держлісгосп, та Дрогобицьке дочірнє лісгосподарське підприємство комунального об'єднання «Галсільліс». Зазначені підприємства підпорядковані різним управлінським структурам (Львівському обласному управлінню лісового та мисливського господарства у структурі Лісового агентства України, Львівському обласному комунальному спеціалізованому лісгосподарському підприємству «Галсільліс»), що дещо ускладнює природоохоронних менеджмент на даній території.

Найбільшу площу в районі займає ДП «Дрогобицьке ЛГ» (29616 га, 24,4% від площі району), ДП «Самбірське ЛГ» (Підбузьке та Опацьке лісництво - 6888 га), НПП «Сколівські Бескиди» (1911 га) та Дрогобицьке дочірнє лісгосподарське підприємство ОСЛП «Галсільліс» (7621га, 6% від площі району), інші лісокористувачі - 1515 га.

Дослідження структури лісового фонду підприємств за переважаючими породами показали, що у всіх господарствах домінують мішані ліси з переважанням бука, дуба звичайного, а з хвойних ялиці білої та ялини європейської. Дещо інша ситуація спостерігається у НПП «Сколівські Бескиди», оскільки тут у породному складі деревостану хвойних лісів, яких на даній території є 55,6%, переважають смерека звичайна та ялиця біла.

Щодо вікової структури лісових угідь, то оптимального співвідношення (молодняки -33%, середньовікові – 30%, стиглі – 25%, пристигаючі -25%), не спостерігається в жодному лісовому господарстві, більшість з яких характеризується переважанням середньовікових деревостанів.

Як показали наші дослідження Дрогобицький район вирізняється не лише високим показником лісистості, але й достатнім показником заповідності у області. До об'єктів ПЗФ відносяться, передусім, національний природний парк, 14 інших об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення.

Експлуатаційна та виробнича діяльність державного лісгоспу Дрогобищини проявляється у рубках лісу, деревообробці, ведені мисливського господарства, побічному лісокористуванні. Так Дрогобицьким лісгоспом у 2020 році з рубок головного користування заготовлено 59724 м³ деревини, загалом річний обсяг лісокористування становить 78,9 тис.м³. У експлуатаційному фонді Дрогобицького лісового господарства переважають середньовікові насадження, їх частка становить 50,6%. Слід відзначити також те, що серед експлуатаційних насаджень стиглі та перестійні деревостани становлять лише 2,7%. Значна частка деревини отримується під час вибіркового санітарних рубок. Середній обсяг лісокористування становить 2,8 м³/га, при середньорічному прирості в 3,5 м³/га.

Середньорічний обсяг рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства у ДП «Дрогобицьке ЛГ» проводиться на площі 349 га.

Щодо головного користування в лісах Дрогобицького ДЛГП (Галсільліс), то тут слід відзначити, що в межах Дрогобицького району дане підприємство заготовляє від 7 до 11 тис. м³ деревини в рік, а вихід ділової деревини з якої складає лише 35%, дров 32%. Середній розмір лісокористування з 1 га вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок на підприємстві становить 1,43 м³. Для порівняння у ДП «Дрогобицьке ЛГ» цей показник становить 2,8 м³/га, що свідчить про вищу продуктивність лісів даного підприємства та дещо вищий рівень господарювання. Також на підприємстві проводяться досить значні санітарні рубки (близько 150 га в рік). Щодо рубок догляду за лісом, то в рік підприємство Дрогобицьке ДЛГП проводить робіт на площі 42 га.

Базовими напрямками лісовирощування у ДП «Дрогобицьке лісове господарство» є відтворення корінних, високопродуктивних, біологічно стійких деревостанів з високими захисними і рекреаційними властивостями. Лісовідновлення в ДП «Дрогобицьке ЛГ», станом на 2020 рік полягало у створенні 66 га лісових культур та сприянні природному поновленню на площі понад 60 га. В середньому лісовідновлення проводиться на площі 128 га. Лісові культури полягали у садінні хвойних 70% (ялиця біла, модрина) та твердолистяних 30% (дуб звичайний та бук лісовий). Також підприємство самостійно вирощує садивний матеріал у кількості 1,5 млн. сіянців та близько 10 тис. саджанців для озеленення.

Щодо лісовідновних робіт Дрогобицького ДЛГП то можна відзначити, що підприємство створює близько 18-28 га лісових культур щорічно, в залежності від розмірів лісокористування, яке змінюється в залежності від площ суцільних санітарних рубань.

Побічне лісокористування на території вищезгаданих підприємств полягає у вирощуванні сільськогосподарських культур, використанні сінокосів, а також рибальство, бджільництво, заготівля лікарської сировини, тваринництво. Збір березового соку, лікарської сировини, заготівля харчових продуктів і техсировини виконується переважно силами лісової охорони. Слід відзначити, що в останні роки обсяги побічного користування суттєво знизились.

В межах досліджуваних лісгосподарських підприємств створено 14 об'єктів серед яких один НПП та об'єкти природно-заповідного фонду місцевого значення. Лише один об'єкт відведено на території Дрогобицького ДЛГП (Віковий дуб в урочищі Діброва, Дрогобицьке лісництво).

Облаштування рекреаційних об'єктів відбувається в усіх досліджуваних лісгоспах. Воно проявляється у облаштуванні рекреаційних ділянок; маркуванні екологічних стежок; розміщенні інформаційних щитів з правилами поведінки в лісі, інформацією про червонокнижних рослин та тварин; обмеженню руху автомобілів, з метою зменшення негативного впливу на рекреаційні об'єкти, для того, щоб вони залишались цікавими та привабливими для відпочиваючих

Для покращення екологічної ситуації та умов проживання населення, в лісових господарствах Дрогобицького району слід провадити збалансовану

політику з охорони та сталого використання і відтворення біо- та ландшафтного різноманіття, збереження природних цінних об'єктів, забезпечити формування екологічної мережі на природоохоронних територіях, всіляко розвивати туризм та відповідну для нього інфраструктуру. Також слід вказати на необхідність залучення державних коштів для втілення ряду екологічних проектів, відновлення лісових масивів та створення лісів на землях, що вийшли з під сільськогосподарського використання, в тому числі і як цільові плантації.

Список літератури

1. Гавриленко О.М. Геоекологічне обґрунтування проектів природокористування: Навч. посіб. Київ: Ніка-Центр, 2003. 332 с.
2. Головне управління Держгеокадастру у Львівській області [Електронний ресурс]. – URL: <http://land.gov.ua/info/lvivska-oblast-2>
3. Лісовий кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 17, ст.99): редакція від 01.01.2015 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3852-12> Свириденко В.Є., Бабіч О.Г., Киричок Л.С. Лісівництво. Підручник / За ред. В.Є. Свириденка, Київ: Арістей, 2005.-544 с.
4. Синякевич І. М. Економіка лісокористування : Підручник. Львів, : Вид-во ІЗМН,2000. 402 с.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕОХІМІЇ ГЕРМАНІЮ ТА КОБАЛЬТУ У ВУГІЛЬНОМУ ПЛАСТІ C₈^H ПОЛЯ ШАХТИ «ДНІПРОВСЬКА», УКРАЇНА

Ішков Валерій Валерійович

кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент
Національний ТУ «Дніпровська політехніка», Україна
старший науковий співробітник
інституту геотехнічної механіки ім. М.С. Полякова НАН України, Україна

Козій Євген Сергійович

кандидат геологічних наук, директор ННЦ підготовки іноземних громадян,
Національний ТУ «Дніпровська політехніка», Україна
доцент, Дніпровський держ. аграрно-економічний університет, Україна

Чернобук Олександр Іванович

заступник директора, департамент стратегічного планування виробництва,
Грузинський марганець, Грузія

Козар Микола Антонович

кандидат геологічних наук, старший науковий співробітник,
інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененко, Україна

Пащенко Павло Сергійович

кандидат геологічних наук, старший науковий співробітник,
інституту геотехнічної механіки ім. М.С. Полякова НАН України, Україна

Вступ. Актуальність дослідження вмісту германію у вугільних пластах обумовлена можливістю його промислового вилучення та використання в якості цінного попутного компонента [1-8].

Особливу актуальність виконаним дослідженням надає рішення Ради національної безпеки та оборони України від 16 липня 2021 року «Про стимулювання пошуку, видобутку та збагачення корисних копалин, які мають стратегічне значення для сталого розвитку та обороноздатності держави» та Указ Президента України №306/2021, який вводить в дію це рішення. В цих документах руди германію включені до переліку, що мають стратегічне значення для сталого розвитку та обороноздатності держави.

Останні досягнення. Раніше у вугільних пластах різних геолого-промислових районів Донбасу переважно досліджувалися токсичні та потенційно токсичні елементи [1-8]. У той же час, аналіз просторового розподілу германію та кобальту у вугільному пласті C₈^H поля шахти «Дніпровська» раніше не виконувався.

Мета роботи: встановлення особливостей розподілу Ge і Co по площі вугільного пласта c_8^H поля шахти «Дніпровська».

Методика досліджень. Фактологічною основою роботи були результати 370 аналізів германію та інших елементів-домішок (їх ще називають «малими елементами»), вимірювань потужності пласту, зольності та сірчистості вугілля виконаних після 1983р. в центральних сертифікованих лабораторіях виробничих геологорозвідувальних організацій України з матеріалу пластових проб отриманих виробничими і науково-дослідницькими підприємствами і організаціями. У ряді випадків вони доповнювались аналізами пластових проб відібраних борозновим методом із дублікатів керна і гірничих виробок за участю авторів в період з 1983 по 2021 рік. Для приведення до одного масштабу вихідні дані, як правило, тим чи іншим чином нормують. Процедура нормування здійснювалась аналогічно наведеною в роботах [1-8].

Результати досліджень. На полі шахти «Дніпровська» концентрація Ge у вугіллі пласта c_8^H за даними 370 аналізів варіює в межах від 0,14 г/т до 23,63 г/т, при середньому значенні $8,34 \pm 0,26$ г/т, медіані 6,79 г/т, моді 7,69 г/т, стандартному відхиленні 5,04, дисперсії вибірки 25,38, ексцесу вибірки 0,23, асиметричності вибірки 0,97. Аналізуючи побудовану карту ізоконцентрат нормованих значень вмісту Ge (рис. 1а) можна виділити п'ять зон його підвищеного накопичення. Перша зона підвищеного значення вмісту Ge розташована між свердловинами №Н34102, №Н32729 та №Н32914 у західній частині шахтного поля; друга велика ділянка знаходиться між свердловин №12498, №Н32355, №Н32560, №Н32578 та №Н32348 у південно-західній частині поля в якій значення сягають 0,95; інша невелика зона підвищення нормованого вмісту, значення якої досягають 0,65 пов'язана із свердловинами №13168 та №Н3240 та знаходиться в північно-західній частині шахтного поля; ще одна невелика локація розташована у центральній частині поля біля свердловини №Н32612; східна частина шахтного поля характеризується відносно витриманим підвищенням значень більше 0,4. У центрі цієї ділянки знаходяться розривні порушення північно-східного простягання, західні межі цієї ділянки простягаються в південно-східному напрямку біля свердловин №Н3215, №12406, №Н32640, №Н32858 та №Н32668, східні межі обмежені кордонами шахтного поля. Мінімальне значення нормованого вмісту германію вугільного пласта c_8^H відзначено в свердловині №Н32621, яка знаходиться в північній частині ділянки.

По пласту c_8^H шахти «Дніпровська» концентрація кобальту коливається в інтервалі від 3,99 г/т до 16,52 г/т, при середньому значенні його вмісту 8,99 г/т. Візуально за вмістом кобальту поле шахти можна розділити на три зони. Зона найменших значень його вмісту простягається з півдня на північ і частково північний захід. Зона середніх значень розташована в північно-східній і південно-східній частині ділянки. Зона найбільших значень знаходиться в північно-західній і південно-західній частині шахтного поля. Найбільше значення вмісту кобальту приурочене до свердловини №Н32560 (Co 16,52 г/т) в південно-західній частині шахтного поля (рис. 1б). Західніше розташована

свердловина №НЗ2355 (Со – 16,08 г/т). В північно-західній частині ділянки знаходяться свердловини №НЗ2675 і №НЗ4131, які разом формують зону підвищеного вмісту кобальту із значеннями 14,92 і 14,91 г/т відповідно.

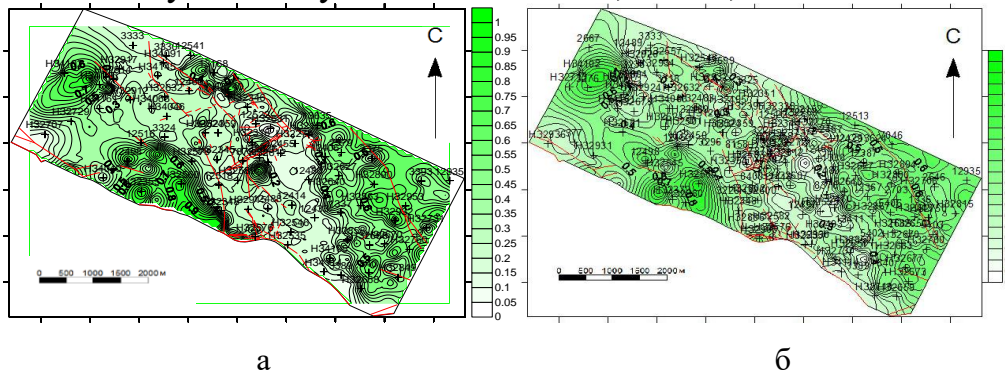

Рис. 1 Карты ізоконцентрат нормованого вмісту Ge (а) та Co (б) у вугільному пласті с₁₀^В (ш. «Дніпровська»)

Основні висновки: Незважаючи на незначні відмінності, загалом фактори, що контролюють накопичення цих двох елементів, можна вважати ідентичними. У цьому сенсі Ge і Co є парагенетичні елементи, що утворюють геохімічну асоціацію у вугіллі пласта с₈^Н (ш. Дніпровська).

Список літератури

1. Козій Є.С., Ішков В.В. (2017). Класифікація вугілля основних робочих пластів Павлоград-Петропавлівського геолого-промислового району за вмістом токсичних та потенційно токсичних елементів. *Збірник наукових праць «Геотехнічна механіка»*. (136), 74 – 86.
2. Ишков, В. В., Сердюк, Е. А., & Слипенький, Е. В. (2003). Особенности применения методов кластерного анализа для классификации угольных пластов по содержанию токсичных и потенциально токсичных элементов (на примере Красноармейского геолого-промышленного района). *Сборник научных трудов НГУ*, (19), 5-16.
3. Ishkov V.V., Koziy E.S., Lozovoi A.L. (2013). Definite peculiarities of toxic and potentially toxic elements distribution in coal seams of Pavlograd-Petropavlovka region. *Collection of scientific works of NMU*, (42), 18-23.
4. Ишков В.В., Козий Е.С. (2013). О распределении токсичных и потенциально-токсичных элементов в угле пласта с₈Н шахты «Терновская» Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Матеріали міжнародної конференції «Форум гірників»*. ДВНЗ «НГУ». Дніпро. 49-55.
5. Ишков В.В., Козий Е.С. (2013). Новые данные о распределении токсичных и потенциально токсичных элементов в угле пласта с₈Н шахты «Терновская» Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць НГУ*. (41), 201-208.
6. Ишков В.В., Козий Е.С. (2014). О распределении золы, серы, марганца в угле пласта с₄ шахты «Самарская» Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць НГУ*. (44), 178-186.

7. Ишков В.В., Козий Е.С. (2014). О классификации угольных пластов по содержанию токсичных элементов с помощью кластерного анализа. *Збірник наукових праць НГУ*. (45), 209-221.
8. Ишков, В. В. (2009). Кобальт и ванадий в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района Донбасса. *Науковий вісник НГУ*, (10), 48-53.
9. Ишков В.В., Козий Е.С., Труфанова М.О. Особенности онтогенезу урелітів жителів Дніпропетровської області. *Мінерал. журн.* 2020. 42, № 4. С. 50 - 59. <https://doi.org/10.15407/mineraljournal.42.04.050>
10. Ишков В.В., Нагорный В.Н. (2005). О закономерностях накопления ртути в угольных пластах Красноармейского геолого-промышленного района. *Науковий вісник Національної гірничої академії України*, (2), 84-88.
11. Ишков В.В. Мышьяк и фтор в угольных пластах Лисичанского геолого-промышленного района // *Збірник наукових праць Національного гірничого університету* № 33, т. 1. - Днепропетровск, 2009. – С. 5 - 16.
12. Ишков В.В., Козий Е.С. Розподіл ртуті у вугільному пласті с₇^н поля шахти «Павлоградська» / *Наукові праці Донецького національного технічного університету*, Серія: «Гірничо-геологічна». 2020. №1 (23) - 2(24). – С. 26 - 33.
13. Козар М.А., Ишков В.В., Козий Е.С., Стрельник Ю.В. Токсичні елементи мінеральної та органічної складової вугілля нижнього карбону Західного Донбасу / *Геологічна наука в незалежній Україні: Збірник тез наукової конференції Ін-ту геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка НАН України*. 2021. – С.55 - 58.
14. Ишков В.В., Козий Е.С. Накопление Со и Мп на примере пласта С5 Западного Донбасса как результат их миграции из кор выветривания Украинского кристаллического щита / *Материалы XVI Международного совещания по геологии россыпей и месторождений кор выветривания «Россыпи и месторождения кор выветривания XXI века: задачи, проблемы, решения»*. 2021. – С. 160 - 162.
15. Ишков В.В., Козий Е.С., Стрельник Ю.В. Результати досліджень розподілу кобальту у вугільному пласті k₅ поля ВП «шахта «Капітальна» / *Збірник праць Всеукраїнської конференції «Від мінералогії і геогнозії до геохімії, петрології, геології та геофізики: фундаментальні і прикладні тренди XXI століття» (MinGeoIntegration XXI)*. 2021. – С. 178 - 181.
16. Ишков В.В., Козий Е.С. Аналіз поширення хрому і ртуті в основних вугільних пластах Красноармійського геолого-промислового району / *Вид-во ІГН НАН України. Серія тектоніка і стратиграфія*. 2019. № 46. – С. 96 - 104.
17. Ишков В.В., Козий Е.С. Деякі особливості розподілу берилію у вугільному пласті k₅ шахти «Капітальна» Красноармійського геолого-промислового району Донбасу / *Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки*. 2020. Т. 25, вип. 1(36). – С. 214 - 227.
18. New data about the distribution of nickel, lead and chromium in the coal seams of the Donetsk - Makiivka geological and industrial district of the Donbas / *Kozar M.A.,*

Ishkov V.V., Kozii Ye.S., Pashchenko P.S. / Journ. Geol. Geograph. Geocology. 2020. № 29(4). pp. 722 - 730. <http://doi.org/10.15421/112065>

19. Ішков В.В., Козій Є.С. Особливості розподілу свинцю у вугільних пластах Донецько-Макиївського геолого-промислового району Донбасу / Вид-во ІГН НАН України, Серія тектоніка і стратиграфія. 2020. № 47. – С. 77 - 90.

20. Ішков, В.В., Козій, Є.С. Розподіл арсену та ртуті у вугільному пласті k₅ шахти "Капітальна", Донбас / Мінерал. журн. 2021. Вип. 43, № 4. – С. 73 - 86. <https://doi.org/10.15407/mineraljournal.43.04.073>

21. Ішков В. В. Проблеми геохімії «малих» і токсичних елементів у вугіллі України // Наук. вісник НГА України. - № 1. – Дніпропетровськ, НГАУ, 1999. – С. 128 – 132.

22. Nesterovskyi V., Ishkov V., Kozii Ye. (2020). Toxic and potentially toxic elements in the coal of the seam c_{8H} of the "Blagodatna" mine of Pavlohrad-Petropavlivka geological and industrial area. Visnyk Of Taras Shevchenko National University Of Kyiv: Geology, 88(1), 17-24. <http://doi.org/10.17721/1728-2713.88.03>

23. Ишков В.В., Лозовой А.Л. О закономерностях распределения токсичных и потенциально токсичных элементов в угольных пластах Павлоград – Петропавловского района // Наук. вісник НГА України. - № 2. – Дніпропетровськ, НГАУ, 2001. – С. 57 – 61.

24. Yerofieiev, A.M., Ishkov, V.V., Kozii, Ye.S., Bartashevskiy, S.Ye. (2021). Research of clusterization methods of oil deposits in the Dnipro-Donetsk depression with the purpose of creating their classification by metal content (on the vanadium example). Scientific Papers of Donntu Series: "The Mining and Geology". pp. 83-93. [https://doi.org/10.31474/2073-9575-2021-1\(25\)-2\(26\)-83-93](https://doi.org/10.31474/2073-9575-2021-1(25)-2(26)-83-93)

25. Yerofieiev, A.M., Ishkov, V.V., Kozii, Ye.S. (2021). Influence of main geological and technical indicators of Kachalivskiy, Kulychykhinskyi, Matlakhovskiy, Malosorochynskiy and Sofiiivskiy deposits on vanadium content in the oil. International Scientific&Technical Conference «Ukrainian Mining Forum». pp. 177-185.

26. Yerofieiev A.M., Ishkov V.V., Kozii Ye.S., Bartashevskiy S.Ye. (2021). Geochemical features of nickel in the oils of the Dnipro-Donetsk basin. Collection of scientific works "Geotechnical Mechanics". № 160, pp. 17-30. <https://doi.org/10.15407/geotm2021.160.017>

27. Ishkov V., Kozii Ye. (2020). Distribution of mercury in coal seam c_{7H} of Pavlohradska mine field. Scientific Papers of DONNTU Series: "The Mining and Geology". № 1(23)-2(24), pp. 26-33. [https://doi.org/10.31474/2073-9575-2020-3\(23\)-4\(24\)-26-33](https://doi.org/10.31474/2073-9575-2020-3(23)-4(24)-26-33)

28. Ishkov V.V., Kozii E.S. (2017). About peculiarities of distribution of toxic and potentially toxic elements in the coal of the layer c_{10B} of the Dneprovskaya mine of Pavlogradsko-Petropavlovskiy geological and industrial district of Donbass. Collection of scientific works "Geotechnical Mechanics". № 133, pp. 213-227.

29. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2020). Peculiarities of lead distribution in coal seams of Donetsk-Makiivka geological and industrial area of Donbas. Tectonics and Stratigraphy. № 47, pp. 77-90. <https://doi.org/10.30836/igs.0375-7773.2020.216155>

30. Ishkov, V. V. Kozii, Ye. S. (2019). Analysis of the distribution of chrome and mercury in the main coals of the Krasnoarmiiskyi geological and industrial area. *Tectonics and Stratigraphy*. No. 46. pp. 96-104.
31. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2021). Distribution of arsene and mercury in the coal seam k₅ of the Kapitalna mine, Donbas. *Mineralogical Journal*. № 43(4), pp. 73-86. <https://doi.org/10.15407/mineraljournal.43.04.073>
32. Ishkov, V.V., Kozar, M.A., Kozii, Ye.S., Bartashevskiy, S.Ye. (2022). Nickel in oil deposits of the Dnipro-Donetsk depression (Ukraine). *Problems of science and practice, tasks and ways to solve them. Proceedings of the XXVI International Scientific and Practical Conference*. Helsinki, Finland. pp. 25-26. <https://doi.org/10.46299/ISG.2022.1.26>
33. Ішков В.В., Козій Є.С., Киричок В.О., Стрельник Ю.В. (2021). Перші відомості про розподіл свинцю у вугільному пласті k₅ поля ВП «Шахта «Капітальна». Міжнародна науково-практична конференція «Технології і процеси в гірництві та будівництві». ДонНТУ. – С. 76 - 86.
34. Ішков В.В., Козій Є.С., Капшученко Є.О., Стрельник Ю.В. (2021). Попередні дані про особливості розповсюдження нікелю у вугільному пласті k₅ поля ВП «Шахта «Капітальна». Міжнародна науково-практична конференція «Технології і процеси в гірництві та будівництві». ДонНТУ. – С. 21 - 31.
35. Ішков В.В., Козій Є.С., Завгородня В.О., Стрельник Ю.В. (2021). Перші дані про розподіл кобальту у вугільному пласті k₅ поля ВП «Шахта «Капітальна». Міжнародна науково-практична конференція «Технології і процеси в гірництві та будівництві». ДонНТУ. – С. 55 - 64.
36. Ишков В. В., Чернобук А. И., Михальчонок Д. Я. О распределении бериллия, фтора, ванадия, свинца и хрома в продуктах и отходах обогащения Краснолиманской ЦОФ // *Научный вестник НГАУ*. – 2001. – №. 4. – С. 89-90.
37. Козар М.А., Ішков В.В., Козій Є.С. (2021). Мінеральний склад уролітів мешканців Придніпров'я. *Геологічна наука в незалежній Україні: Збірник тез наукової конференції (Київ, 8 - 9 вересня 2021 р.)*. / НАН України, Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка. Київ. С.52 - 55.
38. Єрофеев А.М., Ішков В.В., Козій Є.С. (2021). Особливості впливу геологотехнологічних показників деяких родовищ на вміст ванадію у нафті. *Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Перспективи розвитку гірничої справи та раціонального використання природних ресурсів»*. С. 43 - 46.
39. Єрофеев А.М., Ішков В.В., Козій Є.С. (2021). Особливості впливу основних геолого-технологічних показників нафтових родовищ України на вміст ванадію. *Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Сучасні проблеми гірничої геології та геоекології»*. С. 115 - 120
40. Ишков В.В. Некоторые особенности распределения свинца и хрома в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*. 2012. № 37. С. 321 - 332.

41. Ишков В.В. Ванадий, хром и никель в угольных пластах Донецко-Макеевского геолого-промышленного района Донбасса. *Збірник наукових праць національного гірничого університету*. 2010. № 35. С. 17 - 31.
42. Ишков В.В., Козій Є.С. О распределении As, Hg, Be, F и Mn в угле пласта с₄ шахты «Самарская» Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Матеріали Всеукраїнської науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Молодь, наука та інновації»*. Дніпро: ДВНЗ «Національний гірничий університет», 2016. С. 12 - 13.
43. Barannik S., Ishkov V., Barannik S. Peculiarities of structure and morphogenesis of ureatic stones in residents of developed industrial region. *The XX International Scientific and Practical Conference «Problems of science and practice, tasks and ways to solve them»*, May 24 – 27, 2022, Warsaw, Poland. 874 p. P. 350 - 354.
44. Barannik S., Ichkov V., Molchanov R., Barannik S. Signification pratique des caractéristiques de la composition et de la structure des pierres d'urée chez les résidents de la région industrielle développée. *The XXI International Scientific and Practical Conference «Actual priorities of modern science, education and practice»*, May 31 – 03 June, 2022, Paris, France. 873 p. P. 410 - 414.
45. Ishkov V.V., Kozii Ye.S., Chernobuk O.I., Pashchenko P.S., Lozovyi A.L. (2022). Results of correlation and regression analysis of germanium concentrations with thickness and ash content of coal seam c8B of Dniprovskia mine field (Ukraine). *Proceedings of the XXIX International Scientific and Practical Conference «Trends in science and practice of today»*, July 26 – 29, 2022, Stockholm, Sweden, pp. 95-104. <https://doi.org/10.46299/ISG.2022.1.29>
46. Ишков В. В. Основные результаты первых геолого-геофизических исследований участков днепровских порогов / В. В. Ишков, А. Л. Лозовой, Д. В. Рудаков // *Науковий вісник Національного гірничого університету*. – Д., 2009. – № 3. – С. 49 – 54.
47. Ишков В.В., Козій Є.С. (2021). Особливості морфології органо-мінеральних утворень нирок населення міста Кам'янске. *Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали IV-ї міжнародної науково-технічної конференції*. ДонНТУ. С. 33 – 35.
48. Ишков В.В., Козій Є.С., Клименко А.Г. (2021). Особливості розподілу германію у вугільному пласті с₁ шахти «Дніпровська» *Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали IV-ї міжнародної науково-технічної конференції*. ДонНТУ. С. 42 – 50.
49. Єрофеєв А.М., Ишков В.В., Козій Є.С. (2021). Застосування методів кластеризації до родовищ нафти за вмістом ванадію. *Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали IV-ї міжнародної науково-технічної конференції*. ДонНТУ. С. 23 – 28.
50. Альохін В.І., Сахно С.В., Ишков В.В., Козій Є.С. (2021). Про першу знахідку дикіту у пісковиках з природного відслонення верхнього карбону Красноармійського геолого-промислового району Донбасу. *Міжнародна науково-практична конференція «Технології і процеси в гірництві та будівництві»*. ДонНТУ. – С. 5 – 11.

51. Сахно С.В., Ішков В.В., Сахно А.І. Мінерал дікіт в осадових вуглевміщуючих породах Донбасу. Наукові праці ДонНТУ. Серія Гірничо-геологічна, 2019, № 1(21) - 2(22), С. 7 – 13. [https://doi.org/10.31474/2073-9575-2019-1\(21\)-\(2\)22-7-13](https://doi.org/10.31474/2073-9575-2019-1(21)-(2)22-7-13)
52. Широков О.З., Сафронов І.Л. Ішков В.В., Козій Є.С. (2020). Основи методики прогнозу стійкості вуглевміщуючих порід по комплексу геолого-геофізичних методів. Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. С. 16 – 24.
53. Ішков В.В., Козій Є.С., Найден К.В., Сливний С.О. (2020). Деякі особливості розподілу миш'яку у вугільному пласті с8в поля шахти «Західно-Донбаська». Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. – С. 91 – 94.
54. Ішков В.В., Козій Є.С., Івінська В.О., Снігур А.Д. (2020). Про розподіл берилію у вугільному пласті к5 поля шахти «Капітальна» Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. – С. 73 – 77.
55. Ишков В. В., Светличный Э. А., Труфанова М. А. О минеральном составе уролитов жителей города Днепропетровска // Збірник наукових праць НГУ. – 2015. – № 47. – С. 5 – 14.
56. Ишков В. В., Светличный Э. А., Труфанова М. А. Особенности морфологии уролитов жителей города Днепропетровска // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2015. – №. 46. – С. 5-10.
57. Ишков В. В. Новые данные о мышьяке в угольных пластах Лисичанского геолого-промышленного района Донбасса // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2013. – №. 40. – С. 19-25.
58. Ишков В. В. Особенности распределения свинца, хрома и никеля в углях основных рабочих пластов Донецко-Макеевского геолого-промышленного района Донбасса // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2012. – №. 39. – С. 276-282.
59. Ишков В. В. Новые данные о распределении ртути, мышьяка, берилля и фтора в угле основных рабочих пластов Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2012. – №. 38. – С. 19-27.
60. Ишков, В. В. (2010). Мышьяк в углях Лисичанского и Красноармейского геолого-промышленных районов Донбасса. *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*, (35 (2)), 261-271.
61. Нагорный Ю. Н., Сафронов И. Л., Ишков В. В. Оценка и подсчет запасов угля в расщепляющихся и весьма сближенных пластах Львовско-Волынского бассейна // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). – 1999. – №. 7. – С. 174.
62. Нагорный Ю. Н., Сафронов И. Л., Ишков В. В. Горно-геологические условия отработки расщепляющихся и сближенных угольных пластов (на примере львовсково-волынского бассейна) // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). – 1999. – №. 3. – С. 157-158.

63. Нагорный Ю. Н., Сафронов И. Л., Ишков В. В. Закономерности угленакопления в карбоне юго-восточной части Днепровско-Донецкой впадины // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). – 1999. – №. 7. – С. 175-179.
64. Сафронов И. Л., Ишков В. В. Прогноз устойчивости угленосных пород Донецкого бассейна по комплексу геолого-геофизических методов // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). – 1999. – №. 3. – С. 161-162.
65. Classification of deposits of the Dnipro-Donetsk oil and gas region by the content of metals in oils / Valerii V. Ishkov, Artem M. Yerofieiev, Oleksii Y. Hryhoriev, Mykola A. Kozar, Stanislav Y. Bartashevsky // *Geology, Geography and Geoecology*, 2022. – №31(3) – Дніпро : ДНУ, 2022. – Pp. 467-483. <https://doi.org/10.15421/112243>
66. Ишков, В. В., Козій, Є. С., Чернобук, О. І., Коваль, С. О., & Кравець, Я. М. (2022). ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОДІЛУ ГЕРМАНІЮ У ВУГІЛЬНОМУ ПЛАСТІ С1 ПОЛЯ ШАХТИ «САМАРСЬКА», УКРАЇНА. *EDITORIAL BOARD*, 133.
67. Ишков В. В. Кореляційно-регресійний аналіз вмісту германію з потужністю та зольністю вугільного пласта с8н шахти «Дніпровська» / Ішков В. В., Козій Є. С. // Від мінералогії і геогнозії до геохімії, петрології, геології та геофізики: фундаментальні і прикладні тренди ХХІ століття (MinGeoIntegration ХХІ): збірник праць Всеукраїнської конференції, 28-30 вересня 2022 року. – Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2022. – с. 129-134. – Режим дступу: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/161812>
68. Creation of natural typing of sections of different thickness of the C8H coal seam of the «Dniprovaska» mine (Ukraine) according to the germanium content / Ishkov Valerii Valeriiovych, Kozii Yevhen Serhiiovych, Kozar Mykola Antonovych, Chernobuk Oleksandr Ivanovych, Pashchenko Pavlo Serhiiovych, Dreshpak Oleksandr Stanislavovych, Diachkov Pavlo Anatoliiovych, Vladyk Danyil Volodymyrovych // *International Scientific Discussion: Problems, Tasks and Prospects : proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference (September 19-20, 2022)*. – Brighton : the SPC «InterConf», 2022. – Pp. 137-156. – URL: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/161814>
69. Ishkov, V., Kozii, Y., Chernobuk, O., Kozar, M., Pashchenko, P., Diachkov, P., & Vladyk, D. (2022). MANIFESTATION OF THE PHENOMENON OF COAL ENRICHMENT WITH GERMANIUM OF LOW-POWERED AREAS OF THE SEAMS OF THE DNIPROVSKA MINE (UKRAINE) AND THE «ZYLBERMINTS LAW». *Scientific Collection «InterConf»*, (123), 225-235. – URL: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/161813>
70. Розподіл германію у вугільному пласті с 4 2 поля шахти «Самарська», Україна / Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Чернобук Олександр Іванович, Козар Микола Антонович, Пашченко Павло Сергійович // *Multidisciplinary scientific notes. Theory, history and practice : proceedings of the 6th International scientific and practical conference (November 01 – 04, 2022) Edmonton*,

Canada. – Edmonton : International Science Group, 2022. – Pp. 179-189. – URL: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/161867>

71. Ishkov V.V., Kozii Ye.S., Chernobuk O.I., Lozovyi A.L. (2022). Results of dispersion and spatial analysis of the germanium distribution in coal seam c8в of Zahidno-Donbaska mine field (Ukraine). Proceedings of the XXVIII International Scientific and Practical Conference. «Science and practice, actual problems, innovations», July 19 – 22, 2022, Milan, Italy, pp. 66-73. <https://doi.org/10.46299/ISG.2022.1.28>.

72. Ishkov V.V., Kozii Ye.S., Kozar M.A., Dreshpak O.S, Chechel P.O. (2022). Condition and prospects of the Ingichke deposit (Republic of Uzbekistan). The XXVII International Scientific and Practical Conference «Multidisciplinary academic notes. Theory, methodology and practice», July 12 – 15, 2022, Prague, Czech Republic, pp. 96-104. <https://doi.org/10.46299/ISG.2022.1.27>

73. Особливості просторового розподілу германію у вугільному пласті с 4 поля шахти «Самарська», Україна / Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Чернобук Олександр Іванович, Козар Микола Антонович, Стрілець Олександр Петрович // Innovative areas of solving problems of science and practice : proceedings of the 7th International scientific and practical conference (November 08 – 11, 2022) Oslo, Norway. – Oslo : International Science Group, 2022. – Pp. 160-169. – Режим доступу: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/161874>

74. Ішков В. В. Вплив вмісту заліза на основні технологічні показники переробки руд одного із родовищ ПРАТ «Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат», Україна / Ішков Валерій Валерійович, Козар Микола Антонович, Попкова Ірина Олександрівна // Theories, methods and practices of the latest technologies : proceedings of the III International Scientific and Practical (November 07 – 09), Tokyo, Japan. – Tokyo, 2022. – Pp. 97-104. – Режим доступу: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/161875>

75. Альохін В. І. Деформаційні мезоструктури ділянки «Чорна вода» Закарпаття / В. І. Альохін, А. Д. Боярська, В. В. Ішков // Технології і процеси у гірництві та будівництві: збірка тез науково-практичної конференції. – Луцьк : ДНВЗ «ДонНТУ», 2022. – С. 5-13. – Режим доступу: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/161876>

76. Ішков В. В. Зв'язок германію із зольністю у вугільному пласті с10в шахти «Дніпровська» / В. В. Ішков, Є. С. Козій, О. І. Чернобук // Технології і процеси у гірництві та будівництві: збірка тез науково-практичної конференції. – Луцьк : ДНВЗ «ДонНТУ», 2022. – С. 25-33. – Режим доступу: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/161877>

77. Ишков, В. В., & Нагорный, В. Н. (2005). О закономерностях накопления ртути в угольных пластах Красноармейского геолого-промышленного района. *Научный вестник Национальной горничей академии Украины*, (2), 84-88.

78. Ишков, В. В., & Лозовой, А. Л. (2001). О закономерностях распределения токсичных и потенциально токсичных элементов в угольных пластах Павлоград-Петропавловского района. *Научный вестник Национальной горничей академии Украины*, (2), 57-61

THE FORMATION PROCESSES OF ETHNOGENESIS OF THE UZBEK PEOPLE AND ITS DEVELOPMENT STAGES

Sattorov N.,
Independent research
Karshi State University
Uzbekistan, Karshi

According to the analysis of archaeological research, the sphere of influence of Qovunchi culture penetrated to the southern regions of Uzbekistan - the Surkhan Valley. Archaeologist T. It can be found from the article "A Group of Early Medieval Ceramics of North Tokharistan" written by Annaev. T. In his article, Annaev gave a classification of ceramic mugs that are common in the region¹. As for the ethnic basis of the Qovunchi culture, the population of this culture is a product of the inter-economic relations and ethno-cultural development of the Iranian and proto-Turkic ethnic clan communities in the same territory for centuries². If the Sogdian ethnic layer of the Qovunchi culture has an autochthonous basis, its proto-Turkic ethnic layer is mil. avv. Until the middle of the II millennium, these ethnic groups were foreign to the land, that is, the proto-Turkic ethnic group appeared for the first time in Central Asia, including the lower and middle basins of the Syr Darya. It was associated with the migration of the Aryans to the south in the middle of the II millennium³. In fact, according to academician A. Askarov, Aryanam Vaychah, the homeland of the Aryans mentioned in the Avesta, was a very wide Eurasian steppe in terms of territory, and included regions stretching from the North-Eastern Black Sea shores in the West to Baikal in the East. This territorial extent became the source of economic economy of cattle-breeding tribal communities already in the second half of the III millennium BC.⁴.

The Tashkent oasis, which is the southern part of the middle Syr Darya basin, will become the center of the region due to its unique natural-geographical and ecological possibilities. So, during the antiquity, the area of intermingling of Proto-Turkic and Sugdian ethnic groups moved from the lower basins of the Syrdarya to its middle basins. This historical and ethno-cultural process, in turn, led to the formation of the Qovunchi culture in the middle basins of the Syrdarya, and on the other hand, the lower and middle basins of the Syrdarya became the border area of the geography of bilingual (Sogdian and Turkic) ethnic groups. The Qovunchi culture, which formed the first settled ethnic group of the Uzbek people, was formed for the first time in the Tashkent

---

¹ Аннаев Т. ДЖ. Об одной группе раннесредневековой керамики Северного Тохаристана. ИМКУ, XXI, -Ташкент, 1987. -с.73.

² Иномов О.У. Қовунчи маданияти ва унинг ўзбек халқининг шаклланишидаги роли. Тарих фан. бўй. фал. док. (PhD) ... дис. – Ташкент, 2019. -Б. 46.

³ Итина М.А. Ранние саки Приаралья. «Археология СССР. Степная полоса Азиатской части СССР в скифосарматское время» – Москва, 1992. – С. 31-37.

⁴ Иномов О.У. Қовунчи маданияти ва унинг ўзбек халқининг шаклланишидаги роли. Тарих фан. бўй. фал. док. (PhD) ... дис. – Ташкент, 2019. Б. 36-42.

oasis, in the lower basins of the Chirchik and Ohangaron rivers. Today, hundreds of monuments have been studied that provide a basis for making such a scientific conclusion⁵.

Thus, from the rich archaeological materials, it can be concluded that the Qovunchi culture, which was formed in the Tashkent oasis in ancient times, spread widely throughout the middle basins of the Syrdarya during the late antiquity and the early Middle Ages. This situation testifies to the importance of Qovunchi culture and its inhabitants in the ethnocultural and ethnogenetic processes that took place between the two rivers in Central Asia and their surroundings, as well as in the ethnogenetic history of the Uzbek people.

According to the analytical conclusions of the archaeological and written sources described above, the ethnic roots of the Qovunchi culture are connected with extremely complex ethnocultural processes, which constitute the fundamental ethnic basis of the ethnogenesis of the Uzbek people. In this matter, I fully agree with the conclusion of academician A. Askarov.

If we pay attention to the analysis of the space and time in which the anthropological type of the Uzbek people was originally formed, the final conclusion cannot be reached without the analysis of the ethnogenesis process. In the Soviet state, as in other fields, scientific foundations were developed in the field of anthropology in the 20s-40s of the last century. The main problems in studying the ethnogenesis of the Uzbek people from the anthropological point of view are the study of the first core of the Uzbek people and the types that participated in its formation, determining the region of formation, observing the mixing of this type with other types during the long historical process, and showing what types participated in the formation of the current type. Determining the type of modern Uzbek people, where and when this type was formed in historical Turkestan is the main content and essence of this paragraph. One of the first necessary ethnic factors in the formation of the Uzbek people is to determine its anthropological type and the place and time in which it was originally formed. To study such problems, the center organized many expeditions to Central Asia. One such expedition was sent to Uzbekistan in 1926 under the leadership of anthropologist VV Vishnevsky and managed to collect a lot of information. Anthropologist A.I. Under the leadership of Yarho, an expedition was organized to study the skull of the local population of Central Asia and Kazakhstan from a biological and anthropological point of view. Anthropologists L.V. Oshanin, having studied the structures of the head and neck of the local population of Central Asia and Kazakhstan, found that the Kyrgyz, Kyrgyz and Karakalpaks mainly form the "South Siberian" type, while the mountain Tajiks and Turkmens belong to the "Transcaspian type". It is said that modern Uzbeks and Tajiks of the oasis constitute "Central Asian type between two rivers" ⁶. Anthropologists L.V.Oshanin, V.V.Ginzburg and V.Ya.Zezenkova scientifically proved that modern Uzbeks and Tajiks of the oasis form the same type in their research, and called this type "Central Asian type between two rivers". This type is spread not

---

⁵Буряков Ю.Ф. Генезис и этапы развития городской культуры Ташкентского оазиса. –Ташкент,1982.-С.9-113.

⁶ Ошанин Л.В. Антропологический состав населения Средней Азии и этногенез её народов. Часть I-III. Ереван, 1957.-С.24-31.

only in Central Asia between two rivers, but also in very wide areas. It was based on the dolichocephalic (egg-shaped skull) type of the ancient local population. The type of other ethnic groups that entered the territories of Central Asia from the Eurasian steppes in the Bronze Age is brachycephalic, i.e. round-headed, and the inhabitants of Movarounnahr gradually became brachycephalic with their arrival, that is, the "Central Asian type between two rivers" was formed from their mixing, based on rich paleoanthropological materials. proven. However, disputes between experts continued regarding the time and place of formation of the "Middle Asia type between two rivers". Anthropologist L.V. Oshanin distinguishes three different types of the "Type of the Middle Asia between two rivers"⁷: 1) Mountain type - this includes mountain Tajiks, which are distinguished from the type between two rivers by clear signs. 2) Pre-Pamir tribes. This includes the small Iranian-speaking tribes of Rushan, Shugnan, and Oha; 3) Plains type includes Uzbeks in all of Uzbekistan, from Khorezm in the west to the Fergana Valley in the east, from the Tashkent region in the north to Surkhandarya in the south.

Due to the in-depth study of the collected anthropological materials, it was possible to determine the period of formation of the "Middle Asian two-river type" and to determine the place where it was originally formed. The historical place that opened the way to this opportunity turned out to be the middle basins of the Syrdarya, its center - the ancient oasis of Tashkent⁸.

The work of regularly dealing with the issue of determining the origin of the "Middle Asian two-river type" was carried out by V.V. Ginzburg's student, anthropologist T.K. Khojayev, took over. He had the opportunity to directly participate in the work of more than 30 archaeological teams working in the territories of the republic, and obtained more than 500 craniological series of materials. They belong to different archaeological cultures and their phases, and their chronological range spans from the Neolithic to the Late Middle Ages. The collected paleoanthropological materials were brought not only from the territories of Uzbekistan, but also from the neighboring republics. Due to the in-depth study of these anthropological materials, it was possible to determine the period of formation of the "Middle Asian two-river type" and to determine the place where it was originally formed. The historical place that opened the way to this opportunity turned out to be the middle basins of the Syrdarya, its center - the ancient oasis of Tashkent. The time of its formation turned out to be the ancient period.

Thus, due to a complex scientific analysis of the collected materials, a comparative study of them in organic connection with the archaeological complexes of each cultural economy and historical region, it was possible to determine the space and time of the "Type of the Middle Asia between two rivers". First of all, this was a great discovery in the study of the ethnogenesis of the Uzbek people.

If we focus on the analysis of scientific literature about the processes of the formation of the ethnogenesis of the Uzbek people and its development stages, it is

---

⁷ Ошанин Л.В. Антропологический состав населения Средней Азии и этногенез её народов. Часть I-III. Ереван, 1957-1979. -С.76-77.

⁸ Ходжайев Т.К. К палеоантропологии древнего Узбекистана. -Ташкент, 1980; Его же. Палеоантропология Средней Азии и этногенетические проблемы. Рукопись.докторской диссертации. Москва. 1981, -С. 19, 37.

stated that there are three different approaches in terms of the purpose and content of the works created in the 20th-21st centuries. Their first approach includes works written in the spirit and content that the Uzbek ethnos is composed of Turkic tribes and Elats, Sugdian and Khorezm, Bokhtarian and Sak-Massaget tribes who have lived on this land since ancient times, and all of them spoke the Turkic language. The works of the second approach include those written in the content that the Uzbeks are composed of the Shaybani Uzbeks who came to this land in the last middle ages. The third type of works are works written on the basis of the theory of national autochthonism developed by academician A. Yu. Yaqubovsky in the early 40s of the 20th century.⁹. According to historians such as V. Barthold and his followers Yu. Bregel, who dominated the early years of Soviet rule, the history of the Uzbek people begins with the nomadic Uzbeks, and it is emphasized that the nomadic Uzbeks entered Central Asia at the end of the 15th century or at the beginning of the 16th century. As a result of the prohibitions carried out in the following years, it was proved that the main core of the Uzbek people was not the nomadic Uzbeks who came from Dashti Kipchak with Shaybani Khan, but a population consisting of a mixture of Turkic (speaking Turkish and ancient Iranian languages) ancestors formed in the territory of Uzbekistan for many centuries through complex ethnogenesis processes¹⁰.

During the years of independence, scientific research on the issue of ethnogenesis and ethnic history of the Uzbek people became popular. After the independence opened wide opportunities for free creativity, interest in the past history, national pride, and free thinking on different directions of history revived among scientists of various fields.

Especially today, the interest in studying the origin of the Uzbek people and their formation as a nation, that is, Uzbek ethnogenesis and ethnic history, has increased. In the press, in popular scientific publications, at scientific conferences, intense debates about the formation process and ethnic history of the Uzbek people are still going on.

In this regard, large-scale scientific research is being conducted in the fields of social sciences such as history, archeology, ethnography, anthropology, numismatics, toponymy, historical linguistics, and experts are coming to certain conclusions. However, this does not mean that the problems related to the origin of the Uzbek people have been solved. There are many scientific problems that still need to be researched in this field, and the number of people interested in them is increasing.

Academician A. Askarov continued his research even in the years of Independence. In 2015, based on all the information he collected on the origin of the Uzbek people, he published a large monograph called "The history of the origin of the Uzbek people". In the monograph, the scholar states that Uzbeks are a land-based people, that is, their ethnic composition is mainly made up of land-based Sugdians, Khorezm, Bokhtarian, Sak, Proto-Turkic and Turkic ancestors, and as a result of the long centuries of intermingling of the speakers of these two languages, a new ethnos, that is, detailed information about the composition of the Uzbek people is provided based on scientific objectivity, objectivity and historical systematicity.

---

⁹Аскарлов А., Ўзбек халқининнинг келиб чиқиш тарихи.-Тошкент. Ўзбекистон, 2015.-Б.41-43.

¹⁰Якубовский А. Ю.К вопросу об этногенезе узбекского народа. - Ташкент,1941.- Б.5.

Thus, in the study of ethnogenesis and its ethnic development, monitoring the process of formation of ethnic signs and ethnic factors ensures that ethnogenetic scientific research is in the right direction.

Referencies:

1. Аннаев Т. ДЖ. Об одной группе раннесредневековой керамики Северного Тохаристана. ИМКУ, XXI, -Ташкент, 1987. -с.73.
2. Аскарлов А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. –Тошкент: Ўзбекистон, 2015. –Б. 21.
3. Аскарлов А. Ўзбек халқи этногенез ва этник тарихининг баъзи бир назарий ва илмий методологик асослари. “Ўзбекистон тарихи”.- Тошкент, 2002,- № 4, - Б.57.
4. Буряков Ю.Ф. Генезис и этапы развития городской культуры Ташкентского оазиса. – Ташкент. 1982. – С. 9-113.
5. Bregel Yu. Notes on the study of Central Asia. Журнал «Восток», № VI. Москва, 1997.
6. Генинг В.Ф. Этнический процесс в первобытности. -Свердловский,1970.- С. 23.
7. Иномов О.У. Қовунчи маданияти ва унинг ўзбек халқининг шаклланишидаги роли. Тарих фан. бўй. фал. док. (PhD) ... дис. – Ташкент, 2019. -Б. 46.
8. Итина М.А. Ранние саки Приаралья. «Археология СССР. Степная полоса Азиатской части СССР в скифосарматское время» – Москва, 1992. – С. 31-37.
9. Лощук Л.П. О формах донациональных этнических связей. «Вопросы истории» № 4, Москва, 1967. -с.80; Козлов В.И. Динамика численности народов. –Москва, 1969. -С. 26-28.
10. Крюков М.В., Софронов М.В., Чебоксаров Н.М.. Древние Китайцы. Проблемы этногенеза. -Москва. 1978.-С.4.
11. Мавродин В.В. К вопросу о складывании Великорусской народности и русской нации. –Москва,1947. -С.89.
12. Ошанин Л.В. Антропологический состав населения Средней Азии и этногенез её народов. Часть I-III. Ереван, 1957.-С.24-31.
13. Якубовский А. Ю.К вопросу об этногенезе узбекского народа. - Ташкент,1941.- Б.5.
14. Tashpulatov B. S. LOOKING AT THE HISTORY OF MEDICAL EDUCATION SYSTEM (ON THE EXAMPLE OF UZBEKISTAN) //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – Т. 23. – С. 176-181.
15. Muminova G., Tashpulatov B. POLITICAL REPRESSIONS DURING THE PERIOD OF COLLECTIVIZATION IN UZBEKISTAN (ON THE EXAMPLE OF KASHKADARYA REGION) //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 725-729.
16. Ochilova O. POLICY OF REPRESSION AGAINST REPRESENTATIVES OF TRADITIONAL MEDICINE //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 719-124.

17. Муминова, Га Э., and О. Р. Очилова. "НАРОДНОЕ МЕДИЦИНА И КОСТОПРАВСТВА." *ББК 1 E91* (2020): 209.

18. Sarvinoz O., Dilbar R. Stages of Development of Physical Education in Uzbekistan in the Years of Independence //International Journal of Development and Public Policy. – 2022. – Т. 2. – №. 5. – С. 152-155.

19. Омонова С., Рахматова Д. Ўзбекистон республикасида мустақиллик йилларида хотин-қизлар спортини ривожлантириш истиқболлари //Общество и инновации. – 2022. – Т. 3. – №. 4/S. – С. 576-582.

20. Muminova G. E. History of the healthcare system in Uzbekistan (1917-1991) //Tashkent.“New edition”.-2015. p181. – 2018.

21. MUMINOVA G. E. THE ORGANISATIONAL BASIS AND RESULTS OF THE PROCESS OF COMBATING EPIDEMICS IN UZBEKISTAN DURING THE SOVIET ERA //International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 1. – С. 1-8.

22. Мўминова Г. Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш тизими тарихи: 1917-1991 йиллар. – Yangi nashr, 2015.

23. Якубова Ш. O'zbekistonda farmasevtika sanoatining rivojlanishi //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 8/S. – С. 414-418.

24. Якубова Ш. А. Развитие в Узбекистане фармацевтической промышленности //Электронный сетевой политематический журнал" Научные труды КубГТУ". – 2020. – №. 3. – С. 588-594.

25. Тоштемирова Н. Ўзбекистонда оналик ва болаликни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асослари //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 8/S. – С. 258-263.

26. Тоштемирова Н. Правовые основы защиты матери и ребенка в Узбекистане //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 8/S. – С. 258-263.

ФАРҶОНА ВОДИЙСИДА ҚУРАМА ЭТНОГРАФИК ГУРУҲИ

Вахобов Ботирали Михайлович

“Архившунослик” кафедраси катта ўқитувчиси

Наманган Давлат Университети

Ўзбекистон, Наманган

Annotation. In given article ethnological data on one of ethnographic groups as a part of the Uzbek people are shined. Researches about an origin, formation of an ethnic generality, stages of resettlement and moving to Fergana valley of groups kurama are conducted.

Keywords: the Uzbek people, консолидация, subethnos, ethnographic group, a sort, a tribe, genealogy, an ethnos name, a dialect, an ethnic generality, ethnic formation.

XIX аср бошларига қадар ўзбек халқида консолидация жараёни ниҳоясига етмаган эди. Шу боис, унинг таркибига бирикаётган бир қатор этнографик гуруҳлар ҳали ўзлари учун анъанавий бўлган этник жиҳатларини сақлаб қолаётган ва ушбу хусусиятлари билан ён-атрофдаги бошқа этнослардан фарқланиб турар эдилар. Турк, қипчоқ, қурама, юз, минг каби этносларни ушбу даврда Фарғона водийси шароитида этник хусусиятларини нисбатан яхши сақлаб қолаётган субэтнослар сифатида кўрсатиб ўтиш мумкин. Фарғона этник тарихи муаммоларидан бири бу ҳудудда ўтмишда яшаган этнографик гуруҳларни алоҳида тадқиқот сифатида ўрганишдир.

Ўзбек халқи таркибидаги этнографик гуруҳлардан бири қурамалар ҳисобланади. Қурама атамаси XIX асрда Қўқон хонлиги ҳукмронлиги даврида нафақат этнографик балки географик ва маъмурий тушунчаларни ҳам англаган. 1635-1636 йилларда бўлиб ўтган қозоқлар ва ўзбеклар ўртасидаги Ангрендаги ҳарбий ҳаракатлар давомида қурамаларнинг йўлбошчилари тарихий қўлғизмаларда “сардаран-и қурама” тарзида ёдга олинади.

Қурамаларнинг келиб чиқиши масаласи аниқлаш бир мунча мураккаброқ бўлиб, баъзи тадқиқотчилар уларнинг шаклланишида Ангрен водийсига кўчиб ўтган қозоқларнинг гуруҳлари ҳам муҳим рол ўйнаганлиги таъкидлашади. В. В. Решетовнинг фикрига кўра қурамалар XV асрдан бери яшайдилар ва қурамаларнинг асосини Ангреннинг туркий тилда гаплашувчи аҳолиси ва Тошкент воҳасида XIII асрнинг иккинчи ярмида ўтроқлашган мўғуллар ташкил этган.

XIX асрнинг охирида рус олимлари қурамаларнинг этник бирлик сифатида шаклланиш даврини XVIII асрнинг биринчи чорагини тугаши даврида жунғорларни катта ўрдани бўйсундириши ва Тошкентни босиб олиши билан

боғлиқ бўлган деб ҳисоблаганлар. 1875 йилга оид рус манбаларида курама халқининг пайдо бўлиши даврини XVIII аср деб кўрсатилади. Рус тадқиқотчилари курамаларни халқ сифатида деҳқонларга айланган кўчманчи қозоқларнинг авлоди сифатида эътибор қилишган. Курамалар ўтроқ аҳоли маданиятига киришиб кетганлигига қарамай аجدодларидан қолган хос хусусиятларини унутмаганлар. Этнографик нуқтаи назардан бир томондан қозоқлар, яна бир томондан ўтроқ туркий аҳоли ўртасидаги аралашаётган курамалар учун XIX аср ўтиш даври ҳисобланган. Баъзи бир муносабатларда курамалар қозоқларга яқин турган (ўтовлардан фойдаланиш, аёлларнинг очик юз билан юриши), яна бошқа бир томондан улар ўтроқ аҳолига яқинроқ келади. Рус босқинининг дастлабки даврида курамалар кўчманчи аждодларидан янада фарқлана борган. XIX асрнинг иккинчи ярмида рус олимлари курамаларни уруғларини келтириб ўтганлар.

Ч. Ч. Валихановнинг фикрига кўра курамалар қозоқлар ва ўзбекларнинг аралашуви натижасида шаклланган ва XVII асрдаёқ ўзларини ўзбеклар деб ҳисоблаганлар.

А. Макшеевнинг фикрига кўра курамалар тахминан XVIII асрнинг 60 – йилларида кўчманчи қирғизларнинг учала ўрдасидан бўлган (тадқиқотчи қозоқларни қирғиз деб тушунган бўлса керак – В. Б.) қабилалардан ташкил топган. Тахминан XIX асрнинг бошларида юз берган кўчманчиларнинг ўтроқ аҳоли билан, балки ўзбеклар билан аралашуви натижасида хилма-хил аҳоли шаклланди ва йиғма ёки курама деб номланди. А. Макшеевга кўра курамаларнинг қирғиз-қозоқ уруғлари қуйидагича бўлган: тама (олчин, кердери, жагалбайли, керейт ва теляу), арғин (қанжигали), дулат(уйсюнь) ва бештамғали (жалоир). Курамалар Пскент (Пишак), Кереучи, Бўка, Муртали (Мурот-али), Каракти, Ачамайли, Қанджигали, Жалоир, Теляу, Болғали, Уйшун, Қорақалпоқ каби 72 та аҳоли жойларида истиқомат қилганлар.

В. В. Радловнинг маълумотига кўра Тошкент ва Хўжанд ўртасида кичикроқ ўтроқ татар қабиласи (турк қабиласи –В.Б.) истиқомат қилади ва улар ўзларини курама деб аташади. Тадқиқотчи курамаларни ўзбек ва қирғизларнинг аралашмаси деб ҳисоблаб уларни бешта уруғга бўлади: жалоир, телеу, тама, жагалбайли ва тарақли. Қирғизлар курама номини кўплаб уруғларнинг тўплами йиғиндисидан пайдо бўлганлиги деб қарашади.

Фарғона водийсига курамаларнинг кўчиб ўтиши бир неча босқичларни ўз ичига олади. Айрим ахборотчилар XVIII асрнинг охири – XIX асрнинг бошлари деб белгиласалар, бошқалар ўз аждодларини XVII асрда Фарғона водийсига кўчиб ўтганлар деб белгилайдилар. Курамаларнинг водийга кўчиб ўтиш сабаблари қолган ярим кўчманчиларники сингари ўз чорвалари учун яйлов топиш эди. Курамалар Фарғона водийсига Ангреннинг Теляу, Хонобод, Жалоир, Абжаз, Карақтай ва бошқа қишлоқлардан ва Курама тоғ тизмаларидаги довлонлар Саримсоқлик, Қорақия, Кендирдован ва бошқалар орқали келишган. Курамаларнинг айрим қисмлари Курама тоғ тизмалари этақларида жойлашиб кўчманчилик билан шуғулланишган ва XX асрнинг бошларига қадар ўзларининг ярим кўчманчи турмуш тарзини сақлаб қолганлар. Курамаларнинг қолган

қисмлари Фарғона водийсининг ичкарасига ўзларининг чорвалари учун бир мунча қулай яйловлар кириб борганлар. Водийдаги аҳолини зичлиги ва яйлов ўтлоқларни етишмаслиги туфайли Қурама тоғ тизмалари этакларида қолган қурамаларга нисбатан тезда ўтроқлашувга ва ўтроқ аҳоли билан аралашиб кетишига олиб келди.

Фарғона қурамалари ўзларининг генеалогиясини икки қозоқ жузлари билан боғлашади: Улуғжуз (“Катта жуз”) ва Ўртажуз. Фарғона қурамаларнинг шаклланишида Кичик жузга мансуб бўлган қабилалар ҳам иштирок этган, чунки водий қурамалари орасида теляу, тама, олчин этнонимлар қозоқларнинг Кичик жузида ҳам мавжуд. Фарғона водийсига қурамаларнинг қуйидаги гуруҳлари ўз қисмлари билан бирга кўчиб ўтганлар: жалоирлар: кереит, жапалак, турайғир, тупар, қарочопон, чувалдак, жастабан; тамалар: чубаланчи, олчин; уйшун: чувилдак, абиз, бешкал, кўрпа; теляу: қорағўйли, қорасийрак; унгут; абджаз; ўроқли; болғали; ғишлик ва бошқалар. Фарғона водийсига кўчиб ўтган қурамалар орасида Катта жуз вакиллари бўлганликлари учун жалоирлар алоҳида ҳурматга ва иззатга эга бўлишган.

Маданияти ва турмуш тарзи билан ўзига хос хусусиятга эга бўлган қурамаларни Т.Файзиев Ўрта Осиё аҳолиси ўртасидаги этнографик гуруҳ эканлигини ҳам таъкидлаб ўтган. Кўчиб ўтган қурамаларнинг авлодлари ҳозирда айтарли даражада Қурама тоғи этаклари бўйлаб жойлашганлар. Қурамалар Наманган вилоятида Тўрақўрғон, Учқўрғон, Уйчи, Янгиқўрғон ва Косонсой туманларида; Фарғона вилоятида Бешариқ, Қўқон атрофларида, Қува ва Риштон туманларида; Андижон вилоятида Избоскан, Асака, Шахрихон, Олтинқўл, Пахтаобод туманларида рўйхатга олинган. Кўчманчиликдан ва ярим кўчманчиликдан ўтроқликка ўтган қурамалар Фарғона водийсида алоҳида тарзда жойлашган. Қурамалар Фарғона водийсида жойлашган этнографик гуруҳларга нисбатан сон жиҳатдан озчиликни ташкил қилган. Қурамаларнинг этнонимлари улар жойлашган қишлоқлар номларида акс этган.

Антропологик ва турмуш тарзи жиҳатидан баъзи қурамалар қозоқларга ўхшаш хусусиятлар мавжуд. Ўзбек тилига қурама диалектини олиб кирганлар. Тошкент вилоятининг Қурама ва Чотқол тоғ тизмаларида жойлашган тоғли қишлоқларида ёши кексаларни сўзлашувларида кузатилиши мумкинлигини ҳисобга олмаганда бу диалект ҳозирда сақланиб қолинмаган. Қурамаларда ўзликни англаш водийдаги этнографик гуруҳларга нисбатан бошқачароқ бўлган. Мисол учун Гулякандоз қишлоғи ва унинг атрофларида юзлар ва қурамалар истиқомат қилишган ҳолда маҳаллий ўтроқ аҳоли қурамаларни қурама–ўзбек ёки қозоқ–ўзбек деб аташган, юзларни тоза–ўзбек деб аташган. Қурамаларни олимлар аралаш гуруҳ сифатида қайд этганлари ҳолда, қурамалар ҳам бундай қарашни мақул кўрадилар. Ёши катта қурамалар авваллари ўзларини ўзбек ҳисоблаганлар. И.П.Магидович қурамаларни туркий қabila қаторига деб ҳисоблаган ҳолда қурамаларни маҳаллий ўзбеклар билан аллақачон аралашиб кетган деган фикрни билдирган. В.В.Радлов ва бошқа тадқиқотчилар қурамаларни ўзларининг миллийлигига эга эмаслар дея таъкидлашган. Қурамаларнинг орасида қурама атамаси ишлатмасликка интилишлари мавжуд,

атамани иккиламчи тарзда фойдаланишга ҳаракат қиладилар. Наманган уезди Бободархон волостининг учта қишлоғи учун тахминан 500 киши келиб чиқиши Теляу қишлоғидан бўлган курамаларнинг авлодлари ўзларини ўзбек, турк ва хатто тожик деб ҳам аташган. Шундай ҳолатлар баъзи тушунчаларга аниқликлар келтиради кирғиз-курама, сорт-курама, юз, ўзбек-юз. Бундай шароитларда курамаларнинг сони ва уларнинг тарқалган жойларини аниқлаш бирмунча мураккабликларни вужудга келтиради.

В.В.Решетовнинг маълумотига кўра Наманган вилоятининг Уйчи туманидаги курамалар ўзларини атрофларидаги ўзбеклардан турмуш тарзи билан фарқ қилмаса-да тилларида ўзига хосликни сақлаб қолганлари, ҳолда ўзларини ўзбек деб ҳисоблайдилар. Улар ўзларини Ангрендан кўчиб ўтган кичик курама гуруҳига мансуб деб ҳисоблашадилар.

Фарғона водийсида 1917 йилги аҳолини умумроссия рўйхатга олиш ишларида 1324 киши қайд этилган. Курамаларнинг сони бу рақамалардан кўпроқ бўлиши мумкин сабаби биргина Марғилон уезида уларнинг сони 1895 йилги маълумотларга кўра 1112 киши бўлганлигини кўрсатади. 1926 йилга қадар Фарғонада курамалар 2640 кишини ташкил этган, Наманган туманида 2200 киши, Избоскан туманида 416 киши, Шахрихон туманида 16 кишини ташкил этган.

XIX-XX арслар чегарасида маҳаллий аҳоли орасида миллий ўзликни англаш муносабатларида трансформация жараёнлари кечаётган эди. Бундай жараёнлар аҳолини миллий таркибини мутлоқ ва айтарли даражада ўзгаришида акс этарди. Баъзи бир этник жамоалар вақт ўтиши билан бирга аҳолини рўйхатга олиш ишларида қипчоқ, юз, турк ва курамалар сингари йўқолиб борди.

Адабиётлар:

1. Решетов В. В. О диалектной основе узбекского литературного языка // ВЯ. 1955. № 1; Файзиев Т. К вопросу изучения узбеков-кураминцев. // Научные работы и сообщения АН УзССР. ООИ. Кн. 3. – Т., 1961. – С.232-239; Валиханов Ч.Ч. Записки о Коканском ханстве //Соч.: В 5 т., Т. III. – Алма-Ата, 1985. – С.24; Радлов В.В Из Сибири = Aus Sibirien — М., 1989. — С. 604. — 749 с.

2. Решетов В.В. к вопросу о термине “курама” и кураминцах. // Блютенъ АН УзССР, №5, –Т.,1945.– С.18.

3. Аристов Н.А. Заметки об этническомъ составе тюрскихъ племень и народностей и сведения объ ихъ численности // Живая старина. – СПб., 1896 – С.386-387

4. Бартольд В. В. Курама / Соч. Т.V. – М., 1968. – С.553

5. Валиханов Ч.Ч. Записки о Коканском ханстве //Соч.: В 5 т., Т. III. – Алма-Ата, 1985. – С.24

6. Макшеев А. Географические, этнографические и статистические материалы о Туркестанском крае//ЗИРГООС. Т.II. – Спб., 1871.–С.37-38, 44-45.

7. Губаева С.С. Населения Ферганской долины в конце XIX - начале XX в.(этнокультурные процессы). – Т., 1991.–С.39.

8. Султанов Т. И. Кочевые племена Приаралья в XV—XVII вв. М., 1982. – С.37.

9. Винников В.Р. Современное расселение народов и этнографических групп в Ферганской долине // Среднеазиатский этнографический сборник. Вып.2. – М., 1959. – С.389.; Файзиев Т. О родоплеменном составе узбеков - кураминцев конца XIX – начале XX века. / Общественные науки Узбекистан.–Т., 1963. № 11 . – С.43.

10. История народов Узбекистана. Т.2.–Т., 1947., –С.309.

11. Иногомов Ш. И. Этнический состав населения и этнографическая карта Ферганской долины в границах УзССР. Дисс. ... канд.ист.наук. – Т., 1959. – С.65.

12. Кураминцы <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/651193>

13. Магидович И.П. Население ТАСССР в 1920г.//Статист, ежегодник 1917-1923 гг. –Т., 1924.Т.1. –С.43-46

14. Зарубин И.И. Список народностей Туркестанского края. – Л., 1925. – С.12.

15. Материалы Всероссийских переписей. Вып. IV. Сельское хозяйство Ферганской области по материалам переписи 1917 г. – Т., 1920. –С. 42, 44.

ЎЗБЕКИСТОНДА ТИББИЙ ЁРДАМ ХИЗМАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР БИЛАН ҲАМКОРЛИК АЛОҚАЛАРИ

Холиқов Ғ.Ж.,

тадқиқотчи
Қарши Давлат университети
Ўзбекистон, Қарши

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистоннинг тез тиббий ёрдам хизматининг ташкил этилишида хорижий давлатлар ва йирик ташкилотлар билан ҳамкорлиги жиҳатлари, шунингдек шошилишч тиббий ёрдамни ривожлантириш чоратадбирлари ва бугунги кунда соғлиқни сақлаш соҳаси вакилларига яратилаётган имкониятлари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: Ўзбекистон, тиббиёт, поликлиника, тиббий ёрдам, технология, замонавий, диспетчер, шошилишч тиббий ёрдам, халқаро, алоқа, автотранспорт

Аннотация: В данной статье описаны аспекты сотрудничества Узбекистана с крупными зарубежными организациями в сфере организации оказания экстренной медицинской помощи, а также меры по развитию экстренной медицинской помощи и возможности, которые сегодня создаются для специалистов здравоохранения.

Ключевые слова: Узбекистан, медицина, поликлиника, медицинская помощь, технологии, современные, диспетчер, скорая медицинская помощь, международная, связь, автотранспорт.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида соғлиқни сақлаш соҳасида жиддий ислохотлар амалга оширилиб, муайян натижалар қўлга киритилди. Бу борада айниқса нуфузли халқаро ташкилотлар ва хорижий мамлакатлар билан ҳамкорлик муҳим аҳамиятга эга бўлди. Хусусан, ихтисослашган тиббий хизматни йўлга қўйиш, оналик ва болалиқни муҳофаза қилиш, аҳолини дори воситалари билан таъминлаш, тиббий кадрлар тайёрлаш ва тиббиёт фанини ривожлантириш борасидаги халқаро алоқалар қизғин борилди.

Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президент Шавкат Мирзиёевининг қуйидаги сўзларини келтириш лозим: “Аҳоли саломатлигини муҳофаза қилишни янада яхшилаш, халқимизни тиббиёт тизими фаолиятдан рози қилиш-барчамизнинг энг муҳим вазифамиздир”¹. 2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида² аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш сифатини ошириш, соҳа моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, оналик ва болалиқни муҳофаза

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг тиббиёт соҳасидаги долзарб масалалар муҳокамасига бағишланган йиғилишдаги нутқи // Халқ сўзи. 2017 йил 13 декабрь.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги 4947-сонли Фармонининг 1-илоvasида келтирилган “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”. <http://strategy.regulation.gov.uz>

қилиш каби масалаларга аҳамият қаратилган. Замонавий тиббиётни йўлга қўйиш ва жаҳоннинг илғор тажрибасидан фойдаланиш соҳа тарихини янги методологик ёндашувлар ва бирламчи манбаларга асосланиб ёритишни талаб этади.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида Ўзбекистонда Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан тиббий хизмат кўрсатиш тизимининг ушбу соҳасида ҳам ривожланишнинг интенсив усуллари жорий этиш тадбирлари амалга оширилди. Жумладан, поликлиникалар ҳузурида ташкил этилган «шошилич тез ёрдам» хизмати шулар жумласидандир. Ушбу тармоқнинг мустақамланиши натижасида амбулатория - поликлиникалар ҳузуридаги тез тиббий ёрдам врачлар бригадасининг сони 1994 йилдаги 606 тадан 1996 йилда 622 тага ўсди³. Шу билан бирга, тез тиббий ёрдам бўлимлари сони 1991 йилда 216 та бўлган бўлса, 1995 йилда бу кўрсаткич 221 тани ташкил қилди⁴.

1991 – 1998 йиллари соғлиқни сақлаш тизимини қайта тузишнинг бошланиш даври деб таърифлаш мумкин⁵. Бу даврда соҳа ҳуқуқий базасини мустақамлаш тадбирлари олиб борилди. 1998 йилнинг 10 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш Давлат дастури” ҳақидаги Фармони⁶ эса бу борадаги ишларни янги босқичга олиб чиқди ҳамда ушбу тизимнинг замонавий асосда янгиланишида муҳим аҳамиятга эга бўлди. Жумладан, мазкур Фармон юзасидан Республика шошилич тиббий ёрдам илмий маркази (РШТЁИМ) ва унинг вилоятлардаги бўлинмаларини ташкил қилинди⁷. 2001 йилга келиб РШТЁИМ ва унинг вилоятлардаги филиаллари тўла қувват билан фаолият кўрсатди⁸.

2000 йили Республикада шошилич тиббий ёрдамни ташкил қилиш Концепцияси ишлаб чиқилди⁹. Шу йилнинг охирига қадар ушбу муассасаларда 503 нафар врач, 38 нафар ўрта тиббиёт ходимлари ўз малакаларини оширди¹⁰.

Ўзбекистонда тез тиббий ёрдам соҳасини йўлга қўйишда хорижий ҳамкорлик алоқалари муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ўзбекистон РШТЁИМ янги аъзо сифатида Американинг халқаро тиббиёт уюшмасига қабул қилинди. Шу билан бирга Россиядаги Склифосовский номидаги Шошилич ва тез тиббий ёрдам ИТИ билан ўзаро ҳамкорлик қилиш бўйича шартнома тузилди. 2000 йилда 28 нафар врач МДХ ва хорижий давлатлар клиникаларида малака оширди. 12 нафар мутахасис Россия, Германия, Исроил ва АҚШ каби давлатлардаги тез ёрдам хизматининг ташкил этилиш тажрибаси билан танишди¹¹.

РШТЁИМ ва унинг ҳудудий филиалларини тиббий анжомлар билан таъминлашда хорижий фирмалар хизматидан ҳам фойдаланилди. Самарқанд

³Ўз ИТТХ МАМ-372-Фонд, 1-рўйхат (давоми), 407-йиғма жилд, 25-варақ.

⁴ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика кўмитаси ҳисоботи (1995 йил)

⁵ Миразимов Д.Б., Ўзбекистон соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш: асосий йўналишлар ва босқичлар/ Sog'liqni saqlashni tashkil etish va boshqarish. 2010 й., 3-4 сон .–Б.21.

⁶ Шошилич тиббий ёрдам истиқболи/ Sihat – salomatlik. 1999 й. 3 – сон. –Б.3.

⁷ Ўз ИТТХ МА М-372-Фонд, 1-рўйхат, 485-йиғма жилд, 105-варақ.

⁸Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш. 2002 й, 12-февраль.

⁹Ўз ИТТХ МА М-372-Фонд, 1-рўйхат, 527-йиғма жилд, 109-варақ.

¹⁰ЎзИТТХ МДА, М-372-Фонд, 1-рўйхат, 485-йиғма жилд, 107-варақ.

¹¹Ўз ИТТХМА, М-372-Фонд, 1-рўйхат, 527-йиғма жилд, 110-варақ.

шаҳри тез тиббий ёрдам бўлимда 87 минг АҚШ долларига сунъий буйрак аппарати, 1 млн. 700 минг АҚШ долларига эса юмшоқ ва қаттиқ жиҳозлар олиб келиб ўрнатилди. Республиканинг қатор вилоят филиаллари Германиянинг 23,4 млн. немис маркаси ҳажмида тиббий асбоб - ускуналар билан таъминланди¹². Бу каби тадбирлар соҳа моддий техник базасини мустаҳкамлашга хизмат қилди.

2016 йилга келиб Республика шошилинич тиббий ёрдам маркази ва унинг вилоятлардаги филиаллари, туман ва шаҳар тиббиёт бирлашмалари қошидаги бўлимлари, мамлакатнинг барча ҳудудларидаги тез тиббий ёрдам хизмати станциялари ва санитар авиация хизматини ўз ичига олди. Соҳа ривожини йўлида амалга оширилган кенг кўламли чора-тадбирлар натижасида шошилинич тиббий ёрдам тизимида йилига 600 минг нафардан зиёд беморга стационар ва 1 миллион нафардан ортиқ беморга амбулатор ёрдам ҳамда 7 миллиондан зиёд чақириқлар бўйича хизмат кўрсатилди¹³.

2017 йилга қадар соҳада зудлик билан ҳал этишни талаб қиладиган бир қатор муаммо ва масалалар ҳам тўпланиб борди. Жумладан, шошилинич тиббиёт соҳасидаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириш, моддий-техник базани мустаҳкамлаш, илмий ишланмаларни ривожлантириш, малакали кадрлар, дори воситалари, тиббий ускуналар, ихтисослаштирилган автотранспорт ва алоқа воситалари билан таъминланиш даражасини яхшилаш долзарб масала бўлиб қолди. Бу эса тез тиббий ёрдам фаолиятини бошқариш ва мувофиқлаштиришнинг амалдаги тизимини қайта кўриб чиқиш, шошилинич тиббий ёрдам сифатини тубдан яхшилашга доир тезкор чоралар кўриш заруратини келтириб чиқарди.

Хуллас, Соғлиқни сақлаш соҳасида амалга оширилган ислоҳотларнинг узвий қисми ҳисобланган шошилинич тез тиббий ёрдам хизмати мустақиллик йилларида баъзи муаммоларнинг мавжудлигига қарамасдан, янги тизимда ўз фаолиятини бошлади. Хориждан келтирилган энг замонавий тиббий асбоб ускуналарни бошқара оладиган, тиббий кадрлар таркиби яратилди ва ўз фаолиятини олиб борди. Натижада баъзи объектив хато ва камчиликларга қарамасдан, тез тиббий ёрдам хизмати замонавий қиёфага кириб, аҳолининг унга бўлган ишончининг ортишига олиб келди. Ҳозирги кунга келиб Давлатимиз раҳбари томонидан Шошилинич тез тиббий ёрдам хизмати ривожини янги босқичга кўтариш сиёсати олиб борилди.

Таъкидлаш керакки, пандемия барчамизга тиббиётнинг бирламчи бўғини – “тез ёрдам хизмати, санитария-эпидемиология тизимини тубдан ислоҳ қилиш муҳим ҳаётий зарурат эканини яна бир бор кўрсатди”.¹⁴

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг тиббиёт соҳасидаги долзарб масалалар муҳокамасига бағишланган йиғилишдаги нутқи / Халқ сўзи. 2017 йил 13 декабрь.

¹²Ўз ИТТХ МА, М-372-Фонд, 1-рўйхат, 527-йиғма жилд, 110-варақ.

¹³Lex.uz. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Шошилинич тиббий ёрдамни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони.

¹⁴ Lex.uz. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий мажлисга мурожаатномаси

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги 4947-сонли Фармонининг 1-илоvasида келтирилган “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича *Харакатлар стратегияси*”. [http:// strategy.regulation.gov.uz](http://strategy.regulation.gov.uz)

3. Ўз ИТТХ МА М-372-Фонд, 1-рўйхат (давоми), 407-йиғма жилд Т, 1996

4. Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси ҳисоботи (1995 йил)

5. Миразимов Д.Б., Ўзбекистон соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш: асосий йўналишлар ва босқичлар/ *Sog'liqni saqlashni tashkil etish va boshqarish*. 2010 й., 3-4 сон .–Б.21.

6. Шошилишч тиббий ёрдам истиқболи/ *Sihat – salomatlik*. 1999 й. 3 – сон. Б.3.

7. *Lex.uz*. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Шошилишч тиббий ёрдамни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони.

8. Якубова, Ш. "O'zbekistonda farmasevtika sanoatining rivojlanishi." *Общество и инновации* 2.8/S (2021): 414-418.

9. Shukhratovich, Toshpulatov Bekzod. "HISTORY OF TRAINING OF SECONDARY MEDICAL SERVICES IN UZBEKISTAN." *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)* 7.4 (2021): 1-1.

10. Ташпулатов Б. Ш. XX АСРДА ТУРКИСТОНДА ТИББИЁТ ЙЎНАЛИШИ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИНГ ЙЎЛГА ҚЎЙИЛИШИ //ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ. – 2020. – №. SI-1№ 3

11. Muminova, G., and B. Tashpulatov. "POLITICAL REPRESSIONS DURING THE PERIOD OF COLLECTIVIZATION IN UZBEKISTAN (ON THE EXAMPLE OF KASHKADARYA REGION)." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 2.1 (2022): 725-729.

12. Tashpulatov, B. Sh. "LOOKING AT THE HISTORY OF MEDICAL EDUCATION SYSTEM (ON THE EXAMPLE OF UZBEKISTAN)." *Gospodarka i Innowacje*. 23 (2022): 176-181.

13. Мўминова, Гавҳар. *Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш тизими тарихи: 1917-1991 йиллар*. Yangi nashr, 2015.

14. Якубова, Ш. А. "Развитие в Узбекистане фармацевтической промышленности." *Электронный сетевой политематический журнал "Научные труды КубГТУ"* 3 (2020): 588-594.

15. Тоштемирова, Н. (2021). Ўзбекистонда оналик ва болаликни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асослари. *Общество и инновации*, 2(8/S), 258-263.

16. Тоштемирова, Нигора. "Правовые основы защиты матери и ребенка в Узбекистане." *Общество и инновации* 2.8/S (2021): 258-263.

ДЕРЖАВНЕ ТА КОРПОРАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Косюк Оксана Михайлівна,

кандидат філол. наук, доцент

Волинський національний університет імені Лесі Українки

24 лютого 2022 Російська Федерація після 8 років анексії частини територій України розпочала повномасштабне вторгнення. Як наслідок, у громадян України та усіх людей доброї волі з'явилася потреба у якісній, перевірній, незаангажованій та правдивій інформації. Аби захистити інфопростір від фейків та диверсій й не примушувати цивільне населення і працівників ЗМІ гортати сторінки міжнародного законодавства, 3 березня 2022 Валерій Залужний, Головнокомандувач Збройних сил України, ухвалив та затвердив Наказ №73 "Про організацію взаємодії між Збройними силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації" [1]. Саме цей закон регулює та встановлює правила роботи журналістів під час воєнного стану 2022 року. Він подає список інформації, яку не можна висвітлювати й розголошувати, та регулює роботу медійників у зонах мілітарних конфліктів.

Оскільки наукового аналізу Наказу №73 ще немає, з'ясуємо, чи рекомендації головнокомандувача ЗСУ не суперечать міжнародним стандартам, які існують з часів двох світових воєн. Задіємо для цього порівняння, контент-аналіз, моделювання тощо.

Як правило, працівники медіа хочуть зримо передати атмосферу окупованих та звільнених міст, але до кінця не впевнені, що це не зашкодить військовим та цивільним, які там перебувають. У контексті цієї проблеми існує низка рекомендацій.

Наказ ЗСУ подає перелік інформації, розголошення якої може призвести до обізнаності противника та негативно вплинути на виконання завдань. Це дані про систему охорони й оборони військових об'єктів та засобів захисту особового складу, озброєння і військової техніки. Проте, у наказі зазначено, що видимі або очевидно виражені об'єкти можна висвітлювати.

Фотографувати руйнації варто лиш крупним планом, щоб у подальшому неможливо було встановити точного географічного положення. Фіксувати слід із ракурсів, що показують чи "імітують" повне знищення об'єкта, аби корегувальники вогню не завдали повторного удару.

При використанні контенту з мережі, важливо впевнитися, що зображуване стосується того місця, про яке йдеться у матеріалі. Категорично неприпустимо називати будь-яку точну адресу.

Дозволяється, як виняток, поширювати інформацію про зруйновані об'єкти цивільної інфраструктури: школи, дитсадки, лікарні, пологові будинки, телевежі тощо. Це необхідно, щоби в подальшому притягти до відповідальності злочинців. Також фактична об'єктивна інформація буде потрібна для процесу над РФ у Міжнародному кримінальному суді в Гаазі.

У законі України “Про правовий режим воєнного стану” [2] 2015 року зазначається, що під час воєнного стану деякі конституційні права й свободи людини і громадянина та права й законні інтереси юридичних осіб можуть обмежуватися із встановленим терміном дії таких обмежень. Це стосується й обмеження свободи слова, адже окрема інформація може становити безпосередню загрозу безпеці військових та цивільного населення.

Наказ №73 подає перелік із 16 пунктів, в яких окреслюються обмеження щодо поширення та висвітлення різного виду інформації. Забороняється розголошення наступних даних: найменування військових частин та інших мілітарних об’єктів в районах виконання бойових завдань, географічні координати місць їх розташування; чисельності особового складу військових частин та підрозділів; кількості озброєння та бойової техніки, матеріально-технічних засобів, відомостей про їх стан та місця зберігання; описів, зображень та умовних позначень, які ідентифікують або можуть маркувати військові об’єкти; інформації щодо бойових дій чи операцій, які проводяться або плануються; даних щодо системи охорони та оборони військових об’єктів та засобів захисту особового складу, озброєння й військової техніки, які використовуються (крім тих, що видимі або очевидно виражені); порядку залучення сил та засобів до виконання бойових завдань; інформації про збір розвідувальних даних (способи, методи, сили та засоби, які залучаються); координат переміщення та розгортання своїх військ; інформації про військові частини, тактику їх дій; даних проведення унікальних операцій із зазначенням прийомів та способів, що використовувались; інформації про ефективність засобів радіоелектронної боротьби противника.

Заборонено також інформувати про відкладені або скасовані операції; зниклі чи збиті літаки та судна й пошуково-рятувальні операції, планування та проведення мілітарних заходів й творення збройних формувань.

Як бачимо, перелік заборон суттєвий. Однак існують й дискусійні моменти. Приміром, “імітація повного знищення” явно переводить інформацію в категорію фейку, а “правомірні обмеження свободи слова” загалом, на наш погляд, скасовують журналістику і вводять замість неї пропаганду...

Вочевидь, не випадково ІМІ (Інститут масової інформації), щоб випередити незадоволення, згодом розробив власні рекомендації медійникам [3], які вибудовуються на дещо пом’якшених та уточнених обґрунтуваннями порадах. Так спільними зусиллями влада та ЗМІ наче “домовились” про співпрацю. Обидва пакети порад далеко не ідеальні і, на наш погляд, потребують доопрацювань. Однак діяти довелося в екстремальних умовах, тому “першу кроки” можна вважати пілотно-експериментальними. Після війни Міноборони та Інститут масової інформації проаналізують ситуацію та внесуть правки.

Список літератури:

1. Наказ №73 Головнокомандувача Збройних сил України “Про організацію взаємодії між Збройними силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації”. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS36785> (дата доступу 11.11.2022)

2. Закон України "Про правовий режим воєнного стану". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата доступу 11.11.2022)

3. Рекомендації Комісія з журналістської етики щодо інформації, яку не можна розголошувати в медіа під час воєнного стану. URL: <https://cje.org.ua/statements/rekomendatsii-komisii-z-zhurnalistiskoi-etyky-shchodo-informatsii-iaku-ne-mozhna-rozgholoshuvaty-v-media-pid-chas-voiennoho-stanu/> (дата доступу 11.11.2022)

DELEGATION OF LEGISLATIVE POWERS IN THE CONTEXT OF THE DRAFT LAW OF UKRAINE “ON LEGISLATIVE ACTIVITY”

Lohvynenko Ihor,

Associate Professor, Candidate of Historical Sciences,
Head of the Department of Theory and History of
State and Law, Faculty No. 1,
Kharkiv National University of Internal Affairs

Nevzorov Ihor,

Candidate of Legal Sciences,
Professor of the Department of Theory and History of
State and Law, Faculty No. 1,
Kharkiv National University of Internal Affairs

With the submission to the Verkhovna Rada of Ukraine of the Draft Law “On Legislative Activity” (Reg. No. 5707 dated June 25, 2021; hereinafter — Draft Law) and its subsequent voting by parliamentarians in the first reading, the issue of the legislative support of the institution of delegation of legislative powers and the clear compliance of its norms with the Fundamental Law of our state has acquired a new importance. This explains the need to analyze the prospects for normalizing the delegation of legislative powers.

And above all, it should be noted that the analyzed Draft Law does not contain a definition of the concept of “legislative power”. The Part 1, Article 5 indicates only that the subjects of legislative activity carry it out on the basis, within the limits of authority and in the manner provided for by the Constitution and laws of Ukraine [1]. At the same time, the special scientific literature emphasizes that legislative powers must be considered through the prism of an organic combination of rights and obligations regarding the adoption, change or termination of legal norms [2, p. 5]. However, the Part 1, Article 2 of the Draft Law states that “delegation of legislative powers can be carried out from higher executive bodies to lower ones or between executive bodies and local self-government bodies on the basis, within the limits of authority and in the manner prescribed by law” [1]. But this statement contradicts the provisions of the Constitution of Ukraine, which provides for only certain cases of delegation of powers. Thus, according to the Part 6, Article 118 of the Constitution of Ukraine, “local state administrations shall be accountable to, and under the control of, councils in the part of the powers delegated to them by the respective raion or oblast councils” [3]. Another regulation of the Fundamental Law of Ukraine establishes that “local state administrations in their respective territory shall ensure the exercise of other powers vested by the State and delegated by the respective councils” (Paragraph 7, Part 1, Article 119 of the Constitution of Ukraine) [3]. In addition, the Constitution

of Ukraine determines that “other powers may also be delegated to the Autonomous Republic of Crimea by laws of Ukraine” (Article 138) [3].

Therefore, the precept of the Paragraph 1, Part 2, Article 5 of the Draft Law is not consistent with the provisions of the Fundamental Law of Ukraine. In this regard, this article of the Draft Law should be harmonized with the Constitution of Ukraine. We consider that it should be presented as follows: “Delegation of legislative powers can be carried out only to bodies, on the basis, within the limits of authority and in the manner provided for by the Constitution of Ukraine”.

Also, in our opinion, it is worth paying attention to the parts 3 and 4 of Article 5 of the Draft Law, which states that “the delegation of legislative powers is carried out by issuing an individual legal act, which declares:

- 1) object to which legislative powers are delegated;
- 2) content and scope of delegated legislative powers;
- 3) term for which legislative powers are delegated (if necessary);
- 4) body entrusted with responsibility and control over the implementation of delegated powers;
- 5) material and financial support for the implementation of delegated powers (if necessary).

When delegating legislative powers from executive power bodies to local self-government bodies, the consent of the local self-government body to accept the delegated legislative powers must be obtained and formalized in the form of a decision of the relevant body”.

However, the above norms do not take into account the fact that the delegation of powers takes place through the adoption of a law (Part 2, Article 138; Part 3, Article 143 of the Constitution of Ukraine) [3].

The adoption of laws: a) does not provide for the issuance of additional individual legal acts, b) does not require the consent of the body to which powers are delegated. In this regard, we believe that parts 3 and 4, Article 5 of the Draft Law should be excluded altogether.

Summarizing the analysis of the issue of the delegation of legislative powers under the Draft Law of Ukraine “On Legislative Activity” (Reg. No. 5707 dated June 25, 2021), it is necessary to note the following:

- firstly, Article 5 of the Draft Law needs further revision. In particular, it should include a definition of the concept of “legislative power”;
- secondly, with the further improvement of Article 5 of the Draft Law its provisions must correspond to the Constitution of Ukraine.

References:

1. Draft Law of Ukraine “On Legislative Activity” dated June 25, 2021, reg. No. 5707. Retrieved March 12, 2022 from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/794352> [in Ukrainian].

2. Vashchenko A. M. Law-making Powers of Bodies and Officials of the State and Local self Government: Theoretical and Legal Aspects of the Relationship. Law and Society. No. 6, Part 2, 2017, p. 3–8 [in Ukrainian].

3. Constitution of Ukraine. Retrieved March 12, 2022 from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].

**ORGANELE DE OCROTIRE A NORMELOR DE DREPT A
REPUBLICII MOLDOVA ȘI CADRUL NORMATIV
NAȚIONAL REGIONAL ȘI INTERNAȚIONAL ÎN
COMBATAREA CRIMINALITĂȚII TRANSNAȚIONALE
EURO-REGIONALE ȘI INTERNAȚIONALE
ORGANIZATE**

Mariș Alexandru,

Professor universitar, doctor,

Șef Catedră Drept Public

Universitatea De Studii Politice Și Economice „C. STERE”

Airapetean Artur

Conferențier universitar, doctor

Universitatea de Studii Europene din Moldova

Corsei Andreea,

Asistent universitar, Universitatea Petre Andrei din Iași

Doctorand, Universitatea de Studii Europene din Moldova

***Rezumat.** Determinante ale criminalității internaționale și cauzele înfloririi acesteia pe plan mondial. Configurația mediului de securitate viitor va fi hotărâtă de: gradul de diseminare a informațiilor, puterea tehnologică, accesul la resurse, comunitatea de interese și puterea instituțiilor internaționale. Evoluția lumii viitoare este greu de intuit. În general, ea se îndreaptă spre o nouă configurație. Până atunci, aceasta nu va cunoaște liniștea și omogenitatea; puterea, bogățiile, sursele și capacitățile nu vor fi distribuite în mod egal și, din această perspectivă, nici riscurile și amenințările nu vor fi similare pentru toate statele. Trăim într-o lume cu amenințări de tip nou, la cote tot mai mari – amenințări precum terorismul nuclear sau falimentul statelor cauzat de sărăcie, boli și războaie civile. În lumea de astăzi, o amenințare la adresa unei persoane este o amenințare la adresa tuturor. Globalizarea înseamnă că un atac terorist asupra oricărei țări industrializate are consecințe devastatoare asupra bunăstării a milioane de oameni din țările în curs de dezvoltare. Oricare dintre cei 700 de milioane de pasageri care circulă anual pe cursele aeriene internaționale poate transmite fără intenție o boală infecțioasă mortală. Erodarea puterii statului oriunde în lume crește gradul de expunere la amenințările transnaționale cum ar fi terorismul sau crima organizată.*

***Cuvinte-cheie:** globalizare, sistemul instituțional internațional, criminalității internaționale, siguranței statelor, combaterea, contracarare, organizații internaționale, cadrul normativ, național, internațional, organele de ocrotire a normelor de drept.*

***Summary.** Determinants of international crime and the causes of its flourishing*

worldwide. The configuration of the future security environment will be decided by: the degree of dissemination of information, technological power, access to resources, the community of interests and the power of international institutions. The evolution of the next world is hard to guess. In general, it is moving towards a new configuration. Until then, it will not know peace and homogeneity; power, wealth, resources and capabilities will not be shared equally and, from this perspective, the risks and threats will not be the same for all states. We live in a world with new and growing threats - threats such as nuclear terrorism or the bankruptcy of states caused by poverty, disease and civil war. In today's world, a threat to one person is a threat to everyone. Globalization means that a terrorist attack on any industrialized country has devastating consequences for the well-being of millions of people in developing countries. Any of the 700 million passengers on international flights each year can inadvertently transmit a deadly infectious disease. The erosion of state power anywhere in the world increases the level of exposure to transnational threats such as terrorism or organized crime.

Key-words: *globalization, international institutional system, international crime, state security, combating, countering, international organizations, normative framework, national, international, law enforcement bodies.*

Introducere

Criminalitatea și caracterul ei transnațional - constituie una dintre amenințări, deoarece este bine știut că grupările infracționale organizate demult și-au demonstrat capacitățile în ceea ce privește extinderea activității sale la nivel național, evitând controlul exercitat de stat prin intermediul organelor de drept.

Un pericol deosebit îl prezintă criminalitatea organizată transnațional, care nu poate fi evitată, Republica Moldova făcând parte și ea din categoria acestor state. În acest sens, crima organizată rămâne o problemă stringentă și de mare actualitate, preocupând întreaga societate mondială.

Materiale utilizate și metode aplicate. Legislația internațională și națională care prevede răspunderea internațională pentru infracțiunile internaționale, principiile și mecanismele de realizare a lor și determinarea esenței și conținutului de răspundere internațională penală, accentul fiind pus pe actele internaționale și doctrina dreptului internațional penal contemporan. **Suportul metodologic și teoretico-științific** al investigației reprezintă o sinteză a gândirii și practicii internaționale cu referire la răspunderea internațională penală. **Metodele și procedeele folosite** se bazează pe metode generale și speciale: istorică, formal-logică, comparativă, sistematică, analizei și sintezei juridice etc. **Baza doctrinară** a cercetării o constituie materialul teoretic și practic din Republica Moldova, România, Franța și jurisprudența instituțiilor internaționale de drept.

Rezultate obținute și discuții. Globalizarea economiei mondiale a dus la creșterea nivelului de integrare financiară, încheierea tranzacțiilor într-un timp redus, libera circulație. Paralel cu creșterea numărului societăților și tranzacțiilor transnaționale legale a crescut și numărul organizațiilor și societăților transnaționale ilegale. Posibilitățile de îmbogățire pe cale ilegală cresc din momentul apariției și creării de

premise ce ascund urmele criminale. Urmările „războiului rece”, apariția de noi state, naționalismul și fundamentalismul reprezintă un complex de idei și stimuli pentru a folosi noi scheme ilegale de ocolire a legii. Statele, cum a demonstrat practica, tot mai mult își pierd din autonomie și suveranitate, drept urmare sistemele oficiale de control slăbesc, iar normele internaționale și organele de control ori sunt insuficiente, ori lipsesc.

Conform cercetărilor efectuate de experții Comitetului Național din Washington, SUA venitul „mafiei”, din toată lumea constituie aproximativ un trilion de dolari, iar această sumă este practic egală cu volumul bugetului federal american, posibil mai „modeste” se vor părea cifrele studiate de specialiști europeni. Tranzacțiile „pieței negre” anual variază în limitele de la cinci sute la opt sute bilioane de dolari din care 60-75% provin din traficul de droguri. O atare desfășurare a evenimentelor nu poate să nu pună „în gardă” întreaga comunitate.

E greu de marcat astăzi, pe curba istorică, acel punct de plecare, de unde își ia începutul fenomenul recent numit social – criminalitatea. Conform surselor științifice, criminalitatea, ca fenomen social, a apărut odată cu structurarea primelor comunități umane arhaice. Anterior acestui fapt istoric esențial nu se poate afirma existența criminalității, deoarece acolo unde nu există morală și norme, nu există crime. Deși criminalitatea nu a fost studiată în mod științific decât relativ recent (în ultimele două secole), o largă paletă de izvoare situate pe întreaga axă temporală a evoluției umanității relevă interesul pentru acest fenomen.

Menținută în cadrul general al infraționalității simple „convenționale” tradiționale, criminalitatea în Republica Moldova se amplifică continuu, iar sub impulsul unor factori din interior și exterior, acesta evoluează în direcția unor forme de organizare diferite însă cunoscute în statele occidentale avansate.

Este foarte important a găsi o bază teoretico-criminologică ce ar permite evaluarea și concretizarea premiselor dezvoltării crimei organizate, necesare pentru a moderniza metodele luptei cu acest fenomen.

Această lucrare are drept scop elucidarea, pe cât este posibil, atât a problemei criminalității internaționale, a proporțiilor și pericolului acesteia, a amenințărilor la adresa securității statelor, interacțiunea sa cu terorismul în epoca globalizării, cât și a unor măsuri de combatere a acestui fenomen antisocial, care și-au dovedit eficacitatea pe plan național și internațional. Intenționez a permite formarea unei viziuni mai largi asupra combaterii criminalității internaționale în Republica Moldova.

Pericolul criminalității organizate transfrontaliere rezidă în faptul că, pentru atingerea profitului și influenței, exploatând viciile și necesitățile oamenilor, ea este mereu în căutarea unor noi piețe de desfacere, este mereu sensibilă la cererile "consumatorilor" și insensibilă la orice tentative de a o nimici, în toate acestea dând dovadă de o ingeniozitate nemărginită. Adevăratele proporții ale expansiunii teritoriale și activității infraționale ale criminalității organizate transfrontaliere sunt necunoscute.

Vitalitatea și dinamismul criminalității internaționale se datorează particularităților sale, care se condiționează reciproc. Astfel, criminalitatea în general se caracterizează: printr-o structură ierarhică și stabilă, prin existența propriului cod comportamental,

care impune o disciplină de fier, prin urmărirea neîncetată a profitului și influenței, prin folosirea metodelor de protecție a propriilor interese, care încorporează violența, corupția și șantajul, printr-o vastă activitate infracțională, care cuprinde traficul de droguri, de arme, de autoturisme, prostituția, falsificarea de monedă, spălarea banilor etc.

Astfel de țări precum SUA, Italia, Columbia, care luptă cu criminalitatea organizată transfrontalieră, deja, câteva decenii au abordat diferite metode de combatere a acesteia, pornind de la abuzul de violență și ajungând la elaborarea și adoptarea unor acte normative, care prevăd atât aplicarea unor metode excepționale de investigare, cât și anumite măsuri sociale.

Cercetările indică că criminalitatea internațională nu este un rezultat pasiv al condițiilor sociale, ci prezintă un început, care influențează modul de viață, incluzând astfel de sfere, cum e cultura. Se formează un cerc vicios, crima organizată apare acolo și atunci, când păturile mari ale populației nu sunt satisfăcute de condițiile de viață, incluzând și creșterea criminalității, pe de altă parte, criminalitatea internațională tot mai energic implică în sfera sa de influență păturile largi ale populației.

Luptă împotriva criminalității implică mijloace juridice, economice, morale, necesitând și întărirea participării și angajării cetățenilor, consolidarea și solidaritatea tuturor forțelor sociale și politice democratice, consolidarea relațiilor internaționale. Un rol deosebit în condamnarea criminalității revine opiniei publice și mass-media. Nu este deloc de prisos să relevăm că o strategie de luptă împotriva criminalității are șansa a fi eficientă în măsura în care nu subestimează rolul educației în formarea opiniei publice, în sporirea simțului civic ofensiv și în consolidarea instituțiilor democratice. Eficiența luptei împotriva criminalității depinde de existența opiniei publice capabile să influențeze deciziile puterii.⁶⁴ Gravitatea problemei obligă experții în materie și autoritățile să reexamineze datele fundamentale ale sistemului penal. Experții sunt convinși de necesitatea de elabora "metode generale care să fie în același timp sociale, politice, juridice și financiare pentru a eradica criminalitatea.

Una din soluții de ameliorare a situației ar fi

-adoptarea standardelor internaționale în materia sancționării criminalității. Evoluția mereu ascendentă a criminalității orientate spre profit trebuie stopată, inclusiv prin impactul psihologic al severității pedepselor.

-În acest sens ar fi binevenită scoaterea din textele de incriminare a pedepsei cu amenda, care este ușor de plătit pentru cei care dispun de bani „murdari” și înăsprirea pedepselor cu închisoare în funcție de gravitatea faptei. Înăsprirea sancțiunilor penale este în spiritul curentului neoclasic de politică penală care se face simțit în Europa la acest sfârșit de secol.

-Armonizarea legislației la standardele europene și internaționale.

-Adaptarea cadrului instituțional corespunzător scopului preconizat.

Actualmente, instituțiile menite să acționeze împotriva criminalității organizate își desfășoară activitățile în mod izolat, concurând între ele, fără a coopera. La fel ca își Franța, Italia, SUA și alte țări dezvoltate economic, este necesar ca și în Republica Moldova să se înființeze un organ interdepartamental puternic, format din polițiști,

⁶⁴ Dincu A, Bazele criminologiei, București, a. 1993, pag. 111.

economiști și procurori, care să aibă drept de control nelimitat și să facă ordine în acest domeniu.

Problemele criminalității par a persista: în toate statele lumii lupta împotriva criminalității este inspirată de politica penală.

Problematica luptei împotriva criminalității organizate implică, de bună seamă, multiple alternative și inovații, fiindcă situațiile pe care le vizează și dorește să le soluționeze implică o complexitate de factori care pot interveni în viitor, uneori imprevizibil. De aceea, problematica luptei cu criminalitatea constituie nu numai principiile, ci și căile și mijloacele practice pentru îndeplinirea ei. Prin activitatea de „combatere” a criminalității organizate se înțelege ansamblul de măsuri juridico-penale luate de organele de stat specializate, în temeiul legii, pentru realizarea scopului procesului penal și anume constatarea la timp și în mod complet a faptelor care constituie infracțiuni grave, astfel ca orice persoană care a săvârșit o infracțiune să fie sancționată penal potrivit vinovăției sale și nici un nevinovat să nu fie tras la răspundere penală.

Spre deosebire de activitatea de prevenire, esențialmente extrajudiciară, cea de combatere a criminalității este, prin natura ei, o activitate nemijlocit judiciară; prin modul în care se desfășurează, prin compunerea organelor judiciare, prin finalitatea sa, întreaga activitate desfășurată de organele de urmărire penală, ca și de instanțele de judecată pentru tragerea la răspundere și sancționarea penală a celor vinovați – întreaga activitate desfășurată de aceste organe în cadrul procesului penal este, deci, nu numai represivă ci preventivă, de specialitate.

În acest sens, combaterea criminalității se relevă a fi doar o dimensiune, o modalitate specifică, o forță într-un poligon de forțe, care unește măsuri specializate, puse în slujba activității de prevenire pe termen lung a criminalității. De altfel, desfășurarea activității de urmărire penală și de judecată în diverse cauze penale, obliga ea însăși, în circumstanțe determinate, ca organele de urmărire penală spre deosebire de instanțele de judecată, să propună, după caz, măsuri de prevenire extrajudiciare neîntârziată.

În conformitate cu legislația în vigoare²: Articolul 3. Printre atribuțiile organelor securității statului se numără:

- apărarea independenței și integrității teritoriale a Republicii Moldova, asigurarea pazei frontierei de stat, apărarea regimului constituțional, a drepturilor, libertăților și intereselor legitime ale persoanei de atentate ilegale;
- desfășurarea activității informative pentru asigurarea securității statului;
- asigurarea Parlamentului, a Președintelui Republicii Moldova și a Guvernului cu informații, necesare soluționării problemelor asigurării securității statului (în domeniul activității economice și politice externe, al afacerilor interne ale țării), dezvoltării social-economice, progresului tehnico-științific;
- asigurarea, în limita competenței lor, a protecției economiei de atentate criminale; prevenirea evenimentelor extraordinare în transporturi, telecomunicații și la unitățile de importanță vitală;

---

² Legea RM privind Organele securității statului Nr. 619-XIII din 13 februarie 1997.

- combaterea terorismului, a crimei organizate, a corupției, care subminează securitatea statului, precum și descoperirea, prevenirea și contracararea altor infracțiuni, a căror urmărire penală este de competența organelor securității statului;

- participarea, în limitele competenței sale și în colaborare cu Trupele de Grăniceri, la asigurarea pazei frontierei de stat a Republicii Moldova.

Autoritățile care desfășoară activitate de combatere a terorismului, în limitele împuternicirilor lor, sînt: ³

a) Procuratura Generală; b) Ministerul Afacerilor Interne; c) Ministerul Apărării; d) Departamentul Trupelor de Grăniceri; e) Departamentul Situații Excepționale; f) Serviciul de Protecție și Pază de Stat; g) Departamentul Vamal; h) Departamentul Tehnologii Informaționale; i) Departamentul instituțiilor penitenciare al Ministerului Justiției

La acest capitol, Serviciului de Informații și Securitate, putem menționa, că i s-au luat atribuțiile de urmărire penală. Vom enumera câteva atribuții cu referire la tematica în cauză:⁴

a) elaborarea și realizarea, în limita competenței sale, a unui sistem de măsuri orientate spre descoperirea, prevenirea și contracararea următoarelor acțiuni care, conform legislației, periclitizează securitatea de stat, publică și a persoanei;

d) desfășurarea activității de combatere a terorismului, finanțării și asigurării materiale a actelor teroriste.

Politica de prevenire și combatere a criminalității și implementarea sa cu succes reclamă conformitatea acțiunilor administrației publice cu cerințele democratice și ale statului de drept. Republica Moldova a elaborat o politică de stat pe termen lung de combatere a crimelor economice și corupției.

Aceste domenii sunt dezvoltate printr-o cooperare echilibrată între sectorul public, sectorul privat și societate, asigurând, totodată, implementarea angajamentelor internaționale asumate de Republica Moldova în domeniul respectiv. Sarcinile principale ale statului sunt ameliorarea actelor legislative și consolidarea sistemului instituțional, precum și sporirea și sprijinul informării societății în probleme juridice.

CNA, organ principal abilitat cu funcții de prevenire și combatere a crimelor economice și corupției, în atribuțiile principale ale căruia intră: a) preîntâmpinarea, depistarea, cercetarea și curmarea contravențiilor și infracțiunilor economico-financiare și fiscale; b) contracararea corupției și protecționismului; c) contracararea legalizării bunurilor și spălării banilor obținuți ilicit; d) efectuarea expertizei anticorupție a proiectelor de acte legislative și a proiectelor de acte normative ale Guvernului în vederea corespunderii lor cu politica statului de prevenire și combatere a corupției.

Noile riscuri și amenințări generate de schimbările în mediul internațional de securitate le constituie: terorismul internațional; proliferarea armelor de distrugere în masă; crima organizată transnațională; traficul ilegal de persoane, armament și substanțe narcotice; migrațiunea ilegală. Procesul de combinare și intercondiționare a terorismului internațional cu crima organizată transnațională și proliferarea

³ Legea cu privire la combaterea terorismului Nr. 539-XV din 6 decembrie 2001

⁴ Legea privind Serviciul de Informații și Securitate al Republicii Moldova nr. 753 din 23.12.99

armamentului este unul continuu. Stările de conflict se transformă în medii propice, care favorizează aceste fenomene. Prin urmare, Republicii Moldova urmează să-și atribuie caracterul funcțional adecvat și să obțină capacitățile necesare pentru combaterea acestor fenomene și soluționarea stărilor de conflict conexe, sau ce pot deveni conexe terorismului internațional. O asemenea avansare a sistemului național de combatere poate fi realizată prin conectarea Republicii Moldova la spațiul euro-atlantic de securitate, exprimată prin implementarea standardelor respective în sistemul național. Această conectare, conform celor menționate, nu trebuie să afecteze neutralitatea Republicii Moldova.

În condițiile nominalizate, necesitatea unei cooperări internaționale bilaterale și multilaterale mai strânse în domeniul ocrotirii normelor de drept devine tot mai evidentă. Abilitățile organismelor internaționale de a interveni și soluționa probleme concrete, care ne afectează, însă, rămân a fi nerealizate pe deplin.

Ritmul în care se dezvoltă contactele internaționale, inclusiv și cele ce nu țin de calitatea de subiecte ale dreptului internațional a statelor, implică o mai mare internaționalizare a problemelor sociale și ecologice. În acest context, Republica Moldova tot mai des se poate confrunta cu pericole, care își au originea în afara hotarelor ei. Grație dimensiunilor mici și caracterului deschis al Republicii Moldova, economia țării este puternic dependentă de situația economică la scară globală, în special de mutațiile, care se produc în lume.

Cooperarea internațională în lupta cu criminalitate, ea, de regulă, se limitează la: extrădarea criminalilor; acordarea de ajutor juridic în domeniul informațional; recunoașterea sentințelor organelor judiciare străine; transmiterea reciprocă a dosarelor penale și a inculpaților; respectarea legilor speciale de colaborare în domeniul procedurii judiciare.

Mulțimea convențiilor internaționale în domeniul dreptului penal conțin regulamente despre extrădarea criminalilor și acordarea de ajutor juridic reciproc. Majoritatea statelor lumii recunosc și execută cerințele expuse mai sus. Un șir de măsuri au fost elaborate la nivel regional. Astfel, printre măsurile regionale de prevenție și combatere a fenomenului criminalității le putem evidenția pe cele dintre statele Americii Latine și SUA, unele state din Africa și Franța, statele membre ale Consiliului Europei. Totuși, condițiile istorice și politice complexe, au creat o situație, când nici una din convențiile multinaționale și regionale nu a putut să se unească într-un sistem de colaborare unic în domeniul justiției penale.

Astfel, la nivel regional Sovietul miniștrilor de justiție al țărilor arabe a elaborat modelul unui sistem unic încă în anul 1988, dar el încă nu a fost ratificat. Consiliul Europei a examinat în a.1987 un astfel de proiect, pregătit de un Comitet special de experți, dar pînă astăzi nu a fost luată hotărîrea de a-1 legifera⁵.

Un mare aport la crearea unui cod-model îl poate avea O.N.U., care are deja în acest sens o bogată experiență. În urma eforturilor colective ale țărilor-membre, O.N.U. a elaborat și legiferat Convenția internațională despre lupta împotriva traficului ilicit de droguri (Viena, a. 1988) ș. a.

Cooperarea internațională în domeniul luptei cu aceste categorii de crime necesită

⁵ Ciobanu Igor, Criminalitatea organizată la nivel transnațional și unele forme de manifestare în Republica Moldova.Ed. Museum, Chișinău, a. 2001. p. 133;

și mijloace suplimentare la nivel național. E necesar, în această direcție, a întări cooperarea dintre organele executive, legislative și penitenciare; ridicarea măsurilor de control economic și financiar; controlul asupra executării funcțiilor din partea persoanelor oficiale de stat. La rândul ei, politica penală interstatală are nevoie de o planificare în materia de prevenire și combatere a acestui flagel și anume, procesul de planificare constă în:

- 1) identificarea și fixarea obiectivelor precum și a mijloacelor și metodelor de luptă;
- 2) evaluarea distanței dintre condițiile existente și obiectivele prevăzute;
- 3) determinarea direcțiilor și acțiunilor fundamentale sau programelor ce tind să reducă la maxim această distanță;
- 4) stabilirea unui calendar pentru îndeplinirea obiectivelor luate;
- 5) desemnarea persoanelor însărcinate cu îndeplinirea acestor obiective;
- 6) specificarea resurselor umane și de altă natură angajate în acest domeniu.

Republica Moldova este membru al *Comunității Statelor Independente* și activitatea ei se reduce doar la cooperarea economică, care este destul de inefficientă.

Deși în cadrul CSI au fost încheiate sute de acorduri multilaterale, cele mai eficiente au fost acordurile bilaterale, ca încercare de a compensa mersul nereușit al formării pieței comune. Aceste acorduri s-au dovedit a fi, pentru acea perioadă, mijlocul cel mai eficient de realizare a înțelegerilor multilaterale, precum și modalitatea de soluționare, ținându-se cont de particularitățile economice concrete, a multor probleme asupra cărora nu sa ajuns la un comun acord.

Viitorul Republicii Moldova în Comunitatea Statelor Independente este sortit eșecului, atât din cauza crizei în care se află Comunitatea, cât și din cauza faptului că motivul fundamental de activare a Moldovei în CSI – crearea și funcționarea zonei de liber schimb – nu a fost nici până în prezent realizat. Iar numeroasele structuri și organizații create în spațiul CSI nu au satisfăcut așteptările statelor care le-au creat.

Republica Moldova și GUAM. Republica Moldova este membră atât a CSI, cât și a GUAM, inițiativă ce reprezintă o alternativă a CSI-ului, manifestată prin exprimarea fermă pro-occidentală a statelor membre GUAM.

La etapa inițială, cursul negocierilor privitor la o colaborare multilaterală între Azerbaidjan, Georgia, Moldova și Ucraina a fost, în mare parte, condiționat de dorința de a folosi eficient această uniune în sensul găsirii unor noi argumente și soluții în dialogul lor cu Federația Rusă. În același timp, ideea unui alternativ arc sudic, cu o abordare comună a coridorului de transport strategic „Europa-Caucaz-Asia”, a impulsionat în mod obiectiv ulterioara integrare regională.

Apariția GUAM a fost un fenomen unic prin faptul că stabilea noi forme de cooperare în regiunea tradițional dominată de Rusia. Această structură este total diferită de Cooperarea Economică a Mării Negre (CEMN), care unește state cu nivel diferit de dezvoltare socioeconomică și, de asemenea, este diferită și de CSI, ca urmaș al URSS, cu o dominare evidentă a Federației Ruse. GUAM este diferit de orice altă inițiativă regională bazată pe apropierea geografică, prin faptul că unește statele din Europa (Republica Moldova, Ucraina) cu cele din Caucaz (Azerbaidjan, Georgia) și din Asia Centrală (Uzbekistan).

În ciuda unor rezultate pozitive, starea actuală nu satisface nici unul dintre membrii GUAM. Relațiile dintre diferite structuri regionale din cadrul CSI creează probleme serioase în calea dezvoltării atât a GUAM, cât și a fiecărui stat membru în parte. De asemenea, și cooperarea economică dintre statele GUAM nu este destul de satisfăcătoare. Statele GUAM sînt mult prea slabe, din punct de vedere geopolitic, pentru a juca un rol dominant în regiune.

Ele, de asemenea, sunt mult prea instabile din punct de vedere politic și economic și mult prea dependente de state precum Rusia, SUA, UE sau chiar Turcia. Prima țară care a recunoscut uniunea GUAM ca fiind fără perspectivă este Uzbekistan, care în 2002 a abandonat activitatea în cadrul acestei organizații. Iar Republica Moldova a criticat foarte dur ineficiența GUAM încă în 2001, în cadrul summit-ului de la Ialta.

Cooperarea multilaterală între membrii GUAM a început în 1996, la Viena, în timpul negocierii Tratatului Armelor Convenționale în Europa, unde delegațiile Azerbaidjanului, Georgiei, Moldovei și Ucrainei pentru prima dată au făcut declarații comune.

La 10 octombrie 1997, președinții acestor state, la întâlnirea lor de la Strasbourg, au declarat intenția lor de a întări formele lor de cooperare și au instituit un forum politico-consultativ numit GUAM, semnând un Comunicat comun, în care se anunța intenția intensificării cooperării dintre Georgia, Ucraina, Azerbaidjan și Republica Moldova.

Următoarea etapă în evoluția cooperării GUAM a fost întrunirea celor cinci Președinți ai

statelor membre în timpul summit-ului Națiunilor Unite, în septembrie 2000. Președinții au semnat Memorandumul GUAM, în care au declarat „o nouă fază în dezvoltarea organizației” și au anunțat intenția lor de a da GUAM statutul unei organizații internaționale.

Factori:

- ineficiența CSI
- întârzierea de ani de zile a implementării acordului de liber schimb în CSI
- dezintegrarea spațiului economic CSI
- accesul limitat al produselor statelor membre GUAM la piețele din occident.

Reanimarea acestei organizații, evident, va culmina cu o nouă componentă sau, în orice caz, cu o delimitare a locului și rolului fiecărui stat în această organizație.

Recent, Președintele Ucrainei, Victor Iușenco, a propus ideea de a revigora organizația internațională regională GUAM. Această idee susține intenția Ucrainei de a se transforma într-un nou centru de atracție în spațiul ex-sovietic, alternativ Federației Ruse. Astfel, revigorarea propusă de Victor Iușenco ar consta în acordarea Ucrainei în cadrul GUAM aceluiași rol dominant pe care Rusia îl are în CSI.

EGMONT. În anul 2004 Republica Moldova a obținut statutul de observator al Grupului EGMONT. Totodată a fost inițiată procedura de aderare cu statut de membru la grupul nominalizat, care prevede, conform procedurii stabilite, să fie prezentată de către un stat-sponsor.

Republica Moldova urma să înlăture unele neajunsuri neesențiale (care au fost deja înaintate Guvernului pentru a fi excluse prin proiectul nou de lege cu privire la

prevenirea și combaterea spălării banilor și finanțării terorismului) și să găsească a doua țară-sponsor până la următoarea ședință care va avea loc în luna octombrie 2006, fiind stat potențial pentru aderare la Grupul Egmont la următoarea Ședință plenară.

În rezultatul convorbirilor cu dl. Vasil KIROV, directorul general al Unității de Investigație Financiară a Bulgariei (actualmente exercită funcția de Președinte al Comitetului MoneyVal de pe lângă Consiliul Europei) s-a negociat posibilitatea reprezentării republicii noastre în calitate de al doilea stat sponsor cu primirea acordului verbal al părții solicitate.

În același timp, Centrul nu poate întreprinde și iniția discuțiile oficiale cu Grupul Egmont, deoarece conform procedurii stabilite grupul nominalizat poartă discuții, referitor la aderarea noilor țări-candidate, doar prin intermediul statelor-sponsori, care în cazul nostru este Federația Rusă.

MONEYVAL. Moldova este membră a MoneyVal din momentul creării fiind reprezentată de instituția abilitată din domeniul AML/CTF, organe de ocrotire a normelor de drept, financiare și juridice.

Actualmente organul abilitat cu funcții de prevenire și combatere a spălării banilor și finanțării terorismului este CCCEC-SPCSB.

SPAI. Republica Moldova a aderat la Inițiativa Anti-corupție în iunie 2001, Inițiativă care prevede un șir de măsuri pe plan național și regional, menite să abordeze această problemă în toate aspectele sale. În vederea implementării ei cât mai eficiente, la nivel național a fost desemnată o persoană de contact responsabilă – reprezentant al statului la SPAI, inclusiv la Reuniunile Grupului Director SPAI.

Concluzii.

În contextul unei viitoare aderări a Republicii Moldova la Uniunea Europeană, dar și întru armonizarea cadrului legislativ național RM a ratificat un șir de convenții, a încheiat tratate.

Bibliografie:

1. Antoniu G, Conceptul de prevenire a infracțiunilor, în "Studii și cercetări juridice", nr. 1, Bucurști, a. 1981.pag.66.
2. Ciobanu Igor. Criminalitatea organizată la nivel transnațional și unele forme de manifestare în Republica Moldova. Ed. Museum, Chișinău, a. 2001. p. 133;
3. Dincu A, Bazele criminologiei, București, a. 1993, pag. 111.
4. Constituția RM din 29 iulie 1994, Monitorul Oficial nr.1 din 12.08.94.
5. Legea RM privind Organele securității statului Nr. 619-XIII din 13 februarie 1997.
6. Legea cu privire la combaterea terorismului Nr. 539-XV din 6 decembrie 2001
7. Legea privind Serviciul de Informații și Securitate al Republicii Moldova nr. 753 din 23.12.99
8. Legea nr.539-XV cu privire la combaterea terorismului, din 12 octombrie 2001, M.O. 06.12.2001, nr.147-149, p.I, art.1163.
9. http://www.mai.md/tratate_ro/negociere_ro/

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У СФЕРІ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Гайдаш Катерина Олександрівна
здобувач вищої освіти 3-го курсу
ННІ №3 Національної академії внутрішніх справ

Булик Ірина Леонтіївна
доцент кафедри публічного управління та адміністрування НАВС,
кандидат юридичних наук, доцент

Главою держави сучасних країн є особа, яка формально та фактично займає вище місце в ієрархії державних інститутів і здійснює функцію вищого політичного представництва країни як у внутрішній, так і у зовнішній політиці [1].

Світова практика свідчить, що для стабільності конституційного ладу, узгодженого функціонування державного механізму, вищого представництва в міжнародних відносинах інститут глави держави є об'єктивно необхідним. Тому президент як глава держави у сучасних республіках наділяється, як правило, широкими повноваженнями у сфері взаємовідносин із законодавчою, виконавчою та судовою владою, є своєрідним арбітром між ними, символом єдності держави, офіційним представником держави. Глава держави покликаний забезпечувати функціонування державних структур у режимі консенсусу і злагоди, спрямовувати зусилля різних гілок влади на розв'язання актуальних проблем країни [1].

Саме в такому аспекті закріплені, зокрема, повноваження Президента України, який згідно з Конституцією України (ст. 102) є також гарантом державного суверенітету і територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина в Україні [2].

Формально-юридичний аналіз Конституції та законодавства України дає підстави для висновку про те, що Президент України займає особливе місце в системі органів державної влади і не належить виключно до жодної з гілок державної влади, про які йдеться у ст. 6 Конституції. Він отримує свої повноваження безпосередньо від народу, оскільки обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років [2].

Президент України та Верховна Рада України здійснюють різні конституційні функції, і компетенція Президента України не конкурує з компетенцією парламенту: Конституція України, керуючись принципом поділу влад, чітко розмежує сфери їх повноважень. Одночасно Президент України згідно з Конституцією України є суб'єктом законодавчого процесу і здійснює

відповідні повноваження у відношенні до Верховної Ради України та в сфері законодавчої влади. Не входячи безпосередньо до виконавчої гілки влади, Президент України, водночас, наділяється Конституцією України певними повноваженнями по відношенню до Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади, які характеризують його "особливі зв'язки" з виконавчою владою. Згідно з принципом поділу влад та незалежності судів Президент України не може втручатися в діяльність судових органів, проте він активно взаємодіє з цими органами, здійснюючи при цьому певні установчі функції. Особливу увагу необхідно приділити статусу Глави держави у сфері безпеки і оборони держави [1].

Безпека країни являє собою стан захищеності життєво важливих інтересів громадян, суспільства та його інститутів від зовнішніх та внутрішніх загроз. Відповідно, до основних об'єктів безпеки в літературі відносять: права і свободи людини і громадянина; матеріальні та духовні цінності суспільства; конституційний лад; суверенітет та територіальну цілісність держави; довкілля тощо.

Основним суб'єктом забезпечення безпеки є держава, яка здійснює відповідні функції через діяльність органів державної влади. Як глава держави Президент України здійснює в цій сфері такі повноваження:

- є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України;
- призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань;
- здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;
- очолює Раду національної безпеки і оборони України, яка згідно зі ст. 107 Конституції України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України;
- вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України в разі збройної агресії проти України;
- приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;
- приймає в разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує в разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з подальшим затвердженням цих рішень Верховною Радою України.

Саме зараз, коли в нашій державі вже 8 місяців триває повномасштабне вторгнення військ російської федерації роль і місце Президента України є вкрай важливими. Відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» №64/2022 в Україні було введено воєнний стан строком на 30 днів, який потім було продовжено. Згідно з цим Указом Військовому командуванню (Генеральному штабу Збройних Сил України, Командуванню об'єднаних сил Збройних Сил України, командуванням видів, окремих родів

військ (сил) Збройних Сил України, управлінням оперативних командувань, командирам військових з'єднань, частин Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України) разом із Міністерством внутрішніх справ України, іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати передбачені Законом України "Про правовий режим воєнного стану" заходи і повноваження, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави [8].

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України, а також вводяться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України "Про правовий режим воєнного стану" [3].

Маючи такий статус, Президент України може здійснювати суттєвий управлінський вплив на систему суб'єктів військового управління, на їхню організацію й функціонування, на необхідність учинення ними тих чи інших юридично значущих дій. Згідно з ч. 2 ст. 7 Закону «Про Збройні Сили України» керівництво Збройними Силами в межах, передбачених Конституцією України, здійснює Президент як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України. Президента України наділено такими конституційними повноваженнями, які полягають у тому, що він може призначати на посади і звільняти з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань як вже зазначалось вище. До того ж він присвоює вищі військові звання. Варто звернути увагу на те, що присвоєння військових звань і призначення на посади військовослужбовців, які не належать до вищого командування, здійснюється виключно суб'єктами військового управління, наприклад, міністром оборони України. Здійснюючи таку діяльність, Глава держави виступає саме як суб'єкт військового управління з виключною компетенцією. При цьому Президент як Верховний Головнокомандувач Збройними Силами України не лише призначає на посади і звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань, а й, відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», затверджує перелік посад, що підлягають заміщенню вищим офіцерським складом. Вищевказані повноваження Президента України дають йому змогу контролювати і здійснювати основну кадрову політику в системі суб'єктів військового управління, у межах сектору безпеки й оборони України. Використовуючи надані йому можливості, він повноцінно здійснює керівництво у сферах національної безпеки й оборони держави (п. п. 1 і 17 ч. 1 ст. 106 Основного

Закону України), змістовно здійснює вплив на систему суб'єктів військового управління, на всі підрозділи сектору безпеки й оборони [5]. Стаття 13 Закону України «Про національну безпеку України» містить перелік повноважень Президента України [6]. Варто звернути увагу на те, що новітнє безпекове законодавство досить докладно вносить питання повноважень Президента України в означеній царині з огляду на їх значимість в аспекті функціонування Української державності на сучасному етапі розвитку суспільства й держави. Для порівняння можна навести в приклад оборонне законодавство. Так, у ст. 6 Закону «Про оборону України» встановлено, що Президент здійснює повноваження у сфері оборони відповідно до Конституції України. Повноваження Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України визначаються законами. Для здійснення повноважень у зазначеній сфері оборони, окреслених Конституцією й законами України, Президент видає укази та розпорядження. У разі закінчення строку повноважень Президента України під час дії воєнного стану його повноваження продовжуються до вступу на пост нового Президента, обраного після скасування воєнного стану. Повноваження Президента України, передбачені Конституцією, в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені [4].

Підсумовуючи вище сказане можна сказати, що Президент України, будучи Главою держави й Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, має суттєві повноваження у сфері військового управління, що стосуються широкого спектру військових питань, пов'язаних із забезпечення національної безпеки й оборони держави. У деяких випадках військово-управлінські повноваження Президента досить докладно внісено в чинному законодавстві, а в деяких – доволі фрагментарно, що вимагає запровадження відповідних заходів у напрямі вдосконалення адміністративно-правового регулювання означених питань.

Список літератури

1. Конституційне право України. Навч. посіб. – Львів: ТОВ «Ліга-прес», 2014. – 402 с.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1998р. Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 25 травня 2015 р. Відомості Верховної Ради України, 2015, № 28
4. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
5. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>
6. Про Національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
7. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>
8. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. №64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

ДИСКУСІЙНІ АРГУМЕНТИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ФІНАНСОВО- ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Дем'янчук Юрій Вікторович,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри приватного та публічного права
Київського національного університету технологій та дизайну

Нетреба Дарія Олександрівна,

здобувачка 4 курсу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 Право
Київського національного університету технологій та дизайну

Осіпова Людмила Миколаївна,

здобувачка 3 курсу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 Право
Київського національного університету технологій та дизайну

Попова Анастасія Олегівна,

здобувачка 3 курсу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 Право
Київського національного університету технологій та дизайну

Тищишин Олена Юріївна,

здобувачка 4 курсу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 Право
Київського національного університету технологій та дизайну

Вступ. Одним із елементів правового режиму охорони територій та об'єктів в Україні й ефективним засобом їх збереження є застосування заходів юридичної відповідальності до порушників екологічного законодавства. Єдиною підставою юридичної відповідальності за порушення режиму охорони територій та об'єктів є правопорушення у сфері екологічної безпеки, яка є різновидом екологічних правопорушень.

Юридичну відповідальність розуміють як обов'язок правопорушника зазнати несприятливих наслідків особистісного, майнового або організаційного порядку, які наступають для нього у відповідь на вчинене винне діяння. Кожна галузь

права має свої специфічні заходи відповідальності. Так, відповідальність за екологічні правопорушення є одним із основних засобів забезпечення виконання вимог законодавства в сфері захисту довкілля та використання природних ресурсів. Ефективність дії цього засобу багато в чому залежить від органів державної влади, уповноважених здійснювати заходи юридичної відповідальності до порушників екологічного законодавства.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі не існує єдиної, усталеної точки зору щодо визначення поняття екологічного правопорушення: С. Б. Байсалов розуміє його як діяння (дію або бездіяльність), яке порушує встановлений порядок природокористування та охорони навколишнього середовища і суперечить приписам і вимогам, велінням і заборонам природоохоронного законодавства, завдає певної шкоди природі та її ресурсам, здоров'ю людини та тягне відповідні юридичні наслідки [1].

Ю. С. Шемшученко визначає екологічне правопорушення як протиправне, винне, соціально шкідливе, а для кримінальних злочинів – суспільно-небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), що посягає на встановлений екологічний правопорядок і за скоєння якого законом встановлена юридична відповідальність.

О. Л. Дубовик формулює поняття екологічного правопорушення як суспільно небезпечне протиправне діяння, яке полягає у безпосередньому використанні об'єктів навколишнього природного середовища, що призводить до негативних наслідків, характерною рисою цих правопорушень вона вважає їх екологічність.

М. В. Шульга розуміє під цим правопорушенням винну, протиправну дію (бездіяльність), що порушує встановлений державою правопорядок, права і обов'язки громадян і організацій у сфері раціонального використання природних ресурсів, їх відновлення й охорони навколишнього природного середовища, за вчинення якої законом передбачена юридична відповідальність.

Отже, проаналізувавши визначення екологічного правопорушення, запропоновані юристами-екологами, вважаємо, що під ними слід розуміти протиправне, вчинене право дієздатним суб'єктом, як правило, винне діяння (дію чи бездіяльність), що посягає на встановлений порядок природокористування, охорони навколишнього природного середовища, екологічну безпеку, внаслідок чого заподіюється екологічна шкода (або створюється реальна загроза її заподіяння), за вчинення якого законодавством передбачена юридична відповідальність.

Ураховую і те, як стверджує В. І. Андрейцев, що прямих розпоряджень у даній частині Основного Закону України не відображено, а тому йдеться про невиконання зобов'язання державою щодо гарантування конституційних екологічних прав, зокрема права на безпечне для здоров'я та життя природне довкілля і на відшкодування заподіяної шкоди внаслідок даного порушення (ст. 50), якому кореспондує обов'язок держави в частині забезпечення екологічної безпеки і підтримка екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу, які не були реалізовані у

процесі розробки, прийняття та внесення відповідних змін до Основних напрямів державної політики у сфері охорони довкілля, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки.

Як наголошується в конституційно-правовій літературі відповідальність за конституційним правом передбачає реалізацію таких стосунків, урегульованих нормами конституційного права, в яких суб'єкти, призначені свідомо виконувати покладені на них обов'язки, навмисно чи з необережності, або через інші причини не виконують їх чи виконують неналежним чином, що призводить до спричинення суттєвої шкоди інтересам держави і суспільства, внаслідок чого виникає юридичний факт, на підставі якого спеціальні суб'єкти вживають до правопорушника заходи впливу [2].

Як наголошується в конституційно-правовій літературі, основною функцією конституційної відповідальності є не репресія (покарання), а компенсація, тобто відновлення позитивної діяльності потенційного суб'єкта, використання для цього таких заходів, як зміна персонального складу органу, заміна керівництва, посадової особи тощо [3].

За таких умов реформування парламентаризму в Україні передбачено доцільність внесення відповідних змін і доповнень у частині визначення і порядку застосування конституційно-правової відповідальності держави та органів її влади, зокрема Верховної Ради України, за упуцнення або ігнорування прав, свобод і законних інтересів громадян у процесі ухвалення законів, постанов та інших актів, передбачених Конституцією України у формі припинення її повноважень за рішенням Президента України як глави держави в порядку, визначеному спеціальним законом України про конституційно-правову відповідальність органів державної влади України, або врегулювання вказаних процесуальних аспектів у пропонованому для прийняття Законі України „Про конституційне судочинство”. Тим самим буде реалізована ідея про забезпечення підвищення відповідальності держави перед людиною, посилення гарантій реалізації прав і свобод людини, використання відповідних національних правових механізмів для ефективного захисту прав людини та громадянина в Україні.

Висновок. Таким чином, за результатами аналізу норм чинного законодавства України, сьогодні дуже складна екологічна ситуація, яку потрібно вирішувати. Екологічні правопорушення роблять екологію в Україні ще гіршою. Тому, на території нашої країни встановлено відповідальність суб'єктів екологічних правопорушень за пошкодження та знищення природних об'єктів.

На основі вищевказаного можна дійти висновку, що існує необхідність виділення екологічно-правової відповідальності як окремого комплексного правового інституту. Це обумовлено тим, що:

- виразною ознакою цього виду юридичної відповідальності є те, що вона застосовується за вчинення екологічного правопорушення;
- юридична відповідальність є однією з форм державного примусу, тому застосовується або державою, або у відповідних випадках органами місцевого самоврядування, або адміністрацією підприємств, організацій;

– юридична відповідальність за екологічні правопорушення покладається, як правило, у певній процесуальній формі: кримінально-правовій, адміністративно-правовій, цивільно-правовій, екологічно-правовій та іншій, встановленій законодавством;

– існуючі форми юридичної відповідальності не здатні забезпечити відшкодування екологічної шкоди, спричиненої правопорушенням природному об'єкту, тобто відновити порушений екологічний правопорядок; ці форми юридичної відповідальності за своєю природою виконують або каральні, попереджувальні функції, або спрямовані на відшкодування шкоди, спричиненої майну у рамках цивільно-правових чи трудових відносин;

– екологічно-правова відповідальність характеризується тим, що володіє спеціальними екологічно-правовими заходами впливу на правопорушників;

– екологічно-правова відповідальність – це врегульований нормами екологічно-процесуального права процес, в ході якого реалізуються матеріальні норми, що ними встановлені заходи державного примусу для осіб, котрі вчинили екологічне правопорушення, та який має на меті відшкодування спричиненої екологічної шкоди.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. Дата оновлення: 19.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 12.11.2022).

2. Дем'янчук Ю. В., Суббот А. І., Годяк А. І. Науково-практичний коментар до Глави 12 Кодексу України про адміністративні правопорушення (Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, у галузі фінансів і підприємницькій діяльності). Київ: Юрінком Інтер, 2020. 792 с.

3. Demianchuk Yu., Savchenko L., Subbot A. Influence of corruption on the economic development of Ukraine in terms of reformation: a retrospective analysis. *Baltic Journal of Economic Studies*. Riga: Publishing House „Baltija Publishing”, 2018. Vol. 4, № 3 June. P. 276–282.

ЕКОНОМІЧНИЙ ПАСПОРТ: ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Дьодьо Марта Миколаївна

студентка

Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:

Марич Христина Михайлівна

доцент кафедри цивільного права та процесу

Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка», к. ю. н.

Забезпечення фінансової стабільності держави, підвищення економічного рівня життя громадян України задля припинення відтоку українців за кордон та збереження генофонду України, створення ефективної та дієвої системи соціального захисту населення – мета впровадження економічного паспорта українця.

Економічний паспорт українця, згідно з однойменним законопроектом, особистий рахунок українців, народжених в Україні після 1 січня 2021 року та які проживуть на території України упродовж 18 років, на якому будуть акумулюватися кошти у розмірі 1% від реалізації всіх корисних копалин, видобутих на території України, та які будуть виплачуватись порівно власникам рахунку після досягнення ними повноліття [1].

Фонди, у яких акумулюються гроші від реалізації корисних копалин є в різних країнах світу, зокрема Об'єднаних Арабських Еміратах і Норвегії.

Так, в Об'єднаних Арабських Еміратах з держбюджету виплачують кошти, коли людина досягла повноліття – близько \$100 тис. При цьому дитина має бути обов'язково громадянином країни. Окрім того, подружня пара отримує \$20 тис. безвідсоткового кредиту на кожного, але при народженні дитини борги списують [2].

В Норвегії діє урядовий пенсійний фонд Global, який був створений після того, як Норвегія виявила нафту в Північному морі. Існує взаємозв'язок між фондом та державою: надлишки бюджету перераховуються до фонду, а дефіцити покриваються коштами фонду. Щоб і в майбутньому фонд приносив користь якомога більшій кількості людей, політики погодили фіскальне правило: у середньому уряд має витратити лише суму, еквівалентну реальній прибутковості фонду, яка, за оцінками, становить близько 3 відсотків на рік. Таким чином доходи від нафти лише поступово потрапляють в економіку. При цьому витрачається тільки прибуток фонду, а не капітал фонду [3].

Цікавим є і досвід Нігерії, зі створення Нігерійського суверенного інвестиційного управління (NSIA). До складу NSIA входить Фонд майбутніх поколінь (FGF), метою якого є збереження та збільшення вартості активів,

переданих у нього, шляхом інвестування, щоб забезпечити майбутні покоління нігерійців надійною базою заощаджень [4].

Український «Фонд майбутнього» в особі Кабінету Міністрів України, відповідно до законопроекту «Про економічний паспорт українця» має виконувати зокрема функції:

1. накопичення та зберігання щорічного відрахування у вигляді 1% від реалізації усіх корисних копалин, видобутих на території України, на особистих рахунках громадян України (народжених після 1 січня 2021 року) до досягнення ними повноліття;

2. рівномірний розподіл та виплата громадянам України, народженим після 1 січня 2021 року, по досягненню ними повноліття, коштів, які накопичились на їх особистих рахунках в Фонді, в результаті щорічного відрахування до Фонду 1% від реалізації усіх корисних копалин, видобутих на території України [1].

Як показує практика окремих держав, такі програми є дієвими та здатними забезпечити гідний рівень життя громадянам. Проте в українських реаліях, де більша чисельність населення, тіньова економіка, високий рівень корупції, виникають питання та зауваження щодо впровадження економічного паспорта.

Так, експерти зауважують, що нині більша частка рентних платежів іде на важливі соціальні потреби суспільства – освіту, охорону здоров'я, допомогу малозабезпеченим родинам, покриття видатків Пенсійного фонду тощо. Отже, в разі запровадження економічного паспорта фінансування цих видатків буде зменшено? [5].

Також дискусійною є пропозиція використання коштів від реалізації корисних копалин, лише для категорії громадян, народжених в Україні після 1 січня 2021 року. Адже згідно до ч. 1 ст. 13 Конституції України [6], надра та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Тобто, одна вікова категорія населення може відчувати себе власниками надр, в той час, як інша – ні.

Науковці звертають увагу і на інфляційні та девальваційні ризики. Ретроспективний аналіз курсової динаміки гривні та інфляції «Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем» за даними НБУ, дає підстави стверджувати, що 18 років тому (у 2003 р.) курс долара США до гривні становив близько 5 грн / дол. США, отже, за цей період гривня знецінилась майже у 6 разів, натомість річний рівень інфляції коливався в межах від -0,3 % (дефляція) у 2013 р. до 48,7 % у 2015 р. Таким чином, реальна вартість та купівельна спроможність акумульованих гривневих відрахувань до Фонду у 2039-2040 рр. має бути якщо не примножена, то принаймні збережена [7, с. 108].

Таким чином, система акумулювання коштів від реалізації всіх корисних копалин, видобутих на території України та подальшої їх виплати українцям потребує вдосконалення, зокрема розроблення дієвих механізмів накопичення та розподілу. При цьому, слід врахувати як економічні, так і природоохоронні

чинники, а також законні, перед усім конституційні засади щодо права власності на природні ресурси Українського народу.

Список літератури:

1. Про економічний паспорт українця: Проект Закону від 16 січня 2020 року. № 2754. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67916.
2. Економічний паспорт українця: звідки держава візьме гроші та як це працює в інших країнах. *Interfax-Україна*. Електронний ресурс. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/786680-amp.html>
3. NORGES BANK: Investment Management. URL: <https://www.nbim.no/en/>
4. Nigeria Sovereign Investment Authority. URL: <https://nsia.com.ng/future-generations-fund/>
5. Колюбакін В. Економічний паспорт – троянда з шипами? *Урядовий кур'єр*. URL: <https://ukurier.gov.ua>
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Онофрійчук А.П. Ризики запровадження економічного паспорту громадянина України та можливості їх мінімізації. *Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем*: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, (м. Кропивницький, 12 травня 2021 р.). Кропивницький : ЦНТУ, 2021. С. 104-109.

ЕКОЛОГІЧНИЙ ПОДАТОК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ліпковська Мар'яна Ярославівна

студентка

Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Марич Христина Михайлівна

доцент кафедри цивільного права та процесу

Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка», к. ю. н.

Екологічний податок – загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 року [1].

Важливість екологічного податку обумовлюється зокрема і тим, що він частково компенсує негативний вплив шкідливих та небезпечних факторів, які виникають під час діяльності платників, на навколишнє середовище. Екологічний податок також стимулює платників податків, до зменшення викидів та скидів забруднюючих речовин і раціонального використання ресурсів, через модернізацію господарської діяльності та впровадження природоохоронних заходів.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року та введення воєнного стану в Україні, зумовило зміни національного законодавства, в тому числі і Податкового кодексу України.

Зокрема, Законом України від 24.03.2022 № 2142-ІХ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» врегульовано питання сплати екологічного податку [2].

Так, відповідно до пункту 69.16 підрозділу 10, розділу ХХ Податкового кодексу України [1], тимчасово, з 1 січня 2022 року по 31 грудня року, в якому припинено чи скасовано воєнний стан, введений Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ, не нараховується та не сплачується екологічний податок платниками цього податку, зареєстрованими (взятими на облік) за місцем розміщення стаціонарних джерел забруднення, за утворення радіоактивних відходів та тимчасове зберігання радіоактивних відходів на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, та на

територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями Російської Федерації.

При цьому, стаціонарне джерело забруднення – підприємство, цех, агрегат, установка або інший нерухомий об'єкт, що зберігає свої просторові координати протягом певного часу і здійснює викиди забруднюючих речовин в атмосферу та/або скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти.

Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії, та територій, тимчасово окупованих збройними формуваннями Російської Федерації, визначається Кабінетом Міністрів України.

Також, у випадку неможливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок, зокрема щодо дотримання термінів сплати податків та зборів, подання звітності тощо, платники податків звільняються від передбаченої Податковим кодексом України відповідальності з обов'язковим виконанням таких обов'язків протягом шести місяців після припинення або скасування воєнного стану в Україні.

Водночас, у регіонах, які не сильно постраждали від бойових дій, сплата податків є внеском у вітчизняну економіку. Так, з січня по вересень 2022 року підприємства-забруднювачі Львівщини сплатили екологічний податок у сумі 96,0 мільйон гривень до зведеного бюджету [3]. Протягом цього ж періоду часу платниками Дніпропетровщини за викиди двоокису вуглецю до держбюджету спрямовано понад 295,6 млн грн екологічного податку. У порівнянні з відповідним періодом 2021 року надходження збільшились майже на 145 млн грн, або на 96,2 відсотків [4].

Отже, повномасштабна російська агресія проти України стала причиною багатьох законодавчих змін, зокрема і Податкового кодексу України з питань сплати та нарахування екологічного податку. При цьому, надходження коштів від сплати податків до бюджетів усіх рівнів, незважаючи на тяжке фінансове становище платників, позитивно впливає на економіку та забезпечує функціонування країни, особливо в умовах війни.

Список літератури:

1. Податковий кодекс : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 № 2142-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text>.

3. Підприємства-забруднювачі Львівщини сплатили до бюджету країни 96 млн грн екологічного податку. URL: <https://leopolis.news/post/73097/pidpryemstva-zabrudnyuvachi-lvivshchyny-splatuly-do-byudjetu-krany-96-mln-grn-ekologichnogo-podatku>

4. Екологічний податок: за двоокис вуглецю держбюджет отримав від Дніпропетровщини понад 295,6 млн гривень. URL: <https://dp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/625729.html>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Парасюк Марта Василівна,
студентка 4-го курсу юридичного факультету
Львівський національний університет імені Івана Франка

Охорона атмосферного повітря – система заходів, пов’язаних із збереженням, поліпшенням та відновленням стану атмосферного повітря, запобіганням та зниженням рівня його забруднення та впливу на нього хімічних сполук, фізичних та біологічних факторів [1]. Рівень забрудненості атмосферного повітря у зв’язку із війною може стати глобальною проблемою для України. Р. Стрілець, міністр захисту довкілля та природних ресурсів України констатує, що обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря за час ведення бойових дій на території України вже можна порівняти до викидів одного металургійного підприємства за весь рік роботи [2].

У системі заходів, які спрямовані на охорону атмосферного повітря, заходи юридичної відповідальності виконують превентивну функцію, зміст якої визначається запобіганням вчиненню правопорушень у сфері охорони навколишнього природного середовища як щодо тих осіб, які уже порушили норму законодавства, а також щодо тих осіб, які утримуються від деліктів. А.Ю. Бойчук звертає увагу на такі характерні риси юридичної відповідальності в екологічній сфері, до яких слід відносити наступні: специфіка екологічного правопорушення та домінуючий вплив заходів адміністративної, кримінальної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності [3, с. 16].

Реагування на порушення законодавства про охорону атмосферного повітря заходами кримінальної відповідальності є соціально обґрунтованим. Кримінальна відповідальність містить найсуворіші санкції, які можуть застосовуватися до особи, винної у порушенні спеціальних правил у сфері охорони атмосферного повітря.

Відповідно до ч. 3 ст. 3 КК України, кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються цим кодексом [4]. В системі кримінально-правових заходів запобігання порушень спеціальних правил у сфері охорони атмосферного повітря, насамперед, слід зазначити, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим кодексом. Кримінальна протиправність забруднення атмосферного повітря визначається сукупністю об’єктивних та суб’єктивних ознак, які утворюють юридичну конструкцію складу кримінального правопорушення та передбачені ст. 241 КК України.

Особливістю диспозицій кримінально-правової норми, передбаченої ст. 241 КК України, є її бланкетний характер, що зумовлює необхідність для тлумачення

змісту ознак складу кримінального правопорушення звертатися до спеціальних правил у сфері охорони атмосферного повітря. Конструкція диспозиції ч. 1 ст. 241 КК України є нетиповою. Загалом термінологічний апарат статей про кримінальні правопорушення проти довкілля сформульований способом вказівки на «порушення правил...» (ст.ст. 236, 240, 242, 248, 251 КК України), «порушення законодавства...» (ст. 244, 247 КК України). В таких складах об'єктивна сторона є неконкретизованою, тобто без вказівки на вид суспільно небезпечного діяння, що утворює окрему форму цього елементу складу кримінального правопорушення. Замість цього вживається узагальнені терміни, які вказано вище. Якщо розглядати зміст ч. 1 ст. 241 КК України, то слід зробити висновок, що терміни «забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря» використовуються для позначення одночасно форми суспільно небезпечного діяння та вказівки на суспільно небезпечний наслідок, що є результатом порушення спеціальних правил охорони атмосферного повітря. Таке формулювання значно ускладнює тлумачення змісту ч. 1 ст. 241 КК України, оскільки має місце перевантаженість термінологією. Юридична визначеність є показником якісного кримінального закону. Задля забезпечення дотримання цього принципу виправданим було б сформулювати ч. 1 ст. 241 КК України у такій редакції: «Порушення правил охорони атмосферного повітря, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля».

Кримінально-правові ознаки атмосферного повітря як предмета розглядуваного складу кримінального правопорушення слід проводити виходячи зі змісту ст. 1 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 року № 2707-ХІІ. Фізична ознака предмета визначається тим, що атмосферне повітря є природною сумішшю газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших приміщень. Соціальна ознака вказує на атмосферне повітря як на життєво важливий компонент навколишнього природного середовища. Функцією юридичної ознаки слід вважати зазначеність про атмосферне повітря як обов'язкову ознаку об'єкта складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України. Основним безпосереднім об'єктом забруднення атмосферного повітря визначають встановлений порядок зі збереження та відновлення природного стану атмосферного повітря, а додатковим безпосереднім об'єктом – життя людини, її здоров'я [5, с. 307].

За конструкцією об'єктивної сторони забруднення атмосферного повітря є з матеріальним складом. В результаті забруднення в атмосферному повітрі утворюються фізичні, біологічні фактори або хімічні сполуки, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища. Зміна складу атмосферного повітря може відбуватися також у його негативному відхиленні від установлених нормативів унаслідок шкідливого впливу вібрації, іонізуючого випромінювання, температурного та інших фізичних факторів, які змінюють його температурні, енергетичні, хвильові, радіаційні та інші фізичні властивості, що створюють небезпеку для життя, здоров'я людини чи для довкілля [6, с. 550]. Перелік негативних змін, які відбуваються у повітрі шкідливими речовинами та відходами не може бути

вичерпно визначений у диспозиції статті, тому й у ч. 1 ст. 241 КК України міститься вказівка на «інші зміни..». У процесі визначення змісту суспільно небезпечного діяння слід орієнтуватися на ч. 2 ст. 33 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 року № 2707-XII, яка передбачає види правопорушень в галузі охорони атмосферного повітря.

Основний та кваліфікований склад забруднення атмосферного повітря включає суспільно небезпечні наслідки. При цьому конструкції цих складів містять різні за видами суспільно небезпечні наслідки: 1) у ч. 1 ст. 241 КК України – кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля; 2) ч. 2 ст. 241 КК України – момент закінчення пов'язується із настанням принаймні одного реального наслідку – загибелі людей або інших тяжких наслідків. Незважаючи на наявні дискусії в науці кримінального права, все ж слід підтримати позицію про те, що створення загрози (небезпеки) реального заподіяння шкоди автор вважає одним із видів суспільно небезпечних наслідків злочину [7, с. 720-721].

Суб'єктивні ознаки забруднення атмосферного повітря слід характеризувати, зокрема, таким чином: 1) суб'єктом визнається працівник підприємства, установи, організації, що зобов'язаний дотримуватися спеціальних правил охорони атмосферного повітря або здійснювати контроль за цим порядком; 2) за суб'єктивною стороною забруднення атмосферного повітря може характеризуватися умисною або необережною формою вини щодо суспільно небезпечного діяння та лише необережністю щодо суспільно небезпечних наслідків.

Караність забруднення атмосферного повітря визначається видом та розміром покарання, передбаченого санкціями статей та є показником ступеня тяжкості кримінального правопорушення. Відповідно до законодавчої класифікації за ч. 1 ст. 241 визначено кримінальний проступок, а у ч. 2 ст. 241 – нетяжкий злочин. Законодавець відносить забруднення атмосферного повітря до кримінальних правопорушень відносно незначного ступеня тяжкості. Вказівка на спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення підкреслено позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у санкціях основного та кваліфікованого складу. Прогалина полягає в тому, що цей вид покарання вказано як додатковий факультативний вид покарання, що в розглядуваному випадку не відповідає законодавчим положенням про цей вид покарання. Відповідно до ч. 2 ст. 55 КК України, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу. Таким чином, і без зазначення цього виду покарання у санкції статті, суд з урахуванням характеру кримінального правопорушення, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за можливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Зважаючи на те, що суб'єкт забруднення атмосферного повітря є спеціальним, то й вказівка у санкції статті на позбавлення права обіймати певні

посади або займатися певною діяльністю має бути як на додатковий обов'язковий вид.

Окремо слід зосередитися на визначеності основних покарань у санкціях ст. 241 КК України. Обмеження волі вказано у санкції основного та кваліфікованого складу. Разом, з тим, нижня межа цього виду покарання у кваліфікованому складі є нижчою від максимальної межі обмеження волі у основному складі – ч. 1 ст. 241 КК України. Встановлена на законодавчому рівні караність кримінального правопорушення за наявності кваліфікуючих ознак має бути більш суворою, ніж суспільно небезпечного діяння в основному складі. Таким чином реалізується принцип диференціації кримінальної відповідальності. Вказану прогалину слід усунути шляхом передбачення у абз. 2 ч. 2 ст. 241 КК України покарання у виді обмеження волі строком від трьох до п'яти років.

Проведена розвідка засвідчує доцільність законодавчого удосконалення кримінально-правових заходів запобігання порушенню спеціальних правил з охорони атмосферного повітря. Окрім цього, зважаючи на те, що забрудненість атмосферного повітря у зв'язку із ведення воєнних дій значно зростає, а також те, що негативні зміни в атмосферному повітрі заподіюють шкоду для життя та здоров'я людей, а також довкілля, слід підвищити ступінь тяжкості кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України

Список літератури:

1. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16 жовтня 1992 року № 2707-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (дата звернення: 11.11.2022).
2. Забруднення повітря від російських бомбардувань: обсяги викидів та завдані збитки розраховуватимуть за спеціальною Методикою Міндовкілля / Урядовий портал. 30 квітня 2022 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zabrudnennya-povitrya-vid-rosijskih-bombarduvan-obsyagi-vikidiv-ta-zavdani-zbitki-rozrahovuvatimut-za-specialnoyu-metodikoyu-mindovkillya> (дата звернення: 11.11.2022).
3. Бойчук А.Ю. Аксіологічний зміст функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. *Правова держава*. 2018. № 30. С. 14-17.
4. Кримінальний кодекс України від / Верховна Рада України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n19> (дата звернення: 11.11.2022).
5. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 6-те вид. перероб. і допов. Харків: Право, 2021. 768 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред.. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.
7. Берзін П.С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення: монографія. Київ: Дакор, 2009. 736 с.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

Проць Іванна Миколаївна

к.ю.н., доцент
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ

Грищук Аліна Борисівна

к.ю.н., доцент
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ

Проведення в Україні адміністративної реформи та її основного напрямку реформування державної служби в першу чергу залежить організації діяльності державного механізму. Основним елементом організації та функціонування державного апарату є прийняття та проходження державної служби, від власне результату функціонування якого залежить результат ціле, що були визначені адміністративною реформою.

Для України на даний час необхідною є модернізація державної служби через ряд факторів, один з яких є власне незадоволення громадян діяльністю органів державної влади, які мають виконувати свою роботу ефективно та якісно. Варто зазначити, що певний відсоток населення держави вважає незважаючи на рівні державної служби на яких перебувають державні службовців є непрофесійними та корумпованими, тому ї є неповна довіра до інституту державної служби. Одночасно існує й такий факт, що самі державні службовці вважають що їх праця є «недооціненою», а самі недоліки та проблеми у роботі, що виникають зумовлені низьким фінансуванням та численними реорганізаціями за останні роки [1, с.100-101].

Метою модернізації державної служби є «створення» професійних державних службовців, що добре розумію, та усвідомлюють інтереси усіх соціальних груп, що є в державі, це і є на нашу думку основа по справжньому демократичної держави, як вмє та може вирішувати проблеми управління за для досягнення інтересів усіх людей, а не конкретно лише якоїсь групи.

Можна виділити дві історичні стадії модернізації:

- первинну, при переході до індустріального суспільства;
- вторинну, при переході до суспільства, що базується на знаннях [2, с.83].

Особливістю сучасного періоду модернізації державної служби є те, що стабільність поступається місцем постійним змінам.

Аналізуючи особливості модернізації системи державної служби в Україні в умовах глобалізації говорить про те, що основними проблемами є:

- відсутність цілісної концептуальної основи модернізації;

- невизначена загально визнана суспільством модернізації державної служби, а відповідно і шляхи напряму, механізми, інструменти, інші засоби її модернізації.

Модернізуючи державну службу України, важливо врахувати особисті історичні, культурні, політичні, людські ресурси, а також вплив процесів глобалізації. Кожна держава має індивідуально вирішувати проблему того, як модернізувати інститути державної служби, як вникнути в світову систему враховуючи внутрішню ситуацію в кожній конкретній державі окремо [3, с.252-253].

Для України на даний час необхідною є модернізація державної служби через ряд факторів, один з яких є власне незадоволення громадян діяльністю органів державної влади, які мають виконувати свою роботу ефективно та якісно. Варто зазначити, що певний відсоток населення держави вважає незважаючи на рівні державної служби на яких перебувають державні службовці є непрофесійними та корумпованими, тому й є неповна довіра до інституту державної служби. Одночасно існує й такий факт, що самі державні службовці вважають що їх праця є «недооціненою», а самі недоліки та проблеми у роботі, що виникають зумовлені низьким фінансуванням та численними реорганізаціями за останні роки [1, с.100-101].

Результат модернізації безпосередньо залежить від рівня її підтримки зі сторони суспільства, якості зворотного зв'язку з населенням, рівня співпадінь очікувань громадян від змін та їх реального втілення в життя модернізаційних процесів.

Список літератури:

1. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2011. 575 с.
2. Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае (2001-2010) под. общей редакцией Н.И. Лапина. М.: Издательство «Весь Мир», 2011. 256 с.
3. Костюк В. Л. Тенденції розвитку публічної служби крізь призму прав осіб з інвалідністю. В.Л.Костюк. Формування публічної служби, чутливої до людей з особливими потребами: цифрові технології: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 10 листопада 2017р.) за заг. ред. В.С. Куйбіди, М.М. Білінської, В. М. Сороко, Л. А. Гаєвської. Київ: НАДУ, 2017. 296 с.

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Снопенко Єлизавета Олексіївна

Одеський національний морський університет

Пузанова Глина Йосипівна

к.ю.н., доцент

Одеський національний морський університет

Питання забезпечення реалізації права і закону завжди гостро стоять у будь-якій державі. На стадії розвитку ринкових відносин України, значну роль відіграє проблема захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання.

Вдосконалення законодавства щодо захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання суттєво позначається також на створенні відповідного економічного середовища для покращення підприємницької діяльності.

На сьогоднішній день збільшилася кількість корпоративних спорів, спорів, що пов'язані з рейдерським захопленням бізнесу, спорів між суб'єктами підприємництва і контролюючими органами (податкові, митні органи). Дані категорії спорів законодавчо до кінця неврегульовані, що обумовлене прогалинами і нестиківками українського законодавства, тому вимагають глибоких знань як матеріальних, так і процесуальних норм права і практичного досвіду у сфері захисту прав і законних інтересів суб'єктів підприємництва [1].

Конфлікти між суб'єктами господарювання мають негативні наслідки для здійснення підприємницької діяльності та економіки держави в цілому. Тому виникає необхідність швидкого та ефективного судового чи альтернативного вирішення даних спорів.

Сьогодні на сторінках періодичних видань серед фахівців права ведуться гострі дискусії щодо перегляду судових рішень; терміну набрання законної сили рішень господарського суду; відшкодування немайнової (моральної) шкоди в господарському суді та ін. [2].

Великий внесок щодо дослідження даного питання зробили такі вчені, як Загнітко О.П., Притика Д.М., Шуміло І.А., Беляневич О.А., Головань І.В., Васильєв С.В., Роїна О. М., Кравчук С.Й. та інші [3, с. 109].

Згідно зі ст. 13 Конституції України, держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання [4]. Також це положення закріплене у ст. 20 Господарського кодексу України [5], а Цивільний кодекс України, у ч. 1 ст. 15 зазначає, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання [6].

Порядок захисту прав суб'єктів господарювання встановлений процесуальними кодексами (Господарським, Адміністративного судочинства, Цивільним), Господарським кодексом та іншими нормативно-правовими актами, зокрема, Законами України «Про третейські суди», «Про міжнародний комерційний арбітраж» тощо. Проте, законодавча база щодо деяких спірних

питань не дає вичерпних відповідей для прийняття обґрунтованих правових рішень.

Завдяки трьом групам гарантій – організаційним, майновим та соціальним, у спеціальному законодавстві визначаються правила ведення господарської діяльності, здійснення інвестиційної та інноваційної діяльності, правила захисту своїх інтересів у суді, в адміністративному порядку, правила щодо володіння, користування і розпорядження майном, використання прибутків тощо [2].

Слабка та недосконала правова захищеність підприємництва, нестабільність у багатьох його аспектах, неузгоджена регуляторна поведінка негативно впливає на ефективність підприємництва в Україні. Крім того, низький рівень правосвідомості підприємців спричинив появу «тіньового» підприємництва.

Практичний аналіз вирішення господарських спорів показує, що захист прав суб'єктів господарювання залежить від багатьох аспектів. Від якості наданих позивачем матеріалів, правильності визначення предмета спору, правильності застосування судом при розгляді справи норм матеріального і процесуального права залежить виконання та ефективність вирішення господарського спору [7].

Соціальні й економічні перетворення в Україні, поглиблення економічних реформ потребують вдосконалення не лише матеріального права, а й норм, що регулюють порядок вирішення господарських спорів та виконання рішень судів.

Господарське законодавство України відзначається крайньою непослідовністю, суперечливістю, неузгодженістю і містить істотні прогалини.

Одним із дестабілізуючих чинників у сфері господарсько-правових відносин є те, що закони приймаються без урахування реальної соціально-економічної ситуації, суперечать основному закону держави – Конституції України та іншим раніше прийнятим нормам. Належне нормативне забезпечення охорони і захисту господарських прав можливе лише за допомогою застосування комплексного нормативно-правового регулювання – у Конституції, законах, підзаконних, локальних правових актах.

Для підприємців нерідко проблемою є правильний вибір та ефективне використання і застосування передбачених законодавством засобів захисту — тих правових засобів, за допомогою яких можна запобігти, припинити, усунути порушення прав.

Форми захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності можна розподілити на три види: досудова, позасудова, судова. Судова може виступати і як самостійна форма захисту прав, і як гарантія законності винесення рішення іншими органами.

У науковій юридичній літературі виділяють кілька способів захисту прав, під якими звичайно розуміють заходи, спрямовані на припинення правопорушення та усунення його негативних наслідків. Кожна з форм використовує один чи декілька способів захисту прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, до яких відносять: встановлення факту наявності прав (відсутності обов'язків); відновлення становища, яке існувало до правопорушення; припинення правопорушення; спонука порушника до виконання обов'язків у натурі; стягнення збитків і штрафних санкцій на користь потерпілої сторони або

бюджету. Підстави і порядок використання кожної із зазначених форм і способів захисту встановлюються законодавством або угодою сторін [8].

Для ефективного захисту прав суб'єктів господарської діяльності необхідно вивчати досвід інших країн з організації і діяльності спеціалізованих судів.

Аналіз зарубіжного досвіду показує, що для захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності створені спеціалізовані суди (наприклад, суд зі справ про банкрутство, суд з питань міжнародної торгівлі та ін.), які для розгляду справ залучають не тільки юристів, а й професіоналів певного виду діяльності [7].

На сучасному етапі цей досвід необхідно вивчати для того, щоб мати певні уявлення про законодавство інших країн, на основі якого можуть в окремих випадках вирішуватись спори між українськими й іноземними суб'єктами підприємницької діяльності. Однак, враховуючи досвід інших країн, не слід забувати свій власний, який склався в період становлення незалежної держави.

Список літератури

1. Зельдіна О.Р., Хрімлі О.Г. Судовий захист прав суб'єктів підприємництва: теоретичні і практичні аспекти // Юридична бібліотека. - 2012.
2. Захист прав суб'єктів господарювання: навчальний посібник / за ред. д-ра юрид. наук, проф. Б.В. Дерев'янка // МВС України, Донецький юридичний інститут. Ліга-Прес. – Львів. - 2019. – Вид. 2. - С. 150.
3. Костенко А.М. Захист суб'єктів господарювання: принципи здійснення // НДУ ім. М. Гоголя. Актуальні проблеми розвитку держави і права: істрико-правовий дискус. - 2019 р. - С. 108-110.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141 (в чинній редакції від 01.01.2020 року).
5. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. №436-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 18, № 19-20, № 21-22. - Ст. 144 (в чинній редакції від 19.08.2022 року).
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. №435-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - №№ 40-44. - Ст. 356 (в чинній редакції від 10.10.2022 року).
7. Ніколенко Л.М. Захист прав та інтересів суб'єктів господарювання в умовах реформування законодавства // Економіка та право. - 2017. - Вип. 2(47).
8. Колодій А.М. Принципи захисту суб'єктів господарювання: монографія // Юрінком Інтер. - 2012. - С. 208.

ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТИМЧАСОВОГО ОБМЕЖЕННЯ У ПРАВІ ВИЇЗДУ ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ

Харковенко Юлія Олексіївна

Студентка 4 курсу 1 групи
Одеський Національний Морський Університет

Науковий керівник:

Пузанова Галина Йосипівна
Одеський Національний Морський Університет

Порядок здійснення права громадян України на виїзд з України і в'їзд в Україну, порядок оформлення документів для зарубіжних поїздок, випадки тимчасового обмеження права громадян на виїзд з України, порядок вирішення спорів у цій сфері регулюється Законом від 21 січня 1994 р. № 3857-ХІІ "Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України" (далі — Закон № 3857-ХІІ).

Положеннями ст. 6 цього Закону встановлено, що громадянинові України може бути тимчасово відмовлено у видачі паспорта, або громадянинові України, який має паспорт, може бути тимчасово відмовлено у виїзді за кордон.

Тимчасове затримання або вилучення паспорта у таких випадках здійснюється судом, органами прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Державної прикордонної служби України, військовими комісаріатами та консульською службою України.

Пунктом 8 ст. 19 Закону від 3 квітня 2003 р. № 661-VI "Про Державну прикордонну службу України" (далі — Закон № 661-VI) встановлено, що на Державну прикордонну службу України (далі — ДПС) відповідно до визначених законом завдань покладається, зокрема, запобігання та недопущення в'їзду в Україну або виїзду з України осіб, яким згідно із законодавством не дозволяється в'їзд в Україну або яких тимчасово обмежено у праві виїзду з України, у тому числі згідно з дорученнями правоохоронних органів.

Відповідно до ст. 124 Конституції судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України.

З набранням чинності з 9 березня 2011 р. Закону від 4 листопада 2010 р. № 2677-VI "Про внесення змін до Закону України "Про виконавче провадження" та деяких інших законодавчих актів щодо вдосконалення процедури примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб)" закріплено право державного виконавця, у разі ухилення боржника від виконання зобов'язань покладених на нього рішенням, звертатись до суду за встановленням тимчасового обмеження у праві виїзду боржника за межі України. У зв'язку із цим суди розглядали подання державних виконавців про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України боржників у виконавчому провадженні.

Цивільний процесуальний кодекс України (далі — ЦПК) доповнено ст. 377, якою врегульовано вирішення судом питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України.

Відповідно до ч. 1 ст. 151 ЦПК суд за заявою осіб, які беруть участь у справі, може вжити передбачені цим Кодексом види забезпечення позову. Перелік видів забезпечення позову визначений у ст. 152 ЦПК. Серед видів такого забезпечення у ст. 152 ЦПК не передбачено вжиття судом тимчасового обмеження особи у праві виїзду за межі України.

Тому, враховуючи, що в цивільному процесі відсутня правова норма, яка б надавала суду повноваження в порядку, передбаченому статтями 151 — 153 ЦПК, застосовувати такий вид забезпечення позову, як тимчасове обмеження у виїзді за межі України, слід дійти висновку, що суди не можуть застосовувати зазначений спосіб забезпечення позову на стадії розгляду цивільної справи про стягнення заборгованості та виконання інших зобов'язань, оскільки це порушує норми ЦПК та свідчить про вихід суду за межі своїх процесуальних повноважень, порушення принципу верховенства права, проголошеного Конституцією, та вимог ст. 6 Конвенції щодо вирішення справи судом, встановленим законом.

Проте, деякі суди задовольняють заяви позивачів про тимчасове обмеження відповідачів у виїзді за межі України в порядку забезпечення позову.

Так, Дніпровський районний суд м. Херсона у справі № 2-1674/2011 р. за позовом Банку до Д. про стягнення кредитної заборгованості у порядку вжиття заходів забезпечення позову з посиланням на п. 8 ст. 6 Закону № 3857-ХІІ обмежив виїзд відповідача за межі України до набрання рішенням суду законної сили.

Така помилкова практика звернень із заявами про забезпечення позову шляхом обмеження виїзду за кордон набула поширення

Виходячи з аналізу Судової практика щодо вирішення питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України, ця тема є досить актуальною, але існує помилкова практика звернень із заявами про забезпечення позову шляхом обмеження виїзду за кордон.

На мою думку, Правильне застосування судами процесуального законодавства при ухваленні судових рішень з цього питання є визначальним з огляду на дотримання законних прав людини і громадянина та має на меті сприяти ефективному, своєчасному і законному примусовому виконанню рішень судів та інших органів (посадових осіб).

Виходячи з судової практики, важливо зазначити про неприпустимість обмеження виїзду з України у спосіб, не передбачений ЦПК.

Таким чином, ст. 377 ЦПК є спеціальною нормою, яка застосовується на стадії виконання судових рішень, ухвалених незалежно від виду судочинства та рішень інших органів (посадових осіб).

Виходячи з аналізу судової практики, тимчасове обмеження громадянина України у праві виїзду за межі України законом покладено на суд, а припинення

обмеження виїзду у зв'язку з виконанням обов'язку за рішенням, що перебувало на виконанні, покладено на державного виконавця.

На суд покладено функцію вирішення питання про обмеження виїзду, а право вибору способу виконання такого обмеження належить органу, до компетенції якого входить питання забезпечення виїзду з України.

Якщо на підставі вироку судом було видано виконавчий лист про майнові стягнення, питання обмеження права боржника за цим листом на виїзд з України вирішуються за ст. 3771 ЦПК.

З урахуванням викладеного слід дійти висновку, що вирішення судами питання про обмеження у виїзді за межі України можливе тільки у порядку, визначеному ст. 3771 ЦПК, та за поданням державного виконавця на підставі п. 18 ст. 11 Закону № 606-XIV у зв'язку з ухиленням боржника від виконання судового рішення чи рішення іншого органу, що перебуває на виконанні (п. 5 ч. 1 ст. 6 Закону № 3857-XII).

Список літератури:

1. Конституція України. Документ 254к/96-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

2. Протокол N 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції. Документ 994_059 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059#Text.

3. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII : станом на 6 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 11.11.2022).

4. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV : станом на 6 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 11.11.2022).

5. Закон України « Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [Електронний ресурс] // м.Київ. – 21 січня 1994 року № 3857-XII. Редакція від 01.01.2022.– Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text>.

6. Номер провадження 22-ц/821/615/21 Справа № 6-32/11 [Електронний ресурс] // Черкаський апеляційний суд | Суддя: Гончар Н.І.. – 1503. – Режим доступу до ресурсу: <https://vkursi.pro/vsudi/decision/95516955>.

7. Справа №6-444/11 [Електронний ресурс] // Новозаводський районний суд міста Чернігова в складі: головуючого – судді Гордійка Ю.Г. при секретарі Ващиліній Т.В.,. – 18. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/53401317>.

8. справа №819/1976/17 адміністративне провадження №К/9901/61181/18 [Електронний ресурс] // Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду: головуючого судді Кравчука В.М., суддів Єзерова А.А., Стародуба О.П., розглянув у письмовому провадженні. – 28. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/92551298>.

9. Справа №710/1447/21 Номер провадження 6/710/31/21 [Електронний ресурс] // Шполянський районний суд Черкаської області в складі: головуючого судді Побережної Н.П., секретаря судового засідання Харченко Л.М.,. – 2610. – Режим доступу до ресурсу: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/100592441/>.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ НАЙМЕНУВАННЯ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

Хомовська Анастасія Леонідівна
Одеський національний морський університет

Пузанова Галина Йосипівна
к.ю.н., доцент
Одеський національний морський університет

Першочерговим аргументом найменування суб'єктів господарювання є, насамперед, те, що назва виділяє юридичну особу серед уже існуючих юридичних осіб і є перешкодою для змішування суб'єктів на ринку товарів і послуг. Назва може бути повною або скороченою. Юридична особа, яка перебуває в цивільному обороті, діє під зареєстрованим найменуванням, і всі інші юридичні особи не мають права його використовувати.

Найменування юридичної особи, як правило, містить відомості про її організаційно-правову форму, яка визначається відповідно до класифікації цих форм господарювання, а найменування, яке може складатися з найменування самої юридичної особи, оскільки містить відомості про мету діяльності, вид, спосіб її утворення, залежності та інші відомості відповідно до вимог щодо найменування окремих організаційно-правових форм юридичних осіб, встановлених ЦК України, ЦК України. України. України та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [1].

Відомо, що вимоги до написання найменування юридичної особи, її відокремленого підрозділу, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, за винятком профспілкової організації, затверджуються Міністерством юстиції України. Якщо найменування не відповідає вимогам законодавства, зокрема наявність в ЄДР найменування збігається з найменуванням юридичної особи, яка має намір реєструватися, юридичній особі відмовляють у державній реєстрації (ст. 28 закону). Такі юридичні особи, як господарські товариства, також можуть мати «фірмове найменування (фірмове найменування)» (ч. 2 ст. 90 ЦКУ).

Найменування юридичної особи або прізвище, ініціали фізичної особи – підприємця, зареєстрованої в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань. У назві дозволяється використовувати прийняті скорочення, наприклад товариство з обмеженою відповідальністю, приватне підприємство тощо.

Варто зазначити, що індивідуальні атрибути суб'єкта господарювання — це інформація, яка відрізняє один суб'єкт від іншого. До них входять найменування суб'єкта господарювання, місцезнаходження та номер реєстрації в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Найменування є одним із найбільш доступних і впізнаваних засобів індивідуалізації, в межах якого суб'єкт господарювання діє в економічному циклі: укладає угоди, виступає учасником судового спору, зазначає про це на штампах, печатках тощо.

На думку дослідника А. А. Суханова, назва також дозволяє виявити приналежність суб'єктивних прав і обов'язків [4]. Цивільний кодекс України встановлює обов'язковість отримання найменування юридичної особи та загальні вимоги до найменування.

Також Господарським кодексом України встановлено, що найменування суб'єкта господарювання зазначається в установчих документах (ст. 57). Під цією назвою записи про суб'єкт господарювання вносяться до Реєстру США [3].

Особливі вимоги до найменування встановлюються для окремих видів суб'єктів господарювання - господарських товариств, державних підприємств, комунальних підприємств та інших. З метою уніфікації написання найменування суб'єктів господарювання Мін'юст затвердив вимоги до написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу [2].

Щодо особливостей змісту та структури, то найменування юридичної особи повинно містити відомості про її організаційно-правову форму та найменування. Найменування юридичної особи може складатися з власного найменування, а також містити відомості про мету діяльності, вид, спосіб утворення, залежність юридичної особи та інші відомості. Найменування не може містити посилання на організаційно-правову форму. Найменування юридичної особи не може збігатися з найменуванням іншої юридичної особи. Ці вимоги повною мірою поширюються на суб'єктів господарювання.

Найменування юридичної особи та її комерційне найменування виконують свою функцію: найменування юридичної особи використовується для ідентифікації особи в органах державної влади, органів реєстрації та фіскальних органів, а комерційне найменування використовується для ідентифікації особи на ринку.

Тож найменування суб'єкта господарювання можна визначити як індивідуальну характеристику, зазначену в установчих документах суб'єкта господарювання, що містить відомості про організаційно-правову форму та найменування, мету діяльності, вид і спосіб її утворення. і під ним. що суб'єкт господарювання зареєстрований у реєстрі юридичних осіб та ФОП.

Особливості визначення найменування визначаються і відповідно до ч. 1 та 2 ст. 3 Закону України від 06 липня 1995 року № 265/95-ВР «Про застосування обліку розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» із змінами, внесеними суб'єктами господарювання, які здійснюють розрахункові операції в готівковій формі/або у безготівковій формі (з використанням електронних платіжних засобів, платіжних чеків, жетонів тощо) під час продажу товарів (надання послуг) у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, а також операцій з отримання готівки для її подальшого перенесення потрібне, зокрема:

– Проводити розрахункові операції на повну суму закупівлі (надання послуги) з використанням зареєстрованих актів розрахункових операцій, підписаних у встановленому порядку та переведених на фіскальний метод операцій, або з використанням програм РРО, зареєстрованих фіскальним сервером контролюючого органу у створення відповідних паперових та/або електронних розрахункових документів, що підтверджують виконання розрахункових операцій;

– Надавати особам, які отримують або повертають товар, отримують або відмовляються від послуги, в тому числі тим, замовлення або оплата яких здійснюється через мережу Інтернет, при отриманні товарів (послуг) в обов'язковому порядку розрахунковий документ встановленої форми, а також зміст для повна сума операції, створена на паперових носіях та/або в електронному вигляді (включаючи, але не виключно, з дублюванням на моніторі РРО або відображенням пристрою, на якому встановлено РРО, QR-коду, що дозволяє особі прочитати та ідентифікувати його з розрахунковим документом за структурними даними, що містяться в ньому, та/або шляхом надсилання електронного розрахункового документа на номер абонента або адресу електронної пошти, надану такою особою).

При цьому, слід зауважити, що розрахунковий документ - це документ встановленої форми та змісту (касовий чек, товарний чек, видатковий чек, підтвердження розрахунків, проїзний документ тощо), який підтверджує факт продажу товару, надання послуг, проведення операцій з видачі готівки держателям карток Електронна оплата, отримання (повернення) коштів, торгівля готівковими валютними цінностями, створеними на паперових та/або електронних носіях (електронний розрахунковий документ) у випадках, передбачених п. Закону № 265, зареєстрованого в установленому порядку РРО чи РРРО або заповненого власноруч.

Форма та зміст розрахункового документа визначені Положенням про форму та зміст розрахункових документів/електронних розрахункових документів, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 21 січня 2016 року № 13, як внесені зміни.

Розділом 2 II Положення № 13 встановлено, що фіскальний чек на товари (послуги) за формою № ФКЧ-1 (додаток 1 до Положення № 13) повинен містити обов'язкові реквізити, зокрема такі як найменування підприємства.

Водночас, абзацом восьмим розділу 2 Положення 1 визначено, що найменування суб'єкта господарювання є найменування юридичної особи або прізвище, ініціали фізичної особи – підприємця, зареєстровані в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, Індивідуальні підприємці та громадські формування. У назві можуть використовуватися допустимі скорочення, наприклад, ТОВ (Товариство з обмеженою відповідальністю), ПП (Приватне підприємство) тощо.

Вимоги до змісту розрахункових документів, визначені Положенням № 13, визначають обов'язкові реквізити розрахункових документів/електронних

розрахункових документів. У разі відсутності в документі хоча б одного з обов'язкових реквізитів, а також невідповідності обсягу його призначення такий документ не визнається компромісним (розділ 3 глави 1 Положення).

Водночас, якщо фіскальний чек містить усі обов'язкові реквізити, але у рядку 1 «найменування суб'єкта господарювання» поряд із прізвищем, ім'ям та по батькові фізичної особи, без аббревіатури «ФОП». Перевірка приймається як компроміс, і відповідальність не поширюється на фізичних осіб - підприємців, у тому числі фізичних осіб - платників податків.

Щодо тотожності понять «найменування» і «фірмове найменування» не можна погодитися. Аналіз норм цивільного та господарського законодавства України свідчить про те, що найменування зазначено в установчих документах і всі юридичні особи зобов'язані його прийняти. Право на означене ім'я виникає з моменту державної реєстрації, є особистим правом, що не є власністю юридичної особи, не може бути відчужене і підлягає безумовній охороні (ст. 90 ЦКУ).

Суб'єкти господарювання - юридичні особи або громадяни - підприємці можуть (але не зобов'язані) мати комерційне найменування (ст. 159 ГК). Комерційне найменування суб'єкта підприємницької діяльності підлягає внесенню до реєстрів за поданням, що встановлюється законом. На сьогодні питання організації такої реєстрації та порядку реєстрації фірмового найменування в Україні не вирішено та відповідний закон не прийнято.

Господарський кодекс України відносить фірмове найменування до об'єктів права інтелектуальної власності та визначає, що воно підлягає правовій охороні лише за умови фактичного використання в господарському обороті. Правова охорона надається фірмовому найменуванню, якщо воно дає змогу відрізнити одну особу від інших і не вводить споживачів в оману щодо її дійсної діяльності (ч. 1 ст. 489 ЦК). Таким чином, права інтелектуальної власності можуть бути передані на комерційне найменування іншій особі.

Отже, можна стверджувати, що комерційне найменування – це додаткове найменування, яке можуть мати суб'єкти господарювання, яке не збігається з найменуванням суб'єкта господарювання, зазначеним у установчих документах та свідоцтві про державну реєстрацію, і використовується для вказати бізнес. Тому суб'єкт господарювання може мати декілька фірмових найменувань. Потребує вдосконалення правове регулювання інституту фірмових найменувань в Україні.

Список літератури

1. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України № 755-IV від 15.05.2003 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
2. Вимоги щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу. Затверджено Наказом Міністерства юстиції України 05.03.2012 № 368/5.
3. Комерційні найменування: основні правові аспекти : наук.-практ. вид. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Юрид. думка, 2006. — 194 с.

4. Гуменюк О. І. Право на найменування як особисте немайнове право юридичної особи. Вісник Одеського національного університету. Правознавство. 2010. Том 15. Випуск 22. С. 20–28.

5. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» щодо спрощення механізму державної реєстрації припинення суб'єктів господарювання: Закон України від 1 липня 2010 року (набрання чинності 03 березня 2011 року) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/>

ПРИНЦИПИ ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ

Чулінда Людмила Іванівна,

к.ю.н., доцент

Денисюк Мар'яна,

студентка

Національний авіаційний університет

Принципи громадянства України є вихідними засадами, керівними ідеями, в яких відображається характер та сутність українського громадянства. Вони являють собою певні закономірності, закріплюються в Конституції України та чинному законодавстві України і становлять своєрідну систему, яка поєднує різноманітні елементи громадянства України. Більшість авторів єдині в тому, що принципи громадянства не розрізнені, усі вони у своїй сукупності становлять певну систему [1].

Будучи закріпленими в законодавстві, принципи громадянства, по-перше, набувають регулюючого значення, і, по-друге, виступають як вихідні засади правового регулювання всіх відносин громадянства. У зв'язку з цим першочергове значення принципів громадянства виявляється в тому, що вони показують сутність та зміст інституту громадянства; є вихідними засадами; діють безпосередньо; є основою для практики державного будівництва у сфері громадянства; в них відтворюється поведінка особи, обсяг її свободи; є показником демократичності держави. З цього випливає що, принципи громадянства можна визначити як такі його нормативні засади, за допомогою яких з'ясовуються сутність та зміст громадянства, діють безпосередньо та становлять керівні положення правового регулювання всіх відносин громадянства. Спираючись на досягнення конституційно-правової думки в галузі принципів громадянства, науковці [2] найчастіше диференціюють їх за: 1) змістом і сферою виявлення, розрізняючи дві групи принципів: а) загальні політико-правові принципи, що мають найширшу сферу об'єктивації у праві, пронизують всі його складові, виступають як базові принципи; б) спеціальні, виходячи з подвійного характеру інституту громадянства (по-перше, як об'єктивно існуючого політико-правового зв'язку фізичної особи і держави, і, по-друге, як державно-правового інституту, що являє собою сукупність правових норм, які регулюють відносини з приводу громадянства); 2) ступенем значення принципів при характеристиці змісту (сутності) громадянства України та рівнем їх правового закріплення.

Аналіз міжнародних документів надає можливість стверджувати, що принципи громадянства, які містяться в них, з одного боку, характеризують громадянство як цілісний інститут права, а з іншого регулюють конкретні правовідносини, що виникають з приводу громадянства. Спираючись на досягнення наукової думки, чинне законодавство України та міжнародно-правові акти, слушною видається класифікація принципів громадянства України

як конституційно-правового інституту за наступними критеріями: значенням та місцем, які вони посідають у системі принципів громадянства.

Відповідно до цього науковці виокремлюють загальні та спеціальні принципи [3]. До загальних принципів громадянства, а вони завжди є конституційними, належать:

1. Принцип державного суверенітету, закріплений у ст. 1 Конституції: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава», у ст. 2, Конституції України, зазначено, що «суверенітет України поширюється на всю її територію».

2. Принцип демократизму, закріплений у статтях 1,3 Конституції України – «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

3. Принцип інтернаціоналізму, закріплений у ст. 10 Конституції, в частині третій якої зазначається: «В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України»; у ст. 11, де сказано: «Держава сприяє консолідації та .... розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України»; у ст. 24 Конституції, частина друга закріплює наступне положення: «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, за мовними або іншими ознаками» тощо.

4. Принцип поєднання інтересів особи, держави і суспільства дістав свій прояв у ст. 3 Конституції України, а також у II Розділі Конституції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

5. Принцип пріоритетності норм міжнародного права, закріплений у ст. 9 Конституції України: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [4], а також у Законі України «Про громадянство України», який закріплює, що коли міжнародним договором встановлені інші правила, ніж ті, що містяться у даному Законі, то застосовуються правила міжнародних договорів [5].

Принципи, закріплені в Конституції України, характерні для всієї системи конституційного права загалом, визначають місце інституту громадянства в системі конституційного права України. Але коли ми відносимо принципи, що закріплені в нормах конституційного права, до категорії провідних, то необхідно розрізняти принципи, які встановлені нормами поточного законодавства. Цей факт, до речі, став одним з критеріїв класифікації принципів громадянства України.

Отже, одним з критеріїв класифікації принципів громадянства є рівень їх нормативного закріплення, але межі цієї класифікації досить умовні (як і будь-якої іншої систематизації принципів, властивостей, якостей суспільних явищ). Однак, вона має наукове значення при аналізі громадянства як досить складного

правового явища. Необхідно зазначити, що загальні принципи громадянства України, в першу чергу, закріплені в Конституції України - чи прямо в нормах Конституції, чи проявляються в межах змісту Конституції України. Але вони також пронизують усе законодавство, знаходять свій вияв у змісті закону України «Про громадянство України».

Віднесення зазначених принципів до загальних принципів громадянства України обумовлено також тим, що дані принципи, будучи за своєю природою конституційними, характеризують основи правового статусу особи в Україні, елементом якого є громадянство. Громадянство як інститут конституційного права України регулює основи відносин фізичної особи й держави. Конституційне право відіграє особливу роль у закріпленні правового становища людини і громадянина, оскільки до його предмета належить закріплення основ правового статусу особи. Важливим елементом інституту, який закріплює основи правового статусу особи, є сукупність юридичних норм, що регулюють відносини, пов'язані з громадянством.

Необхідно зазначити також, що конституційний статус людини і громадянина є однією із загальноновизнаних складових частин конституційного ладу України. І відповідно деякі загальні принципи громадянства, будучи конституційними, належать до числа тих принципів, які характеризують державний лад України. Як зазначає В. Погорілко, основні принципи державного ладу властиві як державі загалом, так і окремим її інститутам [6]. Це стосується насамперед елементів механізму держави. Саме механізм держави як система її органів та інших елементів опосередковує собою «конституцію» держави у вузькому розумінні цього слова як організацію, будівництво та устрій держави. А відповідно до Конституції України, одним з основних елементів механізму нашої держави є громадянство України.

Громадянство є особливим правовим явищем, оскільки під громадянством розуміється, по-перше, об'єктивно існуючий правовий зв'язок фізичної особи та держави і, по-друге, конституційно-правовий інститут як сукупність правових норм, які регулюють відносини з приводу громадянства. Враховуючи цей факт, громадянству (поряд із загальними принципами) властиві також особливі та спеціальні принципи.

Особливі - це ті принципи, які характеризують громадянство як цілісний інститут права. Вони також, як правило, мають конституційний характер і регламентують увесь спектр правовідносин, які виникають з приводу громадянства України. Ця група принципів включає: принцип єдиного громадянства; принцип свободи вибору громадянства; принцип рівності громадян України; принцип невидачі громадян України іноземній державі; принцип захисту українських громадян, які перебувають за кордоном; принцип збереження громадянства України особами, які постійно проживають за кордоном.

Спеціальні принципи громадянства є спрямованими для певних підінститутів громадянства і є головними при регулюванні конкретних правовідносин, що виникають з приводу громадянства України. Ця група

принципів охоплює: принцип правонаступництва; принцип невизнання подвійного громадянства; принцип територіальності; принцип «права крові» і «права ґрунту»; принцип дозвільного порядку виходу з громадянства України; принцип невизнання автоматичної втрати громадянства України; принцип невизнання позбавлення громадянина України громадянства.

У наукових працях щодо питань громадянства України не зазначалось, що при визначенні належності до громадянства України (ст. 2 Закону) законодавцем застосовується в частині першій цієї статті - принцип правонаступництва, а в частині другій - принцип територіальності. Ці принципи обов'язково мають бути включені до групи спеціальних принципів громадянства України. Отже, принципи громадянства не мають розрізненого характеру, а становлять певну систему, яка впливає з існування конкретних правовідносин і відповідних процедур з приводу визнання належності до громадянства України, набуття громадянства України та припинення громадянства України. Наведена класифікація запропонована відповідно до конкретних правовідносин, які виникають між особою та українською державою з приводу громадянства згідно із чинними законодавством України про громадянство. І з цього приводу слід акцентувати увагу на тому, що загальні конституційні принципи громадянства характеризують інститут громадянства України загалом, і кожен з принципів, які віднесені до групи загальних, дістають свій прояв у кожній з груп специфічних принципів.

Основоположна роль принципів громадянства України полягає в тому, що всі норми даного інституту повинні відповідати зазначеним принципам. Характер відносин держави і особи певною мірою залежить від тих керівних ідей, які покладені в основу інституту громадянства. І відповідно, дотримання чи не дотримання принципів громадянства є одним із показників демократичності держави, її поваги до прав людини. Принципи громадянства важливі не лише для вираження наукової концепції, а й для практичної діяльності при вирішенні питань громадянства України, оскільки, тенденції практичного розвитку мають бути у нерозривному зв'язку з науковими ідеями. Тобто принципи певною мірою повинні бути керівними ідеями і для практики. На жаль, на сучасному етапі розвитку нашої держави практична реалізація принципів громадянства не забезпечується на відповідному рівні. Можливо, цей факт можна пов'язати із загальною політичною та економічною ситуацією в Україні.

Список літератури

1. Барабаш Ю.Г, Бориславська О.М, Венгер В.М, Козюбра М.І, Мелешевич А.А. Конституційне право: підручник. К. Ваіте. 2021. 528 с.
2. Кінаш Н. Б. Принципи громадянства: умова стабільного існування держави. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. Вип.4. С. 17-23.
3. Майданник О.О Конституційне право України: Навч. посіб. К. Алерта. 2018. 380 с.

4. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 чер. 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.11.2022).

5.Про громадянство України: Закон України. 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення 01.11.2022).

6.Погорілко В.Ф. Конституційне право України. К. 2004. 702 с.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Якимчук Владислава

студентка 2 року навчання ОР «Магістр»,
Навчально - науковий інститут права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В умовах сьогодення питання забезпечення прав інвалідів є особливо важливим для становлення гідної, цивілізованої соціальної та правової держави. Особи з інвалідністю є такими, що відносяться до соціально вразливих категорій осіб, маючи стійкі фізичні, психічні або інші порушення, повною мірою не можуть конкурувати у різних секторах суспільного життя та не можуть самостійно забезпечити свою життєдіяльність. Конституція України визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність найвищою соціальною цінністю[1]. Права і свободи людини та їх гарантії виступають ключовим чинником розвитку суспільства та держави в цілому. Отримавши статус кандидата в члени ЄС, пріоритетним завданням України є забезпечити всебічну реалізацію прав і свобод людини і громадянина та максимально наблизити стандарти життя українців до європейських. В умовах війни, питання правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю стає все більше актуальним, і тому вагомим значення набуває вдосконалення нормативно-правової бази в цій сфері.

Для дослідження міжнародно-правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю слід брати до уваги праці відомих науковців, таких як: Б. Болотіна, С.В. Вишновецька, М.І. Іншин, В.Д. Костюк, Л.Ю. Малюга, В.П. Мельник, О.В. Тищенко, В.І. Щербина, Н.М. Хуторян, тощо. Та попри цінність наукових розробок вказаних вчених, лишається ряд дискусійних питань, які потребують подальшого наукового дослідження.

Аналізуючи наукову літературу, спостерігаємо, що вчені приходять до висновку, що на сьогодні в Україні кількість осіб з інвалідністю неухильно зростає, що потребує від держави вжиття необхідних заходів з метою забезпечення їм гідного та повноцінного життя, створення умов для самореалізації на рівні з іншими громадянами [2, 40]. А нині можна говорити і про глобальний характер проблеми інвалідності — в усьому світі ті чи інші можливості обмежено приблизно в кожній десятій людини (650 млн людей), з них майже 470 млн осіб працездатного віку [3]. Проте діяльність держави по відношенню до осіб з інвалідністю має, переважно, формально-декларативний характер. Вона виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті та полягає у виявленні, усуненні перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб, у тому числі, стосовно доступу до об'єктів фізичного оточення, а також з урахуванням індивідуальних

можливостей, здібностей та інтересів - до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту, охорони здоров'я, соціальному захисті та інше.

Акцентуємо увагу, що соціальний захист осіб з інвалідністю є складовою діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами, що полягає у наданні пенсії, державної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, здійсненні реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду.

В Україні достатньо нечітким та суперечливим залишається соціально-правовий статус осіб з інвалідністю через ускладнені та суперечливі, декларативні механізми реалізації, гарантування та правової охорони їх прав, гарантій та пільг. За змістом чинного законодавства України, особи з інвалідністю володіють усією повнотою соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод, закріплених Конституцією України законами України та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [4,с.8].

При цьому, центральні і місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації (незалежно від форми власності і господарювання, виду діяльності і галузевої належності), їх філії, відділення, представництва, що ведуть окремий облік результатів фінансової та господарської діяльності, банки та інші фінансові установи, а також представництва іноземних юридичних осіб, які використовують працю найманих працівників – громадян України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України фізичні особи, які використовують найману працю, залучають представників громадських організацій інвалідів до підготовки рішень, що стосуються прав та інтересів осіб з інвалідністю. Крім того, законодавець досить формально означає сутність та зміст законодавства про соціальну захищеність осіб з інвалідністю, яке складається із законів та інших актів законодавства, що видаються відповідно до них [5,с.13].

Соціально-правовий статус осіб повною мірою не ураховує міжнародних соціальних стандартів. Подальший процес удосконалення соціально-правового статусу осіб з інвалідністю, насамперед, передбачає урахування міжнародних соціальних стандартів, які відображають відповідні орієнтири та стратегії розвитку суспільства і держави. Доречно підкреслити, що упродовж минулого сторіччя міжнародною спільнотою було означено систему основоположних міжнародних соціальних стандартів-прав як фундаментальну основу сучасної концепції соціально-правового статусу осіб з інвалідністю. Достатньо системно відповідні стандарти відображені та зафіксовані в ухваленій на Генеральній Асамблеї ООН 13 грудня 2006 року Конвенції про права осіб з інвалідністю (далі – Конвенція). 16 грудня 2009 року Верховною Радою України було ратифіковану означену Конвенцію. Прикметою її особливості є те, що вона відображає сукупність основоположних прав людини по відношенню до осіб з інвалідністю , а її мета полягає в заохоченні, захисті й забезпеченні повного й рівного

здійснення всіма особами з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод, а також у заохоченні поважання притаманної їм гідності (ст. 1).

Держави-учасниці зобов'язуються забезпечувати й заохочувати повну реалізацію всіх прав людини й основоположних свобод всіма особами з інвалідністю без будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності (ст. 4 Конвенції). Із цією метою визначено заходи, яких держави-учасниці зобов'язуються вживати. Справедливим буде відзначити, що стосується економічних, соціальних та культурних прав, то кожна держава-учасниця зобов'язується вживати максимально, залучаючи наявні в неї ресурси, а у випадку необхідності - удаючися до міжнародного співробітництва, заходів для поступового досягнення повної реалізації цих прав без шкоди для тих сформульованих у цій Конвенції зобов'язань, які є безпосередньо застосовними відповідно до міжнародного права.

Під час розробки й застосування законодавства й стратегій, спрямованих на виконання цієї Конвенції, і в рамках інших процесів ухвалення рішень з питань, що стосуються осіб з інвалідністю, держави-учасниці тісно консультуються з особами з інвалідністю, зокрема дітьми з інвалідністю, й активно залучають організації, що їх представляють. У контексті дослідження положень Конвенції, з позиції її практичної реалізації, буде важливим наголосити, що держави-учасниці зобов'язуються вживати невідкладних, ефективних та належних заходів, щоб: підвищувати освіченість усього суспільства, зокрема на рівні сім'ї, у питаннях інвалідності й зміцнювати повагу до прав і достоїнства осіб з інвалідністю; вести боротьбу зі стереотипами, забобонами та шкідливими звичаями стосовно осіб з інвалідністю, зокрема на ґрунті статевої належності й віку, в усіх сферах життя; пропагувати потенціал і внесок осіб з інвалідністю.

Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю закладає систему міжнародних соціальних стандартів – прав. Слід відзначити, що такі стандарти-права відіграють важливу роль по відношенню до правосуб'єктності осіб з інвалідністю. Принагідно вказати, що правосуб'єктність у праві соціального забезпечення – це визначена нормами права здатність учасників суспільних відносин мати, а також набувати (реалізовувати, виконувати) права та обов'язки, а в окремих випадках, передбачених законом, спеціальний соціально-правовий статус або спеціальні повноваження з соціального забезпечення. Конвенція містить фундаментальні міжнародні стандарти – права осіб з інвалідністю, які за своєю суттю виступають базисом розвитку соціальної та правової держави [6,с.12].

На сьогодні концептуальними напрямками імплементації міжнародних стандартів прав осіб з інвалідністю є наступні: 1) консолідація зусиль суспільства та держави; 2) означення Національної стратегії з питань міжнародних стандартів-прав осіб з інвалідністю; 3) розробка та ухвалення новітнього закону про права осіб з інвалідністю («соціальної конституції») як результат поєднання зусиль інститутів громадянського суспільства та держави [7,с.6].

Таким чином, на нашу думку, сучасний стан та динаміка розвитку національного законодавства України має низку глибинних недоліків та не

відповідає стану розвитку суспільства і держави, відповідно і реального забезпечення прав та інтересів осіб з інвалідністю. Соціальний захист осіб з інвалідністю зводиться до забезпечення мінімальних соціальних потреб, які на жаль, не надаються в повному обсязі. Адаптація людей з інвалідністю, недискримінація, рівність можливостей та їх інтеграція в суспільство є одним з головних завдань державної політики у багатьох країнах світу. Міжнародні принципи і стандарти слугують фундаментом для реалізації ефективного механізму захисту прав осіб з інвалідністю, покращенню існуючих державних програм та проведення державної політики у цій сфері. З метою створення умов для соціального розвитку населення, забезпечення права громадянина на достатній життєвий рівень, а також підвищення ефективності соціальної політики вважається необхідним вдосконалення законодавства відповідно до міжнародних соціальних норм і стандартів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Малюга Л. Юридична природа поняття "соціальний захист дітей-інвалідів" / Л. Малюга // Юридичний вісник. - 2014. - № 1. - С. 40-45.
3. Майборода Г. Я. Гареева О. Е. Специфіка соціальної роботи з людьми, які мають обмеженості. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/324234947.pdf>
4. Козюбра М.І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. Наукові записки. Том 64, Юридичні науки. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Видавничий дім «КМ Академія», 2007. С. 4–9.
5. Іншин М.І., Сіроха Д.І. Соціальний захист в Україні: сутність, проблеми та перспективи/М.І. Іншин, Д.І. Сіроха// Актуальні проблеми соціального права. Випуск II: науково-практичний посібник //збірник статей учасників всеукраїнських соціальних програм(заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2015р./за загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника. – К.: ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2016. – С. 14.
6. Іншин М.І. Конвенція ООН про права інвалідів у контексті розбудови в Україні соціальної держави. Конвенція ООН про права інвалідів: чотири роки практичної дій: матеріали всеукраїнської конференції ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій», м. Острогоз, 20-21 вересня 2013р./За загальною редакцією М.І. Іншина. В.Л. Костюка, В.О. Попелюшка. – К.: ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2014. С. 13;
7. Права осіб з інвалідністю в Україні : [Науково-практичний посібник]. – Випуск 1 / К. М. Біда, В. В. Бонтлаб, І.Р. Вітик, В.Л. Костюк, В.П. Мельник та ін. / за заг. ред. В. Костюка. – К.: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2011. – С. 5-7.

INCREASING THE LEVEL OF COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE

Brychko Alina,
Ph.D., Associate Professor
Sumy National Agrarian University

Wen Peng
Master student
Sumy National Agrarian University, Ukraine
Huanghe Jiaotong University, China

In recent years, the improvement of residents' economic capacity and the increase of their free time have promoted the rapid development of leisure sports and become a part of people's daily life. An era characterized by leisure and entertainment has come, which indicates that people's lifestyle is also gradually changing, and this change in lifestyle will affect the future social and economic development [1].

Industry is the collection of all enterprises with the same nature. As a part of the industry, enterprises have an inevitable relationship with the development of the industry [2]. At present, leisure sports and its social value and economic value have attracted much attention from all sectors of society. Under the influence of relevant scientific research and practice, the rapid development of leisure sports enterprises has promoted the effective and benign development of leisure sports industry, thus driving the growth of social economy [3,4]. In the United States, Japan and developed countries in Europe, the economic benefits brought by leisure industry are an important source of GDP of these countries, and leisure sports have become the mainstay of the national economy of developed countries; In China, although the rapid development of social economy and the continuous improvement of sports policies have promoted the development of leisure sports, leisure sports in China is still in the primary stage of development [5]. The report of the 19th National Congress of the Communist Party of China, when discussing "promoting the construction of a socialist cultural power", pointed out that the whole people should be encouraged to participate in fitness activities to achieve the popularization and all-round development of mass sports; The 13th Five Year Plan for the Development of Sports Industry points out that the development of sports fitness and leisure industry should be the center, drive the development of other related industries, and widely carry out sports fitness and leisure projects loved by the masses, which requires leisure sports enterprises to actively respond to the development environment and constantly develop and grow [6,7].

The development of leisure sports in China is a long and arduous process. Its development is affected by social environment, economic development and other factors. Its prosperity also reflects the current social civilization, economic prosperity and people's happiness [8]. As the most dynamic and fastest growing city in central China, Wuhan has improved the industrial structure, policies, resource allocation, competitiveness and other aspects of leisure sports, giving full play to the role of leisure

sports in realizing the long-term planning of Wuhan 2049 (Wuhan 2049 Long term Development Strategic Plan, referred to as Wuhan 2049); The all-round development of leisure sports not only conforms to the new content of the development of leisure sports enterprises given by the times, but also conforms to the requirements of the development of leisure sports enterprises. This paper combines the current development of leisure sports at home and abroad and the development of leisure sports enterprises in Wuhan, and further studies the competitiveness of leisure sports enterprises in Wuhan on the basis of previous studies.

At present, there is little research on the competitiveness of leisure sports enterprises. Scholars and experts all study the factors that affect the competitiveness of leisure sports industry from different angles. The development of leisure sports industry will certainly drive the development of leisure sports enterprises to a certain extent. Wang Zhaohong (2015) built a competitiveness evaluation system for China's sports goods industry in his research . Zhong Nan (2011) used GEM model to study the competitiveness of Chongqing leisure sports industry cluster, and the accurate data obtained can more intuitively show the competitiveness of Chongqing leisure sports industry cluster . Tian Zhiqi (2012) used the diamond model to analyze the competitiveness of leisure sports industry from six aspects . The above research will further improve the current industrial competitiveness evaluation system, which is of great theoretical significance to enhance the competitiveness of leisure sports enterprises in reality.

Li Yonghui et al. (2010) studied tourism and consumer groups in the leisure sports circle around the capital and proposed corresponding development strategies . Zhang Zhen (2009) analyzed the development of leisure sports enterprises in Jiangxi Province from three aspects, investigated residents' attitudes, motivations, projects and expenditures on leisure sports consumption, and proposed strategies to promote the development of leisure sports enterprises and residents' consumption. These two articles study the strategies to enhance the competitiveness of leisure sports enterprises from the perspective of consumers. Consumers' preferences largely depend on the service quality factors of leisure sports enterprises. Therefore, it is of great practical significance to study consumers' consumption habits to enhance the competitiveness of leisure sports enterprises.

With regard to the competitive advantages of leisure sports enterprises, Ma Qiang (2015) analyzed the competitive advantages of the marine cultural tourism and leisure industry and proposed strategies to enhance the advantages. Zhao Lefa (2017) studied the existing conditions of the competitiveness of China's leisure sports industry, analyzed the constraints on the development of leisure sports industry, and gave constructive suggestions.

Ouyang Ju (2016) pointed out that leisure tourism enterprise O2O (the abbreviation of "online to offline" in English),It means "online to offline") the advantages and key elements of the business model; The completion of offline transactions through the Internet platform not only reduces the cost of enterprises, but also saves customer time and other costs. This win-win business model for enterprises and customers is undoubtedly the "sword" of leisure sports enterprises' competitiveness. Zhang Mian

(2017), in the Case Study of Enterprise Competitiveness Based on the Porter's Five Forces Model, made a qualitative analysis of XX enterprises using the Porter's Five Forces Model, obtained the main competitive threats of the current enterprises, and put forward suggestions for future competition.

To sum up, the research scope of Chinese scholars on leisure sports industry is getting wider and deeper, but the research perspective, method and content still need to be broadened. At present, the research on leisure sports has almost covered all aspects of leisure sports industry. Moreover, the relevant research can also be well in line with the current era, attach importance to the analysis of leisure sports formats supported by Internet technology, and summarize the advantages and disadvantages. At the same time, on the basis of the above documents, this paper will also study the specific measures to enhance the competitiveness of leisure sports enterprises in Wuhan.

References:

1. Wang Tao. Analysis on Leisure Sports Lifestyle of Urban Middle aged and Youth -- Taking Guangzhou and Shenzhen as Examples [J]. Journal of Shandong Institute of Physical Education, 2016,32 (3): 53-58
2. Chen Meihua, Chen Feng. Analysis of the Competition Cooperation Relationship between Enterprises in Industrial Competitive Intelligence [J]. Information Science 2018, (10), 3-6+70
3. Xu Wanbing, Gold and Silver Day. The policy guidance of mass leisure and sports in Japan and its inspiration to China [J]. Sports Journal, 2011, 18 (4): 63-66
4. Xu Jiacheng, Jin Huixia. Comparative Study on Leisure Sports of College Students in Changchun, China and Sendai, Japan [J]. Journal of Jiamusi Vocational College, 2010 (5): 300-300
5. Jianqiang Guo; Rong Li; The Development of Leisure Sports in Ancient China and Its Contemporary Sports Culture Value [J]. Journal of American Research Press, 2017377-382
6. Allan Jepson. Community development: applications for leisure, sport and tourism [J]. Taylor journal. 2017, 633-634
7. Wang Guangjing. Research on the Development Strategy of Leisure Sports under the Opportunity of the 13th Five Year Plan [J]. College of Physical Education, Sichuan University, Contemporary Sports Science and Technology 2018, (01), 199-200
8. Qi Jundi, Zhang Xiaoqiu. Research on the Development of Leisure Sports under the Call of the Times [J]. Shandong Social Sciences 2012, (12), 123-127

IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF PERSONNEL MANAGEMENT OF THE ORGANIZATION

Brychko Alina,

Ph.D., Associate Professor
Sumy National Agrarian University, Ukraine

Gou Ruiliang

master student of “Administrative management”
Sumy National Agrarian University, Ukraine
Handan University, China

Personnel management is the use of scientific and reasonable effective methods to carry out strategic planning of internal personnel management in order to achieve the established development goals, and carry out corresponding training, development, guidance, coordination, etc., stimulate the potential of human resources, and effectively lead, command, supervise and control the opening of human resources activities, constantly improve the enthusiasm, initiative and creativity of human resources, so that the "people" and "things" within the enterprise can reach an appropriate proportion, and realize the appropriate personnel fitness, make the best use of talents, and make the best use of materials. The goal of getting things right will ultimately promote the good, fast, healthy and sustainable development of the enterprise. Enterprise personnel management generally has human resources strategic planning, work analysis and evaluation, training and development, performance management, salary management and other contents, from the height of enterprise development strategy to do a good job in personnel management related work, for improving the effectiveness of personnel management, to promote the sustainable development of enterprises has an irreplaceable role.

Enterprises should attach importance to personnel management and put personnel management at a strategic height.

Enterprise managers should establish a sense of talent management, attach great importance to personnel management, change the traditional personnel management mode, realize that personnel management of enterprises is a long-term work, should combine the enterprise development strategy with talent strategy, carry out human resources activities, and establish a human resources quality model suitable for the ability and quality of employees within the enterprise. Enterprise managers must always attach importance to and supervise the related work of human resource management to ensure the orderly and effective development of various activities of human resource management.

Establish sound personnel planning.

Enterprise managers must have a sense of personnel planning, must establish a complete human resource management plan for the enterprise, and clarify the internal and external demand and supply of human resource management. The establishment of sound personnel planning by enterprises can timely and effectively supplement

personnel, facilitate the formulation of training plans, effectively develop and utilize internal human resources, and improve the efficiency of existing human resources. When formulating personnel planning, enterprises should scientifically analyze the internal and external environment currently facing enterprises, consider both objective conditions and macro conditions, and pay special attention to analyzing the changes in the supply and demand of market labor, the current situation of internal manpower management of enterprises, labor prices and production needs of enterprises, so as to achieve multi-party consideration, overall analysis, key grasp, ensure the scientific and effective planning of enterprise human resources planning, and promote the realization of enterprise strategic goals.

Do a good job of job analysis and establish a scientific and effective job description.

As one of the most basic tasks in enterprise personnel management, work analysis provides reference for other work such as enterprise training and development, performance appraisal management, salary management, personnel planning, etc. Work analysis, can explain job information, clarify job responsibilities, etc., do a good job of work analysis, and establish a scientific and effective job description plays an important role in the development of enterprises. When doing job analysis, enterprises must comprehensively collect all kinds of information related to positions, pay attention to obtaining valuable information from job holders, enterprises must attach importance to the role of employees in work analysis work, expand the source channels for obtaining job information, make employees clear about the importance and necessity of position analysis, be good at obtaining position-related information from employees themselves, take active measures to make employees more active in work analysis, and ensure the scientificity, rationality and feasibility of work analysis. Achieve the goal of matching human resources and positions, making the best use of talents, and integrating personnel.

Strengthen personnel training and development.

In the past, traditional personnel management believed that enterprise employees were a pure "economic person", they blindly pursued their own economic interests, so enterprise managers did not attach importance to their training and neglected the development of their potential. Modern personnel managers believe that the abilities of employees must match the position, so employees must be trained to develop their potential and improve their work ability, so as to improve their personal performance and thus enhance organizational performance. According to the results of job analysis information and performance appraisal, the enterprise formulates corresponding training content and establishes a scientific and feasible training plan.

Strengthen personnel performance management and establish a sound reward and punishment system.

In various personnel management work, performance management is the core of all work, so enterprises should establish a scientific performance management system. In the work of performance management, enterprises should combine short-term assessment with long-term assessment, and cannot make common sense mistakes such as "first cause effect" and "halo effect" that often occur in performance management. It is necessary to effectively change the traditional thinking of performance appraisal,

correctly distinguish between performance management and performance appraisal, combine performance management objectives with enterprise development strategy objectives and organizational production plans, formulate quantifiable and achievable performance goals, and put performance management at the strategic height of enterprise development.

Strengthen the management of enterprise personnel and salaries.

In the practice of enterprise personnel and salary management, we must implement people-oriented management ideas, not only to give employees material salaries, but also to pay attention to the non-material salaries required by employees. When designing the remuneration system of the enterprise, it is necessary to fully consider the demands of employees for salary, and design a broadband-style salary that meets the common interests of the enterprise and employees in combination with the actual situation of the enterprise, so that the remuneration system is convincing internally and competitive externally, and ensures the openness, fairness, scientific and reasonable remuneration. In the salary issuance, it is necessary to take scientific and effective performance appraisal as the principle, correctly determine the work value of employees, adhere to the principle of fair and open remuneration, and accept the supervision of all employees. At the same time, we must seriously treat the doubts raised by employees about salary, listen to their opinions and suggestions, and timely and accurately reverse the debt of salary information to employees, so that employees feel their own value, so as to continuously improve their own work enthusiasm, initiative and creativity, and promote the development of enterprises.

Conclusion. Managers and personnel management departments of enterprises should correctly understand the situation, have a sense of crisis, strengthen the concept of competition, put personnel management at a strategic height, change traditional personnel management, and strengthen human resource management and construction with an open mind. Through the study of relevant personnel management methods and laws, we can effectively play the role of talents in enterprise work, strengthen enterprise personnel management, and improve the efficiency of personnel management. At the same time, the enterprise should also strengthen the cooperation with external resources, and improve the satisfaction and cohesion of employees by constantly reforming the enterprise's management system and methods, so as to ultimately improve the competitiveness of the enterprise.

References

1. Liu Rong. Strengthen Personnel Management and Improve the Core Competitiveness of Enterprises, 2014(02).
2. Wu Na. Research on improving the efficiency of hospital personnel management, 2015(09).
3. Lai Jinyun. How to improve the efficiency of personnel management in public institutions, 2013(11).
4. Chen Ying. Analysis of the problems in personnel management system, 2014.
5. Chen Qiwei, Wu Lihao. Research on the Necessity of Enterprise Personnel Management Statistics.
Wu Jing. Discussion on Personnel Management in Modern Enterprises.

THEORETICAL PRINCIPLES OF EFFECTIVE MANAGEMENT ENTERPRISE IN MODERN CONDITIONS

Brychko Alina,
Ph.D., Associate Professor
Sumy National Agrarian University

Hongjie Wu
Master student
Sumy National Agrarian University, Ukraine
Jiyang Collage of Zhejiang A&F University, China

Since the 21st century, along with the continuous progress of science and technology and rapid development of productivity, the trend of economic globalization has become unstoppable, and a large number of enterprises are competing fiercely in a limited market. The new competitive environment, such as the change of science and technology and the fast-changing differentiated needs of customers, makes the competitive advantage achieved by an enterprise with a new technology or by entering another market area a shortcoming effect, and enterprises must build their own core competencies to ensure their further development in order to adapt to the new modern conditions.

Therefore, enterprises must strive to find ways to improve the management efficiency of enterprises within a limited period of time, so as to achieve the purpose of reducing the management cost of enterprises and improving the work efficiency of employees, thus promoting the improvement of the company's innovation ability and comprehensive strength, and enhancing the development momentum of enterprises. However, in the current production and operation process, most of the enterprises only focus on the final profitability, few of them really evaluate the company and the group adequately and appropriately from the perspective of management efficiency, and they lack a comprehensive analysis of management efficiency. How to view the current level of management efficiency of Chinese companies, what can be done to effectively improve the management efficiency of a company, and what factors can be used to improve the management efficiency are all questions that deserve in-depth study. The level of management efficiency of a company is an important indicator of its performance and a necessary criterion for evaluating the company's behavior. This shows that it is urgent to conduct research on management efficiency in companies. The study of management efficiency allows companies to understand the strengths and weaknesses of their management, so that they can improve their management and move forward in the direction of better quality.

Pareto Optimality, also known as Pareto efficiency, was proposed by the famous Italian economist Pareto in the early 20th century. In his work, Pareto states that if the allocation of resources in an economy is to be optimized, the allocation of resources

should be optimal if all individuals in the economy are in a strictly better position than they were in the initial state, while maintaining the initial good condition. The term "Optimality", used by Pareto in his work, actually explains efficiency [1]. Normally, Pareto optimality is achieved only when the following three conditions are met.

(1) Optimality of exchange: for all consumers, any two types of products have the same marginal rate of substitution.

(2) Optimal conditions of production: For all producers, the marginal technical rates of substitution of any two factors are equal.

(3) Optimal conditions of production and exchange: for any two products, their marginal rates of substitution and marginal conversion rates are equal.

The economy as a whole can be considered to reach Pareto optimality only if all three conditions are satisfied simultaneously [2]. From the definition of Pareto Optimality, it is clear that it describes a state in which the optimal allocation of resources is achieved. When Pareto optimality is reached, it is impossible for one of the parties involved in the resource allocation process to obtain greater benefits without harming the vested interests of the other party, so the process of pursuing "Pareto optimality" in reality is actually the process of pursuing the optimization of management decisions. In the field of management, the purpose of research on management activities is to aggregate limited human, material and financial resources of various enterprises, and optimize their allocation structure, maximize the use of management tools to obtain the best enterprise performance with the least investment of resources, so as to achieve the business objectives. Thus, it can be seen that the process of continuous management activities of the company is the continuous pursuit of the "Pareto optimal" process.

In this paper, we will analyze the efficiency of enterprise management from two levels: the concept of integrated enterprise management and the scale of enterprise.

In the new era, although Chinese enterprises have basically completed the construction of modern enterprise system and the change of management style, the management concept is still an important factor in the past to a certain extent. Simply described, in the enterprise managers often take the task assessment as the goal, with punishment instead of management, this management style is simple and rough, so that the administrator and the managed form a strong confrontational mood. Therefore, there are always employees who disobey the management and cause unnecessary conflicts, which seriously affects the motivation of employees and makes some of them treat their work with negative attitude and even falsify. All this must be changed, and like those international companies, the management concept of responsibility and care is crucial, which represents the need for more humane management. The assessment of employees must be comprehensive and more attention must be paid to the growth and improvement of employees. Increasing the annual training program for employees not only enhances their working business ability, but also shapes new ideas for employees and enhances their identification with the company, thus increasing the efficiency of employees and the management efficiency of the company.

Emphasis on corporate culture building is an important step for effective enterprise management. Enterprise culture is the sum of enterprise values, which mainly includes

enterprise spirit and enterprise core values, and is the soul of an enterprise. The management concept is rooted in the corporate culture, which is the result of continuous summing up and refining in the process of development. Every success and failure will bring certain experience and lessons to the enterprise, which will be transformed into the spiritual wealth of the enterprise through summing up and refining, and used to motivate and educate employees. Many Chinese enterprises do not have too much depth in this area, the development of enterprises for decades did not form their own corporate spirit and core values, and even some enterprises only focus on the form, no substance, not to play a role. Secondly, enterprises should establish their own safety, health and environmental management system, the concept of safety, health and environment into the hearts of employees, and into the conscious behavior of employees. This is not only conducive to improving the image of the enterprise, but also to improving the overall quality of the enterprise's employees, thus improving the core competitiveness of the enterprise [3].

Reasonable use of motivation theory to effectively manage the enterprise. Motivation theory is widely used in some large enterprises in China, but its effect is not the same. In essence, the use of incentive theory is the use of certain management tools to motivate employees to maximize the value of their positions, thus providing the greatest guarantee for the economic benefits of the enterprise. The management of enterprises is ultimately the management of people, and the management of managers using incentive theory can constantly adjust the management strategy of enterprises on the basis of comprehensive consideration of various factors, enhance the effectiveness of enterprise management, fully stimulate the enthusiasm of employees and achieve the improvement of management efficiency. In order to make better use of motivation theory, enterprise managers need to have a deep understanding of this theory, and the following is a specific description of the main components of motivation theory [4].

1. Analysis of need-based motivation theory. Need-based motivation theory is an important component of motivation theory, which is implemented mainly on the basis of employees' needs. Managers take the motivation of employees as the starting point for management work, and on this basis analyze the connection between employee motivation and behavior, and clarify the specific needs of employees so as to find the motivational breakthrough to motivate them.

2. Analysis of state motivation theory. State-based motivation theory means that managers determine the end point of motivation and analyze in depth whether employees are satisfied with the motivation theory adopted by the company.

3. Analysis of process motivation theory. Process-based motivation theory means that enterprise managers should pay attention to the study of the process of psychological changes in employees, and through the study of this content, they should derive the reasons for the psychological changes in employees, so that they can take measures to further regulate the behavior of employees [5].

The use of motivation theory helps to motivate employees to work and thus enhance the effectiveness of enterprise management. Regardless of the type of enterprise, the use of motivation theory is required to achieve the goal by motivating

employees to improve their work efficiency and quality of work and create more value per unit of time for the enterprise.

The use of motivation theory can help to stimulate the potential of employees to work. Many companies focus on whether the employees have completed their work tasks, and in this case the goal of the employees is to complete the work tasks given by the relevant personnel, and there is no impulse to try some extra work or work with certain difficulty. This lack of motivation is also not conducive to the employees to better explore their potential and have a deeper understanding of their own work ability. However, after the application of motivation theory in business management, employees will actively explore their own potential under the effect of various incentives. In this process employees have a better understanding of their own working ability, and at the same time improve the level of human resource management of the enterprise. Therefore, the principle of motivation is a very effective tool for enterprise management and an important initiative for effective enterprise management.

Scale effect theory also deeply affects enterprise management, which is derived from the principle of diminishing marginal cost. Enterprise costs include enterprise fixed costs and enterprise variable costs, enterprise variable costs increase with the expansion of enterprise production scale, but the enterprise fixed costs will not change, then there will be enterprise unit product cost decline, operating profit rise phenomenon. Scale effect is divided into scale economy and scale diseconomies. When the enterprise's production reaches a certain scale, the organic combination of the factors of production within the enterprise produces the effect of " $1+1>2$ ", which we call "scale economy"; conversely, when the enterprise's production exceeds a certain scale limit, the factors within the enterprise are mutually Conversely, when the enterprise's production exceeds a certain scale limit, the factors within the enterprise will be constrained to produce the effect of " $1+1<2$ ", which we call "scale diseconomies"^[6].

Adam Smith, the founder of the theory of economies of scale, pointed out in "The Wealth of Nations" that it was the emergence of division of labor that led to more skilled workers and more skillful workers in labor operations and a substantial increase in output. The reason for this is that the division of labor reduces the number of parts that each worker is responsible for, which increases the level of proficiency, and in the process, the worker discovers skills that save the time wasted by changing jobs frequently. Since the division of labor needs to have a certain scale of mass production, it can be seen that Adam Smith explained the theory of economies of scale from the side very early.

In his book "Principles of Economics", Marshall proposed that, among various industries, industry's benefits from mass production are the most obvious, and this benefit is manifested in the fact that each part of the factory production process has a separate department dedicated to each task, and Marshall also divided economies of scale into two types: internal economies of scale and external economies of scale. The internal economies of scale emphasize on the internal of a single enterprise, which means that the enterprise makes full use of internal resources to improve its efficiency in operation and management; while the external economies of scale emphasize on the

relationship between multiple enterprises, which refers to the association and division of labor formed by many enterprises due to geographical proximity and complementary technical conditions, thus promoting the improvement of the business conditions of each enterprise.

In reality, although there are sometimes problems such as lower product prices, enterprises can reduce production costs, increase product supply and expand market share by exerting the scale effect, thus forming economies of scale. In contrast, diseconomies of scale are the phenomenon of rising costs due to too large or too small scale: larger monopolies may raise prices by reducing production, which will eventually lead to stagnation in the corporate economy; smaller product workshops often lead to high production costs due to problems such as a single product range and lack of R&D capabilities. In addition, the newly launched products will also lead to diseconomies of scale due to the small market share and high R&D costs. For enterprises, they will always use various means to maximize the pursuit of economies of scale, improve profitability, and enhance their overall strength to avoid diseconomies of scale in the production process.

In summary, enterprises need to truly evaluate and analyze their enterprises fully and appropriately from the perspective of management efficiency in order to understand the strengths and weaknesses of their management, so as to build on their strengths and avoid their weaknesses and promote their development. The process of improving itself and constantly pursuing the optimization of management decisions is the process of constantly pursuing the Pareto optimum, which is crucial in the development of the enterprise. Enterprises must improve their own comprehensive management, implement the management concept of responsibility and care, assess and value employees in all aspects, and reasonably use incentive theory to motivate employees to maximize value creation in their positions, so as to provide the greatest guarantee for the economic benefits of the enterprise. And enterprises must pay attention to cultural construction, forming their own corporate culture and core values, which is the inner spiritual power of the enterprise. In production, enterprises should give full play to the scale effect and control their own production scale and internal resource allocation in a reasonable and efficient manner to maximize their profitability.

Management efficiency research, as an important element of efficiency research, has always been a hot spot for academic research at home and abroad, and effective and efficient enterprise management is the most important. Only by mastering the theoretical principles of effective enterprise management can enterprises achieve a place of their own in the new context of the times.

References:

1. The New Palgrave Dictionary of Economics (2nd ed.) [J]. Economic Research Reference, 2020.
2. Edited by Department of Higher Education, Ministry of Education, Gao Hongye. Western economics: micro part [M]. People's University of China Press, 2014.
3. Sun Jiawei. Reflections on some issues affecting the efficiency of enterprise management [J]. China Economic and Trade Journal, 2012(11).

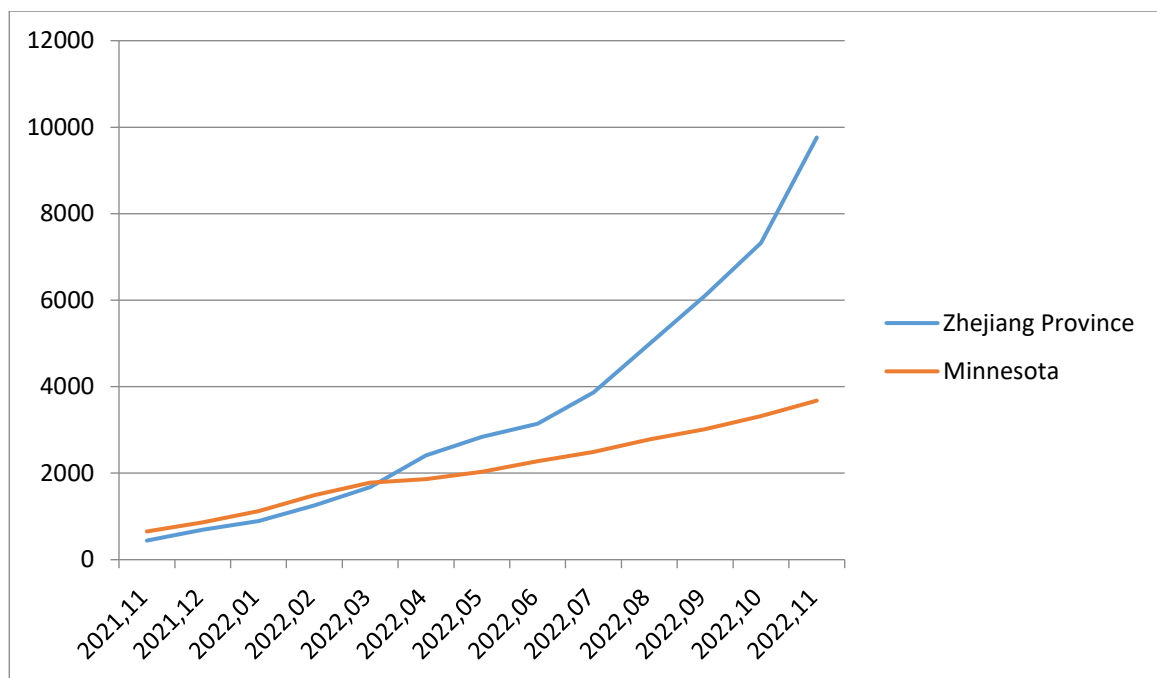
4. Zhu Shengya. Incentive mechanism, management efficiency and firm performance [D]. Shanxi University of Finance and Economics, 2020.
5. Huang Zhecheng. Principles and integration of incentive theory in business management[J]. Modern Enterprise,2022(08).
6. Economies of scale - Wikipedia

HEALTH FACILITY MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF COVID-19

Fan Jiajun,
master student of “Administrative management”
Hangzhou Siboyi Technology Co.

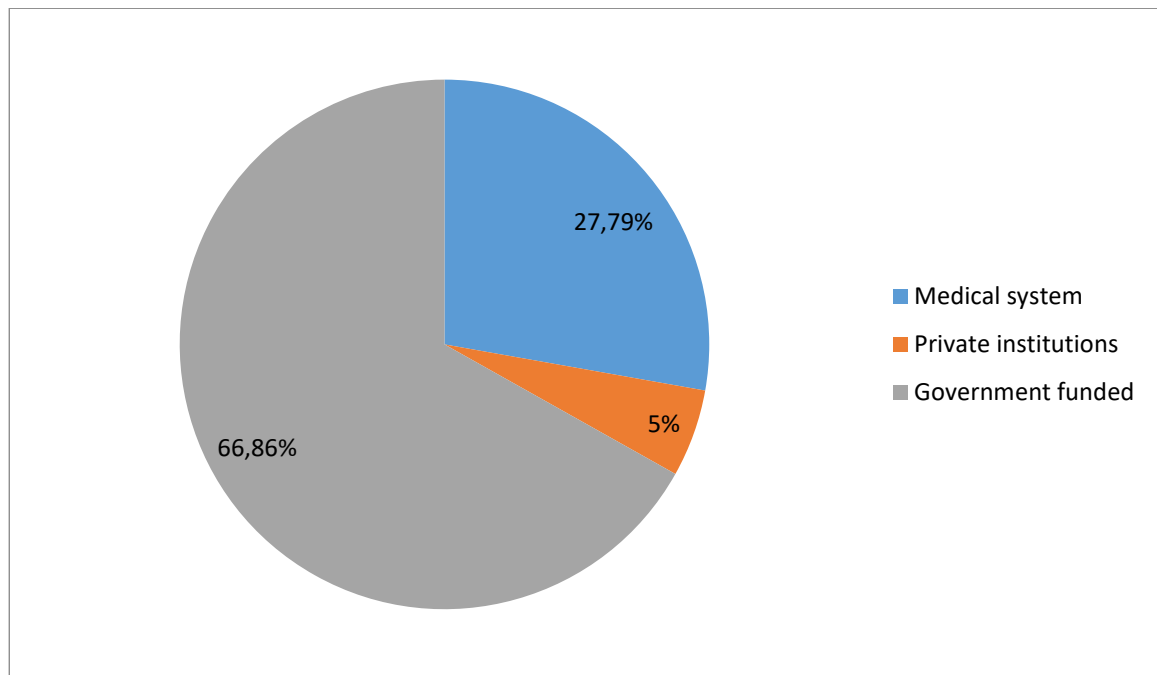
Kalachevska Larysa,
D.Sc., Professor
Sumy National Agrarian University

There have been a number of inappropriate aspects of COVID-19 prevention and control management that have resulted in a waste of not only health care management resources but also health care resources, and therefore existing health facility management needs to be analyzed and improved. A sound health care management can meet the needs of the nation's health care system, and in a global economic downturn, a good health care environment is conducive to national economic recovery and development. Therefore, it is the main objective of this paper to analyze and suggest improvements to the management of health facilities in Zhejiang Province in the context of COVID-19 prevention and control.

Figure 1. Number of covid-19 nucleic acid testing sites in Zhejiang Province and Minnesota

Source: Data via Tencent <https://news.qq.com/zt2020/page/feiyan.htm#/>

Figure 2. Structure of covid-19 nucleic acid detection sites in Zhejiang Province

Source: Source: Data via Baidu <https://voice.baidu.com/act/newpneumonia>

As China's approach to covid-19 is not the same as that of other countries, where nucleic acid testing is used to determine if the disease is present and to take the next step, the efficiency of nucleic acid testing in China is also of paramount importance, as is the accuracy of testing. The graph shows that the number of nucleic acid testing sites in Zhejiang Province rose rapidly with the advent of covid-19 and slowed down when covid-19 was not available in Zhejiang Province, going from less than Minnesota at the beginning to significantly ahead of Minnesota in a short period of time. Because of the demand for accuracy in nucleic acid testing, most of the construction of nucleic acid testing sites in Zhejiang Province has been funded by the government, with only a very small number opened by private laboratories. Although nucleic acid testing can now identify the majority of sick people in the community, there is no protection at the source, and there are still regular outbreaks of widespread disease in Zhejiang Province. By analysing the current status of health management in Zhejiang province and in response to several recent examples of covid-9 outbreaks, clarifying the specific composition and operational mechanisms of the region's health management system, and analysing its specific measures at each stage of the actual occurrence of a health outbreak, although it can be affirmed that Zhejiang province has made good achievements in public health crisis management, especially in this covid-19. Although it can be affirmed that Zhejiang Province has made good achievements in public health crisis management, especially in this covid-19 epidemic, it is still important to be aware of the hazards of frequent covid-9 outbreaks and the problems and shortcomings in the implementation of total health management, and to provide informative suggestions for the establishment of a sound health management system in Zhejiang Province.

Previously, domestic and international experts in the field of administration such as Li Yumei, Hu Minye, Cao Man, Chen Xi, Li Wen and Mu Wenfang.

The aim is to analyze and suggest improvements to the management of healthcare design in Zhejiang Province in the context of COVID-19 in order to achieve efficient use of management and healthcare resources.

From the contribution of progress in human health in the 20th century and the outbreak of the SARS crisis in 2003, while the effective prevention of COVID-19 nowadays reflects the role of public health, public health investment has a non-negligible role and irreplaceable contribution to national socio-economic development and political and macroeconomic stability. Theoretical and empirical studies have revealed the correlation between government public health investment and health indicators, and the need for the government to provide basic public health products for the entire population. An important prerequisite for the government to provide basic public health services and guarantee the supply of basic public health products is to ensure that the government budget invests in public health so that it has a positive and positive contribution to people's health. In order to maintain the public health service system, administrative intervention is needed to manage the public health service, so that it can better serve the people and can better fulfil its role.[1]

Administration is the process by which managers in a social organisation in a specific environment plan, organise, lead, control and other functions to effectively coordinate all available resources, including human resources, in order to achieve the desired organisational goals.[2]

Health management is an information system that manages various health institutions and provides various health information services to the population. It can significantly improve the level of institutional management and the ability of various departments to work together to improve institutional management, work efficiency and social service capacity. It is also a way for various health care institutions to use various information technologies to manage their respective management and services in an integrated manner according to their own work objectives and characteristics, in order to improve the efficiency and level of management and services.[3]

Health management belongs to is part of administration and management. Health management can be studied for improvement in two directions: improvement of emergency health management and improvement of social and medical management. Emergency health management can improve the ability of regions and countries to respond to public health emergencies. Improving emergency health management can effectively prevent and respond to health emergencies, and in the case of China's COVID-19 policy of adhering to dynamic clearance, improving and improving emergency health management can effectively avoid patients imported from other countries overseas. Improvements in social health management are mainly aimed at improving health management at the social level, which can effectively respond to health events that have already had regional outbreaks and ensure the health safety of the population. In response to COVID-19, China's public health management system has played an important role, but has also revealed some shortcomings and deficiencies.[5-6]

Factors influencing health management. Health management is influenced by national macro policies and is very visible. Macro policies influence public health in

three main ways: household or personal income, the distribution of income among different groups of people, and influence the investment of resources in health care and other sectors. At the same time, the market economy system also affects health management because of the inadequacy of some social security systems, some occupational diseases brought about by social development, and changes in the type of life people lead.[4]

People's security is the basis of national security, and human health is the basis of the progress of social civilization. Health management should establish the concept of people-oriented management, because health management consists of many elements, of which the human element is the most critical among many elements and is the core element in management, so it is necessary to establish the idea of people-oriented management, which is a necessary requirement for health management. Secondly, the concept of system management should be established, and only by only feeling the use of system theory and system methods can the overall function of health management be optimised. The various components of the health management system are interlinked and interdependent, and local changes may affect the overall changes, so establishing a system concept can fully mobilise the enthusiasm of all parties and can achieve the desired health management effect. It is also important to establish a developmental management concept that takes into account the current situation and at the same time considers the future.

The health management model is loaded with changes. It is important to move from static to dynamic management. With social development and globalisation, the scope of disease transmission has become greater than ever, and more new public health problems are emerging, so a new concept of dynamic management has to be established. And there is a shift from empirical management to innovative management, also because the world is evolving and progressing and it is no longer possible to rely entirely on experience in health management, but to innovate in some health management measures. Only by making innovation a central component of a sustainable movement in health management can health management be made to cope with the various influences of the future. At the same time, there is a need to shift from traditional management to knowledge management, as society has entered the knowledge economy and traditional public health management thinking and management methods have become obsolete. What needs to be done is to permeate the whole process of health management with the concept of knowledge changing the destiny of the organisation, and to manage health with knowledge so that the organisation can respond to the development of the times. Knowledge management is a new way of managing health, which not only has the idea of people-oriented management, but also combines the characteristics of knowledge management to give innovation, relying on knowledge to make a reasonable, scientific and comprehensive allocation of health resources, so as to achieve the effective use of resources.

As health management systems are different in each country or region and each has its own system, recommendations for improving health management should be considered in the light of the actual situation in the country or region, analysed in the context of the country or region, and studied in the light of the current situation to

choose the appropriate health management approach for the country or region. It is also important to establish three concepts of health management, namely people management, systems management and development management, and to combine them in order to adapt the new health management system not only to the current situation but also to the future challenges of health management.

With the development of economic and political globalisation, the frequency of public emergencies is increasing. A sound health management system that can respond to emergencies in the first instance will be beneficial to the long-term development of society, have interest in the long-term development of a harmonious society, provide protection for the personal safety and livelihood of the masses, promote the national economy as well as the steady improvement of people's lives, and be of great importance to a country's It is also of great importance for the long-term security of a country. It can be said that it is very important to influence the public health system through administrative means in order to safeguard people's lives and promote national economic development.

References

1. Li Yumei, Li Yanru. The application of hierarchical management model in optimizing the allocation of health service resources and the impact on hospital service quality, 2022.05
2. Hu Minye. Study on the integration of health management model in primary health care institutions, 2021
3. Cao Man. Exploring the challenges of health care management in the new situation, 2022
4. Chen Xi, Xia Qingyu. Research on the disease management and health service model under the "integration of health care" in the post-epidemic era, 2022.10
5. Li Wen. A model for centralized sampling and management of novel coronavirus nucleic acid in J urban area of Taiyuan City with the support of big data, 2022.
6. Mu Wenfang. A practical analysis of the patient-physician collaborative management model in Fangzhai Hospital under the new coronary pneumonia epidemic, 2022.09

MODERNIZATION OF ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM

Fu Baoer,
Master student of “Administrative management”
Hangzhou Normal University

Kalachevska Larysa,
D.Sc., Professor
Sumy National Agrarian University

Problem definition and its relationship with important scientific and practical tasks. In the tide of market economy development, enterprises must assess the situation, carry out modern management, and the enterprise management mode should constantly innovate, integrate with the modernization of enterprise management, constantly improve the level of enterprise management, and promote the vigorous development of enterprises. In view of this, this paper discusses the enterprise management mode and enterprise management modernization, and puts forward the combination of enterprise management mode from two aspects, which provides the theoretical basis for the modernization development of enterprises.

There are five common enterprise management and control modes:

1. Family management mode
2. Friendship management mode
3. Randomization management mode
4. Institutionalized management mode
5. Modern management mode

570 online questionnaires were received. Results Most friendly management mode, accounting for 34% of the sample, followed by the modern management mode, accounting for 30.9% of the sample, and then the kinship management mode, accounting for 22.5% of the sample. Both the randomization and institutionalization patterns were less, both less than 10% of the sample overall. This shows that on the whole, enterprises keep up with the pace of The Times, constantly innovate the management mode, and improve the development of enterprises.in Table 1.

Table 1.
Distribution of enterprise management culture mode

		Frequency	Percentage	Effective percentage	Percentage of accrual
Efficacious	Family management mode	128	22.5	22.5	22.5
	Friendship-management mode	194	34.0	34.0	56.5
	Randomization management mode	27	4.7	4.7	61.2
	Institutionalized management mode	45	7.9	7.9	69.1
	Modern management mode	176	30.9	30.9	100.0
	All told	570	100.0	100.0	

Source: <https://data.cnki.net/Yearbook>

Analysis of recent research and publications. Wang Mingqiu, Zou Yongbin, Zhang Xiaohong, Su Xiaotian, Yang Li na, Lu Jichuan.

Formulating the goals of the article. In the tide of market economy development, the development scale of enterprises is constantly expanding, and the competition between enterprises is more intense. In this case, enterprises can only keep innovating and optimizing the management mode and keep pace with The Times to ensure the evergreen and stable development of enterprises.

The main material of research.

1. The development direction of enterprise management modernization

Enterprises under the background of social production, in order to adapt to the development of society, through the adoption of advanced science and technology and network means, to ensure that enterprise management and modern economy level, namely modern enterprises in the process of development, the traditional management concept is no longer applicable, to innovate management idea, with modern ideas to enterprise management. First, the modernization of the management organizational structure, that is, enterprises should constantly optimize and adjust the organizational structure according to the enterprise development strategy, and constantly improve the enterprise management system in the management process, so as to ensure a more scientific and efficient enterprise operation; second, the modernization of management means and technology. Enterprises should actively apply advanced technology and means to enterprise management, carry out enterprise operation and management through modern technology, and constantly improve the level of enterprise information management.

With the continuous development of market economy and social progress, there is still a gap between enterprise management and rapid development of social needs. In the development of enterprises, due to the outdated management thought under the traditional management mode, it hinders the development of modern enterprises and runs counter to the modernization of enterprise management [1].

At present, most enterprises in China put the update of equipment and technology in the first place, but the innovation of management ability is ignored, and the enterprise management of China lacks the consciousness of innovation, so that the management level of modern enterprises can not be greatly improved, and the development of enterprises will also be subject to many restrictions, which is disconnected from the rapid development of social needs.

2. The way of combining enterprise management mode and enterprise management modernization

In the modern enterprise management, the traditional management mode and modern enterprise management appear incompatible, has gone forever, to integrate humanistic care into the enterprise management, and achieve a high degree of unity, so as to enhance the sense of belonging of employees, make the enterprise management effect twice the result with half the effort, and ultimately promote the development of the enterprise.[2] In the process of human care and the enterprise management system unity, for enterprise managers, must abandon the traditional management mode, using the management mode of human culture, combined with the market development trend to adjust the enterprise management, enterprise management must be from the perspective of humanistic care, give employees certain care and freedom, make its maximum value, so as to lay the foundation for realizing the modernization of enterprise management. In the process of concrete implementation, the enterprise should combine the reality of its own development, adhere to the principle of people-oriented,[3] adjust and update the enterprise management system, on the basis of the system of enterprise humanistic care, finally realize the enterprise management system and staff comprehensive ability and career goals, give play to the biggest advantage of human resources. At the same time, for different positions of employees, humanistic care to targeted, or give salary and welfare promotion, or education training, or to provide opportunities to go out to learn, and so on, realize the free development of enterprise employees, achieve career goals, enable employees can be devoted to work, the core cohesion of the enterprise will therefore improve.

With the rapid development of information technology, the information society has come, the Internet has been applied to all aspects of the society, the modern management of enterprises is more inseparable from the network information[4], to strengthen the network management of enterprises. Enterprise in the management with advanced information technology, optimize information management system, ensure that the work can orderly, this is an important link in the process of enterprise management modernization, enterprise building information database, massive data analysis, screening, sorting, etc., always adhere to the customer as the core idea, combined with the development trend of the external market, with the blessing of advanced information technology, build system customer system, broaden the

enterprise business scope, improve the level of enterprise modern management level, is conducive to the promotion of enterprise economic benefit. It is necessary to combine the actual development of the enterprise and strengthen the network management measures to ensure that the enterprise data and information is in a safe environment. At the same time, enterprises can also evaluate and predict the risks in enterprise management, discover the potential risks in enterprise management, and nip them in the cradle. For the known risks, targeted measures can be taken to continuously improve the information management system, make scientific and optimize the allocation and utilization of enterprise resources, improve the utilization rate, and avoid waste to the maximum extent [5].

The conclusions and recommendations for further research in this direction. At present, the number of enterprises in our country, the trend of enterprise development is more and more strong, in this situation, enterprises face opportunities and challenges, and the enterprise management mode is particularly important, enterprise management development should not only be based on their own development, [6]but also to combine the external market environment, consistent with the needs of modern society development. Efficient management mode can promote the development of enterprises to achieve twice the result with half the effort, so in the tide of social development, enterprise management must keep pace with The Times, constantly innovate the management mode, through the application of modern management means, improve the level of enterprise management, promote the long-term development of enterprises.

References

1. Wang Mingqiu. Discussion on the modernization and Development Trend of Enterprise Economic Management [J]. *Modern Business*, 2021 (35): 154-156.
2. Zou Yongbin. Research on the Modernization of Enterprise Management and Information System Construction [J]. *Sme in China*, 2021 (8): 150-151.
3. Zhang Xiaohong. It won the first prize of "National Enterprise Management Modernization Innovation Achievements" [J]. *China Non-ferrous Metals*, 2020 (22): 56-57.
4. Su Xiaotian. The Development and Exploration of Enterprise Management Mode and Enterprise Management Modernization [J]. *Shopping mall modernization*, 2020 (12): 76-78.
5. Yang LinaYang. The Development and Exploration of Enterprise Management Mode and Enterprise Management Modernization [J]. *China Business Theory*, 2020 (1): 122-123.
6. Lu Jichuan. Explore the road of modern humanized management: the exploration and innovation of human management modernization [J]. *Chinese Business community*, 2018 (12): 96-101.

IMPROVING THE MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES OF THE ENTERPRISE

Kharchenko T.,

PhD in Economics,

Associate professor of Public Management and Administration Department

Sumy National Agrarian University

Jiang Yu

Master's student of Public Management and Administration Department

Sumy National Agrarian University

The biggest capital of an enterprise is human resources. Enterprise human resource management is the key issue of enterprise development, and it is also the most basic management content in the process of enterprise development. Therefore, human resource management is of great significance to the survival and development of enterprises, and enterprises must face and attach importance to human resource management. If an enterprise wants to achieve long-term development, it needs to do a good job in human resource management to ensure that it can advance rapidly in the fierce market competition and win the favor of the market [Wei Zhenda, 2022].

With the development of the economy, the competition among enterprises is no longer purely the competition of output and economic benefits. Talent competition among enterprises has become the main content of modern enterprise competition. With the deepening of the global economic integration trend, the development of various countries and the international market are becoming more and more close. Modern enterprises must seize development opportunities and deal with fierce market competition. This requires strengthening internal development momentum and changing from simple to complex development model. It can be seen from this that the importance of enterprise management is becoming more and more significant, in which human resource management occupies the core position, correctly exerting the competitive advantages of human resources, rationally deploying human resources, material resources and other resources of the enterprise, stimulating the subjective initiative of employees, improving objective strength, and improving human resources. The resource value is transformed into the economic benefit of the enterprise. Based on the "people-oriented concept", we will promote the long-term and stable development of enterprises [Xue E, 2022]. "Talent" is now the most valuable resource in the development of an enterprise, and subsequently, human resource management is also playing an increasingly important role in the daily operation of an enterprise [Liu Wei, 2022].

Most enterprises generally have problems such as weak internal competition, backward human resource management theories and concepts, and lagging implementation speed, which are extremely unfavorable to the personnel management of enterprises, and even indirectly affect the subsequent long-term development of enterprises. Enterprises should consider the overall situation, comprehensively analyze

the various problems existing in enterprises, formulate scientific and reasonable solutions, and constantly improve the efficiency and quality of human resource management [Guo Jing, 2019].

Countries around the world have made many efforts on how to improve human resource management. Yang Xia (2022) introduced the concept of internalization, analyzed the expression forms and reasons of HR internalization, and discussed the path of HR internalization from six aspects: qualification, selection and use, communication and rotation, salary management, performance appraisal, education and training. Liao Rongqing (2020) discussed the importance of personnel training in human resource management, and made a detailed analysis of personnel training in human resource management. The implementation of the management post rotation system can cultivate more management talents for the enterprise, so as to improve the overall level of the enterprise's human resource management work [Yang Xiaoli, 2022]. People-oriented is the basic concept of modern human resource management, and people have become the most valuable resource of enterprises. In fact, Chinese enterprises especially need to improve the human resource management planning, training system, assessment system, incentive system, and so on [Wang Zhanqing, 2010]. In view of the problems existing in modern enterprise human resources management, Deng Zhenhui (2010) discussed the solutions of enterprise human resources problems under the guidance of economics and humanism. Performance appraisal is an effective means to improve the quality of human resource management [Yao Lei, 2021]. The construction and improvement of the incentive mechanism can effectively enhance the competitiveness of enterprises [Li Jia, 2021]. From the perspective of material incentive and spiritual incentive, and based on the characteristics of personalization, the strategy of constructing a differentiated incentive mechanism is proposed [Gao Yong, 2019]. In order to realize the digital transformation of enterprise human resource management and the contactless human resource management of enterprises, this study constructed a DEA-Malmquist personnel efficiency evaluation model and classified enterprise employees in sequence [KangNing Zheng, 2022]. From the traditional human resource management paradigm to people-oriented social responsibility human resource management, "strengthening effectiveness" has become the main research direction of enterprise management in the electronic age [Yang Jing, 2021].

References:

1. Wei Zhenda, Research on the importance of Human resource Management mode in Enterprise Management, China Management Informatization, 2022. Issue 02,127_129
2. Xue E, the influence of the importance and ability of human resource management on the choice of enterprise employment relationship mode, economy and management science, enterprise economy; Shopping Mall Modernization, 2022, no. 10,86_88
3. Liu Wei, discusses the importance of human resource management and system construction [J]. Heilongjiang Human Resources and Social Security. 2022 (05)

4. Guo Jing, Problems and Countermeasures in Enterprise Human Resource Management, Journal, Economic and Management Science · Enterprise Economy; Office Business, 2019, Issue 02
5. Yang Xia Modern commerce. Human resource management path from the perspective of involution [J]< Journal>· Economics and Management Science · Enterprise Economy; Modern Commerce, 2022 (02)
6. Liao Rongqing, on the importance of personnel training in human resource management [J] Foreign Investment in China 2020 (16)
7. Yang Xiaoli, an analysis of the importance of management position rotation in human resource management [J]. . Heilongjiang Human Resources and Social Security. 2022 (04)
8. Wang Zhanqing, analyzing the realization of effective management of enterprise human resources [J]; Scientific and technological wind; Issue 21, 2010
9. Deng Zhenhui, Problems and Solutions in Enterprise Human Resource Management [J]; China's new technology and new products; Issue 09, 2010
10. Lei Yao, the application and improvement of performance appraisal in the human resource management of state-owned enterprises<Journal>Economic and Management Science · Enterprise Economy; Office Business, Issue 21, 2021
11. Li Jia, Construction and Improvement of Incentive Mechanism in Enterprise Human Resource Management, 2021 24, 80_ eighty-two
12. Gao Yong, Analysis on Improvement of Incentive Mechanism in Enterprise Human Resource Management, Scenic Spots, November 2019, 404
13. KangNing Zheng , Research on digital transformation of enterprise human resource management based on DEA-Malmquist model, Proceedings of the 41st China Control Conference (13) 2022, 424_429
14. Yang Jing, Lang Lili, Song Shaojuan, A Study of Data-Driven Enterprise Human Resource Management Model, Discrete Dynamics in Nature and Society Volume 2021.

INCREASING THE LEVEL OF COMPETITIVENESS AS A PART OF MANAGEMENT'S SYSTEM OF THE ENTERPRISE

Kharchenko T.,

PhD in Economics,

Associate professor of Public Management and Administration Department
Sumy National Agrarian University

He Bin

Master's student of

Public Management and Administration Department
Sumy National Agrarian University

The competitiveness of enterprises is of great significance to the survival and development of enterprises. How to improve the competitiveness of enterprises is an eternal topic. With the deepening of economic globalization and the continuous improvement of China's market economic system, improving the competitiveness of enterprises and forming a group of enterprise groups with core competitiveness have extremely far-reaching significance for the long-term development of China's economy.

Domestic and foreign scholars have different views on the definition of enterprise competitiveness. Due to the complexity of the enterprise competition, people's understanding of its different, have a plenty of from the enterprise market performance to understand and define, have a plenty of defined from the terminal carrier of enterprise competitiveness, have a plenty of defined from the influence factors of enterprise competitiveness, have a plenty of defined from the process of enterprise competition, have a plenty of from a comprehensive point of view. Among them, the definition of enterprise competitiveness is mostly defined by the mode of "enterprise competitiveness"[Li Weidong, 2007].

The definition of representativeness is proposed in the World Economic Forum annual Report on Competitiveness. Corporate competitiveness refers to " the ability and opportunity of enterprises to design, produce and sell goods and provide services in their current and future environments with more price and quality advantages than their domestic and foreign competitors."This definition has three aspects: first, enterprise competitiveness is affected by the environment; second, price and quality are the key to enterprise competitiveness; and third, enterprise competitiveness is both an ability and an opportunity.

The level of competitiveness determines the breadth and depth of enterprise development. It can enhance the competitive position of enterprises in relevant markets. The unique expertise formed by enterprises in the process of long-term knowledge and experience accumulation is of special and critical significance to the current trend of mergers and acquisitions of enterprises worldwide. Once an enterprise

has the core competitiveness, it can have a long-term competitive advantage, laying a solid foundation for the sustainable development of the enterprise, so that the enterprise can remain invincible in the fierce market competition.

Improving the competitiveness of enterprise management system is the only way to continuously improve economic benefits. When improving the competitiveness of enterprises, we should pay attention to the profitability, growth, liquidity, safety and productivity of enterprises, and effectively improve the economic benefits of enterprises; Introduce scientific and technological progress, arm the enterprise with modern science and technology, improve the scientific and cultural level and labor skills of employees, transform the economic growth mode of the enterprise, and realize the transformation from extensive to intensive; Practical application of excellent management methods can improve the management level of the enterprise, so as to improve labor productivity and produce the most products that meet the market demand and improve economic efficiency with the least consumption. In general, fully relying on scientific and technological progress and using modern management methods to improve the enterprise management system are the objective requirements for the sound development of enterprise economy, and these are the inevitable contents of cultivating enterprise competitiveness.

Chen Suqin (2013) pointed out in his research that the backward management system of Chinese enterprises is the most fundamental reason why the competitiveness of enterprises cannot be effectively improved. Therefore, we must take an active and effective way to effectively improve the core competitiveness of enterprises according to the current management situation that is too lagging behind.

Yang Mei (2016) pointed out in his research that enterprise management involves a lot of content. In order to enable enterprises to have a foothold in the market competition, they should start from all aspects of management, strictly follow the established standards for management, and do not bear the burden of human thoughts in management. They should be realistic and manage in the principle of "things are not people". The most important thing in management is the management of personnel. People are the sum of social activities and the fundamental driving force for the development of enterprises. If problems occur in personnel management, the competitiveness of enterprises will certainly be affected.

The scientific, reasonable and flexible division and cooperation system established through organizational innovation can greatly improve the competitiveness of enterprises. Under the conditions of socialized mass production and market economy, the division of labor and cooperation must conform to the production technology characteristics and personnel conditions of enterprises, and adapt to the requirements of the development and change of the external environment. With such an organizational system, all levels and departments of the enterprise can only take their own responsibilities and make their own contributions, and their respective efforts can coordinate and promote each other, and finally converge into a huge force that points to the common goal of the enterprise.

Strengthening and improving the enterprise management system and improving the scientific management level are the internal requirements of establishing a modern

enterprise system, and also an important way for state-owned enterprises to turn losses and increase profits and improve their competitiveness [Zhang Weiming, 2001]. Wang Feng (2005) proposed in his research that the stronger the management ability of an enterprise, the stronger the execution of employees, and the stronger the competitiveness of the enterprise. Therefore, the managers should constantly improve the enterprise system, and supervise the effective implementation of the company system, strengthen the training of the enterprise employees, so as to cultivate the team spirit of the enterprise, and establish a capable and high-quality management team, which is an important work to strengthen the management and improve the execution of the enterprise. Enterprise management level determines the operation efficiency of an enterprise. Strengthening management and constantly improving the level of enterprise management is the eternal theme of enterprise survival and development. The application of a series of strategies of modern market competition is mostly designed to strengthen the internal management of enterprises as a solid foundation and backing. Good economic benefits come from the outstanding management concept and management system, with advanced management system to improve the competitiveness of enterprises, so as to achieve the purpose of improving enterprise performance, is the consensus of modern enterprises.

References:

1. Li Weidong. Research on the Theory and Method of Enterprise Competitiveness Evaluation [D]. Beijing Jiaotong University, 2007.
2. Chen Suqin. Research on China's Enterprise Management Innovation and Competitiveness [J]. Industry and Technology Forum, 2013, 12 (22): 255-256
3. Yang Mei, Liu Guangyong Strengthening Enterprise Management and Improving Enterprise Competitiveness [J]. Human Resources Development, 2016 (06): 117. DOI: 10.19424/j.cnki.41-1372/d.2016.06.087
4. Zhang Weiming. Improve enterprise competitiveness in strengthening and improving enterprise management [J]. The CPC Qingdao Municipal Party School. Journal of Qingdao University of Administration, 2001 (06): 49-50 + 62.
5. Wang Feng. Strengthening enterprise management is the fundamental way to improve enterprise competitiveness [J]. Bohai Rim Economic Outlook, 2005 (03): 12-14.

IMPROVING THE EFFICIENCY OF MANAGEMENT DECISIONS BASED ON THE ANALYSIS OF THE ENTERPRISE

Kharchenko T.,

PhD in Economics,

Associate professor of Public Management and Administration Department
Sumy National Agrarian University

Qian Siyi

Master's student of

Public Management and Administration Department
Sumy National Agrarian University

Decision refers to the strategy or method of decision-making. It is the process by which people come up with ideas and make decisions for various events. It is a complex thinking operation process, a process of information collection, processing, and finally making judgments and drawing conclusions [Che Wenbo, 2001]. Decision is an activity that often occurs in management; Decision is the meaning of decision, it is to achieve a specific goal, according to objective possibilities, on the basis of possessing certain information and experience, with the help of certain tools, skills and methods, the factors affecting the achievement of the goal are analyzed, calculated and judged to make decisions on future actions.

Management decision theory refers to the theory of "management is decision-making" proposed by the decision theory school. Its representative figure is Simon. The characteristic of this theory is that decision-making is the center of management, and the whole process of management activities is the process of decision-making. Among them, determining goals, formulating plans, and selecting plans are business objectives and plan decisions; Organizational design, authority allocation, and organizational decision-making; The inspection of the implementation of the plan, the selection of control means, is the control decision [Wang Qiong, 2016].

According to Simon, an organization is a system of individuals who make decisions. Decision-making is implemented in the whole process of management, and management is decision-making. Simon's central idea is that managers should effectively use all forms of external influence to shape the character of their employees. He believes that employees should become proactive, rather than being instructed by superiors or acting according to the needs of the organization. The ideal state of a management organization is to link the personal goals of all members of the organization with the common goals of the organization, so that everyone is willing to contribute to improving the efficiency of the organization. In the contemporary information society, it is important not only to obtain information, but also to process and analyze it to make it useful for decision-making [Guo Xiangang, 2002]. Decision-makers need new information that is meaningful to decision-making, and their attention

is the most valuable resource that cannot be unnecessarily consumed on a large amount of irrelevant information. Information systems should include a screening system to ensure that information is available that is useful for decision-making.

Facing an increasingly competitive market. Enterprises are at a crucial strategic turning point, and a key issue to achieve sustainable development is how management can make management decisions correctly and improve the overall organizational performance of the enterprise. The decision-making level and decision-making efficiency of enterprise leaders have important practical significance for the strategic development of enterprises, the speed of solving problems in the development of enterprises often determines the development speed of enterprises, and the premise of solving problems is to determine the goal, the goal cannot be determined, can only delay time and delay will lead to more problems. Therefore, for companies to improve decision-making efficiency, leaders must quickly determine goals, rather than looking ahead and being indecisive [Tian Qing, 2015].

This article takes a company as a background on how to establish an efficient and scientific management decision-making system. Explore the influence and relationship of management decision-making efficiency on the performance of the enterprise in the process of operation and management, explore the inefficiency problem of the enterprise management decision-making system, and design a set of management decision-making efficient system that meets the company's own management needs and enterprise development, guide the enterprise management to make correct management decisions, realize effective organization and coordination of the internal management of the enterprise, and improve the management efficiency of the enterprise, so as to realize the production, technology, and A high degree of coordination of economic activities and the rational allocation and utilization of resources. The ultimate goal is to promote the sustainable development of the enterprise and provide a reference for other similar enterprises [NI Tingting, 2019].

The research method of this paper is to adopt the literature research method, refer to the literature on decision-making, and draw on the basic theories studied in the literature as needed, and use the literature research to comprehensively and correctly understand and grasp the research problem.

Second, adopt the experience summary method, go deep into the enterprise to carry out practical work, use the advantages of the position to fully contact the relevant management personnel of various departments, communicate and exchange with the heads of various departments and employees in the work, understand the company's development history and development status in the work, and analyze and compare the data obtained in the work. Explore the gap between the company and competitors in the industry, and pave the way for the reconstruction of the company's management decision-making system. Analyze the company's internal and external environment, analyze the current situation of the company's management decision-making, elaborate on the current status and existing problems of management decision-making, analyze the impact of enterprise management decision-making efficiency on the performance of the enterprise from four aspects: human resources, marketing, and innovation, and financial management, use relevant management principles to structure the company's

management decision-making system, and put forward the ideas, principles and specific strategies of the enterprise to effectively improve its own management decision-making level.

The effectiveness of decision-making mainly depends on four basic elements: decision-makers must be clear in their thinking and distinguish between the generality and particularity of the problem; Be very clear about the purpose achieved; It is necessary to repeatedly consider what is "right" and what conditions must be met in the solution to the problem; Measures must be put in place to translate decisions into action; Pay attention to "feedback" and constantly verify the correctness and effectiveness of decisions according to the actual situation.[Wang Ting,2002]There are many factors influencing the efficiency of management decisions, including: time, environment, organizational culture, personality of decision makers, decision-making history, etc. [Rui Tingxian, 2016].

Conclusion: Regarding how to improve the efficiency of enterprise management decision-making, the establishment of the company's management decision-making system needs to match the company's internal operating conditions and external operating environment, and it needs to be consistent with the organizational system of the enterprise, the management clearly defines the decision-making problem, the correct use of power in the decision-making process, the correct face of complex decision-making situations, the bottom line of decision-making should be clear in advance, and the risk of decision-making should be scientifically predicted and reasonably controlled. The established management decision-making system should also be able to adjust with the change of the environment, effectively promote the effective implementation of decision-making matters by enterprises, improve the efficiency of enterprise management decision-making, and lead the efficient and rapid development of enterprises.

References:

1. Che Wenbo Editor-in-Chief. Encyclopedia of Psychological Counseling. Hangzhou:Zhejiang Science and Technology Press. 2001. Page 519.
2. Wang Qiong. In-depth thinking on improving the efficiency of administrative decision-making[J],2016, (48):190-191.
3. Guo Xiangang, History of Western Management Thought (Second Edition) [M], Beijing: Economic Management Press, 2002:296-297
4. TIAN Qing. Discussion on improving decision-making efficiency of enterprise leaders[J]. Oriental Enterprise Culture,2015(24):178-190.)
5. NI Tingting. Research on management decision-making and organizational performance of science and technology enterprises[D]. Huazhong University of Science and Technology, 2019.
6. Du Lac.(US).Management Application Dictionary (M).Wang Ting. Translated by Gong Jianwei. Beijing: Jiuzhou Press,2002.
7. Rui Tingxian, Management Decision Analysis, Tsinghua University Press – 2016.

INTRODUCING BIG DATA TECHNOLOGY INTO MODERN ENTERPRISE MANAGEMENT

Slavkova Olena,
prof., head of public management and administration department
Sumy National Agrarian University

Zhang Yi,
master student of EP «Administrative management»
Sumy National Agrarian University
Jiyang College of Zhejiang Agriculture and Forestry University

At present, technological and industrial changes with information technology as the core have been launched around the world. The future era will be the era of big data. For enterprises, only by keeping up with the development of the times and constantly carrying out technological innovation and reform can they occupy an invincible position in the highly competitive market environment. Throughout the development process of China's modern enterprises, they are facing many difficulties, and the rise of big data technology undoubtedly brings historic development opportunities for these enterprises. How to make full use of big data technology and improve enterprise management efficiency through information construction is a problem that enterprise managers need to pay attention to. Therefore, it is of great significance to discuss the effective application of big data technology in modern enterprise management for the development of modern enterprises.

This paper expounds the important role of big data technology in the modern management of enterprises, introduces several common application forms, and puts forward corresponding optimization measures based on the detailed analysis of the problems encountered in the application of big data technology in the modern management of enterprises, in order to improve the application level of big data technology in enterprise modernization and promote the efficient development of enterprises.

The main material of research is:

1. The important role of big data technology in modern enterprise management. Using big data to make enterprise management decisions can not only predict the risk problems that may be encountered during the development of the enterprise in advance, but also accurately judge the development trend of the external market, providing a strong reference for the later strategic deployment of the enterprise, greatly improving the market competitiveness of the enterprise, effectively reducing the risk problems that may be encountered during the development of the enterprise, and the enterprise management will be more scientific and efficient. In recent years, more and more enterprises attach importance to fine management, and how to better promote fine management in the process of enterprise development requires big data technology. Take the financial department of an enterprise as an example. The financial department can use information management tools to approve business reimbursement online,

which not only greatly improves the efficiency of financial management, but also greatly avoids the mistakes that may occur in the process of manual review of reimbursement. With the help of big data technology, enterprise management will be more scientific, standardized and refined, which is an essential and important management mode in the development of modern enterprises.

2. Problems in the application of big data technology in modern enterprise management. Enterprises lack deep understanding of big data technology, at present, the application of big data technology in China has not formed a mature system. Many enterprises are only in the initial stage of introducing information management, and their understanding of information management is not comprehensive and in place. Big data technology contains more information and involves more complex technologies. Some enterprises know little about it. The enterprise lacks specialized big data technical talents, the application of big data technology requires the integration, mining, analysis and utilization of enterprise data by talents with big data technology. At present, most enterprises have introduced the information management mode, but only moved from paper office to network office, while the application of big data technology has not been carried out in depth, which is directly related to the lack of professional big data technical talents in enterprises. Insufficient data security in modern enterprise management, the application of big data technology in modern enterprise management will undoubtedly improve the operation efficiency and management level of enterprises. However, in the actual application process, due to the openness of the Internet, enterprise big data is always facing security risks. In recent years, network security incidents occur frequently. Once the enterprise data information is illegally stolen by others, it will seriously affect the normal operation of the enterprise, and further aggravate the operation risk of the enterprise.

3. Strategies for the application of big data technology in modern enterprise management. Correctly understand big data technology and strengthen the enterprise's awareness of big data application. First of all, enterprise managers need to have a comprehensive understanding of big data technology, understand the important role of big data technology in the enterprise development process, and penetrate big data awareness into grass-roots employees to form a good big data application atmosphere. Secondly, the modern management of enterprises can be truly implemented by strengthening the construction of internal infrastructure and improving the rules and systems of modern management of enterprises. Finally, enterprises need to invest necessary funds to support big data technology applications and provide necessary human, material and financial resources for big data applications. Strengthen the training of big data technology talents and improve the application level of big data technology of employees, the application of big data technology requires professional and technical talents. In the face of the shortage of enterprise talents, the following aspects can be improved: first, carry out necessary big data technology training for existing employees of the enterprise. Second, in the process of talent recruitment, it is not only necessary to measure the business quality of candidates, but also need to comprehensively consider their big data technology application capabilities. In the big data era, people and enterprises that do not keep pace with the times will eventually be

eliminated by the times. Third, strengthen the big data technology assessment of enterprise employees. For employees in some important positions, they are required to master the basic big data technology within a certain period of time. Attach importance to the security of enterprise data and information, and strengthen the security protection of data and information, first of all, we can effectively combine big data technology with virus detection technology. Secondly, symmetric encryption technology and digital signature technology are used to strengthen data information security protection. Thirdly, strengthen enterprise network security management. Enterprises will generate a large amount of data in their daily work, and enterprise networks have become the focus of attacks. Therefore, it is necessary to pay more attention to network security. Finally, install a firewall on the enterprise office computer to restrict external users' access to the enterprise's internal network. At the same time, set different access permissions for internal employees according to different departments, restrict internal employees' access to the external network, effectively isolate the enterprise's internal network from the external network system, and ensure the safe operation of the enterprise's internal network system.

Summarizing the above, we can say the new round of technological change based on big data not only has an important impact on the development of enterprises, but also plays an important role in China's future development mode. Enterprise managers need to attach great importance to the effective application of big data technology, constantly improve the level of big data application of enterprise employees, and promote the efficient and orderly development of enterprises in the big data environment.

References:

1. Wang Zhixiang. Application of Big Data Technology in Enterprise Informatization Management. China Media Science Technical, 2021. (6). P.108-110.
2. Zhang Chi. Application of Big Data Technology in Enterprise Informatization Management. Software, 2021,42 (6). P. 151-153.
3. Fang Hainuo. Construction of enterprise management information system from the perspective of big data [J]. Information recording materials Material, 2021, 22 (6). P.25-27.
4. Tu Dezhi. Analysis of Enterprise Management Innovation Mode in the Information Age. Rural Economy and Science Technical, 2020, 31 (20). P. 159-160.
5. Du Gangwei. Discussion on Enterprise Informatization Management Strategy of Big Data [J]. Science and Technology Economic Guide, 2019, 27 (34): 190-191.
6. Guo Tongyan. Key Points and Difficulties in the Application of Big Data Technology in the Development of Enterprise Informatization [J]. Information Recording materials, 2019, 20 (9): 192-193.

IMPROVEMENT OF PERSONNEL TRAINING AS A FACTOR OF ENHANCEMENT OF THE COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES

Slavkova Olena,
prof., head of public management and administration department
Sumy National Agrarian University

Yang Jiayu,
master student of EP «Administrative management»
Sumy National Agrarian University
Jiyang College of Zhejiang Agriculture and Forestry University

The competition between enterprises includes the competition of technology, assets, resources and brands. But in all kinds of competitions, talents are the first resource and the first capital, and talents are the most fundamental and core competition. Whoever has first-class talents can have first-class products. The person who attaches importance to and invests in talent cultivation at the height of enterprise strategy will be able to cultivate high-quality talents with high loyalty and both ability and morality, and will enable the enterprise to remain invincible and maintain its vitality and vitality.

With the prosperity and development of the national economy, enterprises should have good and sufficient talents if they want to have a competitive advantage in the current market environment. The fundamental purpose of doing a good job in human resources development is to improve the comprehensive quality and professional skills of employees, explore their internal potential, ensure that employees can learn independently in the process of work, and receive professional education and training. The most important thing is to give full play to the advantages of human resources to meet the current and future development demands of the enterprise, fully improve the internal productivity of the enterprise, and promote the healthy development of enterprise talents. In the era of knowledge economy, human resources are necessary for the development of enterprises, as well as a process to ensure that employees have basic abilities, understand and internalize the development goals and core values of enterprises. Therefore, strengthening the quality training of employees is the core to ensure that enterprises implement their strategic objectives.

The main research materials are:

1. Enterprise human resource planning and training system.

Take SUNING YIGOU GROUP CO., LTD. as an example. SUNING YIGOU GROUP CO., LTD has established a talent training responsibility system for managers at all levels, expert teams and other scarce talents, and incorporated talent training into the assessment indicators of managers at all levels. Through training, improve the skills of managers at all levels, and strengthen the training of management concepts, ideas, methods and skills of managers. Strengthen the training of professional and technical personnel. According to the requirements of business development and professional

technology development, strengthen professional knowledge learning through systems (such as responsibility qualification training). Gradually establish a systematic talent training system. Gradually establishing a talent training system that includes talent demand analysis, talent training, talent evaluation, talent pool management and other aspects is the basis and guarantee of talent training. The talent training system of SUNING YIGOU GROUP CO., LTD. is shown in Fig 1.

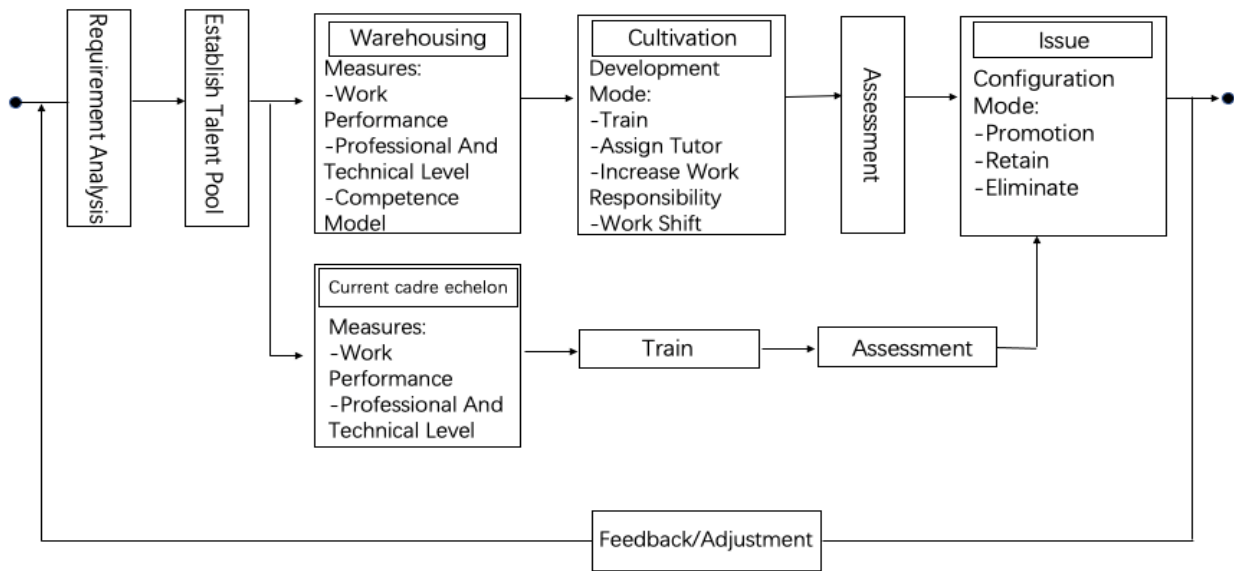

Figure 1. The talent training system of SUNING YIGOU GROUP CO., LTD.

2. Problems of enterprise personnel training system.

Enterprises have limited investment in human resources training. Generally, the training time for front-line workers in enterprises is one week each time. However, the training costs that are really implemented for employees are very limited. In addition, the funding is seriously insufficient, which makes the training infrastructure and equipment very limited. The lack of teachers also makes the hired trainers completely unable to meet the basic training needs of employees, and can not really provide guarantee for the enterprise's employee training. In addition, according to the training management system of the enterprise, each department in the enterprise should arrange at least two trainings every year. However, in the actual implementation process, due to the limitation of training funds, many departments did not reach the specified training times.

The senior managers of enterprises have cognitive bias on training and human resource management, which is also an important factor affecting the improvement of the enterprise's human resource training system. Some senior managers cannot correctly understand that human resource training is a long-term work, and they try to improve the knowledge and skills of employees, improve the professional quality of employees and provide business benefits by relying on a few hours of training.

The relationship between enterprise training and economic benefits is insufficient. Although effective enterprise training has become the main influencing factor for the

development of modern enterprises and the growth of economic benefits, the relevant leaders and management of enterprises have not paid enough attention to enterprise training, so the enterprises have not really taken it as an effective measure to affect the economic development of enterprises in the process of training planning, so the training system can not really be fully connected with the construction of economic benefits of enterprises, In this environment, the relevant training activities set up by enterprises cannot be targeted and strengthened according to the long-term and short-term objectives of enterprises, and can not achieve effective economic benefits.

There is no system consistent with the enterprise human resource training. The training coordination system is not perfect: enterprise managers pay full attention to employee training and create many training opportunities for employees, but the training effect is poor.

The lack of sufficient attention from the management is also an important reason for the improvement of the enterprise's human resources training system. Because it is difficult to see benefits from employee training in the short term, some managers believe that employee training is a waste of funds, and some managers believe that there are risks in employee training. If employees change jobs after their ability is improved, not only can they not create benefits for the enterprise, but also indirectly improve the strength of competitors.

3. Improve the methods of enterprise personnel training.

Enterprises should strengthen the investment in enterprise training system and provide sufficient financial support for the smooth implementation of enterprise human resources training. Enterprise training funds mainly provide guarantee for the hardware conditions, teachers and training activities.

Thinking determines the way out. Enterprises should improve the comprehensive ability and quality of their management, broaden their career, and promote their efforts to improve themselves through learning, training and other ways, so as to lead enterprises into a wider world. The management of an enterprise should fully recognize the importance of employee training and the role that employee training plays in promoting the development and progress of the enterprise, so as to link human resources training with the development of the enterprise.

Develop a reasonable and effective talent training and selection system. Enterprises should establish a reasonable talent selection system to select professional training personnel to take charge of the internal staff training, so as to ensure the quality of staff training. The enterprise should carefully study and analyze the internal staff training, and determine the specific needs of the enterprise for training talents on this basis, and then formulate appropriate training talent selection plans according to the needs, according to the selection plan, through invitation and other ways to obtain excellent training talents with professional ability.

Enterprises should constantly improve the methods and innovate the human resources training system, so as to achieve the best training effect and give play to the real value of training. The main purpose of employee training includes three aspects, namely, to improve employees' technical ability, to let employees understand new work processes or methods, and to improve employees' communication ability. To achieve

these three goals, enterprises should constantly improve the methods of human resource training.

Training measures for enterprise management. The development of an enterprise has a very direct relationship with the ability of the management. Many important decisions related to the development of an enterprise need to be determined by the management of the enterprise. High level management can ensure the long-term stable development of the enterprise. Therefore, the training of the management of an enterprise is a top priority, and the enterprise must pay attention to it. To ensure the smooth development of management training, first of all, it is necessary to let the enterprise management correctly understand the importance of human resources training management, so that it can recognize the value of training. Only by doing this, can the enterprise management support the human resources training management, and actively participate in the training by setting an example, on this basis, promote the improvement of the enterprise management level.

References:

1. Gu Yujie. Research on Problems and Solutions of Enterprise Human Resources Training and Development. *Information record materials*. 2018. № 19 (02). P. 244-245.
2. Dong Yafang, Research on the Improvement of Human Resources Training System of Enterprise A. *Doctoral Thesis of Yunnan University of Finance and Economics*. 2019. P 51.
3. Zhao Minghong. How to effectively improve the effectiveness of human resources training in publishing units. *Human Resources Management*. 2018. P.585.
4. Yu Yuan, some thoughts on strengthening the construction of talent team. *China Market*. 2012. №19. P. 43-44.
5. Wang Rui. Analysis of Human Resources Training and Development of SMEs in the Context of «Internet plus». *Mall Modernization*. 2018. №2. P.113-114.
6. Zhao Ping. Research on Training and Development Strategy in Enterprise Human Resources Work. *Human Resources Management*. 2018 №2. P.276-277.
7. Shuchang G. Research on Mistakes and Countermeasures of Human Resource Training in State owned Enterprises. *China Training*. 2015. №6. P.43-44.
8. Wei Shihong, Tan Kaiming, Lv Yuze. Research on the comprehensive quality evaluation system of entrepreneurial talents--based on the survey of some entrepreneurial enterprises in Dalian. *Journal of Zhengzhou Institute of Aviation Industry Management*. 2013 №6. P. 93-99.
9. Sun Beibei. Preliminary Study on the Cultivation of Entrepreneurial Talents in Commercial Enterprises. *Commercial Times*. 2011. №17. P. 19-20.

ON STRATEGIC COST MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Slavkova Olena

Prof., Head of public management and administration department
Sumy National Agrarian University
Ukraine, Sumy

Zhang Rui,

Ph.D. student, specialty "Management"
Sumy National Agrarian University

The lack of guidance at the strategic level will trap enterprises in a bottom-up problem-oriented cycle. The seasonality and periodicity of agricultural production and operation, unpredictable natural disaster weather factors due to the situation of relying on the weather, at the same time faced with a variety of business forms, warehousing needs more refined treatment, etc., make traditional cost management difficult to adapt to the complex and changeable cost management characteristics of agricultural enterprises. Traditional cost management can only reflect the actual input of production costs and the financial information of indirect cost allocation. Moreover, the cost control method is relatively simple, and it pays more attention to the costs in the production stage rather than considering the expenses in the non-production stage such as research and development, procurement and after-sales service. For example, maintain good equipment to improve equipment utilization efficiency, train employees to improve labor productivity, standardize production to improve product quality, etc. Therefore, this management mode is not a positive but a negative management mode, which fails to coordinate the overall situation from a strategic height.

The single cost reduction is still the cost management method of most small and medium-sized agricultural enterprises in China. They only consider the impact of costs and expenses on the company's efficiency in a certain accounting period and pursue short-term benefits. The concept is too limited, and they do not analyze the composition of costs and expenses in each accounting period, nor do they investigate the reaction of products after they are put into the market. As a result, the cost management goal of agricultural enterprises and agricultural enterprise strategy can not be coordinated. Blindly reduce the cost of investment, only pay attention to short-term benefits, do not consider the quality of products, but also did not consider the long-term development needs of agricultural enterprises, resulting in the cost information of agricultural enterprises at various stages of development is not comparable.

The information system that traditional cost management relies on is to meet the needs of financial accounting, and does not consider the needs of management accounting, so it can not provide accurate information to the managers of agricultural enterprises to make decisions, and then mislead the formulation of agricultural enterprise strategy. Traditional cost management only uses the data in the financial tables, and does not cover the management environment, common resources, products,

and non-financial information such as many unsatisfactory customer reviews required by managers. Moreover, because agricultural enterprises have not established a perfect cost accounting management system, each organization and post overlap with each other. The cost budget is not subdivided into each department and each post, and there is a lack of effective incentive and restraint mechanism.

The concept of value chain is used by agricultural enterprises to analyze their own advantages and disadvantages in competition. Before optimizing the production and operation activities of agricultural enterprises, they should make a systematic analysis of their own value chain. The purpose of this is to: (1) identify the production and management activities that contribute to the value enhancement of agricultural enterprises' products; (2) Understand the relationship between the internal value chain of agricultural enterprises, as well as the external relationship, namely the value chain relationship between agricultural enterprises and upstream suppliers and downstream customers, and manage these relationships well; (3) Decompose the value and cost of each link of the value chain to provide convenience for agricultural enterprises to optimize the value chain, and determine the current and future cost development strategy of agricultural enterprises. Help agricultural enterprises clear their positioning, identify the gap, do a good job of benchmarking, learn from other industries, broaden their horizons, go out of their own provinces, go abroad.

1. Longitudinal value chain analysis. The analysis of vertical value chain mainly analyzes the procurement, production and sales of agricultural enterprises, so as to determine what agricultural enterprises can do in these three processes

In order to integrate the vertical value chain of agricultural enterprises, the advantages of agricultural enterprises in the vertical value chain should be confirmed and the connection with upstream and downstream agricultural enterprises should be taken into account.

2. Horizontal value chain analysis. The analysis of horizontal value chain mainly reflects the value difference of similar products of different agricultural enterprises, so as to recognize the strength and level of one competitor and realize knowing oneself and the other. In particular, the analysis of the cost information of one competitor can form product differences and establish one's core competitive force, so as to improve the cost competitiveness of products.

3. Internal value chain analysis. The analysis of agricultural enterprise internal value chain is the intersection of the first two points. Basic functional activities of agricultural enterprises, such as overall planning, management and corporate regulations, although they do not directly provide products or services to customers, they will play a supporting role in the operation of agricultural enterprises and support the internal business activities that directly create value. Their execution process also constitutes the corresponding value chain. Each value chain intersects within the sector. Any department can be regarded as a small "profit center", which consumes human, material, financial and other resources to complete one or several operations, so as to make the products or services flow within the agricultural enterprises, give the products or services the use value, and realize the gradual accumulation and transfer of value.

Strategic cost management needs more information, but the current technical level of agricultural enterprises cannot meet the requirements. In recent years, with the promotion of "Internet +" modern agriculture, the application of cloud computing, big data and other modern information technologies, and the release of the information that promotes the transformation and upgrading of the whole agricultural industry chain, agricultural enterprises began to gradually realize the importance of changing technological methods under the drive of the environment. Nowadays, the financial information obtained by some technical means used by agricultural enterprises is not detailed enough to meet the corresponding needs, and the flexibility of cost calculation period and the diversity of production cost accounting of agricultural enterprises cannot be well dealt with. At the same time, there is also the problem of "one will be difficult to find", the number and quality of corresponding quality management talents cannot be well provided, which affects the technical follow-up and efficiency improvement.

The strategic cost management of modern agricultural enterprises should start from updating the cost management concept of agricultural enterprises, and change the thought. It is necessary to try top-level design and top-level thinking. From the perspective of the future, it is necessary to examine the business reform, concept update and information input, and fundamentally change the concept limited in the production field, so as to expand the vision of cost management. For example: accident cost management, quality cost management, human resources cost management, loss cost, etc., establish and improve the standard cost system. Establish long-term strategic cost management consciousness, around the strategic cost management, do a good job of agricultural enterprises cost analysis, cost management, cost control and other accounting basic work, and then achieve the final goal of agricultural enterprises cost management, and make it coordinated and unified in the long-term development strategy of agricultural enterprises.

Through the establishment of a sound cost management system, the implementation effect of cost management in agricultural enterprises can be effectively improved. Combine horizontal and vertical analysis to build an organic unified analysis system, clarify the analysis responsibilities of finance and business, take value as the guidance and based on

Construct analysis system of strategic demand. Establish a cost feedback mechanism to timely feed back cost analysis information to the management and other departments, so as to provide a basis for enterprise management decisions. Optimize the strategic supply chain. And build long-term performance evaluation mechanism. At present, the strategic cost management of agricultural enterprises should form the corresponding cost management concept and system according to their own production and operation characteristics and management workflow. Based on the strategic cost management, the management system of agricultural enterprises should be optimized and the level of the cost management system of agricultural enterprises should be improved comprehensively.

Agricultural enterprises through the implementation of internal control to greatly optimize the management process of agricultural enterprises, but also can take into account the cost management of other work so that it has been effectively implemented.

Establish a scientific concept of budget monitoring, do a good job before, during and after the budget monitoring and timely feedback. Strengthen the on-site cost management system, form a complete and scientific cost standard system, decompose various cost indicators and evaluate the corresponding results in a timely manner. In the face of abnormal data, cost management personnel should take the initiative to analyze the causes, take corrective measures, raise alarm to the production department, and further strengthen the cost saving control. Give full play to the characteristics of the strategic cost management of system dynamics in order to cope with the characteristics of large production time span in agricultural enterprises. Strictly examine the compliance and legitimacy of financial revenues and expenditures of agricultural enterprises and various economic activities, and put forward opinions and suggestions for improvement, to determine the basis and standard of internal control and internal supervision.

Agricultural enterprises should strengthen the application level of information technology, promote cost management, technological innovation, and fully apply Internet technology to the production, processing, sales and other links of agricultural industry. The use of modern information technology in the manufacturing process to improve production capacity,

To ensure product quality, product marketing should also make sufficient efforts to activate new ideas, create new designs, so that the traditional agricultural primary, secondary and tertiary industry links connected to establish a more complete industrial chain. From the point of view of value analysis, you can change the product, you can change the process. Standing in the background of digital and information transformation, agricultural enterprises need to complete their own information, actively create business and information contact with investment institutions, financial institutions and so on, closer to the contact with customers and users, so as to bring users to provide higher value-added goods and services, so as not only to obtain greater benefits, but also to obtain the competitive initiative.

We should strengthen the training of management personnel in agricultural enterprises so that they are equipped with relevant professional knowledge and policy levels, and take improving the quality of agricultural employees as the core task in the long run. Improve their management decision-making ability, organizational ability, leadership and management ability, and establish a high-quality management team. Each employee of agricultural enterprises is required to realize the importance of strategic cost management, strengthen the awareness of strategic cost management, fully mobilize the initiative and enthusiasm of employees, so that strategic cost management is popularized. Professional cost management personnel should grasp the methods and ideas of modern cost management, be familiar with the characteristics of agricultural enterprises' production and operation organization and production process, and understand the problems existing in the strategic cost management of agricultural enterprises. Other employees should also combine their work and study to understand the basic methods of cost management, so as to ensure a good cooperation with the cost management department.

References

1. Mou Ruiyuan. Research on Enterprise Strategic Cost Management Based on Value Chain. Lanzhou: Lanzhou Institute of Business and Technology, 2014. P. 3-14.
2. SHI Yingbo. Enterprise Strategic Cost Management and Application Research. Xi 'an: Xi 'an University of Technology, 2007. P. 3-20.
3. LI Qian. Research on Strategic Cost Management of Small and Medium-sized Enterprises. Taiyuan: Shanxi University of Finance and Economics, 2012. P. 4-12.
4. He Zhengtao, Peng Pressure. Research on Strategic Cost Management of agricultural enterprises under the background of low-carbon economy. Finance and Accounting Monthly. 2013. №10. P. 34-36.
5. MA R C. The strategic thinking on the development of smart agriculture in our country. High-tech and Industrialization. 2015. №5. P. 32-35.

MANAGEMENT OF ORGANIZATIONAL CULTURE OF THE ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF MARKET

Slavkova Olena,
prof., head of public management and administration department
Sumy National Agrarian University

Zhang Renchen,
master student of EP «Administrative management»
Sumy National Agrarian University
Jiyang College of Zhejiang Agriculture and Forestry University

Material resources will be exhausted, and only culture will continue to thrive. Corporate culture is an intangible asset and an inexhaustible wealth of an enterprise. Establishing a value system with its own characteristics is an essential factor for an enterprise to win in the fierce competition [6]. Corporate culture has both direct and indirect roles in terms of core competitiveness. First, corporate culture is the spiritual resource of an enterprise. A scientific and reasonable corporate culture can be used as the core competitiveness of an enterprise to promote its development [1]. The reason why the core competitiveness is irreplaceable lies in the coexistence of its uniqueness and adaptability. Improving the core competitiveness in the increasingly competitive economic market is a necessary condition for enterprises to achieve sustainable development. Corporate cultural strength is an important part of an enterprise's core competitiveness, and it is also the foundation of an enterprise's core competitiveness. As a hidden value norm, corporate culture has an important influence on enterprise management. Corporate culture regulates the code of conduct of the enterprise and determines the direction of the enterprise [5]. In addition, any corporate culture can only be transformed into actual power when it is accepted and recognized by employees. The acceptance of corporate culture is not only affected by factors such as employees' values and interests, but also depends on employees' understanding of corporate culture. From a functional point of view, corporate culture has guiding, motivating, cohesive, restraining and integrating functions, among which the guiding function is the most important. The essence of the function of corporate culture is "governing thoughts", that is, to solve the problems of people's ideological concepts and cognition, and to solve the problems of people's back, cohesion and centripetal force [7]. From the perspective of new institutional economics, corporate culture is an informal system, which can save transaction costs, overcome the "free-rider" problem that has plagued organizations for a long time, and reduce the cost of formal system implementation and enforcement. The promotion of innovation and enterprising spirit plays a huge role. This study adopts the method of combining theoretical research and empirical research to discuss the research on Huawei's corporate culture based on core competitiveness from the perspective of core competitiveness, and provides practical

guidance for enterprises to enhance core competitiveness and strengthen corporate culture management. The core values of the enterprise through integration [1]. The theoretical research method is used to expound the construction process of corporate culture and the theoretical relationship between core competitiveness and corporate culture construction.

Corporate culture was first proposed abroad. In the 1970s, American management professor S.M. Davis first proposed the concept of organizational culture. In 1971, American management scientist Peter Drucker combined management and culture, thinking that corporate culture is an indispensable part of enterprise management [1]. The Japanese government published a white paper when summarizing the experience of rapid economic development during the Meiji Restoration period, arguing that there are three elements to promote the development of the Japanese economy: the first is spirit, the second is laws and regulations, and the third is capital. The proportions of these three elements are: spirit accounts for 50%, regulations account for 40%, and capital accounts for 10%. This means that culture is the most critical factor driving economic development. In the early 1980s, American scholar William Ouchi's "Theory Z: American Businesses Meet the Challenge of Japan" (1981), Peters and Waterman's "The Pursuit of Excellence: The Experience of America's Best Companies" Lessons (1982), Dill and Kennedy's Corporate Culture—Etiquette in Corporate Life (1982), and Pascal and Assos' The Art of Japanese Business, four popular works that study economic miracles. The early achievements of the cultural roots behind it are considered to be the sign of the prelude to the study of corporate culture.

The 21st century is the century of the integration of culture and economy, and culture will play an increasingly important role in economic development. As a subculture, corporate culture is characterized by the ability to combine corporate management with the overall improvement of the quality of employees, to combine economic factors and cultural factors in the enterprise, and to transform the material and spiritual needs of individual employees into a group consciousness. , group dynamics [6]. By establishing a culture suitable for the enterprise, the values of the enterprise are deeply embedded in the hearts of employees, and incentives are adopted to fully mobilize the enthusiasm of employees, so that employees' knowledge can contribute to the development of the enterprise to the greatest extent. This kind of power is the source of power for enterprises to create wealth and plays an important role in promoting the development of enterprise productivity. The effect of corporate culture on enterprise productivity is realized through the element of human beings in the productive elements, so how to act on the element of human beings, how to stimulate the enthusiasm, initiative and creativity of employees, and improve the cohesion, centripetal force and Competitiveness is an urgent need of reality. The new economic era is a "knowledge economy era", and knowledge-intensive industries will gradually replace labor-intensive industries and become the main form of creating social material wealth. The construction of corporate culture should pay attention to individuality and seek differences in the pursuit of commonality. Enterprise managers should continuously inject fresh elements into the culture and establish a cultural system with high degree of difference and its own characteristics.

It is precisely under the guidance of its unique corporate culture that Huawei has actively innovated and continued to explore. Since its establishment, it has been a little-known small enterprise starting from 20,000 yuan, and has continuously ranked among the Fortune Global 500 since 2010. Created a miracle in the communications industry [4]. Therefore, this paper selects Huawei as the case study object. As the only unlisted private communications company among the Fortune 500, its unique corporate culture and continuous profitability make it meaningful for research and provide reference for other companies.

In the 21st century, politics, economy and culture interact and are closely linked. Culture is the source of national cohesion and consensus and plays an important role in international competition. In today's world, intellectual capital will surpass financial capital to become the first resource to promote economic development. The rise of the knowledge economy is a silent revolution, which will have a significant impact on the existing production methods, lifestyles, ways of thinking, decision-making activities, traditional technologies, etc. Huge impact on all fronts. The World Trade Organization not only brings new opportunities to the development of private enterprises, but also makes them face serious threats from powerful foreign competitors. The key lies in how to seize the opportunities and meet the challenges.

The main purpose of this paper is to explore the deep reasons for the success or failure of private enterprises, to find out the corresponding problems in corporate culture that adapt to the new trend of world management concepts, and to propose corresponding countermeasures for the construction of corporate culture. . American management scientists Thomas Peters and Robert Waterman said in the book "The Pursuit of Excellence": "The most important condition for a great organization to survive for a long time is not structural form or management skills, but what we call The spiritual power of belief, and the appeal of that belief to all members of the organization." Without deep and long "spiritual strength", of course there will be no "longevity" enterprise[2]. At the same time, managers should see that the economy and culture are showing a trend of integration, which indicates that corporate culture will play an increasingly important role in corporate development and business performance, and will play an increasingly important role in the formation of corporate internal cohesion and external competitiveness. strong influence. To achieve sustainable development, an enterprise must absorb and learn from the world's new management ideas and theories for its own use.

The study of corporate culture is not only of great significance to corporate management itself, but also supports the research of other disciplines. The study of corporate culture is of great significance to human resource management, and the study of human resource management is inseparable from the study of corporate culture [6]. Corporate culture is an invisible binding force in an enterprise, and a driving force that starts from the core value system of the enterprise and starts from the inside out. When employees have a high sense of identity and belonging to the company and are willing to make their own contributions to the development of the company, the company can achieve broader development. Corporate culture research is of great significance to corporate strategic management, strategy drives culture, and culture serves strategy.

The corporate culture system is the embodiment of the leader's strategic thinking and the result of the continuous inheritance of the corporate value system.

Corporate culture has the role of a "double-edged sword". A strong and excellent corporate culture is conducive to the development of private enterprises, while a weak and poor corporate culture is not conducive to the development of private enterprises, and even leads to the death of private enterprises. Therefore, the focus of this article is It is to study how corporate culture can promote the development of private enterprises from a positive perspective. The emphasis of this paper on the importance of corporate culture does not and does not deny the important role of other factors of production, nor is it "cultural determinism", but that culture plays the role of CPU (central processing unit) in economic activities. The function of culture is realized through people and acts as a glue for other factors of production.

This research attempts to reveal the mystery of the construction of corporate culture that promotes the sustainable growth of enterprises, which has important practical significance. Help enterprises to clarify the necessary conditions for building an excellent corporate culture, as well as the direction of efforts to achieve healthy and sustainable enterprise growth, and provide theoretical guidance for them [3]. Furthermore, if more business leaders can believe in the power of culture and find a way of doing business through this research, it will be the greatest satisfaction from the extensive work done in this research.

References:

1. Huang Jing. Research on Huawei's Corporate Culture Construction. University of South China, 2016. P.4-15.
2. Cui Yuming. Research on the construction of private enterprise culture. Harbin Engineering University, 2002. P.9-20.
3. Xue Chuanguang. Research on corporate culture construction and corporate growth based on corporate ethics and mission. Shandong University, 2013.P.1-20.
4. Sun Jiajia. Research on profitability sustainability based on corporate culture. Lanzhou University of Finance and Economics, 2020. P.1-9.
5. Ma Jun. Research on the influence of corporate culture on performance management based on grounded theory. Qingdao University, 2020. P.1.8.
6. Ai Liang. Research on corporate culture construction. Tianjin University, 2012. P. 1-46.
7. Wu Wensheng. Research on corporate culture and private enterprise development. Wuhan University, 2005. P.1-31.

MANAGEMENT OF THE 21ST CENTURY: GLOBALISATION CHALLENGE

Victor Mbotor Elemi,
Master's degree student
Sumy Agrarian University, Ukraine

ABSTRACT

Business enterprises have been whipped into a state of compulsory competition and it is no longer business as usual but an epic battle of survival for only the fittest.

Most enterprises have risen to the occasion and have doubled efforts in remaining relevant and committed to using the tools of globalisation in aiding the flow of goods and services, people as well as ideas across international boundaries. The business challenges and risks are enormous however, most businesses see them as opportunities to be explored, conquered and converted into gains in discharging their primary function first to its teaming customers.

INTRODUCTION

The 21st century has witnessed a whole lot of paradigm shifts and Management as a discipline has also been impacted.

Management has made tremendous progress right from the start of the invention of the computer system and the birth of information technology. According to the celebrated work of Drucker (1999), considered the father of modern management, highlighted the importance of information and knowledge as an enterprise resource.

OVERVIEW OF MANAGEMENT IN THE 21ST CENTURY

Management in the 21st century is considered a knowledge based era. It has become a critical business success factor for organisations that invest in ideas and have successfully processed and utilised information and knowledge. While the 20th century Management was fixated with;

- the creation of wealth for the enterprise as well as the shareholders,
- having an entrenched leadership structure that undertakes a manipulative top-bottom approach,
- convinces its customers to buy off its goods and services in order to meet the enterprise's budgets and targets
- viewing risks as threats.

The 21st century Management has;

- showed passion and drive as a shift in ideological posture, for value creation for its present and prospective customers thereby earning huge profits in return.
- expressed leadership at every business level, appreciates and supports human to human interactions and relationships, encourages and promotes collaborative skill set. Business enterprises have also become smarter by recognising that ideas come from anywhere and as such draw on the talents and competence of staff from a wider cultural diversity.

- opted for the marketing and sales approach of the 21st century that considers the customer as 'king' and seeks to make a real and sustained difference by creating new products and services around the customers.

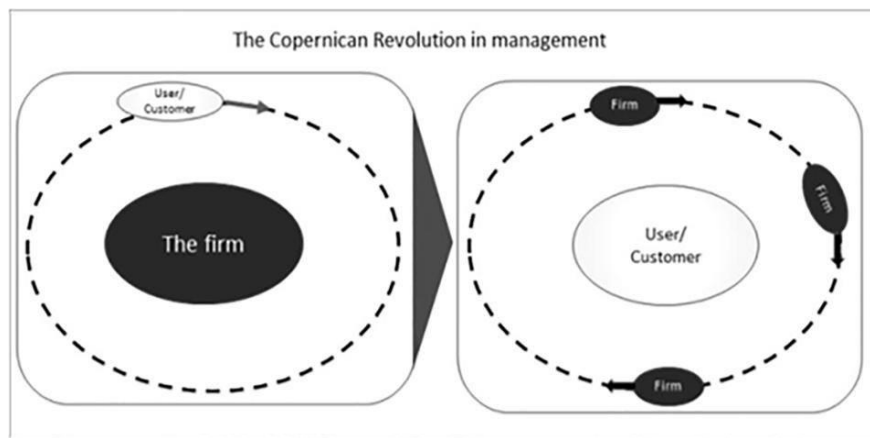

Figure 1. Copernican Revolution in management Steve Denning

This is a striking paradigm shift in Management as captured in the Copernican revolution in the history and studies of astronomy in Figure 1. It became glaring that contrary to the long held belief and the present evidence that the sun does not revolve around the earth. The earth actually revolves around the sun. This applies also to Management principle and practice in the 21st century, that the Business enterprise (firm) is not at the center of the commercial enterprise, rather, it is the customer who is at the center of the commercial enterprise.

- Worthy of note also is the risk management perspective which now views Business risks as opportunities that must be managed and converted into gains.

Management in the 21st century, just as with the Copernican revolution helped to solve the question as to the 'Divine rights of Kings and Priests', must also be replicated and sustained so that there is little attention paid to big designations as 'Boss' and similar titles instead, a system is in place for recognising efficient, effective and proactive talents deployed in attending to the needs of customers.

GLOBALISATION AND ITS CHALLENGES

Management in the 21st century has been affected by globalization in Figure 2, creating a new economy premised on the Digital Revolution with an increased ecosystem in many ways;

1. Expanded market and customer base: The advent of globalisation made it possible for businesses to extend their scope, boundaries and Management teams beyond their country of influence and origin, allowing for an increased reach. Employees, products and services experience handshakes across international borders with ease while also spreading wealth.

2. Increase in competition: Adam Smith's law of competition forces business enterprises to make superior products and services at lower prices. The stiff competition in the 21st century, owing to the benefits of innovative technology has the

customer better off as competing enterprises outdo each other in order to serve the customer and also stay in business in the long run.

3. Creation of new skill sets: As the Business environment continually evolve, leaving enterprises with the extra challenge of updating the skill sets of its workforce to stay relevant as market players. Business owners and entrepreneurs must have strong enterprise knowledge and expertise to handle transactions in culturally divergent settings.

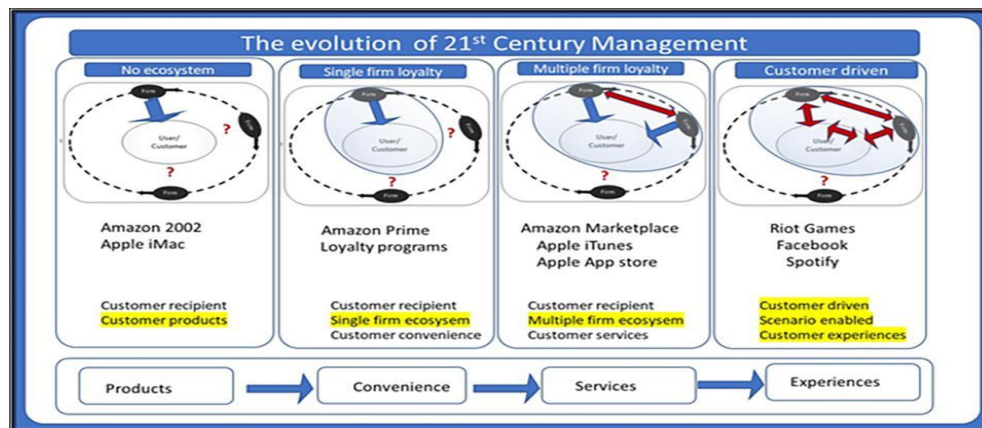

Figure 2. Evolution of 21st Century management Steve Denning

CONCLUSION

The challenges facing Management in the 21st century are legendary and in the face of it enough to stifle the creative processes. However, business enterprises must rise to the occasion by being ahead of the competition by steering and taking the lead on the impact of newer technology to its advantage.

Management must also continue on the path of balancing the interests of the stakeholders and not bow to individual and self-serving interests of a select few.

References:

1. Drucker P. Knowledge worker productivity: the biggest challenge, California Management Review, Winter, 1999.
2. Denning S. Leadership Strategy: The Copernican Revolution in Management <https://www.forbes.com/sites/stevedenning/2013/07/11/the-copernican-revolution-in-management/?sh=5f08a68108da>: Assessed on November, 2022

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ РІШЕНЬ В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Білицька Анна Вікторівна,
студентка Державного торговельно-економічного університету

Кузуб Михайло Віталійович,
ст. викладач кафедри обліку та оподаткування
Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна

На сьогоднішній день, інформаційна система будь-якого підприємства може успішно функціонувати лише при її інтеграції з інтернет технологіями, які стають одним із основних інструментів підвищення ефективності господарювання та здійснення бухгалтерського обліку в умовах лібералізації економічного простору. Використання інформаційних технологій зумовлено такими факторами, як подальша глобалізація та перехід до європейських стандартів. Подальшому розвитку підприємств та впровадження нових технологічних рішень реалізації ІТ систем у сучасному світі сприяють хмарні технології, що набувають дедалі більш широких обертів, відповідно питання їх застосування в процесі здійснення бухгалтерського обліку на підприємстві є актуальним.

Окремі аспекти цього питання досліджували вітчизняні науковці, а саме Кузуб М.В. дослідив розвиток хмарних технологій в бухгалтерському обліку. Автор стверджує, що розвиток хмарних технологій здатен значно вплинути на розвиток програмного забезпечення для вирішення облікових задач, що у свою чергу, може призвести до зміни підходів до організації бухгалтерського обліку на підприємстві. [1.] Волот О.І. проаналізував тенденції розвитку й використання хмарних технологій в обліку та управлінні підприємствами реального сектору економіки країни. [2.] Ю.А. Дайновський та Л.К. Гліненко [3.] провели дослідження існуючих бізнес-моделей надання хмарних послуг. Лозінський А.П. запропонував реструктурований варіант оригінальної моделі багаторівневої архітектури платформи хмарних обчислень та представив застосування моделі у формалізації процесу оптимізації структури перерозподілу ресурсів методом комбінаторної оптимізації. Розглянув можливість залучення хмарних обчислень до організації наукової діяльності. [4].

Незважаючи на масштабність наукових досліджень за темою даної роботи, питання щодо перспектив використання хмарних технологій в процесі здійснення бухгалтерського обліку на підприємстві залишається відкритим та потребує детального опрацювання.

До прикладу, "BAS Бухгалтерія" є готовим інструментом для вирішення всіх завдань, що стоять перед бухгалтерською службою підприємства, якщо

бухгалтерська служба повністю відповідає за облік на підприємстві. До перспектив використання цього прикладного рішення також можна віднести, що його можна використовувати виключно для ведення бухгалтерського та податкового обліку, а завдання автоматизації інших служб вирішувати спеціалізованими конфігураціями. Також до складу "BAS Бухгалтерії" включено план рахунків бухгалтерського обліку, що відповідає Наказу Міністерства Фінансів України "Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку і Інструкції про його використання" від 30 листопада 1999 р. №291. Склад рахунків, організація аналітичного, валютного, кількісного обліку на рахунках відповідають вимогам законодавства щодо ведення бухгалтерського обліку та відображення даних у звітності. За необхідності користувачі можуть самостійно створювати додаткові субрахунки і розрізи аналітичного обліку. [5]

BOOKKEEPER – сучасна онлайн бухгалтерія, що дозволяє вести облік діяльності, складати та подавати звітність підприємств і ФОП всіх систем оподаткування та неприбуткових організацій з будь-якого пристрою. BOOKKEEPER розроблений за принципом UX, тобто — перевіреного досвіду користувачів. У сервісі для ведення бухгалтерії онлайн реалізований функціонал для вирішення актуальних задач малого та середнього бізнесу, а також некомерційних підприємств. Користувач може самостійно складати необхідні операції та розрахунки, вести оперативний облік торгівлі, формувати регламентовані звіти та здавати електронну звітність. Також присутні операції обліку: каса та банк, необоротні активи розрахунки по зарплаті та за договорами, продажі та придбання, запаси та виробництво, ЦПХ, ЗЕД. Передбачена можливість ведення обліку декількох юридичних осіб в одній базі бухгалтерської програми. [7.]

До перспектив впровадження та використання хмарних рішень в процесі здійснення бухгалтерського обліку на підприємстві можна віднести:

- мобільність та стабільність в процесі здійснення бухгалтерського обліку. Хмарні рішення – доступ до програми з будь-якої точки земної кулі 24/7 за протоколом HTTP (HTTPS).

- надійність та безпечне зберігання даних. Хмарні рішення допоможуть забезпечити важливі дані від втрати (оскільки відбувається регулярне резервне копіювання інформації та відновлення інформації за потреби, за певний проміжок часу) та доступу третіх осіб, адже інформація зберігається в надійних дата-центрах, які мають рівень захищеності Tier 3 і вище.

- хмарна бухгалтерія допомагає заощадити кошти та скоротити витрати. Хмарні рішення не потребують початкових вкладень в ІТ-обладнання. Можна замовити і використовувати лише ту кількість ресурсів, яка дійсно наразі необхідна. Серед іншого, із хмарами не потрібно перейматися через обслуговування серверів та утримання у штаті відповідного фахівця. А це, знову ж таки, заощаджує кошти.

- Також хмарне рішення для бухгалтерії має таку перевагу, як зручність. Доступ до програм може бути з будь-якого гаджету. Можливість працювати з

будь-якого гаджету (без установки локального програмного забезпечення) завдяки вебдоступу.

Отже, проаналізувавши хмарні рішення, такі як BAS Бухгалтерія та BOOKKEEPER можна зробити висновок, що працювати у хмарі легко, безпечно та зручно. Формат роботи в онлайн-сервісі нічим не відрізняється від роботи з локальною програмою. Отже, впровадження хмарних технологій у процеси здійснення бухгалтерського обліку на підприємстві дозволяє оптимізувати бізнес-процеси підприємства, скоротити витрати ресурсів, підвищити продуктивність, яка забезпечує зростання прибутку та перехід підприємства на новий етап його розвитку.

Список використаних джерел:

1. Кузуб М.В. Розвиток «хмарних» технологій у бухгалтерському обліку. Розвиток бухгалтерського обліку, оподаткування і контролю в умовах інтеграційних процесів. Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція. 22-23 жовтня 2020 рік – Херсон: ДВНЗ «ХДАУ», 2020. 371 с. (ст. 43-46). URL: www.ksau.kherson.ua/files/konferencii/20201022/Збірник_листопад_2020.pdf
2. Волот О.І. Застосування хмарних технологій в обліку та управлінні підприємствами реального сектору економіки ; Центральноукр. нац. техн. ун-т. Кропивницький : Вид-во КНТУ, 2019. С. 190–198.
3. Дайновський Ю.А., Гліненко Л.К. Бізнес-моделі хмарного надання ІТ-послуг. Маркетинг і цифрові технології. 2019. Т. 3. № 2. С. 18–44.
4. Лозинський А.П. Синтез технологій платформ хмарних обчислень. Control Systems and Computers. 2019. № 6. С. 35–45.
5. BAS. URL: <https://www.bas-soft.eu>
6. Кузуб М.В, Клеомітес В.Ю. Вплив інфляції та інфляційних процесів на фінансовий стан підприємства. Інтернет-конференції ХНУМГ ім. Ом Бекетова, 2019. URL: <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/2316>
7. BOOKKEEPER. URL: <https://bookkeeper.kiev.ua>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ОПЕРАТОРА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ

Галан Людмила Володимирівна

кандидат економічних наук, доцент
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку

Смоляр Юлія Юріївна

магістр
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку

Інноваційна активність українських підприємств загалом залишається на низькому рівні: переважають продуктові, а не технологічні інновації; низьким залишається і рівень фінансування інноваційної діяльності. Відповідно, завдання підвищення інноваційної активності особливо в сфері телекомунікацій залишаються важливим науково-практичним завданням, що і формує актуальність даної теми.

Метою є дослідження сучасних тенденції розвитку і використання інноваційних змін в діяльності оператора телекомунікацій.

Інновації є основою розвитку підприємств усіх видів діяльності та будь-якої галузевої приналежності, в тому числі сучасного оператора телекомунікацій. Проблеми сучасних операторів телекомунікацій, зокрема питання інновацій у сфері телекомунікацій, досліджуються у численних наукових працях таких авторів, як Кораблінова І.А., Гранатуров В.М., Орлов В.М., Князева О.А., Стрій Л.О., Казанцев С.Ю., Пономарева А.Е., але і сьогодні дана тема являється досить важливою і не достатньо вивченою, тому потребує значної уваги з урахуванням складних умов сьогодення.

Доцільно визначити інноваційні тенденції та порядок їх впровадження на прикладі лідера сучасного ринку телекомунікації – ПрАТ «Київстар». Доречно виділити напрямки, на яких компанія зосереджує свою діяльність, зокрема: Big Data, індустріальний IoT, хмарні технології, мобільні фінансові послуги та рішення в області E-Health, конвергентні послуги на базі мобільної, фіксованої передачі даних, тощо. Визначемо переваги від стратегічного партнерства компанії «Київстар» з крупними ІТ-компаніями, зокрема з корпорацією Microsoft.

Доступність телекомунікаційних послуг стає базовою вимогою для підвищення якості життя населення країни, а також опосередковано впливає на інші його компоненти: освіту, охорону здоров'я, безпеку.

За даними опитувань переважна більшість населення України висловила незадоволеність або недостатню задоволеність від доступності телекомунікаційних технологій. Це пов'язано із тим, що практично всі інноваційні технології пов'язані з телекомунікаціями розробляють у розвинутих країнах, а в Україні починають використовуватись з запізненням на декілька років. Проте, тенденції останніх років показують, що саме сфера

телекомунікацій є тим напрямком, який стабільно розвивався до 2022 року. Підтвердженням цього, є огляд Валового внутрішнього продукту за 1 квартал 2021 року, опублікований Державною службою статистики України. Так, Держстат повідомляє, що останніми роками відбувається активний розвиток сектора Інформаційних технологій (ІТ), що забезпечило зростання експорту телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг на 21,6% порівняно із 2020 роком [1].

Окрім того, оцінку стану розвитку ринку телекомунікацій в країні проводять на основі визначення їх частки у загальній структурі ВВП країни. Так, для прикладу у високо розвинутих країнах цей показник повинен становити не менше 5%. У експрес-випуску Державної служби статистики за 2019-2021 роки можемо побачити, що в Україні за підсумками 2019 року цей показник становив 4,5%; у 2020 році зріс до 5,0%, проте у 2021 році знову знизився до позначки 4,5% [2].

Характерною рисою ринку телекомунікаційних послуг України є його функціонування у вигляді олігополії. Це пояснюється тим, що на поточний моменту на ринку функціонують три найбільші компанії: ПрАТ «Київстар», «Vodafone Україна» та «lifecell Україна». Звичайно існують і інші конкуренти, але їх частка та можливості впливу на ринкову ситуацію є вкрай незначними. Зазначені підприємства-лідери частково або повною мірою належать міжнародним корпораціям, що певним чином впливає на загальний імідж сучасних компаній.

Варто зазначити, що саме компанія «Київстар» є лідером серед всіх компаній по запровадженню інновацій. Так, компанія першою почала розгортання покриття 4G в Україні у 2018 році, щоб вже у 2021 році мережа 4G була доступною для більше як 89% їх абонентів. За час роботи в Україні, а це вже 24 роки, компанія інвестувала близько 5 млрд. дол. США і надалі продовжує розбудовувати мережі зв'язку та розвиток нових технологій. Сьогодні близько 46% всіх капітальних витрат компанії спрямовується на розвиток телеком-ринку України [3].

Наслідуючи загальносвітові тенденції «Київстар» зосереджує свою діяльність на розвитку таких напрямків, як Big Data, індустріальний IoT, хмарні технології, мобільні фінансові послуги та рішення в області E-Health, конвергентні послуги на базі мобільної, фіксованої передачі даних і телебачення, Open API «Київстар відкритий телеком». Київстар є також одним із лідерів у сегменті OTT TV, надаючи доступ до понад 300 телевізійних каналів, та має відеобібліотеку з понад 20 000 фільмів та серіалів. За рахунок стратегічного партнерства з крупними ІТ-компаніями, зокрема з корпорацією Microsoft, компанія «Київстар» перебуває на етапі трансформації від традиційного мобільного оператора, до оператора Діджитал-рішень. Так, партнерство із Microsoft дозволяє створювати та розвивати проекти у сфері інтернету речей, аналітики даних, штучного інтелекту і хмарних рішень із використанням технології Azure.

Для забезпечення високої результативності інноваційної діяльності в рамках компанії створено спеціалізований підрозділ, відповідальний за інновації, де над проектами працює близько 80 людей. Основними завданнями, на які націлена робота підрозділу, є задоволення потреб споживачів телеком-послуг у високоінтелектуальних цифрових сервісах, вирішення бізнес-задач клієнтів шляхом використання конвергентних продуктів, а також інтенсифікація довгострокових відносин з партнерами.

Одним із найперспективніших напрямків, який компанія «Київстар» планує розвивати в найближчі декілька років є сервіс Big Data, який розрахований на бізнес-користувачів (B2B). Цей сервіс допомагає більше заробляти за рахунок кращого розуміння потреб клієнтів, знання геолокації, коректної організації роботи з великими обсягами даних, а також автоматизації процесів. З іншого боку, такі сервіси допомагають компаніям оптимізувати їх витрати.

Доцільним стає питання формування стратегічних напрямків інноваційного розвитку телекомунікаційної компанії ПрАТ «Київстар»:

- Вдосконалення технологій підключення
- Використання ефекту FBG для передачі даних
- Поширення 5G технологій
- Штучний інтелект та машинне навчання
- Посилення кібербезпеки
- Розвиток програмно-визначених мереж

Отже можна зробити висновки, що використання інновацій у процесі надання телекомунікаційних послуг є виключною передумовою для збереження конкурентоздатності компаній в сучасних умовах. Це пов'язано із тим, що саме інновації є джерелом підвищення якості послуг, швидкості та повноти їх надання, а також забезпечення високого ступеня захисту даних.

Список літератури:

1. Огляд ВВП у 1 кв. 2021 року. *Державна служба статистики України*. 2021. URL: [https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj255i-mez6AhVs-
yoKHQcVAQcQFnoECA0QAQ&url=https%3A%2F%2Fme.gov.ua%2FDocuments%2FDownload%3Fid%3Dd214f504-d5d9-433a-9292-
8258b9e9802d&usg=AOvVaw2rrpbWyS-
HgLWjk142T8M_&cshid=1666179287707101](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj255i-mez6AhVs-
yoKHQcVAQcQFnoECA0QAQ&url=https%3A%2F%2Fme.gov.ua%2FDocuments%2FDownload%3Fid%3Dd214f504-d5d9-433a-9292-
8258b9e9802d&usg=AOvVaw2rrpbWyS-
HgLWjk142T8M_&cshid=1666179287707101) (дата звернення: 18.10.2022).
2. Валовий внутрішній продукт у I-IV кварталах 2019 року та у 2019 році. *Державна служба статистики України*. 2020. URL: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2020/03/32.pdf> (дата звернення: 18.10.2022).
3. Стаджі Д. Інновації «Київстарау». Як вони змінили Україну. Ділова столиця. 2021. URL: https://www.dsnews.ua/ukr/vlast_deneg/innovacii-kievstara-kak-oni-izmenili-ukrainu-28092021-438141 (дата звернення: 20.10.2022).

КОМУНІКАЦІЙНА ВЗАЄМОДІЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ

Невмержицька Світлана Миколаївна

канд. техн. наук, доцент
доцент кафедри управління та смарт-інновацій
Київський національний університет технологій та дизайну

Лещинська Лілія Андріївна

здобувач вищої освіти факультету управління та бізнес-дизайну
Київський національний університет технологій та дизайну

Підвищення організаційної ефективності є однією з найважливіших цілей, яку всі види організацій намагаються досягти з позицій зростання продуктивності, прибутковості, збільшення частки ринку та інших критеріїв. Організаційна ефективність залежить від якості комунікації. Оскільки часто внаслідок недосконалої системи комунікацій суттєво знижується ефективність управління та діяльності організації, це питання дуже актуальне, адже впливає на перспективи виходу організації із кризи. Без зв'язку організації не функціонуватимуть. В основі будь-якої ділової активності лежить комунікація, це ланцюг, що пов'язує дії організації з її бажаними цілями [1, 2]. Організації повністю залежать від комунікації, яка визначається як обмін ідеями, повідомленнями чи інформацією за допомогою мови, сигналів чи письма. Комунікація – це спосіб, з допомогою якого співробітники діляться своїми думками, потребами, почуттями і бажаннями. При цьому якість обміну інформацією всередині організації може безпосередньо вплинути на формулювання цілей організації та рівень їх реалізації [1, 3]. Якщо комунікація зменшується чи утруднюється, страждає вся організація. Коли комунікація продумана, точна та своєчасна, організація стає більш енергійною та ефективною.

Комунікації в організації існують у різних видах відповідно до місця виникнення, напрямку здійснення, засобів передачі тощо. Також організаційне спілкування буває двох типів: формальне та неформальне. Формальна комунікація розвиває формальний організаційний комунікаційний канал з горизонтальними, вертикальними і перехресними зв'язками, тоді як неформальна комунікація виникає як плітки, чутки тощо, створювані неформальними групами-організаціями. Крім того, організаційна комунікація здійснюється з використанням найбільш прийнятних усних, письмових та аудіовізуальних засобів комунікації з позиції достовірності та ефективності у зв'язку з необхідністю регулярної, свідомої та систематичної роботи всередині організації [1, 4].

Система організаційної комунікації повинна бути ретельно продумана та ефективно керуватися, щоб усі дії та функції управління, що виконуються організацією в межах її цілей та завдань, могли функціонувати належним чином, не наражаючись на вплив будь-яких бар'єрів чи несприятливих ситуацій.

Чинники, що перешкоджають спілкуванню в організації, можна класифікувати як особисті, психосоціальні, технічні та структурні. Вони виникають на мікрорівні з індивідуальної точки зору та на макрорівні з організаційної точки зору.

Лідерство вважається найважливішою організаційною змінною для ефективного управління процесом організаційної комунікації. Роль і значення лідерства та лідерів у ефективному організаційному комунікаційному процесі є незаперечним фактом. Лідери відіграють важливу роль в ефективному управлінні організаційною комунікацією завдяки своїм якостям гарного комунікатора, а також за багатьма іншими своїми характеристиками [5].

Можна сформулювати ряд рекомендацій щодо удосконалення комунікаційних процесів в організації, які дозволять приймати науково обґрунтовані управлінські рішення та забезпечити ефективне функціонування організації:

- при управлінні комунікаціями організації важливо розуміти інформаційні потреби та можливості співробітників, а також володіти основними технологіями комунікацій в управлінні;

- зустрічі й навіть письмове спілкування вимагають планування та передбачливості. Повинна бути чітка послідовність ідей, які плавно переходять з однієї в іншу, щоб учасники відчували мету під час сеансу зв'язку (чи то зустріч, електронна пошта або інформаційний бюлетень);

- задля досягнення успіху в управлінні важливою є ефективна міжособистісна комунікація. По-перше, вирішення багатьох управлінських завдань будується на безпосередній взаємодії людей (начальника з підлеглим, підлеглий з іншим підлеглим) у межах різних подій. По-друге, міжособистісна комунікація може бути найкращим способом обговорення та розв'язання питань, що характеризуються невизначеністю або двозначністю;

- необхідно зробити всі канали зв'язку на всіх рівнях такими, які мають зворотний зв'язок, що сприяє спілкуванню співробітників та покращенню командної роботи;

- використання відеоконференцій. У міру того, як все більше організацій використовують стратегії віддаленої роботи та роботи вдома, відеоконференції стають важливим компонентом спілкування. Сприяючи обміну знаннями за допомогою візуальних матеріалів, інформації та послуг, покращується спілкування та співробітництво між колегами, зміцнюється командна робота;

- внутрішня комунікація має бути регулярною (не рідше 1 разу на тиждень), бажано стосуватися однієї проблеми і бути короткою. Організація спілкування у такий спосіб прискорює досягнення ключових цілей;

- менеджерам необхідно періодично оцінювати ефективність обраного ними засобу комунікації та розглядати різні варіанти заміни (наприклад, з електронної пошти на збори співробітників або тренінг) тощо.

Отже, використання комунікацій як інструменту впливу на внутрішнє та зовнішнє середовище організації є одним із засобів удосконалення механізмів

управління нею, що забезпечують ефективне функціонування організації в умовах ринкової економіки.

Список літератури

1. Копитова І.В. Комунікації як основа механізму управління. *Інноваційна економіка*. 2016. № 5-6. С. 146-151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2016_5-6_27

2. Лавриненко Е.Т., Невмержицька С. М. Управління конкурентними перевагами підприємства. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 6 (17). С. 223-230. – URL: <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/index.php/17-2018-ukr>

3. Невмержицька С. М. Переваги та проблеми дистанційної форми зайнятості персоналу. *Актуальні проблеми економіки, обліку, фінансів і права: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (7 травня 2020 року, м. Полтава): у 10 ч.* – Полтава: ЦФЕНД, 2020. – Ч. 10. С. 32-35.

4. What is communication process? Steps of communication process / *The Business Communication.com* / 2015. URL: <https://thebusinesscommunication.com/what-is-communication-process/>

5. Афоніна Д. В., Невмержицька С. М. Формування ефективного лідерства в організації // Домінанти соціально-економічного розвитку України в умовах інноваційного типу прогресу: Збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених (25 березня 2021 року, м. Київ). – Київ : КНУТД, 2021. – С. 101-103.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНИХ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ

Славкова О.П.,

д.е.н., професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Сумський національний аграрний університет

Ярем О.А.

здобувач вищої освіти
Сумський національний аграрний університет

Конституція України гарантує право громадянина України користуватися державними послугами для забезпечення своїх прав, свобод та інтересів. За роки незалежності розвиток адміністративно-процесуального законодавства в Україні відбувався досить хаотично. Першим законодавчим актом загально-процесуального характеру став Закон України про звернення громадян [1]. Порядок надання окремих послуг, в тому числі пільг та дозволів органами державного управління регулюється окремими актами [2, 3]. «Кодекс державного управління та поведінки України», проект якого розроблено та подано до Верховної Ради України, спрямований на усунення наявних недоліків у правовому регулюванні порядку здійснення державного управління, в тому числі надання юридичних послуг.

Надання адміністративної послуги є результатом адміністративного провадження, яке здійснює центральний або місцевий орган виконавчої влади. Адміністративна процедура та теорія державного управління широко використовуються в західній теорії та практиці державного управління. Результатом надання адміністративної послуги є акт уповноваженого органу, в якому зазначаються конкретні права та обов'язки відповідної особи.

Сучасний етап розвитку України як незалежної правової держави проходить в умовах соціально-економічної кризи, що спонукає органи державного управління до пошуку шляхів оптимізації витрат, модернізації системи юридичної служби та підвищення її ефективності. як важливий елемент громадського захисту. На сьогоднішній день існує нагальна потреба в економії та раціональному використанні бюджетних коштів шляхом розробки та впровадження дієвих та ефективних механізмів державного управління юридичними послугами.

Відповіддю на ці та інші виклики, які постали сьогодні перед Україною, є модернізація системи національних юридичних служб, ефективне функціонування якої мають забезпечувати науково обґрунтовані механізми державного управління. Юридичні послуги мають стати сучасною міжнародно визнаною формою правової допомоги людям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Практика показує, що людей, які потребують правової допомоги, стає все більше.

На думку І. В. Космідайло ознаками державних послуг є :

- надання послуг громадянам та їх об'єднанням, юридичним і фізичним особам (далі - споживачі) державними органами та відповідними державними структурами за рахунок коштів державного бюджету;
- управління діяльністю державних органів з надання послуг для реалізації визначених Конституцією України та іншим законодавством функцій і завдань держави щодо забезпечення прав і свобод громадян;
- надання публічних послуг у формі акта уповноваженого органу, який встановлює індивідуальні права та обов'язки заінтересованих споживачів;
- нормативне закріплення затвердженої державою гарантії того, що дана третя особа зможе отримати адекватну споживчу оцінку щодо даного державного чи муніципального органу на підставі заявки, поданої даною третьою особою;
- індивідуальність надання послуг;
- надання послуг безпосередньо державному органу;
- наявність окремого пункту про обов'язки публічної служби в нормативних актах державного органу та його структурних підрозділів, визначених чинним законодавством про державні послуги та відомчою нормативно-правовою базою щодо правового регулювання надання публічних послуг. ;
- наявність зазначеного отримувача-споживача державної послуги, тобто особи, яка подала заявку на надання послуги;
- загальні вимоги для всіх одержувачів (відсутність дискримінації), технологічні бар'єри (можуть бути винятки) окрема група осіб згідно з відповідними нормативними актами);
- усі державні послуги мають бути включені до реєстру послуг державного управління [4].

Для всіх громадян надається повністю або частково за місцевих бюджетів та інших джерел а також за рахунок коштів державного бюджету безоплатна базова допомога (ББД). Вона в свою чергу гарантується державою і її можна поділити на первинну та вторинну [5].

Право на безоплатну базову правову допомогу мають всі особи, що мають громадянство України і вона охоплює різні види правових, а саме:

- 1) надання інформації по правовим питанням;
- 2) представлення консультацій та різноманітних роз'яснень з юридичних питань;
- 3) допомога в складанні скарг, заяв, та документів іншого юридичного характеру за винятком позовних заяв;
- 4) сприяння забезпеченню доступу до вторинної юридичної допомоги та правової медіації.

Право на безоплатну вторинну правову допомогу (БВПД) належить категорії осіб, визначених статті чотирнадцятій ЗУ «Про безоплатну правову допомогу».

БВПД охоплює наступні види юридичних послуг:

- 1) захист в суді;
- 2) представництво інтересів осіб, що мають право на БВПД, перед іншими особами в судах, інших органах державної та місцевої влади;

3) підготовка судових прохань.

Система юридичної служби є важливим елементом системи державної влади та управління. Це один із основних способів регулювання відносин між державою та її громадянами, забезпечення прав, свобод і обов'язків громадян. Тому керівництво держави надає великого значення розвитку системи юридичних послуг.

Удосконалення та систематизація термінологічного апарату та понятійної системи юридичних послуг є науковою основою для визначення: за якими принципами окремі види діяльності органів виконавчої влади можна віднести до юридичних послуг; правила та критерії надання платних юридичних послуг; передача (закріплення) повноважень органів виконавчої влади у зв'язку з наданням юридичних послуг; заходи щодо вдосконалення законодавчої та нормативно-правової бази надання правових послуг органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування,

Ми вважаємо, що існують недоліки механізмів державного управління системою надання юридичної допомоги, які перебувають на стадії розробки, затвердження чи впровадження. Виходячи з цього, дослідження механізмів державного управління системою надання правової допомоги є важливою та відповідає вимогам часу та пов'язаний з важливими практичними завданнями, які є одними з пріоритетів сучасного розвитку українського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Про звернення громадян. Закон України № 393/96- ВР від 02.10.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 01.11.22).
2. Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців: Закон України від № 755-IV 15.05.2003. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 01.11.22).
3. Про ліцензування окремих видів господарської діяльності / Закон України № 1775-III від 01.06.2000: URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 01.11.22).
4. Космідайло І. В. Державні послуги: місце в системі державного управління та їх класифікація. *Ефективна економіка*. 2012. № 7. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1250> (дата звернення 01.11.22).
5. Безоплатна правова допомога. URL: https://minjust.gov.ua/legal_aid (дата звернення 01.11.22).

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ТА САМОКОНТРОЛЮ РОБІТНИКІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Шевченко В. І.

к.філол.н., доцент
ННІ «Каразінський банківський інститут»
ХНУ імені В.Н. Каразіна

Шевченко Д. Ю.

студентка 3 курсу, перший (бакалаврський) рівень вищої освіти
ННІ «Каразінський банківський інститут» ХНУ імені В.Н. Каразіна

Актуальність даної теми дослідження зумовлена тим, що військовий стан на території України значно вплинув на психологічне самопочуття громадян та ведення бізнесу на підприємствах. Робітники втрачають емоційну стійкість та контроль над власними емоціями в умовах нестабільності та стресу.

Через перехід до нової електронної та інформаційної епохи суспільного життя, здатність швидко реагувати на інформаційні технології, комунікативні навички, нові отримані дані, аналіз тощо, ви починаєте помічати, що успіху часто досягають ті люди, які вміють контролювати свої емоції та справлятися з емоційними кризами, які часто утворюються через надмірний приплив інформації в умовах невизначеності. І якщо ці аспекти людської поведінки часто обговорюються в повсякденному діловому середовищі, емоційному інтелекту присвячено багато зарубіжних наукових статей, а у світі активно практикуються програми соціального та емоційного виховання.

Важливість емоційного інтелекту для успішного ведення бізнесу сьогодні беззаперечна. Дослідження, проведені за останні кілька років, показали, що когнітивний інтелект (IQ) забезпечує лише 20% успіху в кар'єрі, а 80% – це набір інших факторів, які впливають на людину, включаючи емоційний інтелект.

Але коли ви думаєте про стан генерального директора, то ситуація трохи інша. Більшість співробітників на вищих керівних посадах, як правило, вже мають високий рівень IQ. Саме він гарантує успіх у сходженні по кар'єрних сходах. Але емоційний інтелект вже додає ваги на найвищих рівнях влади. А на керівній посаді він гарантуватиме близько 80% успіху особистості.

Уміння керувати своїми емоціями, зберігати спокій у будь-якій ситуації, заспокоювати себе та інших, швидко переходити від негативних емоцій до позитивних – це все про високий рівень емоційного інтелекту. Наразі його збільшення є одним із найважливіших завдань. Потрібно розвивати свою внутрішню силу, коли все навколо невизначено. Емоційна стабільність робить людей сильнішими, а це може допомогти впоратися з викликами часу, підтримати себе та своїх близьких і зробити значний внесок у перемогу.

Ніколи не пізно навчитися емоційної грамотності. Власне, ЕІ – це запорука щастя й успіху навіть у мирний час, а сьогодні – основа виживання. Бо якщо ми не знаємо, як впоратися зі складним емоційним виром, емоційне виснаження, яке може загнати нас у себе, зменшує наші шанси на перемогу у цій війні.

Коли ви розглядаєте емоційний інтелект у поєднанні з іншими виконавчими компетенціями, ви можете побачити, що це не лише один із елементів списку основних ключових навичок керівника, але й основа для його реалізації. Зокрема, критичне мислення, засноване, наприклад, на аналітичній поведінці, не може бути ефективно реалізоване без уміння володіти своїми почуттями, перетворюватися на інтуїцію та аналізувати альтернативи в ході дослідження.

Працювати над розвитком емоційних здібностей непросто. По-перше, оскільки кожна емоція має велике значення, вам потрібно зрозуміти, що вона означає, як вона виражається та емоцію, яку вона передає.

Наступний крок — усвідомити свої емоції, даючи правдиві відповіді на запитання, які емоції виникають у певних ситуаціях. Несвідомі емоції можуть призвести до брехні, небажані наслідки через помилкову інтерпретацію свідомістю.

Наступний крок — навчитися керувати своїми емоціями. Звичайно, для цього потрібна практика. Взагалі складно оволодіти навичками контролю як негативних, так і позитивних емоцій в першу чергу. Однак їх обізнаність і навчання допоможуть їм ефективніше справлятися з ситуаціями з часом.

Керівники, які оволоділи своїми емоціями, можуть ефективніше використовувати їх для спілкування зі своїми підлеглими та правильно передавати свої почуття в майбутньому.

Стимулювати виконання поставлених цілей і завдань, керувати конфліктами, створювати сприятливий морально-психологічний клімат у колективі, приймати оптимальні управлінські рішення за наявності альтернатив тощо.

У висновку слід зазначити, що важлива роль емоційного інтелекту є незаперечною для успішної професійної діяльності менеджерів. Потрібно розуміти власні почуття, керувати ними та конструктивно передавати їх іншим. Емоційні повідомлення є запорукою успішної ділової діяльності в різноманітних додатках.

Звичайно, при цьому не варто забувати про використання когнітивного інтелекту, який дозволяє менеджерам розвивати всі компетенції, необхідні для підвищення свого рівня.

Емоційний інтелект на високому рівні розвитку найчастіше використовується для управління емоціями інших, а не для управління власними. Оскільки його розвиток пов'язаний з особливостями поведінки індивідів, що належать до різних груп, розроблені пропозиції щодо напряму управління кожною з цих груп на шляху досягнення корпоративних цілей.

Список використаних джерел

1. Гацько А.Ф., Смігунова О.В. (2016) Емоційний інтелект як стратегічний важіль лідерства. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. Вип. 177. С. 61-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdtusg_2016_177_10
2. Гоулман Д. (2018) Емоційний інтелект. Харків: Віват, 512с.
3. Козлова В. (2018) Технологія EQ – BOOST. Як використовувати емоційний інтелект у бізнесі і житті. Львів: Видавництво Старого Лева. 176с.
4. Емоції за правилами та без: як не виснажитися в умовах війни? // Електронний ресурс // <https://ukrainky.com.ua/emocziyi-za-pravylamy-ta-bez-yak-ne-vysnazhytysya-v-umovah-vijny/>
5. Роль емоційного інтелекту у системі основних компетенцій менеджера // Електронний ресурс // <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/dec/22733/200991menpidpr-63-69.pdf>

MODELLE DES BURNOUT-SYNDROMS BEI MEDIZINISCHEM PERSONAL

Botiakova Viktoriia

Aspirant des Lehrstuhls für Allgemeinmedizin (Familienmedizin)
Nationale O.-O.-Bohomolez-Universität für Medizin

Nach dem Lexikon interkultureller Begriffe zur psychischen Gesundheit der WHO ist unter dem Begriff Burnout insbesondere ein Syndrom der körperlichen, emotionalen und motivationalen Erschöpfung zu verstehen, das durch eine beeinträchtigte Leistungsfähigkeit in der beruflichen Tätigkeit, Schlaflosigkeit, Müdigkeit, erhöhte Neigung zu somatischen Erkrankungen, Konsum von Alkohol und/oder bestimmten psychoaktiven Substanzen, um sich vorübergehend Linderung zu verschaffen, gekennzeichnet ist, und neigt zur Entwicklung einer physiologischen Abhängigkeit und (in einigen Fällen) sogar zu suizidalem Verhalten [1, S. 9].

Es ist erwähnenswert, dass es heute in der ausländischen und inländischen wissenschaftlichen Literatur keine Einheit der Ansichten über die Struktur und Dynamik des Burnout-Syndroms (nachfolgend „BS“ genannt) im Allgemeinen und unter Medizinern im Einzelnen gibt.

A. M. Pines und E. Aronson schlugen ein Ein-Faktor-Modell von BS vor, wonach sie es als einen Zustand körperlicher, emotionaler und geistiger Erschöpfung verstehen, der durch die langfristige Anwesenheit einer Person in emotional belastenden Situationen verursacht wird [2, S. 9]. Wissenschaftler behaupten, dass der Hauptfaktor dieses Modells Erschöpfung ist, stattdessen sollten andere Verhaltensmanifestationen als Folgen betrachtet werden [2, S. 9-17].

W.B. Schaufeli und D.V. Dierendonck beschrieben ein Zwei-Faktoren-Modell, wonach BS als ein Zwei-Komponenten-Konstrukt betrachtet wird, das jeweils aus emotionaler Erschöpfung und negativen Einstellungen besteht, insbesondere: a) eine affektive Komponente – ein Gefühl emotionaler Erschöpfung, Verzweiflung, Beschwerden über Verschlechterung des Wohlbefindens, nervöse Anspannung etc. und b) eine Einstellungskomponente – negative Einstellungen gegenüber Empfängern/Patienten (Depersonalisierung), sowie gegenüber der Arbeitstätigkeit und der eigenen beruflichen Leistungsfähigkeit (Reduktion der persönlichen Leistung) [3, S. 631, 634, 642].

C. Maslach und S.E. Jackson schlug ein Drei-Faktoren-Modell von BS vor, das ein Konstrukt aus drei Komponenten ist und Folgendes umfasst: 1) emotionale Erschöpfung, 2) Depersonalisierung und 3) Reduktion der persönlichen Leistungen [4, S. 99; 5, S. 3-5; 6, S. 103]. Emotionale Erschöpfung ist die Hauptkomponente von BS und wird von den Autoren als Gefühl der Leere (Erschöpfung) der eigenen emotionalen Ressourcen, emotionale Überforderung, Ermüdung in Verbindung mit der Ausübung beruflicher Tätigkeiten charakterisiert; Depersonalisierung – eine negative, seelenlose, unpersönliche, förmliche und/oder zynische Haltung gegenüber Empfängern/Patienten/Kollegen, insbesondere erhöhte Reizbarkeit; Reduktion der persönlichen Leistung - Minderung der Produktivität, Selbstwirksamkeit, nicht nur der

beruflichen, sondern insbesondere auch der persönlichen Motivation, äußert sich auch in Gefühlen des Unvermögens, der Inkompetenz, der Negativität gegenüber dienstlichen Pflichten, der Unzufriedenheit mit sich selbst und der eigenen beruflichen Leistung [4, S. 99; 5, S. 3-5; 6, S. 103]. Das angegebene Drei-Faktoren-Modell der BS wird von uns zur Beurteilung des Syndroms des Burnouts bei Allgemeinmedizinerinnen – Hausärzten – eingesetzt.

Das Vier-Faktoren-Modell von BS zeichnet sich durch die Trennung einer der Komponenten des oben genannten Drei-Komponenten-Modells (z.B. Depersonalisation) in zwei getrennte Faktoren aus, insbesondere: emotionale Erschöpfung, Reduktion der persönlichen Leistung, Depersonalisation der Berufstätigkeit sowie Depersonalisierung von Themen der Arbeitstätigkeit (E.F. Iwanicki, R.L. Schwab) [7, S. 1167-1168] oder Zynismus, Depersonalisierung, emotionale Erschöpfung und Verringerung der beruflichen Wirksamkeit (M. Salanova, W.B. Schaufeli usw.) [8, S. 807-817].

Zu beachten ist, dass Wissenschaftler neben den oben genannten Konzepten das Syndrom des Burnouts im Rahmen des bestehenden prozeduralen Ansatzes betrachten, in dem BS als ein Prozess verstanden wird, der bestimmte Stadien/Stufen/ Phasen usw. durchläuft [9, S. 36-73; 10, S. 350-351; 11, S. 28-29, 164-167; 12, S. 19; 13, S. 177-182; 14, S. 60].

R.L. Veninga, J.P. Spradley [9, S. 36-73] und J.S. Greenberg [10, S. 350-351] behaupten, dass das Burnout-Syndrom als fortschreitender fünfstufiger Prozess betrachtet werden sollte, der in seiner Entwicklung 5 Stadien durchläuft: „Honeymoon“, „Treibstoffmangel“, „Chronische Symptome“, „Krise“, „Durchbruch der Mauer“. Stattdessen beschrieben J. Edelwich und A. Brodsky das BS als einen fortschreitenden Enttäuschungsprozess, der nacheinander 4 Stufen durchläuft: „Begeisterung“, „Stagnation“, „Frustration“, „Apathie“ [11, S. 28-29, 164-167]. Dementsprechend haben H. J. Freudenberger und G. North 12 Stadien des Entwicklungszyklus des Burnout-Syndroms vorgeschlagen und es bei Frauen untersucht [12, S. 19, 88]. R.T. Golembiewski usw. betrachten Burnout als einen virulenten Prozess, der zu einer Verschlechterung der Gesundheit, einer verminderten Produktivität beruflicher Aktivitäten sowie zu negativen Folgen nicht nur für den Mitarbeiter, sondern auch für die Organisation im Allgemeinen führt, insbesondere enthält er 8 Phasen und eine Drei-Komponenten-Struktur, die sich untereinander in der Beziehung der Indikatoren der Komponenten von BS unterscheiden [13, S. 177-182; 14, S. 60], diagnostiziert unter Verwendung des Fragebogens „MBI“ C. Maslach und S.E. Jackson [15] usw.

Unter Berücksichtigung des oben Gesagten halten wir es für notwendig, darauf hinzuweisen, dass es heute in der ausländischen und inländischen wissenschaftlichen Literatur unterschiedliche Ansichten über die Struktur und Dynamik von BS unter Medizinerinnen im Allgemeinen und unter Allgemeinmedizinerinnen – Hausärztinnen im Einzelnen – gibt. Es ist wichtig, Burnout als Zustand zu verstehen, da es ermöglicht, dieses Syndrom als eine Reihe verschiedener Indikatoren zu analysieren, die das Aktivitätsniveau von Systemen, die Wirksamkeit von Aktivitäten und das Verhalten bestimmen. Stattdessen sollte betont werden, dass der prozedurale Ansatz zur

Untersuchung von BS es ermöglicht hat, die Dynamik des Phänomens zu sehen, die sich in der Heterogenität der Dauer und Intensität des Verlaufs negativer Reaktionen manifestiert.

Literaturliste:

1. World Health Organization. Lexicon of cross-cultural terms in mental health. 1997. Geneva. 41 p. URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/41948> (дата звернення 10.08.2022).
2. Pines A.M., Aronson E. Career Burnout: Causes and Cures. New York: Free Press, 1988. 257 p.
3. Schaufeli W.B., Dierendonck V.D. The construct validity of two burnout measures. *Journal of Organizational Behavior*. 1993. Vol. 14. P. 631-647.
4. Maslach C., Jackson S.E. The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behaviour*. 1981. Vol. 2, issue 2. P. 99-113. URL: <https://doi.org/10.1002/job.4030020205> (дата звернення 10.08.2022).
5. Maslach C. Burnout, the cost of caring. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1982. 192 p.
6. Maslach C., Leiter M. P. Understanding the burnout experience: recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*. 2016. Vol. 15, issue 2. P. 103-111. URL: <https://doi.org/10.1002/wps.20311> (дата звернення 10.08.2022).
7. Iwanicki E.F., Schwab R.L. A Cross Validation Study of the Maslach Burnout Inventory. *Educational and Psychological Measurement*. 1981. Vol. 41, issue 4. P. 1167-1174. URL: <https://doi.org/10.1177/001316448104100425> (дата звернення 10.08.2022).
8. Towards a Four-Dimensional Model of Burnout: A Multigroup Factor-Analytic Study Including Depersonalization and Cynicism / M. Salanova et al. *Educational and Psychological Measurement*. 2005. Vol. 65, issue 5. P. 807-819. URL: <https://doi.org/10.1177/0013164405275662> (дата звернення 10.08.2022).
9. Veninga R.L., Spradley J.P. The Work/Stress Connection: How to Cope with Job Burnout. Boston, Mass: Little, Brown and Company, 1981. 314 p.
10. Гринберг Дж. Управление стрессом. 7-е изд. СПб.: Питер, 2004. 496 с.: ил. (Серия «Мастера психологии»).
11. Edelwich J., Brodsky A. Burn-out: Stages of Disillusionment in the Helping Professions. New York: Human Sciences Press, 1980. 255 p.
12. Freudenberger H.J., North G. Women's Burnout: How to Spot It, How to Reverse It, and How to Prevent It. New York: Penguin Books, 1986. 244 p.
13. Golembiewski R.T, Munzenrider R.F. Phases of Burnout, Modes and Social Support: Contributions to Explaining Differences in Physical Symptoms. *Journal of Managerial Issues*. 1990. Vol. 2, no. 2. P. 176-183.
14. Estimates of Burnout in Public Agencies: Worldwide, How Many Employees Have Which Degrees of Burnout, and with What Consequences? / R.T. Golembiewski et al. *Public Administration Review*. 1998. Vol. 58, no. 1. P. 59-65. URL: <https://doi.org/10.2307/976890> (дата звернення 10.08.2022).

15. Maslach Burnout Inventory Manual / Maslach C. et al. 4th ed. Mind Garden.
URL: <https://www.mindgarden.com/maslach-burnout-inventory-mbi/685-mbi-manual.html#horizontalTab1> (дата звернення 10.08.2022).

POSTOPERATIVE COGNITIVE DYSFUNCTION AS A RESULT OF GENERAL ANESTHESIA DURING THE SURGERY

Dubivska Svitlana

Professor, Dr. Sci. (Medicine), MD, Professor of the Department of
Emergency Medicine, Anesthesiology and Intensive Care of Kharkiv
National Medical University

Hryhorov Yuriy

Professor, Dr. Sci. (Medicine), MD,
professor of the Department of the surgery №1 of Kharkiv
National Medical University

Savvi Serhii

Professor, Dr. Sci. (Medicine), MD,
Head of the Department of diseases of esophagus and gastrointestinal tract
of SI “Zaytcev V.T. IGUS NAMSU”,
professor of the Department of the surgery №1 of Kharkiv
National Medical University

Korolevska Alla

Cand. Sci. (Medicine), PhD
Associate Professor of the Department of the surgery №1 of KNMU,
Researcher of the Department of Diseases of esophagus and gastrointestinal tract
of SI “Zaycev V.T. IGUS NAMSU”

Goloborodko Mykola

Cand. Sci. (Medicine), PhD
Associate Professor of the Department of the surgery №1 of KNMU

Introduction. Every year around the world, many cases of different ages require surgical intervention using drugs for general anesthesia. The appropriate reaction of a person to general anesthesia, surgical trauma, surgical shock, is a universal complex response to the impact, one of the components of which is cognitive dysfunction of the brain [1, 2, 3].

General anesthesia is considered as a risk factor for the occurrence or acceleration of changes in cognitive function. At the same time, the structure and degree of influence of drugs for general anesthesia on the central nervous system is related to the depth and duration of anesthesia in each specific case [1, 4-10].

Probably the first information about the presence of cognitive dysfunction after general anesthesia with a seizure in 1955 [2, 8, 4].

An open question is the possibility of early diagnosis of postoperative cognitive dysfunction (POCD) and the use of early neuroprotective therapy at the very first manifestations of cognitive dysfunction. The frequency of early manifestations of POCD is from 10% to 30% of observations if necessary after surgery, persistent manifestations of POCD are from 1% to 10% after surgery [2, 1, 10].

Persistent manifestations of POKD are noted in 6.2% of middle-aged people and in 14% of elderly families [4, 5, 7].

Among the risk factors for the occurrence of POCD are the effects of general anesthesia drugs themselves, surgical tension and trauma, the presence of concomitant chronic cerebrovascular diseases in the patient, the duration of general anesthesia during surgery, the age and education of the patient [6, 8, 9].

Anesthetics cause changes in brain perfusion, which subsequently cause the development of various injuries of the higher nervous system in the postoperative period as a result [4, 5, 8, 9].

POCD is a consequence of apoptosis under the influence of drugs for general anesthesia, especially at large doses and long operations [4, 8].

POKD is mainly manifested by a violation of memory, attention, speech, thinking, spatial orientation, a decrease in the ability to abstract thinking, a slowing down of thinking [4, 5, 8, 10].

POCD is very diverse in clinical manifestations and significantly affects the results of each operation. Unfortunately, at the current stage, the issues of etiology, pathogenesis, diagnosis, prevention, and treatment of POCD are still far from a complete solution [6, 10].

At the current stage, a unified approach to managing cognitive changes in the postoperative period has not yet been developed [1, 2, 9, 10].

Thus, the problem of analysis of diagnostic criteria and adequate neuroprotective correction of POCD in combination with a violation of the degree and structure remains unsolved to the full extent, thus its relevance.

Aim: to analyze the treatment results and to study changes in cognitive function in patients after surgery under general anesthesia.

Materials and Methods. The study was conducted on the basis of the department of diseases of the esophagus and gastrointestinal tract of the SI " Zaitcev V.T. IGUS of National Medical University of Ukraine" and departments of the surgical profile of the KNP " Professor O.I. Myeshchaninov Kharkiv City Clinical Hospital of Urgent and Emergency Medical Care" KhCH (2009 - 2021).

To achieve the goal of the study, 260 young, middle-aged and elderly patients with surgical pathology (stenotic diseases of the esophagus, failure of esophageal anastomoses, injuries and perforations of the esophagus) who underwent surgery under general anesthesia based on the use of propofol and fentanyl were examined.

The inclusion criteria were: age from 18 to 80 years regardless of gender, absence of an aggravating medical history, presence of surgical intervention using analgesia - general multicomponent anesthesia with mechanical ventilation and total myoplegia for one hour or longer, possibility of productive contact at the time of hospitalization,

obtaining informed consent, no history of blood diseases, cancer, alcoholism, mental disorders, allergic reactions, blood transfusions, no repeated intubation.

Exclusion criteria were repeated surgery, diagnosed CNS disease, addiction to drugs, drugs, alcohol, refusal of the patient or his relatives to participate in the study.

According to the WHO classification: there were 93 young patients (18-43 years old) (30.1 ± 1.0 years old, 24 men, 22 women); middle-aged (44-59 years) – 87 (49.3 ± 5.1 years, 18 men, 25 women); elderly (60-80 years) – 80 (74.4 ± 6.1 years, 22 men, 19 women).

All patients in this study were divided into 2 groups of 65 people. The main group consisted of patients who, in the postoperative period, received choline alfoscerate as a neuroprotective therapy, initially intramuscularly or intravenously slowly at a dose of 1000 mg/day for 15 days, and then, after stabilization of the patient's condition, switched to oral administration of the drug in capsules of 400 mg twice a day for three months and then once a day for the next three months. The comparison group consisted of patients without neuroprotective therapy.

The assessment of patients' condition before surgery was ASA II, according to the American Society of Anesthesiologists classification system for the physical status of patients (ASA, 1941).

According to the classification according to V.A. Hologorskyi (1982), the operative and anesthetic risk in patients was 2 B.

The examination control points were the day before surgery and the 1st, 7th, 30th postoperative day.

Neuropsychological tests were used to assess the cognitive function of patients: the MMSE scale (Mini-Mental State Examination, MMSE), the method of remembering 10 words by A.R. Luria, frontal dysfunction battery (FAB), clock drawing test, Schulte technique.

Results. In the preoperative period, when examining cognitive function using the MMSE test, the results in patients of the main group were 27.1 ± 1.1 , which is 9.6% lower than the maximum possible value according to the test, while in the comparison group - by 9.2%. In the main group in the preoperative period, the results of the FAB test were 17.3 ± 0.6 , which is 3.8% lower than the maximum possible value of the test, while in the comparison group it was 2.8%. In the patients of the main group, the results of the clock drawing test were 3.8% below the maximum probable value, and in the patients of the comparison group - by 2.0%.

The results of the 10-word test by A.R. Luria in the main group had a reliable dependence ($p < 0.02$) and were 9.8 ± 0.2 , which is 2.0% lower than the maximum probable value according to the test, in the comparison group - by 9.1%.

The Schulte test results obtained by us in the main group were reliably 54.1 ± 1.6 , which is 8.2% ($p < 0.01$) lower than the maximum probable value according to the test, and in the comparison group - by 8.0%.

In the patients of the main group in the preoperative period, the result of the index of general cognitive deficit was equal to 8.52%, while in the patients of the comparison group it was 7.68%.

With increasing age of the patients, the negative dynamics of changes in the MMSE test indicator, the results of the FAB test, the clock drawing test, and the 10-word test A.R. are observed. Luria, Schulte tests, an indicator of general cognitive deficit.

On the 1st postoperative day, the results of the MMSE test values significantly worsened compared to the preoperative values in both groups. In the main group, the results of the MMSE test decreased by 10.3% from the values before the operation, but almost recovered within 30 days (1.74% from the values before the operation). Thus, the deterioration of the MMSE test indicators from the 1st day was gradually restored in each group, with a complete recovery to the preoperative values. In patients of the comparison group, the MMSE test on the 1st day decreased by 10.1% compared to the indicator before the surgical intervention, and on the 30th day, within 30 days, the MMSE test indicators improved significantly ($p<0.01$), but completely did not recover (5.92% of values before surgery).

After the operation on the 1st day, the results of the FAB test values significantly ($p<0.01$) worsened from the values before the operation, more significantly in patients of the comparison group (23.7% from the level before the operation). Within 30 days, the condition of the FAB test indicators improved significantly ($p<0.01$) (4.63% from the values before the operation). In the patients of the main group, the results were 6.35% lower than the values before the operation. But a more rapid improvement was observed on the 7th day and remained so for 30 days (1.15% of the values before the operation).

In the patients of the main group, on the 1st, 7th and 30th days, the results of the clock drawing test decreased by 18.0%, 10.0%, 6.3% compared to the values before the operation, while in the comparison group, respectively: 14.0%, 12.5%, 10.1%, respectively. Deterioration of clock drawing test scores gradually recovered from day 1 in each group, but almost complete recovery to preoperative values did not occur in patients.

In the patients of the main group, on the 1st, 7th and 30th days, according to the results of the 10-word test, A.R. Luria's indicators decreased by 29.2%, 21.3%, 16.3% relative to the values before the operation, while in the comparison group, respectively: 28.6%, 26.5%, 23.1%, respectively. Within 30 days, the results of the 10-word test of A.R. Luria significantly ($p<0.01$) recovered in each group, but almost complete recovery to preoperative values did not occur in patients. It should be noted that younger patients in both groups had a faster reliable ($p<0.01$) improvement in the results of the 10-word test A.R. Luria on the 7th day (5.1% and 9.3%) and on the 30th day (3.3% and 7.2%) relative to the preoperative level.

In the patients of the main group, on the 1st, 7th and 30th days according to the results of the Schulte test, the indicators decreased by 42.2%, 24.9%, 7.9% compared to the values before the operation, while in the comparison group, respectively: 78.6%, 67.5%, 43.1%, respectively. When studying the results of the Schulte test on the 1st day after the operation, it is possible to highlight a significant ($p<0.01$) deterioration of the results from the values before the operation, more clearly in elderly patients in both groups (82.3% and 81.9% relative to the level before surgery). In patients of all groups, there was no significant difference in the speed of recovery of Schulte test indicators

in the short term. It was gradual, but with an incomplete recovery of cognitive impairments according to this test a month after the surgical intervention to the level of indicators before the operation.

Discussion. The advantage of the applied neuropsychological tests is the presence of a quantitative assessment of the obtained results, which, accordingly, allows to assess the severity of violations and track the dynamics of changes during the corresponding period and under the influence of intensive therapy. For the study of cognitive function, generally accepted neuropsychological tests were used, which, accordingly, are aimed at research in the form of measuring the characteristics of the brain.

The study analyzed the results of the treatment effectiveness against the background of the inclusion of a neuroprotective drug in the standard scheme of postoperative intensive care in patients of the main group.

In the patients of the main group, on the background of the application of the presented treatment scheme, a positive dynamic of recovery was observed with a rapid improvement in the state of cognitive function compared to the patients of the comparison group, which can be explained by the action of a central cholinomimetic with a predominant effect on the central nervous system. Specifically, Choline alfoscerate has a positive effect on memory function and cognitive abilities, as well as on indicators of emotional state and behavior, the deterioration of which was due to the development of changes in cognitive function in patients after surgery with the use of general anesthesia.

When conducting a general statistical analysis of all studied indicators in both groups, it should be noted that at the time of inclusion of patients in this study, significantly better data were observed in patients of the comparison group for all parameters in the preoperative period.

After the surgical intervention, there is a deterioration of all the studied indicators relative to the corresponding indicators at the stage of the study before the surgical intervention, with an increased degree of expressiveness of changes in cognitive dysfunction in the main group.

A direct proportional dependence of the deterioration of the CAR indicator in both groups is observed, depending on the duration of the surgical intervention.

On the first postoperative day, patients began to receive Choline alfoscerate according to the scheme described above. Significantly better results according to the investigated parameters of the applied neuropsychological tests (namely: the MMSE scale, the method of remembering 10 words by A.R. Luria, the FAB test, the clock drawing test, the Schulte method) in the main group are observed already on the seventh day, which is explained by the pharmacological by the effect of Choline alfoscerate, which acts as a carrier of choline and a precursor agent of phosphatidylcholine, which is potentially able to prevent and correct biochemical damage, which is of particular importance among the factors of the influence of drugs for general anesthesia on the central nervous system, that is, it can affect the reduced cholinergic tone and the changed phospholipid composition membrane of nerve cells.

Subsequently, on the 30th day, patients of both groups observed the so-called "residual phenomena" of the effect of drugs for general anesthesia on the central nervous system, but to a large extent in the main group they approach the corresponding indicators of neuropsychological tests at the time before the surgical intervention.

That is, the use of neuroprotective therapy significantly improves the performance of the central nervous system in surgical patients after surgery using general anesthesia.

Conclusions. After surgery using general anesthesia with probability ($p < 0.05$) in patients with a surgical profile (stenotic diseases of the esophagus, failure of esophageal anastomoses, damage and perforation of the esophagus), the state of cognitive function was unstable at different periods of observation with the maximum deterioration on the 1st postoperative day using general anesthesia, with further improvement within a month after surgery, the degree of changes depended on the age of the patient.

On the basis of a comprehensive clinical study and analysis of the mechanisms of formation of postoperative cognitive dysfunction in patients with a surgical profile after surgery with the use of general anesthesia, the use of neuroprotective therapy significantly improves the indicators of the functioning of the central nervous system.

References

1. Войцеховский Д. В., Аверьянов Д. А., Щеголев А. В., Свистов Д. В. Влияние глубокой анестезии на возникновение послеоперационной когнитивной дисфункции. Вестник анестезиологии и реаниматологии. 2018;Т.15.№1:5-9. Доступно на: <https://doi.org/10.21292/2078-5658-2018-15-1-5-9> DOI: 10.21292/2078-5658-2018-15-1-5-9.
2. Лісний І.І., Белка К.Ю., Клімчук Л.В. Післяопераційна когнітивна дисфункція у жінок середнього віку: інцидентність та методи профілактики. Медицина неотложных состояний. 2013;6(53):54-58.
3. Овезов А.М., Лобов М.А., Надькина Е.Д. и др. Цитиколин в профилактике послеоперационной когнитивной дисфункции при тотальной внутривенной анестезии // Анналы клинической и экспериментальной неврологии 2013;7(2):27–32.
4. 4, Дамулин И. В. Болезнь Альцгеймера и сосудистая деменция. [Под редакцией Н.Н. Яхно]. Москва: Медицина; 2002. 85с.
5. 5Лурия А.Р. Высшие корковые функции человека. Москва: Питер; 2008. 621с.
6. 6 Шнайдер Н. А. Роль и место фармакологической церебропротекции в профилактике и коррекции когнитивной недостаточности: гипотезы и доказательства. Здоров'я України. 2007;3(160):29-30.
7. 7Шнайдер Н.А., Салмина А.Б. Неврологические осложнения общей анестезии.Красноярск: КрасГМА; 2004. 383 с.
8. 8 Bianchi S.L., Tran T., Liu C., Lin S., Li Y., Keller J.M., Eckenhoff R.G., Eckenhoff M.F. Brain and behavior changes in 12-month-old Tg2576 and nontransgenic mice exposed to anesthetics. Neurobiology of Aging. 2008; 29(7):1002-10. doi: 10.1016 / j.neurobiolaging.2007.02.009. Epub 2007. 7. Mar

9. 9, Evered L, Silbert B, Knopman DS, Scott DA, DeKosky ST, Rasmussen LS, Oh ES, Crosby G, Berger M, Eckenhoff RG, Nomenclature Consensus Working Group. Nomenclature Consensus Working Group. Recommendations for the nomenclature of cognitive change associated with anaesthesia and surgery — 2018. *Br J Anaesth.* 2018;121(5):1005-1012.<https://doi.org/10.1016/j.bja.2017.11.087>
- 10.10 Monk T.G., Weldon B.C., Garvan C.W. et al. Predictors of cognitive dysfunction after major noncardiac surgery. *Anesthesiology.*2008;108:18-30.

APPLICATION OF MOLLAKARA MUD TAMPONS, PARAFFIN APPLICATIONS AND MAGNETOTHERAPY IN CHRONIC PROSTATITIS IN THE CONDITIONS OF THE BERZENGI SANATORIUM

Geldiyeva Shirin Allamuradovna

Assistant of the Department of Physical Therapy, Rehabilitation and Sports
Medicine, Myrat Garryyev State Medical University of Turkmenistan
Turkmenistan, Ashgabat

Berdiyeva Jennet Ovezmyradovna

Clinical Resident of the Department of Physiotherapy, Rehabilitation and Sports
Medicine, Myrat Garryyev State Medical University of Turkmenistan
Turkmenistan, Ashgabat

Relevance. Chronic prostatitis is an inflammation of the prostate gland (prostate) an extremely common disease. The disease is undulating, periodically intensifying and weakening. According to various sources, 35-45% of the representatives of the stronger gender face it. The disease mostly affects men between the ages of 20 and 50. The main causes that contribute to the occurrence of inflammatory processes in the prostate gland are urogenital infections characterized by a long course with a tendency to requisition, accompanied by various dysfunctions of the prostate gland. They can be sexually transmitted, and arising from the activation of their own bacterial flora due to a decrease in the body's defenses, microcirculation disorders and the predominance of congestion in the body. The main clinical syndromes in patients with prostatitis: astheno-neurotic, intoxication pain (pain in the perineum, unilateral pain in the testicle, urinary disorders or imperative urges with accelerated ejaculation, discomfort in the pelvic area sometimes radiating along the spermatic cord. In the lumbosacral region, burning in the urethra, anus). Diagnosis of chronic prostatitis is not difficult and is based on the classic triad of symptoms. Considering that often the disease is asymptomatic, it is necessary to use a complex of physical, laboratory methods, including determining the state of the immune and neurological status. Laboratory diagnosis of chronic prostatitis makes it possible to make a diagnosis of "chronic prostatitis" (since Farman and McDonald established the "gold standard" in the diagnosis of inflammation of the prostate in 1961, 10-15 leukocytes per field of vision) and to make a differential diagnosis between its bacterial forms. Ultrasound examination makes it possible to evaluate the measurements and volume of the prostate, the echo structure, size, degree, expansion of the density and the echo homogeneity of the contents of the seminal vesicles. X-ray examination should be carried out in patients in order to clarify the cause of its occurrence and determine the tactics of further treatment.

Natural and physiotherapeutic factors are widely used in the treatment of chronic prostatitis. This is due to the fact that drugs penetrate poorly into the prostate gland and

their concentration in the gland is much lower than in blood serum. Physiotherapeutic effect has an anti-inflammatory and analgesic effect, changes the course of oxidative-inflammatory and tissue enzymatic processes.

Purpose of the study. To increase the effectiveness of rehabilitation therapy in patients with chronic prostatitis with the use of Mollakara mud tampons, paraffin baths and magnetic therapy.

Materials and methods: Treatment of chronic prostatitis, like any chronic disease, should be carried out in compliance with the principles of consistency and an integrated approach. First of all, it is necessary to change the patient's way of life, his thinking and psychology. By eliminating the influence of many harmful factors, such as physical inactivity, alcohol, chronic hypothermia and others. Thus, we not only stop further progression of the disease, but also contribute to recovery. Such a stepwise approach to the treatment of the disease allows you to control its effectiveness at each stage. In order to study the increase in the effectiveness of the complex treatment of patients with chronic prostatitis in the conditions of the Berzengi sanatorium, 41 patients aged 20-50 years were treated. The diagnosis of the disease is determined on the basis of objective, subjective data, ultrasound. All patients received a daily magnetic field with a frequency of 30-50 Hz, the value of magnetic induction was 30 mTd. The emitters were applied to the lower abdomen for 15-20 minutes. The course of treatment was 10-12 days. Treatment also includes the use of paraffin baths. Melting point 40-60 °C. The gauze folded in 6 layers was impregnated with melted paraffin, then cooled to 38-40°C and applied to the lower abdomen, to the sacrum and perineum in the form of panties. Duration of procedures 30-40 minutes. The procedures are carried out daily, the course of treatment was 10 days. The complex of therapeutic measures also includes the use of Mollakara mud tampons. When carrying out rectal mud procedures, 200 g of Mollakara mud heated to 38-40 ° C are used per mud tampon. The mud swab is left in the rectum for 20-30 minutes. Procedures are carried out every other day, the duration of treatment is 12-15 procedures.

Results: As a result of our treatment, the main complaints of pain or discomfort in the pelvis and perineum, in the lumbosacral region, burning in the urethra and anus disappeared in almost all patients, and microcirculation improved significantly: 33 (80.48%) patients have good results, 8 (19.52.8%) patients have satisfactory results.

conclusions: Summing up the results of the treatment, we can say with confidence that for patients with chronic prostatitis, as a complex treatment, they received Mollakara mud tampons 200g, paraffin panties and magnetotherapy are the best treatment in practical medicine.

References

1. Alyaev Yu.G., Glybochka P.V., Pushkar D.Yu. Urology. Russian clinical guidelines. M: GEOTAR - Media, 2015. p.480
2. Bozhemov V.A., Semenov A.V., Patsanovskaya G.M. and others. Reproductive function of men with chronic prostatitis: clinical, anamnestic and microbiological aspects. Urology 2015 ;(1):70 – 8.
3. Wagner G., Green R . Impotence (physiology, psychology, surgery, diagnosis and treatment): Per. from eng. M., 1985.

4. Karpukhin I.V., Li A.A., Minenkov A.A., et al. Physical and resort therapy in urology. – M.: Intel Print, 2003.- 489 p..

5. Ivanov V.N., Apletaev V.V. Myagkov Yu.A. and others. The use of combined physiotherapy in patients with chronic prostatitis in combination with benign prostatic hyperplasia and stones // Restorative treatment of andrological and urological patients. - M., 2002. - S. 68-71.

6. Kolmatsui I.A., Levitsky E.F. Differentiated light-magnetotherapy in the complex treatment of patients with chronic prostatitis // 2nd All-Russia. Conf. "Men's Health" : Proceedings of Conf. (Moscow October 19 - 21, 2005). - M., 2005. - S. 219

COMPLEX TREATMENT OF PATIENTS WITH ARCHITECTURAL DISORDERS OF THE VESTIBULE OF THE MOUTH

Mahlynets Nataliia,
Candidate of Medical Sciences,
Associate Professor of Therapeutic Dentistry Department

Pavlyshyn Mariana,
Ass. of Pediatric Dentistry Department

Ozhogan Zinovii,
Doctor of Medical Sciences, Professor,
Head of the Department of Orthopedic Dentistry,
Ivano-Frankivsk National Medical University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine

Anotation. The aim is to improve the effectiveness of comprehensive treatment of patients with pathological occlusion on the background of violations of the architecture of soft tissues of the vestibule of the mouth [1, p.65; 2, p.1; 4, p.47-56].

Key words: maxillomandibular anomalies, connective tissue strands, frenulum of the lips, plastic in the vestibule of the mouth.

Research methods. 30 patients with maxillomandibular anomalies and disorders of the architectonics of the vestibule of the mouth were examined and treated (anomalies of frenulums, the presence of connective tissue strands in the area of the vestibule of the mouth). Patients of group I (15 people) therapeutic treatment, orthodontic treatment with removable and non-removable orthodontic appliances, surgical correction of anomalies in the architecture of soft tissues of the vestibule of the mouth by plastic surgery, where the surgical wound is healed by secondary tension. Patients of group II (15 people) treatment is supplemented by our proposed surgical correction of tendons by frenuloplasty and vestibuloplasty, where the surgical wound heals with primary tension. In the postoperative period, chlorhexidine denta and gengigel were prescribed according to the instructions. A clinical study was conducted, where the main point was to determine the height of attachment of connective tissue strands and bridle of the lip and the presence of changes in periodontal tissues, including recessions of the gums. The condition of the surgical wound and the processes of postoperative scar formation were studied, cytological examination of the mucous membrane was performed according to G.V. Banchenko [3, p.99].

Scientific novelty. All patients before treatment were diagnosed with a violation of the architecture of the vestibule of the mouth, which was manifested by highly attached strands in the area of the canines, premolars and frenulum of the lip on the lower jaw (less than 5 mm); low-attached strands in the area of the canines, premolars and frenulum of the lip on the upper jaw (less than 5 mm). In patients where the surgical

wound healed with primary tension, there was a significant difference in cytological characteristics ($p \leq 0.05$) and the formation of normotrophic scar, which did not cause traumatic effects on periodontal tissues, the position of a particular group of teeth. In the second group of patients there was a significant difference in the phenomenon of "creeping attachment" in comparison with the first group ($p \leq 0.05$).

Conclusions

1. Corrective surgical treatment in the area of the vestibule of the mouth is an important stage of the complex treatment of patients with maxillomandibular anomalies on the background of violations of the architecture of the vestibule of the mouth, which ensures the elimination of chronic trauma to the periodontal tissues, accelerates the therapeutic effect of all stages of orthodontic treatment, ensures the prevention of relapses (repeated diastema, protrusion of the frontal group teeth, gum recession).

2. The use of operative interventions, where the wound heals by primary tension, ensures the normalization of the cytological characteristics of the mucous membrane of the vestibule of the mouth, ensures the appearance of the "creeping attachment" phenomenon, and in turn - the normalization of the blood supply in the area of the existing connective tissue strands, frenulum of the lip and the prevention of relapses and the appearance of gum recession.

3. Corrective plastic interventions in the area of the vestibule of the mouth (plasty of frenulums and connective tissue strands) ensure the normalization of blood supply in the area of the crown and prevent the appearance of gum recession in the projection of the teeth, where there were frenulums and strands.

References:

1. Bazunova I.V. (2007). Vliyaniye sostoyaniya preddveriya rta u lits molodogo vozrasta na vybor taktiki stomatologicheskikh vmeshatelstv [Influence of the state of the vestibule of the mouth in young people on the choice of tactics for dental interventions]. The text of the candidate's dissertation *of medical sciences*. Poltava [in Russian].

2. Patent №99402 Ukraina (2015) Sposib vymiryuvannya glybyny prysinka rota [Method of the vestibule of the mouth measurement] / Gereliuk V.I., Makhlynets N.P., Dovganych O.V., Chubii I.Z. [in Ukrainian].

3. Makhlynets N.P., Krasii M.V. (2019) Reografichni zminy slyzovoi obolonky prysinka rota na foni vestybuloplastychnykh operatsiy [Rheographic changes of the oral mucosa on the background of vestibuloplastic operations]. Innovatsiyi v medytsyni: tezy dopovidey 88 naukovo-praktychnoi konferentsiyi studentiv I molodykh vchenykh z mizhnarodnoyu uchastyu - Innovations in medicine: abstracts of the 88th scientific-practical conference of students and young scientists with international participation. 99 [in Ukrainian].

4. Makhlynets N., Krasii M., Plaviuk L. (2020). Histopathological changes of oral mucosa on the base of the complex treatment of patients with generalized periodontitis. Perspectives of world science and education: materials of the X International Scientific and Practical Conference. Osaka. 47-56 [in English].

THE RESULTS OF BIOLOGIC SWITCHING IN PATIENTS WITH JUVENILE IDIOPATHIC ARTHRITIS

Marushko Tetiana,

MD, Professor, Head of the Department of Pediatrics-2
Shupyk National Healthcare University of Ukraine

Onufreiv Olena,

PhD student, Department of Pediatrics-2,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine

Introduction

The goal of modern recommendations for the treatment of Juvenile idiopathic arthritis (JIA) is complete remission and minimization of the development of complications, improvement of the quality of life of patients, and avoidance of long-term disability that can arise as a result of both articular and extra-articular complications. Biologics have greatly improved disease control, but some patients cannot achieve clinical remission despite therapy and require switching to another biologic agent (BA). [1, 3] The recommendations of the American College of Rheumatology (ACR) have recently been revised; according to which, in patients with non-systemic polyarthritis, sacroiliitis and enthesitis [6], it is recommended to replace the initial anti-tumor necrosis factor- α (anti-TNF- α) drug with another class of BA, and not with a second anti-TNF- α drug, if there is an inadequate response. [1] However, reliable evidence and data on the efficacy and safety of switching to biological disease-modifying antirheumatic drugs (bDMARDs) in children and young adults (aged ≤ 16 years) with JIA in the era of multiple biological therapies are insufficient [2], and there is also insufficient information on the consequences of such transfer for non-medical reasons. The most common reasons for switching biologics are their ineffectiveness and adverse events, including infusion reactions, infections, and skin rashes. In addition, the proportion of ineffectiveness as a reason for switching was significantly higher for switching between biologics with different mechanisms of action than between biologics with similar mechanisms. [1, 4, 5] According to data published by the Childhood Arthritis and Rheumatology Research Alliance (CARRA) Registry, the most common reasons for switching to another BA were inadequate response or disease progression in 58% of patients, and the most common switching option was from one anti-TNF- α on another (63%). [3]

Clinical case

Boy A., born in 2007. He was first consulted by cardiorheumatologist in January 2014 with complaints of pain and morning stiffness for up to 30 minutes in the ankle, left carpal joint, and interphalangeal joint of the 1st finger of the right hand. From the anamnesis, it is known that the disease debuted in December 2013 with febrile fever for 3 days and joint syndrome. He did not suffer from acute respiratory diseases and

acute intestinal infections during the month before the appearance of the above-mentioned complaints. As a result of the examination, negative antinuclear antibodies (ANA), increased ESR to 42 mm/h, increased CRP level to 25.5 mg/l, negative indicators of RF and ASLO were revealed. During the ultrasound examination, there were found ultrasound signs of bilateral moderate exudative synovitis in the knee joints, minor exudative synovitis of the left carpal joint and ultrasound signs of moderate exudative-proliferative synovitis of the interphalangeal joint of the first finger of the right hand. The diagnosis was established: Juvenile idiopathic arthritis, seronegative variant, polyarthritis, activity stage 2, rapidly progressive course. The boy received basic therapy with methotrexate at a dose of 12.5 mg/week and glucocorticoid therapy. No significant improvement in the child's condition was observed, exacerbations and progression of the joint syndrome were periodically noted, therefore, from December 2015, biological therapy with etanercept at a dose of 25 mg subcutaneously once every 2 weeks was additionally prescribed. The boy's condition improved, but medical remission did not occur. In November 2019, the child complained of decreased vision, photophobia, and a feeling of "flashes" in the eyes. After consultation with an ophthalmologist, idiopathic seronegative posterior uveitis OU, vitreous fibrosis OS, macular edema OU were diagnosed. The council of doctors decided to replace the immunobiological drug with adalimumab at a dose of 40 mg once every 2 weeks, and in the course of treatment, the symptoms of uveitis decreased. However, in November 2020, due to non-medicinal reasons (lack of government procurement), the original drug adalimumab was replaced with a biosimilar, and as a result, within 3 months, the child began to have exacerbations of rheumatoid uveitis and complained of pain in the ankle joints. After resuming treatment with the original adalimumab, the above symptoms disappeared, and the child's condition improved.

Conclusions

The use of biological therapy for the treatment of JIA is becoming more common every year, especially in children who are resistant to basic treatment. And, as a result, the effectiveness and safety of biologics requires a more detailed study, and the switching of BA requires precise algorithms, for the development of which real basic data are required.

The authors declare no conflict of interest.

References:

1. Karadağ ŞG, Demirkan FG, Koç R, Çakmak F, Sönmez HE, Aktay Ayaz N. Approach to switching biologics in juvenile idiopathic arthritis: a real-life experience. *Rheumatol Int.* 2022 Jan;42(1):141-147. doi: 10.1007/s00296-021-04854-y. Epub 2021 Apr 12. PMID: 33846863.
2. Kearsley-Fleet L, Heaf E, Davies R, Baidam E, Beresford MW, Foster HE, Southwood TR, Thomson W, Hyrich KL; BCRD and BSPAR-ETN study groups. Frequency of biologic switching and the outcomes of switching in children and young people with juvenile idiopathic arthritis: a national cohort study. *Lancet Rheumatol.* 2020 Mar 9;2(4):e217-e226. doi: 10.1016/S2665-9913(20)30025-4. PMID: 32280951; PMCID: PMC7134528.

3. Mannion ML, Xie F, Horton DB, Ringold S, Correll CK, Denny A, Beukelman T; CARRA Registry Investigators. Biologic Switching Among Nonsystemic Juvenile Idiopathic Arthritis Patients: A Cohort Study in the Childhood Arthritis and Rheumatology Research Alliance Registry. *J Rheumatol*. 2021 Aug;48(8):1322-1329. doi: 10.3899/jrheum.200437. Epub 2020 Sep 15. PMID: 32934124.
4. Park DJ, Choi SJ, Shin K, Kim HA, Park YB, Kang SW, Kwok SK, Kim SK, Nam EJ, Sung YK, Lee J, Lee CH, Jeon CH, Lee SS. Switching profiles in a population-based cohort of rheumatoid arthritis receiving biologic therapy: results from the KOBIO registry. *Clin Rheumatol*. 2017 May;36(5):1013-1022. doi: 10.1007/s10067-017-3584-y. Epub 2017 Feb 27. PMID: 28243760.
5. Rashid N, Lin AT, Aranda G Jr, Lin KJ, Guerrero VN, Nadkarni A, Patel C. Rates, factors, reasons, and economic impact associated with switching in rheumatoid arthritis patients newly initiated on biologic disease modifying anti-rheumatic drugs in an integrated healthcare system. *J Med Econ*. 2016 Jun;19(6):568-75. doi: 10.3111/13696998.2016.1142448. Epub 2016 Feb 8. PMID: 26766553.
6. Ringold S, Angeles-Han ST, Beukelman T et al (2019) 2019 American College of Rheumatology/Arthritis Foundation Guideline for the Treatment of Juvenile Idiopathic Arthritis: therapeutic approaches for non-systemic polyarthritis, sacroiliitis, and enthesitis. *Arthritis Care Res (Hoboken)* 71:717–734

INFLUENCE OF HIGH-FREQUENCY CHEST WALL OSCILLATION FOR HEMODYNAMIC INDICATORS IN CHILDREN WITH COMMUNITY-ACQUIRED PNEUMONIA

Usenko D.

Ph.D., Assistant Professor at the Department of Pediatrics №1,
Odesa National Medical University

Aryayev M.

Corresponding member of the National Academy of Medical Sciences of
Ukraine, Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of
Pediatrics №1
Odesa National Medical University

Kaplina L.

Ph.D., Associate Professor at the Department of Pediatrics №1
Odesa National Medical University

Relevance. Diseases of the respiratory tract remain an urgent issue in modern pediatrics. Pneumonia is one of the most common forms of damage to the respiratory system and remains the main infectious cause of morbidity and mortality in children throughout the world, in particular in Ukraine [1-3]. High-frequency chest wall oscillation (HFCWO) is a modern method of bronchodrainage that affects the ventilation function of the lungs and improves pulmonary gas exchange in children based on the vibration-compression effect of the Vest Airway Clearance System [4,5]. The Vest device has proven its effectiveness in the treatment of children with cystic fibrosis, bronchial asthma, and bronchiectasis [6,7].

The aim: to study the changes in hemodynamic indicators (HI) in children with community-acquired pneumonia (CAP) with an acute and uncomplicated course under the influence of HFCWO.

Materials and methods. Peculiarities of HI changes (body temperature, systolic blood pressure (SBP), diastolic blood pressure (DBP), respiratory rate (RR), heart rate (HR), oxygen saturation (SpO₂)) were evaluated in 110 children aged 6 to 17 years (12.24±0.51 years old), including 66 boys (60%) and 44 girls (40%) at the pulmonology department of the Odesa Regional Children's Clinical Hospital with a confirmed diagnosis of CAP of moderate severity with an acute and uncomplicated course within 10 days of treatment. Children were divided into groups: the first group (FG) consisted of 58 children (37 boys and 21 girls), who were prescribed basic treatment (BT) and additional bronchodrainage procedures using 1-6 modes of The Vest device, model 105 (Hill-Rom, USA) [8,9]. The second group (SG) consisted of 52 children (34 boys and 18 girls), who were assigned only BT. Hemodynamic indicators were evaluated in children at the beginning of treatment and in the dynamics.

Results. On the 1st day of therapy, the temperature reaction of the body in FG children was 37.41 ± 0.09 (95% CI 24.23–49.75) in comparison with SG children – 37.28 ± 0.06 (95% CI 23.60–49.80). SBP in children of FG reached 107.29 ± 3.03 (95% CI -1.65–3.79) in comparison with children of SG – 113.15 ± 2.42 (95% CI -1.74–4.0). In FG children, DBP was 66.0 ± 1.69 (95% CI 53.48–78.52) compared to SG children – 75.15 ± 1.81 (95% CI 62.83–86.47). The heart rate in FG children was 87.0 ± 1.93 (95% CI 78.11–95.89) compared to SG children – 87.5 ± 1.76 (95% CI 78.51–96.49).

On the 5th day of treatment, a decrease in body temperature was noted in FG children to 36.61 ± 0.03 (95% CI 23.88–49.34) in comparison with SG children to 36.6 ± 0.03 (95% CI 23.51–49.69). SBP in FG children slightly increased to 107.90 ± 2.60 (95% CI -1.65–3.81) in comparison with SG children to 113.8 ± 2.73 (95% CI -1.74–4.0). In FG children, DBP also slightly increased to 67.76 ± 1.75 (95% CI 55.41–80.11), while DBP in SG children decreased to 74.1 ± 2.09 (95% CI 62.08 – 85.92). A slight decrease in heart rate was found in the children of the studied groups: in the children of FG to 86.19 ± 1.85 (95% CI 76.83–95.17) and in comparison with the children of SG to 85.26 ± 1.64 (95% CI 75.62–94.90).

At the end of the 10-day therapy, body temperature normalization was noted in all children: 36.54 ± 0.02 (95% CI 23.81–49.27) in FG and 36.54 ± 0.02 (95% CI 23.45 – 49.63) in SG. In FG children, SBP was found to increase to 108.86 ± 2.62 (95% CI -1.65–3.83), while in SG children, it was found to decrease to 112.5 ± 2.20 (95% CI -1, 74–4.0). Blood pressure slightly increased in FG children to 67.85 ± 1.47 (95% CI 55.52–80.20) in comparison with SG children, in whom a decrease was noted to 74.65 ± 1.99 (95% CI 62, 83–86,47). Heart rate slightly decreased in FG children to 84.31 ± 3.50 (95% CI 74.7–93.92) compared to SG children to 84.0 ± 1.88 (95% CI 74.04–93, 96).

Changes of RR were found in both studied groups after 10 days of pneumonia treatment. On the 1st day of therapy, RR in FG children reached 22.43 ± 0.43 (95% CI 11.05–32.95) compared to SG children – 22.3 ± 0.53 (95% CI 11.56 –34.44). On the 5th day of treatment, in FG children the normalization of RR to 19.33 ± 0.42 (95% CI 8.63–29.37) in comparison with SG to 19.8 ± 0.27 (95% CI 8, 97–30,63).

After carrying out complex therapy with the inclusion of HFCWO procedures for 10 days, the normalization of RR to 18.29 ± 0.29 (95% CI 7.85 – 28.15) was noted in children of FG compared to children of SG – 19.21 ± 0.23 (95% CI 8.34–29.66).

On the 1st day of therapy in FG children, the level of hemoglobin saturation of arterial blood with oxygen reached 93.48 ± 0.25 (95% CI 86.96–100.0) in comparison with SG children – 93.66 ± 0.23 (95% CI 87.04–100.28). On the 5th day of treatment, the level of oxygen saturation in FG children increased to 96.38 ± 0.21 (95% CI 91.44–101.32) compared to SG children - 95.25 ± 0.16 (95% CI 89.08–100.92). On the 10th day of therapy, the level of oxygen saturation in FG children improved to 98.20 ± 0.15 (95% CI 94.30–101.69) compared to SG children – 96.0 ± 0.18 (95% CI 90.67–101.33).

Conclusions. After the treatment, the temperature in children of both studied groups decreased to normal values. At the end of the 10-day therapy, children in both groups had normal body temperature values: 36.54 ± 0.02 (95% CI 23.81–49.27) in FG and 36.54 ± 0.02 (95% CI 23.45–49.63) in SG.

The appointment of oscillation procedures as part of the complex treatment of CAP does not affect hemodynamic indicators. At the end of the treatment, hemodynamic indicators in the children remained within the age norm: in the FG children, SBP was 108.86 ± 2.62 (95%CI -1.65–3.83) compared to children in the SG – $112.5 \pm 2, 20$ (95% CI -1.74–4.0). DBP in FG children is 67.85 ± 1.47 (95%CI 55.52–80.20) compared to SG children, 74.65 ± 1.99 (95%CI 62.83–86.47). Heart rate in FG children was 84.31 ± 3.50 (95%CI 74.7–93.92) compared to SG children – 84.0 ± 1.88 (95%CI 74.04–93.96).

In FG children, an improvement in RR was found: dyspnea decreased from 22.43 ± 0.43 (95%CI 11.05–32.95) to 18.29 ± 0.29 (95%CI 7.85–28.15) in compared with SG children from 22.3 ± 0.53 (95%CI 11.56–34.44) to 19.21 ± 0.23 (95%CI 8.34–29.66). In children of FG, an improvement of SpO₂ to 96.38 ± 0.21 (95%CI 91.44–101.32) was noted in comparison with SG to 95.25 ± 0.16 (95%CI 89.08–100.92) .

The obtained data show that the appointment of HFCWO as part of the complex treatment of CAP with an acute and uncomplicated course does not have a negative effect on hemodynamic indicators, which after the appointment of bronchodrainage procedures with the use of the HFCWO remain within the age norm. The positive dynamics of hemodynamic parameters in the children of the first group was accompanied by an improvement in RR and a significant increase in Sp O₂.

References:

1. Yu H-R, Hsu J-H. Editorial: Emerging Pneumonia in Children. *Front. Pediatr.* 2021. 9:813034. <https://doi.org/10.3389/fped.2021.813034>
2. Huang HP, Chen KH, Tsai CL, Chang WP, Chiu SYH, Lin SR, Lin YH. Effects of High-Frequency Chest Wall Oscillation on Acute Exacerbation of Chronic Obstructive Pulmonary Disease: A Systematic Review and Meta-Analysis of Randomized Controlled Trials. *Int J Chron Obstruct Pulmon Dis.* 2022;17:2857-2869 <https://doi.org/10.2147/COPD.S378642>
3. Волосовець О.П., Більбот Ю.К., Абатуров О.Є., Кривопустов С.П., Стоєва Т.В. Динаміка змін показника захворюваності на пневмонію дітей України за останні 20 років. *Медичні перспективи.* 2020. № 4(25). С. 174-181. <https://doi.org/10.26641/2307-0404.2020.4.221680>
4. Mahajan A.K., Dietta G.B., Hatipoglu U. et al. High frequency chest wall oscillation for asthma and chronic obstructive pulmonary disease exacerbations: a randomized sham-controlled clinical trial. *Resp Res.* 2011. 12:120. doi: 10.1186/1465-9921-12-120
5. Paneroni M., Clini E., Simonelli C. et al. Safety and efficacy of short-term intrapulmonary percussive ventilation in patients with bronchiectasis. *Resp Care.* 2011. 56 (7): 984–988. doi: 10.4187/respcare.01098
6. Fainardi V., Longo F., Faverzani S. et al. Short-term effects of high-frequency chest compression and positive expiratory pressure in patients with cystic fibrosis. *J Clin Med Res.* 2011. 3(6): 279–284. doi: 10.4021/jocmr697w
7. Laube B.L., Carson K.A., Evans C.M. et al. Characterizing mucociliary clearance in young children with cystic fibrosis. *Pediatr Res.* 2021. doi: 10.1038/s41390-021-01453-2

8. Аряєв М.Л., Усенко Д.В. Оцінювання та вибір режимів високочастотної осциляції грудної клітки в дітей із позалікарняною пневмонією на основі пульсоксиметрії. Запорізький медичний журнал. 2020. № 3(120). С. 378-383. <https://doi.org/10.14739/2310-1210.2020.3.204946>

9. Аряєв М.Л., Усенко Д.В. Спосіб визначення ефективності лікування гострих захворювань органів дихання в дітей. Пат. 114857 Україна: МПК (2017.01), А 61 В 10/00, А 61В 5/0205, А 61В 5/08. № u201609413; заявл. 12.09.2016; опубл. 27.03.2017. Бюл. № 6. С. 5.

ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ У БОРОТЬБІ З ЛЕЙШМАНІОЗОМ

Алієв Р.Б.,

в.о.завідувача кафедри епідеміології та інфекційних хвороб

Шаповалова А.С.,

асистент кафедри внутрішньої медицини №1

Міщенко М.С.,

студент 5 курсу 1 медичного факультету
Донецький національний медичний університет

Актуальність: У сучасному світі, у зв'язку з відкритістю кордонів, багато людей можуть подорожувати в будь-які країни світу, проте вони не підозрюють про небезпеки, які їх можуть підстерігати. Одна з них лейшманіоз – трансмісивне захворювання, ендемічне для країн з жарким та теплим кліматом.

Мета: Знати та застосовувати профілактичні заходи, щоб зберегти своє здоров'я

Матеріали та методи дослідження: Чітко визначити географічне поширення різних форм лейшманіозів і встановити частоту їх виявлення досить важко, оскільки в багатьох країнах це захворювання не підлягає обов'язковій реєстрації. Відомо, що на лейшманіози щорічно хворіють не менше 400 тис. осіб у 80 країнах світу. Загалом у світі хворих на лейшманіози налічується близько 40—60 млн. У 70-80-ті роки ХХ ст. з переселенням людей були пов'язані серйозні епідемії в Ірані, Іраку, Ізраїлі, Судані та інших державах. Наприкінці 70-х років в Індії зареєстровано понад 100 тис. випадків захворювань, у Північній Африці у 1976-1982 рр. - декілька тисяч. Широке поширення лейшманіозів, тривалий інкубаційний період (при деяких формах - до 2 років), тяжкість перебігу і велика частота несприятливих наслідків у нелікованих випадках, слабка проінформованість практичних лікарів про цю інфекцію роблять доцільнішим глибше знайомство медиків всіх спеціальностей з даною патологією.

Результати: Існує багато форм захворювання, які систематизують відповідно до географічного поширення лейшманій. Діапазон форм поширюється від спонтанно самовиліковуваних поодиноких виразок до летальних генералізованих форм захворювання. У світі розрізняють 3 основних форми лейшманіозів.

Вісцеральний лейшманіоз (лейшманіоз внутрішніх органів) При вісцеральному лейшманіозі (відомому ще як лихоманка *Дум-Дум*, *чорна лихоманка* або *кала-азар*) вражаються внутрішні органи. Збудники — *L.Donovani*, у Європі — *L.Infantum*. Ймовірно це захворювання поширилося з стародавньої східної Африки через Близький Схід до Індії.

Лейшманіоз шкіри Шкірний лейшманіоз (хвороба Боровського, багдадська виразка, каучукова виразка) вражає, на відміну від вісцерального лейшманіозу, виключно шкіру і не зачіпає внутрішні органи. Переносниками є москити чи метелівкові. Комахи заражуються збудниками лейшманій під час смоктання крові; потім в травному каналі самок москітів збудники проходять цикл розвитку, звідки попадають в хоботок. При укусі інфікованим москітом відбувається подальша передача паразита. Збудниками цього виду лейшманії є *L.tropica major*, *L.tropica minor*, *L.tropica infantum* und *L.aethiopica*.

Слизово-шкірний (син. американський) лейшманіоз призводить до часткового або повного руйнування слизових оболонок носа, рота і горла. Близько 90% випадків інфікування слизово-шкірним лейшманіозом відбувається у Болівії, Бразилії та Перу.

Профілактика лейшманіозу полягає у ліквідації місць виплоду москітів, протимоскітній обробці (вогнищева дезінсекція) будинків, використанні індивідуальних засобів захисту від москітів (сітки, обробка репелентами), вакцинація за 3 місяці до від'їзду у вогнища лейшманіозу.

Висновок: Міграція населення, що активізувалася останніми роками, диктує необхідність обов'язкового врахування можливості лейшманіозної інфекції та профілактичної обізнаності серед громадян.

Використана література:

1. Потекаев Н.С., Потекаев Н.Н., Львов А.Н., Пташинский Р.И., Кочетков М.А., Лебедева Е.В., Маляренко Е.Н., Сапожникова Н.А. Зоонозный кожный лейшманиоз: исторический экскурс и клиническое наблюдение. *Клиническая дерматология и венерология*. 2015

2. Возіанова Ж. І. Інфекційні і паразитарні хвороби: У 3 т. — К.: «Здоров'я», 2002. — Т.2.; — 658 с.

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЛІКУВАННЯ СЕКНІДАЗОЛОМ ТА КЛІНДАМІЦИНОМ БАКТЕРІАЛЬНОГО ВАГІНОЗУ В ЖІНОК ПРЕМЕНОПАУЗАЛЬНОГО ВІКУ

Жукуляк Оксана Миколаївна

асистент кафедри акушерства і гінекології ім. І.Д.Ланового
Івано-Франківський національний медичний університет

Поліщук Іван Полікарпович

к.м.н., асистент кафедри акушерства і гінекології ім.І.Д. Ланового
Івано-Франківський національний медичний університет

Бігун Руслана Василівна

асистент кафедри акушерства і гінекології ім. І.Д.Ланового
Івано-Франківський національний медичний університет

Лесів Мар'яна Ігорівна

асистент кафедри неврології та нейрохірургії
Івано-Франківський національний медичний університет

Перхулин Оксана Мирославівна

к.м.н., асистент кафедри акушерства і гінекології ім.І. Д. Ланового
Івано-Франківський національний медичний університет

Згідно літературних даних, проблема інфекційних захворювань жіночих статевих органів залишається однією з найбільш важливих у сучасному акушерстві та гінекології і виходить на одне з перших місць. Серед всіх інфекційних захворювань жіночої статевої сфери найчастіше зустрічається бактеріальний вагіноз(БВ). За даними різних авторів, на його долю припадає від 20 до 60% всіх вульвовагінальних інфекцій нижнього відділу жіночих статевих органів.

Мета дослідження: Розробити ефективні критерії оцінки мікробіологічних особливостей інфекційних взаємодій при бактеріальному вагінозі для підвищення ефективності діагностики, лікування та профілактики даного захворювання. З метою лікування (БВ) використовували таблетки секнідазолу 0,5- 2 рази перорально 2дні та свічки кліндаміцину 100 мг. в піхву на ніч 3 дні після місячних .

Методи дослідження: Методи кількісного та якісного аналізу біоценозу піхви.

Всі жінки підлягали комплексному обстеженню з використанням визначення реакції піхвового вмісту та амінотесту (реакція з 10% розчином гідроксиду калію).

Лабораторні дослідження включали: мікроскопію вагінальних мазків по Граму у модифікації Korpeoff, бактеріологічні посіви на живильні середовища для визначення факультативно-анаеробних бактерій і облигатно-анаеробних бактерій та для виділення *Trichomonas vaginalis*, *Neisseria gonorrhoeae*, збудників кандидозу, мікоплазмової і уреоплазмової інфекції, *Gardnerella vaginalis*, кількісний аналіз мікрофлори піхви. В основу ідентифікації всіх виділених культур були покладені рекомендації і схеми "Bergey's Manual of Systematic Bacteriology".

Результати дослідження: Під нашим спостереженням знаходилось 50 жінок без екстрагенітальної патології, котрим не проводили системного або місцевого використання антибактеріальних препаратів на протязі останніх двох місяців. З них 40 жінок із бактеріальним вагінозом та 10 жінок з нормоценозом піхви, що склали контрольну групу.

У 95% жінок з (БВ) діагностували тривалі і значні піхвові виділення, також жінки 91,30% подавали скарги на неприємний запах піхвових виділень. Свербіж і печія в ділянці зовнішніх статевих органів зустрічалися у 30,43% хворих, а болі під час статевого акту у 23,91% жінок.

Для порівняння тільки у 1 (10%) жінок виявлено скарги на тривалі і значні піхвові виділення слизистого характеру, що ми пов'язали з гормональними порушеннями.

Амінотест був позитивний у 91,30% хворих із бактеріальним вагінозом. Ступінь вираженості позитивного амінотесту був наступним: 1 ступінь (+) - у 19,05% жінок, 2 ступінь (++) - 33,33% у жінок, 3 ступінь (+++) - у 47,61% жінок. Отже, частота позитивного амінотесту у хворих із бактеріальним вагінозом вірогідно ($p < 0,01$) вища, ніж у жінок з нормоценозом піхви.

pH піхвового вмісту у обстежених жінок 1 групи у середньому становив $5,83 \pm 0,32$, а у жінок 2 групи - $3,89 \pm 0,26$. Отже, pH піхвового вмісту у жінок з нормоценозом з був достовірно ($p < 0,05$) нижчим, ніж у жінок із бактеріальним вагінозом.

У хворих із бактеріальним вагінозом лактобактерії виділялися у дещо більше як 1/4 обстежених й у низькій концентрації 10^3 і менше КУО/мл - функціонально дефектними. А у всіх жінок з нормоценозом піхви лактобактерії виділялися у вигляді асоціації у високій концентрації з високою захисною здатністю.

При дослідженні анаеробних бактерій у виділеннях з піхви у хворих із бактеріальним вагінозом факультативні анаероби (ФА) частіше зустрічалися у монокультурі у 30 (65,22%) жінок, асоціація з 2-х мікроорганізмів - у 10 (21,74%) жінок, асоціація з 3-х мікроорганізмів - у 6 (13,04%) жінок. Серед ФА у хворих із бактеріальним вагінозом найчастіше виділялися: *Gardnerella vaginalis* - у 28 (60,87%) жінок, зі ступенем обсіменіння піхви 10^6 - 10^7 КУО/мл. У фізіологічно вагітних факультативні анаероби завжди зустрічалися у монокультурі, а ступінь обсіменіння піхви складав 10^4 і менше КУО/мл.

Серед облигатних анаеробів (ОА) у хворих із бактеріальним вагінозом частіше зустрічалися у вигляді монокультури у 31 (67,39%) жінки, асоціації з 2-х

мікроорганізмів у 9 (19,56%) жінок, асоціації з 3-х мікроорганізмів у 6 (13,04%) жінок.

Серед ОА у хворих із бактеріальним вагінозом найчастіше виділялися: *Peptostreptococcus spp.*, *Peptococcus spp.*, *Bacteroides spp.*, *Bifidobacterium spp.*, *Eubacterium spp.*, *Veillonella spp.* і *Actinomycetes spp.*. Ступінь обсіменіння піхви був високим для *Peptostreptococcus spp.*, *Peptococcus spp.* і *Bacteroides spp.* і становив 10^6 - 10^7 КУО/мл.

Найчастіше у жінок з нормоценозом піхви серед ОА зустрічалися *Bifidobacterium spp.* зі ступенем обсіменіння піхви 10^6 - 10^7 КУО/мл. У жінок з нормоценозом піхви ОА завжди зустрічалися у монокультури.

Висновки: Аналіз перебігу лікування жінок пременопаузального віку з бактеріальним вагінозом дозволяє зробити висновок, що використання таблеток секнідазолу 0,5- 2 рази перорально та крем клотримазолу 1% 10 мл в піхву на ніч призводить до відновлення нормоценозу піхви з дещо нижчою концентрацією лактобактерій 10^5 , а це в свою чергу потребує проведення етіологічно і патогенетично обґрунтованих діагностичних, лікувальних та профілактичних заходів.

Список літератури:

1. Бардова К.О. Можливі шляхи корекції порушень при неспецифічних вульвовагінітах. Клінічна імунологія. Алергологія. Інфектологія. 2016;7(96):23-26.
2. Бочкарьова О.В. Таксомічний склад мікробіоти вмісту порожнини піхви дівчат пубертатного віку. Буковинський медичний вісник. 2015;4(76):27-31.
3. Маляр В.А., Федішин Т.В., Маляр В.В. Оптимізація системи лікувально-профілактичних заходів у жінок при невиношуванні вагітності, асоційованому з дисбактеріозом піхви. Науковий вісник Ужгородського університету. 2017;2(56):87-92.

КОМПЛЕКСНА МЕДИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПАЦІЄНТІВ З СЕРЦЕВО-СУДИННИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.

Зборовський Олександр

к. мед. н., с. н. с. відділу відновного лікування,
ДУ «Інститут невідкладної і відновної хірургії імені В.К. Гусака НАМН
України»

Норейко Сергій

д. мед. н., професор кафедри фтизіатрії та пульмонології,
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця,
завідувач відділу загальної хірургії,
ДУ «Інститут невідкладної і відновної хірургії імені В.К. Гусака НАМН
України»

Карнабеда Оксана

к.мед.н., с.н.с. відділу гематології
ДУ «Інститут невідкладної і відновної хірургії імені В.К. Гусака НАМН
України»

Кравець Анатолій

В.о вченого секретаря, н.с. відділу загальної хірургії,
ДУ «Інститут невідкладної і відновної хірургії імені В.К. Гусака НАМН
України»

Кульбака Олена

Голова Ради молодих вчених, н.с. відділу загальної хірургії,
ДУ «Інститут невідкладної і відновної хірургії імені В.К. Гусака НАМН
України»

Анотація. Війна в Україні що розпочала Російська Федерація спровокувала різке зростання рівня серцево-судинних захворювань пацієнтів, які перебували під окупацією Росії. Стресові фактори зумовлені терористичними діями Росії мають потужний психотравмуючий вплив, що призводить до різкого зростання, соматичних та психічних розладів. Ракетні та артилерійські обстріли мирного населення, зростання кількості жертв від надзвичайних ситуацій і техногенних катастроф, інвалідизація населення призводить до зростання смертності і від серцево-судинних захворювань. За даними ВООЗ серцево-судинні захворювання (ССЗ) є найбільш частою причиною смерті у світі. Ішемічна хвороба серця займає основну причину летальності в структурі серцево-судинних захворювань. У даній ситуації медична реабілітація пацієнтів із ССЗ є першочерговою. [1,2,]

За визначенням Комітету експертів з реабілітації ВООЗ, реабілітація — це процес, метою якого є запобігання інвалідності під час лікування захворювання і допомога хворому у досягненні максимальної фізичної, психічної, професійної, соціальної та економічної повноцінності, на яку він буде здатний в межах існуючого захворювання. В процесі медичної реабілітації виділяють такі напрямки: психологічна реабілітація, реабілітація пацієнтів, що зазнали хірургічних втручань (протезування, пластична хірургія), фізична терапія, ерготерапія. Психологічна реабілітація має важливе значення не тільки для самих воїнів та потерпілих, а й для їх сімей і для всього суспільства. [3,4,6]

Попередній аналіз звернень пацієнтів та порівняння структури захворюваності за даними профілактичних медичних оглядів з проміжними результатами науково-дослідницької роботи: «Мультидисциплінарний аналіз та оцінка якості життя пацієнтів зони операції об'єднаних сил та внутрішньо переміщених осіб, які зазнали хірургічних втручань, травм та перенесли гострі соматичні порушення здоров'я», вказує на значний ріст кількості пацієнтів, що мають захворювання серцево-судинної системи. Також значно підвищився рівень летальних випадків від ССЗ. Медична реабілітація пацієнтів із ССЗ має включати відновлювальне лікування та оцінювати ефективність медичної реабілітації. [6,7]

Ключові слова: серцево-судинні захворювання, ішемічна хвороба серця, серцева недостатність, аритмія, внутрішньо переміщена особа, війна в Україні, військова агресія Росії, статистичний аналіз, структура захворювання, комплексна реабілітація, кардіореабілітація.

Результати та обговорення.

Огляд пацієнтів деокупованих територій та тимчасово переміщених осіб включав: збір анамнезу, анкетування, вимірювання системного артеріального тиску, визначення частоти серцевих скорочень, електрокардіографія (ЕКГ). За показаннями проводився експрес аналіз (якісний) визначення тропонінів. Проводилась консультація кардіолога. Статистичні показники за період від 24 лютого по 19 жовтня 2022 року вказують на зростання рівня захворюваності населення України, що перебували під окупацією Росії: гіпертонічна хвороба – 38,8%; серцева недостатність – 17,1%; атеросклероз – 15,1%; ІХС – 13,8%; аритмії – 7,8%; стенокардія – 5%; [5]. Ці показники вказують на потребу впровадження комплексної реабілітації пацієнтів із ССЗ. [7]

Висновок. Провідні кардіологічні товариства (American Heart Association, American Collage of Cardiology Foundation) визначили основні складові сучасної комплексної реабілітації пацієнтів з ССЗ. Базою для кардіореабілітації є мінімізація факторів, які підвищують рівень серцево-судинних захворювань:

-Масові розстріли та інвалідизація населення України, що перебуває на тимчасово окупованих територіях.

-Економічна нестабільність в країні пов'язана з війною (екологічні, соціально-економічні, матеріально-побутові, психогенні, виробничі фактори).

-Міграція населення та евакуація до західних регіонів.

-Недостатність ліків, медичного персоналу та оснащення на окупованих територіях.

Сьогодні існує гостра потреба впровадження та активного використання ефективних комплексних реабілітаційних та лікувально-діагностичних програм на деокупованих територіях та ВПО.

Для зниження показників захворюваності потрібно:

1. Швидке відновлення інфраструктури на деокупованих територіях. Виключення, або зниження рівня травмуючих факторів: екологічних, соціально-економічних, матеріально-побутових, психогенних, виробничих;

2. Забезпечення первинної медичної допомоги пацієнтам на деокупованих територіях;

3. Забезпечення вторинної (спеціалізованої) або третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги (консультація кардіолога, кардіохірурга та забезпечення стаціонарного лікування) пацієнтам на деокупованих територіях. [5, 6,]

4. Забезпечення виконання реабілітаційної програми:

- відмову від куріння;

- оптимізацію терапії артеріальної гіпертензії;

- оптимізацію терапії цукрового діабету;

- оптимізацію терапії дисліпідемії;

- зміни (модифікація) способу життя;

- вирішенні психологічних (боротьба з стресом, вирішення проблем пов'язаних із війною);

- психічних розладів (депресія, неврози, тривога); [8]

5. Створення та корекція індивідуальних кардіореабілітаційних програм на рівні вторинної ланки медицини (оцінка стану пацієнта, оптимізація програми фізичного тренування, консультації пацієнта з фізичної активності, контролю ваги, корекція харчування, корекція лікування у пацієнтів з коронарними подіями, психосоціальне консультування, консультації з проблем вживання алкоголю.

6. Профілактичні огляди груп ризику: пацієнтів, що перенесли гострий інфаркт міокарда, пацієнтів в анамнезі яких стабільна стенокардія, коронарне шунтування, коронарна ангіопластика, операції із заміни клапанів серця, трансплантація серця. Розроблення індивідуальних програм фізичних тренувань пацієнтам із стабільним 2 і 3 класом (NYHA), що не мають складних порушень серцевого ритму. [9]

7. У реабілітаційній програмі протипоказання до фізичних тренувань включають нестабільну стенокардію, декомпенсовану серцеву недостатність, складні шлуночкові аритмії, легенеvu гіпертензію з тиском в легеневій артерії 60 мм. рт. ст., наявність тромбів в порожнинах серця, недавній тромбофлебіт, некомпенсовану кардіоміопатію, клінічно виражений аортальний стеноз, неконтрольовані запальні або інфекційні захворювання, захворювання опорно-рухового апарату та скелетних м'язів, що знеможливають фізичні навантаження. [10]

8. Надання психіатричної допомоги пацієнтів на деокупованих територіях, як фактора психо-соматичних механізмів декомпенсації ССЗ.

9.Забезпечення виконання телемедицини для консультації кардіолога пацієнтів на деокупованих територіях.

Список літератури:

1. Cardiorehabilitation of hypertonic disease. Кууак УН, Molchko OY, Bilyanskiyy OY. Wiad Lek. 2018;71(9):1809-1814.PMID: 30737945 Ukrainian.

2.Daily profile dynamics of blood pressure and diastolic function of left ventricle in cardiac rehabilitation patients depending on smoking factor

T Solomenchuk, V Lutska, N Kuz, V Protsko Affiliations expand
PMID: **35000907**

3.Shanthi Mendis; Pekka Puska; Bo Norrving; World Health Organization (2011). Global Atlas on Cardiovascular Disease Prevention and Control (англ.). World Health Organization in collaboration with the World Heart Federation and the World Stroke Organization. с. 3–18. ISBN 978-92-4-156437-3.

4.GBD 2013 Mortality and Causes of Death, Collaborators (17 грудня 2014). Global, regional, and national age-sex specific all-cause and cause-specific mortality for 240 causes of death, 1990-2013: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2013.. Lancet (англ.) 385 (9963): 117–71. PMC 4340604. PMID 25530442. doi:10.1016/S0140-6736(14)61682-2.

5.Military Service and COPD Risk. Trupin L, Schmajuk G, Ying D, Yelin E, Blanc PD.Chest. 2022 Oct;162(4):792-795. doi: 10.1016/j.chest.2022.04.016. Epub 2022 Apr 22.PMID: 35469853

6. Реабілітація постраждалих в умовах надзвичайних ситуацій та бойових дій. Посттравматичний стресовий розлад / К. Д. Бабов [та ін.] ; за ред.: К. Д. Бабова, І. Я. Пінчука, В. В. Стеблюка. - Одеса : Поліграф, 2015. - 238 с.

7. Зборовський, О. М. Мультидисциплінарний аналіз та оцінка якості життя пацієнтів зони операції об'єднаних сил та внутрішньо переміщених осіб/ О. М. Зборовський, А.Г. Петринська, В.М. Михайлик, Т.А. Мельник / Доповідь на науково-практичній конференції з міжнародною участю Мультидисциплінарний підхід у невідкладній і відновній медицині», Київ, 27-28 травня 2021 р.

8. Pathogenesis of angina pectoris. Fuchs RM, Becker LC.Arch Intern Med. 1982 Sep;142(9):1685-92.PMID: 7052007 Review.

9. Arrhythmia-Induced Cardiomyopathy. Sossalla S, Vollmann D.Dtsch Arztebl Int. 2018 May 11;115(19):335-341. doi: 10.3238/arztebl.2018.0335. PMID: 29875055

10. 2020 ACC/AHA Guideline for the Management of Patients With Valvular Heart Disease: A Report of the American College of Cardiology/American Heart Association Joint Committee on Clinical Practice Guidelines

Catherine M Otto, Rick A Nishimura, Robert O Bonow, Blase A Carabello, John P Erwin 3rd, Federico Gentile, Hani Jneid, Eric V Krieger, Michael Mack, Christopher McLeod, Patrick T O'Gara, Vera H Rigolin, Thoralf M Sundt 3rd, Annemarie Thompson, Christopher Toly PMID: **33332150** DOI: 10.1161/CIR.0000000000000923

СТАТИФІКАЦІЯ ПАЦІЄНТІВ З ГОСТРОЮ ЛІМФОБЛАСТНОЮ ЛЕЙКЕМІЄЮ НА ОСНОВІ МІНІМАЛЬНОЇ ЗАЛИШКОВОЇ ПУХЛИНИ ЗА ДОПОМОГОЮ ВИКОРИСТАННЯ ПРОТОЧНОЇ ЦИТОМЕТРІЇ НА 15-Й ДЕНЬ ІНДУКЦІЙНОЇ ТЕРАПІЇ.

Карнабеда Оксана

к.мед.н., с.н.с. відділу гематології
ДУ «Інститут невідкладної і відновної хірургії імені В.К. Гусака НАМН
України»

Вільчевская Катерина

к.мед.н., с.н.с. завідувачка відділу гематології
ДУ «Інститут невідкладної і відновної хірургії імені В.К. Гусака НАМН
України»

Бахчиванджи Ірина

н.с. відділу гематології,
ДУ «Інститут невідкладної і відновної хірургії імені В.К. Гусака НАМН
України»

Зборовський Олександр

к. мед. н., с. н. с. відділу відновного лікування,
ДУ «Інститут невідкладної і відновної хірургії імені В.К. Гусака НАМН
України»

Кравець Анатолій

В.о вченого секретаря, н.с. відділу загальної хірургії,
ДУ «Інститут невідкладної і відновної хірургії імені В.К. Гусака НАМН
України»

Гостра лейкемія за даними статистичних досліджень найбільш поширений рак серед дитячої онкології [8]. Згідно результатів статистичних досліджень, гостра лейкемія становить 30,0–35,0% серед злоякісних новоутворень дитячого віку, з них 80,0–90,0% припадає на гостру лімфобластну лейкемію (ГЛЛ) [3]. Результати сучасних багатоцентрових досліджень, свідчать, що загальне п'ятирічне виживання у дітей на ГЛЛ, старших 1 року, досягається у 75,0–90,0% [2,3]. Однак, близько у 10,0–20,0% пацієнтів спостерігається рецидив хвороби. Щоб зменшити відсоток рецидивів проводиться інтенсифікація протоколів, впровадження нових молекул тощо. Але збільшення дози цитостатичних препаратів може призводити до зростання токсичності. Доведено, що у 10,0% дітей на ГЛЛ причиною смерті є важкі інфекційні процеси, зумовлені

агранулоцитозом, геморагічними та іншими токсичними ускладненнями терапії [1]. Тому вкрай актуальним є питання виявлення серед усіх хворих тих пацієнтів, у яких пухлина високочутлива до проведеної хіміотерапії, і для яких можливо знизити інтенсивність лікування. З іншого боку, традиційний перелік факторів ризику розвитку рецидиву ГЛЛ потребує розширення, щоб максимально точно виявляти пацієнтів з високою ймовірністю рецидиву пухлини, і, отже, інтенсифікувати терапію тільки цій групі пацієнтів, уникаючи підвищення токсичності для інших. В останні роки в більшості протоколів ініціальні фактори ризику доповнюються показниками, що характеризують відповідь пухлини на терапію [2]. Відповідь на терапію ГЛЛ вже протягом тривалого часу використовується як один з найважливіших факторів прогнозу і стратифікації пацієнтів за групами ризику [4, 6, 7]. Отже, впровадження моніторингу оцінки мінімальної залишкової пухлини (МЗП) дозволяє індивідуалізувати терапію кожного окремого пацієнта із поліпшенням загального результату його лікування.

Матеріали і методи.

У дослідження включено ретроспективне дослідження кісткового мозку дітей (n=56) з В-лінійним варіантом гострого лімфобластного лейкозу. Це були діти (29 хлопчиків і 27 дівчаток) віком від 1 місяця до 16 років, які проходили лікування у відділенні онкогематології для дітей ДУ «Інститут невідкладної і відновної хірургії ім.В.К. Гусак НАМН України» з жовтня 2008 року по липень 2014 року. У всі пацієнти були Ph-негативні.

Для всіх зразків застосовували метод 3- й 2-кольорового фарбування методом проточної цитометрії. Використовували антитіла, кон'юговані барвниками: fluorescein isothiocyanate (FITC), phycoerythrin (PE), білок peridinin Chlorophyll (PerCP). Клоні-виробники антитіл були ретельно відібрані по їхній реактивності й відсутності фонового (неспецифічного) фарбування. Всі антитіла були отримані від BD Biosciences: CD45, CD14, CD5, CD10, CD19, CD34, HLA-DR, CD3, CD7, CD22, CD11C, CD15, CD117, CD38, CD20, CD13, CD4, CD8, CD58, CD3, cytIgM, sIgM, cytCD22, TdT, cytCD79a MPO[8].

Для порівнянь рівнів експресії використовували значення середньої інтенсивності флюоресценції (Mean Fluorescence Intensity, MFI або СІФ). Гетерогенність розподілу клітин за експресією досліджених маркерів оцінювали якісно і кількісно (за допомогою коефіцієнта варіації (CV)). Також в пухлинній популяції визначали процентний вміст клітин позитивних по конкретному антигену.

Цитологічні критерії відповіді за даними дослідження кісткового мозку (КМ) проводилися на 8, 15-й, -36-й та 85 -й день дні індукційної терапії.

Для статистичної обробки результатів застосовували програму «Statistica 6.0». Для порівняння кількісних показників у двох групах застосовувався критерій Манна-Уїтні, для парових кількісних порівнянь у двох групах - критерій Уїлкоксона. Для порівняння якісних показників використовувалися точний критерій Фішера і критерій χ^2 . Залежності оцінювали за допомогою коефіцієнта

кореляції Пірсона (r). Відмінності вважалися статистично значущими при $p < 0,05$.

Результати та їх обговорення:

Діагноз про-В-ГЛЛ, common-В-ГЛЛ і пре-В-ГЛЛ був встановлений відповідно до ВООЗ-класифікації (EGIL-95) і на підставі оцінки імунофенотипу пухлинних клітин методом проточної цитометрії (табл.1) [1, 3,5].

Таблиця 1

Розподіл пацієнтів за даними імунофенотипу пухлинних клітин

	про-В-ГЛЛ	common-В-ГЛЛ	пре-В-ГЛЛ
Кількість (n=46)(%)	3 (6%)	37 (81%)	6 (12%)
фенотип	CD19 ⁺ CD10 ⁻ суμ ⁻ Igκ ⁻ Igλ ⁻	CD19 ⁺ CD10 ⁺ суμ ⁻ Igκ ⁻ Igλ ⁻	CD19 ⁺ CD10 ^{+/-} суμ ⁺ Igκ ⁻ Igλ ⁻

Стратифікація пацієнтів на групи ризику та протипухлинна терапія проводилася згідно протоколу ALLIC-BFM 2002 (таб.2).

Таблиця 2

Розподіл пацієнтів за групою ризику

Група ризику	Кількість (n= 46)	
	N	%
Стандартний	29	63.3
Проміжного	13	28,8
Високого	4	7.9

В ході виконання НДР у 2020 році вивчені імунофенотипічні особливості резидуальних пухлинних клітин в порівнянні з нормальними гематогонами і зрілими клітинами для визначення критеріїв їх поділу. Виявлено, що при моніторингу МЗХ на 15 день терапії для розмежування резидуальних пухлинних клітин від попередників, що розвиваються, можна використовувати аналіз інтенсивності флюоресценції CD10, CD19. Більшість бластних клітин при В-ГЛЛ експресують на своїй поверхні антиген CD34. Для CD34-позитивних В-ГЛЛ при виділенні В-лімфобластної популяції серед елементів відновлюваного гемопоезу можливо використовувати показники інтенсивності флюоресценції маркеру CD34 в комбінації з CD19/SSC, що дозволить в даній підгрупі В-ГЛЛ чітко ідентифікувати залишкові В-лімфобласти і, таким чином, уникнути помилкових висновків при оцінці ремісії.

Характеристика пацієнтів на 15 день терапії, представлена в таблиці 3 з урахуванням МЗХ.

Таблиця 3.

Результати МЗП на 15-й день терапії в залежності групи ризику

Характеристика МЗП	Стандартна (n=29) n (%)	Проміжна (n=12) n (%)	Висока (n=4) n (%)
<0,01 %	9 (31.2 %)	2 (16.7%)	1 (25%)
0,01% -0,1%	3 (10.3%)	2(16.7%)	0
0,1 % -1 %	11 (37.9%)	3 (25 %)	0
1%-10 %	5 (17.2%)	4 (33.3%)	1 (25%)
>10 %	1 (3.4 %)	1 (8.3%)	2 (50%)

Результати визначення МЗП на 15-й день терапії зберігали прогностичне значення для різних груп пацієнтів. Так за період спостереження, безподіна виживанність (БПВ) у групі пацієнтів з МЗХ <0,01 % становила 98.9 ± 1.8 %, та $84,7 \pm 1.9$ %, якщо МЗХ дорівнював від 0,01% до 0,1% ($p = 0,005$). Таким чином статистично не відрізнялася. У групі пацієнтів з МЗХ, який знаходився у діапазоні $\leq 0,1\%$ до 1% БПВ складала $78,1 \pm 2,3\%$ та статистично відрізнялася від групи з МЗХ <0,01 % ($p \leq 0,002$) та не було відмічена статистична різниця, якщо МЗХ від 0,01% до 0,1% ($p = 0,003$). У групі з високим рівнем МЗХ (≥ 10 %) була відзначена найнижча БПВ ($49,9 \pm 3.2\%$), суттєво відрізнялася від 2 попередніх груп ($p \leq 0,0005$). Таким чином, виявилось можливим за даними визначення МЗХ на 15-й день виділити 3 групи пацієнтів із ГЛЛ : з МЗХ від < 0,01 до <0.1%; 0,1–1.0 % та ≥ 10 %. Результати визначення МЗХ на 15-й день терапії зберігали прогностичне значення для різних груп пацієнтів і після завершення індукційної терапії.

Таким чином, дані, що отримані на момент закінчення індукційної терапії (15-й день), дозволяють найбільш чітко виділити пацієнтів із високою ймовірністю розвитку рецидивів. Дані, що отримані на 15-й дозволяють розділяти пацієнтів на 3 групи із різним прогнозом, що можливо потребують більш інтенсивні режими лікування

Список літератури

1. Bene MC, Castoldi G, Knapp W, Ludwig WD, Matutes E, Orfao A et al. Proposals for the immunological classification of acute leukemias. European Group for the Immunological Characterization of Leukemias (EGIL). *Leukemia* 1995; 9:1783–1786:
2. Borowitz, M.J. Clinical significance of minimal residual disease in childhood acute lymphoblastic leukemia and its relationship to other prognostic factors: a Children's Oncology Group study / M.J. Borowitz, M. Devidas, S.P. Hunger et al // *Blood*. - 2018. - Vol. 111, N12. - P. 5477-5485
3. Borowitz MJ, Chan JKC. В lymphoblastic leukaemia/lymphoma. In: Swerdlow SH, Campo E, Harris NL, Jaffe ES, Pileri SA, Stein H et al. (eds). WHO Classification of Tumours of Haematopoietic and Lymphoid Tissues. 4th edn. International Agency for Research on Cancer: Lyon, 2008, pp 168–175.
4. Borowitz, M.J. Minimal residual disease detection in childhood ALL / // *Haematopoiesis Immunology*. -2010. -Vol. 7, N1. - P . 24-35.

5. McKenna RW, Washington LT, Aquino DB, Picker LJ, Kroft SH. Immunophenotypic analysis of hematogones (B-lymphocyte precursors) in 662 consecutive bone marrow specimens by 4-color flow cytometry. *Blood* 2001; 98:2498–2507.

6. Jacques J. M. van Dongen,¹ Vincent H. J. van der Velden,¹ Monika Brüggemann,² and Alberto Orfao³ Minimal residual disease diagnostics in acute lymphoblastic leukemia: need for sensitive, fast, and standardized technologies. *BLOOD*, 25 JUNE 2015 x VOLUME 125, NUMBER 26

7. Vidriales M.B., Perez J.J., M.C. Lopez-Berges et al Vidriales, M.B. Minimal residual disease in adolescent (older than 14 years) and adult acute lymphoblastic leukaemias: early immunophenotypic evaluation has high clinical value // *Blood*.- 2013. -Vol. 101, N12. - P. 4695-4700.

8. JJM van Dongen¹, L Lhermitte, S Boëtcher, J Almeida, VHJ van der Velden¹, J Flores-Montero, A Rawstron, V Asnafi, Q Le´ crevisse, P Lucio, E Mejstrikova, T Szczepan´ ski, T Kalina, R de Tute, M Brüggemann, L Sedek, M Cullen, AW Langerak, A Mendonca, E Macintyre, M Martin-Ayuso, O Hrusak, MB Vidriales and A Orfao \\EuroFlow antibody panels for standardized n-dimensional flow cytometric immunophenotyping of normal, reactive and malignant leukocytes // *Leukemia* (2012) 26, 1908–1975

ДОПОМІЖНІ РЕПРОДУКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ЖІНОК ІЗ ПОЛІПАМИ ЕНДОМЕТРІЮ

Курташ Наталія Ярославівна,

к.мед.н., доцент кафедри акушерства та гінекології ім.І.Д. Ланового
Івано-Франківського національного медичного університету

Кравчук Інна Валеріївна

к.мед.н., доцент кафедри акушерства та гінекології ім.І.Д. Ланового
Івано-Франківського національного медичного університету

Куса Олена Михайлівна

к.мед.н., доцент кафедри акушерства та гінекології ім.І.Д. Ланового
Івано-Франківського національного медичного університету

Нейко Ольга Василівна

к.мед.н., доцент кафедри акушерства та гінекології ім.І.Д. Ланового
Івано-Франківського національного медичного університету

Сніжко Тетяна Богданівна

к.мед.н., доцент кафедри акушерства та гінекології ім.І.Д. Ланового
Івано-Франківського національного медичного університету

Вступ

Поліпи ендометрію часто спостерігаються у жінок із зниженою фертильністю, і є докази того, що вони негативно впливають на фертильність. Достеменно не відомо, як поліпи сприяють зниженню фертильності та перинатальним втратам, можливі механізми ще недостатньо вивчені. Причинами можуть бути механічним перешкоджанням транспорту сперми, імплантації ембріона або через внутрішньоутробне запалення чи змінене виробництво факторів сприйнятливості ендометрію. Різні методи діагностики, такі як дво- або тривимірне трансвагінальне ультразвукове дослідження, сонографія з інфузією фізіологічного розчину або гістероскопія, зазвичай використовуються для оцінки поліпів ендометрію. Поширеність таких непередбачуваних внутрішньоутробних аномалій, діагностованих за допомогою гістероскопії перед екстракорпоральним заплідненням (ЕКЗ), було описано як від 11 до 45 % [1-3]. Поліпи ендометрію є найбільш поширеними аномаліями будови матки. У той час як одне дослідження [1] виявило поліпи у 32 % пацієнтів (323/1000), які проходили ЕКЗ, інше [5] показало 41 (6 %) пацієнта з поліпами в подібній групі пацієнтів із 678 безсимптомних пацієнтів ЕКЗ. Поліпи ендометрію також є найбільш часто виявленою аномалією (16,7 %) у пацієнтів із повторними невдачами імплантації після ЕКЗ [4]. Припускають, що поліпи частіше зустрічаються у жінок з

ендометріозом (46,7 %), хоча інші групи не повідомляли про цей високий показник [5].

Підхід клініцистів до поліпів, виявлених під час обстеження безпліддя, чітко не відомий, і цілком ймовірно, що між різними групами існують значні відмінності. Більшість клініцистів пропонують гістероскопію та видалення поліпа, якщо є підозра на наявність поліпа перед стимуляцією для екстракорпорального запліднення або циклу перенесення замороженого ембріона. Однак клінічні докази та переваги різних варіантів лікування під час циклів допоміжних репродуктивних технологій суперечливі. У цій статті ми представляємо наявні докази та нашу практику щодо різних методів діагностики та варіантів лікування. Проведено ретроспективне дослідження тактики ведення жінок із діагностованими поліпами ендометрію, які проходили процедури допоміжних репродуктивних технологій у Прикарпатському центрі репродукції людини (ПЦРЛ) (м. Івано-Франківськ).

Метою цього огляду було дослідити різні методи діагностики та варіанти лікування поліпів ендометрія при природному зачатті, внутрішньоматковій інсемінації та екстракорпоральному заплідненні.

Ключові слова: поліпи ендометрію, безпліддя, гістероскопія, екстракорпоральне запліднення.

Матеріали і методи.

Критеріями включення в дослідження були неплідні пари, що звернулись за медичною допомогою в ПЦРЛ, в яких вагітність не наступала протягом 1,5 і більше років від початку сімейного життя. 67 жінок, в яких було виявлено поліпи ендометрію методом трансвагінального ультразвукового дослідження (ТВУЗД), сонографією з інфузією фізіологічного розчину або гістероскопією, ввійшли до групи обстеження.

Результати.

Клінічні прояви поліпів ендометрію були у вигляді маткових кровотеч (46,2% жінок), які виникали із періодичністю 1-2 рази на рік; незначні кровомазання в середині менструального циклу було виявлено у 22,4%, у решти пацієнток скарг не було.

Проведення повного клінічного обстеження виявив у 31,3% пацієнток поліп ендометрія методом ТВУЗД на ранній проліферативній фазі менструального циклу до початку застосування протоколів допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ), всі випадки були підтвержені гістологічно. Якщо ТВУЗД свідчить про наявність поліпів ендометрію, ми проводили гістероскопію, як правило, амбулаторну процедуру (офісну гістероскопію). Якщо ТВУЗД є непереконливим у безплідної та безсимптомної жінки, ми виконували 3D інфузійну сонографію фізіологічного розчину. Цікавим є той факт, що у 9 жінок після поліпектомії було настання спонтанної природної вагітності через 2-3 місяці після проведеного оперативного оздоровлення. У 5 жінок вагітність завершилась терміновими фізіологічними пологами, у 1 жінки передчасні патологічні пологи в терміні 29-30 тижнів, в решти пацієнток було діагностовано ранні та пізні мимовільні викидні.

У 68,7% пацієток підозра на поліп ендометрію виникала вже під час проведення протоколу стимуляції яйників. Протокол було перервано і проведено гістероскопічну поліпектомію у 20 пацієток, у решти були прийнято рішення продовжувати протокол з наступною забором ооцитів, інсімінацією, ЕКЗ. Поліпи ендометрія видаляли під час гістероскопічної процедури під прямим оглядом за допомогою операційних мінігістероскопів або резектоскопів. Розміри видалених поліпів коливались в межах 1,5-2 см.

У 14 жінок, що були умовно віднесені до I групи, завершили стандартне лікування ЕКЗ і перенесення ембріонів, а 12 жінок II групи пройшли гістероскопічну поліпектомію відразу після вилучення ооцитів, а ембріони були кріоконсервовані та перенесені в наступний цикл. Не спостерігалось статистично значущої різниці в показниках настання вагітності між двома групами: в I групі вагітність настала у 7 жінок, в II – у 5. Спостерігалась тенденція до збільшення втрати вагітності в групі перенесення свіжих ембріонів.

Отримані нами результати не дають чітко сформуваного лікувального алгоритму при виявленні поліпів ендометрію у пацієток із непліддям через суперечливі отримані результати. Єдиним чітко сформованим пріоритетним напрямком є проведення не тільки ТВУЗД, але й сонографію з інфузією фізіологічного розчину або офісну гістероскопію на етапі клінічного обстеження жінок із непліддям для уникнення виявлення поліпів ендометрію на етапі проведення протоколів ДРТ.

Висновки

Поліпи ендометрія зазвичай спостерігаються у жінок із зниженою фертильністю. Використання відповідних і чутливих діагностичних тестів для субфертильності та перед лікуванням безпліддя зазвичай виконується з хорошими показниками виявлення. Обмежені дані щодо видалення поліпів під час спонтанної вагітності та успішності внутрішньоматкової інсемінації свідчать про потенційну користь. Проведення гістероскопії з поліпектомією перед стимуляцією для ЕКЗ або циклу перенесення заморожених ембріонів в більшості випадків має позитивний клінічний ефект. Однак клінічні докази та переваги різних варіантів лікування під час циклів ДРТ суперечливі. Наразі недостатньо доказів, щоб рекомендувати один конкретний варіант над іншими при підозрі на поліп під час стимуляції ЕКЗ. Щоб визначити найкращий варіант лікування, необхідне належним чином розроблене рандомізоване контрольоване дослідження.

Список літератури:

1. Hinckley MD, Milki AA. 1000 office-based hysteroscopies prior to in vitro fertilization: feasibility and findings. *JSLS*. 2004;8:103–107. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]
2. Fatemi HM, Kasius JC, Timmermans A, et al. Prevalence of unsuspected uterine cavity abnormalities diagnosed by office hysteroscopy prior to in vitro fertilization. *Hum Reprod*. 2010;25:1959–1965. doi: 10.1093/humrep/deq150. [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]

3. Makrakis E, Hassiakos D, Stathis D, et al. Hysteroscopy in women with implantation failures after in vitro fertilization: findings and effect on subsequent pregnancy rates. *J Minim Invasive Gynecol.* 2009;16:181–187. doi: 10.1016/j.jmig.2008.12.016. [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
4. Clark TJ, Middleton L, Cooper N, et al. A randomised controlled trial of outpatient versus inpatient polyp treatment (OPT) for abnormal uterine bleeding. *Health Technol Assess.* 2015;19(61). [PMC free article] [PubMed]
5. Van Dijk L, Breijer MC, Veersema S, et al. Current practice in the removal of benign endometrial polyps: a Dutch survey. *Gynecol Surg.* 2012;9:163–168. doi: 10.1007/s10397-011-0707-3. [PMC free article] [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]

ВИВЧЕННЯ ТРОМБОРЕЗИСТЕНТНОСТІ ЕНДОТЕЛІУ СУДИН У ОСІБ, КОТРІ ПАЛИЛИ, ВИКОРИСТОВУЮЧИ ЗАСОБИ ДЛЯ НАГРІВАННЯ ТЮТЮНУ ІЗ ЗАХВОРЮВАННЯМИ ТКАНИН ПАРОДОНТА

Кіюн Ірина Дмитрівна,

асистент кафедри терапевтичної стоматології,
Буковинський державний медичний університет

Оцінку тромборезистентності ендотелію судин проводили при порівнянні антикоагуляційної та фібринолітичної активності у 25 осіб контрольної групи і 35 хворих, котрі палили е – сигарети (основна група) та 30 осіб без цієї шкідливої звички (порівняльна група), з захворюваннями тканин пародонта.

У результаті проведених досліджень встановлено (таблиця 4.4), що у хворих з ЗТП спостерігається зменшення антикоагулянтної активності крові, що проявляється у статистично значимішому, в порівнянні з даними контролю, зменшенні активності антитромбіну III до проведення манжетної проби: на 11,42 % - у порівняльній групі, $p < 0,05$, та на 19,96 % - у основній групі, $p < 0,01$.

Таблиця 4.4 Показники антикоагуляційної активності ендотелію судин у хворих груп дослідження

Показники	Контрольна група, n=25	Порівняльна група, n=30	Основна група, n=35
Антитромбін III до манжетної проби, %	91,5±3,62	81,05±2,35•	73,24±2,28••*
Антитромбін III після манжетної проби, %	111,5±4,44	93,90±4,14••	80,69±3,26••**
Індекс антикоагулятивної активності ендотелію, ум.од.	1,23±0,03	1,16±0,02•	1,11±0,01••*
Примітки: • $p < 0,05$, •• $p < 0,01$ – достовірна різниця значень стосовно даних контрольної групи; * $p_1 < 0,05$; – достовірна різниця значень стосовно даних порівняльної групи			

Водночас, значення даного показника у осіб, що палили е – сигарети, були на 9,64 % нижче порівняно з даними у пацієнтів без цієї шкідливої звички, з ЗТП, $p_1 < 0,05$.

Привертало увагу, що у осіб з ЗТП відбувається зниження активності антитромбіну III при оклюзійній пробі. Ця тенденція характеризувалась у статистично значимому зменшенні антикоагулянту в крові після проведення манжетної проби: на 16,72 % - у порівняльній та на 27,68 – у основній групах, стосовно даних у досліджуваних контрольної групи, $p < 0,01$. При цьому, у

пацієнтів, що палили (основна група) значення даного параметру було на 8,84 % нижче ніж у хворих без цієї шкідливої звички (порівняльна група), $p_1 < 0,05$.

Встановлено (рисунок 4.2), зменшення значень індексу антикоагулятивної активності у хворих з ЗТП у порівнянні з даними у контрольній групі: на 6,5 % – у осіб порівняльної групи, $p < 0,05$, та на 10,57 % – у хворих основної групи, $p < 0,01$.

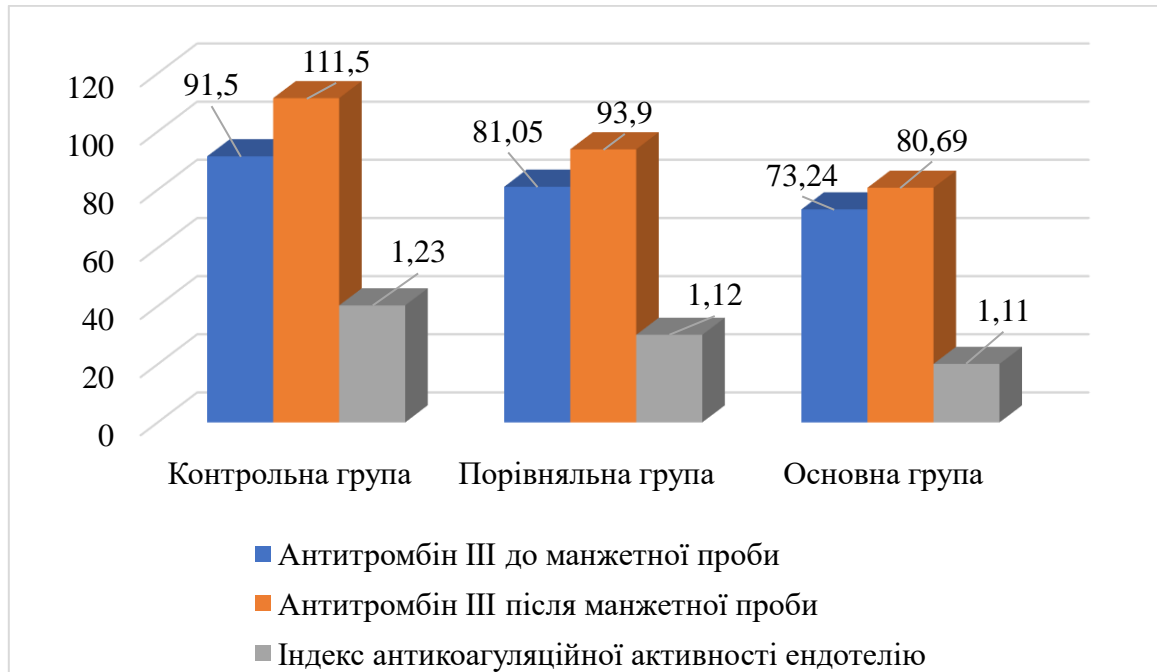

Рисунок 4.2 – Середні значення показників антикоагуляційної активності ендотелію судин у хворих груп дослідження

Водночас, у пацієнтів, котрі палили е-сигарети, значення індексу антикоагулятивної активності було на 4,35 % нижче ніж у осіб без цієї шкідливої звички, з ЗТП, $p_1 < 0,05$.

У результаті проведених досліджень встановлено (таблиця 4.5), що у хворих порівняльної групи активність антитромбіну III у крові при хронічному катаральному гінгівіті становила $86,10 \pm 2,12$ % та зменшувалась до $76,0 \pm 2,56$ при ГП початкового – I ступеня. Водночас у досліджуваних основної групи, котрі палили е – сигарети активність антитромбіну III у крові була менше: при ХКГ – на 7,9 %, та при початкових формах ГП – на 11,61 % стосовно відповідних значень у хворих порівняльної групи, $p < 0,05$.

Таблиця 4.5 Показники антикоагуляційної активності ендотелію судин у осіб з ХКГ та початковими формами ГП груп дослідження

Показники	Порівняльна група, (n=30)		Основна група, (n=35)	
	ХКГ (n=17)	ГП поч. – I ст., (n=13)	ХКГ, (n=19)	ГП поч. – I ст., (n=16)
Антитромбін III до манжетної проби, %	86,10±2,12	76,0±2,56	79,30±1,92*	67,18±2,80*
Антитромбін III після манжетної проби, %	104,20±5,18	83,60±3,40*	88,82±4,10*	72,55±2,53*
Індекс антикоагулятивної активності ендотелію, ум. од.	1,21±0,03	1,10±0,01	1,12±0,02	1,08±0,009
Примітка: *p<0,05 – достовірна різниця значень стосовно даних у порівняльній групі				

Привертало увагу, що у осіб основної групи активність антитромбіну III у крові після манжетної проби, була нижче відповідних значень у хворих групи порівняння: при ХКГ – на 14,76 % та при ГП початкового – I ступеня на 13,32 %, p<0,05. При цьому, значення індексу антикоагуляційної активності ендотелію у хворих на ХКГ і початкові форми ГП не відрізнялись між собою статистичною значимістю, p>0,05.

Отже, у пацієнтів з захворюваннями тканин пародонта спостерігалось порушення антикоагулянтної функції ендотелію судинної стінки, котре супроводжувалося зниженням антитромбіну III та даних індексу антикоагуляційної активності ендотелію. Слід зауважити, що у осіб з ХКГ і початковими формами ГП, котрі палили е – сигарети, порушення викиду антитромбіну III ендотелієм судин характеризувалось більш вираженою негативною тенденцією.

Встановлено, що у здорових осіб контрольної групи, до манжетної проби, середній час Хагеман – залежної фібриноліза, становив, 616,0±15,20 секунд (таблиця 4.6).

Таблиця 4.6 – Показники фібринолітичної активності ендотелію судин у хворих груп дослідження з хронічним катаральним гінгівітом і початковими формами генералізованого пародонтиту

Показники	Контрольна група, n=25	Порівняльна група, n=30	Основна група, n=35
XIIa залежний фібриноліз до манжетної проби, сек.	616,0±15,20	522,5±13,43●	482,5±11,90●*
XIIa залежний фібриноліз після манжетної проби, сек.	414,0±7,00	425,5±6,80	450,0±5,40●
Індекс фібринолітичної активності ендотелію, ум.од.	1,48±0,05	1,23±0,06	1,08±0,05●
Примітки: ●p<0,01 – достовірна різниця значень стосовно даних контрольної групи; *p ₁ <0,05; – достовірна різниця значень стосовно даних порівняльної групи			

У хворих з ЗТП фібринолітична активність крові знижувалась: на 15,18 % - у хворих з ЗТП, котрі не мали шкідливої звички (порівняльна група), та на 21,67 % у пацієнтів з ЗТП, котрі палили, стосовно даних у контрольній групі, p<0,01.

Після проведення манжетної проби, середній час Хагеман – залежного фібринолізу у осіб з ЗТП зростав стосовно відповідного значення у досліджуваних контрольної групи: на 2,78 % - у осіб порівняльної групи, p>0,05 та на 8,70 % - у досліджуваних основної групи, p<0,01. Привертало увагу, що середнє значення Хагеман – залежного фібринолізу у осіб з ЗТП, котрі палили е – сигарети, до проведення манжетної проби були на 7,66 % нижче, p₁<0,05, а після проведення оклюзійної проби – на 5,88 %, p>0,05, перевищували аналогічні значення у хворих з ЗТП, котрі не мали даної шкідливої звички (рисунок 4.3).

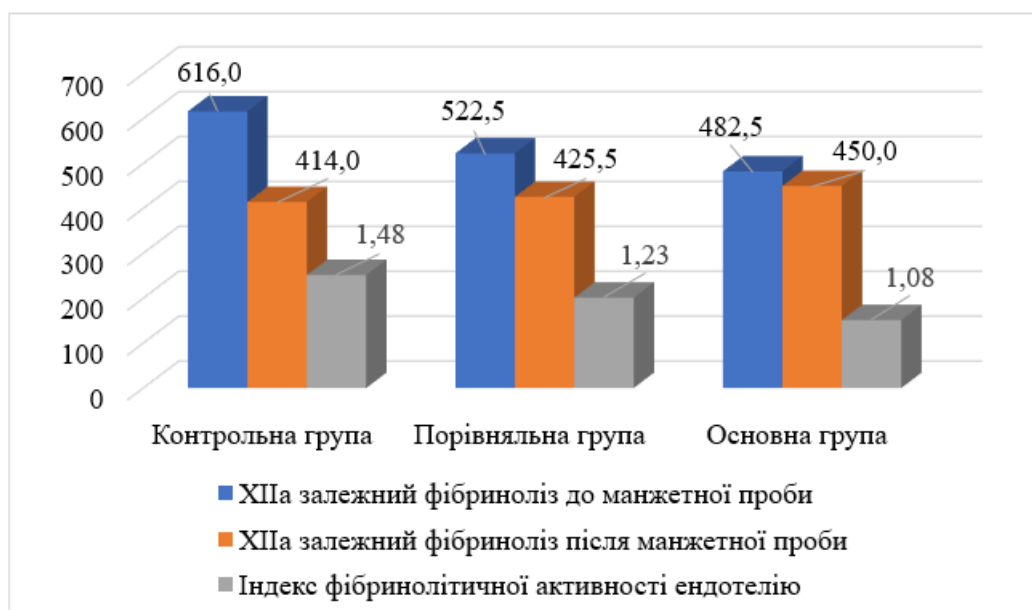

Рисунок 4.3 – Середні показники фібринолітичної активності ендотелію судин у хворих груп дослідження

Індекс фібринолітичної активності ендотелію судин у досліджуваних з ЗТП, був знижений у 1,2 рази в осіб порівняльної групи, $p < 0,05$, та 1,4 % рази у хворих основної групи, $p < 0,05$. Водночас у досліджуваних з ЗТП, котрі палили е – сигарети індекс фібринолітичної активності ендотелію судин вірогідно не відрізнявся від даних у хворих з ЗТП, що не мали шкідливої звички, $p > 0,05$.

У результаті проведених досліджень встановлено, що у хворих основної групи, з поглибленням інтенсивності запальних процесів у тканинах пародонта, зменшувалась фібринолітична активність ендотелію судин до манжетної проби: при ХКГ на 7,97 %, та при ГП початкового – І ступеня – на 7,30 % стосовно аналогічних значень у осіб порівняльної групи, $p < 0,05$.

У осіб основної групи, котрі палили електронні сигарети час Хагеман – залежного фібринолізу, після манжетної проби зростав: на 5,23 % при ХКГ та на 6,26 % при початкових формах генералізованого пародонтиту, стосовно аналогічних значень у осіб порівняльної групи, що не мали шкідливої звички, $p < 0,05$ (таблиця 4.7).

Таблиця 4.7 Показники фібринолітичної активності ендотелію судин у хворих груп дослідження з хронічним катаральним гінгівітом і початковими формами генералізованого пародонтиту

Показники	Порівняльна група, (n=30)		Основна група, (n=35)	
	ХКГ (n=17)	ГП поч. – I ст., (n=13)	ХКГ, (n=19)	ГП поч. – I ст., (n=16)
ХП-а залежний фібриноліз до манжетної проби, сек.	565,0±15,0	480,0±11,5	520,0±14,0 *	445,0±10,20 *
ХП-а залежний фібриноліз після манжетної проби, сек.	420,0±8,30	431,0±4,40	442,0±7,20 *	458,0±3,20*
Індекс фібринолітичної активності ендотелію, ум.од.	1,34±0,07	1,11±0,05	1,2±0,06	0,97±0,04
Примітка: * $p < 0,05$ – достовірна різниця значень стосовно даних у порівняльній групі				

При цьому, максимальні значення індексу фібринолітичної активності ендотелію судин визначали у хворих з ХКГ обох груп дослідження: 1,34±0,07 од. – у порівняльній та 1,20±0,06 од – у основній групах, $p > 0,05$. При початкових формах ГП, значення індексу котрий вивчався знижувались: до 1,11±0,05 од у порівняльній групі та були найнижчими у досліджуваних основної групи – 0,97±0,04 од., $p > 0,05$

Отже, у осіб з запальними захворюваннями тканин пародонта спостерігається порушення фібринолітичної активності ендотелію судин, з більш вираженим

дисбалансом параметрів котрі вивчались у досліджуваних, котрі користувались приладами для нагрівання тютюну. При інтенсифікації запальних процесів у тканинах пародонта, фібринолітична активність ендотелію судин погіршується, що ймовірно, пов'язано зі зниженням індукованого викиду тканинного активатора плазміногену і/або підвищенням продукції інгібітору активатора плазміногену.

Список використаної літератури

1. Романова, Ю. Г., Золотухіна, О. Л. Вплив екзогенного фактору— тютюнопаління та супутньої патології шлунка на стан тканин пародонта (огляд літератури). Експериментальна та клінічна стоматологія. 2018. 1(2):14-17.

2. Gupta, S., Maharjan, A., Dhami, B., Amgain, P., Katwal, S., Adhikari, B., & Shukla, A. Status of tobacco smoking and diabetes with periodontal disease. JNMA J Nepal Med Assoc. 2018. 56(213):818-24.

3. Лаврін, О. Я., Щерба, В. В., & Криницька, І. Я. Стоматологічний статус осіб, схильних до регулярного активного куріння. Клінічна стоматологія. 2017.(1):19-24.

4. Hanioka, T., Morita, M., Yamamoto, T., Inagaki, K., Wang, P. L., Ito, H. Smoking and periodontal microorganisms. Japanese Dental Science Review. 2019. 55(1):88-94

5. Leite, F. R., Nascimento, G. G., Scheutz, F., Lopez, R. Effect of smoking on periodontitis: a systematic review and meta-regression. American journal of preventive medicine. 2018. 54(6):831-841.

6. Chaffee, B. W., Couch, E. T., Vora, M. V., Holliday, R. S. Oral and periodontal implications of tobacco and nicotine products. Periodontology 2000. 2021. 87(1):241-253.

7. Ільчишин, М. П., Хороз, Л. М., & Виноградова, О. М. Дослідження стану судин пародонту тютюнозалежних хворих із генералізованим пародонтитом, за даними показників реопародонтографії. Вісник проблем біології і медицини. 2018. 2(1):143-46.

ПОРУШЕННЯ ЛІПІДНОГО ОБМІНУ У ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ М. КИЄВА (УКРАЇНА) З НЕДИФЕРЕНЦІЙОВАНОЮ ДИСПЛАЗІЄЮ СПОЛУЧНОЇ ТКАНИНИ

Починок Тетяна

Ph.D., Professor

Department of Pediatrics № 1, O.O. Bogomolets National Medical University, Kyiv, Ukraine

Васюкова Марина

Ph.D., Associate Professor

Department of Pediatrics № 1, O.O. Bogomolets National Medical University, Kyiv, Ukraine

Актуальність теми. В останні десятиріччя у розвинених країнах світу, внаслідок впливу різноманітних чинників - невиношування вагітності в декількох поколіннях, нераціональне харчування, вплив несприятливих факторів оточуючого середовища, відбувається тенденція до збільшення випадків недиференційованих форм дисплазії сполучної тканини (НДСТ) у дітей [1, 2]. Поряд з цим, у 2,1 рази збільшилась розповсюдженість серцево-судинної патології серед дітей до 14 років. Дослідження останніх років свідчать про те, що у 17% дітей до 5 років є атеросклеротичні зміни в коронарних артеріях. Крім того, почастишала смертність від ішемічної хвороби серця (ІХС) у осіб молодше 30 років на 15 – 20%. [3, 4]. Таким чином епідеміологічні дослідження свідчать, що вивчення патогенетичних ланок атеросклерозу та ІХС слід починати у дитячому віці [5, 6], тому що недостатня ефективність профілактичних заходів у дітей, може призводити в подальшому до розвитку серцево-судинних катастроф, таких як інфаркт міокарда, мозковий інсульт, раптова смерть. Крім того, було показано, що на фоні недиференційованих форм сполучнотканинної дисплазії спостерігається патологічна звивистість, гіпоплазія, стенози, та аневризми інтракраніальних, брахіоцефальних, коронарних артерій, які можуть відігравати певну роль у розвитку ішемічних мозкових інсультів та інфарктів міокарду [7].

Тому **метою** нашої **роботи** було вивчити особливості ліпідного обміну у дітей шкільного віку з НДСТ та тих, що не мають сполучнотканинних дисплазій.

Пацієнти та методи дослідження. Була обстежена 61 дитина (21 дівчинка та 40 хлопчиків) віком 7 – 14 років, серед яких у 31 дитини була верифікована НДСТ (9 дівчаток та 22 хлопчики), а у 30 дітей (11 дівчаток та 19 хлопчиків) ознак дисплазії сполучної тканини не спостерігалось. Під час обстеження діти не мали респіраторної та іншої гострої патології.

Стан ліпідного обміну вивчали в сироватці венозної крові за рівнями загального холестерину (ХС), тригліцеридів (ТГ), ліпопротеїдів низької щільності (ЛПНЩ), ліпопротеїдів дуже низької щільності (ЛПДНЩ),

ліпопротеїдів високої щільності (ЛПВЩ). Дослідження проводилися в біохімічній лабораторії Національного наукового центру «Інститут кардіології ім. акад. М.Д.Стражеска». Концентрацію ХС визначали за методом С.С. Allain et al., 1974 [7]; рівень ТГ - за методом G.Bucolo & H.David, 1973 [8]; рівні ЛПНЩ та ЛПДНЩ - за методом М. Burstein et al., 1980 [9]; рівні ЛПВЩ визначали ферментативним методом з участю поєднаних реакцій Т.Н.Grove, 1979 [10]. Цифровий матеріал оброблено методом варіаційної статистики. Різниця між порівнюваними величинами вважали вірогідними при $P < 0,05$. Математична та статистична обробка була проведена на комп'ютері IBM PC 486 за допомогою Microsoft Excel 97 та Statistica 5.0.

Результати дослідження та їх обговорення.

Результати наших досліджень (таблиця 1) свідчать, що у дітей з НДСТ та без ДСТ відмічається нормальний рівень ХС та ТГ; достовірні зміни між показниками в групах не були виявлені ($P > 0,05$). В той же час концентрації ЛПВЩ в сироватці венозної крові обстежених дітей показало зниження її у пацієнтів з НДСТ у порівнянні з дітьми без ДСТ та показниками нормальних коливань ($P < 0,05$). При порівнянні ЛПНЩ та ЛПДНЩ між дітьми обох груп, у дітей з НДСТ відмічалось підвищення концентрації цих показників в сироватці венозної крові ($P < 0,05$)

Таблиця 1
Показники ліпідного обміну у дітей з НДСТ (М±m)

Групи Дітей	ХС ммоль/л	Тригліцер ммоль/л	ЛПВЩ ммоль/л	ЛПНЩ ммоль/л	ЛПДНЩ ммоль/л	Індекс Атероген.
З НДСТ n=31	4,24±0,11	0,73±0,02	1,29±0,03*	2,62±0,01*	0,63±0,01*	2,29±0,02 *
Без ДСТ n=30	4,22±0,11	0,81±0,11	1,52±0,02	2,05±0,02	0,34±0,01	1,77±0,02
Показни- ки нормаль- них коливань	До 5,17	1,71	>1,42(чол) >1,68 (жін)	<3,37	0,26-1,0	<3

Примітка: * достовірна різниця між показниками дітей з НДСТ та без НДСТ $P < 0,05$.

Доведено, що рівень ХС ЛПВЩ в плазмі крові має зворотну залежність з розвитком атеросклерозу: чим нижчим є вміст ХС ЛПВЩ, тим вище вірогідність розвитку атеросклерозу [3, 11], тому отримані дані викликають осторогу, оскільки ЛПВЩ є антиатерогенними частками, які здійснюють зворотній транспорт ХС з судинної стінки та макрофагів у печінку, а звідти ХС виводиться з організму у складі жовчних кислот. В той же час за нашими даними 100% дітей з НДСТ мали дисфункцію жовчних шляхів, як наслідок анатомічної деформації жовчного міхура за УЗ-дослідженням (у більшості за біларним типом), можливо з наявністю внутрішньо-клітинного холестазу та порушенням синтезу жовчних кислот. Тому

цим можна пояснити достовірне зниження в сироватці венозної крові показників ЛПВЩ у дітей з НДСТ, підвищення ЛПНЩ та ЛПДНЩ у порівнянні з дітьми без ДСТ.

Висновки

1. У дітей шкільного віку з НДСТ спостерігається дисбаланс у ліпідному обміні у вигляді зниження концентрації показників ліпопротеїдів високої щільності, підвищення концентрації ліпопротеїдів низької щільності та ліпопротеїдів дуже низької щільності у сироватці венозної крові у порівнянні з дітьми без диспластичних змін сполучної тканини.

2. Враховуючи отримані нами дані, оцінка рівня загального холестерину в сироватці крові не є об'єктивним показником змін у стані ліпідного обміну у дітей з НДСТ, тому вони потребують обов'язкового поглибленого дослідження цієї ланки метаболізму з метою прогнозування можливого, в подальшому, розвитку серцево-судинних катастроф.

Список літератури

1. Кадурина Т.И., Горбунова В.Н. Дисплазия соединительной ткани. Руководство для врачей. – СПб.: Элби-СПб. – 2009. – 704 с.
2. Починок Т.В., Васюкова М.М., Кухарська Н.Г. та ін. Прогнозування формування недиференційованої дисплазії сполучної тканини у дітей/ Матеріали XIII Конгресу СФУЛТ.- Львів, 30 вересня-3 жовтня 2010. С.204 (178)
3. Насонов Т.Л. Антифосфолипидный синдром.- М.: Литера, 2004.- 440с.
4. Libby P, Ridker PM, Maseri A. Inflammation and atherosclerosis // Circulation. - 2002. - № 105. – P. 1135 – 1143.
5. Libby P. Vascular biology of atherosclerosis: overview and state of the art // Am J Cardiol. – 2003. - № 91 (Suppl). - P.3A – 6A.
6. Болотова Н.В., Аверьянов А.П., Петрова М.Г., Поляков В.К. Особенности функционального состояния сердечно-сосудистой системы у детей и подростков с низкорослостью // Педиатрия.- 2008.- Т.87 - №2 – С.18 – 22.
7. Allain C.C., Poon L.S., Chan C.S.G., Richmond W. & Fu P.C. Enzymatic determination of total serum cholesterol // Clin. Chem. 1974. - № 20. – P. 470 – 475.
8. Bucolo G.,David H. Quantitative determination of serum triglycerides by use of enzymes // Clin. Chem. – 1973. - № 19. – P. 476 – 482
9. Burstein M., Scholnick H.R., Morfin R. Rapid method for isolation of lipoproteins from human serum by precipitation with polyanions // Scand. J. Clin. Lab. Invest. - 1980.- № 40. – P. 583 – 595.
10. Grove T.H. Effect of reagent pH on determination of high-density lipoprotein cholesterol by precipitation with sodium phosphotungstate-magnesium // Clin. Chem. – 1979. - № 25. – P. 560 – 564.
11. Диагностика и коррекция нарушений липидного обмена с целью профилактики и лечения атеросклероза. Российские рекомендации. Разработаны Комитетом экспертов Всероссийского научного общества кардиологов // Секция атеросклероза, ВНОК, Москва 2004

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ТРОМБОЦИТОПЕНІЙ

Рева Тетяна Василівна

кандидат медичних наук, доцент закладу вищої освіти
кафедри внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб
Буковинський державний медичний університет

Булавчик Ангеліна Миколаївна

студентка 5 курсу, спеціальність 222 «Медицина»
Буковинський державний медичний університет

Пархоменко Ірина Олександрівна

студентка 5 курсу, спеціальність 222 «Медицина»
Буковинський державний медичний університет

Практикуючий лікар будь-якої спеціальності неодноразово зустрічається з тромбоцитопеніями у своїй роботі. Тромбоцитопенія (ТП) – це патологічний стан, при якому кількість тромбоцитів у периферичній крові менше $150 \times 10^9/\text{л}$. Симптом тромбоцитопенії у периферичній крові виступає ознакою багатьох тяжких захворювань або є першим проявом кровоточивості. Ідіопатична тромбоцитопенічна пурпура (ІТП) становить одну третину усіх геморагічних захворювань у світі. Згідно з епідеміологічними даними, кількість випадків ІТП зростає з віком, найбільший рівень захворюваності встановлено у жінок середнього віку і чоловіків 60-70 років. Тромбоцитопенія може бути проявом, як захворювання системи крові (гемобластози, мієлодиспластичні синдроми, апластична анемія, ідіопатична тромбоцитопенічна пурпура та ін.), так і симптоматичної при багатьох соматичних захворюваннях, що супроводжує медикаментозну терапію. Про це треба знати клініцистам усіх спеціальностей, щоб не помилитися в діагностиці і виробити правильну лікувальну тактику.

Виділяють наступні види тромбоцитопеній: аутоімунна тромбоцитопенія, есенціальна тромбоцитопенія, синдром тромбоцитопенічна пурпура, тромбоцитопенія у новонароджених. Аутоімунна тромбоцитопенія: характеризується розвитком патологічного процесу, коли власна імунна система починає сприймати тромбоцити як «чужерідні агенти», в результаті відбувається знищення цих клітин. Есенціальна тромбоцитопенія зазвичай спостерігається після 50 років, причиною можуть бути перенесені хірургічні втручання, хронічний перебіг захворювань. Синдром тромбоцитопенічна пурпура характеризується порушенням згортання крові, виникає найчастіше в дитячому віці, потребує постійного контролю. Причиною появи тромбоцитопеній у новонароджених є вроджені патології або розвиток вторинного захворювання внаслідок інфекційного процесу, травмах при пологах. Існують два основних патогенетичних механізми розвитку тромбоцитопеній: підвищене руйнування та

порушення утворення тромбоцитів. Тромбоцитопенія є гематологічним розладом, який щодня можна спостерігати в практиці – від асимптомних пацієнтів сімейного лікаря до важких хворих відділення інтенсивної терапії. Широкий спектр етіологічних чинників і різноманітність клінічних проявів часто створюють труднощі для встановлення вірного діагнозу, що унеможливає відповідне лікування.

Знижена продукція тромбоцитів зазвичай є наслідком пригнічення проліферації клітин кісткового мозку. Цей процес може бути пов'язаний з дегідратацією, дефіцитом вітаміну В₁₂ чи фолієвої кислоти, лейкемією, мієлодиспластичними синдромами, апластичною анемією іншого генезу, туберкульозом, зменшеною продукцією тромбопоетину печінкою (наприклад, в умовах печінкової недостатності), сепсисом, системною вірусною чи бактеріальною інфекцією, різноманітними вродженими синдромами (вроджена амегакаріоцитарна ТП, апластична анемія Фанконі, синдром сірих тромбоцитів, синдроми Альпорта, Мая-Хеггліна, Чедіака-Хігаші, Віскотта-Олдріча).

Посилена деструкція тромбоцитів зазвичай є наслідком таких станів, як ідіопатична тромбоцитопенічна пурпура (ІТП), антифосфоліпідний синдром, гемолітично-уремічний синдром, синдром дисемінованого внутрішньосудинного згортання, системний червоний вовчак, посттрансфузійна пурпура, аллоімунна ТП новонароджених, неходжкінська лімфома, гіперспленізм, гарячка Денге, хвороба Гоше, вплив ліків. Кількість тромбоцитів також зменшується внаслідок дії іонізуючого випромінювання, застосування мієлосупресивних медикаментів (цитостатиків), певних хвороб нирок, пароксизмальної нічної гемоглобінурії, зловживання алкоголем.

Ще одним причинним фактором ТП може бути депонування тромбоцитів у селезінці. За умов спленомегалії в цьому органі накопичується до 90% усіх кров'яних пластинок, натомість у нормі цей показник складає близько третини їхньої загальної маси. Що стосується підвищеної втрати тромбоцитів, то вона переважно є наслідком кровотеч, а також виникає в умовах екстракорпоральної циркуляції (при застосуванні апаратів штучної нирки, штучного кровообігу). Окремою групою ТП є патології, спричинені прийомом медикаментів (вальпроєва кислота, метотрексат, карбоплатин, інтерферон, тіазидні діуретики, естрогени, Н₂-гістаміноблокатори, інгібітори протонної помпи тощо) [1].

Група експертів Американського товариства гематологів (2008) вважають, що у 95% випадків тромбоцитопеній не мають зв'язку з будь-якими причинами чи умовами, здатними їх викликати. У таких випадках діагностують ідіопатичну тромбоцитопенічну пурпуру. У дітей переважає гостра форма (до 6 міс.), яка закінчується у 75% випадках повним одужанням. У дорослих переважає хронічна форма ІТП (більше 6 міс.). За статистикою 5% дорослих, які захворіли на ІТП, помирають внаслідок крововиливів, частіше у головний мозок. Підтвердження діагнозу ІТП базується на виключенні будь-яких причин вторинної тромбоцитопенії. Важливо враховувати дані анамнезу, фізикального обстеження пацієнта, клінічних проявів хвороби, результатів лабораторних, біохімічних та інструментальних досліджень [1]. Для виявлення ТП та

встановлення її причини застосовуються загальний та біохімічний аналізи крові (визначення рівня печінкових ферментів, показників функції нирок, вітаміну В₁₂ та фолієвої кислоти). Окрім кількості тромбоцитів, слід оцінити їхній середній об'єм, тромбокрит, показник анізоцитозу та морфологію цих елементів крові. Для диференціації зниженої продукції тромбоцитів та їх підвищеного руйнування застосовується дослідження біоптату кісткового мозку. Доцільно також провести коагулограму та функціональні тромбоцитарні тести (визначення агрегації й адгезії тромбоцитів, виявлення антитіл до них). Важливим є ретельний збір анамнезу, при цьому слід звернути увагу на вираженість кровотеч у минулому (носові, менструальні та посттравматичні кровотечі, кровотечі після екстракції зуба), застосування медикаментів усіх груп, наявність гематологічних патологічних станів, хронічних хвороб печінки та нирок (Lejniec S., 2009).

Печінка є основним джерелом синтезу тромбопоетину (ТПЕ), який відіграє важливу роль у кістковому мозку (регулювання дозрівання і диференціювання мегакаріоцитів у тромбоцити) [4, 5]. При цирозі печінки (ЦП) відбувається зниження кількості нормально функціонуючих гепатоцитів внаслідок чого виникає недостатність ТПЕ і відповідно зменшується його активність [5]. Цікаво, що у дослідженні L. Adinolfi (2001) виявлено обернено пропорційний зв'язок між рівнем ТПЕ і стадією фіброзу печінки, на що буде вказувати мінімальна його концентрація в сироватці крові [3]. При хронічних захворюваннях печінки (ХЗП), тромбоцитопенія виступає головним гематологічним порушенням [2]. Тромбоцитопенію виявляють у 52% випадків фульмінантного гепатиту і в 16% випадках при гострому гепатиті. У хворих на ХЗП її діагностують у 6% хворих з фіброзом F0-F2 за шкалою Metavir і у 64-76% хворих на стадії цирозу печінки. При проведенні вище згаданих досліджень було виявлено, що тромбоцитопенія спостерігається частіше і ступінь її тяжкості вищий у хворих на цироз печінки вірусної етіології [3]. Тромбоцитопенії при вірусному гепатиті С мають кілька механізмів розвитку, є одним із позапечінкових проявів захворювання та є серйозною перешкодою до призначення специфічної протівірусної терапії, або причиною переривання розпочатого лікування. Останнє вкрай небажане, особливо у хворих із 1 генотипом вірусу, невчасно перерване лікування як знижує ефективність протівірусної терапії, а й сприяє формуванню нових, ще стійкіших до терапії вірусів [6].

В останні роки увагу дослідників привертає тромбоцитопенічний синдром, що зустрічається у 7%-30% хворих на системний червоний вовчак (СЧВ), призводить до гіпокоагуляційних розладів системи гемостазу і маніфестується тромботичною тромбоцитопенічною пурпурою, що супроводжуються кровотечами. Однак, в ряді випадків тромбоцитопенія може супроводжуватись і гіперкоагуляцією. У хворих із системними захворюваннями сполучної тканини тромбоцитопенію пов'язують з наявністю аутоантитіл до тромбоцитарних антигенів глікопротеїну IIb/IIIa (GPIIb/IIIa) та тромбопоетиновим рецепторам [7, 8, 9].

Революцією в гемостазіології та лікуванні ТП стало відкриття тромбопоетину, доступного у вигляді медикаментозного засобу. Препарат Емаплаг (ТОВ «Юрія-Фарм») – перший рекомбінантний людський тромбопоетин в Україні; 1 мл у вигляді розчину для підшкірних ін'єкцій містить 15 тис. ОД тромбопоетину. Тромбопоетин є ендogenous глікопротеїном, який специфічно стимулює проліферацію та диференціацію мегакаріоцитів, сприяє утворенню й вивільненню тромбоцитів, а також відновленню загального вмісту лейкоцитів. Механізмами дії тромбопоетину є збільшення розмірів і кількості мегакаріоцитів, збільшення їхньої кількості ДНК, підвищення активності ендомітозу, пришвидшення дозрівання, зростання частки клітин-попередників у кістковому мозку. Усі ці процеси стимулюють збільшення кількості тромбоцитів. Окрім росту кількості кров'яних пластинок, тромбопоетин також покращує їхні функції (Раимжанов А.Р. и соавт., 2007). Терапія Емаплагом рекомендована хворим із рівнем тромбоцитів $<50 \times 10^9/\text{л}$ або у випадках, коли лікар вважає за необхідне збільшити кількість тромбоцитів. Ефективність Емаплагу була підтверджена в багатьох клінічних дослідженнях (Vadhan-Raj S. et al., 2000; Jiang M. et al., 2011; Давыдова Ю.В. и соавт., 2016). [1].

Як підсумок вище сказаного, тромбоцитопенія – серйозна проблема, що підвищує частоту геморагічних ускладнень і пов'язану з цим смертність. Зменшення кількості тромбоцитів найчастіше виникає при злоякісних новоутвореннях як наслідок основного захворювання, проведеної хіміотерапії, при захворюваннях печінки, аутоімунних захворюваннях та у пацієнтів з ідіопатичною тромбоцитопенічною пурпурою. Тромбоцитопенічний синдром супроводжує та ускладнює перебіг багатьох захворювань.

Список літератури:

1. Стрільчук Лариса. Тромбоцитопенія: етіологія, клініка, діагностика / Медична газета "Здоров'я України" № 17 (414) вересень 2017 р. <https://health-ua.com/article/30929-trombotcitopenya-etologya-kljnka-dagnostika>
2. Giannini E. Review article: Thrombocytopenia in chronic liver disease and pharmacologic treatment options / Aliment. Pharmacol. Ther. - 2006. Vol. 23. - P. 1055-1065.
3. Adinolfi L., Giordano M., Andreana A. et al. Hepatic fibrosis plays a central role in the pathogenesis of thrombocytopenia in patients with chronic viral hepatitis // Br. J. Haematol. 2001. Vol. 113 (3). - P. 590-595.
4. Kaushansky K. Thrombopoietin // N. Eng. J. Med. 1998. Vol. 339. - P. 746-754.
5. Wolber E.-M., Jelkmann W. Thrombopoietin: the novel hepatic hormone / News Physiol. Sci. 2002. Vol. 17. - P. 6 - 10.
6. Weksler B. Review article: the pathophysiology of thrombocytopenia in hepatitis C virus infection and chronic liver disease / Aliment. Pharmacol. Ther. 2007. Vol. 26 (suppl. 1). - P. 13 - 19.
7. Haddad F.G., Zein E., Choucair J. Thrombotic thrombocytopenic purpura occurring simultaneously with systemic lupus erythematosus. A case report / J. Med Liban. 2006. Vol. 54, 14 (Oct–Dec). - P. 225-227.

8. Kuwana M., Kaburaki J., Okazaki Y. Two types of autoantibody-mediated thrombocytopenia in patients with systemic lupus erythematosus / *Rheumatology* (Oxford). 2006. Vol. 45, 17 (Jul). - P. 851-854.

9. Ogawa Y., Mukai M., Gotoh H. A case of thrombotic thrombocytopenic purpura with systemic lupus erythematosus / *Nihon Rinsho Meneki Gakkai Kaishi*. 2006. Vol. 29, 15 (Oct). - P. 342-347.

РОЛЬ ПОКАЗНИКІВ ТРИВОЖНОСТІ ТА ОСОБИСТІСНИХ ОЦІНОК ПАЦІЄНТІВ НА ЕТАПІ ПЛАНУВАННЯ В СТРУКТУРІ ВІДПОВІДНОСТЕЙ «КОНКОРДАНТНОЇ МОДЕЛІ» ЛІКУВАННЯ ГЕНЕРАЛІЗОВАНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ ПАРОДОНТУ

Симоненко Рената Володимирівна

к.мед.н.,

Національний медичний університет ім.О.О.Богомольця
м. Київ, Україна

Дотепер одною з найбільш складних залишається проблема діагностики, планування етапів лікування, контролінгу та прогнозування результатів лікування пацієнтів з генералізованими захворюваннями пародонту (ГЗП) [1,2]. Незважаючи на підвищення рівня стоматологічної культури населення, більшість пацієнтів звертаються за допомогою тільки при розвинутому патологічному процесі у пародонтальному комплексі, а відсутність чіткої уяви про причинно наслідкові зв'язки розвитку генералізованих захворювань пародонту (ГЗП) значно ускладнюють проведення ефективного лікування і профілактики [1,2,4]. Важливим моментом під час реабілітації хворих з ГЗП, на наш погляд, є відповідність результату, який бажає отримати пацієнт, медичній доцільності та можливостям надання відповідних послуг, а також узгодженості дій лікаря та пацієнта. У відповідності з окресленими питаннями, важливим є більш широкий погляд на проблему співпраці пацієнта та лікаря при лікуванні ГЗП, застосовуючи модель «конкордантності лікування», яка розглядає процес терапії як співпрацю і партнерство лікаря і пацієнта [3,4]. Отже дослідження впливу особистісної оцінки стану стоматологічного здоров'я, рівня інформованості та мотивації пацієнта на планування лікування ГЗП є доцільним і обґрунтованим.

Метою даного дослідження було верифікувати формат впливу особистісної оцінки стану стоматологічного здоров'я, рівня інформованості та мотивації на планування та протетичне лікування пацієнтів з ГЗП.

Матеріали та методи дослідження. В процесі дослідження нами було проведено статистичну обробку аналізу анкетування та клінічного обстеження 112 хворих віком 25-59 років на генералізований пародонтит (ГП) I-II ступеню хронічного перебігу, що звернулися за допомогою в Стоматологічний медичний центр НМУ ім.О.О. Богомольця та Лікувальний підрозділ №1 КНП «Київська стоматологія» з 2020-2021 роки. Психоемоційний стан визначали за допомогою тесту на самооцінку тесту Спілберга-Ханіна на ситуативну та особистісну тривожність. Пацієнти були розподілені на три групи за рівнем тривожності: I- низька (до 30 балів); II – помірна (31-44 бали); III – висока (45 і більше балів). Також при оцінюванні відповідного впливу був використаний метод суб'єктивної оцінки стану стоматологічного здоров'я респондентів,

інформованості про суть хвороби та мотивації що до діагностики та лікування і очікуваних результатів . Анкетування проводили в декілька етапів: 1- у перше звернення перед лікуванням, 2-після закінчення лікування. Анкета складається з 12 питань. Пацієнтам було запропоновано відповісти на питання, спеціально розробленої анкети: «Як Ви оцінюєте стан свого стоматологічного здоров'я?», «Чи розумієте Ви суть своєї хвороби?», «Які процедури обстеження Ви готові пройти?», « Оцініть свій рівень інформованості про дану патологію» (від 0 до 10), « Оцініть ступінь довіри лікарю»(від 0 до 10), " Оцініть ступінь готовності виконувати рекомендації лікаря»(від 0 до 10), «На який результат Ви розраховуєте?» та ін. В 2-й анкеті були додаткові питання " Чи задоволені Ви результатом лікування», «Оцініть ступінь готовності дотримуватися рекомендацій лікаря» (від 0 до 10), «Оцініть імовірність того, що Ви знову звернетесь до лікаря у разі необхідності»(від 0 до 10), «Які методи і засоби використовує лікар для підвищення Вашої мотивації до більш ретельного обстеження та лікування?» та. ін. Також нами було проаналізовано рівень заходів, які проводять фахівці ,щодо підвищення вмотивованості пацієнтів. Статистичну обробку та аналіз даних проводили за загальноприйнятими методиками за допомогою пакета прикладних програм StatSoft Statistica 9.0 Microsoft Excel 2010.

Результати дослідження. У III групі респондентів найвищий рівень тривожності спостерігався у пацієнтів віком 30-39 років (84-106 балів за шкалою STAI). Ці пацієнти дали занижену оцінку власному стоматологічному здоров'ю та не змогли чітко визначитися з очікуваним кінцевим результатом, незважаючи на високу оцінку інформованості та довіри до лікаря. У I групі респондентів найнижчий рівень тривожності спостерігався у пацієнтів віком 50-59 років(18-23 бали). Ці пацієнти дали адекватну оцінку власному стоматологічному здоров'ю та змогли чітко визначитися з очікуваним кінцевим результатом, показали середню оцінку інформованості та високий рівень довіри до лікаря. Пацієнти віком 25-29 років увійшли тільки у II групу і показали помірний рівень тривожності(31-34 балів за шкалою STAI). Ці пацієнти дали занижену оцінку власному стоматологічному здоров'ю та змогли чітко визначитися з очікуваним кінцевим результатом, мали високий рівень інформованості та середній рівень довіри до лікаря. На другому етапі анкетування з'ясувалося, що пацієнти високим і помірним рівнем тривожності (31-44 та 45 і більше балів) позитивно відреагували на мотиваційні заходи, які використовували лікарі, що вплинуло на узгодженість дій лікаря і пацієнта, а також на рівень довіри до лікаря. Проведення мотиваційних заходів , що базувалися на інформативних матеріалах про сутність ГЗП позитивно вплинуло на очікуваний результат лікування та підняло загальну оцінку реабілітації. Для пацієнтів з низьким рівнем тривожності (до 30 балів) проведення мотиваційних заходів , що базувалися на інформативних матеріалах про сутність ГЗП значно не вплинуло на очікуваний результат лікування, але підняло загальну оцінку роботи лікаря та впевненість в повторних зверненнях саме до цього лікаря. В ході нашого дослідження, було з'ясовано, що проводять заходи для підвищення вмотивованості, складає всього

21%. Низький відсоток лікарів, що проводять заходи для підвищення вмотивованості, свідчить про відсутність зацікавленості в довгостроковому спілкуванні з пацієнтом і можливій відповідальності за прогнозування перебігу та результату.

Висновки. Запропонована методика особистісної оцінки пацієнтом стану стоматологічного здоров'я, інформованості про суть хвороби та очікуваного результату лікування допоможе на «етапі перед-рішень» правильно вибрати концепцію реабілітації хворого на генералізований пародонтит. Модель «конкордантності лікування» дозволить покращити відповідність очікуваних і отриманих результатів, оцінку якості лікування, а також підняти рівень задоволеності лікуванням у довгостроковій перспективі. В аспекті рекомендацій ВООЗ зосередити зусилля на формування у населення мотивації до попередження стоматологічних захворювань або, по меншій мірі, зменшенню їх тяжкості, зміцненню довіри до заходів із профілактики стоматологічної патології питання про теоретичне обґрунтування доцільності диференційованого підходу до вибору методів діагностики в залежності від клінічної ситуації повинно стати основним і більш широко висвітлюватися у вітчизняних спеціалізованих виданнях.

Посилання

1. Herbert V.F. Parodontologiay / Herbert F. Volf, Edit M. Rateychak, Klaus Rateychak. – MEDpress-inform, 2008; 547p.:34-52.
2. Ricci Dg. Diagnostika I lechenie zabolevaniy parodonta/ Dg/Ricci. – M.: Azbooka, 2015. – 739p.:28-43,65-78. [in Russia]
3. Antonenko M.Y., Symonenko R.V. Sravnitelnyj analiz effektivnosti adgezyvnykh metodov prolongirovannogo shinirovaniay podvignykh zubov v processe kompleksnoj rehabilitacyi bolnykh geniralizovannym parodontitom. Sovremennaja stomatologiay. 2018; 1: 60-64. [in Ukraine]
4. Maskurova U.V. Povushenie effektivnosti kompleksnogo lecheniy bolnuh s khronycheskim geniralizovannym parodontitom na fone postoaynnogo stressa. Dis. kan. med. nauk. – 2018; p.135. [Krasnodar].

ВАЖЛИВІСТЬ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК В РОБОТІ ЛІКАРЯ

Тимків Ігор Степанович

к.мед.н., доцент кафедри акушерства та гінекології ім. проф. І.Д. Ланового
Івано-Франківський національний медичний університет

Близнюк Марія Володимирівна

к.мед.н., доцент кафедри пропедевтики внутрішньої медицини ім. проф. М.М.
Бережницького
Івано-Франківський національний медичний університет

Дзвонковська Валентина Володимирівна

д.мед.н., професор кафедри пропедевтики внутрішньої медицини ім. проф.
М.М. Бережницького
Івано-Франківський національний медичний університет

Тимків Ірина Володимирівна

к.мед.н., доцент кафедри пропедевтики внутрішньої медицини ім. проф. М.М.
Бережницького
Івано-Франківський національний медичний університет

Венгрович Оксана Зіновіївна

к.мед.н., доцент кафедри загальної практики - сімейної медицини та реабілітації
Івано-Франківський національний медичний університет

Кваліфікація лікаря містить у собі, як мінімум, дві якості. По-перше, це рівень знань і навичок, якими лікар володіє; по-друге, використання ним у професійній діяльності моральних принципів. Ні в якій іншій спеціальності немає такої взаємозумовленості етичних і професійних якостей людини.

Доволі часто мотивація на лікування, ефективна комунікація стають тією базою, на якій поступово вилаштовується складна система діагностики та лікування. Врешті-решт ефективна комунікація — це довіра до лікарів та співучасть пацієнта в терапевтичних діях і реабілітації, це створення мети «життя без хвороби», мотивація на зміну якості життя на краще.

Викладання клінічних дисциплін у медичному виші створює ситуацію, коли студенти швидко формують своєрідну фахову мову, наповнену термінологією, специфічними виразами, медичним сленгом. Це поступово призводить до того, що у взаємодії з пацієнтом студентів, а потім і лікарів буває важко перелаштуватися на «звичайну» мову, просто й доступно пояснювати свої думки, ефективно долучати пацієнта до лікування. Не менш значущою стає ситуація грамотного та психологічно амортизаційного повідомлення неприємних новин для пацієнта та його близьких, зокрема про важкі та складні діагнози, про смерть

пацієнта тощо. В таких випадках на лікаря покладається особлива відповідальність, і без знання специфічних навичок комунікації тут не обійтись [1].

Важливою стороною взаємодії медичного працівника і пацієнта є етика і деонтологія - моральні основи поведінки людини, в тому числі в умовах діагностичної і лікувальної взаємодії. Крім них, найважливішими вважаються проблеми: лікарської таємниці, евтаназії, повідомлення пацієнтові правильного діагнозу його захворювання, патерналізму, реконструкції особистості при психотерапії та ін.

Виділяють кілька видів спілкування лікаря і пацієнта [2]:

1. "Контакт масок"- формальне спілкування, коли відсутнє прагнення зрозуміти і врахувати особливості особистості співрозмовника, використовуються звичні маски (ввічливості, чемності, скромності, співчутливості та ін.) - набір жестів, стандартних фраз, що дозволяють сховати щирі емоції, відношення до співрозмовника. У рамках діагностичної і лікувальної взаємодії він виявляється у випадках малої зацікавленості лікаря або пацієнта в результатах взаємодії. Це може відбуватися, наприклад, при проведенні обов'язкового профілактичного огляду, у якому пацієнт відчуває себе несамотійним, а лікар не має необхідних даних для проведення об'єктивного і всебічного обстеження і винесення обґрунтованого висновку.

2. Примітивне спілкування може траплятися в рамках маніпулятивного спілкування лікаря і пацієнта у випадках, коли метою звертання до лікаря стає одержання яких-небудь документів (листка непрацездатності, довідки, формального експертного висновку та ін.). З іншого боку, формування примітивного виду спілкування може відбуватися за бажанням лікаря — у випадках, коли пацієнт виявляється людиною, від якої може залежати благополуччя лікаря (наприклад керівник). Інтерес до учасника контакту в подібних випадках пропадає відразу після за одержанням бажаного результату.

3. Формально-рольове спілкування, коли регламентованими виявляються і зміст, і засіб спілкування, і замість знання особистості співрозмовника обходяться знанням його соціальної ролі. Подібний вибір виду спілкування з боку лікаря може бути зумовлений професійним переваженням (наприклад, у дільничного лікаря на прийомі).

4. Ділове спілкування - це спілкування, що враховує особливості особистості, характеру, віку, настрою співрозмовника при націленості на інтереси справи, а не на можливі особистісні розбіжності. При спілкуванні лікаря з пацієнтом такий вид взаємодії стає нерівним. Лікар розглядає проблеми хворого з позиції власних знань і схильний директивно приймати рішення без узгодження з іншим учасником спілкування і зацікавленою особою.

5. Духовне міжособистісне спілкування рідко трапляється в системі лікар - пацієнт. Воно має на меті можливість торкнутися в бесіді будь-якої теми, поділитися будь-якою інтимною проблемою кожному з учасників спілкування. Діагностична і лікувальна взаємодія не має на увазі настільки інтимного

контакту, принаймні, не передбачає в силу професійної спрямованості сповідання медичного працівника.

6. Маніпулятивне спілкування так само, як і примітивне, спрямоване на вигоду від співрозмовника з використанням спеціальних прийомів. У медицині відомий спосіб, названий "іпохондризацією пацієнта". Суть його полягає в піднесенні висновку лікаря про стан здоров'я пацієнта в руслі явного перебільшення ваги виявлених розладів.

Основним видом спілкування лікаря з пацієнтами була, є і залишається бесіда, яка несе діалогічну функцію при зборі анамнезу. Вона підпорядковується певним характеристикам. Сім основних аспектів бесіди:

1. повага особистості пацієнта;
2. надання пацієнтові психологічної підтримки у тяжких ситуаціях;
3. надання йому необхідної інформації (про стан здоров'я і пропонуваніх медичних заходів);
4. можливість вибору з альтернативних варіантів;
5. самостійність пацієнта в прийнятті рішень;
6. можливість здійснення контролю за ходом дослідження і лікування (з боку пацієнта);
7. включення пацієнта в процес надання йому медичної допомоги ("терапевтичне співробітництво").

Побудова терапевтичної співпраці починається вже на етапі бесіди лікаря з пацієнтом, котра повинна будуватися, зважаючи на такі психологічні умови:

- вивчення проблеми пацієнта закінчити коротким резюме, в якому сформулювати цю проблему або скарги, щоб упевнитися, наскільки правильно його зрозуміли. Часто пацієнт при цьому вносить вельми суттєві доповнення або уточнює симптоми, обставини, якими він схвилюваний;
- щоб запобігти невдоволення пацієнта, потрібно обов'язково уточнити, що він очікує від лікаря у відношенні рішення його проблеми. Інколи для цього достатньо пояснити пацієнту, чому його турбують ті чи інші симптоми, наскільки небезпечне його захворювання для життя, оцінити його прогноз. В інших випадках пацієнту необхідно, щоб його стан правильно оцінювали його рідні, і для нього дуже важливо, щоб лікар переговорив з родичами і тим забезпечив йому суттєву психологічну підтримку;
- для отримання відомостей під час бесіди з пацієнтом і з'ясуванні скарг і анамнезу захворювання важливо надати йому ініціативу в розмові, що створить атмосферу довіри і поліпшить контакт з пацієнтом.

Комунікативні навички лікаря є рівноцінними за значенням та важливістю для практичних навичок як лікаря, так й інших медичних працівників кожної медичної спеціальності. Можна бути суперфахівцем, володіти унікальними техніками медичних маніпуляцій, знати напам'ять клінічні настанови та протоколи, щоденно вдосконалювати свою фаховість і мистецтво лікування, але все це втрачатиме ефективність, якщо лікар не зможе донести свої знання й уміння до пацієнта.

Література

1. Комуникативні навички лікаря: підручник для студентів вищ. мед. навч. закл. та фахівців практ. медицини; За заг. ред. Чабана ОС; 2-ге вид, перероб. і допов. – Київ : Заславський ОЮ; 2021; 433 с.
2. Столяренко ЛД, Самігін СІ, Столяренко ВЕ. Психологія і педагогіка; Видавництво «Фенікс»; 636 с.

ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ СПІРОМЕЗІФЕНУ НА ЗАГАЛЬНОСАНІТАРНИЙ РЕЖИМ ВОДОЙМ

Ткаченко Інна Володимирівна,
аспірант кафедри гігієни та екології № 1 Національного
медичного університету імені О.О. Богомольця

Актуальність. Розвиток хімізації сільського господарства все частіше призводить до забруднення водойм пестицидами, які внаслідок своєї біологічної активності здатні порушувати перебіг природних процесів самоочищення водойм [1]. Вплив хімічних речовин може проявлятися по різному, деякі можуть гальмувати біохімічні процеси окислення органічних сполук, що створює небезпечність розповсюдження, інші – окислюються під дією мікроорганізмів. При цьому збільшується кількість кисню, який споживається, що при певних обставинах може призвести до виникнення анаеробних умов у водоймах [1].

У зв'язку з вищевикладеним, а також враховуючи перспективність застосування хімічних препаратів в сільському господарстві, були проведені дослідження з вивчення впливу на загальний санітарний режим водойм нового інсектициду спіромезіфену.

Мета роботи – вивчити та встановити порогові концентрації спіромезіфену, які впливають на процес біохімічного споживання кисню (БСК), зміну чисельності сапрофітної мікрофлори, динаміку мінералізації азотовмісних речовин, рівень вмісту розчиненого у воді кисню та зміну активної реакції середовища (рН).

Матеріали і методи дослідження. Спіромезіфен – є новою сучасною інсектицидною сполукою з класу кетенолів, без кольору та запаху, добре розчиняється у воді ($0,13 \text{ мг/дм}^3$), не стабільний (у водній фазі τ_{50} 0,15 діб) [2]. Для дослідження нами було взяті концентрації спіромезіфену від 0,02 до $0,0002 \text{ мг/дм}^3$. Даний діапазон був обраний на підставі результатів визначення порогової концентрації спіромезіфену в воді за органолептичною ознакою шкідливості [3]. В якості розчинника використовували річкову воду, дослідження проводили користуючись методичними підходами [4-6], обробку результатів здійснювали методами варіаційної статистики [6, 7].

Результати дослідження. В результаті проведених досліджень (рис. 1.А) встановлено, що спіромезіфен в концентрації 0,002 та $0,02 \text{ мг/дм}^3$ чинить достовірний ($p \leq 0,05$) стимулюючий вплив на перебіг процесів самоочищення водойм від присутнього органічного забруднення. Про це свідчить підвищення біохімічного споживання кисню до 20-27 % на 5-10-у добу досліджень в порівнянні з контролем. Проте процес стабілізувався до 20-ї доби.

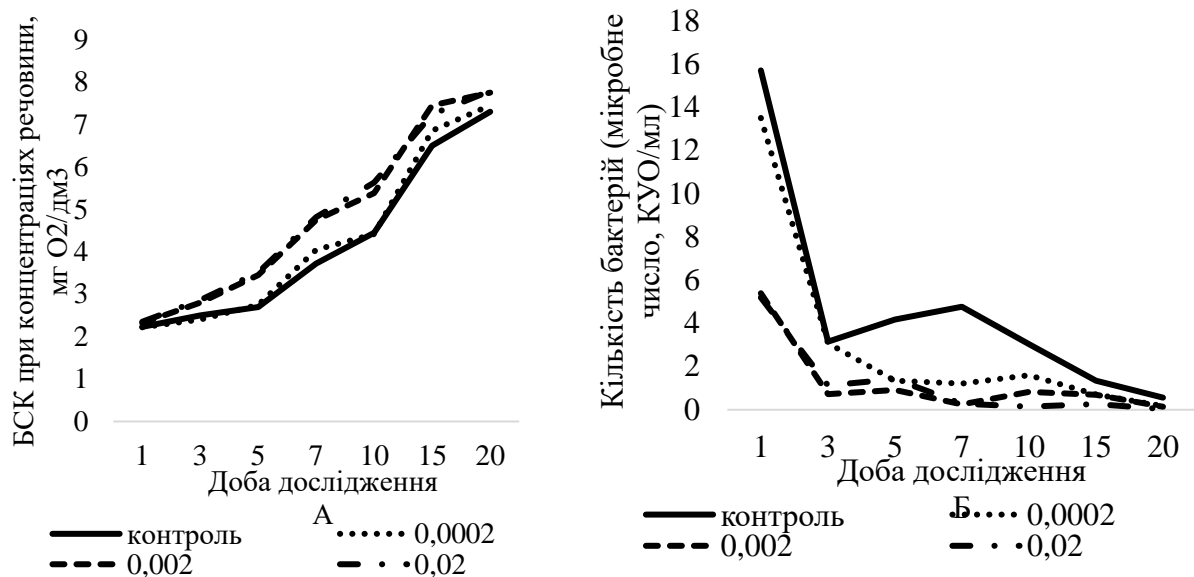

Рис. 1. – Біохімічне споживання кисню (А) і мікробне число води (Б) при різних концентраціях спіромезифену, мг/дм³.

Таким чином, отримані результати дозволяють охарактеризувати спіромезифен як речовину, яка стимулює процеси БСК. Що стосується дії спіромезифену в концентрації 0,0002 мг/дм³, то біохімічне споживання кисню при такому впливі відрізнялося від контрольних величин на 1-8 %. Отже, як порогову величину спіромезифену за впливом на процеси БСК можна визнати концентрацію спіромезифену на рівні 0,0002 мг/дм³.

Паралельно в ці ж терміни визначалася чисельність водної мікрофлори. Контроль динаміки росту і розвитку сапрофітних бактерій здійснювали за мікробним числом (рис. 1.Б). Аналіз даних, свідчить про те, що спіромезифен в концентраціях 0,002 та 0,02 мг/дм³ проявляє бактерицидну дію по відношенню до сапрофітної мікрофлори. Статистична обробка результатів досліджень показала достовірно значиме пригнічення росту і розвитку сапрофітної мікрофлори в присутності спіромезифену в цих концентраціях ($t > 3$).

При цьому ріст та розвиток мікроорганізмів у воді, яка містить спіромезифен в концентрації 0,0002 мг/дм³, відповідали рівню в контрольних пробах. Коефіцієнт Ст'юдента при вмісті спіромезифену у воді в концентрації 0,0002 мг/дм³ не досягав статистично значущого рівня ($t < 2,9$). Таким чином, в якості порогової величини за впливом на ріст і розвиток сапрофітної мікрофлори може бути рекомендована концентрація спіромезифену у воді на рівні 0,0002 мг/дм³.

Аналіз результатів вивчення спіромезифену на динаміку процесу нітрифікації у воді азотовмісних органічних речовин показав, що присутність досліджуваної речовини чинить вплив на перебіг процесів мінералізації, не порушуючи послідовність стадій. Як свідчать результати досліджень (рис. 2.А), при вмісті у воді спіромезифену в концентраціях 0,02-0,0002 мг/дм³ рівень азоту аміаку у воді протягом всього періоду досліджень відрізнявся від контрольних аналізів на 0-13 % ($p < 0,05$). Враховуючи отримані результати, концентрація спіромезифену у

воді на рівні $0,02 \text{ мг/дм}^3$, може бути рекомендована в якості порогової за впливом на вміст азоту аміаку.

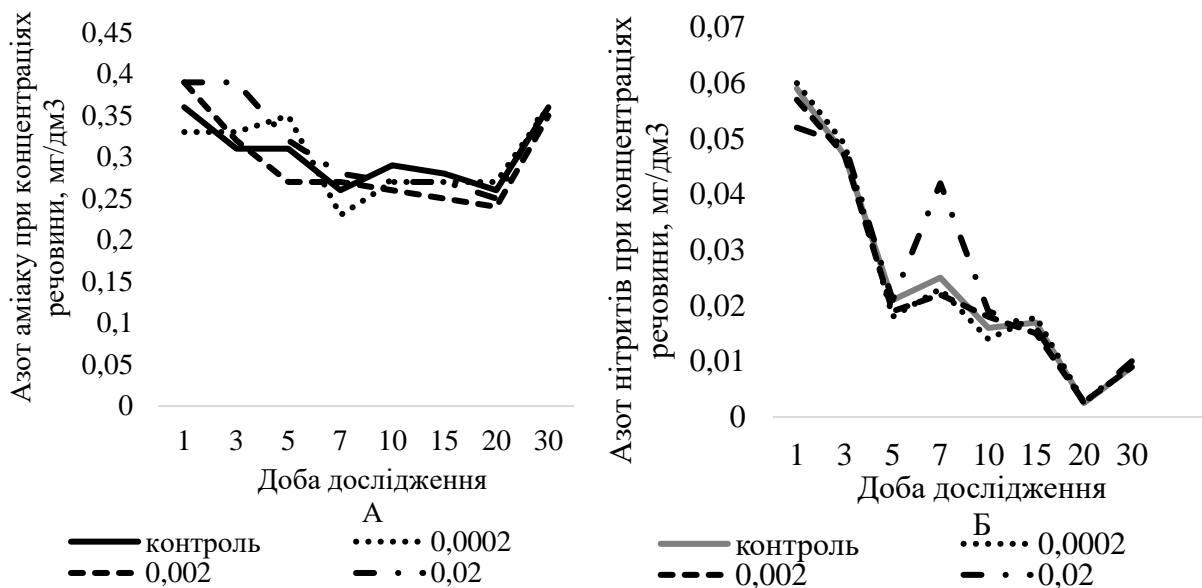

Рис. 2 – Азот аміаку (А) та азот нітритів (Б) при різних концентраціях спіромезіфену, мг/дм^3 .

Результати вивчення впливу спіромезіфену на динаміку вмісту азоту нітритів у воді (рис. 2.Б) свідчать, що сполука чинить вплив на їх вміст. При концентрації досліджуваної речовини $0,02 \text{ мг/дм}^3$ встановлено достовірне підвищення азоту нітритів у воді на 10 і 15 добу досліджень ($p > 0,05$). Відмінності у вмісті нітритів дослідних зразків в порівнянні з контрольними знаходилися в межах 19-68 %. При концентрації речовини у воді на рівні $0,002 \text{ мг/дм}^3$ вмісту азоту нітритів в дослідних зразках відрізнялося від контрольних на 0-13 % ($p > 0,05$), що дозволило рекомендувати концентрацію спіромезіфену в воді $0,002 \text{ мг/дм}^3$ в якості порогової.

Як видно з даних, наведених на рис. 3.А, при концентраціях спіромезіфену у воді $0,02$ - $0,0002 \text{ мг/дм}^3$ вмісту азоту нітратів у всіх дослідних зразках знаходилися на рівні контролю. До кінця експерименту (30 доба) вміст азоту нітратів у воді в присутності спіромезіфену знаходився на рівні контрольних зразків (відмінність становила 2-15 %).

В якості порогової концентрації за впливом на процес нітрифікації азотовмісних речовин встановлена концентрація спіромезіфену на рівні $0,02 \text{ мг/дм}^3$. Необхідно відзначити, що процес мінералізації органічних речовин води в присутності спіромезіфену мав закономірну послідовність стадій. Процес мінералізації завершився до 30-ї доби спостережень. В якості порогової величини за впливом на процеси амоніфікації і нітрифікації можна рекомендувати концентрацію спіромезіфену на рівні $0,002 \text{ мг/дм}^3$.

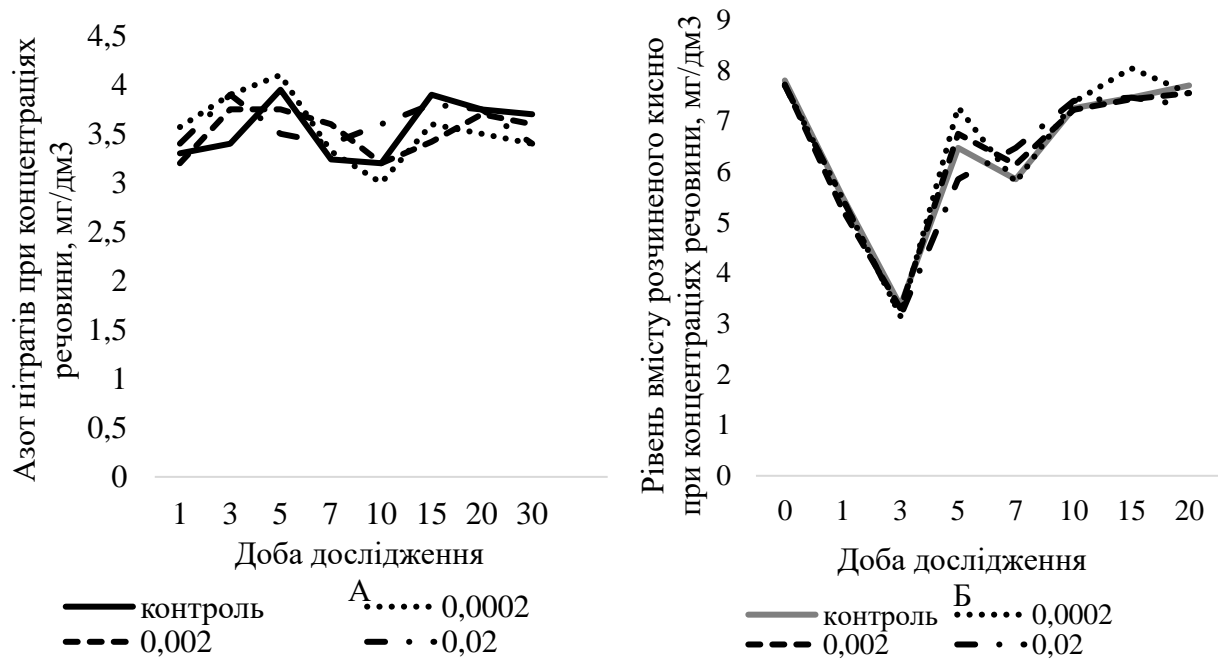

Рис. 3 – Азот нітратів (А) і рівень вмісту розчиненого кисню при різних концентраціях спіромезіфену, мг/дм³.

Результати досліджень впливу спіромезіфену на динаміку вмісту розчиненого у воді кисню (рис. 3.Б) свідчать про те, що протягом всього експерименту препарат не чинив впливу на кількість розчиненого у воді кисню (відсоток відхилення від контролю не перевищував 1-12 %). Отже, за цим показником в якості порогової величини може бути встановлена концентрація 0,02 мг/дм³ спіромезіфену.

Вивчення реакції води (рН) в присутності спіромезіфену показало, що препарат не чинить достовірного впливу на вміст іонів водню у воді протягом всього періоду дослідження. Відмінності дослідних зразків від контрольних були не достовірні та коливання складали 0-5 % впродовж всього періоду досліджень (р >0,05) (рис. 4). В якості порогової може бути прийнята концентрація 0,02 мг/дм³.

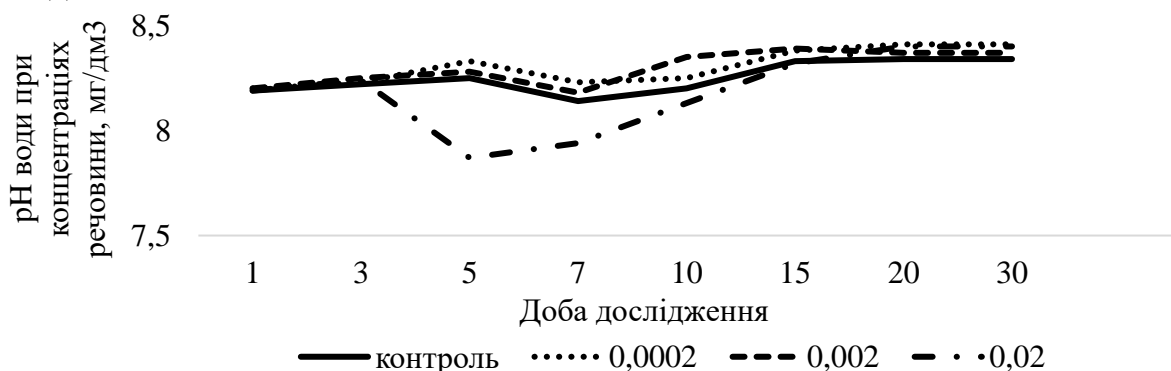

Рис. 4 – Активна реакція води (рН) при різних концентраціях спіромезіфену, мг/дм³.

Висновок. Таким чином, в результаті проведених досліджень встановлено, що в якості порогової за загальносанітарним показником шкідливості може бути

визнана концентрація спіромезифену у воді на рівні 0,0002 мг/дм³ (лімітуючий показник – вплив на процеси БСК і чисельність сапрофітної мікрофлори).

Список літератури:

1. Снітинський В., Іхривський П., Гнатів І. Процеси самоочищення за впливу урбанізації території на передгірській та рівнинній ділянках р. Стрий. *Вісник Львівського Національного аграрного університету*. 2021. №. 25. С. 30-34. <https://doi.org/10.31734/agronomy2021.01.030>
2. PPDB: Pesticide Properties DataBase. Spiromesifen. URL: <http://sitem.herts.ac.uk/aeru/ppdb/en/Reports/598.htm> (дата звернення 23.07.2021).
3. Ткаченко І.В., Антоненко А.М., Зінченко Т.І. Вивчення впливу спіромезифену на органолептичні показники води. *Актуальні питання медичної теорії та практики: міжн. наук.-прак. конф.* (Дніпро, 10-11 грудня 2021 р.). Дніпро: Організація наукових медичних досліджень «Salutem», 2021. С. 68-72.
4. Методические указания по гигиенической оценке новых пестицидов: МУ № 4263-87, утв. 13.03.87 / МЗ СССР. – К., 1988. – 212 с.
5. Методическими указаниями по разработке и научному обоснованию предельно допустимых концентраций вредных веществ в воде водоемов. № 1296-75, утв. 15.04.75 / МЗ СССР. – М., 1976 г. – 80 с.
6. Методические указания по применению расчетных и экспериментальных методов при гигиеническом нормировании химических соединений в воде водных объектов. № 1943-78, утв. 08.12.78 / МЗ СССР. – М., 1979. – 28 с.
7. Лапач С.Н., Чубейко А.В., Бабич П.Н. Статистические методы в медико-биологических исследованиях с использованием Excel. – К.: МОРИОН, 2000. – 320 с.

КЛІНІЧНИЙ ВИПАДОК БЕШИХИ З ПОШИРЕНОЮ АНТИБІОТИКОРЕЗИСТЕНТНІСТЮ

Чабан Тетяна Володимирівна,

доктор медичних наук, професор,
професор кафедри інфекційних хвороб
Одеського національного медичного університету, Україна

Бочаров Вячеслав Михайлович,

асистент кафедри інфекційних хвороб
Одеського національного медичного університету, Україна

Чубач Марія Іванівна,

асистент кафедри інфекційних хвороб
Одеського національного медичного університету, Україна

Бердник Юлія Ігорівна

лікар – інтерн КНП «Міська клінічна інфекційна лікарня» ОМР

Кайгородов Василь Миколайович

лікар – інтерн КНП «Міська клінічна інфекційна лікарня» ОМР

Бешиха (erysipelas) – гостра поверхнева форма запалення клітковини із залученням шкірної та лімфатичної судинної системи. Є досить частою інфекцією шкіри, яка складає до 20% всіх її запальних захворювань. Захворювання, зумовлені β -гемолітичним стрептококом групи А, не втрачають своєї актуальності й продовжують чинити значну соціально-економічну шкоду через широке розповсюдження і наявність несприятливих наслідків [1 – 8].

За даними ВООЗ, у країнах по всьому світу щорічно реєструється більше 100 млн., випадків первинної стрептокової інфекції. Серед яких значну частину займають пацієнти із бешихою, етіологічним патогеном є β -гемолітичний стрептокок, на фоні коморбідної патології [2, 10, 18, 20, 21].

На сьогоднішній день спостерігається зниження чутливості збудників бешихи до антибіотикотерапії, що раніше широко використовувались для її лікування. А саме помітна тенденція до стійкості препаратів пеніцилінового ряду – Бензилпеніцилін, Оксацилін, Ампіцилін, Амоксицилін. Що, у свою чергу, веде до збільшення кількості її важких форм з розвитком ускладнень. На фоні стрімкого розвитку стійкості до усіх препаратів, почали використовувати препарати Цефалоспоринового ряду, Фторхінолони, у важких випадках Карбопенеми. Ці групи показали свою ефективність у клінічній практиці, але також мають тенденцію до розвитку стійкості [11 – 18].

Наводимо випадок важкого перебігу бешихи, еритематозно – бульозної форми, ускладненої абсцесом лівої гомілки. Фоном виступають – ішемічна хвороба

серця, кардіосклероз. Гіпертонічна хвороба Іст. Лімфостаз (стан після політравми у минулому).

Хвора – 57 років, захворіла гостро: гарячка до 38.0 °С, гіперемія, виражений набряк від стопи до колінного суглоба та біль лівої гомілки. Звернулась до Одеської клінічної інфекційної лікарні на четверту добу хвороби, після консультації лікаря – хірурга.

З анамнезу відомо, що у минулому хвора перенесла політравму, після якої, на нижніх кінцівках залишились множинні шрами та розвинувся лімфостаз обох кінцівок. Раніше на бешиху не хворіла – вперше діагностована.

Об'єктивно: стан хворої важкий, свідомість ясна, контакта. Високо лихоманить, млява.

St. localis: ліва гомілка набрякла та яскраво гіперемована з чітким контуром по типу «язика полум'я», розповсюджена від стопи до колінного суглоба. На фоні гіперемії множинна дрібно – плямиста геморагічна висипка. Вражені ділянки гарячі на дотик та болючі при пальпації. Інші шкірні покриви без змін. Пальпуються збільшені пахові лімфатичні вузли з обох сторін, хворобливі. Змін з боку інших систем та органів не було.

Проведено посів матеріалу із вражених шкірних покривів (рани тощо). Виділений – *Staphylococcus epidermidis*.

Хвора у відділенні була консультована хірургом — заключення – Бешиха лівої гомілки, еритематозна форма. Лімфостаз лівої нижньої кінцівки. Рекомендовано: 1) обробка метиленовою синькою.

Лікування хворої складалось з: антибіотикотерапії, яка на початку складалась з Ампіциліну 1.5 грами 4 рази на добу. Додатково проводилась терапія: дезінтоксикаційна – Реосорбілакт 200.0 мл., внутрішньовенно протягом 5 днів. Патогенетична - Глюконат кальцію 10% 5.0 мл., внутрішньовенно протягом 9 днів, фуросемід 2.0 мл., внутрішньовенно протягом 5 днів, дексаметазон 4 мг внутрішньо м'язово протягом 5 днів. Симптоматична – анальгін 2.0 мл., внутрішньо м'язово та дімедролом 1.0 мл., внутрішньо м'язово на 7 добу (одноразово), диклофенак 3.0 мл., внутрішньо м'язово (перші три доби). Підтримуюча - опефера 1 капсула 2 рази на добу протягом 14 днів. Місцева терапія складалась з обробки ураженої ділянки метиленовим синім з надання нозі піднесеного положення [17 – 21].

На третю добу колегіально було прийнято рішення щодо скасування ампіциліну, у зв'язку з погіршенням загального стану хворої. Та, у свою чергу, призначено цефтріаксон у початковій дозі 1.0 грама внутрішньо м'язово 2 рази на добу з додатком левофлоксацину внутрішньовенно у дозі 500 мг., 1 рази на добу (отримана антибіотикограма з визначеною помірною чутливістю *S. epidermidis* до левофлоксацину). Додаткову терапію хвора отримала у тому же обсязі.

Подалі хвора почала помічати покращення загально стану та візуально ліва гомілка стала менш гіперемована, набрякла, були розкрились з утворенням скоринки.

На сьому добу хвора поскаржилась на різкий біль по передній поверхні

гомілки. При пальпації відчувався інфільтрат з зоною початкової флюктуації. Хвора повторно була консультована хірургом та було призначено: рег ос моксикум 400 мг., 1 рази на добу; цефтазидим в дозі 1 гр., 3 рази на добу внутрішньо м'язово; диклоберл 100 мг., (свічки) 2 рази на добу.

Повторна консультація хірурга — заключення — Початкові краєві формування на передній поверхні нижньої кінцівки абсцесу. Бешиха лівої гомілки, еритематозна форма. Рекомендовано: діклоберл 100 мг., (свічки) 2 рази на добу, 5 днів, антибактеріальна терапія, болтушка з рімфонія, при погіршенні перевод в ургентну хірургію.

У зв'язку з неефективністю лікування, колегіально було прийнято рішення щодо переведення хворої до хірургічного відділення для подальшого хірургічно-терапевтичного лікування. Консультація хірурга через добу — заключення — Абсцес лівої гомілки. Стан після перенесеної бешихи лівої гомілки, еритематозна форма. Рекомендовано: перевод в ургентну хірургію [15 – 21] .

Стійкість до антибіотиків є сьогодні однією з найсерйозніших загроз здоров'ю людства. Неправильне використання антибіотиків лише прискорює цей процес. Доказом того є наш клінічний випадок, де збудник не реагував навіть до помірно чутливого до нього антибіотика.

Майже кожен третій пацієнт з бешиховим запалення потребує подальшого лікування у хірургічному стаціонарі.

Важливим є диспансерне спостереження хворих з коморбідною патологією та своєчасне виявлення захворювання.

Особливу увагу маємо приділяти людям, у яких в анамнезі раніше була бешиха, щоб одразу запобігти повторному важкому перебігу захворювання.

Наслідком стійкості до антибіотиків є триваліші госпіталізації, зростання важкого перебігу захворювання, подальшого оперативного лікування хворого та летальність хворих.

Список літератури:

1. Глумчер А.С. Метаболизм L-аргинина у пациентов с сепсисом и септическим шоком (обзор) / Глумчер, Венёвцева-Моренец, Демин // Экстренная медицина. – 2016. – №4. – С. 96–103.
2. Іоффе О.Ю., Крижановський Я.Й., Кульбака В.С. та ін. Ефективність плазмозамінника «Реосорбілакт» в комплексному лікуванні флегмонознокротичної бешихи // Матеріали III міжнародного конгресу з інфузійної терапії. – 2016. – С. 180–183.
3. Лишневская В.Ю. Эндотелиальная дисфункция: что необходимо знать практическому врачу? // Медична газета «Здоров'я України». – 2011. – №2. – С. 29.
4. Лишневская В.Ю. Эндотелиальная дисфункция: что необходимо знать практическому врачу? // Медична газета «Здоров'я України». – 2011. – №2. – С. 29.
5. Мішалов В.Г., Черняк В.А., Сопко О.І. Клінічне обґрунтування використання L-аргініну у хворих на критичну ішемію нижніх кінцівок // Український хіміотерапевтичний журнал. – 2012. – №3. – С. 158–163.

6. Палієнко І.А., Кармазіна О.М., Шепетько І.С. та ін. Застосування L-аргініну в лікуванні системної склеродермії // Медицина неотложных состояний. – 2013. – №4. – С. 80–84.
7. Петрюк Б.В., Хомко О.Й., Сидорчук Р.І., Білик І.І. Внутрішньотканинний електрофорез антибактерійних засобів та ентеросорбція – ентеросанація ентеросгелем та реосорбілактом при термічних опіках // Український хіміотерапевтичний журнал. – 2008. – №1–2. – С. 274–277.
8. Рудіченко В.М. Англomовні мережеві засоби при проведенні практичних занять англійською мовою у підготовці зі спеціальності «загальна практика-сімейна медицина» // Матеріали підсумкової LX науково-практичної конференції «Здобутки клінічної та експериментальної медицини» (присвячена 60-річчю ТДМУ), Тернопіль, 14.06.2017. – Тернопіль: ТДМУ «Укрмедкнига», 2017. – С. 433–434.
9. Рудіченко В.М. Декстрокардія: актуальні клінічні аспекти в діяльності лікаря загальної практики-сімейної медицини // Ліки України плюс. – 2017. – №3. – С. 30–37.
10. Bernard P., Bedane C., Mounier M. et al. Streptococcal cause of erysipelas and cellulitis in adults: a microbiologic study using a direct immunofluorescence technique // Arch. Dermatol. – 1989. – Vol. 125. – P. 779–782.
11. Bartholomeeusen S., Vandenbroucke J., Truyers C., Buntinx F. Epidemiology and comorbidity of erysipelas in primary care // Dermatol. – 2007. – Vol. 215. – P. 118–122.
12. Bernard P., Bedane C., Mounier M. et al. Streptococcal cause of erysipelas and cellulitis in adults: a microbiologic study using a direct immunofluorescence technique // Arch. Dermatol. – 1989. – Vol. 125. – P. 779–782.
13. Bishara J., Golan-Cohen A., Robenshtok E. et al. Antibiotic use in patients with erysipelas: a retrospective study // Isr. Med. Assoc. J. – 2001. – Vol. 3. – P. 722–724.
14. Bisno A.L., Stevens D.L. Streptococcal infections of skin and soft tissues // N. Engl. J. Med. – 1996. – Vol. 334. – P. 240–245.
15. Bläckberg A., Trell K., Rasmussen M. Erysipelas, a large retrospective study of aetiology and clinical presentation // B.M.C. Infect. Dis. – 2015. – Vol. 15. – P. 402–407.
16. Bonnetblanc J.-M., Bédane C. Erysipelas: recognition and management // Am. J. Clin. Dermatol. – 2003. – Vol. 4. – P. 157–163.
17. Chartier C., Grosshans E. Erysipelas // Int. J. Dermatol. – 1990. – Vol. 29. P. 459–467.
18. Druml W. Amino Acid Kinetics in patients with sepsis. Druml W, Heinzl G, Kleinberger G. // American Journal of Clinical Nutrition. – 2001. – Vol. 73. – P. 908–913.
19. Роль фактора фон Виллебранда в патогенезе ендотеліальної дисфункції при COVID-19–асоційованій коагулопатії ТВ Чабан, АВ Кузьміна, ВВ Тюпа, ВМ Бочаров Topical issues of practice and science. – 2021. – № 26, – С. 345.

20. Эндотелиальная дисфункция-основное звено патогенеза Covid-19 АВ Кузьмина, ВВ Тюпа, ВМ Бочаров Implementation of modern science and practice. – 2021. – № 15, – С. 267.

21. X МІЖНАРОДНИЙ МЕДИЧНИЙ КОНГРЕС «Впровадження сучасних досягнень медичної науки у практику охорони здоров'я України» Роль церулоплазміну у механізмах розвитку запалення ТВ Чабан, ВВ Тюпа, ВМ Бочаров, ОВ Кузьміна Topical issues of practice and science. – 2021. – №26, – С. 354.

ПСЕВДОМЕМБРАНОЗНИЙ КОЛІТ, ЯК НАСЛІДОК ПРИЙОМУ АНТИБІОТИКІВ ПРИ COVID-19

Чабан Тетяна Володимирівна,

доктор медичних наук, професор,
професор кафедри інфекційних хвороб
Одеського національного медичного університету, Україна

Бочаров Вячеслав Михайлович,

асистент кафедри інфекційних хвороб
Одеського національного медичного університету, Україна

Чубач Марія Іванівна,

асистент кафедри інфекційних хвороб
Одеського національного медичного університету, Україна

Онуфрієць Тамара Сергіївна

лікар – інтерн КНП «Міська клінічна інфекційна лікарня» ОМР

Псевдомембранозний коліт (ПМК) – гостре запальне захворювання товстого кишечника, спричинене спороутворювальною, токсинпродукувальною анаеробною бактерією *Clostridium difficile*, що характеризується наявністю ексудативних бляшок на слизовій оболонці кишки, які зливаються з формуванням “псевдомембран”. Часто використовують термін “*Clostridium difficile* – асоційований коліт” [1–3].

В останні десятиліття кількість випадків та тяжкість перебігу ПМК прогресивно збільшуються у всьому світі. Причиною таких змін є неконтрольована антибіотикотерапія, антибіотикопрофілактика препаратами широкого спектра дії, старіння популяції та збільшення кількості коморбідних станів у пацієнтів [3, 4].

У 60–85 % випадків розвиток ПМК пов'язаний з прийоманням антибактеріальних препаратів, що зміщує баланс нормальної мікрофлори кишечника, призводить до розростання колоній *Clostridium difficile* та надмірної продукції бактерією токсинів А і В, що відіграють ключову роль в патогенезі захворювання. Захворювання може бути спровоковане будь яким антибактеріальним препаратом, в тому числі ванкоміцином та метронідазолом, що є препаратами першої лінії для його лікування [3, 5].

Клінічні прояви ПМК дуже варіабельні: від помірно вираженої неускладненої діареї до тяжких та фульмінантних форм коліту, що проявляються виснажливою діареєю, вираженим больовим синдромом, лихоманкою, наростаючою інтоксикацією з високим лейкоцитозом, гіпопротеїнемією, порушенням водно-електролітного балансу та розвитком ментальних розладів.

Згідно з сучасними клінічними рекомендаціями, основними етіотропними антибактеріальними препаратами для лікування ПМК є ванкоміцин, метронідазол та фідаксоміцин. Вибір схеми специфічного лікування залежить від тяжкості перебігу захворювання.

Ентеральне призначення антибактеріальних препаратів є обов'язковою умовою для досягнення необхідної їх концентрації в кишечнику для повної елімінації *Clostridium difficile*. У випадках неможливості ентерального приймання препаратів парентеральне введення необхідно комбінувати з ректальним введенням ванкоміцину [3].

Антибіотики, лікування якими може ускладнитися ПМК, можна поділити на 3 групи. До групи високого ризику насамперед належать цефалоспорини, особливо другого і третього покоління, та кліндаміцин. Середнім ризик вважають при застосуванні ампіциліну і амоксициліну (вищий при поєднанні з інгібіторами бета-лактамаз), макролідів, фторхінолонів, триметоприм – сульфометоксазолу, тетрацикліну. Низьким ризик є в разі терапії пеніцилінами з антипсевдомонадною активністю, аміноглікозидами, левоміцетином, імепенемом, протигрибковими і противірусними засобами [5 – 10].

Чинниками ризику є: вік понад 65 років, імуносупресивний стан, тривала госпіталізація, перебування у відділенні інтенсивної терапії, прийом інгібіторів протонної помпи, внаслідок чого відбувається зміна рН та ріст *Clostridium difficile*, великі дози нестероїдних протизапальних, антиаритмічних та холінергічних препаратів, зондове та парентеральне харчування, генетична схильність, тривалий прийом антибіотиків, паразити, хронічні захворювання органів ШКТ[4–7].

Збудником хвороби є грампозитивна анаеробна бактерія, яка утворює спори і за сприятливих умов здатна синтезувати цілий ряд факторів вірулентності - гідролітичних ензимів, однак найважливішу роль у розвитку патологічного процесу відіграють екзотоксини типу А (TCDA) і В (TCDB) [4–8].

У 2001 р. відкрито новий епідемічний штам збудника NAP1/027. Вважається, що цей штам володіє великим епідемічним потенціалом і набув розповсюдження після широкого використання фторхінолонів у клінічній практиці. *Clostridium difficile* колонізує товсту кишку 5 % здорових осіб, проте може викликати внутрішньолікарняну інфекцію – у пацієнтів, що знаходяться в стаціонарі, вона виявляється в 20 % випадків і має безсимптомний перебіг.

На тлі дисбалансу мікробної флори кишки відбувається колонізація товстої кишки токсигенними штамми *C. difficile*, інтенсивне розмноження збудника із виробленням токсинів. Екзотоксини типів А та В здійснюють прямий цитотоксичний ефект на ентероцити товстої кишки, що призводить до змін цитоскелета, розходження з'єднань між клітинами, порушення бар'єрної функції та апоптозу [7–10].

Підвищується продукція фактора некрозу пухлин а і прозапального інтерлейкіну IL-1 β , збільшується проникність стінок судин, що зумовлює міграцію нейтрофілів і моноцитів. Це призводить до некрозу епітеліоцитів,

проникнення через слизову оболонку на поверхню фібриногену і перетворення його у фібрин з формуванням фібринозного запалення. Токсин А порушує зв'язок клітин слизової оболонки товстого кишечника з основною мембраною та ушкоджує ворсинчастий епітелій. Токсин В спричинює апоптоз, причому його цитотоксичний ефект у 1000 разів більш виражений, ніж у токсину А.

Обидва токсини стимулюють макрофаги й моноцити, що за посередництва інтерлейкіну-8 зумовлює нейтрофільну інфільтрацію тканин. Прозапальна й дезагрегуюча дія токсинів А і В призводить до значного підвищення проникності слизової оболонки кишечника.

В клінічному перебігу ПМК розрізняють різні ступені перебігу: легкий перебіг – водяниста діарея до 10 разів на добу із переймо подібним болем у животі, що супроводжується підвищенням температури тіла до 38 °С, помірно вираженою дегідратацією і лейкоцитозом. Під час ректороманоскопії – помірний набряк і гіперемія слизової оболонки прямої кишки, проте слизова оболонка товстого кишечника не змінена. Набряк і обмежена гіперемія при легкому перебігу ПМК. Півмісяцеві складки збережені.

Середньоважкий перебіг – частота дефекації досягає 15–20 разів на добу, випорожнення з домішками крові, слизу, гною. Під час ендоскопії виявляється еритематозний коліт. Дифузна гіперемія слизової оболонки. Імуноферментний аналіз - виявлення токсинів А та В у фільтратах калу. Рентгенограма черевної порожнини – відзначається вузлувате потовщення між гаустральних складок, особливо виражене у поперечній ободовій кишці [9–8].

Колоноскопія - спостерігаються характерні зміни, завдяки яким захворювання отримало свою назву: на слизовій оболонці товстої кишки виявляють щільно зв'язані з підлеглими тканинами фібринозні нашарування діаметром 2–10 мм, які зрідка зливаються в шари. Як правило, такі зміни спостерігаються в дистальних відділах товстої кишки, хоча відомі випадки ізольованого ураження правих відділів ободової кишки [8–10].

Морфологічне дослідження біоптатів товстої кишки - ділянки некрозу епітелію, бляшки, представлені фібрином, інфільтрованими поліморфно-ядерними лейкоцитами, при цьому збережені нижні відділи крипт.

Лікування залежить від вираженості симптомів, анамнезу хворого та стадії захворювання кількості рецидивів [5–8].

Перший рецидив, важкість від легкої до середньої призначають метронідазол 500 мг орально 3 рази на добу упродовж 10–14 днів. Важка інфекція, відсутність ефекту або протипоказання для метронідазолу. Призначають ванкоміцин 125 мг орально 4 рази на добу упродовж 10–14 днів

Другий рецидив – лікування починають з ванкоміцину із поступовим зниженням або в пульс-режимі призначення препарату: 125 мг 4 рази на день 14 днів, 125 мг 2 рази на день 7 днів, 125 мг раз на день 7 днів, 125 мг через добу 8 днів, 125 мг кожні 72 год. 15 днів (5 доз).

Починаючи з кінця 2-го тижня додається пробіотик, на 4–8 тижнів.

Перебіг тяжких форм ПМК нагадує холеру, характеризується дуже різким розвитком зневоднення протягом кількох годин, високим ризиком розвитку важких життєво небезпечних ускладнень, таких як перфорація, мегаколон.

У разі відсутності лікування летальність при псевдомембранозному коліті досягає 15–30 % [8–10].

Наводимо клінічний випадок з нашої практики мікст – інфекції – Гостра респіраторна коронавірусна хвороба SARS CoV 2 COVID-19 (PCR (+)). Двостороння позагоспітальна полісегментарна пневмонія. ПМК, перший рецидив, тяжка форма, дегідратація II – III ступеня.

Хвора Т., 36 років, госпіталізована 28.03.21 року, у КНП «Міська клінічна інфекційна лікарня» (МКІЛ) ОМР з діагнозом: хворіє з 02.03.21 року. Скарги: загальна слабкість, стомлюваність, нудота, біль у епігастрії, рідкий стілець 8-10 разів на добу. 29.03. 21 р., – PCR SARS CoV 2 (-).

З анамнезу 10.03.21 року – комп'ютерна томографія – двостороння полісегментарна пневмонія, сімейним лікарем призначено – сельтавір (4 дні), з 06.03 – ремавір, з 10.03 цефепім в терапевтичних дозах.

Була направлена до СНІД-центр (14-17.03.21 р.) Т 38,5 °С, SpO₂ 90%, PCR SARS CoV2 (+), експрес – тест на ВІЛ – негативний, СРБ 25 мг/л, лейкоцити – 6,7 Т/л, Д-димер 0,27 мкг/мл. цефепім, моксифлоксацин, меропенем, інфулган, дексаметазон, фленокс у терапевтичних дозах.

Була направлена та проходила обстеження та лікування у клініці «Оберіг» м. Київ (17-26.03.21 р.) – СРБ 2,25 мг/л, лейкоцити – 20,25 Т/л, Д-димер 1,2 мкг/мл, феритин 312 нг/мл, ІЛ6 – 105 пг/мл, прокальцитонін <0,1. Повторна комп'ютерна томографія – двостороння полісегментарна пневмонія. Копрограма - дріжджоподібний грибок. С. difficile: бінарний токсин cdtAcdtB, цитотоксин, ентеротоксин – виявлені.

Були призначені наступні препарати – солумедрол, флуконазол, актемра 400 мг, меропенем, моксифлоксацин, у терапевтичних дозах.

На момент звернення у КНП МКІЛ ОМР 28-30.03.21 р., втрата ваги 4-5 кг за 10 днів, Т 36,2 °С, SpO₂ 91%, 97% (на кисні) СРБ 2,25 мг/л, лейкоцити – 52,7 – 95,3 Т/л, рідкий водянистий стілець 12 разів на добу. Були призначені препарати – метронідазол, реосорбілакт, спазмолітики, на фоні вже призначеної терапії, з корективною дозування препаратів.

Але незважаючи на наданню терапію 30.03.21 р., настала смерть.

Патолого-анатомічний діагноз:

- Г) Гостра серцево-судинна недостатність.
- б) Порушення водно-електролітного балансу
- в) Псевдомембранозний коліт

II. Гостра респіраторна коронавірусна хвороба SARS CoV 2 COVID-19 (PCR (+)).

Патолого-анатомічний епікриз: псевдомембранозний коліт з ураженням усіх відділів товстого кишечника, морфологічно початкові явища серозного перитоніту та вторинного гепатиту.

На тлі пандемії SARS-CoV-2 відбулося зростання неконтрольованого приймання антибактеріальних препаратів. Лікарі доволі часто не обґрунтовано призначають та застосовують антибіотики в лікуванні симптомів асоційованих із SARS-CoV-2, а іноді застосовують антибіотики “превентивно” піддаючись на негативний інформаційний вплив, що, відповідно, і призводить до виникнення антибіотикоасоційованих діарей, ПМК з тяжкими інвалідизуючими наслідками та високим ступенем літальності.

Список літератури:

1. Mann A. P. Surgical outcome of community-acquired clostridium difficile colitis presenting as toxic megacolon: case report / A. P. Mann, A. McCague, F. Latezarzadeh // *Surg. Infect. (Larchmt)*. – 2011). – Vol. 12 (4). – P. 317–320.
2. Systematic review and meta-analysis of outcomes following emergency surgery for Clostridium difficile colitis / A. Bhangu, D. Nepogodiev, A. Gupta [et al.] // *Brit. J. Surg.* – 2012. – Vol. 99 (11). – P. 1501–1513.
3. 2019 update of the WSES guidelines for management of Clostridioides (Clostridium) difficile infection in surgical patients / M. Sartelli, S. Di Bella, L. V. McFarland [et al.] // *World J. Emerg. Surg.* – 2019. – Vol. 14. – P. 8.
4. Role of care surgery in the treatment of pseudomembranous colitis / L. Tallón-Aguilar, P. Herranz-Guerrero, J. A. López-Ruiz [et al.] // *Cir. Cir.* – 2017. – Vol. 85 (4). – P. 330–333.
5. Pseudomembranous colitis / P. D. Farooq, N. H. Urrunaga, D. M. Tang, E. C. von Roseninge // *Dis. Mon.* – 2015. – Vol. 61 (5). – P. 181–206.
6. Sayedy L. Toxic megacolon associated Clostridium difficile colitis / L. Sayedy, D. Kothari, R. J. Richards // *World J. Gastrointest. Endosc.* – 2010. – Vol. 2 (8). – P. 293–297.
7. Is colectomy for fulminant Clostridium difficile colitis life saving A systematic review / D. B. Stewart, C. S. Hollenbeak, M. Z. Wilson // *Colorectal Dis.* – 2013. – Vol. 15 (7). – P. 798–804.
8. Роль фактора фон Виллебранда в патогенезе ендотелиальної дисфункції при COVID-19–асоційованій коагулопатії ТВ Чабан, АВ Кузьміна, ВВ Тюпа, ВМ Бочаров Topical issues of practice and science. – 2021. – № 26, – С. 345.
9. Эндотелиальная дисфункция-основное звено патогенеза Covid-19 АВ Кузьміна, ВВ Тюпа, ВМ Бочаров Implementation of modern science and practice. – 2021. – № 15, – С. 267.
10. X МІЖНАРОДНИЙ МЕДИЧНИЙ КОНГРЕС «Впровадження сучасних досягнень медичної науки у практику охорони здоров'я України» Роль церулоплазміну у механізмах розвитку запалення ТВ Чабан, ВВ Тюпа, ВМ Бочаров, ОВ Кузьміна Topical issues of practice and science. – 2021. – №26, – С. 354.

ПРОТИМІКРОБНА РЕЗИСТЕНТНІСТЬ У ХВОРИХ НА ГОСТРИЙ ГАСТРОЕНТЕРИТ НА ФОНІ ВІЛ-ІНФЕКЦІЇ

Чабан Тетяна Володимирівна,

доктор медичних наук, професор,
професор кафедри інфекційних хвороб
Одеського національного медичного університету, Україна

Бочаров Вячеслав Михайлович,

асистент кафедри інфекційних хвороб
Одеського національного медичного університету, Україна

Чубач Марія Іванівна,

асистент кафедри інфекційних хвороб
Одеського національного медичного університету, Україна

Кайгородов Василь Миколайович

лікар – інтерн КНП «Міська клінічна інфекційна лікарня» ОМР

Бердник Юлія Ігорівна

лікар – інтерн КНП «Міська клінічна інфекційна лікарня» ОМР

Одним із найбільших соціальних ризиків, який на національному рівні перетворюється на загрозу національній безпеці України, є епідемія ВІЛ/СНІДу. Якщо в 1995 р. за оцінкою ВООЗ Україна належала до країн з низьким рівнем поширення ВІЛ, то в сучасний період вона страждає від однієї з наймасштабніших в європейському регіоні епідемії. За даними Європейського центру епідеміологічного моніторингу ВІЛ/СНІДу частота нових випадків ВІЛ в Україні перевищує показники майже всіх європейських країн, а рівень захворюваності на СНІД практично найвищий – у 2013 р. він склав 47,6 на 100 тис. чол. Хоча рівень поширення ВІЛ серед населення України не настільки високий, як наприклад у африканських країнах, але тенденції поширення ВІЛ свідчать про реальну можливість виходу епідемії за межі груп ризику і переходу її з концентрованої стадії в генералізовану. За даними ДУ «Український центр контролю за соціально небезпечними хворобами Міністерства охорони здоров'я України» з 1987 р. по січень 2015 р. офіційно було зареєстровано 264 489 ВІЛ-позитивних осіб, з яких число хворих на СНІД становило 75 577 чол., 35 425 осіб померло від СНІДу [13 – 16].

У жовтні 2014 р. Законом України затверджено Загальнодержавну цільову соціальну програму протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014–2018 рр. Її метою є зниження рівнів захворюваності й смертності від ВІЛ-інфекції/СНІДу шляхом забезпечення державної системи надання якісних і доступних послуг людям, які живуть з ВІЛ, а також формування цих послуг у контексті реформування системи

охорони здоров'я та соціальної сфери. Провідними завданнями документа є наближення до нуля нових випадків інфікування ВІЛ та зменшення на 50% кількості нових випадків інфікування ВІЛ серед груп ризику, забезпечення вільного консультування та безоплатного тестування на ВІЛ-інфекцію, передусім молоді та представників груп ризику, формування толерантного ставлення до людей, які живуть з ВІЛ та представників груп найвищого ризику, зниження рівня стигми та дискримінації у суспільстві тощо [5 –12].

ВІЛ-інфекція – це соціально небезпечне інфекційне захворювання, яке розвивається внаслідок інфікування вірусом імунодефіциту людини, довготривалого переживання ВІЛ у деяких клітинах організму людини (лімфоцитах, макрофагах та клітинах нервової тканини). Хвороба характеризується прогресуючим порушенням імунної, нервової, лімфатичної та інших систем організму. ВІЛ-інфекція відноситься до невиліковних хвороб, має тривалий хронічний перебіг і, у разі відсутності ефективної терапії, закінчується смертю [1 – 8].

Наводимо клінічний випадок перебігу гострого гастроентериту змішаної етіології на фоні ВІЛ-інфекції.

Хворий Д., 38 років, поступив у КНП «Міська клінічна інфекційна лікарня» ОМР з діагнозом: Гострий гастроентерит. Пневмонія? Кахексія.

Доставлений у непритомному стані, контакту не доступний. Анамнез не відомий. Хворий був шпиталізований у відділення інтенсивної терапії КНП «МКІЛ» ОМР.

Об'єктивно: Стан важкий. Свідомість — сопор. Шкірні покрови бліді, слизові оболонки сухі, язик обкладений білим нальотом. Діяльність серця ритмічна, тони приглушені, ЧСС - 98 уд./хвил. А/Т 90/60 мм., рт., ст. Дихання послаблене, над легеньми, більше зліва вислуховуються сухі хрипи. ЧД - 20 ; SpO₂- 90 %. Живіт, м'який б/болісний, випорожнення рідкі до 10 разів на добу. Діурез збережено.

Проведено експрес-тест на ВІЛ — результат позитивний.

Бак дослідження: Staphylococcus aureus 50%, Klebsiella pneumoniae 60%, Enterobacter aerogenes 90%.

Консультований лікарем КНП «ЦПБВС» ОМР: ВІЛ-інфекція ІV клінічна стадія, кахексія, гострий гастроентерит. Рекомендовано: бісептол 480 мг., 1 пігулка 1 раз на добу, флуконазол 100 мг., 1 раз на добу.

Хворому, одразу після госпіталізації було призначено антибактеріальну терапію, у вигляді цефтріаксону внутрішньо-м'язово (в/м) в дозі 1 г., 2 рази на добу.

Проводилась дезінтоксикайна терапія внутрішньовенно-краплинно (в/в) розчинами Рінгера 200,0 мл., Хартмана 200,0 мл., Гекодез 200,0мл., 2 рази на добу, в/в струминно: аскорбінова к-та, еуфілін, дексаметазон 1 раз на добу.

Попри проведену терапію, змін в динаміці хворого не відбувалось.

Після повторного огляду та консультації із лікарем КНП «ЦПБВС» ОМР, було дещо скоректовано терапію, а саме вирішено додати до лікування ламівудин 200 мг., та тенофовір 300 мг., по 1 пігулці 1 раз на добу, азитроміцин

внутрішньо 500 мг., 2 рази на добу, флуконазол 100 мг., 1 раз на добу, декутевір 1 пігулка 1 раз на добу.

На фоні призначеної терапії, у стані хворого намітилась позитивна динаміка, покращився загальний стан.

На тлі проведеної терапії та стабілізації, хворого було переведено на лікування у профільний медичний заклад [8 – 12].

На сьогоднішній день антимікробна резистентність є найбільшою загрозою у терапії інфекційних захворювань. Неконтрольоване та, часто, не обґрунтоване призначення антибіотиків та протимікотичних засобів у хворих із ВІЛ-інфекцією, з урахуванням дороговартості розробки нових препаратів створює загрозу залишити світ без адекватної медичної допомоги. Таким чином, вкрай необхідним є здійснення підготовки лікарів загальної практики – сімейної медицини з питань сучасного стану епідеміології, етіології, патогенезу, клінічних проявів, ВІЛ, лікування ВІЛ-інфекції/СНІДу.

Список літератури:

1. Foy M.C., Estrella M.M., Lucas G.M., Tahir F., Fine D.M., Moore R.D., et al. Comparison of Risk Factors and Outcomes in HIV Immune Complex Kidney Disease and HIV-Associated Nephropathy. —Clin J Am Soc Nephrol. — 2013 May 162.

2. Zyuzuza Yu.R., Parhomenko Yu.G., Zimina V.N., Fligil D.M. Sochetannyie VICH-assotsirovannyie infektsii lyogkih –osobennosti morfologicheskoy verifikatsii i differentsialnoy diagnostiki. —Klinicheskaya i eksperimentalnaya morfolo-giya nauchno-prakticheskiiy retsenziruemyiy zhurnal Nauch-no-issledovatel'skogo instituta morfologii cheloveka RAMN. No1/2012 stor. 21-25).

3. Evstlgneev I.V., Mahova I.B., Vasilenko P.I., GrIshnyako-va A.A., Yarchenko L.I., Maksimovich T.I. Legeneva patologiya u VIL-Infikovanih u praktitsI terapevta. —UkraYinskiy terapevtichniy zhurnal, No1, 2011. stor. 70-75.

4. Jane E. Grundy. Virologic and Pathogenetic Aspects of Cytomegalovirus Infection. —Reviews of infectious diseases. -Vol. 12, Supplement 7 September-October 1990.

5. G.J. Dore, D.J. Marriott, J.A. Duflou., Clinico-pathological study of cytomegalovirus (CMV) in AIDS autopsies:under recognition of CMV pneumonitis and CMV adrenalitis. — 230«Art of medicine»3(7)липень-вересень, 2018Australian and New Zealand Journal of MedicineVolume 25, Issue 5.

6. Williams, Amanda J.a; Duong, Trinhac; McNally, Lisa M.a; Tookey, Pat A.a; Masters, Janeta; Miller, Robertb; Lyall, E.G. Hermioned; Gibb, Diana M.e Pneumocystis carinii pneumonia and cytomegalovirusinfection in children with vertically acquired HIV infection. AIDS. February 16th, 2001 -Volume 15 -Issue 3 -p 335-339.

7. «Atlas gribkovyih zabolevaniy» pod red. Kerol A. Kauf-man, Dzheralda L. Mandella. Moskva. «GEOTAR-Media». 2010g.

8. Иммуно-морфологические изменения в плевральной жидкости у больных микст-инфекцией ТБ-ВИЧ с пневмоцистной пневмонией осложнённой экссудативным плевритом//ВМ Бочаров - Perspectives of science and education, 2018. – 2018/12/14. – С. 669.

9. Клинико-морфологические проявления при пневмоцистной пневмонии у ВИЧ-инфицированных//ТВ Чабан, ВМ Бочаров - Актуальная инфектология, 2018. – Т. 6. № 5. – С. 305-306.

10. Роль фактора фон Виллебранда в патогенезе эндотелиальной дисфункции при COVID-19–ассоциированной коагулопатии //ТВ Чабан, АВ Кузьмина, ВВ Тюпа, ВМ Бочаров// Topical issues of practice and science. – 2021. – № 26, – С. 345.

11. Эндотелиальная дисфункция-основное звено патогенеза Covid-19// АВ Кузьмина, ВВ Тюпа, ВМ Бочаров// Implementation of modern science and practice. – 2021. – № 15, – С. 267.

12. X МІЖНАРОДНИЙ МЕДИЧНИЙ КОНГРЕС «Впровадження сучасних досягнень медичної науки у практику охорони здоров'я України» Роль церулоплазміну у механізмах розвитку запалення// ТВ Чабан, ВВ Тюпа, ВМ Бочаров, ОВ Кузьміна// Topical issues of practice and science. – 2021. – №26, – С. 354.

13. Наказ МОЗ України від 12.07.2010 р. №551 «Клінічний протокол антиретровірусної терапії ВІЛ-інфекції у дорослих та підлітків».

14. Наказ МОЗ України від 03.07.2007 р. №368 «Про затвердження Клінічного протоколу надання паліативної допомоги, симптоматичної та патогенетичної терапії хворим на ВІЛ-інфекцію/СНІД».

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2014 р. №389 «Про затвердження норм харчування для ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД дітей».

16. Ведення пацієнта з ВІЛ-інфекцією/СНІДом сімейним лікарем: навчально методичний посібник для викладачів циклу тематичного удосконалення, в рамках підвищення кваліфікації сімейних лікарів Київ. – 2015. – С. 52 – 112.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЛАПАРОСКОПІЧНОЇ КОЛЬСУСПЕНЗІЇ ПО БЕРЧУ ТА ОПЕРАЦІЇ TVT-O ПРИ СТРЕСОВОМУ НЕТРИМАННІ СЕЧІ

Чайка Кирило Володимирович

Доктор медичних наук, професор
КНП «Київський міський центр репродуктивної та перинатальної медицини»
Україна, Київ

Хохлова Олена Юріївна

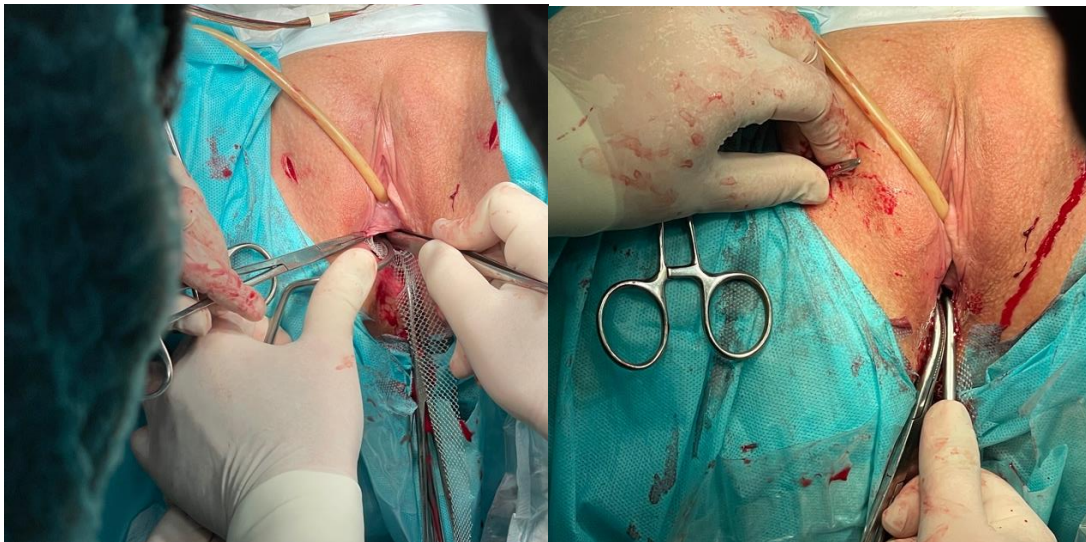
Лікар акушер-гінеколог
КНП «Київський міський центр репродуктивної та перинатальної медицини»
Україна, Київ

Богадельнікова Катерина Ігорівна

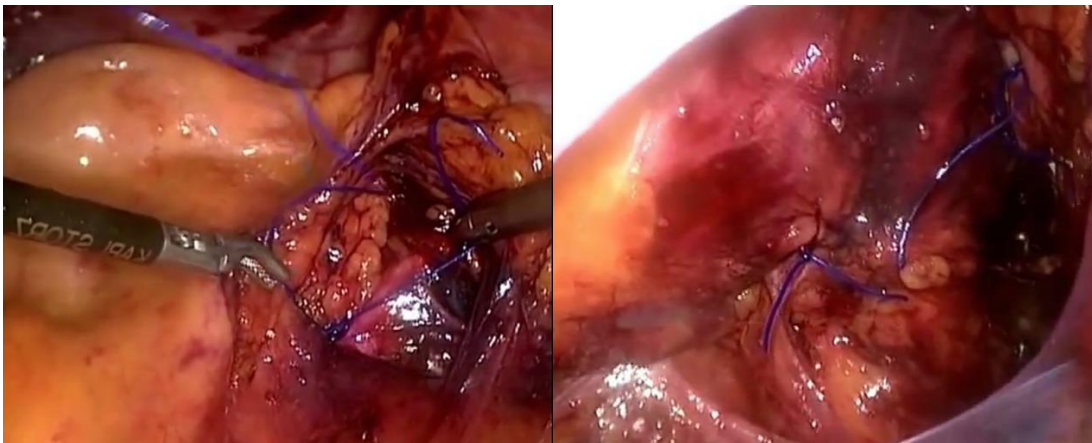
Лікар акушер-гінеколог
КНП «Київський міський центр репродуктивної та перинатальної медицини»
Україна, Київ

Нетримання сечі і вибір оптимального методу лікування на сьогодні є дуже актуальною темою, оскільки за даними статистики близько 40% жінок після 40 років і близько 60% жінок після 50 років страждають на стресове нетримання сечі. Симптоми цієї проблематики мають суттєвий вплив на якість повноцінного життя. На базі КНП «Київський міський центр репродуктивної та перинатальної медицини» нами було проведено порівняння ефективності двох методик корекції нетримання сечі у жінок.

У відділенні «Ендометріозу та тазової хірургії» КНП КМЦРПМ було проведено 80 операцій кольпосуспензії по Берчу та 75 операцій TVT-O у жінок різного віку зі стресовим нетриманням сечі. В порівнянні ефективності хірургічних методик враховувалися ефективність лікування та зменшення симптомів стресового нетримання сечі, час операції, термін перебування в лікарні після оперативного втручання, крововтрата під час операції та термін реабілітації.

Мал.1 Техніка встановлення поліпропіленового слінгу TVT-O

Мал. 2 Техніка проведення лапароскопічної кольпосуспензії по Берчу

Спостереження пацієток протягом 5 років показало, що зниження ефективності операції кольпосуспензії Берча більша, ніж зниження ефективності у пацієток після операції TVT-O.

Ми спостерігали, що збереження ефективності після операції по Берчу складає 40-45%, а ефективність після TVT-O складає 85-87%.

В ході дослідження, було виявлено, що 30% жінок після операції кольпосуспензії по Берчу відмічали появу симптомів нетримання сечі через 5 років після оперативного лікування, тоді як жінки після операції TVT-O не мали відновлення симптомів.

Висновки : в ході дослідження відмічено більшу ефективність, менший термін реабілітації, меншу крововтрату, менший термін перебування в лікарні при використанні техніки встановлення поліпропіленового слінга TVT-O, аніж при лапароскопічної кольпосуспензії Берча.

Список літератури:

1. NICE guidelines [123]. Urinary incontinence and pelvic organ prolapse in women: management; 2019. Last update June 2019.
2. Травма сечового міхура при слінгових оперативних втручань. Корекція та реабілітація; eISSN: 2411-8893; А.С. Переверзев д.м.н., Харківська медична академія.
3. Навчальний посібник «Нетримання сечі у жінок» за редакцією Горового В.І., Яцини О.І; Вінниця 2019.
4. Cantor TJ, Bates CP. A comparative study of symptoms and objective urodynamic findings in 214 incontinent women. Br J Obstet Gynaecol. 1980; 87:889–892.

СТОМАТОЛОГІЧНІ ПРОЯВИ ГЕНЕТИЧНИХ СИНДРОМІВ У ДІТЕЙ

Чайковська Галина-Анна

ДУ “Інститут спадкової патології НАМН України, м.Львів

Солонко Галина

Національний медичний університет імені Данила Галицького, м.Львів

Єзерська Оксана

Національний медичний університет імені Данила Галицького, м.Львів

В роботі зроблено аналіз стоматологічних проявів генетичних синдромів у дітей з акцентом на стан ротової порожнини.

Волосо-зубо-кістковий синдром. Тонка емаль зубів, зменшення щільності, легко стирається. Зуби мілкі, широко розставлені, в 90 % випадків мають збільшену камеру пульпи, може спостерігатися затримка прорізання або адонтія. Аномальне розташування пульпи деколи призводить до її інфікування і абсцедування. Співвідношення статей – X1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний.

Око-зубо-пальцевий синдром. Окуло-денто-дигітальний синдром, око-зубо-кісткова дисплазія. Гіпоплазія емалі, аномалії кількості і росту зубів. Відмічається неправильний ріст зубів, мікродонтія і часткова адонтія, гіпоплазія емалі, ранній карієс. Зустрічається мікроцефалія, розщілини губи і піднебіння. Співвідношення статей – X1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний.

Синдром Ленца. Синдром мікрофтальмії і аномалії пальців. Обличчя вузьке, довге. Зустрічається розщілина піднебіння, гамартоми язика. Порушення прикусу і часткова адонтія. Співвідношення статей – X1:Д0. Тип успадкування – X-зчеплений рецесивний. У гетерозиготних носіїв бувають мінімальні ознаки у вигляді аномалій пальців, вузького обличчя, дефектів зубів.

Синдром Халлермана-Штрайфа. Окуло-мандибуло-фаціальний синдром. Дисцефалія з гіпоплазією нижньої щелепи і хрящів носа (пташине обличчя). Високе ракоподібне піднебіння, мікростомія. Аномалії зубів включають зуби новонароджених, додаткові зуби, неправильний ріст зубів і гіпоплазія емалі. Співвідношення статей – X1:Д1. Тип успадкування точно не встановлений.

Пікнодизостоз. Відмічається гіпоплазія і тупий кут нижньої щелепи, вузьке піднебіння, порушення прорізування зубів, часткова адонтія, аномалії форми і положення зубів, множинний карієс. Співвідношення статей – X2,3:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Синдром Гетчинсона-Гілфорда. Прогерія. Зуби прорізаються з затримкою, інколи можуть бути відсутні, аномально розташовані, заходять один на одного, ротировані, порушений дентиногенез, спостерігаються аномалії прикусу і ранне

порушення як молочних, так і постійних зубів. Співвідношення статей – Х2:Д1. Тип успадкування невідомий.

Фронтонетафізарна дисплазія. Гіпоплазія нижньої щелепи, аномалії зубів (мікродонтія, порушення прорізування або адонтія), високе піднебіння. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомний-рецесивний і Х-зчеплений рецесивний.

Синдром Елліса-Ван Кревельда. Хондроектодермальна дисплазія, мезоектодермальна дисплазія. Зуби новонароджених, часткова адонтія, дрібні, неправильної форми, рано випадаючі зуби, коротка верхня губа, коротка або добавлена вуздечка, розщілина губи і альвеолярного відростка верхньої щелепи. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Черепно-око-зубний синдром. Піднебіння високе, ракоподібне, інколи відмічається розщілина піднебіння, прогнатизм. Характерні аномальна форма зубів, часткова адонтія або додаткові зуби. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний з високою пенетрантністю і різною експресивністю.

Хвороба Шейтхауера-Марі-Сентона. Черепно-ключичний дизостоз, Клейдокраніальна дисплазія. Черепно-лицева дисморфія (гіпоплазія середньої частини обличчя, аркоподібне піднебіння і розщілина піднебіння). Зуби пізно прорізаються. Відмічається їх аплазія, деформація коренів, гіпоплазія емалі, карієс. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний з високою пенетрантністю і різною експресивністю. Третина випадків представляє собою свіжу мутацію.

Елерса-Данлоса синдром. Характерне обличчя з гіпертелоризмом, епікантом і вдавленою середньою частиною обличчя. Тяжкий періодонтоз з ранньою втратою зубів. Співвідношення статей – Х1:Д1, з виключенням Х-зчепленої форми. Тип успадкування – аутосомно-домінантний, аутосомно-рецесивний.

Волосо-зубо-кістковий синдром. Тонка емаль зубів, зменшення щільності, легко стирається. Зуби мілкі, широко розтавлені, в 90 % випадків мають збільшену камеру пульпи, може спостерігатися затримка прорізування або адонтія. Аномальне розташування пульпи деколи призводить до її інфікування і абсцедування. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний.

Синдром Халлермана-Штрайфа. Окуло-мандибуло-фаціальний синдром. Дисцефалія з гіпоплазією нижньої щелепи і хрящів носа (пташине обличчя). Високе ракоподібне піднебіння, мікростомія. Аномалії зубів включають зуби новонароджених, додаткові зуби, неправильний ріст зубів і гіпоплазія емалі. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування точно не встановлений. Більшість описаних випадків спорадичні, припускається аутосомно-домінантне успадкування.

Синдром Гольтца. Дермальна гіпоплазія фокальна. Папіломи на основі язика, дисплазія і агенезія зубів. Розходження прямих м'язів живота, омфалоцеле,

пахвова і пупкова грижі, випадіння прямої кишки. Співвідношення статей – Х0:Д1. Тип успадкування – Х-зчеплений доміантний.

Розщілина губи і піднебіння, ектодермальна дисплазія і синдактилія. Спостерігається розщілина губи і піднебіння, зрощення повік, гіпоплазія емалі і раннє випадіння зубів, алопеція. Співвідношення статей невідоме. Тип успадкування – можливо аутосомно-рецесивний.

Синдром Горліна. Синдром базальноклітинного невуса. Характерні кісти нижньої і верхньої щелепи, неправильна форма зубів і/або множинний карієс, широке перенісся, прогнатія, виступаючі лобні і парієтальні бугри. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-доміантний з високою пенетрантністю і різною експресивністю.

Гомоцистинурія. Дефіцит синтезу цистатіоніна. Зміна форми і розташування зубів. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Синдром Блоха-Сульцбергера. Нетримання пігменту синдром. Аномалії зубів – конічна форма і дефіцит дентину, розщілина губи і піднебіння. Співвідношення статей – Х0:Д1. Тип успадкування – Х-зчеплений доміантний з внутріутробною загибеллю плодів чоловічої статі.

Хвороба мармурових кісток. Остеопороз рецесивний, вроджений злякисний остеопетроз, генералізований остеосклероз. Гепатоспелномегалія. Прорізування зубів може затриматися. Відмічаються виражені аномалії зубів. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Рігера синдром. Гіпоплазія верхньої щелепи, виступаюча нижня губа, конічна форма передніх зубів, олігодонтія. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-доміантний.

Рото-лицево-пальцевий синдром, тип І. Оро-фаціо-дигітальний синдром, тип І. Гіперплазія вуздечки язика, верхньої і нижньої губи, лобуляція язика, гамартома язика, анкілоглосія, розщілина піднебіння, неповні розщілини альвеолярних відростків верхньої і нижньої щелепи, аномалії передніх зубів, карієс, гіпоплазія емалі і зверхкомплектні зуби. Псевдорозщілина верхньої губи, широку спинку носа. Уражені плоди чоловічої статі помирають внутріутробно. Співвідношення статей – Х0:Д1. Тип успадкування – Х-зчеплений доміантний.

Черепно-око-зубний синдром. Піднебіння високе, ракоподібне, інколи відмічається розщілина піднебіння, прогнатизм. Характерні аномальна форма зубів, часткова адонтія або додаткові зуби. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-доміантний з високою пенетрантністю і різною експресивністю.

Дизостоз Станеску. Черепно-лицевий дизостоз з діафізарною гіперплазією. Гіпоплазія нижньої щелепи, сплющене піднебіння, дрібні викривлені зуби з гіпоплазією емалі. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-доміантний.

Синдром ЕЕС. Ектродактилія, ектодермальна дисплазія, розщілини губи і піднебіння синдром. Мікродонтія або часткова адонтія, неправильна форма постійних і персистування молочних зубів, гіпоплазія емалі, множинний карієс.

Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – більшість випадків спорадичні.

Синдром Гольтца. Дermalьна гіпоплазія фокальна. Папіломи на основі язика, дисплазія і агенезія зубів. Розходження прямих мязів живота, омфалоцеле, пахвова і пупкова грижі, випадіння прямої кишки. Співвідношення статей – Х0:Д1. Тип успадкування – Х-зчеплений доміантний.

Синдром Дубовиці. Діти народжуються з різкою гіпоплазією. Спостерігається дефіцит маси тіла, рвота, поганий апетит, понос. Характерні високе піднебіння або розщілина піднебіння, порушення прорізування зубів і множинний карієс. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Коккейна синдром. При народженні вага тіла нормальна, але в подальшому спостерігається відставання. Прогнатизм, високе аркоподібне піднебіння, множинний карієс. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Синдром Яддасона-Левандовського. Пахіоніхія вроджена. Зміни ротової порожнини, язика, очей у вигляді лейкокератозу або лейкоплакії. Раннє прорізування зубів, гіпоплазія емалі, ранній карієс, в деяких випадках до 4-6 міс зуби випадають. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-доміантний.

Хвороба Шейтхауера-Марі-Сентона. Черепно-ключичний дизостоз, Клейдокраніальна дисплазія. Черепно-лицева дисморфія (гіпоплазія середньої частини обличчя, аркоподібне піднебіння і розщілина піднебіння). Зуби пізно прорізуються. Відмічається їх аплазія, деформація коренів, гіпоплазія емалі, карієс. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-доміантний з високою пенетрантністю і різною експресивністю. Третина випадків представляє собою свіжу мутацію.

Синдром Клоустона. Ектодермальна дисплазія гідротична. Множинний карієс. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-доміантний з повною пенетрантністю.

Q-ІНФАРКТ МІОКАРДА НА ТЛІ НЕДИФЕРЕНЦІЙОВАНОЇ ДИСПЛАЗІЇ СПОЛУЧНОЇ ТКАНИНИ: ПАТОГЕНЕТИЧНА РОЛЬ РІВНЯ ТРОМБОЦИТІВ ТА ЗАГАЛЬНОГО ХОЛЕСТЕРИНУ

Черних Марія Олександрівна,

к. м. н., доцент
Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова

Солейко Олена Віталіївна,

д.м.н., професор
Київський медичний університет

Міронов Євгеній Вікторович,

к. м. н., ст.викл.
Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова

Тереховська Олена Іванівна,

к. м. н., доцент
Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова

Вступ.

Гострий інфаркт міокарда (ІМ) є важливою проблемою охорони здоров'я, що зумовлено високою інвалідизацією та смертністю хворих. Високий рівень холестерину та зміни показників коагулограми – провідні фактори ризику розвитку кардіальної та цереброваскулярної патології, які суттєво впливають на тривалість життя [1]. Одним з факторів ризику, який відіграє важливу роль в патогенезі ІМ, але недостатньо вивчений щодо його перебігу та ускладнень, є недиференційована дисплазія сполучної тканин (НДСТ). Складовою серцево-судинного синдрому при НДСТ є зміни показників ліпідного профілю, перші прояви якого, зазвичай, припадають на друге десятиліття життя [2]. Відтак, основа патогенезу ІМ, поєднаного з НДСТ, досі вивчена недостатньо, саме тому ми вирішили дослідити рівні тромбоцитів та загального холестерину у цієї когорти пацієнтів.

Матеріали та методи.

Було обстежено 90 пацієнтів чоловічої статі з вперше верифікованим Q-ІМ, віком від 26 до 83 років (середній вік $(57,68 \pm 1,27)$ років), що знаходилися на стаціонарному лікуванні в кардіологічному відділенні № 1 «Вінницького регіонального клінічного лікувально-діагностичного центру серцево-судинної патології» м. Вінниці.

Верифікацію діагнозу Q-ІМ здійснювали на підставі позитивного результату тропонінового тесту та підвищеного рівня кардіоспецифічних ферментів при наявності больового синдрому та відповідних ЕКГ змін з урахуванням

міжнародних стандартних критеріїв та згідно протоколів надання медичної допомоги хворим із гострим коронарним синдромом з елевацією ST (Наказ № 455 Міністерства охорони здоров'я України від 02.07.2014 р.) [3]

Для досягнення мети дослідження був проведений розподіл пацієнтів на дві групи. До основної групи були взяті 45 чоловіків із ІМ на тлі НДСТ, віком від 26 до 75 років, середній вік ($55,87 \pm 1,66$) років. Групу порівняння склали 45 пацієнтів із ІМ без НДСТ (число фенотипових та вісцеральних стигм НДСТ 5 і менше), віком від 36 до 83 років, середній вік ($58,49 \pm 1,49$) років.

Критеріями виключення були супутні нозології, що впливали на структурно-геометричні параметри серцевого м'яза, клінічні особливості, перебіг та розвиток ускладнень ІХС: гіпертонічна хвороба, ожиріння, цукровий діабет, інша тяжка супутня патологія (ХОЗЛ, злякисні новоутворення), первинний та вторинний пролапс мітрального клапана.

Усім обстеженим проводили анкетування за допомогою спеціально розробленої оригінальної анкети обстеження на основі фенотипової карти M. J. Glesby в модифікації А. І. Мартинова та співавторів [1, 4]. До анкети ввійшли 54 позицій мікроаномалій. Після анкетування пацієнтів проводили підрахунок кількості фенотипових та вісцеральних стигм НДСТ. Оцінку наявності у чоловіка НДСТ проводили при виявленні в нього 6 і більше позицій мікроаномалій [5]. Усім хворим проводили загальноклінічні та біохімічні дослідження в акредитованій клініко-біохімічній лабораторії КЗ «Вінницький регіональний клінічний лікувально-діагностичний центр серцево-судинної патології» (№ свідоцтва про атестацію 003892), з подальшою статистичною обробкою даних в пакеті SPSS Statistics v.23.

Результати та дискусія.

Проведене дослідження біохімічних показників у пацієнтів виявило наступні особливості. Рівень тромбоцитів у периферійній крові хворих основної групи ($182,0 [161,0-265,0] \times 10^9/\text{л}$) не виходив за межі нормативних показників та достовірно не відрізнявся від такого у групі порівняння ($230,0 [206,0-309,0] \times 10^9/\text{л}$) ($p > 0,05$). Проте він все ж таки був суттєво нижчим ніж у осіб без НДСТ. Зокрема, у 26 пацієнтів (57,8%) він був нижче референтного показника.

Отримані дані наштовхують на пошук ролі зниженого рівня тромбоцитів у патогенезі ІМ при НДСТ. В першу чергу це може бути обумовлено певними морфологічними та функціональними девіаціями тромбоцитів. Відомо, що основою цитоскелета тромбоцитів є актинові та міозинові мікрофіламенти які підтримують типову форму тромбоцита. [6]. Оскільки мікрофіламенти мають білкову природу та синонімичний з колагеном та іншими сполучнотканинними структурами амінокислотний склад, у пацієнтів з НДСТ можна очікувати зміни у функції таких тромбоцитів. Саме тому девіації у морфології тромбоцитів створюють передумови для мікротравматизації ендотелію та врешті решт до посилення тромбогенезу. Так, зміни цитоскелету тромбоцитів, пов'язані з деполяризацією актину та порушенням кальцієвого гомеостазу в клітині, супроводжуються порушенням їх передагрегаційної трансформації та вивільнення серотоніну [4, 7]. Спадковий дефект синтезу опорно-скоротливих

білків - один із компонентів механізму тромбоцитарних дисфункцій при НДСТ - може відігравати значну патогенетичну роль у розвитку гематомезенхімальних дисплазій у пацієнтів з ІМ на тлі НДСТ [7]. Отже, з одного боку знижена кількість тромбоцитів призводить до ослаблення артеріального тромбогенезу, а з іншого морфо-функціональні зміни виступають як агресивні чинники пошкодження ендотелію на гістологічному рівні.

Далі ми вирішили проаналізувати рівні загального холестерину у пацієнтів обох груп, оскільки гіперхолестеринемія – це незалежний фактор ризику ендотеліальної дисфункції, яка через каскад патофізіологічних реакцій призводить до активації запального процесу в стінці коронарних артерій, виразкування атеросклеротичної бляшки, та в кінцевому рахунку до тромбоутворення з подальшою ішемізацією міокарда.

Порівняльний аналіз середніх рівнів загального холестерину в крові хворих з Q-ІМ встановив, що у пацієнтів основної групи показники холестерину хоча достовірно і не відрізнялись від групи порівняння, проте були дещо нижчими ($4,83 \pm 0,1$ проти $5,06 \pm 0,09$, $p > 0,05$) за такі у осіб без НДСТ. Гіперхолестеринемію діагностували в ($31,1 \pm 13,8$)% пацієнтів основної групи та ($54,6 \pm 14,8$)% – у групи порівняння. В основній групі гіперхолестеринемію найчастіше діагностували у віковому діапазоні 60-69 років (15,6%), тоді як у пацієнтів групи порівняння її діагностували на десятиріччя раніше – у віці 50-59 років (у 28,9%).

Середній рівень холестерину серед пацієнтів найстаршої вікової групи (понад 69 років) становив ($4,89 \pm 0,31$) ммоль/л в осіб із НДСТ та ($5,12 \pm 0,4$) ммоль/л в осіб без НДСТ. Єдиною віковою групою, в якій середній рівень холестерину серед осіб із НДСТ був вище, ніж в осіб без НДСТ, були пацієнти категорії 60-69 років.

Середній рівень холестерину в пацієнтів із відсутнім періодом від появи клінічних проявів ІХС до розвитку Q-ІМ був достовірно менший в основній групі, і складав ($4,60 \pm 0,13$) ммоль/л, проти ($5,07 \pm 0,11$) ммоль/л у групі порівняння ($p < 0,05$).

Отже ми можемо припустити, що серед пацієнтів із гострим Q-ІМ на тлі НДСТ із відсутністю періоду від появи клінічних проявів ІХС до розвитку Q-ІМ, порушення ліпідного обміну не належали до впливових факторів ризику ІМ. З віком ця різниця між показниками середнього рівня холестерину нівелювалась. Цінність отриманих нами результатів підтверджує дані А. А. Семенкіна та співавт., згідно яких для осіб із НДСТ без ІХС характерні більш низькі значення загального холестерину, холестерину ліпопротеїнів низької щільності та тригліцеридів [8].

Висновки.

Знижений рівень тромбоцитів поряд із нормальним середнім рівнем холестерину, може виступати важливою складовою патогенезу ІМ за наявності НДСТ. Для поглибленого розуміння патогенезу ІМ на тлі НДСТ необхідні подальші дослідження всіх показників коагуляційного гемостазу та ліпидограми.

Список літератури:

1. О. В. Солейко, Н. А. Рикало, І. П. Осипенко, Л. П. Солейко. Синдром недиференційованої дисплазії сполучної тканини: від концепції патогенезу до стратегії лікування: навчальний посібник. Вінниця: Нова Книга; 2014. 168 с.
2. Zaremba YeH, Rak NO, Zaremba OV, Zaremba-Fedchyshyn OV, Virna MM, Odnorih LO. Diagnostic criteria for undifferentiated connective tissue dysplasia in patients with arterial hypertension. *Здобутки клінічної і експериментальної медицини*. 2020;2:49
3. Уніфікований клінічний протокол екстреної, первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги та медичної реабілітації "Гострий коронарний синдром з елевацією сегмента ST": Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 02 липня 2014 р.
4. Г. И. Нечаева, В. М. Яковлев, В. П. Конев [и др.]. Дисплазия соединительной ткани: основные клинические синдромы, формулировка диагноза, лечение. *Лечащий врач*. 2008;2:22-5.
5. Черних, М. О. Ішемічна хвороба серця на тлі недиференційованої дисплазії сполучної тканини: особливості перебігу, аспекти діагностики та прогнозу. (Дис. канд. мед. наук). ДВНЗ Івано-Франків. нац. мед. ун-т., ІваноФранківськ. 2016.
6. Гістологія. Цитологія. Ембріологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів МОЗ України / за редакцією О. Д. Луцика, Ю. Б. Чайковського. Вінниця: Нова Книга, 2020. 496 с.
7. Арсентьев В.Г., Пшеничная К.И., Суворова А.В., Шабалов Н.П. Клинические и патогенетические аспекты нарушений в системе гемостаза при дисплазиях соединительной ткани у детей. *Педиатрия. Журнал им. Г. Н. Сперанского*. 2009;87(4):134-9.
8. А. А. Семенкин, О. В. Дрокина, Г. И. Нечаева [и др.]. Недифференцированная дисплазия соединительной ткани как независимый предиктор структурно-функциональных изменений артерий. *Кардиоваскулярная терапия и профилактика*. 2013;12(3):29-34.

STRATEGIES AND TEACHING METHODS FOR STIMULATING CREATIVITY BY TEACHING MATHEMATICS

Havârneanu Geanina,

Ph.D., Lecturer

"Alexandru Ioan Cuza" University from Iasi

Conceptual ideas about creativity

In this paper, we define creativity (G. Allport, 1937) as a multidimensional construct which can be learned (S. Odobleja, 1982, p. 562), resulting from the interaction of six interrelated fields, which are the determinants factors in the creative process. We believe in six poles, identified by "B"-biological structure, "I"-intellectual factors, "N"- non-intellectual factors, "E"- education, "S"-socio-economic, "C"-spiritual and material culture.

Following one of the modern trends in the systematic analysis of reality, namely the semiological approach, we started with a structured analysis - the hexad of the definition of the creative situation (BINESC), read in the trigonometric sense. It has the advantage of its intuitive character, which models the complex characteristics of the creative situation, visually suggesting the specific interactions of the creative process, starting with the basic creativity dyad (BN), the talent triad (BIN), the creative action tetrad (BINE) and the creative approach pentad (BINES).

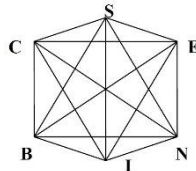

Figure 1. Hexad of the definition of the creative situation

We chose this hexadic model because it suggests that each interaction is time-dependent, which means it is unrepeatable and unique, resulting in a creation that materializes in an inimitable product.

The vectorial analysis of the social-economic (S) contextual dimension of the creative process reveals that environmental factors are the catalyst that promotes escapism so necessarily in the creative process.

The vectorial analysis of the cultural (C) contextual dimension of the creative process reveals that the material or spiritual factors represent the decisive vectors, which are in a continuous metamorphosis through contextual influences and ingredients of the present moment. It generates the principal coordinates of the creation by designating the selection nature made in existing information fields, remanent over time.

The vectorial analysis of the biological (B) contextual dimension of the creative process reveals that the biological factors represent the primary matrix that only allows certain further evolutions, depending on the ancestral stored information, the new

changes operated by the interrelations between the determinants of the creative process, but also by the unique, revelatory influences active at a given time.

The vectorial analysis of the intellectual (I) contextual dimension of the creative process reveals that the operational-cognitive factors, like cognitive style factors (Gardner, 1953; Hudson, 1970; Ball, Davitz, 1978), learning style factors (Felder, 1993; Zlate, 2001), communication style factors (Norton, 1983), and thinking style factors (Klein, 1951; Grigorenko, Sternberg, 1991) are anentropics vectors that crystallize information received, after the pattern generated by the interaction of the components of the bio-psycho-structural and socio-cultural-educational available at a moment.

The vectorial analysis of the non-intellectual (N) contextual dimension of the creative process reveals that non-intellectual factors like personality factors (values, attitudes, interests, beliefs, and motivational, affective, or behavioral components), as well as the ability to use the full range of the personality dimensions of an individual, are the engine that holistically engages the person in the creative process.

The vectorial analysis of the educational (E) contextual dimension of the creative process reveals that educational factors are the modelers' vectors that generate the principal coordinates of the created product, being like the muse that facilitates valuable creation.

Taxonomy of the mathematical creativity

By analogy with the hexadic model of the creative situation, we have structured a model of eurheme (derivative from the Greek: "εὐρήματα," with the meaning of findings/discoveries), involved in creative mathematical situations.

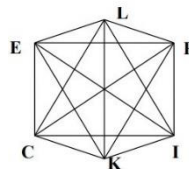

Figure 2. Hexad of the eurhemes involved in the creative mathematical situations

In this model, "L" is the eurheme of the acquisition and the comprehension of information ("L" being the initial of the derivative word from the Greek "λογομνημων" with the meaning of precise memoirs).

"E" is the associative combinatorial eurheme ("E" being the initial of the derivative word from the Greek "ηευρίσκειντεμα" with the meaning of discovery event).

"C" is the energetic-stimulative eurheme ("C" being the initial of the derivative word from the Greek "κονατέμα" with the meaning of conative fiction).

"K" is the critical eurheme ("K" being the initial of the derivative word from the Greek "κριτηρίων" with the meaning of analytical imagination).

"I" is the eurheme of the perceptive ideation ("I" being the initial of the derivative word from the Greek "ιδεεα" with the meaning of ideation vision).

"P" is the eurheme of the objectification image ("P" being the initial of the derivative word from the Greek "πράξις" with the meaning of pragmatic innovation).

The L-creative student (she/he knows) has a well-represented cognitive background, with a better capacity for understanding and retention, with the

information structured on the declarative level (knowing what to do), procedural level (knowing how to do), and strategic level (knowing why and when to do). Functionally, his creative capacity is reduced to the eurheme sphere of accumulation and comprehension because he can solve only reproductive problems belonging to type replicative learning contexts.

The E-creative student (she/he imagines) has an intelligent fantasy without operative extensive field knowledge, but he can imagine, anticipate, and combine to make novel connections between simple representations, ideas, or related concepts; functionally, his creative capacity is reduced to associative combinatorial eurheme, because he can solve heuristic problems, belonging to type associative learning contexts.

The C-creative student (she/he is determined) has a well-represented metacognitive background, wants to be creative, and rules monitoring and self-regulating systems that generate self-efficacy in resolution activities; functionally, his creative capacity is reduced to the creative energetic-stimulative eurheme, with only motivational efficiency, based on an empirical resolute demarche, practiced in applied learning contexts.

K-creative student (she/he analyzes) has an analytic perceptual style, appreciating relevant depths of the content and structuring the information on a strategic level; functionally, his creative capacity is reduced to critical eurheme field and can solve problems demo-explanatory type, applying algorithms in educational contexts replicative type, related to registry symbolic of knowledge representation.

I-creative student (she/he visualizes) have divergent thinking, which involves all components of perceptual or ideation, being able to make some associations between related knowledge; but functionally, his creative capacity is reduced to eurhema of the perceptive ideation because can solve the problems in a heuristically way, applied in contexts of associative learning.

P-creative student (she/he applies) is action-oriented, to the praxiological size, to the pragmatic side of problems, with type procedural knowledge that capitalizes on educational contexts applicative type; but functionally, his creative capacity is reduced to the sphere of the eurheme of the objectification image.

Resolute style of issues

Mathematical creativity is a multifactorial determined construct, a particular case of logical creativity whose scope is the sphere of composition and solution of mathematic problems.

The resolute style was deduced experimentally from the relatively stable nature of how a person reacts to problem-solving (P. Golu, 2002).

Resolute style represents the specific approach that a person retroacts intellectually to problems. Solving problems is a complex cognitive activity five-dimensional conditioned by the learning style (M. Zlate, 2001), the communication style (H. Gardner, 1953), the thinking style (J. Klein, 1951), the cognitive style (S. Ball, I. R. Davitz, 1978), and the affective-behavioral style. Corroborating these data, we detected three types of resolute styles: empiric style, algorithmic style, and heuristics

style. This classification, achieved by a three-dimensional criterion, is based on the sequential organization of the statement of the issue, creative demarche techniques, and innovative thinking strategies for the resolution but also for the generalization conception of this issue type. It noted that a person addresses the most common problems using their own resolute style but depending on the success of the adopted strategy to solve the task, the predominant style can be combined with other resolute styles.

The empiric style is characterized by superficial decoding, without connecting the significant relations between relevant information needed to establish the solution. The solution is often rudimentary (ignoring essential information for the correct solution) or incorrect (containing erroneous inferences deduced from the hypothesis of the problem). The modeling of the mathematical language is deficient or wrong. Additionally, the construction of the resolute approach contains incongruous reasoning because the solving type is risky or impulsive, which means the process of inferring prevails over the process of control. Finally, the reflection is inadequate because there is no justification for the inferences made, and no tendency to generalize the method of finding the solution can exist.

The algorithmic style is characterized by an information decoding broadly correct but incomplete, which notices the significant relationships between information necessary to determine the solution. The modeling of information from statements of problems in mathematical language is minimalistic, and the resolution demarches are mainly algorithmic reasoning. Additionally, the solving type is inertly or prudently because the process of control prevails over the process of inferring. The reflection is convergent, with the standard justification of inferences made and with trends to transfer solver methods in similar cases. Such a resolute style promotes creative problem-solving techniques that maintain paradigms and offers solutions near the solving approach without significant changes.

The heuristic style is characterized by the correct decoding of the significant relationships between information, the construction of a complete solution by logic modeling of the mathematical language based on the correct formalization of the problem statement, and the appropriate using abstract symbols. This style of resolute mathematical reasoning construction is a solving-balanced type. Additionally, there is a delicate balance between processes of inferring and those of control, reflecting divergent deductions with complex justification, with tendencies to generalize and transfer the appropriate methods of problem-resolving. Such a resolute style promotes creative solving techniques that expand or destroy paradigms and produce truly innovative ideas.

Empirical study - Investigative approach

The purpose of this investigative approach is to determine how student originality is dependent on his resolute style; to see how his cognitive background, self-efficacy in mathematical problem solving, and metacognition, handled by creative teaching approaches, influence each other.

In addition, the purpose is to demonstrate that the operationalization of the didactic demarche to teaching mathematics, involved in the education of mathematical

creativity, stimulates general creativity student. Finally, the purpose is to determine the extent to which creative learning restructures the student's pre-existing resolutive style, enabling high scores for general and mathematical creativity.

Research hypotheses:

1. Originality of creativity learner is dependent on his resolutive style, *id est*:

a) A predominantly empirical resolutive style can develop maximum expressive level of creativity (free play of the mind).

b) A predominantly algorithmic resolutive style can develop a maximum production level of creativity (free play of the mind limited, but the technique improves).

c) A predominantly heuristic resolutive style can develop a maximum inventive level of creativity (it perceives new relationships between previously separate elements).

2. Highly creative people are receptive to suggestions. People with cognitive extensive background are more responsive to suggestions.

3. Students receptive to suggestions are more self-efficacy.

4. Evolved cognitive background develops high levels of self-efficacy.

5. Steps operationalization of didactic demarche configured on the modern creative methodologies for teaching mathematics has an effect on the development of general creativity.

6. Steps operationalization of didactic demarche configured on the modern creative methodologies for teaching mathematics has an effect on the development of mathematical creativity.

During that educational investigation, the experiment is divided into three measurements (test of general creativity, test of mathematical creativity, questionnaire for establishing self-efficacy, and the responsiveness to metacognitive suggestions). The experimental tools are the following: Test battery for creative thinking, developed by Stoica Constantin and Caluschi (2005); Creative thinking mathematics test (conceived by us); Mathematical creativity education program (elaborate by us); Questionnaire to determine the self-efficacy and the responsiveness to metacognitive suggestions (constructed by us) according to the PISA model of the Mathematical Self-Efficacy Scale (2003), and the General Self-Efficacy Scale, made by Schwarzer, Jerusalem (1996); Protocol establishing the construct validity of mathematical creativity test (designed by us) using the experts method, after Evans technique; Results of the tests.

The experimental design was conceived diachronically from November 2010 to June 2011, and it focused on the initial and final testing of experimental and control groups and initiating the experimental group in creative activities with a resolutive character. The mathematical creativity education program totalized 22 lessons focused on the fostering of creativity and on the managing a noological microclimate, favorable to achieve knowledge and creation. Also, in the experiment was designed and was tested a special tool named the diagnostic test of mathematical creativity, which was prepared according to the methodology developed by Evans (1985), Crocker, Algina (1986), Radu (2000), aiming to diagnose the development level of creative thinking

qualities. In the context of this research, detecting the resolute style has been achieved by scoring the solution for the problems proposed in the mathematical creativity tests battery (time limit 90 minutes), which consists of 15 problems (each solution can receive between 0 and 3 points, depending on the intuition of the elements that serve entirely solve the problem).

Statistical analysis was applied to the research hypotheses and found that the first research hypothesis (Originality of creativity learner depends on his resolute style) is validated sequentially. The novelty of the study lies in demonstrating the level of interdependence between the resolute style and the creativity levels. Thus, the investigation targeted the influence of categories of resolute style on efficiency and accuracy in the resolute approach. We demonstrated that the empirically resolute style has significant opportunities to achieve an expressive level of creativity, and can some time develop a productive level of creativity, which supports partially the first part of the first research hypothesis.

Assumption of research on algorithmic resolute style could be reconsidered from the following perspective: algorithmic resolute style has significant opportunities to achieve creation productive levels, and can some time develop a inventive level of creativity. Histogram analysis shows again the direct dependence of the background and creativity level, in the sense that a background better represented has results in restructuring the configuration, in which are proportionate the levels of creativity. If in the first test the productive creativity was represented in the proportion of 16.96%, in the second test, it was at a rate of 29.68%, so was registered a percentage increase of about 10 percent, which supports partially the second part of the first research hypothesis.

Both the first, and the second tests shows that an heuristic resolute style confers the premises so that creativity can reach at most the inventive level (the percentages being 45.45% and 52.63%), which supports partially the third part of the first research hypothesis.

The second hypothesis is fully supported, albeit there is a minor statistical correlation (Pearson coefficient is below 0.5 bidirectional p), the percentage histogram shows that the inventive creativity develops a greater receptivity to suggestion, at a rate of 57.14%.

The third hypothesis was not statistically verified. But, a multiple regression analysis step by step showed positive dependence, statistically significant, between receptivity to suggestion and gender (55.75% of girls are more receptive to suggestions than 43.33% of boys), and between receptivity to suggestions and background.

The fourth research hypothesis is medium supported by statistical analysis performed because the correlation coefficient Spearman's rho is set to bidirectional equal to $\rho = 0.467$ being statistically significant at 0.01 level.

The fifth research hypothesis is minor supported by statistical analysis (Pearson's correlation coefficient has value 0.493, significance below 0.01), since neither of the cognitive background value, obtained by participating on the creative program, was not significantly increased.

The sixth research hypothesis is medium supported by statistical analysis (Pearson's correlation coefficient has value 0.487, significance below 0.01).

The critical analysis of the present work implies highlighting the limitations and the elements that lend themselves to further development. A work of such scope requires overcoming certain limits. One of them is the vast documentary material that had to be analyzed and, based on some selections made according to representativeness criteria, depending on the amplitude of the consulted material and one's own conception of the subject, to be systematized and presented in a coherent form. Obviously, the selection is subjective, and one can criticize either the degree of representation or the way of presentation. The counterarguments also belong to the subjective register, specifying that the ideas presenting the concept of creativity are structured in a broad perspective, which covers one's own vision of the creative process with its determinations, of creativity, in general, and of mathematical creativity, in particular.

The elements in the thesis that lend themselves to further development related to the analysis of other conditionings that can be established, observed, and measured between mathematical creativity (viewed from the perspective of the levels of creativity, the qualities of creative thinking, the resolute creative on demarche stages) or the determinations of the creative process (what act contextual, componential, allotopical) and ways of operationalizing didactic approaches to change the formal educational environment in the direction of adequate education of students' mathematical creativity.

Conclusions

The strategies specific to the incremental approach to the educational system are diverse. First, the generation of the idea of forming a creative behavior, in the spirit of a correct reaction to suggestions, and in the direction of building self-efficacy. Second, the creation by the teacher of a noological environment based on the permanent cognitive stimulation of the student, the suitability of the contents to the interests and cognitive level of each student, the configuration of the didactic approach in the most varied way, in which teaching-learning-evaluation are balanced, as well as the organization of the group of students in various forms: frontally, in homogeneous or heterogeneous groups (natural or induced by the results obtained as a result of tests imagined by the teacher), in pairs or individually. All of these constitute strategies that potentiate the spectrum of individual performances based on the specific characteristics of each student.

References:

1. G. W. Allport, *Structure et développement de la personnalité*, Neuchâtel, France: Delachaux-Niestlé, 1970 (édition originale: 1937, revue en 1961).
2. Ș. Odobleja, *Consonantist Psychology*, Bucharest, Romania: Didactic and Pedagogical Publishing House, 1982, p. 554-575 (the romanian edition of the synthesis of generalized cybernetics, published in Paris between 1938-1939 under the title of *Consonantist Psychology*, in two volumes).

3. R. W. Gardner, "Cognitive Styles" in *Categorizing Behavior*, Journal of Personality, 22 (2): 214 - 233, 1953. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1953.tb01807.x>
4. L. Hudson, "The Ecology of Human Intelligence: Selected Readings", London, UK: Penguin Books Publishing House, 1970.
5. S. Ball, J. R. Davitz, *Psychology of the educational process (Psihologia procesului educațional)*, Bucharest, Romania: Didactics and Pedagogy Publishing House, 1978.
6. R. Felder, "Reaching the Second Tier: Learning and Teaching Styles in College Science Education", *Journal of College Science Teaching*, 23(5): 286-290, 1993.
7. M. Zlate, (coord.), *Psychology at the turn of the millennium (Psihologia la răspântia mileniilor)*, Bucharest, Romania: Polirom Publishing House, 2001.
8. R. W. Norton, *Communicator Style: Theory, Applications, and Measures*, Beverly Hills, USA: Sage Publishing, 1983.
9. G. S. Klein, The personal world through perception, in R. R. Blake, G. V. Ramsey (Eds.) *Perception: An Approach to Personality*, (pp. 328–355), New York, USA: Ronald Press Company, 1951. <https://doi.org/10.1037/11505-012>
10. Grigorenko, E.L., Sternberg, R.J. (1995). Thinking Styles. In: D. H. Saklofske, M. Zeidner (Eds.) *International Handbook of Personality and Intelligence. Perspectives on Individual Differences*. Boston, USA: Springer Publishing. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-5571-8_11
11. M. Golu, *Basics of general psychology (Bazele psihologiei generale)*, Bucharest, Romania: University Publishing House, 2002.
12. M. Zlate, (coord.), *Psychology at the turn of the millennium (Psihologia la răspântia mileniilor)*, Bucharest, Romania: Polirom Publishing House, 2001.
13. R. W. Gardner, "Cognitive Styles" in *Categorizing Behavior*, Journal of Personality, 22 (2): 214 - 233, 1953. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1953.tb01807.x>
14. S. Ball, J. R. Davitz, *Psychology of the educational process (Psihologia procesului educațional)*, Bucharest, Romania: Didactics and Pedagogy Publishing House, 1978.
15. A. Stoica-Constantin, M. Caluschi, *Evaluation of creativity (Evaluarea creativității)*, Iași, Romania: Performantica Publishing House, 2005.
16. PISA model of the Mathematical Self-Efficacy Scale (2003), https://www.researchgate.net/publication/321539056_The_PISA_Mathematics_Self-Efficacy_Scale_Questions_of_Dimensionality_and_a_Latent_Class_Concerning_Algebra
17. A. Baban, R. Schwarzer, M. Jerusalem, 1996, after R. Schwarzer, M. Jerusalem, General Self-Efficacy Scale, Generalized Self-Efficacy scale. In J. Weinman, S. Wright, M. Johnston, *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs* (pp. 35-37). Windsor, UK: NFER-NELSON, 1996, from: <http://userpage.fu-berlin.de/~health/rumania.htm>

18. T. J. Evans, Standard Settings Models for High School Graduation Competency Tests, (1998), at Learning '98 National Conference for Bilingual Educators. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED420700.pdf>
19. L. Crocker, J. Algina, *Introduction to Classical and Modern Test Theory*, New York, USA: Holt, Rinehart and Winston, 1986. <https://eric.ed.gov/?id=ED312281>
20. I. T. Radu, *Evaluarea în procesul didactic*, Bucharest, Romania: Didactic and Pedagogical Publishing House, 2000.

INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF GLOBAL CHALLENGES

Maksymenko Iryna,
Candidate of Economics, Associate Professor,
National University «Zaporizhzhye Polytechnic»

Maksymenko Anastasiia,
bachelor group 6.0351-2a [103a]
Zaporizhia National University

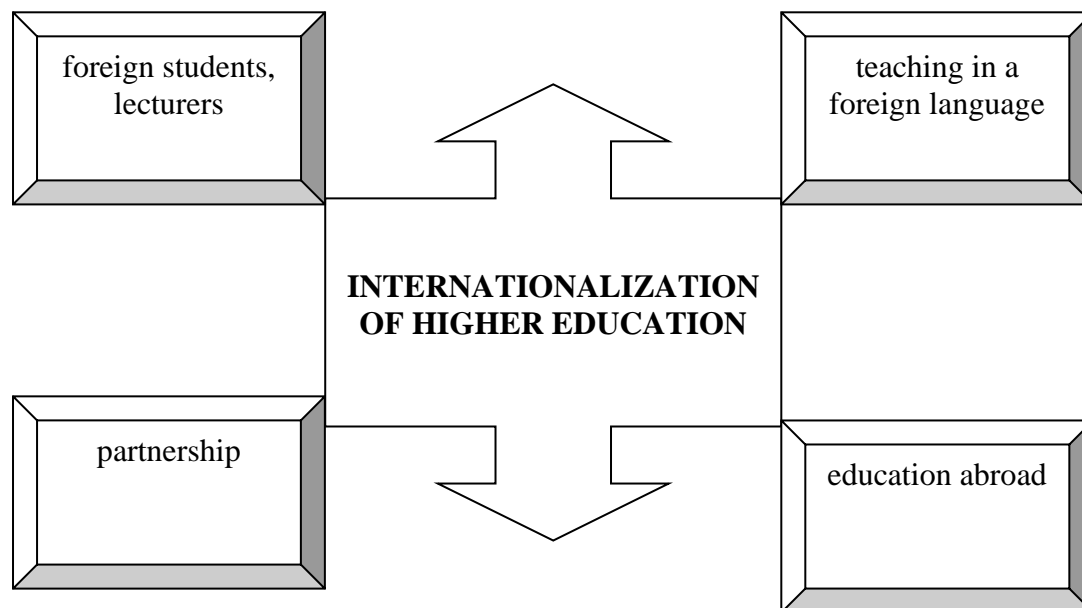
In the era of globalization, the trend of internationalization of higher education is becoming more and more widespread, which is becoming an integral part of national strategies for the development of education systems. Internationalization occurs not only at the national level, but also at the level of individual institutions of higher education, which are actively involved in this process to improve their international rating.

Therefore, the integration of national universities into the global educational environment: the deepening of international cooperation in the field of education is the main trend today. Therefore, among the number of priority tasks of the Ukrainian higher education institution, the expansion of the process of internationalization of national higher education institutions stands out as especially relevant.

That is, the initiation of activities aimed at building international partnerships, conducting student exchanges, opening branches abroad, etc. And all this is not just a good trend: this process directly affects the quality of education and becomes one of the key factors in the competitiveness and efficiency of an educational institution.

According to the strategy of the National Agency until 2022, one of the key goals is “Promoting the integration of the higher education system of Ukraine into the global educational and scientific space”, the achievement of which is ensured, including, through the sub-criterion of evaluating the quality of educational programs.

The world community provides many definitions of this multifaceted process, the main ones are shown in Fig. 1.

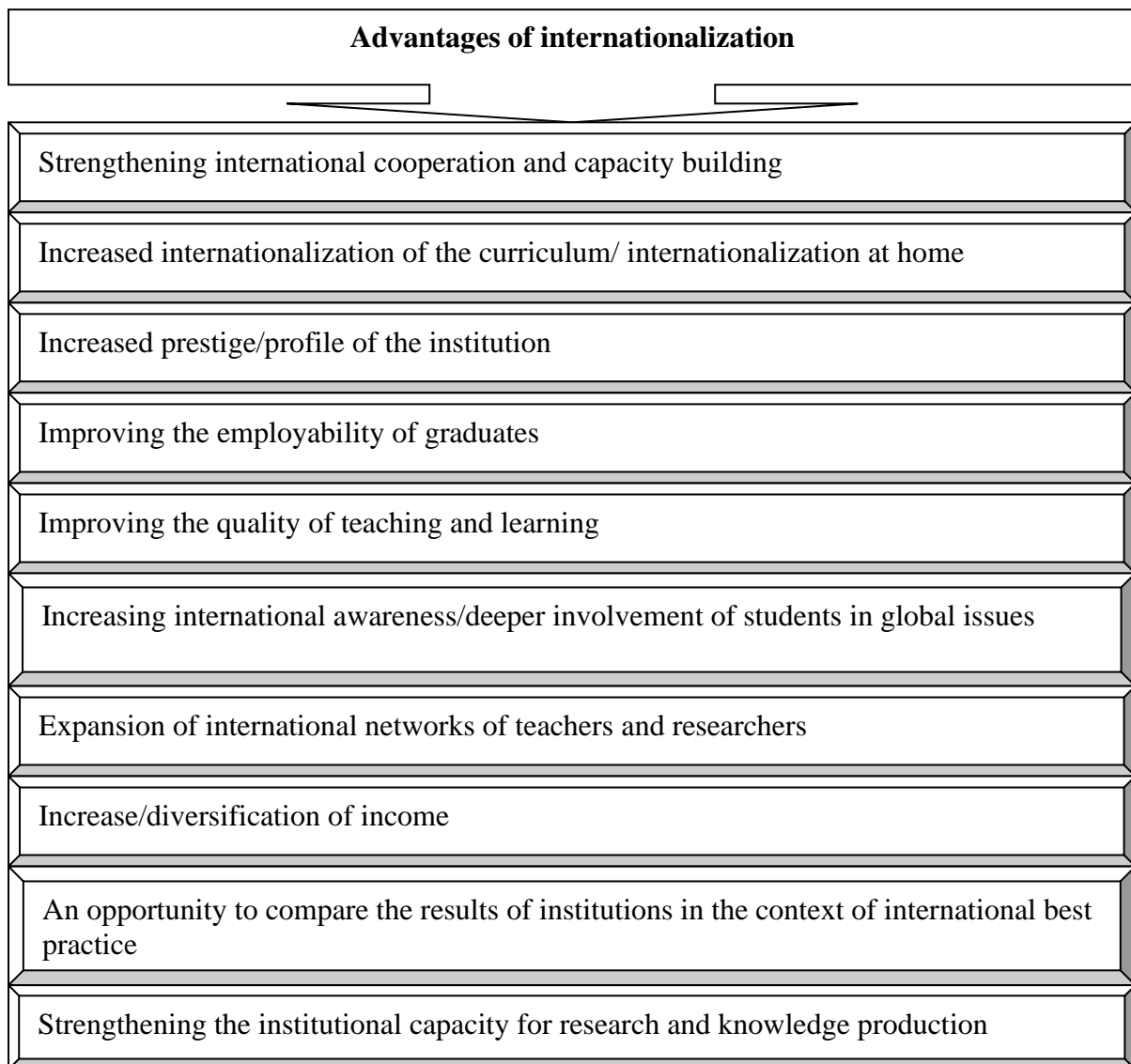
Fig. 1 – Advantages of internationalization of education for young people

Student mobility is an important component of the internationalization of educational programs and can be implemented through student participation in student exchange programs, dual or joint degree programs, international summer/winter schools, conferences, trainings, individual grant programs, etc. The development of programs of two diplomas and joint (double) diplomas provides benchmarking against similar foreign educational programs, implementation of good foreign practices and improvement of the quality of educational programs. The National Agency sees as one of its priority tasks the promotion of the development of such programs through the transparency of the requirements for their accreditation, which would, on the one hand, simplify their external evaluation, encourage institutions of higher education to develop such educational programs, and, on the other hand, ensure the applicants and society from low-quality mock dual degree programs.

International cooperation around the world is now considered one of the main indicators of determining quality in the field of education and science and, at the same time, one of the main tools for ensuring and improving it.

The advantages of internationalization are shown in Fig. 2.

Fig. 2 – Advantages of internationalization of higher education

The formation of a new mentality requires a deep understanding that human capital is the most significant asset of any country, and higher education is the key to its economic development. Therefore, the internationalization of higher education, which significantly increases the quality of its educational activity, not only improves the position of the educational institution in the national education system of Ukraine, but also, integrating it into the world educational and scientific community, has the strategic goal of increasing the export of domestic educational services. And this is one of the key tasks of today, because the image and economic growth of the entire country depends on international attractiveness and accessibility.

References

1. Maksymenko I., Maksymenko A. *FEATURES OF CRITICAL THINKING FOR EDUCATION // Modern aspects of science and practice. Abstracts of XI International Scientific and Practical Conference. Melbourne, Australia. 2021. Pp. 362-364.*

2. Maksymenko I. Ya., Maksymenko A. V. *THE CONCEPT OF ACADEMIC INTEGRITY IN HIGHER EDUCATION // International scientific innovations in human life. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Manchester, United Kingdom. 2021. Pp. 309-312.*

3. Internationalization strategy of the NATIONAL ACADEMY OF PEDAGOGICAL SCIENCES OF UKRAINE (2021) available at: <http://naps.gov.ua/ua/press/releases/2263/>

DIGITAL TOOLS OF DIGITAL EDUCATIONAL ECOSYSTEMS IN THE STUDY OF EDUCATIONAL DISCIPLINES OF THE MATHEMATICS CYCLE

Zhelezniakova Elina,

Associate Professor of the Department of Higher Mathematics
and Economic - Mathematical Methods
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Kharkiv, Ukraine

Zmiivska Iryna,

senior lecturer
Detached structural subdivision «Kharkiv Trade and Economic College of the State
Trade and Economics University»

Silichova Tetiana,

Associate Professor of Mathematical Methods in Economic Department
V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, Ukraine

A distinctive feature of modern society is the dynamism of its development, the uncertainty, and the instability of the processes taking place in it. The existing transformation of the post-industrial society is determined by information, which is a unique resource for acquiring knowledge created by a person in the process of his activity. The trend towards an ecosystem approach extends to all spheres of life, including education. The digital ecosystem of the modern teacher is not only a requirement of the time but also a means that promotes the development of professionalism. This ecosystem is being transformed by expanding teachers' knowledge of digital technologies, forming skills and abilities to work with digital tools, information, and digital competencies through the use of already existing digital platforms Google, Moodle, Microsoft, and others. Therefore, digitalization is a relevant and promising direction for the development of the education system of Ukraine. The issue became even more acute first due to the COVID-19 coronavirus pandemic, quarantine measures and the need to implement distance and blended learning, and then due to the start of the war in Ukraine.

The purpose of our research is to analyze the possibilities of using digital tools of digital ecosystems in the modern education system.

Education is a reflection of the changes taking place in society. The beginning of the new millennium brought fundamental changes in the understanding of the goals and tasks of education, as well as the methods used to solve them. Modern innovative processes in society require a person to have high professional competence, which is necessary for mastering new technologies. The consequence of this is increased

attention to the level of the intellectual development of the individual, and the ability to learn throughout life.

General computerization determined the need to develop new approaches in the field of educational services, which should be based on knowledge and communication skills related to human abilities for self-development.

Today, the ecosystem approach transforms the process of learning, thinking, and life as a whole in accordance with the principles of interconnection and cooperation. This approach is now actively spreading to all spheres of life in society, in particular to education. The digital ecosystem is a new step at the stage of the digital transformation of pedagogical education. Existing ecosystems of educational organizations are an indispensable attribute of digitalization. The growth of interest in ecosystems is explained by the emergence of a wide range of digital technologies that allow members of the pedagogical community to interact in the process of their activities, to quickly and dynamically provide interested parties with relevant educational and scientific and pedagogical information.

Mixed education makes it possible to combine traditional methods and current technologies. Thanks to the digital tools of the Google and Moodle platforms, it becomes possible to use web technologies, which allows not only to access educational materials of various types (text, graphics, multimedia), but also to work for a teacher or a group and communicate offline or online.

Scientists pay great attention to the issue of using digital tools in the educational process. The social and cultural essence of informatization and its impact on the education system are presented in the scientific works of V. Bykov, V. Kremen, and M. Kirichenko [1]. Theoretical and practical studies related to the development of the digital competence of pedagogical workers were carried out in the works of I. Vorotnykova, G. Degtyareva, N. Morse, and others. [2]. Various aspects of digital educational ecosystems were considered in the studies of scientists O. Kokhanovska and N. Slyusarenko. A comparison of the characteristics of Google services was described by O. Humennyi and I. Paddy, the implementation of Google cloud services in the information and educational space of higher education institutions was considered by V. Oleksyuk, and N. Kononets analyzed the possibilities of using Google Drive for organizing the educational process, creating electronic educational and methodological complexes disciplines and assessed the advantages and disadvantages of its use as a means of resource-oriented teaching of computer cycle disciplines. V. Demeshkevich considered the peculiarities of using Google services in the activities of pedagogical workers. Possibilities of blended learning as a model of using distributed information and educational resources in face-to-face learning with the use of elements of asynchronous and synchronous distance learning, in which the online session is an addition to the traditional course, are considered in the publication of K. Lisetskyi [3], [4].

Almost all researchers pay attention to the fact that the use of digital tools in the educational process is highly effective. Information and communication technologies not only facilitate access to information and open opportunities for the variability of

educational activity, its individualization and differentiation , but also help to organize the interaction of all subjects of education in a new way.

The process of training future specialists in higher education institutions (HEIs) in mathematical disciplines, in particularly such as "Higher Mathematics", "Theory of Probability and Mathematical Statistics", "Engineering Mathematics" and others, has a number of features, namely: the presence of a theoretical structure of each discipline; understanding that mathematics is built according to the laws of logic and therefore requires a correspondingly clear logical thinking that develops in the process of studying mathematical disciplines; a deep understanding of the material of mathematical disciplines is determined by their practical orientation. Therefore, today, the most common form often Ching mathematical disciplines remains the lecture, which has undergone a certain modernization, where the teacher most often presents educational material using the explanatory and illustrative method and multimedia technologies.

Educators are part of an ecosystem, which is a complex network of living (teachers, school leaders, the public) and non-living (digital systems, curricula, resources and tools) organisms. The goal of a learning management system is to use digital tools to create strong and meaningful connections within the education ecosystem. The most common global digital ecosystems used by educators are Google, Microsoft, and Moodle [5].

By creating an interactive educational course on the Moodle platform, you can use Google's digital tools to activate the student's educational activities.

Google's basic digital tools have become a powerful toolkit for organizing training in the web space, as they have all the possibilities for organizing training using the Internet. They support collaboration, enable users to contribute their own content, facilitate formal and informal learning, ensure rapid dissemination, and improve control of results. Google's digital tools enable students to use services to complete tasks with the ability to access personal files from any computer with Internet access.

So, with the help of Screnity, you can make videos and display them on the site, and with the help of Capture Editor, you can take screenshots of the screen or a given area.

Google forms allow conducting surveys and testing.

In modern conditions, when many universities have to work in a mixed mode, the issue of recording classes and publishing them on the YouTube channel is becoming very relevant.

The use of Google Sheets is also very convenient and useful when conducting laboratory classes. Of course, this requires appropriate preparatory work from e. During the class, students perform the tasks, and the teacher has the opportunity to observe the entire group at the same time and provide comments, and if necessary, can immediately correct the error. At the end of the lesson, you can evaluate the work of each student.

Thus, the experience of educational activity proves that the combination of the possibilities of using Google and Moodle services help teachers of educational disciplines of the mathematical cycle to activate the cognitive activity of students, to

increase motivation to study mathematical disciplines, which contributes to the improvement of the quality of their education. The use of digital ecosystems in education proves that the end-to-end digitalization of education in modern conditions has led to a total rethinking of forms and methods of teaching in the conditions of distance and mixed education. Today, maximum immersion in the information and cognitive environment with the help of such digital ecosystems as Google, Microsoft, Moodle is required, which involves the integration of popular online resources used by modern teachers during classes, or to create your own ecosystem of online resources for teaching.

References

1. <https://core.ac.uk/download/pdf/11084479.pdf>.
2. <https://journals.us.edu.pl/index.php/IJREL/article/view/13794/11062>.
3. <http://kamts1.kpi.ua/naukovi-publikatsii-u-2018-2019-rr-statti-chastyna-2/>.
4. <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922>.
5. <https://visnyk.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/09/Slyusarenko-N.-Kokhanovska-O.pdf>.
6. <http://eprints.cdu.edu.ua/id/eprint/4142>.
7. http://www.niss.gov.ua/articles/1191/#_ftn2.
8. <http://ru.calameo.com/read/0051436721611e6750f8b>.
9. <http://galanet.at.ua/publ/1-1-0-5>.
10. <https://sites.google.com/site/elektiv10/home/web-2-0-servisy-google>.
11. <http://https://sites.google.com/view/cloudinedu/%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0?authuser=0>.
12. https://uk.wikipedia.org/wiki/Google_Workspace#%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%82%D0%B8.

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ДО МУЗИЧНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ

Бабиніна Юлія Русланівна,

викладач кафедри музично-інструментальної підготовки вчителя,
аспірантка кафедри педагогіки, психології,
початкової освіти та освітнього менеджменту
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
м. Харків, Україна

Роганова Марина Вікторівна,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методики дошкільної освіти
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
м. Харків, Україна

Рощенко Ольга Олегівна,

викладач-методист
кафедри музично-інструментальної підготовки вчителя,
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
м. Харків, Україна

Левченко Вікторія Іванівна,

Концертмейстер вищої категорії
Харківського педагогічного фахового коледжу
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
м. Харків, Україна

Однією з актуальних проблем, що стоять перед закладами освіти, є створення сприятливих педагогічних передумов для прояву нахилів та здібностей творчо спрямованої особистості у певних видах діяльності.

У сучасній педагогічній літературі склався діяльнісний підхід до вивчення особистості в різних її проявах і на різних вікових етапах. Усе життя дитини супроводжується різними видами діяльності, у процесі яких вона набуває певних знань, здійснюється її психічний розвиток, збагачення форм пізнання, засвоєння суспільного досвіду, норм і правил взаємовідносин між людьми, відбувається соціалізація дитини. З розвитком дитини розвивається і сама діяльність, з'являються нові, більш складні її види.

У дошкільній педагогіці діяльнісний підхід до процесу навчання, виховання й розвитку домінує. З огляду на синкретизм розвитку дитини дошкільного віку будь-який вид діяльності містить елементи іншої діяльності. Одним із надзвичайно важливих завдань виховання у ЗДО, на чому зокрема наголошує програма «Дитина», є пробудження й розвиток у дітей почуття краси та гармонії, залучення їх до світу мистецтва, пробудження їх творчих сил і бажання займатися різними видами художньої діяльності [1]. Наприклад, малюванню підпорядковуються ігрові, комунікативні компоненти). А у процесі гри водночас відбувається пізнання, спілкування, рухлива діяльність, конструювання ігрових атрибутів тощо. І це є природним для дітей.

Водночас із ігровою діяльністю дитина включається в інші види діяльності. Зокрема, художньо-естетичний розвиток дитини забезпечується в художньо-творчій діяльності – організованій взаємодії дитини з художніми об'єктами, в процесі якої вона пізнає естетичний образ світу, змінюючи його і створюючи художні предмети.

Серед розмаїття видів художньо-творчої діяльності в дошкільній педагогіці виокремлюють мистецьку діяльність, у якій узагальнено весь життєвий досвід дитини. Вона об'єднує різні види образотворчої діяльності (малювання, ліплення, аплікацію, конструювання, роботу з природним матеріалом), а також словесну творчість, музикування, дитячу хореографію, художню працю, театралізацію. В дошкільному віці найважливішими результатами опанування мистецької діяльності в інтеграції з іншими видами є усвідомлення дитиною себе суб'єктом творчості, здатним не лише відтворити здобуті враження, а й інтерпретувати їх, збагачувати власним досвідом, творчо самовиражатися у різних видах художньо-творчої діяльності.

Важливим складником мистецької діяльності є музична діяльність. Система педагогічної роботи з музичного виховання спрямована на розвиток музичних здібностей, становлення всіх основних форм музичної діяльності. Музика та різні види музичної діяльності мають специфічні можливості впливу на формування особистості дитини. Ефективність її музичного розвитку залежить саме від умов організації цієї діяльності. Як відомо, здібності розвиваються саме у спеціальних видах діяльності, які і сприяють формуванню особистості дитини.

Музична діяльність – це специфічний вид діяльності, пов'язаний зі сприйманням, розумінням і відтворенням змісту музичних творів у різних її видах (сприймання, спів, музично-ритмічні рухи, гра на музичних інструментах). Вона передбачає певну регулярність, часові межі, послідовність, вона має бути гнучкою, зорієнтованою на реальні життєві ситуації, емоційний та фізичний стан дитини, базуватися на принципі добровільності.

Сучасні науковці з дошкільного виховання (А. Богущ, Н. Гавриш) розглядають два види музичної діяльності в ЗДО. Перший – потребує певного рівня розвитку музичних здібностей і пов'язаний із залученням дітей до музичного мистецтва: сприймання творів класичної і сучасної музики, розучування пісень і танців, оволодіння навичками гри на дитячих музичних інструментах.

Наразі особливо актуальним є другий вид музичної діяльності, який одержав назву «музично-мовленнєва» діяльність, побудований на основі відтворення дітьми змісту знайомих художніх творів із музичним супроводом і пов'язаний із вербалізацією музичних образів, які сприймає чи відтворює дитина в різних способах музично-ритмічної активності.

Передусім – це музично-дидактичні ігри, змістом яких є літературні тексти: ігри-драматизації у музичному супроводі, народні хороводні ігри зі співом, рухами, дитячі вистави за казками, інсценізації українських народних пісень тощо. Створені під впливом художніх вражень образи, збагачують можливості їхнього яскравого вираження в танцях, співах, музикуванні тощо. Тобто це діяльність, яка побудована на основі відтворення дітьми змісту знайомих літературних творів у супроводі музики, розігрування художніх образів, які слугують засобом творчого самовираження дитини [4].

Дитина сприймає художній твір здебільшого на слух. Художній образ допомагає дитині прожити разом з героєм частину його життя, перейняти його почуття. Тому навчити дитину сприймати художній твір у єдності думки та почуття – означає виховати в майбутньому допитливого читача. Мистецтво слова впливає на емоційну сферу дитини, її почуття та звертається одночасно до думок дошкільника [2].

Розширює сферу музичної діяльності дитяче виконавство, що проявляється в співах, музично-ритмічних рухах, у грі на дитячих музичних інструментах і передбачає спроможність дитини виразно і щиро передавати настрій, характер музичних творів, своє ставлення до них.

Збагачення музичної діяльності інтегративними зв'язками з іншими видами дитячої діяльності, особливо з ігровою, збільшує потенціал художньо-творчої діяльності дитини і є важливою умовою розвитку її творчої особистості.

Різноманітність видів мистецької діяльності надає можливість їх варіювати, що також є ефективним засобом активізації навчання.

Залучення дошкільників до скарбниці вітчизняного та світового музичного мистецтва має різні форми організації відповідної роботи. Передусім – це музичні заняття як провідна освітньо-виховна форма, самостійна музична діяльність, музика у повсякденному житті закладу дошкільної освіти, а також музичні розваги й музично-театралізовані свята, які дають дітям змогу відчувати художньо-естетичну природу музики і пластики як мистецтва вияву людських емоцій та почуттів, взаємодії виконавців і глядачів. Ефективності навчання сприяє застосування різних методичних прийомів: показ ілюстрацій, іграшок, використання музично-дидактичних ігор, музичних сходинок, слухання музики в колі художня. Музика як провідний компонент поєднує усі види мистецтва, створює певний емоційний настрій згідно з тематикою заходу.

В музичному мистецтві визначено основні показники компетентності за такими напрямками : художньо-практичній діяльності, обізнаність дитини в музичному мистецтві, здатність створювати музичний образ, дитяча творчість.

Компетентність дитини у художньо-творчій діяльності визначається рівнем розвитку її естетичного сприймання об'єктів та явищ, умінням працювати з

різними матеріалами, використовувати різні техніки, добирати відповідні засоби реалізації задуму, виявляти емоційно-ціннісне ставлення до предметного довкілля [3].

Висновок. Отже, діяльність виступає провідною умовою ефективного пізнання дитиною довкілля (природного, предметного, соціального) та забезпечує її результативну участь у музично-виховних заходах. У процесі різних видів діяльності відбувається гармонійний розвиток дитини (інтелектуальний, мовленнєвий, фізичний, моральний, духовний, естетичний) оволодіння уміннями і навичками практичної діяльності, які необхідні їй для подальшого навчання і життя [3].

Таким чином, музично-виховна робота в ЗДО поєднує у собі різні види діяльності, і, як і всі компоненти її структури, в системній взаємодії здатна до опосередкованого формування особистості дитини.

Список літератури

1. Александрова О., Левченко В., Рощенко О., В. Ульянова. Ритміка : навч.-метод. посіб. / О. Александрова, В. Левченко, О. Рощенко, В. Ульянова. – Харків : ФОП В. Петров, 2019. – С. 17.
2. Богуш А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Підручник для ВНЗ. Київ : Видавничий дім «Слово», 2008. 408 с.
3. Богуш А. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності у дошкільних навчальних закладах: [Підручник для студ. Вищих навч. закладів факультетів дошкільної освіти] / А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Котик. Київ: Видавничий дім «Слово», 2006. 304 с.
4. Полякова І. В. , Дмитренко К. А., Булгакова В. А. , Рощенко О. О. Методика проведення музично-виховних заходів у закладах дошкільної освіти: навч.-метод. посібник ФОП Здоровий Я.А. Харків, 2019. – 136 с.

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УРОКУ ГЕОГРАФІЇ ПРИ ВИКЛАДАННІ ТЕМИ «НАСЕЛЕННЯ»

Брожко Марія Віталіївна

студентка

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Власенко Руслана Петрівна

Кандидат біологічних наук, доцент,

доцент кафедри екології та географії,

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Сьогодення вимагає нових технологій, методів для того, щоб фахівець у галузі освіти був обізнаним в усіх змінах, що відбуваються у суспільстві. І тому інноваційні методи та прийоми є вкрай важливо влучно та вміло застосовувати при вивченні географії у закладах загальної середньої освіти.

Так, при вивченні географії важливе місце посідає розвиток інформаційних інформаційно-комунікаційних технологій та інтерактивних методів. Інноваційний підхід забезпечує позитивну мотивацію здобуття знань і сприяє розвитку творчої особистості.

Вагомий внесок у дослідження педагогічної інноватики зробили такі вчені як О. Арламов, М. Бургін, В. Журавльов, Н. Юсуфбекова, А. Ніколс, що намагаються пов'язати поняття нового у педагогіці з такими характеристиками, як корисне, прогресивне, позитивне, сучасне, передове. Зокрема, новим у педагогіці В. Загвязинський вважає не лише методи, підходи та технології, які ще не пропонувалися й не використовувалися в цьому поєднанні, а й той комплекс елементів чи окремі елементи у навчальному процесі, котрі втілюють у собі прогресивне начало, що дає змогу в ході зміни умов і ситуацій ефективно розв'язувати завдання виховання та освіти [1].

На уроках з географії, зокрема при вивченні теми «Населення», для підвищення зацікавленості учнів до даного матеріалу доцільно використовувати інноваційні технології. Нововведення допомагають учням глибше проникнути в структуру складних процесів і об'єктів, що вивчаються, стимулюють мотивацію навчальної діяльності та допомагають здобувачам освіти краще запам'ятати даний матеріал. На нашу думку, до цих методів можна віднести:

- Коло ідей (мета дискусії – залучити всіх до обговорення питання). Ставиться дискусійне запитання вчителем з теми «Населення», а учні розділяються по групах і по черзі дають відповіді на дане запитання, під час обговорення теми на дошці складається список усіх зазначених ідей.
- Акваріум (сприяє вдосконаленню навичок роботи в групі). Нами організовано групи з 4-5 осіб, дано їм завдання, потім ця група сідає в центр класу і кожен висловлює свою думку стосовно цієї проблеми з теми

«Населення» протягом 3-5 хвилин, інші діти слухають їхні відповіді, а коли обговорення закінчується, учні класу обговорюють, чи згодні вони з думкою групи, чи їх твердження виправдане, а потім місце в акваріумі займає інша група.

- „Прес” – розвиває вміння формулювати висловлювання думок з дискусійного питання у виразній і стислій формі, аргументовано і лаконічно переконувати інших. Цей метод застосовується у випадках, коли з’являються якісь суперечливі питання і учням потрібно чітко аргументувати свою позицію стосовно даної теми, переконати однокласників у своїй правоті. Метод дає можливість висловлювати та формувати власні погляди, тим самим впливаючи на погляди інших співрозмовників. У процесі викладу мають бути наступні етапи: позиція (я вважаю...), причина (...тому що), приклад (наприклад...), висновок (оскільки я вважаю...).
- Асоціативний куш – цей метод полягає в тому, що на початку уроку вчитель називає тему уроку одним словом, наприклад, населення, а учні вибирають в пам’яті асоціацію, пов’язану із цим словом. Педагог фіксує відповіді у вигляді своєрідного «кущика», який поступово «розростається». Такий метод універсальний, його доцільно застосовувати на різних етапах уроку.
- Навчаючи – учусь – надає можливість передати свої знання іншим. Для цього вчитель роздає картки з інформацією яка стосується теми «Населення», діти опрацьовують цю інформацію та потім діляться нею з однокласниками. Цей прийом на уроках географії найчастіше використовують при узагальненні матеріалу, закріпленні і повторенні вивченого.
- Рольова гра, моделювання (імітація дійсності шляхом «проживання ситуації» у закріплених за учнями ролях і надання можливості діяти «в реальності»).
- Ток-шоу (мета – набути навичок публічного виступу). Педагог виступає в ролі ведучого, він оголошується тема заходу, далі висловлюються запрошені гості (знавці цієї теми), потім слово надається слухачам, які можуть задавати запитання.
- Аукціон – вимагає від здобувачів освіти швидкої реакції, здатність давати конкретну відповідь). Учні «продають» як на аукціоні правильні відповіді – назви географічних об’єктів, поняття, що застосовуються під час вивчення теми «Населення», термінологію, яка розглядалась на уроці тощо.
- Географічний практикум – це виконання завдань, які пов’язані із нанесенням певних географічних об’єктів з теми «Населення» на контурну карту [2].
- Географічний диктант – це методика, що допомагає орієнтуватися у основних поняттях, термінах та вільно користуватися картографічним матеріалом з теми «Населення».
- Викликаю асоціацію полягає у тому, що учитель дає можливість кожному з учнів висловити ті асоціації, які вони пов’язують з терміном «Населення», наприклад: діти, люди, чоловіки, жінки та інші. Учитель попереджає здобувачів освіти про те, що подібна робота буде виконуватись на сам кінець уроку й діти переконуються наскільки більш складні і досконалі стали їх асоціації. Цей прийом мотивує здобувачів до вивчення нового матеріалу і

пробуджує інтерес до пізнання деталей поданої теми. Цей прийом можна використовувати за допомогою віртуальної дошки Jamboard. Вчитель надсилає дітям посилання, де в центрі написано слово «Населення», на початку уроку здобувачі освіти записують свою асоціацію зеленим кольором, а на завершення – пропонується записати – синім (Рис. 1)

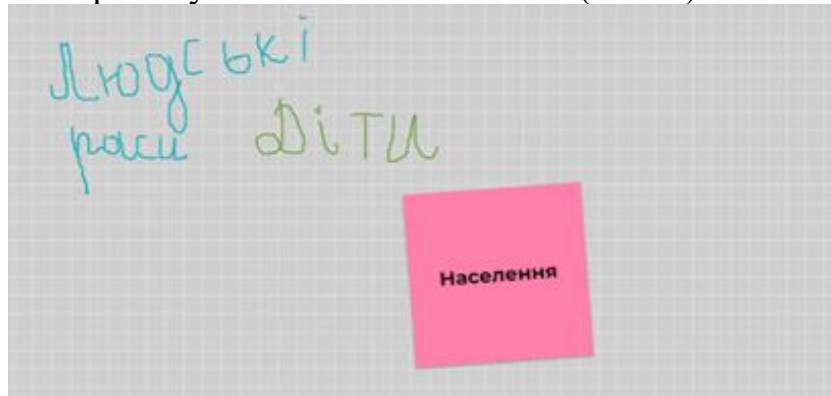
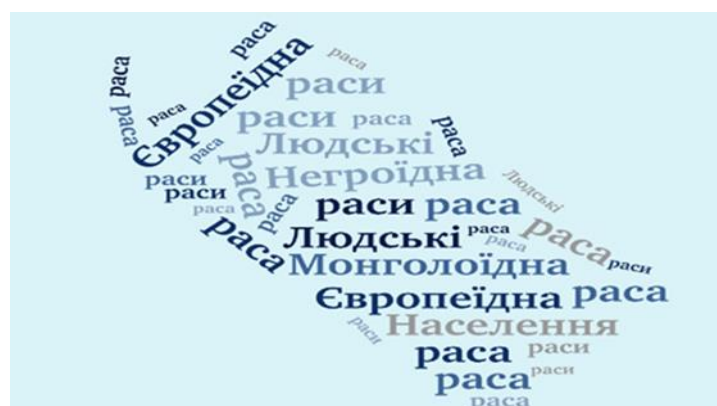

Рис 1. Вправа на застосування методу «Викликаю асоціацію» до слова «населення»

➤ Хмара слів – це візуалізація частоти слів у тексті у вигляді зваженого списку [3]. Учителі географії при вивченні даної теми можуть використовувати хмару слів на різних етапах уроку. Можливості застосування хмари слів у освітньому процесі пов'язані, зокрема, з тим, що: в «хмарі» можна висвітлити тему та мету уроку, запропонувати учням визначити їх, прочитати головне питання, на яке необхідно знайти відповідь протягом уроку; а також перевірити засвоєння термінів та понять з теми «Населення». (Рис 2)

Рис. 2. Вправа на застосування методу «Хмара слів» з термінами та поняттями до теми «Населення»

➤ Скрайбінг – метод розповіді з графічним описом основних елементів висловлюваного. Виходить свого роду ефект паралельного наслідування, тобто ми слухаємо розповідь про щось, бачачи графічний відповідник тому, що чуємо. Його використання допомагає найкраще запам'ятати навчальний матеріал [2]. При вивченні поданої теми, можна застосувати цей метод, оскільки при поясненні чинників, що впливають на населення, педагог може озвучувати і одразу записувати даний матеріал на віртуальній дошці Jamboard.

Розглянуті вище методи можна застосовувати з використанням сервісів:

- ✓ *LearningApps.org* – онлайн сервіс, своєрідний конструктор, призначений для розробки, зберігання та використання інтерактивних завдань з географії на тему «Населення» (Рис. 3) [3,5]. У сервісі можна розробити вправи для закріплення матеріалу з теми, використовуючи прийом «Знайди пару» (прийом, який потребує порівняти перелік географічних назв, визначень понять для знаходження пари) (Рис. 4, 5).

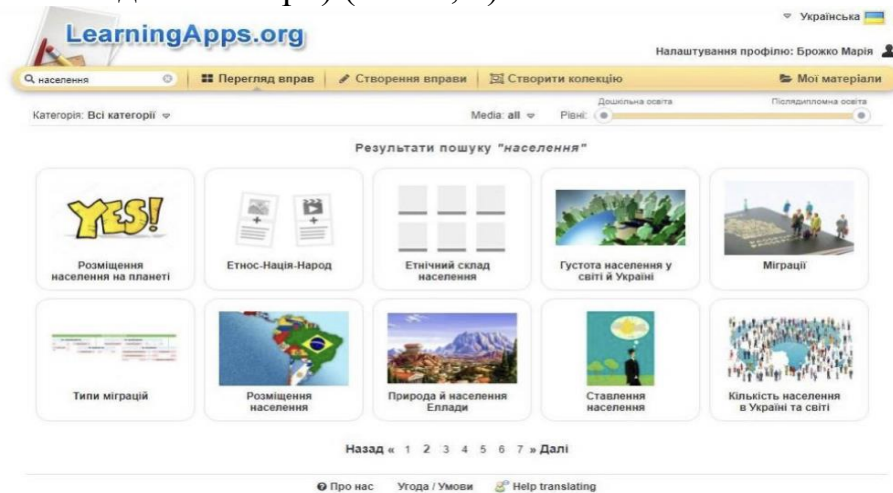

Рис. 3. Приклади завдань, що можуть бути використані на тему «Населення» для закріплення знань, умінь та навичок з теми «Населення» у сервісі LearningApps.org

Рис. 4. Вправа на знання теми «Кількість населення Землі» створена у сервісі LearningApps.org

Рис. 5. Вправа на знання теми «Людські раси» створена у сервісі LearningApps.org

- ✓ *Інтерактивна освітня програма tozaBook.* У даній програмі можна відкривати електронні підручники tozaBook, в яких окрім матеріалу друкованих видань, знаходяться цікаві ігри, тематичні інструменти та інтерактивне наповнення, які роблять навчальний матеріал цікавим і зрозумілим. Вбудовані анімації, презентації та ілюстрації допомагають педагогу в роботі. Це сайт містить багато цікавих завдань і відео. На уроці теми «Населення» варто використати програму tozaBook. Можна увімкнути демонстрацію відео Населення Землі у 2105 році для мотивації навчальної діяльності (Рис. 6).

Рис. 6. Відео на тему «Населення Землі у 2150 році» на сервісі tozaBook

- *Kahoot - онлайн-сервіс для створення різних інтерактивних завдань.* Дозволяє вчителю швидко створити навчальну гру за допомогою готових шаблонів та надіслати її учням, також на платформі можна розробити тести, опитування, вікторини [7]. Цей сервіс ми можемо використати при вивченні даної теми, для закріплення вивчення матеріалу (Рис. 7).

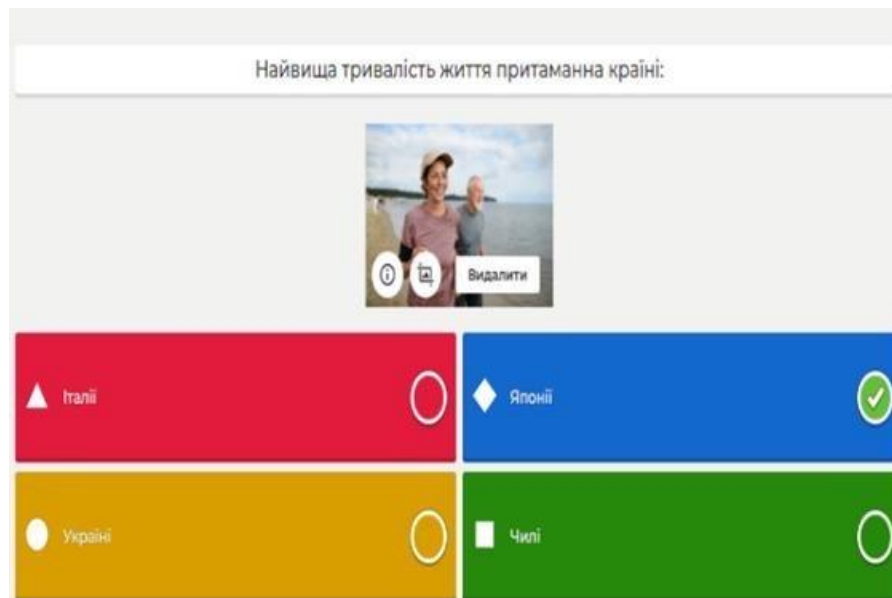

Рис.7. Вправа-Гра " Населення України та світу", створена на сервіс Kahoot

✓ *Google*-сервіси, зокрема *Google* Форми (програмне забезпечення для адміністрування опитування, що входить до складу безкоштовного вебпакету *Google Docs Editors*, пропонуваного *Google*) [3-5] (Рис 8.). За допомогою цього сервісу впроваджено метод «Дерево знань», його доцільно використовувати при підбитті підсумків уроку. Оскільки учні «прикріпи» обрати яблуко, квітку або листочок на «Дерево знань». Кожний предмет щось означає:

- Яблуко – урок пройшов плідно та корисно.
- Квітка – урок сподобався, але не все вдалося.
- Зелений листочок – на уроці були завдання, з якими не зміг (змогла) впоратись.

впоратись.

- Оранжевий листочок – на уроці мені майже нічого не вдалося [4].

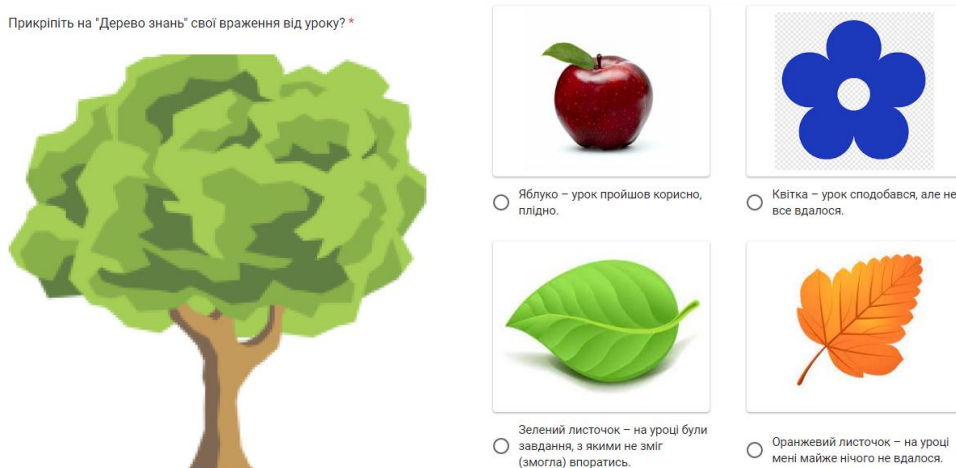

Рис. 8. Метод «Дерево знань»

Висновок: використання інноваційних технологій сприяє підвищенню ефективності уроку географії. Застосування на уроках інтерактивних вправ на онлайн сервісах та платформах так як *LearningApps.org*, *Google форми*,

mozaBook, Kahoot. спонукає здобувачів освіти до прояву мотивації та пізнавальної активності, дозволяючи їм відчувати доброзичливість освітнього середовища, тим самим сприяючи емоційному комфорту у навчальному процесі, креативним якостям та аналітичним здібностям учнів. В результаті здобувачі освіти краще навчаються, тому що хочуть і відчують певну відповідальність за процес навчання.

Список літератури:

1. Інноваційні технології навчання в сучасній школі [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://social-science.uu.edu.ua/article/263>.
2. Метод «Скрайбінг»: яскраве подання навчального матеріалу [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://naurok.com.ua/post/metod-skraybing-yaskrave-podannya-navchalnogo-materialu>.
3. Особливості педагогічного моделювання учнів у процесі вивчення курсу "Україна і світове господарство" / В. А. Яковлева, Р. П. Власенко, Т. В. Андрійчук, Н. С. Демчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2020. – Вип. 78. – С. 253-258.
4. Рефлексії на уроках природничого циклу [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://naurok.com.ua/refleksi-na-urokah-prirodnichogo-siklu-21289.html>
5. Романюк Р. К. Формування готовності майбутніх учителів біології і географії до впровадження дистанційного та змішаного навчання / Р. К. Романюк, Р. П. Власенко, В. А. Яковлева, В. С. Костюк // Інноваційна педагогіка. – 2020. – Вип. 30 (1). – С. 129 – 137.
6. Хмари слів - Хмара тегів - Навчання з ІКТ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://navchannaikt.blogspot.com/p/src-httpcdn.html>.
7. Що таке Kahoot! і чому його варто спробувати для організації дистанційного навчання [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://buki.com.ua/news/shcho-take-kahoot-i-chomu-yoho-var-to-sprobuvaty-dlya-orhanizatsiyi-dystantsiynoho-navchannya/>.

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ- ПЕРШОКУРСНИКІВ МЕДИЧНОГО ВИШУ В УМОВАХ ВІЙСЬКОГО СТАНУ

Бурдіна Яніна Федорівна,

к.х.н., доцент
Одеський національний медичний університет

Грекова Алла Василівна,

к.х.н., старший викладач
Одеський національний медичний університет

Грідіна Інна Радіонівна

асистент
Одеський національний медичний університет

Шрикалова Анжела Олексіївна

к.х.н., доцент
Одеський національний медичний університет

Перший рік навчання студентів в будь-якому закладі вищої освіти вважається найбільш проблематичним тому, що не кожен першокурсник успішно адаптується до студентського життя, особливо зараз в умовах військового стану країни. Проте механізми адаптації, вироблені в процесі еволюції, забезпечують можливість існування організму в умовах зовнішнього середовища, що постійно змінюються. Завдяки процесу адаптації досягається оптимальне функціонування всіх систем організму та збалансованість у системі "людина-середовище".

Мета даної роботи – виявити можливість до адаптації студентів 1 курсу медичного та стоматологічного факультетів Одеського національного медичного університету в умовах військового стану з дистанційною формою навчання; визначити особливості адаптації студентів-першокурсників до навчання в медичному університеті; запропонувати шляхи подолання труднощів на початковому етапі навчання.

Якщо людина має адаптивність, то вона набагато легше переносе зміни в житті, має змогу адекватно зорієнтуватися в будь-якій складній ситуації, має вищу емоційну стійкість, а також здатна змінюватися, що не лякає, а тільки підсилює її внутрішні можливості. У зв'язку з цим актуальною стає своєчасна діагностика студентів із труднощами в адаптації, що дасть змогу вчасно почати надавати їм адресну психолого-педагогічну допомогу та підтримку.

Матеріали та методи. Як метод дослідження було обрано опитування студентів першого курсу медичного та стоматологічного факультетів на платформі Google Forms. У тестуванні прийняло участь 302 студента-

першокурсника медичного та стоматологічного факультетів Одеського національного медичного університету (Україна).

Результати та обговорення. Для того, щоб виявити та з'ясувати адаптивність, загальний настрій та самопочуття студентів нами були розроблені тестові завдання з чотирма варіантами відповідей. За для розуміння більш повної картини самопочуття та адаптованості у тесті було відокремлене декілька підрозділів запитань:

1. Розуміння студентами адаптації.
2. Чим обумовлено вибір до майбутньої професії.
3. Самопочуття під час та після занять.
4. Допомога у скрутних моментах, до кого звертаються.
5. Вміння самоорганізації.
6. Роль цифрового світу в процесі пристосування. Дистанційне навчання.

Приймаючи до уваги положення нашої країни, зрозуміло, що студентам дозволено навчатись у безпечних умовах з використанням дистанційного навчання. Така форма навчання не є новою для нас. До неї ми адаптувались раніше через пандемію Covid-19. Бойові дії в Україні були неочікуваними та мають зовсім інший психологічний характер. Звичайно, що кожен батько хвилюється за своїх дітей і вибирають самостійно де і як їм навчатись. Тому наразі першим питанням було важливо дізнатись, де знаходяться студенти нашого університету. Згідно статистики в Україні знаходяться 93% студентів, з яких в Одесі – 56%, Одеській області – 22, інші області країни – 22%. Такий розподіл можна пояснити тим, що Одеська область – найбільша область України та на сьогоднішній день має достатній рівень безпеки регіону та прийняла багато внутрішніх переселенців. Не останнє слово, вважаємо, зіграв і рейтинг Одеського національного медичного університету та рейтинг міста Одеса.

Що стосується адаптації, то більшість студентів згодні з тим, що успіх у навчанні залежить від швидкості адаптації до нових умов (75%). Згідно результатам тесту, 56% студентів відповіли, що можуть пристосовуватись до незвичайних умов. Це означає, що в умовах сьогодення, під час воєнного стану країни, біля половини студентів змогли опанувати себе. На жаль, 8 % студентів визнають значні труднощі, пов'язані з адаптацією та неможливістю до пристосування. Після 1,5 місяця навчання лише чверть студентів вважає, що повністю адаптувались до навчального процесу в сучасних умовах. Ще 67% вважають, що адаптувались частково і це лише питання часу, бо 92 % студентів вважають своєю можливістю адаптуватись до навколишніх змін.

Воєнний стан, звичайно, вніс свої корективи до почуттів та впевненості вчорашніх абітурієнтів. На питання «Згадайте перший тиждень навчання у ВНЗ. Як Ви почували себе?» майже половина студентів сильно хвилювалася та переживала, 32% були помірно схвильовані. І тільки лише 14 % були «майже спокійні» та 8% відчували себе впевнено та спокійно.

Вивчаючи статистику наступного питання дивує, що лише 77 % студентів, які навчаються, щоб отримати свою майбутню професію прийшли до ВНЗ за

своїм покликанням та бажанням стати лікарями, а ось 10 % навчаються не за власним бажанням, а за порадою батьків або за сімейними традиціями.

Знову ж таки, зацікавлені студенти з мрією стати лікарями (75%) встигають з виконанням навчальних дисциплін, що є непоганою характеристикою. Однак 5% не встигають виконувати всі завдання у строк – це, ймовірно, той самий контингент студентів який потрапив сюди «випадково» без власного бажання.

Позитивним є той момент, що більшість студентів (80%) вміє організовувати свій час, хоча може іноді щось не встигають робити вчасно.

Одним з важливіший моментів є можливість спілкування з однокурсниками та студентами старших курсів. Це також є одним з головних пунктів швидшої адаптації. Звичайно при дистанційному навчанні цей пункт дуже слабкий. Не дивлячись, на соцмережі, інтернет можливості та єдину програму навчання (Microsoft Teams) не можливо замінити «живе» спілкування як поміж студентів, так і в спілкуванні з викладачами, кураторами, представниками деканату.

Студенти вважають, що в умовах воєнного стану дистанційному навчанню не вистачає деяких можливостей для освітлення окремих тем. З цим можна погодитись, так як виконання лабораторних робіт у цьому випадку зазвичай на низькому рівні. Однак, 52% підтримали змішану форму навчання за умовою, що на онлайн виноситимуться лише лекційні години.

Аналіз практичного дослідження показав, що більшість студентів на другому місяці навчання в медичному університеті пристосувалась до реальних умов життя: дистанційного навчання, прийняття положення військового стану, перехід у доросле життя вчорашніх школярів, початок нового ступеня у своєму житті. Звичайно, це також пов'язано з тим, що так чи інакше вони зараз майже всі залишаються поряд з батьками, це і допомогло їм впоратись з адаптацією. Для повної адаптації, звичайно, необхідно вийти до оффлайн навчання, встановити дружні відносини з іншими студентами, можливість спілкування з викладачами. Рекомендуємо для кращої адаптації студентів кураторам та психологам вищих навчальних закладів приділяти більше уваги студентам-першокурсникам.

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРНІ СКЛАДОВІ МОВНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Видиборець Яна Геннадіївна

студентка другого (магістерського) освітнього рівня,
Київський університет імені Бориса Грінченка

«Мова є найпотужнішим засобом формування думок, їх матеріальним вираженням» – наголошував В. Сухомлинський [1].

Сучасні дослідники розрізняють мову і мовлення за такими параметрами: мова - це явище загальне, мовлення - конкретне: мова реалізується у мовленні; мова - явище загальноприйняте й відносно стабільне, мовлення - динамічне, ситуаційне й унікальне; у мові немає помилок, а у мовленні люди можуть припускатися помилок; мова - явище психічне, мовлення - психофізичне; мовлення - лінійне (розгортається в часі послідовно), мова є нелінійною (усі звуки, слова, словоформи існують одночасно) [2, с.32- 33].

Поняття «професійне мовлення» розглядається вченими як вагомий складник професійної компетентності сучасного фахівця, що проявляється у продуктивних видах мовленнєвої діяльності адресанта при розв'язанні професійних задач; лінгвістично, психологічно і соціально зумовлений вибір професійно маркованих засобів мови [3]; вид діяльності людей окремої галузі знань, що знаходить вияв у користуванні мовою конкретної галузі в усній і писемній формах і формується під час вдосконалення мовленнєвої діяльності, основу структури якої становить мовленнєва ситуація, а її кінцевим результатом є дискурс; володіння нормами літературної мови, фаховою термінологією і стандартизованими мовленнєвими конструкціями певної галузі, здібність використовувати мовні засоби відповідно до мети й ситуації спілкування; спілкування певної професійної групи людей [4, 5]. Використання системного підходу дозволило нам узагальнити погляди науковців щодо поняття професійне (педагогічне мовлення) як володіння стандартизованими мовленнєвими конструкціями педагогічної галузі з метою продуктивного спілкування педагога із школярами, батьками, учителями.

Проведений аналіз нормативно-базових документів і обґрунтованих науковцями досліджень щодо змістових складових компетентностей/компетенцій, пов'язаних із професійним мовленням учителя, дає можливість віднести до змісту професійної мовно-комунікативної компетентності вчителя початкових класів такі як: мовна, лінгвістична, мовленнєва; риторична компетентності.

Охарактеризуємо складові професійної мовно-комунікативної компетентності вчителя початкових класів більш детально. Основним змістом мовної компетентності дослідники А. Богуш [6], М. Вашуленко [7] вважають знання норм і правил літературної мови, її фонетико-фонологічного ладу,

засвоєння законів усного і писемного мовлення, норм літературної вимови, лексичного запасу та синтаксичної будови, що проявляється у їх використанні в мисленнєвій діяльності. Мовна компетентність, слушно зазначає М. Вашуленко, проявляється у здатності використовувати знання про мовні одиниці та явища у процесі усного і писемного мовлення [8].

Складовими мовної компетентності фахівці називають фонологічну (пов'язана із знанням фонологічної системи української мови), орфоепічну (полягає в оволодінні нормами літературної вимови), акцентологічну (передбачає правильне наголошення слів), лексичну (полягає в оволодінні лексичними засобами, словниковим запасом, термінологією), фразеологічну (вироблення навичок користування виражальними засобами), граматичну (знання граматичного матеріалу, вміння користуватися граматичними ресурсами української мови, здатність використовувати їх у педагогічній діяльності), орфографічну (знання принципів сучасної орфографії, системи правил, що визначають правопис слів відповідно до усталених норм), пунктуаційну (здатність до логічного членування мовного потоку, знання принципів і правил сучасної української пунктуації, вміння продуктивно використовувати їх), стилістичну (знання про стилістичні можливості мовних засобів і закономірності їх уживання в різних мовленнєвих ситуаціях; здатність вчителя застосовувати потрібні та нормативні мовні засоби в межах відповідних стилів) компетентності.

Окремі дослідники вважають поняття мовна і лінгвістична компетентність синонімічними А. Богуш [6], М. Вашуленко [7]. Натомість В. Зінченко [9] доводять, що ці поняття варто розрізняти.

Лінгвістична компетентність вчителя початкової школи передбачає обсяг знань, умінь та навичок у межах лінгвістики як науки; представляє собою обізнаність із теоретичними основами мовознавства, володіння знаннями з мови як суспільного феномена і знакової системи, її розвитку, історії, будови та функціонування; здатність розпізнавати, називати й визначати лінгвістичні поняття, оперувати лінгвістичними фактами з фонетики, морфології, лексикології, синтаксису і стилістики, виконувати елементарний лінгвістичний аналіз мовних одиниць, явищ відповідно до певних мовних рівнів, здатність аналізувати та оцінювати мовні факти.

Варто розрізняти також поняття «мовна компетентність» та «мовленнєва компетентність». Мовленнєва компетентність визначається 4 видами мовленнєвої діяльності (аудіюванням, говорінням, читанням, письмом) і характеризується здатністю сприймати, використовувати мовні засоби для побудови висловлень і текстів відповідно до норм усного та писемного мовлення, створювати монологічні й діалогічні висловлювання різних типів, стилів тощо в підготовлених і не підготовлених ситуаціях мовлення. Як основа мовної освіти мовленнєва компетентність, відзначає М. Вашуленко, виявляється у здатності сприймати, розуміти і відтворювати сприйняту на слух або під час читання інформацію, висловлювати в усній або письмовій формі свої думки, обґрунтовувати їх [8, с. 3]. Як наголошує А. Богуш, мовленнєва компетентність

проявляється в готовності особистості доречно застосовувати мовні, позамовні та інтонаційні засоби виразності при висловлюванні власних думок, бажанні, намірах, проханнях [6].

Характеризуючи зміст мовленнєвої компетентності, науковці звертають увагу на точність, влучність, адекватність, правильність використання мовних засобів, знання про особливості використання мовних засобів залежно від типу, стилю мовлення, знання особливостей використання зображувально-виражальних засобів мови. Для мовленнєвої компетентності більш важливим є знання правил оперування мовними одиницями кожного рівня для побудови одиниць більш високого – комунікативних синтаксичних одиниць.

Риторична компетентність учителя, як показує аналіз наукових джерел Н. Калюжна [10], характеризується як динамічна інтегральна особистісна якісна характеристика фахівця, що охоплює гуманістичні ціннісні орієнтації, мотивацію до міжособистісного спілкування, здатність здійснювати професійну мовленнєву діяльність на основі вільного володіння вербальними і невербальними засобами. Важливе уміння вести розгорнутий монолог та конструктивну бесіду з фахової проблематики; володіти полемічним мистецтвом, етичною культурою конструктивного діалогу та полілогу; володіти технікою оратора й виробити власний ораторський стиль; розуміти й виявляти риси національної специфіки виступів [8].

Означені компетентності тісно пов'язані із комунікативною, яку М.Вашуленко означає як сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також знань щодо вербальних і невербальних засад інтегрування, умінь ефективного застосування їх у конкретному спілкуванні в ролі як адресанта, так і адресата [11, с.127-128]. Поняття «професійна комунікативна компетентність» науковці Н. Голуб [12], М. Пентилюк, [13], Г. Васьківська [14], С. Паламар [15], розглядають як сукупність необхідних комунікативних умінь для забезпечення мовної комунікації в професійній діяльності; як інтегративне поняття, що містить два блоки: комунікативний і професійний.

Отже, приходимо до висновку, що професійна мовно-комунікативна компетентність учителів початкової школи – це складник професійної компетентності учителя початкових класів, інтегральна соціально значуща особистісно якісна характеристика, що поєднує сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених складників: мовної, лінгвістичної, мовленнєвої, риторичної компетентностей.

Список літератури

1. Сухомлинська О. Випереджаючи час... Василь Олександрович Сухомлинський – до 85-річчя від дня народження // Рідна школа. 2003. № 9. С. 6-9
2. Кочерган П. М. Вступ до мовознавства: підручник. 2-ге вид. Київ: Академія, 2010. 368 с.
3. Вахницька М.Г. Професійне мовлення як лінгводидактична категорія. ШП: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_42/63.pdf (дата звернення :28.04.2017)

4. Дубовик С.Г. Культура професійного мовлення педагога. Початкова школа. 2014. № 12. С. 1-4
5. Паламар С.П. Формування предметних компетентностей учнів на предметах гуманітарного циклу. Рідна мова. Квартальник українського вчительського товариства у Польщі (24). с. 61-66. ISSN 1644-7794
6. Богуш А.М. Мовленнєва компетенція дошкільника як лінгводидактична проблема. Розвиток творчих здібностей дітей засобами мовлення: зб. наук. пр. Київ: Запоріжжя, 1998. Вип. 11. С.5-16
7. Вашуленко М.С. Лінгводидактичні орієнтири сучасної початкової мовної освіти в Україні. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. ЛНУ ім. І Франка, 2010. Вип. 50. С. 57-65
8. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі: методичний посібник. К.: Освіта, 2006. 268 с.
9. Зінченко В. М. Методика формування мовно-мовленнєвих компетентностей на засадах системного підходу учнів старших класів гімназії: дис. ... канд. пед. наук 13.00.02 / Київський ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2015.
10. Калюжна Н. С. Формування риторичних умінь у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук / ДВНЗ Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2011. 18 с.
11. Дроздова І.П. Теоретико-методологічні засади розвитку студентів вищих навчальних закладів нефілологічного профілю: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. / Херсонський держ. ун-т. Херсон, 2011. 450 с.
12. Голуб Н.Б. Ознаки мовної компетентності мовної особистості учня. Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Івано-Франківськ. 2013. Вип. 48. 260 с.
13. Пентиліук М. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови /Марія Пентиліук, Олена Горошкіна, Алла Нікітіна //Українська мова і література в школі. - 2006. - №1. - С. 15 - 20
14. Halyna O. Vaskivska, Svitlana P. Palamar, Svitlana G. Kondratiuk, Viktorija V. Zhelanova (2018) Psychodidactic determinants of the development of children of preschool age. Wiadomości Lekarskie. с. 1207-1214. ISSN 0043-5147
15. Vaskivska, H., Palamar, S., & Poriadchenko, L. (2019). Psycholinguistic Aspects of Formation of Culture of Dialogical Communication. Psycholinguistics, 26(2), 11-26. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2019-26-2-11-26>

СПІЛЬНА РОБОТА ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА СІМ'Ї З МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ

Гончарова Марія Володимирівна

Студентка кафедри дошкільної освіти
Криворізького державного педагогічного університету
Кривий Ріг, Україна

Іншаков Артур Євгенович

кандидат філологічних наук, доцент
Кафедри дошкільної освіти
Криворізького державного педагогічного університету
Кривий Ріг, Україна

Одна з основних умов нормального розвитку дитини й в майбутньому успішного навчання у школі — своєчасне та повноцінне формування мовлення у дошкільному дитинстві. Загальновізнано, що для повноцінного мовленнєвого розвитку дошкільнят, необхідна тісна взаємодія закладу дошкільної освіти та сім'ї, адже відомо, що найкращі результати відзначаються там, де педагоги та батьки діють узгоджено. Такій співпраці передують цілеспрямована робота педагогів, у процесі якої батьки епізодично входять у життя групи, долучаються до проблем своїх дітей. Досягнення єдиної мети передбачає як розподіл завдань між учасниками освітнього процесу, так і зворотний зв'язок.

Відтак, особливе місце у системі дошкільної освіти займає взаємодія освітньої установи та сім'ї, що забезпечує підвищення педагогічних можливостей усіх учасників освітнього процесу, впливає на зміну рівня виховання та розвитку дошкільників, зокрема аспектів їх мовленнєвого розвитку. Отже, повноцінний розвиток мовлення є основною умовою подальшої соціалізації дитини, пізнання ними навколишнього середовища, грає провідну роль становленні її особистості, у розвитку внутрішнього світу, розширенні та збагаченні соціального досвіду.

Аналіз наукової літератури дав можливість стверджувати, що проблема спільної роботи закладу дошкільної освіти та сім'ї з мовленнєвого розвитку дошкільників є достатньо висвітленою у сучасному науково-дослідницькому дискурсі. Загалом, аналізуючи окреслену нами проблему важливо згадати, що особливість співпраці двох важливих соціальних інститутів дітей як дошкільна установа та сім'я вивчали такі сучасні вчені як: Т. Довженко, Т. Сітарук, А. Степанюк, О. Сорочинська, М. Дешко, Ю. Рібцун, Л. Дубровська, В. Дубровський, Т. Мельник, В. Кушнір, Н. Гуцало, В. Лисенко, О. Новіцька, О. Дацун.

Окремо відзначимо, що проблему мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку висвітлено у працях А. Богуш, Н. Гавриш, Є. Соботович, Л. Калмикової, О.

Денисенко, І. Єнгалічеєвої, Ю. Рібцун, Н. Харченко, Т. Бондаренко, І. Мартиненко, І. Шевченко, В. Васільєвої, І. Товкач, О. Рейпольській, О. Полєвіковій, Т. Атрощенко, М. Шеремет, Л. Трофименко, Н. Горбунової.

Важливість спільної роботи закладу дошкільної освіти та сім'ї в мовленнєвому розвитку дошкільників було предметом вивчення Л. Кужільної, Г. Ватаманюк, С. Михальської, А. Залізник, К. Колеснік, Л. Ткачук, Т. Піроженко, В. Кузьменко, І. Деснової, А. Аніщук, С. Темченко.

Отже, маємо зазначити, що сутність процесу спільної роботи закладу дошкільної освіти та сім'ї є достатньо визначеною у сучасних науково-дослідних джерелах. Проте реалії сучасного стану співпраці цих двох важливих соціальних інститутів розвитку дітей та їх актуальності з огляду на розвиток сучасного суспільства одногосно вказують на актуальність дослідження окресленої нами проблеми.

На сучасному етапі в основі спільної діяльності сім'ї й закладу дошкільної освіти закладено наступні принципи:

- батьки й педагоги й партнерами у вихованні й навчанні дітей;
- це єдине розуміння педагогами й батьками цілей й завдань виховання й навчання дітей;
- допомога, повага й довіра до дитини як з боку педагогів, так і з боку батьків;
- знання педагогами й батьками виховних можливостей колективу й родини, максимальне використання виховного потенціалу в спільній роботі з дітьми;
- постійний аналіз процесу взаємодії сім'ї й закладу дошкільної освіти його проміжних і кінцевих результатів [1, с. 18].

Завдання співпраці закладів дошкільної освіти з сім'єю полягають у:

- формуванні у батьків знань і вмінь, необхідних для виховання дітей (про вікові анатомо-фізіологічні та психічні особливості дітей раннього та дошкільного віку, про зміст, методи і умови правильного виховання в сім'ї);
- допомозі у визначенні та подоланні труднощів сімейного виховання;
- встановленні єдності педагогічних впливів на дитину і контролю за правильним вихованням дитини;
- вивченні, узагальненні і пропаганді перспективного досвіду сімейного виховання з метою попередження та уникнення можливих помилок [2].

Відомо, що мовлення дітей дошкільного віку формується під впливом мовлення дорослих, що їх оточують й мовленнєвого середовища загалом у якій знаходиться дитина, адже мовлення не є вродженою здатністю, а розвивається в процесі онтогенезу (індивідуального розвитку організму від народження до кінця життя), паралельно з фізичним та психічним розвитком дитини та служить індикатором її загального розвитку. Велике значення для мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку має життєве середовище, в якому дитина зростає — турбота, ставлення оточуючих дорослих, їх виховний вплив, а також діяльність дитини в різних сферах діяльності. Теорія та практика дошкільної освіти засвідчує, що у мовленнєвому розвитку дошкільників основну роль грають дорослі: вихователь – у дошкільній установі, батьки та родичі — у сімейному

середовищі. Успіх дошкільника в оволодінні мовленням багато в чому залежить від мовленнєвої культури дорослих, від того, як вони розмовляють з дитиною, яку увагу приділяють мовленнєвому спілкуванню з нею.

Таким чином, ці два соціальні інститути є важливими елементами у мовленнєвому розвитку, встановленню усіх частин цієї компетентності, а тому, вважаємо, що важливим є їх фахово організована співпраця та взаємодія протягом усього перебування дитини в дошкільній установі.

Переконані, що позитивний результат у процесі всебічного розвитку дітей дошкільного віку можливий лише при розгляді сім'ї та закладу дошкільної освіти у рамках єдиного освітнього простору, що має на увазі взаємодію між педагогами дошкільної установи та сім'єю протягом усього дошкільного дитинства дитини. Взаємодія закладів дошкільної освіти та сім'ї – важлива умова повноцінного розвитку дошкільнят. Вважаємо, що концепція «взаємодії з сім'єю» не можна плутати з поняттям «робота з батьками», хоча друге є складовою першого. Взаємодія має на увазі не тільки розподіл завдань між учасниками процесу для досягнення єдиної мети. Взаємодія обов'язково передбачає контроль або зворотний зв'язок, але при цьому контроль повинен бути ненав'язливим, опосередкованим.

Список літератури

1. Н. П. Гончар *Форми взаємодії закладів дошкільної освіти із сім'єю з питань формування здоров'язбережувальної компетенції в дітей дошкільного віку.* Дошкільна педагогіка. Випуск 13. Т. 2. 2019. С. 183-186.

2. Мета і завдання взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї. Співпраця ЗДО і сім'ї. URL: <https://sites.google.com/site/spivpracadnzisimie/> (дата звернення: 06.11. 2022).

ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Губарь Олена Василівна

к.е.н., доцент,
Національний університет «Запорізька політехніка»

Губарь Андрій Олександрович

к.м.н., доцент
Запорізький державний медичний університет

Турбулентність сучасного світу ставить нові вимоги перед освітянами вже третій рік поспіль – спочатку карантинні обмеження через пандемію COVID-19, тепер військові дії на території України. Наслідками загарбницької агресії Росії стали руйнація об'єктів інфраструктури, житлових будівель, закладів суспільного користування, у тому числі і вищих навчальних закладів; понад 7 мільйонів населення змушені виїхати за межі країни, втративши можливість вільного доступу до високоякісних освітянських послуг у звичному форматі. Отже, як ніколи актуальною стає потреба в активізації дистанційної підготовки студентів вищих навчальних закладів, адже за сучасними студентами стоїть надважка функція у майбутньому відновленні країни у післявоєнні часи.

Так, відповідно до Закону України «Про освіту» статті 571 щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану, зазначено, що здобувачам освіти, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні чи окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період) були вимушені змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від місця їх проживання (перебування) на час особливого періоду гарантується організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників [1].

Дистанційне навчання являє собою особливий вид навчання на відстані, спрямованого на передачу та накопичення знань, умінь та навичок, із застосуванням сучасних інформаційних та комунікаційних технологій. У даному випадку технологію ми розглядаємо як конкретні організаційно-освітні умови самопідготовки з елементами дистанційних технологій.

Актуальне визначення дистанційного навчання, запропоновано у «Положенні про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти», затвердженому наказом МОН від 8 вересня 2020 року №1115: «дистанційне навчання – організація освітнього процесу (за дистанційною формою здобуття освіти або шляхом використання технологій дистанційного навчання в різних формах здобуття освіти) в умовах віддаленості один від одного його учасників

та їх як правило опосередкованої взаємодії в освітньому середовищі, яке функціонує на базі сучасних освітніх, інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій» [2, с. 1].

В теперішніх умовах слід приділяти особливу увагу емоційно-психологічній складовій дистанційного навчання студентів. Треба враховувати різний рівень тривожності, психологічної травми внаслідок військових подій і відпрацювати індивідуальний підхід до кожного здобувача вищої освіти.

У психолого-педагогічних дослідженнях самотійна робота розглядається різнопланово: метод, засіб, організаційна форма навчання, засіб залучення студентів у навчальну роботу, для якої характерна наявність чітко сформульованого завдання, засіб організації та виконання студентами певної діяльності, тощо.

Розглядаючи самонавчання як варіант навчальної діяльності, ми виділили сутність самонавчання через педагогічні прийоми, методи, способи навчальної роботи переводити у внутрішній план особистості, створити умови успішного оволодіння ними; впровадження в нервову та рухову системи сукупності умінь та навичок, перетворення їх у надійні способи самотійного здобування знань.

На наш погляд, самопідготовка студентів в умовах дистанційного навчання є одним із шляхів вирішення досліджуваної педагогічної проблеми. Якщо дозволити студентам включатися в активну керовану навчально-пізнавальну діяльність за умов дистанційного навчання, то в них чітко проявиться цільова установка – досягнення поставленої мети (результату), визначиться їх готовність самотійно вирішувати певні освітні завдання з підвищення свого теоретичного і практичного рівня у даній галузі знань із використанням дистанційної моделі навчання.

Результати педагогічного досвіду доводять, що педагог в умовах дистанційного навчання повинен уміти виявляти творчий підхід до справи, ініціативність, наполегливість, здатність до керівництва людьми, знати, вміти застосовувати у своїй роботі сучасні засоби інформатизації; знати дидактичні можливості цих засобів, вміти адаптуватись до нововведень. Тоді ці властивості та якості знайдуть своє відображення у вмотивованості, цілеспрямованості студента, його працьовитості, високій самодисципліні та самоорганізації, самотійності, акуратності та відповідальності, знаннях, вміннях та навичках роботи з засобами інформатизації, сформуують ціннісне ставлення до знань та процесу саморефлексії та ін.

Стрімке зростання рівня діджиталізації всіх галузей суспільного життя не обійшло і освіту, зокрема, сучасні вимоги до підвищення якості дистанційного надання освітніх послуг змусило викладачів швидко адаптуватися і вчитися використовувати нові різноманітні засоби комп'ютерного забезпечення, які надають безмежні можливості для підвищення якості і ефективності навчання. Використання цих можливостей, зокрема, системи дистанційного навчання Moodle, засобів дистанційного проведення конференцій Zoom, Google Meets, Microsoft Teams, додатків і сайтів для проведення тестування в ігровій формі Kahoot, Quizlet і т.ін. вносять різноманітність, пожвавлення і живий інтерес у

студентів на противагу самостійного читання лекційного матеріалу. Але обов'язково слід враховувати можливість технічного забезпечення навчального процесу у здобувачів освіти, різний рівень доступу до джерел якісного інтернет зв'язку, наявність цифрових пристроїв, електроенергії тощо і відповідно до цих реалій військового часу вибудовувати адекватну систему комунікації між студентами і професорсько-викладацьким складом навчальних закладів.

Підводячи підсумки, можна сказати, що сукупність розглянутих нами понять «самостійна робота», «самонавчання», «самопідготовка» як засіб поширення знань і здатність до самостійного оволодіння самими знаннями відповідає технології, заснованої на застосуванні у процесі самопідготовки елементів дистанційної освіти, але під безпосереднім управлінням процесом навчання педагогом. Отже, самопідготовка за умов дистанційного навчання – це самоврядна навчально-пізнавальна діяльність студента, яка під час воєнного стану набуває особливої актуальності і ставить нові виклики перед всім освітянським простором.

Список літератури:

1. Закон України «Про освіту»: редакція від 6.04.2022 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти: затверджено наказом МОН від 8 вересня 2020 року №1115. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>.
3. Освіта під час воєнного стану – 30 запитань та відповідей [Електронний ресурс]. – 1804. – Режим доступу до ресурсу: <https://eo.gov.ua/osvita-pid-chas-voyennoho-stanu-30-zapytan-ta-vidpovidey/2022/04/18/>.

ЗМІНИ ДО НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У 2022 Р.

Денисюк Василь Іванович

к. і. н., доцент,
доцент кафедри історії України та археології
Волинський національний університет імені Лесі Українки

У зв'язку з широкомасштабним вторгненням країни-агресора на територію України в лютому 2022 р. отримало реалізацію досить багато змістових змін у програмах навчальних предметів, які називали з 2014 р. 16 серпня 2022 р. було оновлено зміст навчальних програм. Вони торкнулися таких предметів, як географія, зарубіжна література, основи правознавства, громадянська освіта. Вони були зорієнтовані на перегляд змісту програми відповідно до нових вимог.

У цьому контексті чи не найважливішими ключовими компетентностями, що виділені в Державному стандарті базової середньої освіти, виступають громадянські та соціальні компетентності. Окрім іншого, вони передбачають критичне осмислення основних подій національної, європейської та світової історії, усвідомлення їх впливу на світогляд громадянина та його самоідентифікацію. Там же визначено мету громадянської та історичної освітньої галузі та її компетентнісний потенціал (додаток 17), а також вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів з громадянської та історичної освітньої галузі (додаток 18) [2].

Змістове наповнення галузі було відображене у відповідних навчальних програмах з предметів «історії України» та «всесвітньої історія». Основні зміни до цих навчальних програм, що були закріплені в серпні 2022 р., торкнулися переважно змістового наповнення, зокрема окремих концептуальних ідей та розуміння певних понять. Для прикладу у програмі 7 класу залишилися ті самі 5 розділів, не змінено хронологічні межі розділів. При цьому, 1) змінено назву третього розділу (замість «Королівство Руське (Галицько-Волинська держава)» стало «Волинь і Галичина кінця XII – середини XIII ст. Волинсько-Галицьке князівство (“Держава Романовичів”) середини XIII – XIV ст.»), 2) добавлено в результати навчально-пізнавальної діяльності «розуміти роль міста Києва у виникненні Русі», «статус літописних князів середини IX–X ст.» тощо, 3) добавлено вивчення концепту про «русь» як об'єднання військово-торгової групи норманів, що осіла на Середньому Подніпров'ї тощо [1, с. 47–62].

У програмі 8 класу ключовою зміною є уведення поняття «Козацька революція середини XVII ст.» замість «Національно-визвольної війни українського народу» та добавлення в цей розділ поняття «суверенітет козацької держави». Окрім того, у результати навчально-пізнавальної діяльності 1) добавлено розуміння учнем формування уявлень про окремішність українських спільнот, 2) зміщено акценти у розумінні історичних процесів

(змістове наповнення більше зорієнтоване на європейський контекст), 3) зміщено акценти на більшу аналітичність необхідних результатів [1, с.79–96].

У 9 класі «історія України» має тільки поверхові зміни. Перший розділ тепер присвячений поясненню поняття «довгого ХІХ ст.», «модернізації» та «національного Відродження» та особливостей в Україні. За попередньою програмою розділ називався «Повторення. Вступ», але зміст практично не змінився [1, с. 109–128].

Важливі зміни зафіксовані в змістовому наповненні з «історії України» за 10 клас. Замість розділів 3 «Розгортання Української революції. Боротьба за відновлення державності» та 4 «Встановлення й утвердження комуністичного тоталітарного режиму в Україні» тепер визначено розділи 2 «Українська революція, розпад Російської імперії та постання національної держави – Української Народної Республіки», 3 «У боротьбі за українську незалежність», 4 «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік». Окрім того, сформовано виразніший акцент на вивченні теми українського національного руху опору в роки Другої світової війни [1, с. 149–170].

Зміни до змісту програми з 11 класу зафіксували ключові трансформації, які мають бути враховані вчителями. У розділі 4 «Відновлення державної незалежності України», додано «її роль у розпаді Союзу Радянських Соціалістичних Республік», що відображає прагнення концептуально зміцнити ідею «боротьби» та «опору» українців в умовах СРСР. Розділ 6 замість нейтрального формулювання «Творення нової України» отримав назву «Європейський вибір України. Російсько-українська війна». Тут же уведено зміст трагедії широкомасштабного вторгнення РФ в Україну, в тому числі через теми Бучанської трагедії, оборони Києва, Маріуполя та інших міст, вигнання окупантів з Харківщини, а також роль російської пропаганди у війні та розпалюванні ворожнечі щодо України [1, с. 189–210].

Загалом, окрім введення нових понять та наукових конструктів до навчальної програми, до змін у широкому розумінні можна віднести такі елементи: більшу аналітичність та ширший перелік рекомендованих завдань для творчих і практичних робіт, виразніший акцент на тяглість історичних процесів, в тому числі державотворчих процесів в Україні, виразніший акцент на причинно-наслідкові зв'язки історичних подій, явищ та процесів, більша деталізація змісту навчально-пізнавальної діяльності.

Список літератури

1. Всесвітня історія. Історія України (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с.

2. Державний стандарт базової середньої освіти (Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-п#Text>.

РОЗВИТОК ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ В ЗДО

Добрун Наталія Юріївна

Студентка кафедри дошкільної освіти
Криворізького державного педагогічного університету
Кривий Ріг, Україна

Суятинова Катерина Євгеніївна

кандидат педагогічних наук, доцент
Кафедри дошкільної освіти
Криворізького державного педагогічного університету
Кривий Ріг, Україна

У зв'язку зі стрімким розвитком комп'ютерно-технологічного та цифрового аспекту нашого суспільства, одним з важливих напрямків виховання дітей дошкільного віку відводиться саме формуванню цифрової компетентності. Це пояснюється тим, що в умовах сьогодення інформаційно-цифрове середовище висуває перед дітьми дошкільного віку ряд особливих завдань, вирішення яких здійснюватиме істотний вплив на процес всебічного розвитку дитячої свідомості та своєрідної трансформації когнітивного та особистісного розвитку.

Аналіз наукової літератури дав можливість стверджувати, що особливість поняття «цифрова компетентність» у загальному сенсі є достатньо визначеним в сучасному науково-дослідницькому дискурсі (Л. Гаврілова, Я. Топольник, С. Толочко, І. Воротнікова, О. Базелюк, Н. Морзе, Н. Бахмат, Л. Карташова, О. Тимченко, М. Гладун, О. Овчарук, А. Харківська). Окремо відзначимо, що явище цифрової компетентності дітей старшого дошкільного віку ґрунтовно досліджувалась науковцями (О. Авраменко, А. Богуш, О. Жерновникова, М. Каравелло, К. Суятинова, Т. Коваленко, А. Куций, Л. Лаврова, О. Махонша, Н. Морзе, О. Овчарук, В. Пендальчук, О. Романовський, Л. Ходаковська, І. Кузьма, Г. Назаренко, Т. Андрющенко, О. Артюхова).

Отже, маємо зазначити, що сутність процесу формування цифрової компетентності дітей старшого дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти є достатньою мірою висвітленим у науковій літературі. Проте реалії сучасного стану цифрової компетентності та її актуальності з огляду на розвиток сучасного суспільства одноголосно вказують на актуальність її дослідження.

На сьогодні у практиці дошкільної освіти спостерігається чітка тенденція до того, що комп'ютерно-технологічні засоби стають невід'ємними атрибутами у житті дітей. Більшість українських сімей мають у середньому декілька гаджетів вдома, в деяких випадках ця кількість є більшою. Багато дітей старшого дошкільного віку мають вільну можливість користуватися як для розваг так і для освітнього процесу сучасними комп'ютерними засобами. Сучасні педагогічні

працівники, зокрема вихователі дошкільних установ у своїй практиці починають активно використовувати комп'ютерно-технологічні надбання з метою освітньо-виховного процесу. Педагоги у своїй практиці використовують окремі новітні технології з метою методичної підтримки у реалізації Стандарту дошкільної освіти та ряду програм визначених МОН. Комп'ютерно-технологічні прилади підвищують якість освітнього процесу, а цифрові засоби освіти мають деякі переваги перед традиційними. Як основні форми роботи найбільш популярними є: показ мультимедійних презентацій, мультфільмів та матеріалів електронних посібників, прослуховування аудіозаписів, в окремих випадках використання розвиваючих комп'ютерних ігор. Важливість побудови такого освітнього процесу полягає у тому, що у цікавій та незвичній формі вихователь здійснює вплив на кожну дитину з метою формування в неї необхідних компетентностей для подальшого життя.

Цифрова компетентність необхідна суспільству для навчання, роботи та життя. Навчання дітей, соціальний захист та майбутні можливості роботи можуть залежати від того, наскільки добре вони розуміють цифровий світ навколо них [1, с.162]. Дослідниця В. Горленко відзначає, що сучасні гаджети завдяки яким діти засвоюють навички та знання, що необхідні для формування цифрової компетентності повинні відповідати низці чітко визначених ознак.

- використовуючи обраний засіб, дитина може засвоїти грамоту (розвинути логіко-математичне мислення, ознайомитися з досягненнями науки, опанувати зображувальне мистецтво, розвинути музичні здібності тощо);
- діяльність із засобом спонукатиме дитину до спілкування з іншими дітьми та дорослими;
- дитина зможе використати засіб у сюжетно-рольовій грі;
- у засобі передбачена варіативність у діях;
- засіб простий і зрозумілий: за один крок виконується одна певна дія;
- через засіб не нав'язуються стереотипи поведінки, в ньому немає сцен насилля [2].

Ми погоджуємося з думкою дослідниці та впевнені, що сучасний технологічний засіб яким користується старший дошкільник має містити більш корисних ознак ніж негативних.

Відтак, можна стверджувати, що сучасна комп'ютеризація світу є невід'ємним аспектом нашого життя, а тому, у процесі виховання та розвитку старших дошкільників важливо професійно та методично правильно забезпечити й організувати процес формування цифрової компетентності, адже з огляду на стрімкий розвиток комп'ютерного світу та набуття популярності гаджетів вищезазвана нами компетентність є важливою для життя та подальшого навчання вихованців.

Дослідниця К. Суятинова відзначає, що на сучасному етапі розвитку суспільства відбувається переорієнтація суспільного життя та відносин із традиційного фізичної сфери у віртуальну кібернетичну, де цифрові навички дають можливість для комунікацій на новій платформі. Оскільки «дошкільна освіта є невід'ємним складником та першим рівнем у системі освіти стартовою

платформою особистісного розвитку дитини», вона повинна відповідати усім сучасним вимогам, які ставляться до освіти [3].

Отже, на сьогодні, проблема розвитку цифрової компетентності старших дошкільників під час навчання в ЗДО є однією з провідних задач теоретиків та практиків дошкільної освіти.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що вихователям варто активно працювати, адже старші дошкільники – це майбутні школярі, що будуть продовжувати процес навчання у школі, де важливе місце займає набуття інформаційно-цифрової компетентності, що окреслена у нормативних документах які стосуються шкільної освіти.

Список літератури

1. А. Лазаренко Аналіз проблеми формування цифрової компетентності майбутніх вихователів. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип 43, том 2, 2021. С. 208-212.

2. В. Горленко Дошкільник і цифрові технології. Національна академія педагогічних наук України. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/method/1672/>(дата звернення: 06. 11.2022).

3. К. Суятинова Формування цифрової компетентності дітей дошкільного віку. Інноваційна педагогіка. 2022. № 44. Т. 2. С. 148-151.

ВИКОРИСТАННЯ НАРОДНИХ ОБРЯДІВ, ЗВИЧАЇВ, ТРАДИЦІЙ У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Долбня Олена В'ячеславівна

Студентка кафедри дошкільної освіти
Криворізького державного педагогічного університету
Кривий Ріг, Україна

Іншакова Інна Євгенівна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти
Криворізького державного педагогічного університету
Кривий Ріг, Україна

В умовах сучасної освітньої модернізації все частіше потребують оновлення підходи до освіти й виховання підростаючого покоління. У Законі «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства» зазначено, що освіта повинна здійснюватися з урахуванням національних традицій і звичаїв, історичних, культурних цінностей України, що дасть змогу звернутися до історії українських традицій, сприяти спадковості прийдешніх поколінь. Відповідно пріоритетними засобами впливу на виховання та розвиток дітей визначено національні культурні надбання, зокрема народні традиції українців [1, с. 20-21].

У концептуальних положеннях про основи національного виховання окреслено важливу вимогу сучасності використовувати народні обряди, звичаї і традиції не лише задля відновлення найкращих надбань минушини, але й задля насичення їх оновленим науковим змістом, що сприятиме становленню відповідного культурно-історичного досвіду нашого народу, визначить шлях розвитку вітчизняної освіти та культури. Законодавчі документи спрямовують учителів та вихователів на нероздільність навчання і виховання, що полягає у підпорядкуванні організації та змісту освіти завданням формування всебічно розвиненої особистості, перетворенні системи моральних і духовних цінностей на важливий чинник виховання молодого покоління, відродження духовності українського народу, його менталітету. Корені національної психології, характеру, мислення та самосвідомості, як відомо, закладаються в ранньому дитинстві, передаються дитині з молоком матері, через її колісанку, бабусині казки та дідусеві оповідки, в період виховання в сім'ї та дошкільному закладі. Ось чому дошкільне виховання має ґрунтуватися на засадах традицій родинного виховання, народної педагогіки, національної культури

Процес виховання повинен завжди йти в ногу з життям, змінюватись у відповідності з життям, використовувати форми й методи найбільш придатні з точки зору сьогодення. Значні зміни в житті народу зумовлюють і зміни у виховній системі. Розбудова незалежної держави Україна потребує формування

у підростаючого покоління національної свідомості, любові до своєї Вітчизни, до рідної, мови, до свого народу, його традицій, історії та культури.

Досліджуючи національні здобутки українського народу як складову золотого фонду вітчизняної культури Г. Ващенко, О. Духнович, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші наголошували на неперевершеності педагогічного впливу національно-культурних традицій на формування особистості дитини.

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки окремі аспекти виховання підростаючого покоління на національно-культурних традиціях українського народу розглядалися в дослідженнях А. Бойко, Р. Дзвінки, П. Ігнатенко, В. Кузя, Ю. Руденко, М. Стельмаховича, В. Струманського, В. Попружного, Г. Шевченко та ін.

У наукових працях сучасні науковці наголошують на актуальності вивчення культурної спадщини нашого народу, акцентують на потребі активного її впровадження в освітніх програмах закладів освіти, апелюють до адаптації історичних національних надбань у сучасну систему сприйняття й передачі її підростаючому поколінню. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що національні почуття в дітей дошкільного віку не виникають самі по собі, вони є результатом цілеспрямованого впливу на дитину соціуму та виховної роботи закладу дошкільної освіти і сім'ї.

Організуючи народознавчу роботу, вихователі комплексно розв'язують пізнавальні, навчальні, виховні та мовленнєві завдання. Проведення інтегрованих занять народознавчого змісту сприяє формуванню у дошкільників перших наукових народознавчих понять про національний одяг, національні прикраси, традиції; розвитку елементарних трудових навичок: плетіння віночків, виготовлення свищиків, розписування писанок, ліплення українських іграшок. Діти вчаться самостійно аналізувати, зіставляти, порівнювати народні звичаї, обряди, прикмети, вивчають прислів'я, приказки, веснянки, заклички, примовки. Крім того, їх словник постійно поповнюється новими словами, образними виразами. Кожне заняття супроводжується цікавими розповідями та переказами про народні свята, особливості їх проведення у різних регіонах країни [2, с. 287].

Треба розвивати у дітей інтерес до української національної обрядовості, народних свят, ігор, народних прикмет, народної творчості, національного мистецтва, народних промислів. Вихователь повинен:

- розвивати пізнавальну активність дітей, прагнення якомога глибше пізнати свій народ, свої національні корені;
- формувати стійкий інтерес до народознавчого матеріалу, бажання пізнати його глибше, навчити використовувати його в побуті, у своєму дитячому житті, запам'ятовувати вірші, прислів'я, приказки, казки, загадки;
- прищеплювати дітям елементарні трудові навички, пов'язані з народними ремеслами. Вчити малюків вишивати, витинати, розписувати за українськими мотивами писанки, іграшки, посуд;
- виготовляти різні вироби: іграшки, витинанки, аплікації тощо.

Отже, українські народні традиції, їхня трансформація в сьогоденні і

майбутньому стають важливим чинником поступу сучасної педагогіки. Людство прямує до зближення інтересів, до взаємодії в розвитку й виживанні, і водночас жоден народ не бажає втратити найліпших якостей і прикмет своєї самобутності та неповторності.

Виховні завдання мають на меті прищепити дітям насамперед любов до рідного краю, до землі своїх предків, до рідної мови, оселі, до Батьківщини, почуття гордості за свій народ, повагу до національної культури, національних звичаїв та оберегів.

Література

1. Мозгальова Н. Г., Барановська І. Г. Українські народні традиції як засіб виховання дітей дошкільного віку. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 152. С. 20–24. URL : <https://www.cuspu.edu.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/152/6.pdf>. (дата звернення: 09. 11. 2022).

2. Стаєнко О. Традиції рідного краю як засіб громадянського виховання дітей старшого дошкільного віку. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. Вип. 47. С. 283–288.

БОТАНІЧНИЙ САД ДНІПРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ЦЕНТР НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ РОБОТИ

Домницька Ірина Леонідівна,
завідувач лабораторії ботанічного саду
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Лихолат Юрій Васильович,
доктор біологічних наук, професор,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Лихолат Тетяна Юріївна,
кандидат біологічних наук, доцент,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Мандрика Юлія Вадимівна,
студентка
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Кабар Анатолій Миколайович,
директор ботанічного саду
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Важливою зеленою зоною м. Дніпро є ботанічний сад Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (ДНУ) [9], який водночас є центром збереження біорізноманіття представників світової флори, екологічного виховання [5], інтродукційної роботи квітково-декоративних рослин відкритого [8, 18] та закритого ґрунту [1, 3, 4], малопоширених плодових рослин з високим умістом біологічно активних сполук і підвищеним рівнем їх антиоксидантної здатності [15, 16, 19, 21], науковим осередком фітоландшафтного дизайну [7] та просвітницької роботи. Погіршення стану довкілля в регіоні [23, 24, 25] спонукає до проведення саме просвітницької роботи, яка дозволяє формувати у населення свідомого ставлення до довкілля, оскільки дія негативних чинників призводить до збільшення захворюваності людей [2, 6, 20] та призводить до скорочення їх тривалості життя. Саме ознайомлення з фіторізноманіттям ботанічного саду, зокрема рослинами захищеного ґрунту, сприяє поліпшенню науково-просвітницької роботи в регіоні.

Мета роботи: визначити роль дослідження представників родини *Gesneriaceae* Dumort. ботанічного саду ДНУ у формуванні сучасних підходів до організації науково-просвітницької роботи в регіоні.

В результаті проведених інвентаризацій встановлено, що колекційний фонд ботанічного саду ДНУ нараховує понад 3500 видів місцевої та зарубіжної флори

[11] зокрема понад 900 таксонів, які входять складу фонду оранжереї, з них 63 види та 230 різновидів та культиварів належать до порядку *Lamiales*. За Bánki et al. (2021) [12] порядок *Lamiales* включає декілька родин, зокрема *Gesneriaceae* Dumort.

Об'єктами дослідження слугували 2 види і 22 сорти роду *Streptocarpus* Lindl., 5 видів і 2 сорти роду *Primulina* Hance. Спостереження проводились з 2019 по 2022 рік в експозиційній оранжереї ботанічного саду ДНУ.

Фенологічні спостереження та виміри морфологічних параметрів здійснено за загальноприйнятими методиками [3, 14]. Життєві форми вказані за Каталогом рослин ботанічного саду ДНУ [10]. Систематичне положення з'ясовували за класифікацією APG IV [13]. Таксономію та назви видів рослин наведено згідно з Каталогом [10].

З моменту заснування ботанічного саду ДНУ деякі види *Gesneriaceae* займають чинне місце в лабораторії тропічних і субтропічних рослин [3]. Їх склад постійно збагачувався за рахунок нових надходжень з інших ботанічних садів. колекції лабораторії, в тому числі види і сорти *Gesneriaceae*, постійно змінюється.

Серед короткостеблових її представників найбільш декоративними є види роду *Streptocarpus* [4, 17, 22]. Для великої кількості сортів цих рослин можна знайти досить пластичні до умов існування. Представники роду *Streptocarpus* зберігають свою декоративність у вузькому діапазоні температур (+18 – +24°C). Тому, незважаючи на високу декоративність, види і сорти цього роду все рідше зустрічаються в ботанічних садах України, а в квітникарських господарствах не вирощуються зовсім.

В результаті кропіткої інтродукційної роботи за роки існування ботанічного саду найбільш стійкими себе зарекомендували 5 видів та 2 сорти з роду *Primulina* Hance., включаючи природні види та сорти з зеленим листям. Інтенсивна селекційна робота з рослинами роду проводиться і в країнах Європи.

Всі види з родів *Streptocarpus* і *Primulina* – представники флори Старого Світу. В природній флорі Стрептокарпуси зростають в Південно-Східній Африці, в гірських лісах понад струмками, Капській області та на Мадагаскарі. Примуліни займають схожі екологічні ніші (на скелях, вздовж струмків, на листяному опаді) у Південно-Східній Азії. Всі – невибагливі до світла і тому добре ростуть в інтер'єрах.

Представники родів *Primulina* та *Streptocarpus* – невеличкі трав'янисті багаторічники з коротким стеблом, або зовсім без такого (в нашій колекції види і сорти мають розетку від 7 см у діаметрі до 40, якщо є стебло, разом з листям воно не перевищує 30 см). *Streptocarpus ionanthus* subsp. *velutinus* і *S. ionanthus* subsp. *pendulus* – розеткові форми, у котрих з роками коротке стебло видовжується зазвичай до 15 см (але в нашій практиці був випадок, коли рослина віком більше 10 років мала довжину стебла 35 см – *S. ionanthus* subsp. *pendulus*). Приблизно такі ж стебла мають всі сорти *Streptocarpus*, що розглядаються в даній роботі і раніше вважалися сенполіями.

Представники роду *Streptocarpus* і його сорти тільки мають вигляд розетки і представлені зібранням окремих листочків. У *Primulina heterotricha* (Merr.) Y. Dong & Yin Z. Wang. прикоренева розетка листків, інші примуліни нашої колекції спочатку розеткоподібні, потім стебло витягується, рівномірно вкрите листками (приблизно до 10 см довжини, 1-2 роки) потім під власною вагою нахиляється (у *P. linearifolia* (W.T. Wang) Yin Z. Wang практично стає повзучим, поступово оголюючись, з розеткою на верхівці). Для *P. longii* (Z. Yu Li) Z. Yu Li характерне більш коротке стебло, яке здатне довше тримається вертикально.

Форма листків доволі різноманітна: ланцетні у *P. longgangensis* (W.T. Wang) Yan Liu & Yin Z. Wang, видовжено ланцетні, майже голчасті у *P. linearifolia*, яйцеподібні у *P. heterotricha*, густо вкриті волосками. На відміну від листків сенполій, вони більш жорсткі і густіше опушені. Квітки від білих до синіх, часто дво-триколірні. Таке поєднання декоративних властивостей робить примуліни дуже привабливими для квітникарів. Ареал, екологічні умови зростання і філогенетичне положення дали змогу прогнозувати успішні результати інтродукції в сучасних умовах нашої оранжереї. Враховуючи високодекоративний вигляд представників роду *Primulina* їх можна рекомендувати для більш широкого вирощування в умовах закритого ґрунту.

В останні роки коливання температури в оранжереї впливає на інтенсивність квітування і декоративності сенполій та стрептокарпусів: скорочується тривалість цвітіння і зменшується кількість квіток.

Крім наукових досліджень колекції представників родів *Streptocarpus* і *Primulina* використовуються при проведенні просвітницької роботи. Так, формування екологічної культури і свідомості населення регіону відбувається цілий рік шляхом безпосереднього спілкування з природою в умовах закритого ґрунту. Ефективність просвітницької роботи направлена на підвищення екологічних знань та бережного ставлення до природи. Дана пропаганда знань направлена на студентів, школярів та їх батьків, всіх жителів регіону. Зокрема, впродовж часу проведеного при спілкуванні з природою студенти освоюють сучасні технології підготовки майбутніх вчителів природничих наук, а спілкування з учнівською молоддю та їх батьками позитивно впливає на формування їх екологічної свідомості.

Співробітники ботанічного саду спільно з викладачами кафедри фізіології та інтродукції рослин ДНУ регулярно надають професійні рекомендації щодо агротехніки рослин-інтродуцентів населенню регіону у засобах масової інформації через місцеві газети, виступи на радіо та телебаченні.

Таким чином, серед представників родини *Gesneriaceae* в колекції ботанічного саду ДНУ найбільш стійкими є 4 види та 2 сорти: *P. heterotricha*, *P. linearifolia*, *P. longgangensis*, *P. subrhomboidea* та cv. 'Chastity', 'Stardust'. Вважаємо за необхідне рекомендувати колекцію видів з роду *Primulina* для подальшого використання в науковій роботі, учбовому процесі та квітникарських господарствах. Використання наукової інформації щодо даних видів при проведенні просвітницької роботи сприяє формуванню екологічної

культури і свідомості населення регіону, що відбувається протягом року, завдяки безпосередньому контакту з живими рослинами в умовах закритого ґрунту.

Список літератури

1. Бойко Л. І. Інтродукція тропічних та субтропічних рослин в умовах захищеного ґрунту Криворіжжя та їх використання у фітодизайні. // Автореферат дисертації Кривий Ріг. 2009. СПД Щербенюк С. Г. 12 с.
2. Дворецкий А. И., Ананьева Т. В., Лихолат Е. А. Биологические эффекты комбинированного воздействия низкодозового облучения и ионов тяжелых металлов // Радиационная биология. Радиоэкология. 2000. Т. 40, № 4. С. 401–415.
3. Домницкая И. Л. Биологические особенности геснериевых Gesneriaceae Dum., интродуцированных в защищенный грунт ботанического сада ДНУ // Биол. вестник ХНУ. 2007. Том 12, №2. С. 63– 65.
4. Домницька І. Л., Кабар А. М., Наумова Т. О., Міщенко В. І., Лихолат Ю. В. Інтродукція видів та сортів з роду *Primulina* Hance в ботанічному саду Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Рослини та урбанізація: матеріали десятої Міжнарод. науково-практ. конф., Дніпро, 2021. – С. 123– 125.
5. Домницька І. Л., Лихолат Ю. В., Лихолат Т. Ю., Наумова Т. О., Мандрика Ю. В. Перспективи використання представників родини Gesneriaceae Dumort. у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів. The XXXV International Scientific and Practical Conference «Science, development and the latest development trends», September 06 – 09, 2022, Paris, France. P. 237– 241.
6. Лихолат О.А. Вільно радикальні процеси за пневмопатії, спричиненої низькими концентраціями солей стронцію // Довкілля та здоров'я. 2001. № 4. С. 37–39.
7. Лихолат Ю. В., Домницька І. Л., Лихолат О. А., Ляшенко О. В. Біологічні особливості деяких таксонів, інтродукованих в умовах ботанічного саду Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара // Вісник науки. № 7-2022. ISSN 0236-4115. С. 39–46. 2022 р. // Електронний ресурс: <https://academconf.com/article/301> (дата звернення: 06.11.2022 р.
8. Мартинова Н.В., Лихолат Ю.В., Опанасенко В.Ф. Активність окисних ферментів у вегетативних органах ґрунтопокривних рослин за умов дії поллютантів. Інтродукція рослин. 2009. № 4. С. 77– 81.
9. Опанасенко В. Ф., Зайцева І. О., Кабар А. М. Колекція рослин ботанічного саду Дніпропетровського національного університету. Д.: РВВ ДНУ, 2008. С. 83– 94.
10. Опанасенко В. Ф., Кабар А. М., Домницька І. Л. та ін. Каталог рослин ботанічного саду Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. Д.: Ліра. 2015. 228 с.
11. Приседський Ю. Г., Лихолат Ю. В. Адаптація рослин до антропогенних чинників (підручник для студентів спеціальностей біологія, екологія та середня освіта вищих навчальних закладів). ДонНУ імені Василя Стуса. Вінниця : ТОВ "Нілан-ЛТД", 2017. 98 с.

12. Bánki O., Roskov Y., Vandepitte L., DeWalt R. E., Remsen D., Schalk P., Orrell T., Keping M., Miller J., Aalbu R., Adlard R., Adriaenssens E., Aedo C., Aescht E., Akkari N., Alonso-Zarazaga M. A., Alvarez B., Alvarez F., Anderson G., et al. (2021). Catalogue of Life Checklist (Version 2021-10-18). Catalogue of Life.
13. Chase M. W., Christenhusz M. J. M., Fay, M. F., Byng J. W., Judd W. S., Soltis D. E., Mabberley D. J., Sennikov A. N., Soltis P. S. & Stevens P. F. (2016). An update of the Angiosperm Phylogeny Group classification for the orders and families of flowering plants: APG IV. *Botanical Journal of the Linnean Society*. 181(1). 1–20. <https://doi.org/10.1111/boj.12385>
14. Gesneriaceae – phylogeny, biogeography and reproductive ecology http://www.ibr2005.ac.at/program/final_program_IBC2005.pdf
15. Khromykh N., Lykholat Y., Anishchenko A, Didur O, Gaponov A, Kabar M, Lykholat T. (2020). Cuticular wax composition of mature leaves of species and hybrids of the genus *Prunus* differing in resistance to clasterosporium disease. *Biosyst Divers*. 28(4). 370–375. <https://doi.org/10.15421/012047>
16. Khromykh N. O., Shupranova L. V., Lykholat Y. V. et al. (2015). Physiological and biochemical reactions of *Hordeum vulgare* seedlings to the action of silver nanoparticles. *Visnyk of Dnipropetrovsk University-Biology Ecology*. 23 (2). 100–104. <https://doi.org/10.15421/011514>
17. Kinoshita A., Tsukaya H. (2019). One-leaf plants in the Gesnersaceae: Natural mutants of the typical shoot system. *Dev Growth Differ*. Jan;61(1). 25-33. doi: 10.1111/dgd.12582. Epub 2018 Dec 18.
18. Kovalenko I. M., Klymenko G. O., Melnik T. I., Yaroshchuk R. A., Zherdetska S. V., Su Y., & Lykholat O. A. (2020). Morphogenesis and vitality of seedlings of *Ginkgo biloba* in outdoor conditions. *Regulatory Mechanisms in Biosystems*. 11(1). 22–28. doi: 10.15421/022003
19. Lykholat Y. V., Khromykh N. O., Lykholat T. Y. et al. (2019). Introduction success of less common species from the genus *Berberis* L. *Ukrainian Journal of Ecology*. 9(4). 634–640. doi: 10.15421/2019_801
20. Lykholat T. Yu., Lykholat O. A., Marenkov O. M., Kulbachko Yu. L., Kovalenko I. M., & Didur O. O. (2019). Xeneostrogenes influence on cholinergic regulation in female rats of different age. *Ukrainian Journal of Ecology*. 9(1). 240–243.
21. Lykholat, Y. V., Khromykh, N. O., Didur, O. O, Davydov, V. R., Sklyar, T. V., Drehval, O. A., Vergolyas, M. R., Verholias, O. O., Marenkov, O. M., Nazarenko, M. M., Lavrentieva, K. V., Kurahina, N. V., Lykholat, O. A., Legostaeva, T. V., Zaytseva, I. O., Kabar, A. M., & Lykholat, T. Y. (2021). Features of the fruit epicuticular waxes of *Prunus persica* cultivars and hybrids concerning pathogens susceptibility. *Ukrainian Journal of Ecology*. 11(1), 261–266.
22. Nishii K., Hughes M., Briggs M., Haston E., Christie F., DeVilliers M., Hanecom T., Roos W., Bellstedt D. & Möller M. (2015). *Streptocarpus* redefined to include of all Afro-Malagasy Gesnersaceae: Molecular phylogenies prove congruent with geographical distribution and basic chromosome numbers and uncover remarkable morphological homoplasies. *Taxon*. 64(6). 1243-1274. DOI: <http://dx.doi.org/10.12705/646.8>

23. Savosko V., Bielyk Y., Lykholat Y., Heilmeier H., Grygoryuk I., Khromykh N., Lykholat T. (2021). The total content of macronutrients and heavy metals in the soil on devastated lands at Kryvyi Rih Iron Mining & Metallurgical District (Ukraine). *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. Issue 30, № 1. P. 153– 164. DOI: doi.org/10.15421/112114.
24. Savosko V., Komarova I., Lykholat Y., Yevtushenko E. and Lykholat T. (2021). Predictive model of heavy metals inputs to soil at Kryvyi Rih District and its use in the training for specialists in the field of Biology. *Journal of Physics Conference Series*. 1840: 012011. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1840/1/012011>.
25. Savosko, V., Lykholat, Y., Domshyna, K. & Lykholat T. (2018). Ecological and geological determination of trees and shrubs' dispersal on the devastated lands at Kryvorizhya (in Ukrainian). *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 27(1). 116–130. DOI: [10.15421/111837](https://doi.org/10.15421/111837).

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ДИСЛЕКСІЄЮ

Дубовик Олена Михайлівна

доктор філософії, кандидат психологічних наук, доцент
Київського університету імені Бориса Грінченка

Іпатенко Катерина Леонідівна

студентка VI курсу
Київського університету імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обумовлена концептуальними основами формування освіти, які визначені в Законі України «Про освіту», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті. Саме у цих документах обґрунтовують істотні вимоги до рівня мовленнєвого розвитку молодших школярів, однією з ланок цього розвитку є формування навичок читання. Формування навичок є актуальним питанням, коли мова йде про дітей з дислексією, що вимагають якісного навчання. Вирішення цієї проблеми пов'язане, перш за все, з тим, що акцент в освітньому процесі школи повинен бути спрямований не тільки на свідоме засвоєння дітьми необхідних знань, але і для успішної адаптації і соціалізації та має стати одним з пріоритетних напрямків формування особистості дитини. Звертаємо увагу, що засвоєння інформації та формування вмінь її використовувати у повсякденному житті виступає основою у розвитку, навчанні та вихованні дітей.

За дослідженнями європейських країн у світі налічується до 10% дітей з дислексією. Так, дослідник З. Матейчик стверджує, що дітей із дислексією – 4%, вчений Б. Хальгрєн – 10%. У дослідженнях Р. Бенкера, зазначено, що порушення читання спостерігаються у 3% дітей початкових класів, а у школі для дітей з порушенням мовлення така кількість досягає 22%. Проблема дислексії у нашій країні активно вивчається. Науковці проводять чисельні дослідження щодо визначення термінології, діагностики та корекції порушення мовлення та читання у дітей. На сьогодні актуальним і відкритим залишається питання вивчення психологічних особливостей у дітей молодшого шкільного віку, а саме - емоційної сфери.

У 2020-2021 роках освітній процес був змінений у відповідності до умов пандемії в усьому світі (онлайн формат). На сьогодні в Україні війна. У кожній області країни проводиться інтеграція навчальних програм і підходів у освітньому просторі. У фокусі уваги логопедів і психологів нашої держави є психологічне здоров'я дитячого населення. Успішність організації навчально-виховного процесу, залежить від стану сформованості у дітей з дислексією емоційної сфери.

Ступінь розробки проблеми. Суттєвий внесок у вивчення дислексії у молодших школярів внесли такі вітчизняні вчені, як О. Грінєнко, Ю. Кравцов, Р. Лалаєва, М. Покотильська, Т. Філоненко, М. Хватцев.

Емоційну сферу молодших школярів з дислексією осліджували: М. Рудінеско, М. Трела, Ж. Обрі, Б. Хальгрєн, Р. Лалаєва, Л. Блінова.

Вважається, що школа – це одна із важливих соціальних систем життя дитини, її розвиток залежить від того, наскільки успішно вчителі та батьки розвивають емоційну сферу кожної особистості. Адже саме у шкільний період у дитини розвиваються потенційні можливості та формується вміння контролювати емоційні прояви. Позитивні емоції, які зустрічає дитина, йдучи до школи, покращують психічні процеси, емоційну сферу і впливають на гармонійний розвиток особистості.

Теоретико-методологічні засади розбудови інклюзивної освіти в Україні досліджували В. Засєнко, А. Колупаєва, О. Мартинчук, Н. Софій, О. Таранченко, О. Федорєнко та ін.

У зарубіжній психологічній науці теоретичною основою досліджуваної проблеми є наукові розробки таких учених, як Р. Ахмад, К. П. Петте, Ж. Піаже, О. Сталлер, А. Холмс та ін. Більшість з них у наукових роботах представили, що шкільне навчання виступає як стрєсове навантаження для дитини, яке несе в собі ризики емоційних розладів. За таких умов дитина з порушенням мовлення може відчувати більший стрєс і потребує особливої уваги з боку педагогічного колективу. Тому емоційний розвиток дітей з дислексією постає як науково-практичне завдання, яке потребує вирішення.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи дітей молодшого шкільного віку з порушеннями читання, необхідно сказати про специфічні особистісні особливості, що проявляються в незрілості поведінкової саморегуляції, прагненні наполягати на своєму, тенденції до непослуху, неадекватною самооцінкою. Самооцінка дитини неадекватно завищена, особливо з основних навчальних предметів або спостєрігається зниження рівня самооцінки дітей. У дітей з дислексією відзначається знижена працєздатність, підвищена стомлюваність, підвищенє відволікання. У даної категорії дітей спостєрігається дисгармонія емоційно-вольової сфєри, слабкість вольових процесів, труднощі в поведінці. Емоції — це ті переживання, від яких людина втрачає контроль, які заважають її адаптації [1, с.43].

Емоційна сфера складається з емоційних переживань і почуттів. Будь-яке переживання – це оцінка процесу задоволення будь-якої потреби індивіда. Почуття – це оцінка можливості конкретного об'єкта задовольнити цю потребу індивіда [1, с.44].

Провівши теоретичний аналіз педагогічної і психологічної літератури, ми прийшли до висновку, що дитина перебуває у великій емоційній залежності від педагога. Так званий емоційний голод – потреба в позитивних емоціях значущого дорослого (а педагог – саме такий дорослий) – багато в чому визначає поведінку дитини. Дитині доводиться долати багато труднощів у спілкуванні і насамперед з однолітками [3, с.43].

Для дослідження розвитку емоційної сфєри у дітей молодшого шкільного віку з дислексією нами було проведено експериментальне дослідження на базі ЗЗСО №69 в онлайн форматі. Організація дослідження проводилася у декілька етапів.

Завдання першого етапу дослідження – діагностика дислексії та обстеження технічної сторони навички читання у дітей, що навчаються у 1-4 класах закладу освіти.

Другий етап проводився з метою діагностики емоційних характеристик, таких як: тривожність, агресія, замкнутість, сором'язливість, самооцінка у дітей з дислексією.

В дослідженні брали участь сім молодших школярів, з них одна дитина із 2-Б класу, одна дитина із 2-В класу, двоє дітей із 3-В класу та троє дітей із 3-А класу. Всі школярі мають встановлений діагноз дислексії. Обстеження було проведено за допомогою онлайн конференції ZOOM на виявлення ознак дислексії.

Для проведення експериментального дослідження, нами було виділено основні блоки, а саме:

Блок I. «Діагностика дислексії» спрямований на визначення особливостей прояву дислексії задля формування діагностичної вибірки.

Блок II. «Особливості прояву характеристик емоційної сфери у дітей молодшого шкільного віку з дислексією» спрямований на безпосередню діагностику проявів емоційної сфери, а саме: визначення міри позитивності емоційного ставлення дитини до однолітків та позитивності емоційного ставлення дитиною збоку однолітків.

В таблиці 2.1. представлено перелік діагностичного інструментарію експериментального дослідження.

Таблиця 2.1.
Перелік діагностичного інструментарію дослідження

Блоки	Назва інструментарію	Показники вимірювання
Блок I. «Діагностика дислексії»	Методика діагностики порушень читання у молодших школярів із дислексією (В. Ільяна).	Визначення особливостей прояву дислексії задля формування діагностичної вибірки.
Блок II. «Особливості прояву характеристик емоційної сфери у дітей молодшого шкільного віку з дислексією»	Тест «Маски» (за Т. Марцинковською)	1. Визначення міри позитивності емоційного ставлення дитини до однолітків. 2. Визначення міри сприйняття позитивності емоційного ставлення дитиною збоку однолітків.
	Методика визначення емоційного рівня самооцінки О. Захарова (за С. Мартиненко).	1. Визначення рівня прояву 2. сором'язливості 3. Визначення рівня прояву замкнутості Визначення рівня прояву агресивності

Використовуючи методику В. Ільяної ми виявили дітей групи ризику, щоб розпочати корекційно-розвивальну роботу за відповідними напрямками [3, с.58].

Такий підхід забезпечив розвиток недостатньо сформованих компонентів, які складають не тільки педагогічну, а й психологічну структуру навички читання саме у тієї категорії дітей, які цього потребують. Оскільки під час виконання завдання була дитина, яка часто плакала, бо вона мала низку невдач у ході виконання завдання. Таким чином, на перший план виходить індивідуальний підхід, який не виключає підгрупової роботи. Саме тому ми проводили експериментальне дослідження індивідуально.

Відповідно до отриманих результатів у семи дітей (100%) підтвердився діагноз дислексія. У школярів із дислексією переважає пригнічений настрій. Їх емоційна сфера впливає не тільки на взаємовідносини один з одним, але і на рівень навчання, зокрема на якість і швидкість читання. Варто зауважити, що кожна дитина, яка прийняла участь у експериментальному дослідженні 7 (100%) не має друзів, малослівна та спостерігаються значні утруднення переключення на нові завдання. У більшості випадків спостерігалась замкнутість під час бесіди, переважав необґрунтований поганий настрій. Під час проведення опитування діти відповідали тихо та невпевнено. У більшості випадків не відстоюють свою точку зору та важко заводять нові знайомства.

На основі проаналізованих результатів констатувального експерименту ми встановили: діти з дислексією мають нестійкий емоційний розвиток. Це стало передумовою розробки комплексу корекційних занять для розвитку емоційної сфери у дітей молодшого шкільного віку з дислексією.

Мета формувального експерименту – оптимізувати в дітей з дислексією розвиток емоційної сфери шляхом впровадження різноманітних вправ та ігрових технологій під час заняття.

Корекційно-розвивальна робота проводилася в один етап «Оптимізація емоційної сфери дітей із дислексією за допомогою різноманітних вправ». Для успішного впровадження програми ми розробили індивідуальні заняття та провели їх з кожною дитиною індивідуально.

Варто зазначити, що вправи спеціально підібрані у відповідності з індивідуальними особливостями кожної дитини для корегування дислексії та розвитку емоційної сфери. Вправи були спрямовані на підвищення рівня розвитку емоційної сфери дітей з дислексією. Оскільки, емоційна сфера – це особливі психічні процеси і стани, пов'язані з потребами і мотивами дітей, і почуття як стійкі емоційні ставлення до тих чи інших явищ і відображення емоційної сторони духовного світу особистості, що розвивається [2, с.387].

Метою проведених нами занять з учнями було збереження психічного здоров'я дітей, створення позитивного емоційного настрою, що забезпечить допоміжні умови для нормалізації стосунків з соціумом. Створювати атмосферу безпеки та позитивного емоційного настрою дитини. Провести корекцію негативних емоційних проявів у поведінці та настрої. Сприяти розвитку та формуванню у дитини навиків спілкування серед однолітків та розв'язанню конфліктних ситуацій.

Після проведених занять із учнями ми прийшли до висновку, що розроблені нами індивідуальні заняття зі спеціально підібраними вправами є ефективними та мотивують школярів до навчальної діяльності та покращення

психоемоційного стану у шкільному колективі. Діти із задоволенням виконували представлені вправи, спостерігали інтерес, зацікавленість, прояви позитивних емоцій, відкритість під час занять.

Під час проведення вправи «Чарівний мішечок», ми спостерігали, що найчастішими емоціями, які проявляли діти були сум та образа. По завершенню вправи діти з радістю викидали «мішечок з сумом та образами». Їм дуже сподобалося діставати позитивні емоції з позитивного «Чарівного мішечка». Під час виконання вправи було помітно, що діти стали активніші, веселі та наповнені позитивними емоціями.

Арттерапевтична техніка «Малюю емоції пальцями» була дітьми глибоко пропрацьована, оскільки серед позитивних намальованих емоцій були і негативні. Зокрема, одна дитина відмовилася малювати, пояснивши, що не любить малювати. У більшості випадків діти не відтворюють свій настрій на малюнку, а для створення позитивних емоцій нами було запропоновано намалювати: веселі смайли, сонечко, квіточки. Серед школярів, які приймали участь у експериментальному дослідженні була одна дитина, яка намалювала сумну хмаринку, про що свідчить ефективність психокорекційної роботи з дітьми.

У процесі виконання вправи «Вгадай, що я відчув/відчула?» дітям було цікаво слухати історію, але складно без допомоги логопеда її продовжити. Проте, варто зазначити, що за допомогою навідних питань вони намагалися це зробити і проявляли зацікавленість. Вправа сприяла кращому розумінню дитиною почуттів інших людей, розвивала навички зв'язного мовлення, спілкування, і емпатії.

Під час виконання вправи «Намалюй, що чуєш» після прослуханих музичних фрагментів кожна дитина, з якою проводилася вправа із задоволенням перенесла свої відчуття на папір, самостійно підбираючи форми і кольори. Діти малювали: метелика, сонечко, квіточку, травичку, все що сприяло позитивному емоційному прояву. А вправа «Музика емоцій» підтвердила на основі аудіального сприйняття кожна дитина змогла описати, який настрій викликає музика, при цьому не допускали помилок.

У ході виконання вправи «Мішечок злості» діти змогли проявити свої негативні емоції, а саме: злість, крик, вереск. Основною метою даної вправи є сформувані вміння справлятися з негативними емоціями та контролювати їх. Спрямовувати у нове русло (гру, фізичні вправи, співи, малювання) – була досягнута.

У школярів на основі підібраних вправ було сформовано вміння емоційно долати негативну реакцію на помилку. Так, виконуючи вправу «Коректор», діти доволі часто допускали помилки у підкреслені зазначених літер. Діти приймали допомогу від дорослого і виправляли помилки. Вважаємо, що такого виду вправи потрібно проводити систематично з дітьми із дислексією.

Також спостерігались труднощі під час проведення вправи «Дзеркальне малювання». Школярам складно було одночасно малювати двома руками однакові дзеркальні фігури та букви. Вони не відповідали зразкам і діти засмучувалася. Обговоривши ситуацію неуспішного виконання та надавши їм

багаторазові спроби тренування, діти із задоволенням приходили до позитивних результатів. Діти доклавши зусилля, саморегулювали свій емоційний стан.

У програму були включені вправи на формування вищих психічних процесів, а саме мислення, пам'яті та уваги. Діти виконували з позитивним настроєм, оскільки, такі вправи не виникали труднощі під час їх виконання. Найбільше дітям сподобалася гра-психологічний етюд «Хто що любить». Вони залюбки уявили, хто приходять у лісове кафе, де «страус-офіціант» не знав, що люблять діти, і не розумів людської мови. Вони за допомогою міміки та жестів демонстрували страусу, що їм подобається, а що - ні. Ця вправа сприяла невербальному мовленню, рефлексії, активній демонстрації різних емоційних проявів у дітей молодшого дошкільного віку.

Висновки. Аналіз матеріалів дослідження показав, що більшість дітей набули навиків саморегуляції емоційного стану. На основі результатів апробації запропонованого комплексу психокорекційних занять та індивідуально підібраних вправ для розвитку емоційної сфери у дітей молодшого шкільного віку з дислексією є ефективним. За отриманими результатами програма рекомендована педагогам, логопедам та батькам у роботі з дітьми з дислексією.

Список використаних джерел

1. Боряк О. Аналіз результатів логопедичного обстеження емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку з дислексією. *International Scientific and Practical Conference "WORLD SCIENCE"*. 2016. 2 (6), Vol. 5, pp. 40–44.
2. Корнев С.І. Психологічні особливості зорового сприймання у дітей з ЗНМ. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* №21. С. 384-388
3. Кочерга О., Васильєв О. Психічне здоров'я молодшого школяра. *Бібліотека психолога.* 2013. С.40–57.

РЕАБІЛІТАЦІЙНІ МЕТОДИ МОНТЕССОРИ В РОБОТІ З ДІТЬМИ З ПСИХІЧНИМИ ТА ФІЗИЧНИМИ ВАДАМИ

Завітренко Долорес Жораївна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

Березенко Наталія Олегівна

аспірант кафедри педагогіки та спеціальної освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

У статті наголошено на гуманістичному методі навчання видатної людини, запропонованому М. Монтессорі, підкреслено його актуальність і результативність застосування для ефективної корекційної роботи з дітьми, що мають психічні та фізичні вади.

Ключові слова: корекція, реабілітація, психофізичні вади, виховання, гуманістичний метод.

Актуальність теми полягає у тому, що особливої уваги й підтримки з боку держави потребують діти з порушеннями психофізичного розвитку. Державною національною програмою «Освіта» («Україна ХХІ століття») визначено завдання щодо пошуку перспективних шляхів педагогічної підтримки дітей цієї категорії, надання їм комплексу соціальних і корекційних послуг. У зв'язку з цим розроблено спеціальні нормативні документи: «Державний стандарт спеціальної освіти», «Програму соціально-психологічної підтримки осіб із психофізичними вадами», концепцію «Спеціальна освіта осіб з особливостями психофізичного розвитку в Україні на найближчі роки і перспективу», які визначають оптимальні умови для формування активної, самостійної, творчої особистості, здатної до самоосвіти та саморозвитку. Провідним завданням залишається соціальна реабілітація дитини.

Мета статті – наголошення на окремих аспектах методу Марії Монтессорі, зокрема, підкреслення його результативності щодо роботи з дітьми з фізичними та психічними вадами.

Виклад основного матеріалу. Відомий італійський лікар, психолог, автор книг і творець новаторських педагогічних систем Марія Монтессорі входить у визнану ЮНЕСКО четвірку найвидатніших педагогів ХХ ст., які найбільше вплинули на розвиток педагогічної науки нового часу. Читати книги М. Монтессорі рекомендують тим, хто цікавиться проблемами та особливостями раннього розвитку дітей із залученням нетрадиційних навчальних методик [4]. І це зрозуміло, адже всі її книги присвячені питанням виховання, що сприяє виявленню вроджених рис характеру і схильностей дитини. Е. Стендінг, оцінюючи вплив автора методу як непересічної особистості на події свого часу

та майбутні покоління, зазначав: «Кожній новій ідеї, незалежно від галузі, де вона виникає, потрібен час для того, аби розкрилися її добрі або згубні сторони. Чим більшою глибиною, силою та оригінальністю відрізняється нова ідея, тим ширше через роки розповсюдиться її вплив» [3: 117]. Інтегративна та посправжньому гуманістична система М. Монтесорі вплинула на розвиток світового освітнього процесу. Своїм виникненням Монтесорі-терапевтична концепція завдячує німецькому педіатру і педагогу Теодору Хельбрюгге – автору оригінальної концепції реабілітації, розвитку та педагогічної інтеграції дітей з різними освітніми можливостями. Тому Монтесорі-педагогіка представляє собою лікувальну педагогіку, завдяки чому для неї відкрилося нове поле міжнародної діяльності [1: 89–90].

Три провідні положення педагогічної теорії М. Монтесорі:

- виховання має бути вільним;
- виховання має бути індивідуальним;
- виховання має спиратися на результати спостережень за дитиною.

Техніка методу М. Монтесорі враховує природний фізіологічний та психічний розвиток дитини і спрямована на виховання м'язів, виховання почуттів і розвиток мови. Це завдання вирішується завдяки створенню в організованих будинках дитини зовнішньої обстановки, використанню спеціальних дидактичних методів.

Першим завданням, на думку М. Монтесорі, є створення умов для вільного розвитку дитини: вже у віці трьох років дитина повинна мати можливість виявляти самостійність і вільність. Наступне завдання – виховання почуттів, що передують розвитку вищої духовної діяльності. Дитина у віці від 3 до 7 років перебуває в періоді формування організму; її увагу її в цю пору привертають стимули, а не причини речей [2]. Теорія побудована на ідеї дитячого «вбираючого розуму», тому що він має здатність вбирати, здобувати інформацію з довкілля без зусиль і несвідомо. Тобто з першого дня життя, дитина, як губка, через зір, слух, дотик, нюх, смак вбирає все, що її оточує.

Особливо важливі для формування людини в ранньому дитинстві – «сензитивні періоди», тобто відрізки часу (0–6 років), коли дитина характеризується специфічною чутливістю до певних впливів, видів діяльності, що переважають над всіма іншими. Це часи інтенсивного моторного, сенсорного, мовленнєвого, соціального розвитку. Робота дитини у цей час відрізняється підвищеним інтересом, завдяки якому результат досягається з найменшими зусиллями, а важка робота виконується із задоволенням. Мета батьків і вихователів – створити такі умови для роботи (напр., запропонувати вправи), які б відповідали потребам дитини у цей момент. Це забезпечує гнучкість методики М. Монтесорі, яка дає можливість кожній дитині з органічним ураженням нервової системи розвиватися з властивою їй швидкістю, своїм темпом розвитку.

Ф. Ратнер і О. Юсупова переконані, що ідея спадкоємності Монтесорі-педагогіки в концепції Т. Хельбрюгге виражається через класичні принципи Монтесорі-педагогіки: антропологізм, індивідуалізацію навчання, надання дитині свободи розвитку, врахування сенситивних періодів та феномена

поляризації уваги, створення спеціально підготовленого навколишнього середовища, особливої ролі педагога.

Соціальні якості в дітей формуються за допомогою певних правил, дотримання яких вимагає Монтесорі-середовище. Принцип створення різновікових груп надалі зберігає своє значення під час комплектування початкових класів. Важливою особливістю організації індивідуальної корекційної роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку є те, що вона «вбудовується» Монтесорі-терапевтом у систему реабілітації дитини. Це забезпечується інтегративною роботою Монтесорі-терапевта у складі мультидисциплінарної команди фахівців, використанням терапевтом методів дотичних дисциплін, доповненням одного методу іншим [2].

Висновки. Методика Марії Монтесорі надзвичайно популярна в наш час. Адаптація та модифікація класичного Монтесорі-матеріалу відбувається залежно від виду порушень дитини, готує її до більш складних ступенів розвитку, і є «містком» між реальним життям та середовищем, в яке дитина потрапила. Всім дітям, які мають порушення в розвитку, дуже важливо поступово переходити від спрощених до більш складних матеріалів і видів діяльності. Дуже вдалим є прийом розділення презентації матеріалу на етапи. Проте, не зважаючи на різницю у форматі та функціональному використанні, дидактичні матеріали М. Монтесорі призначено для усіх дітей незалежно від їхнього здоров'я, національної, расової чи релігійної належності, рівня розвитку, соціальних та культурних умов життя тощо.

Література

1. Андрущенко Н. В. Монтесорі-педагогіка и Монтесорі-терапия / Н. В. Андрущенко. – СПб. : Речь, 2010. – 316 с.
2. Електронний ресурс «Основи Монтесорі – Події та матеріали центру реабілітації» Режим доступу: <https://www.childneuro.gov.ua/events/osnovi-montessori>
3. *Монтесорі М.* Ребенок в Храме / М. Монтесорі, Э. М. Стендинг. – СПб. : Благотворительный фонд «ВОЛОНТЕРЫ», 2013. – 320 с.
4. *Сбруєва А. А.* Порівняльна педагогіка: Навчальний посібник / А. А. Сбруєва. – Суми : Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. – 300 с.

РОЗВИТОК ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ОНТОГЕНЕЗІ ЛЮДИНИ

Кисличенко Вікторія Анатоліївна

Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри «Спеціальної освіти»
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Тригуб Дарія Олегівна

Студентка 407 групи, спеціальності 016«Спеціальна освіта»
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Своєчасне оволодіння мовленням забезпечує дитині оволодіння знаннями людства, повноцінне спілкування з навколишніми людьми, формування розвинутої особистості. Розвитку мовлення в онтогенезі присвячені роботи таких вчених, як В. Бельтюкова, О. Гвоздева, Д. Ельконіна, О. Леонтєва, Н. Швачкіна.

Є. Соботович зазначала, що формування дій породження та розуміння мовленнєвого висловлювання є необхідною умовою оволодіння комунікативним компонентом. Адже в процесі свого розвитку дитина набуває практичні мовні знання: узагальнює звукотипи (фонем мови); формує звуковий образ слів (розуміння фонемного складу слова з урахуванням послідовності фонем у ньому); засвоює парадигматичну організацію фонем за їхніми смислорозрізнявальними ознаками. Це дозволяє дитині відрізнити правильну звуковимову від неправильної.

Також у дитини паралельно із збагаченням знань, формуються такі знакові операції: акустичний аналіз звукового складу слів; виділення та узагальнення постійних, корисних ознак фонем; диференціювання та запам'ятовування слів за їхнім фонемним складом; впізнання слів у мовленні оточуючих; співвіднесення звукової оболонки слова з предметами та явищами, які вони позначають. [1]

Тобто, щоб оволодіти мовними знаннями та використовувати їх у мовленнєвій діяльності, в першу чергу мають бути сформовані фонематичні процеси.

Фонематичні процеси – це основа для розвитку мовлення у людини. Це доводять роботи таких вчених: Р. Лалаєвої, Р. Левіної, Н. Нікашиної, Г. Каше, Є. Соботович, Л. Спірової, Г. Чиркіної, К. Ушинського та ін.

До фонематичних процесів вчені відносять:

- Фонематичне сприймання - це процес прийому та диференціації звуків мовлення за фізичними та акустичними ознаками, розпізнавання в них загальних звукотипів (фонем).

- Фонематичні уявлення – це внутрішні, узагальнені за акустичними та артикуляційними ознаками звукові образи слів, здатність сприймати кожен мовленнєвий звук у різних варіантах його звучання, що дає змогу правильно використовувати звуки для розрізнення слів. [2]

- Фонематичний аналіз – це розумові операції, завдяки яким зі слова виокремлюються певні звуки.

- Фонематичний синтез - це розумові операції, завдяки яким певні мовні звуки поєднуються у слова. [3]

Всі ці процеси формуються поступово та накладаються один на одного.

Від самого народження в дитини формуються слухові відчуття. Вона починає сприймати мовленнєві та немовленнєві звуки, реагувати та взаємодіяти з ними. Дитина немовби сортує звуки на приємні – дратуючі, цікаві – неважливі. З часом дитина звикає до звуків та перестає на них реагувати. При появі невідомого до того часу звуку – пошмавлюється.

Далі з'являється гуління, дитина знайомиться із своїм голосом та розвиває органи артикуляції. Гуління є у всіх дітей без винятку (у дітей з ТПМ воно також є). Завдяки цьому дитина починає диференціювати свій голос від чужого.

В 6-8 місяців у дитини з'являється лепет (ряди послідовних звукосполучень, що аналогічні мовленню оточуючих людей). На цьому етапі не відбувається усвідомлення значень слів. Поява лепету свідчить про початок формування у дитини сенсорного рівня мовно-слухового аналізатора.

Сенсорний рівень дозволяє впізнавати фонемі між іншими немовленнєвими звуками та диференціювати їх між собою. В мовленні починають з'являтися звуки простіші за артикуляцією. [4]

З 10 місяців починається формування перцептивного рівня слухового сприймання. Перцептивний рівень стабілізує слухове сприймання, дозволяє виділяти постійні елементи певної мови (фонологічні, лексичні, морфологічні, синтаксичні).

З 2 до 4 років дитина вчиться співвідносити звуки за їхніми смислороздільними ознаками. До цього часу дитина вже володіє звуками раннього онтогенезу (**1 рік 8 міс.** [а], [о], [у], [і], [м], [б], [г], [к], [д'], [т'], [л'], [с']; **1 р. 10 міс. – 2 р.** [д], [н], [т]; **2 р. – 2 р. 8 міс** [с], [п], [в]).

З 4 років завершується розвиток фонематичного сприймання. Дитина відрізняє правильну вимову від неправильної. Імпресивне та експресивне мовлення знаходяться в межах норми.

Наступним етапом у розвитку фонематичних процесів є формування фонематичних уявлень та фонематичного аналізу та синтезу.

Фонематичні уявлення з'являються в процесі фонемного розпізнання (І. Зимня, Є. Соботович, Л. Чистович). Процес фонемного розпізнання проілюстровано в таблиці 1. [5]

Таблиця 1

Процес фонемного розпізнання

Тобто сформовані фонематичні уявлення дають змогу правильно почути та відтворити звук у власному мовленні. За умови сформованості фонематичних уявлень в дитини з'являються фонематичний аналіз та синтез.

Про сформованість цих двох процесів свідчить наступне, дитина чує помилки у власному мовленні, усвідомлює їх та виправляє. Це дає їй змогу працювати над удосконаленням своїх мовленнєвих навичок.

Отже, ми можемо зробити висновок:

- Фонематичні процеси, складні за своєю структурою та починають формуватися від самого народження.

- Фонематичні процеси формуються по чергово (*Фонематичне сприйняття – Фонематичні уявлення – Фонематичний аналіз та синтез*). Несформований попередній процес порушує формування наступного.

- Фонематичні процеси слугують основою для формування правильної звуковимови.

Список літератури:

1. Соботович Є. Ф. Психолінгвістична періодизація мовлення дітей дошкільного віку. Теорія і практика сучасної логопедії: зб. наук. пр. – Вип. 1. – К.: Актуальна освіта, 2004. – 168 с.

2. Опанасець Н.А. Розвиток фонематичних процесів у дітей з мовленнєвими порушеннями. Тврійський вісник освіти. – 2015. – № 3(51)

3. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого шкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс. – К.: Освіта України. – 2015. – 293 с.

4. Брушневська І.М. Механізми розвитку фонематичного компоненту мовленнєвої діяльності дітей за умов звичайного онтогенезу. Педагогічні науки: зб. наук. пр. – Т.1– 2016

5. Рібцун Ю. В. Характеристика фонетико-фонематичної складової мовлення дітей п'ятого року життя із ФФНМ. Український логопедичний вісник: зб. наук. пр. – Вип. 2. – 2011. – с. 36–53

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ТА МАГІСТРІВ ФІЛОЛОГІЇ

Князян Маріанна Олексіївна

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри французької філології
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Силантьєва Валентина Іванівна

доктор філологічних наук, професор,
завідувачка кафедри зарубіжної літератури
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Телецька Тетяна Володимирівна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри французької філології
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Весна Тетяна Василівна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри французької філології
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Панченко Інна Володимирівна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри французької філології
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Однією з найбільш важливих проблем розвитку вищої освіти України є ефективна професійна підготовка студентів як конкурентоспроможних, ерудованих, висококультурних фахівців та професіоналів. У аспекті підготовки майбутніх бакалаврів та магістрів іноземної філології це питання стає пріоритетним, оскільки перекладач й викладач іноземної мови мають володіти широкими знаннями про культурну спадщину різних країн, здатністю до взаємодії з представниками інших народів, готовими постійно розвивати себе й гідно представляти Україну на міжнародному рівні.

Підкреслимо, що саме культурологічний підхід передбачає орієнтацію здобувачів вищої освіти на засвоєння культурного надбання українського народу та інших народів світу, співпрацю та співтворчість міжкультурного характеру, взаємодопомогу.

У контексті зазначеного підходу актуальною є вимога до реалізації принципу культурного плюралізму [1] як визнання рівноцінності та рівноправ'я

всіх народів, які складають певний соціум, вияв поваги, неприпустимість дискримінації за національною приналежністю. Відповідно до [2] саме використання різноманітності суспільства, виховання гуманістичних цінностей, формування багатовимірної картини світу у молодого покоління виступає ефективним чинником соціального розвитку країни.

Слід наголосити, що в контексті реалізації культурологічного підходу до професійної підготовки бакалаврів та магістрів філології важливою є позиція [3], відповідно до якої у здобувачів вищої філологічної освіти слід формувати таку компетентність, як «вміння функціонувати у соціально гетерогенних групах», що віддзеркалює загальну культуру, почуття гумору, взаємоповагу, гнучкість, мобільність, етичність, людяність.

Виходячи з цього, сучасний бакалавр та магістр філології, на нашу думку, має володіти широкими лінгвокраїнознавчими, соціолінгвістичними знаннями, готовністю до міжкультурної взаємодії, що концентровано представлені в структурі інтеркультурної компетентності.

Отож, до структури останньої відносимо такі основні блоки знань та вмінь, як-от, по-перше, знання про культуру народу, мову якого вивчають, по-друге, вміння досліджувати її шедеври, проводити пошукову діяльність, по-третє, готовність навчати культури дітей та молодь, ознайомлювати їх з культурним надбанням народів світу.

Варто зазначити, що, на нашу думку, бакалавру та магістру філології для досягнення ефективності викладацької діяльності є важливим володіти самим та бути готовими формувати в учнів не лише мистецтвознавчі знання (наприклад, про розвиток народної творчості, різних видів мистецтва (літературного, музичного, образотворчого, театрального, кінематографічного), їх взаємовплив, інтеграцію, здобутки), але й соціально-політичні знання (про розвиток культури в демократичному, громадянському суспільстві, дотримання прав людини в її творчій самореалізації) та економічно орієнтовані знання (про характер соціально-культурного розвитку країни, підтримку державою різних мистецтвознавчих проєктів).

При цьому серед дослідницьких умінь, котрі входять до структури інтеркультурної компетентності бакалавра та магістра філології, слід назвати такі, як-от пошук інформації культурологічного характеру, порівняння, аналіз, класифікація, систематизація, інтерпретація, вибір аргументів для підтвердження власної думки.

У смисловому полі майбутньої педагогічної діяльності здобувачів вищої філологічної освіти актуальними стають вміння дослідження інноваційного досвіду полікультурного виховання особистості учня, самостійна розробка на цій базі прийомів виховання ціннісного ставлення до культурної спадщини народів світу, естетичного смаку, почуття прекрасного, критичного мислення, бажання зробити власний внесок у розвиток культури своєї країни, прагнення до спільного діяння в культурній еволюції людства.

Акцентувати слід й на тому, що в процесі професійної підготовки магістрів філології значущим стає формування у них готовності до розробки власної

системи прийомів індивідуального просування кожного здобувача вищої освіти першого (бакалаврського) рівня в контексті мультиетнічного середовища з урахуванням особливостей виховання, накопичених знань та сформованого досвіду міжкультурної взаємодії.

Доцільним є, на нашу думку, підготовка бакалаврів та магістрів філології до продукування множинних педагогічних заходів з таких напрямів, як-от

- ознайомлення з культурною диверситивністю народів світу, самобутністю культури кожного етносу;
- виховання гуманізму як передумови сталого розвитку полікультурного соціуму;
- реалізація принципу полілогу культур, що є фактором гармонійного функціонування культурно гетерогенного середовища;
- формування прагнення оволодівати іноземною мовою та культурою як засобом всебічного саморозвитку.

Отже, у контексті культурологічного підходу до професійної підготовки бакалаврів та магістрів філології є важливим оволодіння ними рідною та іноземною мовою, історичними надбаннями та сучасним розвитком національної та світової культури, широкими соціолінгвістичними знаннями, методами та прийомами виховання у дітей та молоді неупередженості та терпимості до традицій інших народів, їхніх поглядів та звичаїв.

Список літератури:

1. *Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання*. Науковий ред. укр. видання С. Ю. Ніколаєва. Київ: Ленвіт, 2003. 273.
2. *Культура і спільнота у становленні педагога* / За ред. К. М. Кларка, Т. С. Кошманової. Львів: Видавничий центр Львівського нац. ун-ту ім. І.Франка, 2000. 408 с.
3. *Definition and Selection of Competencies. Theoretical and Conceptual Foundations (DESECO)*. Strategy Paper on Key Competencies. An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program – OECD (Draft). www.kaapeli.fi/~vsy/eaec/policy/b/DeSeCo.doc.

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ПРОЦЕСІ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Коленіченко Тетяна Іванівна

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи
Національний університет «Чернігівська політехніка»

В сучасних реаліях громадські організації це «третій сектор», який паралельно функціонує поряд з державою та бізнесом та, які є незалежними в своїх діях та працюють без втручання держави в їх діяльність.

Одним із пріоритетних завдань громадських організацій є створення та забезпечення умов для задоволення потреб як окремого члена суспільства так і суспільства вцілому. Громадські організації з'являлися поступово і в певні історичні періоди розвитку суспільства, коли виникає нагальна потреба у вирішенні актуальних проблем окремої групи населення. Громадські організації як інститути громадянського суспільства відіграють важливу роль в процесі реінтеграції ветеранів. Нами проаналізовано статистичні дані Міністерства статистики України щодо кількості громадських організацій в Україні. Ми можемо спостерігати тенденцію щодо збільшення кількості зареєстрованих громадських організацій з 2014 року, коли в Україні відбувалася антитерористична операція. Отже, в 2014 році кількість зареєстрованих громадських організацій становила 67155 [4], а в 2021 році- 160000 [2]. Тенденція щодо збільшення кількості громадських організацій пов'язана з викликами, які постали перед українським суспільством. Розглянемо деякі громадські організації, які функціонують в Україні і сприяють успішному процесу реінтеграції ветеранів гібридної війни.

Отже, громадські організації, які створюють умови для успішного процесу реінтеграції ветеранів та одним із напрямів яких є задоволення потреб ветеранів та їх підтримка є:

- громадська організація «Чернігів Європейський». Місією даної організації є сприяння перетворенню Чернігова на європейський регіон, привабливий за своєю формою та стійкий за змістом, заснований на принципах сталого розвитку. Одним із важливих проєктів, які реалізовує дана громадська організація є проєкт «Норвегія-Україна. Професійна адаптація. Інтеграція в державну систему» (NUPASS)». Проєкт складається з професійної перепідготовки ветеранів на цивільні спеціальності, що користуються попитом на ринку праці України; з соціальної адаптації ветеранів до умов життя у громадянському суспільстві; з правової адаптації, психологічної адаптації та з заходів, які сприяють їх працевлаштуванню та організації власного бізнесу. Вже понад 500 ветеранів пройшли перепідготовку в рамках даного проєкту та отримали послуги з психологічної та правової адаптації [3].

- громадська організація «Спілка Учасників АТО України». Головною метою даної організації є консолідація і координація зусиль учасників АТО, а також їх

сімей для ефективного використання існуючих можливостей при забезпеченні захисту своїх прав та наданні допомоги будь-якого рівня [6].

- громадська організація «Асоціація ветеранів АТО України». Головною метою діяльності даної організації є консолідація та координація зусиль ветеранів АТО, сімей загиблих чи їх об'єднань задля використання в повній мірі захисту їх політичних, економічних, соціальних прав, створення умов для їх реабілітації, повернення до умов нормальної життєдіяльності, надання психологічної, моральної, медичної, допомоги [1].

- громадська організація «Всеукраїнська асоціація ветеранів війни та служби цивільного захисту». Об'єднує ветеранів війни, учасників бойових дій, інвалідів війни, учасників війни та ветеранів на добровільних засадах з: праці, служби цивільного захисту, військової служби, органів внутрішніх справ, державної пожежної охорони та дітей війни і пенсіонерів – інвалідів органів та підрозділів цивільного захисту системи ДСНС України. Асоціація приймає участь у суспільно-політичному житті держави, співпрацює з органами державної та виконавчої влади, органами місцевого самоврядування у взаємодії із всеукраїнськими організаціями ветеранів України, профспілковими, екологічними, оздоровчими організаціями, юридичними і фізичними особами, з іншими об'єднаннями громадян, у тому числі й іноземними. Основна мета даної організації – захист прав ветеранів.

Також, існує перелік громадських організацій, які беруть активну участь у створенні реінтеграційного середовища для ветеранів та членів їх родин: ГО «Бюро розвитку, інновацій та технологій» (Івано-Франківськ); ГО «Освітні та соціальні інновації» (Тернопіль, Бережани, Підгайці); ГО «Одеський Чорноморський центр конверсії військових кадрів» (Одеса); ГО ГО «Майстерня добра» (Миколаїв); ГО «Нове суспільство України» (Львів, Дрогобич); ГО «Центр громадської освіти» (Луцьк, Володимир-Волинський); ГО «Центр економічного розвитку та соціальної адаптації» (Чернівці); ГО «Центр соціальної адаптації та розвитку «Європейська ініціатива» (Вінниця); ГО «Наше рідне Закарпаття» (Ужгород); ГО "Європейський шлях 4.0" (Кропивницький); ГО «Всеукраїнське об'єднання ветеранів війни та учасників антитерористичної операції «Національна дія» (Дніпро); ГО «Кам'янець-Подільське об'єднання товариства «ПРОСВІТА» ім. Тараса Шевченка» (Кам'янець-Подільський); ГО «ЦЕНТР КОНВЕРСІЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ» (Житомир); ГО «4.5.0 Україна» (Умань); ГО «МЕЖА.ЮА» (Черкаси) [5].

Зазначені громадські організації здійснюють заходи з соціальної, психологічної та правової адаптації ветеранів; заходи, які сприяють їх працевлаштуванню та створенню власного бізнесу. Тобто, на сьогоднішній день громадські організації займають надважливе місце в процесі реінтеграції ветеранів, створюючи умови, які сприяють їх успішному процесу повернення з зони бойових дій до сучасного суспільства.

Список використаних джерел

1. Асоціація ветеранів АТО України. URL: <http://mvfund.org/profond/partneri/493-asotsiatsiya-veteraniv-ato-ukrajini> (дата звернення 10.09.2022).

2. В Україні зареєстровано 160 тисяч організацій громадянського суспільства. 22 листопада 2021 року. URL: <https://zmina.info/news/v-ukrayini-zareyestrovano-160-tysyach-organizacij-gromadyanskogo-suspilstva/#:~:text=%D0%A2%D0%B0%D0%BA%D1%96%20%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%96%20%D1%83%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%96,%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%9E%D0%93%D0> (дата звернення 10.09.2022).

3. Громадська організація "Чернігів Європейський". URL: <https://chernihiv-eu.stu.cn.ua/> (дата звернення 20.09.2022).

4. Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2014 році. URL: [BL GO 2014.pdf](#) (дата звернення 20.09.2022).

5. Міжнародний фонд соціальної адаптації. URL: <https://ifsa.kiev.ua/ukrainski-partneri/> (дата звернення 20.09.2022).

6. Спілка учасників АТО України. URL: https://www.facebook.com/uaatoua/about/?ref=page_internal (дата звернення 20.09.2022).

МОНІТОРИНГОВА СКЛАДОВА В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Корнейко Алла Олександрівна,

кандидат історичних наук, доцент

доцент кафедри менеджменту освіти

Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти

Сьогодні Україна переживає найскладніший період у своєму розвитку, вирішуючи у боротьбі з підступним ворогом питання не лише цивілізаційного вибору, а й подальшого власного існування як суверенної держави. Однак, з незламною вірою у перемогу, воююча країна не припиняє реформаційного поступу у ряді суспільно значущих сфер, серед яких одне з чільних місць посідає освіта, як базис для суспільно-політичних перетворень.

Як відомо, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. «Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» визначила ряд напрямків на шляху оновлення освітньої системи [1]. Серед них - зростання реальної автономії освітнього закладу, очолюваного сучасним освітнім менеджером, тож проблеми, пов'язані з управлінською діяльністю очільника освітньої установи, нині набувають фундаментального змісту. Тим самим зростають вимоги, що їх ставить сьогодні перед сучасним директором закладу освіти, адже, як свідчить досвід вітчизняних освітянських змін, жодна реформа не зможе досягнути своєї мети, якщо система управління не буде готова до змін не тільки у змісті навчання, а й у техніках та технологіях професійної діяльності менеджера освіти. А, з огляду на посилення суспільної уваги до питань якості освіти, пошук засобів оптимізації управлінської діяльності сучасного освітнього менеджера особливо актуалізується. Отож, проблема складових та детермінант професійної (у нашому випадку – управлінської) діяльності керівника освітньої установи набуває особливої актуальності.

Управлінська діяльність керівника - це процес вироблення, прийняття й реалізації управлінських рішень. За своїм змістом вона є реалізацією універсальних функцій управління (планування, прогнозування, організації, контролю, мотивування тощо). В основі управлінської діяльності - система знань, умінь та навичок, професійних якостей, мотивів і цінностей, які забезпечують якісне виконання керівником своїх обов'язків, успішну взаємодію з учасниками управлінського процесу та ефективність управління загалом [2, с. 6]. Виходячи із вищезазначених т. зв. «класичних» функцій важливе місце у структурі управлінської діяльності посідають вміння всебічно (з урахуванням актуальної інформації, отриманої в ході систематичних контрольно-аналітичних заходів) аналізувати керовану систему, прогнозувати динаміку її розвитку і приймати на цій основі відповідні управлінські рішення з метою досягнення очікуваного результату.

Відповідно до наукових розробок теорії менеджменту, саме ці вміння можна вважати квінтесенцією моніторингу як систематичного спостереження за певним процесом для встановлення відповідності чи невідповідності результатів початковим припущенням, очікуваним або вихідним пропозиціям [3; 4].

Поняття «моніторинг» представляє інтерес з точки зору його теоретичного аналізу, оскільки не має однозначного тлумачення, тому що вивчається і використовується в різних сферах науково-практичної діяльності. Складність формулювання визначення означеного поняття пов'язана з його належністю як до сфери науки, так і до сфери практики [3; 74]. Соціологічна енциклопедія окреслює згадану дефініцію як системне спостереження стану об'єктів, явищ, процесів з метою їх оцінки, контролю, прогнозу. Словник бізнес-термінів – як методика і систему спостережень за станом визначеного об'єкта або процесу, що дає можливість спостерігати їх у розвитку, оцінювати, оперативно виявляти результати впливу різних зовнішніх факторів. Оксфордський словник трактує моніторинг як ретельне спостереження, контроль за певною системою загалом, а словник іншомовних слів - як спостереження, оцінку і прогноз стану навколишнього середовища у зв'язку з діяльністю людини.

Таким чином, більшість трактувань визначають моніторинг як спостереження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності очікуваним або вихідним пропозиціям. Як достатньо складне й неоднозначне явище, він застосовується у різних сферах і з різноманітними цілями, і, хоч існує і розвивається досить ізольовано в межах тієї чи іншої науки або галузі управління, але при цьому має загальні характеристики, властивості, риси.

Виходячи з такого розуміння, у сфері освітнього менеджменту моніторинг – це форма організації, збору, зберігання, обробки і розповсюдження інформації про діяльність педагогічної системи, що забезпечує безперервний контроль її стану і прогнозування її динаміки. Це – джерело та спосіб отримання так званої управлінської інформації, виважене та своєчасне використання якої є необхідним на етапі планування й організації діяльності щодо покращення функціонування закладу [5, с. 110]. Саме ця інформація, реалізуючи зворотній зв'язок у процесі управління, сприяє підвищенню якості та ефективності освітньої системи, а сам процес управління робить діагностично-прогностичним.

Моніторинг дозволяє виявити динаміку розвитку системи у певний період. Через це він добре вписується в алгоритм управлінської діяльності, є його необхідною умовою та невід'ємним компонентом.

Залежно від методології впровадження в освітньому менеджменті, моніторинг як компонент управлінської діяльності, класифікуємо за видами на:

- Динамічний (аналізуються дані про динаміку розвитку або зміни об'єкта, явища або певної характеристики системи; використовується для аналізу відносно простих систем з метою насамперед - встановлення тенденцій, а вже потім - виявлення їх причин чи передумов);

- конкурентний (паралельно за єдиною методологією досліджуються одна, кілька чи низка ідентичних або подібних систем, в результаті чого з'являється

можливість оцінити і порівняти показники систем, виявити різницю між ними, встановити переваги та недоліки);

- порівняльний (порівнюються окремі показники або результати проведених за ідентичними критеріями комплексних досліджень кількох систем на основі рандомно визначених показників. Рандомізація дозволяє нівелювати систематичні (наприклад, періодичні) впливи факторів, що не контролюються, а тим самим забезпечити об'єктивність отриманих результатів[6, с. 187]).

За таких підходів освітній моніторинг стає надійним засобом аналізу різноманітних аспектів функціонування освітнього закладу як керованої системи.

Практична реалізація процесу посилення ролі моніторингу в управлінській діяльності керівника вітчизняного закладу освіти здійснюється через впровадження у сфері вітчизняного освітнього менеджменту оновленого професійного стандарту «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти», що відбувається з 2022 року в ході реалізації чергового етапу розбудови Нової української школи.

У зазначеному профстандарті реалізація керівником освітньої установи професійної функції «Забезпечення управління якістю освітньої діяльності» трактується через сформованість у нього ряду професійних компетентностей, Серед них документ називає «компетентність забезпечення якості освітньої діяльності та функціонування внутрішньої системи якості освіти», а також «компетентність організації діяльності закладу освіти на засадах зовнішньої системи забезпечення якості освіти». Аналізуючи складові наведених компетентностей, автори стандарту, серед іншого, зокрема зазначають здатність проводити внутрішній моніторинг якості освіти, а також аналізувати та враховувати результати зовнішнього моніторингу якості освіти [7].

Очевидно, ми можемо говорити про опосередковане тлумачення спеціальної “моніторингової” компетентності керівника закладу загальної середньої освіти, зміст якої визначається сформованими здатностями менеджера в освіті, зокрема:

- здатність організовувати моніторинг діяльності закладу загальної середньої освіти;

- здатність аналізувати результати моніторингу діяльності закладу загальної середньої освіти;

- здатність коригувати управлінську діяльність і діяльність педагогічних працівників закладу загальної середньої освіти на основі здійсненого аналізу результатів моніторингу освітнього процесу.

Сучасний менеджмент освіти трактує моніторинг як одну з складових управління, бо саме він дозволяє приймати коректні рішення. Це – супровідне оцінювання і поточна регуляція будь-якого процесу в освіті, спостереження за станом та динамікою керованого об'єкта з метою його оперативної діагностики, випереджального визначення диспропорцій, вироблення та коректування управлінських рішень. Іншими словами, моніторинг - це інформаційний супровід і механізм управління системою [8, с. 178]. За такої постановки

питання, моніторинг як один із елементів системи інформаційного забезпечення, перетворюється на складову системи управління освітою, оскільки підвищує обґрунтованість управлінських рішень, тим самим сприяючи оптимізації управлінської діяльності керівника.

Отже, вміння керівника закладу освіти всебічно аналізувати керовану структуру, прогнозувати її динаміку, встановлювати відповідність чи невідповідність результатів початковим припущенням, що базується на системі спеціальних знань, умінь, якостей, набутого досвіду є основою здатності до моніторингової діяльності, яка, у свою чергу, є не лише складовою, а й характеристикою якості управлінської діяльності сучасного менеджера освіти.

Список літератури:

1. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nras/249613934>.

2. Касьянова О. М. Моніторинг в управлінні навчальним закладом. *Управлінський супровід моніторингу якості освіти* / Т.Б. Волобуєва. Х.: Видав. гр. «Основа», 2004. 96с. (Серія «Бібліотека журналу «Управління школою»; Вип. 1 (13).

3. Анненкова І. П. Моніторинг якості освіти у ВНЗ. *E-learning in I.I. Mechnikov Odessa National university. 2020. Педагогіка вищої школи*. URL: <http://e-learning.onu.edu.ua/stati/pedagog-ka-visho-shkoli/an-nkova-p-mon-toring-jakost-osv-ti-u-vnz.html>.

4. Рябова З. В. Маркетингово-моніторинговий супровід розвитку професійної компетентності керівника нової української школи. *Керівник нової української школи: світоглядно-професійні орієнтири* : збірник наукових праць / В. П. Андрущенко, В. П. Бех та ін. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. С.144-148.

5. Лукіна Т. О. Управління якістю загальної середньої освіти: навчально-методичний посібник. К., 2020. 230 с.

6. Круглова О. А., Козуб В. О., Чернишова Л. О. Систематизація видів моніторингу в управлінні підприємством. *Проблеми економіки* № 1. 2016. с.183-188

7. Професійний стандарт «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти» (Наказ Міністерства економіки України від 17.09.2021 №568-21). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2021/09/22/Nakaz-568-zatverdzh.standartu.keriv.22.09.pdf>

8. Єльнікова Г. В., Рябова З. В. Моніторинг як ефективний засіб оцінювання якості загальної середньої освіти в навчальному закладі. *Обрії*. № 1 (26). 2008. С. 5–12.

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ «КОРИСНІ КОПАЛИНИ»

Костюк Віталій Степанович

кандидат біологічних наук,
доцент кафедри екології та географії,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Сташенко Катерина Андріївна

студентка,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Завданням кожного вчителя є висока якість та високі результати освіти та забезпечення всебічного розвитку дитини. Цього можна досягнути завдяки системному використанні сучасних інформаційних технологій навчання. Сучасний урок повинен бути наповнений мультимедійно та інтерактивно. Учні мають можливість більше поринути в структуру складних процесів та об'єктів, які вони вивчають, зможуть досягти певного ступеня деталізації. Це дає можливість підвищити рівень навчальних досягнень. За допомогою сучасних інтернет – платформ у процесі викладання географії можна створювати проекти, розроблювати та виконувати веб – квести, сайти, блоги, ігри тощо [3].

Розглянемо ті, які, на мою думку сприяють розвитку критичного мислення у учнів, творчості та підвищують ефективність уроку.

Сервіс Learningapps має великий потенціал для підтримки навчального процесу в закладах освіти. Конструктор Learningapps призначений для розробки, зберігання інтерактивних завдань, за допомогою яких можна перевіряти та закріплювати знання у цікавій формі, що сприяє формуванню пізнавальних інтересів. Колекція шаблонів різноманітна: вікторини, кросворди, класифікації, порівняння, пазли, встановлення відповідності та послідовності тощо. Сервіс можна використовувати при вивченні корисних копалин рідного краю (рис. 1, 2) [2].

КОРИСНІ КОПАЛИНИ ЖИТОМИРЩИНИ

Рис. 1. Гра «Корисні копалини Житомирщини»

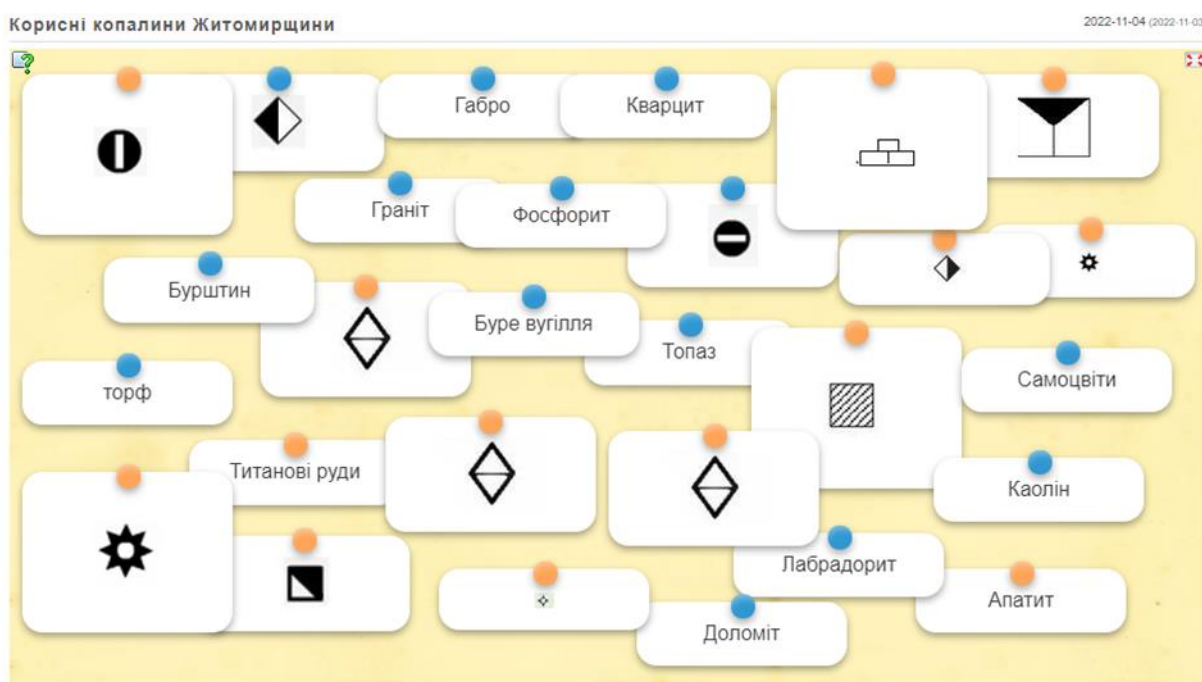

Рис. 2. Гра – класифікація «Корисні копалини Житомирщини»

Google Forms – онлайн-сервіс для створення тестів, опитувань, форм реєстрації на заходи та збору відгуків. Наприклад, Google Опитувальник дозволяє одночасно створювати звіти. Вся інформація, яку заповнюють респонденти, може бути автоматично конвертована в таблицю Google Spreadsheet. За допомогою цієї функції можна швидко аналізувати відповіді в Google Forms. Сервіс можна використати на уроці для узагальнення вивченого матеріалу з теми «Корисні копалини рідного краю» (рис. 3, 4).

Корисні копалини Житомирщини

Ця форма дозволить швидко перевірити Ваші знання з теми: Географія рідного краю

1. На Житомирщині зосереджений ...

3 варіантами відповіді

- Різноманітний комплекс корисних копалин ✓
- Одноманітний комплекс корисних копалин ✕
- Бідний комплекс корисних копалин ✕
- Усі відповіді правильні ✕
- Варіант 5 ✕
- Додати варіант або [додати варіант "Інше"](#)

Ключ опитування (1 бал)   Обов'язково

Рис. 3. Приклад тестування «Корисні копалини рідного краю»

3. Яка кількість родовищ розробляється на Житомирщині?

- 155
- 195
- 215
- 260

4. Який відсоток займають запаси титану Житомирщини в структурі України?

- 65%
- 75%
- 80%
- 85%

5. Оберіть де здійснюють видобуток титанових руд?

- "Іршанський ГЗК"
- "Гірне"
- ЗАТ "Корнинський кар'єр Леопард"

Рис. 4. Приклад тестування «Корисні копалини рідного краю»

Хмара слів - це візуальне представлення переліку певних категоріальних понять, пов'язаних спільною темою [5]. Цей метод можна віднести до наочних джерел викладання географії. Останнім часом хмари слів часто використовуються у сучасних підручниках з географії. Але, на жаль, використання обмежується функцією прикраси чи ілюстрації. Практичне значення використання цього типу джерел недооцінюється в сучасній методології. Хмару слів можна використати при вивченні матеріалу «Корисні копалини Житомирщини» (рис. 5).

Рисунок 5. Хмара слів для вивчення теми «Корисні копалини Житомирщини»

MozaBook урізноманітнює навчальний інструментарій завдяки численним ілюстраціям, анімації та можливостям творчої презентації. Захоплюючі інтерактивні елементи та вбудовані додатки, призначені для розвитку навичок, експериментування та ілюстрування, викликають інтерес у школярів та допомагають їм легше засвоювати навчальний матеріал. Можна показувати учням наочно моделі, ілюстрації, анімації корисних копалин. Проводити ігри та цікаві уроки з використанням інтерактиву (рис. 6) [1].

Рис. 6. Сервіс MozaBook

Сервіс Kahoot (рис. 7) та Quizziz дозволяють використовувати в класі смартфон або будь-який пристрій з доступом до Інтернету. З їх допомогою можна створювати онлайн-вікторини, тести та анкети. Анкета може мати чотири варіанти відповідей, серед яких одна правильна. Зазначені сервіси надають можливість оперативно отримувати інформацію про навчальні досягнення учнів та можуть бути використані під час уроку. Організація роботи за допомогою цих сервісів сприяє системній та відкритій взаємодії вчителя та учнів на всіх етапах освітнього процесу - при вивченні теоретичного матеріалу, його закріпленні, при виконанні практичних завдань, обговоренні проблемних ситуацій та питань, спільному виконанні навчальних проектів та їх публічному захисті, контролі результатів навчання, рефлексії та самооцінці навчальних досягнень тощо [6].

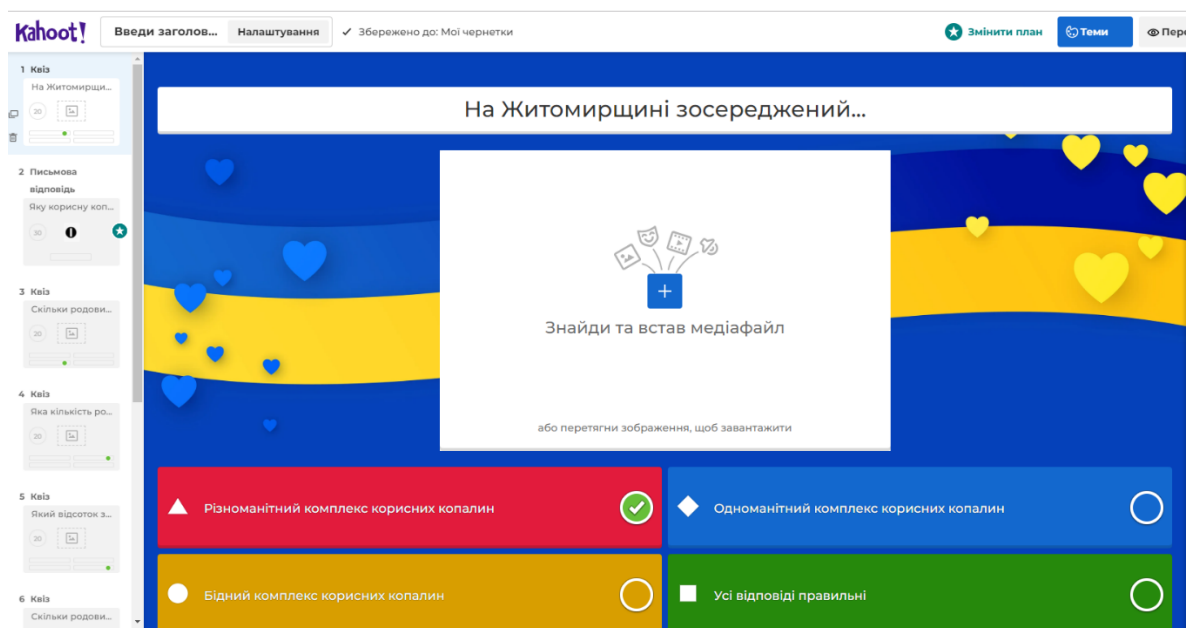

Рис. 7. Сервіс Kahoot

Метод сторітеллінг це сучасна технологія створення певної історії та передача та передачі за її допомогою необхідної інформації з метою впливу на емоційну, мотиваційну, когнітивну сфери слухача. Сторітеллінг у процесі навчання має велику практичну користь: швидке та легке засвоєння матеріалу, розвиток уяви та фантазії, креативність та налагодження стосунків з учнями. Великою перевагою цього методу є його універсальність : користуватися ним можна фактично на будь-якому уроці. Різноманітні історії будуть цілком доречні під час вивчення як гуманітарних, так і природничих наук. На уроці географії можна дати завдання уявити себе відомим українським дослідником, геологом. Та запропонувати вигадати свою версію «Як я дослідив певну територію..» [4].

Список літератури:

1. Віртуальна скринька скарбів учителям географії [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: https://znayshov.com/News/Details/virtualna_skrynka_skarbiv_uchyteliam_heohrafii
2. Використання сервісу LearningApps.org на уроках географії [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://naurok.com.ua/vikoristannya-servis-learningapps-org-na-urokah-geografi-interaktivna-vprava-kra-ni-vropi-29599.html>.
3. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. – Академвидав, 2004. – 218 с.
4. Наталія Гущина. Сторітеллінг як ефективний варіант неформального навчання [Електронний ресурс] – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ar25.org/article/storitelling-yak-efektyvnyy-variant-neformalnogo-navchannya.html>.
5. Усик І.М. «Хмари слів» на уроках зарубіжної літератури [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://super.urok-ua.com/hmari-sliv-na-urokah-zarubizhnoyi-literaturi/#>
6. Kahoot! – онлайн-сервіс для створення вікторин, дидактичних ігор і тестів «Джерело [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://oplatforma.com.ua/news/276-kahoot-onlajjn-servis-dlja-stvorennja-viktorin-didaktichnikh-igor-i-testiv>»

АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОВИ У ДІТЕЙ

Коц Сюзанна Миколаївна

к.б.н., доцент,
доцент кафедра анатомії та фізіології людини ім. Я.Р. Синельникова,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди,
Харків, Україна

Коц Віталій Павлович

к.б.н., доцент,
доцент кафедра анатомії та фізіології людини ім. Я.Р. Синельникова,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди,
Харків, Україна

Рудюк Вікторія Вікторівна

студентка
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди,
Харків, Україна

Анотація. Дітей із порушеннями мови стає дедалі більше. До 2,5 – 3 років важко стверджувати, чи лежить у основі порушення медична причина чи це допустима норма. Якщо дитина активна, контактна, легко знаходить контакт з іншими дітьми і їй менше 3 років, тоді просто треба проконсультуватись з мовним спеціалістом. У випадку більш глибокої проблеми її прояв із дорослішанням дитини почне тільки ускладнюватися. Відсутність уваги з боку дорослих, гострі та хронічні захворювання можуть викликати уповільнення розвитку мовлення дитини. Краще вчасно пройти комплексне діагностичне обстеження.

Ключові слова: мова, психічний розвиток

Вступ. Дітей із порушеннями мови стає дедалі більше, однак не всі батьки, які помітили щось не так, поспішають до спеціаліста. Існує питання, як вчасно визначити та вирішити цю проблему.

Якщо у 1970-х проблеми із мовою фіксувались лише у 25% малюків, то сьогодні – більше ніж у 50%. Число продовжує рости. Але чим раніше діагностувати порушення, тим простіше і швидше їх усунути. Нажаль, часто батьки звертаються до лікарів лише тоді, коли проблема у їх дитини уже більше ніж явна, а ідей, як її уникнути – жодної. Звичайно, в такому випадку процес лікування затягується на довгі місяці і навіть роки.

Мета: проаналізувати, в яких ситуаціях необхідно проявити пересторогу щодо розвитку мовлення, визначити методи та способи впливу на процес покращення розвитку мовлення.

Основна частина. Малюки не народжуються із здатністю говорити – лише поступово, пізнаючи світ звуків, діти вчаться складати слова і правильно їх

вимовляти. Якщо відсутнє гуління у 3 місяці або лепетання у 6 місяців, це є приводом для хвилювання. Однією із найнегативних ознак вважається відсутність реакції на голоси батьків. Тут два варіанти: негаразди із слухом або психікою. Здоровий малюк озивається на будь-який звук – обертається, шукає очима джерело. Ще один симптом – нема “тарабарщини” у віці 8-9 місяців. У 2 роки обов’язково треба показати дитину логопедові, але якщо помітили справжні ознаки – то ще раніше.

Є і інші складності, які на перший погляд можуть бути не пов’язані із порушенням мови. Звертайте увагу на те, як малюк жує. Якщо малюк довго тримає їжу у роті, імовірно порушення нервової системи, а саме у зоні артикуляційного апарату (гортань, язик, голосові зв’язки, піднебіння). Це може призвести до того, що дитина буде говорити ніби з “кашею у роті”. А постійно привідкрита щелепа та слина, що тече, сигналізує про дуже слабкі м’язи органів артикуляції, які навіть не здатні утримувати рідину у роті. Або ж підвищена секреція слинних залоз, тут допоможе спеціальний логопедичний масаж.

Бувають ситуації, коли лише логопедом не обійтись – потребуються консультації і лікування інших спеціалістів. Формування мови у всіх дітей відбувається приблизно за одним сценарієм. У відповідний момент життя малюк повинен володіти тими чи іншими навичками. Багато хто не погоджується із цим, аргументуючи, ніби всі діти різні і вимагати однакового розвитку – як мінімум дивно. Звичайно, варіантні коливання допустимі, але вони повинні бути незначними.

До 2,5 – 3 років важко стверджувати, чи лежить у основі порушення медична причина чи це допустима норма. У другому випадку достатньо допомоги логопеду, а до першого ж треба віднестися з усією серйозністю. Якщо дитина активна, контактна, легко знаходить контакт з іншими дітьми і йому менше 3 років, тоді просто проконсультуйтеся з мовним спеціалістом. А ось у випадку більш глибокої проблеми її прояв із дорослішанням дитини почне тільки ускладнюватися. Краще вчасно пройти комплексне діагностичне обстеження.

Якщо малюк не реагує на звертання, не дивиться у очі, не хоче спілкуватися з іншими дітьми, демонструє одноманітність в грі і рухову некоординованість – можливо, це порушення аутистичного спектру. Тоді потребуються невролог, невропатолог, дефектолог, генетик і нейропсихолог. Буває, що дитина налаштована на спілкування, але мова не зрозуміла. Для переконливості дитина добавляє до слів міміку, інтонацію і жести. Скоріше за все, це неврологічне порушення у ділянках головного мозку, що відповідає за мову. Тут також потрібна допомога невролога.

Якщо дитина відмовляється розмовляти з незрозумілих причин, тоді необхідний психолог. А у випадку проблем із слухом – необхідний сурдопедагог.

Що можуть зробити відповідальні батьки? Співати колискові. Це важлива частина виховання. Музичні “снодійні” століттями вибудовувались у певному тембрі та коливанні, які зрозумілі малюку, заспокоюють його і розвивають мозок. Наспівування і оночасне заколисування створюють основу для

правильного психічного розвитку. До двох років, коли дитина уже добре розуміє фразову мову, підбирайте більш сюжетні пісні, щоб, поки мама чи тато співають, чадо могло уявити собі картинку у голові. І це реально дуже відповідальна справа.

У бесідах із дочкою чи сином проговорюйте всі фрази рівномірно і спокійно, озвучуйте свої дії. Тоді маленька людина краще запам'ятає, як називаються предмети чи дії, а це веде до формування пасивної мови. У 6-7 місяців вже можна починати говорити про кольори і розміри. Якщо будете робити це постійно, дитина навчиться чути та слухати вас. Проговорюйте прості фрази звичайним тембром: саме його малюк запам'ятав, будучи в утробі матері. При цьому складайте достатньо прості фрази.

І не забувайте, що дитина із проблемами у мовному розвитку почне відчувати значні труднощі – від побудови відносин до можливостей висловлювання своїх прохань і бажань. У шкільному віці йому важче буде навчатися письму та грамоті, що призведе до зниження успішності. Не треба чекати, що все пройде само собою. Треба допомогти дитині.

Дізнатися про мовні порушення можна і самостійно – з допомогою системи автоматичної діагностики. Учені на основі штучного інтелекту вивели програму для розпізнавання дефектів мови. Все, що потрібно, - це відкрити в Інтернеті чат-бот і попросити дитину сказати декілька фраз. І скоро на екрані побачите вердикт: все добре чи рекомендується відвідування логопеда. Розраховано на дітей 3-6 років, і це дуже добрий спосіб для суперзайнятих батьків. Тестування проходить у формі розважання. Результат відправляється у особистий кабінет, після чого завантажується у базу. Точність діагностики – не менше 80%.

Психічний і розвиток мовлення дитини залежить від великої кількості факторів [1-8]. Серед них і поведінкові реакції оточуючих людей і саме фактори навколишнього середовища.

У кожний період розвитку у дитини є певний рівень функціональних можливостей організму, рівень функціональних резервів, життєвої енергії. Звичайно при дії факторів надмірних відбувається мобілізація енергетичних ресурсів, але організм уже при цьому працює із напруженням. При подальшому зростанні дії чи збільшенні дії надмірних факторів настає порушення адаптації, що передує захворюванням. Рівень адаптаційних можливостей це величина індивідуальна в різному віці для різних дітей. Тому легко можна перейти індивідуальну межу, за якою почнеться напруження адаптаційних можливостей. У колесі різноманітних запланованих дитині занять часто сил витрачається більше, ніж це допустимо. Та ще при цьому сили витрачаються не у тому напрямку, в якому це необхідно та обумовлено віковими особливостями психічного, фізичного та психомоторного розвитку. Безумовно негативним є те, коли не дотримуються фізіологічних потреб організму, характерних для кожного вікового періоду. У 5 –річної дитини є певні високі потреби у русі, руховій активності, вона повинна бігати, стрибати, гратися у рухливі ігри, ліпити у пісочниці калачики для забезпечення фізіологічного рівня рухової активності. Якщо замість цього дитину саджають на стілець надовго та дають книжку, а

після цього ще заняття на піаніно, де знов же треба сидіти – це не є добре. Є дуже високий ризик чи навіть стовідсоткова імовірність, що отримаємо начитану музичну дитину із незадовільними адаптаційними можливостями, великим скритим стресом, зниженими функціональними можливостями кардіореспіраторної системи [9-11] та можливо проблемами травної системи та опорно-рухового апарату. Особливо небезпечні стреси в критичні періоди.

У дитячому віці, як і в подальшому, завдання, в першу чергу, близьких, а також вихователів, вчителів – створити такі оптимальні умови для навчання і розвитку здібностей дитини, щоб не нашкодити її психічному та фізичному здоров'ю.

При вихованні та розвиткові дитини з народження важливо враховувати особливості і завдання кожного конкретного віку. Якщо займатися з малюком, опираючись на рекомендації професіоналів, фізіологів, психологів, то очікування батьків на нормальний психічний розвиток та розвиток мови обов'язково виправдається.

Висновок. Розвитку мовлення сприяють ігри та заняття, вивчення віршів і пісень, спілкування дітей з дорослими. Вимову окремих слів і цілих фраз дитина засвоює шляхом наслідування, тому розвиток правильного дитячого мовлення значною мірою залежить від того, наскільки правильне мовлення у людей, що її оточують. Відсутність уваги з боку дорослих, гострі та хронічні захворювання можуть викликати уповільнення розвитку мовлення дитини.

Список літератури

1. Коц С.М., Коц В.П. (2016) *Фізіологія вищої нервової діяльності*. Навчальний посібник. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
2. Коц С.М., Коц В.П. (2022) *Вікова анатомія та фізіологія людини*. Навчальний посібник. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
3. Коц С.М., Коц В.П., Маракіна А.Г. Різні менталітети та методики виховання. *Березневі наукові читання: LXXXI Міжнародна науково-практична інтернет-конференція*. (С. 14-18), 14 березня 2022, Вінниця, Україна. https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/03/%D0%92%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8F_%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%8C_2022.pdf
4. Коц С.М., Коц В.П., Яценко В.В. Умови та методики виховання в режимі раннього розвитку – плюси та мінуси. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень: матеріали III Міжнародної наукової конференції* (С. 76-80), (т.2), 15 квітня, 2022, Львів, Україна. <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/mcnd/issue/view/15.04.2022/730>
5. Коц С.Н., Коц В.П. Особливості комунікативної компетентності та стресостійкість. *Педагогіка здоров'я: збірник доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції*. (С. 188-191), 18-19 травня, 2018, Харків.

6. Коц В.П., Коц С.М. Вплив на психофізіологічні показники дітей з високою тривожністю програми відпочинку ПЗОВ. *Тенденції розвитку психології та педагогіки: збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції*. (С. 44-49), 4-5 листопада, 2016, Київ, Україна.

7. Коц С.М., Коц В.П. Реалізація вирішення проблеми високої тривожності у дітей та підлітків педагогічним колективом у дитячому оздоровчому позаміському таборі. *Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції*. (С. 57-61), 21-22 серпня, 2015 Львів, Україна.

8. Коц С.М., Коц В.П., Рєва І.М., Скидан Р.Ф. Особливості процесу розвитку дитини. Сучасні виклики та проблеми науки, LXXIV Міжнародна науково-практична конференція. (С. 199-204), Ч.1, 15 листопада, 2021, Рівне, Україна. https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/11/%D0%B05-%D0%A0%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B5_1.pdf

9. Kots SM, Kots VP. Features mentality and methods of education. *Освіта збереже Україну!: матеріали I Всеукраїнських ПрокOPENківських читань*. (161-169), 10 червня, 2022, Харків, Україна.

10. Коц СМ., Коц ВП, Коваленко ПГ. Характеристика функціонального стану серцево-судинної системи дітей шкільного віку. *Біорізноманіття, екологі та експериментальна біологія*. 2021; Том 23(№1): 68-76.

11. Коц СН, Коц ВП, Коваленко ПГ. Динаміка показників функціонального стану серцево-судинної системи дітей шкільного віку під впливом корекційного комплексу. *Природничий альманах (біологічні науки)*, 2021, №31:35-44.

12. Коваленко ПГ, Коц ВП, Коц СН. Characteristics of the functional condition of the cardiovascular system of children 11, 12 years old. *Collective Scientific Monograph. Synthesis of medicine, pharmacy sciences and biological researches: analysis and trends*. №1, Dallas: Primedia eLaunch. 2021-2022. P. 1-16.

13. Кондратенко АО., Коц ВП, Коц СМ. Дослідження рівня функціональних показників дихальної системи дітей шкільного віку. *Грааль науки*, 2021, Міжнародний науковий журнал, № 9:160-164.

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ФУТБОЛУ НА РОЗВИТОК ШВИДКІСНО-СИЛОВИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ

Куртова Олена Валентинівна

викладач кафедри спортивних ігор
Навчально-наукового інституту фізичної культури, спорту і реабілітації
Університету Ушинського,
м. Одеса, Україна

Фусар Ігор Юрійович

здобувач ОС «Магістр»,
Навчально-наукового інституту фізичної культури, спорту і реабілітації
Університету Ушинського,
м. Одеса, Україна

Анотація. В роботі розглянуті питання розвитку швидкісно-силових здібностей школярів засобами футболу на уроках фізичної культури з врахуванням навантажувальних впливів.

Актуальність теми, обраної нами для дослідження, полягає у виявленні особливостей впливу засобів футболу на розвиток швидкісно-силових здібностей учнів підліткового віку на уроках фізичної культури. Зогляду на те що темпи приросту швидкісно-силових можливостей спостерігаються у дівчат від 10 до 11, а у хлопців від 10 до 11 та від 13 до 15 років. Окрім того, у середньому шкільному віці закладаються основи фізичного і психічного розвитку, формуються уміння, удосконалюються рухові навички та морально-вольові якості, що сприяють розвитку позитивних рис особи.

Виклад основного матеріалу. Інтенсивні розробки сучасних педагогічних технологій з фізичного виховання підростаючого покоління ведуться не тільки в Україні, але і в інших країнах світу. Низка дослідників займалися питаннями фізичної підготовленості школярів. У своїх роботах вони вказують на підвищення її рівня за рахунок зміни засобів, переважно впливаючи на окремі рухові здібності. Футбол дозволяє без значних матеріальних витрат досягти високого рівня фізичної підготовленості та розвивати швидкість, силу, спритність, та інші рухові якості, виховувати сміливість, дисциплінованість, рішучість[1, 2].

Ми у роботі опирались на позицію фахівців, що для учнів середнього шкільного віку не рекомендується форсувати розвиток власне силових здібностей і тому силові вправи повинні мати швидкісну спрямованість із обмеженням статичних напружень, отже, ми припускаємо, що використання засобів футболу на уроках фізичної культури сприятиме підвищенню рівня розвитку швидкісно-силових здібностей учнів підліткового віку.

Мета дослідження – проаналізувати вплив спеціальних вправ футболу на організм школярів та здійснити відбір найкращих засобів на розвиток швидко-силових здібностей учнів підліткового віку.

У процесі вивчення науково-методичної літератури та передового педагогічного досвіду, щодо застосування засобів футболу в процесі фізичного виховання школярів, ми виявили, що футбол належить до видів спорту, який у великій мірі сприяє різнобічному гармонійному розвитку людини і разом з тим пред'являє його організму виключно високі вимоги. Серед чисельних видів спорту, які культивуються в системі фізичного виховання України, футбол займає одне з провідних місць. Під час гри у футбол сила особливо яскраво проявляється при відборі м'яча ногою, при поштовхах тілом, при ударах по м'ячу ногою і головою. Але навіть у більшості підлітків, які систематично займаються футболом, на відміну від інших компонентів рухової діяльності силові показники не досить високі, що вказує на незначну кількість занять по її розвитку. Саме у збільшенні сили закладено невикористані можливості подальшого підвищення рівня фізичної підготовленості [3].

Основний і єдиний метод виконання силових вправ у футболі – повторний. Для різних варіантів виконання силових вправ у практиці спорту використовують наступні методи:

- метод максимальних зусиль;
- метод повторних зусиль;
- метод вибухових зусиль;
- метод колового тренування [4].

Як зазначають фахівці, незначні навантаження не дають бажаного ефекту, а великі, в свою чергу – небезпечні для здоров'я дітей. Значна кількість спеціальних досліджень присвячено, головним чином, вивченню впливу одноразових фізичних навантажень на локомоторні і вегетативні функції. Однак, відомо, що для ідеалізації локомоторних і вегетативних функцій у процесі занять фізичними вправами необхідне багаторазове виконання навантажень різноманітного характеру. Тому при плануванні фізичних навантажень для учнів завжди постає питання, скільки разів повторювати ту чи іншу вправу, або припинити її виконання. Яке повинно бути в підсумку дозування об'єму та інтенсивності тренувальних навантажень і при цьому утворити навантажувальний вплив який би викликав стан контрольованої втоми. Однак, дуже важливо при заняттях фізичними вправами не доводити навантаження до 3-го ступеня втоми, так як вони негативно відбиваються на працездатності організму. Надмірні навантаження можуть призвести до зриву серцевої діяльності [2, 5].

Після цілеспрямованих тривалих навантажень необхідно влаштовувати досить тривалі перерви для відновлення.

Таким чином, доходимо до наступного висновку. Сила в її чистому вигляді в незначній мірі проявляється у змагальній діяльності футболістів. Тому при розвитку рухових здібностей підлітків вчитель на уроці повинен розглядати її як

базу для виховання і вдосконалення швидкісно-силових здібностей, а футбол є для цього захоплюючим, ефективним засобом.

Список літератури

1. Дубенчук А. І. Футбол : навчальний посібник. Харків : Ранок. 2010. 128 с.
2. Овчаренко С. В., Мітова О. О. Проблеми контролю у футболі в зв'язку з сучасними тенденціями його розвитку. Фізична культура спорт та здоров'я нації. 2017. № 3 (22). С. 371-377
3. Наумчук В. І. Теоретико-методичні основи навчання спортивним іграм : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Астон, 2017. 180 с.
4. Тимошенко О. В. Основи теорії та методики викладання спортивних і рухливих ігор : навчально-методичний посібник. Київ. 2008. 259 с.
5. Костюкевич В. М. Побудова тренувальних занять з футболу. Вінниця. 2013. 194 с.

НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Лавриченко Наталія Миколаївна

доктор педагогічних наук, професор
Київського університету імені Бориса Грінченка

Коваль Інна Віталіївна

студентки VI курсу
Київського університету імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми. Сучасний етап реформування системи загальної середньої освіти в Україні орієнтований на реалізацію компетентнісного підходу, який передбачає орієнтацію освітнього процесу на формування в школярів ключових компетентностей. Згідно з «Рекомендацією Європейського Парламенту та Ради Європи від 18 грудня 2006 р. щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» ключовими компетентностями є ті, які необхідні кожній людині для особистісної реалізації, розвитку, прояву активної громадянської позиції, соціалізації та зайнятості та які здатні забезпечити життєвий успіх молоді в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. У Державному стандарті початкової освіти зазначено, що вимоги до обов'язкових результатів навчання розроблено на засадах компетентнісного підходу до навчання, який базується на ключових компетентностях, визначених Законом України «Про освіту» з урахуванням Рекомендацій Європейського парламенту та Ради ЄС з освіти впродовж життя. Вони включають:

1) вільне володіння державною мовою. У процесі навчання на першому освітньому рівні ця компетентність проявляється насамперед через уміння висловлювати свої думки та почуття усно та письмово, чітко й аргументовано пояснювати факти, а також через любов до читання, почуття краса слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність використовувати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях (Державний стандарт початкової освіти 2019, с. 14);

2) уміння спілкуватися рідною (якщо вона відмінна від державної) мовою. Формування цієї компетентності потребує активного використання здобувачами освіти рідної мови в різноманітних комунікативних ситуаціях, зокрема в повсякденному житті, навчальному процесі, культурному житті громади (Державний стандарт початкової освіти 2019, с. 14);

У громадському діалозі «Нова школа. Простір освітніх можливостей» наголошують, що найбільш затребуваними в Україні є навички навчання впродовж життя, критичного мислення, постановки мети та її досягнення, роботи

в команді, спілкування в полікультурному середовищі. ринку праці сьогодні. Сучасність потребує особистостей, готових до ефективної комунікації, творчої діяльності в усіх сферах демократичного суспільства. Комунікативна компетентність, яка продиктована вимогами життя і визначається як ключова компетентність молодшого школяра, набуває особливого значення в 25 суспільстві нашого часу та вихованні учнів у сучасній школі (НУШ 2018, с.4).

Концепція Нової української школи (НУШ) визначає нові суспільні вимоги до формування життєво важливих якостей особистості. Здійснюється переорієнтація оцінювання результатів навчальної діяльності. «...Недостатньо дати дитині лише знання. Важливо навчитися ними користуватися. Знання та вміння, взаємопов'язані з ціннісними орієнтаціями учня, формують його життєві компетентності, необхідні для успішної самореалізації в житті, навчанні та праці» (НУШ 2018, с.4).

Інструментом реалізації компетентнісного підходу є зміщення центру ваги в освіті з накопичення знань на розвиток умінь. Для її реалізації концепція передбачає обмеження теоретичної складової змісту освіти, скорочення обсягу фактичного матеріалу на користь практичної діяльності, приділення достатньої кількості часу формуванню вмінь і відповідних установок — готовності, належної мотивації, самостійності - повага.

Пріоритетом має стати проблемне навчання, яке передбачає вирішення конкретних навчальних завдань з метою формування відповідних навичок і ставлень, пошуку та конструювання нових знань. В освітньому процесі мають домінувати інтерактивні методи, проектні технології, збільшення частки позакласного часу (НУШ 2018, с.8).

На основі концептуальних засад НУШ Державним стандартом початкової освіти визначено ключові компетентності, які спрямовані на формування навчально-виховного процесу в початковій школі. По-перше, це вільне володіння державною мовою, що передбачає вміння усно і письмово висловлювати свої думки і почуття, чітко і аргументовано викладати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність використовувати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях (НУШ 2018, с.9).

Формування цієї компетентності є пріоритетним завданням лінгволітературної освітньої галузі, реалізація якого передбачає досягнення визначених державним стандартом загальних результатів навчання. А саме: учень усно взаємодіє з іншими людьми, сприймає та використовує інформацію для досягнення життєвих цілей у різноманітних комунікативних ситуаціях; сприймає, аналізує, інтерпретує, критично оцінює інформацію в текстах різного типу, медіатекстах і використовує її для збагачення свого досвіду; висловлює думки, почуття і ставлення, спілкується з іншими особами письмово та в режимі реального часу, дотримується норм літературної мови; досліджує індивідуальне мовлення для власної мовної творчості, спостерігає за мовними явищами, аналізує їх (НУШ 2018, с.12).

У типовій освітній програмі мовно-літературного напрямку, розробленій творчим колективом під керівництвом О. Савченко, визначено мету, завдання, очікувані результати діяльності здобувачів освіти та зміст підготовки, що забезпечує досягнення зазначених. результати, уточнюються. Зокрема, метою початкового курсу мовно-літературної освіти є розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування ключової, комунікативної та читацької компетентностей; розвиток умінь спілкуватися українською мовою для духовного, культурного та національного самовираження, використовувати її в особистому та суспільному житті, у міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєвих і творчих здібностей (Савченко 2017, с.84).

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- виховання в учнів позитивного емоційно-ціннісного ставлення до української мови, читання, дитячої книги, формування пізнавального інтересу до рідної мови, бажання вдосконалювати своє мовлення;
- розвиток мислення, мовлення, уяви, пізнавальних і літературно-творчих здібностей школярів;
- формування повноцінних навичок читання та письма, умінь брати участь у діалозі, драматизаціях, створювати короткі усні та письмові монологи;
- формування вмінь працювати з різними видами та джерелами інформації;
- ознайомлення учнів з дитячою літературою різної тематики та жанрів, формування прийомів самостійної роботи з дитячою книгою;
- формування вмінь опрацьовувати тексти різного типу (художні, науково-популярні, навчальні, медіатексти);
- вивчення мовних одиниць і явищ з метою засвоєння початкових лінгвістичних знань і норм української мови;
- залучення молодших школярів до практичного застосування навичок з різних видів мовленнєвої діяльності в навчальних і життєвих ситуаціях (Савченко 2017, с.84).

Відповідно до визначених цілей і завдань у початковому курсі мовно-літературної освіти виділено такі змістові лінії: «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо медіа», «Досліджуємо мовні явища» .

Змістова лінія «Взаємодіємо усно» спрямована на формування в молодших школярів умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усну інформацію та використовувати її в різноманітних комунікативних ситуаціях, усно спілкуватися з іншими людьми в діалогічній і монологічній формах з метою досягнення певних життєві цілі (НУШ 2018, с. 23).

Змістова лінія «Читаємо» забезпечує формування в учнів повноцінних читацьких навичок, умінь самостійно добирати й опрацьовувати художні тексти різних типів, дитячі книжки, висловлювати своє ставлення до прочитаного, сприймати художній текст як засіб для читання. збагачення особистого емоційно-чуттєвого, соціального досвіду, використовувати раціональні прийоми пошуку необхідної інформації в різноманітних джерелах, роботи з інформацією

в різних форматах, застосування її в навчально-пізнавальних ситуаціях, практичний досвід (НУШ 2018, с. 25).

Змістова лінія «Взаємодіємо письмово» спрямована на формування в молодших школярів повноцінних навичок письма, вміння письмово висловлювати свої думки, почуття, ставлення та взаємодіяти з іншими людьми, висловлюватись у різних видах мовлення та творча діяльність (НУШ 2018, с. 27)

Змістова лінія «Дослідження медіа» надає учням уміння аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати інформацію в медіатекстах і використовувати її для збагачення власного досвіду, створення простих медіапродуктів (НУШ 2018, с. 28).

Змістова лінія «Досліджуємо мовні явища» спрямована на дослідження учнями мовних одиниць і явищ з метою засвоєння початкових лінгвістичних знань, норм літературної вимови та правил українського правопису, формування в молодших школярів умінь користуватися українською мовою в усі сфери життя (НУШ 2018, с. 29) .

Зазначені змістові лінії спрямовані на формування комунікативної компетентності молодшого школяра. Реалізація нового змісту початкової мовної освіти забезпечить досягнення очікуваних результатів за умови оновлення навчально-методичного забезпечення навчального процесу, тобто створення нових підручників, посібників, дидактичного матеріалу, мультимедійних засобів, тощо.

Оновлення навчально-методичного забезпечення необхідно здійснювати, виходячи з функцій, які покликані виконувати засоби навчання. В умовах компетентісно орієнтованої освіти цифрові засоби мають виконувати не лише інформаційну, а й мотиваційну та розвивальну функції. Інформаційна функція засобів навчання української мови полягає в тому, що вони повинні містити передбачений типовою освітньою програмою лінгвістичний матеріал, призначений для реалізації змістової лінії «Досліджуємо мовні явища», а також завдання, які передбачають освоєння чотирьох видів мовленнєвої діяльності – аудіювання, говоріння, читання та письмо (забезпечення змістових ліній «Взаємодіємо усно», «Читання», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо медіа»).

Для забезпечення мотиваційної функції в навчальних матеріалах необхідно використовувати: текстовий матеріал, цікавий дітям молодшого шкільного віку; ілюстрації та сучасне художнє оформлення; дидактичні ігри; вправи, що передбачають нестандартний і цікавий для учнів процес виконання; завдання, що спонукають до пошуку значущих для школярів результатів тощо.

Висновки. Реалізація розвивальної функції сучасних засобів навчання має здійснюватися через систему завдань, спрямованих на розвиток пізнавальних здібностей учнів, зокрема на оволодіння розумовими операціями (аналіз, порівняння, узагальнення, доведення тощо), а також як при формуванні вміння застосовувати набуті знання, способи дій, досвід у нових нестандартних ситуаціях. Крім того, компетентісно орієнтовані цифрові технології мають

готувати дітей до самонавчання. Для цього в них необхідно пропонувати алгоритми міркувань, пам'ятки, схеми, таблиці, приклади виконання завдань тощо. Молодший шкільний вік психологи вважають оптимальним періодом для активного формування соціальної поведінки, навичок спілкування з однолітками різної статі, розвитку комунікативних навичок, вміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях. Тому актуальним у цей період є формування комунікативної компетентності молодших школярів, у процесі якого необхідно враховувати психологічні особливості дітей цього віку. Коли дитина йде до школи, в її житті відбувається багато кардинальних змін. Вони входять у новий соціальний простір людських стосунків.

Список використаної літератури

1. Вашуленко М. С. Методика викладання української мови в початковій школі. Київ, 2008. 318 с.
2. Закон України «Про освіту» (2017р.). URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 05.09.2022)
3. Концепція інформатизації освіти. В.Ю. Биков, В.І. Луговий, М.І. Жалдак, Н.В. Морзе. Рідна школа, 1994. №11. С.26-29.
4. Нова українська школа: основи Стандарту освіти. Львів, 2016. 64 с
5. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручн. Київ: Грамота, 2012. 504 с.
6. Васильєва О. В. Критерії та рівні сформованості комунікативної компетентності молодших школярів. Педагогічний альманах: Збірник наукових праць. Редкол. В. В. Кузьменко та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. Випуск 20. С. 16-22.

СПЕЦИФІКА ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ-БІЛІНГВАМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Лопатинська Наталія,
PhD in Pedagogy,
Associate Professor Department of special and inclusive education
Borys Grinchenko Kyiv University

Івченко Катерини,
second (master's) level student
Borys Grinchenko Kyiv University

Актуальність дослідження обґрунтована кількісними змінами в демографічному складі України. За останні 20 років спостерігався, як значний міграційний приріст, так і збільшення кількості інтернаціональних шлюбів[1],[6]. З початком повномасштабного вторгнення росії на територію України більше 3,7 мільйона громадян виїхали до інших країн ЄС[10]. Ці дані свідчать про те, що зростала кількість дітей, які росли з домовленнєвого віку або почали жити та вчитись у двомовному середовищі. Не є виключенням і сім'ї дітей із особливими освітніми потребами (далі з ООП). Якщо діти-білінгви з нормотиповим розвитком нерідко потребують корекційної роботи з логопедом, то для дітей-білінгвів з ООП цей аспект набуває особливої актуальності. Дуже часто засвоєння другої мови відбувається спонтанно, без впровадження спеціального мовного режиму в сім'ї та без контролю з боку дорослих. В такому випадку може не засвоюватись мовленнєва система одної з мов або засвоїтись з порушеннями однієї або декількох її складових (фонетики, граматики, лексики, мелодики), що надалі вплине на формування навичок читання та письма. Перед двомовними родинами дітей із ООП нерідко постає питання: виховувати дитину у двомовному середовищі, чи надати перевагу монолінгвальному для усунення зайвих труднощів та можливих порушень.

Явище білінгвізму цікавить лінгвістів з ХХ століття. У 40-х роках ХХст. з французької був запозичений термін, який згодом набув змін та удосконалень у визначенні[5]. Переважна більшість науковців у своїх роботах спираються на визначення американського лінгвіста U. Weinreich : «Процес наперемінного використання мов називається білінгвізмом, а людина, що використовує їх, - білінгвом»[12]. Також існує явище, яке є дуже близьким за значенням до поняття білінгвізму - явище диглосії. Найсучасніше визначення диглосії вивела Л. Масенко: «диглосія - одночасне існування у суспільстві двох мов або двох різних форм однієї мови, застосовуваних у різних функціональних сферах»[4].

Найбільш поширеним мовленнєвим явищем в осіб-білінгвів є інтерференція. О. Чернякова визначає її як: «неусвідомлене, безконтрольне використання в мовленні однією мовою елементів другої мови»[7]. Водночас найбільш

поширеними помилками у мовленні білінгвів - фонетичні. Інтерференція може охоплювати не тільки фонему, а й наголошування та темпо-ритмічну складову мовлення. Щодо впливу білінгвального розвитку на мовлення дітей із ООП, то відзначають позитивні результати у групах двомовних дітей із синдромом Дауна, розладами аутистичного спектра (далі РАС) та дітей із загальним недорозвитком мовлення (далі ЗНМ) у порівнянні з такими самими групами монолінгвів. Дослідники наголошують на важливості якості мов та що найранішому початку двомовного розвитку. Також варто зауважити, що діти-білінгви з ООП не володітимуть мовою на рівні носіїв[8],[13].

Цікавим виявився досвід країн, де мовна ситуація є більш стабільною у відношенні багатомовності. Такі країни як Іспанія, Канада та США відзначають, що відчувається нестача фахівців-білінгвістів. Однією з ключових проблем є недостатня вивченість теми, що унеможливує використання доказових методів. Відсутність спеціалізованих методик обстеження двомовних дітей також ускладнює процес дослідження процесів впливу на дітей-білінгвів з ООП. Одним з найбільших викликів для фахівців є подолання культурних бар'єрів: Ваше ставлення до сім'ї має бути неупередженим, враховувати їх темп життя, традиції та віросповідання, їх ставлення до дитини з ООП, їх ставлення до фахівців педагогічної та медичної сфери[8],[9],[14], [11].

Щодо українського ринку спеціалістів-білінгвістів ми отримали наступні дані методом онлайн опитування. По-перше, окрім україно-російського білінгвізму фахівці стикались з івритом, іспанською, польською, турецькою, арабською, португальською, французькою, німецькою, фінською та жестовою мовами, що вразі перевершує спектр мов, які можуть охопити майбутні фахівці-логопеди. По-друге, студенти закладів вищої освіти виявили високий рівень зацікавленості у темі й на питання чи взяли б вони в роботу таких клієнтів, то всі відповіли: "Так, хоча почуватимусь невпевнено та намагатимусь знайти необхідну інформацію". По-третє, спеціалісти отримують знання з теми білінгвізму шляхом самоосвіти. І студенти й практики логопеди мають запит на розширення своїх знань у межах вебінарів, семінарів, тренінгів тощо.

Нами проаналізовано й український досвід ведення логокорекційної роботи з дітьми-білінгвами з ООП. Можемо констатувати, що тема є мало вивченою. Наразі в українському науковому полі дана тема найбільше описана в працях, присвячених особам із порушеннями слухової функції. В цій царині білінгвізм розглядається як володіння особою з порушеннями слуху жестовою мовою та словесною мовами. Такого роду "білінгвізм" дозволяє дитині розвиватись за віковими нормами та мати зв'язок із світом чуючих [2]. Також маємо наукові праці, які розглядають проблему порушень писемного мовлення в дітей-білінгвів із ЗНМ. Автори пропонують корекційну методіку для україно-російських білінгвів із ЗНМ. Одним з ключових етапів є робота над формуванням фонематичних процесів, а саме ознайомлення дітей з відмінними фонемами обох мов. Запорукою гарного результату також є використання візуальної підтримки[3].

З огляду на все сказане вище нами було запропоновано концепцію білінгвального навчання. Метою концепції є формування нової філософії серед освітян та корекційних педагогів щодо позитивного ставлення до вибору мов двомовними сім'ями дітей із порушеннями психофізичного розвитку та інвалідністю, до опанування ними культурно-історичного та соціального досвіду; створення умов для удосконалення та доступності системи логопедичних послуг; розвиток мовних, мовленнєвих і комунікативних здібностей задля підвищення рівня конкурентоздатності та конкурентоспроможності дітей із ООП, самореалізації у багатомовному світі. В основу лягли принципи: наступності та безперервності білінгвального навчання; гуманізація освіти; екологічність впливу; поваги до культури, традицій, віросповідань родини; неупередженості, відсутність впливу культурних стереотипів на поведінку спеціаліста, ставлення та визначення стратегії впливу; опори на науковість під час консультації родини, оцінюванні, вибору стратегії впливу (крослінгвальної чи білінгвальної) з опорою на можливості сім'ї та сильні сторони дитини. Реалізація Концепції сприятиме: забезпеченню права дітей-білінгвів із ООП на рівний доступ до якісної освіти та корекційних послуг, незалежно від стану здоров'я, обраних сім'єю мов; створенню належних умов для функціонування і розвитку білінгвального навчання дітей із ООП в Україні, забезпеченню достатнього обсягу фінансування для впровадження білінгвального навчання; зміні освітньої парадигми, удосконаленню навчального процесу шляхом урахування сучасних досягнень науки та практики; забезпеченню підтримкою двомовних родин, які мають дітей з особливими освітніми потребами; підготовці достатньої кількості кваліфікованих педагогічних кадрів, які володіють методиками білінгвального навчання, створення системи підвищення їх професійної майстерності;

Підсумовуючи можемо зазначити що тема логопедичної допомоги дітям-білінгвам з ООП є недостатньо вивченою в усьому світі та набуває все більшої актуальності із розвитком суспільства. Освіта та корекційна освіта має розвиватись та модернізуватись в ногу з часом, забезпечуючи усіх рівними можливостями. Наше дослідження не є вичерпним і проблема потребує подальшого вивчення з боку наукової спільноти

References:

1. 5 864 шлюби з іноземцями зареєстровано в рамках пілотного проєкту «Шлюб за добу» за 10 місяців 2020 року. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/5-864-shlyubi-z-inozemtsyami-zareestrovano-v-ramkah-pilotnogo-proektu-shlyub-za-dobu-za-10-misyatsiv-2020-roku>
2. Адамюк Н.Б.; Дробот О.А.; Замша А. В. АДАМЮК глухих та слабкочуючих
3. Козлова В.А. Пропедевтика порушень письма у першокласників з вадами мовлення в умовах білінгвізму: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.03 / В.А. Козлова ; Ін-т спец. педагогіки АПН України. — К., 2003. — 21 с. — укр.
4. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. / Л.Масенко. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. — 243 с

5. Репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: Головна сторінка. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/1265/1/Bagatomovnist_ta_socialno-pedagogichni_zasady_movnoi_polityky_v_SHA.pdf (дата звернення: 13.11.2022).
6. України, 1998-2021 Дата останньої модифікації: 14.06.2021, Міграційний рух населення за типом місцевості у 2002-2020 роках
7. Чернякова О. Вплив білінгвізму на розвиток мовлення дитини. Вісник Інституту розвитку дитини. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія, 2014, 32: 105-110
8. Goldstein B. A., Gildersleeve-Neumann C. E. Bilingualism and speech sound disorders. *Current developmental disorders reports*. 2015. Т. 2, № 3. С. 237–244. URL: <https://doi.org/10.1007/s40474-015-0049-3>
9. Nieva S., Rodríguez L., Roussel S. R. Intervención en el lenguaje con niños bilingües y sus familias: una revisión. *Revista chilena de fonoaudiología*. 2017. Т. 16. URL: <https://doi.org/10.5354/0719-4692.2017.47561>
10. Operational data portal (2022). Total Refugee influx from Ukraine in neighboring countries. Geneva : UNHCR. <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>
11. Position paper. Home - Charles Sturt University. URL: <http://www.csu.edu.au/research/multilingual-speech/position-paper>
12. Pulgram E., Weinreich U. Languages in Contact. Findings and Problems. *The Modern Language Journal*. 1953. Т. 37, № 8. С. 429. URL: <https://doi.org/10.2307/320055> (дата звернення: 06.11.2022)
13. The language abilities of bilingual children with down syndrome / E. K.-R. Bird та ін. *American journal of speech-language pathology*. 2005. Т. 14, № 3. С. 187–199. URL: [https://doi.org/10.1044/1058-0360\(2005/019\)](https://doi.org/10.1044/1058-0360(2005/019))
14. Tutorial: Speech Assessment for Multilingual Children Who Do Not Speak the Same Language(s) as the Speech-Language Pathologist / S. McLeod та ін. *American Journal of Speech-Language Pathology*. 2017. Т. 26, № 3. С. 691–708. URL: https://doi.org/10.1044/2017_ajslp-15-0161

РОЗВИТОК ОПИСОВОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Лопатинська Наталія Анатоліївна

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка

Духнич Юлія Василівна

студентки VI курсу
Київського університету імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми. Зміна сучасного суспільства та його соціокультурної політики, яка передусім передбачає розвиток особистості на засадах милосердя, зумовлює значні інноваційні потреби у переосмисленні концепції навчання дітей старшого дошкільного віку українською мовою. Актуальним стає розробка нових інтерактивних технологій освітнього процесу, які б давали можливість забезпечити мету формування духовності, національної самосвідомості, а у формах впливу на дитину керувалися б принципами гуманізму.

Ступінь розробки проблеми. Розвиток мовлення дитини – складний процес, і водночас це провідна базова характеристика особистості, яка формується в процесі її розвитку (А. Богуш, М. Вашуленко, О. Кононко та ін.) Питання розвитку описового мовлення старших дошкільників не є новим у науковій проблематиці. Проте, варто зауважити, що результати теоретичного аналізу зазначеної проблеми засвідчують, що питання описового мовлення старших дошкільників незважаючи на достатню кількість запропонованих методичних систем, розкриваються не тільки практиками, але і вченими з одного боку, «...з погляду оволодіння дітьми загальноприйнятими в лінгвістиці якостями описового мовлення». А основи емоційного потенціалу дитячої психіки у ході формування мовленнєвих навичок, а саме описового мовлення дошкільників залишаються поза увагою науковців.

Виклад основного матеріалу. Порушення мовлення дуже часто є серйозною перешкодою для успішного навчання дитини дошкільного віку. Виходячи з цього питання стану сформованості описового мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення є актуальним та потребує додаткових досліджень.

Відповідно, метою констатувального етапу дослідження є виявлення стану описового мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати науково-методичну літературу з теми дослідження;

2) розробити методику констатувального експерименту щодо визначення рівня описового мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення;

3) дослідити стан сформованості описового мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Дослідження стану сформованості описового мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення проводилось на базі Логопедичної студії "ГраНаГ" м. Києва. Дослідження проводились у кілька етапів. Першим етапом дослідження була діагностика сформованості описового мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення на основі старшої групи.

В дослідженні брали участь 18 дітей, з них 6 дітей, які мають загальний недорозвиток мовлення та 12 дітей із нормотиповим розвитком. Всі діти навчаються в одній групі, але 6 з них мають труднощі у мовленні. З усіма дітьми було пройдено обстеження на виявлення стану сформованості описового мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення онлайн.

Процес діагностування стану сформованості описового мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення проводився у такій послідовності: спочатку ми здійснили підбір методики до завдань дослідження та підібрали діагностичний матеріал, потім провели власне діагностику описового мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення; і здійснили кількісно-якісний аналіз отриманих результатів.

На констатувальному етапі ми вивчили стан описового мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. Для цього використали завдання методики:

- Методика навчання дітей розповіданню за схемами (авт. О. Білан. К. Крутій);

- Методика обстеження описового мовлення В. Глухова, яка була адаптована українською дослідницею Є.Соботович;

Підібравши комплекс діагностик для проведення дослідження сформованості описового мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення ми апробували їх і подаємо результати обстеження описового мовлення за методикою К. Крутій. Високий рівень наявний у 25% дітей із нормотиповим розвитком та у 0% із порушеннями мовлення. Достатній рівень ми визначили у 25% дітей із порушеннями мовлення та 55% дітей із нормотиповим розвитком. Середній рівень у 45% дітей із порушеннями мовлення та 20% дітей із нормотиповим розвитком Низький рівень – у 30% дітей із порушеннями мовлення та 0% дітей із нормотиповим розвитком.

наведемо загальні результати описового мовлення за методикою розробленою В. Глуховим. Високий рівень (100%): усі завдання виконано «...з першого разу, без або з мінімальною допомогою дорослого; розповідь відповідає за змістом запропонованій темі, доведена до логічного завершення, даються

пояснення подій, що відбуваються; дотримані граматичні норми – у 45% дітей з нормотиповим розвитком». Середній рівень (75% – 80%): «...розповідь складено самостійно або з невеликою допомогою; не відзначаються різко виражені порушення зв'язності, пропуски сюжетних моментів, що не порушують загальної логіки» – у 35% дітей із загальним недорозвитком мовлення та у 25% дітей з нормотиповим розвитком. Недостатній рівень (40% – 74%): «...правильне виконання завдання з третьої спроби з допомогою дорослого; діти не помічають власних помилок та не виправляють їх, навіть з допомогою дорослого; темп виконання значно сповільнений» - у 40% дітей із загальним недорозвитком мовлення та у 20% дітей з нормотиповим розвитком. Низький рівень (20% – 39%): «...розповідь з описом складено за допомогою повторних допоміжних питань, недостатня інформативність, відсутність пояснення переданих подій, що знижує комунікативну цілісність повідомлення» – у 15% дітей із загальним недорозвитком мовлення та у 10% дітей з нормотиповим розвитком. Відзначаються лексичні і синтаксичні труднощі. Завдання невиконане (0% – 19%): завдання виконано неадекватно у 10% дітей із загальним недорозвитком мовлення.

Попередній аналіз отриманих даних дає змогу говорити про те, що наявність проблеми сформованості описового мовлення у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення, як процесу, спостерігається у більшості. Наявність значної кількості дітей із загальним недорозвитком мовлення потребує розробки відповідних сучасних методик, спрямованих на подолання типових помилок з урахуванням порушених, або недостатньо сформованих механізмів, які і забезпечують процес грамотного, швидкого, автоматизованого та осмисленого читання.

У результаті аналітичних висновків нами синтезовано експериментальну методику вдосконалення описового мовлення старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення, яка складається з таких елементів:

1) заняття на основі системи вправ з розвитку описового мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення у процесі ігрової діяльності.

2) ігрові вправи з розвитку описового мовлення у дітей старшого дошкільного віку.

Мета експериментального дослідження: удосконалення описового мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення на основі системи вправ з розвитку описового мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення у процесі ігрової діяльності.

Етапність реалізації формувального експерименту має такий вигляд:

1. Підготовчий етап – аналіз структурно-змістових особливостей вправ з розвитку описового мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення в процесі ігрової діяльності, як засобу корекції описового мовлення; розробка системи експериментальних занять за лексичними темами відповідно до програми ЗДО та складання змісту конспектів

експериментальних занять; комплектування груп дітей старшого дошкільного віку з ООП.

2. Основний етап – впровадження експериментальних методів. Нами було проведено 3 заняття з групою дітей, спрямовані на корекцію описового мовлення старших дошкільників з ОНР на основі системи вправ з розвитку описового мовлення у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення під час ігрової діяльності.

3. Заключним етапом є визначення ефективності впровадження експериментальної методики. Повторна діагностика описового мовлення дітей старшого дошкільного віку з ООП (кількісний та якісний аналіз результатів, отриманих після експериментального навчання дітей з ООП експериментальної групи, а також порівняльний аналіз показників стану).

Після проведення експериментального дослідження за системою вправ для розвитку описового мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, нами було проведене повторне вивчення стану описового мовлення дітей старшого дошкільного віку на базі Логопедичної студії "ГраНаТ" м. Києва.

Кількісний аналіз результатів експериментальної групи показав, що кількість правильності виконання завдань дітьми значно покращилася та виросла у відсотковому порівнянні з результатами констатувального етапу.

Правильне виконання дітьми із загальним недорозвитком мовлення завдання № 1 вище, ніж при діагностиці на констатуючому етапі, завдання № 1 на 25 %, завдання № 3 — на 10 %, завдання № 4 — на 10 %, завдання № 5 на 15 %, завдання № 6 на 20 %, завдання № 7 на 30 %, завдання № 8 на 5 %. Наприклад, виконуючи завдання № 1, коли діти на констатуючому етапі лише після навідних запитань складали речення за картинкою та описували її, то вже на контрольному етапі вони самостійно виділили основні сюжетні лінії, та здійснили опис.

Завдання №2 показало, що діти на констатувальному етапі складали опис за всіма трьома сюжетними картинками, не упускали основних сюжетних ліній; більшість дітей контрольного етапу склали опис лише за двома сюжетними картинками, але правильно поєднали їх із розповіддю.

Під час виконання завдань №3, діти на констатувальному етапі переказували знайому казку, випускали суттєві моменти казки, користувались підказками з боку педагога, не могли описати головних персонажів. Діти на контрольному етапі переказували казку, описували головних персонажів, дотримуючись логічної послідовності та зв'язності. Вони правильно називали всіх героїв та описували їх, як за зовнішніми ознаками, так і за рисами характеру.

Виконання завдання № 4, також вказує на покращення результатів. Діти на контрольному етапі досить повно відобразили опис сюжетних картинок, але за допомогою навідних запитань та вказівок на відповідну картинку або її деталь.

Складання розповідей з власного досвіду під час завдання № 6 показало, що діти контрольного етапу ще користуються навідними запитаннями та допоміжними інструкціями, але вже виходить значно краще.

Висновки. Отже, отримані результати демонструють підвищення стану сформованості описового мовлення дітей контрольного етапу. Звідси випливає, що запропонована нами система вправ із використанням ігрових технологій є дієвою, її можна та потрібно використовувати у роботі з дітьми з загальним недорозвитком мовлення в ЗДО.

Список використаних джерел

1. Соботович Є.Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (в його фонетико-фонематичній ланці) дітей дошкільного віку. Дефектологія. 2002. №3. С.2-4.
2. Сушельницька З. В. Логоказка як засіб розвитку артикуляційної моторики у дітей. Кам'янець-Подільський: науковометодичний центр Управління освіти і науки, 2014. 64 с.
3. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. К.: ПП «Актуальна освіта», 2013. 108 с.
4. Царик О. Теоретичні засади формування культури мовлення. Наукова думка. Плуц, 2021. с.145-156
5. Шеремет М. К. Логопедія. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 376 с.

ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ ЗВУКОВИМОВИ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З МІОФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Лопатинська Наталія Анатоліївна

PhD in Pedagogy,
Associate Professor Department of
special and inclusive education
Borys Grinchenko Kyiv University

Юрченко Ганна Петрівна

second (master's) level student
Borys Grinchenko Kyiv University

Корекція звуковимови у дітей молодшого шкільного віку з міофункціональними порушеннями є одним із пріоритетних та практико значущих напрямів діяльності мультифункціональної команди: педіатрів, дитячих неврологів, отоларингологів, щелепно-лицьових ортопедів, остеопатів, стоматологів, ортодонтів, фізичних терапевтів, ерготерапевтів, нейрологопедів, міофункціональних терапевтів.

Аналіз джерельної бази дозволив констатувати необхідність досліджень у сфері застосування техніки міофункціональної терапії у практиці логопедії задля покращення стану функціонування мимічного, орального та артикуляційного праксису, нормалізації процесів жування та ковтання, формування правильного дихання, вдосконалення мовленнєво-рухових функцій та функцій моторного планування, що якісно вплине на стан звуковимови у дітей молодшого шкільного віку з міофункціональними порушеннями.

Звуковимова забезпечує фонетичну правильність мовлення молодшого школяра. М. Шеремет та Н. Чередніченко під поняттям «звуковимова» розуміють процес утворення звуків мовлення, що керується центральною нервовою системою і здійснюється енергетичним (дихальним) – діафрагма, легені, бронхи, трахеї, гортань; генераторним (голосовим) – голосові зв'язки, м'язи; та резонаторним (звуковим) відділами – артикуляційний апарат, носова порожнина [1, 2, 3].

Розвиток звуковимови починається поступово шляхом поєднання рефлексорних звуків. Виділено такі фактори становлення звуковимови: клінічний, психофізіологічний, нейропсихологічний, психолінгвістичний.

Поява звуків веде за собою появу повноцінного мовлення дитини. Породження мовлення складається із 5 етапів, а саме:

- 1 – мотив (мотивація);
- 2 – думка (розуміння, мовленнєва інтенція);
- 3 – внутрішнє програмування мовленнєвого висловлювання;

4 – опосередкування думки в значеннях зовнішніх слів, або здійснення реалізації внутрішньої програми;

5 – опосередкування думки в словах, або акустико-артикуляційна реалізація мовлення (водночас із процесом фонації) [4]. Мовлення дитини, яке потім розвивається, складається з простого звуконаслідування, а пізніше воно розвивається у процесі відображення звукових рефлексів і природного диференціювання дитиною [3, 5].

Дизонтогенез на клінічному (біологічному) рівні створює перешкоди для формування у дітей психолінгвістичного, психофізіологічного, нейропсихологічного та соціального рівнів.

Логопедія тісно пов'язана із науками медичного циклу. Без тісної взаємодії з ними неможливе ні вивчення, ні подолання порушень мовлення.

Міофункціональні порушення – це порушення тону (від гіпотонічного до спастичного) жувальних та/або мимічних м'язів, обумовленого порушенням функцій зубощелепної системи [6]. Причинами виникнення міофункціональних порушень є: генетичні, шкідливі звички, порушення функцій ротового дихання, зумовленого наявністю аденоїдів або слабким оральним м'язом; ковтання, зумовлене тривалим смоктанням пляшечки з соскою або соски-пустушки, тривалим годуванням рідкою або протертою їжею; жування рідкої або протертої їжі, повільне зростання щелепів, скупченість зубів; анатомічні порушення щелеп, зубів, піднебіння, під'язикової вуздечки; порушення постави та міодинамічної рівноваги; мовленнєві порушення, зумовлені аномальним тиском язика на зубний ряд [7, 8].

Види порушеного прикусу:

У сагітальній площині:

- Дистальний прикус – характеризується дистальним розташуванням нижньої щелепи, а також недорозвиненням м'язів, які висувають уперед нижню щелепу, та кругового м'яза порожнини рота.
- Мезіальний прикус – спостерігається мезіальне розташування нижньої щелепи; нижні різці перекривають верхні; м'язи, які висувають нижню щелепу вперед, надмірно розвинені, а ті м'язи, що опускають нижню щелепу, розвинені недостатньо [9, 10].

У вертикальній площині:

- Глибокий прикус – відсутній контакт між різцями верхньої і нижньої щелеп в результаті зубо-альвеолярних або гнатичних порушень. Ріжучі краї різців упираються в слизову оболонку краю ясен або альвеолярного відростка.
- Відкритий прикус – характерна наявність горизонтальної щілини на передніх або бічних ділянках зубних рядів при зімкненні зубів в центральній оклюзії, контакти зберігаються тільки на дистальних бічних зубах. Існує одно- і двобічний, симетричний і асиметричний відкритий прикус (причиною найчастіше є шкідливі звички) [9, 10].

У трансверзальній площині:

- Перехресний (латеральний) – прикус, при якому щічні горби верхніх бічних зубів укладаються в поздовжні борозенки нижніх або прослизують повз

них з язичного боку, тобто порушено зімкнення зубних рядів у поперечному напрямі [9, 10, 11].

Розлади щелепно-лицевої ділянки ускладнюють не тільки функції жування, ковтання, дихання, а й впливають на процес артикуляції звуків [12]. Неправильну вимову звуків, зумовлену вираженими порушеннями у будові артикуляційного апарату називають «механічною дислалією». При порушеннях функції органів артикуляції, можуть спостерігатися: прокладання язика між зубами в стані спокою, а також під час процесів жування, ковтання та мовлення, порушення тону м'язів, внаслідок чого не виявляється достатнього тиску на зуби з боку губ, необхідного для нормального формування зубних рядів, що чинить негативний вплив на щелепно-лицьову ділянку, яка формується [12, 13].

Варто пам'ятати, що відхилення в будові органів мовленнєво-рухового апарату не завжди спричиняють порушення звуковимови, але часто виступають такими факторами, які ускладнюють артикулювання звуків. Під час обстеження функції мовлення, а саме звуковимови особливу увагу слід приділяти вивченню взаємозв'язку особливостей прикусу та артикуляційних компонентів мовлення. Міжвідомча робота ортодонта, логопеда, оториноларинголога, гнатолога, дитячого стоматолога та невролога дозволить виявити та подолати міофункціональні порушення та порушення звуковимови.

Список літератури:

1. Артющкіна Л., Рудь О. Мовленнєва компетентність. як складова комунікативного процесі державних службовців. <https://www.google.ru/url>
2. Гаврилова Н. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: монографія. Кам'янець – Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс». 2011. 200 с.
3. Шеремет М. Логопедія : підручник. 3-тє вид. м. Київ : Вид. Дім «Слово», 2014. 672.
4. Белова, О. Парадигма онтогенезу мовлення як методологічна основа мовленнєвого розвитку. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки , 2021 (6(344) Ч.1), 207–223.
5. Рібцун Ю. В. Щоб малюк заговорив. Дошкільне виховання. 2011. № 4. С. 24-26.
6. Ахмад Салех Халяф Салама. Вплив функціонального стану щелепно-лицевої області у дітей на розвиток зубощелепних деформацій та можливості їх ранньої корекції : дис. ... канд. мед. наук (доктора філософії) : 14.01.22 / Національна медична академія післядипломної освіти імені П. Л. Шупика МОЗ України. Київ, 2018. 218 с
7. Бабич Н., Тичина К., Мельніченко Т. Використання техніки орофациальної міофункціональної терапії в логопедичній практиці // Сучасні проблеми логопедії та реабілітації: матеріали VI Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції Суми, 2017. С.39-42.
8. Фліс П.С. Ортодонтія. Вінниця: «Нова книга», 2010. 308 с.
9. Костиленко Ю., Старченко І., Прилуцький О., Гринь В. Анатомія Людини: навч. пос. для студентів стоматологічних факультетів вищих медичних навчальних закладів України IV рівня акредитації. м. Київ. 2015.

10. Куліш Н., Смаглюк Л. Український стоматологічний альманах. 2013. № 4. с. 58–60.

11. Мельник В., Зомбор К., Горзов Л. Ортодонтія. Методичні рекомендації до практичних занять для студентів 3 курсу. Ужгород, 2019. 128 с.

12. Дорошенко О., Лихота К., Дорошенко М., Біда О. Дослідження функціонального стану жувальних м'язів у пацієнтів різних вікових груп із сагітальними аномаліями прикусу. Збірник наукових праць співробітників НМАПО імені П. Л. Шупика. Київ, 2015. Випуск 24, кн. 2. С. 58–63.

13. Фліс П.С., Леоненко Г.П., Філоненко В.В., Дорошенко Н.М. Під ред. Фліса П.С. «Orthodontics. Dentognathic Anomalies and Deformations». «Медицина», Київ 2015. 176 с.

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Лосєв Олександр Семенович,
викладач-методист кафедри фортепіано,

Лосєва Олена Сергіївна,
викладач-методист кафедри фортепіано,

Погода Олена Василівна,
викладач-методист кафедри фортепіано,

Бившева Тамара Федорівна,
викладач-методист кафедри фортепіано
Харківський педагогічний фаховий коледж
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
м. Харків, Україна

Проблема становлення творчої особистості, розкриття природи креативності, створення умов для творчої самореалізації людини привертають увагу наукових, науково-педагогічних, педагогічних фахівців-практиків. Практична значущість цієї проблеми та недостатнє її розкриття в межах професійної підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва закладів дошкільної та загальної середньої освіти стимулювали процес зближення та взаємозбагачення теоретико-експериментальних і концептуальних підходів у напрямі створення науково-методичного забезпечення.

За визначенням, що подано у Законі України «Про вищу освіту», освітнім процесом називається інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у вищому навчальному закладі (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості [1].

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив існування багатьох підходів до формування творчих якостей здобувачів вищої освіти в процесі фахової підготовки. Серед них зазначена важливість особистісного підходу.

Привертають увагу наукові пошуки Т. Левченко, в ході яких зроблено порівняльний аналіз підходів, концепцій, теорій в організації вищої освіти європейських країн: Франції, Німеччини, Іспанії, Великобританії. У світлі особистісно-діяльнісного підходу до освіти особливого значення набувають активні творчі методи навчання, дослідницькі проблемні методи, форми творчої організації навчання [2, с. 70]. Зазначені форми роботи в процесі фахової

підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва закладів дошкільної та загальної середньої освіти забезпечать вільну самостійну пошукову діяльність. Також, Т. Левченко наголошує, що творча активність та інтелектуальні можливості суб'єкта підвищуються з розвитком мотивації, що є енергетичним ресурсом в різних видах діяльності [2, с. 70].

Для розвитку цілого комплексу якостей творчої особистості сприяє творча діяльність, оскільки особистість розвивається в процесі діяльності. Дослідники звертаються до теорії діяльності, згідно якої особистістю вважається система соціальної діяльності людини, що виражається двома складовими: психічною (свідомість) та практичною (поведінка), тобто саме людина є носієм особистості. Крім цього робить висновок: сутність особистості визначає її соціальна характеристика. Таким чином, ключові особистісні параметри – це мотиви, погляди, думки, інтереси, переконання, вміння, навички, тобто внутрішній світ людини.

Актуальним є виділення Р. Серьожниковою особистісно-діяльнісного підходу щодо формування творчого потенціалу у майбутніх викладачів у процесі професійної підготовки в ЗВО. При визначенні даного підходу, який орієнтує на поєднання всіх завдань професійно-педагогічної підготовки здобувачів вищої освіти з особистим досвідом творчої діяльності і креативної поведінки, на урахування пріоритетності їхньої домінуючої індивідуально-креативної сфери, чим спрямовує процес вироблення суб'єктивної позиції саморозвитку через усвідомлення себе як творчої особистості, виявлення і розкриття наявного творчого педагогічного потенціалу у відповідній діяльності [5, с. 15]. Привертає увагу технологія формування творчих умінь здобувачів вищої освіти: уміння аналізувати, уміння виділяти головне, уміння бачити нові суперечності та проблеми у відомій ситуації; уміння перенесення до нової ситуації; уміння висувати гіпотезу, уміння описувати явища та процеси тощо. [4, с. 11].

Основними цілями освіти є підготовка високоосвічених, креативних особистостей; прищеплення студентам прагнення до постійного оновлення знань, шляхом розвитку та впровадження інноваційних форм, методів, технологій та засобів навчання, які дозволяють підвищити рівень адаптації студента до перспективних потреб ринку праці та зростання вимог до якості робочої сили. Набуття студентом ключових компетентностей є вирішальним для сталого розвитку особистості.

Діяльність на заняттях з фортепіано необхідно спрямовувати на організацію пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти, розвиток їх розумових, творчих здібностей та формування емоційно-ціннісного ставлення до творів музичного мистецтва. Підбір методів навчання забезпечують реалізацію цілей музично-педагогічної освіти, допомагають розвивати творчу особистість студента, формувати його професійні, життєві й соціальні компетентності.

Отже, в якості теоретико-методологічної основи формування творчих якостей майбутніх вчителів музичного мистецтва закладів дошкільної та загальної середньої освіти доцільно використовувати не тільки особистісний, а й діяльнісний, компетентнісний підходи тощо. Комплексне впровадження всіх

зазначених підходів дозволить досягти позитивного результату в формуванні творчих якостей майбутніх вчителів музичного мистецтва закладів дошкільної та загальної середньої освіти в процесі професійної підготовки.

Список літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту» URL: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakon-ukrayiny-pro-vyschu-osvitu> (дата звернення: 21.03. 2019).
2. Левченко Т. І. Європейська освіта: конвергенція та дивергенція: монографія. Вінниця: Нова кн., 2007. 655 с.
3. Медведєва А. Р. Формування творчих умінь студентів у позааудиторній виховній роботі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2008. 21с.
4. Серьожникова Р. К. Формування творчого педагогічного потенціалу майбутнього викладача у процесі професійної підготовки в університеті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2009. 39 с.

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ВМІННЯ СТВОРЮВАТИ ВІЗУАЛІЗАЦІЮ «ПОРТРЕТ» У ПЕРШОМУ ЦИКЛІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Ліпчевська Інна

аспірантка

Інститут педагогіки НАПН України

науковий співробітник

відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури

Інститут педагогіки НАПН України

Візуалізація «Портрет» – простий інформативний образ поняття – є одним з сучасних варіантів моделювання. Його побудова – це дієвий інтерактивний метод розвитку як словесно-логічного, так і образного мислення молодших школярів.

Метою його використання в освітньому процесі є:

—формування в учнів вміння визначати ключові риси досліджуваного об'єкту;

—формування в учнів цілісного уявлення про об'єкти вивчення;

—розвиток креативності учнів.

Зазначимо також, що за використання портретів значно спрощується класифікація та порівняння об'єктів.

Алгоритм створення цієї візуалізації передбачає визначення найсуттєвіших ознак об'єкту та безпосередньо створення відповідного спрощеного інформативного образу (рис.1).

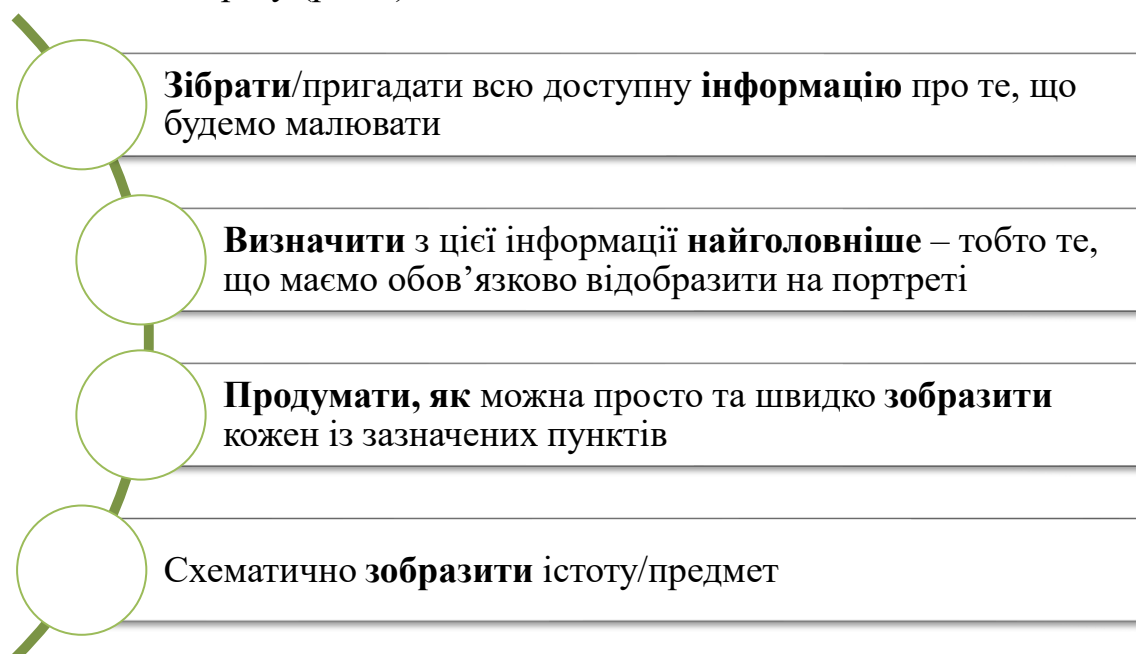

Рис.1: Алгоритм створення візуалізації «Портрет»

Зазначимо, що учні створюють портрети з метою ознайомлення аудиторії (класу) з об'єктом та його суттєвими властивостями у заданому контексті. Отже,

на підготовчому етапі до створення візуалізації, крім питання «Які можна виділити головні риси істоти/предмета/явища?» необхідно також обговорити питання «Що ми хочемо показати на своєму портреті? Що ми хочемо донести до оточуючих?». Для організації такого полілогу можна застосовувати технологію Джигсоу: розділити клас на групи, кожна з яких створить власну візуалізацію, а потім познайомить усіх інших учнів класу з результатами своєї роботи.

Формування в учнів вміння створювати візуалізації потребує поетапного підходу з урахуванням їх вікових особливостей. Так, у першому циклі початкової освіти, принциповим є шлях від одиничних понять до загальних: спочатку необхідно навчитися визначати значущі характеристики конкретних істот, предметів, явищ та зображати їх, а вже потім опановувати створення узагальнених портретів. Збірні поняття є складнішими для візуалізації – їх варто пробувати зображати, коли учні вже мають досвід у цьому виді діяльності. Також важливо враховувати, що більшість дітей в змозі повноцінно оперувати абстрактними поняттями після 12 років, отже у початковій школі раціонально створювати портрети тільки конкретних понять (одиничних, загальних, збірних).

У першому циклі початкової освіти доцільно почати ознайомлення учнів з візуалізацією «Портрет» з вивчення піктограм та виконання вправ, спрямованих на формування вміння виділяти найсуттєвіші характеристики об'єктів (предметів, істот, явищ тощо). Наступним етапом є відтворення зразків «портретів» та створення «портретів», схожих на зразок, проте з усвідомлено зміненими декількома характеристиками. Потім учні створюють власні візуалізації: спочатку колективно, потім у групах і, насамкінець, самостійно.

Отже, на початковому етапі опанування даної візуалізації пропонуємо наступні завдання:

1) Співставте поняття з відповідними піктограмами (спрощеними зображеннями) та поясніть свій вибір (вчитель може використати дорожні знаки: пішохідний перехід, слизька дорога, заборона повороту, вимога зупинитися; погоду: сонячно, хмарно, дощить, сильний вітер; пори року: зима, весна, літо, осінь тощо).

2) Ознайомтеся з віршом та відповідною послідовністю піктограм, яка передає його зміст. Зверніть увагу, що немає чіткої відповідності між зображенням та кожним окремим словом. Піктограма може позначати як слово, так і словосполучення, а іноді і ціле речення. «Прочитайте» вірш, записаний мовою піктограм, тобто пригадайте його, користуючись послідовністю малюнків.

3) Гра «Вгадай про кого (про що) я говорю».

Один з учнів (ведучий) загадує та описує когось із однокласників (2-3 речення), а інші учасники відгадують, про кого йде мова. Перший, хто здогадався, стає новим ведучим. Аналогічно можна грати загадуючи предмети, які знаходяться у класі.

4) Уявіть тварину (слона, ведмедя, зебру тощо) і визначити найхарактерніші, особливі ознаки її зовнішності. Перевірте себе, переглядаючи відповідний фото

та відеоматеріал. Заповніть прогалини (пропуски слів) у текстах-описах цих тварин.

5) Спробуйте схематично зобразити літаюче слоненя; підводний хокей тощо взявши за основу відповідні піктограми

6) Уявіть та зобразіть схематично транспорт майбутнього, який може літати, їздити по бездоріжжю та плавати; казкову тварину, снігопад у пустелі тощо.

Після опрацювання запропонованих завдань клас доцільно познайомити з поняттями «піктограми» та «портрету» у «традиційному» контексті - образотворчому мистецтві та літературі, проаналізувати і порівняти їх. Учні (з допомогою вчителя) повинні узагальнити набуті знання та практичний досвід та синтезувати розуміння візуалізації «Портрет» як схематичного інформативного зображення об'єкту вивчення. Тобто у своїх міркуваннях вони приходять до розуміння, що така візуалізація має бути впізнаваною, проте її деталізація залежить від задуму автора. Фактично, це не витвір мистецтва, а просте та зрозуміле зображення об'єкта (істоти, предмета, явища тощо), яке відображає його ключові ідентифікуючі особливості та суттєві властивості відповідно до контексту розгляду.

Зазначимо, що суб'єктивність сприйняття світу людиною визначає варіативність портретів, створених учнями. Отже, при побудові візуалізації не може бути єдиного жорстко визначеного правильного варіанту.

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок, що створення портретів, як і вміння візуалізації загалом, доцільно розглядати як наскрізне вміння Нової української школи, яке інтегрується у всі освітні галузі та не потребує значного ресурсу часу на впровадження в навчальний процес. Актуальність та перспективність даної інновації визначається позитивним впливом візуалізації як методу навчання на розвиток мислення, пам'яті, уваги, уяви, сприйняття, мовлення учнів; на формування їх ключових, галузевих, предметних та життєвих компетентностей; на вмотивованість, зацікавленість учнів у навчанні. Водночас, формування компетентності учнів у візуалізації має реалізовуватися дидактично та методично виважено та поетапно. На часі актуальними є питання розроблення та апробації відповідних технологій, методів, прийомів навчання, обізнаності вчителів у освітніх тенденціях, матеріально-технічного забезпечення навчального процесу.

Література

1. Roam D. The back of the napkin : solving problems and selling ideas with pictures. New York: Penguin Group, 2008. 327 p.

2. Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

3. Симоненко С. М. Психологія візуального мислення: дис. ... д-ра пед. наук: 19.00.01. м. Одеса, 2005. 462 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

Нежива Людмила Львівна

кандидат педагогічних наук,
кандидат філологічних наук, доцент
Київського університету імені Бориса Грінченка

Рожнятовська Оксана Михайлівна

студентки VI курсу
Київського університету імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та інтеграції, розвиток інноваційних технологій, виникнення нових підходів, методів та прийомів навчання, розроблення нових концепцій та тенденцій у сфері навчально-виховного процесу учнів початкової школи спричинили зміну сучасної освітньої системи України. Сучасний школяр належить до покоління дітей, для яких гаджети стали невід'ємною частиною їх повсякденного життя, а книга перейшла на другий план.

Система шкільної освіти має адекватно реагувати на інформаційні та технологічні виклики сучасності, тому перед вчителями постають завдання формування читацької компетентності завдяки новим інформаційним технологіям, а саме: зацікавити учнів нового покоління вивченням художніх творів, утримувати їх увагу під час уроку, а головне – сформувати в них стійкий інтерес до змісту підручника, який є основним джерелом знань і виступає основним засобом реалізації змісту освіти.

Уява та мислення, що утворюються під час прочитання та усвідомлення твору зумовлені необхідністю врахування когнітивних особливостей сучасного покоління, потребою якого є подання навчального матеріалу за допомогою різних методів і прийомів, які сприятимуть зручному для сприйняття, розуміння, засвоєння та запам'ятовування матеріалу. Тому виникає необхідність розробки завдань з доповненою реальністю, дослідження процесу впливу цих завдань на дитину та перевірки їх ефективності в процесі формування читацької компетентності.

Використання технології доповненої реальності у освітньому процесі є предметом досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців: Л. Неживої, С. Паламар, О. Литвин, Ю. Єчкало, В. Тимчина, Н. Тимчина, Є. Матвієнко, Д. Мізелл, Є. Модло, С. Семерікова, В. Ткачук, О. Шабелюк та ін.

Виклад основного матеріалу. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року зазначено, що розбудова національної системи зосереджена на розв'язанні найбільш гострих проблем, які стримують розвиток, не дають можливості забезпечити нову якість освіти, а саме: повільне

здійснення гуманізації, екологізації та інформатизації системи освіти, впровадження у навчально-виховний процес інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій.

Нині учителі та учні закладів загальної середньої освіти володіють реальними можливостями доступу до якісної мережі Інтернет, використовують мобільні засоби зв'язку, а, отже, застосовують і нові форми взаємодії, що, безумовно, має знайти відображення в освітньому процесі. Тому пошук шляхів підвищення якості освіти, а саме: пошук нових форм і методів навчання; повсюдного використання Інтернет-ресурсів і мобільних додатків; використання новітнього цифрового контенту; розвиток ІК-компетентностей як вчителів, так і учнів, дасть можливість виокремити ефективні ІК-технології і задіяти для навчання учнів засоби доповненої і віртуальної реальності.

Нові технології віртуальної (VR) і доповненої реальності (AR) швидко набувають популярності у світі. Нині візуалізований контент різної тематики використовується за допомогою сучасних електронних пристроїв в різноманітних сферах; як-от: наука, виробничі процеси, технології, маркетинг, дизайн, розваги, медицина тощо [3].

Таким чином з'явився ще один ефективний засіб навчання грамоти та читання молодших школярів – доповнена реальність, що сприяє не тільки успішному вивченню українського алфавіту, а й невимушеному знайомству з класичними взірцями літератури та відображених у ній духовних цінностей, забезпечує розвиток мовлення, творчої уяви, критичного мислення, емоційного інтелекту учнів початкової школи.

У початковій школі доречно організовувати інтерактивні уроки читання, використовуючи художні книжки для дітей з доповненою реальністю. На цю думку наштовхує поява на книжковому ринку низки книжок «Читай і грай» українського видавництва Art Nation Publishing, зокрема казкові повісті Л. Керрола «Аліса в Країні див» (2017) та «Аліса у Задзеркаллі» (2018). За допомогою безкоштовного додатку WONDERLAND-AR та WowBox AR на ілюстрованих сторінках зі спеціальною позначкою сюжети художніх творів оживають, реальні образи поєднуються з віртуальними. Важливо, що Wow-анімації з AR-додатками стають інтерактивними. Стежачи за підказками, читачі можуть взаємодіяти з персонажами, робити фото або знімати відео з улюбленими героями й поділитися контентом з друзями, а ще послухати казку, обравши в меню позначку «Аудіокнига» [3].

Видавництва супроводжують видання з доповненою реальністю інтерактивними браслетами, розмальовками, стікерами, які можна використати на уроці читання для активізації читацької діяльності школярів. Прикладом диджиталізації сучасної української літератури для дітей є маленька повість для дітей К. Бабкіної «Гарбузовий рік» (видавництво Старого Лева, 2015). Допомагає «оживити» це видання додаток The Pumpkin's Year на AppStore або GooglePlay для платформ iOS та Android. Доповнену реальність цієї повісті доречно використати на уроках читання в початковій школі, оскільки твори К. Бабкіної рекомендовані до вивчення Міністерством освіти й науки України.

Такий підхід вважаємо виправданим, оскільки виховувати інтерес молодших школярів до літературного читання в сучасних умовах інформатизації суспільства стає все важче. З дошкільного віку діти звикають до різноманітних гаджетів, які поступово перетворюються в один із провідних способів пізнання світу. Водночас не можна ігнорувати у формуванні особистісного образу світу безперечних переваг художньої літератури.

Мистецтво слова – є одним із найважливіших носіїв культури, тому необхідно привернути увагу молодших школярів до художньої літератури, сформувані читацькі інтереси, продемонструвати унікальність літературного читання. Цієї мети можна досягти проведенням цікавих інтерактивних уроків літературного читання. Емоційне сприйняття літературних творів посилюється не тільки Wow-ефектом доповненої реальності, а й залученням читача до взаємодії з персонажами, що сприяє глибшому засвоєнню системи цінностей, акумульованих у художніх текстах.

Отже, розвиваючи в учнів початкової школи навички навчання протягом життя, важливо сформувані інтерес до книжок, навчити відчувати прекрасне, що закладено в художньому слові. Глибина сприйняття твору залежить не тільки від розвитку критичного мислення та естетичного чуття, пов'язаного з відчуттям краси, розумінням цінностей, що акумулюються в художньому образі, а й від емоційного інтелекту. Тому розвиткові діалогової взаємодії з творами мистецтва значною мірою сприятиме застосування технології доповненої реальності, що викликає своєю візуалізацією передовсім емоційний резонанс і сприяє активізації творчої уяви. Доповнена реальність (Augmented Reality) — погляд на реальний світ крізь пристрій, що дозволяє користувачам знаходити нові або видозмінені реальні елементи за допомогою технології комп'ютерного втручання. Наразі існує кілька типів такого введення додаткових елементів: звук, зображення, 3D моделі, елементи GPS та інші. Багато з них є інтерактивними і реагують, як правило на рух камери пристрою, з яким відбувається взаємодія. На відміну від віртуальної реальності, яка замінює дійсний світ на щось зовсім інше, доповнена реальність проектує на звичний нам світ нові елементи. Хоч конструкції пристроїв, що забезпечують підтримку цих технологій дуже схожі, вони виконують зовсім різні ролі та функції

Список використаної літератури

1. Віртуальна та доповнена реальність: як нові технології надихають вчитися. URL: <https://osvitoria.media/opinions/virtualna-ta-dopovnena-realnist-yakoymozhe-butysuchasna-osvita/>

2. Гончарова Н. Технологія доповненої реальності в підручниках нового покоління. Проблеми сучасного підручника. 2019. № 22. С. 46 – 56. DOI: <http://doi.org/10.32405/2411-1309-2019-22-46-56>

3. Паламар С., Нежива Л. Методична модель застосування доповненої реальності на уроках читання в початковій школі. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2020. № 34 (2). С. 6–13. DOI: [10.28925/2311-2409.2020.34.1](https://doi.org/10.28925/2311-2409.2020.34.1)

4. Рекомендація 2006/962/EU Європейського парламенту та Ради (EU) про основні компетенції для навчання протягом усього життя від 18 грудня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975

5. Bondarenko O., Pakhomova O., Lewoniewski W. The Didactic Potential of Virtual Information Educational Environment as a Tool of Geography Students Training. In: Kiv, A. E., Shyshkina, M. P. (eds.) Proceedings of the 2nd International Workshop on Augmented Reality in Education (AREdu 2019), Kryvyi Rih, Ukraine, March 22, 2019, CEUR-WS.org, pp. 13–23.

6. Saez-Lopez J. M., Sevillano-Garcia M. L., Pascual-Sevillano M. A. Application of the Ubiquitous Game with Augmented Reality in Primary Education. *Comunicar*, 2019, № 27 (61), pp. 71–81. DOI:10.3916/C61- 2019-06.

STEM-ТЕХНОЛОГІЇ, ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Непомняща Олена Валентинівна

вчитель початкових класів
Криворізька гімназія № 122

Завдання сучасного вчителя - мотивувати дитину до навчання, формувати ключові компетентності за Державним стандартом початкової освіти [1]:

- вільне володіння державною мовою;
- здатність спілкуватися рідною та іноземними мовами;
- математична компетентність;
- компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;
- інноваційність;
- екологічна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- навчання впродовж життя;
- громадянські та соціальні компетентності;
- культурна компетентність;
- підприємливість та фінансова грамотність.

У кожного вчителя є свої улюблені методики. У 2020 році я брала участь у проекті «ІНЖЕНЕРНИЙ ТИЖДЕНЬ – 2020», який покликаний зацікавити наукою учнів і дати їм поштовх до розвитку власного інженерного потенціалу. Як вчитель, побачила, зацікавленість дітей виготовляти різноманітні корисні і цікаві речі, використовувати їх, додавати щось своє. В цьому ж році пройшла навчання за програмою курсу «STEM-школа – 2020» за дистанційною формою навчання». Зрозуміла, що за допомогою цього підходу до освітнього процесу можна досягти результатів щодо формування зазначених компетентностей. За допомогою цієї освітньої технології, учні на практиці вчать знаходити рішення методом спроб, помилок. Зазначена освіта формує критичне мислення, м'які навички, цілісну картину світу.

Хочу поділитись фішками, які використовую у своїй роботі. Звичайно, вся описана робота проводилась у комплексі при умові систематичності, але спробую описати її по елементах.

Для втілення ідей було створене освітнє середовище з різноманітними девайсами, які використовую на кожному уроці.

Уроки української мови

Вправи з декоративними прищепками (різнокольоровими скріпками):

- Над буквами, які позначають голосні, прикріпи прищепку. Набір слів (приклад): кіт, каша, люк, айстри. Скільки голосних? Скільки складів? Розріж слова на склади за допомогою ножиць.

- Над буквами, які позначають голосні, прикріпи прищепку. Набір слів(приклад): знання, майка, око, сир, під'їзд. Розріж ножицями слова на місці переносу слів із рядка в рядок.

- Прикріпи прищепку над наголошеним складом. Набір слів (приклад) : помилка, читання, ознака, добуток.

- Познач підмет червоною прищепкою, а присудок зеленою. Набір речень (приклад): Україна дивує туристів дивовижними замками. Під замком Паланок існує тунель.

- Познач синіми скріпками іменники, зеленими – прикметники, жовтими – дієслова, синіми - числівники. Набір слів (приклад): домівка, червоний, радість, біжить, біг, спритний, тринадцять.

- Познач прищепкою корені у спільнокореневих словах. Набір слів (приклад): ніс, носа, носовий, води, водичка, водяний, нога, ніжка.

- Познач прищепкою початок зачину, основної частини, кінцівки тексту.

Вправи з використанням ножиць:

- Розріж групу слів на окремі слова, розділи їх на дві групи: окремо антоніми, окремо синоніми. Набір слів (приклад): великий, розмовляти, ніч, веселка, день, говорити, малий, райдуга.

- Розріж набір слів на слова і розмісти їх так, щоб утворилось речення. Набір слів(приклад): Туристи, приїздить, Буковель, у.

- Розріж запропонований деформований текст на абзаци і розмісти їх так, щоб утворився текст. Приклад тексту.

Щоб каштан собі не вигадав, мені сподобався цей пелюстковий дощик.

Цікаво, чому каштан так зробив? Вирішив погратися зі мною? Чи хотів, щоб я звернула на нього увагу? А можливо надумав перевірити наявність у мене парасольки?

Вчора я проходила під каштаном. Раптом на мене посипались пелюсточки.

Вправи з цеглинками LEGO:

- Домовляємось: червона цеглинка позначає префікс, зелена – корінь, жовта – суфікс, синя – закінчення. Розташуй цеглинки так, щоб показати будову слів . Набір слів (приклад): весняний, забіг, лялька.

- Домовляємось: червоний колір цеглинки позначає підмет, зелений - присудок. Визнач головні члени речення, показати послідовність їх у реченні. Набір речень (приклад): Друзі відвідали Пейзажну алею у Києві. Київ розташований на схилах Дніпра.

- Створи з цеглинок букви.

Уроки математики

Вправи з декоративними прищепками (різнокольоровими скріпками):

- Синіми прищепками познач умову задачі, жовтими – питання задачі. Приклад задачі: У вазі є 15 різних фруктів: 5 груш, 7 слив, а решта – яблука. Скільки яблук у вазі? Ножицями відділи умову від питання. Запиши числові данні у короткій умові. Що невідоме?

- Познач прищепками перший доданок у виразах : $3+4=7$, $45+45=90$, $2+56=58$.

- Познач прищепками різницю у тих виразах, де вона є: $40+3=43$, $90-45=45$, $5*8=40$.

- Кожен доданок познач прищепкою. Приклад виразу: $7+7+7+7+7+7+7+7$. Скільки прищепок використали? Запиши вираз на множення.

- На лінійці познач значення виразів. Зеленою прищепкою - цифру десятків у значенні виразу, червоною – цифру одиниць . Приклади виразів: $8+7=15$ (над одиницею зелена прищепка, над 5- червона).

- Познач червоною прищепкою дію, яку будеш виконувати першою, зеленою – другою. Приклад виразів: $23+(23+23)$. $(4+2) * 6$.

Вправи з пластиковими кришечками:

Від пластикових пляшок відрізаємо горлечко з накрученою на неї кришкою. Використовую ці девайси під час вивчення геометричного матеріалу у груповій роботі.

- Наприклад: три дитини тримає по одній кришечці, четверта дитина поєднує їх між собою ниткою. Утворюється трикутник. Питання до дітей:

На вершини трикутника вказує нитка чи кришечки? А що вказує на сторони?

- За допомогою кришечки і нитки зобразити промінь, пряму, відрізок, де кришечки вказують на початок і кінець фігури.

Вправи з цеглинками LEGO:

Правильна відповідь – колір цеглинки. Дуже багато різноманітних відеоцікавинок є зараз у мережі Інтернет.

- Усний рахунок. Покажи значення виразу відповідним кольором цеглинок.

- Склад числа. Кожне число означає відповідний колір цеглинки. Позначки перед дитиною. Пригадай склад названого вчителем числа і підніми відповідні за кольором цеглинки.

- Зменшувальне 5, від’ємник 3. Покажи відповідь кількістю цеглинок.

- Кожне число до 10 означає відповідний колір. Побудуй правильну вежу із кольорів у правильній послідовності. (наприклад, від 5 до 9).

- Побудуй із цеглинок трикутник, квадрат, прямокутник.

Літературне читання

Вправи з прищепками (скріпками):

- При читанні діалогу використовуємо різні кольори скріпок, де кожен колір позначає окремого персонаж. На тире перед реплікою прикріпити скріпку.

- Постав наголос прищепками на словах. Приклад: знайомитися, повісьте, велетенська, приклеїлася, мініатюрний, колекціоную, пластмасовий. (До оповідання Меган МакДоналд «Джуді знайомиться з новим учителем»).

Вправи з використанням ножиць:

- Розділи ножицями написаний нижче текст на слова. Приклад тексту: А Стефан удивиться і тому заважає сестричці вчитися. (З оповідання І. Андрусяка «Як подружитися з Чакалкою»). Так вона познакомилася з мешканцями острівця. (З оповідання Л. Денисенко «Як диварлики віднайшли у собі гідність»).

- Розріж горизонтально написаний на аркуші рядок навпіл. Спробуй прочитати речення, якщо ти бачиш тільки половинки букв.

Вправи з цеглинками LEGO:

- Кожній рисі характеру відповідає колір цеглинки. Дай характеристику героя, побудувавши вежу з його рис характеру.

Інтеграція

Про доцільність використання інтеграції сказано і написано дуже багато. Тому на цьому зосереджувати увагу не буду. Хочу зазначити, що програма НУШ побудована таким чином, що уроки між собою можна чудово зінтегрувати. Наведу лише один приклад застосованою мною інтеграції.

Під час роботи над мізансценою з п'єси для дитячого театру Івана Андрусяка « Як подружитися із Чакалкою» вирішили створити маски Хруща, Чакалки. Спочатку на уроках позакласного читання ознайомились із п'єсою, охарактеризували персонажів, намалювали їх словесні портрети.

На уроках образотворчого мистецтва пригадали техніки виконання творів мистецтва, кожен із дітей обрав більш цікаву для себе техніку. На уроках з курсу «Дизайн і технології» виготовили маски за своєю уявою. На фізкультурі обрали постаті для кожного персонажу. І на наступному уроці української мови та читання розіграли сценку.

Інженерія

І як же без інженерії!

Пробуємо на уроках виготовляти власні прилади. Для уроків ЯДС виготовляли моделі приладів для спостереження, дослідів, а також самі прилади. Наведу лише один приклад.

Для визначення чому буває зміна пір року і спостереженням за положенням сонця почали виготовляти гномони. Спочатку ми ознайомились із поняттям, що таке гномон, навіщо він потрібен, що використовували у давнину замість гномона. Встановили, що елементом є вертикальна жердина. Інформацію про види жердин брали із Інтернету. В результаті - скільки учнів, стільки і різновидів гномонів. І впродовж року 1 раз на тиждень(коли урок з ЯДС був на 4 уроці) вимірювали довжину тіні від гномона, записували результати в журнали спостережень, робили висновки. Але до кінцевого результату кожен із учнів дійшов своїм шляхом.

Мотиваційні позначки

Створення ситуації успіху є основою позитивної мотивації для успішного навчання. Як же вмотивувати дитину початкової школи? Застосувала і тут фішки STEM-освіти. Дитину потрібно не тільки похвалити, а й зафіксувати цю похвалу перед усім класом. Учні заробляли мотиваційні прищепки-позначки.

Під час ранкової зустрічі перша прищепка-позначка вручається дитині дня. І протягом дня кожен учень(учениця) отримують прищепки-позначки за активну роботу на уроці, за правильні відповіді, за висловлювання своєї думки, за допомогу однокласнику, за допомогу доквіллю(у школі є контейнер, куди школярі приносять пластикові пляшки). Діти протягом дня отримують прищепки. І тут потрібно вчителю бачити кожну дитину, її бажання щось цікаве

і корисне зробити. На парті є місце, де ці прищепки- позначки зберігаються. Дитина, яка назбирала більшу кількість позначок, отримує заохочення. Є в нас картки з мотиваційними заохоченнями. А саме: завтра буду сидіти за вчительським столом, не буду сьогодні виконувати домашнє завдання, завтра хочу, щоб мене називали..., хочу завтра сидіти поруч з ... Дитина обирає одну картку із бажаною нагородою. Тим, хто отримав прищепку на 1 менше, надається заохочувальна прищепка, яка може бути використана на наступний день.

Мотиваційних стенд

На мотиваційному стенді фото дітей, в нас він оформлений у вигляді галявинки з квітами. За сформовані навички при виконанні діагностичних робіт, за активну життєдіяльність(якщо дитина бере участь у різноманітних конкурсах), за добротність і взаємодопомогу, за особистісне зростання кожна дитина отримує наліпки на своє портфолію. Ось тут бажано не пропустити ні одну дитину, кожного похвалити. Перед канікулами рахуємо кількість наліпок, діти отримують різноманітні призи.

Уроки з використанням гаджетів

Неможливо уявити сучасне навчання без використання гаджетів під час уроку. Для зразка пропоную урок з використанням QR-кодів і вправ для розвитку критичного мислення(«ротаційна модель», «перевернутий клас»). Для проведення таких уроків, треба перевірити наявність встановленої на дитячий телефон програми для зчитування QR-кодів, наявність інтернет- зв'язку.

ЯДС . 1 клас. Тема: Рослини. Світ природи розмаїтий... Які бувають рослини?Де вони ростуть?

Перед уроком пропоную вдома переглянути запропоновані відео[2], [3], [4], [5].

Під час уроку діти об'єднуються у групи. Кожній групі надається завдання. Під час виконання завдання, діти вписують у речення потрібні слова, які вони визначають, пригадуючи переглянуті вдома відео. При необхідності можна скористатися довідкою, яка друкується на іншому аркуші. Правильність вибраного слова перевіряють за допомогою QR-кодів, які лежать у конвертах із завданням. На виконання одного завдання надається 4-5 хвилин, після чого за сигналом вчителя групи міняються місцями. Під кінець уроку кожна група виконає всі запропоновані завдання.

Завдання для груп:

1. Завдання:

1. Заповніть пропуски

Для чого рослинам потрібно листя?

Листям рослини ловлять _____ проміння, _____.

Довідка: місячне- сонячне. дихають-розмножуються.

QR-код:

2. Заповніть пропуски

Без _____ і калини нема України.

Довідка: соняшника, берези, верби.

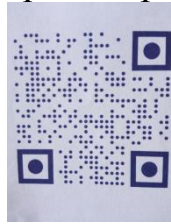

QR-код:

3. Заповніть пропуски

Для того, щоб визначити температуру, використовують _____

Довідка: термометр, барометр, лупу, мікроскоп

QR-код :

4. Заповніть пропуски

Навесні рослини прокидаються від того, що сонячного світла стає _____.

Довідка : менше, більше.

QR-код:

5. Заповніть пропуски

Рослини тримають у місті, де _____ світу.

Довідка: мало. Багато.

QR-код:

Дистанційне навчання

Використання фішок STEM-освіти можливо і під час дистанційного навчання. Всі перераховані вище вправи можна виконувати в Jamboardi. Тільки замість прищепок і скріпок використовую стікери цієї дошки, замість ножиць - пробіли. В цьому випадку видно роботу всього класу, тому що всі завдання на дошці разом, а учні будуть виконувати кожен своє завдання. Після виконання використовую взаємоперевірку, взаємодопомогу. Єдина умова – навчити учнів користуватись цією дошкою. Мені допоміг вчитель інформатики.

На уроці читання при створення масок для інсценізації ми користувались фільтрами. Наприклад, у підручнику для 3-го класу Олександри Савченко «Українська мова та читання» запропоновано розіграти сценку « У нашій шкільній бібліотеці» за віршем Лідії Повх «У бібліотеці». Учні не тільки створили відповідний фон, але й вибрали відповідні маски.

Порекомендую ще цікаві платформи, які вдало можна застосовувати саме в початковій школі як під час дистанційного навчання, так і у класі [6].

На ній зібрані цікаві інноваційні розробки уроків, а ще STEM-фішки – 3D пазли, які допомагають дитині побачити предмет не тільки зі всіх сторін, але й із середини.

Платформа GeoGebra допомагає розвивати не тільки основи геометрії в початковій школі, а й інженерні навички.

Єдине, що ще не спало на думку, це замітники мотиваційних прищепок-позначок. Можливо ви підкажете?

Список джерел:

1. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
2. <https://youtu.be/SgL1bSDhtf8>
3. <https://youtu.be/1QZcxN2jgh4>
4. https://youtu.be/X_uQ8wr02_w
5. <https://youtu.be/NCFhxyUuUw4>
6. <https://www.mozaweb.com/uk/>

РОЗВИТОК ЧУТТЯ РИТМУ У ДІТЕЙ ЗА МУЗИЧНО-ПЕДАГОГІЧНОЮ КОНЦЕПЦІЄЮ К. ОРФА

Остапчук Ілона Василівна

магістрантка

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка

В основу своєї музично-педагогічної концепції німецький композитор і педагог К. Орф поклав переконання, що «елементарна музика, слово і рух, ігри і все, що пробуджує і розвиває духовні сили створюють основу для розвитку особистості, основу без якої ми прийдемо до душевного спустошення... Елементарна музика в процесі виховання має бути не чимось додатковим, а основоположним... Фантазію і здатність до переживання слід розвивати в ранньому віці. Все, що дитина переживає, усе, що в ній пробуджене і виховане, виявляється протягом усього її життя» [1, с. 34]. Елементарна музика – це гра звуками дитячих музичних інструментів, людського тіла, шумами предметного світу та природи. Різноманітність звуків, тембрів та фарб сприймається як оточуючий дитину «звуковий космос», з якого народжується музика.

Педагогічні принципи К. Орфа знайшли віддзеркалення у методичному посібнику під назвою «Schulwerk». Це п'ятитомне зібрання найпростіших партитур для дитячих інструментів, пісень для хорового виконання в інструментальному супроводі, вправ у вимові та декламації, ритмічних вправ, театралізованих сценок. Книги побудовані на народних піснях, фольклорних текстах (приказках, загадках, лічилках, дражнилках тощо). Партитури – моделі, створені професійним композитором і призначені для стимулювання музичної творчості дітей. У посібниках даються також рекомендації стосовно залучення дітей до музики, активної творчої діяльності, яка б приносила радість і задоволення.

Дитяча творчість, найпростіші і найскромніші власні їх знахідки, власні, навіть найнаївніші, дитячі думки, – ось що, на переконання К. Орфа, створює атмосферу радості, формує особистість, виховує людяність, стимулює розвиток творчих здібностей – така стрижневе спрямування музично-педагогічної концепції педагога. З нею нерозривно пов'язана й інша думка – закласти міцний фундамент музикальності, під якою розуміється музично-ритмічне чуття і музичний слух, що дають змогу переживати й розуміти музику, вільно в ній орієнтуватися і творити.

На переконання К. Орфа, синтез музики, слова і руху має слугувати домінантою в роботі з найменшими. Жива ритмізована мова допомагає засвоювати метроритмічність музики і музичного запису. Цю діяльність слід починати із відтворення ритму дитячих віршів, імен – засвоєння у такий спосіб певних ритмічних блоків, щоб згодом використовувати у різних остинатних супроводах до декламації, співу самих дітей. Їм пропонується продовжити ритмічну побудову, виконану вчителем, «підхопити» перші або заключні такти почутої ритмічної побудови і придумати свою. В такий спосіб у дітей

пробуджується відчуття форми, урівноваженості ритмічних структур, що утворюються [4, с.53].

Особлива увага в концепції К. Орфа приділяється музикуванню з акомпанементом «звукових жестів». Жести, які звучать – це гра звуками свого тіла: плескання долонями, удари долонь по бедрах, грудях, притупування ногами, клацання язиком тощо. Спів і танці під акомпанемент звукових жестів дозволяє організувати елементарне музикування в любых умовах, за відсутністю інших інструментів. Чотири основні тембри – це чотири природних інструменти: притупи, плескання в долоні, ляскання і клацання пальцями.

У розвитку чуття ритму важливого значення К. Орф надавав словесним вправам, приклади яких знаходимо у I томі «Schulwerk». Педагог починає з простих плескань четвертними; потім поступово вводяться дрібніші ритмічні фігури, які розучуються в чергуванні плескань і притупів. З часом у ритми вводяться відповідні слова, примовки. Всі словесні вправи виконуються в різних голосових регістрах, різними тембрами (фальцет, шепіт, через ніс тощо). Як опору для вивчення дрібних тривалостей педагог рекомендує застосовувати «компліментарну (доповнюючу) ритміку»: в означеному ритмі, послідовно, одне за другим, вимовляються слова; потім різні фігури розподіляються між групами учнів, які вимовляють їх одночасно. Всі ці ритми виконуються плесканнями або притупами разом з текстом, а в кінці – без тексту. Особливо корисними, вважає К. Орф, є словесні канони, які виховують співпереживання і розуміння «компліментарної» ритміки в двоголосному викладі. Різні примовки та словесні поєднання можна комбінувати у вигляді своєрідної ритмічної поліфонії (одночасно говорити і плескати).

К. Орф рекомендує для формування у дітей ритмічного чуття застосовувати й ігрові прийоми. Гра «Відлуння» (повторення заданого ритму) повинна виконуватись не як повторення, а підхоплення і продовження початого ритму, який утверджується «в початковій формі творчості – повторенні» [2, с. 79].

Після того, як різні ритмічні побудови засвоєні в словесних вправах, можна починати переносити їх на різні інструменти. Знайомі слова допомагають дітям зрозуміти, яку із вивчених ритмічних фігур треба відтворити. Наприклад, вчитель дає завдання: «На дерев'яному барабані відстукай «липа», або: «Нехай тріскачка відтворить перший склад слова «соснінка». Такі й аналогічні прийоми звільняють вчителя від детальних пояснень, не потрібно й рахувати, оскільки «живий мовний ритм веде до того ж, але не тягне за собою механічне метронування музичної мови» [3, с. 228]. У спільному виконанні важко спочатку зберігати сталий темп, дієвий засіб, радить педагог, – диригування: нехай діти по черзі диригують граючою групою.

Після гри «Відлуння» і ритмічних доповнень К. Орф рекомендує переходити до цих же форм у мелодизованому вигляді, а потім до складання мелодичних побудов і ритмічних форм. Чисто ритмічна імпровізація на ударних інструментах без певної звуковисотності може служити підготовкою до ритміко-мелодичної імпровізації, або як самостійне музичне завдання. Навички в імпровізації формально замкнених фігур педагог радить виконувати у формі рондо, яке являє

собою зміну теми (вона виконується всіма) і куплетів (імпровізуються «солістами» проміжні частини). Така імпровізація проводиться за допомогою плескань в долоні, ляскань, клацань, підключаються і маленькі ударні інструменти.

Відчуття елементарного ритму, потреба в періодичній повторності метроритмічних акцентів – важлива складова частина природної музикальності. Розвиток чуття ритму в дітей на цій основі в педагогічній концепції К. Орфа є надзвичайно цінним для становлення творчої особистості.

Список літератури

1. Леонтьева О. Карл Орф: монографія. Москва: Музыка, 1984. 334 с.
2. Кеетман Г. Элементарное музыкальное воспитание. Музыкальное воспитание в XX веке. Элементарное музыкальное воспитание по системе Карла Орфа [под редакцией Л. Баренбойма]. Москва: Советский композитор, 1978. 368 с. С. 65–224.
3. Келлер В. Введение в «Музыку для детей». Музыкальное воспитание в XX веке. Элементарное музыкальное воспитание по системе Карла Орфа [под редакцией Л. Баренбойма]. Москва: Советский композитор, 1978. 368 с. С. 225–358.
4. Орф К. Шувльверк. Итоги и задачи. Музыкальное воспитание в XX веке. Элементарное музыкальное воспитание по системе Карла Орфа [под редакцией Л. Баренбойма]. Москва: Советский композитор, 1978. 368 с. С. 51–65.

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

Павлюк Тетяна Олександрівна

Кандидат педагогічних наук, доцент
Рівненський державний гуманітарний університет

Дацьо Анастасія Василівна

Здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 012 Дошкільна освіта
Рівненський державний гуманітарний університет

Виховання фінансової грамотності дітей дошкільного на сучасному етапі актуальне та затребуване особливо гостро. Адже фінансова грамотність є глобальною соціальною проблемою, невіддільною від дитини з ранніх років її життя.

У сучасному світі дитина мимоволі зустрічається з економікою, навіть якщо її не вчать цьому. Сучасні діти рано включаються в економічне життя сім'ї, стикаються з грошима, рекламою, ходять з батьками в магазин, беруть участь у купівлі-продажу та інших фінансово-економічних взаєминах, таким чином опановуючи економічну інформацію на життєвому рівні.

Основи фінансової грамотності необхідно прищеплювати дітям змалку, щоб якомога раніше сформувати у свідомості дітей раціональну модель ставлення до грошей і грамотну фінансову поведінку. Основи фінансової грамотності, отримані в дитинстві, дадуть більше шансів виховати успішну в житті людину – людину, яка матиме не лише матеріальні, а й духовні цінності.

Діти стають учасниками економічних відносин у сім'ї ще в ранньому віці, тим самим на побутовому рівні опановуючи такими економічними поняттями, як «праця», «гроші», «бізнес», «заробляти», «купувати», «продавати» тощо. Але стихійне, безсистемне засвоєння інформації не несе в собі виховного потенціалу. Тільки під керівництвом грамотних педагогів та батьків можна наповнити процес формування фінансової грамотності етичним змістом та основною системою знань та умінь. У цьому випадку можна забезпечити розвиток відповідних навичок та особистісних якостей, які надалі в міру дорослішання дитини допоможуть їй уникнути багатьох помилок та створять умови для фінансового благополуччя протягом подальшого життя.

Актуальність формування у дітей старшого дошкільного віку фінансової грамотності визначена зростанням інтересу до цієї проблеми, що є відображенням необхідності підвищення фінансової грамотності у суспільстві. Фінансова грамотність – обов'язковий елемент освіти сучасної людини. Займатися фінансовою грамотністю дітей старшого дошкільного віку в сучасних

ринкових умовах просто необхідно, не варто нехтувати фінансовим навчанням дитини, оскільки це може визначити її майбутнє.

Фінансове просвітництво і виховання дітей дошкільного віку – це новий напрямок у дошкільній педагогіці, адже фінансова грамотність є глобальною соціальною проблемою, невіддільною від дитини з ранніх років її життя, проте науковці Т. Алексеєнко, Т. Атрощенко, Т. Богдан, Т. Боршуляк, З. Гіптерс, Н. Грама, А. Граф, О. Гресь, Г. Григоренко, І. Губеладзе, Н. Дудник, С. Єроніна, Р. Жадан, А. Залізник, А. Іванова, С. Іванчук, Ю. Калугіна, Л. Кашуба, Г. Корінна, В. Кушнір, Ю. Лелюк, Г. Марчук, Н. Найдзон, О. Нікуліна, Т. Подкаминська, А. Сазонова, С. Фера, Л. Фесюкова, О. Черешнюк, С. Шкарупа, І. Ярита зробили свій внесок у розв'язання проблеми.

Основними формами організації діяльності дітей дошкільного віку стосовно формування у них фінансової грамотності є:

- перегляд відео (мультфільм «Дитячий бюджет», «Малі бізнесмени») та фотоматеріалів;

- роздуми на теми: «Що таке фінанси?», «Що ми знаємо про економіку?», «Що хочемо дізнатися?», «Як ми дізнаватимемося?»;

- бесіди («Потреби бувають різні», «Звідки беруться гроші та на що витрачаються?», «Без праці немає достатку»), проблемно-ігрові, проблемно-практичні, проблемно-пізнавальні ситуації на тему фінансової грамотності;

- робота розвивальному середовищі групи;

- інформування батьків про завдання та зміст формування фінансової грамотності дітей у закладі дошкільної освіти та сім'ї через консультивання, інформацію у куточку для батьків (див. додатки К, Л);

- надання рекомендацій батькам, наприклад, «Як навчити дитину ощадливості», «Дітям про фінанси родини» (див додаток К);

- залучення батьків вихованців ЕГ до участі у спільних пізнавально-ігрових заходах;

- включення дітей у соціальні ігрові ситуації;

- дидактичні, сюжетно-рольові ігри, які моделювали життєві ситуації: операції купівлі-продажу, виробництва та збуту готової продукції;

- добірка прислів'їв та приказок.

План реалізації занять, спрямованих на формування фінансової грамотності в дітей дошкільного віку представлений таблиці 1.

Таблиця 1.
План реалізації занять, спрямованих на формування фінансової грамотності в дітей дошкільного віку

Блок 1	Назва блоку 2	Мета 3	Назва ігор 4
1	Людина та її потреби	Формування у дітей уявлень про матеріальні та духовні потреби людини, виховання усвідомлено правильного ставлення до предметів та явищ оточуючого світу.	1. <i>Дидактичні ігри:</i> 1.1. «Матеріальні потреби», 1.2. «П'ятий зайвий», 1.3. «Смачно і корисно», 1.4. «Духовні потреби», 1.5. «Виставка речей», 2. <i>Сюжетно-рольові ігри:</i> 2.1. «Туристичний похід», 2.2. «Космонавти – мандрівники», 2.3. «Одягни ляльку по сезону», 2.4. «Подорож до країни речей».
2	Виробник. Хто виготовляє товари?	Знайомство дітей з виробниками товарів та послуг, на те, щоб показати взаємозв'язок споживання та виробництва товарів, споживання та послуг, виховання шанобливого ставлення до праці та людей праці.	1. <i>Дидактичні ігри:</i> 1.1. «Всі роботи хороші», 1.2. «Підприємства нашого міста», 1.3. «Кому що потрібно для роботи», 1.4. «Чи це продукція?», 1.5. «Звідки береться хліб?»; 2. <i>Сюжетно-рольові:</i> 2.1. «Супермаркет», 2.2. «Квітковий магазин», 2.3. «Екскурсія до книгарні», 2.4. «Меблева фабрика».
3	Споживач. На що витрачаємо гроші? Сімейний бюджет	Навчити дітей виділяти основні напрями використання грошей людьми, дати уявлення про сімейні доходи та витрати, про сімейний бюджет, розвивати основи економічного мислення, формувати звички до фінансово грамотної поведінки.	1. <i>Дидактичні ігри:</i> 1.1. «Бюджет моєї родини», 1.2. «Витрати сім'ї», 1.3. «Для чого потрібні гроші?», 1.4. «Що швидше куплять?», 1.5. «Поради покупцю» та ін; 2. <i>Сюжетно-дидактичні ігри:</i> 2.1. «Пошта», 2.2. «Цирк», 2.3. «Ательє», 2.4. «Туристи» та ін.
4	Гроші, обмін, торгівля	Закріплення уявлення дітей про гроші як універсальний засіб обміну, попит та пропозицію, їх вплив на величину ціни, про обмін товарами та послугами; формування засад фінансової грамотності особистості дитини.	1. <i>Дидактичні ігри:</i> 1.1. «Чого не можна купити?», 1.2. «Що дорожче?», 1.3. «Ланцюжок економічних слів», 1.4. «Бартер», 1.5. «Де, що можна купити»; 2. <i>Сюжетно-дидактичні:</i> 2.1. «Товарний склад», 2.2. «Рекламне агентство», 2.3. «Чарівна скарбничка».

Отже, ефективність *формування у дітей старшого дошкільного віку фінансової грамотності* залежить від використання роботи у міні-групах, включення ігрових вправ, сюрпризних моментів, героїв-помічників, моделювання та вирішення проблемних ситуацій, показ, демонстрацію способу дії з поясненням, дидактичні засоби, інструкції до виконання самостійних вправ,

пояснення, роз'яснення, вказівка з метою попередження помилок, запитання до дітей.

Список літератури

1. Алексеенко Т.Ф. Діти і гроші. *Сучасні виміри та осмислення*. Київ. Управління освітою, 2018. № 8 (404). С. 16-25.

2. Барадія Н., Покась Л. Формування фінансової грамотності через впровадження педагогічних технологій. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. Вип 23. Том 1. С. 89-95.

3. Гресь О. Фінансова грамотність для дітей 5-7 років. Перший крок до мільйона. Харків: Основа, 2021. 48 с.

4. Павлюк Т. О. Теорія та методика формування елементарних математичних уявлень : навч.-метод. посіб. для студентів напряму підгот. 6.010101 “Дошкільна освіта”. Рівне : О. Зень, 2016. 119 с.

5. Павлюк Т. О., Крук І. А. Формування готовності майбутніх вихователів до економічного виховання дітей старшого дошкільного віку. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців “Наука, освіта, суспільство очима молодих”, 2016, с. 58-60.

АЛГОРИТМ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ НА НАЦІОНАЛЬНІЙ ПЛАТФОРМІ МОЖЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ «EDWAY»

Пахомова Лідія Валеріївна,
к.п.н., вчитель початкових класів,
Манченківська загальноосвітня школа I-III ступенів
Люботинської міської ради Харківської області

Підвищення кваліфікації педагогічними працівниками/-цями є однією з найважливіших складових процесу надання якісних освітніх послуг здобувачам освіти та умовою професійного зростання самого педагога/педагогині. Реформування в освітній сфері України призвели і до якісних змін в системі підвищення кваліфікації освітян. Із основних зрушень – демонополізація ринку надання послуг з підвищення кваліфікації освітян, забезпечення свободи вибору ними форм, видів, напрямів та надавачів послуг з підвищення кваліфікації. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України №800 від 21 серпня 2019 р., суб'єктом підвищення кваліфікації може бути не тільки заклад освіти, наукова установа, а й фізична особа, що провадить освітню діяльність у сфері підвищення кваліфікації педагогічних та/або науково-педагогічних працівників [1]. Таким чином, державою на законодавчому рівні забезпечено розширення кола надавачів послуг з підвищення кваліфікації та створено умови для роботи нових суб'єктів підвищення кваліфікації, засновниками яких є знавці своєї справи із звичайних педагогів, викладачів, учителів, експерти-практики, які прагнуть передавати свій досвід іншим, створюючи власні програми чи курси підвищення кваліфікації.

Взаємодію суб'єктів підвищення кваліфікації і педагогічних працівників/-ць пропонує оптимізувати Національна платформа можливостей професійного розвитку «EdWay» – новітній інформаційний ресурс, призначений для взаємодії між суб'єктами надання освітніх послуг з підвищення кваліфікації і педагогічними працівниками/-цями, «готовий надати цифрову та інформаційно-технологічну підтримку в процесі підвищення кваліфікації» [2]. Платформа працює на всеукраїнському рівні, її місією є «розбудова партнерського середовища та конкурентних умов для розвитку ринку можливостей підвищення кваліфікації на засадах: рівності, взаємоповаги, прозорості, підзвітності, відповідності державній освітній політиці» [2]. Сайт платформи має ергономічний двомовний інтерфейс (українською та англійською мовами), інтуїтивно зрозумілу навігацію для швидкого пошуку можливостей підвищення кваліфікації за ключовими словами. Педагогічні працівники/-ці, які бажають створити власний суб'єкт підвищення кваліфікації (СПК) на платформі «EdWay», можуть за допомогою зручної реєстраційної форми швидко оформити

сторінку відповідно до специфіки запланованої діяльності, додати унікальний логотип, контактну інформацію та ін.

Метою даної публікації є висвітлення розробленого нами та апробованого алгоритму організації роботи з підвищення кваліфікації педагогічних працівників/-ць на національній платформі можливостей професійного розвитку «EdWay» на прикладі діяльності власного суб'єкта підвищення кваліфікації «НЕшкола чутливого вчителювання». Даний СПК був заснований нами у липні 2021 року як проєкт, ідея якого полягає у поширенні принципів чутливого вчителювання в умовах інформаційного суспільства. Оформлений він за допомогою функціоналу платформи «EdWay», який дозволяє обирати форми, види, напрями, ключові компетентності підвищення кваліфікації із списків випадючого уніфікованого меню для кожного пункту. Це дозволяє не писати всю інформацію вручну, що є зручним для користувачів/-ок, і допомагає представити зміст діяльності СПК у відповідності до вимог постанови КМУ №800, мінімізуючи неточності та помилки в описах. Так, для нашого СПК основною цільовою аудиторією було обрано такі категорії: асистент вчителя, викладач, вихователь, учитель, педагог-організатор, соціальний педагог. Форми роботи: очна, онлайн-навчання, дистанційна. Види підвищення кваліфікації: практико-орієнтований курс, вебінари, курси, майстер-класи, тренінги (всі види – навчання за програмами підвищення кваліфікації). Напрями підвищення кваліфікації: формування у здобувачів освіти спільних для ключових компетентностей умінь, визначених частиною першою статті 12 Закону України «Про освіту»; цифрова компетентність; використання інформаційно-комунікативних та цифрових технологій в освітньому процесі; емоційно-етична компетентність; недискримінаційна, зокрема гендерна чутливість.

У серпні 2021 оформлений на платформі «EdWay» суб'єкт підвищення кваліфікації «НЕшкола чутливого вчителювання» увійшов у 20-ку фіналістів конкурсу «Мій освітній стартап» від EdCamp Ukraine. Створена нами «НЕшкола чутливого вчителювання» – це Новітня Ергономічна школа, яка гармонійно поєднує у собі інноваційні освітні практики і створення сприятливих умов для комфортного проходження педагогічними працівниками/-цями процесу підвищення кваліфікації. Її діяльність на Національній платформі можливостей професійного розвитку «EdWay» розпочата з жовтня 2021 року. Наразі нашою командою розроблено 6 можливостей підвищення кваліфікації педагогічних працівників/-ць: «Чутливе вчителювання в умовах інформаційного суспільства», «Сучасні способи пошуку та обробки інформації в мережі Internet на засадах академічної доброчесності», «Права дитини: моніторинг порушень та захист», «Гендерні стереотипи та їх вплив на життя і професійну діяльність», «Цифрові технології та онлайн-ресурси для організації соціально-виховної роботи з дітьми в ЗЗСО в умовах дистанційного навчання», «Специфіка підготовки до онлайн-занять з учнями в ЗЗСО в умовах воєнного стану». В період з 01 жовтня 2021 року по 01 листопада 2022 року включно реалізовано більше 180-ти заявок освітян, які пройшли навчання за обраними програмами підвищення кваліфікації та отримали сертифікати.

Організація роботи з підвищення кваліфікації на платформі «EdWay» здійснювалася нами за таким алгоритмом:

1. Проводився моніторинг потреб педагогічних працівників/-иць у формуванні певних навичок шляхом опитування в педагогічних спільнотах та аналізу запитів, поданих до членів експертного кола «НЕшколи».

2. Відповідно до актуального запиту розроблялася можливість підвищення кваліфікації, її програма розміщувалася на платформі «EdWay» на сторінці «НЕшколи».

3. Цільова аудиторія інформувалася про початок реєстрації на вебінар/майстер-клас/тренінг/курс та умови його проведення. Прес-анонс заходу розміщувався на сайті проєкту «НЕшкола», запрошення поширювалися соціальними месенджерами.

4. Приймалися заявки від педагогічних працівників/-иць на платформі «EdWay». Підтверджувалися електронним листом.

5. У визначений час і дату відбувалася інтерактивна взаємодія експертів/-ток СПК «НЕшкола» з отримувачами послуг онлайн, дистанційно або очно. Реалізовувалася анонсована програма підвищення кваліфікації.

6. Проводився моніторинг сформованих навичок, відповідність їх очікуваним результатам навчання. Рефлексія. Вихідне опитування. За необхідності надавався додатковий час для опанування потрібною навичкою учаснику/-ці програми.

7. Робився висновок про результативність навчання, на підставі якого виписувалися сертифікати про підвищення кваліфікації педагогічних працівників/-иць. Люди інформувалися про успішне завершення навчання електронною поштою та месенджерами.

8. Сертифікати про підвищення кваліфікації розміщувалися на платформі «EdWay» на сторінці СПК «НЕшкола» у розділі «Документи про підвищення кваліфікації», система автоматично перенаправляла сертифікат в електронному вигляді кожному учаснику/-ці в особистий кабінет професійного зростання, звідки його можна роздрукувати. Доповнювався реєстр сертифікатів слухачів/-чок «НЕшколи» на сайті проєкту.

9. Організовувалася подальша підтримка слухачів/-чок «НЕшколи» в межах визначеного обсягу і змісту для кожної можливості підвищення кваліфікації (надання презентаційних матеріалів, розробок, роздаткових матеріалів, додаткове індивідуальне консультування та ін.).

10. Проводився моніторинг та аналіз відгуків на платформі «EdWay» про проведений захід, вподобань, запитів на повідомлення про актуальність заходу, які залишали користувачі/-чки на сторінці СПК «НЕшкола чутливого вителювання».

Описаний нами досвід організації роботи з підвищення кваліфікації на платформі «EdWay» здобув I місце у номінації «Управління освітою» на Фестивалі «добрих практик» освітян Харківщини у 2022 році. Виходячи із вищезазначеного та відгуків слухачів/-чок СПК «НЕшкола чутливого вителювання», можемо стверджувати, що розроблений і апробований нами

алгоритм організації роботи з підвищення кваліфікації на Національній платформі можливостей професійного розвитку «EdWay» є ефективним, часозберезувальним, продуктивним і може бути рекомендованим до використання. Експертам/-кам, які бажають здійснювати підвищення кваліфікації, зручно і легко оформити на даній платформі власний суб'єкт підвищення кваліфікації. Педагогічним працівникам/-цям, які бажають реалізувати своє право вільного вибору у процесі підвищення кваліфікації, зручно на платформі «EdWay» здійснювати пошук потрібних суб'єктів підвищення кваліфікації та можливостей, надавати заявки і контролювати процес у власних кабінетах професійного зростання.

Список літератури:

1. Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників: постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 800. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.11.2022).
2. Про платформу «EdWay». URL: <https://edway.in.ua/uk/about-us/> (дата звернення: 10.11.2022).

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ПРОТИДІЇ МОВІ НЕНАВИСТІ

Пилипенко-Фріцак Наталія Анатоліївна,

викладач кафедри МПП
Сумський державний університет

Процес інтеграції освітньої системи України в європейський і світовий простір зумовив збільшення чисельності іноземців, які навчаються в українських вишах. Інтернаціоналізація освіти згідно із стратегією інтеркультурного розвитку міста Суми [2] актуалізувала питання толерантної міжкультурної взаємодії іноземних студентів як основи їхньої соціокультурної інтеграції, адаптації та соціалізації, створення толерантного освітнього середовища, вільного від різних проявів насильства, зокрема дискримінації, булінгу та кібербулінгу. У зв'язку з цим стає актуальним у процесі мовної підготовки іноземних студентів впровадження інноваційних технологій формування міжкультурної толерантності та протидії мові ненависті, що сприяють формуванню комунікативної компетентності у контексті міжкультурного діалогу, передбачають розвиток культури спілкування на засадах толерантності, закладають мовленнєві засади протидії мові ненависті через мовну освіту.

У країнах Європейського Союзу зростає кількість міжнародних освітніх програм молодіжних та професійних обмінів, ініціатив за підтримки ЄС, які пропагують ідеї толерантності, міжкультурного співробітництва, мирного співіснування, сприяють розвитку суспільної культури особистості, міжкультурного діалогу, що забезпечує інтерес та доброзичливе ставлення до іншої культури, до інших традицій, досягнень різних народів [2]. Вивчення позитивного досвіду зарубіжних навчальних закладів, освітніх та громадських організацій, дозволяє зробити висновок, що пріоритетне значення сьогодні набувають дослідження проблем міжкультурної толерантності в соціокомунікативному аспекті, оскільки вони дозволять встановити фактори, що детермінують оптимальний рівень толерантності у взаємодії соціальних груп, які мають різні національні та культурні традиції, релігійні переконання. Освітній процес в університетах ЄС має усі умови для виховання студентів шляхом їх залучення до соціально-ціннісних ідеалів, формування гармонійної особистості, емпатії, толерантного ставлення до іншого народу.

У рамках створення навчально-методичного комплексу дисципліни «Українська мова як іноземна» розроблено курс «Єдність у різноманітті» із застосуванням різноманітних технологій, а саме: ігрових, інтерактивних, інформаційно-комунікаційні, розвивальних та особистісно орієнтованих, технологій проєктного навчання тощо. Система інноваційних технологій, методів, форм, лексико-граматичних вправ спрямована на вдосконалення мовно-мовленнєвих компетентностей іноземних студентів у сфері соціокультурної

комунікації на засадах толерантності, сприяє формуванню основ комунікативної протидії мові ненависті/мові ворожнечі у всіх її проявах та запобігає дискримінації у ставленні до освітніх мігрантів, зокрема в умовах полікультурних закладів вищої освіти.

Завдяки розробленому комплексу інноваційних педагогічних технологій, що охоплює ефективні методи, форми навчально-виховної діяльності, зокрема лексико-граматичні, мовленнєві вправи, інтерактивні завдання зі створення соціальної реклами, написання есе, стало можливим розширити уявлення іноземних студентів про поняття «толерантність» та вдосконалити практичні мовно-мовленнєві компетентності у сфері повсякденної соціокультурної та навчальної комунікації. Застосування проєктних та інформаційно-комунікативних технологій значно підвищило обізнаність іноземних студентів щодо змісту поняття «мова ненависті» та створило умови для формування адекватних комунікативно виправданих мовленнєвих протидій мові ворожнечі (кібербулінгу) та упередженого ставлення до етнічних, культурних, гендерних відмінностей студентської молоді. Методи, прийомами, техніками, які сприяють толерантній комунікації та встановленню дружніх відносин між представниками різних етнічних та расових спільнот, значно знизили ризик негативних упереджень, етнічних стереотипів, запобігли булінгу, зменшили тривожності, сприяли підвищенню самооцінки, позитивній соціокультурній адаптації та соціалізації. Результати співбесід зі студентами та дані анкетування засвідчили сформованість позитивного толерантного мислення та успішної комунікації в міжкультурному спілкуванні серед української та іноземної молоді.

Отже, завдяки комплексу ініціатив та практик (з урахуванням європейських практик), інноваційних технологій створено умови щодо організації міжкультурного діалогу на засадах толерантності через мовну освіту в умовах дистанційного навчання та соціальної ізоляції освітніх мігрантів, що стало позитивним досвідом.

Список літератури

1. Каталог кращих практик молодіжної роботи. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/Molodijnui%20pracivnuk/katalog-krashhyh-praktyk-molodizhnoyi-roboty-2020-1.pdf (дата звернення 11.11.2022).

2. Стратегія інтеркультурного розвитку міста Суми до 2030 року. URL: <https://smr.gov.ua/uk/dokumenti/rozrobka-stratehii-rozvytku/16496-strategiya-rozvitku-mista-sumi-do-2030-roku.html> (дата звернення 11.11.2022).

ОСНОВИ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ КОВЗАННЯ У ХОКЕЇ З ШАЙБОЮ

Романенко Сергій Степанович

к.філос.н., доцент, доцент кафедри спортивних ігор,
Навчально-науковий інститут фізичної культури, спорту та реабілітації
Університету Ушинського,
м. Одеса, Україна

Ігнат'єв Данило Олегович

здобувач ОС «магістр»,
Навчально-науковий інститут фізичної культури, спорту та реабілітації
Університету Ушинського,
м. Одеса, Україна

Анотація. В роботі розглянуті основні положення методики навчання ковзання у хокеї з шайбою, висвітлені етапи засвоєння техніки виконання прийому та типові помилки.

Актуальність. Сучасний високий рівень розвитку хокею з шайбою висуває низку вимог до процесу початкового навчання молодих хокеїстів. Відомо, що саме цей етап багато в чому визначальний для подальшого спортивного зростання. При цьому головне місце приділяється оволодінню технікою катання на ковзанах. Тому вже з перших кроків навчання необхідно, щоб навчально-тренувальний процес забезпечував швидке та якісне оволодіння рухами та був націлений на оволодіння раціональною технікою катання на льоду, а також на віртуозне володіння ключкою та шайбою.

Таким чином, актуальність обумовлена наявністю високих сучасних вимог, що висуваються до оволодіння технікою ковзання хокеїстів.

Основу технічної підготовки як однієї з важливих сторін системи формування хокеїста становить процес навчання технічним прийомам гри та вдосконалення. Разом з тим на рівні спортивного вдосконалення особливого значення набуває процес технічної підготовки в системі тренування з визначенням її обсягу, форм, засобів і методів на окремих етапах річного циклу [1].

Швидкість оволодіння технічним прийомом пов'язана з моторною готовністю юного спортсмена, що визначається координацією рухів та руховим досвідом. Недостатня моторна готовність повинна бути компенсована попередньою підготовкою із застосуванням відповідних підвідних вправ, які є доступними до виконання учнями [2].

Опанування основою техніки ковзання здійснюється за допомогою методу вправ, шляхом багаторазового виконання окремих фаз у спрощених умовах. Складний прийом доцільно вивчати частинами, попередньо розділивши його на

окремі фази (частини), при цьому визначивши головні та другорядні. Оволодівши кожною з них окремо, слід переходити до виконання укрупнених частин та прийому загалом.

Головне завдання навчання на другому етапі – домогтися правильного виконання прийому, в тому числі в ускладнених умовах, тобто. сформувати рухове вміння [3].

На цьому етапі шляхом багаторазових повторень прийому уточнюють техніку руху за часовими, просторовими та динамічними характеристиками відповідно до індивідуальних особливостей учнів, домагаються належного ритму руху, вільного та злитого виконання прийому як у стандартних, так і в ускладнених умовах. Все це досягається за допомогою групи словесних та демонстраційних методів, методу стандартно-повторної вправи, а також ігрового та змагального методів.

Надійність і варіативність виконання технічного прийому забезпечуються багаторазовим його повторенням у складних умовах, коли фізична та психічна напруга досягає високого рівня при впливі різних факторів, що збивають, а саме за активної протидії суперника; ускладнених умов (обмеження простору і часу, раптова зміна ігрової ситуації); стомлення, зайвого хвилювання та ін. [4].

У хокеї з шайбою особливе значення має вміння виконувати технічні прийоми на високій швидкості. Для цього практикують ступінчасте збільшення так званих контрольованих швидкостей, доводячи їх до можливого максимуму та формуючи стійку навичку виконання прийому на високій швидкості [5].

На сучасному етапі поряд з методами стандартно-повторної вправи широко використовують методи варіативно-змінної вправи, ігрової, змагальної та сполученої дії.

Пересування на ковзанах – це неприродний, досить складний по координації рух, що вимагає певного фізичного та психічного напруження. Тому для успішного освоєння різних способів пересування на ковзанах потрібна відповідна попередня підготовка.

Вкрай важливо ще до виходу на лід виконати на заняттях серію загально-підготовчих, спеціально-підготовчих та підвідних вправ [1].

Навчання техніці ковзання при виході на лід починають з освоєння рухів, пов'язаних з відштовхуванням поперемінно лівою і правою ногою і ковзання на двох і одній нозі. При цьому звертають увагу на те, щоб при відштовхуванні носок ковзана розвертався трохи назовні, а рух ноги був спрямований назад-убік. Після поштовху ковзання на одному і двох ковзанах здійснюється у положенні «основна стійка», тобто. ноги злегка зігнуті в тазостегновому, колінному та гомілковостопному суглобах, тулуб дещо нахилений вперед. Перші вправи зазвичай виконують без ключки. Для оволодіння рухами відштовхування і ковзання на одній і двох ногах корисно використовувати звичайний стілець для опору і утримання рівноваги під час руху вперед. Паралельно можна вивчати найпростіші способи гальмування: «плугом» та «напівлугом». Після того, як юні спортсмени навчаться правильно виконувати поштовх і ковзати на двох ковзанах і особливо на одному ковзані, утримуючи рівновагу, слід переходити до

вивчення бігу ковзаючими кроками як основної ланки ковзанярської підготовки [4].

Типові помилки під час навчання ковзаючим крокам виявляються зазвичай у наступному:

- рух на прямих ногах;
- тулуб сильно нахилений вперед за рахунок згинання в тазостегновому суглобі, голова опущена;
- тривале ковзання на двох ковзанах;
- занадто коротке за часом ковзання на одному ковзані, слабо виражене перенесення загального центру маси на ногу, що перебуває спереду;
- слабкі за силою та дріботливі відштовхування;
- при підтягуванні ковзана після відштовхування носок ковзана шкрябає по льоду;
- асинхронність рухів рук та ніг [1].

Багаторазове повторення рухів з акцентом на правильне виконання найбільш важливих фаз ковзання, виправлення помилок, у тому числі за допомогою підвідних вправ, дозволяє в відносно короткий термін засвоїти цей спосіб пересування на ковзанах.

Список літератури

1. Никонов Ю. В. Подготовка юных хоккеистов: Уч. изд. – К.: Олімпійська література, 2008
2. Костюкевич В. М. Теорія і методика спортивної підготовки (на прикладі командних ігрових видів спорту). Навчальний посібник. Вінниця : Планер, 2014. 616 с.
3. Никонов Ю. В. Подготовка квалифицированных хоккеистов: Уч. изд. – К.: Олімпійська література, 2008.
4. Тренировка юных хоккеистов : [Пер. с англ.]. - М. : АСТ : Астрель, 2003. - 199 с.
5. Кугаевский С. А. Индивидуализация как одно из направлений оптимизации тренировочного процесса хоккеистов 14-16 лет/ С. А. Кугаевский//Педагогіка психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків: ХОВНОКУ – ХДАМД. – 2012. – №1. – С. 67-69

ЖИВА БІБЛІОТЕКА ЯК ІНТЕРАКТИВНИЙ ЗАХІД ДЛЯ ЕФЕКТИВНОЇ ЗАЛУЧЕНОСТІ МОЛОДІ

Сергієнко Катерина Сергіївна

Студентка 3 курсу
спеціальності 231 Соціальна робота
ОНУ імені І.І. Мечникова
м. Одеса, Україна

Кулава Катерина Олександрівна

Старший викладач кафедри соціальної роботи ФПСР
ОНУ імені І.І. Мечникова
м. Одеса, Україна

Метою впровадження молодіжної політики в Україні є забезпечення створення рівних можливостей доступу молоді до постійного розвитку, активної громадської позиції та отримання практичного досвіду. Саме цей підхід сприяє безпосередньому включенню молодих людей в активне громадське життя та піднесенню країни. Приймаючи участь у заходах, спрямованих на здобування неформальної освіти, молодь має змогу отримати знання, вміння та навички, що будуть неоціненним вкладом як в їхній особистісний розвиток, так і у розбудову вільного, демократичного суспільства.

Актуальність даного дослідження обумовлена зростаючою кількістю молодіжних ініціатив, впровадженням соціальних проєктів та реалізацією державних цільових програм, направлених на покращення суспільства. Участь молоді не виступає самоціллю, вона є одним із інструментів досягнення позитивних змін. В свою чергу молодіжна політика реалізується на усіх рівнях: міжнародному, регіональному, національному та місцевому, що дозволяє комплексно та всебічно впливати на суспільство, вдосконалюючи його.

Забезпечення участі молоді є одним із принципів молодіжної політики. Участь молоді трактується, як активне її залучення до різних аспектів життя громади. Вона також може розглядатись, як право молодих людей бути включеними в громадське життя, брати на себе відповідальність і обов'язки в повсякденному житті на місцевому рівні, самоврядуванні, спільному управлінні проєктами. [1] Важливим внеском у питання участі молоді, як інструмента у впровадженні системи співуправління, стали праці таких науковців: Олена Глазкова, Жане Адам, Олена Черних, Ольга Донець та Назарій Боярський.

Одним із способів залучення молоді виступають заходи неформальної освіти, мета яких поглибити знання учасників у певній сфері, вдосконалити їхні вміння та навички. Дані заходи відбуваються поза межами освітніх закладів, а тому є добровільними та не мають єдиних стандартів оцінювання, оцінка результативності засвоєння програми побудована, в перш за все, на рефлексії. [2] Наразі неформальна освіта набирає швидких темпів розвитку, а тому й вивчення

її питання стає дедалі актуальнішою темою. Існує чимало варіацій організації подібних заходів, розглянемо як приклад інтерактивний захід-жива бібліотека.

Жива бібліотека є унікальним форматом комунікації, завдяки якому учасники за короткий проміжок часу мають можливість познайомитись із справжніми професіоналами своєї справи та отримати максимум корисної інформації від них. «Живі книги» обираються відповідно до тематики заходу, бажано, щоб усі вони мали щось спільне, те, що буде їх об'єднувати. Загалом, це можуть бути тренери, фасилітатори та лідери думок. Не існує чітко визначених вимог до лектора, проте важливо, щоб ця людина була харизматичною, відкритою до співпраці, вміла виступати перед аудиторією та мала цікавий досвід.

Для організації заходу необхідно в першу чергу визначитись із його темою. Вона повинна бути актуальною, релевантною та відповідати запитам молоді в конкретній місцевості в конкретний час. Плануючи захід, ми повинні робити акцент на тому, яка наша мета, та яких змін досягнуть учасники по його завершенню. Після цього обирається час та дата проведення: найкращим варіантом будуть вихідні, проте не святкові, дні.

Важливою особливістю заходів неформальної освіти є те, що учасники найбільш цінують атмосферу, комфорт та встановлення нових соціальних зв'язків із однодумцями, а тому місце повинно бути обрано вдало для забезпечення максимального затишку та відповідати формату заходу. Необхідно враховувати фактор локального розташування, а також площу приміщення: воно повинно мати достатню кількість вільного місця - можна обирати бібліотеки, коворкінги, конференц-зали, аудиторії. Під час «Живої бібліотеки» учасники поділяються на рівні, за кількістю осіб, групи, в залежності від числа лекторів, які будуть співпрацювати з кожною групою окремо, по черзі.

При підготовці до заходу значну роль треба приділяти підбору команди, тим людям, із ким ви будете співпрацювати. Добре налагоджена комунікація та спільні бачення реалізації проєкту підвищують ефективність роботи, активізують та мотивують до досягнення поставлених командою цілей.

Завдяки такому формату, як «Жива бібліотека», ми маємо змогу підвищити обізнаність молоді у нагальних соціальних проблемах, питаннях, що є актуальними на сьогодні та залучити її до їх вирішення. Погляд молодих людей є надзвичайно важливим, адже саме вони неодмінно відчують, де «болить» та спонукають до нових підходів та ідей у вирішенні місцевих та регіональних проблем.

Молодь має право бути включеною у громадське життя, заявляти про свої потреби та створювати молодіжні ініціативи, в коло завдань яких входять розвиток регіону, пошук шляхів творчого проведення дозвілля та обмін думками. Найкраще ці завдання реалізуються при дотриманні принципу партнерства, поваги та взаємодії з дорослими, що зумовлює ефективну співпрацю та означає прислухатись до голосу кожного, розглядати пропозиції та діяти спільно.

Список літератури:

1 Участь молоді: нотатник для молодіжних центрів. / Під редакцією О. Глазкової, О. Черних, О. Донець, Н. Боярського, Ю. Єлфімової.

URL:<https://rm.coe.int/notebook-on-youth-participation-for-youth-centres-yfdua/1680a4e8a8>_(дата звернення 26.10.2022)

2 Словник термінів, які використовує Рада Європи у сферах молодіжної політики, прав людини та неформальної освіти.

URL:<https://rm.coe.int/ukr-eng-dictionary-of-terminology-used-by-the-council-of-europe-in-the/1680a1b388> (дата звернення 30.10.2022)

ЕКОЛОГІЯ ДИТИНСТВА ТА РОЛЬ ХУДОЖНЬО- ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РОЗУМІННІ ПЕДАГОГАМИ ЦЬОГО ФЕНОМЕНА

Тарасенко Галина Сергіївна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри екології, природничих та математичних наук,
Вінницька академія безперервної освіти

Екологія дитинства передбачає глибоке розуміння дорослими, зокрема педагогами, особистісної унікальності кожного вихованця. Ця унікальність є абсолютно співзвучною життєтворчій енергії природи, яка сублимується у безмежній кількості інваріантів людського розвитку і самоствердження. Кожна дитина, згідно такого підходу, є самоцінною системою у варіативному потоці природної творчості. Кожна дитина таким чином претендує на особистісну виразність, проте не завжди взмозі адекватно її репрезентувати. Ось тут на допомогу має прийти вчитель – мудрий, гуманний, обов'язково творчий, який не лише знає психофізіологічні закономірності розвитку дітей у різні вікові періоди, але й відчуває дитинство як незмінну основу саморуху людини до піку особистісної виразності. Для такого вчителя дитинство – особлива субстанція з випукло окресленою виразністю. Дитинство – це щирість і безпосередність реакції на зовнішній світ, це чистота і піднесеність помислів та устремлінь, це розбурхана і щедра емоційність, жага пізнання, оптимістична налаштованість на буття тощо. Все це, з одного боку, зумовлює виразність дитинства, а з іншого – потребує вдумливого, зважливого, шляхетного ставлення дорослих до нього. Екологія дитинства передбачає захист прав дитини на особистісну виразність [1].

Спробуємо розпочати наш екскурс в проблему не за науки, а з образу. Уявімо квітку – тендітну, трепетну, вразливу, абсолютно беззахисну. Чим своєрідніша її краса і неповторність, тим більша небезпека чатує на неї з боку “прихильників” її унікальності. Якби ж вона була непомітною серед інших рослин – кременних дерев, пишних кущів – їй легше було б вижити і зберегти свою особливість. Ось і ховає вона свій бутон глибше в траву.

А тепер перенесемо цей образ на наше життя. Колись ми прожили своє дитинство і стали тими, ким стали. Колись кожний з нас був ніжним бутонем, який мріяв розквітнути на всю силу і здивувати світ. Але не кожному судилося зберегти свій бутон від безжальних, часто жорстоких впливів з боку дорослих. Адже ми так відрізнялись від них, дратуючи своєю щирістю бажань, світлою наївністю, нестримною енергією.

Тому пам'ять дитинства ніколи не повинна вмерти в серці педагога. Він ніколи не повинен забути тендітну квітку власного дитинства, яка зростала у виховному середовищі різного ґатунку (як кому поталанило). І ось тепер місія кожного педагога – зберегти дитинство вихованців від плюндрування тих

можливостей, якими обдарувала їх природа, і допомогти якнайповніше розквітнути здібностям і талантам кожної дитини.

З огляду на це спробуємо сформулювати поняття “екологія дитинства”, користуючись знаками-образами (*своєрідна педагогічна ейдетика*):

➤ екологія дитинства – це активний захист людини у найвразливіший період її розвитку (“*бутон*”);

➤ екологія дитинства – це бережне й поважливе ставлення до унікальності дитинства як феномену не лише у вікових вимірах, але й у глобальному значенні особистісного становлення людини (“*Його Величність Дитинство*”);

➤ екологія дитинства – це створення особливого освітнього середовища, сприятливого для благополучного і гармонійного розвитку дитини – психофізичного, інтелектуального, морального, естетичного (“*симфонія педагогічних впливів*”);

➤ екологія дитинства – це його духовно-культурне наповнення адекватним дитинству ціннісним змістом життєдіяльності: цінностями пізнання навколишнього світу, цінностями любові до сім’ї та найближчого соціального оточення, цінностями спілкування і діяльної доброторчості (“*духовно-ціннісне щеплення*”).

Як діяти педагогу, аби не зруйнувати тендітний світ дитинства? Екологія дитинства передбачає свій «сюжет» і свою «драматургію» – відповідно добираються зміст, методи і форми педагогічної роботи, спрямовані на захист і збереження дитячого здоров’я, розвиток інтелектуальних сил, формування ціннісної свідомості і культурно запліднених поведінкових програм.

Особливої педагогічної підтримки і захисту потребують “репрезенти своєрідності” дитинства. Серед них:

⇒ захоплено-чуттєве пізнання дитиною світу природи (на колір, запах, смак, слух і дотик);

⇒ іскрометна емоційність дитячого життя (за формулою Я.Корчака: «діти – “королі почуттів”»);

⇒ непоборна метафоризація мислення (згадаймо лише геніальний здогад В.Сухомлинського про казку як “колиску дитячого мислення” через миттєве занурення у світ фантазійних образів, в атмосферу чарівної словотворчості);

⇒ діяльнісна природа дитинства (нестримний “голод дії”, що тамується синергетичним потенціалом гри, колективної праці, спільної художньої творчості).

Презентуємо власний погляд на специфічний полілог наукових підходів до екології дитинства.

• Найперший і найстарший серед них – *природовідповідний*, який вимагає неухильного врахування “годинника природи” у психофізіологічному та інтелектуальному розвитку дитини з обов’язковим збереженням її здоров’я. Цей підхід постійно набирає сили у відповідь на виклики цивілізаційного розвитку. Загострення екологічних проблем змушує шукати шляхи гармонізації стосункової сфери в системі “людина – природа” і відповідно вибудовувати екологію дитинства в контексті екології природи.

- *Особистісно зорієнтований підхід* правомірно акцентує роль особистісних утворень, що формуються в дитинстві, виголошує захист та підтримку людинотворчого начала в дитині. Не зламати людину в дитині – ось головний орієнтир такого підходу до екології дитинства.

- Пріоритет гуманістичних цінностей у виховній взаємодії з дитиною яскраво декларує *аксіологічний підхід*. Цінність дитинства тут позиціонована як оберіг і гарант розвитку духовних сил дитини. Повага до дітей, безумовна любов до всіх вихованців без виключення є ціллю і водночас результатом екологічного підходу до дитинства.

- Організацію сприятливого середовища спілкування дитини із соціумом на культурологічних засадах передбачає *комунікативний підхід* до екології дитинства. Успішна соціалізація дитини відбувається лише за умов успішної комунікації. Позбавлення дитини розкоші спілкування гальмує її розвиток і завдає непоправної шкоди психічному здоров'ю.

- *Інвайроментальний (середовищний) підхід* пропагує екологічність буття дитини на тлі посиленої для її віку рефлексії зв'язку з природою. Дитинство є сензитивним періодом для гармонізації стосунків дитини з навколишнім середовищем. Безболісно і ненав'язливо, часто у грі, дитина завоює основи середовищної поведінки, які згодом трансформуються в основи особистісної поведінкової культури.

- Максимальне використання енергії самотворення дитячої особистості передбачає *креативно-діяльнісний підхід*, завдяки якому педагог лише спрямовує дитину на самостійне розв'язання інтелектуальної чи життєвої проблеми. Екологічність такого підходу обумовлена відмовою від нав'язування дитині дорослих рішень силоміць, а також креативністю і варіативністю добору цікавих дітям форм діяльності.

Усі названі підходи гармонійно співіснують і взаємодіють між собою у спільному пориві захистити дитинство від наруги невігласа, табують будь-яке насильство над природою дитини, різнобічно піклуються про створення найсприятливіших умов для її розвитку. Полілог наукових підходів створює своєрідну філософію педагогічної підтримки і захисту дитинства. Дбати про екологію дитинства – означає зміцнювати дитяче здоров'я (фізичне, психічне, моральне, духовне) завдяки включенню дитини, за філософією Г.Сковороди, у «сродні», тобто адекватні дитинству види діяльності, ефективно моделюючи різні типи розвивально-виховного середовища.

Розуміння педагогами екології дитинства вимагає розвиненої культури, яка ґрунтується, перш за все, на емпатії. Професійна культура педагога необхідно спирається на розвинений творчий потенціал (І.Бех, С.Гончаренко, І.Зязюн, В.Кан-Калик, Н.Кузьміна, В.Моляко, О.Отич, О.Рудницька, О.Савченко, С.Сисоєва, В.Сухомлинський та ін.). Педагогічна творчість є безпосереднім виявом не лише вузькопрофесійних, але й соціальних орієнтацій, адже особистісно-опосередкована творча ідея народжується у вчителя як на основі теоретичних знань, так і на основі власного соціального буття. Тому творчість,

зокрема педагогічна, зумовлює екстеріоризацію цінностей, набутих учителем як в процесі загальнокультурного, так і професійного розвитку. Така творчість стає механізмом переводу особистісних смислів ставлення до світу, що увійшли у внутрішній психічний план, у конкретні зовнішні реакції. Цей механізм забезпечує творчу продуктивність рефлексивного плану особистості вчителя, адже наріжним каменем такої творчості є нерозривна єдність її етичних, естетичних і професійних основ, що набуває першорядного значення в умовах розбудови Нової української школи.

Взаємозв'язок трьох потенціалів особистості вчителя – аксіологічного, художнього і творчого (М.Каган) могутньо забезпечує смислове розширення людської суб'єктивності та активізує процес розвитку професійно значущих ціннісних орієнтацій. Якщо в межах аксіологічного та художнього потенціалів відбувається концептуальне осмислення своєї позиції щодо вихованців, то творчий потенціал обумовлює повноцінний акт самовираження власної позиції в процесі професійної самоактуалізації. Саме в межах творчого потенціалу відбувається смислове осягнення екологічної цінності життєтворчості як найважливішого феномена природи.

Педагог повинен безпомилково реагувати на численні прояви виразності людського існування. Це є основою гуманного підходу педагогів до розв'язання освітніх завдань. Проте навчитись помічати виразне нелегко. Виразність будь-якої форми життя у Всесвіті найкраще опановується педагогом у процесі художньої творчості, яка матеріалізується, по-перше, в певних знакових системах, по-друге, в продуктах діяльності. Тому художню творчість можна тлумачити як *об'єктивований факт ставлення до світу*. Ми поділяємо думку А. Азархіна про те, що художня творчість є діяльністю, яка має на меті в будь-якій формі (безпосередньо-практичній, духовно-практичній, теоретичній) налагодити гармонію між людиною і світом [2, с.176]. Художня творчість по-своєму розв'язує світоглядний конфлікт, який існує як розбіжність ціннісних орієнтацій особистості і фактів її реального існування. З огляду на це, здатність до художньої творчості можна вважати незмінною константою не лише особистісної культури, але й професійних координат. Крім того, екстеріоризація ціннісних підходів до світу, що відбувається в процесі художньої творчості, безперечно коригує мотивацію ставлення вчителя до вихованців, тим більше що не переживання організує вираження, а, навпаки, вираження організує переживання (М.Бахтін).

Екологічні орієнтації набувають у художній свідомості підсилено-експресивного значення і практично реалізуються в різноманітній художній діяльності як словесне, пластичне, конструктивне, колірне, інтонаційне та інше відображення світу. В такій діяльності здатність до педагогічної творчості немов би концентрується, шліфується і отримує необхідні умови для реалізації. Екологічною суттю такої творчості має стати *дитиноцентризм* як найгуманніша ідеологія сучасного виховання. Художньо-творча діяльність учителів повинна бути спрямована, насамперед, на заглиблення у світ дитинства і усвідомлення своєї позиції щодо нього. Корисно пропонувати педагогам різновиди творчих

робіт, об'єднаних навколо єдиного педагогічно значущого концентру (“Маляtko”, “Першокласник”, “Перший день дитини в школі”, “Дитина і природа”, “Дитина і мати”, “Дитина і мистецтво”, “Дитина і вчитель” тощо).

Великої ваги набуває словотворчість педагога. Словесно-творче вираження екологічних орієнтацій зумовлює не пасивний, а активний спосіб вияву соціальних позицій. І хоча художнє слово в онтологічному аспекті є нематеріальним (“невагомим”, “безплотним”), це, на думку дослідників, надає певні переваги, адже дозволяє випереджати реальні дії словесними і тим “моделювати” найскладніші вчинки. Словесно-художній образ ніби “планує” певну дію по відношенню до суб'єкта виховання, по-своєму розв'язуючи вічний конфлікт між словом і ділом. Тому важливо неформально організовувати словесно-творчу діяльність учителів, використовуючи можливості вивчення не лише дисциплін мовного циклу, але й педагогіки, вікової психології, педагогічної майстерності, спецкурсів тощо.

Неабияке значення мають графічна, пластична, драматична творчість педагогів. У межах вищезазначених концентрів педагог заглиблюється у таємничий світ дитинства. Це употужнює процеси інтроспекції, емпатії, ідентифікації. Творча діяльність збільшує активність рефлексивного плану, і це позитивно впливає на виховний потенціал учителів. Тематичні малюнки, педагогічні плакати, міні-скульптури, вироби з природних матеріалів – все це може і повинно підпорядковуватись виховному кредо педагога і відображати ціннісні установки на взаємодію з дитиною. Прекрасний творчий результат може дати організація педагогічного театру, де слово, музика і пластичні ряди допоможуть педагогу адекватно виразити “план” майбутньої виховної діяльності. І вся ця діяльність гранично наблизить педагога до дитини, психологічно налаштує його на пошук гармонійних стосунків з вихованцями, допоможе осягнути нагальні проблеми екології дитинства.

Отже, створення художнього образу дитинства містить неабиякий екологічний потенціал. Цей процес забезпечує своєрідну пропедевтику екологічно виправданої поведінки (у даному випадку професійної поведінки). Художньо-творче освоєння мети і змісту педагогічної праці готує педагога до професійної поведінки згідно загальнолюдських морально-естетичних принципів ставлення до світу. Недарма психологи (Л.Виготський, П.Запорожець, Д.Узнадзе та ін.) тлумачать художню творчість як форму людської поведінки, яка підготовлює, наближує особистість до предмета сприймання і зумовлює дії опісля. Естетична поведінка з приводу мистецтва закономірно переростає в естетичну поведінку по відношенню до вихованців.

Слід підкреслити, що залучати до художньо-творчого вираження професійних позицій варто абсолютно всіх педагогів в контексті їх професійної підготовки і перепідготовки.. Здатність до художньої діяльності ніколи не була і не стане привілеєм окремих обдарованих індивідів. Кожна людина, на думку вчених (Р.Арнхейм, Г.Брітш, Г.Шефер-Зіммерн), є суб'єктом художньої творчості. Ми поділяємо позицію В.Михальова, який стверджує, що будь-яку людину із сформованою естетичною культурою можна вважати художником.

Дослідник справедливо зазначає, що суспільна позиція художника не є прерогативою представників лише художніх професій. Світоглядно культурна людина так, як і художник, свідомо і умисно втілює своє відчуття буття в особливому творі – власному житті. Цей своєрідний “твір” є предметним втіленням світоглядних уявлень про способи взаємодії з навколишнім. Неодноразово доведено, що першопричиною екологічної кризи є криза духовна. З метою усунення диспропорції стосунків людини (педагога) з оточуючим світом варто послідовно збагачувати духовний потенціал особистості. Не втратила актуальності думка Ф.Шіллера про неможливість гармонізації суспільного середовище доти, “аж поки не буде усунено розлад усередині людини і її природа не розвинеться настільки, щоб стати самостійним митцем” [3, с.135-136].

Внутрішнім змістом художнього образу дитинства може стати оцінне ставлення вчителя до дитини як рівноправного учасника виховного процесу. Зміст може також відобразити провідну концептуальну ідею, яка визначає педагогічне кредо майбутнього вчителя. В процесі художньо-творчої діяльності зміст втілюється в чуттєво існуючу знакову форму. Знакова ж система, в свою чергу, має безпосередній екологічний сенс, адже є необхідним елементом розвитку гуманістичних орієнтацій педагога. Такі системи відіграють роль посередників між вихованцями і педагогічною дією по відношенню до них. Знаково-символічні структури включаються в контекст поведінки особистості (Л. Виготський), що надає їм статус засобу усвідомлення аксіологічних підходів до професійної діяльності. Оцінне ставлення до дитини в процесі художньої творчості переходить у символ, карбує не лише існуючі критерії сприймання дитинства, але й відкриває можливі.

Таким чином, художня творчість, по-перше, є культурним феноменом у філософськи-гносеологічному його значенні – це вільна самореалізація сутнісних сил людини. По-друге, художньо-творча діяльність має величезний розвивальний потенціал і є, по суті, педагогічним феноменом – це моделювання ставлення педагога до дієй, це специфічне прогнозування власної поведінки у тих чи інших ситуаціях. Якщо йдеться про професійну поведінку, продукт художньої творчості може стати її опосередкованим репрезентом на рівні антиципації. Отже, “відчуття професії”, заздалегідь складене уявлення про цілі і засоби педагогічної праці, своєрідні передбачення, здогад, прогноз виховної діяльності – все це якнайкраще може карбувати продукт художньо-творчої діяльності педагога.

Художньо-творче освоєння педагогом екології дитинства має яскраво виражений духовно-ціннісний характер, що зумовлено такими моментами:

- цей спосіб осмислення змісту і форм педагогічної діяльності є щиро-емоційним, не утилітарним по суті і тим збагачує емоційні зв'язки вчителя зі світом дитинства;
- знакова система, створена учителем у процесі художньо-творчого осмислення професії карбує не стільки конкретні знання, скільки світопереживання педагога, образ майбутніх стосунків з дитиною (передача ж змісту почуттів найбільш адекватно здійснюється через образну мову);

- художньо-творча діяльність допомагає педагогу сконцентрувати увагу на особливо виразному в суб'єктах виховної взаємодії і явищах педагогічної реальності, тобто така діяльність ніби формує “кут сприймання” доволі звичних і буденних речей, відкриваючи їх приховану естетику;

- художньо-творче осмислення педагогом власного ставлення до світу дитинства значно наближує його до вихованців, знімає ціннісний “бар'єр” між педагогом і учнем, поглиблює розуміння унікальності всіх особистісних самовиявів дітей, налаштовує на толерантну оцінку складностей педагогічного спілкування.

Отже, є всі підстави вважати художньо-творчу діяльність ефективним засобом формування у педагогів правильних професійних позицій. Процес творчого осмислення екології дитинства надає педагогічній діяльності високого гуманістичного смислу, адже розвиває загальну пластичність психічних реакцій на стосунки з дітьми, формує навички змінювати стратегію рішень, уміння зробити правильний педагогічний вибір у критичній ситуації. Художня творчість допомагає педагогу обережно і неквапливо увійти в світ дитинства, ніби злитися з ним, перейнятися його тривогами й радостями і стати, врешті решт, своєрідним “адвокатом дитинства” – послідовним захисником прав і свобод дитини на важкому шляху особистісного самовизначення.

Список літератури:

1. Тарасенко Г.С. Екологія дитинства : полілог науково-педагогічних підходів. *Дошкільне виховання*. 2014. № 5. С.3-5.
2. Мазепа В.И., Михалев В.П., Азархин А.В. Культура художника. К.: Мистецтво, 1988. 333 с.
3. Шіллер Ф. Естетика. К.: Мистецтво, 1974. 360 с.

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Устинова Любов Миколаївна,
магістрант кафедри дошкільної і початкової освіти
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Бутенко Віта Григорівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри дошкільної і початкової освіти
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Логіка дослідження вимагає здійснення поняттєвого екскурсу для конкретизації сутності ключового для нашого дослідження термінологічного словосполучення «творчий потенціал». Перед тим, як сформулювати сутність цієї категорії, на нашу думку, доцільно розкрити поняття «потенціал». Варто відзначити, що існує багато трактувань означеного феномену. Зокрема, науковці тлумачать його як: «ресурс творчих здібностей особистості, здатність конкретної людини для здійснення творчих дій, творчої діяльності в цілому» [6, с. 14]; «ступінь інтенсивності в будь-якому відношенні, або як сукупність необхідних для чогось засобів; позначення можливостей і джерел, які є в наявності, і які можуть бути використаними для досягнення певної мети, рішення якоїсь задачі» [8]; «ресурс, заряд, запас, (внутрішні, життєві) резерви, можливості; основа, яка закладає фундамент для подальшого розкриття цієї дефініції з позиції творчості» [2]. Як бачимо, у загальноприйнятому розумінні «потенціал» трактується як наявні засоби, джерела, резерви, які можуть бути використані для досягнення мети, реалізації задуму, вирішення проблеми; як можливості особистості, суспільства, держави у певній галузі, то ж схарактеризуємо детальніше нюанси поняття «творчий потенціал» на відміну від типового терміну «творчість».

Проведений пошук показав, що немає одноманітності в розумінні терміну «творчий потенціал». Спираючись на дослідження О. Гопки [3] та інші наукові джерела [4; 5 та ін.], нами виділено найбільш поширені підходи до визначення сутності означеної дефініції, які подано науковцями, та систематизовано їх в таблицю 1.

Таблиця 1

Підходи дослідників до розгляду категорії «творчий потенціал»

Підхід	Сутність підходу	Дослідники
Розвиваючий підхід	Творчий потенціал подається як певна сукупність актуальних можливостей, здібностей, умінь та навичок особистості, певний рівень їх розвитку.	С. Литвиненко В. Лихвар та ін.
Діяльнісно-організаційний підхід	Означений феномен досліджується як якість, що визначається мірою потенційних можливостей особистості до здійснення творчої діяльності.	Г. Альтшуллер В. Моляко В. Овчинніков та ін.
Здібнісний підхід	Творчий потенціал ототожнюється з креативними здібностями людини і розглядається як інтелектуально-творча передумова до здійснення творчої діяльності.	Д. Богоявленська А. Брушлінський, Л. Овсянецька та ін.
Енергетичний підхід	Це явище розглядають як психоенергетичний ресурс особистості, виражений інтенсивністю духовного життя, який знаходить вихід в інших видах діяльності.	Н. Кузьміна Л. Столович та ін.
Інтегрований підхід	Творчий потенціал є інтегрованою якістю особистості, центральним ядром якого є здатність до творення нового, здатність до творчості.	О. Гопка Є. Завгородня П. Кравчук О. Шульц та ін.
Онтологічний підхід	Творчий потенціал сприймається як властивість, що відрізняє певного індивіда від інших, яка визначає рівень його можливостей у творчому саморозвитку, самоактуалізації.	В. Ніколко М. Копосова О. Довгань та ін.

Здійснивши аналіз підходів до розгляду феномену «творчий потенціал», можемо зазначити, що для вивчення потенційних творчих можливостей особистості доцільно застосовувати категорії можливого і реального. Це означає, що, насамперед, *творчий потенціал особистості* вбачається як можливість, яка за певних об'єктивних і суб'єктивних умов може стати реальністю. А зважаючи на те, що «розвиток – це сталий процес, який веде до якісно нових утворень і має відбуватися відповідно до певних умов» [1; 2], особистість активно розвиватиметься, відчуваючи суперечності між власними прагненнями та можливостями. Якщо визначені умови дотримано, то розвиток відбувається впродовж усього життя. Нашому дослідженню імпонує твердження про те, що творчий потенціал є інтегрованою характеристикою особистості. Порівняння змістового наповнення понять «творчість», «креативність», «творчий потенціал» та базування на тлумачення терміну «розвиток», дає можливість визначити «творчий потенціал» з позиції предмету нашого дослідження як динамічне інтеграційне утворення, що розкриває сукупність ресурсних можливостей розвитку особистості здобувача початкової освіти та його здатність до здійснення творчої діяльності, що включає уміння генерувати нові ідеї, готовність до непередбачуваних рішень, допитливість, здатність до коментування процесу та результату діяльності, мотивацію досягнень,

розвинуту уяву, а також здатність до створення творчого образу, що відрізняється оригінальністю, варіативністю, гнучкістю та рухливістю.

Наукове осмислення досліджуваної проблеми передбачає формулювання *принципів*, покладених в основу розвитку творчого потенціалу особистості. Науковці трактують принципи певною системою вихідних, ключових дидактичних вимог, положень до процесу навчання, реалізація яких забезпечує ефективність практичної діяльності [5]. М. Фіцула стверджує, що принципи, відображаючи істотний бік процесу розвитку, є базисом для визначення правил розвитку, які залежать від принципу розвитку, конкретизують його, підкоряються йому та сприяють його реалізації. Вони виступають як практичні вказівки для використання в конкретній ситуації [9]. Нами окреслено принципи розвитку творчого потенціалу особистості, зокрема:

1. *Принцип поєднання та перебудови природних особливостей і якостей особистості під впливом умов життя*, полягає в тому, що на розвиток особистості впливають соціальні умови, умови життя та інші чинники, при цьому природні особливості відображають межі можливого і неможливого в її розвитку та ймовірність реалізації різних можливостей.

2. *Принцип балансу* визначає можливості компенсації одних якостей за рахунок інших.

3. *Принцип індивідуалізації* передбачає виникнення, розвиток і збагачення здібностей особистості, що полягає у виборі найбільш характерних способів вирішення проблем, особливістю яких є її унікальність; в індивідуальному підході до розкриття соціальної сутності особистісної культури людини; в інтеграції в цілісне утворення соціально-біологічних якостей особистості, її соціальних позицій, особливостей життєдіяльності.

4. *Принцип суперечностей* ґрунтується на тому, що можливості можуть бути реалізовані як за збігом, так як і за протиріччями, в основному потенційні утворення особистості здійснюються в процесі вирішення суперечностей.

5. *Принцип моральної опосередкованості* означає, що особистість повинна взяти на себе відповідальність і визнавати необхідність прояву активності і волі, щоб розкрити сутність власного життя і розвинути власні сили в межах, визначених законами буття.

6. *Принцип «творчих сплесків»* відображає здатність особистості пропонувати несподівані альтернативи та відступати від стереотипів у різних життєвих ситуаціях.

7. *Принцип гуманізації* базується на тому, що в центрі освітнього процесу знаходиться здобувач, а педагог визнає невід'ємну його цінність та дбайливо ставиться до нього, поважаючи потреби та права на індивідуальний розвиток і захист.

8. *Принцип розвитку та особистісної спрямованості освітнього процесу* полягає в спрямуванні педагогічних технологій на розвиток здобувача як суб'єкта педагогічної і творчої діяльності, на становлення його як цілісної, неповторної особистості в усьому розмаїтті його властивостей, нахилів і здібностей.

Подані принципи покладено в основу розвитку творчого потенціалу здобувачів початкової освіти.

Вагомим для нашого дослідження є уточнення уявлень про структуру творчого потенціалу. Аналіз і вивчення психолого-педагогічної літератури [3; 4; 5 та ін.] дозволяє зробити висновок про те, що структурні елементи творчого потенціалу особистості та їх співвідношення змінюються залежно від точки зору автора на сутність означеного поняття. У нашому дослідженні ми спираємось на розвідки науковців [6; 7 та ін.], які класифікували показники креативної особистості, об'єднали їх в блоки і створили інтегровану структуру творчого потенціалу. Відтак, блок, де:

– розглядаються знання, уміння, переконання, установки, спрямованість, здібності як ознаки творчого потенціалу, а структура творчого потенціалу характеризується в сукупності компонентів: особистісно-потенціальний (індивідуальні психічні процеси і здібності особистості); мотиваційний (переконання, механізми актуалізації умінь і соціально-психологічна установка на використання внутрішніх сил особистості – її потреб, ціннісних орієнтацій, мотивів); когнітивний (уміння та навички, набуті в результаті навчання виконання творчої діяльності та знання, уміння, ставлення до способів діяльності та самовираження);

– розглядається механізм розвитку та реалізації творчого потенціалу особистості і виділяються такі структурні компоненти: мотиваційно-ціннісний (спрямованість, інтерес, потреби і цінності на творчість і власний творчий потенціал); пізнавальний (знання про творчість, її закони, про власні індивідуальні якості, шляхи творчого саморозвитку, усвідомлення себе як суб'єкта творчої діяльності); операційно-дієвий (здатність до самопізнання і саморозвитку, творча активність, конструктивна взаємодія); емоційно-вольовий (ставлення до себе та оточуючих, вольова саморегуляція та емоційна стійкість); оцінно-рефлексивний (рефлексивний і контрольний).

Зважаючи на презентовані структурні елементи творчого потенціалу, ми дійшли висновку, що *структура творчого потенціалу* здобувачів початкової освіти презентована такими *компонентами*:

– мотиваційний, що включає творчу мотивацію, інтерес до здійснення творчої, дослідницької, самостійної діяльності, творчу активність;

– когнітивний компонент, презентований визначеними складових творчого потенціалу;

– діяльнісний, що включає творчі вміння та навички (загально-навчальні вміння та навички, вміння та здатність відчувати проблему, створювати нове, оригінальне, спілкуватися в процесі колективної творчої діяльності та ін.);

– емоційно-вольовий компонент, що дозволяє здійснювати вольову саморегуляцію поведінкою в різних нестандартних ситуаціях, виявляти емоційну стабільність у разі конфлікту і, таким чином, виражати ставлення до себе та інших людей.

Список літератури

1. Бусел В.Т. (уклад. і голов. ред.). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Гончаренко С.У. *Український педагогічний словник*. К.: Либідь, 1997. 375 с.
3. Гопка О.М. Творчий потенціал особистості як наукова категорія: *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2016. Вип. 27. С. 11–14.
4. Завгородня Є.Є. До проблеми розвитку творчого потенціалу особистості. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Педагогічні науки*. 2015. Вип. 4 (45). С. 25–28.
5. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків: «ОВС». 2002. 400 с.
6. Моляко В.О., Музика О.Л. (ред.). *Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень*. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.
7. Рудик Я.М. Суть та структура творчого потенціалу особистості. *Наукові записки НДУ імені М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 5 С. 50–57.
8. Сисоєва С.О. *Основи педагогічної творчості*. К.: Міленіум, 2006. 344 с.
9. Фіцула М.М. Основні принципи навчання. *Педагогіка*. 2002. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/50033-osnovn-printsipi-navchannya.html>

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ В 3-4 КЛАСАХ

Цьомик Аліни Олександрівни

Студентки VI курсу
Київського університету ім. Бориса Грінченка

Актуальність дослідження. З розвитком інформаційних технологій та певними складнощами для очного навчання, такими як: географічна віддаленість, карантинні умови, війна, такий вид навчання як дистанційне навчання набуває широкої популярності серед викладачів та студентів.

Пандемія коронавірусу, а після війна спричинили необхідність адаптації системи освіти до реалій життя в умовах карантинних обмежень, загострила нагальну потребу впровадження в освітній процес інноваційних технологій, стимулювала термінове опанування цифрових технологій, пошук нових рішень та форм організації процесу навчання і виховання школярів загалом і зокрема, у процесі опанування предметів мовно-літературної освітньої галузі в початковій школі.

Тому доводиться констатувати гостру потребу в ґрунтовних теоретичних дослідженнях щодо специфіки освітнього процесу в умовах дистанційного навчання, а також вироблення методичного інструментарію (цифрові ресурси, інноваційні технології, засоби навчання та оцінювання) забезпечення ефективного формування ключових компетентностей учнів початкових класів.

Мета – проаналізувати методичні засади організації дистанційного навчання літературного читання в 3-4 класах.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, розглянемо трактування терміну «дистанційне навчання». Дистанційне навчання (Distance Learning, Distance Education) – це така форма організації освітнього процесу, основою якої є самостійна робота людини, яка навчається. Це дає змогу навчатися у зручний для людини час та у віддаленому від викладача місці (тому дистанційне) [3].

Дистанційна форма навчання передбачає організацію освітнього процесу з живим онлайн-спілкуванням, коли в призначений час учитель організовує відеоконференцію або спілкування в чаті з учнями, а також віддалене навчання, розтягнуте в часі, коли, використовуючи певні цифрові інструменти, вчитель створює платформу для самостійного навчання учнів [2].

Для ефективного дистанційного навчання важливим є принцип початкових знань, який полягає у тому, що користувач дистанційного курсу повинен володіти навичками роботи на комп'ютері, мати доступ до Інтернету, обов'язковими також є навички роботи в мережі та необхідне технічне забезпечення для повноцінного навчання. Вагомим педагогічним принципом є принцип педагогічної доцільності застосування засобів інформаційних технологій. Кожен крок проектування та організації процесу дистанційного

навчання вимагає педагогічного оцінювання та оцінювання доцільності використання новітніх інформаційних технологій, які мають безпосередній вплив на компоненти навчання – його зміст, мету, засоби тощо[1].

Використання дистанційних технологій потребує неперервного професійного розвитку вчителів. Педагоги з низьким рівнем цифрової компетентності реалізують методи традиційного навчання онлайн, що призводить до погіршення якості освіти, незадовільного ставлення всіх учасників освітнього процесу до використання дистанційних технологій навчання.

Вчителі створюють змістове наповнення електронних освітніх ресурсів та організовують співпрацю і спілкування з учнями. Якісна освіта у дистанційному форматі на уроці літературного читання передусім залежить від готовності педагога адаптувати свій підхід до подачі матеріалу, методів викладання й розуміння ролей вчителів та учнів у освітньому процесі.

В умовах дистанційного навчання найбільше уваги вчитель початкових класів приділяє співпраці з батьками учнів початкової школи, оскільки саме вони організовуватимуть навчання своїх дітей, принаймні у перші місяці. Він розповідає, як відбуватиметься навчання, узгоджує розклад навчальних занять, роз'яснює, як працювати з навчальними платформами та платформами для організації відеоконференцій, як поводитися самим та допомогти дітям у випадку повітряної тривоги. Батькам також надається доступ до онлайн-платформи, через яку здійснюється дистанційне навчання.

При роботі з учнями молодших класів Promethean також радить перші онлайн заняття присвятити відпрацюванню організаційних навичок. Необхідно озвучити чіткі правила роботи на уроках. Наприклад:

діти повинні вчасно приєднатися до відео зв'язку,

на початку слід отримати від учнів підтвердження, що вони добре бачать і чують вчителя,

мікрофони у дітей мають бути вимкнені, щоб не створювати шум та гарно чути інформацію,

на запит вчителя потрібно вмикати мікрофон,

перед завершенням відеоконференції необхідно уточнити, чи всім зрозуміле завдання для самостійного опрацювання.

Не зайвим буде і потренуватися вмикати й вимикати мікрофони. Приділіть цьому пару хвилин на початку, щоб надалі навчальний процес відбувався злагоджено. Якщо під час наступних уроків ви помітили певну хаотичність, доведеться нагадати учням про правила взаємодії.

За відсутності дитини на онлайн занятті, обов'язково поцікавтеся у батьків про причину. Адже може виявитися, що школяр не вміє самостійно приєднатися до сесії Zoom, а допомогти йому в цей час нікому. В такому випадку батькам варто буде навчити дитину робити це. Перевірте, чи знають ваші діти, як увімкнути звук конференції, якщо після підключення він відсутній. Обговоріть послідовність дій дитини на випадок, якщо зв'язок обірвався. Корисно буде

також потренувати дітей ставити будильник. Це допоможе учню початкових класів не прогавити наступну онлайн зустріч.

Наявність інтерактивного обладнання в класі сильно збільшують можливості дистанційної та змішаної форми навчання.

Логічним є робити відеозаписи всіх онлайн уроків та оперативно викладати їх на сервер або у хмарне середовище. Ця функція є у більшості сервісів для відеоконференцій, зокрема у Zoom.

Як свідчить досвід фахівців початкової школи, ефективність процесу дистанційного опанування предметів мовно-літературної галузі (навчання грамоти, українська мова, літературне читання, іноземна мова) забезпечують цифрові ресурси Moodle, Google-клас, GoogleMeet, Discord, Zoom, LearningApps.org, YouTube, Hangouts, Google Suite for Education; курси платформ Prometheus, EdEra; канал Міністерства освіти і науки України «Всеукраїнська школа онлайн» та інші [4].

Сервіси Visage, Prezi дозволяють створювати і демонструвати інтерактивні презентації з літературного читання. Головні переваги сервісу: інформація проілюстрована різноманітними матеріалами (картинками, діаграмами, фото, а також аудіо- та відеоматеріалами), враховуючи вікові особливості учнів молодшого шкільного віку.

Особливості структури уроків мовно-літературної освітньої галузі під час дистанційного навчання в початкових класах, як засвідчує досвід, зумовлені непередбачуваністю та неможливістю проконтролювати уважність усіх учнів. Щоб стимулювати різнобічну діяльність школярів і задовольняти інтереси учнів під час уроку, педагог повинен добирати навчальний матеріал відповідно до програми для кожної вікової групи, враховуючи пізнавальний зміст, ступінь складності завдань і дій.

Відомо, що предмет «Літературне читання» є важливим предметом і водночас засобом навчання. Уміння та навички, що формуються на уроках літературного читання, є технічними та загальноосвітніми, вони є засобом опанування майже всіх предметів і забезпечують їх подальше засвоєння в наступних розділах загальноосвітньої школи.

Завдання навчання літературного читання: - пізнавальні та інформаційні: збагачення знань про історію рідного краю, про красу і багатство української мови, про природу, суспільне життя тощо; - педагогічні: навчання учнів: повна грамотність як основа в системі початкової освіти; здатність сприймати, розуміти, аналізувати та інтерпретувати різного роду літературні тексти з використанням основних літературознавчих понять; прийоми самостійної роботи з дитячою книгою, підручником, пошукові навички, відбір інформації для розв'язання навчально-пізнавальних завдань; - розвиваюча: розвиток мовлення учнів, творчої літературної діяльності учнів, уваги, мислення, пам'яті, спостережливості, уміння порівнювати, узагальнювати, доводити, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, самостійності та здатності до самоконтролю, здатності до навчання; - виховна: виховання поваги до української культури, любові до рідної мови, сприяння естетичному розвитку

дітей, формування їх суспільних, морально-етичних цінностей через художні образи літературних героїв; сприяти потребі в систематичному читанні як засобу пізнання світу, самопізнання, загальнокультурного розвитку.

Поставлені завдання необхідно комплексно реалізовувати за змістом і структурою на кожному уроці. Специфіка вивчення літературного твору, його навчальний, розвивальний і виховний потенціал зумовлює варіативність методики та структури уроків літературного читання [4].

На основі проведених досліджень ми з'ясували, що вибір моделі використання технологій дистанційного навчання при організації уроку літературного навчання залежить виключно від зовнішніх умов та особливостей і потреб кожного навчального закладу, а саме:

- кількості учнів;
- площа приміщення;
- цифрові компетентності учасників освітнього процесу;
- наявність електронного інформаційно-освітнього середовища, яке забезпечує не лише розповсюдження інформації (сайт школи), а й онлайн-комунікацію та співпрацю учнів і вчителів, у тому числі проведення онлайн-занять дистанційно (наприклад, за допомогою дистанційної платформи);
- інше – за ознаками навчального закладу.

Для вибору моделі використання технологій на дистанції та запровадження дистанційного навчання слід враховувати такі фактори: нормативний, матеріально-технічний, техніко-технологічний, мотиваційний, економічний, науково-методичний, кваліфікаційний та людські ресурси, рівні можливості.

На основі дослідження методики організації дистанційного навчання на уроках літератури в Приватному закладі загальної освіти I ступеня «Академія сучасної освіти» основними формами онлайн-спілкування є відеоконференції, чат, електронна пошта, форум і блог, соціальні мережі та обмін миттєвими повідомленнями, а також мобільні програми, такі як Viber.

Для дистанційного навчання вчителі початкових класів використовують Zoom, переважно онлайн-ресурси. Адже безкоштовна версія програми дозволяє проводити відеоконференцію тривалістю 40 хвилин і більше. За словами викладачів, Zoom підходить для індивідуальних і групових занять. Користувачі можуть використовувати додаток як на комп'ютері, так і на планшеті чи смартфоні. Будь-хто може підключитися до відеоконференції за допомогою посилання на конференцію або ID. Заняття можна запланувати заздалегідь, а також запланувати регулярні зустрічі в певний час. Платформа містить інтерактивну дошку, яку можна показувати учням. Що дає можливість легко та швидко переключитися з демонстрації екрана на інтерактивну дошку.

Висновки. Аналіз педагогічного досвіду переконливо доводить, що дистанційне навчання базується на мобільному освітньому середовищі, забезпечує оптимальні умови для засвоєння знань, умінь і навичок учнями внаслідок кардинальної зміни діяльності педагогів і школярів початкової школи. Учні є активними учасниками динамічного процесу навчання: усвідомлено

ведуть діалог з педагогом та однокласниками, висловлюють свої думки, працюють у команді, формують висновки.

Таким чином, використання цифрових ресурсів та інноваційних технологій навчання забезпечує продуктивне впровадження комунікативно-діяльнісного підходу до опанування предметів рідномовної освіти, зокрема, літературного читання.

При цьому слід відзначити нову роль учителя початкової школи як наставника-консультанта, тьютора, координатора освітнього процесу, що постійно удосконалює свій фаховий рівень, підвищує творчу активність і кваліфікацію відповідно до нововведень та інновацій.

Отже, ми дійшли висновку, що на організацію занять літературного читання під час дистанційного навчання впливає організація безпечного електронного інформаційно-освітнього середовища для неперервності навчального процесу та забезпечення якості освіти. Тому перед навчальним закладом в першу чергу стоїть завдання забезпечити педагогів доступними та безпечними системами управління дистанційним навчанням або цифровими інструментами, які використовуються для цієї мети.

Список використаних джерел

1. Кухаренко В.М. Змішане навчання. Вебінар. URL: <http://www.wiziq.com/onlineclass/2190095-intel-blended>.

2. Методичні рекомендації щодо особливостей навчання учнів початкових класів в умовах дистанційного навчання / Л. П. Ткаченко, О. В. Романюк, А. О. Ткаченко, І. М. Дишлева. Інформаційно-методичний збірник : спеціалізоване педагогічне видання департаменту освіти і науки Київської обласної державної адміністрації та Комунального навчального закладу Київської обласної ради «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів». 2020. № 3–4 (233–234). С. 20–27. URL: <https://base.kristti.com.ua/wp-content/uploads/2020/05/IMZ-3-4-2020.pdf>.

3. Опанасюк Ю. Дистанційне навчання як наслідок еволюції традиційної системи освіти. Вища освіта України. 2016. № 1. С. 49-53.

4. Про організацію освітнього процесу в закладах освіти під час «жовтого» рівня епідемічної небезпеки : Лист Міністерства освіти і науки України No 1/9-487 від 22 вересня 2021 р. Міністерство освіти і науки України : вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-v-zakladah-osviti-pid-chas-zhovtogo-rivnya-epidemichnoyi-nebezpeki>.

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я В СТАРШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Шишова Марина Сергіївна

Здобувач другого (магістерського) рівня
кафедри дошкільної освіти,
Криворізького державного педагогічного університету
Кривий Ріг, Україна

В умовах розвитку сучасного суспільства особлива увага приділяється проблемам здоров'я. Морально – психологічне та фізичне здоров'я є головною цінністю людського життя, від якого залежить можливість повноцінно функціонувати у суспільстві, вирішувати не лише особисті питання, але і глобальні проблеми людства. У зв'язку з цим, національна освіта підвищує вимоги до формування здоров'язберігаючої компетентності та етичної культури здоров'я дітей всіх вікових етапів, старшого дошкільного віку в тому числі. Дане питання регулюється у відповідності до державних стандартів, які задають напрямки та зміст організації валеологічної освіти на даному етапі онтогенеза. Засадничим в цьому питанні виступає виховання дитини в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної та суспільної цінності.

Проблема формування етичної культури здоров'я дошкільнят доволі широко представлена в працях вітчизняних педагогів та психологів (Ю. Мельник, В. Горащук, А. Богуш, О. Тихомиров, Т. Бабіна, С. Кириленко). Проте, актуальність проблеми, гострий запит на її дослідження не зменшує уваги науковців та обумовлює необхідність її вивчення як з теоретичної так і практичної точки зору.

Дошкільний вік – важливий етап онтогенезу, де утворюються не лише моральні категорії та соціально – нормативні принципи подальшого існування, а й закладаються основи здоров'я, формуються уявлення про свій організм, позитивне відношення до фізичної культури та спорту, опановуються санітарно - гігієнічні навички. В цьому періоді розвиваються життєво необхідні уміння для природного та гармонійного функціонування, фізичного та психічного розвитку дитини.

На думку С. Кириленко, культура здоров'я - це інтегративна якість особистості що забезпечує певний рівень знань, умінь і навичок зміцнення здоров'я; виражає високий рівень культури поведінки стосовно власного здоров'я та здоров'я оточуючих [6, с. 5]. «Культура здоров'я – це стан динамічної збалансованості фізичної, психічної, духовної і соціальної складових людини; наявність високих адаптаційних можливостей організму, що забезпечують повноцінну життєву активність особистості» [1, с. 28].

Культура здоров'я є результатом сформованості здорового способу життя; передбачає певний рівень валеологічної освіченості, вихованості дитини, оволодіння нею теоретичними знаннями та практичними навичками щодо його зміцнення. Вона виражається в типових поведінкових реакціях, які логічно

опосередковують конструкт здоров'я як індивідуальний смисл та цінність. У фокусі свідомості етична культура здоров'я є аксіологічним здобутком, що дозволяє «здоров'я» вивести як пріоритетну ціль життя.

За своєю структурною сутністю етична культура здоров'я представляє інтеграцію програмно-змістовного (валеологічні ЗУН), потребово-мотиваційного (потреби, цінності ЗСЖ) і діяльнісно - практичного (оздоровчі технології, санітарно – гігієнічні навички) компонентів, що у складній синергії фундаменталізують можливості дитини до ЗОЖ [2; 4].

Таким чином, етична культура здоров'я представляє собою складне, особистісне утворення, що включає когнітивні, афективні, конативні та мотиваційно-вольові компоненти, що відображають увесь досвід ЗУН, правил поведінки, які є невід'ємною частиною валеологічної свідомості дитини. Її інтерпретують як процес усвідомлення суб'єктом цінності свого здоров'я та правил здоров'язбережувальної активності. Етична культура здоров'я передбачає свідоме дотримання таких норм життєдіяльності, які забезпечують повноцінний та гармонійний розвиток дитини за фізичним, психічним, духовним та соціальним напрямками.

Основними критеріями сформованої культури здоров'я дітей виступають [3; 5]: фізичні показники (стан здоров'я, функціонування організму, наявність хронічних захворювань); показники мотиваційно – ціннісного компоненту (домінантність мотивів здоров'язбереження в структурі ціннісних орієнтацій, інтерес до валеологічних знань); показники когнітивно – репродуктивних процесів (поінформованість, компетентність, валеологічне мислення, знання правил ЗСЖ); показники діялісно – поведінкової активності (навички здоров'язбереження).

Формування етичної культури здоров'я у дітей старшого дошкільного віку є комплексною проблемою і передбачає виділення системи умов, факторів та чинників, що впливають на утворення даного конструкту. В даному контексті О. Тихомирова [8] зазначає про: фізичний фактор (система харчування, дихання, фізичних навантажень, загартовування, гігієнічні процедури); психічний фактор (душевний комфорт, емоційна стійкість, наявність пізнавальних інтересів, залученість до сюжетно – рольової та колективної гри, відчуття захищеності); соціальний фактор (сприятлива соціальна ситуація розвитку дитини, особливості навчання та виховання дітей).

Серед умов, що позитивно впливають на формування здоров'язбережувальної компетентності в дошкільному віці виступають: дотримання розпорядку дня; культура споживання їжі; збалансоване харчування; оволодіння та щоденне застосування культурно-гігієнічних навичок; фізична активність, загальна рухливість дитини; баланс діяльності та відпочинку; дотримання водного та повітряного режиму; рухливі ігри, бажання займатись фізичними вправами; психологічна стійкість та емоційна адекватність, душевний комфорт; організація валеологічної освіти [7; 8].

Формування етичної культури здоров'я та здоров'язбережувальних компетентностей є одним із найважливіших завдань дошкільної освіти.

Т. Андрющенко зазначає: «Пріоритетним завданням системи освіти є виховання дитини в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я тих, хто оточує, як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності.» [1, с. 55]. В даному контексті мова йдеться про таку організацію дошкільної освіти, яка б сприяла усвідомленню дитиною необхідності здоров'я та ЗСЖ. Зазначені завдання висувають ряд вимог до валеологічної освіти дошкільнят, яка повинна ґрунтуватись на наступних принципах: врахування індивідуальних особливостей дітей; послідовність, системність і доступність подачі матеріалу, його поступове ускладнення; поєднання теоретичного та практичного матеріалу; наочність подачі матеріалу; поєднання різних форм навчання та виховання; стимуляція пізнавальної діяльності; забезпечення психологічного комфорту освітньої діяльності; відповідність природнім, індивідуальним та віковим можливостям дітей; інтеграція різних форм активності (учіння, гра, спілкування), що забезпечує розуміння дітьми балансу між діяльністю та відпочинком [6]. Основними завданнями валеологічної освіти дошкільнят виступає: формування уявлення про здоров'я та ЗСЖ; формування навичок здоров'язбережувальної поведінки та навичок особистої гігієни; формування у дітей екологічної та валеологічної свідомості; вибудовування гармонійних відносин дітей з самими собою, природнім та соціальним середовищем; виховання у дітей ціннісного ставлення до особистого здоров'я; профілактика шкідливих звичок [7].

Практична реалізація здоров'язбережувальної освіти відбувається через спеціальну організацію змісту навчання та виховання дошкільників і презентована цілим комплексом освітніх програм («Українське дошкілля», «Дитина», «Стежина», «Впевнений старт», «Малює - здоров'ятко», «Дитина в дошкільні роки», «Соняшник» та ін.). Організація валеологічної освіти передбачає використання інтерактивних, інноваційних, проектно – дослідницьких, наочних, творчих, ігрових та інших методів навчання, спрямованих на: формування знань та інтелектуальних здібностей; соціально-духовних цінностей та мотиваційно-аксіологічних орієнтацій; активізацію фізичної культури через залучення дітей до оздоровчої діяльності [5]. Формування етичної культури здоров'я у дітей старшого дошкільного віку є складним та поетапним процесом безперервної валеологічної освіти, який відбувається як подача матеріалу у формі як індивідуальних, так і групових занять [7]. У зв'язку з цим, заклади дошкільної освіти повинні створити сприятливі умови для повноцінного фізичного та психічного розвитку дитини, навчити їх берегти і зміцнювати своє здоров'я. Вони виступають першими освітянськими ланками, на рівні яких починається цілісне формування компетентної та творчої особистості, відбувається оволодіння здоров'язбережувальними технологіями, як пріоритетними стратегіями навчання та виховання дітей. З'являється необхідність оновлення основних завдань та форм навчально – виховної роботи у дошкільних установах, переосмислюються концептуальні підходи до змісту та форм валеологічної освіти.

Список літератури

1. Андрущенко Т. . Формування ціннісного ставлення до власного здоров'я в дітей старшого дошкільного віку: дис. канд. пед. наук: 13.00.08. Київ., 2007. 258 с.
2. Бабіна Т. В. Формування здоров'язберігаючих компетентностей. Основа. 2013. № 19/21. С. 10-28.
3. Бедрань Р. В. Формування культурно оздоровчої компетенції у дітей в полікультурному різновіковому середовищі: матеріали II міжн. наук. конф. «Актуальні проблеми філології і професійної підготовки фахівців у полікультурному просторі» Одеса : Атлант. 2016. С. 57 – 60.
4. Беленька Г. В., Богініч О. Л. Здоров'я дитини [кол. монографія]. Київ : СПБ Богданова А. М., 2006. 220 с.
5. Горащук В.П. Культура здоров'я – новий педагогічний напрямок з формування здорового покоління у сучасній системі освіти в Україні. Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку : мат-ли IV міжнародної науково-практичної конференції, квітень 2006 р.: у 2-х т. Харків, 2006. т. II ч.2. С. 54 – 62.
6. Кириленко С.В. Соціально-педагогічні умови формування культури здоров'я старшокласників: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07; Ін-т проблем виховання АПН України. Київ., 2004. 21 с.
7. Мельник Ю. В. Організація здорового способу життя в школі та формування культури здоров'я учнів початкових класів : навч.-метод. посіб. Харків : ХДПУ, 2002. 210 с.
8. Тихомирова О. Б. Формирование валеологической культуры детей старшего дошкольного возраста: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Саранск, 2004. 24 с.

МУЛЬТИМОДАЛЬНИЙ ПІДХІД ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Шліхтенко Юлія Володимирівна,

аспірантка

кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла
Коцюбинського

Вступ. Представлені в статті педагогічні умови доцільно впроваджувати послідовно починаючи з першого курсу. Креативність майбутнього учителя іноземних мов повинна бути завжди присутньою в професійній підготовці як основа його повного включення в педагогічну діяльність. Оскільки розвиток освіченої творчої особистості майбутнього учителя іноземних мов є першочерговим завданням професійної підготовки, то творчий підхід до навчання виходить на перший план. Таким чином, творчий потенціал майбутніх учителів іноземних мов є системою природно обумовлених та відновлюваних ресурсів особистості, реалізація яких у процесі фахової підготовки призводить до значущих професійних та особистісних досягнень. Саме усвідомлення значення творчого потенціалу для здобуття професійного та особистісного успіху майбутніми учителями іноземних мов є однією з визначальних умов його розвитку. Надзвичайно важливо залучати студентів до розвитку творчого потенціалу саме під час аудиторної роботи, що пов'язана перш за все з використанням інтерактивних методів взаємодії між викладачем і студентами та між самими студентами.

Науковець О. Кравчук висвітлила *педагогічні умови* як систему, що допомагає досягненню чітко визначеній меті цієї педагогічної системи. Ця педагогічна система відображає методи й форми; реальні ситуації та матеріальну базу (Кравчук, 2015). Розвиток творчого потенціалу майбутніх учителів іноземних мов виступає, на думку дослідниці О. Коберник, як поетапна реалізація освітніх стратегій орієнтації, збагачення, залучення, які сприяють розкриттю і розвитку творчих якостей (Коберник, 2015).

Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки, Професійний стандарт за професіями ...«Вчитель закладу загальної середньої освіти»..., Стандарт вищої освіти за спеціальністю 035 «Філологія») зумовлює налаштованість майбутніх учителів іноземних мов не лише на опанування професійними вміннями та навичками, а й на особистісне становлення, прояв та реалізацію творчих здібностей.

Метою статті є обґрунтування мультимодального підходу впровадження педагогічних умов розвитку творчого потенціалу в майбутніх учителів іноземних

мов. Розвиток творчого потенціалу майбутніх учителів іноземних мов можливий за реалізації таких взаємопов'язаних педагогічних умов (Коберник, 2015):

❖ залучення майбутніх учителів іноземних мов до розроблення дидактичних матеріалів, що ґрунтуються на принципах інтерактивності навчання, диференціації та індивідуалізації, що передбачає осмислення студентами методичних засад самостійної діяльності, застосування творчих, комунікативних, когнітивних, рефлексивних умінь і зумовлює прояв їх креативності;

❖ упровадження імерсивних технологій як інтерактивних засобів фахової підготовки майбутніх учителів іноземних мов, спрямованих на розвиток та реалізацію творчого потенціалу у студентів;

❖ формування у майбутніх учителів іноземних мов ціннісного ставлення до розвитку та реалізації творчого потенціалу під час аудиторної роботи за допомогою почуття успіху в процесі моделювання професійно-орієнтованих завдань, які вимагають від студентів прояву креативних здібностей.

Представлені педагогічні умови доцільно впроваджувати послідовно починаючи з першого курсу. Креативність майбутнього учителя іноземних мов повинна бути завжди присутньою в професійній підготовці як основа його повного включення в педагогічну діяльність. Оскільки розвиток освіченої творчої особистості майбутнього учителя іноземних мов є першочерговим завданням професійної підготовки, то творчий підхід до навчання виходить на перший план.

Під час навчання іноземних мов суттєвим є не тільки рівень здобутих знань і практичних умінь, а й розвиток творчого потенціалу здобувачів освіти, структура якого складається з компонентів: мотиваційно-ціннісного, емоційно-когнітивного, комунікативно-діяльнісного та особистісно-рефлексивного. На підставі структури творчого потенціалу майбутніх учителів іноземних мов виокремлено критерії його розвитку (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-діяльнісний, особистісно-рефлексивний) та їх показники. В експериментальній частині дослідження для оцінювання результатів виокремлено рівні (високий, середній, низький) розвитку творчого потенціалу здобувачів освіти у галузі навчання іноземних мов (Мостова, 2011).

Впровадження педагогічних умов в контексті мультимодального підходу професійної підготовки необхідно розпочати з реалізації *третьої педагогічної умови*, а саме, формування у майбутніх учителів іноземних мов ціннісного ставлення до розвитку та реалізації творчого потенціалу під час аудиторної роботи. Ціннісне ставлення передбачає глибоке розуміння того, що таке творчий потенціал і яке значення він має в майбутній професійній діяльності.

Саме таке усвідомлення створює підґрунтя для формування мотивації до участі в заходах з розвитку творчого потенціалу. При цьому варто зауважити, що заходи третьої педагогічної умови не повинні реалізовуватися лише на початку експерименту. Вони є початковими, але мають також систематично проводитися впродовж всього періоду проведення формувального етапу експерименту для

того, щоб ціннісне ставлення до розвитку творчого потенціалу поглиблювалося і стало частиною уявлень здобувача про якісний професійний розвиток.

На наступному етапі необхідно почати реалізацію *другої педагогічної умови*, а саме упровадження імерсивних технологій, спрямованих на розвиток та реалізацію творчого потенціалу у студентів. Імерсивні технології є потужним інструментом підсилення інтересу та мотивації здобувачів до професійного розвитку. Використання імерсивних технологій дозволить підкріпити ціннісне ставлення до розвитку творчого потенціалу, а також створить найбільш сприятливі умови для вільного його розвитку.

В останню чергу проводяться заходи *першої педагогічної умови*, а саме – залучення майбутніх учителів іноземної мови до розроблення дидактичних матеріалів для прояву їх креативності. Реалізація цієї педагогічної умови вимагає вже сформованого інтересу та зацікавленості у розвитку творчого потенціалу, а також наявності певних знань та досвіду. Самостійна розробка дидактичних інструментів є дуже важливим кроком в професійному розвитку здобувачів освіти у галузі навчання іноземної мови, тому важливо, щоб їй передувала спеціальна підготовка у вигляді заходів другої та третьої педагогічної умови.

Таким чином, можемо резюмувати, що реалізація педагогічних умов з розвитку творчого потенціалу здобувачів освіти у галузі навчання іноземної мови у процесі їх фахової підготовки вимагає дотримання принципів системності, систематичності та послідовності та має проводитися в партнерських відносинах між викладачем та здобувачем. Отож обґрунтовані та розроблені педагогічні умови обумовлюють зміст, методи та форми професійної підготовки і повинні застосовуватись починаючи з першого курсу протягом всього освітнього процесу у педагогічних закладах вищої освіти.

При впровадженні педагогічних умов учасників дослідження було розділено на дві групи: експериментальну (ЕГ), яка містить 201 здобувача та контрольну (КГ), яка складає 196 осіб. Розділення учасників експерименту на групи здійснювалося випадковим чином з використанням процедур рандомізації даних. Жодного суб'єктивного впливу дослідника на формування груп дослідження не здійснювалося (табл. 1).

Таблиця 1

Результати порівняння рівнів розвитку творчого потенціалу майбутніх учителів іноземної мови до та після впровадження педагогічних умов

Група	Констатувальний етап			Контрольний етап		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
ЕГ	35,82	52,74	11,44	9,45	43,78	46,77
КГ	37,24	51,53	11,22	31,63	56,63	11,73

В ЕГ осіб (табл. 1) спостерігається суттєве зростання майбутніх учителів з високим (+35,33%) рівнем, а також зниження з низьким (-26,37%) та середнім (-8,96%). Такі дані вказують на те, що реалізовані в освітньому процесі педагогічні умови сприяли формуванню високої мотивації розвитку творчого потенціалу,

усвідомлення змісту та значення творчих методів в професійній діяльності, відпрацюванню практичних навичок використання творчих методів, а також сприяли особистісному зростанню майбутніх учителів, що стали учасниками експериментальної групи.

В КГ осіб спостерігаються лише не суттєві зрушення у результатах. Кількість осіб з високим рівнем виросла лише на 0,51%, з середнім на 5,1%, з низьким знизилася на 5,58%. Отримані результати вказують на те, що освітня програма, в якій не було реалізовано педагогічних умов розвитку творчого потенціалу не сприяє його розвитку у майбутніх учителів. Це призводить до того, що більшість учителів характеризуються середнім рівнем творчого потенціалу, а його реалізація в освітньому процесі є нестійкою. Такий рівень також не може гарантувати подальшої спрямованості учителів на розвиток творчого потенціалу і конкретних творчих навичок, що знижує вірогідність їхньої професійної успішності.

Висновки. Проведений експеримент дозволив нам переконливо довести про те, що ефективність розвитку творчого потенціалу у майбутніх учителів іноземних мов підвищиться, якщо під час професійної підготовки зреалізувати взаємопов'язані педагогічні умови. Під час формування ціннісного ставлення до розвитку та реалізації творчого потенціалу під час аудиторної роботи за допомогою почуття успіху в процесі мультимодального підходу професійно-орієнтованих завдань підкреслимо наступні напрями: залучення майбутніх учителів іноземних мов до розроблення дидактичних матеріалів, що ґрунтуються на принципах інтерактивності навчання, диференціації та індивідуалізації, що передбачає осмислення студентами методичних засад самостійної діяльності, застосування творчих, комунікативних, когнітивних, рефлексивних умінь і зумовлює прояв їх креативності; упровадження імерсивних технологій як інтерактивних засобів фахової підготовки майбутніх учителів іноземних мов, спрямованих на розвиток та реалізацію творчого потенціалу у студентів; формування у майбутніх учителів іноземних мов ціннісного ставлення до розвитку та реалізації творчого потенціалу під час аудиторної роботи за допомогою почуття успіху в процесі моделювання професійно-орієнтованих завдань, які вимагають від студентів прояву креативних здібностей.

Перспективою подальшого наукового дослідження є виділення динамічних моделей взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу в інтерактивному середовищі, з використанням комунікативних технологій.

Список використаних джерел

1. Мостова А. О. (2011). Формування творчого потенціалу майбутніх учителів англійської мови. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. № 17 (70). 332-335.
2. Коберник О. М. (2015). Теоретико-методичні засади моделювання виховної системи школи. *Педагогічний альманах*. № 25. 16-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2015_25_4 (дата звернення: 28.05.2022).

3. Кравчук О. М. (2015). Моделювання професійної діяльності майбутнього вчителя математики у навчальному процесі. *Моделювання в навчальному процесі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції (23–27 лют. 2015 р.) / уклад. Н. А. Головіна. Луцьк : Вежа-Друк. 24-27.

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО ПІДХОДУ CLIL ПРИ НАВЧАННІ ГОВОРІННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Шхалахова Надія Олександрівна

здобувачка освітнього ступеня магістра
кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов
ПНПУ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», Україна

Анотація. В тезах викладено основні етапи та результати теоретичного та емпіричного дослідження щодо актуальності використання інтегрованого підходу CLIL при навчанні англomовного говоріння майбутніх психологів на основі наукового тексту.

Ключові слова: *навчання англomовного говоріння, англійська мова професійного спрямування науковий текст, інтегрований підхід CLIL*

Постановка завдання. Навчання англomовного говоріння майбутніх спеціалістів, зокрема майбутніх психологів, – одне із важливих завдань закладів вищої освіти, яке набуває особливого значення під час активної інтеграції України в міжнародне товариство. Для ефективного виконання цього завдання заклади вищої освіти, які готують майбутніх психологів потребують впровадження в процес викладання англійської мови інтегрованого підходу CLIL, який дозволяє об'єднати розвиток навичок читання англomовного наукового тексту із розвитком навичок англomовного говоріння.

Актуальність дослідження. Розвиток англomовних комунікативних навичок – це запорука професійного успіху майбутнього психолога. На тому, що інтеграція психолога в наукове товариство неможлива без вільного англomовного спілкування на професійні теми наголошували в своїх працях вчені Маслоу А. та Гончарова О. В, Музичко Л.В., Панок В. [4;5;6].

Про можливості та актуальність впровадження сучасних комунікативних методик під час викладання англійської мови професійного спрямування писали дослідники Тарнопольський О.Б., Колодницька О.Д., Вовчаста Н.Я. та інші вчені [7;3;2]. Наведені ними дослідження довели, що комунікативні інтерактивні методи (наприклад, дискусії, дебати, рольові ігри) набувають більшої ефективності при інтеграції із методами, направленими на розвиток інших мовних навичок, в тому числі навички читання. Одним з таких підходів являється інтегрований підхід CLIL, головними перевагами якого являються наближеність до професійних реалій завдяки автентичності матеріалу, збільшення автономності навчання, зміна ролі англійської мови з мети навчання на засіб навчання [12, с.74].

Питання актуальності впровадження в процес підготовки майбутніх спеціалістів, в тому числі майбутніх психологів, інтегрованого підходу CLIL

вивчали дослідники Руз де Заробе, Койл Д, Тарнопольский О.Б. та інші [10;8;12]. Вчені дійшли до висновку щодо ефективності такого підходу для викладання англійської мови професійного спрямування завдяки його інтегративного характеру та принципу автентичності навчальних матеріалів.

Процес читання наукового тексту та використання його як основи для комунікації в процесі викладання англійської мови професійного спрямування стали предметом дослідження вчених Анісімової Ю.П., Сан Т-Т, Серветі Дж.Н. та інших [1;11;9]. Дослідники наголосили на важливості використання під час викладання англійської мови саме автентичних наукових текстів. Здобутки вчених дали можливість окреслити основні принципи відбору таких текстів та використати їх при складанні комплексу вправ, побудованих за принципами інтегрованого підходу CLIL.

Методи дослідження. Під час дослідження ми використали теоретичні методи аналізу, систематизації, узагальнення наукової літератури з питань навчання англомовного говоріння майбутніх психологів в процесі роботи з науковим текстом. Також був використаний емпіричний метод анкетування за допомогою онлайн-анкетування. Анкета включала 15 запитань, направлених на виявлення поточного рівня володіння англійською мовою на думку респондентів, вивчення їх мотивації щодо вивчення англійської мови професійного спрямування, вивчення їх досвіду як з читання, так й з англомовного спілкування на професійні теми. Також ми використали методи математичної статистики для обробки та інтерпретації результатів опитування студентів, визначення кількісних залежностей між показниками, отриманими в результаті дослідження та їх аналізу.

Основні результати. Дослідження літературних джерел допомогло зрозуміти, що навчання англомовного говоріння за допомогою наукового тексту саме майбутніх психологів актуальне для українських закладів вищої освіти та потребує детального вивчення. Це підтвердили й результати нашого емпіричного дослідження, яке було проведено методом онлайн-анкетування. В опитуванні прийняли участь 42 студенти бакалаврського та магістерського рівнів освіти від 19 до 40 років, які навчаються за спеціальністю «Психологія» в закладах вищої освіти України: ПНПУ ім.К.Д.Ушинського, Дрогобицький педагогічний університет ім. І. Франка, Київський національний лінгвістичний університет, Київський педагогічний *університет* ім. М.П. Драгоманова, Київський університет «Крок», Київська Міжрегіональна Академія Управління персоналом, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.

Опитування продемонструвало зацікавленість майбутніх психологів в розвитку навичок англомовного говоріння та наявність у них мотивації щодо читання професійних автентичних англомовних текстів (абсолютна більшість студентів, 73,8% респондентів, вважають англійську мову важливою для майбутнього професійного успіху). Проте респондентами відмічається недостатній рівень володіння професійною лексикою та брак можливостей щодо практичної реалізації навичок англомовного говоріння (лише третя опитуваних вважають, що можуть вільно спілкуватися англійською мовою як на побутові,

так й професійні теми). Також, більшість опитуваних (73,8%) продемонстрували бажання читати наукові тексти, пов'язані з психологією, а більше половини, 61,4% респондентів, відповіли позитивно на питання щодо бажання отримувати більше практики з англomовного спілкування на професійні теми під час навчання.

Отримані результати емпіричного дослідження підтверджують гіпотезу про те, що заклади вищої освіти потребують впровадження інтегрованих підходів, які дозволяють під час занять об'єднувати навички англomовного говоріння та читання, одночасно розширювати запас професійної лексики та виводити її в активне користування.

Висновки. Зважаючи на важливість навчання майбутніх психологів англomовного говоріння на професійні теми, набуває актуальності впровадження в процес викладання англійської мови інтегрованого підходу CLIL, який дозволяє поєднувати під час занять розвиток навичок читання із навичками англomовного говоріння. За отриманими результатами теоретичного та емпіричного досліджень нами було розроблено комплекс вправ для роботи з автентичним науковим текстом на теми, пов'язані з психологією. Комплекс побудовано за принципами інтегрованого підходу CLIL: до нього входять вправи для ознайомлення з темою та попереднього обговорення; вправи, що виконуються перед читанням автентичного тексту, в т.ч. вправи на ознайомлення із новою лексикою; вправи, що виконуються під час та після читання: для перевірки розуміння змісту прочитаного та окремих деталей тексту; вправи для виведення нової лексики в активний словниковий запас; вправи для розвитку навичок ведення продуктивної дискусії на задану тему.

Даний комплекс було апробовано в експериментальній групі студентів, 17 осіб студентів магістратури. В результаті експериментального навчання у студентів виявилися підвищення: рівня володіння англійською мовою професійного спрямування, мотивація до читання англійською мовою наукових статей з фаху, професійний інтерес до більш глибокого володіння англійською мовою.

В більш глибокому вивченні питання ефективності використання інтегрованого підходу CLIL на заняттях з англійської мови для майбутніх психологів, а також в практичному застосуванні наведеного нами комплексу вправ ми вбачаємо актуальність та практичну цінність нашого дослідження.

Список використаної літератури

1. Анісімова Ю.П. «Читання автентичних текстів як запорука швидкого оволодіння англійською мовою», Журнал Мовознавство. Літературознавство, випуск 17, 2020. С. 117-122
2. Вовчата Н.Я. Теоретичні і методичні засади професійної іншомовної підготовки майбутніх фахівців цивільного захисту: дис. на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук: 011. Львів, 2019 591 с.
3. Колодницька О. Д. Формування позитивної мотивації до вивчення англійської мови (за професійним спрямуванням) у студентів медичних ВНЗ за

допомогою інтерактивних технологій і методів навчання / О. Д. Колодницька // Медична освіта. - 2018. - № 4. - С. 52-55.

4. Маслова А., Гончарова О. Формування термінологічної компетентності майбутніх фахівців психолого-педагогічного профілю. Актуальні питання гуманітарних наук. вип 37, том 2, 2021. С. 136-142

5. Музичко Л. В. Формування здатності до професійного спілкування майбутніх психологів у процесі їхньої професіоналізації // Підготовка педагогів професійного навчання та психологів у закладах вищої освіти : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. до 25-річчя каф. педагогіки та психології (м. Київ, 6–7 груд. 2018 р. С. 120–124.

6. Панок В. Професійне становлення практичних перспективи / В. Панок // Психологія і суспільство. – 2013. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2013_3_18 (Дата звернення: 13.10.2022)

7. Тарнопольський О.Б. Принципи побудови професійно орієнтованого підручника англійської мови для факультетів психології. Іноземні мови №1/2009. С.27-31

8. Coyle D. P. Hood, D. Marsh. CLIL (Content and Language Integrated Learning), Cambridge University Press, 2010. P. 57-68

9. Cervetti, G. N, & Pearson, P. D. Reading and understanding science texts. In A. Bailey, L. Wilkinson, & C. Maher, Language, literacy, and learning in the STEM disciplines: How language counts for English learners. New York, NY: Routledge. P. 112-117

10. Rui'z de Zarobe, Y., Jime'nez Catala'n, R., 2009. Content and Language Integrated Learning: Evidence from Research in Europe. Multilingual Matters, Bristol, UK. P. 42-53

11. Sun Tung-Tien Active versus passive reading: how to read scientific papers? National Science Review, Volume 7, Issue 9, September 2020, Pages 1422–1427

12. Tarnopolsky O. Constructivist Blended Learning Approach to Teaching English for Specific Purposes: monograph. London : Versita LTD, 2012. 246 p.

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Юрчак Галина Михайлівна

Кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету

Музика Тетяна Євгенівна

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та філології
ЗВО «Університет Короля Данила»

Процес мислення – опосередковане й узагальнене відображення людиною предметів чи явищ дійсності в їх безпосередніх зв'язках і відношеннях; це складний психологічний процес. За характером виконання завдань дослідники виокремлюють два види мислення: творче і критичне. Творче мислення характеризується відкриттям чогось нового, створенням нових ідей, а критичне – перевіркою запропонованих рішень, виявленням недоліків тощо. Розвиток теорії критичного мислення пов'язують із іменем американського філософа Джона Дьюї (1859 – 1952), якого називають «батьком сучасної традиції критичного мислення» [3, с. 90]. Проблему критичного мислення досліджували А. Болотов, Д. Брунер, Д. Клустер, М. Ліпман, П. Пінтріч, Д. Стіл, С. Уолтер, А. Фачоне й ін. Серед вітчизняних вчених варто відзначити праці Д. Вількєєва, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло й ін.

Критичне мислення, як стверджує український дослідник С. Терно, – це «наукове мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та зважених рішень стосовно довіри до будь-якого твердження: чи мусимо ми його сприйняти, чи відкинути або відкласти, а також ступінь упевненості, з яким ми це робимо» [4, с. 6]. До основних рис критичного мислення науковець відносить такі уміння: робити логічні умовиводи, ухвалювати обґрунтовані рішення, давати оцінку отриманій інформації, спрямовуватися на результат тощо.

Критичне мислення, як стверджує О. Пометун, є запорукою успіху в ХХІ столітті, вона трактує його як «окремий тип мислення, який характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю та рефлексивністю та передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини: визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, обирати спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї й обґрунтовувати свої погляди, робити свідомий вибір і діяти» [3, с. 94]. Критичне мислення слід тренувати, оскільки набуті вміння та навички можуть з часом «вироджуватися» та зникати. Ключовим аспектом розвитку критичного мислення, як стверджує дослідниця, є

розв'язування реальних проблем, адже демонстрація лише штучних умінь чи навичок не може призвести до бажаного результату.

Науковець С. Терно, розглядаючи проблему формування критичного мислення школярів, представив власну методику, суть якої полягала у впровадженні «проблемних задач» у навчально-виховний процес. Завданням учня є сприйняти та осмислити навчальний матеріал, сформувані вміння вчитися самостійно. Дослідник стверджує, що «метакогнітивні» процеси репрезентують «способи набуття думок, а не самі думки» [4, с. 208]. До таких способів С. Терно відносить: резюмування (узагальнення, виокремлення ключових ідей); уточнення (конкретизація, підтвердження думки конкретними прикладами чи ілюстраціями); схематизація (схема структурування інформації, де зменшуються розбіжності, а риси схожості висувуються на передній план) та організація (надання матеріалу відповідної побудови) [4, с. 208].

Одним із найважливіших аспектів здобування метакогнітивних знань є чітке акцентування на них. Наприклад, викладач під час заняття відзначає випадки, де з'являються метакогнітивні знання, він намагається у групі з'єднати різні стратегії з іншими знаннями, які вони вже можуть мати. У результаті виникає дискусія, яка допомагає студентам сформувані власні метакогнітивні знання, особисту стратегію навчання та мислення. Безумовно, завдяки аналізу різноманітних стратегій, їхньому порівнянню та оцінці, студенти здатні приймати власні судження про їх корисність чи необхідність, або ж і навпаки, їхню помилковість чи недосконалість [6, с. 129]. Таким чином, дискусія допомагає зробити навчання та пізнання більш прозорим та ефективним, оскільки процес набуття знань відбувається шляхом до їх розуміння та самоусвідомлення, а не штучним нав'язуванням ідей та понять.

Науковці виділяють три стадії розвитку критичного мислення: «виклик», «осмислення», «рефлексія». Перша стадія полягає в актуалізації наявних знань студентів, зацікавленні темою, озвученні мети та постановці завдань. Викладач використовує різноманітні методи та форми навчання: асоціювання, розминка, мозковий штурм, розгадування кросвордів чи ребусів, «Вірю – не вірю», «Дерево передбачень», висування цікавих версій стосовно теми заняття. Метою викладача є збагнути початкові знання студентів із певної теми, які стануть опорними для засвоєння нових умінь та навичок, змотивувати студентів до навчальної діяльності, спонукати до активної праці на занятті, допомагати студентам усвідомити значущість того, про що йтиме мова на занятті.

Наприклад, доцільно використовувати метод «Галерея», суть якого полягає в тому, що викладач демонструє фото чи малюнки (до прикладу, відомих ораторів), а студенти повинні зрозуміти, хто чи що на них, чому саме ці зображення їм показують, що саме вони знають та що хотіли б дізнатися про ці картини тощо. Після того, як буде озвучена тема заняття, студентам можна запропонувати допомогти визначити його цілі, обговорити план роботи, з'ясувати те, що необхідно знати і вміти для засвоєння конкретної теми.

Друга стадія – «осмислення» – робота з новою інформацією, формування умінь працювати самостійно, вироблення навичок пошукової роботи. Ця стадія

полягає у сприйнятті та осмисленні нового матеріалу, складанні плану, таблиць, тез, що дозволяють простежити власні міркування, у намаганні ставити проблемні питання, давати відповіді, робити висновки тощо. Викладач може використовувати різні методи та прийоми навчання: «читання із маркуванням», визначення опорних слів, логічний ланцюжок, перехресна дискусія, використання почергових запитань, «мозаїка проблем» тощо.

Особливо пізнавальним та результативним буде використання на занятті уривків наукових статей, відеофільмів, аудіозаписів, малюнків тощо. Зокрема, вивчаючи тему «Етикет ділового спілкування» на занятті з «Української мови (за професійним спілкуванням)» можна переглянути фрагменти кількох невеликих відео. Студенти повинні проаналізувати їх, висловитися про те, що на їхню думку було порушенням етикетних правил, а що – нормою. Особливу увагу звернути на невербальні засоби спілкування, «розшифрувати» поведінку промовців. Ефективним також буде прослуховування аудіозапису ділової та дружньої телефонної розмови, де відсутній візуальний контакт між співрозмовниками, після чого студенти повинні визначити особливості етикетних правил кожної, встановити подібності та відмінності [6, с. 128]. Досить цікавим є застосування гри «Захоплення ініціативи». Учасникам пропонується розіграти діалог чи монолог, де один намагатиметься ввічливо «перевести» увагу з однієї теми на іншу. Це повинно бути водночас толерантно, але й наполегливо.

Зокрема, вивчаючи тему «Публічний виступ», студентам можна запропонувати переглянути відеовиступ одного із політиків-ораторів, з метою аналізу його за пропонованою схемою: 1) місце і час спілкування; 2) можливі обставини виступу чи його причини; 3) обрана форма спілкування; 4) мета та завдання спілкування; 5) структура виступу (вступ, основна частина, висновок); 6) засоби мовленнєвого етикету; 7) типи помилок; 8) аналіз досягнення цілі.

Також для вдосконалення вміння замислюватися над проблемою, ставити перед собою проблемні питання та намагатися знайти переконливі аргументи, викладач може запропонувати студентам виконати завдання, яке полягає в тому, що необхідно обґрунтувати, підтвердити або заперечити пропоновану думку, наприклад: «Чи може евтаназія мати моральне обґрунтування? Чи можлива, на вашу думку, легалізація евтаназії в Україні?», «Подвійне громадянство: загроза, реальність чи вимушена необхідність?», «Чи можливо вважати себе українцем без знання української мови?» тощо. Також студентам рекомендується заздалегідь підготувати, а на занятті виголосити 3-хвилинну промову на будь-яку актуальну тему, або ж дати поради недосвідченому промовцеві «Як готуватися до виступу з публічною доповіддю» тощо.

Студентам можна запропонувати організувати дебати, які розглядають як «ефективну можливість для розвитку критичного мислення, формування мовленнєвої компетентності студентів» [5, с. 170]. Дослідники А. Фрілі та Д. Штейнберг переконані, що дебати є ефективними вправами, які допомагають формувати критичне мислення [8, с. 4]. «Вони передбачають розгляд з різних точок зору однієї проблеми та вироблення суджень, прийняття рішень чи

переконання інших у правильності власних думок» [5, с. 170]. Дебати можна організувати, поділивши групу на дві частини (наприклад, хлопці та дівчата). Кожна група отримує завдання і має 3-4 хвилини, щоб підготувати ключові тези доповіді. Пропонуємо теми: «Гендерний аспект промови оратора, жіночий та чоловічий стиль сприймання інформації», «Батьківський контроль: за чи проти», «Чи в сучасному університеті повинно бути вільне відвідування занять. Як це вплинуло б на успішність?» тощо. Критичне мислення ефективно формується за допомогою дискусій. Завдання викладача – поставити «питання високого рівня», де він демонструє певну позицію. Зміст питань є напрочуд важливим, оскільки саме вони повинні сприяти виробленню в студентів критичного мислення. Досить вагомим є і те, як саме воно формулюється. Зокрема науковці пропонують обов'язково після ставлення запитання дати час на його обмірковування, оскільки не всі студенти можуть миттєво відповісти. Важливим також є завдання, для вирішення яких пропонують об'єднати студентів у пари, щоб обговорити відповіді перед їх оголошенням. Також необхідно під час формулювання питань використовувати такі конструкції: «Яка у Вас думка щодо...?», «Цікаво...», «Хто може висловити власну точку зору щодо...?», «Хто погоджується із думкою... Чому?», «Хто підтримує думку ...? Чому?», «Як би ви відреагували якби дізналися, що...?», «Що б відбулося, якби ....?», «Що якби ми поєднали ідею Олени з ідеєю Марії?» тощо. Запитувати рекомендується усіх учнів, однак необхідно продовжувати питати інших, коли хтось не виявляє бажання відповідати [2, с. 19]. Завданням викладача є моделювання процесу мислення та підтримка студентів тоді, коли вони її потребують.

Важливою складовою другої стадії розвитку критичного мислення є організація навчальної діяльності таким чином, щоб студенти не лише продукували ідеї, але й навчилися працювати у парах, обмінюватися думками, виокремлювали тези, наводили аргументи, знаходили власні рішення на певні проблеми, уміли аналізувати особистий досвід, приймати обдумані рішення, робити висновки.

Третя стадія – «рефлексія» («консолідація») – розмірковування. Студенти повинні сформулювати власне ставлення до тих завдань, які були поставлені на початку заняття. Відбувається переосмислення особистих уявлень. Студенти повинні збагнути, що саме їм вдалося засвоїти нового, чи змінилися їхні переконання до і після заняття, а чи, можливо, зміцніли. Будь-яка відповідь мусить бути підкріплена відповідними тезами та аргументами. Ця фаза має на меті «узагальнити основні ідеї; інтерпретувати визначені ідеї; обмінятися думками; виявити особисте ставлення; апробувати ці ідеї; оцінити, як йде процес навчання; задати додаткові запитання» [2, с. 15]. Ефективним буде, наприклад, завдання «Закінчіть речення». Студентам можна видати картки із завданням завершити речення: «Тема сьогоднішнього заняття важлива, бо ...», «Сьогодні я збагнув (збагнула), що...», «Мені на занятті було цікаво тому, що...», «Мені було складно, оскільки...», «Я досяг успіху тому, що...», «Я хотів би, щоб...» тощо. Також корисним буде завдання – «твір-п'ятихвилинка», де учні мають написати есе, в якому зафіксувати узагальнені власні думки та аргументи.

Важливою є фінальна підсумкова частина заняття, оскільки студенти повинні не тільки підсумувати вивчене, але й проаналізувати власну навчальну діяльність, збагнути можливі застосування здобутих на занятті вмінь та навичок, сформувані свою позицію, висловлювати особисту думку щодо різноманітних ситуацій та питань, які ставилися на занятті.

Отже, сучасність ставить вимогу педагогам реалізувати новітні підходи та методи підготовки майбутніх працівників. З метою ефективного формування навичок професійного мовлення студентам необхідно збагачувати свій активний запас лексики, виробляти стійкі вміння мовленнєвого самоконтролю та самоаналізу, формувати критичне мислення. Технологія розвитку критичного мислення є засобом формування вмінь працювати з інформацією, знаходити її, аналізувати, синтезувати, висувати гіпотези, робити свідомий вибір та вміти обґрунтувати його; орієнтуватися не так на запам'ятовування матеріалу, як на постановку проблеми та пошук її вирішення; знаходити докази, накопичувати знання та розширювати світогляд, навчитися думати позитивно й активно тощо. Застосовуючи технологію розвитку критичного мислення на заняттях з української мови, використовуємо методи і прийоми, необхідні не тільки в навчанні, але й у повсякденному житті. Зокрема, студентів необхідно залучати до висловлення різних думок, поглядів щодо будь-якої навчальної, наукової чи суспільної проблеми, привчаючи їх до вміння приймати власні рішення. Ключовими завданнями для викладача є забезпечення позитивного мікроклімату в аудиторії, заохочення студентів до активного обговорення проблемних питань (це дасть змогу студентам висловлювати власні думки та акумулювати ідеї, не боячись критичних зауважень), націлювання студентів на слухання своїх колег та ввічливе дискутування, толерантне відстоювання власної думки.

Критичне мислення є багатоаспектним та системним процесом навчання, який характеризується чіткою структурованістю та дозволить студентам сформувані власний стиль мислення, що допоможе навчитися аналізувати різноманітні проблеми та знаходити шляхи їх вирішення в будь-якій сфері життя, бо спрямоване на підготовку особистості, яка здатна брати участь у розв'язанні актуальних проблем.

Список літератури:

1. Декарт Р. Міркування про метод (щоб правильно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках). *Психологія і суспільство*. 2015. № 2. С.37-46.
2. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів / пер. з англ.; за наук. ред. О. І. Пометун. К.: Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.
3. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89-98.
4. Терно С. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 268 с.

5. Юрчак Г. Формування мовленнєвої компетентності студентів-медиків на занятті з «Української мови (за професійним спрямуванням)». *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*. 2019. Вип. 35. С. 163-174.

6. Юрчак Г.М. Застосування технології розвитку критичного мислення під час вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». *Закарпатські філологічні студії*. 2020. №13. С. 127-131.

7. Pintrich P. R. The Role of Metacognitive Knowledge in Learning, Teaching, and Assessing. *Theory Into Practice*. 2002. Vol. 41. Issue 4. P. 219-225.

8. Freeley, A., Steinberg D. *Argumentation and Debate: Critical Thinking for Reasoned Decision Making*. 12th ed. Belmont, CA : Wadsworth, 2009. 531 p.

ФАРМАКОЛОГІЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ *DAHLIA CAV*

Герасимюк Наталія Валеріївна

Асистентка кафедри
Одеський національний медичний університет

Приступа Богдан Володимирович

К.б.н., доцент
Одеський національний медичний університет

Сафіюк Олена Олегівна

Студентка
Одеський національний медичний університет

На сьогоднішній день, в сучасній медицині, проводять різноманітні дослідження з пошуку та послідуочим введенням в промислове виробництво нових перспективних джерел цінних груп біологічно активних речовин, серед них велику увагу приділяють рослинам. Лікарські засоби рослинного походження, на відмінно від синтетичних, мають низку переваг, а саме комплексне лікування різноманітних захворювань та низьку токсичну дію на організм. До таких перспективних лікарських рослин можна віднести жоржину (*Dahlia Cav*), яка за останні 10 років все більш-активно вивчається науковцями усього світу.

Метою нашого дослідження був аналіз наукових публікацій щодо фармакологічного вивчення рослинної сировини *Dahlia Cav*.

З літературних джерел встановлено, що основною біологічною активністю рослини жоржина є інулін, який переважно знаходиться в підземній частині рослини (коренебульби). Останні дослідження фармакологічної активності інуліну свідчить про його використання при комплексному лікуванні онкологічних захворюваннях та порушенні обміну речовин [1]. Також зустрічаються відомості що інулін демонструє антиканцерогенну дію при пухлинах в печінці та легенях [2].

Низькомолекулярний інулін з коренебульб жоржини використовується українськими вченими як синбіотик, тобто джерелом живлення для біфідобактерій [3].

В медицині центральної америки рослинну сировину жоржини використовують у зборі для лікування СНІДу [4].

У роботі «Етноботанічне дослідження сімейства *Asteraceae* у Раджшахі, Бангладеш» автором якої є А.Н.М. *Mahbubur Rahman*, дослідженно, що в народній медицині у Раджшахі використовують листя та квітки жоржини як засіб для лікуванні фурункулів, опіків та гнійних ран [5].

Шарапаєва М.С. у 2007 році дослідила ефірне масло жоржини (*Dahlia pinnate*) та встановила, що залежно від концентрації ефірне масло жоржини надає різну дію на осмотичну стійкість ліпосомної суспензії. Так, під дією ефірного масла в концентрації 0,01% відбувалося достовірне посилення руйнування ліпосом. У концентрації 0.001% ця ефірна олія мала достовірну антиоксидантну дію, оберігаючи ліпосоми від руйнування в ході осмотичного стресу. Ефірна олія жоржини в концентрації 0,1% не справляла достовірного впливу на осмотичну стійкість ліпосом [6].

Таким чином встановлено, що дослідження науковців усього світу позиціонують жоржину передусім як інуліно-вмісну рослину. Але, подекуди, зустрічаються дослідження які розкривають більш широкий спектр медичного використання даної рослини що безумовно надає актуальність до більш глибокого дослідження.

Список літератури

1. Kelly G. Inulin-type prebiotics-a review: part II. *Alternative Medicine Review*. 2009. Vol. 14 (1). P. 36–55.
2. Перковец М. В. Влияние инулина и олигофруктозы на снижение риска некоторых болезней цивилизации. *Пищевая промышленность*. 2007. № 5. С. 22–23.
3. Грушецький Р. І., Хомічак, Л. М., Гриненко, І. Г. Одержання синбіотика на основі інуліну та біфідобактерій. *Продовольчі ресурси*. 2014. № 2. С. 18–22.
4. Berlin E. A., Berlin, B. (2015). *Medical ethnobiology of the highland Maya of Chiapas, Mexico: the gastrointestinal diseases*. Princeton University Press. 513 p.
5. Rahman, A. H. M. M. (2013). An Ethno-botanical investigation on Asteraceae family at Rajshahi, Bangladesh. *Academia Journal of Medicinal Plants*, 1 (5), P. 92–100.
6. Шарапаєва М.С., Спірідонова М.С. Антиоксидантні властивості ефірних масел квіткових рослин. *Вісник КГПУ ім. В.П. Астафєва*. 2007 (2) С. 40-46

VOA LEARN ENGLISH PROGRAM AS AN INFORMATION BASE FOR SCIENTIFIC RESEARCH

Filat Tetyana,
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of Language Training and Humanities Department

Aponenko Inna,
Senior teacher, Candidate of Philological Sciences

Klimenko Irina
teacher
Language training and Humanities department
Dnipro State Medical University

This message has three peculiarities. Firstly, it is a collective work and has, as you can see from the title, three authors. Secondly, the subject of the authors' scientific research is a non-scientific, but rather sociopolitical series of publications and speeches by VOA Learning English, which we tried to comprehend and analyze from a scientific point of view, applying purely-scientific methods and approaches. Thirdly, a variety of topics of VOA Learn English Program has pushed us to search for new topics and problems for research.

We have identified three sections of speeches and publications that are related to our scientific, educational and pedagogical, political, social and spiritual interests. Conditionally, we divided them into three thematic groups. The most extensive group is articles and speeches on education. The second group is materials about health and a healthy lifestyle. The third group contains research on social and political, spiritual and moral topics. We analyzed a total of 85 articles. I would like to dwell on the most interesting problems and explain why they became the subject of our scientific study and what kind of scientific research they prompted. In the articles devoted to education («Facing Shortage of Teachers, US States Ease Requirements», «Few US schools take further COVID measures» «2021: Schools debate pandemic restrictions, race», «Report: online education services gathered, shared data on children», «Teachers get mental health training, help students»), global world problems are raised: the decrease in the level of education as a result of online education during the quarantine period associated with the Covid-19 pandemic, the growth of the number of students remaining for the second term of education («Professors: students unprepared for math after pandemic», «Study: young people worried about education, democracy», «US schools struggle with behavior, but see opportunity»), the shortage of teaching staff forced to provide work to teachers without a diploma («After-school programs face labor shortage», the growth of aggressiveness and delinquency among American schoolchildren («Teachers on school shootings: none of us are built for this»).

In the article «Teachers on school shootings: none of us are built for this» the author approves: «For any teacher, the job seems to ask the impossible. Teachers are already expected to be guidance counselors, social workers, parental models and more to their students. Now, they are increasingly being called upon to be protectors of students, too» [1]. This conclusion indicates that the problem of teacher overload concerns not only American teachers, but also has a universal character. Moreover, Ukrainian teachers faced the difficulties of online learning not only during the quarantine period, but also during wartime. A material factor is added here: the salary of a Ukrainian teacher is lower than the salary of a doctor, a driver, or a grocery store seller and is as close as possible to the minimum. Of course, in wartime, questions about salary are unethical. Now the thoughts and feelings of every Ukrainian are focused on one thing – Victory. However, it is difficult to imagine what consequences this social injustice can lead to. More and more Ukrainian teachers are leaving the place of their favorite work – school, university – in search of a higher-paying job. But Ukrainian teachers are among the best in the world.

The problem of teacher shortage is becoming global. In the article «Few US schools take further COVID measures» the director of AASA, the school superintendents association said: «Teacher shortages remain a major concern, even bigger than COVID-19 itself» [1]. The author of speech «Facing Shortage of Teachers, US States Ease Requirements» states that «some schools in the United States are dealing with severe teacher shortages. Many of these schools are turning to teaching candidates without teaching certificates or official training. In 2019, Alabama legislators passed laws easing teacher requirements and permitting emergency certificates» [3]. Educators are afraid that in a few years there will be no one to teach their children, if the attitude towards the teacher at the state level does not change. First of all, it is necessary to revise the salary of teachers. This conclusion of American researchers is relevant for the education system of many countries.

Sarah Potpinka, a drawing teacher in a high school in Connecticut in the speech «US schools struggle with behavior, but see opportunity» said: «Despite behavioral problems among students after returning to in-person classes... the change has been better for the students» [2]. She said that it is easier to keep students **engaged** in schoolwork face-to-face. It is also easier to seek help for them when there is trouble [2]. But the drawing teacher made a universal conclusion and outlined all the complexities of the post-covid period: the students abandoned the «good habits» that the school and parents had cultivated in them for years, stopped obeying school rules, unlearned to learn: «Coming back into the building a lot of kids fell out of the good **habits** they had built up in previous years... Some refused to wear the required face coverings. Other students broke school rules by leaving in the middle of class to meet up with friends» [2]. All this can and should become the subject of a special scientific study. Moreover, the problem of «fell out of the good habits» is twofold: on the one hand, it is necessary to strengthen and make the educational process in universities and schools more productive, developing new forms of organizing lectures and practical classes, especially if they are held online. We must not lose our students. On the other hand, it is necessary to remember that the situation often gets

out of control and students become mentally unstable due to prolonged online education. He scientifically proved this in his article «Teachers Get Mental Health Training, Help Students» U.S. Surgeon General Vivek Murthy, who emphasized the need to solve the problem «the nation's youth mental health crisis» [3].

A professor of genetics at the University of Texas Kristin Patterson in her report «Professors: students unprepared for math after pandemic» expressed concern that «in past years, only two to four percent of students did not get through her class. But last year, about 20 percent did not pass... university does not fully understand how the pandemic changed learning for students when they were in high school. When students are able to work with a teacher in the classroom, she said, the teacher can judge a student's progress. When they are at home, that information is limited. In addition, some high schools permitted students to move on in their studies even with poor grades» [4]. Professor Kristin Patterson focuses attention on the difficulties of teaching students in an online audience. And although she does not talk about the global negative results to which this form of education can lead, her reasoning contains a hidden call to deeply analyze the current situation and think over a strategy for getting out of the indicated crisis. Moreover, graduates of schools and universities must have a wide range of knowledge.

Scientific discoveries and achievements often occur at the intersection of sciences and specialties. In this regard, there is a very interesting message «Study: Nobel prize often goes to creative thinkers, not specialists, the author of which analyzing the phenomenon of this year's Nobel-prize winner in Chemistry Danish scientist Morten Meldal, suggests that wider interests are important: «Having many interests, the Michele Root-Bernstein and Robert Root-Bernstein wrote, permits scientists to look for creative ways to solve problems. In fact, one important part of science is not discovering answers, but recognizing problems that need to be solved» [5]. These thoughts are extremely important for teaching activities, they require further study and implementation in the educational process.

Public and political popular VOA Learn English Program, where important issues of education, health care, environmental protection, world political events, violence and aggressiveness, art, etc. are raised, can become the foundation for further scientific research. We analyzed only some aspects of this program, highlighted several topics being advantageous for us: education in the covid and post-covid period (for our country – in the war and post-war period), the «phenomenon» of the Nobel-prize winner – the need to involve a wide range of sciences and subjects in the education process, to educate erudites, not narrow specialists, the «deficit» of the teaching profession and the consequences to which this can lead. It is believed that the indicated prospects for further scientific research will be interesting and fruitful.

References

1. Teachers on school shootings: none of us are built for this:<https://learningenglish.voanews.com/a/teachers-on-school-shootings-none-of-us-are-built-for-this-/6625156.html>

PHILOLOGY
INTEGRATION OF SCIENTIFIC AND MODERN IDEAS INTO PRACTICE

2. US schools struggle with behavior, but see opportunity:https://www.51voa.com/VOA_Special_English/us-schools-struggle-with-behavior-but-see-opportunity-88786.html

3. Teachers Get Mental Health Training, Help Students:<https://learningenglish.voanews.com/a/teachers-get-mental-health-training-help-students/6519876.html>

4. Professors: students unprepared for math after pandemic:
<https://learningenglish.voanews.com/a/professors-students-unprepared-for-math-after-pandemic/6556927.html>

5. Study: Nobel prize often goes to creative thinkers, not specialists:
<https://learningenglish.voanews.com/a/study-nobel-prize-often-goes-to-creative-thinkers-not-specialists/6779339.html>

LINGUISTIC ASPECT OF INFORMAL MEDIATION IN CONFLICT RESOLUTION PROCESS

Peredon Nataliia,
PhD, Associate Professor
Lesya Ukrainka Volyn National University

Mediation as a practice of conflict management is the subject of research in the field of jurisprudence (R. D. Rieke, M. O. Sillars, T. R. Peterson and others), conflict resolution studies (Ch. Bessemer, R. Fisher, S. Brown, K. K. Kovach, W. Ury and others), philosophy (E. Watzke) and psychology (E. Atwater). The research works which study the linguistic aspect of mediation are not numerous (K. G. Juergensmeyer, A. Chornii).

In this study the term mediator is used to refer to the interlocutor who facilitates communication between the parties in conflict and helps them reconcile with each other.

The theoretical foundations are illustrated by the examples from the works of literature written in the English language. All of the examples represent the communicative situation of reconciliation in an unofficial discourse.

It has been detected that in the process of harmonizing interpersonal interaction mediation is presented as an informal conflict resolution method which has no legal characteristics. It has been determined that in the communicative situation under study the mediator is an optional interlocutor whose activity promotes mutual understanding between the two parties. The main goal of mediators is for the parties in conflict to come to a mutual agreement about the issues that have arisen between them [6].

Complex analysis has made it possible to single out and describe the main lexical units characteristic of mediators' communicative behaviour.

Taking into account the fact that imperatives are a specific lexical means of urging, it's quite natural that the main lexical unit in the speech of mediators is the verb *forgive* in the form of imperative mood. Typical constructions with the analyzed lexeme are statements built according to the pattern "verb *forgive* + noun/third-person object pronoun denoting a person whose verbal or/and nonverbal behaviour has caused the conflict":

"Likewise, forgive your wife. Learn to return good for evil" [9, p. 315].

The analyzed pattern can be expanded by the indication of the action that has caused the conflict:

"You have to let those feelings go, Sydney," Jackie said. "Forgive your father for breaking your heart" [3, p. 227].

Our research has shown that the emphatic *do* is often used in the speech of mediators to intensify the persuasive effect of the utterance and convince the party/parties in conflict to interact harmoniously. It makes the statement more expressive, emphasizes the need to forgive the offender and persuades to accept the mediator's point of view:

"Do forgive her." Lord Egerton begged looking down at the broken plates on the floor and then back and forth at Anne and then her daughter. Anne and Elizabeth looked at each other a little with concern and Anne spoke for them both: *"Of course we shall*

forgive her” [5, p. 162].

Due to the usage of modal verbs *should*, *have to* and *must* mediators’ utterances take on the additional meaning of advice, instruction, necessity or moral obligation to restore harmonious interaction with the other party of the conflict:

“Sue,” he says, “I appreciate how painful this whole matter is for you [...]. I have a suggestion to make that I want you to consider seriously. I think you should begin by forgiving Bill.” [...] “If you can begin by forgiving Bill, then whatever actions you decide to take will be done for justice sake and not for revenge” [7, p. 288].

The verbs of mental activity *think*, *believe*, *reckon* etc. are used by mediators to manifest their own vision of ways to resolve the conflict and make statements and opinions sound less forceful and direct.

As they were about to step out of the house, Bobby stopped his friend awhile and said to him, “I think you should forgive Sharon; she’s ignorant of what she did to you” [8, p. 31];

“Sanoj, she just wants a chance, she wants you back in her life, I believe, you should forgive her but decision should always be yours” [2, p. 68].

In both of the above fragments, the verbs of mental activity (*think and believe*) function as predicates of the main clause in a complex sentence. In fact, the function of an object clause is to provide impetus to forgive the interlocutor whose behaviour has caused the conflict (*you should forgive Sharon and you should forgive her*). Using such structures in the speech gives the mediator possibility not only to provide impetus for action (to restore harmonious interaction) but also to clearly outline his/her own position – the mediator considers the restoration of mutual understanding between the parties of conflict to be the right decision for both of them.

Lexical items conveying the meaning of a total number of people are presented in the mediator’s communicative behaviour as a means of generalization. They refer to three groups: 1) pronouns *everyone*, *everybody*, *all*, *someone*, *somebody*, *we*, *you* meaning “everyone without exception” or acquiring this meaning in the process of communication; 2) nouns *a man/men*, *a human/humans*, *people* which have the same meaning as the pronouns belonging to the first group; and 3) negative pronouns *nobody*, *no one*. The research has made it possible to claim that the mediators’ statements containing the above mentioned lexical units are perceived as moral and ethical judgments. Their usage is explained by the fact that the concepts of “forgiveness” and “reconciliation” belong to moral and ethical categories.

“He deserved everything he got, Mommy. He was a very bad man.” [...]

“That’s not exactly true. [...] It’s possible to make almost any kind of change, if you truly want to do it, even such a big change as deciding you no longer want to be bad.”

“Hmf!” Katie crossed her arms. “He’d never want to stop being bad. Not in a million years!”

Max eyed her sternly. “Be careful how you judge people, Katie. Keep in mind that what you send out, returns to you multiplied” [1, p. 283].

The following fragment serves as an example of the persuasive potential of the mediator’s utterances containing lexical units functioning as a means of generalization. The mother convinces the son to forgive his wife whom he suspects of cheating on him.

“[...] She’s only human, Sky. Why won’t you forgive her this time?”

“She wrongfully broke up with me.”

“So she made a mistake. Don’t hold it against her. Nobody’s perfect.”

God, I hated being wrong. She had a point. Why was I letting Laura’s mistake hit me so hard? Of course she isn’t perfect. And I’ll be damned to the lowest pit of hell if I said I was” [4, p. 135].

Using the lexeme *human* the mediator emphasizes the imperfection of all people (both the interlocutor who has caused the conflict and the interlocutor who has suffered from it), implicitly conveying the following message: “You are also a human, therefore you can also make mistakes for which you might need to be forgiven.” To strengthen the perlocutionary effect a negative pronoun *nobody* is used (*Nobody’s perfect*) which also indicates the imperfection of all people without exception, once again implicitly emphasizing the imperfection of the interlocutor who has suffered from the conflict. The recipient correctly decodes the mediator’s utterance, as evidenced by his further reflections: the son admits his mother is right (*She had a point*) and realizes his own imperfection (*Of course she isn’t perfect. And I’ll be damned to the lowest pit of hell if I said I was*).

It should be noted that to convey moral and ethical judgments the form of the Present Simple is used. It represents them as eternal truth, something unchanged and not subject to time:

“I also wanted to talk with you,” Mrs. McCallister said. “To tell you that, as I see things, you should forgive your sister. That’s the only real power any of us have – to forgive. We make mistakes and we’re forgiven for them. That is what happens. Otherwise, we can’t go on...” [10, p. 268].

Thus, the effectiveness of the mediators’ activity in conflict resolution process largely depends on the lexical items they use. The characteristic lexical units used by mediators include the lexeme *forgive* in the imperative form, modal verbs *should*, *have to*, *must*, verbs denoting mental activity, and lexical units conveying the meaning of generalization.

References:

1. Beckett, Sh. *Between*. Bloomington : AuthorHouse, 2012. 308 p.
2. Bhushan, S. *Only You Understood My Dream*. New Delhi : Educreation Publishing, 2013. 107 p.
3. Bowen, R. *Get You Good*. New York : Kensington, 2015. 320 p.
4. Collins, S. *Why Me?* Bloomington : Trafford Publishing, 2007. 155 p.
5. Keith, A. *The Masked Charlatan*. Bloomington : AuthorHouse UK, 2015. 416 p.
6. Kovach, K. K. *Mediation in a Nutshell*. St. Paul : West. 2003.
7. Murtaugh, E. *To Err Is Human*. Bloomington : iUniverse, 2001. 306 p.
8. Nwuba, T. A. *Too Hurt to Forgive*. Bloomington : AuthorHouse, 2013. 140 p.
9. Shumba, T. *Worklife*. Pittsburg : RoseDog Books, 2010. 429 p.
10. Wallace, D. *The Kings and Queens of Roam*. N.Y. : Simon and Schuster, 2013. 288 p.

LANGUAGE AS A METHOD OF IMPLEMENTING SOCIAL IDENTIFICATION

Petrusenko Nina

Docent

Kharkiv State Academy of Physical Culture

Language as a means of social integration and a form of representation of national identity requires a special value justification - especially in the context of requests from national education systems in the process of their systemic transformation. Both social and educational needs have been discovered for the development and implementation in the modern philosophy of education of the methodology of a modern understanding of national identity centered on the individual. It determines the need for consistent support of the national language as a state language in the field of state language policy and ensuring the social integration of society. Linguistic competence and linguistic culture, which are achieved primarily by studying foreign languages, contribute to the balanced formation of each person's own social identity. This is not only evidence of his successful socialization, but also the key to the effectiveness of his active actions as a conscious citizen.

Here it is worth taking into account certain patterns of the functioning of languages as communicative systems. Language is an important, but not the only communicative system of society. Sociologists and social psychologists are making efforts to study the basic communicative structures in the formation of personality identity and linguistic representation based on the distinction between limited and processed language codes. These studies are especially significant in the light of the problems of international relations, where each time both several non-verbal communication systems and several languages are involved. It is language that is the connecting link that brings together the "rigid" and "humane" theories of socialization — language is needed by both social systems and social institutions for their functioning, and each individual for successful self-identification. Moreover, both "hypostases" of the language are mutually dependent - without each of them, both the language in general and its other "hypostasis" cannot exist.

Language correlates primarily with the mesofactors of socialization, since it is one of the important factors of national identity. However, one cannot but take into account the use of language at the macro level of socialization - in any case, some languages, in particular those recognized by the UN as world (primarily English, French, Spanish, Chinese, Russian). As for the macro level, the role of language as a factor of socialization is almost equal to the mesoscale, with the difference that new languages do not arise at the macro level, but national languages acquire maximum emotional strength and instrumentality. Studying in the languages of national minorities, or even learning the language of minorities, requires not only political and legal justification, but also economic support. All these issues require coordination, and for this we need a consensus on the need to address them at the state level. This is an example of how the social integration of a society requires the legitimation of its systemic integration -

this task is called upon to be performed by a national language with the status of a state language.

Language plays a key role in acquiring national identity, not only in a traditional society with the dominance of the ethnic foundations of this identity, but also in a multicultural society, where the leading role is played by free social self-identification based on a conscious choice among several real possible alternatives.

References:

1.Beilin, M., Shangaraeva, L., Yarkhamova, A., Mukhametshina, A., & Agol, D. (2018). National cultural semantics through the prism of phraseological units. *Amazonia Investiga*, 7(13), 2018. P.221-226.

2.Gazniuk L.M., Soina I.Yu. Human speech form as a grammatic method / II International scientific conference «Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities» : Conference proceedings, February 22th, Vytautas Magnus University. Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2019. P.53-56.

3.Soina I.Yu., Semenova Yu.A., Goncharov G.N., Petrusenko N.Yu., Kambur N.A., Chervona S.Ph. Poetic Understanding as the Initial Input of Being-in-the-world. *Amazonia Investiga*. Vol.8. Num.20. Mayo-Junio 2019. P.261-263.

ZUM KONZEPT DER „PERFORMATIVITÄT“

Shevchenko Viktoriia

Ph.D in Philologie, Dozentin

Lehrstuhl für Geschäftssprache und Übersetzung

Nationale Technische Universität

„Charkiwer Polytechnisches Institut“

Da im Zentrum meiner Arbeit der Begriff der „Performativität“ und der „performativen Äußerung“ steht, wird der folgende Beitrag dem Konzept „performative Analyse“ gewidmet. Das Adjektiv „performativ“ geht auf Austin zurück, wir haben es bei der Besprechung seiner berühmten Vorlesungsschrift kennen gelernt. Die Verwendung vor allem des Adjektivs in der Linguistik ist reichlich verwirrend, schon in „How to do Things with Words“ wurde das Konzept bekanntlich von Vorlesung zur Vorlesung entwickelt, und war daher Schwankungen unterworfen. Lutz-Hensel Überlegungen zählt eine ganze Reihe von Fügungen mit nominalen Termini auf: Äußerungen, Sätze, Verben, Analysen können „performativ“ sein. Das quasi zusammenfassende Abstraktum der „Performativität“, dass bestimmte Äußerungen, Verben etc. zukommen kann, findet sich etwa bei Kertscher [3, S. 35] oder Lutz-Hensel Merkmale [4, S. 54]. In seinen Vorlesungen meint Austin mit einer „performativen Äußerung“ oder einem „performativen Satz“, dass jemand, indem er spricht, gleichzeitig eine Handlung vollzieht [1, S. 29]. Zunächst werden die performativen Äußerungen noch die konstativen Äußerungen gegenübergestellt. Im Gegensatz zu den Konstativen, die man auf ihre Wahrheit oder Falschheit prüfen kann, lassen sich die Performative nur als gelungen oder misslungen einschätzen – je nachdem, ob ihre Gelingensbedingungen erfüllt sind oder nicht.

Später wird diese Dichotomie von Austin problematisiert. Mit der Einführung des Sprechaktkonzepts kommt jeder sprachlichen Äußerung Handlungscharakter, eine Illokution zu; auch Feststellungen können gelingen oder misslingen. Grewendorf kritisiert das in seiner Arbeit, dass Austin den Terminus jetzt hätte aufgeben müssen; es ist identisch mit illokutionär, denn er besagt nichts anderes mehr, als das mit Sprache gehandelt wird [2]. Es ist auch bezeichnend, dass Austin zu Beginn seiner Vorlesungsreihe von rituellen performativen Äußerungen ausgeht, wie der Taufe oder der Wette [1, S. 28].

Die sprachliche Äußerung ist hier notwendig für den Vollzug einer eigentlich außersprachlichen Aktivität. Hier, aber nicht mehr mit dem Aufgeben der Dichotomie konstativ / performativ und mit der Einführung des Sprechaktkonzepts ist der Begriff wirklich sinnvoll verwendet; oder er soll auf konventionelle Äußerungen (Taufe etc.) beschränkt bleiben.

In seiner „Überlegungen“ nennt Lutz–Hensel die Beziehung zwischen der sprachlichen Äußerung und der Handlung eine performative ... Beziehung, die daran zu erkennen ist, dass die Äußerung einen unverkennbaren Indikator für die Art der sprachlichen Kommunikationshandlung enthält. Ein solcher Indikator kann mit der Wortstellung der Wörter im geäußerten Satz gegeben sein, mit grammatischen und

lexikalischen Morphemen und vielleicht auch mit Frage- oder Ausrufungszeichen bzw. einer Frage- oder Rufintonation [4, S. 14].

Austin grenzt in seiner Arbeit „explizit“ und „implizit“ (primär) performative Äußerungen ab, diese Abgrenzung betrifft alltägliche, konventionelle, normierte und sprachliche Verhaltensweisen gleichermaßen. Einige rituelle Akte können jedoch nur in expliziter Form zum Ausdruck gebracht werden. Das heißt nicht, dass eine entsprechende implizite Form, sprachlich nicht denkbar wäre, aber sie entspricht eben nicht den Verfahrensregeln.

Die explizit performativen Äußerungen unterscheiden sich von implizit performativen Äußerungen dadurch, dass sie deutlich machen, welche Handlung gerade vollzogen wird; nicht aber, die Handlung beschreiben, denn dies wäre ja konstatierend [5, S. 67].

Während die implizit performativen Äußerungen aus dem Kontext heraus hinsichtlich ihrer Illokution durchschaut werden können bzw. Indikatoren, wie Satztyp, Intonation, Modalpartikeln herausgezogen werden müssen, wobei die Probleme mit indirekten Sprechakten, ambigen Verwendungsweisen und einer nicht vorhandenen eindeutigen Relation zwischen Form und Funktion bei einigen Autoren diskutiert worden sind, wird hier die Rede von expliziten Äußerungen gehen. Explizite Performative Äußerungen enthalten eine explizit performative Formel: das Verb in der EPF steht in der ersten Person Präsens Indikativ Aktiv, zumeist in nicht negierter Form, der Sprecher wird normalerweise in der Ich-Form realisiert, Pronomina im Dativ oder Akkusativ stehen für den oder die Angesprochenen, falls sie nicht ausformalen oder inhaltlichen Gründen entfallen können, in einigen Fällen auch müssen. Es schließt sich als Träger der Proposition ein abhängiger dass – Satz bzw. ein „indirekter Fragesatz“ an. Und nur diese Struktur verdient wirklich den Namen „performativ“. Im Zusammenhang damit sind die so genannten performativen Verben zu nennen. Bereits Austin führt diesen Terminus noch genauer als „explizit performative Verben“ ein und benutzt solche Verben zur Klassifikation der Sprechakte. Wie schon bei Austins einschlägigen rituellen Verben wie „taufen“ ersichtlich, scheint also die explizit performative Formel bzw. Äußerung durch das Verb, das sie enthält, eindeutiger, als irgendein anderer Indikator den intendierten Sprechakt zu bezeichnen. Manche Verben erlauben auch einen obersatzintegrierten Anschluss oder sie stehen ohne weitere Ergänzung, das heißt der propositionale Gehalt ist schwerlich unabhängig vom Illokutionsindikator zu bestimmen. Um im Einzelfall Ambiguitäten auszuschließen, muss die Partikel „hiermit“ eingeschoben werden können.

Literaturverzeichnis:

1. Austin J. L. How to do things with words. Cambridge / Mass. : Harvard Univ. Press, 1962. 166 p.
2. Grewendorf G., Meggle G. How Performatives Don't Work // Speech Acts, Mind and Social Reality. Discussions with John R. Searle. Dordrechtal : Kluwer, 2002. P. 25–40.
3. Kertscher J., Mersch D. Performativität und Praxis. München : Wilhelm Fink Verlag, 2003. 302 S.

4. Lutz-Hensel Methodische Überlegungen zur Analyse sprachlicher Kommunikationshandlungen: C.H. Heidrich (Hg.) / Konstituenten dialogischer Kommunikation. Hamburg, 1977. S. 51–104.

5. Villers J. Die Performative Wende – Austins Philosophie sprachlicher Medialität. Würzburg : Königshausen & Neumann, 2011. 144 S.

ҰЛЫ АБАЙ ЖӘНЕ ӘУЕЗОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ БАЙЛАНЫСЫ

Базарбаева Гульдина Нурахметовна

Жетісу облысы Талдықорған
қаласы №14 орта мектеп-гимназиясы
Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
Педагог-сарапшы

Ахметова Айнұр Алибекқызы

Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі
Жетісу облысы Көксу ауданы Балпық би ауылы
Н. Алдабергенов атындағы орта мектебі

Скиндинова Жанар Муратовна

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
педагогика ғылымдарының магистрі
Жетісу облысы, Талдықорған қаласы
№14 орта мектеп-гимназиясы

Мырзабаева Лунара Ержановна

Қазақ тілі мен әдебиеті мамандығы бойынша
педагогика ғылымдарының магистрі
жетісу облысы, Талдықорған қаласы №14
орта мектеп-гимназиясы

Ақын Әсел Аманкелдіқызы

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
Жетісу облысы, Талдықорған қаласы
№14 орта мектеп-гимназиясы

Мұхтар Әуезов және Абай Құнанбайұлының бірін-бірі толықтырып тұруы бұл әдеби құбылыс. Абай ақындық өнердің биік шыңын көрсетсе, Әуезов әдеби ойдың тереңдігіне мән берген әдебиет әлемінің хас шебері еді. Фольклортану мен әдебиеттану ғылымдарында қос тұлға ең көп зерттелген. Абайтанудың бастауында алғаш мақалалар жазып, осы даңғыл жолдың дамуының басында ұлт зиялысы Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынұлы, М.Дулатов, Ш.Құдайбердиев болса, осы жолда елеулі еңбек еткен, Абайтану ғылымының дербес жол ретінде қалыптасуына еңбек сіңірген Мұхтар Әуезов. Бүгінгі таңда есімі алашқа тіпті түркі жұртына мәлім, белгілі Абайтану және Мұхтартанушы ғалым, профессор Мекемтас Мырзахметұлының да орны ерекше. Мұхтар Әуезовтың шоқтығы биік шығармаларының бірі әрі бірегейі «Абай жолы» роман-эпопеясы болса, белгілі монографиясы «Абай Құнанбаев». Әдебиет әлеміне сәл шегінісі жасасақ

1910 -1920 жылдары Абай мұрасы қазақ қаламгерлерінің арасында талас-тартыстың негізіне айналғанына куә боламыз. Абай шығармасын алға тартып, көзқарасы дұрыс екенін дәлелдеуге бағытталса, енді бірі теріс пікірдің төңірегінде ой айтты. Оның негізі мынада: Сәбит Мұқановтың «Қара тақтаға жазылып жүрмендер, шешендер» деп аталатын мақаласының мәні «Абай-байшыл табының ақыны» деген ойға негізделсе, Қошке Кемеңгеров «Қазақ тарихы» кітабында «...оқырманыны асыл мұратқа сілетеген Абай болды» деген тұжырымын атауға болады. Ал тарихқа көз жүгіртсек Сәбит Мұқанов 1930 жылдары «Абай – халық ақыны» деген мақала жариялағаны белгілі. Сол кездегі қоғамдық түсінік екіге бөлінген уақытта, Мұхтар Әуезов Абай шығармаларының тұңғыш толық жинағын баспадан шығаруда еңбегі ерекше. Осы уақытқа дейінгі ғалымдар қауымы да тұшымды әрі пайымды пікірлерін білдіріп, баға берген [1].

«М.Әуезов халықтың асыл қазынасы – Абай шығармаларының бірден -бір сақтаушысы, сарқылмайтын кең арнасы сол халықтың өзі екендігін ашып берді.», «...қазақ прозасының шыңы – Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясы халық даналығы фольклорлық мұраны творчестволықпен пайдаланудың тамаша үлгісі боларлық үздік шығарма» деген пікірлер Әуезовтың әдебиеттегі орнын айшықтап тұрғандай.

Дарын мен даналықты тұлғасына тоғыстырған сыршылдық пен сыншылдықты суреткерлік шеберлігінде шендестірген М.Әуезов сөз майталманы болды десек артық айтқандық емес. Ол өз әңгімелерінде әлеуметтік, тұрмыстық, өмірлік мәселелерді тақырыптық арқау етіп, оны көркемдік және шынайылық ерекшеліктер аясында жарасымды үйлестіре білген. Халық мұрасын, қоғам игілігін тоғыстырған қазақ әдебиетінің қарқынды қарыштауына талмай еңбек етуді мақсат тұтқан сөз майталманы, ұлы суреткер өзінің туындыларында көркемдік деген шешім мен шынайылық деген талаптық мүддесінен шыға білген. Қазақ прозасының даму, өсу жолына көз жүгіртсек, XX ғасыр басындағы М.Әуезов әңгімелері көркемдік полотносымен, шынайылық ракурсымен ерекшеленген. Сонысымен де әңгімелерінің халықтық тұғырнамасы өз оқырманын асқақтығымен тартады. Әңгімелеріндегі көркемдік және реалистік талабымен ашылатын халықтық идеясын айқында үшін әлем әдебиеті полотносында қарастырудың маңызы қашанда зор. Әуезов әңгімелері түп негізі, асыл тамары ұлттық ауыз әдебиетінен бастау алған. Осы бір асыл негіз Әуезов әңгімелерінің шындықты берудегі әдеби дәстүр мен шынайы шеберлігінің кілті іспеттес [2].

М.Әуезов шығармалары қазақ әдебиетіндегі кешелі-бүгінгі шығармалардың қай- қайсысымен қатар қойғанда мазмұны мен көркемдігі, тарихилығы жағынан басымдық танытып, халықтық сипатымен ерекшеленеді, көркемдігін әлемдік әдебиет аясында қарастырғанда ғана шығармашылық күдіретінің сыры мен мәнін ашу мүмкін болады.

М.О.Әуезовтің әңгімелерінде ел тағдырын жан-жақты толғайды, қоғам өміріндегі қайшылыққа, тартысқа толы сәттерді баяндай отыра, өмір тәжірибесіндегі оқиғаларды да қалтарыс қалдырмайды

Әдебиет пен тарихты негізге алып, кері шегініс жасасақ сабақтастықтарға куә боламыз. 1904 жылдары Әуез жас Мұхтарды оқуға әзірлеп, Мүрсейіт Бікеұлынан сабақ алады. Ал Мүрсейіт – Абайдың хатшысы, жан-жақты өнер иесі болғандығы тарихта жазылады. «Қара жоңқа» (Мұхтарды жеңгелері осылай атаған) Семейдегі оқуынан жазғы демалыста ауылға келген уақытында көбіне кітап оқығандығы, көне көз қариялардың әңгімелерін тыңдайтындығы, аңыз-әңгіме мен салт-санаға байланысты өсиет-әңгімелерге жақындығы зерттеуші-ғалымдардың еңбегінде баяндалғанын ескерсек, бала Абайдың да балалық шағымен үндестік табады деп тұжырымдаймыз [3].

Абай мұрасының бар болмысын танып білуде хронологиялық талдаулар жасап, ақын шығармаларындағы шығыстық белгілерді, әр тақырыптағы ақын көтерілген шеберлік пен ой- пікірдің даму жолындағы құбылыстармен бірлікте ашуға көңіл бөлген. Қос тұлғаның әдебиеттегі рөлі мен орны да ерекше. Әуезов қазақ хылқының тұрмыс-тіршілігін өз еңбегі, әлемдік әдебиетте ойып тұрып орын алған үздік туынды «Абай жолында» суреттеп, нақышына келтіре отырып суреттеуі нағыз әдеби шеберлік. Әуезов алғашында «Қараш-Қараш оқиғасын»,

«Қилы заман», «Хан Кене» трагедиясын жазып, әдеби шеберлігін шыңдаған десек, Абай өміріне қатысты қарқынды зерттеу 1930 жылдан кейін жүргізіле бастады. Бұл туралы Мұхтар Әуезов: «Биограф ретінде Абайдың өмірі туралы материалды 1930 жылдан кейін қолға алдым...оны білетін адамдар бірнеше қарт тірі болатын. Абайдың замандастарының аузынан талай әңгімелерді жазып алдым».

«Абай – тек қана қалың қазақтың ғана емес, исі көшпелілер әлемінің, қадым заманнан бергі тектік мәйегінің, ақыл-ойының, парасат-пайымының, діл мен дін танымының, елдік пен ерлік рухының, барлық болмыс бітімінің жинақталып келіп сүзіліп шыққан даналық мәйегі» [4, 54 б.].

Абай Құнанбайұлы шығармашылығы ақын өзі өмір сүрген тұтас бір тарихи дәуірді жан- жақты барынша толық бейнелеп берді. Сол замандағы қоғамдық өмір салтының, ой-сана, ұғым- түсініктердің бірнеше ғасыр бойы қалыптасқанын, түп тамыры әріде жатқанын ескерсек, Абай туындылары қоғам көшіндегі бір елеулі кезеңді бейнелеу арқылы халықтың тағдырын, ұлттың мінез-құлқын тарихи тұрғыдан кең арнада алып, қоғам көшінің жеткен жерін ғана емес, өткен жолын да танытарлықтай етіп көрсете білді.

«Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп...» күллі адамзатты жүрегіне сыйғыза білген, кендік пен парасатты, даналықты дәріптей білген Абай Құнанбайұлының әр шығармасы құндылықтарды дәріптеп, қазақ халқының одан әрі дамуына, өсіп-өркендеуіне елеулі үлес қосатыны сөзсіз.

Абай ғибадаттары жаңа заман лебіне сәйкес жаңа мазмұнмен толықтырылып, қоғамдық сананың жаңғыруына қызмет ете беретіні анық. Ұлы ойшылдың қаламы тербеген туындылар әлем жұртшылығының рухани қазынасына айналары да хақ. Өйткені біздің рухани сеніміміздің тұтқасы – данышпан Абай!

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Нүсіпжанов Е., Сабеков С. «Абай және Әуезов шығармашылығы: рухани сабақтастық пен әдеби байланыс», 2653-2657 бет. G 99 «GYLYM JÁNE BILIM – 2021» студенттер мен жас ғалымдардың XVI Халықаралық ғылыми конференциясы – НұрСұлтан: – 7074 б.
2. Мырзахметұлы М. Абай мұрасының рухани көздері // Абай Құнанбайұлы. Ұлы дала тұлғалары. – Алматы: Әдебиет әлемі, 2013. – 500 б.
3. Абай. Энциклопедия. / Бас ред. Р.Нұрғалиев – Алматы: Атамұра, 1995. – 720 б.
4. Жұртбай Т. Абай – біздің ар-ождан кепіліміз // «Абай және рухани мұра» халықаралық конференция материалдары жинағы, Нұр-Сұлтан, 2020 жылғы 8 сәуір. – 142 б.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СКЛЯНОГО ПОСУДУ В УКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТНИХ СЛОВНИКАХ

Волошинова Марина Олексіївна,

к. філол. н., доцент
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна

Діалектні словники завжди посідали особливе місце й мали непересічне значення не лише для діалектологів, а й для етнологів, істориків мови, оскільки в їхніх реєстрах зберігаються «вже втрачені елементи живого мовлення [...] які збагачують національний духовний потенціал, загальний культурний фонд народу, відображаючи витоки національної самосвідомості українського селянина, а отже, фрагменти мовної картини українського світу» [3, с. 5 – 6].

Мета статті – проаналізувати репрезентацію тематичної групи лексики (далі ТГЛ) «Назви скляного посуду» в українських діалектних словниках. Джерелами дослідження слугували 12 лексикографічних праць (див. список літератури).

Як зауважує Ірина Бова, скляні вироби для зберігання різного роду рідин стали виготовляти як альтернативу глиняним ємностям. На українських землях перші відомості про виробництво скла відносять до IV – V ст. н. е. Літописні джерела й археологічні знахідки періоду Київської Русі (XI – XII ст.) свідчать про існування склоробних майстерень, які виробляли мозаїчну смальту, прикраси, посуд, віконне скло [1, с. 36]. Починаючи з XVI ст., на Поліссі, Слобожанщині, Поділлі, Буковині, Галичині з'явилася значна кількість невеликих підприємств – гут, на яких виробляли скло. Ремісники-скляри виготовляли різноманітні сорти «простого», зеленого, синього, димчастого скла, а також [...] кухонний, горілчано-винний посуд (пляшки, баклаги, штофи, чарки, стакани), тарілі й тарілки, вази тощо [14, с. 69].

У досліджуваних діалектних словниках виявлено понад 150 лексем на позначення скляного посуду. Проаналізувавши вибраний матеріал, переконуємося, що назви скляного посуду в українських говірках диференціюються за ознаками, які можуть указувати на:

—об'єм місткості (з точною вказівкою в грамах/літрах): *кручок* 'пляшечка місткістю 100 – 125 г' [1, I, с. 260], *порція*, *стограмовець*, *стограмувка* 'склянка місткістю 100 г' [1, II, с. 75, 175], *шкалік* 'маленька пляшечка місткістю 100 – 150 г', 'скляночка' [1, II, с. 266], *фірталька* 'пляшка-чвертка (0,25 л)' [10, с. 207], *кватирка*, *кватирочка* 'пляшечка місткістю 0,25 літра' [1, I, с. 216], *чикушка* 'пляшка місткістю 0,25 л' [1, II, с. 252], *пулбутельки* 'пляшка місткістю 0,5 л' [1, II, с. 105], *третьоха* 'скляна банка місткістю 0,75 л' [1, II, с. 208], *слоїк*, *слойчик* 'скляна банка місткістю 0,5 – 3 літра' [1, II, с. 156], *балон* 'скляна трилітрова банка' [1, I, с. 9], *бузьок*, *бусьок*, *бусько* 'трилітрова скляна пляшка' [11, с. 41], *повкварта* 'пляшка (0,6 л)'

[7, с. 164]; *читушка* ‘пляшка об’ємом 0,25 л’ [5, с. 212], *склинища*, *склінеца*, *склінища* ‘склянка (200 гр)’ [11, с. 494], *сороковка* ‘пляшка, що вміщає четверту частину літра’ [11, с. 508], *окова скленка* ‘літрова пляшка’, *півлітрівка*, *півоківка* ‘півлітрова пляшка’ [5, с. 138, 148], *пагарьчик* ‘стограмова скляна чарка’ [11, с. 376], *маненька* ‘пляшка місткістю 0,25 л’ [13, с. 208];

—зовнішній розмір скляного посуду: *чекушка*, *чікушка* ‘маленька пляшка’ [13, с. 387], *боклага* ‘велика пляшка’ [10, с. 15], *склянча* ‘пляшечка’ [9, II, с. 224], *склинчина* ‘скляночка, мала склянка’ [10, с. 176], *берівка*, *беривка* ‘велика пляшка’ [5, с. 23], *сороковка* ‘маленька пляшка’ [13, с. 340], *флишчина* ‘маленька пляшка, пляшечка, плящина’ [10, с. 208], *чétверть* ‘велика пляшка’ [13, с. 388], *банега* ‘велика банка’ [1, I, с. 10], *фляца*, *фляциничка* ‘пляшечка’ [9, II, с. 331];

—функційне призначення посуду: *склівка*, *склівочка* ‘посуд, з якого п’ють молоко або воду’ [5, с. 171], *слойік* ‘склянка на повидла’ [12, с. 339], *килішок* ‘чарка, з якої п’ють горілку’ [6, с. 71], *кубок* ‘келих, з якого п’ють вино’ [6, с. 77], *бутилена* ‘пляшка з горілкою’ [1, I, с. 40], *кварта* ‘келих для пиття води’ [6, с. 70], *рюмка* ‘посудина, з якої п’ють горілку та інші спиртні напої’ [13, с. 320];

—допоміжний матеріал, який використовували при виготовленні посуду, наприклад, лозяне пруття: *сулія* ‘пляшка, обплетена лозою’ [13, с. 350], *геньдзер* ‘обплетений лозою скляний бутиль’ [6, с. 55], *карчага* ‘обплетений лозою бутиль’ [15, II, с. 154], *гендзер* ‘обплетений лозою скляний бутиль’, *плетеник* ‘обплетений лозою бутиль’ [7, с. 63, 162], *деміжон* ‘пляшка, обплетена лозою’ [13, с. 96], *плетьонка* ‘скляний бутель обплетений лозою’ [11, с. 430], *балон* ‘пляшка, обплетена лозою’ [13, с. 24], *шанок* ‘графин, бутель, обплетений лозою’ [11, с. 656], *балцанка* ‘обплетена лозою сулія або банка’ [15, I, с. 61], *лозніця* ‘пляшка, обплетена лозою’ [13, с. 199], *штоф* ‘чотиригранна скляна посудина з короткою шийкою, яка вміщує 1/8 або 1/10 відра рідини (вина, квасу, горілки), обплетена лозою’ [11, с. 675], *бутиль* ‘пляшка, обплетена лозою’ [13, с. 45].

Досить часто реєстри діалектних словників містять лексеми на позначення скляного посуду, для яких у семантиці не подано додаткових диференційних ознак, наприклад: ‘склянка’ – *погарь*, *погар* [8, с. 138], *погар* [10, с. 144], *скляница* [1, II, с. 151], *пагарь*, *пугарь* [11, с. 376], *пугар* [5, с. 159], *стокан* [1, II, с. 175], *скленниця* [9, II, с. 223], *стахан*, *шкляниця* [9, II, с. 251, 384] *гол’ба* [12, с. 265]; для семи ‘бокал’ – *крігель*, *крігель*, *крігля* [11, с. 234]; для семи ‘чарка’ – *кілішок* [1, I, с. 222; 8, с. 91], *килішок*, *кулушок*, *келішок*, *кілішок* [9, I, с. 348]; для семи ‘пляшка’ – *скльинка* [8, с. 158], *фльишка*, *фліщина*, *фліцинка* [8, с. 176], *бутилка*, *бутилочка*, *бутиляка*, *бутилька*, *бутильочка* [15, I, с. 118, 120], *бутелька*, *бутиляшка* [1, I, с. 40], *карапутка* [9, I, с. 341]; *скленка*, *склянка* [11, с. 494 – 495], *бутилка* [7, с. 38], *флишка* [10, с. 208], *фляциня* [9, II, с. 331], *шип*, *шипок*, *шипочок* [11, с. 663], *фл’еша* [12, с. 351], *флеша*, *флешка* [5, с. 198]; для семи ‘бутилка’ – *фл’ешка* [12, с. 351]; для семи ‘графин’ – *кушин*, *кушін* [7, с. 112] та ін.

Як бачимо, репертуар назв на позначення скляного посуду в одній лексикографічній праці іноді представлено значною кількістю фонетичних або словотвірних варіантів, подібно до прикладів: *флешка*, *флешка*, *фляшка* ‘скляна

посудина, пляшка' [11, с. 593, 594, 596], *слойок, слойек* [11, с. 501], або: 'скляна банка' – *слоек, слоечок* [8, с. 159], *слойок, слойчик* [5, с. 173]; 'рюмка, скляночка' *погарик, погарчик* [10, с. 144]. Словотворчі засоби нерідко відіграють роль інтенсифікаторів, які виражають високий ступінь вияву ознаки, надають словам певного емоційного забарвлення. До найпродуктивніших словотворчих засобів належать меліоративні суфікси типу *-оч'ок-, -оч'к-, -ч'ик-, -к-, -ок-*, що можуть позначати, наприклад, невеличку за розміром реалію.

Словникові статті, до складу яких уміщено семи з кількома диференційними ознаками побутують значно рідше, хоча саме вони дозволяють отримати детальне уявлення про реалію. Такими вважаємо семи-описи, які, наприклад, містять:

а) інформацію про зовнішні особливості реалії: *пляшка* 'скляний посуд з вузьким горлом' [4, с. 77];

б) інформацію про об'єм предмета й особливості його форми, наприклад: *бутиль, бутиляра* 'велика скляна посудина місткістю в десять і більше літрів із широким горлом' [15, I, с. 119], *бутель* 'скляна посудина з високою шийкою, місткістю 2 – 5 л' [1, I, с. 40];

в) інформацію про розмір, матеріал виготовлення і функційне призначення посуду, як-от: *баняк* 'велика фарфорова або скляна посудина для води, молока і т. ін' [7, с. 29], *рюмочка* 'невеличка скляна посудина, з якої п'ють горілку та інші спиртні напої' [13, с. 320], *чарка* 'невелика скляна посудина для пиття вина' [1, II, с. 246], *нахилки, мн.* 'невеличка скляна посудина, з якої п'ють горілку та інші спиртні напої' [13, с. 232];

г) відомості про об'єм, особливості зовнішньої форми, функційне призначення посудини: *бутильок, бутильочок* 'скляна посудина місткістю три або чотири літра з широким горлом для консервування овочів і фруктів та для зберігання молока і т. п.' [15, I, с. 119, 120].

Отже, за результатами дослідження переконумемося, що перелічені диференційні ознаки можна взяти за основу при виділенні лексико-семантичних груп у межах аналізованої ТГЛ. Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в аналізі особливостей тлумачення предметної лексики в діалектному словнику.

Список літератури

1. Аркушин, Г. Л. (2000). Словник західнополіських говірок. (Т. 1 – 2). Луцьк: Вежа.
2. Бова, Ірина (2017). Колекція сулій у фондovій збірці національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». *Наукові записки НІЕЗ «Переяслав»*. Вип. 12(14). С. 36 – 42.
3. Бондар, О. І. (2012). Українське діалектне словникарство початку ХХІ століття. *Вісник Одеського національного університету*. Т. 17. Вип. 4. С. 5 – 26.
4. Ващенко, В. С. (1960). Словник полтавських говорів. Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 107 с.
5. Гуцульські говірки: короткий словник (1997) / відп. ред. Я. Закревська. Львів. 232 с.

6. Євтушок, О. М. (1997). Вивчення лексики говірок Рівненщини. Рівне, 164 с.
7. Лисенко, П. С. (1974). Словник поліських говорів. К.: Наук. думка. 260 с.
8. Негрич, М. (2008). Скарби гуцульського говору: Березови. Львів, 224 с.
9. Онишкевич, М. Й. (1984). Словник бойківських говірок (Ч. 1 – 2). К.: Наук. думка.
10. Піпаш, Ю. О. & Галас, Б. К. (2005). Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 266 с.
11. Словник буковинських говірок. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
12. Словник говірки села Бродина Олекси Горбача (2000). Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / відп. ред. Я. Закревська Львів. С. 247 – 354.
13. Словник українських східнословобожанських говірок / уклад.: Волошинова М. О., Глуховцева К. Д., Леснова В. В. та ін.; за заг. ред. К. Д. Глуховцевої та В. В. Леснової. Вид. друге, зі змін. й допов. Старобільськ, 2021. 407 с.
14. Українська мінувшина: ілюстрований етнографічний довідник / за ред. А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. К.: Либідь, 1993. 256 с.
15. Чабаненко, В. А. (1992). Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. (Т. 1 – 4). Запоріжжя.

КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОЇ ПОВЕДІНКИ

Зелінський Руслан Сергійович,

Студент

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Постановка проблеми. На даний момент у сучасному світі мова та мовлення грають досить впливову роль у відносинах вчитель – учень. Не рідко ми зустрічаємо проблему яка виникає в наслідок непорозумінь між вище-вказаними верствами соціуму, оскільки не завжди вчитель чи викладач вміє правильно передати свою думку доцільно, а учень – її засвоїти.

Мовленнєва поведінка є невід’ємною складовою сучасного спілкування, не тільки в таких відносинах як вчитель – учень, а й в повсякденному житті, оскільки спілкування являє собою одним з основних способів передачі інформації.

Оскільки мовлення людини має великий вплив на життя, і являє собою деяку візитну картку, це певне свідчення рівня освіченості та культури особистості. Значення культури мовлення – уникнення багатьох проблем пов’язаних з непорозумінням між учасниками мовленнєвого акту, конфліктів, пришвидшення досягнення життєвих цілей.

Мета роботи. Виявлення, дослідження та пошук можливих способів покращення мовленнєвої поведінки. Встановлення правильних особливостей мовленнєвої поведінки в межах простору вчитель – учень.

Виклад матеріалу. Культура мови — галузь знань, яка вивчає нормативність мови, її відповідність суспільним вимогам; індивідуальна здатність особи вільно володіти різними функціональними стилями. Дане поняття досить часто зрівнюють з таким поняттям як “культура мовлення”, що, в свою чергу, є сукупністю нормативних, мовленнєвих засобів, створених в ході практики людського спілкування. Дані засоби виражають зміст мовлення та задовольняють умови і мету спілкування [1].

Як було вказано вище, спілкування займає одну з найважливіших ролей в житті людини, оскільки являє собою основу передачі інформації. У процесі спілкування, люди пізнають один одного, обмінюються інформацією та водночас допомагають пережити будь який емоційний стан. Якщо говорити що здібність до спілкування є однією з найважливіших людських якостей, то ми можемо відразу це підтвердити простим прикладом людини, яка легко вступає в контакт з іншими та вміє привернути увагу оточуючих. Як правило, до таких людей ставляться з симпатією. Так само ми можемо вказати на людину, замкнуту в собі, яка обмежує спілкування з оточуючими, що призводить до зменшення популярності чи навіть уникнення іншими даної особи.

Дуже важливою є структура власних висловлювань з урахуванням мовленнєвої ситуації. Основні умови:

- адресат мовлення;

- тема й основна думка висловлювання;
- мета і місце спілкування.

Мовна поведінка досить складне явище, пов'язане з особливостями виховання, навчання чи навіть місцем народження. Інколи великого впливу також завдає середовище спілкування, в якому можуть приймати участь різноманітні соціальні групи, національні спільноти, тощо. Мовна особистість являє собою результат мовної поведінки, що належить певному регіону, країні чи навіть часу. Професійно пов'язана людина, як правило з такими галузями як диктор радіо, журналіст лектор чи вчитель, вільно себе почуває, завжди знає що сказати чи як вказати правильний жест. Навпаки, людина не пов'язана з “мовною професією”, поводить себе перед мікрофоном скуто, не може дібрати слів чи не знає куди подіти руки [2].

Візьмемо за приклад культуру мовлення вчителя. В даному випадку перш за все ми можемо вказати основні характеристики, які мають бути притаманними для вчителя чи викладача: правильність, змістовність, доречність, достатність, логічність, точність, ясність, стислість, простота та емоційна виразність, образність, барвистість, чистота, емоційність. Необхідними елементами є наступні риси: правильна вимова, вільне, невимушене оперування словом, уникнення вульгаризмів, провінціалізмів, архаїзмів, слів-паразитів, зайвих іншомовних слів, наголошування на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, розмірений темп мовлення, правильне використання логічних наголосів і психологічних пауз, взаємо відповідність між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою.

Наступні ознаки характеризують культуру мовлення вчителя:

- правильність, а саме відповідність в прийнятті орфоепічних, орфографічних, граматичних та лексичних норм.
- різноманітність мовних одиниць, володіння мовним багатством народу, художньої і публіцистичної літератури, лексичним арсеналом літературної мови.
- виразність тону.
- ясність, доступність мовлення.
- точність та відповідність.
- нормативність.
- чистота.
- стислість.

Техніка мовлення. Для того щоб оволодіти технікою мовлення, вчителю потрібно усвідомити суть логічного мовлення. Знання будови мовленнєвого апарату, особливостей звукоутворення, опанування технікою фонаційного дихання, формування артикуляційної вимови являють собою незамінними частинами техніки мовлення [3].

Артикуляція грає важливу роль у виразності та чіткості мовлення – злагодженої і виразної діяльності органів мовлення. Вона стоїть поряд з настільки ж важливими елементами як дикція, динаміка, витривалість та гучність голосу. Тихий, спокійний голос під час розмови, впевнене звучання його під час пояснення теоретичного матеріалу – показник рівня особистісної культури

вчителя та культури мови зокрема. Силу голосу визначає не крик, не голосне вимову фрази, а внутрішнє емоційне наповнення. Можна голосно, на високій ноті висловити думку, але вона залишиться слабкою, боне підкріплена силою емоцій [3].

Також ми можемо виділити наступні умови, що мають забезпечити високий рівень володіння культурою мовлення:

Організаторські – спрямовані на організування та ведення процесу спілкування з урахуванням мети, мотиву та ситуації в якій відбувається процес спілкування. Підтримка інтересу та поступове досягнення мети.

Інформативні – передача інформації в монологічній чи діалогічній формі використовуючи доступні лексичні засоби, синтаксичне та інтонаційне оформлення.

Перцептивні – переконання та схилення на свою сторону партнера словом та ділом.

Контрольно-стимулюючі – оцінка діяльності співрозмовника на кожному етапі спілкування для подальшого підсилення його прагнення до спілкування, аналіз власної мовленнєвої діяльності та інше.

Також стоїть брати до уваги мораль та моральність. Мораль більше співвідноситься до свідомості, а саме сукупність усвідомлюваних людиною принципів, правил та норм поведінки. Щодо моральності – здебільшого вона являє собою втілення цих принципів, правил та норм у реальній поведінці людей та стосунках між ними [4].

Висновок. Отже, ми чудово бачимо наскільки особливості мовленнєвої поведінки впливають на наше життя ти визначає наше місце в певній ієрархії мовленнєвого світу. Існує дуже багато різноманітних факторів, що впливають на самий процес спілкування, і техніка є дуже важливим елементом у веденні розмови. Мовленнєва поведінка людини є різновидом і складовою частиною її соціальної поведінки.

Список літератури

1. Зубенко Л.Г., Немцов В.Д. Культура ділового спілкування: Навчальний посібник. Київ, 2000. 200 с.
2. Психологія: Підручник / За ред. Ю. Л. Трофімова. К, 2003. 558-560 с.
3. Факультет педагогічної освіти, pedagogy.lnu.edu.ua
<https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/Лекція-6-.pdf>
4. Чмут Т. К., Чайка Г. Л. Етика ділового спілкування: Навчальний посібник. Київ, 2002. 6 с.

НАТУРАЛІЗМ У ТВОРЧОСТІ НАТАЛІЇ КОБРИНСЬКОЇ

Колесник Алла Валеріївна,
кандидат філологічних наук, доцент

Прояви літературного стилю «натуралізм» фіксуються в європейській літературі у другій половині XIX століття. Засновником натуралізму вважається Еміль Золя, який створив теоретичне підґрунтя цього стилю та запропонував основи натуралістичного роману («Експериментальний роман», 1880 р.).

В українській літературі до засобів натуралізму зверталися більше як до методу, який дозволяв показати проблемні моменти та важкі ситуації в житті людини. Натуралістичні методи і прийоми використовувалися письменниками, які навіть не прагнули вдаватися до натуралізму як стильового явища. Водночас, українські науковці сходяться на думці, що єдиним представником натуралізму в українській літературі, який свідомо дотримувався його засобів для якомога точнішої передачі інформації про дійсність, був Іван Франко.

Дослідженню теоретичних основ натуралізму як літературного стилю присвячені роботи таких українських науковців, як Д. Наливайко [1], В. Поважна [2], порівнянню проявів натуралізму в різних національних середовищах (літературах) – роботи Н. Венгринович [3] та інших. Натуралізм у творчості Івана Франка досліджували Р. Голод [4], М. Ткачук [5].

Водночас залишається непроаналізованою в контексті проявів натуралізму творчість ще певнонь кількості українських письменників кінця XIX століття. З'ясувати їхню належність до натуралізму дозволить літературний аналіз творів.

Мета статті – здійснити літературний аналіз творів Наталії Кобринської з метою вияву рис натуралізму.

Натуралізм характеризувався неупередженим відображенням дійсності, схильністю до фотографічної точності, відображенням людини під дією її фізіологічної природи у сукупності із впливом середовища. Письменники цього напрямку вдавалися до документального відтворення подій з науковою точністю, змальовували й непривабливі картини життя людини, психологічні проблеми персонажів, намагалися об'єктивно перенести явища з життя людини у художній твір і надати їхній опис, проте без проникнення у сутність цих явищ. Тобто відбувалося певне копіювання дійсності.

Наталія Кобринська (1855 – 1920) є засновницею феміністичного руху в Україні. Більшість її творів написані про жінок і для жінок. Не є винятком і новела «Душа. Психологічний ескіз», де змальовано дружні стосунки головної героїні новели пані Євгенії зі священником отцем Урбановичем. Твори Н. Кобринської відносять до реалістичної прози. Водночас ми зафіксували у її творах прояви натуралістичних ознак.

Новела «Душа» (1895 р.) є, відповідно до підзаголовку, психологічним ескізом, який торкається теми смерті ще молодої людини, що викликає важкі переживання в душах тих, хто оточував цю людину, та в душі читача. Вже у першому рядку твору бачимо протокольну фіксацію подій – «Отсе наш молодий,

недавно наданий сотрудник о. Урбанович, – презентувала Савина пані Євгенії молодого, найбільше – двадцяти шести літ чоловіка в духовнім вбранні» [6, с. 94]. Наратор наводить факт знайомства пані Євгенії з отцем Урбановичем. У цьому рядку немає і натяку на емоції персонажів або їхні майбутні стосунки. І подальший опис зовнішності отця Урбановича представлений також з фіксацією ознак на рівні протокольного опису: «Він був невеликого росту й утлої будови тіла» [6, с. 94]. У спілкуванні герої порушують важливу тогочасну проблему – якість освіти вищого духовенства, а точніше те, що якість освіти священників, які навчалися у приватних закладах освіти провінційних містечок, залишалася низькою. Про таку освіту отець Урбанович говорить, що вона потрібна у кращому випадку для підготовки аскетів, які не будуть займатися патріотичними ідеями [6, с. 95].

У подальшому представлено встановлення дружніх стосунків між Євгенією та Урбановичем, наголошується його письменницький таланти. Але водночас засвідчена відмова Євгенії оцінити, прокоментувати літературні твори (оповідання), які приніс Урбанович, через острах помилитися з висновками, бо вона мало заглиблювалася у наведені постаті його творів. Як з'ясується далі, таке обережне оцінювання було продиктовано літературними уподобаннями пані Євгенії.

Звернемо увагу на вислів Урбановича про свій твір: «Коли хочу писати правду, то можу писати лиш те, що виджу і чую» [6, с. 97]. Відзначимо, що ця фраза вкладається в уста персонажа, характерна для натуралістичного методу в літературі, що викликало позитивне ставлення Євгенії до творчості отця Урбановича, яка визнала наявність у нього таланту, хоча й зауважила про відсутність психологічної складової у зображенні персонажів.

У наступному епізоді знайомимося з найліпшим враженням Євгенії від твору Урбановича під назвою «Душа» (звернемо увагу на збіг назви твору з назвою оповідання Н. Кобринської). Сюжет цього оповідання Урбановича торкається складної проблеми смерті людини й того, куди дівається душа. Твір вразив Євгенію з природних причин: у розмові із селянином священник розмірковує прагматично і пристає на думку селянина, що душа бачить похорон тіла і для того похорон робиться таким парадним. Водночас священник бажає передати селянинові ту думку, яка буде більш корисна для церкви. Він усвідомлює, що душа людини не може бачити похорону власного тіла. В цьому епізоді про зміст оповідання Урбановича ми відзначаємо натуралістичну домінанту – поєднання біологічного (життя та смерть людської істоти) і соціального (вплив соціуму на думки людини).

Надалі в оповіданні показано страждання отця Урбановича через хворобу – спочатку незначні, але згодом вони посилюються, зводять нанівець усі намагання хворого подолати недугу. Письменниця натуралістично описує зовнішні ознаки природи, яка ніби «сумує» у зв'язку з мучеництвом отця Урбановича, та фізичні і моральні страждання хворого, які він терпів через невиліковну хворобу. Також у полі зору Наталії Кобринської важкий психологічний стан Євгенії, подекуди навіть фізична неможливість

пересуватися, що є проявом її глибоких переживань. Увага повертається і до відчайдушної поведінки Євгенії, яка хоче залишитися біля хворого і допомогти чим може, зі ствердженням, що «ся нагода очевидячки наказує мені сплатити людям те, що я їм винна» [6, с. 102]. Натуралізмом сповнений прийомом кружляння та обсідання обличчя хворого мухами, які відчули його запах. Врешті, Євгенія не витримала напруги і заплакала, давши волю емоціям. Проте швидко заспокоїла себе твердженням, що не плакати вона сюди прийшла, а допомогти. Описується діалог в думці Євгенії: «Поміч? Яку поміч?», – запитує сама себе Євгенія та одразу ж дає однозначну негативну відповідь: «Тут уже людська поміч нічого не вдіє! Хіба би яка надприродна сила...» [6, с. 102].

Згодом наратор переходить до опису вечірньої і нічної тиші, які прийшли на зміну важкому дню і надали полегшення змученим людям. Проте вночі люди чули якийсь гуркіт, що вимагав від них постійної уваги. Усі присутні почали згадувати важкі епізоди свого життя і випадки, коли вони чули подібні дивні звуки на горищі або у підвалі. Згодом почали уявляти, що то кіт ловить мишей, а коли з'ясувалося, що ката у господині немає, то залишилося лише остерігатися, що хтось чужий зайшов у помешкання або уявляти надприродні, містичні випадки. Але коли господарі спустилися на нижній поверх, то за розкиданим зерном вони переконалися, що в оселю заліз якийсь невеликий звір. Ця сцена має містичні риси і передає скоріше марення, бо ніякого звіра так і не виявили та й наслідку ніякого не було.

У важкому психологічному стані перебувала і дружина конаючого отця Урбановича. Вона відчувала розпучливий неспокій і щохвилини намагалася підійти до хворого, але не підходила до його ліжка, переможена переляком. Врешті нещасливій жінці, змученій недосипанням протягом хвороби чоловіка, після напруженого дня вдалося заснути. Наприкінці такого важкого дня пані Грамська нагадала Євгенії про необхідність пригостити паламаря хоча б порцією горілки. Але Грамська вирішила заварити чаю для всіх присутніх, запропонувала випити чаю і Євгенії. Звернемо увагу на реакцію Євгенії, якій противна і дивна була думка про те, що присутні їли в цих обставинах, чим створюється конфлікт фізіологічного і морально-соціального.

Паламар попросив Євгенію знайти й принести святий образ або хрест, але вона самостійно вже не впоралась, їй допомагала Грамська. Присутні почули затихаючий подих хворого і приготувалися до «фіналу». З моменту початку опису хвороби отця Урбановича письменниця переходить до використання протокольного стилю: «На дорозі появилася висока постать паламаря. Попович відвернувся від вікна. Євгенія кинула довгий погляд питання.» [6, с. 106], – ось так, протокольно, короткими фразами описує наратор те, що відбувалося біля помираючого Урбановича. Так само опис стану Євгенії після смерті Урбановича подано протокольно з акцентом на втомлений стан жінки: «Євгенія сіла, тяжко утомлена. Тут не мала вона що більше робити, попрощалася й пішла додому» [6, с. 106].

Контрастом до описаних важких нічних подій зображено ранок наступного дня, насичений сонцем, яке з'явилося на краю неба, розповсюджувало по небу яскраві смуги, прикрашало своїм сяйвом будинки та верхів'я гір.

Натуралістичними рисами позначена і народна казка «Чортище», в якій змальовано життя і важку працю коваля, який для розваги забажав отримувати горілку щодня по пляшці, а також намалював чорта у себе в кузні, причому так добре, що всі селяни, причому і з сусідніх сіл також, приходили до кузні дивитися на цей реалістичний малюнок. Та під дією горілки коваль побачив у малюнку живого Чорта, який почав з ковалем діалог про його малюнок, про переваги зображення його (чорта) як привабливого для жінок чоловіка. Водночас чорт був незадоволений зображенням надмірних ознак тварини. Роздуми Чорта про пана, який над ним сміявся, сповнені натуралістичних замальовок зі складного селянського життя, яке створював цей пан: «Від чиїх буків мужицька шкіра тріскає та й кров тече потоками?» [6, с. 111], - так запитує Чорт. А найбільше від вчинків Чорта страждає коваль, який опиняється у в'язниці за крадіжку речей і дорогоцінностей пана, які, як вважає коваль, він не крав. Тут ми фіксуємо використання натуралістичного прийому – фізіологічний стан коваля спровокований соціальними обставинами в його житті та впливом середовища. Коваль сидить у в'язниці у дуже важких умовах – у повній темряві, «гейби у гріб живого поховали» та розуміє, що винна в усьому горілка, яку давав йому Чорт [6, с. 112]. Та й Чорт підтверджує, що коваль винен в усьому через вживання горілки. Казка завершується приходом до коваля ангела, який його звільняє, на його місце ставить околїт, який наступного дня вішають на шибениці, вважаючи, що це коваль. Коваль більше до чортової горілки не торкався, продовжуючи свою працю. Отож в цій казці письменниця натуралістично змалювала психологічну проблему коваля (вживання алкоголю), яку він спробував вирішити за допомогою чорта. З науковою точністю зображено важке життя коваля та його перебування у страшних умовах за ґратами. Фотографічно відображено стан людини під впливом алкоголю.

Казка «Брати» також створена для дорослих читачів. У ній авторка порушує тему війни, змальовує важкі завдання, які постають перед бійцями, зрадливу необхідність підняття зброї на брата. Війна має важкі наслідки для суспільства, для народу. Це зображено в казці за допомогою порівняння того, що було раніше («поля, що колись вкривала білим пухом»), з тим, що сталося під час війни («поля... застелені були трупами і раненими»), а також з результатом війни – на прикладі людської долі. Людина втратила зміст свого життя. Все, що в неї було, залишилося лише спомином. Також наратор фіксує той факт, що «гуманність збанкрутувала», поступившись місцем брутальній силі, яка призводила до смертей багатьох людей: «Смерть покотом завалювала маси людей» [6, с. 115]. Отож і в цій казці бачимо натуралістичний наратив письменниці, зображення начебто уявних подій з фактичною точністю зображення, з відбиттям психологічного стану людей.

Висновки. Розглянуті твори Н. Кобринської (новела «Душа. Психологічний ескіз», оповідання «Жидівська дитина», оповідання «Чортище (Казка народна)»,

казка «Брати») сповнені натуралістичними елементами, які письменниця використовує протягом розгортання сюжету оповідань. Водночас в цих оповіданнях використовується не лише натуралізм, а й елементи інших стилів, бачимо наявність ознак реалізму й ознак романтизму. Тому творчість Наталії Кобринської ми не можемо зарахувати до письменників, які дотримувалися натуралізму, а віднесемо до перехідного етапу між романтизмом і реалізмом.

Подальші дослідження творів Н. Кобринської допоможуть більш детально визначити місце письменниці в українській літературі.

Список літератури

1. Наливайко Д. Проблема натуралізму в українській літературі. *Літературознавство: Матеріали III конгресу Міжнародної асоціації українців*. Київ, 1996. С. 118–130.
2. Поважна В. Розвиток української літературної критики у 80 – 90-х роках ХХ ст. (До проблеми критеріїв і методу). Київ, 1973. 268 с.
3. Венгринович Н. Р. Зооморфна образність у натуралістичній прозі Івана Франка та Френка Норріса. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 2017. Одеса. № 27. Том 1. С. 112–115.
4. Голод Р. Натуралізм. *Дивослово*. Київ, 2012. № 4. С. 50–56.
5. Ткачук М. П. Жанрова структура прози Івана Франка (бориславський цикл та романи з життя інтелігенції) / М. П. Ткачук. – Тернопіль, 2003. – 384 с.
6. Наталія Кобринська. Оповідання. Новели. *Українська новелістика кінця ХІХ – початку ХХ століття: Оповідання. Новели. Фрагментарні форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі)*. Упоряд. і прим. Є. К. Нахлік. Київ: Наук. думка, 1989. С. 80–107.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Леонов Сергій,
курсант Херсонського факультету
Одеського державного університету внутрішніх справ
м. Одеса, Україна

Науковий керівник:
Пренько Яна,
викладач кафедри загальноправових та соціально-гуманітарних дисциплін
Херсонського факультету
Одеського державного університету внутрішніх справ

Проблема вивчення іноземної мови співробітниками поліції є достатньо актуальною, адже ці знання допомагають розширити комунікативні можливості працівників Національної поліції і відкривають нові горизонти професійної компетентності. Високий рівень володіння іноземною мовою у наш час є запорукою професіоналізму та кар'єрного зростання.

Саме тому слід розуміти переваги, як вивчення української мови, так і опанування іноземної, адже кожен громадянин повинен свідомо розуміти, які можливості відкриваються перед людиною, що володіє декількома мовами. Дослідження показують, що люди, які вивчають іноземні мови, мають більш розвинені когнітивні здібності, увагу і пам'ять.

Україна є туристичною країною, тому на працівника поліції покладається обов'язок захищати права та свободи не лише громадян нашої держави, а й іноземців. Іноземець при виникненні у нього проблемних питань повинен звернутися до українського поліцейського та отримати висококваліфіковану допомогу, і володіння іноземною мовою в даному випадку є просто необхідним елементом. Саме тому зараз урядом та Міністерством внутрішніх справ розробляються нові методологічні шляхи вивчення іноземної мови, як для діючих працівників правоохоронних органів, так і для курсантів на етапі навчання в закладах вищої освіти. На мою думку найбільш ефективним методом вивчення англійської мови буде введення практики міжнародного спілкування, адже носій англійської мови може більш швидко та ефективно розповісти і пояснити те, що цікавить співробітника [4].

Працівникам правоохоронних органів потрібно реалізувати правильний підхід до створення правильної системи вивчення англійської мови, а наданому завданні знаходить своє вираження проблема реалізації англійської мови в генезі правоохоронної системи. А саме в навчальних закладах системи МВС зі специфічними умовами навчання, таку навчальну дисципліну, як іноземна мова професійного спрямування, на даному етапі її вивчення для курсантів вимагає

високого рівня ініціативності та підготовки до семінарських та практичних занять. Вивчення іноземних мов курсантами покращує їх здібності під час засвоєння матеріалу, а також підвищує рівень культури та толерантності до традицій інших народів, а отже – і до громадян своєї країни.

Серед принципів, якими має керуватися сучасний поліцейський та курсант під час вивчення іноземної мови, можна зазначити: пріоритет самостійного навчання; принцип спільної діяльності; ґрунтування на досвіді того, хто навчається; індивідуалізація; системність; контекстність; актуалізація результатів; ефективність навчання; розвиток освітніх потреб; свідоме навчання [2, с.37].

Для вивчення англійської мови поліцейським на високий рівень потрібно зрозуміти, що знання іноземних мов – це не лише можливість вдалого працевлаштування чи просто можливість вільного пересування Європою і світом, насамперед – це зміна світогляду. Сьогодні неможливо уявити вищу професійну освіту без якісної іншомовної підготовки. Іноземна мова – це значна частина вербального методу ведення переговорів з людьми, яку слід вмотивовано розвивати серед кола поліцейських. В дослідженні над цією темою беруть участь такі науковці як, Д. Демченко, В. Лапіна, Ю. Марченко, К. Мелкомуков, І. Ставицька. [3].

Під час виконання своїх службових повноважень працівник поліції вступає в контакт не тільки з одним десятком людей, тому для уникнення певних ситуацій, або задля найбільш їх вирішення, поліцейський повинен обов'язково дотримуватися норм професійного мовлення. Тому важливим є виділення такого елемента, як знання іноземної мови. Адже знаючи англійську мову, поліцейський може з легкістю на досконалому рівні спілкуватися з громадянами інших країн, які порушують законодавство України.

Таким чином, вивчення англійської мови та надання працівникам поліції сертифікованого підтвердження усуне проблему з перекладачами в практичній діяльності, це прибирає проблему фінансування процесу вивчення англійської мови працівниками поліції. Адже, згідно Кримінально процесуального Кодексу України, особі котра не володіє українською мовою на всіх стадіях кримінального провадження повинен бути наданий перекладач та коли працівники правоохоронних органів будуть володіти англійською мовою то не буде потреби в наявності перекладача при врученні особі про підозру та початку першої стадії кримінального провадження, як досудове розслідування.

Вивчення англійської мови професійного спрямування буде впливати не тільки на професійні якості працівника поліції, а й становлення його, як особистості, розвиток його світогляду та забезпечення певної престижності правоохоронних органів, також для України така ціль є надзвичайно актуальною тому, що з можливостями наших працівників можливо дійсно реалізувати себе на міжнародній арені.

Підсумовуючи, важливо зазначити, що знання іноземної мови не тільки значно підвищить статус поліцейського, його самооцінку та професійну компетентність, а й дозволить налагодити більш довірливі стосунки у процесі комунікації з

іноземними туристами, що також сприятиме формуванню позитивного іміджу нашої держави [1, с. 136].

Вміння спілкуватися іноземною мовою, в тому числі, і для співробітника поліції, є своєрідним вікном у світ, що сприяє досягненню поставлених цілей за допомогою нових здібностей та навичок.

Список літератури:

1. Крашеніннікова Т.В., Поповський А.М., Руколянська Н.В. Українська мова (за професійним спрямуванням): Навчальний посібник. Модульний курс. Дніпропетровськ: Середняк Т.К., 2015. 330 с.
2. Протасова Н.Г. Теоретичні основи навчання державних службовців у системі підвищення кваліфікації/навч.посіб. Київ: 2000. 158 с
3. Pielmus C. G. Innovation in teaching english for law enforcement: a technology-integrated approach. society. integration. education. International Scientific Conference. Vol. III, May 25th26th, 2018. P. 566-579.
4. Коваленко О. Формування компетентнісного підходу до вивчення іноземних мов / О. Коваленко // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2008. – № 3. – С. 28–34.

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ФАНТАСТИЧНИХ КАЗОК

Марцінковська Інна

здобувач вищої освіти

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка

Постановка проблеми. На думку багатьох дослідників, провідне місце у дитячій літературі займає фантастична казка, яка не втрачає своєї популярності протягом багатьох століть. Казка – це особливий жанр літератури, адже вона відображає культуру людей, побут, вірування тощо, етичні та моральні орієнтири, багатовіковий досвід виховання дітей. Протягом століть український народ передавав у казках свої мрії про благополуччя, щасливе життя, добробут. О. Потебня зазначає, що мрії дозволяють людині задовольнити бажання щастя та достатку, які український народ так вдало розкривав крізь призму жанру казки. В українській казці відобразилися світогляд народу, його морально-етичні й естетичні принципи, педагогічний геній, багатовіковий досвід виховання наступних поколінь. Серед різноманітних досліджень особливий інтерес становить фантастична казка, головною специфікою якої є переплетення у сюжеті твору героїчного та міфічного начал. Тим не менш, у сучасному літературознавстві немає робіт, у яких конкретно було б розглянуто особливості фантастичної казки, що становить актуальність нашої статті. Варто зазначити, що проблемою сучасних теоретиків є відсутність єдиної класифікації піджанрів казок, тому кожен науковець має своє розуміння специфіки фантастичної казки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з тим, що казки становлять великий пласт української літератури і не втрачають своєї актуальності серед читачів, простежується збільшення зацікавленості до проблеми специфіки української народної казки та її підвидів. Чимало дослідників приділяють увагу питанням класифікації, типізації казок, їхній структурі, стилістиці, поетиці. Дослідженням художніх і композиційних особливостей фантастичних казок займалися як українські, так і зарубіжні вчені. Серед них Л. Брауде, М. Липовецький, З. Гриценко, Є. Мелетинський, М. Мещерякова, М. Лановик, З. Лановик. До прикладу, науковець В. Пропп у роботі «Морфологія казки» описав особливості побудови фантастичної казки. Крім того, сюжети та образи народних казок привертати увагу П. Тичини, М. Стельмаха, Л. Первомайського, Д. Павличка, О. Іваненко, Н. Забіли, М. Пригари та ін.

Досі залишаються неокресленими особливості фантастичних українських казок, що становить **актуальність нашої наукової розвідки**. Погоджуючись з думкою О. Потебні про те, що у цьому піджанрі українського фольклору відбито особливості міфології та культури народу, вважаємо, що слід конкретно окреслити особливості української фантастичної казки.

Об'єктом наукового аналізу є специфіка українських фантастичних казок, їхнє місце у дитячій літературі та фольклорі.

Метою статті є аналіз специфіки українських народних казок.

Виклад основного матеріалу. Фантастичні казки побутували ще у ті часи, коли суспільство було неподілене на класи і людина сильно залежала від сил природи, вірила у міфологічне походження світу. Саме через це у фольклорних текстах часто розглядається проблема самоствердження та пошуків щастя на фоні фантастичних подій. На думку багатьох дослідників, праобразами усіх неймовірних вигаданих були саме природні явища та міфологічні образи елементів. Крім цього, особливою ознакою цього виду казок є поєднання історичних чи легендарних подій з фантастичним. Фактично, казки відображають важку боротьбу людини з явищами природи. До прикладу, у текстах часто простежуються мотиви змієборства, висвітлюються героїчні сторінки відсічі загарбників батьківщини, змальовується відчайдушна хоробрість героїв. Досить часто вони ідеалізовані і, навіть, незначні недоліки у характері не стають перешкодою на шляху. Невичерпний казковий світ фантазії та уяви людини ґрунтувався на нестримному прагненні пізнати таємниці природи, космосу і самої себе. Фантастичні казки своєрідно виразили велику ідею опанування людиною природи, підкорення її різноманітних могутніх стихій людським інтересам та потребам.

На думку багатьох дослідників, фантастичні казки становлять найбільший пласт у цьому жанрі. Вони виділяють особливі критерії, які окреслюють специфіку української фантастичної казки. За літературознавчим словником-довідником, фантастичні казки первісно мали магічне призначення. Яке з часом утратилося; в них органічно поєднуються міфічне, фантастичне і героїчне начала [3, с. 321] Тим не менш, В. Пропп зазначає, що особливістю фантастичної казки є наявність «композиційного стрижня, який лежить в основі багатьох різних сюжетів та їх варіантів» [6]. Загалом науковець виділяє такі особливості сюжету: потерпання від якоїсь шкоди головним персонажем, або бажання отримати певну фантастичну річ, що передбачає нелегкі випробування; від'їзд героя з дому; зустріч з персонажем, який допомагає здійснити подорож; отримання від нього персонажа-провідника, який приводить героя до бажаного. Далі головний герой може зустрітися з фантастичною істотою, яка перешкоджає йому отримати предмет, який він шукав. Крім цього, нерідко йому доводиться боротися проти фантастичного лиходія, щоб отримати бажане. Звичайно, науковець допускає відхилення від цього протосюжету, але, як правило, попри всі труднощі та небезпеки на своєму шляху, головний герой повертається додому, одружується та починає правити у своєму царстві чи у царстві свого тестя [6].

На нашу думку, основою світу персонажів фантастичної казки є два протилежних герої – позитивний (протагоніст), який здійснює подвиг та негативний (антагоніст), що протистоїть на життєвій дорозі першого згаданого. Як правило, позитивний герой – це простодушний хлопець, який має благородну мету. Зазвичай автори змальовують його красивим та дужим, неподібним на інших однолітків. До прикладу, головного героя казки «Івасик-Телесик» описують так: *«Росте той синок та й росте, – і такий став гарний, що баба з*

дідом не навтішаються з нього»[4, с. 33]. Крім протиставлення «добро-зло», при змалюванні героя та антигероя використовують інші антитези, як от «багатство-бідність», «щедрість-скупість» тощо. Так, у чарівній казці «Про злидні» протагоністом постає бідний брат, що змальований як чоловік, в якого «не було чого й пообідать. І він таки спочатку жив собі гарненько, аж поки не поселились у нього під піччю злидні. Чого вже той чоловік не робив, до яких уже він знахарок не вдався — ніяк не виб'ється з бідності»[4, с. 65].

Антигерой – фантастична істота, визначними рисами якої є злість та підступність. Так, у вже згаданій казці «Івасик-Телесик» про негативну героїню сказано наступним чином: «*А підступна Зміючка Оленка й підслухала, як мати кликала Телесика, прийшла до берега та й давай гукати його товстим голосом»*[4, с.35]. У казці «Про злидні» антагоніст зображений також у негативному тоні: «*А старший його брат не хотів бідного і братом називать»* [4, с. 65]; крім того, він завжди ставить до брата з претензіями, не довіряє йому «*...щоб ти мені коня не спортив»* [4, с. 66]. Як бачимо, у тексті одразу створено контраст, пов'язаний з зовнішністю та характером персонажів. Зовнішність Івасика вказує на те, що він є добрим та м'якосердним; водночас бідний брат зображений як безвідмовна і чесна людина, що попри свою скруту готова молитись за благо брата. Натомість, у першому випадку, антигероїнею є змія, яка сама по собі є символом підступності; у другому – скупість і нищість чоловіка позначає його негативний світогляд, що згодом притягує до нього злидні. Таким чином, використовуючи такі образи, народ вже вкладає у них негативну конотацію.

Крім цього, дослідники виділяють три типи конфлікту у фантастичних казках :

- *героїчний*, який реалізується через протистояння героя фантастичній істоті та фізичній боротьбі з нею;
- *соціальний* – герой наважується протистояти владі царства, у якому він проживає і в кінці твору вона переходить до нього;
- *сімейний* – конфлікт відбувається у сім'ї персонажа, сповнений глибокої моралі та має повчальний зміст [1; 5].

Вважаємо, що важливою рисою головного героя є те, що він належить до низького соціального класу. Як правило, це бідняк-добряга, який не збирається миритися зі своїм становищем і змагається з фантастичною істотою, долає різні небезпеки на своєму шляху, щоб у фіналі твору здобути все, чого він бажав. Такі герої представлені у казках «*Про Правду і Кривду»*, «*Злидні»*, «*Іван – мужичий син»* тощо. Варто зазначити, що таких героїв часто принижують ще з дитинства, вони є синами бідняків, наймолодшими у родині: «*Жили колись-то два брати: один багатий, а другий такий бідний, що й не сказати. Цей бідний брат умер. Зостався у нього син, і він живе теж бідно»* [4, с.84]. Серед особистісних рис такого героя варто виділити працелюбність, добродушність, щиросердність та добру вдачу.

Як бачимо, важливою складовою фантастичної казки є матеріальна. При цьому, у тексті актуалізується повчальний зміст про те, що риси особистості

важливіші, ніж багатство. Як привило, бідний персонаж перемагає фантастичну істоту і тоді здобуває все, чого він бажав і всі починають його поважати. Звідси, фантастична казка навчає реципієнта йти до своєї мети, зберігаючи при цьому людяність та хороші особистісні якості. Які б неймовірні події не зображувалися у казці, вона завжди спроектована на життя простого трудівника і його світогляд, реальні життєві потреби, художні смаки, суспільно-етичні ідеали. Як відомо, українці здавна були працьовитим та добродушним народом, який реалізував себе у праці. Ці особливості добре простежуються крізь призму фантастичної казки. Отже, матеріалістична складова тексту виражає нестримне прагнення трудівників до затишного життя, прагнення до кращого майбутнього.

Варто вказати, що фольклорна проза має національний характер. Тим не менш, фантастичні казки часто тяжіють до загальнонаціональних особливостей цього жанру. Протягом віків вона збагачувалась різноманітними образами, сюжетами, характерами, вбираючи найкращі традиції світових сюжетів та трансформуючи їх на національному ґрунті. Розвиваючись протягом тривалого часу, вона постійно збагачувалась, засвоюючи кращі здобутки місцевих традицій та активно взаємодіючи з казками інших народів світу.

Важливою рисою фантастичної української казки, є те, що у ній фантастичні елементи тісно вплітаються в історичне подієве тло, що притаманне билинам, героїчним переказам, історичним легендам. В деяких казках навіть імена персонажів збігаються з іменами різноманітних героїчних сказань сивої давнини. Тут зустрічається *Ілля Муромець*, *Єруслан Лазарович*, *Бова Королевич* та інші билинні імена.

Одна з характерних жанрових особливостей казки — внутрішня установка на вимисел. Для того, щоб казка здобула популярність у народі, вона повинна добре поєднувати художній вимисел з метою розважити читача, зробити його учасником неймовірних подій та полонити його уяву усіма фантастичними подіями. Важливу роль відігравало місце фантастичної казки, яке вона займала у народній творчості. Фактично, вона відображала особливості культурного життя, вірування, тому проникала у різні ділянки життя, показуючи українського простодушного робітника, який робив усе заради свого блага та близьких йому людей.

Внаслідок традиційних особливостей світового фольклору в народних героїко-фантастичних казках — як і в творах інших жанрових різновидів — склалась характерна поетика, розвинувся суто народний стиль художнього відбиття дійсності.

Народний колорит у фантастичних казках відбивається, навіть, через імена персонажів; найпоширеніше серед яких — ім'я Іван. Серед таких казок знаходимо *«Іван — коровин син»*, *«Іван-побиван»*, *«Казка про Івана-богатиря»*, *«Мудрий Іванко»* тощо.

Іван – народний герой. Непомітний зовні, він з радістю готовий здійснити будь-який подвиг, відчуваючи свою внутрішню силу. І тими чудодійними силами, які йому допомагали, були його Батьківщина і рідне середовище. У створенні цього образу відображена незламність народного духу, виявляється

віра трудящих у краще майбутнє в перемозі правди над хибою, справедливості над злом. Особистісні якості героя незвичайні. Він володіє надприродними здібностями, володіє дивовижним мечем, а сама його булава важить дуже багато. У поєдинку перемагає ворога не тільки через фізичну силу і чарівну зброю, а й завдяки розуму, розважливості і кмітливості. Так, у казці «Мудрий Іванко» злидні та бідність характеризують сім'ю хлопчика ще з перших рядків казки: *«Раз був, де не був, у тій землі, де уже край світу, один чоловік: бідненький, худобненький, як церковна миша. А мав трьох синів. Поставні, вродливі, міцні, як дуби, хлопці. А надто Іванко — такий красний і гречний, що з нього лиш радіти, якби був достаток. Але тут злидні, а де злидні, там і краса не тішить»*[3, с. 113] Згодом, образ розкривається через розумові здібності хлопця, який зумів не лише вибратися зі злиднів, але стати людиною вищого рівня: *«Іванко, одягнений у залізну зброю, сидів на коні сперед свого війська й чекав старого царя. А той з хлібом-сіллю у руках підійшов до нього й упав навколішки. Цариця вмила ноги Іванкові й обтерла рушником. Цар передав хліб і сіль. А міністри почали просити, щоб не допустив кровопролиття і не нищив край»*[4, с. 121]

Якими б фантастичними не були героїчні постаті в народних оповіданнях, у кожному їхньому русі, думці, вчинку, у конкретних подвигах, у стосунках з іншими казковими героями, вони є персонажами з плоті, цілком людським. Герою часто допомагає (здебільшого доброю порадою, а іноді й даруючи чарівні предмети) стара бабуся-відьма, яка зазвичай живе серед пустелі, у непрохідних чагарниках. Надійними помічниками героя є його товариші, наділені незвичайним умінням, чудесними якостями, що відбилось і в їхніх іменах (*Товчикамінь, Ломикамінь, Вернигора, Вернидуб, Зітриліс, Сучимотузок* та ін.).

Жіночі образи часто постають у казках як художній вияв кращих рис народних характерів. Більшість із них є втіленням незвичайної вроди, цнотливості, розсудливості та доброзичливості людини. Найчастіше образ дівчини інтерпретується як щось, що потрібно здобути, розкодувати: красуня стає жертвою чарів або за неї доводиться боротися. Так, у казці «Дівчина-тростинка» перед читачем постає *«...така файна, як перша квітка навесні, але дуже сумна»*[3, с. 76] красуня, яка лише через мужність Івана змогла позбутись оковитих чарів злої відьми. Власне дівчина через символізований образ тростинки сприймається як тонковида, худенька красуня, в яку вона згодом знову перетворюється. Жіночі образи в українських чарівних казках часто передаються через такі ім'я Марія (Марійка, Маруся). Так, у казці «Про Марусю – козацьку дочку» впізнаємо типовий образ доброї та красивої юначки: *«Гарна була дівчина на все село, та ще й покірна — батька й матір поважала й слухала. Сватало її багато парубків, та вона всім гарбуза давала»*[2, с. 259]. Образ сумлінної і працювитої дівчинки Марійки знаходимо і в казці «Марійка й баба-відьма», адже вона *«...завжди прала сорочечку ляльці та годувала її хлібцем»*[2, с. 216]. Тут актуалізується проблема стосунків дитини та мачухи, яку вдається здолати за допомогою магічних сил.

Також часто фантастичні казки побудовані із використанням алегоричних образів. У них добро і зло передається через образи тварин («Цап та баран», «Коза-дереза», «Про жар-птицю та вовка» тощо) або абстрактні поняття («Розум і щастя», «Про правду і кривду» та ін). Нерідко звірі постають допоміжним образом, що слугує своєрідним «містком» для подолання труднощів головного героя. Саме так народ передавав свої вірування у містичний і цілющий зв'язок флори і фауни із реальним світом.

Висновки. Таким чином, фантастична казка – унікальне літературне явище, в основі якого захоплююча розповідь про вигадані події чи явища, які проживаються як реальні. Провідними мотивами фантастичних казок є змієборство, добування і використання чудодійних предметів, а їх герої, як правило, прості люди із сильною вірою у свої сили або ж люди з надзвичайними здібностями. В українських казках протагоністом зазвичай є юнак дужої вдачі(нерідко з іменням Іван), котрий вступає в боротьбу зі злими силами. Дівочі образи зустрічаються рідше, проте в них народ вклав усі відомості про вроду і розум українських дівчат. Антагоністами у фантастичних казках можуть бути як люди, так і тварини: Баба-Яга, змії, багач тощо. Кожен з образів дозволяє повністю осягнути силу казки, інтерпретуючи її образи не лише буквально, але й метафорично.

Список використаної літератури

1. Бабич В.М. Відтворення колориту української казки //Теория и практика перевода. 1987. Вып. 14. С. 94-99
2. Бібліотека українських казок. Мертве царство: казки про мерців, упирів, привидів. Харків: Вид-во «Фоліо». 2005. 383 с.
3. Гром'як Р. Літературознавчий словник-довідник Nota bene! К.: Академія. 2007. 752 с.
4. Капушак Т. Українські народні казки.. К.: Всеукраїнська громадська організація доля. 2006. 213 с.
5. Пацина Л.В. Українська казка німецькою мовою. Теория и практика перевода. 1983. Вып. 10. С. 47-52
6. Пропп В. Історичне коріння чарівної казки [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Propp_2/indx.php

ПРОЯВИ NON-FINITO У ДРАМАТИЧНОМУ ТВОРІ

Нестерчук Катерина Миколаївна
студентка факультету філології і журналістики

Лановик Мар'яна Богданівна
науковий керівник, доктор філологічних наук, професор
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Тернопіль, Україна

Сьогодні спостерігаємо підвищення інтересу до вивчення змін літературного канону, а особливу увагу дослідників привертає non-finito (незавершеність) художніх творів.

Актуальність обраної теми вбачаємо в тому, що non-finito – це феномен, прояви якого по-різному простежуються у всіх видах мистецтва і зумовлюють позачасове сприймання художнього твору.

Тож вважаємо за доцільне розглянути прийом non-finito у площині певного літературного роду чи жанру, «оскільки науковці вже давно трактують жанр, зокрема, і як елемент творчого процесу, що виникає на порубіжжі між задумом та оформленням структури майбутнього тексту» [1, с. 15].

Мета праці полягає в осмисленні проявів non-finito на рівні змісту і форми драматичного твору.

Специфіка non-finito певним чином обґрунтована у працях таких учених, як Олександра Вісич («Естетика non-finito в творчості Лесі Українки»), Стефанія д'Агата д'Отаві («Структура non-finito в поезії Вільяма Блейка»), Василь Костюк («Поетика фрагменту і художня цілісність твору»), Умберто Еко («Поетика відкритого тексту», «Роль читача. Дослідження з семіотики текстів») та інших.

Італійський науковець У. Еко в «Поетиці відкритого твору» наголошує, що усі твори мистецтва мають цілком завершену і закриту форму, однак остання є водночас відкритою, що зумовлено її «можливістю бути інтерпретованою найрізноманітнішими способами без небезпеки втратити свою неповторність. Тому кожне «споживання» твору – це інтерпретація та реалізація його, бо у кожному наступному баченні твір знову і знову оживає у самотній перспективі» [2, с. 409]. Згідно з Еко, поетика відкритого твору висуває інтерпретатора «активним центром цілої сітки невичерпних зв'язків. Серед цих зв'язків він відшукує власну форму, хоч і не мусить цього робити, та все ж певна необхідність приписує йому остаточні способи організації твору. Розширюючи значення терміна «відкритість», можна було б доповнити, що будь-який твір мистецтва, навіть якщо подається фактично як завершений, вимагає принаймні винахідливої незалежної відповіді, бо не може стати дійсно зрозумілим, якщо інтерпретатор знову не відкриє його в акті духовного зближення з автором» [2, с. 410].

У драматургії помежів'я XIX-XX ст. вважається періодом докорінних змін, творення нових форм і засобів, що кардинально відрізняються від драматичних канонів античності і класицизму. Цей процес отримав назву «нова драма», однією з особливостей творів якої була відсутність традиційного завершення. Саме відкритий фінал став безпосередньою вказівкою на *non-finito* драматичного твору.

О. Вісич зазначає, що є «три аспекти, необхідні для визначення статусу фіналу:

1. Аспект жанру (наприклад, зумовленість специфіки фіналу жанровою природою драматичного твору: жанр трагедії більш надається до відкритості, ніж комедія);

2. Аспект автора (винятковість ролі фіналу в плані прояву авторської позиції, зумовленої як індивідуальними поглядами і перевагами письменника, так і специфікою національного менталітету);

3. Аспект глядача (у фіналі твору знаходить найбільше втілення комунікація між текстом, з одного боку, і реципієнтом – з іншого, завдяки чому здійснюється особлива функція фіналу)» [1, с. 17-18].

Польський філософ, представник феноменології Роман Інгарден зазначає, що рецепція драматичних творів – особливий випадок. Це стає зрозумілим з того, що реципієнт, спостерігаючи постановку, має справу з «театральним видовищем», яке формує «враження» безпосереднього, немов у реальному житті, спілкування з предметами, а особливо з особами, представленими у творі (а не з акторами). І це спонукає глядача до «співтворчості», що виявляється у формуванні реципієнтом надтексту впродовж його творчої рецепції.

Вольфганг Ізер, який продовжував і розвивав феноменологічні ідеї Р. Інгардена, тлумачив естетичну рецепцію твору художньої літератури як «заповнення порожніх місць у тексті» [3, с. 261]. Таким чином, Ізер звертав увагу на таку важливу особливість твору *non-finito*, як наявність «лакун» (термін Р. Інгардена), що спонукають реципієнта до заповнення їх упродовж читання.

З метою пізнання феномена *non-finito* драматичного твору доцільно звернутися до праці «Закрита і відкрита форми в драмі» Фолькера Клоца, у якій німецький дослідник дійшов висновку, що у сфері побудови драми існують дві «композиційні можливості». Перша – це «закрита форма», на яку орієнтувалася антична і класицистична трагедія. Вона є закінченою і цілісною, її епізоди спрямовані на основний конфлікт. Уся схема п'єси цієї форми підпорядкована суворій тимчасовій і причинно-наслідковій логіці, інтрига розвивається від дії до протидії, всі вирішені протиборства та протиріччя породжують нові, і так до розв'язання основного конфлікту. На противагу закритій формі відкрита форма драми вдається до структурної відкритості, яка виявляється в тому, що сюжет п'єси представляється не як закрите, ієрархічно організоване ціле, а як система послідовностей, відносно незалежних та ізольованих один від одного. Крім того, якщо у драматичному творі закритої форми на всі питання даються вичерпні відповіді, адекватні для вирішення тих ситуацій, в яких опинилися герої, то у

драмі відкритої форми більшість питань залишаються без відповіді, можливі варіанти яких реципієнт змушений активно домислювати.

О. Вісич, посилаючись на працю Ф. Клоца, зазначає, що *finito* закритої драми і *non-finito* відкритої драми залежить від симетрії, яка «проявляється як у загальній побудові тексту, так і в окремих його частинах, скажімо, монологів героїв» [1, с. 18].

Проявами *non-finito* у драматичному творі вважаються: відсутність єдиної обмеженої дії, що характерно для завершеної драми, чи сукупності кількох рівнозначних дій; наявність додаткових сюжетних ліній, які розсіюють подію; об'ємне зображення персонажа в його різноаспектній необ'єктивності, що зумовлює «збільшення значення масових сцен, введення образу природи як повноправного героя та розширення світу речей – все це, з одного боку, розсіює дію, з іншого, – розкриває поліфонічність художньої реальності» [1, с. 19]; пантоміма, мовчання і темрява, що спричиняють неповноцінне виявлення персонажів у слові; невизначеність та тривалість хронотопу, що засвідчує відповідно фабула твору і численність та розмаїття подій; варіативність, що проявляється «як на рівні формування персонажів, які часто є лише фрагментарними, так і на загальному концептуальному рівні. Саме ця варіативність породжує численні інтерпретації, що є наслідком активної співпраці/співтворчості з реципієнтом» [1, с. 19].

Таким чином, здійснений Ф. Клоцом компаративний аналіз закритої і відкритої форми драми дає змогу простежити прояви *non-finito* у драматичному творі не лише на рівні форми, а й змісту, що великою мірою зумовлено саме його родо-жанровою специфікою.

На нашу думку, одним із творів, у яких свідомо чи несвідомо використано прийом *non-finito*, є п'єса «Гамлет, принц данський» Вільяма Шекспіра. *Non-finito* аналізованої драми великого британця полягає у незавершених фіналах трагедії «Гамлет, принц данський» і п'єси «Мишоловка»; перериванні монологів; пантомімі; рецепції образів Привида, Гертруди, Фортінбраса; проблемі вибору, що порушується автором тощо.

Отже, у зв'язку із жанровою специфікою та художніми особливостями у драматичному творі можлива відсутність традиційного завершення. Цей феномен осмислюється крізь призму *non-finito* – прийому, який використовується в різних родах і жанрах, а особливо у драмі, та дає змогу обґрунтувати п'єси *non-finito* як такі, що свідомо/несвідомо відкриті, незавершені, які потребують доповнень/заповнень читача упродовж його творчої рецепції.

Список літератури

1. Вісич О. А. Естетика нон-фінито в творчості Лесі Українки : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.06 - теорія літератури / Олександра Андріївна Вісич ; ВНУ ім. Лесі Українки. Луцьк, 2010. 188 с.

2. Еко У. Поетика відкритого твору. Слово-Знак-Дискурс : Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1996. С. 408-420.

3. Фізер І. Школа рецептивної естетики. Слово-Знак-Дискурс : Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1996. С. 261-262.

ФУНКЦІЙНО-ПРАГМАТИЧНА ДИНАМІКА СКЛАДНОСУРЯДНИХ ГРАДАЦІЙНИХ РЕЧЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

Пасік Надія,

к. філол. н.,

доцент кафедри української мови, методики її навчання та перекладу
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

У сучасній лінгвістиці не втрачає актуальності проблема формально-граматичної, семантико-синтаксичної та комунікативної організації складносурядних речень. Традиційні погляди на статус і характеристики цих конструкцій, викладені в працях А. Грищенка, С. Дорошенка, П. Дудика, М. Каранської, О. Мельничука, К. Шульжука та інших учених, переглянуто й осучаснено в науковому доробку І. Вихованця, М. Вінтоніва, Г. Глушкової, К. Городенської, М. Греб, Н. Гуйванюк, А. Загнітка, М. Косаревої, Л. Костич, М. Мірченка, Н. Рули, Т. Спільник, Р. Христіанінової та ін. Функційно-стилістичний потенціал складносурядних речень досліджують С. Єрмоленко, І. Завальнюк, О. Козіцька, Т. Масицька, Н. Морозова, Ю. Ричагівська та ін. Багатоаспектність проблеми, можливість вивчення її в нових комунікативних умовах відкриває нові перспективи дослідження й зумовлює її актуальність.

Мета нашої розвідки – проаналізувати функційно-прагматичну динаміку складносурядних градаційних речень, актуалізованих у художньому мовленні Євгена Гуцала.

До корпусу дослідження включено складносурядні речення з градаційними відношеннями, зафіксовані в малій прозі письменника [1, 2, 3], а також складні синтаксичні конструкції, окремі предикативні частини яких поєднані сурядними градаційними сполучниками.

Нові методологічні підходи до осмислення сутності складносурядного речення в цілому й конструкцій із градаційними сполучниками зокрема зумовили неоднотайне бачення проблеми й водночас відкрили нові можливості інтерпретації цих структур. Пропонована розвідка базується на розумінні складносурядних градаційних речень як закритих структур зі сталим порядком частин, семантико-синтаксичні відношення між якими оформлені парними градаційними сполучниками *не тільки ... а й (а, але й); не лише ... а й (а, але й); не просто ... а й (а); не стільки ... скільки (а, як); не так... як; мало того, що ... ще й; не те що ... а (але, а й, але й); не те щоб ... а (але, а й, але й)* [4, с. 309; 5, с. 322]. Така організація конструкції уможливорює підсилення або ж, навпаки, послаблення семантики другої предикативної частини порівняно з першою, напр.: – *Зима ж, – обізвалась Танка. – Тут не тільки тіло заморозиш, а й душа закапцаніє* [2, с. 118].

Дослідники зауважують, що смислове навантаження першої і другої частин у подібних структурах чітко розмежовується, «особливо в комунікативному

плані: перша частина наголошує відоме (тема), а друга частина окреслює невідоме (рема)» [6, с. 105]. Недостатність змісту для реалізації комунікативного завдання першої предикативної частини, означена компонентами *тільки, лише, просто* із заперечною часткою *не*, компенсує друга предикативна частина з другим компонентом сполучника *а, а й, але й*, збагачуючи зміст речення значенням градації.

Як відомо, спосіб формування змісту визначає і спрямовує семантико-синтаксичну структуру тексту, у якій відбиваються особливості авторського письма [7, с. 151]. Тому актуалізація речень аналізованого виду, безсумнівно, підпорядкована не лише загальним мовним тенденціям, а й авторській настанові організовувати думки відповідно до комунікативної потреби та індивідуальним уподобанням. У зв'язку з цим у художньому мовленні Є. Гуцала фіксуємо складносурядні речення далеко не з усіма, а з обмеженою кількістю градаційних сполучників. Зокрема, з різними ступенями продуктивності функціонують сполучники *не тільки ... а й (але, але й, а ще, а навіть); не лише ... а й (а); не просто ... а; не так... як*. Частіше градаційні семантико-синтаксичні відношення простежуємо не в елементарних складносурядних реченнях, а між окремими предикативними частинами багатоконструкцій з різними видами синтаксичного зв'язку, особливо при однорідній супідрядності, скажімо: *Сонце смажить так, що не тільки зелень в'яне, а й небо спопеліло* [2, с. 415]; *Восени чорнозем так розкисав, ставав таким в'язким, що не тільки чоботи в ньому горіли, а й коні підкови губили* [2, с. 147].

Найбільш показовою для мовостилі письменника є модель із власне градаційним сполучником *не тільки... а й*, напр.: *Й не тільки твої руки запахли гірчавиною, а й наче зір погіркішав, і погляд, і думки твої* [1, с. 125]; – *Та вже знайшов, – тішилась Мотря, що син догодив невісткою не тільки їй чи Васильовичу, а й кожне в селі позаздрить на таку удачу* [1, с. 430]; *І не тільки в себе копала город, а й у колгоспному садку доводилося кілька разів* [2, с. 102]. Цей сполучник забезпечує комунікативне членування речення, за якого перша (вихідна) частина конструкції нарощує градацію, а друга (спадна) конкретизує, вичерпує якісну чи кількісну характеристику зображеного явища або стану.

Дещо меншу продуктивність у конструюванні функційної градаційної перспективи речення виявляє модель зі сполучниками *не лише... а та не лише... а й*, напр.: *Їхні стовбури не лише вирости на цьому камінні, а вони немов теж камінні, бо такі грубі й могутні* [1, с. 132]; *Не лише сама баба Ликора каже так, а й усі в Овечачому кажуть, що як змиєш голову в річковій воді – тоді волосся м'яке й шовковисте* [3, с. 88].

Підкресленню контрасту між двома названими в предикативних частинах реаліями, ситуаціями сприяють сполучники *не тільки... а ще та не так... як*, напр.: *Але не тільки ці сні походжають по дорозі, бо не тільки ці квіти ростуть на узбіччі, а ще вздовж неї дрімають чебреці, материнка, чорнобиль, шипшина, стоять без плескоту жита й пшениці* [31, с. 116]; *Та не так воно вже й болить, як ти кричиши* [3, с. 121]. Парні градаційні сполучники функційно уможливають вказівку на перехід дії чи стану через певну межу в бік посилення

чи послаблення [8, с. 166], дають змогу охопити більший обсяг понять, інтенсифікувати оцінку зображених станів чи їх обставин. Друга частина сполучника постає своєрідним змістовим конкретизатором, надаючи висловленню відтінок точності, всеохопності, вичерпності.

Динамізація градаційних складносурядних конструкцій пов'язана з якісними та кількісними стилістичними параметрами, що підвищує їх експресивність. Так, у деяких конструкціях предикативні частини за будовою співвідносні з односкладними повними й неповними реченнями. Це створює природний синтаксичний лад мови, сприяє відтворенню розмовного функційно-стилістичного колориту, як-от: *А то ще придумали хлопці – не просто бігати й заглядати в сільські криниці, а заглядати – й кричати* [3, с. 90]; *Чи не тільки дитинку везти до лікаря, до педіатра, а й вас до невропатолога?* [1, с. 433]. Унаслідок градаційного зміщення логічного акценту зміст другої частини інтерпретуємо як більш важливий, ніж зміст першої.

З ускладненням змістової семантики висловлювання пов'язане винесення структурно-сислового блоку з градаційним сполучником у приєднувальну позицію. Додавання власне єднального сполучника *і* до першої частини парного градаційного сполучника *не тільки... а й* посилює семантичне навантаження останнього, напр.: *Виходили з сітками, хтось загаяв тихенько сонну рибу, – за один чи два заходи вистачало на всіх хлопців, і не тільки поснідати, а й на базар понести* [2, с. 193].

Мовна індивідуалізація Є. Гуцала виявляється в багатьох закономірностях синтаксичного моделювання, зокрема, у залученні можливостей прийомів транспозиції, ампліфікації та редукції. До того ж, значення самих градаційних сполучників пов'язане з прийомом градації – стилістичної фігури, яка утворюється внаслідок розташування компонентів конструкції в напрямі поступового наростання, посилення їх семантичних якостей або ваги у висловлюванні [9 с. 757].

Ампліфікаційне ускладнення простежуємо у випадках, коли закрита структура, показова для градаційного складносурядного речення, в авторському контексті під впливом тяжіння письменника до мовної надмірності, всеохопності, деталізації змінюється на відкриту, напр.: *...не тільки ніс забивало смородом, не тільки в горлі давким квачем стояло, а навіть очі ядуче виїдало* [2, с. 27]. Додавання до другої частини парного сполучника компонента *навіть* вносить у конструкцію обмежувально-видільний підсилювальний, а також приєднувальний смисловий відтінок. Цю закономірність відзначає М. Косарева, зауважуючи, що другий компонент градаційного сполучника *а навіть*, як і *а ще й, та ще й, а також*, більше від інших виражає семантичну конотацію посилення або послаблення. Подібні речення «мають додатковий приєднувальний відтінок, оскільки другий парний компонент у простому реченні виконує приєднувальну функцію» [10, с. 66].

Комунікативно-стилістичному оновленню градаційної конструкції сприяє редукована форма парного сполучника, як-от: *... дим листяних багать не тільки по землі котиться, він заповнив безмежні доли мого настрою* [1, с. 122], де

базовий компонент *не тільки* парного сполучника вжито при обставині в першій предикативній частині, а другий компонент, що стосується другої предикативної частини, елімінований, однак градаційні семантико-синтаксичні відношення в структурі складного речення добре впізнавані: друга предикативна частина конкретизує, доповнює, розгортає інформативний контекст попередньої частини. Заявлене послаблення структурної стійкості й функційної цілісності сполучника є джерелом експресії, дає змогу зробити своєрідний «стрибок думки» й більш наснажено передати стан душі ліричного героя.

Відзначаємо функціонування в аналізованому художньому мовленні великої кількості складносурядних градаційних конструкцій із логіко-граматичними зміщеннями, що є специфічною рисою індивідуально-авторської побудови висловлення Є. Гуцала, як-от: *Подекуди ще позалишалися скирти й ожереди соломи в полях, і на цих високих пам'ятниках спочивають не тільки запізнілі перелітні птахи, а й, здається, в надвечірніх сутінках дримають обважнілі хмари* [1, с. 350]; *Та до цього таки зумів свої скарби, своє золото, свої коштовності, які нажив не тільки сам, а й дісталися йому в спадок від дідів-пращурів, пожбурити на дно глибокої криниці* [3, с. 93]; *Заляпані вицвілим чорнилом, заяложені, пожовклі, вони тхнули не тільки горіщем, курявою, мишами, а й віяло від них тими запахами, які нагадували школу, дитинство* [1, с. 334]; *... і ти вловлюєш та розумієш її не лише по тому відлунню в самому собі, а й очима її відчуваєш, бо хіба ж може бути інакше з нею – з цією холодною піснею молодого снігу?* [1, с. 133]. У представлених прикладах перша частина градаційного сполучника логічно стосується тільки підмета чи додатка попередньої предикативної частини, а друга – усієї наступної предикативної частини. Подібне синтаксичне моделювання більш помітно, на наш погляд, зміщує акцент на другу, вагомішу в комунікативному плані частину речення й створює специфічну мелодику фрази.

Отже, ужиті в художньому мовленні Є. Гуцала складносурядні речення з градаційними семантико-синтаксичними відношеннями в цілому відтворюють традиції їх уживання в українській мові. Однак комунікативні потреби й індивідуально-авторські естетичні уподобання визначають деякі нюанси в актуалізації цих структур. Зокрема, це обмеження у виборі засобів зв'язку предикативних частин та стилістичне оброблення конструкцій із залученням прийомів ампліфікації, редукції частин сполучників, граматичної транспозиції через порушення місця компонентів парних градаційних сполучників. У такий спосіб письменник упорядковує плин думки, динамізує мовлення, акцентує актуальну в комунікативному плані інформацію.

Список літератури:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Городенська Катерина. Граматичний словник української мови: Сполучники. Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. 340 с.
3. Гуцало Євген. Твори в п'яти томах. Т. 1. : Оповідання, новели. Київ : Дніпро, 1996. 454 с.

4. Гуцало Євген. Твори в п'яти томах. Т. 2. : Повісті. Київ : Дніпро, 1996. 461 с.
5. Гуцало Євген. Твори в п'яти томах. Т. 3. : Повісті, роман. Київ : Дніпро, 1997. 461 с.
6. Загнітко Анатолій, Миронова Галина. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Brno : Masarykova univerzita, 2013. 223 с.
7. Косарева М. М. Особливості функціонування градаційних сполучників з базовими компонентами *не лише (не лиш, не лишень)* та *не тільки*. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова* : зб. наук. праць. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови Вип. 9 / редкол. : М. Я. Плющ (відп. ред.) та ін. Київ : НПУ, 2012. С. 65–68.
8. Пасік Надія. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : навч. посіб. Ніжин : Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. 206 с.
9. Сучасна українська мова. Морфологія. Синтаксис : підруч. / А. К. Мойсієнко та ін. ; за ред. А. К. Мойсієнка. Київ : Знання, 2010. 374 с.
10. Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.

МОТИВ ЄДИНОВЛАДДЯ В АНТИУТОПІЧНОМУ РОМАНІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОЇ ПРОЗИ ХХ СТ.)

Подгурська Інна Олександрівна,

к.ф.н., доцент, доцент кафедри практики англійського усного і писемного мовлення, Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Колташева Діана Олександрівна,

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Поняття «мотив» завжди було одним з дискусійних питань літературознавства, але всі науковці сходяться у думці, що мотив є найменшою, неподільною смисловою одиницею сюжету (основної теми художнього твору) і визначає рух сюжету, вчинки персонажів, їх мотивацію. У «Словнику літературних термінів і теорії літератури» під редакцією А. Куддона мотив визначається як «одна з домінуючих ідей у літературному творі; частина основної теми. Він може складатися з символів, повторюваного зображення або словесного шаблону» [1, с. 522].

Беручи за основу гіпотезу Кушнірової Т.В., що мотив «інколи бере участь у формуванні жанрової тканини твору, а для певної літературної доби, напряду, течії характерні усталені комплекси мотивів» [2, с. 10], ми ставимо за мету нашої роботи довести, що художні твори жанру антиутопії дійсно базуються на імплементації певних лейтмотивів, що в свою чергу сприяють формуванню жанрової своєрідності і пізнаванності антиутопії.

Антитоталітарна проза ХХ століття характеризується наявністю розгалуженої системи специфічних художніх образів, мотивів і лейтмотивів, що певною мірою проявляються на різних рівнях художнього тексту. Так, найбільш частотними є традиційні для жанру антиутопії: мотив страху і мотив крові, мотив нав'язаного щастя, соціального пригнічення та мотив єдиновладдя.

Традиційний для більшості антитоталітарних творів мотив єдиновладдя має наступні перманентні ознаки: кастовий устрій існуючого режиму, посилення форм контролю над всіма сферами життя людини, придушення всього індивідуального, брехня як основа інституту влади, політика залякування і боротьба з опозицією.

Мотив єдиновладдя підкріплюється образами-символами брехливої пропагандистської системи, яка, обслуговуючи і захищаючи інтереси правлячої «еліти», перекручувала факти та підміняла дійсність певними вигадками. Наприклад, свиня Крикунець (*Squealer*) у Джорджа Орвелла, телебачення і інші засоби масової інформації у Рея Бредбері і Сьюзан Коллінз, патріотичні слогани,

що можна побачити на плакатах на кожному кроці, і які стають головною керівною моделлю життя кожного громадянина тоталітарної держави, як слоган «*Фракція вище за кров*» в романі Вероніки Рот «Дивергент»).

Важливою умовою існування тоталітарного суспільства є ідеологія, що замінивши собою офіційну релігію, за формами дуже її нагадує: це й атрибутика (знак «Т» в романі Олдоса Гакслі – по суті, усічений хрест, що символізує повну ліквідацію високих моральних устоїв), культ особи вождя (культ Форда, культ Великого Брата) і ритуальні зустрічі («фордослужіння»). Поштовхом для появи такого суспільства завжди стають певні історичні події, які під впливом пропаганди зазнають значних викривлень в людській свідомості («Похід проти Минулого», «Перше повстання» та інше). Але кожен автор, слідуючи загальноприйнятій моделі створення антиутопічного твору, в свою чергу, привносить щось своє. Так, в романі О. Гакслі «Прекрасний новий світ» мотив єдиновладдя знаходить як традиційну для жанру антиутопії художню реалізацію, так і суто авторський задум більш багатогранного образу правителя, який, будучи справжнім інтелектуалом і творцем, змушений очолювати суспільство, до якого сам не належить, більш того, з повагою відноситься до його вигнанців.

Образ керманіча часто має чітке уособлення. Зазвичай це тиранічний, жорстокий керівник, правління якого базується на демагогії, залякуванні і насильстві. Він є небезпечним навіть для свого найближчого оточення, бо є мстивим і вимагає повної покори. Саме тому колишні соратники несподівано і безслідно зникають, а з ними зникають і свідчення про скоєні злочини. За такою моделлю побудовано наступні персонажі головних антагоністів відомих антиутопічних творів, як: кабан Наполеон з повісті Дж. Орвелла «Колгосп тварин», президент Сноу з циклу романів С. Коллінз «Голодні ігри», і навіть дванадцятирічний Джек з роману В. Голдінга «Володар мух». Кожен з них є надзвичайно схильним до такої людської слабкості, як гординя, і піде на все для утримання влади.

Розглянемо образ керманіча в романі Дж. Орвелла «Ферма тварин». Це агресивний кабан Наполеон, який отримав владу на фермі «Статок» після повстання тварин і вигнання їх колишніх власників, а потім захопив одноосібну владу, використовуючи фізичну силу і репресивний апарат в особі дев'яти вирощених ним собак. За допомогою характероцентричного портрету складається повний образ головного персонажа повісті. Судячи з його зовнішності і поведінки, Наполеон є похмурим, відлюдкуватим та пихатим узурпатором, який отримує задоволення від поневолення своїх колишніх побратимів і постійно демонструє їм свою зверхність. А його дії впродовж повісті розкривають непомірну жорстокість вождя та його байдужість до гіркої, злиденної долі інших тварин. Крім того, ми бачимо, як, одночасно з розвитком подій, еволюціонує і портрет Наполеона. Він стає дедалі жорстокішим та цинічнішим, зраджує своїм первісним принципам. Навіть ім'я Наполеона поступово змінюється на звертання товариш Наполеон, а, згодом, Вождь, Батько Усіх Тварин, Пострах Людства, Опікун Кошари, Друг Качат і таке інше (сатирична алюзія на численні звання Й.В. Сталіна).

З іншого боку образ голови Світової Держави в романі О. Гакслі «Дивний новий світ», є більш різностороннім, амбівалентним. Цей образ побудовано на парадоксі. На відміну від своїх колег, Мустафа Монд – високоосвічена людина, що читає Біблію і Шекспірівські п'єси. В минулому успішний науковець, він вважає науку небезпечною й намагається маніпулювати нею, так саме як і істиною. Будучи глибоким філософом з яскравим незалежним розумом і жагою до знань, він прагне зробити інших щасливими, «захистивши» їх від будь-яких емоцій та переживань. Але щастя це зведено до задоволення примітивних потреб і відмови від традиційних цінностей, таких як сім'я, брак, батьківство, а існування людини – до моральної та інтелектуальної деградації. Більш того, ми бачимо в ньому повагу до тих, кого заслано на острів за непокору, бо він вважає тих, хто туди потрапив найцікавішими й найгіднішими людьми, що мають власні погляди на хід речей.

Але нерідко вождь тоталітарного суспільства може бути позбавленим чіткого втілення: бути невидимим, але усюдисущим («1984»), взагалі не мати певного уособлення («Дивергент») або складатися з певної керуючої верхівки, що злочинним шляхом прийшла до влади («Сповідь служниці»).

Дослідниця Г. Сабат в своїй монографії, присвяченій іманентній природі утопії й антиутопії, стверджує, що вершину кожної суспільної системи, що описана антиутопістами, «увінчує образ правителя-напівлюдини» [3] Дж. Орвелл називає його «культу напівбога-вождя» [4]. Дослідниця характеризує Старшого брата з роману «1984» як «образ-фікцію», якому поклоняються як Богу, але якого насправді не існує. «Назва “Старший брат” – це умовне позначення, символ влади» [3, с. 97].

“At the apex of the pyramid comes Big Brother...infallible and all powerful. Every success, every achievement, every victory, every scientific discovery, all knowledge, all wisdom, all happiness, all virtue, are held to issue directly from his leadership and inspiration. Nobody has ever seen Big Brother. He is a face on the hoardings, a voice on the telescreen. We may be reasonably sure that he will never die, and there is already considerable uncertainty as to when he was born. Big Brother is the guise in which the Party chooses to exhibit itself to the world. His function is to act as a focusing point for love, fear, and reverence, emotions which are more easily felt towards an individual than towards an organization” [4, с. 236].

Все в образі Старшого брата сприяє створенню культу особи керманіча: пронизливий погляд, яким він дивиться на своїх співвітчизників з телевізійних екранів й плакатів, неначе ідол або біблійний велетень нефілім: *“At those moments his secret loathing of Big Brother changed into adoration, and Big Brother seemed to tower up, an invincible, fearless protector, standing like a rock against the hordes of Asia”* [4, с. 20], *“The colossus that bestrode the world!”* [4, с. 336]. Його поява на екранах справляє на людей таке сильне враження, що під його пильним оком вони, наче в гіпнотичному стані, благоговійно скандують ім'я свого вождя, наче в молитві. Це пояснюється тим, що, згідно з думкою багатьох науковців, ідеологію і практику тоталітарних режимів дійсно можна віднести до категорії «світських релігій», що спрямовані на те, щоб підмінити в свідомості людей

традиційні релігії. Диктатор в такому випадку посідає місце «божества», що знаходиться на вершині цієї «релігійної» системи, і викликає у людей страх і благоговіння перед невідомим.

Тоталітарна естетика завжди маніпулює притаманним людській природі страхом перед божественним, незрозумілим, бо «людиною, що налякана і знаходиться в темряві невідомості, легше керувати» [5, с. 76]. Цікаво, що образ диктатора і його оточення викликають різні відтінки страху. Це вже не благоговійний страх народу, викликаний величчю й розмитістю, загадковістю образу керманіча. Помічники, на яких спирається диктатор, викликають досить чітке, репрезентоване на фізіологічному рівні, відчуття страху, що викликане постійним залякуванням і фізичними тортурами, і спричинює злам особистості: *“They were shaken and miserable. They did not know which was more shocking – the treachery of the animals who had leagued themselves with Snowball, or the cruel retribution they had just witnessed. In the old days there had often been scenes of bloodshed equally terrible, but it seemed to all of them that it was far worse now that it was happening among themselves... They had made their way on to the little knoll where the half-finished windmill stood, and with one accord they all lay down as though huddling together for warmth – Clover, Muriel, Benjamin, the cows, the sheep, and a whole flock of geese and hens – everyone. For some time, nobody spoke”* [6, с. 88].

Таким чином, традиційний для більшості антиутопічних творів мотив єдиновладдя має наступні типові ознаки: кастовий устрій існуючого режиму, «острівний», тобто закритий, тип суспільства, культ особи вождя, підсилений страхом народу перед божественним і невідомим, посилення контролю над усіма сферами життя людини, придушення індивідуальності, пропаганда як основа інституту влади, політика залякування і боротьба з опозицією. Кожна з цих ознак підкріплюється як традиційними образами-символами, так і знаходить індивідуально-авторську репрезентацію в різних антиутопічних творах.

Список літератури:

1. Cuddon, J. A. A dictionary of Literary Terms and Literary Theory, New York, Penguin books, 1999, 995 p.
2. Кушнірова Т.В. Мотив як літературознавча категорія: ознаки і типологія. *Вісник Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка*: збірник наукових праць. Випуск 1 (34). Полтава, 2004. С.3-11.
3. Сабат Г. У лабіринтах утопії й антиутопії. Дрогобич: Коло, 2002. 160 с.
4. Orwell, G. 1984 / G. Orwell. – London: Penguin Books, 2008. 317 p.
5. Кураєва Я. Образ диктатора як жанровтворчий чинник у сучасній антиутопії (на матеріалі творів Дж. Орвелла). *Актуальні проблеми іноземної філології і лінгводидактики*. Випуск 2. Харків, 2021. С.75-80.
6. Orwell, G. Animal Farm: A Fairy Story / G. Orwell. – New York: Macmillan, 1945. – 131 p.

ТЕМАТИЧНА ПАЛІТРА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПОВІСТІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Разживін Віктор Миколайович,

кандидат філологічних наук, доцент
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Камак Марина Юріївна

магістрантка
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Регеда Людмила Олександрівна

магістрантка
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Перша половина ХХ століття, а особливо період між двома світовими війнами, – час найпотужнішого розвитку української історичної повісті. Не зважаючи на те, що бурхливі події 20-х років призвели наш народ до штучної розірваності між двома антагоністичними політичними системами, вітчизняні письменники, звиклі до існування протягом довгого часу на теренах різних, часто ворожих держав, спрямували свої творчі зусилля на пошуки родового коріння в минулому. Поглиблений інтерес до історичних творів притаманний авторам як зі сходу, так і з заходу України. Хоча у своїй творчості вони керувалися іноді протилежними ідеологічними настановами, догмами та переконаннями, усе ж у їхньому доробку маємо багато спільного. Така зацікавленість історичними подіями, намагання осмислити їх причини, ідентифікація власної національності є характерними для будь-якого кризового періоду в житті кожного народу [1, 248]. Власне вона й покликала до життя велику кількість творів історичної тематики неоднакової художньої вартості, породила своєрідну «моду» на них.

Вибір серед знаних жанрів історичного спрямування (роман, повість, оповідання) на користь повісті відбувався з різних причин. На сході молоді письменники, які робили перші кроки як автори, з одного боку, частково боялися викликати жорстку критику, що відбувалося й не раз, через нездатність до створення широкого романного полотна, з іншого, жорстка політична регламентація вимагала їх орієнтації на пересічного не надто освіченого читача. Власне повість і стала тут тим універсальним жанром, що давав можливість задовольнити й естетичні, й ідеологічні вимоги. На заході, де зміна письменницьких генерацій не мала примусового характеру, вибір жанру обумовлювався як літературною традицією, так і видавничими можливостями під польським тиском та здатністю до широкого розповсюдження на національному електоральному полі. Таким чином історична повість кількісно

домінувала на всій території, населеній українцями протягом як мінімум 20 – 40-х років ХХ століття.

Географічно більшість історичних повістей цього періоду мають західноукраїнське коріння. На сході все ж домінували історико-революційні (за сучасним визначенням революційно-пригодницькі) тексти, які виконували агітаційну та мобілізуючу роль. Усе ж центром розвитку української історичної повісті першої половини ХХ століття стала Західна Україна, що констатується і вітчизняні підручники [1].

Доробок майже 30 белетристів-повістярів того часу значний за обсягами і включає близько 100 творів. Визначити більш точно кількісні показники досить важко, бо під час відбору текстів певної суб'єктивності уникнути просто не можливо. Окрім того є кілька творів, де жанрова дефініція або відсутня, або суттєво різниться в залежності від теоретичних поглядів літературознавців.

Сучасні дослідники української історичної повісті часто вдаються до тематичного поділу, який став популярним ще в ХІХ столітті, у працях узагальнюючого характеру (С. Андрусів, К. Ганюкова, Т. Кара, Ф. Кейда, В. Разживін та ін.). Усі вони однотайно надають першість серед усього масиву творів темі козаччини. Це закономірно, бо в умовах бездержавності саме Запорізька Січ як мілітарно-політичне утворення та її мешканці – козаки слугували єдиною опорою національного духу та національного буття. Постать лицаря-козака була популярною серед українців незалежно від того, у якій країні вони мешкали. Хронологічно твори про козацькі часи охоплюють весь період існування Запорозької Січі: від її заснування (С. Божко „Над колискою Запоріжжя”) до цілковитого знищення (В. Таль „Надзвичайні пригоди бурсаків”) і навіть після нього (В. Будзиновський „Пригоди запорожських скитальців”). Серед широкого кола авторів наведемо лише найбільш знаних та популярних: В. Будзиновський, М. Горбань, Я. Качура, А. Кащенко, Ю. Косач, Б. Лепкий, А. Лотоцький, О. Маковей, О. Назарук, Ю. Опільський, С. Ордівський, А. Чайковський.

Очевидно, що заангажованість авторів впливала на вибір подій для моделювання та інтерпретації. На сході надавали перевагу показу моменту соціального зриву, найчастіше повстання, що звужувало тематику до зображення Хмельниччини та Гайдамаччини (ширше – боротьби з поляками та татарами). Історичне тло тут повинне було працювати на ідеологему, у відповідності до якої рух подій обумовлювався класовим підходом: національно-визвольна складова підмінялася боротьбою між багатими та бідними, що закріплювалося на рівні персонажів. Західноукраїнські автори, хоча й не зазнавали аж такого жорсткого тиску, але теж у творчості схилилися до тенденційного висвітлення минулого. Їхні повісті переповнені ідеями національного самовизначення. Ідентифікація героїв, поділ персонажів на негативних і позитивних, зумовлені не стільки людськими якостями, скільки національною приналежністю. Отож, ідеологічний чинник нерідко впливав на художню вартість текстів, бо підганяв справжнє життя та діяння будь-якого персонажа під Прокрустове ложе соціологічної схеми.

Наступні дві групи мають чітку географічну прив'язку. Художню рецепцію подій княжої доби здійснювали лише західноукраїнські майстри художнього слова. Як зазначає відома дослідниця С. Андрусів, «у культурологічній і історіософській концепції минулого в 30-х роках у Західній Україні міф про козацтво як «золоту добу» українства перебував, можна сказати, на маргінесі: західноукраїнські інтелектуали активно вводили у свідомість нову ідею національного першочасу – Княжу Русь-Україну, виразно опозиційну до України козацької» [2, 135]. Така принципова увага до цього періоду свідчила про бажання письменників ледь не поперед істориків утвердити ідею первородства і спадкоємності як основи для виникнення сучасної української держави та показати суспільству зразки поведінки еліти, вищих верств населення. Умовно тут можна виокремити кілька повістей, персонажі яких репрезентують київських князів давньої, ще єдиної слов'янської держави («Стрибожа внука» Ф. Дудка; «Вадим», «Каяла» Б. Лепкого; «Ідоли пануть» Ю. Опільського). Решта творів спрямована на висвітлення життя та діянь князів Галицько-Волинської династії («Проти закону» В. Бірчака; «Шестикрилець», «Шоломи в сонці» К. Гриневичевої; «Золотий лев» Ю. Опільського; «Будівничий держави», «Дмитро Детько», «Іванко Берладник», «Княгиня Романова» І. Филипчака). Серед названих письменників слід виокремити імена К. Гриневичевої, Ю. Опільського, І. Филипчака як найталановитіших та найпродуктивніших.

Оскільки сучасні класифікації історичної прози однозначно відносять твори історико-біографічної спрямованості до жанру історичних, хоча й визначають їх як окремий жанровий різновид, то логічним видається виокремлення цих текстів у третю групу. Цікаво, що всі повісті написані авторами зі Східної України. Напевно тут відобразилося їх бажання продукувати популярний на теренах Західної Європи жанр біографічного роману і разом з тим уникнути інтерпретації тих образів, політична оцінка яких владою могла зазнати змін. У повістях С. Васильченка «В бур'янах» («Широкий шлях»), М. Івченка «Напоєні дні», О. Ільченка «Серце жде» («Петербурзька осінь»), О. Паращенко «Страчений талант», В. Петрова «Аліна і Костомаров», «Романи Куліша», Л. Смілянського «Михайло Коцюбинський», Г. Шкурупія «Повість про гірке кохання поета Тараса Шевченка», В. Чередниченко «В картезіанському монастирі» маємо в головних персонажах ті історичні постаті, суспільне реноме яких зафіксоване і навряд чи призведе до політичних переслідувань та звинувачень у буржуазному націоналізмі. Хоча насправді таке міркування носить цілком теоретичний характер, адже для владної цензури, звинувачень, цькування та переслідування жодних інформаційних приводів не потрібно. Достатньо лише її бажання, вказівок чи навіть натяків, решту зроблять заангажовані літературознавці та критики.

Ще одну умовну групу (четверту) складають твори, у яких інтерпретована тема інонаціонального історичного минулого. Як не дивно, вітчизняні письменники не надто охоче бралися та й беруться до моделювання людського буття в інших країнах. Політична спрямованість повістей на формування певної громадянської позиції змушувала їх шукати приклади потрібної (зразкової)

поведінки серед вітчизняного пантеону. Тут маємо твори, що хронологічно та географічно розірвані між собою. Власне їх єдність полягає лише в тому, що або події розгортаються в інших країнах, або ж головні герої є неукраїнцями за походженням: «В тумані минулого» (текст не зберігся), «Люди з Червоної скелі» Г. Бабенка; «Предок», «Сон тіні», «1313» Н. Королеви; «Наїзд Обрів» А. Лотоцького; «Аллах», «Герміоне», «Під орлами Роми», «Поцілунок Іштари», «Танечниця з Пібасту», «Школяр з Мемфісу» Ю. Опільського; «Руді вовки», «Чорна брама» І. Сенченка. Моделюючи цікаві художні картини з життя та побуту чужинців, письменники намагаються подати їх різнопланово. Хоча зробити це досить важко, враховуючи, що значна частина творів тематично пов'язана з давньою історією (місцем дії у більшості повістей виступають давні Рим, Греція, Вавілон, Єгипет, Скіфія). «Відносно невелика кількість фактичного історичного матеріалу компенсується творчою уявою, але обмежує напрямок авторського інтерпретації, звужуючи її до географічних описів місця події, відображення вірувань, культових обрядів, особливостей побуту та звичаїв» [3].

Лише декілька творів виокремлюються із зазначених тем. У повісті Г. Смольського «Олекса Довбуш» оповідається про ватажка карпатських опришків XVIII століття. Подіям, що висвітлюють діяльність героїв-народовольців, присвячено твір О. Соколовського «Бунтарі». Л. Старицька-Черняхівська у книзі «Діамантовий перстень» розширює офіційну тематику і звертається до творчої інтерпретації польського повстання 1830 – 1831 років. Цікаво, що за художнє осмислення цього трагічного епізоду з історії польсько-російських взаємин більше ніхто з українських белетристів початку XX століття не брався, бо заважали власне ідеологічні настанови.

Отже, тематична палітра української повісті першої половини XX століття достатньо різноманітна, але домінують теми козацьких часів та княжої доби.

Список літератури

1. Історія української літератури XX століття : У 2 кн. Кн. 1 : Перша половина XX ст. Підручник / За ред. В. Г. Дончика. К. : Либідь, 1998. 464 с.
2. Андрусів С. Модус національної ідентичності : Львівський текст 30-х рр. XX ст. Тернопіль: Джура ; Львів : Львів. ун-т ім. І. Франка, 2000. 340 с.
3. Разживін В. Інонаціональний культурний простір в українській історичній повісті 20-30-х років XX століття. Мова і культура (Науковий журнал). К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2007. Вип.9. Т. VIII (96). Художня література в контексті світової. Теорія і практика перекладу. С. 151-155.

ПЕРЕКЛАД АВТОРСЬКИХ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Семигінівська Тетяна,

к.пед. наук, доцент
Національний авіаційний університет

Карпушина Владислава,

магістрант
Національний авіаційний університет

Розроблення питань функціонування різних груп онімів у художніх творах, декодування компресованої в них інформації та вибір перекладацької стратегії для адекватності перекладу онімних назв цільовою мовою є одними з основних напрямів розвитку сучасного мовознавства. Будучи необхідною умовою для повного розкриття змісту в художньому творі, оніми неодноразово ставали предметом дослідження лінгвістів та літературознавців точки зору їх етимології, семантики й функціонування.

Як вже відомо, okazіоналізми відносяться до слів, які не мають жодних еквівалентів у словниковому запасі мов перекладу. Ці слова та словосполучення є абсолютно новими, невідомим для читача та перекладача, що ускладнює процес перекладу. Відтворення авторських okazіоналізмів вимагає застосування різних перекладацьких трансформацій, аби доцільно передати смисл, який хотів донести автор оригіналу до своїх читачів. Перекладач вимушений самотійно сприймати, обробляти та аналізувати okazіоналізм, аби потім знайти повністю доцільний еквівалент, який би відтворював саме ті функції у тексті, що і у тексті оригіналу.

Найпоширенішими методами перекладу okazіональної лексики є графічні способи. До таких способів відносяться транслітерування, транскрибування та калькування. Графічні способи перекладу це перенесення вихідного слова або словосполучення на мову перекладу, відтворюючи його зовнішню форму.

Таким чином перекладач надає перевагу збереженню новизни та невідомості новоутворення, тим самим нівелюючи доступністю та інколи прагматичною стороною okazіоналізму.

Принцип графічної подібності також орієнтований на письмову (графічну) форму оригінального імені власного, однак передбачає використання графічних знаків (букв) тільки мови перекладу. Реалізацією такого підходу є метод транслітерації. *Транслітерація* має як переваги, так і недоліки. Переваги полягають в тому, що на відміну від методу транскрипції, письмова форма імені не зазнає перекручення, а його власник має універсальну, незалежну від мови ідентифікацію. Однак недоліки транслітерації також доволі значні. Передусім, сам факт написання імені в графіці приймаючої мови одразу робить це ім'я

явищем даної мови, і воно починає зазнавати впливів, оскільки ті, хто говорять, неминуче намагаються вбудувати ім'я власне в фонетичну, словозмінну і словотворчу парадигму приймаючої мови [1].

Транскрипція і транслітерація є способами передачі власних назв в іншомовному тексті, за яких, як правило, не отримують відображення прагматичний елемент, соціальний статус імені, його емотивна складова, асоціативний фон, мовна гра, каламбури, алюзії тощо. Особливу актуальність становить ця проблема при перекладі художніх текстів, де імена включаються до системи контекстуальних та інтертекстуальних зв'язків, стають невід'ємним елементом твору. А. Потапова стверджує, що «жоден з цих способів не може бути визнаний універсальним, кожен має свої обмеження. Переклад оказіональної лексики за допомогою графічних способів означає створення на мові перекладу синтаксичних та морфологічних оказіоналізмів, тобто побуквенний, поморфемний та послівний переклад. Перекладач утворює нові слова та словосполучення, буквально передаючи слова з вихідного тексту [2].

Розглянемо практику перекладу оказіоналізмів методом транслітерації.

“But it does have in it a very small amount of the rarest and most magical vitamin of them all – vitamin Wonka” [5]. *«Зате є малесенька доза найрідкіснішого й найчарівнішого з усіх вітамінів – вітаміну Вонка»* [4].

Перекладач транслітерує неіснуючий вид вітаміну, тим самим передає семантичне значення поняття та досягає бажаного комунікативного ефекту.

Відтворення оказіональних слів за допомогою **транскрипції**. Наприклад:

“They're Oompa-Loompas” [5]. *«Це ж умпа-лумпи»* [4].

Оказіоналізм «умпа-лумпи» влучно перекладений В. Морозовим за допомогою транскрипції, реципієнт читає співзвучно оригіналові, що й підкреслює унікальність такого поняття; також, відтворено колорит та емоційне забарвлення оказіоналізму шляхом збереження оригінальної форми словосполучення. Практична транскрипція є засобом входження слів мови оригіналу до тексту мови перекладу з приблизним збереженням звукового образу цих слів. Неминуча наближеність практичної транскрипції – наслідок неспівпадіння низки фонем у мовах. Практичну транскрипцію слід відрізнити з одного боку від власне перекладу, а з іншого – від транслітерації.

“Imported direct from Loompaland,” said Mr. Wonka proudly [5]. *«Імпортовані прямо з Лумпаландії, – гордо пояснив містер Вонка»* [4].

Важливо відзначити, що в цьому прикладі, транскрипція подається із елементами адаптування. Перекладач не пише «Лумпеленд», як звучить слово мовою оригіналу, а дещо деформує назву країни під сталі норми української мови, використовує аналогічні назви вже існуючих країн (*Фінляндія, Гренландія* тощо) як наслідок, бачимо абсолютно нову назву, проте із вже знайомим звучанням, а зважаючи на те, що аналогічні країни викликають у дітей казкові асоціації (Санта Клаус живе у тих краях), то діти, у процесі читання, будуть відразу ж пов'язувати асоціації із чимось чарівним.

Отже, можемо висновувати, що перекладач повністю відтворив прагматичну функцію.

“*Nothing but thick jungles infested by the most dangerous beasts in the world – hornswogglers and snozzwangers and those terrible wicked whangdoodles*” [5]. «Там аж кишить найнебезпечнішими у світі звірюками – роговоглі, *снуцвангери* і жахливі злісні *вангдудлі*» [4].

Назви міфічних істот перекладач також відтворює методом транскрипції, незважаючи на те, що поморфемний переклад також можна було застосувати. Однак, перекладач не знайшов вдалі еквіваленти таким оказіональним одиницям, які би здійснювали очікуваний прагматичний вплив та ефект, у цьому контексті це відчуття чогось страхітливого, тож В. Морозов прийняв рішення залишити оказіоналізм в оригінальній формі. Слово *whangdoodles* має еквівалент в російській мові, наприклад – *чудо-юдо*, проте в українській мові схожого відповідника не існує, саме тому перекладач ухвалив рішення відтворити у перекладі форму оригіналу та звучання слова. Загалом транскрипція імен персонажів є поширеним методом формування відповідників, який використовується українським перекладачем.

Калькування. Внутрішня форма є джерелом потенційних асоціативних сем, які можуть актуалізуватися в комунікативному контексті. Це особливо часто відбувається з причини певного спеціального наміру, передусім в художніх текстах, де може виступати в якості спеціального стилістичного засобу – використання характеристичних імен. У цьому випадку передача лише зовнішньої форми мовою перекладу може привести до втрати прагматичних компонентів значення імені, релевантних для комунікації.

До таких категорій відносяться перш за все ті власні імена, до складу яких входять загальні слова або семантично вмотивовані елементи, передача яких у переважній кількості випадків реалізується методом **калькування**, тобто створення мовою перекладу відповідника, аналогічного оригінальній назві за внутрішньою формою та структурною організацією.

Буквальний переклад або калька, як вважає П. Ньюмарк, – це перший крок перекладу, і гарний перекладач відмовиться від буквального перекладу тільки в тому випадку, коли він є абсолютно неприйнятним. Поганий перекладач зробить все, аби лише уникнути перекладу слово-в-слово. Рекреативний (*re-creative*) переклад – «контекстуальна рекреація» (*contextual re-creation*), означає переклад ідей, що містяться за межами слів і який вважають ключовим питанням перекладу [цит. за 3].

Встановлено, що під час перекладу оказіональних одиниць романів Р. Дала В. Морозов досить активно застосовує прийом калькування – відтворення не звукового, а комбінаторного складу слова чи словосполучення, коли складові частини слова чи фрази перекладаються відповідними елементами мови, на яку перекладають. Калькування як перекладацький прийом послугувало основою для великої кількості запозичень при міжкультурній комунікації у тих випадках, коли транслітерація була непринятною за естетичними, смисловими чи іншими мотивами.

На відміну від транскрипції, калькування не завжди буває звичайною механічною операцією перенесення форми оригіналу мовою перекладу; часто доводиться застосовувати деякі трансформації.

Переклад okazіоналізмів за допомогою калькування, транслітерації чи змішаного способу часто ставить перекладача перед складним вибором. Наведемо окремі міркування, які зможуть допомогти сформулювати перекладацьку позицію: по-перше, вибір на користь точності (буквальності) перекладу не завжди буває вдалим, оскільки в результаті створюються дуже незручні для сприйняття слова – таке нерідко трапляється при дослівному калькуванні. По-друге, калькування нерідко стає більш поширеним способом перекладу, аніж транскрипція, оскільки в результаті транскрибування створюються непрості для читання, та, що найгірше, слова, які не мають змісту у мові перекладу. Якщо транскрипції взагалі не вдається уникнути, то її, як правило, поєднують із калькуванням, що бачимо при перекладі імен-прізвищ.

*“And of course now when Mr. Wonka invents some new and wonderful sweet, neither Mr. Fickelgruber nor **Mr. Prodnose** nor Mr. Slugworth nor anybody else is able to copy it”* [5]. *«Зрозуміло, що тепер, коли містер Вонка винаходить якийсь новий дивовижний сорт цукерок, то вже ні пан Фікельґрубер, ні пан **Тицьніс**, ні пан Слатворт, ні будь-хто інший не спроможний його відтворити»* [4].

Як бачимо, ім'я *Mr. Prodnose* В. Морозов вирішив перекласти українською мовою саме шляхом калькування. Відтворення у перекладі двох морфем призводить до створення досить комічного імені *Тицьніс*, тим самим перекладач вказує на певне ставлення до цього персонажа, він спромігся вдало передати емоційне забарвлення цього okazіоналізму, власне, саме те, чого прагнув і автор.

*“You mean Prince **Pondicherry**?”* [5]. *«Маєш на увазі принца **Пондівішну**?»* [4].

У прикладі спостерігаємо часткове калькування, перекладач вирішив перекласти другу частину слова, так як не існує аналога для першої морфемі, як наслідок, маємо прізвище, що асоціюється із солодощами, та вказує на приналежність оніму до казки.

*“Both bars of chocolate, the birthday one and the one Grandpa Joe had bought, had long since been nibbled away, and all he got now were those **thin, cabbagey meals** three times a day”* [5]. *«Давно вже він зіщипав обидва батончики – і той, що з дня народження, і той, що купив дідунь Джо – тож тепер нічого не лишалось, як тричі на день їсти **водянисті капустяні страви**»* [4].

Наступний приклад: *“Everlasting Gobstoppers and **Hair Toffee**”* [5]. *«Вічні барбариски й волосяні іриски»* [4].

У цьому реченні В. Морозову вдалося навіть супроводити okazіоналізми авторськими новотворами, аби досягти кращого емоційного забарвлення та відтворити загальну атмосферу речення та тексту. Бачимо, що в оригіналі okazіоналізми не римуються, лише перераховуються прозою, однак перекладач вирішив скласти риму, такий відповідник здійснює особливий вплив на читача, створює відчуття казковості.

Перекладач калькує назву кондитерських виробів та знаходить вдалі еквіваленти для кожного компоненту okazіоналізму.

“**LICKABLE WALLPAPER FOR NURSERIES**, it said on the next door“ [5]. «На інших дверях був напис: «**ЛИЗАЛЬНІ ШПАЛЕРИ ДЛЯ ДИТЯЧИХ КІМНАТ**» [4].

У цьому прикладі спостерігаємо okazіональне словосполучення, яке складається із вже існуючих слів, які разом утворюють нове поняття; аналогічним способом перекладач відтворює цей okazіоналізм у перекладі калькуючи кожне слово.

“On the next door, it said, **SQUARE SWEETS THAT LOOK ROUND**“ [5]. «На ще одних дверях був напис: «**КВАДРАТНІ ЦУКЕРКИ, ЩО ОБЕРТАЮТЬСЯ КРУГЛИМИ**» [4].

Таким же чином відтворено й наступне okazіональне словосполучення. Дослівний переклад зображає чітку картину думки автора твору.

Okazіональне словосполучення дуже складно передати стилістично вірно, адже це є новим поняттям. Тут, перекладач вдається до калькування і цим зберігає цілісність фрази та поняття.

“**TELEVISION CHOCOLATE**, it said on the tiny label beside the button” [5]. «На малесенькій наклейці біля кнопки було написано: «**ТЕЛЕВІЗІЙНИЙ ШОКОЛАД**» [4].

Враховуючи те, що поняття є новими як для читача оригінального тексту, так і для реципієнта тексту перекладу, можна допустити першочергову незрозумілість деяких фраз. Адже саме такого впливу і намагається досягти сам автор, а отже перекладач також має зважати на те, що пояснення та опис інколи бувають зайвими і потрібно створити калькований варіант.

Отже, загалом можна зауважити, що передача ономастичного простору твору дитячої літератури залежить, у першу чергу, від перекладацької стратегії, у застосуванні якої перекладач має проявляти гнучкість, пристосовуватися до викликів оригінального тексту, вимог цільової мови та особливостей цільової аудиторії. Тобто, підкреслюємо, перекладацьке рішення має бути індивідуальним для кожного випадку, але водночас відповідати системі аналогічних випадків. Безперечно, В. Морозов, приймаючи перекладацькі рішення, вдавався до стратегії форенізації. Враховуючи цільову аудиторію, перекладач частіше за все обирав калькування, адже при цьому способі перекладу полегшується сприйняття нового слова читачем.

Список літератури

1. Бережна М. В. Соціокультурне навантаження характеристичного імені в аспекті перекладу. Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції : матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф. : тези доп., Київ, 3–4 квіт. 2008 р. К., 2008. С. 8–11.

2. Потапова А. Є. Відтворення стилістичних засобів у перекладі дитячої художньої літератури (на матеріалі українських, німецьких та російських перекладів творів Дж. Ролінг) : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство». Одеса, 2011. 20 с.

3. Бережна М. В. Тринадцять етапів перекладу власних імен та назв. Вісник Сумського держ. ун-ту. Серія Філологія. 2007. №1. Т. 2. С. 62
4. Дал, Роальд. Чарлі і шоколадна фабрика. URL : http://aelib.org.ua/texts/dahl__charlie_and_the_chocolate_factory__ua.htm
5. Dahl R. Charlie and the chocolate factory. URL : <http://www.readanybook.com/online/127>.

ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ «МОДА» В СУЧАСНИХ ІСПАНСЬКИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ВИДАННЯХ

Шуппе Людмила Володимирівна

Кандидат педагогічних наук, доцент
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Гринько Людмила Віталіївна

Кандидат філологічних наук, доцент
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Чебан Анастасія Вячеславівна

Студентка четвертого курсу
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Сьогодні мода - одне з найвпливовіших соціальних явищ. Протягом деякого часу вона стала доступна широкому загалу через різні формати комунікації, одним з яких є журнали. Як зазначає Соня Алессандра: «Світ моди має свою власну мову, яка, якщо раніше була лише галузевою мовою, [...], то сьогодні, завдяки засобам масової інформації, вона увійшла у повсякденне життя кожного». Так само мова моди характеризується постійною появою нової термінології, що зумовлено самою природою цієї індустрії. Тому це «спеціальна мова, яка приймає зміни і слідує їм, тобто допускає непрямі та своєчасні варіації, оскільки поява нового елемента або свіжої тенденції створює специфічні терміни для їх позначення» [1; с. 46]. Насправді, іспанська мова у цій галузі характеризується використанням іноземних слів, що, швидше за все, пов'язано з тим, що Іспанія ніколи не була великою державою в індустрії моди. Використання запозичень є одним із елементів, за допомогою яких текстам вдається передати сучасний, свіжий, новий, оригінальний та міжнародний стиль. З іншого боку, вони також відповідають за те, щоб зміст журналів був цікавим та привабливим для читачів. Мета полягає в тому, щоб журнал сприймався як сучасний, актуальний і привабливий, щоб читачів приваблювала інформація, і вони були готові купувати товари, запропоновані на його сторінках.

У якості досліджуваного матеріалу ми обрали іспанську версію всесвітньо відомого журналу «Vogue». Вже на початку першої досліджуваної статті (*El truco de la reina Letizia para llevar vestido en invierno (y combatir el frío)*), трапляється лексема «look», яка перекладається як «образ» у реченні «*Sencillo y sobrio, el look de la reina consorte en este acto castrense ha consistido...*»

Трохи нижче зустрічаються інші центральні семантичні компоненти поняття «мода»: «*silueta*» - «силует, контур», «*diseñador*» - «дизайнер», «*tejido*» - «тканина», «*joyas*» - «коштовності», «*accesorio*» - «аксесуар»,

«Lo ha combinado con abrigo negro de pelo y largo hasta la cintura de ligera silueta globo que ha llevado a modo de capa sobre los hombros, firmado por su diseñador fetiche, Felipe Varela».

«...la reina Letizia ha apostado por dejar la calidez al tejido del vestido...»

«Además, llevaba salones negros de Magrit y, en el pecho, un gran broche - considerado una de las joyas de pasar de la familia real - del que colgaba una enorme perla, posiblemente La Peregrina, una de las joyas más valiosas del joyero real».

Розглянемо другу статтю «Trucos de estilismo para llevar vestidos cuando hace (mucho) frío» [2].

У назві бачимо дві лексеми, такі як «estilismo» у значенні «стиль» та «llevar» у значенні «носити». І ось вже перший абзац виявився дуже плідним:

«Que los vestidos sean una prenda apta para los meses de frío depende de muchas variables: desde su naturaleza –que incluye su tejido o su silueta– hasta las prendas exteriores destinadas a cubrirlo, pasando por los complementos invernales o la superposición de capas que, además, cambia su aspecto. Entre trucos de estilo y adquisiciones de nueva temporada –abrigrarse con estilo es uno de los grandes leitmotivs de la estación–, existen muchas maneras de hacer frente a las bajas temperaturas sin renunciar a esta prenda».

Тут ми бачимо: «prenda» – «одяг», знову ж таки «tejido» і «silueta», «destinado» - «призначений», «cubrir» - «покривати», «superposición» - «багатошаровість», «aspecto» - «вид», «adquisiciones» - «придбання», «nuevo» - «новий», «temporada» - «сезон», «abrigrarse» - «одягатися», «estilo» - «стиль», «leitmotiv» - «лейтмотив», «estación» - «сезон».

Трохи нижче знаходимо «street style» - «вуличний стиль», «idóneo» - «відповідний», «piezas» - «одяг», «layering» - «багатошаровість», «estéticamente» - «естетично», «diseño» - «модель», «usar» - «тут: носити», «capas» - «шари», «armario» - «гардероб», «combinación» - «комбінація», «atractivas» - «привабливий», «numeroso» - «численний», «ser tendencia» - «бути у моді».

В останньому абзаці їх усього 5: «tendencia» - «тенденція», «visto» - «помітний», «desfile» - «дефіле», «pasarela» - «подіум», «unísono» - «унісон».

«Una de las tendencias más vistas en los desfiles del otoño-invierno es la inspiración esquí interpretada sobre la pasarela a través de monos y cazadoras guateadas así como por complementos de pelo de estilo après-ski. ... es posible darles un toque deportivo (y más abrigado) a los vestidos mediante camisetas térmicas y jerséis con cremallera llevados al unísono».

Наступною статтею для аналізу стала «Larga vida al vestido lencero (la prenda que no te fallará estas fiestas)» [3]. В ній ми виділили такі лексеми: «cosas» у значенні «речі», «opciones» у значенні «варіанти», «e-commerce» у перекладі «електронна комерція», «escaparate» - «вітрина», «novedoso» - «новий», «corte» - «фасон», «recurrente» - «актуальний».

У статті «Este es el vestido de fiesta que no envejece «slip dress» [4] знаходимо ще декілька: «estética» з визначенням «естетика», «ajustarse» у значенні «підходити», «supermodelo» - «супермодель», «cliché» - «кліше», «erigiéndose» - «створений», «uniforme» - «уніформа».

Ще одна стаття під назвою «Primavera a todo color: así se llevan las tonalidades vibrantes, por Gigi Vives» [5] допомогла нам у цьому аналізі: «arrasar» - «тут:бути хітом», «popularizar» - «популяризувати», «firma» - «фірма», «metiendo» - «одягнувши», «paragua» - «тут: лейбл», «campañas» - «компанія», «conocido» - «відомий», «tonalidades» - «відтінок», «influencer» - «експерт», «utilizar» - «використовувати», «de la firma» - «фірмовий», «hit» - «хіт», «proponer» - «пропонувати», «combinar» - «поєднувати», «usado» - «використовування», «paleta cromática» - «палітра кольорів».

Стаття «Kate Middleton demuestra que invertir en prendas de punto es el mejor truco de estilo» нас забезпечила ще декількома лексемами, такими як «poner» - «одягати», «total look» - «повний образ», «básicos» - «базовий одяг», «guardarropa» - «гардероб», «demostrar» - «демонструвати» [6].

«De los pies a la cabeza con Lefties: así vestiremos (y entrenaremos) en 2022» [7]. Тут знайшлося небагато лексем: «vestir» - «одягатися», «productos» - «товари», «comprar» - «покупати», «adquirir» - «придбати», «colección» - «колекція», «cómodo» - «зручний», «zapatillas» - «взуття», «diseño» - «дизайн», «marca» - «бренд», «outfits» - «аутфіт», «cerrar» - «тут: доповнити», «exponente» - «ефектний», «gusto» - «смак», «ir de compras» - «йти за покупками».

Номінативний компонент концепту "moda" в іспанській мовній картині світу має такі ознаки: "певна поведінка", "манера одягатися, що вважається звичайною або популярною в певний час", "стиль одягу, популярний в певний час", "популярність".

Іменник «moda» входить в численні поєднання: «de última moda/a la última moda» - «по останній моді», «pasado de moda» - «застарілий, що вийшов із моди», «la moda del momento» - «сучасна мода», «caprichos de la moda» - «примхи моди», «esclava de la moda» - «рабиня моди», «corrientes de la moda» - «віяння моди», «a la mode» - «за модою», «el ultimo grito de la moda» - «останній крик моди» [8].

У словниках наводяться вирази: «Estar de moda/ser (de) moda» - «бути модним», «pasar de moda» - «вийти з моди», «ponerse de moda» - «увійти у моду», «seguir la moda» - «слідувати моді, слідкувати за модою», «imponer una moda» - «вводити у моду», «ir a la moda» - «одягатися за модою», «sacar una moda» - «створювати моду».

Провівши аналіз, постало питання, чому ж так багато англіцизмів? Невже іспанці не змогли придумати їм еквіваленти? З цієї причини Фонд BBVA створив глосарій, в якому зібрані та пояснені специфічні терміни, пов'язані з модою та конкретним одягом масового виробництва, надано лінгвістичні рекомендації у випадках, коли можуть виникнути сумніви, та запропоновані альтернативи іспанською мовою, щоб уникнути зловживання іноземними словами. За допомогою цього інструменту ми побачимо нижче кілька значущих прикладів, що демонструють лідерство англійської та французької у світі моди. «Ser fashion» - це не те саме, що «ir a la moda», «ser chic» - це не «elegante», оскільки постає таке враження, ніби воно належить людям похилого віку. А як щодо «shopping», який завжди звучить крутіше, ніж "ir de compras", тому що останнє звучить як похід до супермаркету.

Список використаних джерел:

1. Alessandra Sonia. El curioso lenguaje de la moda en el español como lengua extranjera: para no perderse entre préstamos lingüísticos y neologismos. URL: https://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/publicaciones_centros/PDF/napoles_2015/06_alessandra.pdf
2. Офіційний веб-сайт Vogue. Trucos de estilismo para llevar vestidos cuando hace (mucho) frío. URL: <https://www.vogue.es/moda/articulos/vestidos-como-llevar-invierno-frio>
3. Офіційний веб-сайт Vogue. Larga vida al vestido lencero (la prenda que no te fallará estas fiestas). URL: <https://www.vogue.es/moda/articulos/tendencias-vestidos-lenceros-slip-dress-fieta-otono-invierno-2021-2022>
4. Офіційний веб-сайт Vogue. Este es el vestido de fiesta que no envejece: el 'slip dress'. URL: <https://www.vogue.es/moda/tendencias/galerias/vestido-fieta-slip-dress-kate-moss-gwyneth-paltrow-tendencia/14705>
5. Офіційний веб-сайт Vogue. Primavera a todo color: así se llevan las tonalidades vibrantes, por Gigi Vives. URL: <https://www.vogue.es/moda/articulos/tendencias-primavera-verano-2022-gigi-vives-lefties>
6. Офіційний веб-сайт Vogue. Kate Middleton demuestra que invertir en prendas de punto es el mejor truco de estilo. URL: <https://www.vogue.es/moda/articulos/kate-middleton-vestido-punto-jersey-looks-oficina>
7. Офіційний веб-сайт Vogue. De los pies a la cabeza con Lefties: así vestiremos (y entrenaremos) en 2022. URL: <https://www.vogue.es/moda/galerias/ropa-deporte-mujer-lefties>
8. Real Academia Española. URL: <https://dle.rae.es/moda>

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ОСНОВАМИ КУЛЬТУРИ ТА ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ У ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Ясак Світлана Дмитрівна

Викладач-методист

ВСП «Сарненський педагогічний фаховий коледж РДГУ»

Сучасні суспільно-економічні відносини змушують людину виявляти активну життєтворчість, мобільність, самостійність. Наразі мова йде про постійне самовдосконалення особистості, яка може керувати швидкозмінюваними процесами в навколишньому середовищі, а не залежати від них, адже вперше в історії людства покоління ідей і речей змінюються в часі швидше, ніж покоління людей (за визначенням Е.Тоффлера).

Якість освіти визначається як «національний пріоритет і передумова національної безпеки держави, додержання міжнародних норм і вимог законодавства країни щодо реалізації права громадян на освіту [5].

Ми, педагоги-словесники, працюючи над проблемою підготовки комунікативно спроможного та життєздатного випускника коледжу, формуємо компетентнісно орієнтовну особистість.

В основі сучасної дидактичної функції викладача педагогічного фахового коледжу лежить діалог, який має спонукати студентів до співпраці з наставником, активізувати їх творчо-пошукову діяльність, самоосвіту тощо.

Відомо, що складовими успішної людини є освіченість, культура, соціальна адаптація та творча самореалізація. Саме на формування таких якостей спрямований компетентнісно комунікативний підхід у навчанні.

XXI століття – ера, яка принципово відрізняється від попередньої новою якістю знання, новими способами пізнання, потребою створення інформаційної культури особистості.

В останній час гостро стоїть проблема творчості та розвитку творчих здібностей студентів педагогічних закладів: уяви, інтуїції, мислення, оригінальних засобів дій, відходу від шаблонів і т.ін.

Творчі здібності існують в кожного студента. Творчість – це природна функція мозку, яка виявляється і реалізується у діяльності при наявності спеціальних здібностей у тій чи іншій конкретній діяльності. Творчість – це не тільки труд художника, артиста, вченого; вона може проявитися в іншій діяльності, результатом якої будуть конкретні ідеї і продукти, так і самі дії.

Тому задача педагога – побачити індивідуальну креативність студента і прагнути розвивати її.

Предметом нашого зацікавлення є тексти дитячої літератури, які внесені до чинної програми. Вивчення літератури для дітей нині відбувається за

компетентнісним підходом, серед основних компетентностей виділяються *соціальні* (активна участь у суспільному житті, здатність знайти, зберегти і розвинути себе як особистість, формування світоглядних і загальнолюдських ціннісних орієнтирів), *мотиваційні* (розвиток творчих здібностей, здатності до навчання, самостійності мислення), *функціональні* (естетична, культурологічна, комунікативна (вміння оперувати набутими знаннями, сформованими навичками, використовувати їх у практичному житті [4]).

Одним із перспективних засобів формування соціокультурної компетентності студентів фахової перед вищої освіти на базі тексту є концептуальний аналіз. **Концептуальний аналіз художнього тексту** – це особливий тип текстуального аналізу, при проведенні якого у зоні уваги знаходиться художній концепт як смислова та естетична категорія, як універсальний художній досвід, зафіксований у культурній пам'яті і здатний виступати як будівельний матеріал у формуванні нових художніх смислів (побудові власних висловлюваннях, що містять знання про концепт, уміння його інтерпретувати до конкретних умов спілкування, потреб особистості). У загальних рисах методичну модель концептуального аналізу можна уявити таким чином:

– аналіз художнього концепту (творів народної творчості, художніх текстів), який містить ключову лексему у індивідуально-авторському контексті, що дозволяє виділити концепт, виявити його специфічні риси у даному контексті та роль у побудові тексту, інформаційне, культурне та художньо-образне наповнення;

– аналіз художнього концепту (творів народної творчості, художніх текстів), який містить ключову лексему у індивідуально-авторському контексті, що дозволяє виділити концепт, виявити його специфічні риси у даному контексті та роль у побудові тексту, інформаційне, культурне та художньо-образне наповнення;

– укладання словесного портрету слова-концепта (лексема на рівні Словника – лінгвістичного та енциклопедичного: робота зі словниковими статтями різних типів та побудова на їх основі власних словникових статей);

– робота з фразеологізмами, пареміями (добір фразеологізмів, що містять аналізований концепт, прислів'їв та приказок, їх аналіз, виявлення значення концепта у кожному випадку, спостереження за стилеутворювальною роллю концепта);

– добір означень до концепту, які виступали б епітетами на позначення предметних, емоційно-чуттєвих, характерологічних і ситуативних ознак, що дозволяє виявити рівень розуміння й сприймання значення концепту, підготувати до побудови власних висловлювань, збагатити мовлення новими влучними словами-ознаками;

– створення власного контекстуально-метафоричного портрета слова на рівні словосполучення і мікротексту (написання творів-мініатюр, побудова речень, складання загадок, відгадкама яких виступало б слово-концепт тощо;

– побудова власного словесного портрету концепта (слово на рівні зв'язного тексту і в діалозі культур);

– розв'язання ситуативних лінгвокультурологічних завдань [2].

Виразне читання як метод вивчення літератури пройшло складний і довгий шлях, доки по праву зайняло належне місце серед інших методичних прийомів на уроках літератури.

Головна мета виразного читання зумовлюється двома важливими завданнями: 1) сприяти всебічному розвитку студентів педагогічних закладів освіти через твори художньої, науково-популярної літератури і власне слово вчителя і 2) ознайомлювати їх з основними положеннями теорії виразного читання і вчити читати так, щоб цей процес наближувався до розмовної мови, був цілеспрямованим, правильним і виразним. А це означає, що треба вчити студентів глибоко проникати у зміст читаного, бачити за словами тексту безпосередню дійсність, виявляти до неї своє ставлення, давати їй відповідну оцінку, знаходити необхідні засоби передачі її слухачам.

Мета занять дитячої літератури з основами культури та техніки мовлення:

– удосконалення вміння виразно читати українською мовою, в міру швидко, правильно, свідомо, виразно;

– забезпечення активного засвоєння української лексики, розвиток усного зв'язного мовлення;

– удосконалення володіння мовним апаратом, уміння правильно користуватися мовою і мовленням;

– розвиток творчої фантазії, художніх здібностей;

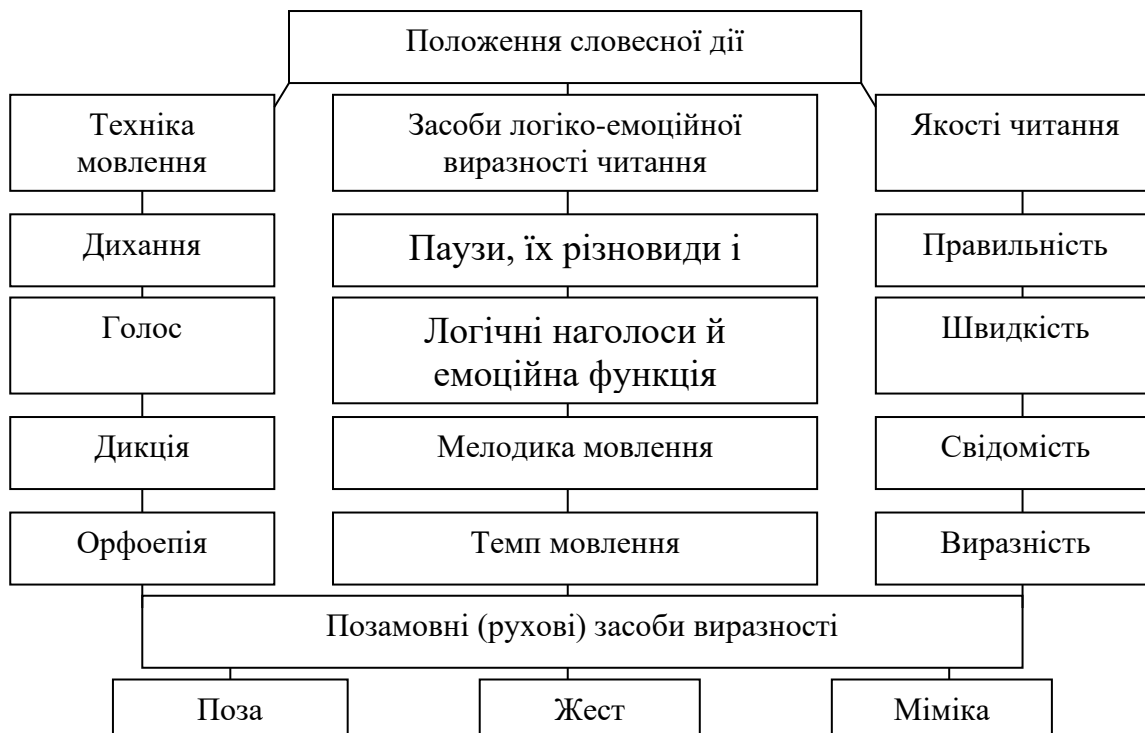
– навчання студентів розуміти і переживати зміст літературного твору, образного значення слова, уміння його творчо використовувати не лише на сцені, а й у побуті;

– вироблення перших вмінь акторського виконання певної ролі у власному чи чужому сценарії [3].

Виразне читання з поступально-послідовною системою засвоєння положень теорії і практики набрало статусу обов'язкового навчання «виправляти недоліки у вимовлянні студентами окремих звуків та звукосполук, удосконалювати діяльність органів мовлення..., формувати вміння змінювати силу і висоту голосу, темп мовлення залежно від конкретних умов спілкування, навчати правильно користуватися інтонаційними засобами виразності... використовувати в діалогічному мовленні виразні засоби: жести, міміку, інтонаційні запитання, відповіді, захоплення, погляди, прохання, сум, страх, задоволення тощо, а також емоційно виразно, послідовно, без пропусків, перестановок, повторень передавати зміст художніх творів різних жанрів» [1].

Кожний художньо довершений, досконалий твір впливає на слухачів силою словесного заряду, що досягається умілим використанням художніх засобів. Сила впливу художнього твору в процесі слухання залежить не стільки від змісту і його виражальних засобів, як від умілого його озвучення – від виразного читання. Чим виразніше читання викладача, тим емоційніше сприйняття студентами змісту і краси твору.

Формування навичок виразного читання (словесної дії) – це послідовний і систематичний процес розвитку в студентів цілої системи органічно зв'язаних понять мистецтва слова в педагогічному процесі. Покажемо їх у таблиці.

Майстерність мовлення і виразне читання викладача і надалі залишається одним із важливих прийомів формування навичок виразного читання в студентів і особливо тоді, коли вони вже самостійно читають текст.

Мовлення людини – складний психологічний комплекс. Він тісно зв'язаний з її пізнавальною діяльністю. У мовленні завжди відбивається розум, воля, переконання і здібності людини. Головне завдання мовлення – «вплинути на слухачів, створити потрібну спрямованість мислення, переконати в чомусь, змусити думати і відчувати так, як цього хоче мовець» [2].

Виразне читання на заняттях літератури може виконувати різні функції, виступаючи як засіб:

- 1) первинного ознайомлення з текстом;
- 2) розкриття ідейно-художнього змісту твору;
- 3) аналізу літературного твору;
- 4) пізнання і розкриття характерів дійових осіб;
- 5) розгляду стилістичних і жанрових особливостей твору;
- 6) розкриття своєрідностей структури твору;
- 7) розвитку творчої уяви студентів;
- 8) естетичного виховання студентів;
- 9) розвитку мислення;
- 10) заучування творів напам'ять;
- 11) виявлення рівня знання і розуміння студентами тексту;
- 12) розвитку мови [1].

Отже, формування мовленнєвих компетентностей студентів на заняттях дитячої літератури з основами культури та техніки мовлення у закладах фахової перед вищої освіти – це, насамперед, пошук істини, розвиток розумових здібностей, вміння самостійно студентом здобувати знання, розвивати художнє мислення, збагачувати їх апперцептивну здібність мовними образами.

Список літератури

1. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови: Навч. посібник. Львів: Світ, 2003.
2. Климова К.Я. Основи культури і техніки мовлення: Навч. посібник. – 2-е вид., випр. і доп. К.: Ліра, 2007.
3. Олійник Г.А. Виразне читання. Основи теорії. Посібник для вчителів. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011.
4. Пасинок В.Г. Основи культури мовлення. Навч. посіб. К., 2012.
5. Харахоріна Т.О., Грошилін О.О. Застосування інформаційно-комунікативних технологій на уроках української літератури та мови: Науково-методичний посібник / за ред. О.І.Чернишева. Д.: Витоки, 2008.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE WORLDVIEW

Ismoilov M.I.,
Professor

Abdullaev Sh.,
student
Namangan Engineering – Construction Institute
Uzbekistan, Namangan

Annotation: Every philosophy is a worldview, since it contains the most general ideas and views on the world and the place of man in it. The objective conditionality of this lies in the fact that only philosophy poses and resolves its main question, which requires the definition of primacy in relation to being and consciousness.

Key words: philosophy, worldview, concept, youth.

Being and consciousness are two fundamental philosophical categories. And if being is an objective reality that denotes everything that exists in this world, then consciousness is a property of highly organized matter inherent in man, allowing him not only to reflect being, but also to change it. The relationship between being and consciousness, which requires an answer to the question of what is primary in this respect, has divided philosophers into materialists and idealists. The second side of the main question of philosophy is connected with the problem of cognizability of the world. Materialists consider the world to be knowable, the truth of which is confirmed by practice.

Philosophy as one of the forms of social consciousness allows a person to form a holistic view of the world and a person's place in it, the natural result of which is their awareness of the meaning of their own life most fully and comprehensively. The completeness and comprehensiveness of the awareness of the meaning of life is due to the fact that only philosophy considers in unity and dialectical interrelation the ontological, epistemological, axiological and moral relations of man and the world, which reveal the essence of the philosophical worldview of man, its depth, comprehensiveness and stability. However, this does not mean that every worldview is philosophical. The concept of "worldview" is broader than the concept of "philosophy". It includes other types of awareness of the meaning of life — mythological, artistic, religious, etc. Another aspect of this issue is related to the consideration of the worldview, when the main attention is associated with determining the level of reflection of reality. Worldview and philosophy are the result of reflection of the world, but the depth of this reflection can be different. The first elementary kind of reflection occurs at the level of sensations. Only individual, external manifestations of being, the world of phenomena, and not entities are recorded here.

At the next level of reflection, an integral picture of the world is already created, the relationship of processes and phenomena is indicated, their identity and differences are fixed. However, at this level, the worldview is limited more by sensory experience than

by rational thinking, here feelings and reason still prevail over reason. And only when reflection occurs through concepts, a worldview is formed that can reveal the patterns and essence of phenomena and processes. Conceptual reflection is the deepest level of reflection associated with abstract thinking and theoretical cognition. The worldview at this level can be called a worldview. This is what philosophy represents.

Thus, philosophy is the highest level and type of worldview, it is a theoretically formulated, systemically rational worldview, by its very nature designed to reveal the rational meaning and universal laws of the existence and development of the world and man. The main method of solving ideological problems at this level is dialectics, proceeding from the need to identify the main internal contradictions of social systems and consider them as the main source of development, the consideration of which leads to the identification of their essence. It is the essence of objects and systems that distinguishes them from various forms of possible existence, reveals their internal connections, the unity of all the various empirical forms of manifestation. No phenomenon can be understood without defining its essence and not on its basis.

Finally, we note one more — the historical aspect of the distinction between philosophy and worldview. The point is that philosophy is the latest kind of worldview in historical terms, which arose after myth and religion. In this regard, it should be said that society has already dispensed and, perhaps, can do without a philosophy based on thinking and reason, but then a worldview representing either a mythological worldview or a religious worldview based on belief in supernatural forces automatically takes its place. History provides the most convincing evidence of this.

Historically, the concept of worldview (worldview) arose at the end of the XVIII century. and for the first time began to be used by representatives of German classical philosophy. Nevertheless, certain ideas about the worldview, reflecting its various properties and sides, began to take shape much earlier, expressed through the content of such categories as wisdom, philosophy, metaphysics, religion. As a rule, these were ideas about some higher generalized knowledge, the most valuable and difficult to comprehend, the possession of which makes a person wise, teaches him to live correctly, to coordinate his actions and behavior with the imperishable laws prevailing in the world. The concept of "philosophy" ("love of wisdom", Greek) was first used by the Greek thinker, the founder of scientific mathematics Pythagoras, describing people inclined to intellectual knowledge and the right way of life, and initially this concept was used in a broader sense and referred to the whole body of knowledge that mankind possessed.

Every concept in philosophy is considered as a form of thinking reflecting the essential properties, connections, relationships of objects and phenomena, revealed by abstraction from all their individual features, but philosophy focuses on their essence; the worldview, as already noted above, is a system of generalized views of man on the world and man's place in it, which and they form his motivation for practical activity. Note that although not all researchers adhere to a common understanding of the worldview, these differences are not significant. Generalized views are formed by people on the basis of their knowledge, beliefs and ideals, which determine the direction and content of their practical actions. The relationship between the world and man,

being and consciousness, objective and subjective is considered as the main question of philosophy, the solution of which by each individual person confirms him as a materialist, idealist or dualist, convinces him of the possibility of true knowledge of the surrounding world or deprives him of this opportunity.

Moreover, society has long had a conscious desire to develop a scientific definition of the worldview, within which the entire history of mankind, its cognitive and transformative activities, its culture and moral guidelines would be comprehended. This desire is manifested by various social groups of people, political parties, who see in it the basis not only of spiritual unity, but also a program of concrete actions to transform society and its citizens.

There is no doubt that in any society there are always various philosophical doctrines that interpret modern culture, the history of mankind and its future in different ways. They provide not only different solutions to the problems discussed, but also solve the issue of their allocation in different ways, define their areas of competence in different ways. However, with all the apparent diversity of philosophical concepts and doctrines, as well as definitions of the worldview, it remains unified in its essence. It is the essence of the worldview, which is revealed by the contradiction between the totality of a person's generalized views on the world and his place in it, on the one hand, and how these views are realized by him in practice, on the other hand, that characterizes the actual worldview of a person. It also allows us to define the essence of each person: each person is free to choose his worldview, but he cannot be free from social relations that leave an imprint on the worldview, determining the basic general orientations of people, their way of thinking, ideas about the existing objective reality and the role and place of a person in the world.

At the same time, it is necessary to emphasize the specifics of man as a rational being with consciousness, which allows him not only to know the world around him and realize his place and role in it, but also to change them. The spiritual and moral unity of consciousness and self-consciousness of the individual represents such a structure, which is his worldview.

Thus, we can say that a person is born twice: initially he comes into the world as a biological being, and then, socializing, comprehends the world around him, learns the principles of life. Asserting himself as a person, a person develops a value-emotional attitude to the world, which forms a system of his generalized views, beliefs and ideals that determine the content and direction of his practical activities.

The worldview reveals the totality of the "world—man" relationship, which is spiritually practical. However, the spiritual and the practical turn out to be two dialectically inextricably linked internal contradictions caused by the conditions of real life.

Thus, the essence of the worldview determines the internal contradiction between the main elements of its structure — the totality of views, knowledge, beliefs and ideals inherent in a person, and the degree of their implementation in practice. In the simplest form, this contradiction can be formulated as a contradiction between what a person already possesses, what he has achieved and what he aspires to and is able to achieve.

References:

1. Ismoilov M. I. A NEW ENVIRONMENTAL (ECOLOGICAL) PARADIGM AN IMPORTANT FACTOR IN ENSURING OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 10. – С. 666-668.
2. Ismoilov M. I. et al. CREATIVENESS AND ITS IMPORTANCE IN PROBLEM SOLVING //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 3. – С. 60-63.
3. Abdurakhmonovich A. B. Factors influencing the formation of professional thinking in pupils //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2020. – Т. 8. – №. 2.
4. Ismoilov M. I. The status of intuitive forecasting in the environmental paradigm evolution //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 6. – С. 214-218.
5. Farhodzhonova N.F. Problemy primeneniya innovacionnyh tehnologij v obrazovatel'nom processe na mezhdunarodnom urovne. Innovacionnye tendencii, social'no-jekonomicheskie i pravovye problemy vzaimodejstvija v mezhdunarodnom prostranstve. – 2016.
6. Forming Pupils' Professional Thinking Model //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
7. Ismoilov M. I. TOWARDS THE ENVIRONMENTAL PARADIGM: FROM IRRATIONAL TO RATIONAL //Теория и практика современной науки. – 2017. – №. 5. – С. 24-27.
8. Dexqonova S., Muxiddinova X. G. Relationship and interaction of rights and morals //Теория и практика современной науки. – 2017. – №. 5. – С. 15-17.
9. Numonjonov S. D. Innovative methods of professional training //ISJ Theoretical & Applied Science, 01 (81). – 2020. – С. 747-750.
10. Akbarov B. A. Pedagogical system of formation of professional thinking in secondary school students //Author. dis.... DcS. – 2020.
11. Абдуллажанова Н. Т. Беруни-историк науки //МИРОВАЯ НАУКА 2020. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ. – 2020. – С. 28-30.
12. Farhodjonova N. Features of modernization and integration of national culture //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 2. – С. 167-172.
13. Исмоилов М. И., Фарходжонова Н. Ф. The Philosophy Analysis Of The Evolution Of Ecological Paradigm //Новые идеи в философии. – 2016. – С. 1-7.
14. Isroilovich I. M. The use of innovative technologies in the educational system for integrated purposes //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE. – 2021. – Т. 2. – №. 5. – С. 10-13.
15. Isroilovich I. M. The Evolution of the Ecological Paradigm: The Dialectic of Subjectivity and Objectivity //Design Engineering. – 2021. – С. 7053-7060.
16. Dehqanova S. FORMATION OF INNOVATIVE ACTIVITIES IN THE EDUCATIONAL SYSTEM: TECHNOLOGICAL APPROACH //ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ. – 2019. – С. 11-12.

17. Egamberdievna D. S. The Influence of the Religious Worldview on the Cultural Development of Mankind //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE. – 2021. – T. 2. – №. 9. – С. 46-52.

18. Akbarov B. A. Pedagogical system of formation of professional thinking in secondary school students.: Author. dis.... DcS. – 2020.

19. Abduxamidovna M. D., Abdurahmonovich A. B. Analysis of the results of psychological and pedagogical research of labor migrants and their families //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 12. – С. 440-443.

20. Farxodjonqizi F. N., Dilshodjonugli N. S. Innovative processes and trends in the educational process in Uzbekistan //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – T. 10. – №. 4. – С. 621-626.

21. Ismailov, M. I., & Farhadzhanova, N. F. (2016). Jekologicheskaja paradigma: smysl i sushhnost`. *Fundamental`nye i prikladnye issledovanija v sovremennom mire*, №. 13-4, pp. 20-23.

22. Isroilovich, I. M., et al. (2020). Philosophical ideas and views of national culture in the condition of globalization. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, T. 17, №. 7, pp. 14289-14295.

23. Akbarov B. FORMATION OF PROFESSIONAL MOTIVATION OF STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 4. – С. 702-704.

24. Muxiddinova X. G. SOCIAL AND POLITICAL VIEWS OF JADIDES //Мировая наука. – 2019. – №. 3. – С. 36-39.

ОСМИСЛЕННЯ КАСТОВОГО ПИТАННЯ В ІНДІЇ

Фіалко Наталія Анатоліївна

к. філос.н., ст. викладач

Національний університет фізичного виховання і спорту України

Личко А.С

студентка

Національний університет фізичного виховання і спорту України

Кастова система в Індії-це складна соціальна структура, де професія є «спадковою», що призвело до обмеження соціальної мобільності та фіксації статусних ієрархій. Норми вищих каст асоціюються з моральними цінностями, тоді як норми нижчих каст асоціюються з аморальністю.

Кастова система - це поділ суспільства на окремі соціальні класи, де каста складаються з варн, і поділяються на чотири основні каста. Першою кастою є «брахмани» - вони й досі вважаються вершиною кастової піраміди, це могли бути священники і вчені, які здійснювали жертвоприношення та інші релігійні церемонії, брали участь у керівництві державою. Трохи нижчою кастою «кшатрії» - є воїни і правителі, вони займали місця на державних посадах, були воїнами, володіли землями. Наступною кастою є «вайшії» - це купці та фермери, вони є вільними членами общин, які займалися землеробством, скотарством, ремісництвом і торгівлею. Представниками четвертої каста є «шудри» — ремісники, робітники, слуги та раби, ще також їх називали недоторканими. [1,3]

Що ж впливало на розподіл людей на каста? Це економічні чинники, такі як: спосіб життя, рівень професії та рівень освіти. Кожна каста жила і працювала за своїми правилами та заборонами. До каста входять представники однієї професії, що стала спадковою. За межами всіх каст перебували «шудри» тобто недоторканні, вони завжди виконували роботи, що вважалися «ритуально нечистими»: важкі сільськогосподарські роботи, прибирання сміття, обробленням туш, вироблення шкіри, поховання померлих. Належність індійця до каста визначалася виключно за народженням і було пов'язане між собою походженням, професією, звичаями і правовим статусом. Система каст підтримується релігією - індуїзмом. Індуїзм – релігійна система, що охоплює різноманітні вірування більшості населення сучасної Індії, пов'язані з вшануванням богів Вішну й Шіви. [2,5,,6]

Також кастова система мала деякі критерії для існування тієї чи іншої каста:

- 1) можуть укладатися лише між членами однієї каста;
- 2) Не можна перейти з однієї каста в іншу ;
- 3) Не можна спілкуватися с представниками інших каст, особливо з шудрами, а також мати будь-який фізичний контакт ;
- 4) Обмеження вибору професій [4]

Шляхом вивчення, обговорення та осмислення спеціальної літератури, можна дійти до висновків щодо плюсів та мінусів кастової системи. До мінусів кастової системи можна віднести:

1) Обмеження індивідуальної свободи. На підтвердження цього, засновник буддизму - Сіддхартх Гаутам, відкидав ідею кастової системи в Індії і проповідував думку про те, що всі люди рівні і гідні поваги незалежно від соціального стану.

2) Консерватизм - кастова система розроблена багато років тому в умовах іншого технологічного рівня розвитку суспільства, тому і в наш час може бути не ефективною та стримувати певні напрямки розвитку суспільства

3) Кастова система це явний рудимент і може призвести до громадянських протистоянь в середині країни.

На мою думку, також, можна виділити такі плюси:

1) Можливо це ефективний суспільний устрій для країни з дуже великою кількістю населення. Населення Індії за 2022 рік - 1 421 724 210 чоловік. Також, можна відзначити, що в Індії не реєструють дітей до 14 років через дуже велику смертність. Середній вік населення Індії становить 27,6 років: для чоловіків — 26,9, для жінок — 28,3 років. Враховуючи середню тривалість життя в Індії, і також той чинник, що дітей до 14 років не реєструють, загальна кількість населення може бути на 20 % більше від офіційного показника. При порівнянні Індії з кастовою системою та сусіднього Китаю, який теж має населення більше одного мільярду, з комуністичним устроєм очевидно, що більше свобод має населення Індії, яке живе за кастовою системою

З огляду на вищенаведене, можна зробити наступні висновки: Індія відіграла помітну культуротворчу роль, поширивши, зокрема, цивілізуючий вплив буддизму на інші східні країни. Також, не дивлячись на те, що в сучасній Індії, кастова система зберігалася й досі, найбільше її використовують жителі сільської місцевості.

Список літератури:

1) Куценков А.А. Эволюция кастовой системы Индии/А.А. Куценков. —М., 1983.— 325 с.

2) Безуглий В. В. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн : Навчальний посібник. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — 704 с. — ISBN 978-966-580-239-6.

3) Кудрявцев М.К. Кастовая система в Индии/М.К. Кудрявцев.—М.: Восточ. лит., 1992.— 264 с.

4) Уолперт С. Индия: история, культура, философия/С. Уолперт.—М.: КоЛибри. Азбука-Аттикус, 2013.— 320 с

5) Srinivas M.N., Damle G.B., Shanani S., Beteile A. Caste: a trend report and bibliography//Current Sociology.— 1959.— Vol.3.— P.114–156.

6) Геополитическая доктрина Индии [електронний ресурс]/М. Грабова, В. Загиева, А. Затонских и др.//Мировая политика: история, теория, перспективы.— Режим доступу до журн.: http://www.worldpolitik.ru/index.php?option=com_content&task=view&id27

FORMATION OF SOCIAL STRUCTURES AT THE REGIONAL DIMENSION

Berezovska-Chmil Olena

Ph.D., Associate Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

At the current stage in political science, there is an actualization of the study of the phenomenon of social structures as integral components of social capital due to the strengthening of their influence on political processes. This is caused by the low efficiency of institutional formations, the decrease of social trust in state mechanisms and the intensification of the processes of formation and development of informal practices in the political sphere. The development of the mentioned problem in Ukraine is becoming more and more widespread, however, in our opinion, its coverage through the prism of regional policy is insufficient.

The purpose of this study is to analyze the peculiarities of the formation of social structures and their influence on regional politics.

The great popularity of the structural approach in the study of socio-political practices is due not only to the tendency of a constant increase in the number of structures corresponding to the main characteristics of networks, but also to the great flexibility of this approach to the study of political behavior. In this way, practices that seem impossible from the standpoint of institutional, cultural, ethnographic, or other approaches can be explained.

From the point of view of the concept of equivalence, social network structures represent a set of actors occupying certain positions and a set of connections between them. Within the framework of this structure, political agents are grouped based on the similarity of the positions they hold, connections, and the types of resources circulating between these positions. The structural component involves the configuration of actors and the relationships defined by this configuration. A resource component is a type of exchanged resources, which ultimately lead to the differentiation of these positions.

Thus, social network ties can be interpreted as a specific type of resource, distributed among the structural positions of actors along with material and other resources, with which social capital can be combined and accumulated, which contributes to the achievement of goals, and also facilitates the actions of political agents within the structure.

In the political space, the structural network should be considered as an entity that is created and functions in accordance with existing social and political practices. In this context, the network is derived from existing political relations, in which habitual ways of acting are formed and reproduced, which are reinforced by common expectations about the actions of others.

On the basis of social network structures, which often tend to be relatively closed, the institutional basis of social capital is formed - belonging to a certain socio-political circle, or membership in a group. At the same time, the latter can be supported by formal statuses - for example, an employee of the authorities, a member of a political

party, association or club. The existence of a network of connections is not a natural or even a social regularity constructed once and for all in the original act of institutionalization. These connections are the product of a never-ending process of institutionalization, the key points of which are marked by appropriate rites. Networks of connections are necessary to build and reproduce long-lasting, beneficial relationships that allow you to maintain material or symbolic profits. Thus, the network of relations is a product of investment strategies – individual or collective, consciously or unconsciously aimed at establishing or reproducing social relations. These relationships can be directly realized in short- or long-term periods of time, when there is a transformation of casual ties (for example, in the case of workplace relations, neighborhood relations, etc.) into ties that are both obligatory and selective and suggest long-term obligations felt at the subjective level (for example, feelings of gratitude, respect, friendship, etc.) or guaranteed institutionally (rights) [5, c. 67].

The relevance of this approach is due to the fact that today in our country there is a decrease in the quality of life, deterioration of health and insufficient satisfaction of the basic social needs and interests of various social groups of the population. Under such conditions, the problem of resource provision for social, in particular, regional development is actualized. Moreover, it is not so much about financial and material and technical resources as about those types of resource provision related to people (intellectual, spiritual, organizational) and relations between them (conflicts, good neighborliness, trust).

The basis of overcoming these problems lies in the reassessment of socio-political and economic values. Therefore, the guidelines of social policy should not be so much monetary income as the provision of those resources that allow a person to change the quality of his life and are integral factors in meeting the needs and interests of the population [8].

From the point of view of regional development, the joint activity of individuals and their associations is a condition for the creation of social structures and their political influence. Education and common interests play an important role in helping individuals to be more cohesive, enabling them to solve tasks together that cannot be solved alone. Therefore, an important element of community strengthening and, accordingly, an important source of community resource provision is cooperation, which includes general respect and general tolerance. For this, it is necessary that each subject of society - individual or group - be involved in the decision-making process and take part in their implementation, bearing a certain part of responsibility.

Developed communities grow due to the growth of the intellectual potential of individuals who are active conductors of social values and morals among the rest of the community. The growth of general intelligence and morality is the main factor in the development of institutions of civil society and democracy. Learning to be a highly moral person means not only taking, but also sharing what you have. Those who understand and appreciate the beliefs, desires and needs of others, accumulate knowledge and experience, respond to future transformations and become a valuable human resource, and therefore an influential actor in socio-political relations.

The study of the problems of social structures as integral components of social capital has not only theoretical, but also practical significance, since at the current stage of development of Ukraine, the relevance of such problems as the lack of trust within society, in particular between the government and the community, is clearly evident. The importance of social capital is particularly evident in the development of state policy aimed at decentralizing responsibility for public welfare. A great role here is given to the interaction of state, business and non-profit organizations, which, by pooling their resources, strengthen the social, economic and political development of regional communities [10].

So, in the regional context, social network structures are a resource that is created by individuals in order to strengthen their unity and is impossible without such elements as voluntarism, associations, and broad quantitative and qualitative involvement of individuals in community life. High civic consciousness contributes to economic development, ensures a high level of political participation, and also increases the responsibility of all participants in social development.

Thus, social structures increasingly act as a factor of political influence, a means of achieving certain political goals and lobbying interests, both at the state and regional levels. In the regional dimension, the dependence of political success on participation in certain social network structures and the presence of connections in influential political circles is particularly indicative. The spread of network interaction for the purpose of accumulating resources and expanding spheres of activity is an integral feature of modern politics.

References:

1. Bezrukova O.N. Network as a condition of economic action // Economic sociology. Electronic journal. – 2004. – Volume 5, No. 3. – P. 87-88 / <http://www.ecsoc.msses.ru>
2. Berger P., Lukman T. Social construction of reality. Treatise on the sociology of knowledge. M.: Medium, 1995. - C. 185
3. Bourdieu P. Beginnings. Choses dites / Trans. with Fr. ON. piece M.: Socio-Logos, 1994. P. 181–207.
4. Bourdieu P. Practical sense / P. Bourdieu; [trans. with Fr. A.T. Bykbov, K.D. Voznesenskaya, S.N. Zenkin, N.A. Shmatko]. - St. Petersburg: Aleteia, M.: "Institute of Experimental Sociology", 2001 - 562 p.
5. Bourdieu P. Forms of capital [Electronic resource] / P. Bourdieu // Economic sociology. - 2002. - Volume 3, No. 5. - P. 60-74. – Text access mode: <http://www.ecsoc.msses.ru>
6. Granovetter M. Economic action and social structure: the root problem // Economic sociology. - 2002. - Vol. 3, No. 3. - P. 54 /. <http://www.ecsoc.msses.ru/issues/2002-3-3/index.html>
7. Coleman J. Social and human capital // Social sciences and modernity, 2001, No. 3. - pp. 122-139.
8. Krupnyk A. The needs and interests of the population as a basis for building priorities for the activities of local authorities // Actual problems of state administration and local self-government: current state and prospects for regional development.

Materials of the annual scientific and practical conference on October 18, 2005. – Publishing House of NADU: 2005. – P. 257–259.

9. Fligstin N. Fields, power and social skills: critical analysis of new institutional trends // Economic sociology. 2001. - Vol. 2, No. 4. - P. 28–55. / <http://www.ecsoc.msses.ru/issues/2001-2-4/index.html>

10. Glaester, E. L. (2001), "The Formation of Social Capital", in J. F. Helliwell (ed.), The Contribution of Human and Social Capital to Sustained Economic Growth and Well-being: International Symposium Report, Human Resources Development Canada and OECD.

11. Davern M. Social Networks and Economic Sociology: A Proposed Research Agenda For a More Complete Social Science // American Journal of Economics and Sociology. 1997. Vol. 56. No. 3. – P. 288–291.

12. Mizruchi M. Social Network Analysis: Recent Achievements and Current Controversies // Acta Sociologica. 1994. Vol. 37. P. 332.

PHENOMENON OF GROUP INFLUENCE ON PERSONALITY

Diachkova Olha
PhD in Pedagogy

Kontsemal Yuliia
Student
Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes
Cherkasy, Ukraine

Abstract: The phenomenon of group influence on personality is studied in the article. Those people who are combined in a group, behave differently than those who would behave in a similar situation individually; they depend on the opinion of other people, this is an important social mechanism. The types of conformity are found out.

Key words: group influence, conformity, phenomenon of conformity, behavior, features of conformity.

Everyone has seen such a situation more than once when after the performance of any speaker or any music group, fans on the first rows rise and begin to applaud. After that, all the spectators rise and also start applauding. Among these people there are the spectators who would just like to sit in their seats and applaud for the performance, and would not want to get up at all. But the whole hall stood up, you also do not want to feel like a “white crow”? Now you understand the feelings of this part of the audience. It is an example of conformity in our lives.

In contemporary life, conformity is in many areas, and even those people who say that they are not dependent on the public opinion are often lie. It cannot be denied that many people tend to follow fashion trends and dress like stars. This example is the most vivid example of the conformity. People encourage this phenomenon in every possible way and make great money from the desire to follow.

Interest in conformism appeared in the 20th century. The phenomenon of group influence was studied by such scientists as S. Ash, H. Gerard, R. Krachfield and others. Currently, a great information about the social and psychological features of conformity can be obtained from D. Mayers researches.

There are many types of conformity. Basically, two types of conformity are singled out – external (public) and internal (personal).

External conformity means that the opinion of the group is accepted by the individual only externally, and in practice he continues to resist it.

It is a demonstrative submission to the imposed opinion of a group in order to gain approval or avoid condemnation, and possibly more severe sanctions from a group of individuals [2].

Internal conformity means that the individual really assimilates the opinion of the majority. This is a real transformation of individual attitudes as a result of internal acceptance of the position of others, which is evaluated as more reasonable and objective than the own point of view [3].

Nowadays the research of conformity has gone far beyond the simple description of experimentally obtained facts, occupying an intermediate position at the junction of three sciences: psychology of personality, social psychology and sociology. Many researchers saw in Asch's experiments a reflection of those conflicts and contradictions that exist in the relations between people in modern society. They proceed from a certain concept according to which society is divided into two sharply opposite groups of people: conformists and nonconformists. Conformism is considered to be the inevitable result of the society development [1].

D. Krech, R. Crutchfield and E. Ballechey declared that our century can be called the century of conformity [1].

In the studies of the conformity the another possible position, that was observed at the experimental level, was found out. This is the position of negativism (nonconformism). In this case, when the group puts pressure on the individual, and he/she resists this pressure in everything, seeking, in whatever it is, to put contrary to the position of the dominant majority, in all cases to affirm the opposite point of view.

Human behavior is multifaceted and amazing. Sometimes it is influenced by completely different factors. One of these factors is conformity [3].

A group of people and society in general, always influences on the individual. A person can obey their rules and live like a conformist or go against the crowd and defend the own position, that is, to become a nonconformist. As we think, one cannot clearly call one or another position to be true. On the one hand, a person must defend his/her point of view and keep his/her personality, but on the other hand he/she should not be a “white crow” in society, should not become an exile for the group. Everyone must solve this dilemma by himself/herself.

It is important to notice that the phenomenon of conformity is very significant in the life of modern people. After all human is a biosocial being, it means that he/she cannot exist outside society, and society cannot but influence on the individual.

And everyone should know how society influences on him/her, and how people can withstand it without becoming an exile.

References

1. Beron R. Social psychology of the group / R. Beron, N. Kerr. – St. Petersburg: Piter, 2003. – 272p.
2. Zimbardo F. Social influence / F. Zimbardo, M. Laipe. – St. Petersburg: Balass Publishing House, 2000. – 448 p.
3. Moskalenko V. V. Psychology of social influence: Hand book / V. V. Moskalenko. – K.: Center of Educational Literature, 2007. – 448p.

FACTORS OF MALE SEXUALITY AND FACTORS OF FEMALE LOYALTY

Spytska Liana

Full Doctor in Psychology, Professor
Professor at the Department of Practical Psychology and Social Work
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
Ukraine

Sexuality is an innate need and function of the human body, like the processes of breathing, digestion, and so on. Proper functioning in terms of the sexual needs concerns the person's development and optimal behaviour for self-preservation and the preservation of oneself as a species. Sexual tension that occurs in the body can be released through its proper recognition and the ability to avoid it. In this regard, we consider the processes of specification, mentalisation, and socialisation of sexual needs. Specification of sexual need means that by acquiring sexual experience a person refuses from ineffective behaviours in favour of those that give pleasure. Mentalisation of a need implies reflecting in your mind the existence of sexual need and the ways to satisfy it. Socialisation of sexual need is expressed in the subordinate nature of sexual behaviour in the hierarchy of values accepted in the society.

As we know, the sex centre is located in the hypothalamus, which in addition to this function controls emotions, heart rate, and blood pressure. The hypothalamus has a size of a cherry and weighs 4.5 grams; in men it is slightly bigger than in women, gay men, and transvestites, and this is the area where hormones, particularly testosterone, stimulate the desire to have sex. Taking into account the fact that men have 10-20 times more testosterone and a bigger hypothalamus than women, we understand why they have such a strong sexual desire. If to add the influence of the society, which has been pushing man throughout generations to "sow his field" and condemns the woman who shows "excessive" sexual activity. Consequently, it is not surprising that the attitude toward sex has always been a "bone of contention" between man and woman.

An impulsive and uncontrollable male sexual desire has a clear goal – to ensure the continuation of the human race. Like most male mammals in the course of evolution, sexual desire has gained a few important elements to achieve this objective. Firstly, sexual desire is to be focused and preferred over other aspirations. This ensures sexual intercourse under any circumstances, even in the presence of a potential threat from the enemy, and in any place possible.

With the appearance of monogamous marriage, biological desire of man became a constant source of chaos for the couples trying to build a perfect relationship. This desire is the number one reason for most of the recent relationship problems between man and woman.

Female hypothalamus is less in size than the male one, and it receives less testosterone to stimulate activity. That is why women generally have significantly less sexual desire than men and are less aggressive, too. Then why did nature not create women nymphomaniac to ensure procreation? The answer lies in a long time of

gestation and looking after the baby till it can survive on its own.

Among such species as rabbit, for example, the period of gestation lasts six weeks and the new-born can feed itself, run away and hide from the enemy in two weeks. Parent rabbits do not need to defend or feed it. A new-born elephant or deer can run along with the herd almost immediately after birth. Even chimpanzees survive if left an orphan at six months. Women gestate for nine months, being physically limited during a significant part of this period, and the time for the child to reach the age of surviving on its own takes at least five years. For this reason, woman carefully considers whether a potential father is capable to provide food, shelter, and protection from enemies.

Women's brain is programmed to search for such father to be attached to her long enough to ensure the safe growth of her children. For this reason, woman seeks a long-term partner.

Male sexual desire can be compared to a gas stove, which lights up instantly and at full capacity. It dies out just as quickly when the food is cooked. Female sexual desire is like an electric stove: she heats up slowly to the extreme temperatures and cools down much more slowly than the gas stove.

The level of testosterone in men slowly decreases with age, therefore slowly reducing his sex drive.

The average woman's sex drive gradually increases, with its peak falling on the time between 36-38 years. Sexual power of men aged 19 years corresponds to the power of sexual desire in women around the age of thirty.

When we talk about the peak of the male sexual desire, which is reached at the age of 19, followed by the gradual fall, we mean the physical level of sexual performance. The desire for sex usually remains in man for life, which signifies an equally active interest at seventy and thirty years, but of a different power. The woman usually has a keen interest in sexual relations until twenty years (because of love), but the actual desire to have sex is rather small.

The same interest can be observed in women up to the age of thirty, but the desire to have sexual intercourse becomes much stronger.

CONCEPTUALISING DISCURSIVE PRACTICES UNDERSTANDING OF HUMAN PROCREATION

Vitomski Yuriy,

PhD in Psychology,

Associate Professor of the Department of Criminal Law,
Process and Criminalistics of Kyiv University of Intellectual Property and Law,
National University «Odessa Law Academy»

Chernyakova Olesya,

PhD in Psychology,

Associate Professor of the Department of Criminal Law,
Process and Criminalistics of Kyiv University of Intellectual Property and Law,
National University «Odessa Law Academy»

The subject's discursive practices, being mental constructions, i.e. the generation of the subject, in turn condition the nature of his actions.

Thus, there is a circular causality that makes possible the structural juxtaposition of all the spheres of human existence. The mental, the subject and the existential appear to be the most important interacting categories in elucidating the nature of man. The trinitarian understanding distinguishes three dimensions of the human lifeworld: the biological, the social, and the mental.

The understanding of human procreation in the biological dimension of his being implies the reproduction of an individual biological individual on the basis of the genome, which contains information about the structure of the organism, the organization of which implies a range of possible interactions with the environment, i.e. a set of biological programs of behavior. In the social dimension, procreation involves the construction of the subject's own culture and the (re)construction of the society's culture both as their carrier and as their co-author. Human procreation in the mental dimension implies the co-creation of the complexity of discourses of the individual subject, society and an imaginary future «ideal» society (MetaWe¹).

In this understanding, the human subject appears as an open and uncluttered human being. The human being is conceived as an open, incomplete wholeness, the organization of discourse as an open, incomplete wholeness, a mechanism of continuous self-development through the construction of the complex-organized environment where a joint project is created and the identification of with the co-author of this collective project makes it possible to increase the complexity of the individual subject's mental organization.

Each successive new and expanded understanding of human procreation does not exclude the previous one, but rather is based on it. on it and is a new dimension of the complexity of the researcher's discourse. As a consequence, it is possible to study the

---

¹ A term coined by Sigmund Freud to summarise the theoretical basis of the psychoanalysis he developed, and to refer to the approach to the study of the psyche within that science.

«visible» outcome (of a particular individual), the «observable» process (the formation of a social subject), the «hidden» mechanism of self-renewal.

Procreation is the reproduction not only of the person of a particular society, but also «man in man», whose ideal image can be adjusted.

All discursive constructions are subjective: they are constructed by the subject, using his mental tool, the application of which is subordinated to the intended purposes of the author of the text. The complexity of the mental tool makes it possible to deploy the meaning of the text and to use the necessary concepts as elementary constructions of the text. The concepts are set by means of their definition, i.e. setting the limits of their understanding and limiting the scope of their application. Text in linguistics and text in hermeneutics are two different understandings of the text.

In the process of justification of concepts and notions there is a discursive legitimisation (authorised use, accepted by all members of the group/scientific community) of the terms, which can take place in different ways.

The initial use of a concept is associated with rigid regulation, with its unambiguous interpretation. Subsequently, due to the use of the concept in a variety of contexts it acquires a wide range of meanings and meanings that grow into sets of meanings. There is a transition from monocoding to polycoding [Asmolov, Shekhter, Chernorizov, 2018]. In the process of use, concepts often acquire connotations, which can transform the original meaning.

This leads to meaning sets change over time, new interpretations may emerge, significance changes, i.e. a network structure of concepts unfolds [Zhuravlev, Sergienko], forming a semantic space of meanings. In this space, a drift of the semantic cloud of meanings is observed, reflecting the spectrum of dominant, most frequently used meanings. This drift may lead to some points (zones) of growth, which imply going beyond the usual understanding.

By introducing a new understanding into the definition, expanding the context of use of a concept allows increasing the size of the space of available meanings.

At the same time the extended understanding of terms provides an opportunity to construct semantically more multivalued texts on their basis that, in its turn, allows constructing complex mental models. to construct complex mental models of events, expanding the scope of knowledge.

Recall the well-known expression: beauty is in the eye of the beholder. Similarly the complexity of the theoretical model is determined by the constructive complexity of the researcher's thinking.

In other words, the complexity of the organization of the researcher's discourse determines the depth of theoretical constructions based on the use of various discursive practices.

The aim of this article is to set up a conceptual understanding of human procreation, which conditions the deployment of discursive practices of using this notion.

The subject's discursive practices, being mental constructions, i.e. The subject's discursive practices of the subject, being mental constructs, i.e. the subject's generation, in turn, condition the nature of his actions, which can be subjected to further analysis. Thus a circular causality that makes possible the structural juxtaposition of all spheres

of being. of the human being. The mental, the subject and existence turn out to be the most important interacting categories in clarifying the nature of man.

The mental organization of the subject that manifests itself not only in the construction of discourse, but also in its discursive practices, determines the access to understanding of his existence. Referring to existence, to the complex and multi-factorial situation of the human being is what gives us an understanding of the human being.

Man begins with experiencing and comprehending his own being in the world, which is a manifestation of certain forms of life. At the same time man is not closed inside his mental constructions. He is addressed to other subjects together with whom he makes a joint history of life and becomes capable of a "second reading", to his own reflective history of life that unfolds in the social context. At the same time, a "third reading" is presumed to take place when the subject, as a participant in collective actions of varying degrees of complexity, appears into a reflexive meta position outside of his own being (and, consequently, outside of the social space being constructed).

In this case, the subject, as the author of a mental text, has to combine the mental constructions of three metapositions:

- beyond the autonomous subject,
- the constructed social context,
- and the being of the subject.

It is implicitly assumed that the individual subject, as a member of society and being a part of different collective subjects, has the possibility of increasing the complexity of mental organization on the basis of jointly constructed discourse.

The trinitarian understanding (existence-subject-mental, where the mental is not "observable" in principle) distinguishes three dimensions of the human lifeworld biological, social, and mental. In these dimensions of the lifeworld, a human being can be regarded as a closed system (an autonomous subject); An open system involved in interactions with other subjects. a system that is in the superposition of all possible mental states a subject as the author of the text of vital activity.

In the reflective (mental) positions of comprehending one's own being (the text of life) one manifests oneself as A self-observer, the author of being, the coauthor of a common life project that he or she constructs together with other subjects.

One is a self-observer, an author of being, and an author of a joint life project that one builds together with other subjects. This reading presupposes a multitude of Such a reading presupposes a multitude of languages to describe the person and his/her practices. Therefore, the reflexion of the researcher's toolkit Therefore, reflexion of the researcher's toolkit before the beginning of the research will make it possible to determine the potentialities of the model being constructed. the potentialities of the constructible model of human procreation.

In scientific literature, the term "procreation" (Latin procreatio, "birth", The term "procreation" (Latin for "birth", "procreation", "procreation of offspring") is traditionally used in scientific literature as a synonym for reproduction, or as one of its components – procreation [Sidorova]. Speaking about procreation as reproduction,

reproduction of the existing, we need to understand how this existing is analyzed, in what context considered. This will imply the extent, scale and possibilities of understanding of understanding procreation.

Considering the human being as an individual self-organizing biological leads to an understanding of procreation as the reproduction of the genome of that individual.

One may recall R. Dawkins with his 'selfish' genome. In this interpretation. Procreation is understood as being synonymous with reproduction, as a narrowly defined term for the moment of procreation. term for the moment of procreation in the process of reproduction when a child carries the set of genes of its parents. Reproduction as used in demography, Sociology, cultural anthropology, includes reproduction of the population, and Reproduction is understood in this approach as an object and material process in sociobiological ecosystem, an element of which is man [Sidorova].

Quantum genetics argues that the genome transmits not so much information about the structure of the future organism as its action program [Markov], i.e. not only the genome ("selfish gene") is inherited and reproduced, but also programs of joint interaction between living organisms, which allow the ecosystem to evolve, moving to new, more complex forms of living together. This means shifting evolution from genes to behavioural and value selection [Dawkins].

Considering humans as social beings with a specific set of practices extends the understanding of procreation, which no longer involves only the reproduction of the individual organism, but also the re-creation of the social context within which the individual will become with a set of necessary social traits to function successfully in a complexly organised environment. The social context is recreated on the basis of culture, which contains social, supra-biological programmes of behaviour [Stepin].

Culture is seen as a discursive tool of society, which in the course of socialisation is mastered by individual actors, whose joint life activity leads to the reconstruction of the jointly constructed text of culture. The culture of society is not the creation of individual subjects (although they contribute to its composition), its author is a collective subject (society as a whole).

Cultivated biological programs of behavior are founded not only on the human capacity for goal-orientation and sense-making of reproduction, but also on the goal-setting and comprehension of life itself, in which procreation is a private task [Sidorova, Sandakova, Zhichina].

The social dimension of existentiality presupposes a subject of reproduction, a bearer of reproduced culture. Within the binary subject-object paradigm, both individual subject and society can act as the author of culture, i.e. procreation includes both the reproduction of man and the reproduction of society as the context of man's functioning. Human procreation in society involves the assimilation by the individual of supra-biological programmes of behaviour, which constitute the content of society's culture.

In social space, there can be societies with diverse programmes of population reproduction, which are reflected in the models of the future embedded in the culture of these societies. Given that a meta-cultural position is embedded in culture [Yachin],

individual actors in a world of discursive diversity can reconstruct the cultures of other societies in addition to their own society's culture (on the basis of a shared "We" identity).

This reconstruction means that if subjects are able to go beyond the binary thinking of "subject-society", "We-they", then they can create a three-dimensional construction of social space:

(I + We + Meta We)

The mental conceptions of Meta We are precisely about the possibility of going beyond the usual understanding constructed within the culture of society.

The structure of social construction, within which identification with Meta-we takes place, can be seen, according to Luhmann, as "community of societies". Cultures of societies contain not only programmes of behaviour of its participants (individual and collective), but also possible (potential) schemes of creating projects of "communities of societies" (projects of integration of interacting collective entities, in a sense, models of globalization), which go beyond the existing societies.

The presence in human culture of the child's two-generation family, in which the child's primary socialisation takes place, where the child forms a "We" with his parents, and a "Meta We" with his parents and grandparents, is precisely a manifestation of the dual contextuality of the child's environment in the immediate vicinity.

This sets the stage for the construction of a model of a complexly organised social space and the emergence of primary ideas of "Meta We" as a shared existential construct. It is the presence of a meta-cultural position in culture that allows individual actors to transcend the established social organization of their society, guided in their behavior by the "ideal" programs of shared behavior that they attribute to an imagined Meta We.

Given that Meta We is beyond the model of the social world in which the actors function, notionally speaking, beyond the horizon, the increasing social maturity of individual actors, leading to increasing complexity in the organization of their social world, will lead to a pushing back of this horizon.

The unfolding complexity of the Meta We project will be determined by the scale of its author's mode of self-development: the self-organization of the autonomous subject can be supplemented by the self-development of the subject interacting with other subjects, and it can be translated into the coevolution of the subject and the environment he constructs [Knyazeva, Kurdyumov].

In the latter case, the individual subject, manifesting metasubjectivity [Ivy, 2020], can increase the level of complexity of its own mental organization, which allows it to move to the construction of Meta We models of greater complexity, attributing to them the presence of some "ideal" programs of behavior.

In the mental dimension, the subject, based on the available discursive potential, constructs a model of an imagined future world (I + We + Meta We), i.e. the understanding of procreation is supplemented by the possibility of co-creating the mental organisation of the future subject, the complexity of the organisation of his

discourse. Given that in a changing world the project of the future (the content of discourse) will change, the process of creating an imaginary collective author, the model of its self-development (self-organisation/self-development/coevolution) that is taken as the basis for it, becomes most important.

Thus, the procreation of man in the mental dimension presupposes the potential possibility of increasing the complexity of the organization of the mental dimension, when the categorical complexity of his discourse, constructed in social practices, becomes more complicated in the process of the personal formation of the individual subject. It is the reflexive transcendence of the existent that makes it possible to construct a life project and its presumed author.

The individual subject goes through stages of the complexity of its mental organization, expanding the reflexive context of understanding its own being and realizing the potential of the biological individual, the social subject, and the participant in the imaginary Meta We.

Procreation becomes creativity because the reproduction of the subject implies the creation with other subjects of its mental organization, providing the opportunity to create an imaginary Meta We of varying complexity (singular, general, universal).

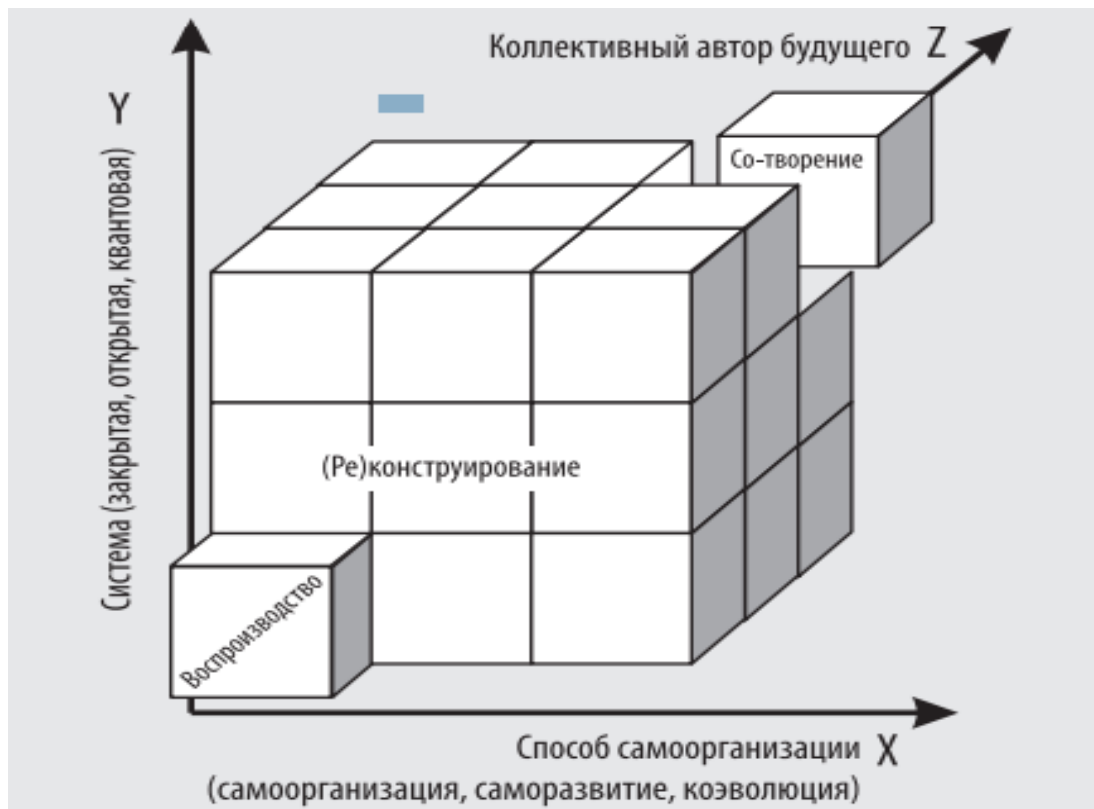
Besides natural biological and (re)constructed social life programs, the individual subject has the ability to create programs of the "ideal community of the future" of which he is the author.

Depending on the complexity of the researcher's discourse, the proposed understanding of human procreation can be represented as an unfolding cube whose axes represent different aspects of human existence (see figure). Man can be seen as a system, a way of its self-organisation, a representative (collective) author of its future.

Different types of possible discursive practices of understanding the procreation of man can be distinguished, which are determined by the methodological complexity of the researcher's discourse and the scale of the scientific tasks being solved.

In this discursive space, three conceptual domains of understanding procreation are formed: reproduction, (re)construction, co-creation, which correspond to the dimensions of the human lifeworld. The understanding of human procreation in the biological dimension of being implies the reproduction of an individual biological individual on the basis of the genome containing information about the structure of the organism, the organisation of which implies a spectrum of possible interactions with the environment, i.e. a set of biological programmes of behaviour.

In the social dimension, procreation involves the reproduction of an individual in the context of a particular society with its culture, which contains knowledge about the accepted programs of behavior in this society.

Fig. 1 - Types of discursive practices of understanding procreation (cube idea from [Bodrov V.A., Ivy S.N., Lozhkin G.V., Ivy A.N.]

Procreation as the reproduction of the subject's mental dimension device is conditioned by the complexity of his mental instrument (discourse). This complexity of discourse is formed in the process of the subject's life activities, when the subject, by participating in joint activities and constructing visions of the future, goes beyond the common discourse. By creating a model of a future social order that includes an imaginary Meta We (beyond the existing one), the subject creates the preconditions for the development of the complexity of social discourse.

The understanding of procreation moves from the reproduction of the biological individual and the (re)construction of culture to the co-creation of the complexity of the discourses of the individual subject, society and the imagined future "ideal" society (Meta We) with whose authors the subject identifies himself.

The growth of discourse complexity occurs through the construction of a shared discourse containing the collective author's perceptions of a shared future, shaped in the course of joint activities in the course of which the subject's personal growth can take place.

In this regard, the growth in the complexity of discourse as a mental tool of the subject implies a mechanism of self-development of the subject as a carrier, user and author of this tool.

With this understanding of human procreation it becomes necessary to reproduce not only the individual and his environment, but also the inner mechanism of self-development whose complexity of organization unfolds in the interaction of the subject with the environment.

Thus, the understanding of human procreation as the potential birth of a new person implies not only the creation of conditions for human reproduction and the reconstruction of the social environment, which determines the programs of human behavior (pro-creation), but also the possibility of creation, creation of complexity of the mental organization of the future person and his communities, of which he is a part (pro-creation). In the latter case, the concept is understood by referring to the root of the word "procreation" (creatio).

Procreation involves creativity because in a changing world it becomes impossible to predict the future conditions of life and therefore there must be a mechanism for self-development which allows for adaptation to the uncertainty of the future world. In this sense, pre-adaptation to the unknown implies not only the formation of the necessary personal qualities, but also the mastery of different sets of behaviour programmes.

At the same time, the resource of pre-adaptation, i.e. readiness for the future, becomes the presence in experience of an excessive variety of forms of activity that exceeds the boundaries of the adaptive norm [Asmolov, Shekhter, Chernorizov, 2021].

At the same time, such a resource of preadaptation as the readiness for self-development that can occur in the course of activity should be noted. In the process of moving towards a goal, there is not only comprehension of one's activity, but also awareness of the significance of this goal within the framework of a reconstructed life choice.

In our culture, this is expressed in the formula 'go there, I don't know where, bring this, I don't know what'. In the course of activity, the subject not only shapes himself (and society), but also clarifies life priorities by using a variety of self-organisation strategies.

A meta-management mechanism emerges where successful life strategies of self-organisation are enshrined as life priorities of self-development. Successful pre-adaptation presupposes an excessive variety not only of forms of activity, but also of self-organisation strategies that contain the potential for self-development and co-evolution with the environment.

In the conditions of unpredictable future, it is not so much the personal skills that become important, but rather the ways of self-renewal, which in the end (due to the fractal structure) will lead to the implementation of the life project, but already in a new environment.

References:

1. Buchanan, A. (2009). Human nature and enhancement. *Bioethics*, 23(3), 141-150.
2. Canessa, A. (1998). Procreation, personhood and ethnic difference in highland Bolivia. *Ethnos*, 63(2), 227-247.
3. Franklin, S. (1995). Postmodern ProCreation: A Cultural Account of Assisted. *Conceiving the new world order: The global politics of reproduction*, 323.
4. Robeyns, I. (2022). Is procreation special?. *The Journal of Value Inquiry*, 56(4), 643-661.

5. Ågmo, A., & Ellingsen, E. (2003). Relevance of non-human animal studies to the understanding of human sexuality. *Scandinavian Journal of Psychology*, 44(3), 293-301.

6. de Leon, R. G. P. (2017). New Understandings of the Concept “Procreation” and Sexual and Reproductive Dilemmas for Specific Groups and Populations. *The Journal of Sexual Medicine*, 14(5), e230.

7. Spaander, M. M. (2022). The European Court of Human Rights and the Emergence of Human Germline Genome Editing: ‘The Right to Life’ and ‘the Right to (Artificial) Procreation’. *European Journal of Health Law*, 1(aop), 1-26.

8. Vitomski, Y., & Bondarenko, S. (2021). Theoretical and practical foundations for innovative implementation of psychotherapeutic confrontational supervision: towards a concept of cognitive psychotherapy in higher education institutions. *Public Administration and Law Review*, (3), 65-71.

9. Вітомський, Юрій Леонідович, and Степан Юрійович Бондаренко. "ЛОГОТЕРАПІЯ ВЕ ФРАНКЛА ТА ТЕЗИ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО АНАЛІЗУ КРИЗЬ ПРИЗМУ СЕНСУ ДОСВІДУ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗА КОРДОНОМ У КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМИ." *The XI International Science Conference «Modern aspects of science and practice»*, November 30–December 03, 2021, Melbourne, Australia. 590 p. ISBN-978-1-68564-520-5. 2021.

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ГРДУ У СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Каменських Леся Сергіївна
магістер спеціальності 053 Психологія КЗВО
«Вінницька академія безперервної освіти»

1

Наразі проблема відхилень розвитку та поведінки дитини набуває все більшої актуальності у сучасній спеціальній психології. Державна політика направлена на вирішення завдань та оптимізацію психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами шляхом введення нових реформ у систему спеціальної освіти в Україні. Впровадження таких завдань вимагає пошуку дієвих методів психологічного супроводу кожної дитини з урахуванням специфіки її порушень у сучасних умовах. Гіперактивний розлад з дефіцитом уваги (ГРДУ) – це поліморфний клінічний синдром, основними проявами якого є порушення здатності дитини контролювати та регулювати свою поведінку, та який характеризується моторною гіперактивністю, імпульсивністю і невмінням зосереджуватись. У дослідженнях, присвячених епідеміології синдрому гіперактивності, відзначається широкий діапазон показників розповсюдженості цього порушення в дитячій популяції – від 2 до 20 % (у деяких випадках до 47 %). Такі дані показники відображають затребуваність різних методологічних підходів до дослідження феномену ГРДУ.

Широко досліджуваною дана проблема є у науковій та популярній літературі країн Західної Європи, США, але недостатньо – в Україні. Дослідження поняття гіперактивного розладу дефіциту уваги знаходиться на стику різних наук: генетики і неврології, педагогіки і педіатрії, психології і психіатрії, соціології і дефектології, неонатології і вікової фізіології, а трактування цього поняття більшою мірою пов'язано зі сферою інтересів дослідників. Такі дослідники як Барклі Р., Бікшаєвою Я., Гофманом Г., Журбою Л., Ісаєвим Д., Ковальовим В., Лічко А., Марценковським І., Певзнер М., Стіл Дж., Сухаревою Г., Ткачовою О., Чутко Л., Шевченко Ю., Штраус А., Wender P., - вивчали медичні аспекти проблеми; психологічні розглядалися –Брязгуновим І., Дуглас В., Заваденко М., Лютовою О., Моніною Г., Плахотіною О., Руденко Л., Романчуком О., Сиротюк А., Суковським Є., Токар О.; педагогічні –Борисовою Т., Ємельянцевою Т., Кузьміною В., Куцінко О., Матюхіною Л., Прокопів Л., Ферт О., Ясюковою Л.

На сьогоднішній день накопичено достатньо теоретичних і емпіричних даних з проблеми розладу гіперактивності. Проте, якщо брати до уваги стандартизовані критерії і технології психолого-педагогічної діагностики та

допомоги дітям з синдромом гіперактивності, то вони наразі є недостатньо розробленими. У зв'язку з цим бачимо необхідність розробки психодіагностичного комплексу для виявлення та корегування властивих розладу гіперактивності проявів у дітей цієї категорії.

Поведінкові проблеми гіперактивної дитини проявляються вже з перших років життя, але як правило їх списують на особливості темпераменту або неналежне виховання дитини до досягнення старшого дошкільного або молодшого шкільного віку. Під час навчання ж розлади розвитку даної категорії дітей дедалі важче ігнорувати. Виникають такі труднощі, як дефіцит уваги, імпульсивність та надмірна моторна активність (рухливість). Внаслідок цього діти з ГРДУ потрапляють в групу ризику формування шкільної дезадаптації. Поняття шкільної адаптації, її структура, особливості і чинники є предметом багатьох психологічних досліджень у напрямках психофізіології, соціальної і педагогічної психології (Александровська Е., Амонашвілі Ш., Асмолов О., Бабкіна Н., Божович Л., Дорожевець Т., Рубцов В., Трубніков В., Цукерман Г. та інші). Розробкою індивідуальної програми навчання для дітей з ГРДУ займалися такі провідні американські спеціалісти, як Дюрхейм М. (Durheim M.), Брок Ш. (St. E. Brock), Джімерсон Ш. (S. R. Jimerson), Хансен Р. (R. L. Hansen), Фовлер М. (M. Fowler), МакНейл К. (C. McNeil) та інші. Також вихованням і освітою дітей з поведінковими розладами цікавилися українські (Скрипник Т., Островська К., Суковський Є., Романчук О., Ферт О.) та зарубіжні (Барклі Р., Ріф С., Шіллер Е., ДуПауль Г., Центаль С., Демарей М., Лаурен К. Делонг, Шаефер К.) вчені. Можемо бачити, що поведінкові розлади є досліджуваними, але у контексті адаптації дітей саме з гіперактивним розладом дефіциту уваги - їх дуже мало.

Сучасна прискорена форма навчання дітей, зростання психоемоційних навантажень під час нестабільності соціально-економічного середовища, погіршення соціального благополуччя населення, ріст внутрішньо-сімейного напруження, поширення асоціальних тенденцій у суспільстві – усе це зумовлює наростання психічних відхилень і розладів серед дітей різних вікових категорій. При цьому на перші місця виходять різні функціональні розлади, зокрема поведінкові. Тому проблема адаптації дітей з ГРДУ є досить актуальною та потребує всебічного дослідження.

Поняття «адаптація» або «приспосовування» має багато інтерпретацій і застосовується в різних областях. Термін «адаптація» (лат. Adaptation – пристосовування) уперше був введений Аубертом і став широко вживаним у медичній і психологічній літературі, де він означав зміну чутливості аналізаторів під впливом пристосовування органів чуття до діючих подразників. З філософської точки зору адаптація є діалектичною єдністю динаміки і стабільності і є аспектом життєдіяльності особи і виду, у якому реалізується фундаментальна властивість матерії до самозбереження і розвитку у конкретних умовах існування (Брязгунов, И. П. Касатикова, Е. В., 2001).

У вітчизняній психології адаптація стала розглядатися з появою теорії предметної діяльності О.Леонтєва. Вчений прийшов до висновку, що адаптація

носить швидше соціальний, а не біологічний характер, тому він тлумачив адаптацію в термінах «привласнення» та «оволодіння» світом суспільних предметів. У людській адаптації, як вважав психолог, провідною стороною виступає активність особистості, що має не пристосувальний, адаптивний, а перетворюючий та діяльнісний характер. Таким чином, по О. Леонт'єву, адаптацію можна охарактеризувати як активне освоєння природного, а також соціального середовища у всьому різноманітті її сфер – економічній, політичній, соціальній і духовній (Божович, Л. И., 1968).

Беручи до уваги думку інших дослідників, Копилова К. та Константинов В., то вони визначають адаптацію як складне явище, систему процесів, що характеризується пристосувальною взаємодією особистості і середовища в залежності від рівня психічної організації людини. Тобто дослідження наведених вітчизняних представників вказують на те, що адаптація розглядається як соціальне пристосування, освоєння людиною нових умов середовища, яке в свою чергу носить і перетворюючий характер.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови одним з визначень адаптації є наступне – «пристосування організмів, органів чуття до умов існування, до оточення» (Бусел, В.Т., 2007). Але в різних сферах, відповідно до застосування, цей термін має різниця у визначеннях. У Тлумачному російсько-українському словнику психологічних термінів виділяються три аспекти його вживання у психології: як термін, що позначає фізіологічну, професійну та соціальнопсихологічну адаптацію.

У межах даної роботи варто звернути увагу на третю сферу, де дається наступне визначення: «Соціально-психологічна адаптація – адаптація до нових для особистості або групи соціальних умов діяльності». Таким чином, можемо вважати, що хтось «адаптувався до нового середовища» (Лебедева, С.О., 2013). Саме у такому розрізі найчастіше використовується термін «соціальна адаптація». Для підтвердження наведемо приклади визначення даного поняття.

Соціальна адаптація – одночасно і процес, і стан. Як процес вона здійснюється для того, щоб поведінку індивіда привести у відповідність до існуючої системи норм і цінностей. Як стан, адаптація – це характеристика стосунків індивіда з довкіллям, яке служить вираженням успішності адаптації як процесу (Прокоф'єва, О.О., Аносова, Д.І., 2016). Процес активного включення у соціальне середовище прийнято вважати соціальною адаптацією. Соціальна адаптація розуміється як пристосування до умов соціального середовища і є одним із соціально-психологічних механізмів соціалізації особистості. Соціальну адаптацію визначають як інтегративний показник стану дитини, який відображає її здатність адекватно сприймати навколишню дійсність, регулювати власну поведінку. Слід зазначити, що соціальна адаптація дітей до умов соціального середовища має багатофункціональний характер, оскільки являє собою засіб оптимізації відносин дитини соціальним довкіллям, є складовою успішної соціалізації дитини (Прокоф'єва, О. О., Аносова, Д. І., 2016).

Для того щоб фахівці, які працюють з неповнолітніми, могли більш чітко структурувати свою роботу, необхідно уточнити зміст поняття «соціальна адаптація» стосовно дітей і підлітків, які перебувають в соціально небезпечному положенні, а також описати цілі і завдання їх соціальної адаптації в умовах комплексного супроводу.

У найзагальнішому вигляді соціальна адаптація визначається як процес пристосування індивіда до мінливих умов навколишнього середовища.

В якості критеріїв довгострокового прогнозу соціальної адаптації дітей і підлітків, Мелехова Д. виділяє не тільки рівень вихованості, але й особливості особистості, під якими маються на увазі «Емоційна врівноваженість, цілеспрямована активність, ступінь її стійкості, витривалість, характер інтересів і спонукань, пристосування до вимог навколишнього середовища і так далі».

Всі перераховані якості мають безпосереднє відношення до особистості, але лише в тому сенсі, якщо людина може бути їх носієм. У позитивному контексті ці якості можуть розглядатися як показник благополучної соціальної адаптації індивіда до вимог суспільства. Однак жодна з цих якостей, за винятком характеру спонукань і інтересів не може бути віднесено до стійкої, стержневої характеристикам особистості, яка надає соціальній поведінки риси відносної стабільності.

Майже всі ці якості легко піддаються змінам, які можуть бути пов'язані як з станами органічної декомпенсації, так і з негативними впливами середовища, в тому числі і з ситуаційними. Разом з тим, якщо згадати, що мова в даному випадку йде про досить виражені та органічні форми розумової відсталості, то подібні характеристики при відносній стійкості їх прояву рівномірно можуть розглядатися як цілком надійні критерії соціальної адаптації або як чинники, які можливо спрогнозувати. Але кваліфікувати їх все ж слід не як особистісні властивості, а скоріше як психологічні та психофізіологічні характеристики поведінки і діяльності, які в значній мірі відображають функціональний стан центральної нервової системи.

З проблемою адаптації щонайменше один раз зустрічається кожна людина, тим більше дитина, у своєму житті. Проте якщо особистість має сильний характер, такі психологічні характеристики, які визначають її як сильну духом, адаптація проходить без труднощів та сприймається як ситуація життя з якої людина виносить важливий урок. Проте не всі можуть похизуватися такими навичками, особливо діти, які ще не розуміють себе, свої сильні та слабкі сторони, не можуть повноцінно функціонувати без допомоги батьків. Якщо мова заходить за дітей з функціональними розладами, то адаптація здається дуже важким процесом. Особливу увагу привертають до себе при цьому порушення функцій уваги та гіперактивність дітей. Явище гіперактивності та дефіциту уваги у ранньому дитячому, у дошкільному віці, а відтак і, у шкільному віці дедалі більше стає суттєвою проблемою психічного розвитку дитини, її соціалізації, засвоєння шкільної програми (Прокоф'єва, О.О., Аносова, Д.І., 2016).

Гіперактивний розлад дефіциту уваги являє собою поліморфний клінічний синдром, що проявляється у імпульсивності, моторній гіперактивності та

порушенні уваги, що свідчить про зниження здатності дитини контролювати та регулювати свою поведінку (Марценковський, І. А., Бікшаєва, Я. Б., 2009). Важливою передумовою ефективної допомоги дитині із ГР є ґрунтовний, ґрамотно побудований діагностичний процес, який при цьому розладі є достатньо складним і вимагає часу та ефективної взаємодії фахівців різних дисциплін – психіатрів, психологів, педагогів, дефектологів. Особлива природа ГР обумовлює певні діагностичні труднощі, адже на відміну від інших розладів, які можуть мати чіткі методи лабораторного чи інструментального підтвердження, для гіперактивного розладу не існує жодного об'єктивного методу діагностики (Лебедева, С. О., 2013).

У 2004 р. Всесвітня асоціація дитячої та підліткової психіатрії та суміжних професій (ІАСАРАР) визнала розлад з дефіцитом уваги та гіперактивністю (РДУГ) проблемою номер один у сфері охорони здоров'я дітей та підлітків. За результатами міжнародних досліджень, ініційованих Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), було встановлено, що його поширеність коливається в різних країнах світу в діапазоні від 3 до 20% (у середньому 5%). За оцінками Американської асоціації психіатрів, РДУГ маніфестує у 4-12% дітей у віці від 6 до 12 років. Це означає, що кожна тридцята дитина шкільного віку має значні проблеми зі шкільною адаптацією, зумовлені дефіцитом концентраційної функції уваги, непосидючістю чи імпульсивністю. Інтерес до даної проблеми не зникає, оскільки якщо 8-10 років тому таких дітей у групі було по один-два, то нині – до п'яти осіб і більше (Романчук, О., 2008).

Загалом життя родини дитини з гіперактивним розладом з дефіцитом уваги оповито низкою хибних переконань, так званих міфів про те що це не розлад а штучно створена проблема, яка не вимагає жодної корекції та лікування, що це наслідок банального поганого виховання, що це виключно розлад дитячого віку, але насправді 60-70 % дітей з ГРДУ будуть мати прояви розладу і в дорослому віці, а також те, що ГРДУ зустрічається виключно у хлопців, насправді кількість дівчат з ГРДУ є приблизно однакова, на відміну від розладів спектру аутизму, коли на чотири хлопці розлад має лише одна дівчина (Перепада, О.М., 2010).

Також варто пам'ятати, що для більшості ситуацій у житті особливості виконуючих функцій головного мозку не є перешкодою. Більше того, надмірний раціональний контроль може затримувати вираження швидких, інтуїтивних, спонтанних, творчих, емоційних реакцій. Як би дисонансно це не звучало, особливість ГРДУ полягає у тому, що наявність розладу, створюючи дитині ряд проблем та труднощів, у певних ситуаціях надає також переваги, особливі можливості та здібності.

Необхідно усвідомлювати і соціальне значення проблеми, адже без належної допомоги діти з ГРДУ можуть мати суттєві труднощі в дорослому житті. Відсторонення починаючи зі шкільного віку залишає відбиток на успішну адаптацію в суспільстві згодом. При своєчасному виявленні розладу та компетентному медичному та психолого - педагогічному супроводі ці діти здатні бути повноцінними членами спільноти. Вони зможуть розкрити свої обдарування і чесноти та скерувати їх на власний розвиток та користь

суспільству, просто жити і бути щасливими. Допомогти їм у цьому – першочергове завдання педагогів і батьків.

Симптоми ГРДУ проявляються у безперервній надмірній руховій активності, неспроможності довго всидіти на одному місці. Такі діти багато розмовляють, переривають розмову інших, недоречно втручаються в діалог оточуючих, проявляють нетерпіння, коли треба чогось чекати (наприклад, своєї черги у грі), діють, не замислюючись про наслідки та не зважаючи на правила (Власова, О. А., 2012). З огляду на дану симптоматику можемо зробити висновок про погану адаптацію дітей з представленим розладом. У першу чергу проблема полягає у незнанні батьками наявності розладу та хибній думці про те, що дитина просто неслухняна. Відповідно вони здебільшого застосовують жорсткі методи виховання та покарання. Про адаптацію дитини з ГРДУ свідчать такі міфи, які склалися у суспільстві та свідчать про викривлене сприйняття даної категорії дітей, а саме: ГРДУ – штучно створена проблема, яка не потребує лікування та психолого-педагогічної допомоги; ГРДУ є наслідком поганого виховання; ГРДУ є виключно дитячим розладом, і дитина з віком його «переростає» та ГРДУ спостерігається виключно у хлопчиків (Власова, О. А., 2012). Щодо останнього твердження статистично підтверджена інформація була наведена вище.

Висновок. Отже, можемо зробити висновок про труднощі протікання адаптації у дітей з ГРДУ, особливо якщо батьки не вважають даний розлад проблемою та не полегшують для дитини такий процес. Звісно, кожен автор має своє розуміння поняття адаптації, але розглянувши основні підходи можемо вважати, що соціальна адаптація є важливим показником для дитини з ГРДУ.

Список літератури:

1. Атаманчук, Н. М. (2018). Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку із синдромом гіперактивності. *Психологічний часопис*, 1 (11), 9-25.
2. Бондаренко, Т.Н. (2002). Профилактическая диагностика минимальных мозговых дисфункций у детей младшего школьного возраста. *Практична психологія та соціальна робота*, 7, 44-61.
3. Бусел, В.Т. (Ред.). (2007). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун».
4. Бушковська Н. (2020). Ваша дитина гіперактивна чи у неї просто такий характер? Як це діагностувати чи лікувати. *Українська правда життя*. Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/health/2020/04/5/240464/>.
5. Власова, О. А. (2012). Валеолого-педагогическое сопровождение учащихся с синдромом дефицита внимания и гиперактивности. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого.
6. Гончарук Н. М. (2012). *Специфіка формування комунікативних навичок у дітей з різними психологічними проблемами*. Максименко С. Д., Онуфрієва Л. А. (Ред.). Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України (с. 134-143). Кам'янець Подільський : Аксіома.

7. Данілавічюте, Е.А., Литовченко, С.В. (2012). *Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник*. Колупаєва А.А. (Ред.). Київ : Видавнича група «А.С.К.».

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ІЗ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

Карсканова Світлана Вікторівна

Кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри спеціальної освіти, Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Тригуб Дарія Олегівна

Студентка 407 групи, спеціальності 016 «Спеціальна освіта»
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення, за визначенням М. Хватцева, це порушення процесів формування вимовної системи рідної мови у дітей з різними мовленнєвими розладами внаслідок дефектів сприйняття й вимови фонем [1].

Корекція фонетико-фонематичного недорозвинення складна. Тому, аби побудувати її ефективно, важливо враховувати особливості психофізичного розвитку дітей. Закономірностям психофізичного розвитку дітей присвячені роботи таких науковців Л. Божович, Л. Виготський, В. Крутецький, М. Лісіна, В. Мерлін та інших.

Психофізичний розвиток – процес накопичення кількісних та якісних прогресивних змін в організмі та психіці, що зумовлюють формування особистості [2].

Нами розглянуто психофізичний розвиток за такими напрямками: сприймання; увага; пам'ять; мислення; моторні функції; емоційно-вольова сфера; особливості особистості; міжособистісні відносини та поведінка.

Сприймання дітей із ФФНМ

Сприймання - це відображення у свідомості людини предметів і явищ у сукупності їхніх якостей і частин, що діють у певний момент на органи чуття. [3] Дослідженням сприймання дітей із ФФНМ займалися такі вчені, як М. Едвардс, Л. Лопатіна, Ю. Рібцун, Є. Соботович, Г. Чиркіна та ін.

Зорове сприймання дітей із фонетико-фонематичним недорозвиненням знаходиться в межах вікової норми. У той час як найбільші труднощі спостерігаються у *слуховому сприйманні*. Порушеною являється система фонем рідної мови, але фізичний слух знаходиться в нормі. За допомогою *тактильно-кінестетичного сприйняття* відбувається підбір та відчуття артикулем. У дітей із ФФНМ диференціація та підбір правильного артикуляційного рішення порушені.

Увага та пам'ять дітей із ФФНМ

Р. Мартинова, Ю. Рібцун, Г. Чиркіна та інші в своїх працях розглядають особливості *уваги та пам'яті* дошкільників із ФФНМ. Вони зазначають, що **увага** у таких дітей порушена, обсяг менш стійкий, переключення значно нижче

за норму. **Пам'ять** характеризується звуженим обсягом, труднощами у запам'ятовуванні та відтворенні фонетичного матеріалу.

Мислення дітей із ФФНМ

Як зазначають Б. Гріншпун, О. Мастюкова, Ю. Рібцун, О. Токарева та інші *мисленнєві процеси* цієї групи дітей практично не відрізняються від дітей з нормою. Однак спостерігаються труднощі у встановленні причинно-наслідкових зв'язків, знижений рівень узагальнення та найбільше страждає словесно-логічне мислення. Та все це притаманно лише для важкого ступеня вираження ФФНМ.

Моторні функції дітей із ФФНМ

Спостерігаються порушення в загальній та дрібній моториці у дітей цієї групи. При підвищеній фізичній активності діти швидко втомлюються, спостерігаються складнощі в переключенні з одного руху на інший, незграбність у виконанні точних рухів.

Емоційно-вольова сфера дітей із ФФНМ

Дослідження А. Іпполітової, Р. Мартинової, Ю. Рібцун, О. Ушакової, Г. Чиркіної та інших показують, що у дітей із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення наявна емоційна чутливість, неврівноваженість, метушливість. Також можуть спостерігатись загальна емоційна та вольова незрілість, гальмівні реакції чи емоційна збудливість.

Особливості особистості дітей із ФФНМ

Ю. Дем'янов, І. Золотарьова, А. Іпполітова, М. Попова, О. Ушакова та інші відмічають залежність особливостей особистості із ступенем усвідомлення власного мовленнєвого порушення. Характерним є пасивність, низький рівень мовленнєвої активності, в'ялість, відсутність ініціативи, ознаки рольової поведінки відсутні тощо. В таблиці 1 наведені психоподібні типи дошкільників із ФФНМ за Ю. Дем'яновим.

Таблиця 1

Психоподібні типи дошкільників із ФФНМ за Ю. Дем'яновим

Особливості спілкування та поведінки дітей із ФФНМ

Спілкування та поведінка дошкільників із ФФНМ залежать від ступеню вираженості порушення. При легкому ступені вираженості фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дитини спостерігається адекватна поведінка, легке входження в контакт з оточуючими людьми. У дітей із тяжким ступенем вираженості ФФНМ звужується коло спілкування та порушуються його форми.

Отже, на основі всього вище сказаного ми можемо зробити висновок, що психофізичний розвиток дітей із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення залежить від ступеня вираженості порушення. Деякі напрями психофізичного розвитку можуть знаходитись в межах допустимої норми. А деякі напрями потребують тривалої та комплексної психологічної корекції.

Список літератури:

1. Рібцун Ю. В. Характеристика фонетико-фонематичної складової мовлення дітей п'ятого року життя із ФФНМ. Український логопедичний вісник : зб. наук. пр. – Вип. 2. – 2011.
2. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури. – 2012.
3. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Загальна психологія. Під. – К.: Каравела. – 2011.
4. Рібцун Ю. В. Корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення. Навч.-метод. пос. – К.: Педагогічна думка. – 2014.

ЗАГАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ПОСТСТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ ПРИ НАДЗВИЧАЙНІЙ СИТУАЦІЇ

Присяжнюк Валерія Володимирівна,
Здобувачка вищої освіти на магістерському
рівні факультету управління та економіки,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Шутяк Ірина Анатоліївна,
Заслужений вчитель України,
доцентка кафедри філософії,
соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Дуже влучно, відомий американський психолог Роберт Еммонс в своїй книзі «Психологія вищих прагнень» зазначав, що: «Сучасність можна назвати «століттям травми», оскільки використання мови травми і страждання поширюється на опис майже будь-якої неприємної події, якою б малозначною вона не була» [1]. Адже в останні десятиліття у всіх рівнях соціуму, у суспільстві та світі, зокрема в Україні спостерігається збільшення кількості різних надзвичайних ситуацій різного характеру, що беззаперечно впливають на людину, її здоров'я та психіку.

Надзвичайна ситуація – стан окремої території чи об'єкту господарювання, що характеризується порушенням нормальних умов життя і діяльності людей на території чи об'єкті, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, пожежею, застосуванням засобів ураження, що призвели або можуть призвести до загибелі людей, значних матеріальних втрат, істотного погіршення стану навколишнього природного середовища [2].

Під час характеристики рівня надзвичайної ситуації, слід враховувати такі критерії: територіальне поширення; обсяги ресурсів (технічних і матеріальних), що необхідні для ліквідації наслідків; кількість постраждалих та загиблих та розміри завданих збитків. Залежно від наслідків надзвичайної ситуації, обсягів технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для їх ліквідації, визначають ще чотири рівні надзвичайних ситуацій: державного, регіонального, місцевого та об'єктового рівня.

Також надзвичайні ситуації класифікують також залежно від причин походження подій, що можуть зумовити їх виникнення на території на надзвичайні ситуації (Рис. 1):

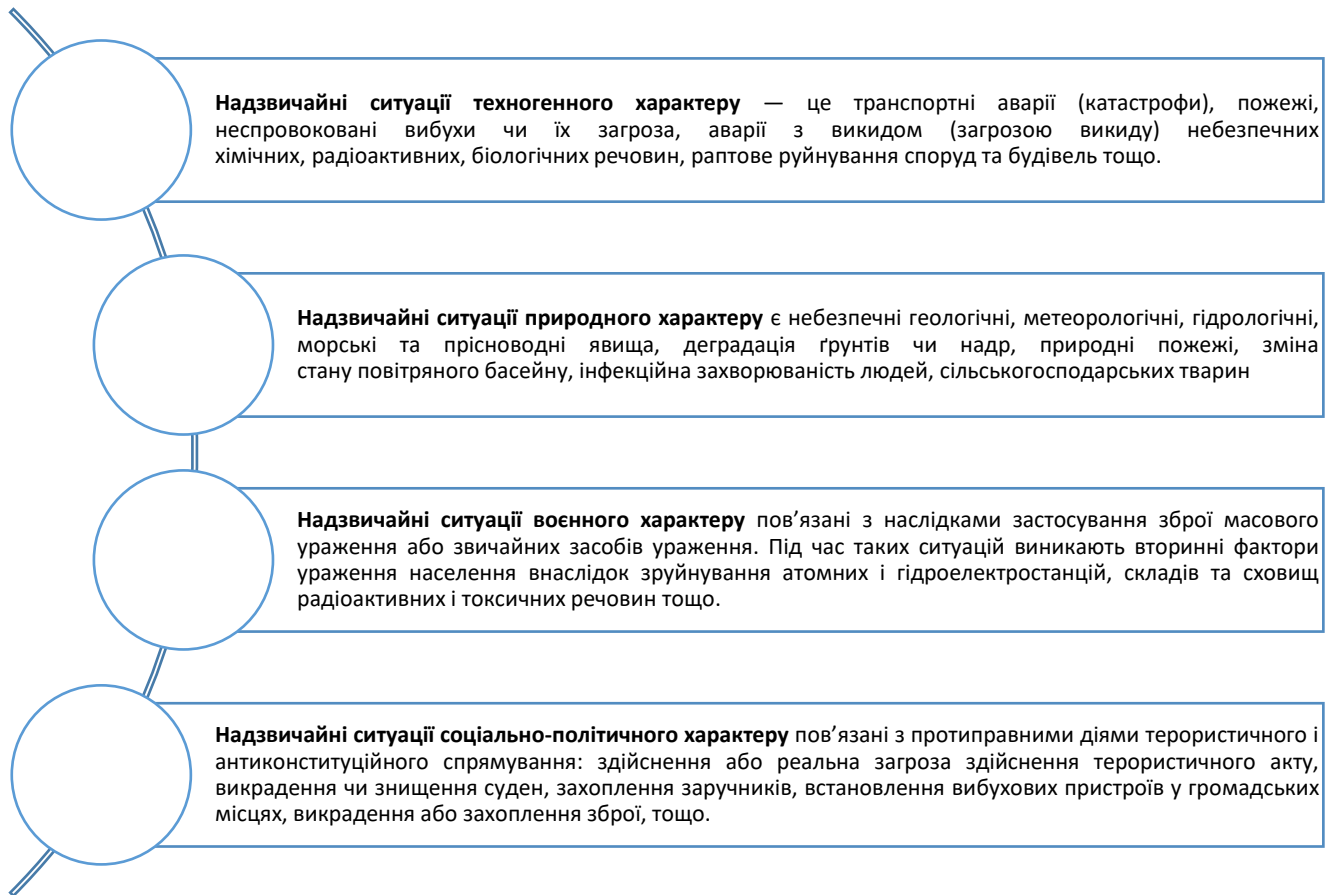

Рисунок 1. Класифікація надзвичайних ситуацій залежно від причин походження подій, що можуть зумовити їх виникнення.

Як видно з рисунку 1, в Україні на даний момент відбуваються майже всі види надзвичайних ситуацій, які в свою чергу призводять до стресу. Адже стрес, має різну силу та тривалість впливу, створюючи як позитивний, так і негативний вплив на організм та здоров'я та впливає на особистість неоднозначно: одні справляються із наслідками пережитих подій краще, а інші – гірше. Також слід пам'ятати, що наслідки стресу обов'язково відбиватимуться на наступних поколіннях, тому на даний момент важливо здійснювати профілактику постстресових розладів при надзвичайних ситуаціях.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – це хронічне порушення психічного стану, що може розвинути після травматичної події [3]. Отже, посттравматичний стресовий розлад виникає після подій, що «виходять за межі нормального людського досвіду». Він може розвинути як у безпосередніх жертв травм, так і у свідків таких подій. Також варто відмітити, що ПТСР впливає усі рівні суспільного життя (фізіологічну, особистісну, міжособистісну та соціальну взаємодію людини), призводячи до особистісних змін й у членів сімей травмованих осіб.

Здебільшого виділяють такі симптоми ПТСР:

1. Повторні, нав'язливі спогади про події, які включають образи, думки чи відчуття. Пережита надзвичайна ситуація повторюється знов і знов, тобто спогади постійно виникають без будь-яких зовнішніх стимулів. Відбувається відчуття реальної події. Вони зазвичай виникають наяву, коли людина прокидається, при інтоксикації (алкогольній, під дією певних ліків).

2. Сновидіння про надзвичайну ситуацію, які повторюються та викликають тривогу.

3. В людини виникають дії та відчуття, начебто психотравмуючі події відбуваються знову, тобто ілюзії, галюцинації та дисоціативні епізоди. Даний симптом також характеризується своєрідними розладами орієнтування, які можуть тривати від декількох хвилин до декількох годин (дів), людина начебто стає учасником надзвичайної ситуації.

4. Психологічний дистрес та фізіологічна реактивність під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, які символізують надзвичайну ситуацію та все що нагадує про неї. В людини проявляються різноманітні фізіологічні реакції такі як: пітливість, оніміння кінцівок, відчуття слабкості, відчуття тиску в горлі.

5. Особа намагається уникнути відчуттів, думок, дій, місць, людей чи розмов, що пов'язані з пережитою травмою.

6. Часткова чи повна амнезія пережитої надзвичайної ситуації, тобто людина не може пригадати деякі епізоди того, що з ним відбувалося.

7. Втрата інтересу до раніше важливих занять, тобто особа стає байдужою до своєї діяльності та захопленя якими раніше займалася.

8. Людина віддаляється від оточуючих, в неї виникає відчуття самотності в колі родини, друзів, дітей.

9. Звуження діапазону афективної реакції. Особа відчуває незадоволення собою та оточуючими, роздратованість, знижений настрій, апатію, втрату інтересу до будь-чого, спостерігається зниження реакції на сенсорні подразники.

10. Людина нездатна планувати тривалу життєву перспективу. Вона формує своє життя на короткий час та дуже гостро виникає відчуття «неперспективного майбутнього».

11. Ускладнення при засинанні та розлади тривалості сну, адже нічні кошмари, страх заснути, оскільки сні будуть відображати пережиту надзвичайну ситуацію, особа буде відчувати нервову виснаженість, підвищення тривоги, неможливість розслабитися, відчуття фізичного та душевного болю.

12. Людина відчуває приступи гніву, відчуває себе роздратованою, стає більш конфліктною, в суперечках може застосовувати навіть і насилля.

13. Неможливість сконцентрувати свою увагу. Особа не здатна зосередитися на чомусь, інколи такої уваги може бути достатньою, але як тільки виникає стресовий фактор, вона одразу втрачає своє зосередження.

14. Немотивована пильність. Людина слідкує за всім, що відбувається, в той час відчуваючи небезпеку. Зазвичай така небезпека є внутрішньою та проявляється в постійній фізичній напрузі, готовності в будь-який момент подолати чи відбити зовнішню або внутрішню загрозу.

15. Посилена реакція переляку. Різноманітні запахи, ситуації чи звуки легко стимулюють у особи спогади про пережиту надзвичайну ситуацію, відчуття безпомічності та незахищеності.

Тому аналізуючи різноманітні симптоми та прояви ПТСР, можна дійти до висновку, що надзвичайно необхідною є профілактика постстресового розладу при надзвичайних ситуаціях.

Під первинною профілактикою ПТСР варто розуміти роботу з групою умовно здорових людей, в якій існує певна кількість осіб з груп ризику. Фахівці використовують систему заходів, які спрямовані на формування стресостійких та позитивних форм поведінки, розвиток особистісних ресурсів і копінг-механізмів з одночасною корекцією дезадаптивних форм.

А вже вторинна профілактика розрахована на хворих на ПТСР з метою попередження рецидивів захворювання та його хронізації, розвитку коморбідних розладів (депресії, хімічні залежності), формування хронічних змін особистості внаслідок пережитої надзвичайної ситуації.

Розробка та впровадження таких профілактичних програм повинна проводитися та мати на увазі основні фактори і умови формування ПТСР: особливостей самої надзвичайної ситуації, наявності негативних «професійних» чинників, соціально-демографічних і соціально-економічних характеристик, анамнестичних даних, соціально-психологічних і індивідуально-психологічних особливостей.

Під час вирішення питань організації необхідної медичної та психосоціальної допомоги постраждалому населенню від надзвичайної ситуації, актуальною є проблема визначення так званих стрес-чинників. Адже ідентифікація найбільш проблемних факторів, які з більшою вірогідністю здатні викликати психічні порушення, а також розвиток ПТСР, дозволить визначити групу первинних стрес-чинників, які необхідно подолати або ж зменшити їх вплив в першу чергу. Саме ці заходи повинні відбуватися безпосередньо з моменту початку надання допомоги постраждалому населенню.

Виокремлення первинних факторів дозволить визначити групу вторинних стрес-чинників, які пов'язані з екстремальними ситуаціями, але самостійно не призводять до формування ПТСР. Заходи щодо подолання негативного впливу відповідних чинників повинні відбуватися в процесі ліквідації наслідків надзвичайної ситуації і продовжуватися після завершення рятувальних робіт. Також необхідно визначити «антистресові» фактори для проведення ефективних реабілітаційних та психопрофілактичних заходів, які призводять до зниження впливу стресових подій.

Профілактика ПТСР у осіб, що пережили надзвичайну ситуацію, повинна мати комплексний характер, базуватися на мультидисциплінарному підході та включати в себе різноманітні заходи, такі як: соціальні, психологічні та медичні.

Найважливішими сторонами профілактики ПТСР можна виділити: а) розробку та впровадження скринінгових програм раннього виявлення психічних порушень у жертв надзвичайних ситуацій; б) подальший моніторинг стану здоров'я осіб, які складають групи підвищеного ризику.

Формування соціальної компетентності людини і розвиток особистості в цілому, в тому числі адекватних копінг-механізмів, фрустраційної толерантності, стресостійкості є універсальною профілактичною стратегією.

Профілактичні заходи, що спрямовані на запобігання негативних психіатричних та медико-психологічних наслідків надзвичайних ситуацій, варто поділити на три основні види:

- заходи, здійснювані в період, що передують надзвичайній ситуації;
- проведення терапії під час надзвичайної події;
- здійснення профілактики уже після завершення впливу факторів небезпечної ситуації.

Профілактичні заходи також можна поділити за колом отримувачів такої допомоги, тому можна виділити три групи це: працівники професій підвищеного ризику (працівники МНС (рятувальники, пожежники, медичні працівники закладів медицини катастроф та ін.), працівники МВС та інших силових структур, шахтарі); фахівці, які у випадку виникнення надзвичайної ситуації в першу чергу можуть бути залучені до ліквідації її наслідків (медичні працівники, працівники силових структур, військовослужбовці запасу) та цивільне населення.

Для представників професій підвищеного ризику найбільш важливими профілактичні заходи, що зазначені на Рисунку 2.

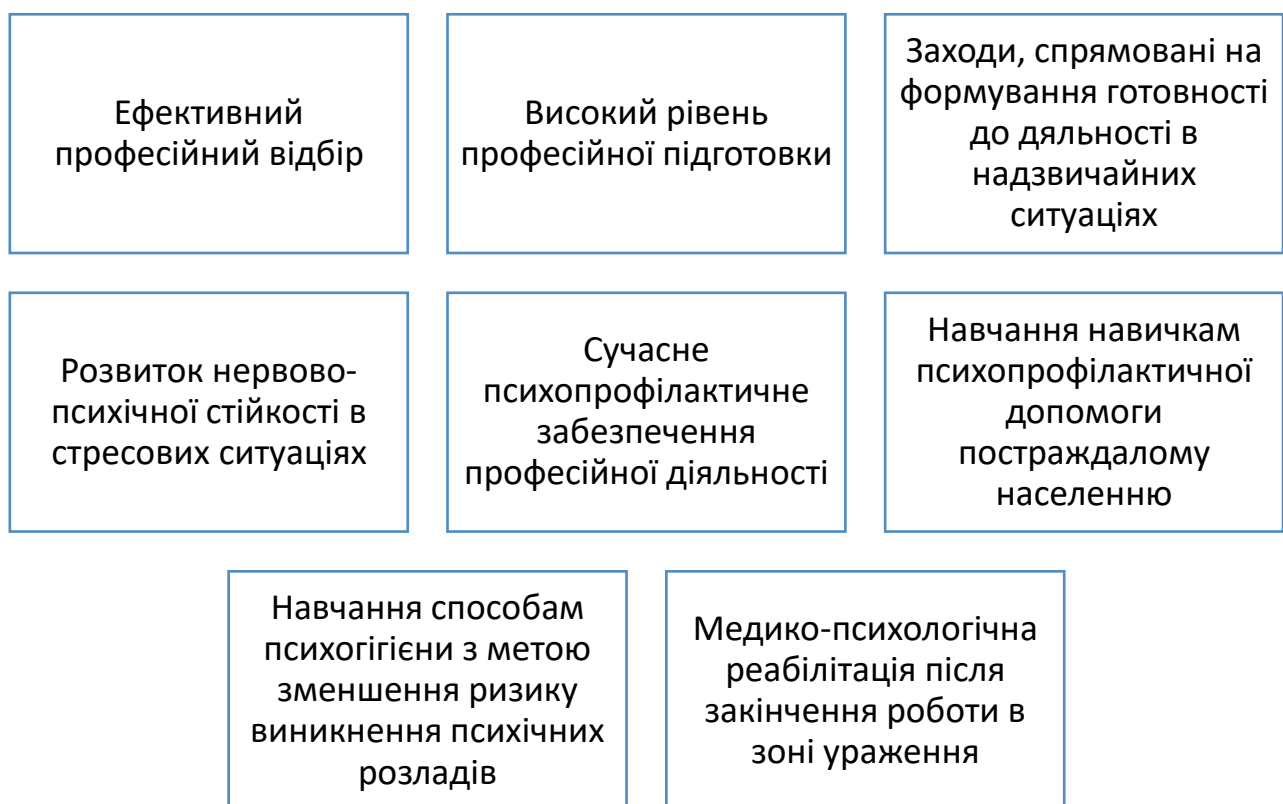

Рисунок 2. Профілактичні заходи для професій підвищеного ризику

Спеціалісти, що можуть бути додатково залучені до ліквідації наслідків тієї чи іншої надзвичайної події, повинні пройти спеціальну підготовку перед виїздом на місце події. Ця підготовка включає такі напрямки (Рис. 3):

Рисунок 3. Профілактичні заходи для спеціалістів, які можуть бути додатково залучені до ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Населення, що мешкає на територіях підвищеного ризику надзвичайних ситуацій, повинне мати своєчасну інформацію щодо можливості тієї чи іншої надзвичайної ситуації, знати телефони й адреси місцевих структур МНС, місця можливої евакуації, адреси медичних закладів та ін. Люди мають бути поінформовані про негативний вплив на психічне здоров'я пережитих надзвичайних подій, про необхідність в цьому випадку своєчасного звернення до відповідних спеціалістів. Адже саме це дозволить в найкоротші терміни виявити всіх постраждалих з психічними розладами та надати їм спеціалізовану допомогу, попередити психічні порушення і розвиток коморбідних захворювань. Всі постраждалим повинні забезпечуватися соціальною підтримкою та захистом на державному рівні, доступністю медичної допомоги та реабілітаційних програм. Загалом все населення має бути охоплене широким колом освітніх програм щодо різних надзвичайних ситуацій і їх впливу на здоров'я людини. Ці програми повинні стосуватися всіх вікових груп, обов'язково дітей та підлітків [4].

Отже, підсумовуючи все вище сказане, можна зробити висновок, що психосоціальна підтримка та її профілактика є ключовим та визначним фактором

подолання наслідків стресових ситуацій соціуму. Заходи з психологічної підтримки слід здійснювати як безпосередньо в зоні дії надзвичайної ситуації, так і після виходу з неї (невідкладно або протягом найближчих днів). Ці заходи можуть включати в себе психодіагностику, індивідуальне консультування, психологічні дебрифінги, програми взаємної підтримки, психокорекційну роботу тощо. А профілактичні заходи щодо розвитку постстресового розладу і його ускладнень повинні відбуватись відповідно до принципу етапності та включати в себе відповідні психокорекційні і психотерапевтичні заходи, своєчасне лікування хронічних соматичних і нервово-психічних захворювань, зменшення впливу негативних «професійних» чинників, поліпшення виробничо-побутових умов і сімейних відносин, підвищення рівня інформованості щодо отримання спеціалізованої медико-психологічної допомоги та ін.

Список літератури

1. Эммонс Р. Психология высших устремлений: мотивация и духовность личности. Р. Эммонс. М.: Смысл, 2004. 416 с.
2. Приходько Р. В. Надзвичайна ситуація: поняття, зміст, характеристика. Державне будівництво. 2011. № 1. С. 1–8.
3. Що треба знати про посттравматичний стресовий розлад. URL: <https://moz.gov.ua/article/health/scho-treba-znati-pro-posttravmatichnij-stresovij-rozlad>
4. Шестопалова Л. Ф. Профілактика посттравматичних стресових розладів у жертв надзвичайних подій: медико-психологічні аспекти. Гуманітарний часопис. 2005. №1. С. 103-108.

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВПЛИВУ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА РОЗВИТОК КРЕАТИВНИХ ФОРМ МИСЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ

Пундєв Володимир,

к. психол. н., старший викладач,
кафедра мовної та психолого-педагогічної підготовки,
Одеський національний економічний університет

Формування у процесі дистанційного навчання середовища, що стимулює креативні форми мислення підлітків, забезпечується відповідним конструюванням трьох взаємопов'язаних компонентів: просторово-предметного, соціально-психологічного та організаційно-технологічного [1].

Просторово-предметний компонент має відповідати таким вимогам, як: гетерогенність і складність середовища, взаємозв'язок його функціональних зон, гнучкість і варіативність, автентичність.

Соціально-психологічний компонент виховного середовища має забезпечувати: свободу творчого самовираження підлітків, взаєморозуміння і задоволеність взаєминами всіх суб'єктів виховного процесу, позитивну емоційну включеність учнів у творчу діяльність, участь особистості у виборі й організації різних видів позааудиторної діяльності, демонстрацію значущими дорослими (педагогами) зразків креативної поведінки.

Організаційно-технологічний компонент виховного середовища передбачає використання у процесі нової діяльності різноманітних форм, методів і прийомів, що стимулюють розвиток творчих здібностей підлітків: проблемних, інтерактивних, проектних, ігрових, спеціальних прийомів і вправ, які знімають психічну напругу, внутрішні бар'єри творчого самовираження, а також стимулюють розвиток творчої уяви та дивергентного мислення студентів.

Таким чином, можна поділяти переваги та недоліки впливу дистанційного навчання на розвиток креативних форм мислення для підлітків - як зазначено у табл. 1.

Таблиця 1.

Порівняння переваг і недоліків впливу дистанційної форми навчання на креативність підлітків

Переваги	Недоліки
Можливість брати участь у проектах та створювати їх з використанням сучасних технологій (наприклад: презентації)	Недостатньо особистого спілкування
Зручність онлайн-тренінгів та курсів	Необхідність значної самомотивації
Розвиток вербальної креативності за допомогою дискусій	Складність у розвитку невербальної креативності

Різноманітність онлайн-галерей та музеїв	Необхідність у більш інтенсивній самостійній роботі
Велика кількість ресурсів для розвитку (сайти с логічними вправами, наукові відео, тощо)	Важкість ізоляції і обмежень у моральному плані

Всі перелічені методи необхідно і можна враховувати при впровадженні дистанційного навчання. Навіть з урахуванням недоліків онлайн - навчання та браком комунікації «віч-на-віч», завдяки такій сучасній формі комунікації розвивається здатність до активного пошуку знань, їх аналізу, синтезу та систематизації у підлітків за допомогою Інтернет-технологій.

Можливість розміщення персональних напрацювань у інтерактивному середовищі з наступним обміном думок із певної проблеми створює мотиваційну основу творчого розвитку особистості. В основі технологій дистанційного навчання є відповідальність підлітків за власні результати навчання та чітко організована взаємодія між учасниками дистанційного навчального процесу, наприклад, через визначення нового лідера [2]. Саме ці дві особливості дистанційного навчання роблять його використання особливо актуальним у особистості, коли у неї є мотив для отримання знань, має мету навчитися та високий рівень активності у навчанні й відповідальності за індивідуальні та соціально-політичні процеси [3]. Велике значення при цьому має й наявність деякого досвіду як у використанні технічних засобів спілкування, так і у взаємодії з іншими через інформаційні засоби, що значно полегшує процес упровадження технології дистанційного навчання, спілкування, дозволяючи сконцентрувати більше зусиль саме на змісті роботи, а не на вирішенні технічних і організаційних проблем.

Загалом, можна констатувати, що важливою умовою розвитку загальної активності підлітків при дистанційному навчанні є здійснення творчої, креативної діяльності під час вивчення різноманітних дисциплін.

Список літератури

1. Терещенко С.В. Розвиток креативності підлітків на інтегрованих уроках музики : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Національний педагогічний університет імені М.П Драгоманова. Київ, 2018. 21 с. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/36474>

2. Пундєв В.В. Психологічні особливості структури лідерських якостей студентів білінгвів. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки»*. 2022. № 2, С. 28-34. <http://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1267>
<https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2022-2-4>

3. Пундєв В.В., Герасименко Ю. В. Психологічні особливості політичної поведінки студентів білінгвів. *Габітус*. 2022. №39. С. 244-249. <http://habitus.od.ua/journals/2022/39-2022/44.pdf> <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.39.44>

ПОТРЕБА В АВТЕНТИЧНОСТІ ЯК МЕХАНІЗМ АДАПТАЦІЇ У КОРИСТУВАЧІВ ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ: РИЗИКИ ТА СПОСОБИ ПОДОЛАННЯ

Ронжес Олена,
магістр психології, спеціаліст економічних наук,
аспірантка кафедри прикладної психології,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

1. Прагнення до щирості у цифрових середовищах

Частина природи людини – прагнення бути автентичним у безпечній обстановці, бути прийнятим та знайти однодумців, що є одним із біологічно закладених механізмів людського вигляду. Піраміда потреб Абрахама Маслоу відображає ці прагнення у категоріях “потреба в безпеці”, “потреба в коханні та приналежності до чогось”, “потреба в повазі” [1]. Тому прагнення бути собою та у своїх щирих проявах бути прийнятим позитивно і безпечно – дуже велике, в тому числі й у цифровому просторі, як у додатковому середовищі комунікації з інструментами та можливостями різних форматів [2]. З цього випливає мета нашого дослідження - теоретично описати особливості сучасної комунікації в мережі інтернет з урахуванням ризиків та потреби в ідентичності користувачів мережі. Автентичність - це спроможність індивіда проявлятися конгруентно, щиро, згідно власних думок, почуттів, реакцій, та відмовитись від своїх соціальних ролей, як визначає в своїх роботах один з лідерів гуманістичної психології Карл Роджерс [3].

Також прояви автентичності та щирості інших приваблюють велику аудиторію підписників та учасників різних цифрових спільнот. Приклади цього – медійні персони, блогери та інфлюенсери [4].

Інтернет-комунікація різних форматів та кіберсередовища теоретично дають можливість охоплення багатомільйонної аудиторії. Кількість людей з різноманітними подібними інтересами та поглядами, з якими можна познайомитись та спілкуватися, значно зросла, порівняно з досвідом попередніх поколінь завдяки поширюванню інтернету. Одномиттєва присутність у часі та просторі зі співрозмовником вже не обов'язкова, що було важко забезпечити до появи кібертехнологій для комунікації. Щирість у такому взаємодії стає особливо привабливою, оскільки без особистого прямого спілкування реальних зустрічей захисні механізми слабшають [5]. Негативний приклад тому - хейтери, які в реальному житті не зважилися б на різкі оцінки і висловлювання, а в цифровому середовищі у них з'являється вседозволеність. Цей ефект пояснюється навіть на рівні біологічного виживання: ризик фізичної розправи або відторгнення від своєї групи мінімізований, загрози виживанню начебто немає.

2. Ризики прояву щирості у цифровому середовищі

У кіберсередовищі безпека не гарантована [6], а присутність у цифрових середовищах та онлайн вимірюється для деяких користувачів багатьма годинами на добу [7]. Невідомо, хто саме, коли, як і з якими цілями скористається інформацією про унікальні якості та реакції користувача поза соціальними даними та ролями. Автентичність, значні цінності, емоційні реакції можуть стати надбанням тих, хто може нашкодити чи травмувати.

Також зростає ризик маніпуляції психологічними станами користувача і навіть покарань: адміністративних, соціальних, фізичних. Приклад цього можна навести закон про фейки [8] та закон про дискредитацію російської армії [9] в Російській Федерації. Переслідування за думку чи позицію, виражені у ЗМІ, соціальних мережах чи особистому листуванні в месенджерах, легітимізоване на законодавчому рівні. У таких випадках небезпека покарання (аж до тюремних ув'язнень строком до 15 років) загрожує не лише за автентичні щирі прояви, що не відповідають актуальним наративам держави, але навіть за поставлені реакції до повідомлень інших користувачів.

Позбавлення анонімності в цифровому середовищі на різних рівнях доступу до інформації користувачів, у тому числі і особистої, і навіть інтимної (мається на увазі щирі реакції, почуття, позиції, характеристики) призводить до того, що доступ до даних, прив'язаних до конкретної особи, отримують багато сторонніх і незнайомих людей. Однак і зі знайомими не всі хочуть розкривати себе психологічну інформацію [10].

Більшість користувачів коригує інформацію, що публікується про себе, як у приватному листуванні або з доступом закритої групи віртуальних контактів, так і в соціальних мережах [11]. У багатьох випадках це призводить до зворотного щирості ефекту. Обробка істинної інформації в ідеалізованих варіантах практично є деяким спотворенням і прикрашанням дійсності. Приклад тому – обробка перед публікацією фотографій у редакторах або вбудованими у сервіси фільтрами, однобока чи прикрашена подача інформації про себе.

В результаті це призводить до обмежень у щирості подання інформації. Також обмеження самопрезентації відбувається відповідно до спрямованості співтовариства: що саме освічує дане конкретне співтовариство, які свої ролі надають тут користувачі і що від них очікується. Наприклад, соціальна мережа LinkedIn – про професійні та кар'єрні досягнення, Instagram і Snapchat – міні-блоги на базі візуального контенту, Facebook – більше тексту приватного характеру або неформальні інтерфейси бізнесу та споживача, Discord – пріоритет на голосову комунікацію, найбільш популярний у геймерів, Researchgate – наукова спільнота тощо. Окрім зон інтересів спільноти різняться і за віком учасників, що ще більше призводить до сегрегації.

Виходячи з нашого аналізу, повноти автентичного прояви немає, місце у цифрових середовищах, де цілком можна бути щирим у різноманітності своїх проявів та соціальних ролей, і де зустрічаються незалежно від віку, роду діяльності та інтересів (“спілкування душами”) практично не представлено.

В результаті у користувача може залишатися почуття незадоволеності: щирого прояву не вийшло. Бути автентично без обмежень у цифровому просторі здається проблематичним або травмуючим. Особливо для інтровертів. А і інтровертованість зростає, за думкою Amichai-Hamburger, Y., & Etgar, S. (2019), враховуючи зростаючі обсяги цифрового аутизму, як побічного ефекту перенесення важливості присутності уваги в кіберсередовищі з реального світу [12], і самотності в особистому віртуальному просторі, що формується алгоритмами під попередні прояви.

3. Можливий варіант вирішення проблеми неможливості реалізації потреби в автентичності в кіберсередовищах – формування цифровими інструментами динамічного метафоричного образу своїх автентичних проявів

Можливі рішення можуть полягати у створенні окремих сервісів, де реалізація потреби в автентичності відбувається анонімно і у такому форматі, де ризик прямої ідентифікації особи мінімізований. Як і ризик травмувати тих, з ким відбувається комунікація, і загроза бути травмованим самому.

Як же уникнути прямої самопрезентації, але при цьому збільшити ступень автентичності проявів?

З цією метою може добре підійти метафоричний невербальний формат взаємодії з групою чи іншим індивідом [13]. Як показує світовий досвід арт-терапії, прояви психіки на глибинних рівнях, метафорично виражені у образній формі, дозволяють ідентифікувати себе з отриманим образом.

Окрім задоволення від самопрезентації на глибокому рівні, так само можна отримати і реакцію у відповідь інших, що переводить комунікацію в додатковий, інтуїтивно-метафоричний шар. Сприйняття невербальних образів, створених іншими, також дозволяє знайти тих, чиї образи викликали найбільшу реакцію у відповідь (у тому числі і на несвідомому рівні) [14]. Наприклад, наші емпіричні спостереження за групами творчого розвитку в Креатив-студії показують: автори образних метафоричних робіт стверджують, що група розуміє їх стани вірогідніше при спостереженні створених образів, ніж у повсякденній звичній комунікації.

Можливість комунікації на образному рівні особливо зростає, коли знімається ризик прямої ідентифікації особистості та розширюється щирість проявів. Завдяки численним можливостям кібертехнологій з'являється велика кількість форматів для такого образного спілкування.

4. Приклади можливих проектів із підтримкою автентичності та щирості проявів користувачів цифрового простору

Наведемо декілька прикладів того, як можуть бути вирішені вищезазначені завдання на основі вже існуючих технологій чи проектів, але з акцентом на психологічну і, особливо, емоційну складову.

4.1. Соціальна участь та інфраструктура

Підсвічування будинків або цілих районів відповідно до настрою городян, які вибрали колірне кодування свого актуального стану в додатку для регулювання підсвічування. Для цього може бути виділений певний часовий проміжок або

весь темний період доби. “Висловився”, показав себе, зробив свій внесок у загальне творіння, видиме багатьма, водночас залишився анонімним. Принципи систем освітлення розумних будинків дають змогу легко технічно реалізувати такий проект. Один із прикладів індивідуальної участі у трансформації інфраструктурних елементів – вежа Telefonplan у Стокгольмі [15]. Кожен бажаючий, скориставшись спеціальним додатком, може встановити колір освітлення одного з вікон вежі, яка є початковим місцем розташування телефонної фабрики Ericsson (див. рис. 1). Але в цьому проекті немає психологічної основи вибору кольору користувачем, комбінація основних

кольорів вибирається користувачем просто за кольоровими уподобаннями.

Рис. 1. Вибір кольору та вікна для освітлення башти Telefonplan, Стокгольм

Більш розвиненим варіантом запропонованого вище проекту може бути динамічний відео-меппінг (або 3D-меппінг - тривимірна проекція відеоконтенту на фізичний об'єкт, з урахуванням його геометрії та місця розташування в просторі для створення неповторного динамічного або статичного візуального образу) на будинках. Світлові сценарії можуть генеруватися в реальному часі в залежності від вхідних параметрів, що задаються характеристиками городян.

Окрім будівель для метафоричної передачі автентичних станів населення можуть використовуватися й інші об'єкти інфраструктури, наприклад, розвідні мости, вуличне освітлення, монітори тощо.

Таким чином, підтримується не тільки щирість автентичних проявів користувача, але і його належність до групи, виховується усвідомлення участі в загальних соціальних ефектах і процесах, наприклад формування частини інфраструктури через свої автентичні стани. Такі проекти можуть також служити і діагностикою емоційних і психологічних станів населення міста чи певних груп.

Міста можуть стати більш “живими”, динамічно демонструючи щирі автентичні стани мешканців. Таким чином буде посилена можливість для кожного почуватися частиною єдиного організму. Важливою відмінністю

запропонованих проєктів від наявних на ринку та в реалізації сервісів або проєктів використання цифрових технологій для передачі емоційних станів людини є те, що користувач безпосередньо впливає на кінцевий результат, а не пасивно отримує підсумок, сформований за нього алгоритмами на основі даних, отриманих від людини в фоновому режимі.

Як варіант можлива участь через кодування реакції на певний стимул. Наприклад, конвертація ритмів ЕЕГ у колір пазла під час обговорення певної теми та створення загальної картини з окремих елементів-пазлів, створених учасниками (реакція на стимул). Таким чином, навіть підписання петицій або опитування населення можуть вийти на новий, метафоричний рівень.

4.2. Колективні образи

Прикладом цього напряму може бути проєкт “Фотостіна-годинник” на бізнес-виставці фото- та відеоіндустрії Photokina у 2008 році в Кьольні. Кожен бажаючий отримував через сайт тимчасовий код, виданий випадковим чином (годину та хвилини) та право завантажити на сайт будь-яке зображення, що підходить на думку учасника під заданий часовий код. Багато художників, дизайнерів, фотографів, аматорів і професіоналів взяли участь у створенні спільного мультимедійного образного об'єкта, зберігши при цьому індивідуальність своєї роботи. У дні заходу зображення на фотостіні та на сайті проєкту змінювалися відповідно до надісланих учасників проєкту файлів згідно з заданим таймкодом. У результаті кожен був представлений як окремий автор у колективному візуальному арт-об'єкті. Випадковим чином було визначено учасників, які отримали призи, що підвищувало залучення до проєкту (див. рис. 2).

Рис. 2. Колективні арт-об'єкти у павільйонах бізнес-виставки Photokina 2018

За таким же принципом можуть бути організовані як творчі, так і соціальні, і психологічні, і професійні проєкти. Замість виданого стимул-часу може бути виданий стимул-питання про настрої, шкала станів, або різні варіанти отримання даних про глибинні переживання. Крім візуального представлення підходять й інші формати чи канали сприйняття, наприклад, аудіозапис (голос, серцебиття, звук від предмета тощо).

Інші проекти створення колективних образів були реалізовані на цій же виставці Photokina у різні роки. Бізнес-виставка проіснувала 70 років до 2018 [16]. Опис проектів можна знайти у блогах чи архівах відвідувачів. Однак у них була творча складова без психологічного чи емоційного ракурсу, що давало цікаві арт-проекти, але не комунікацію на глибшому метафоричному образному рівні.

4.3. Індивідуальні самостійні образи

Створення образного об'єкта на основі своїх унікальних характеристик дозволяє подати кожну конкретну людину як автентичний неповторний метафоричний мультимедійний об'єкт. Наприклад, риси характеру та емоційні стани в даний момент кодуються в динамічні параметри анонімного об'єкта, що створюється, з яким себе можна безпосередньо безпечно ідентифікувати. Рівні отримання інформації можуть бути різними: від застосування валідних методик психодіагностики до прямого вибору параметрів (див. рис. 3), а також до зняття даних типу ЕЕГ, пульсу, та інших психофізіологічних показників. Особливо біодані складно фальсифікувати чи ненавмисно спотворити внаслідок дії захисних механізмів психіки, що надає інформацію на більш достовірному та автентичному рівні.

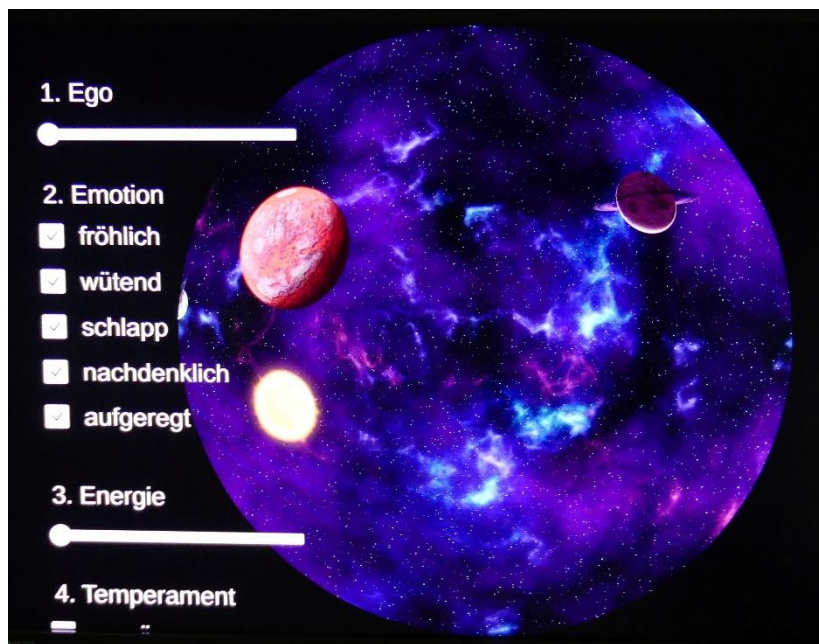

Рис. 3. Прототип створення метафоричного мультимедійного об'єкта “Планета” за характеристиками особистості в прототипі проекту Soul Planet

Прототип цієї ідеї був реалізований мною разом із командою програмістів у проекті Soul Planet на імерсійному хакатоні Metaversed у планетарії Бохума [17], і отримав за оцінками професійного журі призове місце [18]. Характеристики ідентифікума конвертувалися в параметри неіснуючої планети (див. рис. 3). За ними створювався цифровий динамічний об'єкт – образ унікальної планети, представлений на куполі планетарію та у додатку проекту. Кожен учасник міг не лише створити свій метафоричний образ, але знайти серед інших планет-образів найпривабливіші для нього. Така соціальна мережа може бути використана для

багатьох цілей – психологічної служби, сервісу знайомств, тімблдіingu, покращення саморегуляції (див. рис. 4).

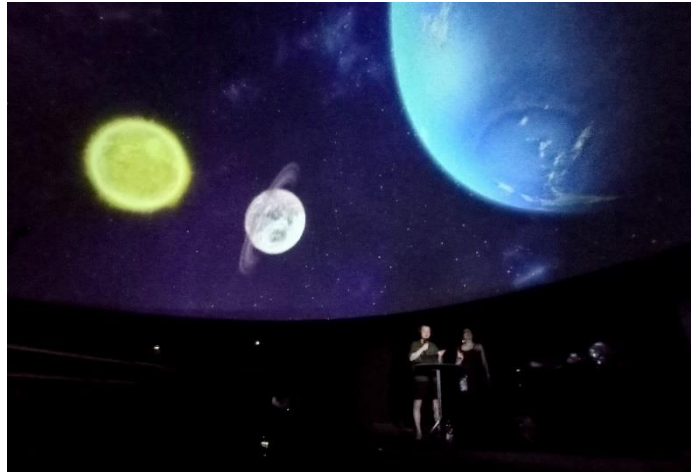

Рис. 4. “Планетарна спільнота” в прототипі проекту Soul Planet

Висновки

Анонімність користувача в цифровому середовищі може забезпечити щирість автентичних проявів.

Уникнення прямої вербалізації та вибір метафоричної комунікації, результатом якої є образні динамічні об'єкти, дозволяє знизити ризики травмуючого або конфліктного спілкування.

Інтерактивна архітектура в сенсі взаємодії людини та інфраструктурних елементів, а не в сенсі інтернету речей як частини довкілля людини, може допомогти проявам щирих почуттів та станів людини образним способом і надати комунікації додатковий вимір.

Ми бачимо цей напрямок як перспективний та конструктивний у плані налагодження безпечної щирої комунікації та емпатичного взаєморозуміння людей, допоміжними інструментами якого можуть бути цифрові технології. Зокрема, ми плануємо розвиток та реалізацію проекту Soul Planet, зазначеного вище.

Список літератури:

1. Maslow A. H. (1954). *Motivation and Personality*. Harper and Row.
2. Attrill-Smith. A. (2019). The online self. *The Oxford Handbook of Cybertechnology*. Chapter 2
3. Lietaer, G. (1993). Authenticity, congruence and transparency. In D. Brazier (Ed.), *Beyond Carl Rogers* (pp. 17–46). Constable and Company.
4. Okdie. B. M., Rempala D. M. (2019). Social connecting through blogs and vlogs: social connections approach to blogging and vlogging motivation. *The Oxford Handbook of Cybertechnology*. Chapter 20.
5. Amichai-Hamburger, Y., Etgar. S. (2019). Personality and internet use: the case of introversion and extroversion. *The Oxford Handbook of Cybertechnology*. Chapter 4.
6. Park, Y., Vieraitis, L. M. (2021). Level of engagement with social networking services and fear of online victimization: The role of online victimization experiences.

International Journal of Cybersecurity Intelligence and Cybercrime, 4(2), 38-52. URL: <https://www.doi.org/10.52306/04020421TERZ5728>

7. Sillence. E. Briggs. P. (2019). Managing your health online: issues в selection, curation, і sharing of digital health information. The Oxford Handbook of Cybertechnology. Chapter 22.

8. Про внесення змін до Кримінального кодексу Російської Федерації та статті 31 та 151 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації: Федеральний закон від 04.03.2022 р. № 32-ФЗ. Офіційний Інтернет-портал правової інформації. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_410887/ (дата звернення: 7.03.2022).

9. Громадські дії, створені задля дискредитацію використання Збройних сил Російської Федерації з метою захисту інтересів Російської Федерації та її громадян, підтримки міжнародного миру та безпеки чи виконання державними органами Російської Федерації своїх повноважень у зазначених целях: Кримінальний кодекс Російської Федерації. Стаття 280-3. у ред. Федерального закону від 25.03.2022 N 63-ФЗ. URL: <https://www.garant.ru/news/1536688/> (дата звернення: 20.04.2022)

10. Choi, Y., Kruis, N. E., Choo K., (2019). Explaining Fear of Identity Theft Victimization Using a Routine Activity Approach. Volume 37, Issue 3. URL: <https://doi.org/10.1177/10439862211001627>

11. Fullford. C. (2019). Impression Management і Self-Presentation Online. The Oxford Handbook of Cybertechnology. Chapter 3.

12. Amichai-Hamburger, Y., Etgar. S. (2019). Personality and internet use: the case of introversion and extroversion. The Oxford Handbook of Cybertechnology. Chapter 4

13. Tay, D. (2019). Affective Engagement in versus Literal Communication Styles in Counseling. Discourse proceses. Volume 57. Issue 4. Page 360-375. URL: <https://doi.org/10.1080/0163853X.2019.1689086>

14. Sprigham, N. Art as Relational Encounter: An Ostensive Theory of Art Therapie. (2018). 35 (1), pp.4-10. URL: <https://doi.org/10.1080/07421656.2018.1460103>

15. Colour by numbers Stockholm. URL: <http://www.colourbynumbers.org/en/still.html> (дата звернення: 10.11.2022)

16. Офіційна інтернет-сторінка бізнес-виставки Photokina. URL: <https://www.photokina.de> (дата звернення: 10.11.2022)

17. Створення прототипу проекту Soul Planet. Допис від планетарія м. Бохум, Німеччина, у соціальній мережі Twitter. URL: https://twitter.com/PlanetariumBO/status/1538158832383410179?s=20&t=j5idH0ZIrXy4mOaKxX_ZMQ (дата звернення: 10.11.2022)

18. Презентація прототипу проекту Soul Planet. Допис від планетарія м. Бохум, Німеччина, у соціальній мережі Twitter. URL: https://twitter.com/PlanetariumBO/status/1538236540429770752?s=20&t=j5idH0ZIrXy4mOaKxX_ZMQ (дата звернення: 10.11.2022)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Сапельнікова Тетяна Станіславівна

Кандидат психологічних наук
доцент кафедри практичної психології
Українська інженерно-педагогічна академія
Харків, Україна

На сучасному етапі розвитку цивілізації неможливо уявити відсутність такого виду комунікації молоді як інтернет - комунікація. Велику схвильованість можуть визивати у батьків та вчителів непомірні за часом просиджування юнаків в соціальних мережах. Інтернет спілкування, захоплення соціальними мережами та тими можливостями, яке надає така інтернет-активність стало наразі нашим сьогоденням. Інтерес та особливості самопрезентації молоді під час активності в соціальних мережах наразі є актуальним питанням для багатьох дослідників. Не має сумнівів, що особливості активності в соціальних мережах пов'язано з психологічними особливостями юнацького віку. Початок досліджень особливостей юнацького віку пов'язують з роботами С. Холла, що належать до початку ХХ століття. Подальше осмислення юнацького періоду вікового розвитку в зарубіжній психології велося по цілому ряду напрямків: культурно-антропологічний підхід (М. Мід, Р. Бенедикт), порівняльна психологія (Х. Вернер), психоаналітичні теорії (З. Фрейд, А. Фрейд, О. Ранк, Г. Саллівен), когнітивний підхід (Ж. Піаже, Р. Лазарус), соціальна психологія (А. Едлер, Питер Р. Хофштеттер), гуманістичний підхід (Ш. Бюлер), епігенетична теорія (Е. Еріксон), теорія індивідуалізації (П. Блос) та ін. [4].

Серед дослідників, які займалися проблемою особливостей юнацького розвитку можна назвати такі прізвища як С. Рубінштейн, Л. Виготський, А. Петровський, Л. Божович, І. Кон, Д. Фельдштейн, Д. Ельконін, М. Гінзбург та інші. В полі зору дослідників були питання розвитку в період юнацького віку, характеристики якісних змін в мотиваційній сфері та сфері спілкування, особливості інтелектуального розвитку, кризи юнацького віку, обумовлені прагненням до самовизначення.

Формування психологічної структури особистості в ранній юності тісно пов'язане з психічними новоутвореннями цього періоду, а також з особливостями навчально-пізнавальної діяльності, яка здійснюється старшокласниками у повсякденному житті.

Основними новоутвореннями ранньої юності є:

- особистісне та професійне самовизначення, яке полягає в усвідомленні себе як члена суспільства та зайняття свого місця в ньому;
- формування «Я-концепції» і розвиток самосвідомості, становлення ідентичності; усвідомлене прагнення до самореалізації;

– якісні зміни в системі особистих відносин, розвиток саморефлексії, початок періоду життєствердження, необхідність і можливість прийняття зовнішнього і внутрішнього світів;

– формування особистісних позицій, ціннісних орієнтацій, життєвих цілей і планів;

– підвищення рівня самоконтролю та саморегуляції, надбудова соціальної свідомості як регулятора поведінки [5].

Одним з провідних напрямів психологічного розвитку у юності є соціально-психологічне становлення особистості в контексті активної комунікації. Саме на період ранньої юності доводиться один з піків розвитку потреби спілкування. При цьому в якості психологічних особливостей спілкування науковці виділяють наступні:

- прагнення задовольнити провідні соціальні потреби: визнання, самоствердження, придбання нового досвіду і т. ін.;

- орієнтація на побудову зрілих відносин з однолітками та дорослими [3].

У старшокласників спілкування зачіпає всі сфери взаємодії: навчання, дружбу, розваги, любов, професійні та особистісні інтереси і т.д. Отже найважливіші надбання та завдання юності пов'язані з кількісним розширенням діапазону соціальних ролей та інтересів, а також їх якісним перетворенням.

Таким чином, у учнів старших класів формуються важливі якості особистості перш за все через активну соціалізацію, де комунікація виступає найважливішим інструментом.

Феномен соціальних мереж як особливий фактор впливу на особистість неодноразово розглядався з позицій різних теорій: теорії соціальної дії М. Вебера і Т. Парсонса; теорії символічного інтеракціонізму Дж. Г. Міда, теорії обміну Дж. Хоманса і теорії раціонального вибору Дж. Коулмена. Аналіз літератури показав, що різні концепції і точки зору на цей феномен дають різне розуміння поняття. Наявність різних трактувань термінів «соціальна мережа» і «активність в соціальних мережах» говорить про багатозначність даного феномена. Під активністю розуміється якість суб'єкта дії, що реалізується у взаємодії з соціальним середовищем, що забезпечує самореалізацію особистості, обумовлене зовнішньою та внутрішньою необхідністю. [2].

Самореалізація виступає універсальним засобом об'єктивації комунікативної активності школяра і вказує на індивідуальний характер її змісту. Таке визначення вказує, по-перше, на те, що активність в соціальних мережах - важливий феномен, що характеризує якість особистості. По-друге, це якість формується в результаті взаємодії особистості з навколишнім середовищем. Сутність та специфіка даної взаємодії полягає у згладжуванні кардонів реальності та у більш активній проявленості суб'єкта назовні, результатом чого є самореалізація особистості, розкриття її потенційних можливостей і здібностей. Активність в соціальних мережах забезпечує можливості самовираження особистості в рамках тієї або іншої групи, або суспільства в цілому. По-третє, активність формується під впливом як об'єктивних факторів, що спонукають особистість до вступу у взаємодію, в якій відбувається її самореалізація, так і

суб'єктивних (внутрішніх потреб, інтересів, установок, особистого досвіду та ін.). Її формування відбувається через розкриття у особистості потенційних можливостей через формування установок, потреб до діяльності і т. д. при створенні для цього зовнішніх умов.

Для проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей учнів старших класів були використані наступні методики: опитувальник К. Юнга для виявлення типологічних особливостей особистості; методика діагностики рівня самооцінки С.А. Будасі; тестова методика «Здібності до самопред'явлення у спілкуванні» М. Снайдера, в адаптації Н. Амяга. Також було запропоновано анкету з метою визначення рівня активності школярів в соціальних мережах.

Висновки. В дослідженні виявлено взаємозв'язок окремих особистісних властивостей учнів старших класів з їх активністю в соціальних мережах. В результаті аналізу отриманих даних було виявлено, що більшість опитаних учнів старших класів мають середній рівень активності у соціальних мережах (49%), на другому місці учні з високим рівнем активності (29%), на третьому — з низьким рівнем (22%). У більшій частині вибірки діагностовано адекватна самооцінка з тенденцією до завищення (85%). Досліджувані учні старших класів продемонстрували середній та високий рівень здібностей до самопред'явлення (по 45%). Більшість опитаних учнів характеризуються амбіверсією (69%), тож володіють широким колом якостей з домінуванням екстраверсії або інтроверсії в залежності від обставин. Проведений кореляційний аналіз отриманих даних показав, що існують взаємозв'язки між деякими критеріями. Виявлено значущі взаємозв'язки між показниками здатності до самопред'явлення в спілкуванні та показниками активності в соціальних мережах учнів старших класів. Можна припустити, що чим вищою є здатність до самопред'явлення в спілкуванні у учнів старших класів, тим вища їх активність в соціальних мережах. Самопрезентація учнів в процесі інтернет-спілкування звісно може змінюватись в залежності від аудиторії спілкування та особливостей спілкування в молодіжних групах, але в загальному вигляді здатність до самопред'явлення надає школярам впевненості в процесі комунікації. Також виявлено, що між показниками прояву екстраверсії та показниками активності в соціальних мережах також існує значущий взаємозв'язок. Можна допустити, що чим сильнішим є вираженість екстраверсії у старшокласників, тим вищою є їх активність в соціальних мережах.

Показники таких індивідуально-типологічних якостей як амбіверсія, інтроверсія, а також рівень самооцінки не показали статистично значущого кореляційного зв'язку з показниками активності в соціальних мережах. Отже, можемо припустити, що ці індивідуальні особливості не мають істотного впливу на активність старшокласників в соціальних мережах. В результаті аналізу отриманих даних встановлено, що більшість учнів старших класів мають середній рівень активності у соціальних мережах та адекватну самооцінку з тенденцією до завищення. Більшість досліджуваних продемонстрували середній та високий рівень здібностей до самопред'явлення. Більшість опитаних

учнів характеризуються амбіверсією, тобто можуть проявляти ознаки екстраверсії та інтроверсії в залежності від обставин. Було встановлено також позитивні значущі взаємозв'язки між показниками здатності до самопред'явлення та показниками активності в соціальних мережах, та показниками прояву екстравертованості та ктивністю в соціальних мережах. Рівень самооцінки не показав статистично значущого взаємозв'язку з активністю у соціальних мережах, отже можна допустити, що самооцінка учнів не відіграє особливого впливу на інтернет-активність учнів старших класів.

Отже, висунута гіпотеза щодо наявності взаємозв'язку між екстравертованістю, самооцінкою, здатністю до самопред'явлення та активністю в соціальних мережах учнів старших класів підтвердилась частково.

Література

1. Ассаджолі Р. Психосинтез: теорія і практика. М.: REFL-Book, 1994. 314 с.
2. Бех І. Д. Біля витоків сутності особистості. Шлях освіти. 1999. № 2. с. 10–14.
3. Боришевський М. Й., Киричук О. І. Самосвідомість як детермінанта саморозвитку особистості. Тези доповідей та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Ментальність. Духовність» (Луцьк, 18–23 червня 1994 р.). Київ – Луцьк, 1994. 1 частина, 3 розділ. С. 406–408.
4. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. /О. В. Скрипченко., Л. В. Волинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
5. Долинська Л. В., Пенькова О. І. Самореалізація особистості як соціальнопсихологічний феномен. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Серія 12: Психологічні науки. К.:, 2016. С. 18–25

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Сидорук Олександра Василівна

студентка магістратури, спеціальності “Публічне управління та адміністрування” Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Шутяк Ірина Анатоліївна

заслужена вчителька України, доцентка кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Повномасштабне вторгнення росії в Україну змінило повсякденне життя українського населення. Страх, апатія, стрес, агресія та інші негативні емоції почали все більше супроводжувати нас кожного дня. Психологічний стан багатьох людей перебуває у важкому становищі.

Психологічний захист населення є важливим напрямком цивільного захисту населення. Його мета полягає в збереженні та відновленні психічного здоров'я кожної особи, яка потерпіла від надзвичайних ситуацій різного характеру, а також в усуненні форм поведінки, які є деструктивними та потребують корекції.

Серед практичних завдань психологічного захисту населення можна виділити такі:

- розповсюдження необхідної інформації щодо надання спеціальними службами психологічної допомоги;
- відстежування емоційного стану населення;
- попередження проявів, які негативно впливають на кожную особистість;
- стабілізація емоційного стану осіб, недопущення паніки та стресових розладів;
- надання допомоги всім особам, які її потребують;
- надання якісної психологічної допомоги;
- розв'язання соціальних проблем, які склалися в районі надзвичайної ситуації;
- перенаправлення постраждалої особи у відповідні органи, які надають послуги, що усувають складні життєві обставини.

Принципами системи психологічного захисту є певні правила, відповідно до яких має здійснюватись якісна та ефективна психологічна допомога особам при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного, природного чи соціально-політичного характеру:

- Терміновість — надання психологічної допомоги має починатися зразу після прибуття рятувальних служб в район прояву надзвичайної ситуації.
- Конфіденційність — вся інформація яку надала про себе особа має бути конфіденційною, та при потребі розголошуватись лише з її дозволу.

- Неупередженість — ставлення до кожної людини повинне бути однаковим, не допускається будь-яка дискримінація.

- Професійність — психологічну допомогу можуть надавати тільки ті фахівці, які мають відповідну освіту і підготовку;

- Ефективність та активність надання допомоги — працівники служби психологічного забезпечення повинні самі виявляти постраждалих, які потребують невідкладної психологічної допомоги [1, с. 131-132].

Згідно зі статтею 38 “Кодексу цивільного захисту України” психологічний захист визначається як комплекс різних заходів, що мають на меті усунути або зменшити негативні емоції та стани серед населення у надзвичайних ситуаціях, що порушують нормальні умови життя та здоров’я людей. Він включає в себе:

- якісний та ефективний план діяльності, що пов’язаний із забезпеченням психологічного захисту;

- застосування різних методів, визначених законодавством України як дозволених, що включають в себе інформування, профілактику та корекцію психічних станів, які сприяють позитивному впливу на кожну людину;

- виявлення негативних чинників, що впливають чи можуть вплинути на нормальну життєдіяльність особи;

- застосування сучасних, перевірених практикою, психологічних технологій, що допоможуть особі пом’якшити або вийти зі складної життєвої ситуації що склалася [2];

- та інші.

Державна служба України з надзвичайних ситуацій є тим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує здійснення комплексу цих заходів психологічного захисту населення. Налагоджена координаційна взаємодія ДСНС з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та населенням сприяє ефективній організації та реалізації завдань і напрямів необхідної діяльності.

Спеціалізована компанія Gradus Research провела опитування українців щодо їх психічного здоров’я та ставлення до надання психологічної допомоги під час війни. Згідно з цим соціологічним дослідженням було виявлено, як оцінюють своє ментальне здоров’я наші громадяни. Зокрема, 41% опитаних зазначили, що почуваються задовільно, 51% - середньо, а 8% - незадовільно.

Серед способів визначення психічного стану більшість людей відповіли (78%) що керуються власними відчуттями, інші (18%) - за думкою рідних, друзів або знайомих, 9% - ознайомившись з відповідною літературою чи статтями за відповідною темою. За висновками про свій ментальний стан особи звертались до: 3% - сімейного лікаря; 3% - психолога або психотерапевта; 2% - лікаря-психіатра [3].

Нажаль, сьогодні розуміння важливості психологічної допомоги все ще залишається низьким. Адже люди вважають, що звертатися до психолога потрібно лише психічно хворим людям. І це не один стереотип який керує свідомістю населення. Серед них також можна виділити такі:

- впоратися з психологічними проблемами можна самотійно;

- психологи хочуть лише нажитися на особі, а не допомогти їй;
- звернення до психолога — це прояв слабкості.

Насправді ні один стереотип немає правильного підґрунтя. Адже звертатися до психолога можна і потрібно усім. Бути відважним — це добре, але й проявляти слабкості також. Приховувати свої психологічні проблеми — не варіант їх вирішення. Зараз отримати консультацію психолога можна не виходячи з дому. Потрібно лише подзвонити на відповідну гарячу лінію, де вам нададуть безкоштовну послугу у вирішенні ваших проблем. Тому, не потрібно відкладати звернення до психолога, адже надання відповідної кваліфікованої допомоги покращить життя, а відповідно й ментальне здоров'я кожної особи.

Для того, щоб змінити ставлення людей щодо надання психологічної допомоги, потрібно:

- інформувати громадян про те, де можна отримати психологічну допомогу;
- сформувати позитивне сприйняття надання психологічної допомоги;
- створити безкоштовні центри психологічної допомоги;
- запровадити та підтримувати психологічні ініціативи на всіх рівнях влади;
- підвищити доступність отримання психологічної допомоги;
- залучати волонтерів, благодійні та громадські організації до надання психологічної допомоги;
- контролювати процес ліцензування надавачів психологічної допомоги;
- реалізувати загальнонаціональну програму з відновлення та збереження психологічного здоров'я українців;
- розповсюджувати інформацію про способи та методи подолання негативних психологічних станів.

Отже, психологічний захист населення – це діяльність спрямована на забезпечення фізичного і психологічного здоров'я осіб у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій. Ефективна взаємодія відповідних органів та вирішення питань, що потребують змін — допоможуть покращити процес надання людям психологічної допомоги. Наш народ героїчно тримається навіть за таких екстримальних ситуацій, адже “плач не дав свободи ще нікому, а хто борець – той здобуває світ”.

Список літератури

1. Фомич М., Спіркіна О. Концептуальні основи психологічного захисту населення. *Вісник Національного університету оборони України*. 2019. С. 130-134.
2. Кодекс цивільного захисту України. Закон України від 02 жовтня 2012 року №5403-VI. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, №34–35, ст. 458)
3. Gradus Research Company. Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни. URL: https://gradus.app/documents/307/Gradus_Research___Mental_Health_Report_full_version.pdf

ПСИХОЛОГІЯ ЛЮДИНИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Чепель Дар'я Романівна

магістратура за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

«Незалежно від того, через які випробування, труднощі чи болючі ситуації ви проходите у своєму житті, у всіх нас є щось глибоко всередині, до чого ми можемо дотягнутися та знайти внутрішню силу, щоб подолати це».

Алана Стюарт

У житті кожної людини буває багато ситуацій, які можна віднести до складних або навіть екстремальних, тобто таких, які здатні глибоко впливати на психологічному рівні та потенційно загрожувати ментальному здоров'ю людини.

Під екстремальною ситуацією розуміється така психологічно небезпечна, несприятлива для умов людської життєдіяльності ситуація, в результаті якої спостерігається перевантаження психофізіологічних механізмів роботи організму людини, а також їхня дезорганізація [2, с. 29–34].

Багато вітчизняних та зарубіжних науковців проводять дослідження у галузі екстремальної психології для того, щоб вдосконалити психологічну підготовку для роботи в незвичайних умовах існування і розробити план заходів ахисту від травмуючого впливу психогенних факторів на здоров'я людини.

Ментальне здоров'я людини – це стан благополуччя, при якому індивід може реалізувати свій власний потенціал, справлятися зі звичайними життєвими стресами, продуктивно і плідно працювати, а також вносити вклад в життя своєї спільноти. Ментальне здоров'я включає:

- емоційне благополуччя;
- психологічне благополуччя;
- соціальне благополуччя

Почуття тривоги, постійного занепокоєння, проблеми зі сном та інші симптоми, які схожі на депресію, є типовою реакцією на надзвичайну ситуацію як до, під час і після події.

Тривожність визначають як психологічний стан підвищеного занепокоєння, емоційної напруги людини [1].

Тіло інстинктивно здатне реагувати на зміни, емоційні проблеми та стрес, викидаючи такі гормони як адреналін та кортизол.

Лікарі-неврологи часто називають гормон кортизол – «бий або біжи», адже за умови його нетривалого впливу на мозок людина може перевершити свої можливості, а відтак, навіть, перемогти в Олімпіаді, виступити на велику публіку або швидко вирішити проблеми різної складності.

Не можна допускати тривалого впливу кортизолу на організм людини, адже у зоні, так званого, гіпокампу мозок починає зменшуватися в об'ємі, і через це

з'являються проблеми з пам'яттю, з відтворенням інформації, що зможе призвести до серйозних незворотних змін у головному мозку.

При відчутті стресу можна вжити заходів, щоб зменшити його вплив на тіло. Щоб полегшити симптоми та впоратися навіть із найпоширенішими стресовими факторами в житті, рекомендується виконувати ці три не складні кроки:

1. Фізичні навантаження. Будь-яка активність може підвищити рівень ендорфінів та інших природних нервових хімічних речовин, які здатні покращити ваше самопочуття. Ваше тіло готове діяти, тож рухайтесь фізично.

2. Дихальні практики. Для цього використовуються методики, що діють на блукаючий нерв — глибоке повільне дихання, деякі вправи-практики з йоги або гімнастики. Зосереджуйте свою увагу, це дозволить зупинити потік плутаних думок, які можуть переповнювати ваш розум і спричиняти стрес. Медитація як метод саморегуляції здоров'я може вселити відчуття спокою, миру та рівноваги, що принесе користь як вашому емоційному благополуччю, так і загальному здоров'ю.

3. Спілкування. Соціальний контакт є хорошим засобом для зняття стресу, оскільки він може відволікти увагу, надати підтримку та допомогти вам переносити життєві злети та падіння.

Підвищення ефективності дій при виникненні екстремальної ситуації виражається у мобілізації усіх ресурсів психіки людини на подолання несприятливих для неї обставин. Коли відчуття страху, тривоги, переживання, стресу переповнюють і паралізують вас, сприйміть це як сигнал, щоб знайти час і подбати про себе. Підвищений самоконтроль, чіткість сприйняття і оцінки того, що відбувається, вчинення адекватних ситуації дій, допоможуть вам вийти з будь-якої складної ситуації.

Список літератури:

1. Заверико Н. В. Соціально-педагогічна підтримка підлітків у притулку для неповнолітніх. Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. Запоріжжя, 2009. С. 77-80

2. Мрака Н. М. Психологія діяльності у кризових ситуаціях. Курс лекцій. Львів: ЛДУВС, 2013. 304 с.

ЦИФРОВІЗАЦІЯ – СТРАТЕГІЧНИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕЧНОЇ СФЕРИ

Сафонова Тетяна Анатоліївна

кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач
кафедри цифрових комунікацій та інформаційних досліджень
Харківська державна академія культури

На сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства характерною рисою є активне впровадження в усі сфери життя цифрових технологій та цифрової техніки. Це сприяє розвитку науково-технічного прогресу та визначає його спрямованість. Соціальні перетворення, що викликані цифровізацією, стосуються як виробництва, так і освіти, науки та культури. Успішна адаптація у цифровому середовищі усіх без винятку соціальних інститутів стає необхідною умовою для їх функціонування та розвитку у сучасних умовах. Бібліотеки не є винятком, оскільки їх діяльність пов'язана із накопиченням, зберіганням, обробкою і передачею інформації та знань.

Цифровізація є процесом трансформації, завдяки якій бібліотека за рахунок використання цифрових технологій переходить на новий рівень не тільки бібліотечно-інформаційного виробництва, а й відношення між своїми користувачами та персоналом.

Бібліотечну сферу з упевненістю можна назвати втіленням і виразником цифровізації. У бібліотечній сфері цифровізація реалізується у чотирьох взаємозв'язаних напрямках:

- 1) створення і розвиток моделі цифровізованої бібліотеки;
- 2) формування фондів цифрових інформаційних ресурсів;
- 3) розвиток цифрового сервісу;
- 4) підготовка бібліотекарів високої цифрової компетентності [1].

Цифрова культура у бібліотеці дозволяє значно оптимізувати процеси бібліотечного виробництва, якісно змінити форми та методи надання бібліотечно-інформаційних послуг, способи взаємодії бібліотекаря з користувачем. Завдяки програмам інтелектуального пошуку можна швидко знаходити потрібну інформацію та доставляти її користувачеві. Таким чином, цифровізація істотно підвищує оперативність та зручність надання послуг, позитивно впливає на їх якість.

Усе вищевказане безпосередньо залежить від рівня освоєння бібліотечно-інформаційними фахівцями цифрових сервісів, технологій, цифрових носіїв та пристроїв. Саме тому конкурентоздатність бібліотек полягає у досягненні високої цифрової компетентності її працівників. Особливої актуальності набуває необхідність організації системи підвищення цифрової кваліфікації бібліотечних кадрів і навчання всіх бажаючих практичній цифровій грамотності.

Тема фахових компетенцій бібліотечних фахівців завжди є нагальною. Розвиток сучасного суспільства спонукає бібліотечну професію також до розвитку і трансформації, а в період переходу до цифрового суспільства

особливо цінними стають цифрові компетенції бібліотекарів. У останній час це питання досить активно розглядається у вітчизняній фаховій періодиці [2], [3], [4], [5].

Розвиток цифрового сервісу або цифровізація бібліотечного обслуговування користувачів є одним із сучасних трендів розвитку бібліотек. Цифровізація є інструментом для досягнення цілей розвитку бібліотечної справи. Зміна технологій, форм та методів на основі впровадження цифрових технологій дозволяє відійти бібліотекарю від рутинної праці, зробити більш досконалою його взаємодію з користувачами та реалізувати різноманітні творчі бібліотечно-інформаційні проекти.

У зарубіжних бібліотеках процес цифровізації йде широкими темпами. Так, у багатьох університетських бібліотеках США – Бібліотеці ім. Джеймса Хант-молодшого (James B. Hunt Jr. Library) Університету Північної Кароліни (North Carolina State University) та ін. – діє система компактного зберігання та автоматичної видачі книг BookBot, яка розрахована на 2–3 млн видань. Книги тут зберігаються у 15-метрових сталевих боксах. Кожна книга має свій оригінальний штрих-код, що дозволяє її розшукати за допомогою віртуального браузера. Робототехнічний механізм з'єднаний з електронним каталогом та системою електронного замовлення: як тільки книга запитується користувачем, система автоматично надсилає відповідну команду для виявлення її місцезнаходження. Через кілька хвилин бібліотекар витягує з комірки запитану книгу, щоб доставити її користувачеві [6].

У грудні 2018 р. у Гельсінкі (Фінляндія) відкрилася нова будівля бібліотеки Oodi, де працює автоматична система повернення книг. У процесі задіяні два робота-маніпулятори та три мобільні роботи. Книги з рук читача потрапляють на сортування за 15 тематичними розділами, роботи самі розкладають їх по ящиках, викликають ліфт та піднімають ящики на третій поверх, у книгосховищі. У Каліфорнії, в Кремнієвій долині, робот BookBot обходить удома, збираючи книги, щоб повернути їх до бібліотеки. Перш ніж з'явитися з візитом, робот самостійно обдзвонює користувачів. У перші місяці робота супроводжував бібліотекар-куратор, щоб переконатися, що він працює правильно [7].

У публічній бібліотеці Кітченера (Онтаріо, Канада) читачам пропонується додаток для пошуку книг libARi. Цей додаток дозволяє знайти видання під час наведення камери на стелажі, а також у нього є функція, що пропонує додаткову літературу. Цікаво, що у Японії ще 2003 року було опубліковано повідомлення про винахід «електронного бібліотекаря». За допомогою чудо-пристрою можна було читати книги, знаходячись в офісі чи вдома. Машина могла вибрати книгу та перегортати сторінки, одночасно передаючи зміст на екран комп'ютера користувача. Сьогодні роботи-бібліотекарі є досить звичним явищем у великих вітчизняних бібліотеках та зарубіжних установах.

Досвід цифрової трансформації закордонних бібліотек демонструє реалізацію їхнього інноваційного потенціалу, і може слугувати орієнтиром для сучасних бібліотек в аспекті реалізації цифрових рішень.

Готовність вітчизняних бібліотек до трансформації можна визначити за наявності або можливістю: 1) стратегії розвитку бібліотеки у напрямку цифровізації; 2) оптимізації бібліотечних процесів; 3) достатніми компетенціями бібліотечних фахівців; 4) узгодженість вимог цифрових даних відповідно світових стандартів.

Таким чином, можна зробити висновок, що на сьогоднішній день цифровізація є стратегічним напрямом розвитку бібліотечної сфери. Цифрові технології якісно змінюють форми та методи бібліотечно-інформаційних послуг, вдосконалюють бібліотечно-інформаційне виробництво і його продукцію, покращують комунікацію між користувачем та бібліотечним фахівцем. Тобто, цифровізація суттєво впливає на швидкість та якість отримання потрібної інформації і відповідно дозволяє залучити нових користувачів.

Література

1. Онищенко О. Цифровізація – стратегічний шлях розвитку бібліотечної сфери / О. Онищенко // Бібліотечний вісник. – 2021. – № 4. – С. 3-9. –Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2021_4_3

2. Гуменчук А. Складові цифрової культури бібліотечного фахівця А. Гуменчук // Укр. журн. з бібліотекознавства та інформ. наук. – 2020. – №5. – С. 96–105.

3. Давидова І. Розвиток цифрових компетентностей студентів бібліотечних спеціальностей / І. Давидова, О. Мар'їна // Укр. журн. з бібліотекознавства та інформ. наук. – 2020. – №6. – С. 97–104.

4. Давидова І. О., Мар'їна О.Ю. Сучасний стан цифрової модернізації бібліотек України / І. О. Давидова, О. Ю. Мар'їна // Молодий вчений. – 2018. – № 11(2). – С. 1001-1005. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_11%282%29__117

5. Промська О. Л. Цифрові компетенції сучасного бібліотекаря / О. Л. Промська // Посилення спроможності публічних бібліотек в контексті цифровізації суспільства : матер. круглого столу, м. Рівне, 23 верес. 2020 р. / Рівнен. обл. універс. наук. б-ка, Рівнен. обл. від-ня Укр. бібл. асоц. ; уклад.: Н. П. Волян ; наук. ред., редагування: О. Л. Промська ; відп. за вип.: В. П. Ярошук. – Рівне, 2020. – С. 22-24.

6. Payne L. Winning the space race: expanding collections and services with shared depositories // American Libraries. – 2014. – URL: <https://americanlibrariesmagazine.org/2014/09/23/winning-the-space-race/>

7. Baldassari E. Meet BookBot: mountain view library's newest robot helper only in Silicon Valley does a robot return your library books. – URL: <https://www.siliconvalley.com/2019/03/09/meet-bookbot-mountain-view-librarys-newest-robot-helper/>.

METHODS AND MEANS OF TERRAIN RESEARCH FOR SKI RESORT PLANNING

Botuzov Viktor

master student

National Technical University of Ukraine Igor Sikorsky KPI

Skiing is one of the most popular types of active recreation around the world. Every year, millions of people go to other regions, countries of the continents to relax, ski or snowboard. Every year, more and more ski resorts are opening so that everyone can have a good time. A ski resort is a set of facilities located in the mountains and foothills. The facilities include tracks, lifts, recreation areas, etc. Together, they form a whole complex with a well-thought-out logic for finding certain objects in a certain place and with a well-thought-out route, so that you can easily get from one object to another and get the necessary things everywhere.

The creation of ski resorts is carried out by highly experienced engineers using special methods and tools. It is necessary to accurately assess the suitability of terrains for creating ski tracks on them. Different methods and approaches to analysis take different amounts of time. Terrain analysis based on field experiments can give a more accurate result on its suitability, but it will take a lot of time to conduct it. The use of software and computer graphics greatly speeds up this process and immediately makes it possible to create a model of the resort. Therefore, there is a need to evaluate the existing methods and means of terrain research.

The science of studying relief is called geomorphology. The term «geomorphology» literally translated from Greek includes three concepts: geo - Earth; morphe - form; logos - science; he named the science of the forms of the earth's surface. The diverse combination of irregularities of the earth's surface, called relief, is one of the most complex indicators of our planet. The relief is formed on the border of the main geospheres of the Earth: lithosphere, atmosphere, hydrosphere, biosphere and pedosphere (soil cover of the Earth) [1].

Methods of geomorphological research are components of a large group of methods of geographical sciences. They are an integral part of the complex of methods for studying objects of the natural environment, which is the relief of the earth's surface, which combines the following components of the environment: vegetation, soils, lithology, surface waters, microclimate, the formation and changes of which are determined by the relief [2].

To develop this kind of project, it is necessary to use cartographic applications. The most famous application is ArcGIS. ArcGIS is a set of software products of the American company ESRI [3]. These applications allow you to organize, manage, create, distribute geographic information. With the help of this platform, users can create and upload data that will be publicly available to users around the world. The system is available at any point where it is possible to use web browsers, mobile devices in the form of smartphones, as well as desktop computers.

ArcGIS Server is the server software component in ArcGIS Enterprise that makes

your geographic information available to other users in your organization and, optionally, to anyone on the Internet [4]. This is achieved through the use of GIS services, which allow the server to receive and process requests for information sent by other devices. The data is not stored on the server and users can view the projects of other users or download their own. Therefore, the program must take data from online servers and all changes that will be made will be transferred back to the server, and not remain in memory as in desktop applications. The data will be stored on the server, so the program will take up little space on the computer. The user will be able to add, delete and change data. This will make the data constantly updated, the user will be able to look at the changes created by other users and add their own.

References:

1. Shcheglov D.I., Gromovik A.I. Fundamentals of geomorphology. Tutorial. - Voronezh State University. - Voronezh: VSU Publishing House, 2017. – 178 p.
2. Bayrak. H. Methods of geomorphological research: teaching. manual – Lviv: Ivan Franko National University, 2018. – 292 p.
3. ArcGIS 9 ArcGlobal User Guide / [R. Pfaf, B. Bus, D. Shaner et al.]. - New York, 2002. - 558 p.
4. <https://enterprise.arcgis.com/ru/server/latest/get-started/windows/what-is-arcgis-for-server-.htm>

ОДНОЕЛЕКТРОННІ ТЕХНОЛОГІЇ В КОМБІНАЦІЙНИХ НАНОПРИСТРОЯХ

Melnyk Oleksandr,

Candidate of technical science, Associate Professor
Kyiv, National Aviation University

Kozarevych Viktoriia,

Senior lecturer
Kyiv, National Aviation University

Квантові коміркові автомати – технологія, що виникла трохи більше ніж два десятиліття тому, в якій значенням логічних станів відповідають позиції окремих електронів. Квантові комірки використовуються для конструювання логічних нанoeлементів та арифметичних нанопристроїв. Інформація в квантових коміркових автоматах представляється певною конфігурацією електронів в комірці квантових автоматів, що складається з однієї чи двох окремих молекул [1].

Орієнтація пари квантових комірок така, що їхнє взаєморозміщення визначає взаємний вплив. Ця взаємодія зарядів між сусідніми комірками дає змогу обробляти і передавати інформацію.

Прилади на квантових коміркових автоматах (КА) складаються з нанорозмірних діелектричних комірок, які мають чотири квантові напівпровідникові точки, розташовані у кутках, і два рухомі електрони. Окрема комірка забезпечує тунельні переходи з потенціальними бар'єрами. Переходи контролюються локальним електричним полем, величина якого збільшується для перешкодження руху електронів, або зменшується для його спонукання. Таким чином, окрема комірка може перебувати в одному з трьох станів. Нульовий стан, або стан невизначеності настає, коли потенціальний бар'єр зменшений, і рухомий електрон може зайняти будь-яку з вакансій. Інші два стани – стани поляризації, виникають, коли величина потенціального бар'єру зростає і зберігає свій рівень, щоб мінімізувати енергетичний рівень комірки. Набір станів Q скінченний і типовий: $Q = \{0,1\}$.

Базова комірка КА та два способи її розміщення в просторі і поляризації електронів зображені на рис.1.

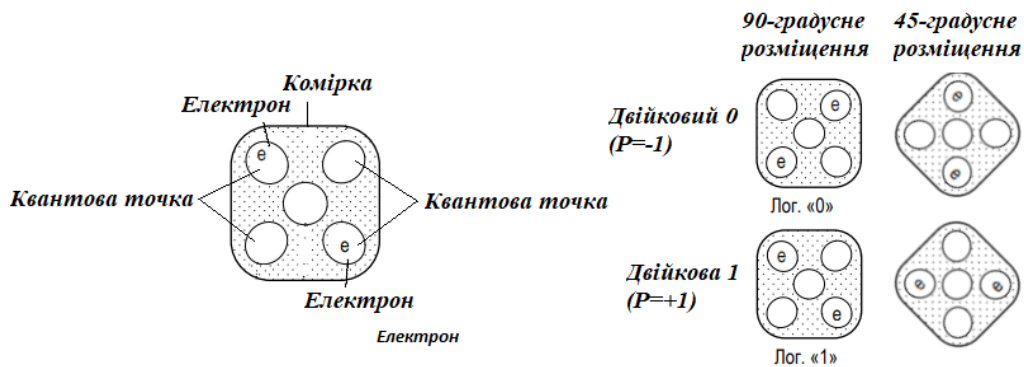

Рис. 1. Комірка квантового автомата (а), способи розміщення в просторі (б) і поляризації ($P = \pm 1$)

Логічний мажоритарний елемент та інвертор. Розміщуючи комірки в послідовності одна за другою і викликаючи їх взаємодію між собою, можливо забезпечити протікання інформації по такому провіднику. Теоретично існує два методи побудови провідника в залежності від 45-градусної чи 90-градусної орієнтації комірок, але технологічно складно виготовити нанокмірки з різною орієнтацією.

За допомогою КА можуть бути сконструйовані різні елементи для виконання логічних і арифметичних операцій. Базовими логічними нанокмірками в теорії коміркових автоматів є мажоритарний елемент (МЕ) та інвертор (рис. 2).

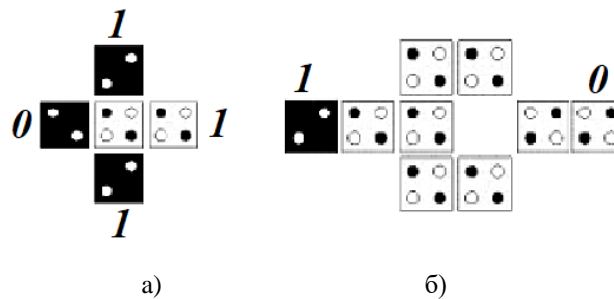

Рис. 2. Тривходовий мажоритарний елемент (а) та інвертор (б) на базі коміркових автоматів

Суматори. Перші мікро- та наносхеми суматорів на базі МЕ запропоновані науковцями Харківського університету радіоелектроніки [2] та Університету Нотр Дам [1]. Однобітний напівсуматор на КА може бути складений з чотирьох МЕ і двох інверторів (рис.3).

На рис. 4 наведена наносхема на КА однорозрядного напівсуматора (а) та результати моделювання її часових діаграм у САПР QCADesiner [4, 5]. Для конструювання вхідних провідників використані комірки з 45 градусною орієнтацією.

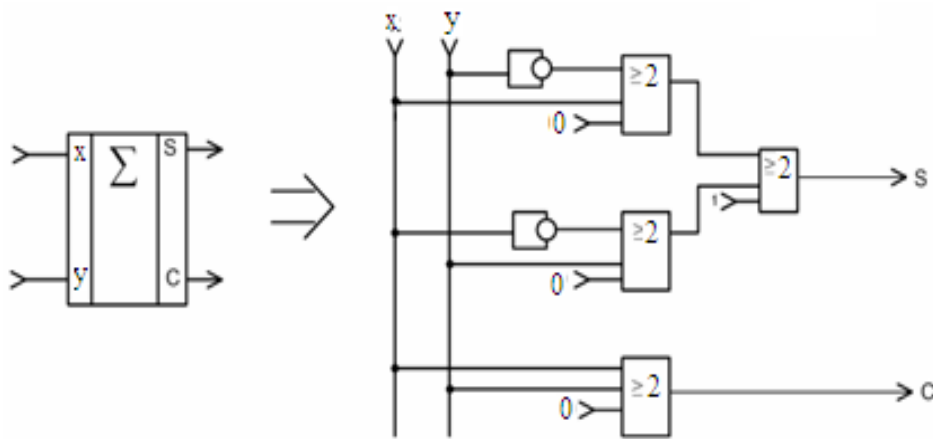
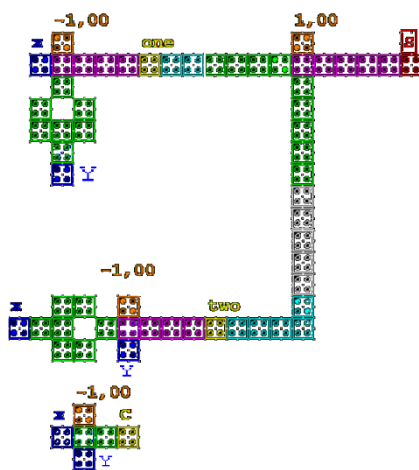
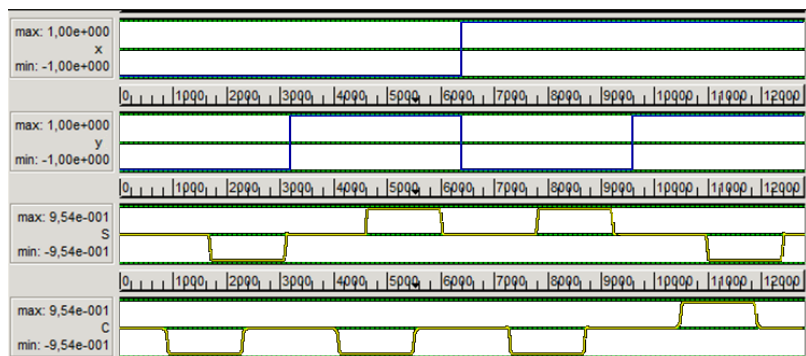

Рис. 3. Схема однорядного напівсуматора на тривходових мажоритарних елементах

а)

б)

Рис.4. Наносхема однорядного напівсуматора на КА (а) та результат моделювання його логічних діаграм (б)

Якщо провідник з однаково поляризованих комірок перетинає інвертуючий провідник, провідники не взаємодіють між собою, тому можуть працювати незалежно на одному рівні (компланарний перетин) [3,5]. Проблемою компланарного перетину є те, що відстань між комірками окремого провідника призводить до зниження ймовірності проходження сигналу.

Дворозрядний суматор реалізує арифметичне додавання S_2, S_1, S_0 дворозрядних бінарних чисел x_1x_0 та y_1y_0 (рис.5).

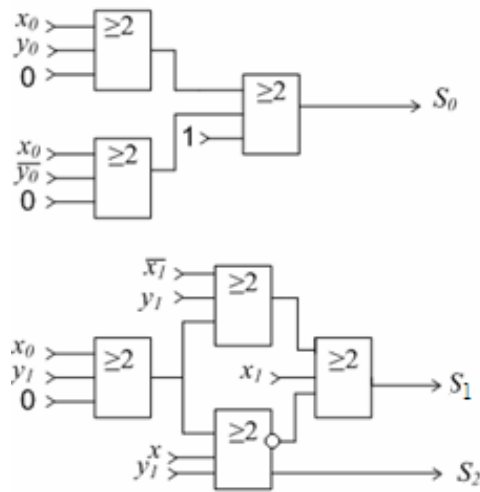

Рис.5 Наносхема дворозрядного суматора на тривходових мажоритарних елементах

Логічні рівняння для трьох виходів дворозрядного суматора мають вигляд:

$$S_0 = \text{maj}(\text{maj}(x_0, y_0, 0), \text{maj}(x_0, y_0, 0), 1) = x_0 y_0 \vee \bar{x}_0 y_0 = x_0 \oplus y_0,$$

$$C_0 = \text{maj}(x_0, y_0, 0) = x_0 y_0,$$

$$S_1 = \text{maj}(\text{maj}(x_1, y_1, C_0), x_1, \text{maj}(x_1, y_1, C_0)) = \bar{x}_1 y_1 C_0 \vee x_1 \bar{y}_1 C_0 \vee x_1 y_1 \bar{C}_0 \vee x_1 y_1 C_0 = C_0 (\bar{x}_1 y_1 \vee x_1 \bar{y}_1) \vee C_0 (x_1 y_1 \vee x_1 y_1) = (x_1 \oplus y_1) \oplus C_0,$$

$$S_2 = \text{maj}(C_0, x_1, y_1) = x_1 y_1 \vee x_1 C_0 \vee y_1 C_0.$$

На рис. 6, 7 показано результати проектування цієї наносхеми:

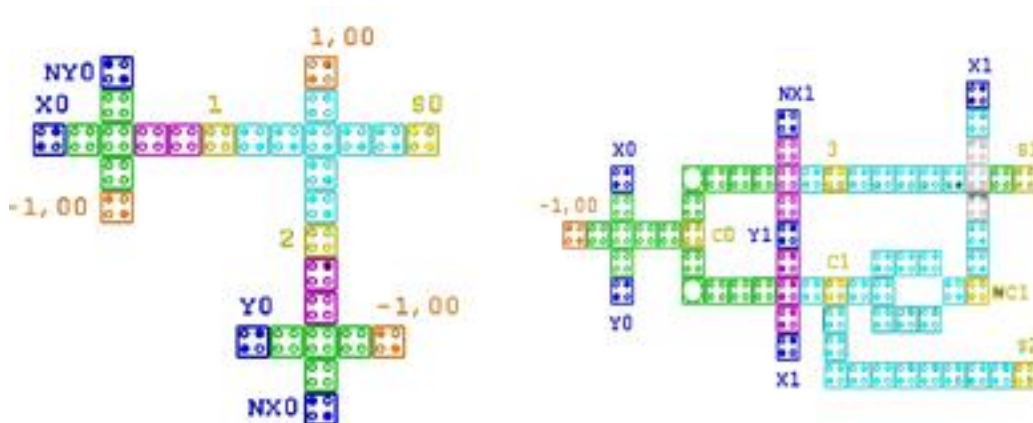

Рис.6. Проект наносхеми дворозрядного суматора

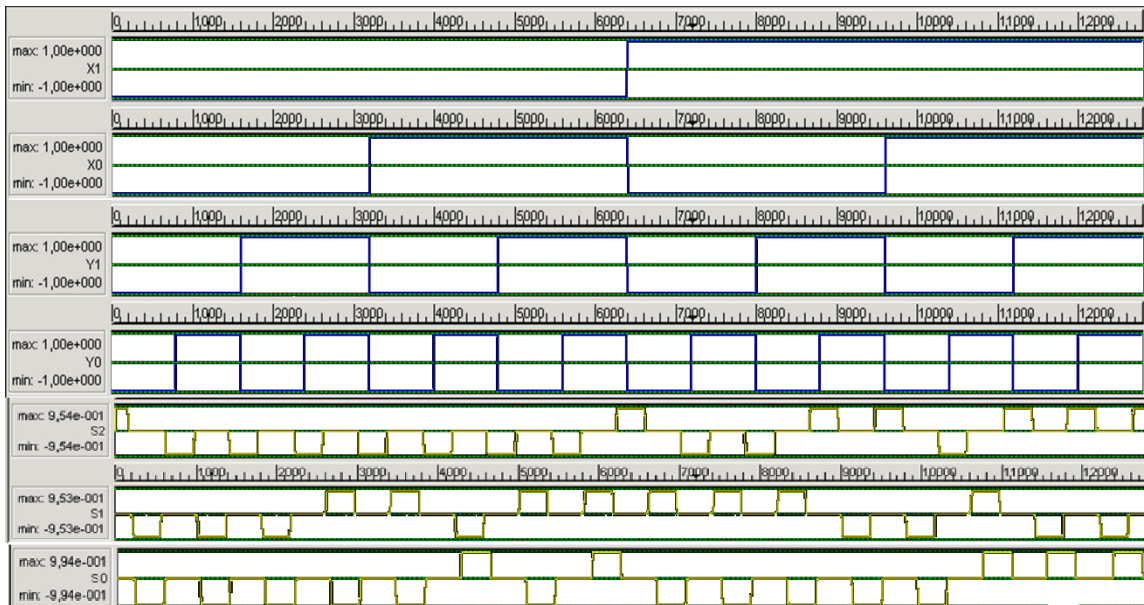

Рис. 7. Моделювання часових характеристик дворозрядного суматора

Найбільш раціональну і просту схему однорозрядного суматора можна побудувати при використанні п'ятивходових МЕ. Структурну схему такого суматора наведено на рис.8, результати проектування цієї схеми – на рис.9 та рис.10.

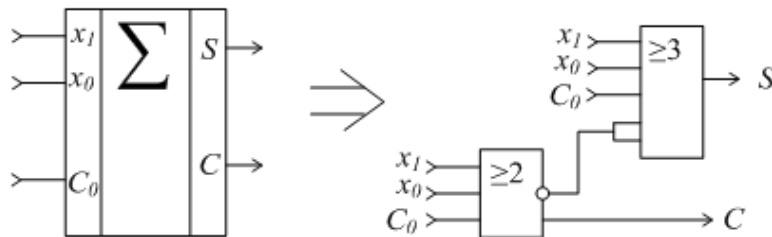

Рис.8 Схема однорозрядного суматора на базі п'ятивходового МЕ

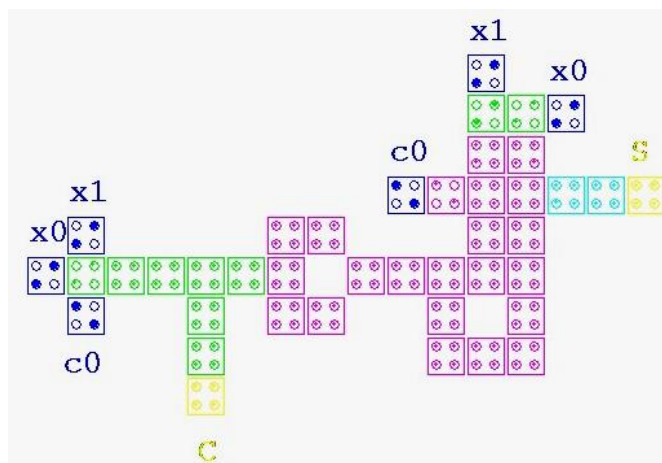

Рис. 9. Проект повного однорозрядного суматора на п'ятивходовому МЕ

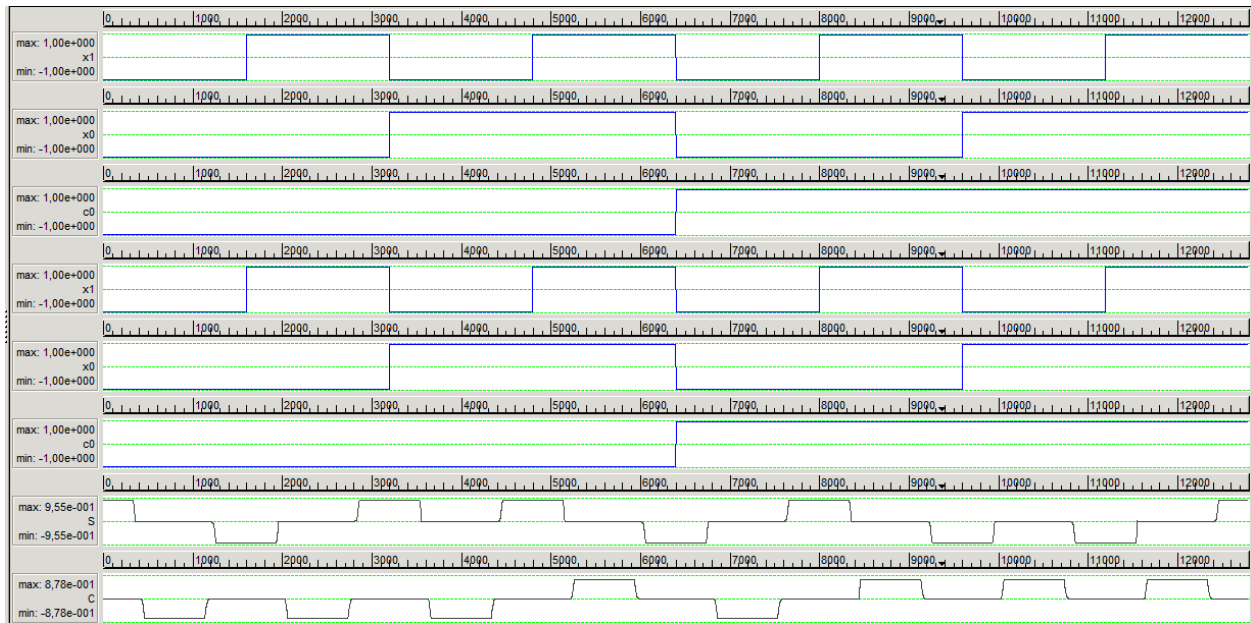

Рис. 10. Моделювання часових характеристик повного однорозрядного суматора на п'ятивходовому МЕ

Найпрорстіша наносхема повного суматора базується на 41 КА, а її загальний розмір становить (288x162) нм.

Список літератури:

1. *Tougaw, P.D., Lent C.S* .Logic devices implemented using quantum cellular automata / Tougaw, P.D., Lent C.S //J. Appl. Phys., American Institute of Physics. – 1994.
2. *Пакулов Н.Н.* Мажоритарный принцип построения надежных узлов и устройств ЦВМ / Пакулов Н.Н. – М.: Сов. радио – 1974.
3. *Bhanja, S., Ottavi, M., Lombardi, F., Pontarelli, S.* OCA circuit for robust coplanar crossing. / Bhanja, S., Ottavi, M., Lombardi, F., Pontarelli, S. // Journal of Electronic Testing. – 2007, -P. 193-210.
4. *Melnyk O.S., Tsapok L.O.* Computer simulation of nanoelectronics arithmetic – logic devices // Електроніка та системи управління.- 2012,- N1 (31), - p.5-10.
5. *Walus, K.* QCADesiner: A CAD Tool for an Emerging Nano-Technology / Walus, K. // Micronet Annual Workshop – 2003.

TO THE ISSUE OF DETECTION OF SMALL UNMANNED AERIAL VEHICLES USING ACTIVE OPTICAL SYSTEMS

Miasoiedova Alyona,

Academician Methodist of the Educational and Methodological Department,
Cherkassy Institute of Fire Safety named after the Heroes of Chernobyl of the
National University of Civil Defense
of Ukraine, Cherkasy, Ukraine

Divizinyuk Mykhailo,

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, professor,
Head of Department State Organization & quot; Institute of Environmental
Geochemistry of the National Academy of
Sciences of Ukraine & quot;

Shevchenko Roman,

Doctor of Technical Sciences, professor
Head of the Department of Automatic Safety Systems and Information Technologies
of the Fire Safety Faculty
National University of Civil Defence of Ukraine

Ukraine is a nuclear state. Five nuclear power plants with fifteen operating nuclear reactors are located on its territory. The state has dozens of hydroelectric power plants and hundreds of thermal power plants, dozens of chemical, petrochemical and metallurgical plants, hundreds of railway and road bridges and other hydrotechnical and communication facilities, which are environmental protection objects of critical infrastructure. More recently, the task was only to protect these objects. Now, in the conditions of armed aggression, the task of protecting and defending these objects is not only against terrorists, but specially trained subversive-reconnaissance and subversive groups that use various means of air attack.

Existing systems of physical protection of objects protected by critical infrastructure use radar, optoelectronic, infrared, contact electronic and electromagnetic subsystems of control of the perimeter and the protected territory. The sanitary zones adjacent to the objects are controlled by these means, which in turn ensure the process of managing an emergency situation of a terrorist nature at a critical infrastructure object. The main task of this management is to prevent intruders from entering the protected object by timely detecting and stopping their actions. However, the functioning of these means of observation depends on the state of the surface layers of the atmosphere, the presence of natural and artificial obstacles and other factors.

A special difficulty in managing the safety of objects protected by critical infrastructure is the prevention of emergency situations of a terrorist nature, namely the process of detecting and identifying small-sized aerial targets. Specialists in the field of anti-terror believe that one of the dominant trends in the development of

terrorist scenarios at objects protected by the critical infrastructure of Ukraine is the use of various small manned and unmanned aerial vehicles to carry out terrorist acts.

It is necessary to narrow down the scope of considered terrorist emergency situations (ES) [1-3]. For this purpose, under protected potentially dangerous object, we mean state and non-state institutions that have a system of physical protection. When considering a terrorist emergency at a potentially dangerous protected object, it should be noted that it, like any emergency, is characterized by five stages. The first is the stage of hidden accumulation of everyday negative factors. The second stage is the process of extreme accumulation and development of negative factors, which develops into the third stage - a catastrophic event, an accident, explosion or other terrorist act [4-6]. The fourth and fifth stages are the liquidation of the consequences of a catastrophic event and distant consequences of an emergency. The last two stages are typical for any man-made accident, as, for example, an explosion at a nuclear power plant and elimination of the consequences of radioactive contamination, as well as remote consequences, will occur regardless of whether the first circuit of the power unit breaks as a result of a terrorist attack or a technological event. It should be noted that a sufficiently large number of terrorist attacks are disguised as technological failures [7-9].

Based on the results of the performed work, the following conclusions were formulated.

Analysis of emergency situations at critical infrastructure facilities, which include nuclear, thermal and hydroelectric plants, nuclear, radiation and chemically hazardous facilities, shows that they occur mainly due to the human factor. Experts in the field of anti-terror believe that the possibility of malicious intent cannot be excluded in this factor. In the conditions of hostilities on the territory of our country, it is necessary to be ready for a sudden terrorist impact on all objects of critical infrastructure of Ukraine. One of the trends in the development of terrorist scenarios at objects protected by critical infrastructure is the use of various small manned and unmanned aerial vehicles to carry out terrorist acts.

Therefore, the main task of scientific research is the prevention of emergency situations of a terrorist nature at the objects protected by the critical infrastructure of Ukraine by timely detection and identification of small unmanned aerial vehicles.

The results of all field experiments performed using a specially designed laboratory setup and theoretically calculated values of expected target detection activities as part of numerous experiments are located within the confidence intervals calculated according to the Student's criterion with a reliability of 0.99, which indicates a good convergence of the experimental results and theoretical calculations. This, in turn, confirms the reliability of the mathematical model for detecting signals reflected from small unmanned aerial vehicles using active optical systems that use the phenomena of light absorption and scattering in optically transparent media and the mathematical model for detecting and identifying small unmanned aerial vehicles using passive optoelectronic systems.

Variants of implementation of the developed models and laboratory equipment in the services of physical protection of objects protected by the critical infrastructure of

Ukraine, as well as military objects of the Ministry of Defense and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the following areas are proposed. First, to optimize the security management of the protected object, first of all, detection of small air targets in proximity to the object. Secondly, to detect intruders, both on protected objects and in controlled areas around protected objects of critical infrastructure, who carry out intelligence activities. Thirdly, for timely planning and effective implementation of operational measures to prevent terrorist acts and other illegal measures at various stages of their preparation and implementation. Fourth, for the development and creation of fundamentally new (intelligent) systems of protection and protection of objects.

References

1. World nuclear industry status report, 2015. Retrieved from:http://www.worldnuclearreport.org/the_world_nuclear_industry_status_report_2015/html
2. Ponomarenko S., Samberg A., Chumachenko S., Popel, V.(2017). A Model of Recreation Management of Abandoned Territories after Armed Conflicts. Proceedings of 24th TIEMS Annual Conference and General Assembly, Kyiv, Ukraine, 4-7 December 2017.
3. Samberg, A., Mikhno, O. (2015) R&D trends in the areas of critical infrastructure and civil protection. The International Scientific Conference on Modelling of Risks and Threats of Critical Infrastructures. The State Emergency Service of Ukraine, The Ukrainian Civil Protection Research Institute, 20-21 April 2015, Kiev, UKRAINE.
4. Robert A. Fowler, Andre Samberg, Martin J. Flood, and Tom J. Greaves. (2007) Topographic and Terrestrial Lidar. American Society for Photogrammetry and Remote Sensing. 252 p.
5. World nuclear industry status report, 2014. Retrieved from: <http://www.worldnuclearreport.org/IMG/pdf>
6. Roadmap for Fukusima Daiichi restoration. World nuclear news. 18 april 2011.
7. No significant damage to fuel at unit 4. World nuclear news. 30 april 2011.
8. Filters for Fukusima Daiichi. World nuclear news. 6 may 2011.
9. World nuclear industry status report, 2015. Retrieved from: http://www.worldnuclearreport.org/the_world_nuclear_industry_status_report_2015/html

MECHATRONIC SYSTEM OF AUTOMATIC TRACTOR ENGINE-TRANSMISSION CONTROL

Shilov Yevgen

student

State Biotechnological University

Artamonova Victoria

student

State Biotechnological University

Antoshchenkov Viktor

PhD., associated professor

State Biotechnological University

Modern trends in the development of agricultural production are based on the widespread use of high-performance machinery and energy-saving technologies, which is achieved by increasing the energy efficiency of tractors. However, in this case, the problem of effective use of machine-tractor units (MTA) is more acute.

The significant complication of mobile agricultural units has led to the fact that their effective use becomes impossible without reliable means of controlling the engine load, without modern control systems for the operation of the mechanisms of the energy and technological parts of the MTA. Built-in means of control for partial or full automation of agricultural machinery make it possible to increase labor productivity in crop production by 20-30%, increase the resource of tractors by 2-3 times, and reduce specific indicators of consumption of fuel and energy resources by 10-20% [1].

Tractor skidding, being an indicator of its traction properties, largely determines the productivity of the unit. The value of this value for wheeled tractors in the conditions of production operation reaches 30–40% and more, therefore, the working speed of the units and their productivity are reduced by almost the same amount.

Power losses in tractor transmissions always occur. Their value can be reduced by proper adjustment of connections, use of only recommended lubricants, timely and high-quality maintenance, especially gearboxes [2]. Mechatronic systems are widely used in modern agricultural production [3–5].

The work of the MTA is always accompanied by external influences that change, and operational indicators inevitably decrease. The unstable nature of the load causes a decrease in the traction power of the tractor during plowing by 15-17% and an increase in specific fuel consumption up to 20% [1].

With the increase in energy saturation and the increase in the price of equipment, economic losses from downtime in the event of a violation of its performance are increasing.

Increasing MTA speeds significantly increases the workload of the driver as an

operator managing a complex complex of systems and mechanisms of the mobile unit. In order to effectively control the MTA, the driver must control the engine load, the direction of movement of the MTA, the operation of the agricultural machine, which is aggregated, to ensure high agrotechnical quality of work, increase the traction power due to the reduction of skidding of the driving wheels, monitor the operation of the systems and mechanisms of the tractor and agricultural machine and ensure traffic safety.

The higher the operating speed and the more complex the technological operation, the greater the flow of information the driver processes and the more often he is forced to use the controls. This leads to rapid fatigue of the driver. He is increasingly delayed in making decisions and performing control and after a certain time may abandon some time-consuming control operations, for example, switching gears, as a result of which the efficiency of the MTA is significantly reduced.

The aim of the final master's thesis is to increase the technical and operational indicators of the tractor due to the mechatronic system of automatic control of the motor-transmission unit due to the automation of the transmission control, which increases the degree of use of engine power, the possibility of using less powerful tractors for energy-intensive types of field work (plowing, etc.), the possibility significant fuel savings, reduction of tractor downtime. This determines the real possibilities of creating competitive domestic tractors equipped with fully automatic transmission and adapted to "precision farming" systems.

To achieve the goal, the following tasks were solved:

- analyze the development of modern automated power transmissions;
- to conduct theoretical studies of ways to optimize control of tractor engine operating modes due to transmission automation;
- to investigate systems of automatic regulation of speed and loading modes of mobile units, to investigate SARZ of tractor units;
- to conduct field studies of systems for automatic regulation of the loading of mobile aggregates using the example of MTA with T-150K-09-05 with automatic transmission.

Studies have shown that the average loading of the engine when aggregated with all agricultural machines provided for it does not exceed 61%, and the average speed of movement is about 7.7 km/h. When the tractor is carrying out transport work (which is about 50% of the working time), the engine load is about 45-60%. As is well known, the fuel economy of a diesel engine deteriorates significantly under underload.

The degree of engine loading does not always fully characterize the rational use of the potential capabilities of the tractor. Sometimes significant power is spent on towing the engine. The control of skidding of the driver of highly energy-saturated wheeled tractors becomes especially relevant, because the maximum tangential thrust in the working range is determined by the clutch of the driving wheels. Often, the engine does not develop full power due to an unsatisfactory thermal regime. Unproductive power losses occur as a result of incorrect or untimely control of the suspension mechanisms of agricultural machines and their working bodies, the inclusion of the drive of the front drive axle or the locking of the differential (in a wheeled tractor) and control of other

mechanisms.

In order to determine the operational and technological indicators of the row-row MTA in the composition of T-150K-05-09+CH75A+3□KPH4,2A with mechanical and automatic transmission on inter-row processing of row crops was evaluated according to the main operational and technological indicators.

Production inspection of MTA was carried out in inter-row processing of corn and sunflower in the specified agrotechnical terms for plant heights of 10-15 cm. The unit was equipped with serviceable cultivators KRN-4.2, which worked for 1 season. Their operation was carried out according to the factory instructions.

One of the main indicators during the comparative evaluation of the MTA's work efficiency is production and productivity, because they most fully reflect the MTA's potential capabilities. Daily output due to transmission automation increased from 45.3 ha to 49.4 ha or by 8.3%, output for the 7th shift increased accordingly from 39.4 ha to 41.5 ha or by 5.1%. The MTA's productivity has significantly increased in terms of one hour of net time, technological, variable and operational time.

The indicator of specific fuel consumption per unit of cultivated area characterizes the energy consumption of the tractor engine. This is an integral indicator, since all components of energy consumption are difficult to determine both analytically and experimentally. Since energy consumption increases, including due to an increase in the intensity of control, the optimization of control by automating the transmission leads to an increase in the operating speed of the MTA and a decrease in specific fuel consumption.

Fuel consumption due to the automation of the transmission decreased from 2.4 to 2.3 kg/ha, or by 4.17%. Since the error of the fuel consumption sensors does not exceed 2%, the fuel economy can be considered reliable.

At the same time, the working speed of the MTA increased significantly from 6.1 km/h to 6.7 km/h due to the reduction of the time required for the operator to assess the situation, make decisions about switching speeds and perform this operation.

The automation of the tractor transmission did not lead to a decrease in the coefficient of technological maintenance, while the reliability coefficient of the technological process significantly increased, which indicates the practical impossibility for the MTA to deviate from the technology of performing this type of work beyond the established normative indicators.

The automation of the transmission significantly affects the dynamic work performed by the driver during the control of MTA movement, which consists in changing the location of the controls. The labor cost criteria for MTA management are several indicators: the number of impacts on control bodies per unit of time and per unit of path, etc.

Thus, despite the fact that the automation of the MTA transmission currently has a number of significant drawbacks, the only way to improve the efficiency of using the potential capabilities of modern energy-rich mobile units is to automate their management, first of all, the automation of the most time-consuming routine operations, which are actually management tractor transmission. Undoubtedly, the advantages of automated tractor transmissions implemented by the world's leading

manufacturers of agricultural machinery due to the use of the latest advances in computer technology will determine their widespread use in the future.

Solving this problem leads to an increase in the load on the engine, which in turn increases the labor productivity of the tractor unit, reduces fuel consumption and the load on the operator. The change in loads affects the speed modes of operation of engines of tractors and self-propelled machines, which are used as a drive for all working bodies of agricultural machines.

References:

1. Кравченко, В. А. Обоснование нелинейного упругого элемента в трансмиссии трактора класса 5. *Механизация и электрификация сельского хозяйства*, 2005. № 3. С. 9–11.
2. Ксеневич И. П., Тарасик В. П. Системы автоматического управления трансмиссиями тракторов. М.: Машиностроение, 1979. 280 с.
3. Антощенко Р. В., Никифоров А. О., Череватенко Г. І., Антощенко В. М. Мікропроцесорна вимірювальна система динаміки та енергетики мобільних машин. *Український журнал прикладної економіки та техніки*, 2021. Том 6. № 4. С. 241–248.
4. Антощенко Р. В. Динаміка та енергетика руху багатоелементних машинно-тракторних агрегатів: монографія. Харків: ХНТУСГ, 2017. 244 с.
5. Мехатронні системи автомобілів і тракторів: підручник / Р. В. Антощенко, О. В. Нанка, А. Т. Лебедєв, В. М. Антощенко, В. М. Кісь, І. В. Галич – Харків: ХНТУСГ, 2020 р. 219 с.

IMPROVING HEALTH AND SAFETY SKILLS TRAINING USING VR TECHNOLOGIES

Smagulova A.S.

Financial economist,
Republican Research Institute for Labor Protection, Nur-Sultan,
Republic of Kazakhstan

Abstract. The field of informatics puts a lot of effort into the development of virtual reality technologies (VR technologies), especially in the field of occupational health and safety. VR technologies open up many new opportunities in education and upbringing, are widely used in educational institutions, especially in the field of computer science and mechatronics and robotics. Virtual reality technologies help save time, money and other resources in contrast to the traditional approach to learning. In this article, we present the results of a study on the use of virtual reality tools to train employees in occupational health and safety.

Keywords: VR technologies, labor protection, employee training, occupational health.

Introduction. In modern conditions, manufacturing industries are strategically striving to reduce the time and cost of training [1]. In terms of training activities, engineers require a certain amount of time to plan and present training materials to employees, which prevents them from achieving the desired cycle time and cost reductions. The human factor has always been an integral part of production systems, playing an even more important role in the intelligent systems of the industry that are developed and used.

In addition, the smart technologies used in production systems are changing and evolving rapidly compared to previous years, and employees must respond quickly to such changes [2]. In addition, from year to year the process of globalization is becoming more intense, every year more and more new technologies and developments are being introduced into various spheres of human life. This paradigm is shifting from the old legacy paradigm to the application of the latest technology. This paradigm requires greater flexibility as well as innovative approaches to new systems that can quickly adapt to changes in their lives, new technologies, product changes, etc. For this reason, employees in any field must be easily and effectively trained to adapt to this new era, using innovative tools to facilitate this action.

To do this, new training methods should be used compared to more traditional ones, so that employees are informed and motivated to acquire new skills and solve new problems. Relying on knowledge from an institute or a few seminars with an assessment at the end would not be enough for a new industrial paradigm. Employees must be trained in several aspects of the workplace and must be attractive and efficient [3].

Research results. A simulation is a model, usually implemented with computer software, that simulates the operation of a system. This model takes as input a set of decision variables, such as the design of the system being modeled, the workload to be

performed, and the operational policy to be followed in order to fulfill its workload. The result of this model, provided as output, can be any information, depending on what is being investigated or how it is used. Some performance indicators as an example of simulation results can be productivity, average volume of work in progress, average lateness, etc. [4].

The advantage of using simulation is that manufacturing systems are very complex, have many different components to interact with, and are also very dynamic, trying to adapt to specific manufacturing requirements. In addition, like many engineering systems, they are influenced by both external factors such as market needs and internal factors such as performance requirements. Both types of factors are often difficult to meet due to their complexity and inconsistency. Such a complex system is difficult to describe using convenient formulas or simple equations, and for this reason computer simulations are used to quickly and efficiently navigate these aspects.

The applications where simulation can be used are numerous, especially in manufacturing. It can be used to explore a process such as the exchange of tools between robots, to operations such as assembly by a mobile robot, even in a production network at the shop floor level, or to teach specific activity [5].

On the other hand, virtual reality (VR) is a technology that allows people to intuitively visualize, process and interact with complex PC data. In other words, virtual reality embraces the digital world in which the user appears, having the ability to intuitively interact with its components using their senses, such as sight, hearing and touch. Key Components Used in VR.

Applications fall into two groups, namely sensors that track human activity and input data into the virtual reality application, and visualization tools that serve as the application's output.

As for the hardware to use, for simplicity, you should use a Windows PC and an Android device such as a smartphone or smart glasses. A PC is required to run the simulation environment and an Android device is required for the VR app. Both devices must be connected to the same network to facilitate communication and data exchange between the two applications.

Conclusion. The benefits of using VR apps are numerous and vary from case to case. In general, virtual reality is considered one of the most immersive technologies ever created, giving the user a realistic experience. In addition, among digital interfaces, it offers the most intuitive interaction with the digital world, minimizing the cognitive load when learning a new idiosyncratic digital interface that does not provide such a realistic feel. The latter advantage can help all types of users to get trained by interacting with virtual objects, test new technologies, learn how to remotely and safely manage the system.

The scientific article was created during the implementation of a scientific and technical program within the framework of targeted funding for applied scientific research in the field of labor protection for 2021-2023 under the subprogram "Risk-oriented organizational and economic mechanisms for ensuring safe work in modern Kazakhstan" (IRN OR11865833 -OT-21) within the framework of program-targeted

financing of research by the Republican Research Institute for Labor Protection of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Kazakhstan.

List of sources:

1. Chryssolouris, G., *Manufacturing Systems, Theory and Practice*, Springer - Verlag, New York (1992)
2. Stadnicka, D., Litwin, P., Antonelli, D.: Human factor in intelligent manufacturing systems - knowledge acquisition and motivation. *Procedia CIRP*. 79, 718–723 (2019). <https://doi.org/10.1016/j.procir.2019.02.023>.
3. Piñol, T.C., Porta, S.A., Arévalo, M.C.R., Minguella-Canela, J.: Study of the training needs of industrial companies in the Barcelona Area and proposal of Training Courses and Methodologies to enhance further competitiveness. *Procedia. Manufacturing*. 13, (2017). <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2017.09.159>
4. D. Mourtzis, "Simulation in the design and operation of manufacturing systems: state of the art and new trends", *International Journal of Production Research*, Available Online, (2019)
5. Miner, N.E., Stansfield, S.A.: An interactive virtual reality simulation system for robot control and operator training. In: *Proceedings of the 1994 IEEE International Conference on Robotics and Automation*. pp. 1428–1435. IEEE Comput. Soc. Press, San Diego, CA, USA (1994). <https://doi.org/10.1109/ROBOT.1994.351289>.

STUDY OF THE VULNERABILITY OF THE INFORMATION SYSTEMS UNDER THE INFLUENCE OF SOCIAL ENGINEERING ATTACKS

Spiritseva Olga,

Ph. D., Oles Honchar Dnipro National University

Levchenko Hanna,

Student, Oles Honchar Dnipro National University

This paper is aimed to study the impact of modern methods of social engineering on information systems. It describes the categories of social engineering and the ways the attackers use human behavior to their advantage. Direct and indirect social engineering attacks and ways to protect against them will also be considered.

Nowadays, social engineering is the biggest threat to the information security of both large companies and ordinary users. Social engineering attacks are aimed at obtaining data to steal confidential information, passwords or other types of attacks. The threat is represented by combinations of social engineering attacks with other types such as phishing, attack on "watering holes", spyware and trojans, which are difficult to defend against.

Research shows that people have certain behavioral tendencies that can be used for manipulation. The majority of security breaches occur using social engineering rather than electronic hacking. Social engineering in the context of information security is psychological manipulation of people in order to perform certain actions or disclose confidential information.

Social engineering attacks occur in one or more steps. The criminal first probes the intended victim to gather the necessary initial information, such as potential entry points and weak security protocols, needed to continue the attack. The attacker then tries to gain the victim's trust and provide incentives for further actions that violate security rules, such as disclosing sensitive information or accessing critical resources. Criminals use social engineering tactics because it is usually easier to exploit the natural tendency to trust than to find ways to crack software.

Social engineering, as a method for illegal information obtaining, most often uses influence, deception and persuasion. Social engineering can also be used for legitimate purposes, for example, to perform actions by a certain person. Most often, social engineering is used to obtain closed information or information that is of great value.

Social engineering in the context of information security refers to the psychological manipulation of people that lead to the implementation of an action or disclosure of confidential information. It can be in the interests of the person, as well as in the interests of the attacker. Consider the main types of social engineers.

Hackers. Software vendors are becoming increasingly advanced in creating software that is more secure and harder to hack. Because well-protected software is

difficult to crack, hackers resort to social engineering. They often use a combination of hardware and personal skills.

Pentesters. Pentest is a method of assessing the security of computer systems or networks by simulating an attack. The process involves active analysis of the system for potential vulnerabilities that could cause the target system to malfunction or fail completely. The purpose of penetration testing is to assess its feasibility and predict economic losses because of a successful attack. Pentesters are people who simulate an attack on a system, analyze possible vulnerabilities, but do not use the collected information for personal gain or harm to the company.

Spies. Use social engineering as a way of life. In addition to having learned the art of social engineering and being experts in this science, very often spies also rely on trust. They know about business and power and use it as leverage.

Thieves of personal information. This type of social engineers uses information such as a person's name, bank account number, address, date of birth and social security number without the owner's knowledge. This crime is based on the use of personal information for a more complex crime.

Scammers. The motive is most often the desire to "earn". Scammers and fraudsters have the ability to "read" people and find details that make a person vulnerable. They are also skilled in creating situations that are excellent opportunities to evaluate the person being studied.

Recruiters. They are also mastered many aspects of social engineering. Having mastered the collection techniques, many psychological principles of social engineering, they can very skillfully understand what moves people.

In addition to technical methods of information protection, serious work with personnel, training of employees in the application of security policy and techniques of resistance to social engineers is necessary. Only in this case the information security system will be comprehensive.

In this work, the concept of social engineering was analyzed and some areas of application in information systems were determined. It was found that all the methods and techniques of social engineers are based on the use of the weakness of the human factor, which is considered extremely dangerous.

References

1. Anderson R., Anderson R. J. Security Engineering: A Guide to Building Dependable Distributed Systems. Wiley, 2001. 640 p.
2. Social-Engineer Toolkit (SET) // <https://kali.tools/?p=1435>
3. Christopher Hadnagy – Social Engineering: The Art of Human Hacking, ISBN: 978-0-470-63953-5, 2011.

CALCULATION OF THE OPTIMUM CONTROL LAWS FOR A BRIDGE-TYPE CRANE

Svirgun Volodymyr

PhD., Professor

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

Svirgun Valentin

Post graduate student

State Biotechnological University

Antoshchenkov Roman

DSc., Professor

State Biotechnological University

At the Department of Mechatronics, Life Safety and Quality Management of DBTU, together with the Department of PTM and O NTU "KhPI", research is being continued on the optimal laws of controlling bridge-type cranes with flexible load suspension, namely, the process of movement of the "cart-load" pendulum system with the elimination of load fluctuations at stopping the cart at a given point in the shortest time [1–5]. To calculate the optimal control laws, the following parameters must be determined: m_1 – cart mass, m_2 – cargo mass, V_0 – cart speed at constant speed, F – driving force, W – static resistance, L – rope length to the center of mass of the cargo. The fact that the model of the bridge crane is already equipped with a microprocessor control system, which is able to work out the exact inclusion (disengagement) of the movement mechanism of the cart, will be useful. Also, several discrete sensors are installed along the trolley's movement line, tied to a certain position of the trolley and connected to the microcontroller.

We begin to determine the parameters of the layout from the simplest ones: the cart and cargo can be weighed without any problems and m_1 and m_2 can be obtained. Next, it is necessary to determine the static resistance to the movement of the cart W . It is this force that stops the cart after disconnection. Therefore, the procedure is as follows: we make a single-mass system from a two-mass system ($L=0$), select one of the trolley positioning sensors and fix the distance at which it is triggered, implement a simple control program on the microcontroller - "move to the specified sensor and turn off the trolley", fix where the cart stopped.

Having found the braking path, we find the static resistance W from the classical laws of physics. But this requires one more parameter - the speed of the trolley in constant motion. We fix the position of the cart when one of the sensors is activated and run the following program from the microcontroller: turn on the cart, wait for the signal from the sensor, pause (for example, 3s), turn off the cart. We fix the distance traveled by the cart from the sensor to the stop, subtract the braking distance defined

above, and get the distance of steady motion. Knowing the time of steady motion (3s), we find the speed of the cart at this stage, and then find W.

The next parameter to be determined is the driving force F. We run a program on the PC that describes the movement of our system with the parameters obtained above, and the only parameter we do not yet know is F, we set it selectively and from the results we are interested in the time of movement and the distance traveled distance to the cart stop. We duplicate this experiment on the model with the help of a microcontroller, and repeat it several times, changing F, until the distance traveled by the cart during the experiment and the calculation do not match. We fix the last F for further calculations.

The last parameter to be determined is the length of the rope to the center of mass of the cargo. It is easiest to get it if you set the period of free oscillations of the load and it is easy to find L from the known formula. The oscillation period is determined experimentally.

References:

1. Свіргун В. П., Свіргун В. В., Молотова М. В., Мікуляк С. І. Макет мостового крану з керуванням від мікропроцесора. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей XXVII міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2019*, 15-17 травня 2019 р.: у 4 ч. Ч. I. / за ред. проф. Сокола Є.І. Харків: НТУ «ХП». С. 146.
2. Свіргун В. П., Свіргун В. В. Дослідження оптимальних законів керування макетом крану при незначних за тривалістю перехідних процесах. *XVI-й Міжнародний форум молоді «Молодь і сільськогосподарська техніка у XXI сторіччі»*. Харків: ХНТУСГ. 2020. С. 14.
3. Свіргун В. П., Синиця В. О., Молотова М. В., Свіргун В. В., Мікуляк С. І. Точний розрахунок параметрів макету мостового крану. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: Тези доповідей XXVIII міжнародної науково-практичної конференції*. Ч.І (28-30 жовтня 2020 р., Харків). Харків: НТУ «ХП». С. 154.
4. Антощенко Р. В. Динаміка та енергетика руху багатоелементних машинно-тракторних агрегатів: монографія. Харків: ХНТУСГ, 2017. 244 с.
5. Мехатронні системи автомобілів і тракторів: підручник / Р. В. Антощенко, О. В. Нанка, А. Т. Лебедєв, В. М. Антощенко, В. М. Кісь, І. В. Галич – Харків: ХНТУСГ, 2020 р. 219 с.

INCREASING UNIT PRODUCTIVITY DUE TO FULL USE OF THE TRACTOR'S DRIVING EFFORT

Svitlichnyi Oleksandr

student

State Biotechnological University

Bondarev Oleksiy

student

State Biotechnological University

Antoshchenkov Viktor

PhD., associated professor

State Biotechnological University

In modern conditions, the development of world agriculture proceeds by preserving energy and soil resources.

The basis of modern approaches to the cultivation of agricultural crops are new technologies of minimal and zero tillage with the use of special agricultural machinery and non-traditional agronomic techniques belonging to resource-saving technologies [1].

Scientific and practical experience shows that resource-saving technologies under justified conditions of the soil and climatic zone of agriculture have a number of advantages [2]:

- the structure improves soil;
- the stability of the productivity of grain crops increases;
- costs are reduced and production profitability increases.

The most important technological process in agriculture for creating the best conditions for the growth and development of cultivated plants is the mechanical treatment of the soil. It has a beneficial effect on biological, biochemical and physical-mechanical processes occurring in the soil, improves its thermal, air and nutritional regimes. Scientific studies have established that when growing agricultural crops, thorough mixing of the upper and lower layers of the soil helps to increase the biological activity of the entire arable layer and increase the yield.

Farms specialize mainly in the production of commodity grain. The average size of arable land in the farm is 100–500 hectares. For farms and peasant farms, with an arable area of up to 500 hectares, having tractors of the traction class of 20–30 kN, it is desirable to have one combined universal tool capable of performing pre-sowing and main tillage and steam tillage. However, until now, there are no scientific research works on the rational combination of the implement's grip width and the unit's movement speed during work of different energy intensity for tractors of the traction class of 20–30 kN, on the choice of types of working bodies for soil cultivation under specific soil and climatic conditions, on justification of the scheme and rational

parameters of the universal tool. In this regard, research aimed at the development of such a tool,

The goal of the work. Increasing the productivity of the unit due to the full use of the traction force of the tractor based on the development of the scheme and justification of the rational parameters of the combined universal tillage unit.

To solve the set goal, it is necessary:

To investigate the dependence of the productivity of the unit and the coefficient of use of the traction force of the tractor on the weight of the tool, the depth of processing, the type of working organs and the specific resistance of the soil, to determine the rational values of the width of the grip and the speed of movement of the unit [3–5].

To develop the sequence of operations of the proposed technology of combined tillage, to substantiate the structural scheme and parameters of the combined universal multipurpose unit, technological and constructive parameters of variable working bodies for the cultivation of grain crops.

Test the prototype of the developed unit and evaluate its effectiveness.

Investigate the relationship between the design parameters of the combined universal tillage unit and the operating modes of the unit with its productivity and coefficients of use of the tractor's traction force.

The solution to the set goal will allow to substantiate the technological process of the combined universal tillage unit with a tractor of the traction class of 20–30 kN on steam processing, on the main and pre-sowing soil processing with simultaneous sowing.

The system of machines for surface tillage is being improved by introducing new combined units using different types of working bodies.

Currently, there is a tendency to increase the power of tractors. In this regard, a significant place is occupied by wide-grabbing aggregates, the creation of which proceeds in two directions: the assembly of wide-grabbing aggregates from existing serial machines with a small girth width with the help of connecting hooks, frames and the development of hitch-free articulated-sectional machines intended for aggregation with tractors of a certain class cravings

A promising direction in the improvement of tillage and seeding machines for farms with limited arable land is the creation of combined universal and unified units with interchangeable working bodies that perform several technological operations in one pass.

It has been established that the achievement of maximum productivity and minimum traction resistance during the operation of a combined unit, which combines several technological operations during pre-sowing soil treatment and sowing, during the main treatment and chiselling of the soil, is possible with a certain combination of the unit's working width, movement speed and mass at the maximum possible use traction force of the tractor. Rational values of the speed of movement of the unit depend on the depth of treatment, specific resistance of the soil, parameters of the working organs and the magnitude of the friction force [6, 7].

The sequence of operations of the proposed technology of the work process of the combined universal unit was developed and studied. Rational distances between the

rows of working bodies are determined depending on the speed of movement of the unit, the depth of processing and the condition of the soil. They are:

from the disc working bodies to the paw of the first row $l_2 = 0.7 \dots 0.9$ m;

from the paw of the first row to the paw of the second $l_1 = 0.6-0.8$ m;

from the foot of the second row to the rink of the first row $l_3 = 0.4 \dots 0.6$ m;

the distance between the rollers $l_4 = 0.5 \dots 0.7$ m depending on the diameter of the rink.

The compositional and structural schemes of the combined universal unit with the selected types and parameters of the working bodies, taking into account the parameters of their mutual arrangement, were developed and studied. The rational values of the width of capture and the speed of movement of the unit for different types of soil, the depth of processing and the maximum permissible use of traction force on the tractor hook are substantiated: in pre-sowing treatment, main soil treatment and steam cultivation, the width of capture is 3.6 m, the speed of movement of the unit is 9–12 km/h, on chisel tillage, the width of capture is 2.2–3.6 m, the speed of the unit is 7–8 km/h.

The results of theoretical studies agree with the results of experimental studies, which indicates the adequacy of theoretical provisions to the real process.

The use of the scientific direction of universalization in the creation of a unit with variable working bodies and the combination of technological operations in one correspond to energy-saving technologies, ensure the performance of pre-sowing, main and chisel tillage and steam tillage in compliance with agrotechnical requirements with full use of the power of the tractor. The effect of the introduction of the APPU-3.6 soil tillage weapon in the unit with the KhTZ-160 tractor is that, compared to the traditional technology of grain production, the need for machinery is reduced by 40%, fuel consumption is reduced by 1.9 times, and the labor intensity of agricultural work is reduced - in 2 times.

References:

1. Бледных В. В. Ресурсосберегающая техника для возделывания зерновых культур. *Техника в сельском хозяйстве*, 2007. № 3. С. 19–22.
2. Жук А. Ф. Почвовлагосберегающие агроприемы, технологии и комбинированные машины. М. : ФГБНУ «Росинформагротех», 2012. 144 с.
3. Галич І. В., Антощенко Р. В., Антощенко В. М. До дослідження динаміки трактора з шарнірно-з'єднаною рамою і урахуванням нерівності опорної поверхні. *Інженерія природокористування*, 2019. № 2 (12). С. 28–37.
4. Шаповалов Ю. К., Мельник В. І., Антощенко Р. В., Антощенко В. М., Кісь В. М., Галич І. В., Никифоров А. О., Богданович С. А., Лукьяненко О. В. Результати експериментальних досліджень тягової динаміки чотирьох гусеничного трактора ХТЗ-280Т. *Механізація сільськогосподарського виробництва: Вісник ХНТУСГ*, 2018. Вип. 190. С. 243–250.
5. Антощенко Р. В., Никифоров А. О., Череватенко Г. І., Антощенко В. М. Мікропроцесорна вимірювальна система динаміки та енергетики мобільних машин. *Український журнал прикладної економіки та техніки*, 2021. Том 6. № 4. С. 241–248.

6. Антощенко Р. В. Динаміка та енергетика руху багатоелементних машинно-тракторних агрегатів: монографія. Харків: ХНТУСГ, 2017. 244 с.

7. Мехатронні системи автомобілів і тракторів: підручник / Р. В. Антощенко, О. В. Нанка, А. Т. Лебедєв, В. М. Антощенко, В. М. Кісь, І. В. Галич – Харків: ХНТУСГ, 2020 р. 219 с.

METHOD OF NON-DESTRUCTIVE TESTING OF TIGHTNESS FUEL RODS FOR NUCLEAR POWER PLANTS

Tokarieva Olena

Ph.D., Associate Professor,
Professor of Department of Computer-Integrated
Technologies, Automation and Mechatronics
Kharkiv National University of Radio Electronics

Mamontov Oleksandr

Ph.D., Associate Professor,
Associate Professor of Occupational Safety Department
Kharkiv National University of Radio Electronics

The operation of nuclear power plants is inextricably linked with the danger of radio-amplification. The tightness of fuel elements (fuel rods) is one of the key safety problems of nuclear power plants. Existing methods of controlling the tightness of fuel rods, used at the stage of their production, do not provide reliable rejection of leaky fuel rods. Each method and the corresponding measuring equipment is characterized by a certain accuracy, performance and cost. As a rule, the use of high-precision methods and means is associated with high material costs and low productivity. The use of high-performance methods and means is associated with a high risk of leakage of radioactive substances and radioactive contamination. Therefore, the organization of technical control of fuel elements at the production stage usually involves a comprehensive solution, including a combination of different methods and means.

Based on the analysis of existing methods of controlling the tightness of fuel rods [1-3], the authors developed and patented a vibration control method, with increased speed and minimal material costs [4].

The method is based on the dependence of the free vibration period on the gas pressure inside the shell. Due to gas leakage and a decrease in the tension of the shell, the period of oscillation of the fuel rod is reduced. The measuring stand is shown in Fig. 1.

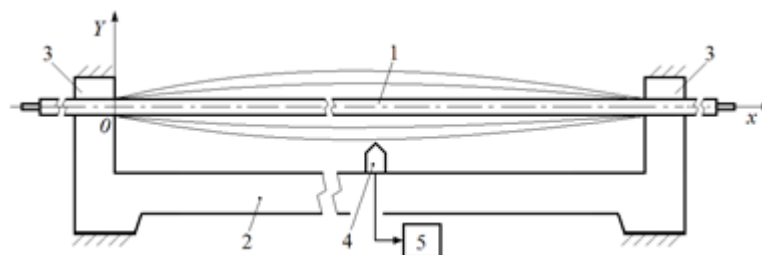

Figure 1. Measuring stand: 1 – controlled fuel rod; 2 – stand bed; 3 – clamps;
4 – vibration sensor; 5 - oscillation period meter.

The simulation of the basic form of free oscillations of the fuel rod is shown in Fig. 2. For clarity, two graphs are shown. In Fig. 2.a the oscillations of a conditional homogeneous fuel rod (with a uniform mass distribution) are shown.

Fig. 2.b shows the oscillations of the real fuel rod (with uneven mass distribution).

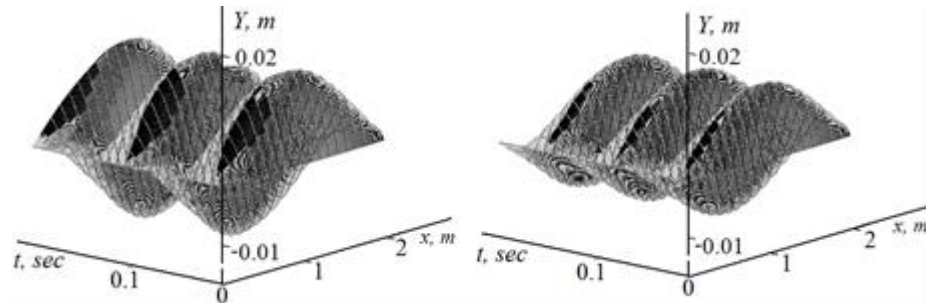

Figure 2. The basic form of free oscillations of the fuel rod (Mathcad):
a – homogeneous fuel rod; b – heterogeneous fuel rod

The developed method involves measuring the period of free decaying oscillations of the fuel rod twice with a time hold Δt between measurements, calculation and estimation of the leak by comparison with the allowable value of Q . Based on the results of the assessment, a decision is made on the suitability of the fuel rod. The exposure time is limited by the accuracy of the measurements of the fuel rod oscillation period (± 0.0001 sec), and is determined from the graph depending on the allowable leak, Fig. 3.

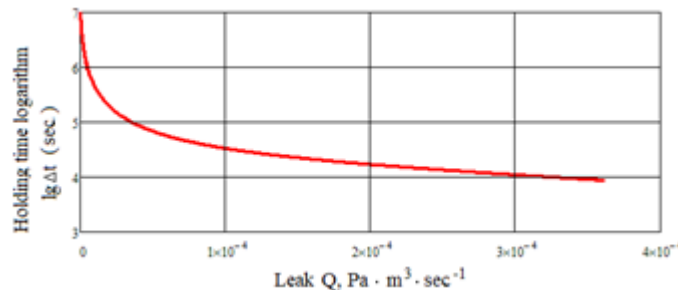

Figure 3. Dependence of the logarithm of the holding time on the value of the allowable flow

References:

1. E. Lehmann, P. Vontobel, A. Hermann. Nondestructive analysis of nuclear fuel by means of thermal and hold neutrons // Nuclear instruments and Methods in Physics Research, Section A, Accelerators, Spectrometers, Derectors and Associated Equipment. 2003, v. 513 (3). ISSN 1562-6016. BAHT. 2022. №2(138) 72.

2. G. Wei, S. Han, L. He, Y. Wang. Non-decnructive testing nuclear fuel rods by neutron radiography / He Jishu // Nuclear Techniques. 2013, v. 36 (7).

3. V.T. Pronyakin, N.K. Rybakov, Yu.N. Panchenko. Ultrasonic defectometry of thin-walled products // Defectoscopy. 2004, N 5, p. 18-22. 4. S.V. Pavlov. Nondestructive ultrasonic methods for studying irradiated fuel of nuclear reactors. Dnipro: JSC "SSC RIAR", 2013, 256 p.

4. Pat. 145583, Ukraine, IPC G21C 17/07, Method for detecting leaking fuel / O.V. Mamontov, I.Sh. Nevludov, T.E. Stytsenko, A.S. Belikov, B.O. Malyk, O.V. Tokarieva. Kharkiv National University of Radio Electronics / № u 2020 04027; declared 03.07.2020; published 18.12.2020, Bul. №24. 4 p.

ВИКОРИСТАННЯ MACHINE VISION У ВИРОБНИЧО-ПРОМИСЛОВИХ СФЕРАХ ЕКОНОМІКИ

Іванченко Г.Ф.,

к.т.н., доцент,
професор кафедри інформаційних систем в економіці,
ДВНЗ Київський національний економічний університет імені Вадима
Гетьмана

Машинний зір (Machine Vision) ефективно застосовується у багатьох сферах бізнесу, особливо у високотехнологічній областях. Застосування Machine Vision досить широке, воно охоплює найрізноманітніші області людської діяльності: велике промислове виробництво; прискорене виробництво унікальної продукції; системи безпеки на виробництві; попередній контроль готових виробів (наприклад, контроль якості продукції); системи візуального контролю та управління (облік, зчитування штрих-кодів); автоматизований контроль транспортних засобів, медицина тощо.

Завдяки даній технології промислові роботи можуть виконувати складні та елегантні завдання, імітуючи людський зір тощо. Обладнання Machine Vision можна додати до існуючих роботизованих частин і зробити їх розумними, зробивши крок вперед до фабрики майбутнього.

Робототехніка починає впливати на багато професій – від виробництва до сільського господарства, від роздрібних продажів до сфери послуг. Згідно Міжнародної федерації робототехніки, в світі сьогодні існує 1,1 млн. функціонуючих роботів, а при виробництві автомобіля 80% роботи виконується роботами [4].

Так, наприклад, компанія Aquifi створює спеціальні, недорогі, IoT і мобільні портативні 3D-датчики зору для промислових середовищ. Aquifi поєднує 3D-сенсори з 3D-даними та глибоким 3D-навчанням, щоб створити 3D Fluid Vision, недорогу та високопродуктивну технологію, яка дозволяє пристроям навчатися та вирішувати проблеми в логістиці, промисловій автоматизації, а також контролі й перевірці якості.

Компанія LMI Technologies спеціалізується на автоматизації внутрішньої інспекції заводу за допомогою рішень машинного зору, таких як сканери, знімки або лазерні датчики. Її флагманська лінійка Gocator складається з ряду інтелектуальних датчиків, які можуть сканувати форму та контраст об'єкта, проводити вимірювання та приймати критичні контрольні рішення на робочій швидкості.

Системи машинного зору компанії Prophesee створені за біологічним принципом і хочуть встановити нові стандарти стиснення даних, динамічного діапазону, швидкості та енергоефективності.

Компанія 3D Infotech спеціалізується на певному секторі машинного зору під назвою Universal Metrology Automation, який використовує синє світло або

лазерне сканування для вимірювання об'єктів виробничої лінії та отримання даних у режимі реального часу на високій швидкості.

Як показує досвід вищезазначених компаній системи Machine Vision зазвичай орієнтовані на виконання певних вузькоспеціалізованих задач. Таких як, наприклад підрахунок предметів на конвеєрі, зчитування серійних номерів, пошук поверхневих дефектів.

Виділимо типові сфери застосування систем машинного зору:

- бездефектне збирання продукції і виконання інших виробничих завдань;
- виявлення дефектів;
- ідентифікація та відстеження продукції в сфері виробництва і логістики;
- управління роботизованим обладнанням [1].

Основний компонент систем машинного зору - це цифрові датчики, встановлені всередині промислових камер зі спеціальними оптичними системами для захоплення зображень. На основі наданих ними даних апаратне і програмне забезпечення комп'ютера виконує обробку, аналіз і вимірювання різних характеристик для прийняття рішень.

Система машинного зору може застосовуватися для вирішення завдань [5]:

- зчитування текстової маркування (зчитування текстового маркування та розпізнавання символів на поверхні заготовок або готової продукції в процесі виробництва на конвеєрі або виробничій лінії);

- зчитування штрих кодів 1D і 2D ;

- контроль кількості і наявності об'єктів (перевірка комплектності, кількості та розташування елементів заготовок і готової продукції в процесі виробництва на конвеєрі або виробничій лінії);

- ідентифікація об'єктів і порівняння з еталонним зразком (система дозволяє проводити ідентифікацію будь-яких об'єктів з різними геометричними або колірними ознаками в процесі виробництва прямо на конвеєрі);

- вимірювання геометричних розмірів (система дозволяє проводити безконтактні вимірювання геометричних розмірів готової продукції на конвеєрі або сортувальній лінії за рахунок визначення меж об'єкта або нанесення на об'єкт лінійної лазерної розмітки);

- сканування поверхонь і побудова 3D моделей (система складається з промислової камери і лазерних випромінювачів у вигляді лінії що дозволяють отримати профіль поверхні об'єкта і на основі даних перетинів побудувати 3D модель);

- створення комплексу машинного навчання. На основі різних скануючих та ідентифікуючих систем можна створити комплекс машинного навчання для управління складними і високошвидкісними складальними і сортувальними лініями [2].

Системи машинного зору стали зручним інструментом для вирішення питань оптимізації виробничих процесів. І хоча до сьогодні питання технології систем машинного зору надає можливість розпізнавання тільки простих предметів системи все ж мають великі перспективи у використанні у виробництві.

Основні переваги систем машинного зору [3]:

- підвищення продуктивності: система машинного зору може бути використана для перевірки усіх вироблених зразків, а не лише вибіркових.
- неперервність: через відсутність втоми, система може бути використана в режимі цілодобового використання без зупинок.
- повторюваність: контроль здійснюється за фіксованих умов і однакових критеріїв, що гарантує адекватність оцінки.
- постійність: автоматизація процесу дозволяє уникнути людської суб'єктивності, а тому дозволяє підтримувати постійний рівень якості.
- зниження витрат: неякісні або несправні продукти будуть виявлені під час виробництва і не потраплять до споживача.

Звичайно використання машинного зору у виробничо-промислових сферах економіки не може не мати і своїх недоліків, що пов'язані з технічними і технологічними процесами, а саме:

- необхідність постійного і чіткого освітлення;
- необхідність калібрування камери;
- складнощі з розпізнаванням об'єктів, що перекриваються або мають суміжний колір із фоном;
- вища кінцева вартість обладнання.

Якщо людський зір найкраще підходить для якісної інтерпретації складних і розпливчастих кадрів, то Machine Vision більш доцільно використовувати при кількісному визначенні характеристик упорядкованих кадрів завдяки таким його особливостям, як швидкість, точність і відтворюваність. Наприклад, на виробничій лінії система машинного зору може виконувати перевірку сотень або навіть тисяч деталей в хвилину. Система машинного зору з відповідним розширенням камери і оптичними засобами може легко перевіряти дрібні деталі об'єкта, що не помітні для людського ока.

Отже, Machine Vision сприяє підвищенню рівня безпеки та забезпечує експлуатаційні переваги завдяки мінімізації людського участі в виробничому процесі. Крім того, з його допомогою можна запобігти забрудненню людиною чистих приміщень і захистити співробітників від перебування в шкідливих для здоров'я оточуючих середовищах.

Список використаних джерел:

1. Системы машинного зрения. История, примеры, планы [електронний ресурс]: https://robotics.ua/robotics.ua/shows/modernity/5844-sistemy_mashinnogo_zreniya_istoriya_primery_plany
2. Е.И. Дятлов. Машинное зрение (Аналитический обзор) [електронний ресурс]: <https://cyberleninka.ru/article/v/mashinnoe-zrenie-analiticheskiy-obzor>
3. Преобразование цветного изображения в черно-белое C# [електронний ресурс]: <https://vscode.ru/prog-lessons/preobrazovanie-tsvetnogo-izobrazheniya-v-chno-beloe.html>
4. Шваб Клаус. Четвертая промышленная революция / Клаус Шваб. – Москва : Издательство “Э”, 2018 – 208с

5. Machine Vision Working and Its Applications . A Quick Guide[электронный ресурс]: <https://www.xenonstack.com/blog/machine-vision-application>

МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ПОВЕДІНКИ ГРУП РУХОМИХ ОБ'ЄКТІВ

Берднік Поліна,
Ph.D.

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Бабакішієва Єтар

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Тимочко Олександр,

D. of Technical Science, Professor

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Павленко Владислава,

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Руденко Владислав,

Ph.D., Associate Professor

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Вирішення складних завдань неодмінно пов'язане з використанням різномірних або значної кількості однорідних об'єктів з власними завданнями та цілями. Що може бути прикладом такої діяльності? Наприклад це можуть бути: рух у колоні, політ безпілотних літальних апаратів, пересування груп людей, бій, проведення розвідки, рятувальні операції або дії, політ літальних апаратів та інші дії [1-3].

Дослідження групової діяльності досить часто ускладнене неможливістю проведення натурних експериментів або їх обмеженою кількістю. Проте, дослідники постійно шукають нові методи, моделі та форми дослідження взаємодії рухомих груп об'єктів як із зовнішнім середовищем, так і між собою [1-4].

Це породжує велику кількість завдань, які необхідно вирішувати для кожного класу об'єктів, завдань та середовищ [4-6].

В статті розглянемо рухомі об'єкти у двовимірній площині, що вирішують задачі пошуку та розробимо модель для дослідження їх діяльності.

В якості основи для розгляду та створення моделі дослідження групової діяльності рухомих об'єктів використаємо приклад з живої природи, а саме косяк риби (рис. 1) [15].

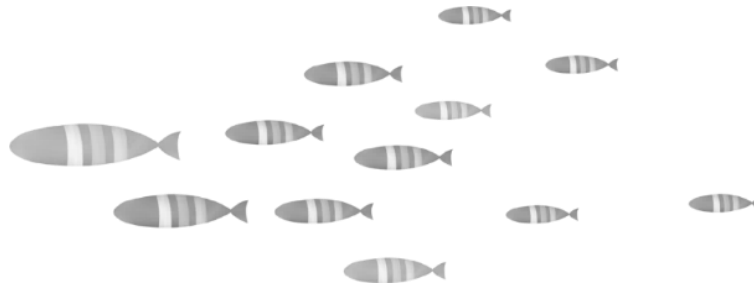

Рис. 1. Приклад косяка риб (<https://www.freepng.ru>)

Характерно й те, що косяк не має чітко визначеного лідера, на відміну від зграї, у якій він обов'язково є, але косяк здатен діяти як один злагоджений об'єкт. Також косяк демонструє ознаки розумної поведінки: може ухилятися від перешкод, гуртуватися при наближенні небезпеки, змінювати форму для запобіганню небезпеки [15].

Надалі, для обмеження досліджень, будемо розглядати косяк як групу однорідних об'єктів, здатних до сумісних та усвідомлених дій.

Якщо розглянути основні властивості такої групи, то можна виокремити деякі властивості:

- сукупність однорідних об'єктів (не завжди);
- невелика відстань між ними;
- єдність Об'єкти;
- члени групи не стикаються між собою;
- імпульсний рух від перешкоди, який передається від найближчих до перешкоди риб до найдальших;
- здатність до сумісних дій з ознаками розумності (усвідомленості).

Розглянувши ці ознаки та характеристики косяка, можливо зробити висновок на схожість такої групи, а особливо окремого елемента з характеристиками та особливостями кліткових автоматів.

Кліткові автомати характеризуються:

- одночасною зміною всіх станів клітин на кожному циклі роботи;
- клітини розташовані на однорідній решітці;
- решітці можуть бути надані різні властивості, що дозволяє описати складне навколишнє середовище;
- взаємодія клітин локальна, що може впливати лише на найближче оточення;
- множина станів клітин кінцева;
- правила зміни станів клітин відносно прості та мають кінцеву кількість [7, 8, 11, 13].

Таким чином, косяк риби, який представлений групою однорідних рухомих об'єктів, може бути описаний за допомогою моделі клітинного автомату.

Розглянемо можливе рішення завдання пошуку за допомогою групи рухомих об'єктів на основі моделі клітинного автомату.

Якщо провести аналогію з природним середовищем то таку задачу можна уявити собі, як задачу пошуку їжі косяком риби [14, 15].

Розглянемо формальну модель завдання клітинного автомату на площині, що відповідає задачі пошуку.

Тоді, двовимірний клітинний автомат можна визначити як множину кінцевих автоматів на площині з координатами $\square$, що можуть знаходитися в одному з можливих станів $\square$ [7, 8, 11, 13]:

$$\square \tag{1}$$

На кожному кроці роботи автомату відбувається зміна стану автомату відповідно до правила:

$$\square \tag{2}$$

де $\square$ - оточення автомату $\square$.

У роботі використаємо визначенні оточення автомату як оточення Мура [11]:

$$\square \tag{3}$$

Кількість можливих правил переходу визначається кількістю можливих станів $\square$ та кількістю сусідів, що розглядається $\square$. Теоретично кількість таких правил може дорівнювати: $\square$.

Аналіз формули (2), (3) свідчить про те, що за допомогою правил може бути описана досить складна поведінка клітини та забезпечений розгляд великої кількості можливих станів. Розглянемо дані формальні описи на практиці відповідно до завдання статті.

Визначимо однорідну двовимірну сітку з координатами на площині (рис. 2). Дана сітка зазвичай згортається у сферу, тобто “нижній” край сітки стикується з “верхнім”, а “лівий” край з “правим”. Така згортка зазвичай використовується для простоти проведення розрахунків та уникнення пов’язаних з цим проблем [8]. Про те в зазначеному прикладі пропонується використовувати обмежену решітку з межами (приклад наведено на рис. 2).

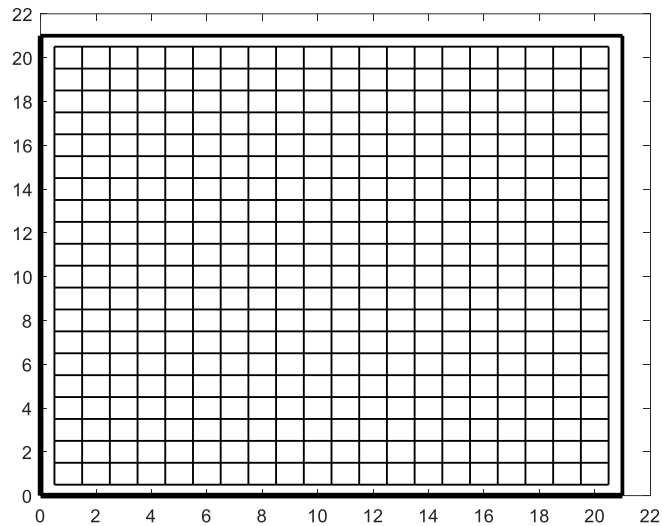

Рис. 2. Двовимірна однорідна сітка для роботи клітинного автомату

Враховуючи правила розробки клітинного автомату, для завдання пошуку будемо використовувати автомати двох типів: об'єкти пошуку та група пошуку (рис. 3а та 3б відповідно).

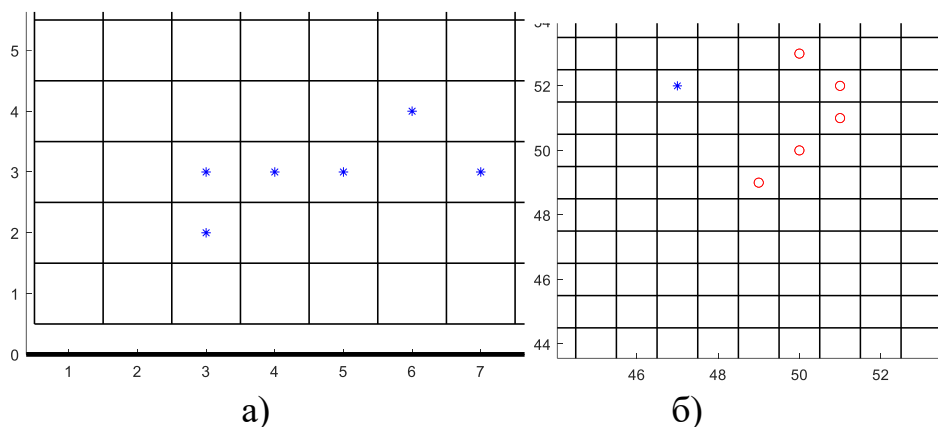

Рис. 3. Типи клітинних автоматів (а – об'єкти пошуку, б – група пошуку).

В якості основи для пошуку правил поведінки клітинного автомату використаємо модель сумісного пошуку їжі косяком.

Використаємо найпростішу модель поведінки: автомат рухається до «їжі» - об'єкту, який знаходиться найближче.

Взявши за основу таку модель поведінки, можна сформулювати наступні правила поведінки клітинного автомату:

1. Об'єкти пошуку не рухаються. Об'єкти задані множиною , кожен об'єкт має координати.
2. Група пошуку , рухається узгоджено, не змінюючи своєї побудови.
3. На кожному кроці роботи клітинного автомату автомат групи пошуку змінює своє положення.

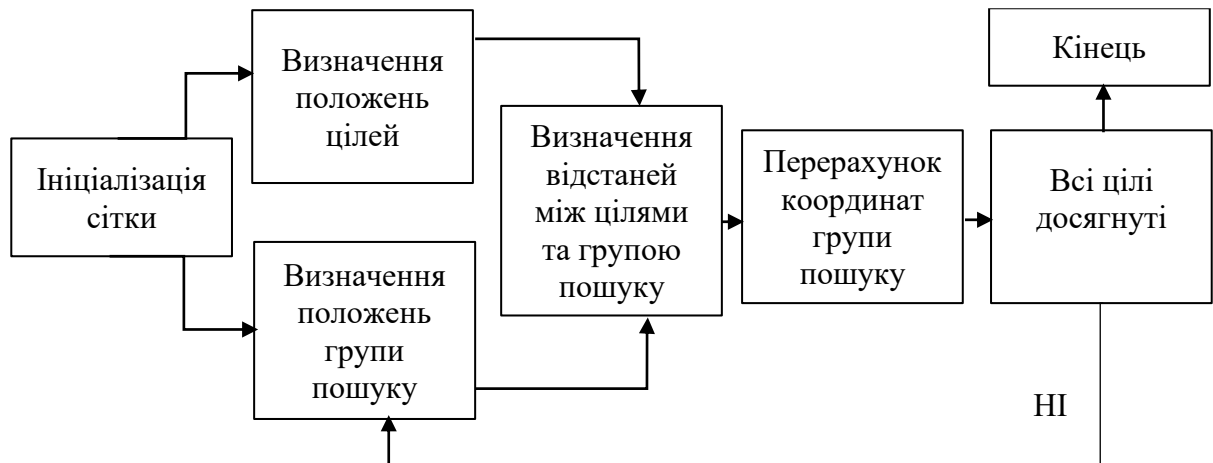

Рис. 5. Структура методу дослідження клітинного автомату пошуку цілей

Висновки. В роботі розроблено метод та модель для вирішення завдання пошуку з використанням клітинного автомату. В роботі досліджено клітинний автомат на основі двомірної однорідної сітки. За основу для розробки правил поведінки клітинного автомату взята особливість поведінки косяка риби, який складається з однотипних елементів. Площина сітки не згортається в сферу, а має чіткі межі, що відповідає особливості вирішення завдань пошуку на реальній місцевості.

Наявність гнучкого інструментарію для створення правил роботи клітинного автомату дозволяє вирішувати набагато складніші завдання. Прикладами таких завдань можуть бути: пошук за мінімальним часом, пошук за мінімальним маршрутом, пошук з урахуванням важливості цілей, а також композиції даних цілей, що потребує додаткових досліджень.

Таким чином розроблена модель дозволяє підвищити описові можливості клітинного автомату для вирішення завдань пошуку цілей, врахувати особливості вирішення завдання та розташування цілей, а також впливати на швидкість та точність вирішення завдання.

Література

1. Пожидаев М. С. Алгоритмы решения задачи маршрутизации транспорта : дисс. ... канд. техн. наук: спец. 05.13.18 [Электронный ресурс] / Михаил Сергеевич Пожидаев. — Томск, 2010. — Режим доступа: <http://www.marigostra.ru/materials/disser.html>.
2. Слостников С.А. Применение метаэвристических алгоритмов для задачи маршрутизации транспорта / С.А. Слостников // Экономика и математические методы. — 2014. — Т. 50. — Вып. 1. — С.117-126.
3. Мацюк Н.О. Особливості розв'язання задачі комівояжера для підприємств гуртової торгівлі / Н. О. Мацюк // Вісник ХНУ. Економічні науки. — 2013. — №5. — Т.2. — С. 95-100.
4. Vjarnadottir A. S. Solving the Vehicle Routing Problem with Genetic Algorithms / Aslaug Soley Vjarnadottir. — Technical University of Denmark, 2004. — 127 p.

5. Li, Yang, et al. "A review of cellular automata models for crowd evacuation." *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications* 526 (2019): 120752.
6. Аладьев В.З. Классические однородные структуры. Клеточные автоматы / В.З. Аладьев. — Издательство Fultus Books, 2009. — 535 с.
7. Бандман О.Л. Клеточно-автоматные модели пространственной динамики / О.Л. Бандман // Системная информатика. — 2005. — Вып. 10. — С. 57-113.
8. Тоффоли Т. Машины клеточных автоматов: пер. с англ. / Т. Тоффоли, Н. Марголус. — М. : Мир, 1991. — 280 с.
9. Макаренко О.С. Моделивання руху пішоходів на основі клітинних автоматів / О.С. Макаренко, Д.А Крушинський // Системні дослідження та інформаційні технології. — 2010. — № 1. — С. 100-109.
10. Babaei, Abdorreza, Homayun Motameni, and Rasul Enayatifar. "A new permutation-diffusion-based image encryption technique using cellular automata and DNA sequence." *Optik* 203 (2020): 164000.
11. Павленко М.А. Метод решения задачи прокладки маршрутов при управлении движением воздушного объекта / М.А. Павленко // Системы обработки информации. — 2014. — Вып. 5 (121). — С. 87-90.
12. Мацюк Н.О. Розв'язання задачі маршрутизації з використанням модифікованого мурашино-клітинно-автоматного алгоритму / В. В. Жихаревич, Н. О. Мацюк // Вісник економічної науки України. — 2016. — № 1(30). — С. 49—54.
13. Жихаревич В. В. Клітинно-автоматний підхід до розв'язання задачі маршрутизації оптових торговельних підприємств із урахуванням транспортної інфраструктури регіону [Електронний ресурс] / В. В. Жихаревич, Н. О. Мацюк // Вісник економічної науки України. - 2016. - № 2. - С. 69-73. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Venu_2016_2_17.
14. Khmelevskiy S. Information analysis method about current situations in ACS of special operations / S. Khmelevskiy, M. Pavlenko, O. Petrov // Сучасні інформаційні системи = *Advanced Information Systems*. – 2020. – Т. 4, № 1. – С. 103-106.
15. Бузова, Е. М. "Эвристический алгоритм поиска косяков рыб." *Электронный научный журнал* 1 (2020): 18-21.

ГЕОІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ ЗА ОЗНАКАМИ

Криськова Світлана Андріївна,

здобувач

Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя

Геоінформаційна система (ГІС) - сучасна комп'ютерна технологія, яка дозволяє поєднати модельне зображення території (електронне відображення карт, схем, космо-, аерозображень земної поверхні) з інформацією табличного типу (різноманітні статистичні дані, списки, економічні показники тощо). Також під геоінформаційною системою розуміють систему управління просторовими даними та асоційованими з ними атрибутами. Конкретніше, - це комп'ютерна система, що забезпечує можливість використання, збереження, редагування, аналізу та відображення географічних даних [1].

Останнім часом у світі з'явилося багато геоінформаційних систем з різноманітними цілями та можливостями. У зв'язку з цим існують різні класифікації, які об'єднують ГІС за певними ознаками. Наведемо найпоширенішу класифікацію ГІС:

- за призначенням, тобто залежно від мети використання ГІС;
- за проблемно-тематичною орієнтацією, в залежності від сфери використання ГІС;
- за територіальним охопленням, коли враховується розмір території і масштабованого ряду цифрових картографічних даних, які складають базу даних відповідної ГІС [2].

За призначенням ГІС можна розділити на багатоцільові та спеціалізовані. До багатоцільових систем належать регіональні ГІС, оскільки вони виконують широкий спектр завдань, що пов'язані з регіональним управлінням. Спеціалізовані системи, на відміну від багатоцільових, виконують одну або кілька близьких функцій. Автори навчального посібника «Геоінформаційні технології в екології» виділяють наступні додаткові класифікації ГІС [3]:

- інформаційно-довідкові;
- прийняття рішень;
- інвентаризаційні
- дослідницькі;
- моніторингові;
- навчальні.

За проблемно-тематичною орієнтацією виділяють такі типи ГІС:

- земельно-кадастрові;
- екоінженерних комунікацій і міського господарства;
- надзвичайних ситуацій;
- екологічні і природокористувальницькі;
- соціально-економічні;
- навігаційні;

- транспортні;
- торговельно-маркетингові;
- геологічні;
- археологічні;
- військового призначення.

Зараз ГІС активно розвиваються, тому у майбутньому сфера їхнього застосування буде тільки розширюватись.

За територіальним охопленням ГІС поділяють на:

- глобальні;
- загальнонаціональні;
- регіональні;
- локальні.

Глобальні ГІС, як правило, охоплюють всю земну кулю або ж її велику частину. Прикладами таких ГІС є GRID або CORINE. Загальнонаціональні ГІС, зазвичай, характеризують територію цілої країни. А регіональні у свою чергу охоплюють якусь частину країни, наприклад, адміністративну область, економічний район або групу суміжних областей. Відповідно локальні ГІС охоплюють меншу територію, але чітких рекомендацій щодо обмежень немає. Як правило, до локальних ГІС відносять МГІС (муніципальні ГІС), які розробляють для території міста або його частини.

Крім основної класифікації ГІС ще можна поділити за [4]:

- за архітектурним принципом побудови;
- за апаратною платформою;
- за використанням моделі даних.

За архітектурним принципом побудови ГІС діляться на закриті та відкриті. Характерним для закритих систем є низька вартість, простота інтерфейсу та незмінний набір функцій. Відкриті ж системи мають ширші функціональні можливості та дозволяють користувачу створювати спеціальні додатки. У зв'язку із цим відкриті системи дорожчі, але мають довший життєвий цикл і адаптуються до ширшого спектру завдань.

За використанням моделі даних ГІС поділяються на:

- векторні ГІС, які засновані на принципах векторної графіки та працюють з топологічними і нетопологічними векторними моделями даних;
- растрові ГІС, засновані на принципах растрової графіки і працюють з растровими моделями даних;
- гібридні ГІС, що поєднують у собі можливості як векторних, так і растрових.

За апаратною платформою виділяють ГІС професійного рівня, ГІС настільного типу та Інтернет/Інтранет ГІС. Перші створені для застосування на рівні «клієнт-сервер». Вони будуються за модульним принципом та можуть бути у різних комплектаціях. ГІС настільного типу мають менший спектр функцій, так як орієнтовані на масове застосування та роботу з ПК. Інтернет/Інтранет ГІС

поєднує клієнт-серверну технологію та WEB-технології. Всі дані в такій ГІС зберігаються на сервері і доступні в мережі.

ГІС можна класифікувати за різними ознаками та характеристиками, але при цьому потрібно враховувати той факт, що жорстка конкурентна боротьба між основними виробниками спеціалізованого програмного забезпечення веде до удосконалення ГІС від версії до версії. Отже, критерії оцінки систем вкрай умовні й справедливі лише протягом певного часового інтервалу.

Класифікація у будь-якій галузі знань є надзвичайно важливим і складним завданням, що пояснюється декількома причинами, найбільш істотною з яких є велика кількість конкретних варіацій систем. Це призводить до того, що іноді взагалі складається враження їх повного співпадіння з усіма типами наявних об'єктів. Інша проблема полягає в абстрактності розуміння самої системи. Крім того, до цього часу не розроблені загальні параметри, які могли б характеризувати будь-яку інформаційну систему взагалі та ГІС зокрема [5].

Список літератури:

1 Геоінформаційна система [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

2 Применение ГИС [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://gis-laris.narod.ru/primen_gis.html

3 Пітак І.В., Негадайлов А.А. та ін. Геоінформаційні системи в екології. Суми, 2012. 273 с.

4 Ковин Р.В. Геоинформационные системы: учебное пособие. Томск: ТПУ, 2008. 175 с.

5 Зацерковний В.І., Бурачек В.Г. та ін. Геоінформаційні системи і бази даних: монографія. Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2014. 492 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ АКТУАЛЬНОСТІ ВИДУ ТА КОНСТРУКЦІЇ ДІВОЧОГО ПОВСЯКДЕННОГО ВЗУТТЯ

Лобанова Галина Євгенівна,

кандидат технічних наук, доцент
Хмельницький національний університет

Михайловська Оксана Анатоліївна

кандидат технічних наук, доцент
Хмельницький національний університет

Надопта Тетяна Анатоліївна,

кандидат технічних наук, доцент
Хмельницький національний університет

Поліщук Вікторія Вікторівна,

студентка
Хмельницький національний університет

Взуття є важливим елементом стилю кожної людини, особливо – молодій, тому що мода, як відомо, починається з підлітків. Для цієї групи споживачів дуже важливо відчувати схвалення свого оточення. Вони сміливіше переймають яскраві епітажні наряди та намагаються відрізнятись від інших, почувати себе вільно, підкреслювати спільність із друзями і своїм середовищем.

Модна індустрія вже давно вважає дітей повноцінними покупцями. Щодо виготовлення взуття для дівчат-підлітків, то на сьогодні це повинні бути не менш стильні моделі, ніж для дорослих. Взуття для дівчинки цього віку має бути не тільки модним і стильним, але й легким, комфортним, раціональної форми і конструкції, щоб сформувати у неї гарний смак, виробити елегантну ходу і, що не менш важливо, не завдати шкоди її здоров'ю, оскільки кістковий апарат стопи ще не сформований [1]. За фасонами і моделями ця група взуття наближається до жіночого, практично співпадає з ним за розмірами.

Сучасний ринок пропонує велику кількість видів взуття та конструкцій. Проте, характер вимог і потреб до цих виробів тісно пов'язаний із віком та статтю споживачів [2-5]. Тому перед модельєрами-конструкторами взуттєвих підприємств стоїть складне завдання – розробка і створення асортименту дівочого взуття з метою максимального забезпечення попиту.

Основна мета роботи полягає у дослідженні актуальності виду та конструкції дівочого взуття та впливу цих чинників на вибір споживачами при покупці товару. Виготовлення якісних виробів цієї статево-вікової групи, яке відповідає напрямкам моди, неможливе без статистичних даних, які складають основу для зміни конструкції, форми, застосування різних кольорових поєднань та фактур

матеріалу [6-7]. Для сприяння зростанню попиту та пропозиції проаналізовано ринок повсякденного дівочого взуття щодо основних існуючих його видів і конструкцій та проведено анкетування серед респондентів з використанням у web-додатку Google Forms опитувальника [8].

В опитуванні брали участь 100 дівчат-підлітків віком 14-15 років, яким було запропоновано обрати вид взуття (рис.1): туфлі різних конструкцій (типу «лодочка», без спеціального закріплення на стопі та відкриті туфлі), напівчеревики (із настроченими берцями, із настроченою союзкою, типу «лаофер» без резинки, типу «лаофер» з резинкою та спортивного стилю), а також черевики (з боковими резинками «Челсі», із настроченою союзкою та з настроченими берцями).

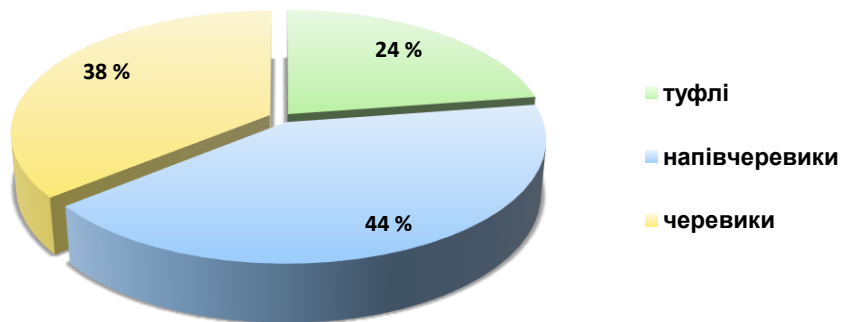

Рисунок 1. Розподіл уподобань щодо виду дівочого повсякденного взуття.

Сучасні дизайнери пропонують широкий асортимент моделей дівочих туфель, напівчеревиків та черевиків різних конструкцій. Зазвичай, напівчеревики – це літнє чи осінньо-весняне взуття, висота якого доходить до щиколотки, повністю закриваючи тильну частину стопи, тому підлітки надають перевагу саме цьому виду повсякденного взуття. Переважна більшість респондентів – 44 % обрали для повсякденного носіння цей вид взуття, 38 % – черевики та 24 % – туфлі.

При опитуванні респондентам також пропонувалося обрати не тільки вид взуття але й улюблену для них конструкцію кожного виду (рис. 2-4).

Серед різних конструкцій туфель більшість опитуваних – 48 % уподобали туфлі без спеціального закріплення на стопі, 34 % – туфлі типу «лодочка» і тільки 18 % – відкриті туфлі.

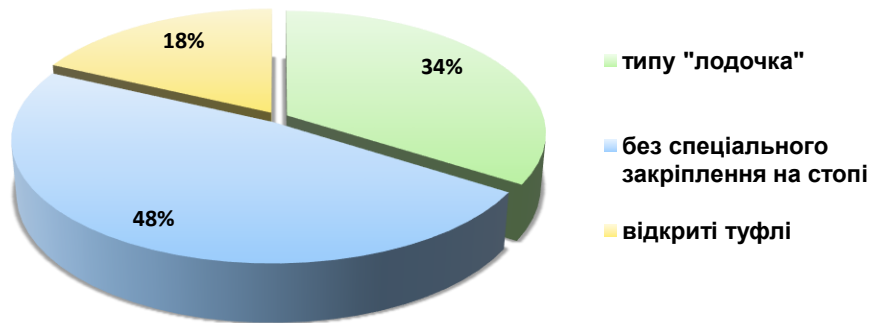

Рисунок 2. Розподіл уподобань щодо конструкцій туфель.

Найбільшим попитом у дівчат-підлітків користуються черевики з боковими резинками «Челсі» – 44 %, із настроченими берцями – 26 %, із настроченою союзкою – 18 %.

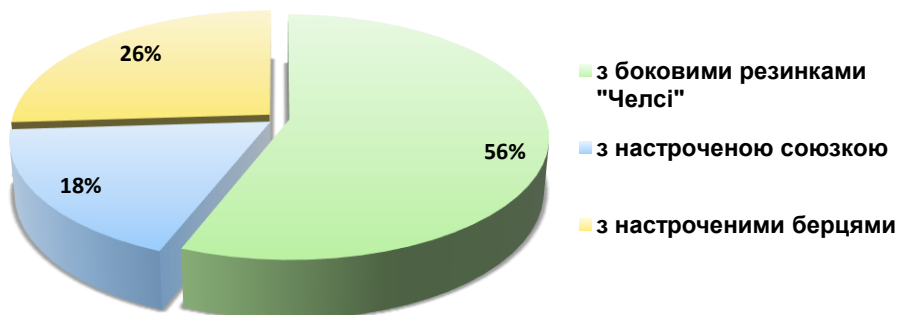

Рисунок 3. Розподіл уподобань щодо конструкцій черевиків.

Дівчатка повинні одягатися максимально стильно та красиво, щоб відчувати себе впевнено. Згідно аналізу ринку та уподобань дівчат-підлітків найбільшою популярністю користуються напівчеревики (рис.1). Тому важливо з'ясувати найбільш затребувану конструкцію цього виду взуття серед споживачів.

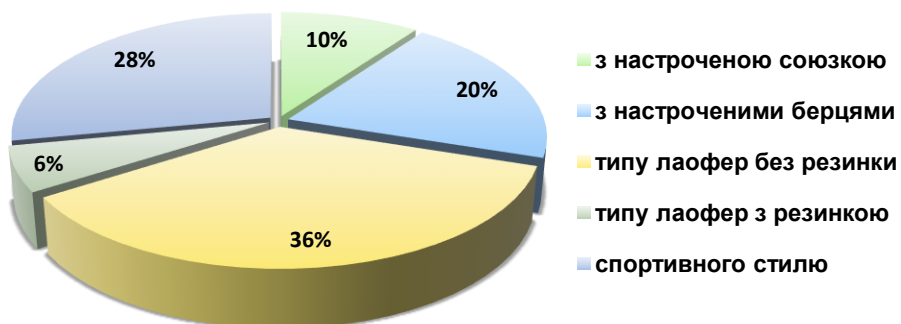

Рисунок 4. Розподіл уподобань щодо конструкцій напівчеревиків.

Найбільша кількість експертів-дівчат проголосували за улюблену конструкцію напівчеревиків – типу «лаофер» без резинки – 36 %. Значній частині школярів подобаються напівчеревики спортивного стилю – 28 %. Найменшій кількості респондентів (6 %) подобається конструкція «лаофер» з резинкою.

Аналіз результатів дослідження виявив види та конструкції дівочого повсякденного взуття, які найбільше впливають на популярність тієї чи іншої моделі серед споживачів. Отриману інформацію модельєрам-конструкторам доцільно використовувати при розробці актуального асортименту для максимального забезпечення попиту дівчат-підлітків у взутті.

Список літератури:

1. Види та призначення шкільного взуття – обираємо з розумом [Електронний ресурс] / Головне управління Держпродспоживслужби в Хмельницькій області. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://consumerhm.gov.ua/2706-vidi-ta-priznachennya-shkilnogo-vzuttya-obiraemo-z-rozumom>.
2. Лобанова Г.Є. Дослідження чинників, що впливають на формування асортименту дитячого взуття // Вісник КНУТД. – 2017р. – №3 (110). – С.91-97
3. Лобанова Г.Є. Дослідження впливу конструкторсько-технологічних особливостей взуття на психологічну оцінку його комфортності / Г.Є. Лобанова, В.М. Цимбалюк, Ю.В. Пухальська // – Вісник ХНУ. – 2012. – №3. – с. 249-254.
4. Михайловська О.А. Визначення факторів впливу конструкцій взуття на стопу людини / О.А. Михайловська, А.В. Мостовіюк // – Вісник ХНУ. – 2012. – №5. – с. 125-128.
5. Скідан О.В. Дослідження композиційно-конструктивних елементів взуття для дітей-школярів / О.В. Скідан, В.П. Коновал, Т.А. Надопта // Вісник ХНТУ. – 2015. – № 1(52). – с. 134-140.
6. Беднарчук М. С. Товарознавчі аспекти формування національного ринку взуття: монографія. / М. С. Беднарчук – Львів: Вид-во ЛКА, 2009. – 476 с.
7. Грабовецький Б.Є. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання: монографія / Б.Є. Грабовецький – Вінниця: ВНТУ, 2010. – 171 с.
8. Брейс А. Анкетирование. Разработка опросных листов, их роль и значение при проведении рыночных исследований / Айан Брейс., 2005. – 336 с.

АНАЛІЗ ВІДЕОПОТОКУ ЩОДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ НЕВРОЛОГІЧНИХ ВІДХИЛЕНЬ У ПАЦІЄНТІВ З ВАДАМИ КООРДИНАЦІЇ

Матвіїв Микола Андрійович

Студент 6 курсу

Інститут комп'ютерних наук та інформаційних технологій
Національний університет «Львівська політехніка»

Мельникова Наталія Іванівна

К.т.н., доцент кафедри систем штучного інтелекту

Інститут комп'ютерних наук та інформаційних технологій
Національний університет «Львівська політехніка»

В даний час у сучасному суспільстві широко поширені захворювання, які є реальною загрозою для організму людини. Одними із таких видів захворювань є неврологічні відхилення. Також медична система являється перевантаженою і якщо ми хочемо записатися на прийом до лікаря, нам доведеться чекати тижні, а то й місяці, поки ми зможемо записатися на прийом до лікаря.

За даними Alderwick, у жовтні 2021 року понад два мільйони людей чекали на лікування в лікарні довше 18 тижнів — і понад 300 000 людей чекали більше року[1].

Таким чином, якщо ми зможемо виявляти неврологічні відхилення у пацієнтів навіть на ранніх стадіях, використовуючи можливості телемедицини, ми зможемо відфільтрувати здорових пацієнтів і тих, у кого можуть бути проблеми, відповідно, лікарям не доведеться мати справу із здоровими пацієнтами і вони будуть мати більше часу, для того щоб приділити його для надання кваліфікованої допомоги людям, яким вона реально необхідна.

Згідно останніх досліджень, нейропсихологічне тестування на основі технологій телемедицини є дійсною та надійною альтернативою традиційному живому оцінюванню пацієнтів.

Якщо ж розглядати наявні продукти на ринку, то вони широко відрізняються між собою по типу оцінювання, ефективності та функціональності. Найпростіші та найбільш поширеними являються прості онлайн-тести, як у Self Test for Neurological Problems[2], які пацієнт заповнює власноруч та на основі його відповідей і формується висновок програми. Ефективність таких опитувань доволі сумнівна, оскільки користувач не завжди здатен тверезо та адекватно оцінити свій стан і його відповіді можуть не відповідати реальності. Правильність цих відповідей ніяк не ратифікується тому й висновок програми не завжди можна вважати вірним. Також лише за допомогою тестових запитань неможливо перевірити загальний нейропсихологічний пацієнта, для цього також необхідно тестувати його моторику, мовлення, рух очей і т.д.

Другий тип нейропсихологічного оцінювання у телемедицині, який пропонують у багатьох клінічних закладах, це проведення онлайн відеоконференції із лікарем, як у Remote neuropsychological assessments via telehealth[3]. Дане оцінювання являється набагато точнішим та якіснішим за попередньо описане оцінювання, проте дана послуга є доволі таки дорогою та не являється автоматизованою, оскільки для цього потрібен час лікаря.

Якщо говорити про застосування засобів штучного інтелекту у нейропсихологічному оцінюванні, то на даний момент часу штучний інтелект широку застосовують лише для оцінювання аналізів пацієнтів, таких як рентгенівські знімки та інші.

До прикладу PubMed Central[4] застосовує штучний інтелект для проведення аналітики тестів та аналізів, які зробили їхні пацієнти, для вираховування ймовірностей настання інсульту у пацієнта.

Їхня модель досягає практично 90% точності у своїх передбаченнях, що справді вражає, адже навіть люди не завжди можуть із такою точністю передбачити настання інсульту. За допомогою таких технологій ми можемо врятувати велику кількість життів.

Метою даного дослідження являється розробка програми для аналізу відеопотоку щодо ідентифікації неврологічних відхилень у пацієнтів з вадами координації. Дана програма допоможе частково автоматизувати нейропсихологічного оцінку пацієнтів. Якщо ми будемо записувати, як пацієнти виконують певний ряд завдань на перевірку загальної моторики – то шляхом аналізу цих відеозаписів, ми можемо визначити, у яких пацієнтів немає проблем із моторикою, а яким справді необхідна медична допомога.

В результаті ми зможемо зменшити навантаження на медичні установи й зокрема на невропатологів шляхом фільтрування здорових пацієнтів, яким не потрібна професійна допомога, на початкових стадіях, коли вони лише планують звернутися до лікаря за допомогою.

Список літератури:

[1] H. Alderwick, “Is the NHS overwhelmed?,” *BMJ*, p. o51, Jan. 2022, doi: 10.1136/bmj.o51.

[2] “Self Test for Neurological Problems,” *Brent Furnish D.C.* <https://brentfurnishdc.com/neurological-patient-resources/self-test-for-neurological-problems/> (accessed Oct. 21, 2022).

[3] “Remote Neuropsychological Testing Via Telehealth,” *Insight Neuropsychology*. <https://www.insightneuropsychology.com/telehealth-neuropsychological-testing> (accessed Oct. 21, 2022).

[4] H. Kuang *et al.*, “Automated ASPECTS on Noncontrast CT Scans in Patients with Acute Ischemic Stroke Using Machine Learning,” *Am. J. Neuroradiol.*, vol. 40, no. 1, pp. 33–38, Jan. 2019, doi: 10.3174/ajnr.A5889.

ОСОБЛИВОСТІ УТИЛІЗАЦІЇ ТА МОНІТОРИНГУ ЗА ПРОСУВАННЯМ ФРОНТУ CO₂ У НАФТОГАЗОВИХ ПОКЛАДАХ

Матківський Сергій Васильович,
Ph.D., начальник відділу поглибленого аналізу родовищ
Акціонерне товариство «Укргазвидобування»,
УКРАЇНА

Екологічна проблема на поточний час є вкрай гостро вираженою у зв'язку з неефективним використанням енергетичних ресурсів. Питання врегулювання екологічних проблем неодноразово піднімалися світовою спільнотою, усвідомлюючи можливі наслідки для людського існування. Зменшити навантаження на навколишнє середовище можна шляхом облаштування великих енергоємних підприємств, що працюють на викопному паливі технологіями уловлювання діоксиду вуглецю [1-2].

Повномасштабне впровадження такого роду технологій вже розпочато в США, Канаді, а також в багатьох країнах Європи [3-6]. Уловлений діоксид вуглецю утилізується у виснажених нафтогазових покладах, водоносних горизонтах, вугільних пластах, океанах, тощо.

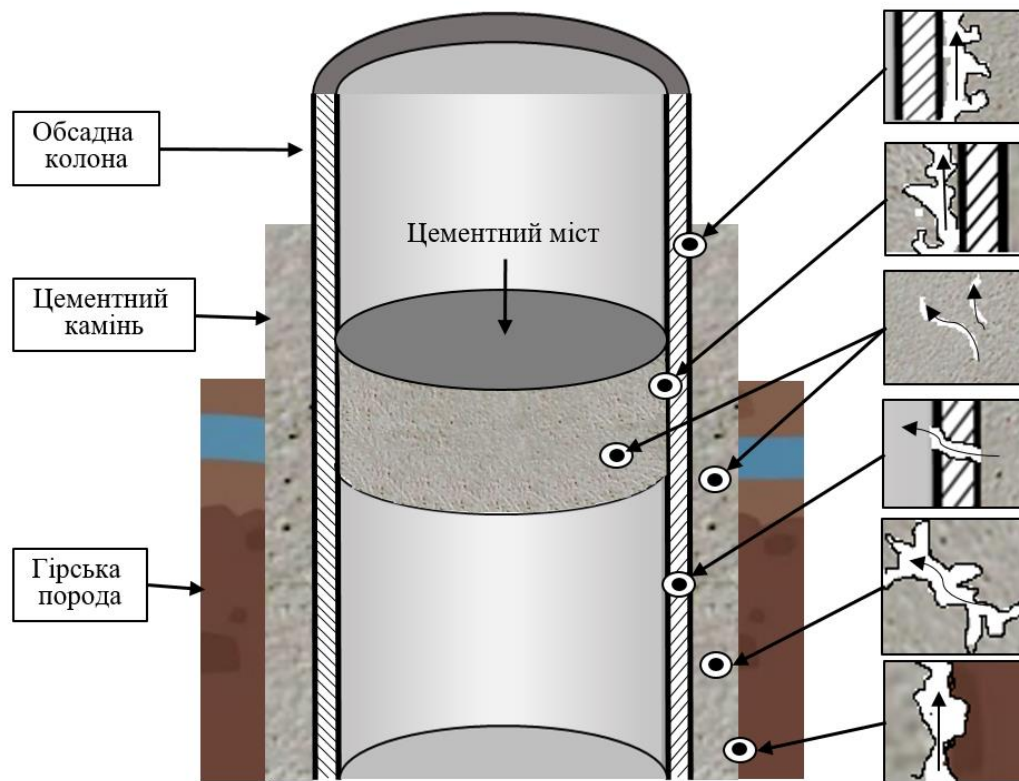
Перспективним напрямом утилізації техногенного діоксиду вуглецю в Україні є його використання в нафтогазовій промисловості для підвищення вуглеводневилучення виснажених нафтогазових родовищ. Результати промислового досвіду свідчать про те, що нагнітання діоксиду вуглецю в продуктивні поклади за різними технологічними схемами дозволяє підвищити кінцеві коефіцієнти вуглеводневилучення виснажених нафтогазових родовищ та зменшити навантаження на навколишнє середовище [7-9].

Нагнітання діоксиду вуглецю здійснюється під тиском, який значно вищий чим тиск в продуктивному покладі. Кількість свердловин необхідних для нагнітання залежить виключно від запроєктованої системи розробки, яка є індивідуальною для кожного нафтогазового об'єкту та враховує індивідуальні особливості геологічної будови.

Зважаючи на те, що діоксид вуглецю чинить негативний вплив на атмосферу та всі живі організми, тому вкрай важливим завданням при утилізації техногенного діоксиду вуглецю у виснажених нафтогазових родовищах є забезпечення утримання діоксиду вуглецю в надрах землі протягом тисяч мільйонів років та недопущення його витоку на поверхню [10].

Причинами витоку діоксиду вуглецю на поверхню може бути як і діяльність людини, так природні фактори. Потенційними шляхами прориву діоксиду вуглецю на поверхню є свердловини, оскільки саме вони забезпечують прямий зв'язок між поверхнею та місцем захоронення.

Причини витоку техногенного діоксиду вуглецю на поверхню з нафтогазових свердловин наведено на рисунку 1.

Рисунок 1 – Причини витоку техногенного діоксиду вуглецю на поверхню з нафтогазових свердловин

Свердловини, які використовуються в нафтогазовій галузі для видобування природних вуглеводнів, зазвичай побудовані з штучних матеріалів, які мають властивість руйнуватися під впливом високих тисків, значних навантажень, агресивного корозійного середовища, тощо. Таким чином основними причинами витоку діоксиду вуглецю на поверхню є [11-12]:

- ✓ негерметичність цементних мостів на вибої свердловин;
- ✓ дефекти обсадних та експлуатаційних колон, які обумовлені її корозією;
- ✓ негерметичність обсадних та експлуатаційних колон;
- ✓ неякісне і неповне цементування обсадних та експлуатаційних колон.

Що стосується природних шляхів витоку техногенного діоксиду вуглецю, то потенційними шляхами можуть бути тектонічні порушення, розломи, які не є екранами. Прорив діоксиду вуглецю також може відбутися через систему тріщин в порово-тріщинуватому колекторі.

Родовища вуглеводнів зазвичай є неоднорідними та характеризуються мінливістю фільтраційно-ємнісних властивостей як за товщиною, так і за площею, що значно ускладнює проведення ефективного контролю за міграцією неуглеводневого газу. В рамках реалізації такого роду проєктів рекомендується проведення повторної сейсмічної розвідки для відстеження підземної міграції діоксиду вуглецю. Корисними можуть також бути такі методи, як гравітаційні і

електричні вимірювання. Для безпосереднього виявлення витоків діоксиду вуглецю необхідно регулярно проводити відбір проб ґрунтових вод та ґрунту.

При реалізації такого роду проєктів необхідно облаштовувати свердловини спеціальним обладнанням, яке дозволить здійснювати постійний моніторинг та контроль за просуванням фронту діоксиду вуглецю та станом навколишнього середовища в зоні проведення робіт. Ефективними в цьому випадку буде використання високочутливих геохімічних та геофізичних методів контролю.

Для виявлення неконтрольованих викидів діоксиду вуглецю можуть застосовуватися методи, які використовуються на рівні поверхні. В рамках всіх існуючих проєктів промислового значення і експериментальних проєктів необхідно розробляти програми по випробуванню цих та інших методів моніторингу. З огляду на довгостроковий характер зберігання діоксиду вуглецю, може знадобитися проведення моніторингу місця зберігання протягом тривалих періодів часу.

Висновки. Впровадження новітніх технологій уловлювання діоксиду вуглецю на великих енергоємних підприємствах України здійснюється з дуже низькими темпами, що в основному зумовлено високими інвестиційними витратами на реалізацію такого роду проєктів, переважна більшість яких припадає саме на утилізацію діоксиду вуглецю.

Інвестування у впровадження сучасних технологій уловлювання техногенного діоксиду вуглецю та надійне його захоронення в геологічних резервуарах дозволить забезпечити світле майбутнє як для України, так і для всього світу.

Література

1. Matkivskyi S. (2022). Increasing hydrocarbon recovery of Hadiach field by means of CO₂ injection as a part of the decarbonization process of the energy sector in Ukraine. *Mining of Mineral Deposits*. Volume 16. Issue 1. Pp 114-120. <https://doi.org/10.33271/mining16.01.114>

2. Кузовкин В.В. (2001). Моделирование процессов выбросов CO₂ и захоронения углерода при неэнергетическом использовании топлива. *Защита окружающей среды в нефтегазовом комплексе*. №1. С. 34-38.

3. Електронний ресурс.

<https://www.nutrien.com/what-we-do/stories/exciting-project-reduces-emissions-redwater>

4. Електронний ресурс.

<https://www.saskpower.com/Our-Power-Future/Infrastructure-Projects/Carbon-Capture-and-Storage/Boundary-Dam-Carbon-Capture-Project>

5. Електронний ресурс.

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/439734/Energy_Efficiency.pdf

6. Електронний

ресурс.

<https://sequestration.mit.edu/tools/projects/peterhead.html>

7. Matkivskyi S., Khaidarova L. (2021). Increasing the Productivity of Gas Wells in Conditions of High Water Factors. Eastern Europe Subsurface Conference. Kyiv. Ukraine. Pp. 1-16 <https://doi.org/10.2118/208564-MS>
8. Matkivskyi S., Burachok O. (2022). Impact of Reservoir Heterogeneity on the Control of Water Encroachment into Gas-Condensate Reservoirs during CO₂ Injection. Management Systems in Production Engineering. Vol. 30. Issue 1. Pp 62-68. <https://doi.org/10.2478/mspe-2022-0008>
9. Matkivskyi S., Kondrat O. (2021). Studying the influence of the carbon dioxide injection period duration on the gas recovery factor during the gas condensate fields development under water drive. Mining of Mineral Deposits. Volume 15. Issue 2. Pp. 95-101. <https://doi.org/10.33271/mining15.02.095>
10. Кіт Уїріскі. (2013). Уловлювання та зберігання вуглецю: Українські перспективи для промисловості та забезпечення енергетичної безпеки [Текст]: Міжнародне екологічне об'єднання «Біллона». Осло. Норвегія. С. 48.
11. Молчанов А.Г. (1986). Подземный ремонт скважин. Москва: Недра. 208 с.
12. Серенко И.А., Сидоров Н.А., Кошелев А.Т. (1988). Повторное цементирование при строительстве и эксплуатации скважин. Москва: Недра. 263 с.

НЕЧІТКІ АЛГОРИТМИ ОЦІНЮВАННЯ ВІДПОВІДІ В ПРОЦЕСІ АНАЛІЗУ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ

Мулеса Оксана Юріївна,

д.т.н., професор,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Пензеник Андрій Андріянович

аспірант,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Данилів Лідія Володимирівна

студентка,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Важливим елементом різних систем освіти є система оцінювання навчальних досягнень слухачів.

В процесі оцінювання, як правило, враховують такі характеристики відповіді слухача як якість знань, рівень володіння розумовими операціями, самостійність оцінних суджень тощо. Названі орієнтири покладено в основу чотирьох рівнів навчальних досягнень: початкового, середнього, достатнього, високого.

Критерії оцінювання навчальних досягнень реалізуються в нормах оцінок, які встановлюють чітке співвідношення між вимогами до знань, умінь і навичок, які оцінюються, та показником оцінки в балах. Таким чином, в процесі оцінювання відповіді, педагогу необхідно прийняти багатокритеріальне рішення [1], спираючись на власні оцінки відповіді за кожним критерієм.

Зважаючи на суб'єктивний характер суджень педагога, для формалізації процесу визначення числового показника оцінки відповіді, пропонується застосовувати один з наступних алгоритмів, які базуються на основних поняттях теорії нечітких множин [2].

Алгоритм 1.

Крок 1. Будуємо лінгвістичну змінну "Рівень досягнень" у вигляді: $\langle x, T, U, G, M \rangle$, де T – терм множина елементами якої можуть бути терми "Високий рівень", "Достатній рівень" тощо [3]. Позначимо відповідні нечіткі підмножини, які характеризують рівень навчальних досягнень через інтегральний критерій оцінювання через A_i з функціями належності $\mu_{A_i}(x)$.

Крок 2. Будуємо лінгвістичну змінну "Оцінка" у вигляді: $\langle y, T, U, G, M \rangle$, де T – терм множина елементами якої можуть бути терми "Високий бал", "Середній бал" тощо. Позначимо відповідні нечіткі підмножини, які характеризують рівень оцінки через відповідний числовий показник як B_k з функціями належності $\mu_{B_k}(y)$.

Крок 3. Будуємо нечітку базу знань з правил вигляду (1):

$$\text{if } x \in A \text{ then } y \in B \quad (1)$$

Крок 4. Для конкретного значения x виконуємо алгоритм нечіткого логічного виведення Мамдані [3].

Алгоритм 2.

Крок 1. Визначаємо систему критеріїв $K = \{K_1, K_2, \dots, K_n\}$ за якими здійснюється визначення рівня навчальних досягнень.

Крок 2. Для кожного з критеріїв, аналогічно до Кроку 1 першого алгоритму, будуємо лінгвістичні змінні, які характеризуватимуть рівень досягнення кожного відповідного критерію. Позначимо відповідні нечіткі підмножини через $A_i^{(j)}$.

Крок 3. Аналогічно до першого алгоритму, будуємо лінгвістичну змінну “Оцінка” з нечіткими підмножинами B_k .

Крок 4. Будуємо нечітку базу знань з правил виду (2):

$$\text{if } x_1 \in A^{(1)} \text{ and } x_2 \in A^{(2)} \text{ and } \dots \text{ and } x_n \in A^{(n)} \text{ then } y \in B \quad (2)$$

Крок 5. Для конкретного набору значень $(x_1, x_2, \dots, x_n)$ виконуємо алгоритм нечіткого логічного виведення Мамдані.

Використання розроблених в роботі алгоритмів в процесі визначення рівня навчальних досягнень дозволить підвищити ефективність процесів прийняття відповідних рішень.

Вибір алгоритму залежить від складності системи критеріїв та можливості об'єднання всіх критеріїв оцінки в один інтегрований показник.

Список використаних джерел:

1. Гнатієнко Г. М. Експертні технології прийняття рішень: Монографія / Г. М. Гнатієнко, В. Є. Снитюк. – К.: ТОВ „Маклаут”, 2008. – 444 с.
2. Орловский С. А. Проблемы принятия решений при нечеткой исходной информации / С. А. Орловский – М.: Наука. Главная редакция физико-математической литературы, 1981. – 208 с.
3. Зайченко Ю. П. Нечеткие модели и методы в интеллектуальных системах: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Ю. П. Зайченко – К.: „Издательский дом „Слово”, 2008. – 344 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РОЗРОБКА СХЕМ ДИСКРЕТНОГО КРОКУ КАНАТНО-ПРОФІЛЬНОГО АРМУВАННЯ У МІСЦІ ЗУСТРІЧІ ПІДЙОМНИХ СУДИН

Рубель Андрій Олександрович,
Ph.D. (Tech.), головний енергетик,
ДП «ОК «Укрвуглереструктуризація», м. Київ

Кураєва Альона Вікторівна,
магістр,
ООО «Пфайзер Україна», м. Київ

Шахтні стовбури (вертикальні, похилі) – основні капітальні виробки гірничих підприємств, які мають вихід на поверхню, і розраховані на весь термін роботи шахти, і потім довгий час - на період ліквідації або консервації підприємства. Шахтні стовбури використовують: -для спуску/підйому людей, корисних копалин; - допоміжних матеріалів, обладнання; - провітрювання гірничих виробок. Стовбури поділяють на: допоміжні та головні, головні служать для підйому корисних копалин, допоміжні – для спуску/підйому людей, матеріалів та обладнання. Вертикальні стовбури служать для забезпечення спрямованого руху судин и обладнуються армуванням. Залежно від конструктивного виконання розрізняють різні типи: жорсткі, гнучкі, безрозстрільні, канатно-профільні.

В основу дослідження покладено завдання – пошук та розробка дискретного кроку кріплення конструкцій канатно-профільного провідника (далі – КПП), до конструкцій консольно-демпферного розстрілу (далі – КДР), при цьому кріплення динамічне і дозволяє КПП рухатися вгору-вниз. Відстань між кріпленнями КПП до КДР має назву кроку армування, армування, яке складається із КПП має назву канатно-профільне армування (далі – КПА, або армування).

Найбільш відповідальним місцем армування будь-якого стовбура є місце зустрічі підйомних судин у середині армування для суміжних підйомних машин, при цьому тут виникають найбільш значні горизонтальні навантаження.

У гнучкому армуванні ця проблема вирішувалася шляхом навішування відбійних канатів по всій глибині стовбура впровадження та запобіжними зазорами по всій глибині стовбура [1]. При одночасній зустрічі судин в середині стовбура створюється також значний аеродинамічний опір [7]. Враховуючи, що кількість циклів підйому у середньому становить 300-400, а в деяких випадках доходить до 600 циклів на добу, це явище створює додаткові навантаження на армування в середині перерізу стовбура. Для режимів роботи з одночасною зустріччю всіх підйомних судин у середині стовбура розробляються такі заходи.

Для КПА застосовується крок армування по глибині стовбура – 60 м і більше, у місці зустрічі судин одного підйому крок стає дискретним, спочатку проліт має

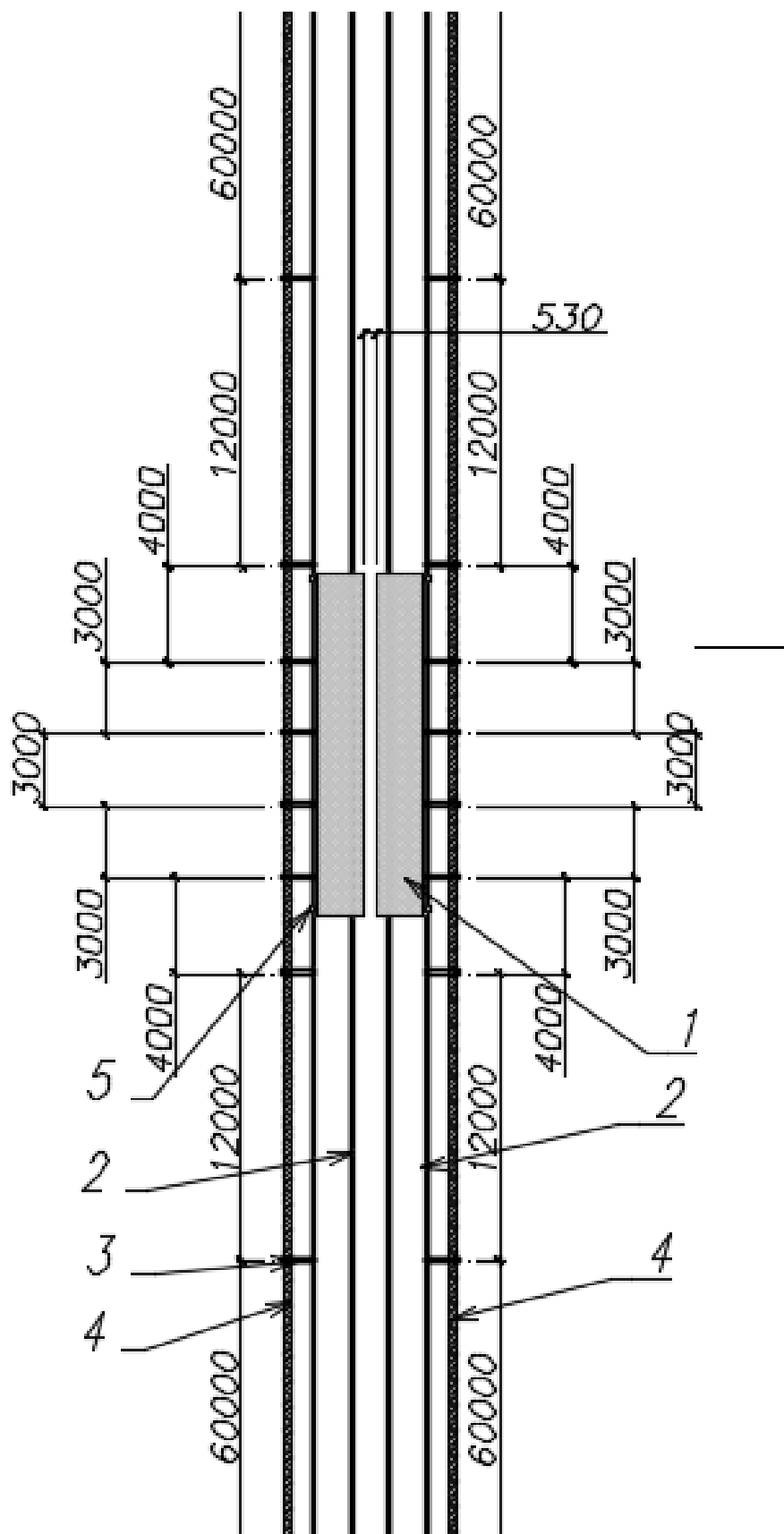

крок армування – 12м, безпосередньо у місці зустрічі судин мають крок – 4м, наступний крок – 12м, далі крок стане -60м і залишається постійним по всій глибині стовбура. Тобто схематично вище описана схема дискретного кроку армування з КПП та КДР матиме вигляд схеми 60-12-4-3-3-3-4-12-60, де цифри позначають відстань у метрах між суміжними ярусами, при цьому схема відноситься лише до ділянки зустрічі судин у середині стовбура, а не до всього армування, яке має постійний крок армування (див. фіг. 1) кріплення стовбура на фіг. 1 не показано.

Розроблено також аналогічні схеми дискретного кроку армування – 60-12-8-6-6-6-8-12-60 та 60-12-8-4-3-4-8-12-60, та інші для легших судин.

Розробка схем дискретного кроку армування в місці зустрічі судин і середині стовбура при русі їх у КПП, дозволить подолати багато недоліків існуючих видів армування, і досягти наступних результатів:

- забезпечити високий рівень надійності (навіть під час роботи зі значним горизонтальним навантаженням до 60кН у системі «судина-армування»);
- збільшити демпфіруючі властивості армування стовбура;
- знизити аеродинамічний опір стовбура (до рівня гнучкого армування);
- підвищити рівень надійності та безпеки експлуатації армування стовбура за рахунок кріплення канатів в огорожувальному коробі, відсутності стирання канатів лапами, відсутності ймовірності пошкоджень предметами, що падають, захисту від корозії канатної продукції;
- збільшити термін експлуатації канатної продукції;
- знизити капітальні витрати внаслідок зменшення діаметра стовбура на 500-600мм (порівняно з гнучким армуванням);
- зменшити трудомісткість технічного обслуговування;
- значно знизити металоємність армування (до 2-х разів у порівнянні з жорстким армуванням стовбура);
- підвищити безпеку руху судин через відсутність у стовбурі відбійних канатів;
- суттєво знизити горизонтальні коливання судин, при їх русі по глибині стовбура;
- суттєво знизити момент кручення провідників, за рахунок застосування консольних розстрілів (у порівнянні з гнучким армуванням стовбура і, отже, знизити мінімальні зазори;

Фігура 1 – Дискретний крок армування у місці зустрічі судин у середині стовбуру.

1 – підйомна посудина (типу СНМ 35-235-1,1); 2 – КПШ; 3 – КДР; 4 – кріп'я стовбуру; 5 – запобіжна лапа с захватами.

- значно знизити електроспоживання, протягом усього терміну служби стовбура, через зниження аеродинамічного опору стовбура до рівня гнучкого армування порівняно з жорстким армуванням стовбура);

- виключити вплив гірського тиску та дефектів кріплення стовбура на армування стовбура;

Впровадження даних схем дискретного кроку армування в місці зустрічі судин (у середині стовбура) для різних схем ярусів дозволить значно підвищити рівень безпечної експлуатації обладнання вертикального стовбура та всього підйомного комплексу загалом [1-19].

References:

1. «Нормы безопасности на проектирование и эксплуатацию канатных проводников многоканатных подъемных установок», утвержденных Минуглепромом СССР 09.08.89 и Госгортехнадзором СССР 22.02.82 и «Нормы безопасности на проектирование и эксплуатацию канатных проводников одноканатных подъемных установок» утвержденных Минуглепромом СССР 09.08.89 и Госгортехнадзором СССР 22.02.82, Макеевка - Донбасс: МакНИИ, 1982.

2. Инструкция по эксплуатации стальных канатов в шахтных стовбурах - М.: Недра, 1989 – 215.

3. Правила безпеки у вугільних шахтах: НПАОП 10.0-1.01-10. - [Дійсні від 22.03.2010]. – Офіційне видання. – Київ: Основа, 2010. – 430с. – (Нормативний документ Мінвуглепрому України. Стандарт).

4. Волошин А.И. Армировка вертикальных стволов и методы их совершенствования / Волошин А.И., Рубель А.А., Рубель А.В. // Геотехническая механика: Межвед. сб. науч. трудов / Ин-т геотехнической механики им. Н.С. Полякова НАН Украины.–Днепропет-ровск, 2016.–Вып.126.– С. 137-145.

5. Волошин А.И. Консольно-демпфирующие расстрелы армировки вертикальных шахтных стволов / Волошин А.И., Рубель А.А., Рубель А.В. // Геотехническая механика: Межвед. сб. науч. трудов / Ин-т геотехнической механики им. Н.С. Полякова НАН Украины.–Днепропет-ровск, 2016.–Вып.127.– С. 89-98.

6. Рубель А.А. Исследование существующих конструкций ярусом армировки вертикальных стволов и разработка схем ярусом с канатно-профильными проводниками / Рубель А.А. // Геотехнічна механіка: Міжвідомчий збірник наукових праць. – Днепр, 2017, - Вып. 134 – С. 211-227.

7. Рубель А.А. Исследования влияние аэродинамических сил на конструкции сосудов при движении их по глубине стовбура / Рубель А.А., Рубель А.В., Жалилов А.Ш. // Геотехническая механика: Межвед. сб. науч. трудов / Ин-т геотехнической механики им. Н.С. Полякова НАН Украины.– Днепр, 2017.– Вып.135.– С. 266-274.

8. Рубель А.А. Исследование аэродинамического сопротивления различных типов конструкций армировки стовбура./ Рубель А.А. // Геотехническая механика: Межвед. сб. науч. трудов / Ин-т геотехнической механики им. Н.С. Полякова НАН Украины.– Днепр, 2017.–Вып.136.– С. 221-232.

9. Рубель А.А. Зниження динаміки системи «посудина-армування» шляхом розробки конструкції демпфіруючого натяжного пристрою / Рубель А.А., А.В. Рубель // Збірник наукових праць Донбаського державного технічного університету. - 2018. - Вып. 1. - С. 20-27.

10. Рубель А.А. Исследование и разработка оптимальных конструкций армировок стовбура с канатно-профильными проводниками / Рубель А.А., Рубель А.В. // Геотехническая механика: Межвед. сб. науч. трудов / Ин-т геотехнической механики им. Н.С. Полякова НАН Украины.– Днепр, 2018.– Вып.139.– С. 31-48.

11. Рубель А.А. Исследование и совершенствование конструкций боковых направляющих устройств подъемных сосудов / Рубель А.А. // Геотехническая механика: Межвед. сб. науч. трудов / Институт геотехнической механики им. Н.С. Полякова НАН Украины.– Днепр, 2018.–Вып.141.– С. 18-26.

12. Рубель А.А. Исследование различных типов канатов и выбор оптимальных для конструкций канатно-профильного проводника / Рубель А.А. // Геотехническая механика: Межвед. сб. науч. трудов / Институт геотехнической механики им. Н.С. Полякова НАН Украины.– Днепр, 2018.–Вып.142.– С. 121-133.

13. Рубель А.А. Исследование аэродинамического сопротивления сосудов и различных типов армировки стовбура / Рубель А.А. // Геотехническая механика: Межвед. сб. науч. трудов / Ин-т геотехнической механики им. Н.С. Полякова НАН Украины.– Днепр, 2018.–Вып.143.– С. 20-30.

14. Рубель А.А. Исследование и разработка конструкций крепления канатно-профильных проводников к расстрелам армировки стовбура / Рубель А.А., Бойко Б.И., Рубель В.А., Кураева А.В. // Гірничя електро механіка та автоматика. Транспорт та гірничя механіка: Науково техн. сб.трудов / Національний ТУ «Дніпровська політехніка».– Днепр, 2019.–Вып. 102.– С. 68-78.

15. Рубель А.А. Исследование и разработка конструкций крепления канатнопрофильных проводников в копре / Рубель А.А. // Геотехническая механика: Межвед. сб. науч. трудов / Ин-т геотехнической механики им. Н.С. Полякова НАН Украины.– Днепр, 2019.–Вып.149.– С. 16-25.

16. Рубель А.А. Исследование и разработка конструкций динамического гасителя колебаний в системе «сосуд-армировка» / Рубель А.А., А.И. Волошин // Геотехническая механика: Межвед. сб. науч. трудов / Ин-т геотехнической механики им. Н.С. Полякова НАН Украины.– Днепр, 2020.–Вып.150.– С. 24-34.

17. Рубель А.А. Исследование и разработка схем дискретного шага армировки в стволе с канатно-профильными проводниками / Рубель А.А., Волошин А.И., Бойко Б.И., Рубель В.А., Кураева А.В. // Геотехническая механика: Межвед. сб. науч. трудов / Ин-т геотехнической механики им. Н.С. Полякова НАН Украины.– Днепр, 2020.–Вып.152.– С. 32-46.

18. Рубель А.А. Исследование сил, действующих на углы поворота скипов, в конструкциях канатно-профильных проводников / Рубель А.А. // Геотехническая механика: Межвед. сб. науч. трудов / Институт геотехнической механики им. Н.С. Полякова НАН Украины.–Днепр, 2021.–Вып.156.– С. 118-137.

19. Рубель А.А. Исследование и разработка конструкций роликовых направляющих для сдвоенных канатно-профильных проводников армировки стовбура / Рубель А.А. // Геотехническая механика: Межвед. сб. науч. трудов / Ин-т геотехнической механики им. Н.С. Полякова НАН Украины.– Днепр, 2021.–Вып.159.– С. 49-57.

ПРАКТИКА НЕСЕННЯ ВАХТИ, ВИЗНАЧЕННЯ ПОЗИЦІЙ СУДНА ТА ВИКОРИСТАННЯ РАДІОЛОКАЦІЙНОГО ОБЛАДНАННЯ В ЛЬОДОВИХ РАЙОНАХ

Сагайдак Олександр,

Ст. викладач

Одеський Національний Морський Університет

Васалатій Надія,

К. геогр. н., доцент

Одеський Національний Морський Університет

Оберто Сантана Леонід

магістр

Одеський Національний Морський Університет

Коропатюк Андрій

магістр

Одеський Національний Морський Університет

Голубов Даниїл,

магістр

Одеський Національний Морський Університет

Під час наближення до відомого регіону з льодом або вирішуючи увійти в зону льодовитих вод, капітан повинен провести оцінку поточного статусу рейсу, використовуючи найновіші доступні зображення, прогнози та динамічні дані, що враховують всю доступну інформацію, включаючи видимість, стан судна та рух льодового покриття.

Навігація всередині льодових вод вимагає максимальної участі всіх учасників організації несення вахти на судні. Це включає в себе навігаційних офіцерів, а також інженерно-технічний персонал і відповідних членів команди. Дозорний і керманіч (рульовий) виконуватимуть життєво важливі ролі в команді на містку і повинні бути повністю проінструктовані щодо своїх обов'язків і дій. Ці обов'язки можуть виходити за рамки їх попереднього досвіду та можуть включати освітлення судна вночі замість того, щоб підтримувати його затемненим, оптимізацію налаштувань радара для максимального виявлення льоду, керманіч може виявити, що реакція штурвала сильно відрізняється від звичайних операцій.

У світлий час доби для виявлення айсбергів має бути обладнаний спеціальний оглядовий майданчик. Життєво важливо змінювати спостерігачів через часті проміжки часу та повністю інструктувати їх щодо їхніх обов'язків.

Спостерегачі повинні забезпечити переміщення крилами мосту протягом усього періоду спостереження.

Основною функцією вартових у льодових регіонах є ефективне спостереження як візуально, так і за допомогою радарів. Часом може знадобитись подвійна варта, наприклад, коли судно знаходиться в бурхливих водах. Наявність другого вахтового на містку забезпечує постійне радіолокаційне спостереження.

Інший офіцер зосереджуватиметься на просуванні судна та наближенні льоду, оскільки це вимагає високого рівня концентрації, який можна виконувати лише протягом кількох годин за раз.

Вахтовий офіцер повинен своєчасно визначити стан льоду. Це особливо важливо в умовах поганої видимості. Якщо ви не можете визначити стан льоду попереду, виходьте на лід лише на повільній швидкості та обережно.

Команда на містку повинна завжди дотримуватися встановлених процедур для льодової навігації, як зазначено в SMS-повідомленні, судно також буде діяти згідно з нічними та постійними наказами капітана судна.

Капітан повинен дати вказівки OOW щодо дій, які слід вжити при зустрічі з льодом, тобто чи викликати капітана, чи входити, чи уникати, чи зменшувати або підтримувати швидкість.

У темний час доби прожектори повинні працювати постійно, щоб висвітлювати скупчення великого льоду та будь-які сліди льоду.

Капітан повинен бути негайно повідомлений про будь-які значні зміни температури, стану моря або видимості.

Міркування, які стосуються безпеки навігації, включають:

- Залежно від пори року, періоди денного світла або темряви будуть довшими;
- використання GNSS та інерціальних навігаційних систем є важливим для безпечної навігації в льодових регіонах, але, щоб пом'якшити їх обмеження, їх точність слід перевіряти за допомогою інших засобів, таких як радіолокаційні відстані/пеленги та/або візуальні пеленги/дистанції;
- магнітний компас менш ефективний поблизу магнітних полюсів, але його можна використовувати з обережністю в інших частинах регіонів. У міру наближення до магнітного полюса горизонтальна складова магнітного поля стає все слабшою. Згодом компас стає марним;
- якщо неможливо визначити місце розташування за допомогою основних засобів на борту, неповна інформація про течії в певних зонах перешкоджає точному використанню методів оціненого позиціонування (EP). Крім того, якщо судно часто змінює курс, будь-яке фіксування позиції розрахунком зменшиться в точності та стане ненадійним;
- використання ехолота є важливим аспектом безпечної навігації в районах, які не були досліджені за сучасними гідрографічними стандартами;
- слідування шляхом попереднього проходу є корисним у погано окреслених областях. Однак слід подбати про безпечне судноплавство, відстежуючи УКС і спостерігаючи за будь-якими змінами в порівнянні з попереднім проходом;

- персонал, зокрема вахтовий, часто виконує додаткові обов'язки під час проходження у льодових водах. Вдома є основним фактором ризику, тому важливо забезпечити весь персонал достатньою кількістю годин відпочинку;
- судна повинні бути оснащені принаймні двома гірокомпасами в низьких широтах. У високих широтах гіроскоп буде повільно реагувати. Полярний кодекс стверджує, що судна на широтах понад 80° повинні бути оснащені одним компасом GNSS або еквівалентною системою;
- оскільки судно рухається далі у віддалені регіони, такі як Польша, доступність берегових засобів навігації зменшується. У деяких полярних регіонах можливий брак високоякісних гідрографічних даних;
- радіолокаційні знімки берегової лінії, особливо якщо присутній прибіг, не можна повністю покладатися на одну систему, оскільки діапазони важко правильно визначити;
- важливо знати, що оледеніння може вплинути на швидкість і на інше обладнання, пов'язане з навігаційним обладнанням.

Навігаційні знаки можуть бути ненадійними в льодових регіонах на нерегулярних судноплавних маршрутах, а в деяких випадках вони взагалі відсутні. Якщо наявні секторні буї або передні вогні, вони можуть бути пошкоджені снігом або морозом, тому вони не завжди надійні для навігаційного орієнтування. Діапазон світлових маяків також може бути зменшений.

Якщо є сумніви щодо точності GNSS, як під час магнітних бурь, слід здійснювати моніторинг положення за допомогою всіх доступних методів. Візуальна фіксація в умовах льоду може бути неприємною через сніговий покрив. Крім того, лід може створювати радіолокаційне відлуння, яке помилково сприймають за тонкий берег або орієнтири. Айсберги також можуть закривати потенційні орієнтири та помилково сприйматися за інші об'єкти.

Найвищі широтні райони, охоплені картою, хоча і представлені як повні, часто базуються на датованій та розрідженій інформації зйомок.

Наприклад, у 2016 році UK P&I Club повідомив, що менше 10% арктичних вод було нанесено на карти відповідно до сучасних стандартів. Регіональна Міжнародна гідрографічна організація (ІНО), Арктична регіональна гідрографічна комісія (ARHC), намагається координувати нові гідрографічні дослідження, але закликає мореплавців бути обережними при використанні морських карт арктичних вод. У червні 2017 року ARHC випустив наступне попередження: «Через значні обмеження картографування всі мореплавці в арктичних водах зобов'язані планувати завчасно будь-які можливі рейси, щоб зрозуміти навколишнє середовище, і бути надзвичайно обережними під час роботи з картою, щоб мінімізувати високий рівень ризику, пов'язаного з цим. Не менш важливою є обережність під час навігації за допомогою електронних навігаційних карт ENC, оскільки ці офіційні цифрові карти базуються на тих самих обмежених або недостатніх даних, що й офіційні паперові або електронні еквівалентні карти».

Навігація за межами території, що підтримується сучасними або належним чином обстеженими даними, а також з передовим і комплексним плануванням рейсу, льодовий досвід, знання та запобіжні заходи можуть призвести до втрати людського життя та серйозної шкоди майну та навколишньому середовищу.

Щоб виконати відповідні вимоги щодо демонстрації випробувань, вони визнали та зменшили ризики. а також виявили належну обачність при експлуатації своїх суден, усі моряки та оператори суден повинні взяти до відома попередження, викладені в належних доступних посиланнях, у тому числі в Міжнародному кодексі для суден, що працюють у полярних водах (Полярний кодекс).

Подібне занепокоєння також характерне для інших комісій ІНО, таких як Гідрографічна комісія Антарктики (НСА).

У деяких віддалених районах глибина карти може бути не більшою, ніж допустима глибина треків із попередніх проходів. Точність карт в Арктиці та Антарктиці значно змінюється залежно від дати дослідження. Карти в розвинених прибережних регіонах, таких як Балтійське море, річка Святого Лаврентія та затока Святого Лаврентія, будуть обстежені відповідно до більш сучасних стандартів. У будь-якому випадку, навігатори повинні завжди знати про джерело чартерних даних, переглянувши паперову діаграму класифікації джерела або запитавши функцію ECDIS CATZOC (зона впевненості).

Мореплавці повинні знати, що проекція карти, яка використовується для рейсів у полярних регіонах, може відрізнитися від стандартної проекції Меркатора. Карти, що використовуються в полярних регіонах, можуть використовувати полярну проекцію, конформну проекцію Ламберта або іншу, і навігатори повинні вміти розпізнавати різницю, особливо коли йдеться про обчислення відстаней і пеленгів.

Карти суттєво відрізняються в залежності від області, країни та гідрографічного органу. Суднам, які здійснюють довгі рейси, може знадобитися вміння перемикатися між картами різних органів, наприклад, Росія/Канада/Данія, тому слід бути обережними з використанням різних карт.

Однією з найбільш значних проблем, пов'язаних із використанням паперових карт у низьких широтах, є горизонтальна точка відліку (датум). Розбіжності часто призводять до уточнення позиції під час використання GNSS для моніторингу положення судна.

Список літератури

1. Guidelines for Ships operating in Arctic Ice Covered Waters. International Maritime Organization. 2002.
2. Zabilansky, Leonard J., Dickins, David F., Buist, Ian, White, Kathleen D., and Cattabriga Gioia. Improving Oil Spill Response in Ice-Covered Waters. Ice Engineering, U.S. Army Engineer Research and Development Center. 2006.
3. Winter Navigation 2006-2007. Swedish Maritime Administration and the Swedish Meteorological and Hydrological Institute.

4. Nghiem, S.V., Rigor, I.G., Perovich, D.K., Clemente-Colon, P., Weatherly, J. W. and Neumann, G. Rapid Reduction of Arctic Perennial Sea Ice. *Geophysical Research Letters*, Volume 34, 2007.

РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИСТОСОВАНОСТІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДО ВІДЕОІГОР

Смірнов Ілля,
Магістр з інформатики
Харківський національний університет радіоелектроніки

Завдяки сучасним спостереженням, лише деякі відеоігри пропонують гравцеві отримати унікальний досвід завдяки розвитку адаптивного штучного інтелекту [1–8]. Тож тут виникає питання, чи може адаптивний ігровий AI зробити гру більш популярною та успішною і чи доцільно для ігрових компаній застосовувати складний у AI в AAA-іграх. Очікуємо знайти зв'язок між важкою адаптивністю AI в іграх і успіхом таких ігор серед гравців і критиків.

Багато розробників ігор стверджують, що проблему штучного інтелекту NPC (персонаж, який не є гравцем, включаючи дружніх персонажів і антагоністів) майже вирішено для більшості виробничих завдань, наприклад пошук шляху, пошук місць, де можна сховатися, миттєва реакція на дії гравця, адаптація складності до рівня навичок гравця тощо [9–15].

Найпоширеніші проблеми, наприклад пошук шляху (особливо важливо для стелс-ігор) і керування як частини поведінки NPC, зазвичай, вирішуються перевіреними алгоритмами та технологіями AI, як-от алгоритм A* (використовується для пошуку шляху) [16–21].

Більш складна поведінка антагоніста – зміна стану, зазвичай, вирішується менш ефективними та гнучкими алгоритмами. Однією з найпростіших і часто використовуваних технологій AI для цього завдання є кінцеві автомати та дерева рішень [22–28]. FSM, як вони визначені формально, є обчислювально-обмеженими та погано масштабованими, тому вони не в змозі вирішувати великі проблеми та синхронізувати разом декілька модульних поведінок, що робить їх нездатними надати гравцеві досвід складного завдання.

Базуючись на дослідженні нещодавнього та поточного стану застосування технологій AI в комп'ютерних іграх, ми пропонуємо дослідити способи класифікації та порівняння ігор з точки зору адаптивності (ворожого) AI NPC до гравця-людини. Припускаємо, що класифікація та порівняння будуть здійснюватися відповідно до значення вздовж спектру або набору ознак, що представляють рівень адаптації [29–31].

Така класифікація могла б уможливити дослідження позитивних чи негативних кореляцій адаптивності до популярності чи комерційного успіху. Класифікація також може вказати на різні аспекти адаптації ігрового штучного інтелекту, можливі рівні адаптації та чудові підходи та реалізації в популярних відеоіграх.

Потрібно ретельно зробити дослідження в академічних сферах ігрового дизайну та ігрового штучного інтелекту, а також індустрії розробки ігор.

На основі результатів цього огляду потрібно розробити широку класифікацію ігрового штучного інтелекту з урахуванням складності та адаптивності систем керування ігровими NPC.

На наступному кроці збирають список ігор для аналізу – найкращих представників у всіх жанрах, схвалених критиками та рецензентами, або тих, які виявилися цікавими реалізаціями завдяки наявним даним, нашим висновкам. У набір також входять популярні ігри за продажами та балами. Ці ігри додатково класифіковані за допомогою класів, які визначено на попередньому етапі. Отриману класифікацію також використовують для аналізу кореляції між результатами та продажами для різних рівнів складності та адаптивності у відеоіграх. На цьому етапі визначено, чи існує відповідність між складністю та популярністю відеоігор.

Оскільки компанії, які займаються розробкою ігор, зазвичай, не розголошують подробиці їх впровадження, доступність інформації є обмеженням цієї роботи. Під час аналізу та класифікації ігор здебільшого можемо покладатися лише на сторонні дані, наприклад, огляди гравців, коментарі, публікації в блогах, відео, а також на наші знання та розуміння відеоігор.

Результати, отримані під час цільового дослідження цієї роботи, можуть бути корисними у сфері розробки ігор та використані розробниками і дизайнерами ігор.

Робота геймдизайнера – це загальний вигляд і відчуття гри, він визначає основні елементи гри та те, як грати в гру. Його робота полягає в тому, щоб створити ігрове середовище, яке може створити відчуття залучення гравців і задовольнити виклики. Тому він відповідає за надання персоналізованого досвіду та вирішує, як це буде доставлено через гру.

Розробники ігор, як фактичні творці системи, відповідають за її проєктування та реалізацію, яка може підтримувати механіку, створену розробником ігор.

Список літератури:

1. Rabotiahov, A., Kobylin, O., Dudar, Z., & Lyashenko, V. (2018, February). Bionic image segmentation of cytology samples method. In *2018 14th International Conference on Advanced Trends in Radioelectronics, Telecommunications and Computer Engineering (TCSET)* (pp. 665-670). IEEE.
2. Lyashenko, V., Mohammad, A., & Kobylin, O. (2015). Experiments with Fusion of Images with Use of Wavelet Transformation in Problems of the Text Information Analysis.
3. Работягов, А. В., Ляшенко, В. В., & Кобылин, О. А. (2016). Сегментация сложных изображений цитологических препаратов.
4. Kobylin, O., Vyskrebentseva, S., & Petrova, R. (2019). Обробка даних, що містять пропуски в задачах кластеризації. *Системи управління, навігації та зв'язку. Збірник наукових праць*, 5(57).

5. Oleg, K., Sergii, M., & Mykhailo, S. (2017, October). Video Clustering via Multidimensional Time-Series Analysis. In *Proceedings of the 9th International Conference on Information Management and Engineering* (pp. 60-63). ACM.

6. Mashtalir, S., Mashtalir, V., & Stolbovyi, M. (2018, August). Representative Based Clustering of Long Multivariate Sequences with Different Lengths. In *2018 IEEE Second International Conference on Data Stream Mining & Processing (DSMP)* (pp. 545-548). IEEE.

7. Bodyanskiy, Y., Kobylin, I., Rashkevych, Y., Vynokurova, O., & Peleshko, D. (2018, February). Hybrid fuzzy-clustering algorithm of unevenly and asynchronously spaced time series in computer engineering. In *2018 14th International Conference on Advanced Trends in Radioelectronics, Telecommunications and Computer Engineering (TCSET)* (pp. 930-935). IEEE.

8. Bodyanskiy, Y., Vynokurova, O., Kobylin, I., & Kobylin, O. (2016). Adaptive fuzzy clustering of short time series with unevenly distributed observations in Data Stream Mining tasks. *Information Technology and Management Science*, 19(1), 23-28.

9. Lyashenko V., Kobylin O., Selevko O. (2020) Wavelet Analysis and Contrast Modification in the Study of Cell Structures Images. *International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering*. 9(4). – 4701-4706.

10. Mashtalir, V., Ruban, I., & Levashenko, V. (Eds.). (2019). *Advances in Spatio-Temporal Segmentation of Visual Data* (Vol. 876). Springer Nature.

11. Kobylin, O., & Lyashenko, V. (2016). Contrast Modification as a Tool to Study the Structure of Blood Components.

12. Ahmad M.A., Gorokhovatskyi V., Tvoroshenko I., Vlasenko N., Mustafa S.K. (2021) The Research of Image Classification Methods Based on the Introducing Cluster Representation Parameters for the Structural Description, *International Journal of Engineering Trends and Technology*, 69(10), pp. 186-192.

13. Tvoroshenko I., and Gorokhovatskyi V. (2022) The Application of Hybrid Intelligence Systems for Dynamic Data Analysis, *International Journal of Engineering and Information Systems*, 6(2), pp. 40–48.

14. Творошенко І.С., Табашник В.А. (2018) Розробка просторової моделі геоінформаційної підтримки людей з обмеженими можливостями, що пересуваються на інвалідних колясках, у місті Харків, *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*, 1(55), С. 122–128.

15. Tvoroshenko I. (2019) Development of models of spatial analysis of status of interactive processes of complex systems.

16. Кучеренко Е.И., Творошенко И.С. (2010) Прикладные аспекты моделирования нечетких процессов в сложных системах, *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил*, 1(123), С. 127–131.

17. Творошенко, И. С. (2010). Анализ процессов принятия решений в интеллектуальных системах. *Системы обработки информации*, (2), 248-253.

18. Гороховатський, В. О., Пупченко, Д. В., & Солодченко, К. Г. (2018). Аналіз властивостей, характеристик та результатів застосування новітніх детекторів для визначення особливих точок зображення.

19. Tvoroshenko I.S., and Kramarenko O.O. (2019) Software determination of the optimal route by geoinformation technologies, *Radio Electronics Computer Science Control*, 3, pp. 131-142.

20. Tvoroshenko I., and Zarivchatskyi R. (2020) Analysis of existing methods for searching object in the video stream, *Abstracts of VI International Scientific and Practical Conference «About the problems of science and practice, tasks and ways to solve them» (October 26-30, 2020). Milan, Italy*, pp. 500–505.

21. Творошенко І.С. (2018) Особливості застосування сучасних принципів штучного інтелекту до розробки ефективних механізмів моделювання складних систем, *Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland*, pp. 118–121.

22. Кучеренко Є.І., Творошенко І.С., Анопрієнко Т.В. (2016) Моделювання та оцінювання станів складних об'єктів із застосуванням формальної логіки, *Системи обробки інформації*, № 2, С. 76–82.

23. Гороховатський В.О., Творошенко І.С. (2022) Аналіз багатовимірних даних за описом у формі множини компонент: монографія. Харків: ХНУРЕ, 124 с.

24. Гороховатський В.О., Творошенко І.С., Чмутов Ю.В. (2022) Застосування систем ортогональних функцій для формування простору ознак у методах класифікації зображень. *Сучасні інформаційні системи*, 6 (3), С. 5–12.

25. Tvoroshenko I., and Tkachenko D. (2020) Mechanisms of image classification based on descriptors of local features, *Abstracts of IV International Scientific and Practical Conference «Integration of scientific bases into practice» (October 12-16, 2020). Stockholm, Sweden*, pp. 443–448.

26. Daradkeh Y.I., Gorokhovatskyi V., Tvoroshenko I., and Zeghid M. (2022) Cluster representation of the structural description of images for effective classification, *Computers, Materials & Continua*, 73(3), pp. 6069–6084.

27. Tvoroshenko I., and Dziubenko M. (2020) Modern methods of analysis of the movement scheme using video detection of vehicles, *Abstracts of V International Scientific and Practical Conference «Study of modern problems of civilization» (October 19-23, 2020). Oslo, Norway*, pp. 422–428.

28. Гороховатський, В. О., & Гадецька, С. В. (2020). Статистичне оброблення та аналіз даних у структурних методах класифікації зображень.

29. Gorokhovatskyi, V. A. (2018). Image classification methods in the space of descriptions in the form of a set of the key point descriptors, *Telecommunications and Radio Engineering*, 77(9), 787-797.

30. Гороховатський, В. А., & Передрий, Е. О. (2009). Корреляционные методы распознавания изображений путем голосования систем фрагментов, *Радіоелектроніка, інформатика, управління*, (1 (20)), 74-81.

31. Daradkeh Y.I., Gorokhovatskyi V., Tvoroshenko I., and Al-Dhaifallah M. (2022) Classification of Images Based on a System of Hierarchical Features, *Computers, Materials & Continua*, 72(1), pp. 1785–1797.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ

Ісаєва Валерія Ігорівна

Викладач

кафедра іноземних мов № 701

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана
Кожедуба

Індустрія гостинності, одна з найбільших галузей світової економіки, що бурхливо розвивається. Багато в чому це відбувається завдяки соціальному, економічному й політичному прогресу. Одночасно з ростом загального числа туристів помітний розвиток одержали інфраструктура туризму і її основний компонент – готельний сектор.

Міжнародний досвід свідчить, що необхідною передумовою активного та успішного просування галузі на ринок держави є сучасна туристична інфраструктура. Саме тому проблеми забезпечення належного рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств готельно-ресторанного бізнесу на основі якісного аналізу умов зовнішнього та внутрішнього середовища їх функціонування набувають високої актуальності [1].

За останні роки в Україні спостерігається значне зростання готельного бізнесу. Менеджери готельної індустрії стали інтенсивно освоювати науку управління готельним бізнесом. В результаті цього готельний бізнес став індустрією з мільярдними прибутками. Готельний бізнес в Україні найактивніше розвивається в Києві, Львові, Одесі, причорноморських містах і гірських курортах.

Поряд з розвитком готельної індустрії з'являються й нові труднощі.

Розглянемо найактуальніші проблеми, які характерні для будь-якого готелю, незважаючи на його розташування.

Однією з першорядних проблем даного бізнесу є дефіцит кваліфікованих кадрів. В Україні резерви високо підготовлених працівників відсутні, а для якісного навчання недосвідчених співробітників потрібна велика кількість часу і фінансових ресурсів.

Друга проблема - це старіння основних фондів готелів, 60% готелів вимагають реконструкції. Як показує практика, банки не хочуть вкладати гроші в реставрацію і ремонт, так як це досить дорого обходиться. Тому знайти інвестора справа не з легких. Так як термін окупності в середньому 5-6 років, а у самих власників таких грошей часто просто немає. Тому і з'являється. Невідповідність цін рівню якості готельних послуг. Вартість проживання в українських готелях в 2-3 рази перевищує вартість проживання в готелях аналогічного рівня країн Європи, що зумовлено неналежним державним регулюванням цієї сфери.

Третя проблема - це зростання конкуренції в сфері гостинності. На вітчизняний ринок готельних послуг проникають міжнародні мережеві компанії.

Це пов'язано з нестачею досвіду вітчизняних компаній у цій сфері. Міжнародні компанії викуповують вже побудовані готелі, поглинають конкурентів, будують нові об'єкти за свої кошти і за своїми технологіями.

Готельні послуги мають ряд особливостей, які дозволяють маневрувати їхньою якістю, знижуючи або підвищуючи їх рівень для різних категорій споживачів з огляду на їхні потреби і купівельну спроможність.

Не малу роль у процвітанні готельного підприємства відіграє кадрова політика (наявність висококваліфікованих кадрів); фінансове та матеріально-технічне забезпечення; інноваційні напрямки і методи роботи; відповідність до умов сталого розвитку (що надзвичайно актуально в сучасних умовах).

Тому в контексті вирішення вищенаведених проблем розвитку готельно-ресторанної сфери доцільно передбачити такі заходи:

1. Підвищення якості надання послуг, у тому числі за рахунок імплементації нових стандартів обслуговування.

2. Розробка організаційно-економічних заходів стимулювання розвитку системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, включаючи залучення іноземних спеціалістів та фахівців до навчального процесу [4].

3. Створення умов для залучення додаткових інвестицій в об'єкти готельного і ресторанного бізнесу. [2].

4. Широке запровадження нових засобів комунікації, інформаційно-маркетингових заходів з формування туристичного іміджу України та інформаційних технологій, впровадження інновацій [3].

Отже, розвиток готельно-ресторанного господарства є суттєвим чинником формування потенціалу туристичної галузі. На ринку готельно-ресторанних послуг постійно відбуваються зміни. Проведений аналіз засвідчує, що дана галузь економічної діяльності є перспективною сферою для інвестицій, розвивається швидкими темпами, підвищує зайнятість та створює матеріальну базу для розвитку рекреаційно-туристичної діяльності [5].

Однак, галузь переживає кризовий період, функціонуючи під впливом певних проблем розвитку: низький рівень завантаженості засобів розміщування та харчування через зменшення обсягів туристичних потоків і низький рівень якості обслуговування; збитковість; невідповідність пропозиції потребам ринку. Наша держава є практично не конкурентоспроможною, що зумовлено, перш за все, недостатнім розвитком інфраструктури туризму та сервісу, неефективністю державної політики; відсутністю сформованого привабливого туристичного іміджу країни [6].

Провівши аналіз даної теми приходимо до висновку, що необхідно постійно працювати над удосконаленням власного національного туристичного продукту, перетворюючи його у конкурентоспроможний, і просуванням цього продукту на європейський та світовий ринок туристичних послуг.

Список літератури

1. Агафонова Л. Г. Туризм, готельний та ресторанный бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. Г. Агафонова, О. Є. Агафонова ; Київський ун-т туризму, економіки і права. – К. : Знання України, 2002. – 360 с.
2. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація готельного підприємництва / П. Р. Пуцентейло. – К. : Центр. учб. л-ри, 2007. – 344 с.
3. Саненко Л. І. Принципи впровадження інноваційних технологій в готелях та їх переваги / Л. І. Саненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/sanenko.htm.
4. Ткаченко Т. І. Стратегічний розвиток туристичного бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко, С. В. Мельниченко, М. Г. Бойко та ін. ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 596 с.
5. Державна служба туризму і курортів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourism.gov>.
6. The Global Competitiveness Report 2017–2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>.

СУЧАСНІ РЕАЛІЇ РОЗВИТКУ БАЛЬНЕОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТТІ

Галасюк Світлана Сергіївна

К.е.н., доцент

Одеський національний економічний університет

Філюк Валерія Вікторівна

Магістрант

Одеський національний економічний університет

Бальнеологічний туризм як вид лікувально-оздоровчого туризму є пріоритетним напрямом розвитку іноземного та внутрішнього туризму, якому сприяють наявні природні ресурси – мінеральні води [1, с. 153].

Закарпатська область має багато джерел мінеральних вод. Деякі з них використовуються тільки для зовнішнього споживання – у вигляді фізіотерапевтичних процедур (ванни, душі) або спортивно-оздоровчих занять у басейнах. Вживати внутрішньо такі води заборонено:

– або через їхній склад – наприклад, термальна вода «Теплиця» (вуглекисла борна бромна кремнієва залозиста хлоридно-натрієва слабокисла з високим ступенем мінералізації), яка використовується в басейнах і ваннах однойменного санаторію «Теплиця» (м. Виноградів); сірководнева мінеральна вода (слабо сульфідна, мало мінералізована, сульфатна, натрієво-кальцієво-магнієва) з власного джерела санаторію «Синяк» для процедур, спрямованих на відновлення функцій кістково-м'язової системи;

– або через брак досліджень щодо їх питного застосування – наприклад, мінеральна вода вуглекисла миш'яковиста хлоридно-гідрокарбонатно-кальцієво-натрієва, яка видобувається з власного джерела, розташованого на території санаторія «Гірська Тиса» (с. Кваси) та за санітарними нормами може використовуватися тільки зовнішньо для профілактики і реабілітації людей з проблемами опорно-рухового апарату;

– або через неотримання дозволів, потрібних для організації видобутку, що пов'язано з постійними змінами в хімічному складі мінеральної води.

Проте багато розвіданих родовищ закарпатських мінеральних вод давно користуються величезною популярністю в Україні та у світі завдяки власним цілющим властивостям як для медичних процедур, так і для питного застосування.

В табл. 1 представлено інформацію про вісім основних бальнеологічних санаторіїв Закарпаття. Основний критерій, який брався до уваги при їх дослідженні, – наявність бюветів, які працюють за рахунок видобутку мінеральних вод із власних свердловин родовищ, розташованих безпосередньо на території оздоровниць.

Таблиця 1

Бальнеологічні санаторії закарпатських мінеральних вод

Бальнеологічні санаторії	Мінеральні води, які використовуються за профілем санаторіїв
«Сонячне Закарпаття»	«Поляна квасова»
«Поляна»	«Поляна купель»
«Квітка полонини»	«Лужанська-4», «Лужанська-7», «Поляна квасова»
«Кришталеве джерело»	«Лужанська-3», «Лужанська - 12»
«Шаян»	«Шаянська-4», «Шаянська-242»
«Карпатія»	
«Верховина»	«Сойминська», «Келечинська»
«Боржава»	«Боржавська», «Кушницька-12», «Кушницька-876», «Олегівська», «Теплиця» (термальна)

Складено за джерелами [2; 3]

Основний профіль представлених бальнеологічних санаторіїв – лікування захворювань органів травлення, а також лікування супутніх захворювань – ендокринної, урологічної, нервової, серцево-судинної систем, органів дихання, опорно-рухового апарату, інтоксикації та алергії.

Варто зазначити, що навіть в умовах воєнного стану бальнеологічні санаторії України, що розташовані на території Закарпатської області, продовжують працювати в штатному режимі та надавати людям необхідні послуги. Розуміючи, що попит на відвідування санаторіїв у 2022 році значно менший, ніж у довоєнні та допандемійні часи, жоден санаторій не зачинився і намагається пропонувати послуги у повному обсязі, шукаючи різні варіанти покращення свого становища та виконуючи найважливішу соціальну місію – надання допомоги в лікуванні, реабілітації та оздоровленні своїм гостям [4].

Крім лікування, розміщення і дієтичного харчування, бальнеологічні санаторії прагнуть надавати відпочивальникам інші види обслуговування – спортивно-фізкультурні, культурно-розважальні, торговельні, транспортні послуги, а також послуги з біологічного відновлювання організму.

Більшість санаторіїв мають значний досвід роботи в курортно-оздоровчій сфері, який становить понад 50-75 років. За цей період часу напрацьовано багато методик в лікуванні профільних захворювань та реабілітації після них. Деякі санаторії відновлені після реального занепаду 1990-х років, інші з'явилися нещодавно («Карпатія») або змінили свій тип («Боржава», на місці якої до капітального ремонту і модернізації був пансіонат «Факел») [4].

Практично всі санаторії є справжнім осередком розвитку бальнеологічного туризму в Закарпатті, тому що поруч з ними побудовано велику кількість приватних готелів, пансіонатів і садиб, гості яких користуються лікувально-

оздоровчими процедурами, надаваними в санаторіях, на підставі придбаних курсівок.

За відгуками у пошуковій системі Google серед бальнеологічних санаторіїв закарпатських мінеральних вод є справжні лідери – «Квітка полонини» і «Кришталеве джерело», а також «Боржава» і «Карпатія», – досвід яких потрібно вивчати для запозичення в інших закладах. Середню сходинку посідають санаторії «Сонячне Закарпаття» і «Шаян». Аутсайдерами вважаються «Поляна» і «Верховина».

Сильні, слабкі характеристики процесу становлення і розвитку бальнеологічного туризму в Закарпатті, а також загрози і можливості більш детально проаналізовано за допомогою SWOT-аналізу:

1) *Сильні сторони:*

- наявність родовищ мінеральних вод (для внутрішнього та зовнішнього вживання), зокрема термальних;
- наявність певної санаторно-курортної бази;
- вдале транскордонне розташування поруч з чотирма країнами Європейського Союзу – Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією;
- позитивний екологічний імідж регіону;
- значний природний та історико-культурний потенціал;
- державна підтримка розвитку соціального туризму на курортах закарпатських мінеральних вод.

2) *Слабкі сторони:*

- диспропорції у соціально-економічному розвитку низинних і гірських територій, через що останні мають менше можливостей для економічного зростання, хоча в них зосереджені основні рекреаційні ресурси;
- логістичні переваги для трудової міграції за кордон, зокрема медичного персоналу та співробітників туристичної сфери;
- незадовільний технічний стан багатьох автомобільних доріг (особливо місцевого значення) та об'єктів придорожньої інфраструктури;
- низький рівень охоплення сільських населених пунктів централізованим водопостачанням та водовідведенням, що важливо для розвитку бальнеотуризму;
- недостатній рівень розвитку інфраструктурних об'єктів бальнеологічного туризму;
- незадовільний стан матеріально-технічної бази бальнеологічних санаторіїв (в більшості випадків);
- недостатній рівень сервісу в них;
- брак статистичної інформації про бальнеологічні санаторії, що унеможливує проведення повноцінних досліджень і розроблення прогнозів щодо їх розвитку;
- відсутність профільної асоціації з розвитку бальнеологічного туризму;
- відсутність єдиного бренду закарпатських мінеральних вод.

3) *Можливості:*

- вдосконалення національного законодавства щодо залучення фінансування проєктів у сфері бальнеологічного туризму;
- стимулювання економічного росту в гірських територіях через розвиток бальнеологічного туризму;
- затвердження певних місцевостей з бальнеологічними ресурсами і відповідною базою як курортів державного значення для стимулювання туристичного бізнесу;
- створення кластерів бальнеологічного туризму;
- маркетингове просування курортів закарпатських мінеральних вод на внутрішній та міжнародний ринки;
- створення сучасної та модернізація існуючої інфраструктури бальнеологічного туризму;
- залучення мережевих міжнародних туроператорів, іноземних туристів, українських та зарубіжних блогерів на закарпатські мінеральні води;
- акредитація та сертифікація бальнеологічних санаторіїв за сучасними міжнародними стандартами якості;
- розвиток супутніх послуг – спа- і велнес-туризму на території бальнеологічних санаторіїв.

4) *Загрози:*

- воєнний стан внаслідок російської військової агресії проти України;
- обмеження, пов'язані з наслідками пандемії коронавірусу;
- більш низька конкурентоспроможність бальнеологічних санаторіїв Закарпаття у порівнянні з аналогічними в країнах-сусідах;
- динамічне зростання ринків бальнеологічного туризму країн-сусідів на фоні низької конкурентоспроможності сектора в'їзного туризму в Україні, що загрожує втратою цього сегменту ринку;
- підвищення податкового тиску на бальнеологічні санаторії;
- труднощі з отриманням кредитів, особливо безпроцентних, на будівництво санаторіїв та розбудову інфраструктури.

Закарпатський регіон має солідну базу для розвитку бальнеологічного туризму. Для утримання постійних клієнтів та залучення нових в найближчій перспективі пропонуються такі заходи:

- розроблення регіональної програми підтримки розвитку бальнеологічного туризму як одного із дієвих засобів економічного зростання;
- запровадження і популяризація системи медичного страхування населення (для зменшення фінансового навантаження при придбанні путівок);
- збільшення туристичної активності шляхом застосування маркетингових інструментів просування турпродукту у сфері бальнеологічного туризму;
- удосконалення матеріально-технічної бази існуючих санаторіїв (проведення капітального ремонту і модернізації, оновлення обладнання) та будівництва нових закладів на підставі грантової допомоги світових донорських організацій;

- впровадження нових процедур за рахунок опанування новітніх технологій в лікуванні та реабілітації;
- організація дієтичного харчування методом замовного меню (вибір кожної страви з певного переліку пропозицій);
- розширення кола відпочивальників (залучення осіб середнього віку, сімей з дітьми, молоді) за рахунок пропозиції супутніх послуг, цікавих для цих демографічних груп (косметологія, спа-процедури, технології омолодження та підтримки здорового способу життя, анімаційні послуги, розвиваючі ігри для дітей, комплекс спортивно-оздоровчих та культурно-розважальних заходів і екскурсійних програм).

Список літератури:

1. Архієреєв С.І., Баранова В.В., Варава К.М. Розвиток бальнеологічного туризму в Україні. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2019. Вип. 9. С. 153-163.
2. Санаторії Закарпаття. URL: <https://zahid.travel>.
3. Санаторії України. URL: <https://sanatorii.in.ua>.
4. Галасюк С.С., Філюк В.В. Аналіз конкурентних позицій бальнеологічних санаторіїв Закарпатської області // Innovative areas of solving problems of science and practice. Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference. Oslo, Norway. 2022. Pp. 683-689. URL: <https://isg-konf.com/innovative-areas-of-solving-problems-of-science-and-practice>.

ПРОМИСЛОВИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ ЯК ПЕРСПЕКТИВА ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ ДЛЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ

Графська О. І.,

д. е. н., доцентка кафедри готельно-ресторанного бізнесу
Львівського державного університету фізичної культури ім. Івана Боберського

Запісоцький А. І.,

аспірант кафедри туризму
Львівського державного університету фізичної культури ім. Івана Боберського

В умовах сучасного сьогоднішнього дня Україна перебуває в складній економічній ситуації, зумовленій кризовими явищами, які почалися з початку 2020 року, з настанням всесвітньої пандемії Covid-19. Нових викликів економіці додала і повномасштабна війна, яка триває з 24 лютого 2022 року. Відповідно, зважаючи на вищезазначене, розуміємо, що перспектив розвитку ринкової економіки на даний час практично немає. Звичайно, існують випадки, коли є можливість залучити інвестора, але це, здебільшого, відбувається для стабілізації роботи релокованого бізнесу, який через складні обставини змушений продовжувати свою діяльність у межах іншої локації на території України, яка є порівняно безпечною на даний час. Туристична галузь України до початку кризових ситуацій була однією з прибуткових галузей ринкової економіки, а промисловий туризм був одним з найбільш рентабельних видів економічної діяльності в ній.

Промисловий туризм є доволі новим видом туризму в Україні і відрізняється від класичного поняття туризму, хоча розвивався досить успішно.

Промисловий туризм – це дослідження територій, будівель, інженерних споруд промислового або спеціального призначення, а також будь-яких закинутих споруд задля отримання психологічного, естетичного або дослідницького задоволення [1].

З економічної точки зору варто зазначити, що промисловий туризм є одним з факторів соціально-економічного розвитку, особливо важливим джерелом, яке приносить прибуток до бюджету нашої держави, а також починає приваблювати чимало туристів. Аналізуючи розвиток промислового туризму в іноземних країнах, можна з упевненістю сказати, що він є економічно вигідним для певного регіону, де він розвивається. Це пояснюється тим, що багато іноземних локацій, які не відповідали стандартним поняттям туризму і не були привабливими з точки зору історично-культурного розвитку або санаторно-курортного, а просто вважалися промисловою територією, з розвитком промислового туризму знайшли свою аудиторію і почали активно розвиватися. А це стало вагомим фактором того, що з розвитком промислового туризму, де розташовані промислові об'єкти та локації, почав розвиватися і певний регіон, що стало додатковим джерелом наповнення регіональних бюджетів певних країн.

В Україні на етапі становлення та розвитку промислового туризму в післякризовий період особливу увагу варто звернути на іноземний досвід як практичного, так і теоретичного сегменту. Не зайвим буде провести аналіз праць вітчизняних та іноземних науковців та дослідників, які в своїх дослідженнях пропонують шляхи вирішення багатьох актуальних питань і проблем, що існують на сьогоднішній день. Серед науковців зазначимо: Петрова В. В., Мініч І. М., Федорченка В. К., Гельберта Д., Доде Т. Н. та інших.

У післякризовий період, а саме після закінчення війни, існує висока ймовірність швидкого відновлення всіх сегментів ринкової економіки за допомогою залучення інвестора та запровадження інноваційних процесів. На нашу думку інноваційні інвестиції стануть одним з популяризованих напрямків діяльності в частині відновлення економіки України.

Інноваційні інвестиції – це вкладення коштів у нематеріальні активи, пов'язані з впровадженням досягнень науково-технічного прогресу (НТП) [2].

Зазначимо, що потенційному інвесторові, який вирішить вкласти гроші в інновації промислового туризму, варто звернути увагу на певні проблемні питання, які існують на даний час, а саме:

- відсутність конкурентоспроможності в певній локації, що, своєю чергою, знижує зацікавленість до регіону;
- недостатньо надана інформація та статистичні дані про певні об'єкти тієї чи іншої локації;
- відсутність системного державного регулювання на фінансування деяких програм, які є актуальними для певних об'єктів, що зумовлювало би їхню стабільну роботу;
- недостатньо вивчена інформація про регіон та неналежно представлена в загально-інформаційних базах даних, що давало б доступ до повної інформації для потенційного туриста.

Але зазначимо, що вирішення вищенаведених проблем, з якими, найімовірніше, зіштовхнеться регіон у післявоєнний період, дасть можливість залучити інвестиції, які дозволять впровадити інновації на чинних об'єктах та організувати діяльність нових, що, своєю чергою, стане цікавим та визначним як для зовнішнього, так і для внутрішнього споживача туристичних послуг, а також дозволить промисловим підприємствам та об'єктам підприємницької діяльності, які під час війни зазнали краху, відновити свою діяльність і продовжувати ефективно працювати з метою одержання прибутку, що, відповідно, і вплине на дохідну частину бюджету як регіону зокрема, так і держави загалом.

Список літератури:

1. Промисловий туризм // Вікіпедія: вільна енциклопедія.
URL: <https://www.wikipedia.com.ua>
2. Інноваційні інвестиції: стратегія управління.
URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/management/13811/>

СУЧАСНИЙ СТАН КЕЙТЕРИНГОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Опря Богдана Олексіївна

кандидат історичних наук,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Ресторанне господарство є однією і найприбутковіших сфер економічної діяльності у світі, але успішними стають тільки ті, що можуть доволі швидко реагувати на мінливу ринкову ситуацію. За часи свого існування ресторанний бізнес мав як періоди активного розвитку, так і періоди значного зниження попиту, через зміни настроїв споживачів на це мали вплив об'єктивні та суб'єктивні обставини. В наш час сегмент ресторанного бізнесу пов'язаний зі стаціонарними послугами, зазнає все більшого тиску зі сторони виїзного обслуговування і з кожним роком в Україні зростає попит на кейтеринг-послуги.

Кейтерингове обслуговування з'явилося на українському ринку в 90-х роках минулого сторіччя. Однією з перших, хто представив на ринку таку форму обслуговування, була компанія «Гетьман-Фуршет», клієнтська база якої практично повністю складалася з іноземців. Кейтеринг в українських реаліях залишається одним з найзагадковіших ринків: з одного боку, це закриті компанії, які здійснюють корпоративне харчування для армій, цілих підприємств і держустанов з мільйонними оборотами; з іншого – всім знайомі подієві кейтерингові компанії, які працюють за своїми окремими правилами. При цьому ринок кейтерингу залишається мало вивченим і зрозумілим для звичайного споживача, і як стверджують гравці ринку, навіть для цільової аудиторії.

На думку Олександра Котолупа, засновника і власника кейтерингової компанії «Фігаро» в Україні відсутня як така культура громадського харчування: якщо у Франції на чотирьох осіб припадає один стілець в закладах громадського харчування, то в Україні на одне місце припадає 400 гостей. Компаній, які надають послуги подієвого кейтерингу, в Україні налічується понад тисячу, адже кожен готель або ресторан вважають своїм обов'язком мати в списку послуг можливість організувати банкет на природі. Обсяг всіх кейтеринг-заходів, які проходять поза межами ресторанів і готелів, у 2014 році оцінювався у 85 млн грн, а за підсумками 2015 року, за даними Всеукраїнської рекламної коаліції, становив 72 млн грн. В цілому розмір українського ринку подієвого кейтерингу, в порівнянні з Францією, складає не більш як 5%. Український ринок кейтерингу на даний момент має переважний розвиток у двох містах – Києві і Одесі.

Дані Державної служби статистики України свідчать, що кількість суб'єктів господарювання, які займаються постачанням готових страв, останні кілька років залишається приблизно на одному рівні [1]. Така стабільність обумовлена, передусім, числом постійних клієнтів, що у разі зваженої цінової політики дозволяє зробити бізнес із надання послуг кейтеринговими компаніями достатньо прибутковим.

Користь і важливість поживного та збалансованого харчування в наш час є очевидними, але індивідуальні потреби кожної людини мають значні відмінності, викликані різними причинами: стать, вік, рівень фізичної активності. Нині шеф-кухарі повинні враховувати усі новітні знання про приготування здорової кулінарної продукції з безпечних інгредієнтів для своїх гостей, що з кожним роком стають усе більше обізнаними у спеціальних продуктах та шкідливості трансжирів. Результати аналізу обсягу продукції, що реалізується суб'єктами господарювання, згідно з даними Державної служби статистики України [2] за 2010-2018 рр.

Таким чином, успішний бізнес у сфері кейтерингу полягає у можливості забезпечити кулінарну продукцію та послуги обслуговування на рівні, що дозволить компанії бути поза конкуренцією, водночас використання натуральних фермерських продуктів у поєднанні із талантом шеф-кухаря має вирішальне значення для клієнтів.

Подієвий кейтеринг заснований на трьох китах: сервіс, продукт і логістика. У ресторані є сервіс і продукт, немає логістики. У доставці є логістика та продукт, але немає сервісу. Тому саме подієвий кейтеринг має забезпечити усі три компетенції разом, інакше клієнт не зрозуміє чому він повинен платити за блюдо більше, ніж в ресторані.

Дані свідчать про те, що кризові явища, котрі відбувалися в нашій країні з 2014 р. і до сьогодні не завдали суттєвих збитків кейтеринговому бізнесу через зростання частки людей, що приділяють увагу здоровому харчуванню [3].

Будь-яка кейтерингова сервісна компанія має свою клієнтську базу, без якої вона просто не зможе існувати. Необхідно враховувати, що з клієнтами спілкуються не тільки співробітники першої лінії, а і менеджери та власники бізнесу, і враження від компанії залежить абсолютно від усіх людей: від генерального директора до прибиральниці. Це враження може бути позитивним, а може виявитися і таким, що клієнти навряд чи захочуть звернутися за послугою ще раз. Щоб зробити клієнтів щасливими і задоволеними, необхідно знати, чого вони насправді хочуть і ці знання неможливо отримати з різних безликих опитувань і досліджень, адже сервісну компанію повинно цікавити, що думають саме її клієнти.

У 2020 р. В Україні Міжнародною Академією рейтингових технологій і соціології проводився конкурс на якому було визначено лідерів українського ринку серед кейтерингових компаній. Перше місце зайняла компанія

Figaro-Catering; друге місце – «Живіт Catering service»; третє місце – Chef; четверте місце – «Ессен»; п'яте місце – Rich Catering [4].

Усі кейтерингові компанії, що досягли успіху на ринку у своїй діяльності користувалися такими стратегіями:

1. Фокусування на масштабних заходах, які дають більше прибутку.
2. Відкрите партнерство з івент-агенціями (замість прихованої конкуренції).
3. Зміна моделі продажів, типізація продажів.
4. Перспективне планування за об'ємами, що перевищують можливості компанії.

5. Створення власної системи виїзного обслуговування і технологій масштабного розгортання польових кухонь.

6. Створення школи офіціантів і поварів, підготовка «надлишкового» персоналу для заходів будьякого масштабу.

7. Фокусування на преміальний сегмент. Відділення стандартних заходів від преміальних.

8. Активне партнерство з власниками кращих площ для заходів, система взаємного просування.

9. Зміна циклу створення і використання гастрономічних колекцій, отримання більшого ефекту від кожної колекції.

10. Рішучий вихід в регіони, відкриття філій.

11. Оновлення команди, ставка на людей із схожими запитами до роботи та співпадіння цінностей.

12. Постійний пошук нових ідей та wow-ефектів для заходів.

Одним із багатьох факторів, які впливають на успіх та якість кейтерингових послуг, є професіоналізм персоналу. Розмір і специфіка заходу мають безпосереднє відношення до визначення кількості працівників, рівня їхніх знань та навичок, а також форми бенкетного обслуговування, що буде запропоноване замовнику.

Список використаних джерел:

1. Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2010-2018 роках. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 02.11.22).

2. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності у 2010-2018 роках. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 02.11.22).

3. Нечаюк Л. І., Нечаюк Н. О. Готельно-ресторанний бізнес: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 201. 344 с.

4. Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України. Державна Інноваційна Фінансово-Кредитна Установа. Технології та інновації, які змінюють ресторанний бізнес. URL: <https://sfii.gov.ua/tehnologii-ta-innovacii-yaki-zminjujut-restorannij-biznes/> (дата звернення: 03.11.22).

The authors of the VIII International Scientific and Practical Conference «Integration of scientific and modern ideas into practice» were representatives of the following educational institutions:

Namangan State University; Institute of Animal Husbandry of Steppe Regions named after M.F. Ivanova; National Aviation University; Kyiv National University of Construction and Architecture; Rivne Vocational College of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine; National University of Water Management and Nature Management; Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Skovorody; Kharkiv State Academy of Culture; Kyiv National University of Culture and Arts; Kyiv National University of Technologies and Design; Taras Shevchenko National University of Kyiv; Zhytomyr Ivan Franko State University; National Technical University "Kharkov Polytechnic Institute"; National Medical University named after O.O. Bogomolets; Poltava State Agrarian University; Dniprovian vocational college of engineering and pedagogy ISSAR named after O. N. Sokolovsky; Vasyl Stus Donetsk National University; Lviv Polytechnic National University; Sumy National Agrarian University; Mykolaiv Institute of Human Development; National University of Law named after Yaroslav the Wise; Dnieper State Academy of Construction and Architecture; Institute of Economic and Legal Studies named after V.K. Mamutova; State University of Trade and Economics; Khmelnytskyi University of Management and Law named after Leonida Yuzkova; Khmelnytskyi National University; Yuriy Kondratyuk Poltava Polytechnic; Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobyt'sk; Institute of Geotechnical Mechanics named after M.S. Polyakov; National TU "Dniprov'ska Polytechnic"; Karshi State University; Lesya Ukrainka Volyn National University; Kharkiv National University of Internal Affairs; University of European Studies in Moldova; Universitatea De Studii Politice și Economice „C. STERE” of the National Academy of Internal Affairs; Lviv Polytechnic National University; Ivan Franko Lviv National University; Lviv State University of Internal Affairs; Odessa National Maritime University; Kyiv National University named after Taras Shevchenko; Hangzhou Normal University; Jiyang College of Zhejiang Agriculture and Forestry University; State University of Intellectual Technologies and Communication; NNI "Karazin Banking Institute"; KhNU named after V.N. Carazine; Myrat Garryyev State Medical University of Turkmenistan; Ivano-Frankivsk National Medical University; Shupyk National Healthcare University of Ukraine; Odesa National Medical University; Donetsk National Medical University; Institute of Emergency and Restorative Surgery named after V.K. Goose; Bukovyna State Medical University; Odessa National Medical University; Danylo Halytskyi National Medical University; Vinnytsia National Medical University named after E. Pirogov; "Alexandru Ioan Cuza" University from Iasi.

Integration of scientific and modern ideas into practice

Scientific publications

Proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference
«Integration of scientific and modern ideas into practice»,
Stockholm, Sweden. 844 p.
(November 15 – 18, 2022)

UDC 01.1

ISBN – 979-8-88831-926-0

DOI – 10.46299/ISG.2022.2.8

Text Copyright © 2022 by the International Science Group (isg-konf.com).

Illustrations © 2022 by the International Science Group.

Cover design: International Science Group (isg-konf.com)©

Cover art: International Science Group (isg-konf.com)©

All rights reserved. Printed in the United States of America.

No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher.

The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required. Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine, Russia and from neighboring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

The recommended citation for this publication is: Burlay V. Professional English - graduates of Ukrainian universities // Integration of scientific and modern ideas into practice. Proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference. Stockholm, Sweden. 2022. Pp. 39-44

URL: <https://isg-konf.com/integration-of-scientific-and-modern-ideas-into-practice/>